

Over dit boek

Dit is een digitale kopie van een boek dat al generaties lang op bibliotheekplanken heeft gestaan, maar nu zorgvuldig is gescand door Google. Dat doen we omdat we alle boeken ter wereld online beschikbaar willen maken.

Dit boek is zo oud dat het auteursrecht erop is verlopen, zodat het boek nu deel uitmaakt van het publieke domein. Een boek dat tot het publieke domein behoort, is een boek dat nooit onder het auteursrecht is gevallen, of waarvan de wettelijke auteursrechttermijn is verlopen. Het kan per land verschillen of een boek tot het publieke domein behoort. Boeken in het publieke domein zijn een stem uit het verleden. Ze vormen een bron van geschiedenis, cultuur en kennis die anders moeilijk te verkrijgen zou zijn.

Aantekeningen, opmerkingen en andere kanttekeningen die in het origineel stonden, worden weergegeven in dit bestand, als herinnering aan de lange reis die het boek heeft gemaakt van uitgever naar bibliotheek, en uiteindelijk naar u.

Richtlijnen voor gebruik

Google werkt samen met bibliotheken om materiaal uit het publieke domein te digitaliseren, zodat het voor iedereen beschikbaar wordt. Boeken uit het publieke domein behoren toe aan het publiek; wij bewaren ze alleen. Dit is echter een kostbaar proces. Om deze dienst te kunnen blijven leveren, hebben we maatregelen genomen om misbruik door commerciële partijen te voorkomen, zoals het plaatsen van technische beperkingen op automatisch zoeken.

Verder vragen we u het volgende:

- + *Gebruik de bestanden alleen voor niet-commerciële doeleinden* We hebben Zoeken naar boeken met Google ontworpen voor gebruik door individuen. We vragen u deze bestanden alleen te gebruiken voor persoonlijke en niet-commerciële doeleinden.
- + *Voer geen geautomatiseerde zoekopdrachten uit* Stuur geen geautomatiseerde zoekopdrachten naar het systeem van Google. Als u onderzoek doet naar computervertalingen, optische tekenherkenning of andere wetenschapsgebieden waarbij u toegang nodig heeft tot grote hoeveelheden tekst, kunt u contact met ons opnemen. We raden u aan hiervoor materiaal uit het publieke domein te gebruiken, en kunnen u misschien hiermee van dienst zijn.
- + *Laat de eigendomsverklaring staan* Het “watermerk” van Google dat u onder aan elk bestand ziet, dient om mensen informatie over het project te geven, en ze te helpen extra materiaal te vinden met Zoeken naar boeken met Google. Verwijder dit watermerk niet.
- + *Houd u aan de wet* Wat u ook doet, houd er rekening mee dat u er zelf verantwoordelijk voor bent dat alles wat u doet legaal is. U kunt er niet van uitgaan dat wanneer een werk beschikbaar lijkt te zijn voor het publieke domein in de Verenigde Staten, het ook publiek domein is voor gebruikers in andere landen. Of er nog auteursrecht op een boek rust, verschilt per land. We kunnen u niet vertellen wat u in uw geval met een bepaald boek mag doen. Neem niet zomaar aan dat u een boek overal ter wereld op allerlei manieren kunt gebruiken, wanneer het eenmaal in Zoeken naar boeken met Google staat. De wettelijke aansprakelijkheid voor auteursrechten is behoorlijk streng.

Informatie over Zoeken naar boeken met Google

Het doel van Google is om alle informatie wereldwijd toegankelijk en bruikbaar te maken. Zoeken naar boeken met Google helpt lezers boeken uit allerlei landen te ontdekken, en helpt auteurs en uitgevers om een nieuw leespubliek te bereiken. U kunt de volledige tekst van dit boek doorzoeken op het web via <http://books.google.com>

VII, 132

~~132~~

132

063-144 (1)

01 1090 3127 UB AMSTERDAM

ONLEDIGE OUDERDOM

VAN

Mr. JOAN JACOB V. MAURICIUS,
EERSTE DEEL,

BEHELZENDE

TAALLIEVENDE EN HISTORISCHE
UITSPANNINGEN,

OVER

'T GEBRUIK EN OVERNEEMING

VAN

VREEMDE WOORDEN,

by welke gelegenheid de Krygsroem onzer Voorvaderen verdedigd wordt tegen de Zwetzerijën der Romeinen.

VOORAF GAAT

'T VAARWEL AAN DEN ZANGBERG.

TE AMSTERDAM,

G. DE GROOT EN ZOON

By

EN
PETRUS SCHOUTEN.

1765.

Boekverkoopers.

De Uitlegging van 't Titelplaatje is te vinden in 't *Besluit der Dichtlievende Uitspanningen*, p. 233.

O P D R A G T
A A N D E N
H O O G E D E L E N G E S T R E N G E N H E E R
D E N H E E R
M^r. F R A N Ç O I S F A G E L ;
*Tweeden Griffier, van den Staat der
Veréénigde Nederlanden, &c. &c. &c.*

*Men hoeft van myns gelyk geen tweede proef te
wachten;
Hun' eerste Werken zyn voor Meesterstukken te
achten (*).*

(*) *Mes pareils a deux fois ne se font point connoître.
Et pour leurs coups d'essay veulent des coups de maître.
Le Cid. II. 2.*

O P D R A G T.

Dus zegt de Cid by Corneille, en 't zelfde hebben alle kenners geoordeeld, op het zien van Uw H. E. G. doorwrochte en geleerde Academische Verhandeling *de Garantia Fæderum*. In de Voorrede van deeze eerste, doch rype vrucht van U Hoog Ed. Gestr. Letteroeffeningen maakte U H. Ed. Gestr. een' versooning over 't woord *Garantia*, 't welk geen echt oud Latyn is, doch door 't Gebruik, (dat naar de oude Les van Horatius de Wet en 't Richtsnoer in de Taal geeft) het Burgerrecht heeft verkreegen. 't Zyn deeze woorden, myn Heer, die my aanleiding hebben gegeven, om op deeze stoffe nader te denken, en U H. E. Gestr. heeft dus 't eerste grondrecht op 't geen ik daar over verzaamd heb.

Het is op dien voet, H. E. Gestr. Heer, dat ik de eer heb van dit Werkje met eerbied aan U H. E. Gestr. op te draagen: en ik verheug my deeze gelegengeid te vinden om, zo verre in myn vermoogen is, een gedenkteken te stichten van myn' ouden eerbied voor den doorluchtigen Naam van F A G E L. Ik kan my beroemen, dat U H. E. Gestr. onsterffelyke Heer Oudoom, wiens roemryke gedachtenis, zo lang de Republyk in weezen blyft, in de harten van alle Neder-

O P D R A G T.

derlanders geprent zal blyven, my vereerd heeft met een' ongemeene genegenheid, en, zo ik 't zeggen durf, met zyn' goedkeuring. U H. Ed. Gestr. nooitvolpreezen Heer Vader, die de plaats van dien Grooten Man met zo veel eere vervult, heeft my altoos vereerd met dezelfde blyken van onverdiente gunst. En U H. E. Gestr. zelf, wanneer ik de eere had U H. E. Gestr. met deszelfs verheffing geluk te wenschen, hebt my de eere gedaan, van my te vereeren met uitdrukkingen, die myn' verdiensten verre te boven gaan. Myn' zwakheid en verdoofde geest laat my de kragt niet, om die Vriendelykheid, zo 't behoort, te beantwoorden, en U H. E. Gestr. zedigheit zou my niet toelaaten Uw' lof met bewoordingen, zo als ik 't waarlyk meen, uit te meeten.

Gesproten uit een' Stam, waar in alle verheevene deugden effelyk zyn, en opgevoed onder 't beleid van een' Vader, wiens roem door geen' loftuitingen vergroot kan worden; en dus alle voordeelen bezittende, die geboorte en opvoeding schenken kunnen, heeft U H. E. Gestr. onder de allerberoemdste Meesters zyn' Geest verfierd met alle de weetenschappen, die aan een'

O P D R A G T.

Heer, die tot hooge waardigheden geboren is, nut kunnen zyn. U H. E. Gestr. heeft zyn' verkreegene letterkunde verder voltooid door nuttige reizen, die den zelveu Menschen en Landen hebben leeren kennen. De verwachting, die dus een ieder van U H. E. Gestr. met reden heeft opgevat, en de erkentenis der diensten, die 't Vaderland van de Groote Mannen van Uw geslacht heeft genooten, hebben haar Hoog Moogende aangemoedigd om, U H. E. Gestr. aanstonds op U H. E. Gest. te rugkomt aan 't roer van Staat te plaatzen aan de zyde van U H. E. Gestr. roemryken Heer Vader, wiens voetspoor U H. Ed. Gestr. byna met gelyke stappen navolgt. En alle, die 't Vaderland beminnen, wenschen oprechtelyk, dat de Republyk (†) nog lange jaaren den dubbelen dienst van twee zo uitmuntende Mannen genieten mag, en de rypheid van den Oudsten Heer ondersteund zien door de frisse werkzaamheid van den Jongsten.

De Almoogende vergunne aan deezen deftigen Heer, het geluk van nog lange jaaren, ecn' Zoon, die zyn' liefde en achting

20

(†) REPUBLYK.] *Quam facile nunc omnes metus ponet Respublica, quæ defenñitur duabus Ætatibus, pariterque utitur vertute juvenis & maturitate Senioris. Panegyricus Maximiano, & Constantio Cap. 13.*

O P D R A G T.

zo zeer verdient, benevens Hem op 't pad der eere te zien wandelen, en, wanneer 't God eindelyk behaagen zal Hem, verzaadigd van dagen, tot zich op te neemen, de Waereld te verlaaten met het genoeg van de glorie van zyn Huis, in een' waardigen Navolger bevestigd te zien. Hy bewaare en sterke Uw H. Ed Gestr. in zyn' zeegen, om nog lang onder de Vaderlyke vleugelen van een' zo beminden, en te gelyk allen eerbied waardigen Leidsman, de verheevene deugden, die reeds in de lente van Uw jaaren, op een' zo uitsteekende wyze uitblinken, door ervarenheid te volmaaken, en den ouden roem der F A G E L S te evenaaren, en op Uw' beurt weder voort te planten. Ten dien einde bekroone God met den rykdom zyner genade het gezegend Huwelyk, het welk U H. E. Gestr. terwyl ik de eere heb dit te schryven, onder 't gejuich van gansch Nederland voltrokken hebr. U H. E. Gestr. uitverkoorene schoone wedergade (de bloem van Amsterdam) doch die nog schooner door haar deugd is, zy U tot in een' hoogen ouderdom, een stut en minnelyke troost in uw' Landsarbeid! En gelyk wy twee Doorluchtige Stammen, aan welker diensten 't Vaderland zo veel ver-

* 4

plig-

O P D R A G T.

pligting heeft, door dit Trouw verbond zien in één smelten: zo zegene God het zelve met frissche telgen, die den roem hunner wederzydsche voorouderen vereeuwigen zullen, tot heil van Kerk en Staat.

Dit zyn de oprechte wenschen van die met alle hoogachting, en diepen eerbied, de eere heeft zich te noemen,

Hoog Edele Gestrenghe Heer,

Uw Hoog Ed. Gestr.

Zeer gehoorzaamen en onderdanigen
Dienaar

J. J. v. MAURICIUS.

HAMBURG, den
30 April, 1764.

VOOR-

VOORREDE.

§. 1.

*I*ndien ik de weinige gezondheid had moogen behouden, die ik voorleeden September nog genoot, was myn voorneemen beide de Deelen van dit Werkje voor Nieuwe Jaar in 't licht te brengen. Het is reeds tot het XXVII^{te}. Hoofdstuk (ingestooten) afgedrukt. Het XXVIII, XXIX en XXX^{te}. leggen afge maakt, en tot de twee laatste zyn de Verzamelingen gereed.

„ Doch anders denkt de mensch, en anders is 't beschooren.

§. 2.

Sedert dat ik op myn zestigste Jaar (uit myn element gerukt) weder voet aan land heb gezet, heb ik jaar in, jaar uit, geworfeld met allerlei quaalen, doch byzonder

V O O R R E D E.

derlyk (1) met myn' oude Borstziekte, die my negen jaaren te vooren 't bestuit hadt doen neemen om van de overzyde des waerelds een' warme lucht te zoeken. Het slimste is, dat ik alle najaaren den tot moet betaalen van alle de koude, vochtige, en scheurbuikige luchtdeelen, die ik in den Herfst, en zelfs in dien jaartyd, dien wy hier de eer doen van Zomer te noemen, beeingeademd. Die tol verhoogt zich van jaar tot jaar, terwyl de kragten met den hoogen ouderdom afneemen. Doch in dit najaar is de aanstoot ongemeen beevig geweest. En aldus doodelyk verzwakt zynde, heb ik een weinig tyd en rust noodig, eer ik in staat zal zyn om 't Werk (hoe weinig'er ook nog aan ontbreekt) in dien toon, zo als ik 't begonnen heb, te voltooiën. Ondertusschen, dewyl 't reeds zo lang aangekondigd is, heb ik noodig geacht dit Eerste Deel zonder uitsstel, in 't licht te geeven: en uit de bygevoegde Lyst der Hoofdstukken van beide Deelen, zal de Leezer te gelyk kunnen zien, wat de inhoud is van 't Tweede.

§. 3.

De Inleiding (p. 39. 43.) bespaart my de moeite

(1) **BYZONDERLYK.**] Seneca (zo de eer van zyn gezelschap myn' quaalen verligten kon) was in 't zelfde geval. *Nullum (genus morbi) mihi ignotum est* (zegt hy epist. LIV.) *Uni tamen morbo quasi assignatus sum*: en dit was ook 't Asthma.

V O O R R E D E .

moeite van een' groote Voorrede. Ook heb ik meer dan ééns in 't wandelen en pleisteren my met myn' Leezer in een gemeenzaam gesprek ingelaaten, 't welk ik hier kan in afkorting brengen. Onderwyl zal men in de gemelde Inleiding zien, dat ik, toen ik 't Werk begon, gansch geen' gedachten had, om 't zo verre uit te breiden. Doch zo ras myn' stoffe my bragt op 't onderzoek van de gelegenheden, die 'er geweest waaren om vreemde woorden over te neemen, en in gebruik te brengen, bemerkte ik, op wat uitgestrekte Zee ik my had ingescheept. Dikwils (geen Land ziende,) heb ik in beraad gestaan, om my op een' plank te bergen, (2) en 't Schip te laten dryven. Doch telkens bad ik 't lot van Orestes (3) by Hermione. Ook leedt dit de eere niet: want gelyk ik 't Werk, zo als men zegt, op den rugge des Drukkers (4) geschreeven heb, waaren de

voor-

(2) BERGEN.] M^r. de Foncemagne, een Werk begonnen hebbende over de paalen en uitgestrektheid van elk der Koninkryken, waar in Vrankryk oudstydts verdeeld is geweest, doch, den arbeid te zwaar vindende, liet het wysselyk leggen. Zie de *Memoires de l'Academie Royale des Inscriptions*. Tom. XII. p. 237.

(3) ORESTES.] Zie 't Toegift in 't Besluit myner Dichtlievende Uitspanningen, p. 125.

(4) DRUKKERS.] *Sur le dos de l'Imprimeur*, zeggen de Franschen. Men zal zeggen: waar toe zo groot een haast? Doch als men de zeeventig jaaren gedas-

seerd

V O O R R E D E:

voorstc vellen reeds afgedrukt. Hier kwam nog by, dat, wanneer ik in den loop van 't Werk spreken moest van de Oorlogen, die de Germaanen met de Romeinen gevoerd hebben, ik niet kon nalaten de eer onzer Voorouderen te verdedigen, te meer, dewyl by onkundigen een gemeen verkeerd oordeel beerscht, dat Germanië van ouds onder 't Romei sch gebied is geweest, en byzonderlyk, dat Julius Cæsar groote veroveringen over den Ryn (5) heeft gemaakt. Ik heb myn best gedaan, om die Verdediging vlytig en grondig uit te voeren, en vlei my, dat ze aan Leezers, die met my de zelfde Vaderlandsche zucht hebben, niet misbaagen, of verveelen zal.

S. 4.

Ik vrees echter, dat deeze verschooning
by

feerd is, heeft men niet veel tyd te goed, en de regel van Horatius *A. P. v. 388.*

— *nonumque prematur in annum,*

komt dan niet meer te pas.

(5) RYN.] Byzonderlyk in Poëzy. Dus zie ik, terwyl ik dit schryf, dat Cæsar by Voltaire (*Mort de Cæsar I. I.*) niet alleen zich beroemt de *Galliërs* onder 't juk gebragt te hebben, maar ook zich *Le Vainqueur du Rbin* noemt. Doch zie de waarheid, *Hoofdst. XIII. §. XIII. n. 51.*

V O O R R E D E:

by veelen niet zal toereiken , en wil dus liever gulhartig bekennen , dat volgens de regelen van schikking , deeze Verdediging in 't Werk naar eevenredigheid van 't Bestek te veel plaats neemt. 't Is dezelfde berisping , die men met reden maakt op veele voornaame Tooneelspeelen , daar de Epifode uitsteekt boven de Hoofdpersoon. By Racine wordt Andromache gansch overschaduw'd door Hermione. (6) By Rotgans doet het belang van Ismene de gansche Scylla vergetten. Doch om nog een eerbiedwaardiger voorbeeld by te brengen , de groote Homerus , die door zyn' aanbidders (7) niet alleen met recht boven alle Poeëten des waerelds , en van alle tyden verbeeven wordt om zyn' schoone vuerzen , en kragtige taal , (8) maar wiens Werken ook by de meesten ,
en

(6) HERMIONE.] De kunstgenooten van *Nil Volentibus Arduum* hebben in de Vertaaling 't nog veel gepleisterd , met Andromache in 't einde weder op 't Toneel te brengen : en 't geen zy haar zeggen laten , zou aan Racine zelf geen' oneer gedaan hebben.

(7) AANBIDDERS.] Kan men sterker spreken dan Liplius op Vellejus lib. I. cap. 5. n. 4. *Quem fateor me non aestimare , sed venerari ; nec venerari , sed pænedicam adorare ?*

(8) TAAL.] Doorgaans wordt van kundigen (vooral , die 't Griex wél verstaan) geoordeeld , dat Homerus alle Poeëten des Waerelds , en van alle tyden overtreft in welsprekendheid en vloeiendheid van

VAER-

V O O R R E D E.

en zelfs by Aristoteles, voor volmaakte Toonbeelden van een in de regelen welgeschikt Heldendicht worden opgegeeven, heeft in de Ilias gansche Zangen na malkanderen, daar de Toorn van Achilles geheel uit het oog blyft. En zelfs in de Odysee hebben de vier eerste Zangen naar 't oordeel van Beni, Rapin, enz. geen' gemeenschap (9) met Ulysses, en kunnen zelfs geen' Episode beetten. Ook gaat dit zo verre, dat men reden heeft om te gelooven, dat het waar

vaerzen. Hoor Vellejus Paterculus Lib. 1. Cap. 5. *Clarissimum Homeri ingenium, sine exemplo maximum, qui magnitudine operis, & fulgore Carminum solus appellari Poeta meruit, in quo hoc maximum est, quod neque ante illum, quem ille imitaretur, neque post illum, qui eum imitari posset, inventus est.* Aristoteles en Plato, (die waarschynelyk geen' andere goede Gedichten ooit gezien hadden) hebben in hun' tyd ook zo geoordeeld. Doch 't is aanmerkelyk van Vellejus, omdat hy Virgilius gekend heeft, die naar 't oordeel der Kenners, in kragt en vloeiendheid van vaerzen voor Homerus wyken moet (mogelyk meer door de schuld van de taal, dan van den Poëet) doch in de schikking van 't Werk het verre wint.

(9) GEMEENSCHAP.] Zie Rapin's *Comparaison d'Homere & de Virgile.* p. 114. 121. Dit oordeel is echter wat streng. Telemachus reist toch om Ulysses op te zoeken. Doch 't is waar, hy vindt hem niet, schoon hy Minerva op zyde heeft: en de gansche reize helpt ook niets tot bevordering van zyn' Vaders wederkomst. Dus maaken deeze vier boeken een' onnodig *Hors d'Oeuvre*, tegen den regel: *Semper ad eventum festinet.*

V O O R R E D E.

waar (10) is, dat Homerus elk Boek of Zang of zich zelven heeft gemaakt, de Toorn van Achilles, den ftryd by de Schepen, enz. en dat deeze Rapsodiën, door Lycurgus uit Ioniën in Griekenland gebragt zynde, door Pisistratus, of deszelfs Zoon Hipparchus, (11) in die fchikking, zo als wy ze nu hebben, t'zaamengevoegd zyn.

S. 5.

Niemand, denk ik, zal my onzinnig genoeg achten, dat ik my in 't allerminste stuk met Homerus zou willen vergelyken. Doch ik zal 't niet qualyk neemen, en ook myn' zedigheid niet gequetst rekenen, zo de Leezer 't met my (zo verre de fchikking van 't Werk betreft) op dien zelfden voet gelieft te neemen. Myn eerste ontwerp was, om 't Werk by vorm van Ana te fchryven; (zie p. 41.) en men kan dus elk Hoofdstuk leezen, als een' byzondere en afgebrookene Verhandeling op zich zelve. Doch op den duur zal men toch vinden, dat ik myn' hoofd-

(10) WAAR.] Zie 't verhaal van Ælianus *V. H.* XIII. 14. Josephus, Plutarchus, Cicero, enz. hebben dit ook geloofd. Zie Perizonius op de aangehaalde plaats van Ælianus, en Rapin *d. l. p.* 153. Echter zyn alle Geleerden 't daarin niet eens. Zie Fabricius *Bibl. Græca* II. ii. 9.

(11) HIPPARCHUS.] Zie Ælianus *V. H.* VIII. en daar Perizonius.

V O O R R E D E.

hoofdstoffe nooit uit het gezigt verlies, en dat alle de Hoofdstukken met een' rechte lyn nederloopen op 't middelpunt, nam: de Overneeming van vreemde woorden.

§. 6.

*Ik had nog over veel andere punten ver-
schooning te vraagen: doch een bescheiden
Leezer zal van zelfs zich erinnern, dat
ik zeventig jaaren oud ben geweest, wan-
neer ik dit Werkje ter gelegenheid van brief-
wisseling met een' oud' Vriend, by geval be-
gonnen heb, zonder eenige voorbereiding en
zonder voorraad. Ik beken ook, dat ik
gaande weegs, schoon reeds een' voet in 't
graf hebbende, veel geleerd heb, dat ik niet
wist. En zelfs zal men in 't Tweede DEEL
meer dan ééns vinden, dat ik, by nader on-
derzoek vindende, dat ik in een voorgaand
Hoofdstuk iets qualyk begreepen had, geen'
zwaarigheid heb gemaakt om zelf 't aan te
wyzen.*

§. 7.

*Eindelyk moet ik nog ééns herhaalen, dat
ik in deezen gansch en arbeid niets voor my
zelf beoogd heb, dan my bezig te houden.*
Voor

V O O R R E D E.

Voor de Inleiding p. 38. staan twee plaatsen van Cicero, die ik my toepas, en ik voeg 'er nog een' derde by (Bruto Cap. 6.) Non tam dicendi fructus & gloria, quam ipsum studium exercitatioque delectavit. Al de Eer, die ik van dit Werk begeer, is, dat het een gedenkteken blyve, dat, schoon myn zwerfingen, bezigheden en andere afstrekkingen, die van myn' Ampten onafscheidelyk zyn geweest, my nooit toegelaaten hebben, om in de waare Geleerdheid groote vorderingen te maaken, ik echter tot in myn' hoogen ouderdom voor 't geen men de schoone Wetenschappen, en studia humanitatis noemt, de zelfde zucht en liefde heb behouden, die ik 'er al myn leeven voor gebad heb. Myn regel is altyd geweest: nulla dies sine linea. Zelfs in alle myne Surinaamsche verdrukkingen () is 'er nooit een dag voorbygegaan, dat ik niet, al was 't maar een half uur, iets voor myn' uitspanning gelezen of opgesteld heb.*

§. 8.

Ik had hier nog veel by te voegen, doch dit zal voor deeze reize genoeg zyn', en, zo 't God bebaagt, by leeven en gezondheid,

(*) Zie het Gezang op Zee in myn' Dichtlievende Uitsp. p. 154.

V O O R R E D E .

*heid, zal ik in 't kort gelegenheid hebben,
om den Leezer in de Voorrede van 't
Tweede Deel nader te spreken.*

30 November 1764.

O P

AAN DEN WELEDELEN GESTRENGEN HEER,

D E N H E E R E

V A N M A U R I C I U S ,

ZYN VAERWEL AAN DEN ZANBERG
IN 'T LICHT GEEVENDE.

V ol van Geleertheit, Smaek en Oordeel,

Vrient, is Uw VAERWEL AAN PARNAS.

Elk zal 't doorbladeren met graegen Luft en Voordeel.

„ Ja! Maer wy wenschten wel, dat Hy nog by ons was.

(Dus laet het NEGENTAL zich hoorca)

„ Zyn' Zangen konden ons zo zeet, als ooit, bekooren.

„ Zyn Geest was nog zo vlug, als in zyn' besten Tyt

APOL geeft blyken ook, hoe dat vertrek Hem spyt.

„ Hoe best zyn Plaats bier te vervullen?

„ 'k Ducht, zegt Hy, dat wy lang nog daerna zoeken
„ zullen!

BATAVUS. .

OP

O P H E T

VAARWEL AAN DEN ZANGBERG

VAN DEN WEL-EDELE
GESTRENGEN HEER

Mr. JOAN JACOB v. MAURICIUS.

*Pensionaris der Stad Purmerende, Oud Gouverneur
Generaal van Suriname, Minister van hun
Hoog Moogende de Heeren Staten Ge-
neraal der Vereenigde Nederlanden
by de Nederfaxifche Kreitz.*

MAuricius, waarom den Helicon bedroeft
Met uw verlies? uw geeft, die als in vroeger dagen,
Door hemelvlam ontgloord een zelven gloed beproeft,
Kan die het Dichterdom doen om uw afscheid klagen!
Kunt Gy getrooft het Zusterchoor,
Datge altoos waart een sterke spoor

* * 2

Toe

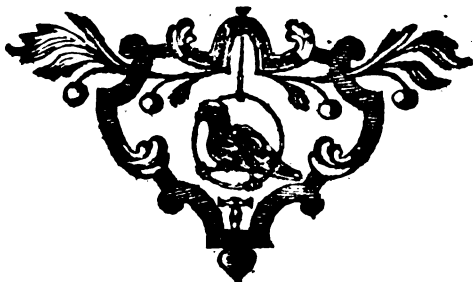
Tot cierlyk maatgefchal, om 't derven van uw zangen,
 Zien treurig met een floers omhangen?
 Gewiffelyk (geloof me) uw opzet is te flegt,
 En daar de reden op uw kundigheid mag roemen,
 Durf ik het zeggen, treft ge uw doelwit niet te regt
 In uw Vaarwel, 't geen elk een Meeftersuk mag noemen,
 En dat, indien ik niet en dwaal
 Vermindering van geest en taal,
 Van vindingskragt en van gepaste Rymens lusten,
 Tot grondflag eifchte om op te rusten.
 Waarom ('k herhaal 't nog eens) het rymen dan geftaakt?
 Wyl ons uw veder toont, hoe nog voor den verligten
 Hoogstraten, Hoogvliet, Hooft, wanneer uw Digtvuur
 blaakt,
 Ge in taal- digt- oudheidkunde in 't minft behoefte te
 zwigten;
 Ja Neerlands Spraak u niet genoeg
 Kan danken, dat zig laat en vroeg
 Uw ryk begaafd vernuft heeft tot haar dienft verledigt,
 En tegen 't Roomfch gefnoef verdedigt.
 Verander nog, kan 't zyn, verander van befluit:
 Maar zo de lichaamskragt moet voor den geest befwy-
 ken,

Mag

Mag men (en 't wierd van ouds voor loffelyk geduid)
Volbragten arbeid met een heerlyk slot verryken,
Het einde maakt dog alles goed,
Wanneer 't als uw *Vaarwel* aan Kunst en fmaak voldoet.

o. E. DE VRIES VAN LANGEWEIDE.

Hage den 17 Augustus
1764.

A A N D E N

WEL EDELEN GESTRENGEN HEERE

Mr. JOAN JACOB v. MAURICIUS,

Pensionaris der Stad Purmerende, Oud Gouverneur Generaal van Suriname, Minister van Haar Hoog Mogende by de Nederfaxifche Creitz en Hansé Steeden &c. &c.

Op deffelfs afscheid aan de Poëzye &c.

K L I N K - D I C H T .

G'Ontspant dan, waarde Vrind! uw lang gespannen
snaaren,
Is dan uw geest verteerd? uw Schrift betoogt het, neen:
Ay! laat dus 't Gods- geschenk, uw Dichtens-kundig-
heên,

Daar nog uw grysheid groent, niet onerkent'lyk vaaren!

Gy zongt verrukkend schoon, in 't bloeijen van uw'
jaaren,
Van 's Heilands dierbaar Kruis. Wilt nog uw kragt
bestéén!

Uw gaven, ongeveid, zyn meerder dan gemeen.
Vaak bleef ik, en met recht, daar op verwonderd staaren.

Wel Zalig, die zyn Ziel niet waagt op ydelheid,
Maar, in 't geheim vertrek van 't Woord door Geest
geleid,
Mögt leeren, buiten zig, *om niet* zyn heil te koopén!

Dit 's korte Bybel-taal, maar ryk voor die 't bezeft:
(Al 't eigen valt en sterft, daar 't Euangelie treft:)
Trek Heer! trek zelv' met magt! zoo zal men tot u loopen.

H. DE VRIES.

BLAD-

BLADWYZER

DER

HOOFDSTUKKEN.

VAARWEL AAN DEN ZANGBERG. Pag. 1

Taallievens en Historische Uitspanningen over 't Gebruik en Overneeming van Vreemde Woorden, by welke gelegenheid de Krygsroem onzer Voorvaderen verdedigd wordt tegen de Zwotzeryën der Romeinen.

37

EERSTE DEEL.

INLEIDING.

Pag. 39

EERSTE HOOFDSTUK.

Invallende Gedachten over den algemeenen loop der Taalen.

44

TWEEDE HOOFDSTUK.

Van 't vermoogen van 't GEBRUIK in de Taal. 61

DERDE HOOFDSTUK.

Over 't Gebruik van vreemde Woorden in 't Algemeen.

71

VIERDE HOOFDSTUK.

Over het Gebruik van Vreemde Woorden in 't Fransch, en vooreerst van Oosterfche en Griexe.

85

* * 4

VTF.

B L A D W Y Z E R

VYFDE HOOFDSTUK.

Over 't Gebruik van *Latynsche* Woorden in de Fran-
sche Taal, reeds voor Julius Cæsar. Pag. 104

ZESDE HOOFDSTUK.

Vervolg van 't voorige. 120

ZEEVENDE HOOFDSTUK.

Van 't Gebruik van *Latynsche* woorden in de Fransche
Taal, sedert Julius Cæsar. 135

ACHTSTE HOOFDSTUK.

Over 't Gebruik van vreemde Woorden in de *Duitsche*
Taal, en voor eerst van Oostersche. 152

NEGENDE HOOFDSTUK.

Over 't Gebruik van vreemde Woorden in 't *Duitsch*,
en byzonderlyk van Griex. 181

TIENDE HOOFDSTUK.

Vervolg van 't Voorige. 199

ELFDE HOOFDSTUK.

Van 't Gebruik van *Latynsche* Woorden in 't *Duitsch*.
223

TWAALFDE HOOFDSTUK.

Van de gemeenschap der *Germaanen* met de *Romeinen*
door Oorlogen, by en na den tyd van Cæsar. 254

. DER

DER HOOFDSTUKKEN.

DE TIENDE HOOFDSTUK.

Natuurlyke redenen van de bevreesdheid der *Romeinsche* Soldaaten en Legerhoofden voor de *Germaanen*.
Pag. 270

VEERTIENDE HOOFDSTUK.

Bevreesdheid der *Romeinsche* Regeering voor de *Germaanen*, en Staatkundige maatregelen uit die bevreesdheid. 294

VYFTIENDE HOOFDSTUK.

De bevreesdheid der *Romeinen*, gerechtvaardigd door de uitkomst, en derzelve overheering door de *Germaanen*. 316

TWEEDE DEEL.

ZESTIENDE HOOFDSTUK.

Nooddwang der *Romeinen* om tegen *Germaanen* bescherming te zoeken, by andere *Germaanen*. 329

ZEEVENTIENDE HOOFDSTUK.

Opdragt der *Romeinsche* Heerschappy aan Karel Martel, onder den naam van *Patricius*. 347

ACHTTIENDE HOOFDSTUK.

Vrywillige onderwerping der *Romeinen* aan de *Germaanen*, onder Karel den Grooten, met den naam van Keizer. 364

BY.

B L A D W Y Z E R.

BYLAGE by 't *ACHTTIENDE HOOFDSTUK*,

Raakende de Opdragt der *Roomskeizerlyke* waardigheid
aan Karel den Grooten. 379

NEGENTIENDE HOOFDSTUK.

Vernieuwde Vrywillige Onderwerping der *Romeinen*
onder de *Germaanen* aan Otto den Grooten, als
Keizer en *Patricius*. 391

BYLAGE by 't *NEGENTIENDE HOOFDSTUK*.

Opdragt van 't *Patriciaat* aan Otto den Grooten,
reeds Keizer zynde. 411

TWINTIGSTE HOOFDSTUK.

Wederfpannigheid der *Romeinen* tegen de *Germaanen*,
om zich te onderwerpen aan Pauzen. Gevolgen
daar van, en Overblyfzelen der *Germaansche* Heer-
fchappy. 423

EEN EN TWINTIGSTE HOOFDSTUK.

Voetftappen der *Germaansche* Overheering over de
Romeinen, in Taal en Kleeding. 443

TWEE EN TWINTIGSTE HOOFDSTUK.

Gemeenfchap der *Germaanen* met de *Romeinen*, buiten
tuffchen en na geëindigde Oorlogen. 455

DRIE EN TWINTIGSTE HOOFDSTUK.

Gemeenfchap der *Germaanen* met de *Romeinen* door
Vriendfchap. 468

V I E R

DER HOOFDSTUKKEN.

VIER EN TWINTIGSTE HOOFDSTUK.

Nader Verdediging, dat de *Romeinen* nooit in het eigentlyk *Germaniën* een' Provincie hebben gemaakt: en van de Landvoogdy van Varus. Pag. 483

VYF EN TWINTIGSTE HOOFDSTUK.

Gemeenschap der *Germaanen* met de *Romeinen* door Buurschap, en van der *Germaanen* natuurlyke genegenheid tot Koophandel. 519

ZES EN TWINTIGSTE HOOFDSTUK.

Gemeenschap der *Germaanen* met de *Romeinen* door Koophandel. 541

ZEEVEN EN TWINTIGSTE HOOFDSTUK.

Invoering van 't gebruik der *Latynsche* Taal in *Duitsland* door 't Christendom.

ACHT EN TWINTIGSTE HOOFDSTUK.

Byzondere Aanmerkingen op de invoering der *Latynsche* Taal in *Duitschland* door 't Christendom.

NEGEN EN TWINTIGSTE HOOFDSTUK.

Invoering van de *Latynsche* Taal in *Duitschland*, door 't *Roomsche* en *Kanonyke Recht*, en door de *Aristotelijche* *Filosofie*, enz.

DE RTIGSTE HOOFDSTUK.

Voortgang en loop der *Latynsche* Taal in *Duitschland* na Karel den Grooten.

EEN

BLADWYZER DER HOOFDSTUKKEN.

EEN EN DERTIGSTE HOOFDSTUK.

Toepassing van al 't voorgaande op de *Nederlanders*,
en in 't voorbygaan eenige aanmerkingen ontrent
de *Batavieren*.

TWEE EN DERTIGSTE HOOFDSTUK.

Invoering van *Fransche* Woorden in 't *Nederlandsch*,
en bepaalingen van derzelver Gebruik.

VAAR

(1)

V A A R W E L
A A N D E N
Z A N G B E R G .

Nunc itaque & versus, & cætera ludicra pono.

Horat. Epist. L. 1. 10.

§ 1.

N^a de regelen der edelste welspreekendheid zou by een teder *Afscheid*, dit ééne woord *Vaar wel* genoeg zyn, zonder 'er iets by te voegen. By Racine zegt Berenice enkel *Adieu Seigneur*; Antiochus geeft een' zucht, *belas!* en Titus, stom van ontsteltenis, zegt *niets*. Wy willen dit *Afscheid* met minder aandoening, en meer bedaardheid behandelen. Ik wacht ook geen' verwyten, of scheldwoorden, gelyk Æneas van Dido, Reinoud van Armide &c. Onze scheiding gelykt meer naar die van Abelard en Heloise, niet uit ontrouw, maar uit 's Minnaars onmagt. (*Invitus invitam.*) Ik vind my dus zo ontroerd niet, of voel my nog in staat; om bezadigd myn' redenen voor te dragen. In 't kort, ons *Afscheid* zal vriendelyk zyn, en men zal 'er van kunnen zeggen, als Euridice zegt in Corneille's *Surena Act. 1. Sc. 1.*

Nôtre Adieu ne fut point un Adieu d'ennemis.

A

§ 2.

§ 2.

Van jongs af heb ik de gulden' les van den Rechtsgeleerden Pomponius (1), (die nog acht jaaren ouder was, dan ik nu ben) in myn geheugen geprent: *al had ik den eenen voet in 't graf, zou ik nog wenschen iets te leeren.* Sokrates leerde in zyn' oude dagen de muzyk nog, en de oude Kato (2) Griex. Ja Seneca (3) schaamde zich niet dagelyks nog by een' Filosoof school te gaan. En zelfs hoe ouder men wordt, hoe meer drift men heeft om te leeren, dewyl men hoe langs hoe meer gevoelt, dat men nog veel te leeren heeft, ja dat men onweetend is. Zo een oud verstandig man nog wenscht te leeven, is 't alleen daarom. En al rekt hy zyn' jaaren tot den allerhoogsten trap des ouderdoms, en hoe vlytig hy ook zyn' uren besteed mag hebben, hy vindt, dat de tyd nog te kort is geweest, en dat de mensch om te leeren nog veel te sterffelyk is. (4) Dus klaagde Theo-

(1) POMPONIUS] L. 20. D. de fideicom. libert. (XL. 5.) *καὶ τὸν ἕτερον πόδα ἐν τῇ σαρῶ ἔχω, προσημαίνει τι βελούμεν.* Ik heb deeze Spreuk, al jong, voort in myn *Corpus Juris* geschreeven. En hier toe behoort het bekende vaersje van Soloh. *Ik word oud, dagelyks nieuwe dingen leerende.*

γερῶσκα δ' αἰεὶ } πολλά } διδασκόμενος.
καὶνὰ }

En een ander van een' onbekend' Poëet in de *Excerpta* van Grotius p. 459. 't Staat mooi voor een' oud' man, dat by braaf leert.

Καλὸν δὲ καὶ γέροντι μάχεσθαι σφόδρα.

(2) KATO] By Cicero de *Senectute*, cap. 8.

(3) SENECA] *Epist.* 76.

(4) TE STERFFELYK] *Ad hæc querenda natus, æstima, quam non multum acceperit temporis, etiamsi illud totum sibi vindicet. Licet boras suas carissime servet, & usque in ultima ætatis humane terminos procedat, tamen homo ad immortalium cogitationem nimis mortalis est.* Seneca de *Otio Sap.* cap. XXXII, p. 237. A.

Theophrastus, dat de herten en kraaien zo lang leefden zonder eenig nut, daar de menschen, zo hun een zo lang leeven gegund was, zich in de weetenschappen zouden hebben kunnen volmaaken. (5)

§ 3.

Ja, dat nog verder gaat, de verstandigste Heidenen hebben geloofd, dat in 't toekomende leeven een groot stuk der zaligheid bestaan zou in die volmaaking van kennisse en wetenschap, die in dit leeven, hoe verre men 't ook brengen mag, zeer onvolkoomen is: dat wy daar in dan Gods werken, en alles, daar men hier nieuwsgierig naar geweest is, van naby zouden zien (6): en NB. dat vooral die geene, die *in dit leeven, in de duisternis*, de kragt van hun' geest daar op hadden ingespannen, dat geluk *in de eeuwigheid* het meest genieten zouden. Zelfs beweert Cicero, (7) dat dit de éénige deugd is, die men na dit leeven oeffenen kan. „Geen' welsprekendheid, zegt „hy, komt te pas, daar geen' rechtbanken zyn, „geen' moedigheid, daar geen' arbeid of gevaar „is: geen' rechtvaardigheid, daar men niets van „een' ander' begeeren kan: geen' maatigheid, „daar geen' lusten zyn; zelfs geen' voorzichtig- „heid, daar geen' quaad te myden is. Dus zul- „len wy alleen kunnen zalig zyn door de ken- „nisse

(5) VOLMAAKEN] Zie Cicero *Tusc.* III. XXVIII. 69.

(6) ZIEN] Cicero *Tusc.* I. XIX en XX, n. 44, 45. *Beati cognitione natura & scientia, qua sola etiam DEORUM est VITA laudanda: ex quo intelligi potest, cetera necessitatis esse, unum hoc voluptatis, &c.*

(7) BEWEERT CICERO] In een *Fragment* van zyn' *Hortensius*. Zie den druk van Verburg, tom. X. p. 399.

„ nisse en wetenschap der natuur, 't welk ook
 „ NB. alleen, als der *Goden leeven*, geroemd
 „ moet worden: waar uit men dan begrypen
 „ kan, dat de andere deugden van *noodzaakelyk-*
 „ *heid* zyn, en deeze alleen van *wellust*.” Seneca
 zegt het zelfde, en nog veel meer, met uitdruk-
 kingen, die ik om derzelve opmerkelykheid in
 een' aantekening plaatzen zal, om dat ze ons
 hier te verre zouden afleiden. (8)

§ 4.

(8) AFLEIDEN] In zyn' Rouwbrieven aan Polybius *cap. 28.*
 en aan Marcia *cap. 25.* maakt hy een' verheeven' schildery,
 hoe de overledene tegenwoordig in *een nieuw licht* alle de
 geheimen der natuur met de grootste wellust beschouwt,
 de oorzaken der Hemelsche zaaken onderzoekt, en den
 loop der naby zynde starren niet op *giffingen*, maar met een'
 grondige kennis nagaat. *Nunc libere vagatur, & omnia rerum*
natura bona cum summa voluptate perspicit. — *in arcana*
natura penetrat, & scrutatur caelestium causas — *parens*
tuus illic nepotem suum applicat sibi, NOVA LUCE GAUDENTEM:
 NEC EX CONJECTURIS, SED OMNIUM EX VERO PERITUS, *in*
arcana natura libens ducit. En om te toonen, dat dit geen
 complimenten zyn om de vrienden te troosten, (gelyk Seneca
 in 't geheel in zyn' rouwbrieven van grootspraak en laage
 vleiery niet kan vrygesproken worden) is 't waardig hem te
 hooren, als hy ernstig van de dood spreekt, in zyn honderd
 tweeden brief: *De geheimen der natuur zullen u ontdekt wor-*
den, die duisternis zal verdwynen, en een helder licht zal u
rondom beschynden. — *Dan zult gy zeggen, dat gy in duisternis*
geleefd hebt, als gy 't geheele licht van naby zult beschouwen,
't geen gy nu door de naauwe wegen van 't gezigt duisterlyk
ontdekt, en echter van zo verre met verbaasdheid aanziet. Hoe
heerlyk zal u 't Godlyk licht voorkomen, als gy 't op zyn plaats
zult zien! enz. In myn' *Rechtsgeleerde Uitspanningen* 1 d. p.
 78 enz. heb ik deezen brief aangehaald, om de aanmerke-
 lyke overeenkomst van deszelfs uitdrukkingen met die van
 den Heiligen Paulus in 't achtste Kapittel van zyn' brief aan
 de Romeinen. In 't werk der *genade* gebruikt ook de Apostel
 (1 Cor. XIII. 12.) dezelfde spreekwyze, naamelyk dat wy het
 gene wy nu door een' spiegel zien, dan zien zullen van *aan-*
gezigte tot aangezigte. Doch om dit ook op de werken der
 natuur

't Is waar, dat met de Jaaren het geheugen zwak wordt, en dat men byzonderlyk van 't gene men in den ouderdom *nieuw leert*, weinig onthoudt: doch ten minsten blyft men *werkende*. Een Keizer moet *staande sterven*, zei Vespasianus. (9) Seneca gebruikt dezelfde uitdrukking van een' Wysgeer, (10) niet alleen met opzigt tot de verachting des doods: maar 't is zelfs een woordelyk leerstuk der Stoïken, (11) dat een *Wys Man werkende sterven moet*. Het werken is aan een' mensch natuurlyk: (want zelfs

Natuur toe te passen, zou van een' Christen onvoorzigtig zyn. Alle de onderwerpen, waar van Cicero en Seneca konden spreken, waaren bevatbaar voor de menschelyke zinnen, doch Paulus heeft ons gewaarschouwd, dat *bet gene God voor die hem lief hebben, bereid heeft, van dien zart is, dat bet geen ooge heeft gezien, en de oore niet geboord, en in 't barte des Menschben niet is opgeklimmen*. 1 Corinth. II. 9. Wat willen wy dan redeneeren van zaaken, waar van wy geen denkbeeld kunnen hebben, en die ons te groot en te wonderlyk zyn? Zie *Psalm CXXXI. 1*. Laat ons liever zeggen met David, *Pf. CXXXIX. 6*. *De kennisse is my te wonderbaar, zy is booge, en ik kan daar niet by*. Dit kan recht een' *Uitweiding* heeten, en ze is ook vry lang geworden. Doch 't is een *Stoffe*, daar men nooit genoeg op denken kan, vooral, wanneer men reeds met één' voet in 't graf gaat, *Otiosi sumus, & iis de rebus agimus, quæ sunt etiam negotiis anteponenda*, zegt Cicero *de Nat. Deor. II. i. n. 3*.

(9) VESPASIANUS] *Oportet Imperatorem stantem mori*. Sueton. cap. 24.

(10) WYSGEER] *Stans mori*. *Epist. LXXXII. p. 544*.

(11) STOIËKEN] *In actu mori. Usque ad ultimum finem vitæ in actu erimus. Nullis annis vacationem damus. — Caritiem galea premimus Emeritis jam stipendiis. — Zie Seneca de Otio Sapiensis. cap. 28. en in een Fragment de Vita Beata. Zie ook Epist. 8.*

zelfs in 't Paradys (12) was hy gesteld niet om ledig te loopen, maar om *den hof te bewaaren en te bouwen*,) en hy is 'er ook van natuure geneegen toe, en vindt 'er vermaak (13) in.

Een lompe Thaler (14) verwondert zich, dat de tyd lang kan vallen, als men niets te doen heeft, en de Epicuristen stelden zelfs den wellust en zaligheid in de rust (15) en werkeloosheid. Doch voor een' Man, die zyn vernuft gebruikt, is de ledigheid een *last*. (16) Nog meer. *Zou ik zonder letteroeffeningen leeven kunnen?* zegt Cicero. (17) *Die niets doet*, kan na zyn oordeel niet rekenen *in de Waereld aanweezendte zyn*, (18) ja Seneca noemt de ledigheid (*sine literis*) de *dood*,

en

(12) PARADYS] *Gen. II. 15.* De straf der Zonde (*Gen. III. 19.*) bestondt niet in den arbeid zelf, maar in deszelfs moeilykheid. 't Is ook behoorlyk en redelyk. Zo lang men eet, moet men werken 2 *Theff.* III. 10.

(13) VERMAAK] *Operis Amore*, zegt de oude Plinius in zyn' Opdragt aan Titus. En als men ook in jonge lieden die *Operis Amor* niet merkt, is 'er weinig van te wachten.

(14) THALER] Zie de *Democrite* van Regnard. I. 2.
Et peut on s'ennuier, lorsque l'on ne fait rien?

(15) RUST] Zy vestigden hier op hun leerstuk van de onwerkzaamheid der Goden: *Si quidem agens aliquid, ne Deus quidem, esse beatus potest.* Cicero de *Nat. Deor. Lib. I. cap. XXXVII. n. 102.*

(16) LAST] Men kan hier toepassen: *Otium, Catulle, tibi molestum est. Catull. Epigr. LI. 13.* schoon 't daar in een' anderen zin gezegd wordt.

Otium qui nescit uti, plus negotii habet,

Quam cum est negotium in negotio,

Is een *Fragment* van de *Iphigenia* van Ennius.

(17) CICERO] *Aut possem vivere, nisi in literis viverem?* *Epist. ad Fam. IX. 26.*

(18) TE ZYN] *Mibi eum, qui nihil agit, omnino esse non videtur.* *Nat. Deor. II. XVI. n. 44.*

en de begraafing van een levendig mensch. (19) Dit is een dienst, waar in de jaaren geen ontslag geeven, en de Helm staat schoon op gryze hairen. Die van zyn' jeugd af diergelyke gevoelens heeft gehad, blyft ze behouden, zo lang hem de kragt van denken (20) byblyft: want zonder denken rekt hy niet, dat hy leeft. Hy matigt zyn' arbeid, dog verre van met de jaaren van werken verzadigd (21) te zyn, strekken de letteroeffeningen byzonderlyk tot vermaak des ouderdoms. (22) Dus ziet men, dat by Cicero, schoon hy in zyn' ouderdom zich geen' geoorloofde vermaaken onttrok, en garen met goede Vrienden en Vriendinnen (23) at en dronk, echter alle dagen iets gelezen of geschreeven moest worden. Plato stierf schryvende, op zyn een-en-tachtigste Jaar. Isocrates schreef zyn' *Panathenais*.

(19) MENSCH] *Mors, & hominis vivi sepultura. Epist. LXXXII.* Ik wys verder den Leezer naar verscheiden' oude en nieuwe Verhandelingen, *de Otio sapientis*, en naar Seneca. *De brevitare vitæ. cap. XI. XII. XIII.*

(20) DENKEN] *Homini erudito vivere est cogitare. Cicero Tusc. V. XXXVIII. n. III.*

(21) VERZADIGD] *Est eorum non satietas, sed quidam modus. Cicero ad Fam. IX. 26. in 't einde.*

(22) OUDERDOMS] *Senectutem oblectant.* Zie Cicero *de Senectute. cap. 5.* en *Orat. pro Archia. cap. 6* en *7.* Ik voeg hier by een' ongemeene uitdrukking van den zelfden Cicero op een' andere stoffe, daar hy spreekt van de gemeene gelykenis des doods met den slaap. „ Zou iemand, zegt hy, „ negentig Jaaren willen leeven, op voorwaarde, dat, als „ hy zestig voleind hadt, hy de overige dertig slaapen zou? „ Geen zwynen zouden dit willen, enz. *Quasi vero quisquam ita nonaginta annos velit vivere, ut, cum senaginta confecerit, reliquos dormiat? ne fues quidem &c. Tusc. I. XXXVIII. n. 92.*

(23) VRIENDINNEN] *Ad Fam. IX. 26. Quotidie aliquid legitur aut scribitur.* Dus deedt ook Brutus, *Cic. Orat. cap. X.*

natus, op zyn vier-en-negentigste; en leefde nog vyf Jaaren daarna, en zyn meester Gorgias (24) is honderd zeeven jaaren oud geworden, zonder zyn werk na te laten.

§ 5.

Tot hier toe schynt alles, wat ik gezegd heb, vlak aan te loopen tegen 't geen de Leezer op 't zien van den Titel verwacht heeft: en men zou daar uit besluiten, dat myn oogmerk was te bewyzen, dat een oud letteroeffenaar, meer beleezenheid, en meer ervaarenheid hebbende, dan een jonge, ook met meer geleerdheid, en ryper oordeel, schryven kan. Dit kan ook waar zyn: doch met een oud hoofd vaerzen te maaken, is geheel wat anders, en dit is 't eigentlyk, waar van 't de pyne waardig is, het ondericheid wat nader uit te leggen.

§ 6.

(24) GORGIAS] Artepheus, die van zich zelf zegt, dat hy over de duizend Jaaren oud was, toen hy zyn *Clavis majoris Sapientia* schreef, zou in deezen Ry van hoogbejaarde Schryvers de eerste plaats verdienen. Doch by ongeluk is hy weinig bekend, dan by de Alchemisten, en men dient een *Adeptus* te zyn, om hem op zyn woord te gelooven. Zie Cau Boerhave *Orat. de Gaudiis Alchemistarum*. p. 12. Zelfs, vind ik den naam van *Artepheus* in geen Woordenboek, en de groote Boerhave in zyn' *Elementa Chemia* noemt hem niet in de Lyst der Schryvers over de Alchemie. Ik heb 't Boekje in 4to in myn jonkheid gezien. Daar is ook een druk van in 8vo, Francfort 1614. en men kan 't vinden in 't vierde deel van het *Theatrum Chemicum*, 8vo. Arg. 1613.

§ 6.

Twee zaaken, zegt Horatius, (25) zyn 'er nodig; tot een *pryffelyk Gedicht*; de *Kunst* en de *Natuur*. Wat door *Kunst* verstaan moet worden, is genoeg door hem, en anderen voor en na hem uitgelegd. (26) Een Poëet moet een grondige *Kennisse* hebben van de Taal, waar in hy schryft, en van deszelfs Spreekwyzen. Hy moet de regelen van Maat en Trant, en (by ons) van 't Rym weten, en geoeffend zyn in alle de Sieraaden, die de Welspreekendheid en Reederykkunde aan de hand geeven; en by die *Kennisse* komt dan het *Oordeel* te pas, om de schets van 't gedicht wel te schikken, en de taal, uitdrukkingen, en sieraaden af te passen naar 't voorwerp. Tot zo verre schaadt de ouderdom niet. Een oud Poëet heeft meer tyd gehad, om alles te leezen en te bevatten, dan een jonge. Het oordeel wordt gemeenlyk met de jaaren ryper, en men kan dus met Menage zeggen:

— *Matura Senectus*

Culta magis condit carmina, docta magis.

Maar

(25) HORATIUS] *De Arte poetica* v. 408.

Natura fieret laudabile carmen, an arte,

Quaesitum est. Ego nec studium sine divite vena,

Nec rude quid proficit video ingenium: alterius sic,

Altera poscit opem res, & conjurat amice.

Zie ook 't tweede Hoofdstuk van Longinus, en de *Dichtkunst* van Pels p. 44.

(26) UITGELEGD] Aristoteles, is de eerste en beste, die over de Dichtkunde geschreeven heeft, in 't Griex. Horatius in 't Latyn, Bolleau in 't Fransch, en Pels in 't Hollands hebben deszelfs lessen in 't kort vervat. De *Institutiones poeticae* van Vossius, en andere latere geleerden, zyn meest uitbreidingen of verklaringen van Aristoteles. Zie de optelling van deszelfs *Commentateurs*, en 't oordeel van Rapin over dezelve, by Morhof *Polybistor. tom. I. lib. VII. cap. I. n. 3.*

A 5

§ 7.

Maar *het best bewerkte vaers*, is niet altijd *het beste*: (26) en daar behoort nog iets anders toe, zonder 't welke (27) niemand, hoe geleerd in de kunst hy zyn mag, iets verheevens dichten kan. Ja zelfs als een van beide ontbreekt, komt men verder met het laatste zonder *kunst*, dan met de *kunst* alleen. (28) Cicero en Horatius noemen het *de natuur*. Men kan 't ook *geest* of *talent* noemen. De Franschen hebben 't woordt *genie*. De Grieken noemen 't *ενθουσιασμός*, welk woord de Franschen (*) hebben overgenomen (*Enthusiasme*). Doch 't is niet noodig, ons met den naam op te houden. De vraag is 1. wat het doet, en 2. wat het is.

§ 8.

Deszelfs uitwerkingen zyn, dat het den geest verrukt, zelfs tot een' soort van Raazerny, (29) en

(26) **BESTE**] Zie 't *Besluit* enz. p. 60.

(27) **ZONDER 'T WELKE**] Zie Plato in *Phædro*, Seneca *de tranq. an. c. 15.* en daar de *Note* van Lipsius, Cicero *pro Archia*, cap. 7. enz.

(28) **ALLEN**] Dit heeft plaats in meer andere weetenschappen, en byzonderlyk in de *Welsprekendheid*.

(*) **FRANSCHEN**] De *moderne* Latynsche Schryvers gebruiken ook 't woord *Enthusiasmus*, doch by de Ouden vindt men 't niet, maar wel *entbeus* by Martialis, Seneca en Statius, en *entbeatus* by den eersten.

(29) **RAAZERNY**] Deezen naam wil 't *Dictionnaire Encyclopedique*, op 't woord *Enthusiasme* niet toelaaten. **RAAZERNY**, zegt hy, is een' *verdubbeling van redenloosheid*, daar 't **ENTHUSIASME**, een *volmaaktheid der reden* is. Echter telt hy allerlei onzinnigheden onder deszelfs uitwerkingen, p. 276. en niets is by de Schryvers gemeener, dan *Furor Poëticus*. Dus noemt ze
Plato

en de omftandigheden en verfhillendheden van die werking, moet men bekennen, dat wonderlyk zyn: (30) Doch wat het eigentlyk is, heeft tot

Plato en Longinus *μανία*, en Horatius (Od. III. rv. 5.) *amabilis infania*. Lippius *ad Senecam d. l. n. 341.* geeft een' plaats van Anacreon:

θέλω, θέλω μανῆσαι.

Ik wil, ik wil onzinnig zyn; doch ik vind ze niet. (De Ode XIV. begint *θέλω, θέλω φιλοσοφῆσαι*.) Petitus heeft voor zyn' Gedichten een' verhandeling *de furore Poëtico*. Daar zyn 'er ook van Fellerus, Morhof, en dezelfs leerling Muhlhus; Mericus Caufabonus, heeft 'er ook in 't Engelsch over geschreeven. Zie wyders G. Voffius, *de Artis Poëtica Nat. cap. 12.* de Noten van Grævius over Cicero, *Orat. pro Archia, cap. 8.* Parthenius *ad Horat. Od. III. 25.* en vooral Morhofs *Polibist. t. I. lib. VII. cap. I. n. 14.* die ook Gyraldus noemt. Het schoone vaers van den Heer Burman, *de Entbusiasmo Poëtico*, heb ik met myn' zwervingen verloor.

(30) WONDERLYK ZYN] De voornaamste zyn deeze:

1. Het gebaar, de grynzingen en bewegingen van zommige Dichters, als hen de Dichtbui op 't lyf komt, waar van Boileau in zyn' *Satyre* aan zyn' Tuinman een' zo fraaie beschryving maakt. Zie ook Horatius *de Arte Poët. v. 296.*

2. De verscheidenheid en bepaaldheid der gaaven, van den een' tot Heldendicht, van den ander' tot Harderszangen, van een' derden tot Tooneelstukken, Punt- en Hekeldichten, kluchtige Liederenz.

3. De verstrooidheid der gedachten, en verrukking van zinnen van zommige Poëten onder 't vaerzen maaken, zelfs tot ongevoeligheid van smärten.

4. Voorbeelden van Grotius, Scalfger, Salviatus, en anderen, die onweetende dezelfde vaerzen maakten, die reeds by een' ander' Dichter gevonden wierden.

5. Voorbeelden van kindoren, en ongeleerde menschen, die zonder eenige regelen geleerd te hebben, goede vaerzen maakten.

6. Voorbeelden van Poëten, als Ronfard, en andere, die als hen de bui aanquam, vaerzen maakten, schieflyker, dan ze spreeken of schryven konden, en weder, als de bui over was, niet bequaam waaren, om een' enkelen regel aan den dag te brengen.

7. De

tot nog toe niemand recht weeten te bepaalen. De oude Griexen en Latynsche Poëten (*) hebben zich *airs* gegeven, dat het iets *Goddelyks* was; en niet alleen de oude Redenaars, (31) maar ook Wysgeeren (32) hebben die manier van spreken gevolgd. De hedendaagsche Poëten, vooral in 't Latyn, hebben 't ook wel zo willen behouden, en zelfs zyn 'er Godgeleerden, ja Oudvaders (33) geweest, die almede hier in geen² zwaarigheid hebben gemaakt, zonder te letten, dat die oude Poëten *Heidenen* waaren, by welke 't woord *θεῖος*, (*divinus*) in zinen kragt vry wat min-

7. De wonderlyke uitwerking der vaerzen op de toehoorders. Hierom stelt de Schryver van het *Dictionnaire Encyclopedique* (art. *Entbusiasme*) tweederlei *Entbusiasmus*; een werkend en lydend, 't welk zich aan malkander mededeelt, en als een kaatsbal over en weder gaat. *Un Entbusiasme, qui produit, & un, qui admire*. En geestig voegt hy 'er by, dat het laatste de *proof* en 't loon is van het eerste.

(*) POËTEN] Bekend is 't, *Est Deus in Nobis*, van Ovidius *Fast.* VI. 5. en de *Arte Amandi*, v. 549. Zie ook Horatius *Ode* IV. III, 17. en VI. 29. en daar zyn meer plaatsen van Statius, Martialis, enz. In alle taalen, en by alle volkeren, hebben de Dichters die *snorkery* gemaakt, zelfs de Noordsche Scalden.

(31) REDENAARS] By voorbeeld Cicero *d. Orat. pro Archia* cap. 8. zegt onbeschroomd, in een gehoor der allerkundigste Heeren der Republiek, (*hoc concursu hominum litteratissimorum*, cap. 2.) dat alle andere weetenschappen op oeffening, regelen en kunst steunden. doch dat een Poët door de kracht van zyn' natuur zelve sterk was, en als door een' Goddelyken geest wierdt angeblaazen, *quasi divino quodam spiritu afflari*.

(32) WYSGEEREN] Cicero *Tuscul. qu. lib. I. c. XXVI. n. 64.* en op veel' plaatsen. Plato in *Ione*, en *Pbaedro*, Seneca, *de tranquill. an. c. 15.*

(33) OUDVADERS] Clemens *Strom. lib. VI. fine. p. 698.* Hedendaagsche Godgeleerden, zelfs Lutherus en Melancthon, hebben ook in brieven, enz. dergelyke *Complimenten* gemaakt, doch 't was aan Poëten, die de Psalmen hadden overgezet.

mindér betekende, dan by ons 't woord *Goddelyk*. Deeze opmerking is nieuw, (34) zo veel my bekend is, doch om den zin niet te veel af te breeken, zal ik ze in een' aantekening breeder verklaaren. (35) Het minste, dat men 'er van gezegd heeft,

(34) NIEUW] Na dat ik dit lang geschreeven hadt, vind ik, dat de Heer Gottingfche Professor Michaëlis iets, hier toe betrekkelijk, heeft aangeroerd in zyn' *Dissertatie* over den *Invloed der meeningen in de spraak*, die by de *Academie* van Berlyn den prys heeft behaald, p. 7. Doch dat de *Grieken en Latynen geen woord hadden, om een' eenig' God uit te drukken*, kan ik niet toestaan. Men behoeft maar te zien de plaatsen, by Ouselius en anderen aangehaald op Minucius Felix *Octav.* p. 144. *Et seqq.* Zelfs oordeelde Minucius Felix de uitdrukkingen der oude *Filosoofen* op dat stuk zo gezond, *ut quisvis arbitretur, aut nunc Christianos Philosophos esse, aut philosophos fuisse jam tunc Christianos.* Zie de volgende Aantekening.

(35) VERKLAAREN] Men moet onthouden, dat de *Grieken en Romeinen twee Religien* hadden, een' voor de *Verstandigen*, en een' voor 't *Volk*. De *Verstandigen* hadden naar maate van hunne kennis, een denkbeeld van *één eenig* Opperste Weezen; (zie Minucius Felix *d. l.*) doch 't *Volk*, schoon 't in de gemeene spraak *één' Oppergod* erkende, geloofde daar by, een' veelheid van Goden, en daar onder zommige, die niet hoog gerekend wierden, gelyk 'er ook vergode Helden onder waren. Dus wierden die Goden in hunne gedachten, omtrent op den zelfden graad geschat, als de *Heiligen* by de *Katholyken*, en zelfs nog minder, want de afbeelding der *Heiligen* geeft ten minsten van hen een achtbaar denkbeeld, doch de figuur van de beelden der *Heidensche Goden* was dikwils niet alleen belacchelyk, gelyk die van den manken *Vulkaan* enz. maar zelfs somtyds schandelyk. Ik wil niet spreken van *Priapus*; doch zelfs *Mercurius* wierdt, na 't verhaal van *Herodotus*, by de *Athenienzers* ook verbeeld, als *Priapus*, met *ὄφρα αὐδοῖα*. (Zie *Cicero Nat. Deor.* l. XLII. en daar *Bentlejus n. 71.*) Doch 't grootste onderscheid is: de *Heiligen* worden in hunne *Legenden* ten minsten afgeschilderd, als goede eerlyke lieden; doch de *Heidensche Goden* historie is vol van boere- en boevestukken. Wat achting kon 't *Gemeen* voor zulke

heeft, is, dat het een' *Inblaazing* was, en 't geen 't aanmerkelykste is, die *Inblaazing* is doorgaans
zo

zulke Goden hebben? Dat zy ook in de grond hen zeer weinig rekenden, kan nergens klaarder uit bēweezen worden, dan dat zo wel Grieken, als Romeinen met vermaak op 't openlyk Schouwtoneel hen hoorden en zagen beispotten. Een aanmerkelyk Grieks voorbeeld kan men daar van zien in 't tweede Tooneel van 't derde Bedryf van den *Plutus* van Aristofanes, daar *Carion* niet alleen van de *Smulpaapen* van *Æsculapius* dezelfde nachtdievery verhaalt, die wy by den *Apocryfen Daniel cap. 14.* van de *Priesters* van *Bel* vinden, maar ook met den God zelf den spot steekt. (Zie de *Noten* van *Madame Dacier* p. 137, 138.) Moogelyk denkt men: *Æsculapius* was maar een God van laagē rang, *minorum gentium*, behalven dat ook de *Artzen* altyd het aambeeld der *Blyspeldichters* zyn geweest. Doch zou een *Oudvader* iets sterkers hebben kunnen zeggen, dan de *Onrechtvaardigheid* in de *Wolken* van *Aristofanes* (*Act. III. Sc. 3.*) van den grooten *Dondergod*, *Jupiter*, zelf zegt; en de spotterny is ernstig, want de *Poëet* wil te kennen geeven, dat de *Goden* door hun voorbeeld de ontucht aanmoedigen. Zo men u op *overspel* betrapt, zegt ze, kunt gy door uw' welspreekendheid bewyzen, dat gy onschuldig zyt. Leg de schuld op *Jupiter*, en zeg, dat die God zich alle dagen door de min heeft laten verbeeren, en aan de *Vrouwen* niet heeft kunnen wederstaan, en dat men van een mensch niet vergen moet, dat by meer kragt zal hebben, dan een God. En by de *Romeinen* vindt men 't zelve in den *Eunuchus* van *Terentius*, (*III. v. d. 40.*) daar *Chærea* op 't zien van een' schildery van *Jupiter* met *Danaë*, uitroept: als een God dit doet, (en welk een God! die den donder door den boogen Hemel laat rollen) zou ik, arm menschje, 't dan ook niet mogen doen!

*At quem Deum! qui templa caeli summo sonitu concutit,
Ego homuncio hoc non facerem!*

Om weder tot het oogmerk te komen, 't woord *θεῖον* was in 't denkbeeld der oude *Poëten*, niet zo zeer een' gelykenis met het *Opperste Weezen*, dan wel met een' der *Goden*. Men moet gelooven, dat het op dien voet was, dat de *Keizers* zich den naam van *God* lieten aanleunen, gelyk zy ook hun' voorzaaten lieten *Vergoden*; 't welk de oorsprong is van 't *Canonizeeren*. De *Poëten*, als ze verstandig wilden spreken, erkenden één' God, en men kan in de *Noten* van *Quællus*, en anderen op
Mi-

zo onontbeerlyk geoordeeld, dat geleerde Lie-
den (36) over de Orakelen, en zo genoemde
Sybillynsche vaerzen getwift hebben, of die *In-
blaazing* van een' goeden of quaaden geest was.
Men heeft byna 't zelfde gezegd van de *Welspre-
kendheid*, (37) dat *om iets groots, en boven anderen
verbeeven te zeggen, de geest van zich zelven afgerukt,
en door een' heiligen drift bezeten moet zyn.* En zelfs

in

Minucias Felix d. l. een' menigte schone plaatsen vinden;
daar ze zich zeer gezond uiten. (Zie ook de *Prefatie* van
Madame Dacier voor *Homerus*.) Doch doorgaans spreken
zy met het *Volk*, en schoon zy de *Mythologie* wel niet gemaakt,
of het eerst uitgevonden hebben, is die toch door hen op-
gefierd, en tot een saamenstel gebragt. Men moet zich dus
niet verwonderen, als *Virgilius*, *Ovidius* enz. *Augustus* een'
God noemen. En om klaar te toonen, dat *Goddelyk* (*divos, θεός*)
in *Heidensche Vaerzen* geen hooge titel is, behoeft men *Ho-
merus* maar in te zien. Niet alleen, is 't geduurig: *Goddelyke
Ulysses, Goddelyke Telemachus*, enz. maar zelfs (hoe klinkt die
in onze ooren!) *Goddelyke Zwynsboeder*. De titel van *ἄρχαμος
ανδρῶν* (*Odyss. XV. 350 en 388*) *Vorst der Mannen*, was (dunkt
my) al hoog genoeg, maar neen! elk oogenblik *complimen-
teert* by *Eumæus* met den naam van *δὲ Εὐμαίε, θεός ἰσορροῖος*.
(*XIV. 401. XV. 300. XVI. 1. en 461. XVII. 507* enz.) Deeze
uitweiding is wat lang geworden. Doch ik wandel voor myn
vermaak, en die geen' tyd of lust heeft om mede te wande-
len, heeft de vryheid om deeze aantekening over te slaan.
Ook is ze niet onnut, en leert, dat, als men 't woord *God-
delyk* by een' Oud' Schryver vindt, men onderscheiden moet,
1. van wat *Religte* by is geweest, en 2. dan nog, of hy
spreekt, als *Philosoof*, of als *Poëet*.

(36) *GELERDE LINDEN*] *Petitus* en van *Dalen*. Zelfs zyn
'er geweest, die geloofd hebben, dat onze *Beronicius* van
een' quaaden geest bezeten was.

(37) *WELSPREKENDHEID*] *Magna me vis anima inflammat,*
zegt Cicero, ut me ipse non teneam. Zie hem ook *Tuscul. Quaest.*
lib. 1. cap. XXVI. n. 64. en *Seneca de tranq. an. c. 15. Non potest
grande aliquid, & supra ceteros loqui, nisi mota mens, cum
vulgaria & solita contempsit, instinctuque sacro surrexit excel-
sior, tum demum aliquid cecinit, grandius ore mortali. Non
potest sublime quicquam, & in arduo positum contingere, quan-
diu*

in alle weetenſchappen en kunſten, zo men 'er in zal uitmunten, wordt iets onderſteld, dat *meer dan menſchelyk is*. (38)

§ 9.

Doch met dat alles zyn wy nog niets gevorderd om te kunnen bepaalen, wat dit *je ne ſais quoi* eigentlyk is, en als men alles leeft, komt het hier op uit, dat men 't niet beſchryven kan, en dat zelfs die 't bezitten, 't wel gevoelen, maar niet kennen. (39) Om 'er egter een denkbeeld van te

diu apud ſe eſt. Deſciſcat oportet a ſolito, & efferatur, & mordeat frenos & redtorem rapiat ſuum, coque ſerat, quo per ſe dimiſſet aſcendere.

(38) MEER DAN MENSCHELYK IS] beſov. Morhof in zyn' *Polybiſtor*. (tom. 1.) heeft een gants Kapittel (*lib. I. cap. 12.*) van 't geene in de *Weetenſchappen Goddelyk is*.

(39) NIET KENNEN] *Il eſt mieux ſenti que connu, par l'homme qui veut le définir. Ce ſeroit a lui même de parler de lui, & cet article que je n'aurois pas du faire, devoit être l'Ouvrage d'un des hommes extraordinaires, qui honorent ce ſiecle, enz. zeggen de Schryvers van 't Dictionnaire Encyclopedique, op 't woordt Genie in 't einde, endoſſeerende den Wiſſel aan den Heer de Voltaire. Dus zegt Madlle. le Fevre, naderhand Madame Dacier, van *Le Gout*, in haar' *Preface* voor den *Plutus* en *Nuſes* van *Ariſtoſanes*: *Tout le monde parle du Gout: & je n'ai encore trouvé perſonne, qui l'ait bien défini.* Ik heb ook 't langwylig artikel van *Entbuſiasme* van 't zelfde *Dictionnaire* geleezen, doch ben (ik beken myn' domheid) even wys gebleeven. Hy noemt het een' *emotion vive de l'ame*, een' leevendige beweging der ziele: doch de vraag is, waar die beweging door wordt veroorzaakt. Eindelyk meende ik 't te vinden, in 't vierde *Discours* van 't beruchte boek *de l'Esprit*, daar de Schryver een' *exacte definition du mot Genie* belooft, tom. 2. p. 185. doch ook al vergeeffch. De Heer de la Motte in zyn *Diſc. ſur la Poëſie & ſur l'Ode*, p. 30 & ſeqq. oordeelt oock, dat de geene, die 't *Entbuſiasme* hebben willen beſchryven, veel klinkende woorden en opgeblaazen' uitdrukkingen geſpild hebben, even of ze zelf in een' raazerny waren. Hy ſchynt 'er ook, als Wysgeer ſprekende, niet veel mede op te hebben, doch als Poëet ſpreekt hy*

te geeven , worden gelykeniffen gebruikt, by voorbeeld van een *Paard*, (40) het welk den Ruiters draagt, opheft, en zyn gebit knabbelende, zyn' regeerder wegrukt, en voert, daar hy anders niet zou hebben durven opklimmen, doch de gewoone, en gemeenste vergelyking is met een *Vuur* (41) in tegenstelling van 't geen men
koel

hy weder, als de anderen. Zelfs heeft hy een' *Ode*, *l'Enthousiasme*, tom. 2. p. 89. Of de Graaf van Shaftesbury in zyn' brief over 't *Enthousiasmus* 't wit nader getroffen heeft, kan ik niet oordeelen, dewyl ik denzelven niet gezien heb. Met de beschryving van den H. Teller in zyn' *Defensio Inspirationis divinae vatum sacrorum adversus Enthousiasmum poeticum*, nam. dat het *Enthousiasmus* voortkomt uit een' gelukkige en sterk geroerde verbeeldingskracht, welke zich zelve zintuiglyke afbeeldzels van zaaken weet te vormen, en door een' langduurige en opmerksaame becbouwing derzelver in verrukking raakt, zyn wy ook niet geholpen. De vraage is en blyft, waar die verbeeldingskracht van daan komt, en wat het eigentlyk is, dat die verbeeldingskracht roert. Dat voor 't overige deeze *Poëtische* inblaazing ter waereld geen' gelykenis heeft met de *Goddelyke* inblaazing der Heilige Schryvers, blykt genoeg, uit het gene gezegd is in de 35ste aantekening. 't Eenvoudigste, en mogelyk 't beste, dat op deeze *Stoffe* gezegd kan worden, is, dat de taal van 't *Enthousiasmus* de taal is van sterke bartstochten. Een Poët in de gemeene taal, spreekt of verhaalt een' zaak eenvoudig en bezadigd in gemeene klare termen: doch een Poët stelt zich in de plaats van die 'er belang in heeft, en zo als iemand, die van toorn, of droefheid, blydschap, enz. vervoerd was, spreken zou. en dit maakt zyn' styl leevendiger, verwarder, en ook duisterder. Dit is een' aanmerking van een' beroemd' Fransch' Academist, zo als le Sr. de la Nauze zegt in zyn *discours de l'abus, qu'on fait quelquefois d'une prétendue clarté du stile*, etc. in de *Memoires de Littérature*, tom. XX. p. 70. Doch een ander Fransch Schryver (ik kan my de plaats nu niet erinneren) slaat den Knoop door met plompe zeggen. dat het een' brabbeltael is van *boogdravende woorden*. Welk een' mortificatie voor de eigenliefde der Dichters!

(40) PAARD } Seneca. d. l. en hier na Cratinus.

(41) VUUR } Dit is alles, wat ik begreepen heb uit de hier voor [n. 24.] aangehaalde plaats van 't Boek de *l'Esprit*.

Ziel Bloed (*Jang froid*) noemt. Deeze gelykenis van *Vuur*, zou ons meer licht geeven kunnen, zo wy regt wisten, wat *Vuur* eigentlyk is. Doch de Chemisten, (die 't ons leeren moesten) bekennen hier hunne verleegenheid, en zelfs zyn ze 't niet eens, of 't een geest of een lichaam is. De groote Boerhave (42) schynt over te hellen tot het eerste, doch dan zyn wy nog meer in 't duister: want de wyze, (43) waar op een geest op een lichaam, en weder een lichaam op een' geest werkt, is voor ons verborgen, en onbegrypelyk.

§ 10.

Doch laat ons de vraage (*hoe*) ter zyde stellen. Tot myn oogmerk is 't genoeg te weeten, dat de werking van 't bekende *Vuur* veel eevenredigheid heeft, en zich min of meer schikt, met en naar de hoedanigheid der voorwerpen, daar 't op werkt. (44) 't Is dus gelooflyk, dat dit ook
in

Cicero noemt het een' *Vlam*. (*vis animi, quæ inflammat*) Ovidius, Statius enz. een' *Warmte* (*Calor*) en Hippocrates zelfs noemt het *τό θερμόν, τό θερμώτατον, και ἰσχυρότατον Πῦρ*. De Heer La Motte zegt ook, dat het elndelyk uitkomt op een' *bitte van verbeelding*. (*Voilà tout le mystere : une imagination echauffée.*)

(42) BOERHAVE] *Elementa Chæmiæ*. t. 1. p. 126. Ik begryp dit uit het woordt *Verius*.

(43) DE WYZE] Zie Lactantius de *Opificio Dei*, cap. 16. en niet de *Officio Dei*, zo als hy in 't *Discours preliminaire* van den nieuw uitgegeeven' *Ocellus Lucanus*, p. 17. geallegeerd wordt. 't Is zekerlyk een drukfout, doch ik waarschuw 't, om dat ze in een' zo ernstige stoffe aanstoetelyk is.

(44) WERKT] Boerhave *Elementa Chæmiæ* t. 1. pag. 267. 't Zelfde zegt Cicero van de *Ziel*, *Tusc. Diss. lib. I. cap. XXXIII.*
n. 80.

in dit onbekende *Vuur* plaats heeft. Zelfs Galenus, Hamel, Huart, en andere, zo Philosophen, als Geneeskundigen, hebben (*Dogmatice* en *Methodice*) willen uitleggen, op wat *temperamenten* (45) (na maate van volbloedigheid, zwarte of geele gal, enz.) dit *Vuur* 't meeste werkte: en wie weet, zo die gronden goed waaren, of men 't niet wel haast zo verre gebragt zou hebben, dat de Artzen, uit de gewoone kentekenen, waar uit zy van de Ziektens, en derzelver loop meenen te kunnen oordeelen, nauwkeurig zouden hebben kunnen bepaalen, tot wat soort van vaerzen, Heldendichten, Klaagdichten, Minnezangen, Punt en Hekeldichten, of Boertige, een Poëet het meeste geneegen was? Om ernstig te spreken, dat (by voorbeeld) de *Wyn* dit Dichtvuur opwekt, is een' bekende en erkende zaak: zo verre, dat Cratinus, voor een' vasten regel stelde, dat geen' vaerzen van *Waterdrinkers* behaagen konden. Horatius (46) is van 't zelfde ge-

n. 80. *Ipsi animi, magni refert, quali in corpore locati sint. Multa enim e corpore existunt, quae acuant mentem, multa, quae obtundant. Aristoteles quidem ait; Omnes ingeniosos melancholicos esse.* Doch in die stoffe, waar op ik de bepaaldheid van 't menschelyk verstand beken, wil ik my niet inlaaten.

(45) TEMPERAMENTEN] Zie Muhlus de *Enthusiasmo* §. 45: De Schryver van 't Artikel, *Ecclesiisme*, in 't *Dictionnaire Encyclopedique* schryft ook 't *Enthusiasme* van Julianus toe aan zyn galschtig en *melancholicq temperament*. p. 280.

(46) HORATIUS] Zie zyn' Ode III. 25.

Quo me, Baccho, rapis tu

Plenum?

Zie verder zyn' Ode II. 19. en *Epist.* I. 19. aan *Mæcenas*. v. 2.
Nulla placere diu, nec vivere carmina possunt,
Quae scribuntur aqua potoribus.

7 18

gevoelen, en spreekt van oude Poëten, die niet dichten konden, dan met een' goeden roes. En wat wonder dan, dat jong en warm bloed tot vaerzen maaken beter is, dan 't oude?

§ 11.

't Is eevenééns, als met de *Liefde*, (47) die ook *jonge lieden* wil hebben:

— *Ses travaux & ses peines*
Veulent de jeunes gens,

zegt Malherbe. (48) Een oud man krygt nog
wel

't Is aanmerkelyk, dat Cratinus, den *Wyn* ook vergelykt by een *Paard*, het welk den Poëet draagt en opheft.

Οἶνος τοι χαριέντι μέγας πέλει ἵππος ἀοιδῶ.

Dat Ennius dikwils een goed glas wyn dronk, als hy een heldendicht maaken wilde, ichtynt, toen Horatius deezen Brief schreef, bekend geweest te zyn', doch van Homerus is 't maar een vermoeden, om dat hy den Wyn dikwils pryft. *Laudibus arguiter vini vinosus Homerus.* v. 6. Zie de *Prefatie* van Pope.

(47) LIEFDE] Zie Horat. Od. III. xxv. 3.

Nunc arma, defunctumque bello,

Barbiton bic paries habebit.

't Is ook zo met den *Oorlog*. Virgilius *Aeneid.* VIII. 508.

Sed mihi tarda gelu, seclisque effata Senectus

Invidet Imperium, seraque ad fortia vires.

Hier toe behoort het bekende:

Turpe senex miles, turpe senilis amor.

Menage had 'er by gevoegd: *Turpe Potta senex.* Doch dit is te hard gezegd.

Zie Kats *Spiegel van Ouden en Nieuwen tyd*, 't. I. p. 519.

(48) MALHERBE] tom. I. p. 62. Zie ook p. 79. en Corneille *Oeuvres Diverses*, p. 172 en 179. In de *Pulcherie* van den laatsten, (een stuk, dat anders weinig fortuin heeft gemaakt) in de rol van den ouden verliefden *Martian*, zyn zeer schoone

wel eens een' groene bui, (49) dog ze komt zelden, en de Heer Kats zal hem raaden, geen' molen op te rechten, om één' zak koren, dien hy nog te maalen heeft. Dus kan ook een oud Poëet nog wel eens te hooy en te gras een' geestigen inval krygen; doch 't is hem niet te raaden, een werk van langen adem te beginnen, eendeels, om zyne geklommene jaaren, en andersdeels, om dat hy het *Vuur*, 't welk hem voor een' tyd opwekt, moet reekenen; als de Vlam van een' kaars, die in de pyp brandt. Voeg'er by, dat die *raazerny*, die tot de *Poëzy* nodig is, hoe *beminnelyk*, (*amabilis insania*) ze ook zyn mag, aan oude bedaarde harsenen zo bekoorlyk niet kan voorkoomen, als aan jonge. Zo ook de taal van 't *Embuliasmus*, de taal van *sterke hartstochten* is, spreekt het van zelfs, dat in den ouderdom de hartstochten zeer bezadigd zyn, wanneer zelfs de natuur haare behoeften niet dan met een' eerbiedige zedigheit aangeeft. Eindelyk behoort ook tot het *Rym* een goed geheugen, 't welk met de jaaren 't eerste verzwakt. En 't *Rym* is in 't geheel een soort van een werktuiglyk handwerk, zwaarder naar 't oordeel van Boileau, (50) dan spit-

regelen, hier ook toepasselyk. Men meent ook, dat de Dichter zich zelve in die rol heeft willen afschilderen.

(49) BUI] Zie de Elfde, Acht-en-Dertigste, Zeeven-en-Veertigste en Vier-en-Vyftigste Ode van Anacreon.

(50) BOILEAU] Zie zyn' Elfde *Epitre* aan zyn' Tuinman v. 42. en volgende, en vooral zyn' tweede *Satyre* aan *Moliere*. v. 12. enz.

*Mais moi qu'un vain caprice, une bizarre humeur,
Pour mes pechés, je crois, fit devenir rimeur,
Dans ce rude metier, ou mon Esprit se tue,
En vain pour la trouver je travaille & je sue.*

spitten en graaven, 't welk krachten vereischt, vooral van 't hoofd.

§ 12.

Ik beken echter, dat 'er voorbeelden genoeg zyn van Poëten, die op zeer hooge jaaren nog schoone vaerzen hebben gemaakt. Sophocles was honderd jaaren oud, toen hy het Treurspel *Oedipus de Colonier* dichte, 't welk hem 't pleit geding deedt winnen tegen zyn' kinderen, die hem steek-kind wilden maaken. (51) En wy hebben by onzen tyd de Heeren Fontenelle, (52) La Motte en Crebillon gezien, welker voorbeeld de Heer Voltaire schynt te zullen volgen. By ons hebben wy ook vader Vondel, den Heer Kats, en meer anderen gehad: en myn oude geëerde vriend, de Heer van Kruiningen, is 'er een leevendig Exempel van. By *Menage* in zyn' *Antibaillet* § 125, kan men een' gansche optelling vinden van Dichters, die tot in een' hoogen ouderdom, en zelfs weinig' uren voor hun' dood (53) Vaerzen hebben gemaakt, en men kan 'er zelfs byvoegen, dat la *Chaussée* en *Aulaire* over de zestig Jaaren oud waaren, toen zy eerst begonden te dichten.

Hoe

(51) MAAKEN] Zie Cicero *de Senectute*. C. 7.

(52) FONTENELLE] De Heer de Voltaire, in zyn' *Conte, les deux Tonneaux*, van *Le Destin* spreekende, zegt:

Il fait vivre cent ans le berger Fontenelle.

Deeze geleerde en te gelyk beminnelyke Gryzaard, opende op zyn Acht-en-Negentigsten Verjaardag een Bal met een' zyn'er jonge Nichten.

(53) VOOR HUN DOOD.] Petrarcha, des Gelais, Ronfard, Julius Scaliger, Passerat, Remi, Labbé, Petavius, Patru, enz.

Hoe stout durft ook Malherbe (54) den tyd braveeren, als hy zegt in zyn' Ode aan den Koning, p. 62. dat schoon zyn lichaam door de jaaren gesleeten is, zyn geest nog deszelfs eerste kracht beeft bebouden; dat by de gunsten van den Zangberg zeer jong bezeten beeft, en op 't einde zyn'er dagen nog bezit? En nog sterker spreekt Corneille (55) in een vaers aan den Heer Fouquet, dat, sedert by hem gezien beeft, by zyn' rimpels, en gryze baaren, voor een' beguscheling houdt:

- „ Ik voel nog 't zelfde vuur, waar mee 'k in
 vroeger dagen
 „ Horacestryden deed, en Roderik deed klagen:
 „ 'k Heb nog de band, waar meê Pompejus groote
 geest,
 „ En Cinna's ed'le ziel is afgemaald geweest.

§ 13.

(54) MALHERBE]

*Je suis vaincu du temps, je cede a ses outrages.
 Mon Esprit seulement; exempt de sa rigueur,
 A de quoi temoigner dans ses derniers ouvrages
 Sa premiere vigueur.*

*Les puissantes faveurs, dont Parnasse m'honore,
 Non loin de mon berceau, commencerent leur cours.
 Je les possedai jeune, & les possede encore
 A la fin de mes jours.*

(55) CORNEILLE] Oeuvres diverses. p. 157.

Ik geef de vertaaling, zo als ze uit de pen valt. Maar 't Franfch is veel schooner en kragtiger.

*Depuis que je t'ai vu, je ne vois plus mes rides,
 Et plain d'une plus claire, & noble vision;
 Je prens mes cheveux gris pour une illusion.
 Je sens le même feu, je sens la même audace,
 Qui fit plaindre le Cid, qui fit combattre Horace,
 Et je me trouve encor la main, qui crayonna
 L'Âme du grand Pompée, & l'Esprit de Cinna &c.
 Tu me verras le même —*

B 4

Doch dit zyn uitzonderingen van den regel, en eevenredig met de voorbeelden van kinderen, die voor de Jaaren, met een ryp oordeel, vaerzen vol verstand maakten, waar onder onze groote Grotius, en Nic: Heinsius hebben uitgeblonken. Ook is 't van Corneille een' Poëëtische *gasconade* geweest: want in zyn' laatste Toneelstukken is gebleeken, dat de oude Corneille veel verschilde van den jongen. Hy gevoelde dat ook zelf wel, en 't was niet alleen in gemeenzaame gesprekken, dat hy aan zyn' goede Vrienden bekende, dat zyn' *Poëzy met zyn' tanden vertrokken was*, (56) maar zelfs in een vaers (57) aan den Hartog van Orleans beklaagt hy zich, dat zyn *geest uitgeput* is. Doch nog edelmoediger uit hy zich ter gelegenheid van zyn Treurspel *Pertbaritus*. p. 412. 't *Is tyd*, (zegt hy) *dat ik den afdocht blaas, en dat ik van alle de lessen van myn' Horatius alleen denk, om deeze éénige in 't werk te stellen:*

„ *Solve senescentem mature sanus equum, ne*
 „ *Peccet ad extremum ridendus, Et ilia ducat.*
 't *Is beter*, voegt hy'er by, *dat ik afscheid van my zelf neem, dan te wachten, dat men my voor goed myn afscheid geeve: en 't is billyk, dat ik na*
twin-

(56) VERTROKKEN WAS] Zie de Chevrana t. I. p. 94. Als men op zekere jaaren schryven wil, zei Dailé, zyn 't alleen de Kruideniers, die van de Schriften voordeel hebben.

(57) VAERS] p. 94.

Quel suplice pour moi, que l'age a tout usé,

De n'avoir a t'offrir qu'un Esprit epuisé.

Ik heb deeze gedachte in myn' Opdragt aan zyne Hoogheid nagevolgd.

twintig (58) Jaaren arbeid, begin te bemerken, dat ik te oud word, om nog in de *MODE* te zyn.

§ 14.

Deeze woorden van Corneille maak ik de myne, en zeg de Poezy hier mede tegenwoordig ernstig *VAAR WEL*.

Ik zegge: tegenwoordig ernstig, om dat ik 't dikwils gedaan heb. Als men myn' *Dichtlievende uitspanningen* naziet, zal men vinden, dat ik reeds voor myn twintigste Jaar myn' *Zangster* had *Vaarwel* gezegd. (p. 57.) Op myn twee-en dertigste, verbeeldde ik my, dat niemand op *Parnas* my langer kende. (p. 101.) En in 't volgende Jaar (in de Voorrede van 't tweede Deel van myn' *Rechtsgeleerde Uitspanningen*) klaagde ik, dat de *Zanggodinnen DAMES* zyn, die opgepast willen weezen, en 't geen 't slimste is, (zeide ik) die *ouwerwetfche DIVINITIETEN*, zyn nog van zo goeden fmaak, dat zy lieft jonge *Galants* hebben. Een fyn *Speeler* fcheidt uit, terwijl by wint. Zo doet ook een dichter niet onvoorzigtig, als by eenige gunft van haar genooten heeft, dat by vroeg en by tyds aan de eer blyft, en haer, voor dat hem de Jaaren overvallen, en by zyn' roem overleeft, met fatfoen *VAAR WEL* zegt.

In de volgende twaalf Jaaren, heb ik ook te Hamburg byna niets gedicht, dan een vaers, 't welk ik aan myn' Noordhollandfche Heeren *Tafelbroeders* fchuldig was, en in het *dankdicht* aan den Heer de Roode in 1737, ziet men, hoe myn' *band*,

(58) *TWINTIG*] zo ik 't reken van den tyd, dat ik de eerste vaerzen heb gemaakt, zal 't voor my byna zestig zyn. Op myn elfde jaar zyn 'er reeds gedrukt geweest.

*band de snaaren, en zelfs myn' tong bet zuivert
Duitsch ontwend was. (p. 122.)* In de vyf Jaaren,
die ik naderhand nog in Hamburg ben geblee-
ven, en vooral geduurende myn neegenjaarg
verblyf in Suriname, heb ik de Poëzy nog meer
uit myn' zinnen verbannen, en in 1751, kon zy met
recht my verwyten, dat ik *in dertig jaaren tyds
pas dertig uren aan haar' dienst hadt toegewyd*
(p. 147.) Doch in 't schip op myn' te rug komt
was het: *facit indignatio versum*, en ik kreeg een'
inval, om aan zyn' Hoogheid, (gl. ged:) een
korten inhoud van myn' belangen, en klagten in
vaerzen aan te bieden, schoon ik bekennen
moest, *dat ik de zuivere' taal en maatklank vergee-
ten was. (p. 164.)*

§ 15.

De gunstige wyze, waar mede myn *Gezang
op Zee* ontfangen wierdt, noodigde my, *om met
stramme band de luit weeder van den wandte grypen,*
en na zo veel jaaren den roest van myn' snaaren te
veegen. (p. 167.) Doch zyn Hoogheids onverwach-
te dood, maakte een' dwarsstreek in myn' Poëti-
sche voorneemens. Somtyds heb ik nog uit pligt
en hoffelykheid eenige regelen voortgebragt,
maar de ouderdom neemt dagelyks toe, en 't
slimste is, dat myn borst nooit met de koude zal
kennisse maaken, gelyk ik ook, van dat ik in 't
Noorden den voet weeder aan land heb gezet,
geduurig geworsteld heb met allerlei quaalen,
die in de warmte my veel zachter behandelt heb-
ben. Het is myn reeds genoemde oude geëerde
Vriend, de Heer van Kruijningen, geweest, die
my

my telkens opgewekt heeft, om de Poëzy niet geheel te verlaten, en zyn' vriendelyke verwytingen hebben my fomtyds gedwongen, om te rymen *tegens dank*. Genoegzaam alle myn' laatste vaerzen, draagen dat merk. Op p. 271. Ziet men, hoe ik my beklag, dat in 't *ontstuiumig weder de snaaren van myn' Harp zyn afgesprongen*, en myn' Zangsters *vlerken niet klappen*: dat de *kiesche Zanggodinnen*, (*boe stokoud zelfs*) in hun' aanbidders *jonkheid minnen*: (p. 273) dat de *koude my moordt*, en myn' *bengstebron gants bevrooren is*: (*Besluit p. 37*) dat myn *borst my verbiedt te zingen*, en de *adem my te kort is*, (p. 43) dat *Febus Zonnevuur my niet meer verlicht*, (p. 46.) dat myn' *stramme vingeren op de luit beeven*, en myn' *schorre en swakke borst, pas geluid meer geeven kan*. (p. 65.) Zelfs in 't Gedicht aan den Heer *President* van der Mieden verklaar ik 't *ontfelde speeltuig*, 't welk my *door swakheid uit de band valt*, in ernst *ontspannen aan de wand te bangen*. (p. 67) In 't *Gezang* op 't *Huwelyk* van hunne Hoogheden, *bangt het reeds aan de wand*. (p. 105.) De Poëzy zelve, neemt ook van my affcheid, (p. 124) en ik dreig *de harp op 't vuur te werpen*. (p. 125.) *Te duislig is myn boosd, te stram, te pynlyk zyn myn beenen*, om de *trappen des Zangbergs*, die voor my te *steil wordt*, op te *stappen*, p. 138. En eindelyk is myn *Speeltuig* reeds in 't *kacbel vuur* geworpen, en de *asch van myn' verbrande harp verstrooid*, (p. 140) ja zelfs dreig ik (p. 144.) de *kacbel zelfs aan stukken te gooien*. (Zie ook p. 150.)

§ 16.

Niet tegenstaande, alle die vaste voorneemens, sterke verzekeringen, ja *Eeden by Styx* is 't my ge-

gegaan, als met de Minnaars, welker Eeden men niet gelooven moet, ten goede, noch ten quaade. Niet alleen, dat hun' Eeden van een' eeuwige Trouw ligter, dan de veëren zyn, maar zelfs, als ze in quaadheid zweeren nooit te zullen wederkoomen, trekt hen de voet weder na de Liefste's dorpel. (59) Horatius nam ook, met grooten ernst afscheid van de vaerzenmakery, in zyn' allereerste *Epistel*. v. 10. Nochtans, hebben wy van hem, in 't eerste Boek, nog neegentien volgende, en in 't tweede, twee, welke laatste alleen, by de vyf honderd vaerzen maaken. En om kort te zyn, in den *Anti-Baillet* van Menage § 123 en 124, kan men gansche lystten vinden van Poëeten, die van de Poëzy, of ten minsten, van zekere soort van dichten, hadden afscheid genoomen, en toch weder aan 't vaerzenmaaken geraakt zyn. Doch ik zeg dit alleen, tot verschooning van 't voorledene, want voor 't toekomende is 't te voorzien, dat ik myn' belofte, niet dan al te ernstig houden zal. 't Verval myner krachten laat my eeven toe, myn' noodzaak-

ke-

(59) DORPEL] Zie myn' *Parodie* van Orestes. p. 125.

Perfida, sed quamvis perfida, cara tamen,

Zegt Tibullus *Éleg.* III. VII. 24. en nog toepasselyker, II. VI. 13.

Juravi quoties, rediturum ad limina nunquam?

Cum bene juravi, pes tamen ipse redit,

Zulke meinedigheden zyn volgens de *Zedenleere* van Ovidius, en Tibullus niet alleen vergeeffelyk, maar Jupiter vermaakt 'er zich mede.

— *Perjuria ridet amantum*

Jupiter —

Zie den Heer Cats in zyn' *Spiegel van den Ouden en Nieuwen Tyd* t. I. p. 535.

kelykfte Amptzaaken waar te neemen, behalven dat ook de afgefcheurdheid, van myn' verre afgeleegen' goederen, en van een deel myner *Familie*, my zo veel verdrietig fchryfwerk geeft, dat ik geen ander behoef te zoeken, en de geduurige pynen aan de beenen, die my sedert twee Jaar geplaagd hebben, beneemen my allen lust.

§ 17.

Ik moet daar by erinneren, dat ik nooit een hardlooper in de Poëzy geweest ben. In myn' jonkheid, heb ik den regel van Petronius gevolgd:

Det primos versibus annos,

en 'er veel door geleerd, 't geen my in ernstiger' oeffeningen te pas is gekoomen: (Zie myn *Dichtlievende Uitspanningen* p. 124) doch nooit heb ik de Dichtkunst voor myn hoofdwerk gerekend. Myn' meeste vaarzen zyn gemaakt voor tydverdryf, al reizende, of als ik met de borst zat: en verre van te behooren onder de *Classe* van die, waar van Boileau zegt: (*Art. Poët.* IV. 121)

Que les vers ne soient pas.vôtre eternel emploi,

zal ik iets zeggen, dat vry sterker is, nam: dat ik nooit my gerekend heb onder 't getal der *Poëten*. Om dien naam te verdienen, wordt meer vereischt, dan vertaalingen, gerymde proze, of korte *Concetti's*. Horatius zelf, die anders
in

in zyn' *Odes* (60), zyn' eigen lof zo hoog opgeeft, is toch in zyn' *Satyres* en *Brieven* zo zedig, dat hy zelf erkent, dat die meer *in maat gebragte Proze* zyn, dan *Poëzy* (61). En ik? Wat heb ik toch gemaakt! Een' vertaaling van *Amasis* onder den naam van *Sesoftris*, en eenige korte Gedichtjes op voorvallende gelegenheden. Zelfs myn *Lydende Heyland*, bestaat alleen in afgebrooken' Gezangen, welker grootste verdienste is, dat ze kort zyn. (62) 't Langste Gedicht, dat ik ooit gemaakt heb, is myn *Gezang op Zee*, 't welk quaalyk zo lang is, als één enkel bedryf van een Treurspel. En deeze nederige verklaring is alleen genoeg, om klaar te bewyzen, dat ik geen *Poëet* ben (63), dewyl ik, zo ik waarlyk een recht *Poëet* was, meer eigen' verbeelding van myn' vaerzen zou hebben (64).

§ 18.

Hoe 't zy, myn levensloop heeft my andere bezigheeden gegeven. Negen Jaaren ben ik ge-

(60) ODES] Zie voor al III. 30. en IV. 3.

(61) POEZY] *Sat*: I. IV. 41.

— *Neque si quis scribat, uti nos,
Sermoni propiora, putes hunc esse poetam.
Ingenium cui sit, cui mens divinior, atque os
Magna sonaturum, des nominis hujus honorem.*

Zie de *Art. Poëtique* van Bolleau *Ch.* 2. v. 197.

(62) KORT ZYN] Zie de *Huetiana*. p. 52.

(63) POËET BEN] Zie de *Opdragt van Menage* voor zyp' Latynsche Gedichten.

(64) HEBBEN] In de *Anti-Baillies* van *Menage* § 138. 139. 140 vindt men een' geleerde verzameling, van verwaande eigen-loftuitingen van Griexe, Latynsche, en Fransche Poëeten. Men zou ook een Kapittel van Hollandsche kunnen maaken. Zie verder den zelfden *Menage*, in zyn' *Observations* op *Malherbe* p. 113.

geweest in Suriname, (65) alwaar de Poëzy geen' gangbare waar is, en drie-en-twintig jaaren in Duitschland, daar 't *Hollands* niet alleen, niet verstaan wordt, maar zelfs by onkundigen in een' zekere kleinachting is, om dat zy 't over één' kam scheeren met het *plat Duitsch*. Dog als ik 't zeggen moet, (en dit moet van 't hart af) al was ik altyd in 't Vaderland gebleeven, wat lust kan een Poët hebben, om *Hollandsche* Vaerzen te maaken, daar onze taal en Dichtkunde, by die men *beau monde* noemt, in zo groot een' verachting zyn geraakt! By alle gelegenheden, heb ik daar over (boertig en ernstig) myn' gedachten gezegd. [Men zie myn' *Dichtlievende Uitspanningen* p. 146, 225, 266, 269, 293, en in myn *Besluit* p. 24, 33 en 114.] Zelfs heb ik de vryheid genoomen om tot derzelve bescherming, en aanmoediging vertoogen te doen (p. 146) aan zyn' overleeden' Hoogheid, die een waar beminnaar der Vaderlandsche Poëzy was, (66) en naderhand (p. 260) aan haar' Koninglyke Hoogheid, die by 't Britsche Ko-

(65) SURINAME] Zie myn *Gezang op Zee* p. 165.

De ZUURE NAAM alleen maakt met zyn bloot geluid

De Muzen schuuw, en't Paard vliegt scbicbtig achter uit.

Zie ook pag. 167.

Sprong daar de Hengstebron,

Zy droogde van de Zon, enz.

(66) WAS] Wanneer ik in 1736, op myn' te rug reize naar Hamburg de eere had eenige dagen op 't Loo te zyn, hadt zyn' Hoogheid, een byzonder vermaak om met my te spreken over de Vaderlandsche Poëzy. Hy kende onze goede Poëten zeer wel, en reciteerde zelfs de Hollandsche vaerzen, met een' kunstige aangenaamheid. Ik weet ook, dat zyn' Hoogheid myn *Gezang op Zee*, meer dan één's, met een gunstig genoegen geleezen heeft.

Koningsbloed een *Nederlandsch bart bezat*, (67) gelyk ik ook nog tegenwoordig by 't *Besluit myner Dichtlievende Uitspanningen* (met die vrymoedigheid, die door den Ouderdom verschoonlyk wordt gemaakt) my verftout heb, om zulks in myn' opdragt te erinneren aan den jongen Heere Prince Erf- Stadthouder, die de goedheid heeft gehad van 't zeer gunstig op te neemen.

§ 19.

Zo my tyd en lust overblyft om een' verhandeling of twee, die ik ontworpen en begonnen heb, af te werken, zal ik nader' gelegendheid hebben, om in een' klaaren dag te stellen, dat, zo de *Fransche Poëten* de onze in eenige soorten van Gedichten zyn voorbygelopen, het niet toegeschreeven moet worden aan de *Taal* of Poëzy zelve. Zo men my gaande maakt, zal ik toonen, dat onze *Taal* ruim zo ryk is, als de *Fransche*, en zelfs veel' woorden heeft, die 't *Ernstige* krachtiger, het *Tedere* zachter, en 't *Boertige* kluchtiger maaken: dat ook onze *Profodie* meer moeite en kunst vereischt, en zelfs, dat de trant van onze *Vaerzen* vloeiender is. Ik zal zulks met te minder schroom doen, om dat ik my vlei voor een' *Etranger* (68) (zo als de *Franschen* 't

noe-

(67) *BEZAT*] Zie myn *Dichtl. Uitsp.* p. 228. Dit was haar' Kon: Hoogh: eigen uitdrukking, gelyk bekend is. Haar K. H. sprak 't *Hollands* zeer zuiver, enzonder eenigen *Engelschen* Tongval. Zy hadt ook vermaak om zich in onze *Taal* te oeffenen, en ik kan daar van een bewys geeven, 't welk my veel eere doet. In een' Brief, waar mede haar' Koninklyke Hoogheid my vereerde den 1. April 1758, was 't einde: *Je vous prie de continuer à m' écrire en Hollandois, profitant toujours par là.*

(68) *ETRANGER*] Een *Franschman*, den Koning Karel den Tweeden te Londen ziende dansen, zeide, *Pour un Etranger il danse assez bien, (Voor een' Vreemdeling danst by goed genoeg.)*

noemen:] een' taamelyke kennisse te hebben van hunne Poëetische werken en taal Myn' meêste leezing, voor uitspanning, is in 't Fransch, en zelfs erken ik, dat in die taal zo veel' fraaye boeken geschreeven zyn, dat, die geen' geleerde talen verstaan, de oude Schryvers byna ontbeeren kunnen, echter ter zyde latende, of dit voor de Letterkunde goed of quaad is.

Wat de taal en Poëzy zelve betreft, ik erken derzelve schoonheid: (69) doch men moet daarom zyn' eigen' Moedertaal en Vaderlandsche Dichtkunde niet verachten. (70) Zo men

ze
noeg,) Doch men moet dit de Franschen zo qualyk niet neemen Die ziekte van 't woord *Vreemdeling* in een' verachtelyken zin te neemen, is al oud. By de Jooden is *Goim*, 't weik eenvoudig *Volkeren* betekent, een scheldwoord, schoon zy de *Vreemdelingen*, die in hun Land quamen, moeiten *lefebberen*, Lev. 19: 10 De Grieken noemden alle andere Volkeren *Barbaars*. In 't Latyn beduidt het woord *barbis* in den grond een' *Vreemdeeling*, en door 't gebruik een' *Vyand*. Doch 't geen 't fraaiste is, my geheugt by Eggede geleezen te hebben, dat de Straat Davis-mannetjes voor de *Vreemdelingen* ook 'op hun' manier een' verachting hebben. Ik heb zyn' *Narichten* niet by de hand.

(69) **SCHOONHEID**] Echter zo niet, dat ze de Latynsche *Taal* zou overtreffen. *Elle est la seule*, (zegt Girard in zyn' *preface voor les synonymes François*) *qui ait triomphé de la Latine*. *Laboureur* heeft zelfs een' Verhandeling geschreeven, genoemd *Les Avantages de la Langue Françoise sur la Langue Latine*, doch hy is door Slufius zeer wel wederlegd. Ook gaat het te verre, als men daarom alle andere Taalen voor *Barbaars* wil reekenen, zo als de Schryver van *L'Histoire de la Bataille entre les Anciens & Modernes* zich uit. Zie Morhofs *Polybistor. tom. I. lib. IV. cap. 4. n. 10.*

(70) **VERACHTEN.**] Men kan 't een' Franschen *petit maitre* vergeeven, dat hy, als men hem in 't Hollandsch aanspreekt, *parle Chrétien* zegt. Doch van een' Hollandschen Fransman is 't onverdraagelyk, als hy aan zyn' gemeenden knecht zegt: *Ab Reintje, expliquez moi dant ce vilain langage.*

ze verftondt, zou men weten, dat ze beide ſchoon zyn. Doch ſtel eens, dat ze ſlecht waaren, is 'er ooit elendiger *jargon* in de waereld geweest, dan de gemeene taal, die men in oude tyden in Vrankryk ſprak? En kan men een denkbeeld hebben van droeviger vaerzen, dan hunne oude *Romances*? Echter, aan de eene zyde door aanmoediging, en aan de andere zyde door een' goede *Critique*, (71) (die ſlechte papierbekladders afchrikt) is de Franſche Taal en Dichtkunde, tot haar' tegenwoordige ſierlykheid gebragt. Hoe 't zy, 't is een' ſchande, (72) zyn' Moedertaal niet te kennen, en een goed Patriot (73) moet de eer van zyn' eigen' Landaard altyd voorſtaan, en, zo veel hy kan, voort-

(71) CRITIQUE] 't Ontzag der *Academie* heeft in Vrankryk veel toegebracht, om de Poëten en Schryvers in orde te houden. In Spanje moet alles, wat gedrukt wordt, door zes *Examinatiën* paſſeeren, eer men 'er voor kan zetten: *Con todas las Licenzias neceſſarias*.

1. Daar moet zyn een' goedkeuring van den *Examinador Synodal*.
2. Van den *Chroniſta de Caſtilla*.
3. Van den *Vicario*.
4. Een Vryheidsbrief van den Koning, door een' Secretaris geteekend.
5. Een' tekening door den *Corrector General per ſu Majeſtad*.
6. De Taxatie van den Prys door de Heeren van den grooten Raad.

In Portugal moet 'er nog een' meer zyn. Dit is te veel, maar by ons is te weinig; en die zich al moeite geven, om werken, die uitkoomen, te *critiſceeren*, hebben 'er geen' gezag genoeg toe. In Vrankryk is de *Academie* een Koninglyk *Collegie*.

(72) SCHANDE] *Non enim tam præclarum eſt ſcire Latine, quam turpe neſcire*, zegt Cicero in *Bruto*, cap. xxxvii n. 140.

(73) PATRIOT] *Neque tam id mihi oratoris boni, quam civis Romani proprium videtur*, zegt Cicero *ibid.* en op meer plaatſen.

voortzetten. Zo ras die geest ophoud te regeeren, is 't een voortcken van 't verval van een Volk. Ook moet een geleerd Man (74) zyn' tyd niet verlooren achten, als hy ze besteedt om de taal van zyn Vaderland te zuiveren en te voltooien.

(74) GELEERD MAN] Hier in pryst Marefius *lib. II. epist. 43* den Franschen Chapelle, die den Kardinaal de Richelieu den raad gaf om een' Fransche *Academie* op te rechten. De Italiaanen hebben dit ook gedaan. Zie Morhof *Polybistor. tom. I. lib. I. cap. XIV. n. 40, 41 & seqq.* En in Duitsland wordt dit te genwoordig gelukkig nagevolgd. Wy hebben ook altyd *Kunstgenootschappen* gehad, en ik zie in myn' oude dagen met vermaak, dat de Schryvers der *Maandelyxe Bydraagen* het werk ter opbouw van Taal- en Dichtkunde met ernst aantasten. Alleen wensch ik, dat men verschillen over *woorden*, onderscheiden mag van verschillen over *zaaken*, en dat dichtminnaars, die eenvoudig ter goeder trouwe 't *Gebruik* tot hun' regel neemen, den moed niet verliezen moogen, wanneer zy zien, hoe oneindige weetenfchap en beleezenheid vereifcht wordt, om van de rechte oude gronden en regelen der Taale met kennis te kunnen oordeelen.

TAALLIEVENDE EN HISTORISCHE
UITSPANNINGEN,

O V E R

'T GEBRUIK EN OVERNEEMING

V A N

VREEMDE WOORDEN,

*By welke gelegenheid de Krygsroem omzcr Voor-
vaderen verdedigd wordt, tegen de
Zwetzeryn der Romeinen.*

E E R S T E D E E L ;

*In quo quantum cæteris profuturi simus,
non facile dixerimus: nostris quidem
acerbissimis doloribus variisque & un-
dique circumfusis molestiis alia nulla
potuit inveniri levatio. Cicero Tusc.
Disp. lib. V. fine.*

*Aggrediar, non tam perficiendi spe, quam
experiundi, voluptate. Idem in Orato-
re ad M. Brutum, cap. 1. n. 2.*

TAALLIEVENDE EN HISTORISCHE
 UITSPANNINGEN,

OVER

'T GEBRUIK EN OVERNEEMING

VAN

VREEMDE WOORDEN.

INLEIDING.

§. I.

Inde *Voorrede* voor 't *Besluit myner Dichtlievende Uitspanningen*, heb ik beloofd eenige Aanmerkingen op 't papier te stellen, of, en *hoe verre 't goed of quaad is vreemde woorden in onze taal aan te nemen*. Wyders heb ik p. 50 en 164 beloofd my nader te uiten over de *vertaaling en navolging der oude Poëten*, en over 't *Rym*. En gelyk ik niet garen met schulden in 't graf zou gaan, tracht ik my van die drie beloften, waar mede ik my verbonden heb, te quytten, doch onder een' betuiging, die ik met de woorden van Cicero aan 't hoofd heb gezet, en waar uit blykt, dat ik niet schryf in een' verbeelding van aan een' ander veel nieuws te leeren, maar alleen om aan my zelf in myn' pynelyke ledigheid (1) den tyd te verdry-

(1) PYNELYKE LEDIGHEID] *Pynelyke beenen* noemde een oud *Mimographus Molestum Otium*. Zie Beroaldus op Cicero *Tusc. Diss.* II. 19. n. 85.

dryven, (2) en in 't midden van veele verdrieten myn' gedachten te verzetten. (3)

§. 13.

Na deeze betuiging kan ik van den Leezer niet verwachten, dat hy van my *gebeel afgewerkte Verhandelingen* zal eischen. Ik heb reeds in de gemelde *Voorrede* gewaarschuw'd, dat ik enkel myn' gedachten op 't papier stel, om aan geleerder² aanleiding te geeven tot een volkoomener werk. Voor my, ik beken alle de boeken, die hier toe nodig waaren, niet geleezen te hebben, doch ik zal geen²

(2) VERDRYVEN] in de gemelde plaats van Cicero ziet men, dat hy zyn' smarten met Letteroeffeningen verzachte. 't Zelfde zegt Seneca, die, eeven als ik, dikwils zwaare toevallen van aamborstigheid hadt. Hy noemde ze een' *overdenking des doods* (*meditatio mortis*), doch in 't midden der verstikking hieldt hy niet op zich te vermaaken met denken. (*Ego vero & in ipso suffocatione non desii cogitationibus latis ac fortibus acquiescere, epist. 54.*) Dit noemt Cicero, *mannelyk krank zyn*, (*agrotare viriliter Tusc. II. ult. n. 65.*) Anders is pyn en krankte de grootste hinderpaal der deugd. (*d. Tusc. V. xxvii. n. 76*)

(3) VERZETTEN] Onder de loftuitingen, die Cicero (*pro Arch. cap. 7.*) aan de Letteroeffeningen geeft, is ook, dat zy in tegenspoed troost geeven. (*adversis per fugium ac solatium.*) Dus zegt Horatius *Carm. IV. xii. fine.*

— *minuentur atrae
Carmine cura.*

Ook strekken ze in een' overstelping van ernstige bezigheden tot uitspanning. *Aut ferre animos tantam (ex)istimas posse contentionem, nisi eos doctrina relaxemus?* zegt Cicero *d. l. cap. 6.* En wel byzonderlyk in den ouderdom. Dit was de wensch van Horatius *Carm. I. xxxi. fine:*

— *precor integra
Cum mentis, nec turpem senectam
Degere, nec cythara carentem.*

Men kan deeze plaats voegen by de noot 22 in myn *Vaarwel.* Zie Cicero *de Orat. lib. I. cap. 1. n. 3.*

geen' plaatsfen bybrengen , dan die ik zelf heb na-gezien. Wyders gelieve men te onthouden , dat ik ze op 't papier stel , zo als ze my invallen , onder geduurige afbrekkingen . of door pyn en ziekte , of door andere nodiger' bezigheden. Myn eerste voorneemen was by *forme van Ana* 't een door 't ander te schryven , 't welk my gemakke-lyker zou zyn geweest , en my aan geen' order gebonden hebben. Naderhand heb ik getracht myn' verspreide gedachten onder die drie Titels te brengen , 't welk overal niet gelukken zal. Doch 't gene ik niet te passe kan brengen , zal ik in de *Nooten* (4) voegen. Men moet zich dus niet verwonderen , zo men geen' nette schikking , en zelfs , zo men hier en daar een' herhaaling vindt. Ik geef ze verder niet hooger op , dan voor waar-schynelyke (5) gedachten. En vindt een geleer-der , dat ik gedoold heb , ik zal'er geen harnas om aantrekken , (6) en met vermaak zien , dat de waarheid gevonden wordt. (7)

§ 3.

Ik begin dan eerst met *bet Gebruik van vreem-
de woorden*. Doch eer ik daar in ter zaake
kan treden , moet ik goede gronden leggen ,
gen,

(4) NOTEN] Zie Bayle op 't woord *Lorraine*, not. G. en 't Voorbericht voor myn' *Rechtsgeleerde Uitspanningen*.

(5) WAARSCHYNELYKE] In deeze stoffe wil ik garen van de Academische *Sette* zyn , en met Cicero (*Tusc. II. II. n. 5.*) zeggen: *Nos, qui sequimur probabilia, nec ultra id, quod verisimile occurrerit, progredi possimus enz.*

(6) AANTREKKEN] *Et refelli sine iracundia parati sumus.* Cicero *Tusc. II. II. n. 5.*

(7) WORDT] *Quid enim laboro, nisi ut veritas explicetur?* *ibid.* III. XX. n. 46.

waar toe twee Verhandelingen zullen moeten voorafgaan. Ik zal dus deeze *Uitweiding* verdeelen in drie stukken. In 't *eerste* zal men myn' *irvallende gedachten* vinden over den *algemeenen loop der Taalen*. In 't *tweede* zal ik spreken van 't *vermogen van 't Gebruik*. En in 't *derde* zal ik op die gelegde gronden myn' gedachten zeggen over de zaak zelve. Het gene ik in 't *algemeen* reeds gezegd heb, (dat ik my niet vermeet een volkomen werk te schryven) herhaal ik *byzonderlyk* op 't *eerste* stuk. Die zulx doen wil, behoort niet alleen een Filosoof en Kenner der Oudheden te zyn, ('t welk zelden saamengaat) maar hy moet ook, behalven de oude taalen, de hedendaagsche leevende verstaan, en zelfs NB. de verstorvene Spraaken der middel-eeuw. En boven dat alles, dient hy nog gelezen te hebben, al wat 'er door onze Taalkundigen over geschreeven is, (9) niet altyd met volkoomen eenpaarigheid. Voor my, ik heb de Poëzy, en al wat 'er toe behoort, nooit voor een *werk*, maar voor een' *toebereitszel tot werken* (10) gerekend; en na 't geen ik § 1. ge-

(8) TE GELYK] Zie de *Preface* van den Heer Merlan voor de Berlynsche *Pryscriften* van 1759. p. 4. en de *Beantwoording* van den Heer Michaëlis p. 77. In de gemelde *Pryscriften* wordt aangehaald een Werkje, genaamd *Reflexions Pbilosophiques sur l'origine du Langage, & sur la signification des mots*, doch ik heb 't niet kunnen krygen. De Heer Professor Büttner te Gottingen heeft ook iets geschreeven over de *Taalen*, doch ik heb 't niet gezien.

(9) GESCHREEVEN IS] Durf ik hier toepassen, 't geen Seneca zegt, *Epist. 88. miser of misereror, si tam multa supervacua legisset?*

(10) TOT WERKEN] *Rudimenta, non opera Haënus utilia, si preparant animum, non detinent. Seneca d. l. Zie ook Gellius XIV. 5 en 6.*

gezegd heb, zal men ook zo veel van my niet vergen. Men vergeevè my dus, dat ik de zaak luchtig behandel; en dewyl de stoffe droog is, (ge-lyk ook alles, wat *Grammaticaal* heet, een denk-beeld van *Pedanterie* (11) medebrengt) zal ik den styl (12) zo veel vervrolyken, als moogelyk is, en in plaats van my diep in te laten in verveelende zifteryën, den Leezer hier en daar een' uitspanning geeven, met een' afweiding.

(11) **PEDANTERIE**] Zie Morhof *Polybistor. tom. I. lib. IV. cap. I. n. 1.* en Sanctius in de Intrede van zyn' *Minerva*.

(12) **STYL**] Niet, zo als de Spraakmeester by Gellius, (IV. 1.) *Cum arduis superciliis, vocisque & vultus gravitate composita, tanquam interpres & arbiter Sibyllæ Oraculorum.*

EERSTE HOOFDSTUK.

Invallende Gedachten over den algemeenen loop der Taalen.

§ 1.

Zo'er een algemeene natuurlyke, en ingeschapene Taal in de waereld geweest was, zo als Plato en veel' oude en nieuwe Geleerden geloofd hebben, (*) zou die éénige taal zo volkoomen geweest zyn, om alles uit te drukken, dat ze geen' verbetering, noch verryking of vermenging nodig hadt. Zo ook de Heer Leibnits zyn *Plan*, om in de geleerde waereld een' algemeene taal in te voeren, hadt kunnen ten einde brengen, zou men 'er 't zelfde van hebben kunnen hoopen. Doch dit zyn herffenschimmen, en kasteelen in de Maan. De waarheid is, dat het God behaagd heeft, dat 'er een' verscheidenheid van taalen zyn zou. En dat dit een groote *straf* (†) is geweest, behoeft geen bewys. Wat moeielykheid geeft dit niet in 't reizen, in de onder- en saamenhandeling der Volkeren? En welk een tydverlies in de weetenschappen, daar wy nu, zo wy iets weten willen, onze beste jaaren verslyten, en onze harffenen breeken moeten met het drooge leeren van taalen!

§ 2.

(*) HEBBEN] Zie *Sanctii Minerva lib. IV. cap. 14.* en daar Perizonius, p. 855, 856. Hier toe behoort ook 't 15. Kapittel van Mylius in de *Antiquitate Linguae Belgicae*.

(†) STRAF] Zie Mylius *de Antiquitate Linguae Belgicae cap. I.* In tegendeel rekt men 't voor een groote weldaad.

De oudste (1) taal is zekerlyk de Hebreuschē, of ten minsten de Phenicische. Echter vinden wy niet, dat die zo volkoomen is. (2)

De stelling, (3) dat onze, of de Cimbrische taal

daad van God aan zyn' Kerk, dat de Apostelen in één oogeblik de gave der taalen ontvingen, zonder 't welke de zo spoedige uitbreiding van 't Euangelie onmogelyk was geweest.

(1) DE OUDSTE] En na veeler meening ook de natuurlykste. De Rabbynen vinden de figuren der Hebreuschē Letteren in de Starren, en Helmont in zyn' *Delinatio Alphabeta veri naturalis Hebraei*, heeft Anatomisch uitgecyfferd, dat de Hebreuschē Letteren, als men ze uitspreekt, net zulk een' figuur van de tong in den hals afbeelden, als men ze schryft. Dit laatste doet my denken op den Filosoof in den *Burgerlyken Edelman* van Moliere, die moogelyk dien inval schuldig is aan Nigidius by Gellius X. n. 4. welke ook zeer spitsvindig betoogde, dat in 't Griex en Latyn de zin der woorden natuurlyk overéénquam met de beweging der lippen.

(2) VOLKOOEN IS] De Arabische Taal wordt by de Geleerden gehouden voor de volkoomenste, en die ook de minste verandering heeft ondergaan. Zie den Heer Merian in 't *Praeis* voor de *Pryschriften der Berlynsche Academie*, van 1759. p. 23.

(3) STELLING] Becanus in zyn' *Origines Antverpiana* heeft willen beweerē, dat de Cimbrische Taal (en vervolgens de onze) ouder is, dan de Hebreuschē, doch Lipsius heeft hem uitgelacchen. *Epist. Cent. III. Epist. 44.* Zie ook Mylius *de Ant. Ling. Belg. cap. 20.* Rudbek heeft het zelfde, in zyn' *Atlantica*, willen beweerē van de Zweedsche. Dat de oude Celtische, en onze Taal in den grond dezelfde is, schynt buiten twyfel. Zie Mylius *cap. 21.* Een' groote bewysreden voor de oudheid onzer Taal is, dat de wortelwoorden meelt van één' Lettergreep zyn. Zie Lipsius *d. l. p. 62.* en Simon Stevin (naar 't getuigenis van Zewel in zyn' *Spraakkunst* p. 291.) heeft een' Lyst opgesteld van meer dan zeevenhonderd Duitsche één-

taal ouder zou zyn, dan de Hebreuſche, is niet waard, dat men 'er ernſtig op antwoordt.

§ 4.

Dat ze echter ouder is, dan de Griexe, (4) en vervolgens veel ouder dan de Latynſche, kan men

ſyllabige *Werkwoorden*, en nog grooter' van *Naamwoorden*. En Mylius *cap.* 20. zegt, dat onze Taal daar in de Hebreuſche te boven gaat. Dit kan men ook toepaſſen op de Sineeſche Taal. *Als de taalen verbaſteren, verlengen de woorden*, zegt Lamy *Art de Parler p.* 15.

(4) GRIEXE] Men kan nazien het gene ik reeds uit Diodorus Siculus en Clemens Alexandrinus gezegd heb in 't *Beſluit p.* 27. Plato erkent zelf, dat de Grieken veel' woorden van de Barbaaren (dus noemden zy de *Celten*) gekreegen hebben: (in *Cratino p.* 28. *D. edit. Ficini*) en 't geen nog verder gaat, Varro *de Lingua Latina, lib.* VII. *cap.* 36. verhaalt, dat Crates, vraagende, waarom *ἄλφα* niet *gedeclineerd* wierdt, *ἄλφατος*, tot antwoord kreeg, dat dit geen Griex, maar een Barbaars woord was; waar uit dan blykt, dat de Grieken zelf erkenden, dat hun A B C van de *Celten* gekomen was, ten zy men ſtellen wil, dat zy de Pheniciërs mede voor Barbaaren rekenden. Zie vooral Mylius *de Antiq. Ling. Belg. cap.* 29. daar hy yverig en met veel waarſchynlykheid bewyſt, dat de woorden, die wy met het Griex gemeen hebben, van ons gekoomen zyn, en niet van de Grieken. Wat de Latynſche taal betreft, Dionifius Halicarnaffeus in 't einde van 't Eerſte Boek *Cap.* 90. zegt duidelyk, dat ze een mengmoes is van Griex en Barbaariſch. (*μῆτην τινα ἐξ ἀμφοῖν.*) en dit is breeder aangetoond by Poſtellus in zyn' *Origines Etruria*, en Scrikius in zyn' *Origines Celtica*. Zie verder Merula op *Cæſar de Bell. Gall.* I. 29. Mylius *de Lingua Belgica Antiquitate, cap.* 19, 20, 24 en 28. Pezro *de l'antiquité de la langue de Celtes, ou Gaulois*, en Rudbecks *Atlantica*. Morhof in zyn *Unterricht von der Deutſchen Sprache, D. I. cap.* 2. oordeelt, dat de helft der Griexe en Latynſche woorden, in den grond Duiſch of Celtiſch zyn. Hungerus en Bibliander hebben daar van Lyſten gemaakt. Ik moet alleen aanmerken, dat men zulx beſt gewaar wordt in Latynſche woorden, die oud zyn.

men vaststellen. Ook hebben Bochart en andere geleerde lieden aangetoond, dat ze de meeste overeenkomst heeft met de Phenicische. (5)

§ 5.

Een mensch is niet alleen een *denkend schezpel*, maar ook van natuure geneigd om zyn' gedachten aan zyn' medemensch te kennen te geeven. En als wy dit van zyn' eersten oirsprong af nagaan, zo is de eerste wyze daar van door gebaarden. Men ziet zulx aan lieden, die stom en doof zyn, en zo men een land hadt, daar niet dan zulken woonden, zouden zy ook ras een' taal (6) uitvinden, alleen met tekenen. Men ziet, dat de onweetendste en onbeschaafde menschen de meeste *gesticulatien* maaken, en dat zelfs de beschaafde, als zy door een hartstocht geroerd wor'en, dikwils door hun' gebaarden en gezigt-trekken verraaden, 't geen zy zwygen willen. Doch dit is niet genoeg. Een mensch wil ook spreken, (*) en zelfs is 't hem een last lang te moe-

(5) PHENICISCHE] Schrikius en andere hebben zelfs beweerd, dat de Celtische en Phenicische Spraaken enkel verschilden in 't *dialect*. Zie Morhofs *Unterricht von der Teutschen Sprache*, D. I. cap. 1. p. 6. Ja de Zweedsehe Oudheidzoekers hebben willen toonen, dat men de Hebreusehe woorden niet recht kan uitleggen, dan door de oude Ceitische wortelwoorden.

(6) TAAL] Mollerus heeft een' Verhandelling geschreeven, *de Pediloquio, Manuloquio, Oculiloquio, &c.*

(*) SPREKEN] Dit is dok 't voornaamste lichaamelyk voordeel, dat God den mensch boven andere dieren gegeven heeft, dat hy met kennisse kan uitspreken, 't geen hy denkt. *Hoc enim uno praestamus vel maxime feris, quod colloquimur inter nos, & quod exprimere dicendo sensa possumus*, zegt Cicero *de Oratore lib. I. cap. VIII. n. 32.*

moeten zwygen. De eerste Spraak bestaat in enkele *interjellien*, en woorden van één' Lettergreep. (7) En dan gaat men verder om aan de voorwerpen en handelingen een' naam te geven, meest naar 't geluid (8) 't Is dus natuurlijk, dat een' Taal in haar eerste begin zeer arm is.

§ 6.

De Phenicische Taal, zo als de menschen ze in het dal van Sinear spraken, kan niet zeer arm geweest zyn. Ik laat in zyn geheel, of en hoe verre 't God behaagd heeft by de Schepping aan de eerste menschen te gelyk een' taal te geven. (zie Gen. XI. 19.) Doch hoe eenvoudig die ook in 't eerste begin geweest mag zyn naar maate hunner behoefkens, hadden toch de nakomelingen van Adam met de verdoovenheid, die voor de Zundvloed heerschte, zekerlyk reeds kennisse gemaakt met veele zaaken, die tot de Overdaad behooren. Ook hadden ze reeds verscheidene *Weetenschappen*. Ik wil niet spreken van de Starrekunde, (9) dewyl dit een' enkele giffing is. Ik zal

(7) LETTERGREEP] Men ziet dus ook, dat de oudste Taa-
len de meeste *Mono-Syllaba* hebben, gelyk ook de grond-
woorden zo zyn. Zie de noot 3.

(8) GELUID] In 't tweede *Berlynsche Pryschrift* van 1759.
p. 98 enz. wordt dit zeer breed uitgehaald, 't welk ik in
zyn geheel laat.

(9) STARREKUNDE] Zo 't waar is, dat Callisthenes, met
Alexander te Babel zynde, Sterrekundige *Observatien* ge-
vonden heeft van 1903 jaaren; zou dit na de gemeene tyd-
rekening hooger loopen, dan de Verwarring. Doch zie myn'
geleerden Meester Perizonius *Orig Babil.* p. 7. 't Bouwen
van een' hoogen toren zou dit oogmerk kunnen gehad heb-
ben. Doch het toont dan te gelyk, dat de bouwlieden nog
zeer weinig denkbeeld van den grooten afstand der Hemel-
sche lichaamen hadden.

zal 't zekerder en eenvoudiger neemen. De Muzyk was 'er al voor den Zundvloed. Hun' huizen zullen ook zo slecht niet geweest zyn, want met het maaken der Arke, hadden de kinderen van Noach gelegenheid gehad om de Bouwkunde te leeren; en waarlyk een' onderneeming van een zo wyd uitgestrekt, en verheeven Gebouw, *wiens opperste in den Hemel zou zyn*, ondersteelt een' verre gevorderde kennisse van alles, wat tot die wetenschap behoort. Tot dit alles heeft men kunstwoorden, en naamen van nodige zaaken en werktuigen moeten hebben.

§ 7.

Na de verstrooying is 't waarschynelyk, (10) dat zo wel, die in 't land van Sinear gebleeven zyn, als die 'er zig van verwyderd hebben, hun' taal nog eenigen tyd hebben behouden, gelyk men ook in de Bybelhistorie ziet, dat ten tyde van Abraham, en nog laater, de afkoomelingen van Sem en Cham saamen spreken konden. Ook is 't waarschynelyk, dat eenige woorden van die eerste Taal nog lang in veel' Taalen gebleeven zyn: en 't zou dus niet te verwonderen zyn, zo nog op den huidigen dag Volkeren, schoon verre van malkanderen afgelegen, hier of daar 't zelfde woord behouden hadden. (*) Wy vinden dus, by voorbeeld, het woord *zak* (†) in alle Taalen, en 't is

(10) WAARSCHYNELYK] Dit is 't gevoelen van Perizonius, *Orig. Bab. p. 275.*

(*) HADDEN] Zie Mylius *Antiq. Ling. Belg. cap. 3.* In 't vierde Kapittel geeft hy Lysten van Hebreusche woorden, die in 't Griex, Latyn, en zelfs in 't Duitsch gevonden worden. Zie ook Wolfii *Biblioth. Hebraea p. 2. pag. 635.*

(†) Zie hier over Schudtius in *Deliciis Hebraeo-Philologicis, p. 66.*

D

't is grootendeels 't zelfde met *Scorpioen*, (11) *Olifant*, *Tyger*, *Panther*, *Roos*, enz.

§ 8.

Met den tyd verandert niet alleen de Uitspraak, (*) maar ook de gansche Taale; en de laatste wordt ryk of arm, naar de gesteldheid van 't Volk, en klimt en daalt met deszelfs voorspoed of verval. (12) Is 't arm, en leeft het eenvoudig, zo heeft het weinig' behoefstens en wetenschappen, en vervolgens weinig' woorden: (13) want men kan niet spreken, dan van 't gene men kent. Ook is de smaak van een arm Volk niet fyn genoeg, om de voorwerpen recht te onderscheiden, waar door 't zich vergenoegt met één woord, om veele zaaken te betekenen, zonder op het onderscheid te letten. (14) Ook vervalt en verarmt by

(11) SCORPIOEN] Zie de *Babioles* van den Heer Baron la Bar, tom. I. p. 31.

(*) UITSPRAAK] Zie Fauchet *Orig. de la Langue Fr. lib. I. cap. 2. p. 534. verso.*

(12) VERVAL] Men ziet dus, dat de Griexse en Romeinsche Taalen vervallen en verbafterd zyn met den val der Volkeren zelf.

(13) WEINIG' WOORDEN] Ik heb dit gezien in de Taal der Negers en Indiaanen. Elk dorp heeft genoegzaam een' eigen Taal, doch men zou ze in een' *Nomenclator* van twee hondert woorden vervatten kunnen.

(14) LETTEN] Zie Lamy *Art de Parler* p. 18. Hoe veel' oneindigè naamen hebben de Botanisten niet uitgevonden, tot onderscheiding der Kruiden! doch de Negers in Suriname doopen ze alle met den naam van *Wiriwiry*, en 't zelfde woord gebruiken ze ook nog voor *bair* en *pluimen*. Men meent doorzaans, dat in 't Hebreëus een dergelyke armoede is. Doch geleerde lieden, als *Valla*, *Mercerus*, enz. hebben aangeroond, dat de Hebreëusche woorden in den grond maar één eigen' betekenis hebben, en dat de andere bete-

ke-

by een arm en onweetend Volk de Taal van zelfs, en de nakoomelingen vergeeten (15) dikwils den naam van 't gene hun' voorouders gehad of geweeten hebben.

§ 9.

Daar tegen, hoe meer de Rykdom, en vervolgens de *Overdaad* in een Land toeneemt, hoe meer behoeften, en vervolgens hoe meer woorden. De *Overdaad* baart veranderingen, en nieuwigheden in gewoontens, kleeding enz. 't welk alles telkens zyn' nieuwen naam moet hebben. 't Zelfde is ook met de *Weetenschappen*, welker uitvinding telkens nieuwe woorden nodig maakt; en in 't geheel is 't een oud Griex Spreekwoord, (16) dat de Spraak van een Volk zich schikt naar deszelfs zeden.

§ 10.

kenissen. daar men 't woord toe overbrengt, leenspreukig zyn. Zie Sanctius *d. l. p. 861*. Ik ben niet geleerd genoeg, om hier van te kunnen oordeelen.

(15) VERGEETEN] Dit blykt ook klaar uit de tegenwoordige taal van verarmde Volkeren, byzonderlyk in Afrika en Amerika, die oneindige woorden, welke hun' voorouders in 't dal van Sinear zekerlyk geweeten hebben, (zie § 6.) nu vergeeten zyn.

(16) SPREEKWOORD] *Talis hominibus oratio, qualis vita*. Zie de plaatsen van Solon en Plato by Lipsius ad *Senecam Epist. 114. init. Genus dicendi*, zegt Seneca *d. l. imitatur publicos mores. Si disciplina civitatis laboravit, & se in delicias dedit, argumentum est luxuria publicae orationis lascivia*. Die gansche brief loopt over deeze stoffe. Zie hier na § 14. Ook brengt elke Godsdienst zyn' eigen' woorden mede, en dit maakt de moeilykheid in de bekeering der Heidenen, dat zy de Bybelwoorden in hun' taal niet hebben, waar door men veel werk heeft om hen derzelve zin te doen begrypen.

§ 10.

De rykdom van een' Taal bestaat niet zo zeer in menigvuldigheid van woorden, die 't zelfde betekenen, dan wel in de verscheidenheid van derzelver waarde: eeven gelyk de rykdom van een' maaltyd (om de gelykenis van Girard te gebruiken) niet zo zeer bestaat in de menigvuldigheid van schotelen, als wel in de kiesche verscheidenheid van gerechten.

§ 11.

Het is de *Overdaad*, die door weelde, en de *Weetenschap*, die door kennisse en oordeel een' keurigen en viezen smaak geeft, om de zaaken, waar in onkundigen geen verschil vinden, van malkanderen te onderscheiden. (Zie § 8.) Dit vereischt dan ook dubbele woorden, om dat verschil uit te drukken. Naar maate dus, dat een Volk meer oplettendheid op de zaaken heeft, zyn ook de uitdrukkingen niet alleen menigvuldiger, maar ook meer verdeeld door een' keurige onderscheiding van gelyknaamige (17) woorden, die

(17) **GELYKNAAMIGE]** Ik wil my niet inlaaten in den stryd der Geleerden, hoe men deeze woorden eigentlyk naar de kunst noemen moet, *homonyma*, *synonyma*, *aquivoca*, *univoca*, *analogi*, *obscura*, *ambigua*. Zelfs zyn 'er, die staande houden, dat 'er geen' *verba ambigua* zyn, als Diódorús by Gellius XI. 12. Zie van dit alles Sanctius in zyn' *Minerva lib. IV. cap. 14.* en daar Perizonius. Daar zyn ook in 't Latyn enkele woorden, die een' dubbelen zin hebben, en zelfs tegenstrydig. Men noemt ze *reciproca*, *ancipitia*, *communis*, *inopinata*. Zie Gellius IX. 12. XII. 9. XV. 13. en XVIII. 7. Dus zegt men *valetudo*, en zelfs *honor*, ten goede en ten quade. In 't Recht hebben wy ook *dolus bonus*. Doch dit zou ons te verre

die in den eersten opslag eeven 't zelfde denkbeeld schynen te geeven, doch echter elk hun' eigen' aankleevenden zin en toepasselykheid hebben.

§ 12.

In 't geheel by een bloeiend Volk, 't welk weelderig wordt, en weetenschappen aanqueekt, beschaaft en verbetert zich de *Taal* in zich zelve, en deeze verbetering maakt eeven dezelfde uitwerking, als wy § 8. gezegd hebben van de verarming, namelyk, dat men dikwils de oude niet meer verstaan kan. (18) Ten tyde van Cicero en Quintilianus kon men 't Latyn van Numa's tyden, ja zelfs 't Tractaat met de Carthaginienzers niet meer verstaan. (*) 't Griex zelfs ('t welk doorgaans voor de beste taal wordt gehouden) was in de oudste tyden ruuw, bestaande meest uit *Monosyllaben*, zonder *declinatie* of *conjugatie*.

Doch

verre afleiden. Om tot de *Synonyma* weder te keeren, zie de *Preface* van Girard voor zyn *Synonymes*. Dus maakt Cicero een onderscheid tusschen *Gaudium* en *Latitia*, *Tusc.* IV. xxxi. n. 66. *docendi causa*. En hoe veel' dwaalingen en twisten, zelfs in de allerernstigste zaaken, zyn 'er veroorzaakt door misverstand van woorden? Zelfs meent Cicero, dat de grootste oorzaak van de verbastering der leere van Epikurus bestaan heeft in een misverstand van 't woord *Voluptas*, waar doof hy zoo zeer geen' *Wellust*, dan *Welvergenoegdeheid van Geest* heeft verstaan. Zie Michaëlls p. 25.

(18) VERSTAAN KAN] 't Verdient een' zonderlinge opmerking, dat het Hebreus zo lang onveranderd is gebleeven, van Mozes tot Malechias. Zie Tuinman in de *Voorrede* voor zyn' *Fakkelt*.

(*) VERSTAAN] Zie Horatius *Arte Poët.* vs. 60 - 72. Polyb. lib. III. p. 176. en de *Preface* van les *Poësies du Roy de Navarre*, p. 98. Dus zegt Quintilianus *Inst. Orat.* I. vi p. 49. dat de Saliſche Priesters hun' eigen' gezangen niet meer verstonden.

Doch door oeffening, kunstliefde, en aanmoediging van eere is ze tot die volmaaktheid gebracht, dat de Romeinen zelf, schoon overwinnaars, in 't begin deszelfs uitneemendheid boven 't Latyn erkenden. En naderhand is weder de Griex Taal zo verre vervallen, dat het hedendaags Griex een' der slechtste taalen van de Waereld is. (*) Men zou 't zelfde van alle Spraaken kunnen zeggen; en om van geen' vreemde te spreken, ons Hollands van Melis Stoke kan quaalyk verstaan worden, zonder overdenking, en vergelyking met andere plaatsfen. 't Duitsch van Otfridus is nog mceielyker, en men vindt by Lipsius (†) een' Lyft van tegenwoordig onverstaanbaare woorden. Doch zie eens by den zelfden Lipsius p. 42. het *Tractaat*, het welk de Zoonen van Lodewyk den Vroomen (Lodewyk en Karel) saamen slooten, de een in 't Fransch, en de andere in 't Duitsch van dien tyd. (**)

§ 13.

(*) VAN DE WAERELD IS] Zonder *dativen*, *comparativen*, *superlativen*, *perfecta*, *imperfecta*, enz. Ook is ze vol van *foeta's*. 't welk meer naar brieffchen gelykt, dan naar spreken. Zie Vossius *de Poëmatum cantu* p. 44, 45, 48, 50, 52.

(†) LIPSIUS] *Epist. Cent III. ad Belgas, Ep. XLIV. p. 43.*

(**) VAN DIEN TYD] *Pro dō amur, Ct pro Xpian poblo*
Ct nro comun salvament, dist di en auant in quant d̄s Javir Ct
prodir me dunat si saluarai eo cist meon fradre Karlo Ct in adiud-
ba Ct in eadbuna cofasi cum omp dreit son frada saluar dist ino-
quid il mi altre si fazet & abluðber nul plaid nunquam, qui
meon vol eiff meon fradre Karlo in damno sit.

Dit is 't Fransch, en 't volgende is 't Duitsch.

In Godes minna induites Xpanes solches ind unser bedbers ge-
altnisi, von tesemo dage framordeßso Fram so mir got gevoiz,
ei indi madb surgibit so bald ibtis an minam bruber scal intbi
utba zermig, sofo madno indunit luberem in notbe in mit bing
nege gango tbeminam willon imo ce scadben uwerben.

Doch

In 't geheel, is de beschaafdheid en geeftrykheid van een Volk (19) altyd in evenredigheid met de rykdom en beschaafdheid van 'deszelfs taal.

Zo dus een Volk zich volmaaken wil, moet het beginnen met een' volmaking van zyn' Taal :
en

Doch wy behoeven zo verre niet te gaan. Zie 't derde deel van Meyers *Woordenschat*; en om den Leezer te verlustigen, zal ik 't volgende staaltje geeven. *My bingt dat in myn jongfchap, eer ik nog hairfbootig was, myn Hyte telde aan zyn Gizelede by een veem van zyn gezibbe, (waar onder ook zyn Taaye en Zwaazeling) dat niets onbolliger, noozelyker, quetscher, of onbelompener was, dan wanneer matelieden oormondig waaren. En als by dat boorde, fchoon by anders zeer ooddwangel was, kon by quinken en knorspen van toorn, en zou 'er de redde van gekreegen hebben. Zou men niet meenen, dat dit Booggeveens was? Zie hier de Vertaaling. My gebeugt, dat in myn' jeugd, eer ik nog mondig was, myn Vader verbaalde aan zyn' Vrouw by een' menigte van zyn maagfchap, (waar onder ook zyn' Grootmoeder en Zwager) dat niets ongerymder, dwaazer, fchaddelyker, quaader, of ongefbikter was, dan wanneer arme lieden grootfprekend waaren. En als by dat boorde, fchoon by anders zeer zachtzinnig was, kon by trillen en knarffen van toorn, en zou 'er de koorts van gekreegen hebben.*

(19) VOLK] Zie de *Preface* van den Heer Merian voor de *Pryfchriften* van de Berlynsche *Academie* van 1759. p. 12, 13. De denkbeelden, waar toe wy geen' woorden hebben, zyn voor ons verlooren, en veele deugden blyven onbekend, by gebrek van Naamen. Daar tegen geeft de rykdom van woorden kennis van zaaken. By voorbeeld, de *Kruidkennis* zou algemeener zyn, zo wy 'tot alle de *Kruiden* *Vaderlandfche* naamen hadden. Nu weet het gemeen niet, hoe't *Kruid* heet, en de *Geleerden* gebruiken vreemde naamen, die 't gemeen niet verftaat. Zie de *Beantwoording* van *Michaëlls* *ibid.* p. 26, 27, 33, enz. en hier voor § 8. n. 14.

en hier uit volgt dan ook , 't geen ik in myn *Vaarwel* p. 35. gezegd heb , dat , wanneer in een Land een geest regeert van verachting der Moedertaal , het een teken is van verval van 't Volk zelf.

§ 15.

Het vooroordeel maakt , dat elk zyn' eigen' taal de schoonste (*) en welluidendste (20) vindt :
en

(*) **SCHOONSTE**] Ik weet echter niet, of wy aan die eigenliefdig schuldig zyn. Mylius in zyn' *Opdragt* merkt aan, en, zo ik geloof, met reden, dat alle andere Volkeren hun' eigen' taal boven alle andere stellen, doch wy alle andere boven de onze. *Illi præ lingua sua nullam aliam æstimare, nos supra nostram omnes.* Een aanmerkelyk voorbeeld kan ik daar van bybrengen. In Amerika in de Franche Colonien leeren de Negerlaaven Fransch, in de Spaansche Spaansch, in de Engeliche Engelsch, enz. Dus spraaken de Negeren in Suriname, eer wy die Colonie hadden, Engelsch. Doch wy, in plaats van hen Hollands te laten leeren, hebben hun' taal aangenomen, die metter tyd een brabbeltaal is geworden, welke men *Neger-Engelsch* noemt.

(20) **WELLUIDENDSTE**] Als een onbeschaafde Franschman Hollands hoort spreken, roept hy aanstonds: *parle Cbrétien.* En een onbeschaafde Hollander noemt het Fransch spreken *koeteren.* Op 't Hollandsche Blytooneel doet een' Duitscher lachen, en dus is 't ook (omgekeerd) in Duitschland. Evenééns is 't ook met de wyze van vaerzen opsnijden. Een Hollander vindt die der Franschen, als hy ze niet gewoon is, onverdraagelyk. En de Franschen kunnen onze *declamatie* niet lyden, om dat hun' ooren daar aan niet gewoon zyn. De reden is, dat hun' Vaerzen zelden *gedeclemeerd* kunnen worden by gebrek van *cadence.* (Dit is een Raadzel, 't welk ik by een' andere gelegenheid voorneemens ben uit te leggen.) 't Zelfde kan men ook zeggen van de Muzyk. Elk Volk heeft zyn' smaak, en 't een lacht om 't ander. Dit moet ook zò blyven, en als men in de Muzyk twee smaaken vermengen wil, wordt het broddelwerk. Ik kan dus myn' ooren nog niet gewinnen aan die nieuwe Fransche *Aria's* met Italiaansche krullen. Elke zang heeft zyn' eigenschap, en ook zyn' verdienste.

en men heeft tyd nodig, om den toon van een' andere taal gewoon te worden.

§ 16.

Elk Volk, 't welk 't zo verre gebragt heeft, dat zyn' taal gevestigd is, verbeeldt zich, dat in de zyne alle nodige woorden zyn : doch als men andere Volkeren, die 't ook met hun' taal zo verre gebracht hebben, kennen leert, vindt men, dat geen' taal op zich zelve ryk genoeg is om alles uittedrukken, en dat altyd de eene taal aan de andere iets kan overdoen.

§ 17.

Daar is buiten dien geen' taal, die niet iets byzonders heeft. Elk Volk, elk Landstreek, heeft zyn' eigen *favorite* Letters, (21) zyn' uitspraak, (22) zyn' buigingen in de naamwoorden, zyn'

(21) LETTERS] By de oude Grieken heerschte in den Dorischen *dialektus* de R, en in den Jonischen de *r*. Dus hedendaagsch in 't Spaansch de A, en in de einden O en Or. De Poolen spreeken byna zonder klinkletters. De Duitschen beminnen de S, en zetten een T, daar wy een D, en een F, daar wy een V zetten. De Gascons verwarren de B met de V. Dus omgekeerd, de oude Athenienzers mogten de S, en de Romeinen de M niet verdraagen. Dus houden ook hedendaags de Engelschen van geen A, en spreeken ze uit als EE, of *r*. Zie ook Vossius P. C. p. 54.

(22) UITSPRAAK] Erasmus in zyn' *Dialogus, de pronuntiatione Graeci Latinique Sermonis* verhaalt zelf gehooft te hebben, hoe een Franschman aan den Keizer Maximilianus een' Aanspraak deedt in 't Latyn, met een Fransch *accent*, zo verre, dat de Duitschers en Italiaanen meenden, dat hy Fransch sprak: waarop de Keizer hem liet beantwoorden door een' Hoogduitscher, wiens Latyn de Franschen ook niet verstaan konden. Zie verder Lamy p. 18. en *liv. I. c. 7.*

zyn' saamenvoegingen in de werkwoorden, zyn' voorzetsels, enz. Ook heeft de eene Taal voordeelen boven de andere. De Grieken hebben *Tempora* en *Modi*, die wy niet hebben. De Oosterfche Taalen vergrooten, of verkleenen de kragt van een werkwoord, door hun' *conjugatiën*. Wy hebben koppelwoorden en verkleenwoorden, (23) De eerste ontbreeken in 't Fransch, (*) en de tweede hebben ze zelf afgeschafft. De Italiaanen, Spanjaarden en Ruffen hebben vergrootwoorden, die ons onbekend zyn, enz.

§ 18.

Een Volk, daar geen Vreemdelingen by koomen, behoudt zyn' taal het langfte. (†) Doch door vermenging met andere Volkeren wordt de Taal veranderd. Zo een Volk, welx Taal beschaafd is, vermengd wordt met een, dat onbeschaafd is, loopt de taal gevaar van bederf. Dit heeft men gezien met de Griexen en Latynfche.
Doch

(23) VERKLEENWOORDEN] Vossius *de Poëm. Cantu*, p. 47. bant ze uit ernstige Poëzy: doch in *Harderszangen* en 't *Tederen* geeven ze een groote zachtheid, zonder laag te zyn. Hier over meer by nader' gelegenheid.

(*) FRANSCH] Dit gebrek is ongemakkelyk in 't vertaalen van Griexen Schryvers, die veel' koppelwoorden gebruiken. Hier over beklagt zich Madle. le Fevre, naderhand Mad. Dacier, in een' aantekening op de *Volken* van Aristophanes, p. 314.

(24) VERGROGTWOORDEN] In 't Spaansch is (by voorbeeld) *Asno* een Ezel, *Asnillo* een kleene, en *Asnazo* een groote Ezel. Dus in 't Ruffisch *Korol* een Koning, *Korolek* een kleene Koning, *Korolezjik* een nog kleiner Koning, en *Koroleliefbze* een groot Koning.

(†) 'T LANGSTE] Zie Fauchet *Orig. de la langue Franc. liv. I. cap. 2.*

Doch vermengd wordende met een Volk, welk taal ryker is, verrykt het zyn' taal met de woorden, die 't nodig heeft.

§ 19.

Wanneer men een woord van de eene taal in de andere vindt, is 't daarom altyd geen bewys, dat de een 't van de andere heeft overgenomen. (25) Men vindt *Broeder, Dochter, Vader*, en meer Duitfche woorden in 't Perfifch. (26) Zullen wy daarom gelooven, dat wy die van de Perfiaanen, of de Perfiaanen van ons gekreegen hebben? En nog meer heeft dit plaats in woorden, die wy ook in 't Fransch en Engelsch vinden,

(25) **OVERGENOMEN**] De Grieken zochten in alle vreemde naamen van steden en plaatsen Griexe oirfprongen, waar op men dan in de historie allerlei fabelen heeft gevestigd. Dit zou ons te verre afleiden. Zie in de Berlynsche *Pryfchryften* van 1759 die van den Heer Michaëlis, p. 68, 69, 75. alwaar hy ook den regel geeft, dat men de betekenis van woorden niet altyd zoeken moet in de *Etymologien*, vooral. wanneer de woorden door de uitspraak metter tyd verbafteren. By voorbeeld, in Zwitserland noemt men den *mons Pileatus*, den *Pilatusberg*.

(26) **PERSISCH**] Zie een' gantsche Lyft van zulke woorden by Lipsius, d. 1 p. 56. Salmafius en Blancardus hebben dit ook opgemerkt in de oude Perfifche woorden. die wy by Curtius vinden. Zy geeven voor reden, dat de Perfiaanen mede afkoomelingen zyn van de Scythen: doch Huët in de *Huëtiana* cap. 41. maakt een' aanmerking uit Herodotus, dat de Mediërs Volkplantingen hebben gezonden in Duitfchland. Zie Mylius de *Antiquitate Linguae Belgicae*, cap. xi. xviii en xxiv. Dus in 't Egiptifch is *Bara* een beer, in 't Arabifch *Hamel* een Hamel. In 't oude Latyn is *Spefifile* Spek; en als men daar by voegt *Caulis*, 't welk uitgesproken wierdt *Colis*, zo heeft men *Kool* met *Spek*. Dus zyn *Planca* Planken, enz.

den, en die wy moogelyk te saamen uit dezelfde eerste gemeene bron (27) behouden hebben.

§ 20.

De toetssteen kan zyn, of een woord een' zaak uitdrukt, die men, eer men die andere Volkeren kende, niet gehad of geweeten heeft. Echter oordeelt Mylius, (*) dat dit niet vast gaat, dewyl veele woorden uit de oudste gemeene Taal in alle taalen overgebleeven zyn. (zie § 7.) By voorbeeld, zegt hy, de Romeinen hebben ons in laattere tyden den *Wyn* doen kennen, en men maakt daar uit een bewys, dat wy 't woord *Wyn* van *Vinum* hebben: doch de *Wyn* is bekend geweest voor de verwarring der Taalen, en dus kan 't een gemeen oud woord zyn. Zo dit al zo was, kan men daar tegen zeggen, dat onze Voorouders, in den tusschentyd geen *Wyn* gehad hebbende, den naam na alle waarschyntlykheid vergeeten zyn geweest.

(27) BRON] Dus oordeelt de Heer F. B. in zyn' *Aanmerkingen* p. 12. van 't woord *Treil*, p. 30. van 't woord *Brassen*, en p. 43. van 't woord *livrei*. Zelfs p. 95 en volgende, geeft zyn Ed. een gansche Lyst van woorden, die in 't Fransch en Duitsch koomen, en of van elkander afkomstig zyn, of NB. beide van één' oirsprong, zonder dat men zeggen kan, of wy ze van de Franschen, of de Franschen van ons gekreegen hebben. Ik voeg 'er 't woord *planteit* by, 't welk in Noordholland zeer gebruikelyk is, om *overvloed*, *menigte* te beduiden, en dus overeenkomt met het oude Fransche woord *plante*, waar van zyn Ed. spreekt p. 210.

(*) MYLIUS] *Cap.* XXIV. p. 100.

TWEE-

TWEEDE HOOFDSTUK.

Van 't vermoogen van 't GEBRUIK in de Taal.

§ 1.

Als een' Taal tot een zekere volkoomenheid gebracht is, koomen 'er Schryvers, en vooral Poëeten, (1) die ze *vestigen* op een' voet, daaf ze lang vast op blyft, en dat noemt men dan de *Gouden Eeuw*. Dus hebben de Romeinen die van Augustus, de Franschen die van Louis den XIVden, de Italiaanen die van Leo den Xden, en wy plaatzen de onze ontrent den tyd van Prins Frederik Henrik.

§ 2.

Men is dikwils wat voorbaarig, om zich te verbeelden, dat die tyd reeds gekoomen is. (2) Ik ben verzekerd, dat toen Melis Stoke zyn' Rym-Kronyk uitgaf, men ter goeder trouwe gedacht heeft, dat de Hollandsche taal haar' top van schoonheid bereikt hadt. Toen in Vrankryk Marot, en naderhand Ronsard, hun' vaerzen uitbrachten, meende men, dat de taal en Poëzy nooit fraayer kon worden. Doch dit is nog weinig. Reeds lang te vooren, ten tyde van den

zo-

(1) POËETEN] De oudste roem van genoegzaam alle Taalen, is 't eerst gekoomen door Dichtwerken, die ook doorgaans ouder zyn, dan Schriften in Proze. Zie van de Fransche *Romance*-taal hier na in 't *Vierde Hoofdstuk*.

(2) GEKOOMEN IS] Men moet dus niet te schielyk zyn met Woordenboeken en Spraakkunsten te maaken. Zie de *Dissertation sur l'influence reciproque*, &c. p. 40. in de Berlynsche *Pryscbriften* van 1759.

zogenoemden Heiligen Louis, wierden de Schriften van Chrétien de Troyes, en Roaul de Houdance voor Meesterstukken van taal gerekend. (3) De inlandfche Poëten wanhoopten, om 't ooit verder te brengen, en de buitenlanders hadden 'er dezelfde achting voor, en zonden hun' jonge lieden in Frankryk om de taal te leeren. Ze wierdt reeds in gants Europa voor de alleraangenaamfte gehouden. De Italiaanen fchreeven 'er in, en de liederen van den Koning van Navarre, die wy nu qualyk verftaan kunnen, wierden door Dantes en Petrarcha voor onnavolglyk geacht. (4)

§ 3.

Als echter de Taal eindelyk die *gulden eeuw* bereikt heeft, dan noemt men 't het *Gebruik*, (5) en

(3) GEREKEND] Huon de Mery fchreef, dat geen mond van een' Chriften ooit zo wel gefproken hadt, als die twee Poëten, en dat ze de taal zo zeer verrykt hadden, dat 'er geen naleezing meêr over bleef. Zyn' vaerzen zyn te vinden by Fauchet de *l'Origine de la langue*, enz. liv. II. c. 13. die ook aangehaald wordt in de *Revolutions de la langue Françoife*, voor *Les Poësies du Roi de Navarre*, p. 179-181.

(4) GEACHT] In de Kronyken van St. Denis wordt gezegd, *que le Roi de Navarre, fit les plus belles Chançons, & les plus delictables & melodieufes qui furent jamais entendus*. Zie *les Revolutions*, enz. p. 181. en van nog ouder' tyden Fauchet de *l'Orig.* liv. I. chap. 5.

(5) GEBRUIK] Horatius' zegt duidelyk, dat het *Gebruik* de volftrekte Meesteres is, om een woord te vestigen of af te fchaffen. *A. P. v. 71.*

— *si volet ufus,*

Quem penes NB. Arbitrium est. & jus & norma loquendi.
Zie ook Seneca *Epist.* 114. p. 649. A. Dus spreekt ook Cicero van de *Redeneerkunft de Orat. lib. I. cap. IV. n. 15. ufum frequentem superare omnium magistrorum præcepta* Zie 't laatste Kapittel van Mylius, daar hy beweert, dat een' Taal beter geleerd wordt door 't *Gebruik*, dan door regels der *Spraak-kunft*.

en als 't eens zo verre gekoomen is, moet men voor ondersteld houden, dat dit dan de *zuivere taal* is.

§ 4

Deeze onderstelling van 't *Gebruik* moet men niet vestigen op de *straattaal*, (6) of *klap van oude wyven*, zo als aan Zewel t'onrecht verweeten wierdt. (7) Ook moet ze niet steunen op 't gezag van één' enkele (8) Schryver of twee, hoe geacht die ook zyn moogen: maar op een' al-

(6) **STRAATTAAL**] Even als de waare *glorie*, die niet bestaat in den lof van eenige weinige vlietters, en nog minder in de stemme des Volx, *fama popularis*, (zie Cicero *Tusc. V. xxxvi. n. 104.*) maar in de eenpaarige goedkeuring van die zonder eigenbelang in staat zyn om van deugd te kunnen oordeelen. *Intorrupta vox bene judicantium de excellenti virtute.* Cic. *Tusc. II. xxvi. n. 63.* en III. II. n. 3. en elders. Nog meer bestaat de waare glorie in een goed gewisse. Dit is de waare troost voor de gene, die onschuldig gelasterd worden. Dit heb ik 't te danken, dat myn' gemoedskalmte in alle myne vervolgingen my nooit verlaaten heeft.

(7) **WIERDT**] Zie zyn' *Spraakkunst*, p. 246.

(8) **ENKELEN**] Seneca d. l. *Si modo non in uno aut altero fuit, sed rite approbata & recepta.* 't Kan echter gebeuren, dat by geval een middelmaatige geest een gelukkig nieuw woord vindt, en dikwils een Vreemdelling. In 't Jaar 1740 met den Heer Voltaire eetende by den Heer Ambassadeur de Fenelon, die ons na de maaltyd het *Origineel* van zyn Ooms *Telemaque* toonde. viel 't gesprek op 't onderscheid van den styl in een gewoon Treurspel, en in een' *Opera*. In de laatste moet men in twee regelen zeggen, 't gene in 't eerste tien nodig heeft. Ik zeide daar op, dat Quinault de kunst hadt verstaan *de ferrer une pensée*; welke uitdrukking beide die Heeren, schoon nieuw, zeer goed vonden. Van een' groot Heer spreekende, die zich in veel' laage buitenspoorigheden verlopen hadt, zeide ik onlangs in een gezelschap van Franschen, *qu'il avoit fait bien de MATELOTAGES*, 't welk ook wierdt goedgekeurd. Doch dit maakt nog geen *Gebruik*. Zie n. 37.

algemeene aanneeming (9) der besten. De saamenstemming der fatsoenlyke lieden, maakt het *Gebruik* niet alleen in de manier van leeven, maar ook in de *Spraak*, (10) vooral, wanneer 'er de saamenstemming der beste Schryveren bykomt. Die zich daar niet aan onderwerpen wil, wordt, (zo als ik in de *Voorrede* van myn *Besluit* gezegd heb) een *steiloorige Egbert*, of een *Caritides*.

§ 5.

Dewyl het *Gebruik* somtyds by verloop van tyd verandert, (11) moet men ook al zich daar naar schikken, en men maakt zich belacchelyk, als men oude afgedankte woorden tegen den stroom behouden wil.

§ 6.

Over de *reden* (12) van 't *Gebruik* moet men niet twisten, al zo weinig, als over de *reden* van oude

(9) AANNEEMING] Seneca d. l. *approbata & recepta*, pag. 647. A.

(10) SPRAAK] De schoone *Sexe* geeft ook dikwils den toon om een' spreekwyze in 't *gebruik* te brengen. Ook is 't zeker, dat de omgang met fatsoenlyke Vrouwen veel toebrengt om de taal te zuiveren en te polysten, dewyl men in gezelschap van *Dames* zyn' spreekwyzen meer in acht neemt.

(11) VERANDERT] *Oratio certam regulam non habet. Consuetudo illam Civitatis, quæ numquam in eodem diu stetit, versat.* Seneca d. l. p. 649. Zelfs verandert met verloop van tyd de toon en uitspraak: zie Fauchet d. l. *de l'Orig. de la Langue*, &c. liv. I. cap. 2. p. 534 *verso*. Hier uit kan men dan zien, hoe weinig wy kunnen oordeelen van de rechte *pronunciatie* van 't oude Griex en Latyn. Zie Vossius *de Poëmatum cantu*, p. 15. Zyn' redeneering over de verandering der *Muzyk*, (p. 76.) kan op de taal gepast worden.

(12) REDEN] Dit is ook de stelling van myn' meester *Perizo-*

oude Wetten. (13) 't Gebruik is een *despotieeq* en eigenzinnig Heer, (14) die zich aan geen' regelen kreunt, en dikwils tegen (15) de regelen (16) aan werkt, ja zich zelf tegenspreekt. (17)

§ 7.

rizonius omtrent de Latynsche taal. Zie hem *ad Sanctii Minervam*, l. 1. p. 7. daar hy beweert, dat het Gebruik dikwils van de *reden* geheel afwykt, en dat het ydel is, daar in *reden* te zoeken. Zie Gellius l. 7. 't Gemeen (en groot en klein is in dit geval Gemeen) maakt het gebruik zonder kennis van regelen, en zelfs, eer de regelen gemaakt zyn. Perizonius toont dit ook met exempelen *ad Sanct.* p. 117, 134, 318, 338, 345, 346, 402, 484, 501, 516, 760, 764.

(13) OUDE WETTEN] *Non omnium, quae a majoribus facta sunt, ratio reddi potest.* l. 20. D. de legibus. Zie myn' Rechtsg. Uitsp. D. II. p. 150.

(14) HEER] Si VOLET *usus*, Horat. A. P. 71, 72.

(15) TEGEN] Dit noemt men een' *Soloecismus*, welk woord Strabo lib. XIV. p. 663, wil haalen van de Stad *Soli*. Zie ook Saller *Hist. de l'Acad.* tom. III. p. 313. Ik laat dit in zyn' waarde en onwaarde Gellius keurt het woord in 't geheel niet goed, en wil 't met een Latynsch *imparilitas*, of *stribligo* uitdrukken. Doch hoe 't ook heeten mag, 't is een *impar* & *inconueniens compositura partium Orationis*. Zie N. A. V. 20. Meyer in de Voorrede van zyn' *Woordenschat* vertaalt het *Wanspraak*.

(16) REGELEN] Volgens de regelen moet men zeggen: *ecne Vrouw kuste baaren Zoone, en wierdt misbandeld van eenen quaadaardigen mensche*. Doch die zoo in den omgang sprak, zou belacchelyk zyn. Men zou zeggen: *by lykt wel te preeken*. (Zie Zewel p. 348) Naar 't gebruik zegt men in den omme-gang: *Een' Vrouw kuste haar' Zoon, en wierdt misbandeld van een' quaadaardig' mensch*. Dus ook: *bonderd man' sterk, bonderd pond' zwaar*, in plaats van *mannen en ponden*.

(17) TEGENSPREEKT] Dus zegt men: *een goud ooryzer, een koper srykyzer, enz.* Dus noemt men een' Landman, een' Huisman, en een' Burgervrouw, hoe oud ze ook zyn mag, *Fuffrouw*, 't welk in den grond *Jonkvrouw* is. Dus geeft men aan een' *Magistraats* Perfoon en zelfs aan een' *Minister* van den Staat, van een' Stad, of *Collegie*, enz. den titel van *Wel Edele Gestreng*, welk laatste eigentlyk past aan een' *Hoofdofficier*, of *Fiskaal*.

E

Het gebied van 't *Gebruik* gaat over de gansche *Spraak*kunst, over de spelling, (18) geslachten, (19) afleidingen, (20) uitgangen, en buiging

(18) *SPELLING*] By voorbeeld, de *Z* is by ons, gelyk by de Franschen en Engelschen, zacht, als in *zang*, *zilver*, enz. en de *S* scherp, als in *fabel*, *sap*, enz. Dit is vlak het tegen-deel in 't Griex, Latyn, Italiaansch, en Hoogduitsch. In hoe veel' woorden-zyn ook de letteren veranderd om de zachtheid van geluid? ἐνφωβία. Zie Gellius XIII. 20, en Borrichius *de causis div. ling.* l. 12. Dus van 't Latyn *meridies*, in plaats van *medidies*. (Isidorus III. 41) *Credo, quod erat insuavius*, zegt CICEERO in *Oratore, et Tusc.* Dus is 't ook in 't Griex, μεσημβρία, in plaats van μεσημερία, en by ons *middag*, in plaats van *middendag*. Hier van zou men in alle Taalen kunnen Lysten maaken, 't welk ons te verre zou afleiden. Zie Vossius *de Literarum permutatione*, voor zyn *Etymologicum*; en Menage *de la Conversion des Lettres*, voor zyn *Origines*. In 't voorbygaan merk ik aan, dat men naar 't *Gebruik*, ook om de welluidendheid, zegt: *den Hemel is klaar, den Haag is een' schoone plaats*, enz. in plaats van *de Hemel, en de Haag*.

(19) *GESLAGHTEN*] Waarom zegt men den *Ouderdom*, en niet den *Bisdom*? Waarom is de *Zon*, die in meest alle Taalen mannelijk is, by ons vrouwelyk? Waarom zegt men, *bet Wyf*, en *de Vrouw*, en niet *de Wyf*, en *bet Vrouw*? Waarom is *tak* mannelijk, *vlak* vrouwelyk, en *dak* onzydig? Dus zyn *stank* en *schonk* mannelijk, en *bank* en *lonk* vrouwelyk. Nog meer. Waarom is *neteldoek*, *schorteldoek*, enz. onzydig, daar 't wortelwoord *doek* mannelijk is? Zie verder een' Lyst van woorden, welker geslachten op geen' vaste reden steunen, by *Zewel* p. 108. Dus in 't Latyn: *Eam non putat hoc faburum. Credo inimicos meos hoc diſſurum.* Gell. I. 7.

(20) *AFLEIDINGEN*] Waarom zegt men een *Hartogdom*, een *Graaffchap*, en niet een *Graavendom*, en een *Hartogſchap*? Waarom zegt men zyn' *Hoogheid*, en niet zyn *Hoogte*? enz. Waarom zegt men een' *Deen*, een' *Franscbman*, een' *Spanjaard*, een' *Duitscher*, en niet een' *Deener*, een' *Frans-aart*, een' *Spaansman*, en een' *Duits*? 't Is alleen 't *Gebruik*, die deeze afleidingen en uitgangen schikt of verzacht naar 't gehoor. *Uſu mollienda nobis verba ſunt*, zegt Cicero van *Beatitas* en *Beatitudo*, *De natura Deorum, lib. I. cap. xxxiv. n. 95.*

ging der Naamwoorden, (21) en verschikking der Werkwoorden. (22)

§ 8.

Nog meer. 't Gebruik bestemt het getal, (23) en de waardy (24) der woorden en spreekwyzen.

Ja

(21) NAAMWOORDEN] By voorbeeld, van *vat* komt in 't meerder getal *vaten*. Waarom van *kat* geen *katen*, maar *katten*? Dus *hof*, *boven*, en *mos*, *mossen*: *graf*, *graven*, en *straf*, *straffen*: *stad*, *steden*, en *rad*, *raderen*: *blad*, *bladeren*, enz.

(22) WERKWOORDEN] By voorbeeld, van *koopen* is 't *imperfectum*, *kogt*, of *kost*, en 't *perfectum*, *ik heb gekogt*, of *gekost*: van *doopen* is 't *doopte* en *geboopt*: van *loopen*, *ik loop*, en *geloopen*. Waarom niet, *ik loopte*, en *ik heb geloopt*, *ik kiep* en *ik heb gekoopen*, *ik bogt* en *ik heb gebogt*? Dus *ik wist*, en *ik zweette*: *ik niesde*, en *ik koos*: *ik moest*, en *ik boette*: *ik nam*, en *ik toemde*: *ik rymde*, en *ik zweemde*: *ik droop*, en *ik kuispte*: *ik sloot*, en *ik sruitte*: *ik verloor*, en *ik sniede*: *ik gaf*, en *ik leesde*, enz. Dus zegt men ook: *ik heb niet willen booren*, in plaats van *gewild*. Hoe veel *Verba* zyn 'er ook in 't Latyn, die hun *tempora* veranderd of geheel verloorren hebben? Wat reden kan men daar van geeven? (Geestig is dus de inval van een' *Veldslag* in 't *Bellum Grammaticale*.) Hier toe behooren ook de verschillendheden in 't *regeren* der *Casus*, *sum Romæ*, en niet *Abonarum*, maar *Abentis*: *sum domi*, en niet *ruris*, maar *ruri*. Zie Perizonius *ad Sancti*, p. 760, 764.

(23) HET GETAL] Een Atheniënser sprak meer op een' dag, dan een Spartaaner in een' maand: Zie van den eersten *Handelingen* XVIII. 21. en Plutarchus *de Garrulitate*, tom. II. p. 505. A. B. 't *Laconismus* is bekend: Men zou 't zelfde kunnen zeggen van een' Spanjaard en een' Franschman.

(24) WAARDY] *Myn Heer* en *Mevrouw* is in Holland zo veel, en dikwils meer, dan in Duitsland *Uw Excellentie*, en *Genadige Vrouw*. Ook klimmen of daalen de titels met den tyd. Van ouds gaf men by ons den naam van *Mevrouw* niet dan aan Vrouw of Weduwen van *Ridders*. Zie den Heer F. B. in zyn' *Nieuwe Aanmerkingen*, p. 269. (Zagen die nu eens op!) Dus ook noemde men niemand *Heer*, dan die *Ridder* was, en de jonge *Edellieden*, zo lang ze nog geen *Rid-*

Ja 't bepaalt derzelve betekenis, (25) zelfs dikwils tegen den oirpronkelyken zin, (26) ja

Ridders waaren, *Jonkbeeren*. Zie den zelfden in de *eerste Aanmerkingen* p. 228. en in de *nieuwe* p. 257. Een Noordhollands, *goeden dag Vriend*, is ruym zo veel, dan een Haagsch, *ik ben uw onderdanige Dienaar*, en een Fransch, *je suis tout à Vous*. Een Italiaan spreekt niet, dan met *Superlatieven*, en de Oosterfche Volkeren niet dan met *vergrootingen* en *hyperboles*. De Regeerings-vorm van een Land doet ook veel tot de Spraak. In een' Republyk spreekt men van stands-perfoonen met een' eenvoudige achting, en zegt zyn gevoelen met een' Burgerlyke en Mannelyke Vryheid. Doch in een' Vorsten Regeering spreekt men niet dan van zyn' *Majesteit*, zyn' *Doorluchtigheid*, en men noemt den Heer niet, dan met een' byvoeging van zyn' *hooge Persoon*. Ook durft men in de ernstigste zaaken geen' raad geeven, dan met een' voorrede van *oetmoedige verschooning*, en een' ganschen stroom van *Complimenten*. Zelfs de betekenis van 't woord *Deugd* schikt zich naar den aart van 't Volk. By de Romeinen was *Virtus Oorlogsdapperheid*, by anderen is 't *kuisheid*, en by ons moogelyk *zuinigheid*. In Italiën is 't woord *Vertu* genoegzaam gehecht aan de Muzyk. Een zanger of zangeres heet *Vertuoso* en *Vertuosa* De Koningin Christine zeide: *la Vertuosa canaglia*.

(25) BETEKENIS] vooral in Naamen van *Ampten*. Doch in alle taa'en zyn oneindige woorden, van welker betekenis geen' andere reden is te geeven, dan dat het *Gebruik* dien zin daar aan gehecht heeft. De Heer F. H. maakt D. 1. p. 64. die aanmerking op 't Fransch woord *Ribaud*. Voeg 'er by *Valet*, *Badaud*, *Vilain*, enz. In 't Hoogduitsch is *Maagd* en *Knecht* een verachtelyk woord. *Vrouwmensch* is een scheldwoord, daar 't in den grond een eernaam is, als men gedenkt, hoe zot dikwils, zelfs in Kerkvergaderingen, getwist is, of de *Vrouwen wel menschen* zyn.

(26) OIRSPRONKELYKEN ZIN] Hier van zyn ook voorbeelden, en Woorden, die in den grond niets kwaads beduiden, worden metter tyd scheldwoorden, (zie n. 25. Dus e. g. in 't Grieks, *συνοφάνης*, een *Vygenvertoon*, is een *insurie*. (I: 16. 17. *C. ex quibus causis inf.* (II. 12) en zie daar de *Glossa*.) *Τυρανός* beduid niet anders dan een' *Vorst*, doch door 't *Gebruik* een' *Dwingeland*. In 't Latyn *Latro* een

ja tegen ons geloof (27) en beter weten (28).
 Waarom.

(een *buursoldaat*) beteekent een' roover: *fur* (een *slaaf*) een' *dief*: *hostis* (een *Vreemdeling*) een' *Vyand*, enz. Hier kan te passe gebragt worden, dat Augustus de éénhoofdige Regeering invoerde, *nomine principis* (Tacit. *Ann. init.* welke naam betekende den *eersten der Raadsbeeren*) behoudende verder de naamen der Burgerlyke Ampten, (*vocabula Magistratum*) doch zonder magt. 't Zelfde deedt Cromwel onder den naam van *Protektor*.

(27) **GELOOF**] Dus zeggen wy nog *Natuur*, *Noodlot*, *Fortuin*, enz. zonder, als Christenen, te beseffen, wat wy zeggen. Zie wat ik gezegd heb van *Goddelyk* in 't *Vaarwel*. pag 13, 14.

(28) **BETER WEETEN**] Men zegt, by voorbeeld: *De daauw valt: de Zon gaat op*, schoon wy weten, dat het eerste niet waar is, en in het tweede het tegendeel voor betoogd wordt gehouden. Zelfs een *Profesfor* in de *Starren* en *Natuurkunde*, zou belachelyk zyn, zo hy in den dagelyxen ommevang zelde: *de daauw klimt, en de aarde gaat onder*. Is dit zo nog tegenwoordig, nu de *Natuurkunde* zo algemeen is geworden, wat reden van verwondering is er dan, dat de *Schryvers* der gewyde *Boeken* dus gedaan hebben in een' tyd van algemeene onkunde, wanneer niemand, zo ze anders gesproken hadden, hen zou verstaan hebben. Zie in de *Berlynsche Pryschriften* van 1759. dat van den Heer *Michaëlis* pag. 55. 79. 80. en de *Dissertation sur l'influence reciproque, etc.* p. 25. Zo die *Schryvers* daar in zwaarigheid gesteld hadden, zouden ze in 't geheel geen leenpreukige of verbloemde spreekwyzen hebben kunnen gebruiken. Echter ziet men niet alleen, dat zy dit dikwils gedaan hebben, by voorbeeld, dat *God op de wolken rydt*, *Jesaja XIX. 1. dat de bergen springen als rammen*, *Psaltn XLVIII. 1, 7. CXIV. 4, 6.* en diergelyke meer: maar zelfs naar 't gevoelen van *Clemens van Alexandrien*, en *Augustinus*, hebben de *Griexe Poëten* ze van hen gekreegen. Zie du *Tremblay* in zyn *Discours sur l'origine de la Poësie*. pag. 112. &c.

Ik wil my over die stoffe, die teder is, niet verre uitslaaten. Doch kortelyk zal ik alleen zeggen, dat het God wel behaagd heeft ons door *Openbaaring* den weg der *Zaligheid* en *Verzoening* te leeren, maar niet de *Natuurkunde*. Hy heeft gewild, dat wy zelf ons de moeite zouden geeven

Waarom zou dan deszelfs gebied ophouden in der-
zelve aanneeming en Burgerrecht?

om zyn' *Wonderen* aan te merken, (Job XXXVII. 14) en hem, en de diepte des rykdoms van zyne *Wysheid* daar in te zoeken. Rom. XI. 33. Die daar niets van weet, en daar in geen' lust heeft, wordt in de Heilige Schrift een *onvernuftige* genoemd. *Pfalm* XCII. 7. XCIV. 8. En zelfs de Heidenen hebben opgemerkt, dat onze *natuur* medebrengt den *Schepper* met verwondering zynere werken te eeren, ja dat wy daar toe gebooren zyn. *Ortus ad mundum contemplandum*, zegt Cicero de *Nat. Deor.* II. XIV. n. 3. *Secundum naturam vivo, si illius admirator cultorque sim*, zegt Seneca de *Otio Sapientis cap.* 32. p. 257. B. en hy voegt 'er by, dat wy in onze ziel daar toe een' onverzaadelyke begeerte hebben, (*insatiabilis cupiditas videndi veri, ibid.*) dat een vernuftig mensch zich geheel overgeeft aan de beschouwing der waarheid, en dit noemt hy een' *zalige ledigheid*, *beatum otium*, cap. 30. Hy gaat nog verder (cap. 31.) en zegt, dat God de menschen geschaapen heeft, op dat zyn' Werken niet zonder aanschouwers zouden zyn. *Hæc qui contemplatur, quid Deo præstat? ne tanta ejus opera sine teste sint*, eeven als of wy daar door aan God iets toebragten. Dit gaat te verre, en ik wil hier op niet uitroepen met Palingenius: *Sodiac. libro V. p. 98. en lib. VII. p. 159.*

O *Bellos Comites*, &c.

maar ten minsten is 't zeggen van Epictetus by Arrianus III. 5. zediger en eerbiediger, daar hy betuigt, dat, al was 'er geen ander leeven, hy toch aan God ten hoogsten dankschuldig is, dat by hem heeft waardig gekend, zyn' werken te aanschouwen, enz. Voeg hier by de achtste Aanteekening van myn *Vaarwel*.

DER.

DERDE HOOFDSTUK.

*Over 't gebruik van vreemde Woorden
in 't Algemeen.*

§ 1.

De twee eerste *Hoofdstukken* zyn verder uitgedyd, dan myn bestek was, en men kan 'er byna van zeggen, 't geen ik in een' *Nieujaars Zang* (1) van 1755 zeide:

't Is reeds te lang.

*Van nu afaan zal dees' voorafpraak langer wezen,
Dan 't gansch gezang.*

Doch eer ik overging tot het gene de Titel dezer *Uitweiding* eigentlyk beloofd heeft, moest ik eerst goede gronden leggen, en beroep my verder op 't geen ik in de *Inleiding* bedongen heb.

§ 2.

De voornaamste wyzen, waar op een' *Taal* beschaafd en verbeterd wordt, zyn vierderlei: 1°) 't afschaffen van gebrekkelyke woorden en spreekwyzen, 2°) éénsluitende woorden, die twee betekenissen hebben, te onderscheiden door spelling, of anders, 3°) de gelykbeduidende woorden van malkanderen te schiften, en eindelyk 4°) de *Taal* te verryken met woorden, die ze ontbeert.

§ 3.

(1) NIEUJAARS ZANG] Zie 't *Besluit myner Dichtstijvende Uitspanningen* 2. 13.

Over 't *Eerste* is hier de vraag niet. Echter zal ik in 't voorby gaan twee bepalingen maaken. De eene is, dat men met de afschaffing van oude woorden (2) niet te mild of te voorbaarig moet zyn. De Franschen (3) hebben myns oordeels, hun' Taal daar door zeer verzwakt, en men vindt by Montagne, Amiot, enz. veel' krachtige woorden; die door geen' nieuwe vergoed worden. De andere bepaling is, dat men de oude woorden niet te dikwils moet gebruiken, en vooral met geen' gemaaktheid. (4) Anders, naar 't oordeel van Quintilianus; (5) geeft een oud woord, op zyn pas ge-

(2) OUDE WOORDEN] Men kan van oude Hollandsche woorden een' Verzameling vinden, in 't derde Deel van Meyers *Woordenschat*.

(3) FRANSCHEN] In de Poëzy gebruiken ze echter nog veel' oude woorden, die ze in Proze reeds hebben afgeschafft, als *Nef*, *Fadis*, *Coursier*, &c. Zie Mervefin p. 268. In 't Latyn vindt men ook by Virgilius *Olli*, enz. 't welk Quintilianus oordeelt een' deftigheid aan 't vaers te geeven. Zie zyn' *Inst. Orat. Lib. I. Cap. vi. en Lib. VIII. Cap. III. p. 49. en 459.*

(4) GEMAAKTHEID] *Nihil est odiosus affectatione*, zegt Quintilianus *I. O. Lib. I. Cap. xiv.* Hierom lachte Augustus met den styl van *Tiberius*, *exoletas & reconditas voces aucupanti*. Sueton. *Cap. 86.* Zie Gellius *N. A. I. 10. xi. 7.*

(5) QUINTILIANUS] *Nam & auctoritatem antiquitatis habent, & quia intermissa sunt, gratiam novitati similem parant* Moogelyk isdit de zin van 't geen Horatius zegt. *A. P. v. 47.*

*Dixeris egregie, notum si callida verbum
Reddiderit junctura novum*

en v. 70.

Multa renascentur, quæ jam cecidere —

gebruikt, aan een' Rede niet alleen een' zekere Majesteit, maar ook een sieraad, hebbende 't gezag der oudheid, en te gelyk, als 't bynavergeeten was, een' zwier van nieuwigheid.

§ 4.

Wat het *Tweede* betreft, wy hebben 't voordeel niet, 't welk de Romeinen hadden, van in 't Latyn éénsluitende woorden te kunnen onderscheiden door de *quantiteit*: *Pópulus*, een boom, van *Pópulus*, 't Volk, *Lábor*, ik val, van *Lábor*, arbeid, enz.. Zie Sanctius *d. l. p. 869*. Echter in zommige woorden maakt het geluid by ons ook het onderscheid, als *ból*, en *bol* enz. doch in de meeste doet het de spelling. By voorbeeld, *graad* en *graat*, *doch* en *dog*, *rad* en *rat*, *pond* en *font*, *nood* en *noot*, en oneindige andere. *Licht* is *Lumen*: *ligt* is *levis* en *fortasse*. Nog heeft *ligt*, als 't van een werkwoord komt, twee betekenissen: hy *ligt* iets op: hy *ligt* op de aarde. 't Is dus beter 't laatste om de onderscheiding met *legt* te schryven, schoon *liggen* ouder is, zo als de Heer Huidekooper getoond heeft. Op dezelfde wyze onderscheidt men ook door de spelling *boorn* van *boren*, *toorn* van *toren*, en men doet ook niet qualyk van *bert*, *cervus*, en *bart*, *cor*, te schryven. Dus ook *bair*, *capillus* en *baar*, *Suus* (6) *barder*, *durior*, en *berder*,
Pas.

(6) *Suus*] Hier van verhaalt Zewel in zyn' *Spraakkunst* p. 337. een kluchtig geval van een' *Ordonnantie*, waarby den Advocaaten bevolen wierdt met *baare* Mantels op de Pleitzaal te verschynen.

Pastor (7) enz. De nieuwigheden zyn nuttig, als ze strekken tot klaarer verstand, en vermyding van dubbelzinnigheid.

§ 5.

Van het *Derde* heb ik reeds gesproken in 't *Eerste Hoofdstuk* § 8. n. 14. en § 11. en 12. en 't was te wenschen, dat men ook in 't *Hollandsch* een werkje (8) over de *Synonymes* maakte, zo als Girard in 't *Fransch* heeft gedaan. Dus zal ik alleen spreken van 't *Vierde*, naamentlyk, op wat wyze men een' taal kan verryken.

§ 6.

Om dit te doen, zyn twee (9) middelen, 1° *nieuwe woorden te smeeden*, of 2° *ze uit een' andere Taal over te neemen*. En de regelen, naar welke men deeze twee middelen gebruiken moet, geeft Cicero (10) ons zeer beknoptelyk: *Men moet, zegt hy, in 't smeeden niet te stout, in 't overneemen behoedzaam, en verder met oude woorden spaarzaam zyn.*

§ 7.

(7) *PASTOR*] Daar zyn meer woorden, die men dus onderscheiden zou kunnen (*Fuk* en *Fok*, *Schel* en *Schil*;) en 't was te wenschen, dat men dit met alle dergelyke doen kon, als *zweeren*, *dryven*, *wassen*, *scheppen*, enz.

(8) *WERKJE*] Misschien is dit een deel van 't ontwerp van het *Woordenboek*, waar toe de *Uitnoodiging* gemeld wordt in de *Letter Courant* van 10 Sept. 1762.

(9) *TWEE*] *Aut enim nova sunt rerum novarum faciendae nomina, aut ex aliis transferenda. Cicero Acad. Quaest. lib. I. cap. VI. n. 25.*

(10) *CICERO*] In zyn' *Orator. cap. XXIV. n. 81. Nec in faciendis verbis erit audeo, & in transferendis verecundus, & parcus in praeis.*

Over 't *smeeden van nieuwe woorden* zal ik my niet lang ophouden, gelyk 't ook een' Verhandeling op zich zelve zou vereischen. Ik zal alleen kort zeggen, dat de Grieken (11) zelf al van ouds daar toe in hunne Taal genoodzaakt zyn geweest in hun' Philosophische werken: en zelfs zegt Cicero van Zeno, (12) dat hy niet zo zeer een vinder van *zaaken* was, als van *nieuwe woorden*. De Romeinen deden ook zo. Zelfs vindt Horatius (*) die verwisseling van oude woorden met nieuwe

(11) GRIEKEN] *Verba inaudita*. Cicero *Acad. Quaest. lib. vi. Fine. n. 24.*

(12) ZENO] *De Finibus lib. III. cap. II. plurimisque novis verbis usus est. Acad. Quaest. I. XI. n. 41.*

(13) LATYNSCHE] als *invidentia, mulierofitas, æquilibrium, convenientia*, en oneindige andere. Zie hem de *Finibus, d. I. en cap. IV. n. 15. Sunt enim rebus novis nova ponenda nomina. Utendum est docendi causa verbo minus usitato. Tuscul. qu. IV. VII. n. 16. en 2. n. 26. De Natura Deor. I. XVIII. 44. XX. 55. XXXIX. 109. II. XVIII. 47. en op oneindige plaatsen. Zie van de gansche zaak Quinilianus *Inst. Orat. VIII. III. p. 461.**

(*) Horatius *de Arte Poët. vs. 60.*

*Ut sylvæ foliis pronos mutantur in annos,
Prima cadunt: ita verborum vetus interit ætas,
Et juvenum ritu florent modo nata vigentque,*

en v. 70.

*Multa renascentur, quæ jam cecidere, cadentque
Quæ nunc sunt in honore vocabula —*

't welk de Heer Pels dus vertaalt. p. 5.

*Gelyk als ieder jaar de bosschen ander loof
Van blad'ren krygen, de eerste afvallen dor en doof,
Zo is 't met d' ouderdom der woorden ook gelegen.*

nieuwe eeven natuurlyk , als 't afvallen en vernieuwen der bladeren aan de boomen. Dus ziet men in alle de Verhandelingen van Cicero, hoe hy telkens nieuwe bequaame Latynsche (13) woorden vormt, 't zelfde deden Laberius, Seneca, Gellius en anderen (14). Ook moet ik in 't voorbygaan aanmerken, dat niets beter gelegenheid kan geeven tot het smeeden van goede nieuwe woorden dan 't overzetten (15) van vreemde goede Schryvers. Men ontdekt dan 't gebrek van zyn' eigen' taal, en tracht het door eeven goede uitdrukkingen te vervullen. In alle de Filisofische wer-

*Veel zyn vergaan, veel nieuwe in bunne plaats gestegen,
Die weeldrig bloeien, enz.*

*Veel woorden, overleng verworpen of verlooren,
Zal eens de volgend' eeuw aarneemen als herbooren;
Veel and're nu by ons in achting en in zwang,
Verwerpt heel ligtelyk de volgende eeuw eerlang.*

In alles moet de maat gehouden worden, en men ziet, hoe zeer Horatius deeze les in zyn' *Ars Poëtica*, als hy deezen twist verhandelt, telkens herhaalt,

In verbis etiam tenuis cautusque ferendis.

v. 46.

— *si forte necesse est, &c.*

v. 48.

— *dabiturque licentia sumta pudenter.*

v. 51.

— *parce detorta.*

v. 53.

(14) ANDEREN] Dus verhaalt ook Gellius N. A. XVI. 7. dat Laberius veel' nieuwe woorden smeedde, en hy zelf XI. 16. maakt voor 't Griex πολυπραγμοσύνη, *negociofita*, en V. 20. van *solocismus* (σολοκισμός) *imparilitas*, en *tribligo*. Dus maakt Seneca *Epist.* LIV. *Suspirium* voor 't Griex ἄσθμα.

(15) OVERZETTEN. Zie Michaëlis p. 83.

werken van Cicero (16) vindt men op elk blad, hoe hy op deeze wyze zyn' Taal verrykt heeft, en dit is 't beste voorbeeld, dat men volgen kan. In Vrankryk, Engeland, en zelfs tegenwoordig in Duitsland worden de goede overzettingen zeer aangemoedigd, doch by ons hebben wy 'er nog zeer weinige, die goed van taal, en te gelyk getrouw zyn, schoon de voorbeelden van de Heeren Hooft, Huidekooper, enz den lust hadden behooren op te wekken.

§ 8.

Ik ga dan nu over tot het *tweede*, 't welc eigentlyk 't oogmerk deezer *Uitweiding* was, namentlyk het *aanneemen van vreemde woorden*. En om my wel te doen verstaan, ik heb 't oog niet op woorden, die uit een' oorspronkelyke taal gebleeven zyn, maar op woorden, welke in een' taal, die reeds door 't *Gebruik* gevestigd is, uit een' andere Taal, ter verryking worden *overgenomen*.

§ 9.

De éénige Taal, van welke men zeggen kan, dat ze zich onvermengd heeft gehouden, is de Arabische, (17) en de reden is eenvoudig, om dat

(16) CICERO] Zie hem de *Oratore lib. I. cap. xxxiv. n. 155. Postea mihi placuit, eoque sum usus adolescens, ut summorum Oratorum, Græcas Orationes explicarem, quibus lectis hoc assequer, ut, cum ea, quæ legerem Græce, Latina redderem, non solum optimis verbis uterer, & tamen usitatis, sed etiam exprimerem quædam verba imitando, quæ nova nostris essent, dummodo essent idonea.*

(17) ARABISCHE] Zie den Heer Schultens *Orat. de Regina Sabæorum*, p. 29-34. Sale *Preliminary Discourse of the Koran*. p. 13. & seqq. & p. 25. & seqq.

dát de Arabiërs tot op den huidigen dag nooit door een vreemd Volk zyn t'ondergebragt.

§ 10.

In 't *Hebreeus* vinden geleerde lieden veele woorden, die met het Arabisch overeenkoomen, ja zulke, welker wortel in 't Arabisch gezogt moet worden. Doch dit is nog geen bewys, dat de Jooden die woorden van de Arabieren *overge-
noomen* hebben. De vraage blyft altyd, wie van beide ze eerst gehad heeft, en of niet beide op een' eevengelyke wyze ze uit den gemeenen Oorsprong (18) behouden hebben. Zo men ook al zomtyds de waare betekenis van een woord, dat in 't Hebreeus enkel voorkomt, (*ἀπαξ λεγόμενον*) in 't Arabisch moet zoeken: verdient zulks geen' verwondering, als men aanmerkt, hoe weinig Hebreeusche Boeken ons zyn overgebleeven; om te kunnen vaststellen, dat alle woorden der Taal daarin moeten gevonden worden. Verder weet ik niet, dat men sedert Moses tot Malachias veel' *nieuw aangenomen* woorden vindt. Josephus (19) zegt ook zelf, dat de Jooden weinig liefhebbery voor vreemde Taalen hadden. Zelfs in de Babylonische gevangenis, schoon zy daar 't Chaldeus hebben leeren spreken, zyn echter hun' Schriften zuiver Hebreeus gebleeven. Men kan dit zien by de drie laatste Profeten, en nog duidelyker

(18) OORSPRONG] Zie 't *Eerste Hoofdstuk* § 7, en § 19.

(19) JOSEPHUS] *Antiq. Jud. lib. XX. cap. ult.*

delyker by Jeremias, Daniel, (20) en Esdras, by welke alles Hebreus is, uitgezonderd die plaatsen, die tot onderrichting der Chaldeërs strekken, of waarin de Chaldeërs spreekende worden ingevoerd, welke in 't Chaldeeus (21) zyn. 't Is ook aanmerkelyk te zien, hoe de destige Nehemias, (22) (geen ruuwe Dorpschoolmeester maar een Heer van 't Hof) uitborst in gramscap, zo verre, dat hy de Jooden niet alleen *bestrafte* en *vloekte*, maar zelfs *sloeg*, en by de *bairen* trok, om hun' huwelyken met vreemde Wyven, hen voornaamlyk verwyte, dat hun' Kinderen *half Asdodisch spraken*, en de *Joodsche Taal* verwaasloosden. Ik begryp echter daar uit, dat het Hebreus na de Babylonische gevangenis niet zuiver van vreemde woorden is gebleeven. Immers het Thalmudisch heeft veel' woorden, die uit het Griex zyn genoomen. Doch dit is een Zee, waar in ik met myn ligt gelaaden Scheepje niet verre van Land durf steeken. Ik laat de voltooying van dit *Artikel* voor geleerder', (23) en ga over tot het *Griex*.

§ II.

(20) DANIEL] 't Is echter aanmerkelyk, dat men by Daniel III. 5, 10, 15. Griexen woorden vindt. *Psalterion*, *Symphonia*. Zie de Kanttekening op v. 5. en *Vitringa Sacrar. Observ. lib. I. cap. VII. § 6.*

(21) CHALDEEUS] Zie Jerem. X. II. Daniel II. 4. tot het einde van 't Vilde Kapittel. en Esdras Kap. V. v. 8. tot Kap. VI. 18. en Kap. VII. 12. tot v. 26. *Chaldeeus*, *Syrisch*, *Babylonisch*, is 't zelfde.

(22) NEHEMIAS] XIII. 24. 25.

(23) GELEERDER] Zie *Vitringa d. I.*

Dat in de *Griexe* Taal veel' *Hebreeusche* woorden voorkoomen, is bekend. Men heeft in 't algemeen over de *harmonie* (24) *der Taalen*, verscheiden Verhandelingen, en zelfs Woordenboeken, daar toe behoorende: en in 't byzonder heeft Kesslerus, Martinius, enz. de overéenkomsft van 't Griex (25) met het Hebreeus aangetoond. De reden daar van is niet verre te zoeken. Uit de Heilige Schrift weeten wy, dat de eerste Grieken afstammelingen zyn geweest van Javan, (26) den Zoon van Japheth, en dat zyn dan zekerlyk dezelfde, die de oudste Griexe Historieschryvers *Hellenes* en *Iones* noemen.

De *Pelasgi*, die 'er zedert zyn bygekoomen, en die dezelfde Griexe Schryvers *Barbaaren* noemen, zyn ook zekerlyk uit het Oosten oorspronkelyk geweest, schoon zy moogelyk door een' anderen weg (27) gepasseerd zyn. Hoe men 't dan neeme, is 't natuurlyk, dat zy veel' woorden van hun eerste taal behouden (28) hebben, en zelfs die tweede *Barbaarsche* Taal kan niet anders geweest zyn, dan een met den tyd veranderd Hebreeus of Phenicisch.

§ 12.

(24) HARMONIE] Men kan de Schryvers opgeteld vinden in de *Bibliotheca Hebræa* van Wolf *Part. II. p. 635.*

(25) GRIEX] Zie de Schryvers by Wolf *d. l. p. 636.* en *Vitringa Sacrar. Observat. lib. I. cap. VII. §. 4.*

(26) JAVAN] *Gen. X: 2. en 4.* Zie verder *Vitringa d. l. § 7. & seqq.*

(27) ANDEREN WEG] Zie *Vitringa Sacrar. Observat. d. l.*

§ 12.

(28) BEHOUDEN] Zie 't eerste *Hoofdstuk § 7.*

Doch al hadden de Grieken oorspronkelyk eên andere Taal gehad, hebben ze toch naderhand veel gelegenheid ontmoet om Oosterfche woorden *over te neemen*. De Jooden zyn verspreid geweest naar (29) Griekenland, door vrywillige vlucht, of door geweld. (30) De Grieken daar tegen zyn met Alexander (31) in 't Joodsche Land geweest. Doch vooral hebben zy veel gemeenschap gehad met Phœniciën en Ægypten. Van Inachus wil ik niet spreken, om dat het onzekër is, waar die van daan is gekoomen. Doch Cadmus heeft uit Phœniciën in Griekenland de Letteren gebragt, en zekerlyk met de letteren (32) veel van zyn taal. Voor hem was 'er reeds eên Ægyptische Volkplanting gebragt door Cecrops, die Athene gesticht heeft, en na hem door Danaus en Erëchteus. Daar tegen reisden de Grieken na Phœniciën, en *bandelden* op de *Markten* van Tyrus. (33) Uit Egypten haalde Orpheus de geheime Godsdienstplegtigheden. De Griexe wettèn zyn ook oorspronkelyk van de Ægyptische. En Homerus en de meeste Griexe Wysgeeren hebben hunne weetenschap gehaald uit Ægypte.

§. 13.

(29) NAAR] Zie Jesajas LXVI. 19.

(30) GEWELD] Door 't verkoopen van de Kinderen van Jerusaleem aan de Kinderen der Grieken. Joël III. 6.

(31) ALEXANDER] Dien Daniel VIII. 21. den *baatigen* bok doemt, den *Koning der Grieken*.

(32) LETTEREN] Ezech. XXVII. 13.

(33) LETTEREN] Ook de Phœnicische Schryfwyze van de rechte na de linke hand. Dus was 't opschrift van een beeld van Agamemnon te Olympien. Zie Pausanias *lib. V. p. 338*. En hier toe behooren ook de Griexe *Inscriptiën*; die men vindt, daar beide de schryfwyzen zyn saamengevoegd, heen en weder, zo als men land ploegt, waarom 't ook *βουσποῦνδὸν* genoemd wierdt.

F

Dat ook de Grieken uit de Celtische of Scythische taal veel' woorden bekomen, en sedert nog *overgenomen* hebben, is te vooren in 't *Eerste Hoofdstuk* § IV n. 4. reeds aangemerkt, en bevestigd met erkennende getuigenissen der Griekische Schryvers zelf, byzonderlyk van Plato.

Van het *Griex* ga ik over tot het *Latyn*, en over de *Hebreeusche* of *Oosterfche* woorden, die de Geleerden daar in vinden, verwys ik den Leezer tot het geen ik § 11. van 't *Griex* heb gezegd. Alleen moet ik 'er byvoegen, dat de Romeinen lang oorlogen gevoerd hebben met de Carthagiënzers, en de Koningen van Egypte, Syrien, enz. Zelfs is Hannibal met een groot leger van Phoeniciers lang in Italiën geweest. Dat ook de Punische Taal te Rome zeer bekend was, blykt uit de *Panulus* van Plautus, wiens gansche rol Phenicisch is, 't welk onderstelt, dat veele aanschouwers die taal verstonden.

Nog moet men niet vergeeten, dat niet alleen Egypte, maar ook verscheiden' Asiatische Landen, en byzonderlyk Syrien Provinciën der Romeinen geweest zyn, en dat zeer natuurlyk de Landvoogden, Beampten, en Krygsglieden op hun' wederkomst eenige woorden uit de Landen, daar zy eenige jaaren geweest waaren, behouden, en in hun gevolg inboorlingen dier landen mede gebragt hebben. Quintilianus *I. O. I. v.* zegt duidelyk, dat het woord *mappa* Punisch is. Zie ook Borrichius *de causis divers. ling.* I. 16. p. 39.

Dat 'er wyders veel' Griexe woorden in 't Latyn zyn, is zeer natuurlyk, dewyl de *Latynsche* Taal in haar' oorsprong een mengelmoes is geweest van Griex en Celtisch: (34) Naderhand hebben de Romeinen veel omgang en gemeenschap met de Grieken gehad, niet alleen door de Oorlogen en veroveringen, maar vooral door de wetenschappen. De meeste jonge Roomsche Heeren van aanzien reisden naar Griekenland om te *studereen*. En de Grooten te Rome hadden Grieken tot hun gezelschap in huis, of tot Leermeesters by hun' Kinderen. Op die wyze wierdt het *Griex* by Liederen van aanzien in de gemeene saamenleving en gemeenzaame brieven genoegzaam de Hoftaal, zo als by ons het Fransch. Doch zelfs, die zich bevytigden om zuiver Latyn te schryven; en hun' Moedertaal op te bouwen, waeren genoodzaakt; als zy zaaken van geleerdheid in hun' taal wilden overbrengen, Griexe woorden *over te neemen*, die door 't *Gebruik* in korten tyd geëcht wierden. Ik zal hier toe maar één' plaats van Cicero (35) bybrengen, die men in de Aante-

(34) CELTISCH] Zie 't *Eerste Hoofdstuk*; § IV. n. 2.

(35) CICERO] *Græcis licebit utare, cum votes, 2. et Atticus, Acad. qu. lib. I. cap. VII. n. 25. Si te Latina forte deficient. Sed NB enitar ut Latine loquar, nisi in bujusmodi verbis, ut Philosophiam, aut Rhetoricam, aut Physicam, aut Dialecticam appellem, quibus, ut aliis multis, CONSUEUDO jam utitur pro Latinis. Dus ook van 't woord *Æther*, de *Nat. Deor. II. xxxvi. n. 91. Græcum illud quidem, sed perceptum jam tamen usu a nostris; tritum est enim pro Latino.* 't Verwondert my, dat Vossius in zyn *Etymologicon* op dit woord, daar hy de plaats aanhaalt, deze woorden 'er niet heeft bygevoegd.*

tekeningen vinden zal , en waar uit blykt , dat de Kuntkenners die *overneeming* vry rekenden , doch NB. niet anders , dan wanneer men geen goed woord in de eigen' taal vinden kon. (36)

§ 16.

Van de *Celtische* woorden , die in 't Latyn uit de oirfprong *overgebleeven* zyn , is 't niet nodig te fprecken. Alleen moet ik nogmaals erinneren , dat , wanneer wy in onze Taal Latynfche woorden vinden , de vraage altyd blyft , of de Romeinen ze eer gehad hebben , dan wy , en zelfs dat de *praefumptie* in ons voordeel is. De grond der Latynfche Taal is half Celtifch , (37) en federt kunnen zy door oorlogen , en handel , met de Celtifche Volkeren , en door invallen derzelve in Italiën veele woorden *overgekreegen* hebben : even als wy tegenwoordig zien , hoe in Italiën de ze eigen' oude Romeinfche Taal in laater' eeuwen door de invallen der Gothen en andere Noordfche Volkeren een' gansch andere Taal is geworden.

(36) VINDEN KON! *Si te Latina forte defioent. Cicero d. l.*
Dus ook Horatius *Arte Poëtica*, v. 48.

— *fi forte neceffe eft.*

Zie hier voor n. 10

(37) CELTISCH] Zie nogmaals 't *Eerfte Hoofdfuk* §. 17.
nr 4

VIERDE HOOFDSTUK.

Over het Gebruik van Vreemde Woorden in 't Fransch, en vooreerst van Oostersche en Griexe,

§ 1.

DOch 't is genoeg van oude Taalen gesproken; laat ons overgaan om te spreken van de onze: en dewylde vraage meest is over *Fransche* woorden (die ook eigentlyk my de aanleiding hebben gegeven tot deeze gantsche Verhandeling en wy ook zelfs de *Griexe* en *Latynsche* Woorden grootendeels door 't *Fransch* gekreegen hebben, zal ik eerst grondig spreken van de *Fransche* Taal zelve: en 't meeste dat ik daar van zeg, zal dus naderhand (1) weder te pas komen.

§. 2.

Zo 'er *Hebreeuwsche* of *Oostersche* Woorden in 't *Fransch* (2) zyn, 't welk ik aan geleerder ont-

(1) NADERHAND] Als ik van de *Duitsche* taal zal spreken.

(2) IN 'T FRANSCH] Zie de Schryvers, die dit gezocht hebben, by Wolf in zyn' *Biblioth. Hebraea* p. 636 en 637. Ik laat echter aan 't onderzoek van Geleerden, of veele van die *Etymologiën* niet wat sterk *gegalopeerd* hebben, eeven als 't paard van Menage, die *Alfana* van *Equus* afseide. By voorbeeld, *Vergobretus* (by *Cæsar lib. 1. de B. G.*) haalt *Boxhornius Orig: Gall: cap. 2. p. 16.* van 't *Syrisch*, *farga en partum*, 't welk dan een' *hoogsten Regent* betekent, doch die maar regeert voor een' *bepaalden tyd*, zo als nog veele *Magistraaten* by ons, en elders. Ik geef in bedenken, of

onderzoek overlaat) is 't eenvoudigste de rederte zoeken in de overblyfzelen der eerste oude Taal, (3) die aan alle Taalen gemeen zyn, en waarvan in 't eerste Hoofdstuk §. VII. gesproken is. Echter is 't niet onmogelyk, dat 'er ook eenige woorden zyn ingeraakt door *overneeming*. Ik wil my niet ophouden met de oude overleeving van *Hercules Ogmius*, (4) die de Phenicische Taal uit Afrika in *Gallien* zou overgebracht hebben, noch met den Roman van Antenor, (5) die met Trojaansche vluchtelingen daar gekoomen zou weezen. Dit is zeker, dat Marseille (6) haar' Zeevaart verder, dan men doorgaans gelooft, heeft

erg- of *Berg-Oberste*, (in 't Nederlands *Oerste*) niet meer *venéénkomt* heeft met het geene wy *Burg-Graaf*, en *Burgemeester* noemen, en 't welk op 't zelfde uitkomt. Zie dus ook van de *Etymologiën*, die in 't *Griex* gezocht worden, hier na § VI. n. 20.

(3) OUDE TAAL] De *Galliërs* zyn afkomstig van *Gomer*, en worden daarom van *Josephus Gomeriten* genoemd.

(4) OGMIVS] Zie *Boxhornius Orig: Gall: cap. II. p. 13.* Zie hier na § VI. n. 20. Dus spreekt men ook van een' *Griexen Hercules*. Zie § IV.

(5) ANTENOR] Zo men kan vast stellen, dat de Trojaanen Afiatisch gesproken hebben. (Zie hier na § IV. n. 13.) De vertelling van Antenor is oud. Zie *Fauchet des Antiquit: Gouloises, liv. I. chap. 2.* *Lucanus* zegt dit duidelyk, *Bell: Civ. lib. I. v. 428.*

Sanguine ab Iliaco populi —

't Is ook hierom, zo men meent, dat de *Arverni* den naam droegen van *Broeders der Romeinen*. Zie *Lucanus d. l. Arvernique ausi Latio se fingere fratres.*

Doch zie daar tegen *Lipsius ad Tacit. Ann. XI. 25. n. 96.*

(6) MARSEILLE.] Zie kortheds halven *Huët de la Navigation des Anciens, chap. xxxix.* Zie ook van *Narbonne* § 9. Mogelyk vindt men hier van meer by *Laccary* in zyn' *Historia Coloniaarum a Gallis in exteras regiones missarum.* Doch ik heb 't Boek niet kunnen vinden.

heeft uitgebreid, en dus met Afrika, Ægipte, en andere Oostersche Landen handel gedreeven. Daar tegen hebben de Pheniciërs op alle landen Koopmanschappen gevoerd. En zo zy 't al niet in *Galliën* zelf gedaan hebben, zo is 't ten minsten zeker, dat zy sterk op Spanje (*) hebben gevaaren, gelyk ook naderhand de Carthageniënzers en eindelyk de Saraceenen daar lang geweest zyn, waarvan de Spaansche Taal veel overblyfzelen heeft gehouden †. En dat de *Galliërs* met Spanje al van ouds gehandeld hebben, is niet te twyffelen ‡) Ook is Hannibal (a) door *Galliën* zelfs gepasseerd, en verscheiden *Gallische* Koninkjes hebben toen met hem goede Vriendschap gehouden, en zelfs hem bygestaan. Naderhand, toen *Galliën* een *Provincie* is geworden, kunnen Romeinsche Beambten en Krygslieden, die in Syrien, (b) Ægipte, enz. gediend hadden, eenige *Oostersche* woorden in de Taal overgebracht hebben. In de achtste Eeuw hebben de Saraceenen zich eenigen tyd in Vrankryk opgehouden: en in jonger tyden kunnen ook de voorgemelde *Kruistochten* aanleiding

(*) SPANJE] Zie weder korthelds halven *Huët du Commerce, des Anciens, chap XL,*

(†) GEHOUDEN] Zie *Borrichius de Caussis divers. ling. I. XVI. p. 39.*

(‡) TWYFFELN] Zie *Huët chap. XXXIX. 4.*

(a) HANNIBAL] Zie *Livius XXI. 26. en hierna § 14: Zy moesten echter een Tolk hebben, om met de Carthageniënzers te spreken, zo als men ziet in 't voorbeeld van Magilus,*

(b) SYRIEN] Zo ik beuzelen wilde, zou ik hier Pilatus byhaalen, aan wien 't Syrisch en zelfs 't Hebreus niet onbekend kon zyn, en die volgens de Overlevering gezegd wordt, in *Galliën* gebannen te zyn geweest,

ding gegeven hebben om hier en daar een woord over te neemen. Zelfs hebben Godfried van Bouillon en zyn' navolgers acht en tachtig jaaren lang in Jerusaleem geregeerd: doch ik zal my daar niet mede ophouden.

§ 3.

Ik wil liever van 't Griex spreken, dewyl dit ten minsten zeker is, dat 'er in 't Fransch veel' Griexe woorden zyn. (7) De reden daarvan behoeven wy niet te zoeken in de gemelde gemeene overblyfzelen der oude eerste Taal. Het Celtisch, het welke ik onderstel 't zelfde met het

(7) ZYN] Zie de *Origines* van Menage, en de *Dictionnaire Etymologique* van C. B. Echter zyn die 'afstammingen dikwils zeer gedwongen. Zie het voor § II. n. 2. en hier na § IV. n. 20. Perionius *de Lingua gallica cum Graeca cognatione*, heeft zich boven dien veel moeite gegeven om aan te toonen, hoe zeer de Fransche Spraakkunst met de Griexe overeen komt, meer dan met de Latynsche. 't Boekje, schoon niet groot, is zeer verdrietig om te leezen. 't Voornaamste, dat ik 'er van onthouden heb, raakt de spelling. Dus Πλάτων, Κικέρων, Platon, Ciceron, in plaats van Plato, Cicero, enz. En in de 3. sing. van de Verba, als 'er een Klinkletter volgt: ἐύπτεν αὐτόν, (en niet ἐύπτε) *La t-il fait? l'aimé t-il?* 2°. de voorzetting van de Artikelen. ὁ Ἀπόστολος, l'Apotre, τὸ φαγεῖν, le manger. 3°. 't gebruik van 't Infinitum in plaats van de Latynsche Supina, ἔρχομαι θεῖαν, je viens regarder, en niet venio Spectatum, αἰσχροῦ λέγειν, bontoux à dire, en niet turpe dixtu, enz. De twee laatste gelykheden en meer anderen, hebben wy mede in 't Duitsch, wy zeggen ook, de Apostel, bet eeten: ik kom dat zien, en schandelyk te zeggen. Doch 't geen de Franschen, voor ons vooruit hebben, is, dat zy; een' Aoristus hebben, en 't futurum en subjunctivum zonder hulpwoord maaken, waarvan ik by 't Latyn nader spreken zal. Zie 't *Vyfde Hoofdstuk*. §. IX.

het *Scytisch* te zyn, is ouder dan het *Griex*, (8) en dewyl de *Gaulers* zowel, als wy, Celtisch hebben gesproken, blyft de vraage alweder, of de *Grieken* die woorden van de Celten hebben gekreegen, of de Celten van de *Grieken*, en zelfs is 't eerste waarschynelyker. Ten minsten kan ik niet toestaan, dat de Fransche Taal van de *Griexe* afkomstig zou zyn, (9) al zoo weinig, als de *Griexe* van de Fransche. (10).

§. 4.

Dat de bewoonders van *Vrankryk* veel' gelegenheid gehad hebben om woorden van de *Grieken* over te neemen, is ligt na te gaan. Wy willen ons niet ophouden met oude vertellingen van een' anderen Hercules, (a) die uit *Griekenland* in *Galliën* gekomen zou zyn, en by *Celtica* of *Galatea*, (een' Dochter van een' aanzienlyk' Man) (b) een'

(8) GRIEX] Zie 't *Eerste Hoofdstuk* § IV. en Boxhornius *Orig. Gall. cap. 6.*

(9) ZOU ZYN] Na 't gevoeleh van Henricus Stephanus, Perionius, en anderen. Zie Morhofs *Polybistor. tom. I. lib. XIV. cap. 4. n. II.*

(10) VAN DE FRANSCHE] Dit heeft Picardus in zyn' vyf Boeken, *de prisca Celtopædia* ernstig beweerd. Zie derzelve korten inhoud by Friccius *de Druidis p. 200.* In 't derde Boek wil Picardus bewyzen, dat de *Griexe* taal de oude *Gallische* is geweest. En in 't vierde geeft hy ook een' Verhandeling van *Griexe* woorden, die men in 't *Fransch* vindt.

(a) HERCULES] Zie den *Gallischen Hercules* van Lucianus, en hoe hy verbeeld wierdt. De Heer Rollin *Hist. Rom. tom. XII. p. 253.* meent, dat dit beeld eerst na den tyd van Cæsar gemaakt is.

(b) MAN] Parthenius *cap. 30.* noemt hem *Bretannus*.

een' Zoon, *Celtus*, of *Galates*, (11) geteeld zou hebben, en waar van men ten tyde van *Ammianus Marcellinus* nog gedenktekenen toonde. (2) Ik wil ook niet spreken van de *Argonauten*, of van den reedsgemelden ouden Roman van *Trojaansche Vluchtelingen*, van welke men dan onderstellen moet, datze of zelf *Griex* (spraken (3) of door den tienjaarigen Oorlog zo die zo lang geduurd heeft) veel *Griex* geleerd moesten hebben. Wy hebben dat alles niet nodig, en de *Historie* leever ons stof genoeg.

§ 5.

(11) GALATES] Dus noemt hem *Diodorus Siculus*, *lib. IV. p. 303.*

(12) TOONDE] Zie *Fauchet des Antiq. Gaul. lib. I. chap. 2.*

(13) SPRAKEN] Zie hier voor § II n. 5. 't Is niet waard hier over te twiften. *Strabo lib. XIV. p. 996, of 678,* schynt van gevoelen te zyn, dat de *Trojaanen* voor de *Griexe* belegering geen *Griex* gesproken hebben. Daar tegen laat *Homerus* de *Grieken* en *Trojaanen* saamen spreken, zonder tolk. Doch dit is een *Privilegie* van meest alle *Heldendichters*, zo oude als nieuwe, die hun' *Helden* de gansche *waereld* laten omreizen, met de gaaf van zich overal te doen verstaan. By *Virgilius Æn. VII. 195, & seqq.* spreken de gezanten van *Æneas* aanstonds met *Latinus* zonder tolk. Kluchtig is 't, dat *Servius ad v. 266 en 283.* met zyn *Commentateurs* Vergrootglas klaar zien kan, dat zy *Griex* zaamen gesproken hebben. Waarom? Om dat *Latinus* de woorden van *tyrannus* en *notbi* gebruikt. Ik geloof in myn' eenvoudigheid, dat *Virgilius* hier in ter *waereld* geen arg heeft gehad, en men zou aan den *Poëet* kunnen vraagen, zo als *Philaminthe* by *Moliere* in zyn' *Femmes Savantes* aan *Trissotin*: (*Act. III. sc. 1.*)

*Mais quand vous avez fait ce charmant Quoiqu'on die,
Avez vous compris, vous, toute son energie,
Et pensez vous alors d'y mettre tant d'Esprit?*

't Is aan de eene zyde bekend, dat Marfeille een' Volkplanting der Phoceënters is. 't Griex is dus hun Taal geweest, en zy hebben ook die Taal kunnen onderhouden, dewyl men uit Justinus moet afneemen, datze gewoon waaren gezanten met geschenken aan Apollo naar Delphos te zenden. Deeze Massiliënsers hebben verder in Vrankryk 't Griex, zo wel inj Taal, als in zeden overgebracht. (14) Aan de andere zyde hebben de oude Gaulers verscheiden' uittochten gedaan, niet alleen in Italiën (waarvan ik naderhand zal spreken) maar ook in Macedoniën, Griekenland, (15) en zelfs in klein Asien, zo verre, dat de Koningen aldaar geen' Oorlog voerden

(14) OVERGEBRAGT] Justinus XLIII. iv. *ut non Græcia in Galliam emigrasse, sed Gallia in Græciam translata videretur.* De Abt Hillaud heeft den 25 Augustus 1761. te Marfeille een discours gehouden over de oudheid van die Stad, doch ik heb't niet gezien. Men stelt haar' stichting op 163 jaar na die van Rome, Zie van de Correspondentie met Delphos. Justin. d. Lib. XLIII. cap. v. n. 8. De Phoceënsers hebben ook by Marfeille Nice en Antibe aangelegd, en Plinius III. 4. meent, dat de Stad Rhoda van de Rhodiërs gesticht is geweest, en dat de Rhodanus daar van zyn' naam heeft. Zie ook de Colonia Hist. Lit. de Lions. p. 5.

(15) GRIEKENLAND] Zie Justinus XXIV. 6, 7 en 8. en XXV. 1 en 2. Strabo Lib. XIII. p. 594 of 887. Pausanias in Phocicis, en Livius Lib. XXXVIII. cap. 16. Hun' Hertogen, of Koninkjes worden genoemd, Brennus, Leonorius en Lutharius, Aan 't hoofd van deezen togt is ook Belgus geweest. Zie in 't geheel Fauchet Antiq. Gaul. chap. IX. X. en XI. Deeze Brennus moet onderscheiden worden van den anderen Brennus, die in Italiën is geweest. En zelfs is 't bedenkelijk, of Brennus niet een algemeene naam van Veldbeër geweest is. Zie Boxhornius Orig. Gall. cap. II. p. 15.

voerden zonder Gallische hulptroupen, en als zy uit hun Ryk verdreeven wierden, by de *Gaulers* hun' toevlucht namen. Eindelyk door een' Koning van Bithynien te hulp geroepen zynde, hebben ze 't veroverde Land met hem gedeeld, en *Gallogracien* of *Galatien* genoemd: (16) gelyk ze ook by den Donau een' volkplanting gelaaten hebben, met den naam van *Scordiscen* (17).

§ 6.

Dat de Druïden reeds *Griex* gesproken zouden hebben, is een' oude overlevering. Zelfs verbeeldt zich Plinius, (18) dat de Druiden zoo genoemd zyn in 't *Griex*, van de *Eikenboomen* *ἐπὶ τῶν δρύων*, doch dit is onwaarschynelyk. (19) Zo men 't ook onder de *Eikeboomen* zoeken wil, is 't aanmerkelyk, dat dit woord *Dru* of *Dear*, *Deary* in 't Schots ook een' *Eikeboom* betekent. *Dearmach* is gezegd een *Eikenbos*. In Ierland was van ouds een Klooster met dien naam, waarvan Beda meldt *Hist. Eccles* III. 4. Vervolgens is 't bewys, dat men uit den Naam wil haalen, gunstiger (20) voor Brittannien, dan

(16) GENOEMD] Zie in 't kort Justinus *d. l.* Deeze *Galaters* hebben nog laig hun' oude Taal behouden, zo als blykt uit een' bekende plaats van Hieronymus in zyn' *Voorrede voor den brief aan de Galaters*. Zie Bucherii *Belgium Romanum* lib. V. cap. IV. § 13. by Friccius p. 183.

(17) SCORDISCEN] Livius *Epit.* LXIII. Justinus XXXII. III 8. Zie Pelloutier *Hist. des Celtes*. p. 362.

(18) PLINIUS] *Lib. XVI. cap. 44* *Señ.* 05. in 't einde.

(19) ONWAARSCHYNLYK] Zie Bucherius in *Belgio Romano* lib. V. cap. IV. § 14. en Friccius *de Druidis* p. I. cap. I. p. 27.

(20) GUNSTIGER] Eeveneens is 't met een ander soort van

dan voor Griekenland, (21) te meer, dewyl de Druïden, uit Brittanniën () gekoomen zyn, ten minsten hun' weetenſchap. Doch waarom zoekt men den oirpronk van den naam der *Druïden* niët in de eigen' taal? En wat is dan natuurlyker, dan dat Prieſters, tot der *Goden* dienſt gewyd, *Goddelyk* of *Mannen Gods* worden genoemd? Nu weet men, dat by de oude Duitſchers *Drüben* 23 of *Trutben* de naam der *Godheid* was, en dus noemen Otfridus en anderen 't *Huis des Heeren*, *Druthines haus*, en den dag des *Heeren Trut'antic'he tage*. *Trotb* is ook, zo my bericht wordt, een oud woord, dat *Heer* betekent, en by overneeming een *Prieſter*. (24) In Fran-

van *Galliſche* Filoſoofen; die de Grieken *Ovareis* noemen, en welker naam men zoekt in 't Latyn *Vates*. *Farth* in 't Iers is een *Wyze*, en wordt dus overgezet *Matth. II. 1* Zie Toland *History of the Druids*, in zyn' *Collect part. I. p. 29*. Dus is ook de naam van *Ogmios*, dien de *Galliers* aan *Hercules* gaven, en daar zommigen een *Griex* woord van maaken, (terwyl weder anderen, *Josua* daar door verſtaande, 't in *Og* zoeken) in den grond *Celtiſch*, betekende den *Patroon van geheime Weetenſchappen* Zie den zelfden Toland p. 35. Jones in zyn *Antwoorden op de Vraagen van Tate* *ibid. p. 187*. haalt den naam van *Druïden* uit andere *Brittiſche* woorden.

(21) GRIEKENLAND] 't Is by de geleerden een *NB.* gewigtig verſchil, of men in *Singulari* moet zeggen *Druis* of *Druïda*. Zie Toland *the History, of the Druids* in zyn' *Collectie*, parte I. p. 18. Wie durft een' zo zwaare vraag beſliſſen?

(22) BRITTANNIËN] Die hui' Weetenſchappen leeren wilden, reisden daar na toe. *Cæſar de B. G. VI. XIII. II. 12*. Zie *Friccius de Druidis p. I. cap. I. § 5 en 6 p. 39* en *p. II. cap. IV § 8, 9, 10, p. 180*.

(23) DRITHEN] Zie *Befoldus de natura Populorum p. 124*.

(24) PRIËSTER] Eeven, als wy nog heden aan onze *Predikanten* den *Titel* van *Domine* geeven, en de *Katholyken* in *Brabant* een' *Prieſter Heer-Oom* noemen. Dus ſchryven de *Benedictyner Munniken*, ziet *Dominus*, Zie van *Loons Voorbericht*, voor *Claas Colyn. p. 4*.

Frankenland en Zwitserland betekent ook nog het woord *Drut* of *Druit* NB. *Bovenmensche-lyk*. (25) En op dien voet zou men ook het dreigement met den *Droes* beter op de *Druïden* (26) kunnen t'huis brengen, dan op *Drusus* (27).

§ 7.

Dat echter de *Druïden* in *bun'* opentlyke zaaken, en byzondere rekeningen *Griexe* letteren gebruikt hebben, vindt men in *klaare* woorden by *Cæsar*. (28) Ik zeg, *klaare*, om dat ze my zo voor-

(25) BOVENMENSCHELYK] Men heeft een' oude soort van bezweering: *Druyd kom morgen, so wil ik bergen*. Keyssler *Antiq. Septentr.* p. 105.

(26) DRUIDEN] Op die zelfde wyze haalt ook Keyssler p. 104. de Spreekwyze, *Loop voor sint Velten*, enz. van de goede *Velleda*, die zommige nieuwe Schryvers tot een' *Kol* en *Waarzegster* gemaakt hebben. Zo veranderen de betekenissen der woorden, gelyk in tegendeel *Hex* in oude tyden een' wyze *Vrouw* beduid heeft, van 't oude Noordsche woord *Hyggia*, 't welk *wysheid* beduidt. Zie alweder Keissler p. 149, 150 en Schutze's *Schuttschriften* II. II. p. 83. Zie 't *tweede Hoofdstuk*. §. VIII. n. 25. voeg 'er by 't woord *Schalk*.

(27) DRUSUS] 't Doet onze Voorouders geen' eer, dat men hen zo veel vrees voor een' Romeinschen Vyand toeschryft, en dit was ook 't zwakke niet van Mannen, die de Romeinen zelf *Bellicosissimi* noemen. Doch 't *Collegie* der *Druïden* was al zo vreesfelyk, als thans de *Inquisitie*, gelyk zy ook menschen offerden. En op die wyze wilde, *ik ben 'er zo bang voor, als voor den Droes*, eeven 't zelfde zeggen, als of men in Spanje en Portugal zeide: *als voor de Inquisitie*. Van dit alles nader, Zie onderwyl Schutze *Exercitationes ad Germaniam sacram gentilem* p. 236.

(28) CAESAR] *De Bello Gall. lib. VI. cap. 14. n. 3. cum in reliquis fere rebus publicis, privatisque rationibus Gracis literis utantur.*

voorkoomen , schoon zommige Geleerden ze verstaan hebben , alsof hy van *alle* de *Galliërs* (29) in 't gemeen sprak. Ik neem zyn' zin eenvoudig dus op : „ *De Druïden* , zegt hy , *bun' weeten* . „ *sc'appen voor 't Volk niet willende gemeen maa-* „ *ken* , *lieten bun' leerlingen bun' vaerzen van buiten* „ *leeren* , *en wilden ze niet geschreeven hebben* . en om dat men zou kunnen denken , dat de *Druïden* moogelyk niet schryven konden , (30) voegt hy 'er by , *dat zy in andere zaaken schreeven* . En zo men vroeg , welke letteren ze dan hadden , zegt hy , *Griex* . Zo men 't dus opneemt , spreekt hy alleen van *Letteren* (*), even als wy

te.

(29) GALLIËRS] 't Komt zommigen wonderlyk voor , hoe juist de *Druïden* alleen aan *Griex* *Letteren* geraakt zouden zyn , want *Britanniën* , waar uit hun' weetenſchap gekoomen is (Zie n. 22.) heeft , zo verre bekend is , nooit eenige vermenging met de *Grieken* gehad. Doch dewyl de *Griex* letteren zekerlyk te *Marſeille* geweest zyn , behoeft men niet te vraagen , waar zy ze van daan hebben gekreegen : en de *Druïden* waaren moogelyk de éénige in *Galliën* , die zich met ſchryven bemoeiden.

(30) KONDEN] Van de *Duitſchers* , zo wel *Mannen* als *Vrouwen* , zegt *Tacitus M. G. 19. Literarum secreta ignorant* , waar uit het gemeene geloof is , dat zy niet ſchryven noch leezen konden : Doch dit gaat niet vaſt. Hy heeft mooglyk het oog op 't misbruik van 't ſchryven , vooral in *Minnebriefjes* . *Letteren* , en 't *geheim der Letteren* , te kennen , zyn twee onderscheiden trappen van kenniſſe. Ook wordt het woord *litera* zo wel genoomen voor *Weetenſchappen* , dan voor enkele *Schryfletteren* . Immers dat de *Duitſchers* ſchryven konden , blykt uit *Tacitus* zelf. Zie den brief , die *Marobodus* aan *Tiberius* ſchreef. *Ann. II. 63.* en die van *Adgandetrius* aan den *Roomſchen Raad* , *II. 88.*

(*) LETTEREN] Dus gevoelt ook *Bucherius Belg. Rom. lib. V. cap. iv. n. 13.* by *Friccius p. 183.* en *Pelloutier Histoire des Celtes tom. II. cap. .x p. 398.*

tègenwoordig zeggen, *hy fchryft met Italiaanfche Letteren*, zonder dat het daarom een bewys zou zyn, dat de Schryver *Italiaanfch* verftondt, veel min, dat hy 't fchreef. Zelfs dewyl Cæfar van *Rekeningen* fpreekt, (*privatis rationibus*) zoumen 't kunnen bepaalen tot *Cyfferletters*, zo als wy hedendaags, zo 't waar is, de *Arabifche* gebruiken. Doch de zwaarigheid is, dat Strabo, (31) die niet lang daarna onder Augustus en Tiberius gefchreeven heeft, breeder en duidelyker zegt, dat de oude *Galliers* hun' *Contracten in 't Griex* fchreeven. Hy fpreekt niet van de *Druïden* in 't byzonder, maar van alle *Galliers* in 't algemeen zonder uitzondering. Hy zegt niet *met Griexe Letteren*, maar *in 't Griex*, Ελληνισι. Wat kan men hier tegen zeggen? Niets anders; dan of dat Strabo alleen fpreekt van die *Galliers*, die in de nabuurfchap van Marfeille woonden: of 't geen ik liever geloof, dat Strabo Cæfar heeft nagefchreeven, en dezelfs woorden breeder genomen, dan ze leggen, dewyl 't niet gelooffelyk is, dat de *Galliers*, fchoon dezelfde Strabo hen befchryft, als zeer leerzaam; (†) in een zo kort verloop van jaaren (van den tyd van Cæfar tot het einde van dien van Augustus) zo verre in 't *Griex* gevorderd zouden geweest zyn.

§. 8.

Dat men te Marfeille ten tyde van Julius Cæfar en al lang voor dezelve *Griex* gefproken en zelfs gefchreeven heeft, is zeer natuurlyk. Dat ook

† (†) LEERZAAM) Om iets, dat nuttig is, aan te neemen. Strabo IV. p. 195. Hier van nader in 't zeevende Hoofdstuk. §. xxvi.

boek de kennisse van 't Griek op andere plaatsen in Vrankryk, vooral by voornaame Lieden, is doorgedrongen geweest, heeft alle waa'schynlykheid: en hier toe behoort ook een Griek Gradschrift, (32) 't welk by Dyon in Burgondiën gevonden is, van een' Priester Chyndonax. 't Is ook zeer gelooffelyk, dat zy zelfs in 't schryven van hun' eigen' Taal *Griexe Letteren* gebruikt hebben, en dus vindt men in 't Milaniesche, ('t welk de woonplaats der *Galli Insubres* is geweest,) een' uitgehouwen' Berg (33) met *Griexe* Letteren, doch onverstaanbaar. Doch dat daarom ten tyde van Cæsar de *Gallirs* doorgaans *Griek* zoude hebben kunnen verstaan en spreken, leezen en schryven, (gelyk Scaliger en Hotomanus hebben willen beweeren,) geloof ik niet, en 't tegendeel is af te neemen uit de Gedenkschriften van Cæsar zelf, die in *Gallische* zaaken 't meeste geloof verdient. Divitiacus was een Vorst, en zelfs een *Druide*. (34) Nochtans blykt het, dat hy geen *Griek* verstondt of sprak, dewyl hy anders met Cæsar zou hebben kunnen spreken zonder Tolk. (35) Niets schynt op dit punt be-

(32) **GRADSCHRIFT**] By Gruterus in *antiquarum inscriptio-
num appendice*, pag. 1159. Zie Lescaloperius *de Theol. vet.
Gall. part. II. cap. 31* en 32. Men kan daar (dit in 't voor-
bygaan) p. 131. een' Verhandeling vinden, waarom de naam
van de Zon, *μῆρα*, die altyd *Marmelyk* is, in de Duitsehe
Taal *Vrouwelyk* is geworden. Zie p. 66 n. 19.

(33) **BERG**] Zie Bonav. *Castilloneus de Gallorum Insubri-
um Antiquis Sedibus*, te vinden in de *Theaurus Ital. tom.
I. p. 183*.

(34) **DRUIDE**] Cicero *de Divinat. I. 41*.

(35) **TOLK**] Cæsar *B. G. I. xix. 3*. Zie Bucherius *de Vet.
Belg. Gall. Sacerdotibus lib. V. cap. IV. §. 12. p. 161*.

besliffende te zyn, dan de plaats van Cæsar, (36) daar hy zegt, dat hy, aan Q. Cicero een' geheimen Brief willende schryven, dien met *Griexen Letteren* schreef. Na den gebruikelijken zin der woorden moet men begrypen, dat de Brief in 't Latyn is geweest: want anders zou Cæsar gezegd hebben, in 't Griex. En hoe 't zy, 't blykt dan hier uit, dat hy in 't vertrouwen was, dat de *Galliërs* doorgaans geen *Griexen Letteren* leezen konden, veel min de Taal verstonden, doch 't ongeluk wil, dat wy op de echtheid van de leezing dezer plaats geen' staat kunnen maaken, Hotomannus heeft *Cæcis* willen schryven voor *Græcis*, en dan zou 't willen beduiden, dat Cæsar zyn' Brief in *Karakters* schreef. Tot bevestiging van deeze gissing hadt hy gebruik kunnen maaken van de plaats van Suetonius, (38) die duidelyk spreekt van geheime Brieven van Cæsar aan Cicero, die by zyn' tyd nog voor handen waaren, en geschreeven met verzetting van Letteren, 't welk hy quaalyk (39) noemt *Per notas*. Wy zullen de

(36) CAESAR] B. G. 9. V. XLVIII. 4. *Hanc Græcis conscriptam literis mittis, ne intercepta epistola, nostra ab hostibus consilia cognoscantur.*

(37) HOTOMANNUS] Lescapoderius in zyn *Theologia Vet. Gallorum. parte II. cap. xv. p. 107.* kyft zeer tegen deeze stoutheid van Hotomannus.

(38) SUETONIUS] *Cæsare, cap 56. Extans & (epistolæ ejus) ad Ciceronem, &c. in quibus, si quæ occultius perserenda erant, per notas scripsit, id est, sic structo literarum ordine, ut nullum verbum effici posset - d. pro a. &c.*

(39) QUAALYK] *Cyffers* zyn geen' *Letters*. In Rechten is 't een' bekende, sprek van Pedius: *Notas non esse literas. L. 6. §. 2. 3. D. de honor. possess. (XXXVII. 1.)* Zie Briffonius in zyn *Lexicon* op 't woord *Nota*, en Hugo de *prima scribendi origine, cap. 18.* *Per notas scripsit* is een *contradictie*, en Suetonius neemt zelf dit onderscheid zeer wel in acht, in *Galba, cap. 5.* *Notata, non perscripta erat summa.* *Notarii* zyn, die met *karakters*, en *librarii*, die met gewoone letteren schryven.

de Geleerden dit laten afhaspelen, en de schryfbaarste oplossing, om dit alles te doen saamenstemmen, is die van Rollin, (40) die ook al voor hem by Glareanus op de gemelde plaats van Cæsar gemaakt is geweest, naam. dat men wederom onderscheid moet maaken tusschen de nabuuren van Marseille, en die Noordelyker wonden.

§. 9.

Dat Julius Cæsar, die zelf een groot liefhebber van 't Griex was, en zekerlyk ook Grieken (41) in zyn gevolg hadt, verder alles gedaan heeft om de Griexe (42) weetenschappen, die reeds te Marseille ingevoerd waaren, te doen bloeijen, en vervolgens ook de Griexe taal in oeffening te houden, is ontwyselbaar: en 't zelfde kan men zeggen van meer volgende Roomsche Stedehouders. Vooral is dit toepasselyk, wanneer lang naderhand de Keizerlyke Zetel naar Constantinopelen was overgebracht; en de oudste Zoon van Constantinus Gallien onder zyn deel kreeg. Dus is ook Julianus lang in Vrankryk geweest, en heeft 'er zelfs Steden gebouwd. Daar tegen zyn 'er ook Galliers in 't Griexe Keizerryk metter woon overgegaan, en zelfs tot Eerampten bevorderd, als by voorbeeld Postumus Dardanus, ten tyde van Honorius. De Christelyke Godsdienst

(40) ROLLIN] Of Crevler *Hist. Rom. tom. xii. p. 237.*

(41) GRIEKEN] Zie 't *Derde Hoofdstuk. §. 14.*

(42) GRIEXE] Ter tyde van Cæsar waaren de Romeinen, die zich in Weetenschappen wilden oeffenen, nog wel genoodzaakt Griexe Boeken te lezen. Cicero en zyn' Vrienden zyn de eerste geweest, die deeze stoffen in 't Latyn verhandeld hebben. Zie 't *Derde Hoofdstuk. §. xv. en myn. Rechtsgeleerde Uitspanning, D. I. p. 6, 7, 8.*

dienft heeft ook veel' *Griexe* Kerk- en Bybelwoorden in de *Fransche* Taal overgegooten. Men kan 'er de *Kruistochten* byvoegen, die de *Franschen* op Plaatsen, daar men nog *Griex* sprak, gebragt hebben. Zelfs hebben de Vlaanderfche Graaf Baudewyn en deszelfs navolgers, meer dan een' halve Eeuw te Constantinopelen geregeerd. En eindelyk met de herleeving der wetenschappen zyn de *Franschen* wel genoodzaakt geweest veel' kunstwoorden in hun' Taal over te nemen, doch vooral koppelwoorden, waar van 't *Griex*, vooral in geleerde stoffen, vol is, en waar aan de *Franschen* gebrek hebben. En dit laafte is ook de reden, waarom zy meer *Griexe* woorden in hun' Taal hebben overgenomen, dan wy.

§ 10.

Zonder dus andere gelegenheden op te haalen, ('t welk een' gansche Historifche Verhandeling zou vereifchen) meen ik genoeg gezegd te hebben om te toonen, dat men zich niet behoeft te verwonderen, zo men *Griexe* woorden in 't *Fransch* vindt. Wat verder de *Griexe* Letteroeffeningen zelve betreft, die hebben al vroeg (43) in Vrankryk

(43) VROEG] Zie hier van een' *Differtatie* van den Heer Chambort in de *Histoire de l'Academie Royale*, tom. III. p. 482. en Mafcou *Gefchieden der Teutfchen*. p. 199 Picardus in zyn *Prifca Celtopadia* lib. 2. brengt de Weetenschappen der *Galliërs* tot den Zundvloed, en ten minften acht jaaren, eer Cadmus de letters in *Griekenland* hadt gebragt, en, zo men hem gelooft, hebben de *Grieken* niet alleen hun' Weetenschappen, maar zelfs hun' taal van de oude *Galliërs* gekreegen. 't Boek is weinig bekend, en te Parys gedrukt in 4to 1556. doch deffelfs korten inhoud kan men vinden in de
Cata-

ryk, ten minsten in de zuidelyke deelen, gebloed: en zonder ons met *gasconades* van Picardus, Forcatulus, enz. op te houden, wy vinden reeds Cicero's getuigenis van de Maffiliers, dat derzelve Regeeringswyze de Griexe, ja die van andere Volkeren overtrof. Zelfs is 'er te Marseille ten tyde van Strabo, en naderhand, een' hooge School geweest, daar de Romeinsche jonge lieden van aanzien gezonden wierden om te leeren. (44) Ten tyde van Tiberius was te Autun (*) een' School, daar, zo men Tacitus gelooven moet, veertig duizend leerlingen waren. Te Lyon stichte Caligula een' School (45) van Griexe en Latynsche wel-

Catalogus van Friccius de Druidis. p. 199. die 'er zeer mede sij ot. Forcatulus *de Gallorum imperio et philosophia* spreekt ook van een' Koning Saron, die in Galliën een' *Academie* zou gesticht hebben, vierhonderd jaaren voor Moses. Zie Friccius, p. 203.

(44) LEEREN] Tacitus *Agric. cap. 4.* De Heer Chambort *d. l.* zegt, dat Cicero (*pro Flacco*) Marseille *Novas Galliarum Arbenas* noemt, doch ik vind dit niet. De woorden zyn, *cap. 26. Cujus disciplinam non tantum Graciae, sed haud scio an cunctis gentibus anteponebam.* Doch Strabo *lib. iv. p. 187. of 273.* zegt, dat voornaame Romeinen hun' kinderen naar Marseille t'school zonden, in plaats van naar Athene; en Justinus *d. l. (xviii. iv. 2.)* mede van Marseille spreekende, zegt; dat Galliën in Griekenland veranderd scheen. Ook vind ik by denzelfden Strabo *lib. iv. p. 179. of 270.* dat 'er in den Burg een Tempel van den Delphischen Apollo, en by Justinus *xlvi. v. 6.* dat 'er een' *Arx Minervae* was. Strabo noemt ook *Epbesium*: doch 't is niet klaar, of dit hetzelfde was, of iets anders.

(*) AUTUN] Tacitus *Ann. III. 43.* Zie daar Lipsius *Excurs. H.*

(45) SCHOOL] Aanmerkelyk was 't, en Caligula waardig, dat in deeze School de leerlingen om den prys werkten, en de overwonnen ter eere des overwinnaars een' lofreden moest maaken, en zo 't werk al te slecht was, met zyn' tong 't Schrift uitwissen. Sueton. *Cal. 20.* Hier op zinspeelt Ju-

welsprekendheid. Dus wordt ook de *Griene* welleevendheid der Massiliërs gepreezen by Tacitus, (*) en zyn oom Agricola hadt daart'school geleegen. Te Thoulouse (46) moet insgelyx de Geleerdheid gequeekt zyn geweest. Juvenalis (47) spreekt zelfs reeds van de welspre-

venalis Sat. I. 42. vergelykende iemand, die bekaaid en verleegen staat, by een', die te Lyons om den prys een' rede moet voeren.

Aut Lugdunensem rebetor didurus ad aram.

Doch dat dit School *Athenæum* genoemdt wierdt. zo als de Heer Chambort zegt, weet ik niet, waar 't op steunt, dan dat'er nog heden een' Abdy is, die *de l'Anat* genoemdt wordt. (Zie Moreri) Men zal dit misschien opgehelderd vinden in *Spons Recherche des Antiquitez de la Ville de Lyon*. By de *Colonia* vind ik 't niet.

(*) TACITUS] *Agr. 4.*

(46) THOULOUSE] Martialis noemt die Stad *Palladia Tolosa*. *Epigr. IX. c. 3.* en ook nog lang daar na, Ausonius *Commem. Professor. Burdigal. n. XVII. v. 7.*

(47) JUVENALIS] *Sat. xv. 110.*

Nunc totas Grajas nostrasque habet orbis Athenas,

Gallia caufidicos docuit facunda Britannos,

Voeg 'er by Sat. VII. 147.

———— accipiat te

Gallia, vel potius nutricula caufidicorum

Africa ————

Uit deeze spotterny met de *Rbetores* moet men begrypen, dat de *Griexe Sofistery* in pleitzaaken in *Galliën* op den hoogsten top was. Hier in waaren ze dan zeer verscheiden van de Duitschers, die een' grooten haat tegen de *Advokaaten* moeten gehad hebben, zo 't waar is, 't geen *Florus* verhaalt, (IV. XII. 37.) dat zy in de bloedige nederlaag van *Varus* de pleitbezorgers (*causarum patronos*) met de ysselykste wreedheid behandelden, hen de oogen uitstaken, de handen afkapten, en de tong uitsneeden, zeggende, *adder, bou op van sissen*. De Heer Professor *Schutze* heeft in zyn tweede *Schutscbrift* in den *ersten band* met veel geleerdheid dit getracht verschoonlyk te maaken, dewyl de geldzicke *Varus* hun geduld door allerlei *hexenprocessen* tot het uiterste hadt gebragt. Voeg 'er by een' plaats van Tacitus

Ann.

spreekendheid, die in *Galliën* bloeide : en *Ausonius* (48) nog lang daar na zegt het zelfde. In laater tyden is die zucht zeer vervallen geweest. De *Kruistochten*, schoon ze *Griex* woorden hebben thuisgehaald, zullen echter niet veel bevordering aan de *weetenscbappen* hebben kunnen geeven, dewyl die toen in *Griekenland* zelf zeer gedaald waaren. Doch sedert de herleeving der geleerdheid moet men aan de Franschen de eere geeven, dat zy met allen vlyt niet alleen gewerkt hebben aan zeer goede overzettingen van de beste *Griex* Schriften, maar zelfs op 't voorbeeld van *Cicero* (49) getracht, om 't geen fraai in 't *Griex* was, in hun' eigen taal over te brengen, hoewel men niet kan ontkennen, dat de grondige liefhebbery van 't *Griex* in Engeland, en in de Nederlanden doorgaans sterker is geweest, dan in *Vrankryk*.

Ann. XI. 5, 6. daar men zien kan, wat schurken de *Advokaaten* van dien tyd waaren. zelfs te *Rome* : gants andere schepzels, als die destige *Rechtsgeleerden*, welke afbeeldzel ik gemaakt heb in myn' *Rechtsgeleerde Uitspanningen D. II. p. 31*, enz. doch *Tacitus* spreekt hier niet van *Juri*, die alleen *adviseerden*, waar van de pleitbezorgers.

(48) *AUSONIUS*]

Æmula te Latia decorat facundia lingue.

(49) *CICERO*] *De Nat. Deor. l. iv.* Zie 't eerste Deel myner *Rechtsgeleerde Uitspanningen*, p. 7. enz.

VYFDE HOOFDSTUK.

Over 't gebruik van Latynsche woorden in de Fransche Taal, reeds voor Julius Cæsar.

§ 1.

Dus verre van 't Griex. Laat ons nu ook van 't Latyn spreken. Wy weten, dat de oude taal der Galliers *Celtisch* is geweest, en de taal der Franken, die sedert het Land ingenoomen hebben, moet ook in den oorsprong *Celtisch* geweest zyn, schoon moogelyk door den tyd zeer veranderd, en echter krielt tegenwoordig de Fransche taal van *Latynsche* woorden. Dat die alle *overgenomen* zouden zyn, gaat zo vast niet. Zonder te spreken van de overblyfzelen der oude gemeene Taal, moet men onthouden, dat het Latyn (1) zelf half *Celtisch* is geweest, en vervolgens kunnen beide de Volkeren die woorden uit één' gemeenen oorsprong hebben. Doch ik wil hier op niet staan blyven, en toegeeven, dat de meeste *overgenomen* zyn.

§ 2.

Hier moet ik in 't voorbygaan de aanmerking op de Spraakkunst, die ik in 't voorige *Hoofdstuk* (§ III. n. 7.) by 't Griex heb gedaan, een weinig uitbreiden. In de *Celtische* Taal schynt het een

ei-

(1) LATYN] Zie 't *Eerste Hoofdstuk*, § IV, n. 4, en verder § VII, XIX en XX.

eigenschap te zyn, (immers, wy vinden 't in alle de Taalen, die 'er van afstammen) dat voor Naamwoorden ledekens (*Articuli*) gebruikt worden, als in 't Fransch *le, la, un*, en by ons *de, het, een*. 2. Dat de Naamwoorden geboogen (*gedeclineerd*) worden met voorzetzels (*Prapositionen*), als in 't Fransch *du, de la, à, au*, en by ons *van, (2) aan, met, door*, enz. 3. Dat in de verschikkingen der Werkwoorden (*Conjugatien*) Hulpwoorden gebruikt worden, als in 't Fransch *avoir, être*, en by ons *hebben, badden, zullen, zouden, moogen, zyn, worden*, enz. 4. Dat 'er geen

(2) VAN] Dit voorzetzels (*van*) willen veelen by de *Genitivus* niet lyden, meenende, dat het tot den *Ablativus* behoort. Zie de *Spraakkunst* van Zewel, p. 180 En schoon hy zelf dit tegenspreekt. schynt hy echter de *van* te vermyden by de Vrouwelyke Naamwoorden, uitgezonderd in *kaers, galg, vlam, kerk*, en *pers*. Zelfs ook in de Mannelyke schynt hy 't af te keuren in *God, Man, Hemel, dag, nacht, mond, Knecht, Ezel, Vriend, Profeet*. En in de Onzydige schynt hy zwaarigheid te maaken om te zeggen, *van het Veld, Volk, Paard*, enz. Zie p. 196-208. en p. 209-220. 't Gebruik is toch anders. Ik wil echter niet tegenspreken, dat *des* of *der* beter is, en deftiger luidt. (Zie de Heer Huydekooper in zyn *Dichtproeve* p. 170.) En in 't geheel dient men alle Voorzetzels en Hulpwoorden zo spaarsaam te gebruiken als moogelyk is, vooral in Vaerzen, die 'er lam door worden: (zie denzelfden p. 209) Gelyk dit ook een' der redenen is, waarom wy 't Latynsche en Griexse *metrum* in onze Poëzy niet kunnen invoeren, waar van ik in myn' *Uitweiding* over 't *Rym*, zo ik 't zo verre breng, nader hoop te spreken. Om weder tot *van* te keeren: ik beken, dat het dikwils in den zin een' dubbelzinnigheid maakt. By voorbeeld, *by heeft het Huis van zyn' Vader gekogt*. Is dit een *genitivus*, of een *ablativus*? Is 't *het Huis van zyn' Vader*? of heeft hy 't gekogt *van zyn' Vader*? Deeze reden alleen is genoeg, en ik heb reeds in 't *Derde Hoofdstuk* § 14, tot een grond gelegd, dat alles nuttig is, wat strekken kan tot vermyding van dubbelzinnigheid.

geen *Gerundia* noch *Supina* in zyn, maar alles uitgedrukt wordt met het *Infinitum*. Dus zegt men in 't Fransch, *allez voir en bontoux à dire*, en wy: *ga zien*, en *schandelyk te zeggen*. 't Eerste is ook by de Grieken, die insgelyx *artikelen* hebben, doch de Latynen niet. Het laatste hebben de Grieken mede, doch de Latynen zeggen, *eo spectatum, turpe dictu*, en zo zy 't anders zeggen, is 't een *Græcismus*. (3) Doch in 't tweede en derde, nam. de wyze van *Declinatie* en *Conjugatie*, die de Grieken en Romeinen in één woord hebben, zyn de *Franschen*, zo wel als wy, by de *Celtische* Hulpwoorden gebleeven. Alleen hebben zy iets meer, dan wy, *overgenomen*, in het *Futurum* en 't *Subjunctief*. Zy zeggen, *je ferai, je ferois*, daar wy zullen en zouden gehouden hebben, (*ik zal, ik zou doen*.) Ook hebben zy boven 't *Perfectum* nog een' *Aoristus*, (een onbepaald voorleeden) waar in zy 't Hulpwoord weggevoeren hebben. Dus zeggen ze, *j'ai aimé*, en *j'aimai*.

§ 3.

De gelegenheid, die de oude *Galliërs* hebben gehad om uit het *Latyn* woorden, en meer, te kunnen *overneemen*, is bekend by alle, die eenige kennisse der *Historie* bezitten. Die deeze stoffe in 't voorbygaan aangeroord hebben, vergenoegen zich met te spreken van *Julius Cæsar*, wiens komst zekerlyk in *Galliën*, vooral in 't Noorde-lyke, veel verandering heeft gebragt in alles,
en

(3) *GRÆCISMUS*] Wil men echter zeggen, dat 'er een' *propositie* gesubintelligeerd wordt, ik mag 't wel lyder. Zie *Sanctius* in zyn' *Minerva* IV. vs. p. 766. en daar *Perizonius*.

en vervolgens ook in de Taal. Doch ik neem 't nog hooger, en 't dunkt my geloofelyk, dat de Galliërs reeds eerder kennis van 't *Latyn* hebben gehad, en zelfs veele *Latynsche* woorden in hun taal hadden *overgenoomen*. Ik weet niet, of deeze bespiegeling nieuw is, doch ze zal ten minsten aanleiding geeven kunnen tot eenige nieuwe aanmerkingen. Ik zal dus voor tydverdrijf de redenen van myn' giffing nader opgeeven, en zo 't te lang duurt, (want het zal twee Hoofdstukken vullen) kan de Leezer 't overslaan.

§ 4.

De voornaamste middelen, waar door vreemde woorden in een' Taal *overspringen*, kan men natuurlyk verdeelen in drie: *Oorlog*, *Vriendschap* en *Overbeering*. Van 't eerste zullen wy in dit *Hoofdstuk* spreken, en van 't tweede en derde in 't volgende. 't Verhaal der Uittochten en Oorlogen der oude *Galliërs* tegen de Romeinen kan men op zyn' plaatsen verspreid vinden by de Schryvers, zo oude, als nieuwe, die de *Romeinsche Historie* in 't algemeen verhandeld hebben. Ik twyfel ook niet, of daar zyn Geleerden, die zich reeds de moeite hebben gegeven om daar van een *byzonder* uittrekzel te maaken. Doch ik heb 'er geen kunnen vinden, en zal 'er dus een' korte schets (4) van geeven.

§ 5.

(4) SCHETS] Ik heb alleen om de gereedheid Livius en Florus ter loops doorbladerd. Die de historie uitbreiden wil, kan Polybius, Plutarchus, Dionysius *Halicarnassens*, Patriculus, en andere Schryvers te hulp neemen, zo als de nieuwe Schryvers der *Romeinsche Historie* in 't Fransch hebben gedaan. Freinshemius wyft ze meest aan in zyn' Aanteekeningen op Florus, Zie verder hier na § XII.

§ 5.

Ten tyde van Tarquinius Priscus, zyn de *Galliers* (5), onder 't beleid van Bellovesus, over de Alpen gekoomen, aangelokt door den Wyn. Eerst hebben zy met de Hetruriërs (die, voor dat Rome begon te bloeien, zeer magtig waaren) verscheiden' Oorlogen met voordeel gevoerd, en een gedeelte van hen is in Italië gebleeven, en heeft daar verscheiden' steden gesticht. 't Is twee honderd jaaren daar na geweest, (in 't Jaar van Rome 365) dat zy Clusium quamen aantasten, en daar door met de Romeinen in Oorlog raakten. De historie van den slag by Allia, van de Verovering van Rome door Brennus, en van 't ontzet van 't Kapitoel door Camillus, is te bekend om hier te verhaalen. Alleen moet ik aanmerken, dat deeze *Galliers*, zo ze by deeze gelegenheid al eenige *Latynsche* woorden geleerd hadden, daar van niet veel kunnen t'huis gebragt hebben: want (zo 't waar is, 't geen Livius (6) zegt) zyn ze alle doodgeslagen, en geen één' bode van de nederlaag is overgebleeven. (7)

§ 6.

Het duurde echter pas twee-en-dertig jaaren, of zy quamen in 't Jaar 397 weder, doch wierden door Sulpicius (8) verslagen, en acht jaaren daar na

(5) *GALLIERS*] Zie Livius *lib. V. cap. 33, 34.* en de Schryvers, by Freinshemius opgeteld op Florus I. XIII. 1.

(6) *LIVIUS*] V. 49. *Ibi omnia obruit, Castra capiuntur, & ne nuncius quidem cladis reliquit.* Zie ook de Redevoering van Furius en Æmilius, XXXVIII. 46.

(7) *OVERGEBLEEVEN*] Zie ook Florus I. XIII. 17, 19.

(8) *SULPICIUS*] Livius VII. 15.

na door Popillius (9); gelyk ook 't volgende Jaar door L. Furius Camillus. By de vyftig jaaren daar na (in 't Jaar 453) onder 't Burgermeesterschap van Pætinus en Manlius Torquatus handelden zy met de Hetruriërs, om dezelve tegen de Romeinen te helpen, en Manlius by ongeluk omgekoomen zynde, wierden ze door Valerius (10) verjaagd, en vier jaaren daar na door Fabius (11) verflagen. Twaalf jaaren daar na moet de groote overwinning van Dolabella gebeurd zyn, waar van Florus weder zegt, dat hy ze gantsch uitdelgde, op dat 'er geen één van dat Volk mogt overb'yven, die roemen kon, dat Rome door hem verbrand was geweest. (12)

§ 7.

Wy leezen echter naderhand al wederom ge-
duurig van verschyningen der *Galliërs*, en van
Gallische Oorlogen, (13) en men wordt 'er ver-
ward in. Echter schynen die Oorlogen meest ge-
weest

(9) POPILLIUS] Livius VII. 23, 24.

(10) VALERIUS] Livius X. 10, 11.

(11) FABIUS] Livius X. 28.

(12) GEWEEST] *Delevit, ne quis extaret in ea gente, qui insensam a se Romam gloriaretur.* Florus L. XIII. 21. Uit deeze woorden zou men besluiten, dat deeze nederlaag kort op den brand van Rome (365) gevolgd was, en dus dezelve, waar van n. 7. gesproken is. Doch Dolabella is eerst Burgermeester geweest in 't Jaar 469. Van 't twaalfde Boek van Livius, daar deeze overwinning van Dolabella in verbaald moest zyn. hebben wy niet, dan den korten inhoud, en Rollin *Hist. Rom. tom. III. p. 354.* noemt anders geen' Schryver. Hy brengt ook de uitroeiing der *Senones* op dit Jaar, daar Florus ze toeschryft aan Camillus, d. l. n. 19. Ik laat de Geleerden dit schiften.

(13) OORLOGEN] Livius VII. 11, 12, 24, 25.

weest te zyn met *Galliërs*, die aan de Italiaanſche zyde der Alpes woonden. Doch ruim zestiĝ jaaren daar na vindt men (in 't Jaar 526) een' nieuwen Inval (14) van de Over-Alpiſche, en Rome hadt al haar' magt nodig om ze tegen te gaan: 't Volgende jaar wierden ze door Emilius geheel geflagen. En in 't Jaar 530 vinden wy weder een' nieuwen Oorlog, waar in Marcellus de *Spolia opima* behaalde van Viridomarus. (15)

§ 8.

Kort daar na, by de komſt van Hannibal in Spanje, waaren de Romeinen genoodzaakt hun' hulp aan te zoeken, en zonden Gezanten, (16) om hen te bepraaten, dat zy hem den doortocht zouden beletten: doch zy gaven spottende dat beroemd antwoord, 't welk dikwils is nagevolgd, *dat het zeer zot en onbeschaamd was, hen te vergen, dat zy, om den Oorlog uit Italien te houden, hun eigen Land zouden laten verwoesten.* De Maffiliënzers alleen waaren genegen voor de Romeinen, doch Annibal won veele der *Galliërs* met geld. Dus hadt men te Rome tegelyk met den Punifchen Oorlog ook een' *Gallifchen* (17) op den hals; en aanmerkelyk is 't geval van Postumius, (18) welke met zyn leger door een Bosch trekkende, door de Gaulers omringd wierdt, die zyn Volk de boomen op 't lyf zaag-

(14) INVAL] Livius *epit.* XX. Florus II. iv.

(15) VIRIDOMARUS] Plut. *in Marcello* p. 299. Zie hier achter.

(16) GEZANTEN] Livius XXI. 20.

(17) GALLISCHEN] Livius XXI. 26.

(18) POSTUMIUS] Livius XXIII. 24.

zagden , waar door zy verpletterd wierden , doch hy stierf vechtende , en de Boyers hingen op hun' wyze deszelfs *opima spolia* ook in den Tempel op , zo als de Romeinen hadden gedaan met Viridomarus. Veelen hielden 't dus met Annibal , schoon ook anderen de Romeinſche zyde hielden. (19)

§ 9.

Na dat de Vrede met de Karthaginiënzers gemaakt was , lieten zy zich weder door Amilcar (20) tegen de Romeinen opstooten , (552) doch wierden door Furius by Cremona geflagen. Naderhand vindt men in weinige jaaren na malkanderen (21) de nederlaag van Bæbius Tamphilus , (22) den gelukkigen togt van de Burgermeesteren Cornelius en Minucius , (23) de triomf van Cethegus (24) , die van Marcellus (25) , de overwinningen van Valerius Flaccus , (26) , den grooten veldslag van Cornelius , (27) den

(19) HIELDEN] Livius XXI. 26, 29. Zy hadden dus gelegenheid om zo wel Punifch , als Latyn , te leeren , zo als ik in 't vorige *Hoofdfuk* § 11. p. 87 gezegd heb.

(20) AMILCAR] Livius XXXI. 10, 11, 19, 20, 21, 48, 49.

(21) MALKANDEREN] Ik laat , die meer geduld heeft , de jaaren ſchiften. 't Geeft verwarring , dat 'er dikwils Burgermeesters van één en denzelfden naam zyn. Dus hebben wy een' Cornelius en een' Minucius , beide op de jaaren 531, 555 , en 559.

(22) BÆBIUS TAMPHILUS] Livius XXXII. 7.

(23) MINUCIUS] Livius XXXII. 29.

(24) CETHEGUS] Livius XXXIII. 22, 23.

(25) MARCELLUS] Livius XXXIII. 35, 37.

(26) VALERIUS FLACCUS] Livius XXXIV. 22 en 46.

(27) CORNELIUS] Livius XXXVI. 38.

den inval der Liguriërs in de landen van Plaisance, (28) en de overwinning van Merula. Kort hier na (563) hebben wy den togt van Manlius tegen de Gallogrieken, (29) van welke wy reeds gesproken hebben: en in 565 een nieuwen tocht der Burgermeesteren Emilius en Flaminius tegen de Liguriërs (30) En schoon Livius ons zegt, dat de eerste ze *alle* hadt t'ondergebracht, verhaalt hy echter weder in 't volgende jaar, dat ze den Burgermeester Marcius (31) deerlyk geslagen hebben; doch in 567 hadden de volgende Burgermeesteren Claudius en Sempronius (32) meer geluk. In 571 wierden de Galliërs door Æmilius (33) gansch overwonnen; en in 't volgende jaar door de afgegaane Burgermeesteren (34) Cornelius en Bæbius uit hun Land gezet met Vrouwen en Kinderen.

§ 10.

Met de *Transalpynsche Galliërs* schynen de Romeinen toen ter tyd in rust geweest te zyn. En zelfs, wanneer in 566 eenige uit *Galliën* door gebrek van levensbehoefden op eigen gezag over de Alpen (35) waaren gekoomen, namen de andere niet alleen niet qualyk, dat de Romei-

(28) PLAISANCE] Livius XXXIV. 56.

(29) GALLOGRIEKEN] Florus II. XI. Livius XXXVIII. 16 & seqq.

(30) LIGURIËRS] Livius XXXIX. 1, 2. *Omnes Emilius subegit — Pacatis Liguribus, &c.*

(31) MARCIUS] Livius XXXIX. 20.

(32) SEMPRONIUS] Livius XXXIX. 32.

(33) EMILIUS] Livius XL. 25. & seqq.

(34) BURGERMEESTEREN] Livius XL. 38, & seqq.

(35) ALPEN] Livius XXXV. 28, 45, 54.

meinen ze wegjoegen , maar bejegenden ook derzelve Gezanten met alle vriendelykheid.

§ III.

In 598 gingen de Romeinen voor de eerste reize over de Alpen, om Marseille tegen de Liguriërs te hulp te koomen, en Opimius sloeg ze, doch zonder verdere veroveringen. Maar omtrent dertig jaaren daar na (in 627) trok Fulvius (36) derwaarts om dezelfde reden, en behaalde den allereersten triomf over de Trans-Alpiensche Liguriërs en Salviërs. Twee jaaren daar na hadt Sextius (37) 't zelfde geluk. Echter hielden de Eduërs 't met de Romeinen, en 't was om hunnent wil, dat Demetrius in 630 tegen de Allobrogen en Arverniërs optrok, en hen sloeg: gelyk ook Fabius (38) in 't volgende jaar op hen een' volkomen' overwinning behaalde, en 't Land der eersten, en dat van de Salviërs tot een *Provincie* maakte. Tot dit jaar behoort ook de korte Oorlog met de Scordiscen, (39) die omtrent de plaats woonden, daar nu Belgrado is, en van de *Gaulers* van Brennus (zie 't voorige *Hoofdstuk* § V.) afstamden. By de zeeventig jaaren daar na, (in 698) kort voor Cæsars komt in *Gallië*, vinden wy nog een' triomf, die met moeite aan Pontinius (40) wierdt toege-

staan

(36) FULVIUS] Livius *Epit.* LX.

(37) SEXTIUS] Livius *Epit.* LXI. Florus III. II.

(38) FABIUS] Livius *Epit.* LXL. Florus *d. l.*

(39) SCORDISCEN] Livius *Epit.* 63. Florus III. IV. 3. Justinus XXXII. III. 8. en niet XXIII. III. 5: zo als Freinsheimius hem op Florus aanwyft.

(40) PONTINIUS] Cicero *ad Att.* IV. 16.

staan over eenige voordeelen , die hy behaald hadt over de Allobrogen , en eindelyk bragt Cæsar *Galliën* genoegzaam geheel onder de Romeinſche Regeering , waar van de geſchiedenis aan elk bekend is.

§ 18.

Doch ik vrees , dat deeze ſchets van de Oorlogen der oude Galliërs met de Romeinen , voor en tot den tyd van Julius Cæſar , hoe kort ze is , reeds verveeld zal hebben. Ik geef ze echter nog niet voor volkoomen , en zo ik iets vergeeten , of quaalyk geplaatſt heb , zal men my verpligten met ze te verbeteren. (41) Ik had zelfs deezen

ar-

(41) VERBETEREN] Toen ik deeze ſchets ſchreef (zie § 14. n. 4.) had ik geen' Schryver gevonden , die deeze ſtoffe in den ſaamenhang behandeld hadt. Sedert heb ik 't werk van den President Fauchet *Antiquitat. Gauſoiſes* enz. van Parys gekregen. Hier was 't Boek niet te vinden , en zelfs niet in Holland ; zo als de Heer Frans Burman ook te kennen geeft. In dit boek van Fauchet heb ik een verhaal gevonden van de uittochten en Oorlogen der oude Galliërs , byzonderlyk met de Romeinen , van *chap. VII* tot *XIV*. De volgende Kapitels gaan op en voorby den tyd van Cæſar. Verder heb ik Sigonius *de antiqua jure Italiae* ragezien ter gelegenheid van 't gene § XIX en verder gezegd zal worden , en gevonden , dat die ook de Oorlogen der oude Liguriërs , Galliërs , Veneters , enz. met veel onderſcheiding , order en netheid heeft uitgetrokken , *lib. I. cap. XXIII, XXIV en XXV*. Doch geen van beide , (Fauchet , noch Sigonius) wyzen de plaatsen aan van de Schryvers , daar men 't vinden kan , ſchoon zy toonen dezelve vlytig gelezen te hebben. Die nu luſt heeft om alles net en met onderſcheid te weetē , kan myn' Lyſt met die van Fauchet en Sigonius *collationeeren* , en daar by , om 't volkoomen te hebben , in de nieuwe Schryvers van de *Histoire Romaine* de Ouden , die zy buiten Florus en Livius op de kant aanhaalen , nazien. Doch myn' jaaren zyn te hoog geklommen , om zo veel tyd te verſpillen met onnodig werk , 't welk myn' Leezer maar verveelen zou.

arbeid kunnen bespaaren, en 't was tot myn oogmerk genoeg geweest in drie woorden te zeggen, 't geen *Furius* en *Emilius* tegen *Manlius* zeiden, dat de Romeinen DUIZENDMAAL met de Galliërs gevochten hebben. (42) Dus worden ze ook dikwils genoemd, der Romeinen dagelyxte en als buiffelyke Vyanden, die een' ingebooren haat tegen den Romeinſchen naam droegen. (43) Dus zei ook *Manlius* (44) in zyn' aanspraak aan de Soldaaten, dat 'er bynd' meer triomfen over de Galliërs alleen gevierd waaren, dan over de gauſche waereld t'zaamen.

§ 13.

By dit laatste moet ik een weinig ſtilſtaan, en dewyl in 't einde van deeze *Uitweiding*, tot nodige verdediging van onze Vaderlandsche taal en Dichtkunde, 't een en 't ander zal moeten voorkoomen, dat den Franschen moogelyk niet geheel behaagen zal, wil ik hen ook iets aange-naams zeggen, en dus toonen, dat ik in de recht-
vaar-

(42) HEBBEN] *Livius XXVIII. 46. Cum quibus MILLIES vario eventu pugnatum est.*

(43) DROEGEN] *Quotidiani & quasi domestici hostes. Florus II. III. 3. (Domestici* ziet meest op de *Cisalpini*) *Infestissimo odio in nomen Romanum, Livius XXXVIII. 47. 'tZelfde zegt Cato by Salustius Bello Catil. p. 170 gentem infestissimam nomini Romano.*

(44) MANLIUS] *Livius XXXVIII. 17. Plures prope de Gallis triumphi, quam de toto orbe terrarum acti sunt. Cicero in zyn' Oratio pro Fontejo c. 1. spreekt ook niet, dan van overwinningen, en slaat de quaade blaadjes over. Dus koos ook Cæſar de Provincie van Gallicien, als een idonea materia triumphorum, zegt Suetonius Cæſ. 22. als of de triomf van zelf ſprak. Cicero d. I. cap. 13. gebruikt denzelfden ſpreek-trant: aut, cum minantur, intelligere, se populo Romano non metum belli, sed spem triumphi ostenders.*

vaardigheid spreek, als 't te passe komt. Echter beken ik, dat deeze *galanterie* niet volkoomen vry is van eigenliefde, dewyl de *Belgiërs* van ouds onder de *Galliërs* gerekend zyn, zo als ik hier na zeggen zal. Uit de aangehaalde plaats (n. 44.) ziet men, dat de Romeinen in hun' Redenvoeringen, als 't in de kraam te pas quam, zich *airs* gaven, als of de *Galliërs* een Volk waaren, waar over zy doorgaans getriomfeerd hadden; en nog sterker is, 't geen Manlius daar met denzelfden adem zegt, dat zy zich als 't *Vee* (45) *lieten doodslaan*, gelyk *Furius* en *Emilius* (n. 71. ook in een' Redevoeing) zeggen, dat zy, als een *vlucht Vogelen*, (46) *op 't eerste geluid der pylen, wegvloogen*. En dus vindt men al in ouder' tyden, dat de Soldaaten van *Fabius* (47) 't algemeene geloof hadden, dat de *Galliërs* in den eersten aanval dapper genoeg waaren, en zelfs meer, dan mannen, doch op 't einde minder, dan vrouwen.

§ 14.

Wat de triomfen betreft, de voornaamste Schryvers erkennen zelf, dat die in de oudste tyden dikwils om *geringe oirzaaken* (48) verleend zyn

(45) VEE] *Pecorum in modum consternatos cadunt.*

(46) VOGELN] *Gladius in acie cruentatus non est Gallico bello. Velut avium examina ad crepitum primum misilium avolare.*

(47) FABIVS] *Livius X. 28. Primaque eorum praelia plus quam virorum, postrema minus quam faminarum esse.*

(48) GERINGE OIRZAAKEN] Zie *Valerius Maximus II. VIII. 1.* Als wy in een volgend *Hoofdstuk* van de Duitschers spreken, zal deeze aanmerking ook te passe koomen. Zie den Professor *Schutze* in zyn' *Hoogduitsche Schutschriften, voor de oude Noordsche en Duitsche Volkeren, II. 1. 3.*

zyn geweest, schoon 'er in laater' tyden Wetten gemaakt wierden, die ze bepaalden. Wy hebben ook 't Verhaal dier Overwinningen niet dan uit het partydig getuigenis der Romeinen zelf. Doch wanneer Livius, als een Historieschryver, onpartydig spreekt, geeft hy aan de *Galliërs* den lof, dat *dit Volk als gebooren was om de Romeinen in krygstucht te houden, en dat geen' andere PROVINCIE den Soldaat zo zeer scherpte tot dapperheid: (49)* 't welk Florus (50) nog Poëtischer uitdrukt, dat het *Gallische Volk de wetssteen was; waar op 't Romeinsche zyn staal sleep, en uit den roest bielde.* Wat kan ook sterker zyn, dan de bekentenis van Cicero, (51) dat *de natuur door een' Goddelyke beschikking Italië badt bewald door de Alpen. Want zo die toegang, zeg: hy, aan de Galliërs badt opengegaan, nooit was deeze Stad (Rome) de zetel van 't hoogste Gebied geworden.* En om met de daad te toonen, dat men te Rome voor geen' Oorlog be-

(49) DAPPERHEID] *Si hostis veluti natus ad continendam inter magnorum intervalla bellorum Romanis militarem disciplinam eret: nec alia provincia militem magis ad virtutem acuebat, Livius XXXIX. 1.* In dit gansche Hoofdstuk toont hy, hoe veel moeielyker de Oorlogen tegen de *Galliërs* waaren, dan tegen *Asiatische Volkeren.*

(50) FLORUS] *lib. II. cap. III. n. 2, 3. ne rubiginem ac situm scilicet arma sentirent — nec aliter utraque gente (hy spreekt van de Ligures, en Galli Insubres) quasi cote quadam, populus Romanus ferrum sua acuebat virtutis.*

(51) CICERO] *De Prov. Conf. n. 34. Alpibus Italiam munitur ante natura, non sine aliquo divino numine. Nam si ille aditus Gallorum immanitati multitudinique paruisset, nunquam hæc urbs summo Imperio domicilium ac sedem præbuisset.* En in zyn' *Philippica V. 13.* kan men ook zien, van wat gewigt hy 't oordeelt, dat de *Provincie van Gallië* niet in handen van *Antonius* gekoomen was.

bevreeder (52) was, dan voor een' Gallischen, blykt daar uit, dat men 't dan geen *bellum*, maar een' *tumultus* (53) noemde. Dan wierden alle Rechtbanken geflooten, men trok veldrokken aan, en niemant was verschoond van te veld te trekken, zelfs geen' Priesters. (54)

§ 15.

Ook verdient het aanmerking, dat veele van de bekendste en schilderachtigste krygsgevallen in de Romeinsche Historie geweest zyn met de *Galliërs*. De halsketen, die Manlius (55) den verslagen Vyand aftrok, (waar van hy den naam van

(52) BEVREESDER] Men zie in de Redevoering van Cato by Sallustius *Bell. Cat.* p. 179. wat schrik het te Rome gaf, wanneer men vernam, dat Catilina de *Galliërs* tot hulpe aanzocht. Dus hadden ook de Grieken een' grooten schrik voor de *Galliërs*. Zie Polybius II. 123. Zie nog meer hier van by Pelloutier *Histoire des Celtes* t. I. liv. II. chap. 15. p. 523.

(53) TUMULTUS] Zie Livius xxxiv. 56. Cicero *Pbilipp*, VI. I. en VIII. I.

(54) PRIESTERS] Plutarchus in *Marcello* p. 299. Zie ook Cicero *Pbilipp*, V. 12. (*sublatis vacationibus*) en vooral *pro Fontejo* cap. 16. en daar Hottomannus. In de Wet de *vacationibus Sacerdotum* was uitdrukkelyk uitgezonderd: *nisi si bellum Gallicum exoriatur*. Zie Sigonius *Antiq. Rom.* VIII. 1. Misschien vindt men hier meer van by Lipsius, Salmasius, en anderen, die de *re militari Romanorum* geschreeven hebben. (Zie de *Bibliographia* van Fabricius cap. xvii. n. 3.) Ik beken echter, dat dit *Tumultus* voornaamlyk de *Cisalpinis* raakte, met welke een Oorlog gerekend wierdt *binnenlands* te zyn: en om dezelfde reden was 't ook een *tumultus*, als 'er Oorlog met een ander *Italiaansch* Volk ontstondt. Nochtans zien wy Cicero, *pro Fontejo* c. 16. dit alles ook toepassen op een' Oorlog met de *Overalpijsche Narbonensers*.

(55) MANLIUS] Zie Livius VI. 42. en VII. 10. Florus I. & III. 99. enz.

van *Torquatus* kreeg) was van een' reusachtigen *Galliër*. 't Gevecht van *Valerius*, (56) welken , zo men 't gelooven wil , een raaf op den helm quam vliegen , die den vyand hielp afbyten , (waar van hy *Corvus* of *Corvinus* genoemd wierdt) was met een' grooten *Galliër*. De beroemde daad van *Decius*, (57) die zyn leeven voor 't Vaderland aan de Goden opofferde , was in een' Veldslag tegen de *Galliërs*. En de derde *Spolia Opima*, die *Marcellus* (58) aan *Jupiter* toewydde , waaren van den *Gallischen* Koning of Hartog *Viridomarus*.

(56) *VALERIUS*] *Livius VII. 26. Florus d. l.*

(57) *DECIUS*] *Livius X. 28, 29.*

(58) *MARCELLUS*] *Livius epit. XX. Florus II. iv. 5.* Ik zou hier hebben kunnen byvoegen 't strenge geval van *Manlius* met zyn' Zoon , 't welk *Cato* by *Sallustius Bell. Cat. p. 174.* ook zegt in een' *Gallischen* Oorlog gebeurd te zyn. Doch *Sallustius* of *Cato* overgift zich. 't Is in een' *Latynsche* geweest. Zie *Florus I. xiv.* en *Livius VIII. 7.*

ZESDE HOOFDSTUK.

Vervolg van 't voorige.

§ 1.

Tot dus verre van de *Oorlogen* voor Julius Cæsar, die aan de *Galliërs* door Gezanten, Gezelaars, Gevangenen, enz. gelegenheid hebben gegeven om de *Latynsche* Taal te leeren kennen. Nu moet ik spreken van *Vriendschap*. Zo wy Justinus (59) gelooven moeten, (en waarom niet?) hebben de *Massiliërs* met de Romeinen van 't begin der Republyk in Vriendschap en Verbintenis geweest. Wanneer de Stad ook van de andere *Galliërs* ingenomen was, hebben zy, naar het verhaal van denzelfden Schryver, (60) niet alleen een' algemeenen Rouw aangelegd, maar zelfs al 't goud en zilver van hun' Stad en Burgeren saamengebragt, om de duizend ponden

(59) JUSTINUS] XLIII. v. 3. *Cum Romanis prope ab initio urbis conditæ sædus summa fide custodièrant.* Zie ook Cicero *pro Fontejo*, c. 1.

(60) SCHRYVER] *Ibid.* n. 9. Zou dit ook de zif weezen van 't geen Cicero van de *Massiliënzers* zegt d. 1. *qui Gallicorum bellorum pericula populo Romano copiis armisque compensarunt.* Ten minsten verwonder ik my, dat de *Commentateurs* die plaats van Justinus daar niet aanbaalen. Omtrent dit goud verschillen de Schryvers. Volgens Livius V. 48. heeft Camillus het den *Galliërs* weder afgenomen. Volgens Suetonius *Tib.* 3. hebben zy 't in hun Land gebragt, en 't is eerst lang daar na door Drusus wedergehaald. Dit laatste kan t'zaamen gaan met het geen Justinus zegt, en dan hebben de Romeinen het goud dubbeld wedergekreegen: doch ik laat al weder de Geleerden dit beslissen. Zie myn *Pleidooi* voor *Platorius*.

den *goud*, waar voor Rome vrygekogt was, weder te schaffen: voor welken trouwen dienst een gelykvoordeclig Verbond met hen geslooten is, met verleening van Vrydom, en aanwyzing van een' plaats in de Schoufpelen. Wanneer ook naderhand by de komst van Hannibal (61) de Roomsche Gezanten de *Galliërs* verzochten om hen geen' doortocht te verleenen, wierden ze overal uitgejouwd: doch de *Masfiliëmers* ontfingen hen met alle herbergzaamheid, en gaven hen met zorg en yver getrouwe berichten. Ook waaren 'er nog andere *Galliërs*, die onder 't beleid (62) der *Masfiliëmers* den Romeinen hulp beweezen. En zelfs al een jaar of zes te voren, (in 't Jaar 529) vinden wy, dat de Burgermeesteren Flaminius en Furius *Gallische* (63) hulpbenden in hun leger hadden: gelyk ook naderhand in een' schermutseling by den overtocht van Hannibal over de Rhône een deel *Galliërs* (64) by de Romeinen sneuvelde.

§ 17.

Doch vooral zyn de *Eduërs* de eerste na de *Masfiliëmers* geweest, die de Vriendschap der Romeinen hebben aangezocht, en zelfs al vroeg met

(61) HANNIBAL] Livius XXI. 20.

(62) BELRID] Livius XXI. 26. *Ducibus Massiliensibus & Auxiliaribus Gallis.*

(63) GALLISCHE] Plutarchus in *Marcello* p. 299. Zie ook Polybius II. 119. Dit zou dus al geweest zyn, eer 't *Cisalpinische Galliën* tot een' *Provincie* is gemaakt. Zie hier na, § XIX. n. 69.

(64) GALLIERS] Livius XXI. 29. *Non omnes Romani, sed pars Gallorum*, in 't Jaar van Rome 534.

met hen een Verbond gemaakt, waar by zy den naam van *Broeders* verkreegen, welke hen ook naderhand by verscheiden Raadsbesluiten gegeven is. (65) Een *Panegyrist* van Constantinus noemt ze de *allereerste*, doch Tacitus (66) zegt, dat ze de *éénige* der *Galliërs* zyn geweest, die deezen titel gevoerd hebben. Dit laatste moeten wy tegenspreken, zo men ons met Cæsar onder de *Galliërs* rekent: doch Tacitus schynt somtyds *Batavië* onder *Germanië* begreepen te hebben. De *Arverni* hebben echter ook dien naam zich aangemaatigd, doch dit steunt op een' gansch anderen grond, namentlyk, op den Trojaanschen afkomst, dien zy voorgaaven met de Romeinen gemeen te hebben, even als de *Mamertiners*, en vooral de *Iliënzers*. Zie 't *Vierde Hoofdstuk*, § 11. n. 5. Anders vind ik in de Historie niet, dat de *Arverni* Vriendschap voor Rome getoond hebben, maar wel het tegendeel, zo als blykt uit den Oorlog met Bituïtus. Zelfs waaren ze nog ten tyde van Cæsar aan 't hoofd der tegenparty.

§ 18.

Onder de andere Vyandelyke *Galliërs* hadden toch ook de Romeinen hunne Vrienden, als by voorbeeld Crato, (67) die door Sextius in den Oor-

(65) GEGEVEN IS] Zy zyn ook naderhand onder Claudius de *eerste* geweest, die zitting in den Roomschen Raad hebben gekreegen. met Recht van Stem. Tacitus *Ann.* XI. 25.

(66) TACITUS] *Ann.* XI. 25. *Senatorum in urbe jus adepti sunt. Datum id foederi antiquo, & quia Soli Gallorum fraternitatis nomen cum populo Romano usurpant.* Zie daar Lipsius.

(67) CRATO] Ik vind dit by Crevier *Hist. Rom. tom. IX, p. 121.* uit Diodorus *apud Vales.* p. 377.

Oorlog tegen de *Saluviers* (in 't Jaar 629) gevangen zynde, toen men hem verkoopen wilde, zich daar op beriep, dat hy altyd een Vriend van Rome was geweest, en veel daarom geleden hadt: waar op hem de vryheid geschonken wierdt, met verlof om negen honderd medegevangenen vry te maaken. Ten tyde van Cæsar was 'er ook in *Galliën* een gansche Romeinsche Party, die de *Eduërs* (68) aan 't hoofd hadt: gelyk 'er ook voornaame *Eduërs* by hem in zyn leger waaren. Wy leezen ook van die van *Reims*, en van *Trier-sche* ruiters, die hy onder zyn' hulpbenden hadt. *Talgetius*, Koning van *Chartres*, en *Cavarinus*, Koning der *Senones*, worden onder Cæsars bondgenooten genoemd, zonder te spreken van byzondere Vrienden, gelyk wy aanstonds in 't begin van Cæsars Gedenkschriften vinden, dat een voornaam *Galliër*, *Valerius Procillus*, zyn gemeenzaame Vriend was, op wien hy in alle zyn' zaaken een grondig vertrouwen stelde, gelyk hy hem ook tot tolk gebruikte in 't gesprek met *Divitiacus*.

§ 19.

Eindelyk ga ik over tot het derde, 't welk ik in 't *voorige Hoofdstuk* § iv. gesteld heb, als een der middelen om een' Taal met vreemde woorden te vermengen, en 't welk zelfs alleen aan ons oogmerk voldoen kan: namel. de *Overbeering*, en deszelfs gevolgen. 't Is dus genoeg maar kort te zeggen, dat *Gallië* allengskens van stuk tot stuk

(68) *Eduërs*] Zy bleeven echter Cæsar op den duur niet getrouw. Zie zyn *zevende Book*.

stuk onder 't Romeinsche gebied is geraakt, eerst binnen de Alpen (69) tot aan de Po, naderhand over de Po, vervolgens over de Alpen aan de zuidzyde, (70) en eindelyk 't overige, (71) uitgenoomen de *Batavieren*, en andere, die met de Romeinen in Verbond waaren, of hen diensten hadden gedaan. De twee eerste Deelen waaren reeds elk een' *Provincie* ten tyde van Cæsar, die tegen de oude Verordeningen het Stadhouder-schap van beide t'zaamen kreeg. Doch wanneer deeze Landen, elk op haar beurt, van tyd tot tyd, eigentlyk tot *Provinciën* gemaakt zyn, en hoe verre de *Over-alpische* zich uitstreckte, is zo klaar niet, en de Geleerden (72) zelf bekennen 't met geen zekerheid te kunnen bepaalen. Het waarschynlykste is, dat het deel van Italië, 't welk aan de Roomsche zyde der Alpen lag, (73) en door *Galliers* bewoond was, (zie § v) veroverd is in 't Jaar van Rome 530, toen Marcellus de *Spolia opima* van Viridomarus behaalde. En een' eeuw daar na, in 't Jaar 631, heeft Sextius over de Alpen de *Salviërs* overwonnen, gelyk ook Fabius de *Allobrogen* heeft t'ondergebracht, (74) en dus dat tweede deel van *Gallië*, 't welk

Nar-

(69) BINNEN DE ALPEN] Dit heette *Gallia Citerior*, *Cispadina*, *Togata*: en verdeeld in *Transpadana* en *Cispadana*.

(70) ZUIDZYDE] *Gallia ulterior*, *Transalpina*, *Narbonensis*, *Braccata*. Dit Gewest heet nog heden *Provence*.

(71) 'T OVERIGE] *Gallia Comata*. Zie Suetonius *Cæs.* 25.

(72) GELEERDEN] Zie by voorbeeld Sigonius *de Antiquo Jure Italiae*, lib. 1. cap. 26. en *de Antiquo Jure Provinciarum* lib. 1. cap. 6.

(73) ALPEN LAG] Livius *Epit.* XLVI.

(74) T'ONDERGEBRAGT] *In deditionem accepti*, zegt Livius *Epit.* LXL.

Narbonensis genoemd wordt, tot een *Provincia* gemaakt. (75)

§ 20.

Nu is niets bekender, dan de zorg, die de Romeinen hadden, om niet alleen *Binnenslands* de eer van hun' taal te handhaaven, maar ook ze *Buitenslands* uit te breiden. *Binnenslands* moesten vreemde Gezanten in den Roomschen Raad door een' Tolk hun' aanspraak doen, en 't antwoord wierd ook in 't *Latyn* (76) gegeven. Zelfs in den Raad wierd 'er op gezien, om zuiver *Latyn* te spreken, zonder vermenging van vreemde woorden. Bekend is 't, dat Tiberius over 't woord *Monopolium*, 't welk hem in een' aanspraak aan den Raad ontvallen was, versooning verzocht, en zelfs de Raaden doorstreek, om dat zy in een *Decreet* het woord *Emblema* gebruikt hadden: (77) gelyk hy ook een' Griexen Soldaat op *Interrogatorien* in 't *Latyn* deed antwoorden. En *Claudius*, (78) *Censor* zynde, schrapte een' voornaam' en braaf Griex' Heer niet alleen uit het getal der Rechteren, maar verklaarde hem voor Vreemdeling, (*in peregrinitatem redegit*) om dat hy geen *Latyn* kon.

§ 21.

(75) **GERMAAKT**] Pomponius l. 2. § 32. *De Orig. Juris*. (l. 2.) Doch de *Arverni* en *Ruteni* moeten hier onder niet begrepen zyn geweest, zo als *Caesar* klaar zegt, *B. G. lib. I. p. 48. 49.*

(76) **LATYN**] Zie de beroemde plaats van *Valerius Maximus lib. II. cap. II. n. I.*, en *Alexander ab Alexandro IV. XI. p. 1017.*

(77) **GEBRUIKT HADDEN**] *Sueton. Tib. 71.*

(78) **CLAUDIUS**] *Sueton. Claud. 16.*

Dus ook *buitenslands* in de *Provincien*, wierdt niet alleen alle de *Ordres* en *Wetten* in 't *Latyn* gezonden, maar zelfs de *Stadhouder*, daar zyn-
de, moest alle zyn' bevelen in 't *Latyn* gee-
ven, (79) en aan *Cicero* wierdt het tot een
misdaad toegerekend, dat hy, *Quaestor* in *Sici-*
lië zynde, aan den Raad te *Syracusa* iets voor-
gedraagen hadt in 't *Griek*. Voeg hier by, dat
in de *Provinciën* niet alleen natuurlyk een' mo-
nigte van *Roomfche Amptenaars*, *Soldaaten*,
enz. hun verblyf moesten houden, maar dat 'er
ook een toevloed van *Roomfche Kooplieden* (80)
was: gelyk ook wederom de *Inwoonders* der
Provincien om klagten, pleitgeschillen, koop-
handel, gunstverzoeken, en honderd andere re-
denen dikwils te *Rome* moesten zyn, en zelfs
zich lang daar ophouden, alwaar zy ook hun'
Patroonen hadden, gelyk wy by *Sallustius San-*
ga (81) vinden voor de *Allobroges*. Ook weet men,
dat de *Provinciën* hulptroupen moesten geeven, die
dan, in *Roomfche Legers* dienende, de *Taal*
wel leeren moesten. En 't is op deezen voet,
dat wy zo dikwils leezen van *Gallifche* hulptrou-
pen, (82) zelfs by krygstochten in *Syrië*.

§ 22.

(79) GEEVEN] l. 48. D. de re judicata. (XLII. 1.)

(80) KOOPLIEDEN] Wy vinden dit byzonderlyk van *Gal-*
lië: *Referta Gallia negotiatorum est, plena civium Romano-*
rum. *Cicero pro Fontejo, c. 1.*

(81) SANGA] Zie *Sallustius Bell. Cap. p. 134.*

(82) HULPTROEPEN] Zie de plaatzen van *Livius*, *Cicero*,
Sallustius, *Plinius*, enz. by *Sigonius de Antiquo Jure Italiae*
lib. 1. Cap. ult. p. 170.

Ik ga nog verder. Niet alleen zyn de *Galliërs* al vroeg onder 't Romeinsche gebied geraakt, maar zelfs hebben eenige 't Burgerrecht verkreegen. De *Bondgenooten-Oorlog*, dien men den *Marfischen* noemt, (in 't Jaar van Rome 662) was alleen daar uit ontstaan, dat de Marfen, Samniten, en andere Italiaansche Volkeren dat Recht hebben wilden. Doch de *Binnen-Alpische Galliërs*, die volgens de waarschynlyxte giffing sedert het Jaar 530 onder 't Romeinsche gebied waaren, hadden daar in geen deel genoomen. Na 't einde des Oorlogs vondt de Romeinsche Raad oirbaar het Burgerrecht te schenken (83) aan die getrouw waaren gebleeven, en dus wierden ook deeze *Galliërs* daar mede bevoordeeld. Echter 't volle *Burgerrecht* werd

(83) SCHENKEN] Zie Crevier *Hist. Rom.* tom. IX. p. 485. uit Appianus. Zie verder alles in 't kort by Lipsius op Tacitus *Ann.* XL n. 82. en uit hem Torrentius op Suetonius *Ces.* 8. n. 2. Lipsius geeft de eer van den voorslag aan Pompejus Strabo, (Vader van den grooten Pompejus) en 't zelfde vind ik ook by Alexander ab Alexandro, *Lib.* IV. *Cap.* x. p. 970. gelyk ook de naam van *Lex Pompeja* dit schynt te bewysen, doch Crevier geeft de eer aan den Burgermeester van 't voorige Jaar, L. Julius Cæsar. Ik laat dit verschil al weder voor de Geleerden. Zie verder Sigonius *de Antiquo Jure Italiae Lib.* VII. *Cap.* 26. en *de Antiquo Jure Prov. Lib.* I. *Cap.* 6. en vooral *Lib.* III. *Cap.* 2. Verder is 't bekend, dat 'er drie Trappen van begunstiging waaren, 't *Italiaansche*, 't *Latynsche*, en 't *Burgerrecht*. Zie van dit ondercheid Alexander ab Alexandro *d. l.* en Sigonius. Uit de woorden van den eersten zou men moeten begrypen, dat dezelve Pompejus Strabo hen naderhand ook 't *Burgerrecht* zou gegeeven hebben: *Legè Pompeja veteribus incolis Transpadanis idem juris, quod Latinis Colonis tributum est, quos postea Civitate donavit.*

wierd alleen gegeven aan die aan deze zyde van den Po woonden; doch die aan de overzyde kreegen enkel 't *Latynsche* Recht. Deze laatste waren hier mede niet te vrede, en maakten van tyd tot tyd beweging om meer te hebben. Cæsar, toen hy nog *Quæstor* was, stookte hen hier toe op. Doch zy hebben 't niet gekreegen, voordat hy *Dictator* (84) was, waar van ik op zyn' tyd spreken zal.

§ 23.

Nog meer. Wy vinden zelfs, dat al voor den tyd van Cæsar, zelfs in 't *Transalpiensche Gallië*, enkele personen om gedaane diensten met het *Burgerrecht* beschonken zyn geweest. De Vader van Julius Procillus, (85) vertrouwden Vriend van Cæsar, (van wien ik § XVIII. gesprooken heb) was Rooms Burger gemaakt geweest. De Grootvader van Piso Aquitanus, (86) die in een' Veldslag tegen de Germaanen dood bleef, was zelf door den Roomschen Raad vereerd geweest met den titel van *Vriend*. Ik zou hier byvoegen de *Voorouders* van Julius Florus', en Julius Sacrovir, (87) waar van Tacitus zegt, dat ze *al lang geleden* (toen deeze gunst nog zeer *zeldzaam* was) met het Roomsche Burgerrecht beschonken waren geweest. Hy spreekt daar op den tyd van

Ti-

(84) DICTATOR] Dio Cassius, *Lib. XLI. Cap. XXXI. p. 286.*

(85) JULIUS PROCILLUS] Cæsar *B. G. Lib. I. pag. 49. Cujus pater a C. Valerio Flacco Civitate donatus erat.*

(86) PISO AQUITANUS] Cæsar *B. G. Lib. IV. p. 123. Cujus avus amicus ab Senatu nostro nominatus.*

(87) JULIUS SACROVIR] Tacitus *Ann. III. p. 90. A. edit. Lipsf. Nobilitas Ambobus & MAIORUM bene facta, eoque Romana civitas OLIM data, cum id RARUM, nec nisi virtuti presium esset.*

Tiberius, en deeze uitdrukking van *langgeleden* geeft du een denkbeeld, dat het ten minsten voor dien van Cæsar geweest moet zyn. Doch ik geloof eerder, dat ze behoord hebben onder de begiftigden van Cæsar, waar van Suetonius (88) spreekt. Myn' reden is, dat ze de naam van *Julius* droegen. En men weet, dat het de Roomsche manier was, dat, die het Burgerrecht verkreeg, zyn' ouden naam moest afleggen, en een' Romeinschen (89) aanneemen, waar toe dan de naam van den geenen, aan wien men daar de verpligting van hadt, gekoozen wierdt. Dus nam Mega, om dat hy door voorspraak van Cornelius Dolabella Burger was geworden, den naamaan van *Cornelius*. (90) En Priscillus, van wien ik aanstonds gesprooken heb, heette *Valerius*, naar zyn' Weldoender, Valerius Flaccus.

§ 24.

Nog was een der allervoornaamste middelen om de *Latynsche* taal uit te breiden, dat de Romeinen, zo ras zè een Land onder hun gebied hadden gebragt, Volkplantingen (91) daar aanleiden, 't zy om tot vestingen te strekken, 't zy om de stad Rome van inwoonders te ontlasten, 't zy om Soldaaten, die hun' tyd wel uitge-

(88) Suetonius] *Cæs.* 76, 80.

(89) Romeinschen] Zie Alexander ab Alexandro IV. 10. p. 971.

(90) Cornelius] Cicero *ad Fam.* XIII. 37.

(91) Volkplantingen] Men kan hier over nazien Sigonius, Lipsius, Ghyfius, en alle, die over de *Romeinsche Oudheden*, en byzonderlyk over de *Grootheid van 's Romeinsche Gebied* geschreeven hebben.

gediend hadden, te begifigen. enz. En dus waaren 'er ook aanstonds in Gallie Coloniën gesticht, niet alleen binnen, maar ook over de Alpen, by voorbeeld, Aix van Sextius, (*Aqua Sextia*) en Narbonne van Natbo Marcius, enz. Deeze Volkplantingen waaren, gelyk Gellius zegt, als kleene afbeeldfels van Rome. (92) De Romeinsche Rechten, en *Costuimen* wierden in dezelve naaukeurig onderhouden, (93) en hier in waaren ze onderscheiden van de *Municipia*, (94) die hun' eigen' Regeerders, Wetten en *Costuimen* hielden (95). Dat ze dus in de Coloniën Latyn bleeven spreken, is zeer natuurlyk. De eerstge-

(92) ROME] *Colonia, quasi effigies parva simulacraque quaedam esse videntur (Populi Romani)* Gell. xvi. 13. *fine*. Elke Colonie was een' Rome en Mignature.

(93) ONDERHOUDEN] *Coloni jura institutaque Populi Romani, nihil sui arbitrii habent.* Gellius *ibid.* en uithem Alexander ab Alexandro IV. x. p. 974. Zie ook Vader La Colonia *Hist. de Litt. de Lyon, chap. vii. §. 6 en 7. p. 122.*

(94) MUNICIPALIA] Zie de Schryvers, n. 93. genoemd. Gellius en Alexander oordeelen den staat der *Coloniers* hier om beter, en aanzienlyker, (*Potior & Praestabilior*) om dat zy dus eenigzins deel hadden aan de Majesteit van 't Roomsche Volk. Doch men kan met Vader La Colonia zeggen, dat die der *Municipes* wel minder blinkende, maar daarom niet ongelukkiger was. Veele *Coloniers* hebben 't ook zo begreepen, en daar zyn 'er geweest, die verzocht hebben, om op den voet der *Municipes* te zyn. Anders schynt my de zaak zeer eenvoudige. De *Coloniers* waaren oirpronke-lyk Roomsche Burgers, en de *Municipes* vreemde. Voor beide was 't even aangenaam, elk by zyn' eigen wetten te blyven, en hier in was dan 't voordeel ten wederzyde even gelyk.

(95) HIELDEN] Dus leezen we dikwils in 't *Corpus Juris* van *Magistratus Municipales* l. 12. D. de *Jurisd.* (II. 1) enz en *Leges Municipales* l. 3. §. 7. D. de *Sepulcro viol.* (XLVIII 12) die dikwils tegen de Roomsche wetten en Keizerlyke *Rescripten* aanliepen.

gezondene oorspronkelyke bewoonders waaren Romeinsche Burgers (doorgaans afgedankte Soldaaten): en dus volgde 't ook van zelfs, dat de geene, die zich by hen ter woon quamen nederzetten, en zelfs de inlandsche nabuuren, daar zy kennis mede maakten, de taal aanleerden. En om te toonen, dat dit geen' enkele redeneering op gissingen is, kan ik niet sterker bybrengen, dan 't voorbeeld der Turditaaners, in 't Zuidelyke Portugal, van welke Strabo (96) getuigt, dat zy door de Nabuurschap der Romeinsche Volkplantingen in Spanje (Corduba en Hispalis) niet alleen de Roomsche zeden hadden aangenomen, maar zelfs byna geheel Romeinen geworden en NB. hun' eigen' *Landtaal* genoegzaam vergeeten waaren. Vooral moet men nog by dat alles aanmerken, dat de Romeinen, die door Koopmanschap, Krygsdienst, Volkplanting, of hoe 't ook zyn mogt, in een' *Provincie* quamen, zich allengskens door Huwelyken met de Inlanders verbonden, waar door dan met 'er tyd dat Land het *Vaderland* van hun' kinderen wierdt (97).

§. 25.

(96) STRABO] *lib. III. p. 151. of 225.* τελείως εἰς τὸν Ῥωμαίων μεταβιβλήνται τρόπον, οὐ δὲ τῆς διαλέκτου τῆς σφετέρως ἐστὶ μνησθέντες. Λατίνοι τὲ οἱ πλείους γηγόνασιν. En dat herhaalt hy nog eens: ὡς ἰμαρὸν ἀπέχουσι, τοῦ πάντες εἶναι Ῥωμαῖοι.

(97) WIERDT] Dus, wanneer, naderhand de *Teufferiaan* de Keulenaars een' voorslag dedden, om alle de Romeinen te vermoorden, was hun antwoord: *Voor de geene, die eertydts berwaarts gekoomen, en met ons door huwelyken vermaagschapt zyn geworden, en voor die van hen afstammen, is dit het Vaderland. Wy achten u zo onrechtvaardig niet, dat gy begeeren zult, dat wy onze Ouders, Broeders en Kinderen vermoorden zullen.* *Educis olim, & nobiscum per connubium soci-*

Zie daar dan een ruuw verhaal van de gemeenschap, die de Oude *Galliërs* al voor Julius Cæsar gehad hebben met de Romeinen, en ik meen dit genoeg te zyn, om te gelooven, dat zy reeds toen ter tyd niet alleen kennisse gehad hebben van de *Latynsche* taal, om ze des noods te verstaan, en zelfs te spreken, (98) maar ook natuurlyk verscheiden' *Latynsche* woorden tot verryking van hun' eigen' taal zullen hebben *overgenoomen*. En wie kan daar aan twyfelen, wanneer men by Quintilianus (99) vindt, dat de Romeinen, welker taal zoo veel ryker en beschaaf-

ciatis, quique mox provenire, hæc patria est. Nec vos adeo iniquos existimamus, ut interfici a nobis parentes, fratres, liberos nostros velitis. Tacitus Hist. IV. 65.

(98) **SFREEKEN**] Voor al kan men dit vaststellen van de Inwoonders van *Gallia Togata*. Zie Sigonius de *antiquo jure Italiae*, lib. I. Cap. xxiv. p. 167. en niet 176. Zo ook de plaats van Cæsar echt is, dat hy *Griex* letteren gebruikte, of, zo men wil, in 't *Griex* schreef, op dat de brief van de *Galliërs* niet gelezen zou worden, (Zie 't *Vierde Hoofdstuk* §. VIII.) schynt men daar uit te moeten afneemen, dat zy 't *Latyn* verstonden. Dit is ook een' aanmerking van Perionius. p. 37.

(99) **QUINTILIANUS**] *Inst. Orat. I. v. p. 38.* Men zou kunnen denken, dat hy *Celtisch* meent, dewyl de Romeinen de *Celten* ook *Galli* noemden, en de Romeinsche taal was in den grond half *Celtisch*. Zie 't *Eerste Hoofdstuk* §. IV. n. 4. Doch 't blykt uit den t'zaamenhang, dat hy niet spreekt van woorden, die uit de oude *Celtische* taal *overgebleeven* waren, maar van *overgenomene*. *Peregrina porro ex omnibus prope dixerim gentibus VENERUNT. Tacco de Tuscis &c. Plurima NB. Gallica VALUERUNT, ut Rheda ac Petoritum: quorum altero Cicero tamen, altero Horatius utitur: & Mappam quoque Pæni sibi VINDICANT.*

schaafder gerekend wordt, toch door eeven die zelfde gemeenschap, *Gallische* woorden daar in hebben *overgenomen*? En men kan metter daad van zulke woorden een' gansche Lyft maaken. (100)

§ 26.

Met deeze plaats van Quintilianus kan ik de Verhandeling van dit en 't voorgaande Hoofdstuk besluiten, en verzegelen. Myn' redeneering is natuurlyk. Hebben de Romeinen, welker taal (ik wil dit toegeeven) zo veel ryker en beschaafder was, door hun' gemeenschap met de *Galliërs Gallische* woorden *overgenomen*, zo is 't des te meer te vermoeden, dat de *Galliërs* ook hun' taal, die dan zoo veel armer was, verrykt hebben met *Latynsche*. Doch deeze *gelykenis* zal de bygeloovige Aanbidders van alles, wat *Romeinsch* en *Griex* heet, zeer ontfichten, en zy hebben een' zeer sterke plaats van Cicerō in hun voordeel, die in zyn pleidooi voor Fontejus, met de allerverachtelykste woorden voor *zinneloos* verklaart, *die den alleraanzienlyksten Galliër zou willen vergelyken by den allersechtstjen Romeinschen Burger*. Woorden van te meer toepasselykheid, om dat zy vlak vallen in het tydstip, waar op wy 't oog hebben, nam. kort voor de komst van Julius Cæsar in Gal-

(100) LYST MAKEN] Behalven *Rbeda* en *Petoritum*, heeft men *Essedum*, *Amcatus*, *Beccus*. *Framea*, *Rbeda*, *Soldurii*, &c. Zie *Boxhornius Orig. Gall. Cap. IX. p. 112*. Cæsar zelfs noemde zyn *Gallisch* Legioen, *Alauda*, *Sueton: Cæs: 24*. Is 't ook *alle oude*? *Casaubonus* zoekt het in *Allouette*. Zie verder ook *Pelloutier Histoire des Celtes liv. I. Cap. X. p. 106*. *Borrchips de Causis div. ling. c. XVI. p. 39*. en *Befoldus de linguarum emendatione cap. XX. p. 120*.

Gallië (101). Wy hebben het tegenpleidooi van Plætorius niet, doch ik heb stoffe genoeg, om 'er een *Ontwerp* van op te stellen. Ik zou dit hier kunnen invoegen, als de ouderwetsche *Inter-Mezzos* in de *Opera's* en *Toneel-speelen*, of als de Tusschenvertellingen in de Romans, diedikwils met de Hoofdhistorie geen' verbintenis hebben, 't welk men hier toch niet zou kunnen zeggen. Doch dit zou den t'zaamenhang te veel breeken, en ik zal liever daar van een byzonder Stukje maaken, 't welk hier, zo als men in de *practyk* zegt, voor *geïnfereerd* houd.

(101) GALLIEN] De *Oratio pro Fontejo* is naar alle waarschynlykheid gehouden onder de Burgermeesteren, Hortensius en Metellus in 't Jaar van Rome 683. En Caesar is naar *Gallië* gegaan in 694.

Z E E.

ZEEVENDE HOOFDSTUK.

Van 't gebruik van Latynsche Woorden in de Fransche Taal, sedert Julius Cæsar.

§ 1.

Cervantes in zyn' onvergelykelyken Don Quichot laat zomtyds zyn' oorspronkelyken Arabischen Historieschryver een' *Apostrophe* aan den Leezer maaken, en ik mag hier 't zelfde wel doen over de wydloopigheid der twee voorige *Hoofdstukken*, die zekerlyk naar eenredigheid van 't Bewerp deezer gantsche *Uitweiding* te langwylig zyn. Ik zou my kunnen verschoonen, dat dit tydperk voor Julius Cæsar nooit (zo verre ik weet) met die betrekking aldus beschreeven is, ten minsten niet in onze taal. Doch ik heb geen' verschooning nodig na 't gene ik in de *Inleiding* gewaarschuuwd heb. Een Reiziger, die om vermaak reift, pleistert, daar hy 't goedvindt, en rekt zyn verblyf kort of lang, naar dat de plaats hem gevalt. Meer toegeevendheid heb ik nodig, zo ik in 't verhaal van 't geene in dat tydperk gebeurd is, en vooral in de optelling der geduurige Oorlogen van de *Gallier* in de naamen of jaaren my mogt vergift hebben. Doch de Geleerdsten zyn 't daar in niet altyd ééns, en zelfs de oudste Schryvers (*)

waar

(*) SCHRYVERS] By voorbeeld, Florus l. xi, 3. noemt *Collus Magister equitum* onder Postumius. 't Is Ebutus

waar uit de Historie gehaald moet worden, verschillen in dergelyke verhalen dikwils van makenderen, of kunnen overtuigd worden van grove misflagen.

§ 2.

De gemeenschap, die de *Galliërs* van, en sedert Cæsars tyd met de *Romeinen* gehad hebben, spreekt van zelfs. En zo ik alle de byzonderheden, daar toe behoorende., zou willen aanhaalen, zon ik een' gansche Historie van Vrankryk moeten schryven, 't welk voor my genoeg gedaan is. Myn oogmerk loopt alleen op die omstandigheden, die gelegenheid hebben gegeven ter kennisse der *Romeinsche* taal, en overneeming der *Latynsche* woorden, op dezelfde wyze, als ik die in 't *voorig Hoofdstuk* heb opgehaald voor *Cæsars* tyd. In 't *Vyfde Hoofdstuk* §. iv. heb ik drie voornaame gesteld, *Oorlog*, *Vriendschap* en *Overbeering*, en deeze looplen hier in dit Tydperk van en na Cæsar alle drie t'zaamen.

§. 3.

geweest. (Livius II. 19.) en *Cossus* is 't naderhand geweest onder *Æmilius Mamerinus*. De *Marcomannen* woonden na 't getuigenis van *Florus* IV. xii. 23. by de Elve. Doch *Cellarius* in zyn *Dissertatio de Drusi Expeditionibus* p. 13. toont het tegendeel. Men zou meer zaken tot laste van *Florus* kunnen zeggen, zo 't hier te passe quam, vooral van zyn' vleijery voor *Trajanus* tegen de waarheid, in 't einde van zyn' Voorrede: want schoon de Keizers na *Augustus* meest *Tyrannen* zyn geweest, hebbenze daarom niet nagelaaten *Oorlogen* te voeren. Zie ook, 't geen hy van *Spanje* zegt; H. xvii. 3. om dat *Trajanus* in *Spanje* gebooren was. Doch dit zou ons te lang ophouden, en de Reiziger heeft hier weder gepleisterd.

§ 3.

De tienjarige Oorlog van Cæsar in *Galliën* is bekend uit deszelfs eigen' Gedenkschriften, welke elk, die Latyn heeft geleerd, in zyn' jeugd behandelt heeft. 't Is ook elk bekend, dat hy het overige *Gallië*, 't welk nog niet onder 't *Romeinsche* gebied was, veroverd heeft, en (uitgezonderd eenige Staaten, die met de *Romeinen* in Verbond waaren, of hen diensten gedaan hadden) tot een' *Provincie* gemaakt (1). Dit is ook zoo gebleeven, en Augustus heeft het nader bevestigd, en van 't Land een' nieuwe verdeling gemaakt. Onder Tiberius is 'er wel beweeging geweest om 't Roomsche Juk af te schudden, op aanstoking van Julius Florus en Julius Sacrovir, (2) doch 't liep ongelukkig af. Naderhand onder Vitellius is ook nog een Maricus geweest, die zich voor een' God of Toveraar (3) uitgaf, en eenigen aanhang kreeg, doch hy wierdt geslagen, gevangen en voor de beesten geworpen. Doch verder tot den tyd van Septimius Severus vind ik geen' byzonderen Opstand in 't geen ik hier eigentlyk (4) *Gallië* noem, dan ter gelegenheid van Romeinsche Land- of Legervoogden zelf, die naar 't Keizers-Ampt stonden.

§. 4.

(1) GEMAAKT] Zie Suetonius *Cæs.* 25.

(2) SACROVIR] Tacitus *Ann.* III. p. 90. 2.

(3) TOVENAAR] Tacitus *Hist.* II. 61. Hy moet echter iets meer geweeten hebben, dan een ander: want de beesten wilden op hem niet aanvallen. Doch Vitellius verydelde zyn' Tovery, met hem te laten doodslaan.

(4) EIGENTLYK] Van de *Germaanen en Batavieren* zal ik afzonderlyk spreken.

Met wat zorg de Romeinen in een' *Provincie* hun' taal voortqueekten, heb ik in 't *Zesde Hoofdstuk* §. xx. en xxi. aangetoond (*). En vervolgens hoe langer de *Galliërs* onder 't Roomsche gebied gebleeven zyn, hoe meer zy 't *Latyn* geoeffend hebben (†): gelyk zy 't ook nodig hadden, als zy naar Rome reisden, vooral in Gezantschap, Krygsdiensten, enz. Zo verre ik ook in 't gemelde *Hoofdstuk* van *hulptroepen* gesproken heb, is 't bekend, dat reeds *Cæsar* (‡) in den Oorlog tegen *Pompejus Galliërs* gebruikt heeft, en zelfs een gansch *Gallisch* eigen *Lezen* hadt.

§ 5.

(*) AANGETOOND] Voeg 'er by een' plaats van *Augustinus de Civitate Dei* XIX. 7. *Imperiosa civitas in provinciis, omnibus contendit viribus, ut non jugum modo, sed & lingua, imperii quasi index, domita genti imponeretur.*

(†) HEBBEN] Redenaars, en aanzienelyke lieden, die somtyds in Gezantschap naar Rome gezonden wierden, deden hun best om 't *Latyn* taamelyk goed te leeren: doch de taal van 't gemeen was meest bedorven. Men noemde dit *lingua provincialis, vulgaris*. *Guhling* heeft deeze stoffe aangeroerd in zyn' *Rusticus in sermone veteris exemplo Latii declaratus*. Ook moet ik hier aanmerken, als een' byzondere Staatsfynheid der Romeinen, dat zy aan de eene zyde hun' taal in de *Provinciën*, zo veel mogelyk was, zochten in dagelyx gebruik te brengen, doch aan de andere zyde 't den Inwoonderen voor een' groote gunst toerekenden, als zy hen verlof gaven om in *publique* zaaken, uitroepen, enz. 't *Latyn* gebruiken (*Cumanis eo anno petentibus permissum, ut publice Latine loquerentur, & præconibus Latine vendendi jus esset*, *Livius* XL, 42. *fine*) zekerlyk om de taal zoo veel te meer in hoogachtig te houden.

(‡) CAESAR] *Florus* IV. II. 5.

Wat het *Burgerrecht* betreft, in 't zelfde *Voo-
rige Hoofdstuk §. xxii.* heb ik gezegd, dat Cæ-
sar, toen hy nog *Quæstor* was, de *binnen-Alpische
Galliers*, die over de Po woonden, reeds aan-
stookte om ook het zelve te eischen, en, toen hy
naderhand *Dictator* wierdt, heeft hy 't hen ge-
schonken: (6) doch niet met recht van stemmen,
't Zelfde heeft hy gedaan aan zyn' gemelde
Gallische Legioen, Alauda (7). Nog meer. Aan
eenige uitverkoorenen, zelfs van de *Over-Alpi-
sche*, heeft hy niet alleen het *Burgerrecht*, maar
zels zitting in den Raad gegeven. Immers
Suetonius (8) verhaalt ons, dat 'er Straatliedjes
tegen hem gezongen wierden, *dat de GALLIERS
op 't Raadhuys hun broeken badden afgestreeken, en
den Raadsbeerstabbaard aangetrokken.*

(6) GESCHONKEN] Dio Cassius *Hb.* [xli. p. 286.

(7) ALAUDA] Sueton. *Cæs.* 24.

(8) SUTTONIUS] *Cæs.* 76. en 80.

*Gallos Cæsar in triumphum ducit: iidem in Curia
Galli braccas deposuerunt, latum clavum fumpserunt.*

De *Broeken* toonen, dat ze *Over-Alpischen* en *Narbonensers*
waaren, die *Braccati* genoemd wierden. Suetonius noemt
ze ook *Semibarbari*, om dat ze tusschen de *Togati* en *Co-
mati* waaren. De *Togati* droegen reeds Romeinsche klee-
ding: doch de *Broeken* waaren de eigen' dragt der *Galliërs*,
en de Romeinen droegen geen'.

Op wat tyd de *Over-Alpische* het *Burgerrecht* ook verkreegen hebben, blykt niet klaar. Alexander ab *Alexandro* (9) zegt, dat *Claudius alle de Galliërs* daar mede begiftigd heeft. Doch 't is waarschynlyk, dat zy 't al eer gehad hebben. Lipsius meent, dat Augustus, (die twee jaaren in *Gallië* geweest is) 't hen geschonken heeft, schoon anders die Keizer daar gantsch niet mild meê was (10) Immers Strabo (11) zegt duidelyk, dat eenige der *Salyërs* en *Cavaren* (ten minsten de laatsten) het reeds by zyn' tyd hadden. Dit zou men kunnen uitleggen van die uitgekoorene van Cæsar, waar van ik § v. gesproken heb. Doch dat niet alleen de *Braccati*, maar ook de *Comati* 't lang voor *Claudius* gehad hebben, blykt klaar uit Tacitus, (12) want het was opdiën voet, dat zy zitting in den Raad verzochten, gelyk die ook

(9) ALEXANDRO.] IV. IO. p. 979.

(10) MILD MEE WAS] Immers Suetonius *Aug.* 40. verhaalt, dat dezelfs Vrouw *Livia*, die anders veel vermoogen op zyn' geest hadt, hem voor een' *Provinciaalen Galliër* (*tributario Gallo*) 't *Burgerrecht* verzocht, doch vergeeffsch. Echter hadt hy 't aan den *Germaanschen* *Segeltes* gegeven. Tacitus *Ann.* I. 58. Verder heb ik ergens geleezen, dat de *Driemannen* (waaronder dan mede Augustus) aan de *Galliërs* de *Vryheid* geschonken hebben, 't welk ik aan nader onderzoek overlaat.

(11) STRABO] *lib.* IV. p. 186. of 285.

(12) TACITUS] *Ann.* XI. 23. *Primoresque Galliæ, quæ Comata appellatur, fœdera & NB. Civitatem Romanam pridem affecuti.* De aanspraak des Keizers is in kooper gesneden, en te Lyons bewaard. Men kan ze vinden, zo verre ze nog leesbaar is, in de *Excursus A.* van Lipsius *ad Tac. d. l.* Zie la *Colonia Hist. Litt. de Lyons* p. 126-132. en Schildius de *Coalitione populorum lib.* I. cap. 15.

ook aan de Eduërs gegeven wierdt. Wyders heeft Antoninus Pius (13) het *Burgerrecht* geschonken aan de *gansche Waereld*, dat is, aan allen, die onder 't Romeinsche Gebied behoorden.

§. 7.

Dat zelfs de meeste Keizers dikwils en lang in *Gallië* zich persoonlyk hebben opgehouden, weet een ieder. Zelfs zyn 'er eenige gebooren, Claudius en Caracalla te Lyons, (14) en Carus te Narbonne, enz. gelyk ook een Zoon van Constantinus. Daar tegen zyn 'er ook in *Gallië*, of op de grenzen dood gebleeven, als Alexander Severus, en Honorius wilde den Ryzetel naar Lyons verplaatzen. Hoe veele, of Romeinsche Legerhoofden, of gebooren *Galliërs* zelf, hebben zich ook in *Gallië* tot Keizers opgeworpen, als Vindex, de beroemde Sabinus, Postumus, Victorinus, de Smit Marius, Tetricus, Proculus, Bonofus, Carausus, enz! En weder, te Rome waaren *Galliërs* bekleed met de eerste Ampten, en de Romeinen, die in *Gallië* gezonden wierden, trouwden *Gallische Vrouwen*, gelyk wy al vroeg onder Tiberius een' voornaam' Heer vinden. Silius, (*) die in groote bedieningen in *Gallië* was geweest. En dit is te opmerkelyker, om dat het anders van ouds aan de *Romeinsche* Amptenaaren in de *Provinciën* ver-

(13). PIUS] *In orbe Romano* l. 17. D. de *statu hominum*. (l. 5.) Ik zeg Plus, en niet *Caracalla*, zo als blykt uit de *Novella LXXVIII. cap. 5.*

(14) LYONS] Germanicus is daar ook gebooren.

(*) SILIUS] Tac: *Ann.* IV. 19.

verboden (15) was een' *Provinciale Vrouw* te trouwen. Doch dat Verbod schynt niet streng gehouden geweest te zyn; en in allen gevalle kan men zich verbeelden, dat zy *Gallische Meesteressen* hielden, zo als Cæsar (16) reeds daar van een voorbeeld heeft gegeven.

§. 8.

't Behoeft dus geen' breeder' Uitlegging, dat de *Latynsche* taal al heel vroeg onder de *Galliërs* zich verbreid heeft. 't Is zelfs waarschynlyk, dat men reeds, wanneer Cæsar eerst in *Gallië* quam, het *Latyn* verstaan heeft, dewyl hy anders zyn' brieven niet hadt behoeven (17) te schryven met Griexen letteren. Naderhand was Cæsars *Gallisch* Legioen (de *Alauda*) op zyn Romeinsch (18) zeer net gekleed, en geoeffend, en 't is dus niet te twyfelen, of die wapenoeffening is in 't *Latyn* geweest. En kort daar na vinden wy by Strabo, (19) dat de *Saljers* en *Cavari* (immers de laatste) reeds op zyn Romeins leefden, gekleed gingen, en NB. *de taal* spraken.

§. 9.

(15) VERBODEN] l. 65. §. I. D. *de ritu nuptiarum* (XXIII, 3.) Zie vooral Tacitus *Ann.* III. 33. 34. Hier van breeder in myn *Pleidooi* voor *Platorius*.

(16) CÆSAR] De Grootmoeder van Julius Sabinus was deszelfs Meesteres geweest. Zie Tacit: *Hist.* IV. 55.

(17) BEHOEVEN] Dus gist ook Perionius p. 37. Dat echter Divitiacus, schoon een Druïde, geen Latyn verstondt, moet ik daaruit besluiten, dat Cæsar, om met hem te spreken, een' Tolk moest neemen.

(18) ROMEINSCH] Suetonius *Cæs.* 24.

Disciplina cultusque Romano instituta et ornata.

(19) STRABO] *lib.* IV. p. 186. of 285.

§. 9.

In 't *Vierde Hoofdstuk* (*) §. v. vi. vii. en x. heb ik gesproken van 't School van *Griexe Weetenschappen*, 't welk reeds by Augustus tyd te Marseille was: van dat te Autun, alwaar ten tyde van Tiberius reeds veertig duizend Schoolieren waaren, waar uit men besluiten moet, dat het toen al eenigen tyd beroemd was geweest: van 't School, 't welk Caligula naderhand stichte te Lyon, enz. 't Spreekt genoegzaam van zelfs, dat die Romeinsche jongelingen, die te Marseille gingen *Studeeren*, hun' eigen' Taal mede gebragt en voortgeplant hebben. En wat het School van Caligula betreft, Suetonius (20) zegt met klare woorden, dat zo wel de *Latynsche*, als de *Griexe* welspreekendheid daar geoeffend wierdt. Ook is 't aanmerkelyk, dat Marseille by Varro (21) *Trilinguis* genoemd wordt. Onder dit woord (*Drietaalig*) wordt ook de Landtaal verstaan, waaruit ik dan begryp, dat zy by 't leeren van 't *Griex* en *Latyn* ook niet vergeeten hebben hun' eigen taal te verryken en te versieren. Op dezelfde plaatzen heb ik ook reeds aangehaald, hoe verre de *Gallische* welspreekendheid in 't kort beroemd is geworden, en zelfs heeft men verscheiden' uitneemende Latynsche Schryvers gehad, die uit *Gallie* geboortig waaren,

(*) HOOFDSTUK] Ik zal van de Weetenschappen der *Galliërs* breeder spreken in 't Pleidooi van *Platorius*.

(20) SUTTONIUS] *Cal. 20. Certamen Graeco Latineque Facundia.*

(21) VARRO] Ik vind hier toe aangehaald St. Hieronimus *tom. ix. p. 135.*

ren, Florus, (22) Petronius, (23) enz. en vooral is 't aanmerkelyk, dat een andere Julius Florus, (Neef van den Historieschryver) een Redenaar, (24) by wien Seneca zelf *gestudeerd* hadt, door Quintilianus geroemd wordt; als een Overvlieger in de *Gallische welspreekendheid*, en die de welspreekendheid in *Gallië* geleerd hadt.

§ 10.

Ik zal dit alles niet uitbreiden, om dat 'er Schryvers genoeg zyn, die alles, wat van de opkomt der wetenschappen in *Gallië* gezegd kan worden, of byzonderlyk verhandeld, of in een' algemeene Historie ingelast hebben. Tot myn oogmerk is 't genoeg, dat de *Latynsche* taal door de overheering in *Gallië* gebragt, en door 't voortzetten van Wetenschappen by de voornaamsten verder aangequeekt is. En 't geen nog verder gaat, wanneer by 't verval van 't Roomsche Ryk de *Latynsche* taal in Italiën en zelfs te Rome begon te bederven, bleef deszelfs zuiverheid (*) by de *Gallische* Geleerden, en men kan

(22) FLORUS] Zie Vossius *de Historicis Latinis*, in 't leven van Florus.

(23) PETRONIUS] Zo ik hier in dwaal, doe ik 't met Henricus Valefius, op 't gezag van een Vaers van Sidonius Apollinaris, waar in hy van de *Massilische Tuinen* spreekt. Ik laat het in zyn geheel. Daar zyn zekerlyk meer geweest, ten minsten, die in *Gallië* geschreeven hebben, gelyk Lactantius.

(24) REDENAAR] Van hem is 't beroemde *bon mot* aan een' Leerling der welspreekendheid, die zeer bedroefd was, om dat hy drie dagen lang zich 't hoofd hadt gebrooken over de *Inleiding* van zyn' *Redevoering*. *Wilt gy, zeide hy, beter maaken, dan gy kunt?* Zie Quintilianus *Inst. Orat.* X. iii. p. 618.

(*) ZUIVERHEID] 't Vaers van Aufonius is bekend:

Æmula te Latia decoras facundia lingua.

kan uit een' lofrede van Eumenius zien, hoe veel zorg Constantius, de Vader van Constantinus, gedragen heeft voor de *Gallische* Scholen, byzonderlyk voor die van Autun. By 't Gemeen is ook allengskens het *Latyn* met de Landtaal (25) vermengd geworden, doch zonder te letten op de regelen der Spraakkundé, en meest met een' andere bulging van uitgangen der woorden, en met behouding der hulpwoorden van *hebben*, *zyn* enz. die aan de Celtische taal eigen schynen. Hier uit groeide met den tyd een' brabbeltaal, veel gelykende naar quaad Katalaansch; waarom ze ook *Romana Rustica* wierdt genoemd. En 't geen 't slimste was, elke *Provincie* hadt byna een' byzonder

(25) LANDTAAL.] Ik stel buiten twyffel, dat de oude Landtaal *Celtisch* is geweest. Of de Barden een' andere taal gehad hebben, weeten wy niet, dewyl ze geen schrift nagelaten hebben, en veelen meenen, dat wy 'er weinig aan verlooren hebben. Zo 'er nog overblyfzelen der oude *Gallische* taal na zo veel' veranderingen, en invallen van allerlei vreemde volkeren te vinden zyn, moet het aan de zeekant weezen, daar zomnige oude *Galliërs* heen gevluucht zyn, gelyk Caesar B. G. VIII. 31, verhaalt van Dumnacus, Hertog der Andes, en dus zou men ze zoeken moeten in laag Bretagne; (waar de Heer Pelloutier ook verzekert, dat nog veel' oude Celtische woorden in gebruik zyn gebleeven *Liv. I. chap. 15. p. 159.*) en verder by ons en in Vriesland, of in bergachtige of moerassige onvruchtbaare plaatzen, daar de overwinnaars niet hebben kunnen, of willen roomen. Men ziet hier van een voorbeeld in Spanje, daar de nakoomelingen der Mooren in de hooge bergen van Granada (*Alpaxarras*) de Arabische taal gehouden hebben, daar ze in de laagten Spaansch spreken: waarom ook de Biskaiers by uitneemendheid *Hidalgos* willen heeten. In 't algemeen zien wy onderwyl uit de woorden, die de Romeinsche en Griexsche Schryvers als oud *Gallische*, opgeeven, dat ze veel overéénkomt met het Duitsch hebben. Zie Fauchet de la langue & poësie Française Chap. 2. p. 534, 535.

K.

der *jargon* gevormd, zo verre, dat de eene de andere niet dan met moeite verstaan kon.

§. II.

Wanneer naderhand de Franken na veele aanvallen eindelyk in 't begin der Vyfde Eeuw zich meester van *Gallië* maakten, hebben de *Galliërs* weder op nieuws in hun' taal een' toevloed van Frankifche woorden gekreegen: ik zeg, op nieuws, om dat ik onderstel, dat de oude taal der *Germaanen* en *Galliërs* dezelfde (*Celtifche*) is geweest, fchoon met onderscheid van uitspraak en tongvallen, zo als men dit vindt in alle bekende taalen. Daar tegen hebben de Franken van de *Galliërs* *Latyn* geleerd, zo goed en quaad, als die het fpraken, en dus de *Gallifche*, of eigentyk de *Romansche* taal, weder vermengd zynde met de *Frankifche*, maakte dit t'zaamen een' nieuw mengelmoes, en men kan daar van best oordeelen uit het voorbeeld, het welk ik in 't *Eerfte Hoofdstuk* § XIII. heb bygebragt, van 't *Tractaat* (26) van Lodewyk, den Zoon van Lodewyk den Vroomen, in 't *Fransch* van dien tyd (841) 't welk een hedendaagsche *Franschman* qualyk verstaan kan. 't Kluchtigfte was, dat men zelfs, als men *Latyn* (*) wilde

(26) TRACTAAT.) Fauchet d. l. brengt het ook by uit echte gedenkschriften: en ik heb 't ook federt het fchryven van 't *Eerfte Hoofdstuk* gevonden by Tuinman, in de *Voorrede* voor 't *Vervolg* van zyn' *Fakkell*. Fauchet voegt 'er den *Eed* van 't volk by: *fi Lodhuwigs fagrament. que fons fradre Karle juras conseruat, & Karlus meo fendi, de fua part ñ lo ftanis: fi jo returnar non lint pois nejo ne nuls cui eo returnar int pois in nulla adjuba contra Lodhuwig nuntiver..*

(*) *LATYN.*] Zie Tuinmans *Voorrede* voor 't *Vervolg* van zyn' *Fakkell*.

wilde ſchryven , aan Duitſche woorden *Latynſche* uitgangen gaf. (Dus was een Bruidegom, *Bridgamus*, een Koffer *Coffrum*, enz.) Ook koppelde men Frankiſche en Latynſche woorden aan malkanderen (als *vinicopium*, *aquagangium*, enz.) of men ſmeedde gansch nieuwe. *Clangorium* was een Klokhuis, *Klinkklankorium* 't gelui, enz.

§. 12.

Dit mengelmoes was echter in Vrankryk de beſte taal, die meer te Parys, dan in de *Provinciën* geſproken wierdt, en zo zeer onderscheiden van de gemeene, dat een Poëet zich *airs* gaf, als hy in die taal ſchryven kon. (27) Dewyl nu 't Latyn of *Romeinſch* daar in doorkſtak, noemde men ze *Romans*, en de ſchriften in die taal *Romances*: (28) en weder aan de andere zyde was ze zo verre onderscheiden van 't waare *Latyn*, dat men boeken uit het Latyn in 't *Romans* vertaalde. (29) Hoe 't zy, 't komt hier op uit, dat, als men 't Franſch van laater tyden, tot heden toe, in de ſmeltkroes werpt, men vindt, dat de woorden, als ze niet klaar *Duitſch* (30) zyn, een' *Latynſchen* oorsprong heb-

(17) KON.] Fauchet p. 541. geeft een Vaers van Lambert li Cors:

Veſtu comme Francois, & ſot (ſeñt) parler Roman.

Hy zegt'er by, dat de Zwitzers ook in plaats van te zeggen: *Ik kan goed Franſch ſpreken*, zeggen, *goed Romans*.

(18) ROMANCES.] De Spanjaarden noemen dus ook hun gemeene taal, zekerlyk uit den zelfden oorsprong.

(29) VERTAALDE.] Fauchet p. 539. *verſo*, brengt een Vaersje by van 1150.

Qui de Latin la trest, & en Roman la mit.

(30) DUITSCH.] Zie een Kapittel de *Vocabulis Franco-Gallia*, *qua ex puro puro Germanico sunt nata*, by Beſoldus de *Ling: Immut: cap. 18. p. 83.* By voorbeeld, *affon-*
bite,

hebben. En dit ontdekt men nog meer, als men de oude spelling (31) ziet, waar in de rustende letters, die niet uitgesproken worden, niet uitgeschraapt zyn.

§. 13.

Niet tegenstaande dit alles, bleef echter ook nog by de Grooten (zo verre men kan nagaan) 't rechte *Latyn* (zo zuiver, als 't de onweetendheid toeliet) in achtting. Vooral hielp hier toe naderhand de invoering van 't Christendom, dewyl de Kerkdienst in 't *Latyn* geschiedde, en dus alle, die van Kerkelyke Ampten genot wilden hebben, *Latyn* moesten leeren. By Karel den Grooten, die de geleerdheid herleeven deedt, wierden alle zaaken van Regeering en Rechtspleeging, en alle onderwyzingen in Wetenschappen, zelfs in den Godsdienst, in die taal behandeld. Dit is ook zo gebleeven, onder Lodewyk den Goeden, enz: en de gemelde verwarde verscheidenheid der *Provinciaale* gemeene taalen, maakte het gebruik van 't *Latyn* nog noodzaakelyker. Doch in 't geheel was 't

Latyn

blé, auberge, ban, bane, boulevard, busin, court, cramps, curve, dansé, escarlatte, echevin, esclave, escluse, ecreviffe, espervier, espier, etrue, faulcon, fin, flèche, fluse, franc, garbe, garde, gliffer, graver, gros, guespe, hache, haïr, bale, balebarde, bëberger, jardin, lance, lécher, los, maigre, manteau, marche, marechal, nuque, parc, perle, pieder, pipe, plaider, plat, priser, rang, rat, rente, riche, rôle, rond, sausse, seuldover, sucre, tétine, tonne, tourte, trompette, valise en oneindige meer, waar van de oorsprong vergeeten is.

(31 SPREKING.) By voorbeeld, *honesto, feste*, in plaats van *bonéto, fète*, enz.

Latyn de *Hoftaal*, en wierdt by voornaame Liedden gebruikt in brieven, zo als men zien kan uit die van St. Bernard en Abelard. Zelfs is 't waarschynelyk, dat alle vaerzen en liederen, en genoegzaam alle schriften voor de twaalfde Eeuw in 't *Latyn* zyn geweest, (32) en 't is zeker, dat ook de Geestelyken in die taal predikten en *Catechiseerden*.

§ 14.

't Was eerst ten tyde van Lodewyk den Jongen, dat de gemeene Fransche taal 't hoofd tegen de Latynsche opbeurde, en (zo verre wy weder kunnen nagaan) is de Ridder Bechade (33) in 1130 de eerste geweest, die de *Inneeming van Jerusalem* in Fransche vaerzen met Ichroom heeft durven voor den dag brengen. Dit Gedicht is verlooren, doch men heeft andere Historien behouden (waare en versierde) die in gemeen *Fransch*, 't welk *Romans* genoemd wierdt, kort daar na of ter zelfder tyd gemaakt zyn.

't Was echter eerst onder Philippus Augustus, dat Alexander van Parys door zyn Heldendicht van *Alexander den Grooten* de gemeene *Fransche* taal aan 't Hof deed doorbreken, om dat 'er de Koning en de Grooten van 't Hof onder oude naamen in geleid wierden. Hier door kreeg ze eindelyk een' blyvenden roem: en kort daar na gebruikte men ze ook *in proze*, zo als blykt uit de *Roman Tristan* in 1150.

§ 15.

(32) GEWEEST.] Zie de *Revolutions de la Langue Françoise* voor de *Poësies du Roi de Navarre*.

(33) BECHADE.] Daar zyn Geleerden, die Bechade den voorrang betwisten.

Eenigen tyd daar na moest zy nog worstelen met de *Latynsche*, die op den Predikstoel, en in Staats-schriften bleef stand houden: doch eindelijk onder St. Louis, zegepraalde zy volkoomen. Men begon zelfs Aristoteles, enz. in 't *Franscb* te vertolken, en kort na het jaar 1240 vindt men reeds Staats-schriften en verscheiden' boeken over geleerde stoffen, (byzonderlyk over 't Recht) in de gemeene taal, die ook aan 't Hof gesproken en geschreeven wierdt. En zelfs schynt zè toen door 't gebruik op een' voet gevestigd te zyn geweest, dat men zich inbeeldde, dat ze tot den top van volkoomenheid gebragt was.

Ik heb my by deezen oorsprong en loop der *Fransche* taal wat langer opgehouden, om dat 'er by ons myns weetens weinig van geschreeven is, en de *Fransche* boeken, (34) die 't beschryven, in elx handen niet zyn: doch men zal nu zich niet verwonderen, dat in 't *Franscb* zo veel' *Latynsche* woorden zyn gebleeven. Men moet

(34) BOEKEN.] Zie vooral de bovengemelde *Revolutions*, enz. en den President Fauchet *de la Langue & Poësie Française*. Den laatsten heb ik van Parys moeten ontbieden, gelyk ook de Heer Burman dat boek in Holland vergeefs gezocht heeft. Zie zyn' *Nieuwe Aanmerkingen* p. 322. Zo men nog meer wil weten van oude *Fransche* Poëeten in *Romanse* taal, kan men 't *Discours* van M Galland leezen in *Les Memoires de Littérature de l'Académie des Inscriptions*, enz. tom. II. part. 2. p. 465.

moet 'er nog by aanmerken, dat in Vrankryk 't *Latyn* in de Kerken (35) stand heeft gehouden, tot den huidige dag. Nog is 'er in laater tyden by gekoomen, dat zommige Dichters, vooral Konfard, (36) met het *Latyn*, 't welk reeds in de taal was, niet te vrede zynde, nog meer Griexe en *Latynsche* woorden, als ze naar hun oordeel in de ooren wel klonken, hebben overgenomen, 't welk Boileau (37) met recht een' *faste pedantesque* noemt. En in 't geheel heeft de herleving der Weetenschappen sedert den tyd van François den Eersten tot de overneeming van *Latynsche* woorden allengskens veel gelegenheid gegeven: gelyk men ook aan Vrankryk de eer moet laten, dat het mannen (38) heeft voortgebracht, die de oude Romeinsche geleerdheid, en vervolgens de taal in den grond geoeffend hebben.

(35) KERKEN.] Dit verdient opmerking. Men zoekt 'er veel geheim in, dat de Katholyken in de Miffen, Gebeden, Gezangen, enz. een' taal gebruiken, die tegenwoordig van 't Gemeen niet verstaan wordt. Doch de eenvoudige reden is, dat ten tyde van de invoering van 't Christendom, het Latyn in Italië, Spanje, 'en Vrankryk een' bekende Taal, en zelfs de Hoofdtal was.

(36) RONSARD.] Zyn' Minne-dichten zelfs waaren zoo vol Griex en Latyn, dat zyn' Meesteressen een' *Commentaire* nodig hadden om ze te verstaan. Zie Mervezin *Histoire & Regles*. &c p. 84. Dit volgden anderen na, en droegen 'er zelfs roem op, als hun' Vaerzen onverstaanbaar waaren. p. 86.

(37) BOILEAU.) *Art Poëtique* l. 123.

(38) MANNEN.] By voorbeeld, de twee Stephanussen, Turnebus, Casaubonus, Salmasius, Menage, en veel' anderen.

ACHTSTE HOOFDSTUK.

*Over 't gebruik van vreemde woorden
in de Duitſche Taal, en waar eerst
van Oosterſche.*

§. 1.

EIndelyk, na dat ik zo lang by de vreemde (1) taalen omgezworven heb, kom ik, als een goed Patriot, (2) tot onze eigene, en de eerste vraag is, wat taal de oude *Germaanen* gesproken hebben? zekerlyk *Celtiſch*. Want dat de *Germaanen*, *Galliërs*, *Spanjaarden*, *Britten*, en *Illyriërs*, doch byzonderlyk de twee eerste onder de *Celten*, of, zo men wil, onder de *Celtoſcythen* behooren, behoef ik na Cluverius (3) niet te bewyzen. Hier uit volgt dan ook, dat zy van ouds dezelfde taal hebben gehad met de *Galliërs*. En 't doet hier niets ter zaake, of de *Galliërs* van de *Germaanen*, of de *Germaanen* van de

(1) **VREEMDE.]** 't Geen ik in de Franſche taal gezegtheb, zal ook veel by 't *Duitſch* te paſſe komen: en zelfs zal ik hier en daar gelegenheid vinden om 't geen ik by de *Franſche* vergeeten heb, nog in te voegen.

(2) **PATRIOT.]** Hier paſt de plaats van Justinus XLIII. 1. 1. *Troguſ veluti poſt longam peregrinationem domum revertitur, ingrati civiſ exiſſimans, ſi, cum omnium gentium res geſtas illuſtravit, de ſola patria taceat.* Serrarius *Rer Mogunt.* I. 1. p. 3. noemt een' die in zyn' Vaderlandſche zaſken onkundig is, een' *vreemdeling in Jeruſalem*, vragende ook: *En wervt gy deeze dingen niet?* Hier paſt mede de bekende beſtraffing van Mucius aan Servius: *Turpe eſt patrio, &c.* l. 2. §. 23. *D. de orig. jur.* I. 2.)

(3) **CLOVERIUS.]** *Germa. Ant.* I. 11. Zie ook Hadrianus Junius *Batavia*, cap. 22.

de *Galliërs* oorspronkelyk zyn, waar over Cluverius en Bodinus getwift (4) hebben. 't Eerſte is echter 't waarſchynlykſte, volgens den loop der Volkeren na de Babylonifche verwarring. En 't geen wy leezen (5) van overtochten of volkplantingen, die de *Galliërs* naderhand in *Germanië* gedaan hebben, raakt den eerſten oorspronk niet. Hoe 't zy, de taal is in den grond dezelfde geweest, en dit is door den Heer Pelloutier (6) zo grondig, en zo omſtandig beweezen, dat ik liever den Leezer daar toe wil verwyzen, dan denzelve uit ſchryven.

§. 2.

• Zo wy dus by Julius Cæſar (7) leezen, dat er in de taal der Belgen, Celten, en Aquitaanen onderscheid was, en dat de *Germaanſche* Koning, Arioviſtus, 't *Galliſch* door een lang verblyf in 't land taamelyk geleerd hadt: by Strabo, (8) dat de taal der *Aquitaanen* van die der andere *Galliërs* verſchilde: by Suetonius, (9) dat Caligula groote *Galliërs* 't *Germaanſch* liet leeren, om ze in zyn' triomf te doen doorgaan voor overwonnen *Germaanen*: by Tacitus, (10) dat

(4) GETWIST.] Zie Cluverius I. III.

(5) LEEZEN.] Zie Julius Cæſar B. G. VI. 24. Tacitus *M. G.* 28. Lascaris in *Historia Coloniarum a Gallis in exteras Nationes miſſarum* lib. I. Dithmarus ad *Tacit. M. G.* 2. en Cluverius *Germ. Ant.* III. IV.

(6) PELLOUTIER.] *Hiſtoire des Celtes* I. XV.

(7) CÆSAR.] *B. G.* I. I. en 47.

(8) STRABO.) *Lib.* IV. p. 176. of 257.

(9) SUETONIUS. *Calig.* 47.

(10) TACITUS.) *Germ.* 43.

dat de *Gotbinen* geen' *Germaanen* waaren, om dat ze *Gallifch* spraaken: zo moet men dit alles verstaan van de verscheidenheid van *Dialect*, (11) en van die verandering, (12) die de tyd altyd in een' taal brengt, schoon ze in den grond dezelfde blyft. Wy zien dit nog heden (13) in 't Zweedsch en Deensch, in 't Hoog-en Neêrduitsch, enz: en zelfs heeft een Sax moeite om een' Oostenryker te verstaan, gelyk ook nog tegenwoordig in Vrankryk groot onderscheid is in de spraaken der *Provinciën*. Dus leezen wy ook in 't *tweede Boek der Koningen XVIII: 26.* dat het gemeene Joodsche volk 't *Syrisch* niet verstondt. Ik gebruik dus de uitdrukking van Strabo, (14) *dat zy wel niet dezelfde taal hadden, doch dat de taalen weinig verschilden.* En even-ééns zegt Tacitus, dat 'er verschil was in de taal der *Galliërs* en *Britten*, (15) schoon de laatste waarschynelyk van de eerste gesprooten waaren: (16) en weder, dat die van de *Esterlingers* (17) meer gelyk was aan de *Britsche*, gelyk die van de *Gotbinen* overéénquam met de *Gallische*

(11) DIALECT.) Zie Bulæus achter Friccius de *Druidis* p. 153.

(12) VERANDERING.) Ik heb hier van gesproken in 't *Eerste Hoofdstuk*, byzonderlyk §. VIII. XII. EN XVIII.

(13) HEDEN.] Zie Besoldus de *natura populorum*, Cap. 10.

(14) STRABO.] *Libr. IV. init. ουχ' ὁμογλώττωι, ἀλλὰ μικρὸν παραλλάττοντας ταῖς γλώτταις.*

(15) BRITTEN.] *Sermo band mulium diversus.* Tacitus *Agr. XI.*

(16) WAAREN.] De *Galliërs* deden ook dagelyx reizen naar *Britanniën*, al was 't maar om 't *Druiden* Ambacht te gaan leeren.

(17) ESTERLINGERS.) *Æstiorum Lingua Britannica prior.* Tacitus *M. G. 45.*

ſche. En op dezelfde wyze verſta ik ook 't verſchil tuffchen de oude Italiaanſche taalen, *Sabina*, *Oſca*, en *Tuſculana*, en vooral, 't geen gezegd wordt van Mithridates, (18) die twee-entwintig, of zelfs vyf-en-twintig taalen kon ſpreken, ~B. van *Natiën*, die *onder zyn gebied* waren: 't welk zekerlyk alleen *Dialecten* zyn geweest, dewyl 't niet te gelooven is, dat in een klein Koninkryk, als dat van Pontus, zo veel verſcheiden taalen konden zyn.

§ 3.

Doch ik zal my daar mede niet ophouden, en ter zaake treden. Ik begin dus eerst met de *Hebreeuſche* en *Ooſterſche* woorden, die in de *Duiſche* taal zyn. De Geleerden (19) hebben

(18) MITHRIDATES.] Plinius VII. 24. Valerius Maximus VIII. VII. *Ext.* 16. Gell: XVII. 17.

(19) GELEERDEN.] Aangehaald by Wolf *Bibl. Hebr.* P II. p. 636. Voeg 'er by Frid. Hiſſcherus in zyn' *Eber in Germania*, te vinden in de *Analeſta ex omni meliorum literarum genere*. T. I. p. 219. Ook vindt men in de Berlynſche *Hiſtoire de l'Academie* 1745. p. 188-203. *Reflexions ſur la convenance de la langue Celtique, & en particulier de la Teutonique, avec celles de l'Orient*, waar in de Schryver tracht te toonen, dat de *Duiſche* taal aſtamt van de *Ooſterſche*. Men heeft het zelfde ook gezocht in 't Ongerſch, Deenſch, Laplands, en meer Noordſche taalen. Zie Wolf *d. l.* en voeg 'er by Wakkius, *Wie die überalſe Teuſche ſprache meiſtentheils ihren Ubrſprung aus der Cultiſch-oder Chaldaïſchen habe, und die Beyerſche vom dem Syriſchen, &c.* Oerſelii *Harmonia Linguarum Orientalis & Occidentalis, Speciatimque Hungarica cum Hebræa: Mühlſius* in zyn' *Differtatio de Origine Variarum Linguarum, Stirpequeac matre Græca, Latina, et Germanica Hebræa.* Cajanus *de Lingua Ebræa et Finnica convenientia*, enz. Zie van de *Perſiſche* woorden, die in onze

ben zich veel moeite gegeven om ze te verzamelen. Zy vinden ook een' groote gelykenis tusschen de oude Runische Letteren, (*) en de Hebreeuwſche. Zy spreken ook van een' gelykheid in de letterverzettingen, in de verandering der klinkletteren in 't meerder getal (†) in de woord-buigingen, en vooral in de menigvuldigheid der wortelwoorden van één' lettergreep: Verder spreken zy van oneindige *Hebraïsmen*. En zelfs zyn 'er, die in hun' yver oordeelen, dat men geen' taal (‡) recht grondig verstaan kan, zonder 't *Hebreeuws* te weeten, en dat men 't Duitsch behoorde te leeren door een' *Hebreeuwſche* spraakkunst. Ik verſtaa geen *Hebreeuws* genoeg, om van dit alles te durven oordeelen. Ik zal ook hier niet herhaalen, 't gene ik in 't *Vierde Hoofdstuk* §. 11. gezegd heb van de *Hebreeuwſche* woorden, die in 't *Franſch* uit de oude eerſte taal zyn *overgebleeven*: 't welk men ook kan toepaſſen op 't *Duitsch*. Doch dewyl myn oogmerk eigentlyk loopt op *overgenomen* woorden, moet ik alleen nagaan, wat gelykenheid tot die overneeming geweest kan zyn.

§ 4

onze taal zyn, 's *Eerſte Hoofdstuk* §. xix. Voeg 'er by Pfeifferus in *Introduſione in Orientem*: 14. en Ol. Othelius de *Convenientia Linguae Perſicae cum Gothica*, enz. Van de *Ooſt- en Weſt-Indiſche* woorden, die wy in onze taal door de vaart gekreegen hebben, is 't niet de pyne waardig te ſpreken: doch men kan ze hier by voegen.

(*) LETTEREN.) Zie Wormius *Literat. Rum. Cap. xxi*.

(†) MEERDER GETAL.) Dit heeft plaats in 't Hoogduitsch: *Vater Väter, Bruder Brüder, Man Männer, Stad Städte*, enz.

(‡) GEEN' TAAL.) Mühlſius *d. l. p. 97.* oordeelt, dat Cicero en Varro 't Latyn niet grondig hebben kunnen verſtaan, by gebrek van Hebreeuws te kennen. Zie hem ook van de Hebreeuwſche Spraakkunst. *p. 101.* enz.

De oude *Overleveringen* (die ik, hoe onge-
looffelyk, en dikwils belacchelyk, met geen flil-
zwygen wil voorby gaan) zyn verscheiden'. De
eerste van die my bekend zyn, is die van *Her-
cules Ogmius*, die uit Phenicië herwaarts zou
aangeland zyn, en van wien ik reets in 't *Vier-
de Hoofdstuk* §. 11. n. 4 en § vi. n. 20. gesproo-
ken heb. 't Is niet onwaarschynelyk, en 't een-
voudigste, *Ogmius* te haalen van een oud Scy-
tisch woordt, 't welk *oud* of *aanzienelyk* bete-
kent, en zo veel wil zeggen als een' *Hoog Man*(*).
Doch andere Geleerden zoeken in den naam
van *Ogmius* den Koning van *Bafan*, *Og*. 't Verhaal
van de *Afrikaansche Kolommen* met het opschrift
van *Vluchtelingen voor 't aangezigt van Josua* is be-
kend. Nog hadden scherpiende Geesten daar by
kunnen aanmerken, dat deeze *Hercules* ook
Magusanus (20) heet, en dat *Magusa* (21) een
Afrikaansche Stad is. Doch by ongeluk is die
beerlyke Koning, *Og*, (22) in zyn Land *verdelgd*
en *dood* gebleeven, en *Josua*, (23) zyn *Over-
winnaar*, kan 't ook niet geweest zyn, dewyl
die (ook in zyn eigen Land) honderd en tien
jaaren oud geworden, en gestorven is Ja zelfs
wordt zyn begraafplaats aangetekend, *in de
Land*.

(*) HOGGMAN.] Waldensels in *Select. Antiq. lib. II. cap.*
5. en *lib. IX. cap. 10.*

(20) MAGUSANUS.] In 1614. is een steen met het opschrift,
Hercules Magusanus, by Westkapelle in Zeeland opgegra-
ven. Zie de Afbeelding by Keisler *Antiq. Sept. p. 200.*

(21) MAGUSA.] Plinius VI. 29. p. 375.

(22) OG.] *Deuter: XXXI. 4. Psalm CXXXVI. 18, 19.*

(23) JOSUA.] *Josua XXIV. 29, 30.*

Landpale zyns Erfdeels te Timnaïbserab. Ik zal van dat soort van *Herculeffen* nader spreken, als ik by 't *Griew* ben.

§ 5.

De tweede Overlevering is van den Egyptischen Koning *Tbulis*, die naar 't verhaal van *Suidas* (24) over den ganschen Oceaan geëerscht zou hebben, en zelfs *Tbule* naar zyn naam genoemd. De derde is van den Tyrischen *Mantinius* en zyn' zuster *Dercyllis*, die (zo men 't gelooven wil) lang voor Alexanders tyd in 't Noorden, en NB. door de Waagats (25) gereisd hebben, en van welker *Avantuuren* *Antonius Diogenes* (26) omtrent den tyd van *Ptolomæus Soter* vier en twintig boeken heeft t'zaamen geslanst, met den naam van *Ongelooffelyke Wonderen van Tbule*. Naar zyn voorgeven hadt hy die getrokken uit het *Origineele Journaal*, geschreeven op Cypresse tafelen, het welk *Alexander* in de Graffteden der gemelde Keizers, zelf te Tyrus gevonden had in een kistje, met een opschrift: *Wie gy zyt, open dit, en gy zult*

(24) *SUIDAS.*] Op 't woord *βοτάναι*. Doch by ongeluk word de naam van deezen Monarch by *Manethon*, *Herodotus*, en anderen, die men in Ægyptische zaaken bybrengt, niet gevonden. Zie *Bochart Canaan* I. 40.

(25) *WAAIGATS.*] Op deeze plaats schynt de Heer *Huët* niet gelet te hebben *Hist. du Commerce &c. chap. LVI. n. 1.* wanneer hy zegt, dat de ouden 't *minste vermoeden* niet hebben gehad van die passagiën, die men in laater tyden gezocht heeft door 't Noorden.

(26) *DIOGENES.*] *Photius* heeft 'er een lang en net uittrekzel van bewaard c. 166. p. 355. 't Is een zaamenweefzel van allerlei *Contes des Fées*, op zyn Noordich.

zult wonderen leeren. Men kan hier een' vierde byvoegen van *Friso*, (27) die uit de Indiën door *Asie* herwaarts zou aangeland zyn. Doch de vyfde en voornaamste, is die van *Odinus*, die volgens de Yslandsche Edda en volgens 't algemeen Noordsche Geloof uit *Asie* (28) is gekoomen. En zo't al waar was, dat *Odinus* dezelve persoon met *Ulysses* is geweest (waar van ik *Hoofdstuk IX. §. X.* spreek zal) zou hy toch *Trojaansche* gevangenen, en zelfs een' *Trojaansche* Vrouw gehad hebben. Hoe't zy, de Edda zegt duidelyk in 't einde van 't *derde Hoofdstuk*, dat deze *Asiaan*en door huwelyken, enz. zich in *Saxen* en de gantsche Noordsche Waereld hebben uitgebreid, en dat NB. *de taal der ASIAANEN de eigen' en gemeene taal* (29) *is geworden van alle deszelfs bewoonders*. Ook is dit zeker, dat men in 't Noorden zeer veel' plaatzen vindt, welker naamen *Asiatiscb* luiden, *Asgaard*, enz. en zelfs *Affenburg*, waar van *Tacitus* reeds spreekt.

§ 5.

(27) FRISO.] Zie de *Voorrede* van den Heer W. van Haren, voor zyn' deftigen *Friso*: een *Heldendicht*, naar de regelen, en geen' *gerymde Historie*.

(28) ASIE.] In de Edda wort de Vrouw van *Odinus* *Frigga* genoemd, in welken naam men *Pbrygia* een' *Trojaansche* zoekt; doch dit ter zyde latende, 't is zeker, dat alle, die van 't gevolg van *Odinus* geweest zyn, in dezelve Edda *Asen* en *Asianen* genoemd worden, gelyk ook derzelver halve Goden. Daar zyn 'er, die zeggen willen, dat het woord *As God* betekent, en zelfs den *eenigen* God, dewyl *As* in den grond *een* beduidt, welken zin 't nog hendaags in onze taal behouden heeft. Doch dat de Edda door *As* een' *Asiatiscbe* verstaat, blykt uit het gene ik aanstonds zeggen zal.

(29) TAAL.] Hier uit blykt klaar, dat de schryver van de Edda, die 't echter toen beter geweten heeft, als wy 'er nu naar raaden, door 't woord *As* niet *God*, maar *Asiatiscb* heeft verstaan. Zie n. 28.

't Is waar, dat alle deeze Overleveringen, (en moogelyk zyn 'er nog meer, die my niet te binnen schieten) enkel schynen te steunen op praatjes en Poëtische fabelen: doch van de *Edda* moet ik iets meer zeggen, te meer, om dat dit boek buiten 't Noorden niet zeer bekend is. (30) Zekerlyk is het een' *Rapsodie* van de ongerymdste droomen, die ooit in een menschelyk harsfenvat vallen kunnen. Doch deszelfs ouderdom, (32) maakt het eerwaardig. En even als Hesiodus (in zyn' *Theogonia*) en naderhand Ovidius (in zyn' *Metamorphosis*) alle de oude fabelen van hun' tyd en land hebben by één verzameld, zo is ook de *Edda* een kort begrip; van 't geen men in de elfde Eeuw van oude Noordsche Geschiedenissen, in 't algemeen geloofde; en door overlevering van Ouders tot Kinderen onthouden hadt: alles getrokken uit de

(30) BEKEND IS.] Verscheidene Géleerden, en zelfs Bossus in *epist. ad Reinsum* XCIII. p. 361. hebben *Edda* genomen voor een' Historieschryver, die van Yslandsche zaken geschreeven hadt. Keyser in zyn' *Antiquitates Septentr.* p. 10. spreekt hier van, gelyk ook de Heer Schutze; in een *Schuttschrift* II, 1. 4. Dus nam een onkundige de *Totalliters* voor een' *Natie*. *Dat moet een slecht Volk wezen, zei hy. Men leeft altyd in de Cowrauten, dat ze geslagen zyn.*

(31) RAPSDIE.] De Heer Huët in zyn *Discours sur l'origine des Romains* veracht de *Edda* geweldig. Doch zie hier tegen, Bartholinus *de Causis Contemptæ a Danis adhuc Gentibus smertis.* cap. XI. p. 191.

(32) OUDERDOM.] Eerst heeft Sædmundus ze t'zaamen gebragt in 't Jaar 1057. of daar omtrent. Deeze is verloorren, doch Snorro Sturlezon, een Wethouder in Ysland, heeft ze omtrent het Jaar 1200 verkort, zo als wy ze nu hebben.

de aloude Gezangen (33), die van ouds (zo als bekend is) genoegzaam by alle *Natiën* de éénige Lands Kronykenwaaren, waaruit de eerste Historieschryvers de waarheid hebben moeten putten, schiftende de byhangzelen van 't wezentlyke lichaam. En dus moet ik op de *Edda* toepassen, 't geen Strabo (34) van de Gedichten van Homerus zegt, dat men niet moet denken, dat de Poëet alles uit zyn hoofd verzonnen heeft; doch de waarheid tot een' grond genoomen, met byvoeging der aangenoome overleveringen (zo als hy die uit de gemeene geruchten verzameld hadt) en met verderen opschik van Poëtische Versierselen. En dewyl dus altyd de Voetstappen der waare Historie overblyven, moet ten minsten de *Edda* gelden, om te doen gelooven, dat 'er een *Odinus* is geweest, en dat die *Odinus* gekoomen is uit *Asië*.

§. 7.

Dit is alles, wat ik weet van *Overleveringen*, en van de zelfde *muntstoffe*, reken ik ook veel' zaaken, die men ons vertelt van den oorsprong der Noordsche Volkeren. In 't algemeen, is 't een' zekere waarheid, die wy moeten

(33) GEZANGEN] In alle de oude Gezangen en *Sagen*, die nog overig zyn, vindt men ook nog eeven dezelfde *Mythologie*, als in de *Edda*. Daar zyn Geleerden, die in de *Edda* ook spoozen van de Heilige Schrift zoeken. Zie *Kesler antiq. sept. p. 447. & seqq.* doch wat wonder? *Sæmundus* is zekerlyk een Christen geweest, en de Voorrede van *Snorro* is gemaakt van iemand, dien de Bybelhistorie niet onbekend was.

(34) STRABO] *lib. I. p. 23. of 42. en lib. V. p. 224. of 347.*

L

ten vaststellen, dat zy uit het Oosten zyn gekoomen: doch in 't byzonder met dag, en *datum* te willen zeggen, dat *Gomer*, (een Zoon van Noachs kleinzoon, *Tbogarma*,) in 't jaar 173 na den Zundvloed; in 't Noorden is gekoomen (waar van de naam van *Cimbren* en *Germanen* zou gebleeven zyn) is onvoorzigtig. Evenééns laat ik ook de afstamming der Koningen van Deenemarken van *Dan* voor de rekening van *Saxo*, (35) die ze ons opgeeft op 't geloof van oude opschriften en gezangen, doch waar van hy niets heeft kunnen opwyzen.

§. 8.

Zo wy verder oude Schryvers nazien, vinden wy by *Diodorus Siculus* (36) en *Plinius*, (37) dat de *Sarmaaten*' afkomstig zyn van de *Meden*. Daar tegen stellen *Solinus*, (38) *Ammianus Marcellinus* en anderen, dat de *Perser* en *Meden* in den oorsprong *Scythen* zyn. 't Is ook waar, dat 'er iets gemeens is tusschen de *Meden*, en de *Scytische* Volkeren. De *Parthen* (39) spraken half *Medisch* en half *Scytisch*, en zelfs reeds ten tyde van *Herodotus* (40) waaren 'er by den *Donau* Volkeren, die zich beroemden, dat

(35) *SAXO*] Deze heeft geleefd in de twaalfde Eeuw, doch is door *Toifæus* en *Stephanus* genoeg wederlegd.

(36) *DIODORUS SICULUS*] *lib. II. p. 90.*

(37) *PLINIUS*] *VI. 7.*

(38) *SOLINUS*] *Cap. XXV. p. 235. Ammianus Marcellinus XXXI. III. p. 620.*

(39) *PARTHEN*] *Justinus XLI. 7.*

(40) *HERODOTUS*] *I. 197. en V. 9. Zie van dit alles Peloutier Hist. des Celtes I. 2. p. 18,*

dat zy, van *Medifchen* afkomt waaren. Doch waarom dan niet liever van *Egyptifchen*! En als men toch in de *Espaces Imaginaires* zyn' geeft verluchten wil, is die t' zaamenhang nog gemakkelijker te vinden, dan die met de *Meden*. De *Cimbren* zyn in de alleroudfte tyden op de oevers van *Mæoot*, en *Pontus* kille plassen geweest, en Strabo (41) zoekt daar in den naam van *Bosphorus Cimmerius*. Nu zegt Herodotus duidelyk, dat de Inwooners van *Colchis* (42) van de *Egyptenaars* aftammen, en hy geeft voor reden, dat zy, en de *Æthiopiërs*, de befnydenis hebben, welke zy naar zyn' ftelling niet dan van de *Egyptenaars* konden geleerd hebben. Dat dit ook 't gemeene geloof (43) is geweest, getuigt dezelfde Strabo. Verder, om by oude Schryvers te blyven, moet ik ook nog fpreken van 't gevoelen van Timagenes, (by Ammianus Marcellinus) dat de *Celten* in 't geheel oorfpronkelyk waaren van de *Trojaanen*, waar op men niets anders zeggen kan, dan dat dit een algemeene ziekte (*) van alle Westersche Volkeren is geweest, dat zy van gevluchte *Trojaanen* wilden aftammen.

§. 9.

(41) STRABO] *lib. VII. p. 293. of 450.* uit Posidonius. Daar zyn 'er ook, die den naam van de *Crim* in *Cimbren* zoeken.

(42) COLCHIS] Herodotus II. 104.

(43) GELOOF] Strabo *lib. XI. p. 498. of 762.*

(*) ZIEKTE] Wy zyn daar ook zelfs niet vry in, en daar zyn 'er, die dan onzen Wapenleeuw van *Troye* haalen. Naar derzelver geloof zou Graaf Dirk de Eerfte, als NB. uit de *Trojaanen* afkomstig, dit Wapen aangenoomen hebben. Zie de *Naamrol* van *Pars. p. 404.*

Doch de nieuwe Schryvers zeilen veel breeder en stouter. Onder alle gevoelens, die ons voorkomen, vindt men nog den meesten schyn in dat van Picardus (44), nam: dat de Persiaanen, door Alexander verjaagd, naar 't Westen zyn gevlucht. Doch wat zullen wy zeggen van anderen, die *Hebreeuwſche Inſcriptiën* (45) in Dalmatië meenen gevonden te hebben, en daar uit bewyzen willen, dat 'er oude *Oosterſche* Volkplantingen in Pannonië zyn gezonden, of zelfs, dat de Cananeërs (46) voor Josua derwaarts gevlucht zyn? Dit kan ook nog al eenige moogelykheid hebben. Maar daar zyn 'er zelfs, die gelykheid (47) vinden tusschen de taal van Ysland, en die van Japan, waaruit zy dan besluiten, dat 'er tusschen die twee Volkeren van ouds gemeenschap (*) moet zyn geweest, ja zelfs, dat de

(44) PICARDUS] In een' *Oratie de migratione veterum Germanorum*, aangehaald by Muhlius *d. l. p. 131.*

(45) INSCRIPTIËN] *Lafius de Gentium Migratione lib. I. p. 16.* aangehaald by den Yslandschen Deken, Joh. Ericsi, in zyn *Tentamen* over de oude Noordsche Eigen' naamen en Toenaamen. Doch op een' andere plaats (by Muhlius *d. l. p. 130.* aangehaald) zegt dezelfde Schryver, dat de Beyerſchen afkomstig zyn van de *Armeniërs*. Lafius zelf heb ik niet kunnen krygen, waarover Tuinman in zyn' *Voorrede* ook klaagt. Menage in *vita Ærodiï* spreekt van een boek van Petrus Loërius over de *Idumeesche* Volkplantingen.

(46) CANANEËRS] Dit is 't gevoelen van Ansgimus Jonas I. 4. Voeg 'er by Boxhorn: *de Orig. Gall. p. 97.* Zie hier voor §. IV.

(47) GELYKHËID] Duretus *de Hist. ling. Cap. 76.* vind ik hier toe bygehaald.

(*) GEMEENSCHAP] Zo men de Yslandsche Schryvers gelooven wil, hebben de Yslanders verre gereisd, niet alleen

de Japoneezen van de Scandinaviërs afkomstig zyn. Immers zie hier de eigen' woorden van een' onzer Vaderlandsche Reisbeschryvers (48). *Deze Priesters* (zegt hy, spreekende van de Japansche) waaren afkomstig van de Gothen, die, getoogen zynde uit Scandinaviën (onder welken naam wel eer Zweeden, Noorwegen, en Schoonen begreepen waaren) door bun' Veldheer *Taunafis*, geleid wierden tot in Egypte, daar zy den *Koning Vesosis* overwonnen. Van daar trokken zy tegen de *Persers*, alwaar zy onder de Regeeringen van *Cyrus*, *Darius* en *Xerxes* groote verwoestingen maakten. Naderhand overstroonden zy de Indiën, *China* en *Japan*, daar zy met de *Brachmaanen* en *Borlen* over den *Godsdienst* gesprek bielden, zo dat het geen wonder is, dat men zo veel gelykheid tuschen beider geloof vindt. Zie daar een' leugen, bekleed met franjes, en (gelyk men zegt) met naam en toenaam: doch zo wy *Rudbek* (49) ge-

leen naar Rome en Constantinopelen, maar ook over zee in Heidensche en toen onbekende Landen, zelfs NB. naar 't Zuidland. *Erici* heeft een' dissertatie geschreeven de *Veterum Septentrionalium, imprimis Islandorum, peregrinationibus*. Zie voornaamlyk p. 42. en §7. Doch zo dat alles al waar was, kunne toch die reizen niet oud zyn: want *Ingulfus* is 'er eerst in Ysland gekoomen in 't jaar 870. 't Kan zyn, dat 'er te vooren Vluchtelingen, Zeeroovers, of *Visschers* op 't Eiland verzeild zyn geraakt. (Zie myn *Naleezing over Ysland, onbewoond*, §. II.) Doch voor dien tyd zyn 'er geen Inwooners geweest.

(48) REISBESCHRYVERS] *Ambassades Memorables de la Compagnie des Indes Orientales des Provinces Unies, vers les Empereurs du Japon*. P. I. p. 89. aangehaald by *Pontoppidanus d. l. p. 68*.

(49) *RUDBEK*] In zyn' beroemde *Atlantica*. Die deeze stoffe wil doorstudeeren, kan zich in dat boek verzadigen. 't Zyn maar drie folianten.

gelooven willen, hebben wy alle die kleinigheden niet noodig. Het oude Paradys, en alles, wat men bedenken kan, is in 't Noorden geweest. Alles heeft van daar zyn' oirsprong. De meeste Hebreuwfche woorden en naamen (50) zyn in den grond *Duitsch*: en 't is dus eer te verwonderen, dat wy niet nog alle *Hebreuws* spreeken, dan dat hier en daar een *Hebreuws* woord in de *Noordsche* taalen gebleeven is.

§ 10.

Doch dit zyn alles Kasteelen in de Maan, en 't is beter in de Historie na te zien, wat gelegenheden de bewoonders van Duitschland hebben gehad om *Oosterfche* woorden 't huis te kunnen krygen, of ze zelf te gaan *baalen*. Op 't *eerste* moet ik spreken van de Phœniciërs, en van de Kartaginiënzers. Van de Phœniciërs is 't waarschyglyk, dat zy de straat zyn uitgevaaren, en van de laatste vinden wy byna met zekerheid den togt (51) van Himilco, daar Festus Aviënus van meldt, die langs de Westelyke kuff van Europa naar 't *Noorden* opgezeild is,

(50) NAAMEN] Belagchelyk is 't, hoe verscheiden' arbeidzaame geesten gewurmd hebben, om de oude Oosterfche naamen in 't *Duitsch* te zoeken. *Eva Eeuwvat*, *Kaïn Quazin*, of *Quard - Ende*, *Noach Nog acht*, *Matbusalem maakt u zalig*, *Nimrod Neem-brood*, enz. Becanus was hier in een groot meester: dach zyn' meid bespote hem. met te zeggen, dat zyn naam quam van *Bek aan Neus*, om dat hy een' langen krommen neus had. Zie de *Voorrede* voor *Tuinmans Fakkel*. Daar tegen hebben weder andere gewurmd om in alle de oude *Noordsche* eigen' naamen een' *Hebreuwfchen* oirsprong te zoeken.

(51) TOGT] Zie Plinius II, 67,

is, gelyk Hanno ten *Zuiden* langs de kust van Africa. En hier zou dan ook de plaats zyn om te spreken van die Indiaanen, (52) die, zo men Plinius en Mela gelooven kan, op koop-handel uitgevaaren, en door een onweder op de kusten van *Duitsland* gesmeeten zynde, door den Koning van Swaben of Boetien in 't Jaar 61 voor Christus, aan Metellus Celer vereerd wierden. Zo verder de *Gallo-Grieken*, van welke ik in 't *Vierde Hoofdstuk* §. v. gesproken heb, eenige gemeenschap met hun' oude Landslieden (53) gehouden hebben, is de zaak aanstonds gevonden, dewyl die niet alleen in Asië gewoond hebben, maar ook in Syrischen, en Karthaagschen Dienst zyn geweest onder de hulptroepen.

§ II.

Op het *Tweede*, nam: de gelegenheid, die de

(52) **INDIAANEN**] Plinius *ibid.* Mela III. v. 86. Dewyl deeze Schryvers dit bybrengen tot een bewys, dat men voorby en om Africa kan vaaren tot in de Indiën, blykt het, dat ze deeze Indiaanen voor *Oostindische* hebben gehouden. Doch de gantsche Historie steunt op het enkele getuigenis van Nepos, en, zo ze waar is, giffe ik eer, dat het *Amerikaanen* zyn geweest, en van dezelfde *Natie*, waar van Marcus Venetus bericht geeft in den brief achter Pontanus, waar van ik in 't begin van 't *Tiende Hoofdstuk* spreken zal.

(53) **LANDSLIEDEN**] 't Is zeker, dat op dien togt, waar van Justinus *lib.* XXIV. en XXV. spreekt, allerlei *Gallische* en *Germanische* Volkeren zich 't zaamen gevoegd hebben, gelyk ook *Belgius* aan 't hoofd was. De *Gallo-grieken* spraken ook ten tyde van Hieronimus nog *Triers*, 't welk meer *Germaansch*, dan *Gallisch* was. Perseus hadt ook *Galliërs* in zyn Leger, (Livius XLII. 51.) en 't is waarschynlyker, dat dit *Galaters* of *Germanen* zyn geweest, dan rechte *Galliërs* uit Vrankryk, die te verre af woonden.

de *Germaanen* gehad hebben om zelf Oosterfche woorden te gaan *baalen*, wil ik geen gebruik maaken van 't Japansche verhaal (§. v. 11.) wegens den togt der Scandinaviërs in Perfiën en Indië, reeds ten tyde van Cyrus. In de *Oude Tyden* beken ik daar niets met zekerheid van te vinden, dan 't gene reeds meer dan eens gezegd is van de *Gallo-Grieken*. Alleen kan men zeggen, dat in Cæsars Leger *Germaanen* zyn geweest in Africa. Doch als wy tot laater tyden nederdaalen, vinden wy meer. In de derde Eeuw onder Valerianus, hebben de Boraanen (die zommigen voor *Burgundiërs* neemen) en de *Goten* (54) een' inval in *Asië* gedaan over den Bosphorus, Nicomediën, en Pithyus (55) verwoest, Trebizoonde ingenoomen, enz. En na de gevangenis van Valerianus dedden de laatste een' nieuwen inval, niet alleen in *Griekenland*, en Macedonië, maar ook in Pontus en *Asië*, en de *Scythen* in Lydië, Bithynië, Nicomedië, enz. Onder Gallienus vielen de Herulen (56) met een' Vloot van vyfhonderd zeilen in de *Pontus Euxinus*, plunderden Lemnos en Scyros, en overstroomden gansch Achaïe, gelyk zy 't jaar daar na onder Claudius in Tomos en Macedonië weder quamen. En om alles niet op te haalen, zal ik alleen spreken van den beroemden Zee-togt onder Probus, een' togt, waar voor

(54) **GOthen**] Ik noem de Volkeren, zo als men de naamen vind by Zofimus, Oforius, Pollio, enz. De Historiën kan men om de korthed nazien by Mascou.

(55) **PITHYUS**] Gemeld by Justinianus Nov. 28. pr.

(56) **HERULEN**] Pollio noemt ze ook *Scythen* en *Goten*; Genoeg, dat het *Germaansche* Volkeren geweest zyn.

voordien van de Argonauten , dien de Grieken zo hoog geroemd hebben , wyken moet , behalven dat deeze dit vooruit heeft , dat hy waar is. Een deel *Duitschers* uit allerlei (57) *Germaansche* Volkeren 't zaamen gevoegd , preste zo veel^o Vaartuigen , als ze vinden konden , en begaven zich t'scheep , om 't Romeinsche juk te ontvlieden. Zy plunderden de Kusten van *Asiën* en *Griekenland*. Van daar stapten zy aan land in *Africa* , en daar gestuit zynde , vielen ze in *Sicilien* , en plunderden *Syracusa* : waarna zy de Straat uitvoeren , en quamen dus langs de Spaansche en Gallische kusten weder 't huis. Verder is 't bekend , dat in 't begin der vyfde Eeuw de *Wandalen* onder *Genferik* in *Africa* een Koningryk hebben gesticht : en dat de Noormannen in 857. een^o togt in *Africa* en *Asië* gedaan hebben , wordt van ernstige Spaansche , Britsche , en Noordsche Historieschryvers bevestigd.

§ 12.

Wilden wy nu verder de oude Romans te hulp neemen , wat Wonderhistoriën zouden wy niet voor den dag kunnen brengen? Derzelve Dichters hadden allerlei betoverde Rytuigen , Vaartuigen , Vliegwerken , ja wenschhoedjes tot hun' dienst , en 't koste hen maar één streek van de pen , om een' Duitschen of Noordschen
Doo.

(57) ALLERLEI] De *Franken* schynen de voornaamste aanbidders geweest te zyn . doch by *Vopiscus* , kan men zien , dat 'er ook *Gepidi* , *Gautungi* en *Vandali* zyn by geweest. Zie verder om de kortheld , *Huët du Commerce* &c. p. 205. en *Maseou Geschiedts der Teutschcn* p. 197.

Doolenden Ridder in één oogenblik uit Ysland te Jerusaleem, Trebizonde, ja zelfs in de Maan te voeren. Men moet dus ook alles, wat ons dikwils verteld wordt van Snorro, Saxo, Adam van Breemen, Albert van Staden, Rolewink, Lycander, en meer andere Schryvers, met een graantje zout opneemen, dewyl zy hun' stoffe uit de oude Romans en *Sagen* geput hebben. Onder dat soort reken ik de overwinnningen van den Koningszoon Oger, en deszelfs Zoon Meurfin; den togt naar den Hellespont van Koning Regnerus Lodbrog, in de negende Eeuw, de Zeetogt van den Deenschen Koning Harald, dien men quaalyk *Blaautand* noemt, in plaats van *Blaaland*, 't welk de naam van Ethiopiën is, in de tiende Eeuw: den togt naar Constantinopelen, van den Noorweegschen Koning Harald Haardraade, op wien de Keizerin Zoë verliefde, en die met een klein Scheermes den draak, die hem verslinden moest, in den Kerkerkuil doodstak, in de elfde Eeuw. Vooral moet ik den Frieschen Prins Johannes niet vergeeten, die om zyn vroom leeven *Priester Johannes* wierd genoemd, en (zo men 't gelooven wil) op de Oosterkust van Africa 't Ryk gesticht heeft, 't welk men nog heden dat van *Paap Jan* noemt.

§ 13.

Van 't zelfde *alloy* is 't Huwelyk van den Zweedschen Koning Ingo (58), met Marsebil,
Doch-

(58) Ingo] In een' geschreeven' Historie van Harald Ringbaan. Daar worden vier *Ingo's* onder de Koningen van

Dochter van den Koning van Syrië, Margarius. Doch wat moet men denken van den togt van den Noorweegfchen Prins Haraldus, (broeder van den Heiligen Olaus) naar Constantinopelen in de elfde Eeuw; die met drie honderd groote fcheepen een' grooten fchat van goud medebragt, welken hy van de Saraceenen veroverd hadt: een' gebeurtenis, die Adam van Bremen verhaalt, en die naar 't getuigenis van Pontoppidanus gevonden wordt in oude Gezangen, die Harald zelf gemaakt hadt? En wat moet men gelooven van de historie van den Noorweegfchen Koning Siward, (59) die in 1107, eeven als de groote Pompejus (60) den naam van *Jerusalemmer* (61) verkreegen heeft, en na de veroveringen van Sydon, Tyrus, enz. te Constantinopelen onder een' Triomfboog ingehaald, en naaft den Keizer op den troon geplaatft wierdt: een' gebeurtenis, die ook in de oude Schryvers en Kronyken voor waarheid zeer omftandig word opgegeeven? Voor my, ik stel ze op den zelfden prys, als den brief (62) van den

van Zweeden genoemd, een reeds in de derde, en de drie andere in de tiende, elfde, en twaafde Eeuw. 't Jaartal van deezen is dus qualyk te raaden, ten zy een Waarzegger 't jaartal van den Syrifchen Koning *Margarius* kon uitcyfferen.

(59) SIWARD] Hier van vindt men een wydloopig verhaal uit verfcheiden' Noordsche Schryvers en Kronyken, by Pontoppidanus *d. l. p. 37. & feqq.*

(60) POMPEJUS] Cicero noemt hem dus spottende *Hierofolymarius, ad Att II. 9.*

(61) JERUSALEMMER] *Hierofolymipeta*, Jerufalems-Vaarder.

(62) BRIEF] Men kan ze geheel vinden by Pontoppidanus *d. l. p. 62.* Periskiold, anders geen ongeacht Schryver, geeft ze voor een echt Stuk, 't welk voor den Koppenhaag.

den Sultan Baltasar, den *bloedverwant der Goden*, *Keizer van Babilonien*, en *Dominateur over de Dominateurs van Africa*, *Koning der Koningen van Arabië Chaldeë*, *Persijë*, enz. enz. enz. aan den Deenschen Koning Christoffel den Derden, in 't jaar, 1444 waar by hy denzelven zyn' Dochter Xerzina ten Huwelyk aanbiedt.

§. 14.

Laat ons dus alle die beuzelingen ter zyde laaten, en 't liever zoeken in de *Bedevoarten* en *Kruistochten*, waar van ik in 't *Vierde Hoofdstuk*, §. II. in 't voorby gaan gesproken heb. Zelfs is 't niet onmoogelyk, dat al lang te vooren door de invoering van 't Christendom eenige *Hebreeuwische* woorden in *Duitschland*, en Noordelyker Landen, voor al aan de Oostzyde, zyn overgevloogen.

Doch zonder dit te naauw uit te pluizen, 't is zeker, dat al vroeg, en lang voor de *Kruistochten* de *Pelgrimaadjes* uit Duitschland, en zelfs

haagschen brand in de Koninglyke *Archiven* was geweest. Aanmerkelyk is 't, dat de Deensche Koning daar in onder andere menigvuldige titels genoemd wordt, *Koning der koude Trullers*, en van 't *Vagevuur*, (*Rex gelidorum Trullorum & purgatorii*) Door 't *Vagevuur* wordt Ysland verstaan, welks Brandende berg, *Hecia*, bygeloovigen voor den mond van 't *Vagevuur* hebben gehouden, even als zommigen de Hel niet in de hitte, maar in de koude *Planee Saturnus* plaatzen, Van dit alles is reeds in de eerste oudheid een zweemzel geweest van de ballingschap van *Saturnus* in 't Noorden, waarvan ik in 't volgende *Hoofdstuk* spreek zal. *Homerus* (*Odyss.* XI. 15.) stelt ook den ingang van de Helle aan t einde der *Zee* boven in 't Noorden, waar in *Virgilius* hem niet gevolgd heeft.

verre uit het Noorden naar Jerufalem in gebruik zyn geweest. Reeds in 't Jaar 801. zondt de Kalif Aäron aan Karel den Grooten de Sleutels van 't Heilige Graf. En onder de Pelgrims vindt men niet alleen gemeene Perfoonen (63) of Geestelyke, (dewyl 't de weg was om een Bisdom te krygen) maar zelfs Vorstelyke. Dus vind ik (om in de buurt te blyven) reeds in 't begin der elfde Eeuw den Noorweegschen Koning Olaus, die *Gecanoniseerd* is, en tot wiens Eere zelfs, zo men zyn' *Legende* gelooft, een Griekse Keizer te Constantinopelen een' Kerk heeft gesticht, en 't is waarfchynlyk, dat onze Graaf Dirk de Derde, (64) die omtrent den zelfden tyd een reis naar Palestina heeft gedaan, den gemelden Koning op dien Bedevaart verzeld heeft. Weinig Jaaren daar na is 'er ook de Graaf van Vlaanderen, Robert de Vries (geweezen Voogd van onzen Graaf Dirk

(63) **PERSOONEN**] Dikwils zulken, die groote zonden begaan hebbende, dien Bedevaart voor boete deden. Zie een oud voorbeeld by Pontoppidanus *d. l. p. 70.* van Olaus Strangeson, die Hafburd vermoord hadt.

(64) **DERDE**] Zie Kolyn en Stoke, en om de gereedheid, *De Vaderlandsche Historie* D. II. *p. 151.* een Werk, dat eere doet aan ons Land, dewyl ik twyffel, of eenige hedendaagsche *Natie* een netter, en naauwkeuriger Historie-Schrift kan opwyzen. In een werk van zo veel uitgestrektheid en omslag moet men geen' hair in de boter zoeken.

— *non ego paucis.*
Offendar maculis —

Verder zal de Schryver zelf niet eischen; dat men 't voor volmaakt rekene. *Omnium habere inemoriam, & in nullo penitus pescare Divinitatis est.* §. 14. *Præf. 2. de Confirmis. Digestor.*

Dirk den Vvfden) heen gereisd: en naderhand by en na de *Kruistochten* zyn de *Bedevaarten* nog menigvuldiger geweest. Dus vind ik, om weder in de buurt te blyven, in 't begin der twaalfde Eeuw, Erik den Goeden, Koning van Deenemarken en zyn' Gemaalin Bathilda, waar van de eerste in Cyprus, en de tweede in 't dal Josaphats, begraaaven is. Dus in de Vyftiende Eeuw Waldemarus en Erik van Pomeeren. Van den Noorweegschen Koning of *Usurpateur* Siward *Hierosolymipeta* heb ik §. XIII. gesproken. Deszelfs schoonzoon, Oger, is ook te Jerusaleem geweest,

§ 15.

Wat de *Kruistochten* betreft, 't is bekend, dat alle de Christenen van Europa, byzonderlyk de Noordelyke, daarin hebben deel gehad, en dat voornaame Noordsche Vorsten, Koningen ja Duitsche Keizers in Persoon daar by zyn geweest (65). De gansche historie is breed genoeg van

(65) GEWEEST] Om dit alles te bekorten, genoegzaam alle de Geeltelyke, en veele Waereldlyke Ridder-Ordens in Europa, hebben haar' oorsprong van de *Kruistochten*. Zie Fabricius *Salut. Lux Evang. Cap. 31*. En om van een' der alleredelste te spreken, 't is in Denemarken een gemeen geloof, dat de Orde van den Olifant gesticht is ter gedachtenis van een' dappere daad van een' Deensch Ridder, die in Africa (zommigen zeggen, in Indiën) of waarlyk een' Olifant gedood, of den Olifant, (als een Oosterfch dier) in zyn Wapen hadt genoomen. Zie Th Bartolinus *de equestris Ordinis Danebrogici Origine*, en vooral Bircherodius in zyn *Breviarium equestre de ordine Elepbantino*. Ik kan met geen stilzwygen voorby gaan, dat 'er zyn, die onzen WapenLeeuw ook uit *Asiën*, en zelfs van Troje, willen haalen. Zie *Pars Naamrol p. 404*. Ten minsten is dit

van anderen (66) beschreeven, en 't zou dus overtoellig zyn hier daar veel van te zeggen. Alleen zal ik eenige punten aanraaken, die tot myn oogmerk betrekking hebben, of by ons, en in onze buurt t'huis behooren.

§. 16.

dit nog waarfchylyker, dan, dat onze Voorouders een' *Kat* in hun wapen gehad zouden hebben, als 't Zinnebeeld der *Vryheid*: gelyk zommigen, en zelfs de verstandige Brand, gefchreeven hebben, zich beroepende op 't getuigenis van Macrobius, by wien nogtans geen woord daar van gevonden wordt. Zie *Pars d. l.* Alleen is dit waar, dat zy in een' *Veldslag beelteniffen van wilde dieren* vertoonden. *Detractæ Lucis Sylvisque ferarum imagines. Tacit. Hist. IV. 22.* Schoon *Pars* dit geweeten heeft, fchynt hy echter in dit Zinnebeeld fmaak gehad te hebben, dewylhy in zyn' *Titelplaat de Bataviefche Maagd* afbeeldt met een' *Kat* in den fchoot, en in de *Standards*. 't Is bekend, dat de Egyptenaars de *Kat* aanbaden, en men kan veel tot lof der *Katten* zeggen, vooral, wanneer men aan een' *Dame*, die een *favoriet Katje* heeft, zyn Hof wil maaken. (Zie *les Chats*) Wy zeggen ook 't *Katje van de baan*. Maar anders heeft men 't nooit voor een *Compliment* genoomen, vergeleeken te worden met een' *Kat*. Doorgaans wordt een' *Kat* voor een *snoepachtig* en *valfch* dier gehouden. Zie *Franzius Hist. Anim. p. 170.* Zelfs word een' *Meerkat* gelyk gefield met een *Bosaap*. Zie *Bochart Hier. p. 862. 864.* Zo 't dus waar was, dat de oude *Katten* een *Kat* in hun' *Veldtekenen* vertoond hadden, zou men 't enkel voor een *spreekend wapen* moeten neemen, zo als veele Landen en Steeden hebben, by voorbeeld *Hoorn* een *boorn*, *Munnikendam* een *Munnik*, enz. Ik zeg dit in de onderftelling, dat *Kat* een Oud Celtifch woord is, 't welk de Grieken, zo wel als, wy, van ouds behouden hebben. Immers van 't Latyn *Catus*, is wat verre gezocht.

(66) ANDEREN] *Maimbourg* en oneindige Schryvers. Zie *Fabricius, Salut. lux Evang. Cap. 30.* Om de gereedheid en korthed verwyf ik den Leezer tot de *Vaderlandsche Hiftorie B. VIII. n. 4.* enz. in 't *Tweede Deel*, p. 199. enz.

't Is aanstonds aanmerkelyk, dat de berichten, welke Robbert de Vries, en die hem verzeld hadden, uit hun' Pelgrimaadje te rugge bragten, van de verdrukkinge der Christenen in 't Heilige Land, de *Causa proxima* zyn geweest om den Kruistocht, dien de Paus al twintig jaaren te vooren had aangepredikt, tot uitvoer te brengen. By dien togt zyn ook verscheiden' Hollandsche, Zeeuwsche en Friesche Edelen geweest, waar van nog waardige Nazaaten in 't leeven zyn. Hun' Leidsman was de Graaf Robbert van Vlaanderen, halve broeder van Moeders zyde van onzen gemelden Graaf Dirk den Vyfden, gelyk ook Godfried van Bouillon (die tot Koning van Jerusaleem verheeven wierdt,) een Zusters Zoon was van onzen Godfried met den Bult. Onze Graaf Floris de Derde, en de Graaf van Gelder, Otto de tweede, hebben ook in 't einde der Twaalfde Eeuw 't Kruis aangenoomen, en de eerste, met Keizer Frederik daar dood gebleeven zynde, is te Antiochië begraven. Boudewyn, die in 't begin der Dertiende Eeuw Keizer van Constantinopelen is geweest, en dus over een deel van Asië geregeerd heeft, was ook Graaf van Vlaanderen, en hadt Vlaamsche en Nederlandsche Edelen in zyn gevolg. Vooral verdient hier een' plaats de togt van onzen Graaf Willem den Eersten, die, als *Konstabel der Kruisvaarderen*, verzeld van den Bisschop van Utrecht, (welken ik ook Otto den Tweeden genoemd vind, en gevolgd van een groot getal Ingezeetenen onzer Landen, in 1217. met een' Vloot

Vloot uit de Maaze in Zee stak, en in Egipte Damiate (67) veroverde.

§. 17.

Voeg hier nog by, dat de laatste Griexe Keizers, schoon zy dien toevloed van Europeërs met scheele oogen aanzagen, echter veel' Duitschers, en zelfs Deenen en Noorweegers aan hun Hof hebben gehad, en aan dezelve veel eer en gunst beweezen. Byzonderlyk hadden zy *Germaansche* lyfwachten, (68) zelfs uit Deenemarken, ja, uit Ysland (69) of zo als de Byzantiensche Historieschryvers 't noemen, uit Thule. Dat zy ook dezelve verder in *Asien* in Krygsdienst, enz. gebruikt hebben, wordt beweezen uit een opmerkelyk Runisch Graf-schrift, (69) *Amvit heeft deeze Steenen opgerecht ter gedachtenis van alle zyne Zoonen, als mede van zyn' broeders Unulff, Achon, en Rengi, die Warden (Wachters) zyn geweest in Tyrus, by 't Galileesche Meer, en Sodom, vertrokken zynde uit Scandien. Esko heeft deeze Runen gegraveerd.* En nog meer wordt dit bevestigd door de goude

(67) DAMIATE] Zie van dit alles de *Vaderlandsche Historie* in 't *Achtste Boek*, latende echter de Haarlemsche Overlevering in haar geheel.

(68) LYFWACHTEN.] Zie Pontoppidanus *de Gestis & Vestigiis Danorum extra Daniam* p. 20, 21. uit Saxo, en Rhamnusius Venetus. Zie vooral p. 23.

(69) YSLAND] Zie Eriki *de Veterum Septentrionalium, imprimis Islandorum peregrinationibus*, cap. III. §. 20.

(70) GRAFSCHRIFT] Pontoppidanus *d. l.* p. 22. Ik onderstel, dat de woorden *Teri, Galmerna, Sutama, &c.* welvertaald zyn.

de Penningen, (71) die opgegraaven worden met Egyptische en Arabische merktekenen. Met veel waarschynelykheid moet men die houden voor overblyfzelen of van de Soldy, die Krygsknechten in 't Oosten ontfangen, en t'huis hebben gebragt, of van den Koophandel, die de Noordsche Volkeren in 't Oosten, en de Oostersche op Wisby, en andere Noordsche plaatsen gedreeven hebben.

S. 18.

Dat ook 't *Hebreeuwfch* al vroeg in *Germanien* (als ik dat woord in zyn' uitgebreidheid neem) bekend is geweest, blykt uit de stukken. Aan de *Ooftzyde* vinden wy reeds in de vyfde Eeuw Ephremus, (72) die gansche boeken in 't *Syrisch* heeft geschreeven, en 't *Syrisch* schynt aan die zyde veel in gebruik te zyn geweest. Ten opzigte van 't *Westen* is nog vry aanmerkenwaardiger de *Sainte Gasconade* van Paus Gregorius den Grooten, (73) dat reeds by

(71) PENNINGEN] Van Melle heeft te Lubek in 1725. daarover een' *Dissertatie* geschreeven *de Simulacris aureis, qua in Beringholmia ex agris eruantur*, waarop Dippel onder den naam van Democritus geantwoord heeft. Zie van de Arabische Pontoppidanus *d. l. p. 65.*

(72) EPHREMUS] Vossius de *Historiis Graecis* II. 18. spreekt van den zelve maar ter loops; doch de Petersburgsche *Professor* Kohlijus heeft een' afzonderlyke *Dissertatie* geschreeven over de *Vertaalingen der Werken van Ephrem den Syriër.*

(73) GREGORIUS] *Moral.* XXVII. 6. te vinden by Fabricius in *Salutari Luce Evangelii* p. 410. *Ecce Lingua Britannica, quae nil aliud noverat quam barbarum iudere, jamdudum in Divinis laudibus Hebraeum capit Halleluja versans*

by zyn' tyd (in het begin der zeevende Eeuw) de *Barbaarsche* Brittannische Taal weêrgalmde van *Hebreeuwſche Haleluja's*, tot Gods eere. Doch ditter zyde latende, na de inneeming van Conſtantinopelen in 't jaar 1453. zyn veele *Griens* Geleerden ook in Duitschland gevlucht, en hebben daar niet alleen 't Griex, maar ook 't *Hebreeuwſch* gebragt. Pas twintig jaaren daarna wierdt Keuchlinus (74) reeds van de Munniken, voornaamlyk van den Keulſchen Hoogſtraaten en Peperkooren ſterk vervolgd, om dat hy de kenniſſe van 't *Hebreeuws* in *Duitschland* hadt gebragt. Verder is 't bekend, dat ſedert de herleeving der Weetenschappen veele Geleerden (75) aldaar een' grondige kenniſſe getoond hebben van 't *Hebreeuws*, *Chaldeeus*, *Syriſch*, *Arabiſch*, *Perſiſch*, *Samaritaanſch*, *Armeniſch*, *Ethiopiſch*, en van alle *Ooſterſche Taalen*, zelfs van 't *Turk*, en *Sineeſch*. Een Italiaan, Paulus Jovius, heeft reeds lang aan *Duitschland* de eere gegeven, dat niet alleen de *Latynſche*, maar ook de *Griex* en *Hebreeuwſche* letteren, daar in waaren overgegaan, en dat de *Germaanen*, na dat zy aan de *Romeinen*, die *Waereld-Overwinnaars*, de krygſeer afgewonnen hadden,

ſenare. Hy hadt in 't jaar 601 *Evangeliepredikers* by de Britſche Koningin Bertha gezonden. Doch deezen ophief van 't *Hebreeuws* kan men ſtellen by 't goen in zyn' *Legende* gezegd wordt, dat hy de ziel van den Keizer Trajanus uit het Vagevuur verlost heeft.

(74) REUCHLINUS] Zie Liſelius, *hiſtoria Poëtarum Græcorum Germania* p. 5.

(75) GELEERDEN] Zie de naamen der voornaamſten, die in 1692. bekend waaren, in de *Diſſertatie* van Mublius de *Origine Linguarum &c.* p. 13. 14. 15. dien ik ook, 't geen ik zeg van Jovius, en Pacheco, ſchuldig ben.

den, ook de Weetenschappen aan 't slaapende Italiën hadden weten af te rooven. En zelfs was dit naar 't oordeel van den Cardinaal Pacheco, op 't *Concilie* van Trente, de oorzaak van alle Ketteryën. *Acb!* zei de plompaart, *waaren hier nooit die PROFESSOREN van GRIEX en HEBREUWS gekoomen! Nooit zou de Kerk zo elendig gescheurd zyn geweest.* (76)

(76) GEWEEST] Ik moet hier, eer ik dit *Hoofdstuk* sluit, iets byvoegen, 't welk op §. 11. vergeeten is. Ik heb daar gesteld, dat ik door de *taalen*, die Mithridates gezegd wordt geweest te hebben, geen' verscheidene taalen, maar *Dialecten* verstond. Dus verstaat het ook Seldenus de *Synedriis Hebraeorum lib. II. cap. IX. §. 2. T. II. Voluminis I. Opp. p. 1416.* van de *zeeventig taalen*, die de Leden van 't Joodsche Sanhedrin moesten kennen, volgens de Babylonische Gemaran. Anderen neemen *zeeventig* voor *veel*. Doch 't waarschynlykste is, dat daar door verstaan wordt de Joodsche kunst van een' *Text* op zeeventig verscheiden' wyzen uit te leggen: letterlyk, zinnebeeldig, *Propheetisch*, *Allegorisch*, *Mystisch*, *Cabalistisch*, enz. volgens derzelver spreekwoord; dat *de Wet zeeventig aangezichten heeft*. Zie hier over een' *dissertatie* van myn' geëerden en geleerden Vriend, den Heer Professor Reimarus. 1751. Doch de zaak is geen' ernstige ontleding waard, steunende enkel op een' Rabynschen leugen, zekerlyk uitgevonden om 't Wonderwerk van den Pinxterdag te verzwakken.

NEGENDE HOOFDSTUK.

*Over 't gebruik van vreemde woorden
in 't Duitsch, en byzonder-
lyk van 't Griex.*

S. 1.

Dit is genoeg van 't *Ooftersch*, en moogelyk meer, dan de *Oofterfche* woorden, die men in onze Taal zoekt, waardig zyn. Doch by die nazoeking heb ik hier en daar nog al iets gevonden, dat my den tyd verdreeven, en den Leezer (zo ik hoop) niet verveeld zal hebben. Ook zal veel van 't geen ik in 't vorige Hoofdstuk verhaald heb van togten naar Klein Asiën, enz. in dit Hoofdstuk mede te pas koomen. Om dan in die *Oofterfche* duisternissen het gezigt niet te bederven, ga ik over tot het *Griex*. Immers dat 'er tegenwoordig veel *Griexe* woorden, (1) en zelfs *Griexe* Spreekwyzen (2) in 't *Duitsch* gevonden worden,

(1) WOORDEN] Zie tot een' proef by Pelloutier I. ix. p. 81. en Mylius in zyn' *Lingua Belgica cap. 7.* een' Lyst van *Griexe*, en by den laatsten *cap. 6.* van de *Latynfche*. By Lipsius *Epist. Cens. III. Ep. XLIV. p. 58.* is ook een' van de laatste, en de Heer Frans Burman in zyn' *Nieuwe aanmerkingen. p. 570.* en 472. geeft een' Lyst van, die wy te gelyk met de Franschen hebben. Bibliander meent, dat van duizend *Duitsche* woorden achthonderd *Griex* of *Latynsch* zyn. Zie Mylius, *cap. 8.* Ik zal hier van nog nader spreken in 't begin van 't *Elfde Hoofdstuk.*

(2) SPREEKWYZEN] Die in 't Latyn niet gebruikelijk zyn: by voorbeeld ἄμ' ἡμέρα, *met den dag*: ἀνὴρ ἀντ' ἀνδρὸς
λυθεῖς, *man tegen man uitgeloft*: οἱ ἐκ τῆς πόλεως, *die uit*
M 3 de

den, weet een ieder: en men voege hier nog by de gelykheid van Koppelwoorden, waar mede wy alles met dezelfde kragt, als in 't *Griex*, kunnen uitdrukken; zo dat zekerlyk de *Duitsche* taal bequaamer, dan eenige andere is, om een' *Griex* Schryver, naauwkeurig en kragtig te vertaalen.

§. 2.

Zo wy nu onderzoeken willen, waar die gelykheid van daan komt, moet ik weder erinneren, dat die uit de oudste, en eerste gemeene taal, zo wel in 't Celtisch, als in 't *Griex*, kan *overgebleeven* zyn, zonder daarom echter met zommige Harddraavers te willen beweeran, dat de Grieken ze van ons gekreegen hebben, schoon ik niet ontkennen wil, dat 'er in 't *Griex* woorden (3) kunnen zyn, die men zonder 't *Duitsch* niet verstaan zou. Doch ik geef toe, dat de *Griexe* woorden, die wy in onze Taal hebben, meest *overgenomen* zyn: en de vraage is dus weder, wat gelegenheid 'er geweest is, om 't *Griex* met het *Duitsch* te men- gen.

de Stad: ἐς τριάκοντα, *in de dertig*: ἐν τούτοις, *in deezen*, ἐπὶ τῷ ὀνόματι, ὡς ἐπ' Ἀθήνας Ἡ, *onder den naam, als of by naar Athene ging, enz.* Ook hebben wy de K en de W, die de Latynen niet kennen: doch de Grieken hebben de K, en Ουέ. Voeg hier nog by de uitgangen der Werkwoorden op *n*, en niet op *re*, 't welk met het *Griex* overéénkomt.

(3) WOORDEN] Dus τρώχτης by Homerus *Odiss.* ε, wordt verklaard uit 't *Duitsch* *bedriegen, triegen.* Zie Müllers *de orig. ling.* p. 136. die meer diergelyke woorden by de hairen trekt.

gen. Hier op zou ik (om de moeite te spaaren,) kort kunnen antwoorden, dat de *Duitschers*, de *Griens* woorden (uit de tweede hand) van de Romeinen hebben gekreegen, en dus had ik den Leezer maar te verwyzen tot het *Elfde Hoofdstuk*, daar ik van de *overneeming* van *Latynsche* woorden, en in 't geheel van de gemeenschap, die de *Germaanen* met de *Romeinen* gehad hebben, spreken zal. Doch ik wil voor vermaak ook nazoeken, wat gelegenheid 'er geweest is, om ze uit de eerste hand te krygen: en in dat onderzoek, zal ik weder eerst spreken van aloude *Overleveringen*.

§ 4.

De Eerste en oudste is van *Saturnus*, die, door zyn' zoon Jupiter uit den Hemel gejaagd zynde, in een' der Noordsche Eilanden gebannen was, en daar lag te slaapen, terwyl de Vogelen hem Ambrozyn aanbragten: en Plutarchus (4) plaatst dit Eiland vyf daagen vaarens hooger, dan Britannïë, gelyk ook zyn' verdere beschryving, dat de Zon in dertig dagen maar één uur ondergaat, over éénkomt met de legging der hoognoordelyke Landen, in den Zomer. Naar de gewoone uitlegging der *Mythologie* moet men door Saturnus een' Koning verstaan, en naar 't gemeen gevoelen; een' Koning van Crets. Immers dat de Grieken zich deezen slaaper toe-eigenen, blykt daar uit, dat zy de gansche
Zee

(4) PLUTARCHUS] In zyn Maanziek Boekje van 't *maanziekgesicht in de Maankring*. Twv. II. p. 241.

Zee in dien Noordschen omtrek *Cronium* (5) genoemd hebben, van Κρόνος, 't welk de Griexen naam van Saturnus is. Dat nu de oude *Celten* *Saturnus* geëerd hebben, zelfs met menschenofferhanden, getuigt Dionysius Halicarnassæus (6). Doch wy wisten, dat de *Grieken* en Romeinen alle vreemde Goden, als derzelve figuur met de hunne eenige gelykenis hadt, maar los weg met bekende namen herdoopten. De nieuwe Schryvers hebben ook (doch zonder grond) *Saturnus* gezocht in den afgod *Crodo*, (7) die te Hartzburg in Saxen, en te Goslar geëerd is geweest. Verder is 't aanmerkelyk, dat men deezen zelfden Saturnus ook in de Yslandsche *Edda* vindt, doch 't is alleen in de *Voorrede*, over welk waarde ik naderhand (8) spreekken zal.

§. 4.

(5) *CRONIUM*] Hier van stamt ook de naam van *Groenlandia*; (en niet *Groenlandia*,) die de onbekende Noordsche Landen altyd van ouds gehad hebben, eer ze nog ontdekt waaren. Men vindt deezen naam reeds in de alleroudste *Acten*, by voorbeeld in het *Diploma* van Keizer Ludovicus Pius, en in de Bulle van Paus Gregorius den vierden, op de Jaaren 834. en 835. Nochtans stellen de Noorweegers zelf de vinding van 't zo genoemde *Groenland* eerst op 982. en Ysland, waar uit Erik zou gevaaren zyn, is niet voor 870. bewoond geweest. Ik heb die stoffe breeder verhandeld in 'myn' *Naleezingen over de Noordsche vaarts*, die voor den Staat gedrukt zyn. Zie 't *Hoofdstuk over Groenland voor Erik* § 15. 16 17.

(6) *HALICARNASSÆUS*, *Antiq. Rom. lib. I.* Zie Vossius de *Theol. Gent.* II. 31.

(7) *CRODO*] Zie den Heer Schutze de *Cruentis Germ. Victimis cap. II* §. xv. p. 41. En in zyn' Schuttschrift, *dat wele Godbeden den oudern Duitschers aangedicht worden* III. 1. 7. Uit den naam van *Saterdag* kan men geen bewys haalen. Men heeft dien, zo als ze was, van de Romeinen overgenomen.

(8) *NADERHAND*] In dien *Pes pœvri*, is 't *Saturnus*, en niet

De tweede (*) Overlevering is van *Hercules*, van wien Tacitus (9) zegt, dat de *Germaanen* deszelfs gedachtenis nog by zyn' tyd in vertellingen ophaalden, en zelfs, als ze ten oorlog trokken, Lieder en van hem zongen, als van den *Eersten der dappere Mannen*. Dat 'er in Duitschland veel gedenktekenen gevonden zyn, die dit geloofelyk maaken, is niet te ontkennen. Tacitus zelf verhaalt van *Kolommen van Hercules*, (die naar 't oude Landgerucht) by Vriesland in 't Vlie (10) te vinden waaren, doch die Drusus door den Vloed niet kon ontdekken. Tot hier toe is 't nog niets dan een' Landsvertelling: doch op een' andere plaats (11) noemt hy weezentlyk een *Woud* by den *Weser*stroom, 't welk aan *Hercules* gewyd was, gelyk Mela (12) spreekt van een' Steenen *Hercules* in *Gallië*: Waar tegen niets anders te zeg-

niet *Jupiter* geweest, die Europa in de gedaante van een' Stier bedroog. En *Juno* is ook deszelfs jaloerse huisvrouw.

(*) **TWERDS**] Ik zou hier ook gebruik kunnen maaken van de schaaking van Orithya, door Boreas. Zie Apollonius *Argon.* en om de gereedheid Ovidius *Metam.* VI. 682. enz. Waarschynlyk is dit een dochter geweest van Erechtheus, Koning van Athenen, en Boreas een Thracisch Vorst. Sophocles heeft daar van een' fabel gemaakt. Strabo schynt dit ook zo te begrypen, *lib.* VII. p. 295. of 452.

(9) **TACITUS**] *M. G.* 3.

(10) **VLIE**] De rechte plaats laat ik de Geleerden onderscheiden. Tacitus zegt van groote Meeren, rondom welke de Friesen woonden.

(11) **PLAATS**] *Ann.* II. 12.

(12) **MELA**] II, 5.

zeggen is, dan 't geen ik reeds gezegd heb met betrekking tot *Saturnus*, nam. dat de *Grieken*, en Romeinen, als ze beelden van vreemde Goden (13) vonden, de naamen omdoopten, naar de min of meer gelykenis, die zy daar in meenden te vinden, met hun' eigene. Ook kan men geen recht bewys haalen uit den klank van benaamingen van Steden en Plaatzten, by voorbeeld *Erkelens* in Gelderland, en de Noorweegsche Klip *Col*, op welke laatste echter onze eigen Landheilig Sint *Nicolaas* (die ook de groote Heilig van Rusland is) met even het zelfde recht aanspraak zou kunnen maaken. Zelfs kan men niet betrouwen op de Penningen (by voorbeeld van *Postumus*, waar op men 't achter-schrift van *Hercules* leest, dewyl men op de munten van dien Keizer, ook andere Goden (14) vindt. En in 't geheel zeg ik ook 't zelfde van gedenktekenen, die in laater' tyden, door de Romeinen zyn opgerecht, gelyk den beroemden Steen by Cleef (15) met het opschrift van *Hercules Saxanus*, en een' anderen, die ook in de mond der Schelde (16) gevonden is, met een opschrift van den zelfden naam.

§ 5.

(13) GODEN] Cluverius *Germ. Ant.* I. 28. meent, dat *Hercules* dezelve is met *Mars*, *Liberpater*, *Sol* en *Vulcanus*.

(14) GODEN] Dus heeft niet alleen *Maximianus*, zich *Herculeus* laten noemen (gelyk *Diocletianus Jovius*) maar *Commodus* noemde zich zelf *Hercules Romanus*.

(15) CLEEF] Te vinden by Cuper In *Moumentis Antiquis ineditis* p. 22⁸. Zie Keisler *Ant. Sept.* p. 191. en Schutze op 't *Eerste stuk* van Keislere *Reizen* p. 701, *Hoogduitche druk*. Hagenbuch heeft een' afzonderlyke Verhandeling geschreeven, de *Hercule Saxano*.

(16) SCHELDE] *Emmius Chron. Zeland cap.* 8.

De meeste oplettendheid verdienen twee beeltenissen (17) van de Zeeusche Godin Nebalennia, die beide aan de rechte zyde een' Hercules met zyn' knods en leeuwenhuid vertoonen. Doch de naam van *Hercules* is 'er niet by geschreeven, maar alleen die van *Nebalennia*. Nu is het geloofelyk genoeg, (18) dat *Nebalennia* zo weinig een' Romeinsche Afgodin, als een' Rooms-Catholyke *Lieve Vrouw* is geweest, maar een' echte oude Zeelandsche Landgodin, en men zou dus daar uit kunnen afneemen, dat men in deeze Landen *Hercules* gekend heeft voor de Romeinen. Doch met dit alles is 't ook al niet onmoogelyk, dat onze Voorvaderen een' afgod gehad hebben met dezelfde kleeding, (19) zonder daarom *Hercules* te zyn. Zelfs wil Rudbek, (die weder alles van zyn' zyde naar 't Noorden trekt) den naam van *Hercules* in 't *Celtisch* zoeken, waar in *Her* een *Leger*, en *Kulle* een *hoofd* beteekend, en

(17) **BEELTENISSEN]** Beschreeven by Vredius, Iydius, Blancardus, Gargon, en anderen.

(18) **GENOEG]** Zie Keislers *Exercitatio de Dea Nebalennia*, en Gargons *Walscherfche Arcadia*.

(19) **KLEDING]** Wy leeren uit Herodotus en Strabo, dat een huid om 't lyf, en een knods by de oude Volkeren een' gemeene dragt was. Zie Cluverius *German. Ant.* 1. XVI. 3. Als wy zien willen, hoe verstandige lieden beuzelen kunnen, moet men denzelfden Cluverius leezen I. XXI. daar hy de H. Drieënheid in oude *Germaansche* Godheden zoekt, en byzonderlyk door Hercules den Heiligen Geest wil verstaan. Welk een' buitenspoorigheid! Ik zal hier van breeder spreken, in 't *Pleidei van Pratorius*. Zie ook hiervan §. XII.

en naar zyn' meening hebben de Grieken hun' *Hercules* geheel van de Scythen overgenomen. Hoe 't zy, Tacitus (20) zelf erkent, dat de Romeinen gewoon zyn van alle vreemde dappere Mannen een' *Hercules* te maaken, waar uit ook de groote menigvuldigheid der *Hercules* (21) gesprooten is. En 't is dus genoeg geweest; dat zy een' Afgod met een' knods en leeuwenhuid zagen, om hem voor *Hercules* te neemen, eeven als de boeren in Italië by 't graf van (22) Sannasarius het beeld van Pallas, met helm, schild, en speer, voor St. Judith, en dat van Apollo met zyn' harp, voor St. David eeren.

§ 6.

Ik wil echter niet al te ongeloovig zyn, en waarom zullen wy ook de oude Kronykgezangen der Barden minder gelooven op *Hercules*, dan op Arminius (23)? Echter bewyft dit nog niet, dat Hercules zelf *in booge persoon* (geelyk men zegt) in *Duitschland* geweest is (24).
 't Is

(20) TACITUS] *M. G.* 34. *Quidquid ubique magnificum est, in ejus (Herculis) claritatem conferre consuevimus.*

(21) HERCULESSEN] Cicero stelt 'er zes, en Vairo zes-en-dartig.

(22) SANNASARIUS.] Zie de *Reizen* van Misson, 23ste *Brief in 's einde.* D. I. p. 258.

(23) ARMINIUS] Tacitus *Ann.* II. 88. *Caniturque ad hoc Barbaras apud Gentes.*

(24) GEWEEST IS] Een Schryver van een Griex *Etymologicon*, aangehaald by Hadrianus Junius, *Batavia cap.* 22. verhaalt dit, zelfs met die omstandigheden, dat hy met *Celta*, een' Britsche Dochter, die op hem verliefd was, en hem (naar de *mode* van dien tyd) om een' nacht verzocht

't Is waar, Tacitus drukt zich dus uit, *fuisse apud eos*; doch op een' andere plaats (25) toont hy weder, dat hy 'er zelf aan twyfelt, besluitende met een' aanmerkelyke spreuk, dat het *in 't geen de Werken der Goden raakt, beiliger en eerbiediger is te gelooven, dan te weeten.* Zo hy ook geen ander bewys heeft gehad, dan Vertellingen en Gezangen, is zulx niet voldoende. Men viert nog heden op de allereplegtigste wyze de gedachtenis van veele Heiligen, die nooit een' voet in 't Land hebben gehad. Doch zo 't Maanboekje van Plutarchus, (26) waarvan ik §. 111. gesproken heb, en nog nader in 't volgende Hoofdstuk §. 1. spreken zal, eenig geloof verdiende, zou de zwaa- righeid geheeven zyn. Die zegt niet, dat *Hercules* in 't Noorden is geweest, maar dat deszelfs togtgenooten daar gekoomen zyn, en zich toen by de nakoomelingen van Saturnus gevoegd hebben, en daar gebleeven zynde, *Hercules* bleeven aanbidden, en zelfs in de eerste plaats, voor *Saturnus*.

§. 7.

zocht hadt een' Zoon, geteeld heeft, van wien de naam der *Celsen* is gekoomen: doch 't gezag van dien Schryver geldt niet veel.

(25) PLAATS] *Cap. 34. sive adit Hercules, seu &c. Samsisque ac reverentius visum, de Actis Deorum credere, quam scire.*

(26) PLUTARCHUS] *d. l. de Heer Huët Histoire du Commerce, &c p. 214.* zegt ook, dat de Argonauten op hun' wederkomst uit Colchis langs den Donau zyn t' huis gekoomen, doch hy noemt geen' oud' Schryver: Hy oogt moogelyk op deeze plaats van Plutarchus: want *Hercules* is ook op den togt van Jafon geweest; Doch 't gewest, daar Plutarchus van spreekt, legt veel hooger, dan de Donau. Zie hier na §. XIV. Ook zyn de Reizigers van Plutarchus daar niet enkel gepasseerd, maar blyven wonen.

De derde *Overlevering* is van *Ulysses*, die naar 't verhaal van Tacitus (27) (volgens 't gemeene Duitsche geloof) op zyn' Doolreis door den Oceaan in *Germanië* zou geland zyn, en de Stad Assenburg, waarin Tacitus een' Griexen oirsprong (*ἀσχεπέριον*) zoekt, by den Ryn gebouwd en benoemd hebben. De Schryver voegt 'er echter by, dat elk daarvan gelooven kan, wat hem gelieft, en dat hy 't noch tegenspreken, noch met bewysredenen bevestigen wil (28).

Ik vind dit van Tacitus zeer voorzigtig, en zelfs rekenen Seneca en Gellius 't onder de onnutte (29) arbeidzaamheden der *Pedanten*, wanneer ze zich 't hoofd breeken met daar over te willen twisten: doch dewyl 't hier in de zaak weezentlyk te passe komt, om te kunnen oordeelen, of 't zo geheel onmoogelyk is, dat *Ulysses* in *Duitschland*, ten minsten 't Noordelyke, zou kunnen geweest zyn, zal ik, al zou men my

(27) TACITUS] Claudianus heeft ook geloofd, dat *Ulysses* in 't bovenste *Gallië* aan de Zeekust is aangeland, 't welk op ons *Vlissingen* zou uitloopen, in *Rufinum lib. I. v. 123.*

*Est locus, extremum pauidi qua Gallia Litus,
Oceani prætentus aquis, quo fertur Ulysses
Sanguine libato, &c.*

(28) WIL] *Qua neque confirmare argumentis, neque refellere in animo est: ex ingenio suo quisque demas, vel addat fidem. Tacitus d. l. G. M. 3.*

(29) ONNUTTE] Seneca *Epist. 88. p. 565. B. Gellius N. A. XIV, 6.*

my van *Pedanterij* (30) en zelfs van *Langwyligheid* (31) beschuldigen, daar van zeggen, 't geen ik 'er van onthouden heb.

§ 8.

Meer dan de helft van Strabo's eerste boek behelst niet anders, dan een omstandig vertoog van all' de zwaarigheden, die Eratosthenes gemaakt heeft om Homeers rekening van de strecken en tydperken van de Vaart van *Ulysses*, en zelfs zyn' beschryvingen van de plaatzen, daar *Ulysses* naar 't gemeen geloof geweest is, net overéén te brengen met derzelve waaren stand en gelegenheid: in de onderstelling, (32) dat zyn' Dooling is geweest in de Ægee-

(30) *PEDANTERY*] Men mag aan my dan ook zeggen: *woel moet u al die groote Geleerdheid bekomen!* Ὅναίο σου ταύτης τῆς πᾶνμάθιας. Gellius d. 1.

(31) *LANGWYLIGHEID*] De beruchte Schryver van den *Emile* behandelt dit met zyn' Lezer zeer luchtig: *Prenez votre parti* (zegt hy) *sur mes longueurs; car j'ay pris le mien sur vos plaintes*, Tom. II. p. 28. Veel zediger en vriendelyker is 't *compliment*, waar mede onze goede *excellent Poëte en Historiografe moderne*, Markus van Vaarnewyk, zyn' *Historie van Belgis, of Spiegel der Nederlandische Oudheid* besluit:

*Doezen Boek bedankt met reverentie
Den diskreten Lezer van zyn patientie.*

(32) *ONDERSTELLING*] Ik noem 't een' Onderstelling: want Homerus geeft aan de plaatzen ganfch andere namen. dan ze zelfs by zyn' tyd gehad hebben. Een klaar voorbeeld is *Trinacria*, daar nogtans ten tyde van Homerus de naam van *Sicania* bekend was. *Odyff.* U. v. 306. en in 't huis van Laërtes waaren *Siciliaansche* Slaavinnen. v. 365. en 383. De Leezers van Homerus hebben dus op

Ægeefche en Middelandfche Zeeën. Ook heeft Jonas Ramus (33) van stuk tot stuk aangetoond, dat die overéénbrenging onmoogelyk is, en dit bevreemdt ons te meer in Homerus, om dat men in zyn' Ilias verwonderd moet staan over zyn' naauwkeurige netheid in de befchryving van elke plaats en haven, die in 't Gedicht te pas komt. Men is dus natuurlyk op de gedagten gevallen, of *Ulyffes* ook de straat is uitgeweest, (34) en Crates heeft dit gevoelen gedreeven, doch Aristarchus heeft het even sterk tegengesproken, en die twist is zo hoog gelooopen, dat de verftandige Lieden 'er mede lachten. Zelfs zyn 'er twee *Secten* (35) uit gefprooten, de eene van de *binnenzee*, naar de leere van Aristarchus, en de andere van de *buitenzie*, naar die van Crates.

§ 9.

Doch zonder aan dien twist deel te neemen, zal ik bezadigd de redenen overweegen, die 't gevoelen van Crates begunftigen. 10. 't Is niet te ontkennen, dat het onbegrypelyk is, hoe *Ulyffes* in een' zo bepaalden omtrek van wa-

op een' enkele onderftelling *Trimacria* voor *Sicilië* genomen, en Virgilius heeft dit in zyn' *Navolging* ook zo behouden.

(33) JONAS RAMUS] In een boekje, daar ik strax van fpreken zal, 't gansche *Cap. 1.*

(34) UITGEWEEST] *Extra notum Nobis Orbem. Seneca d. l.*

(35) SECTEN] Gellius d. l. *Utrum Ulyffes εν τη έσω θαλάσση ετραuerit, κατ' Αρισταρχον, αν εν τη έξω, κατα Κράτηα.*

water, tien jaaren (36) zou hebben kunnen omzwerven, zonder zyn Eilandje weder te vinden. 2°. De eigene woorden van Homerus (37) zelf toonen dikwils, dat de volkeren, daar hy van spreekt, verder weg 't huis behooren, en *Ulysses* spreekt doorgaans van zyn' woonplaats, als zeer verre weggelegten. 3°. Voornaame Landbeschryvers, (38) zonder eenigen twistgeest, hebben daar uit begreepen, dat deeze plaatzen tot de Atlantische Zee behooren. Doch nog meer. 4°. Wy ontmoeten buiten de straat oneindige voetstappen van *Ulysses*. Ik wil niet spreken van bloote gissingen op enkele naamen, als *Uxellodunum* (39) in Vrankryk in 't Land van Quercy, en van ons *Vlissingen* (40) in Zeeland, waar by men dan 't nabuurig *Zirikzee* kan voegen, als een' gedachtenis van *Circe*. (41) Doch ten

(36) TIEN JAAREN.] Seneca heeft dit reeds aangemerkt, *d. l. neque enim potuit in tam angusto error esse tam longus.*

(37) HOMERUS.] By voorbeeld *Odyss.* 3. 204. zeggen de Phæaciërs, dat zy de laatste van de Waereld zyn (*ἔσχατοι*) en met geene andere menschen eenige gemeenschap hebben.

(38) LANDBESCHRYVERS.] By voorbeeld Strabo *lib. I. p. 26* of 46. Olympiodorus, en veele anderen (zegt Photius) zyn van dit gevoelen geweest.

(39) UXELLODUNUM.] Cæsar *B. G. VIII. 40.*

(40) VLISSINGEN.] Zo men stelt dat *Ulysses* daar geland is, moetmen eerst de twyffeling oplossen, die gemaakt wordt tegen de overlevering van *Nehallennia*, nam: of *Walcheren* in zo oude tyden wel aan de Zee heeft gelegen, zynde eerst een Eiland geworden door de vloedten van 1377, en 1421, Zie Keisler *Exerc. de Dea Neballennia* §. 31, in zyn' *Antiq. Septentrionales* §. 257. en Cluverius *Germ. Ant. II. xxix. 3.*

(41) CIRCE] dus hebben eenigen den Trojaanschen *Paris* willen zoeken in den naam van *Parys*, dien men reeds by Cæsar vindt, *Lutetia Parisiorum*. En gelyk ik reeds gezegd heb: 't is in 't geheel

ten minsten verdient het eenige opmerking, dat wy 'er by achtbaare oude Schryvers gedenktekenen van vinden, bekleed met omftandigheden en redenen van weetenschap, zonder op deezen twift eenige oplettendheid, veel min daar in eenig belang gehad te hebben. Dus spreekt Strabo niet alleen van een Altaar in Sicilië, (42) maar ook van een' stad *Uliſſea*, (43) van een' Tempel van Minerva, waar in de gedenktekenen van dezelfs dooling opgehangen zyn, en van oneindige andere overblyfzelen tot dezelfs gedachtenis, in Spanje. Solinus zegt, dat *Ulyſſes* de stad *Olifipo*, (44) gebouwd heeft in Portugal, by den Taag. Tacitus, die ons op deeze verhandeling heeft gebragt, verhaalt van een Altaar, dat by den Ryn gevonden was, gewyd aan *Ulyſſes*, met byvoeging van den naam van dezelfs vader, Laërtes. En Solinus spreekt van een even gelyk Altaar met *Griex*e letteren, in Schotland, (*Caledonië*) waar uit blykt, (45) zegt hy, dat *Ulyſſes* daar is aangeland. En dit alles, 't zaamen gevoegd, geeft ten minsten een onwederſprekelyk bewys (immers een bewys zo goed, als men 't in zulke oude zaaken hebben kan) dat in alle de Noordweſtelyke Landen een' algemeene *Overlevering* en oud geloof heeft geheerſcht, dat *Ulyſſes* daar geweest is.

§. 10.

heel een' algemeene ziekte der Weſterſche Volkeren geweest, dat zy afkomſtig wilden zyn van de gevluchte Trojaanen, de *Heneti*, de *Romeinen*, de *Arverni* enz.

(42) SICILIË] *Lib. XVII. p. 834. of 1191.*

(43) ULISSEA] *Strabo Lib. III. op twee plaatzen, p. 149, of 223. en p. 157, of 236.*

(44) OLISIPO] *Solinus cap. 22.*

(45) BLYKT] *Solinus cap. 23. imit. Ulixem Caledoniae est-
pulsum manifeſtat Ara Græcis literis Scripta Votum.*

Doch niemand heeft deeze stelling verder en sterker gedreeven, dan Jonas Ramus, die een byzonder Boek heeft geschreeven, om te bewyzen, dat *Odinus* (daar de *Edda* van spreekt, en dien 't gantsche Noorden, als een' God, heeft geëerd) niemand anders is geweest, dan *Ulysses*. Een' vreemde stelling, die in den eersten opslag stuit, doch die Ramus met veel geestigheid heeft uitgevoerd! Niet alleen zoekt hy gelykheid in de naamen, (*Odinus* is 'Oδύσσευς, die zich by Polyphemus *Οὐτις* noemde: *Circe* is de toovenaarster *Herokis*: *Polites* en *Eurilochus* zyn *Vali* en *Loke*: *Hyperia* is *Iberien*: 't eiland *Scheria*, zyn de Noordsche *Scheeren*, enz:) maar hy vindt ook een' groote overéénkomst (46) in de gevallen *Avanturen* zelve. Van alle de Landen en Phatzen, daar Homerus *Ulysses* laat passeeren, maakt hy Noordsche, en de rekening van de vaart komt ook dus beter uit, dan naar de oude en gewoone onderstelling. Van 't Eiland der *Cyclopen* maakt hy *Celtiberië*, te meer, om dat Appianus een' Zoon van Polyphemus *Celtus* noemt. *Aëlië* is *Albion*, *Lestrigonië* de Zeekust van *Gallien* en *Batavien*: in den naam van 't Eiland van *Circe*,

(4) OVERÉÉNKOMST] Dit is ook een' waarheid. Zou 't moogelyk zyn, dat *Sædmundus*, die de eerste *Edda* t'zaengelapt heeft, Homerus geleezen, of ten minsten van deszelfs inhoud iets gehoord zou hebben? Uit Strabo. lib. l. p. 36 en 62. begryp ik, dat Homerus Schriften reeds in oude tyden in Syriën en Ægypten zyn bekend geweest. Waarom niet in de elfde Eeuw te Keulen, daar *Sædmundus gestudeerd* hadt?

't welk by Homerus *Aiaia* heet, vindt hy 't Noordfche woord *Ey*, waar van *Eiland* komt; den naam van *Dani* haalt hy van *Danaï*: de *Cimmerifche duifterniffen* zoekt hy boven in 't Noorden, *Trinacriën* is 't Noorweegfche *Tranoog*, 't Eiland der *Sirenen* 't *Jomfruland*, of 't *Jonkvrouwen Land*: en *Ogygi*: 't Zweedfche *Gygurland*. De *Scylla en Charybdis*, die men in de Siciliaanfche Zeeëngte vergeeffch gezocht heeft, vindt hy in den beroemden Noorweegfchen *Maalftroom*, die aan *Mela*, en *Solinus* reeds bekend is geweest: en van *Æolus* maakt hy de Noordfche Godin *Blakulla*, die ook wind verkogt, gelyk men ook van de *Laplanders* zegt. Ook is hy niet verlegen met het geen de *Edda* klaar zegt, dat *Odinus* uit *Afiën* is gekomen; want *Ulyffes* quam van *Trojen*, en de vrouw van *Odinus* heete ook *Frigga*. Boven dien maakt *Ramus* nog een' fyner' uitvlugt, dat *Ulyffes*, een flimme knevel zynde, zich liever voor een' Trojaan, dan voor een' Griek uitgaf, om dat de Grieken door 't verdelgen van een' zo fchoone ftad zich hadden gemaakt.

§. II.

Ik beken, dat dit alles uitneemend wel gevonden is, en in allen gevalle, 't is een gevoelen, 't welk men zonder krenking (47) van gewiffe of geloof kan aanneemen. Doch men vergeet

(47) KRENKING] ten minften ftuit het my zo fterk niet, als 't gevoelen van anderen, die in *Odinus* den *Driëtnigen God* zoeken, en daar uit bewyzen willen, dat de Oude Noordfche volkeren de *Driëtnigheid* gekend hebben. *Keisler* in zyn' *Antiq. Septent.* p. 447. et feqq. bepleit dit gevoelen met veel ernft. Zie ook §. v. n. 19.

geet, dat beide zo wel de *Edda*, als de *Odyfsea*, enkele Romans zyn, waar in (zo als ik reeds gezegd heb) de grond zo verre kan waar weezen, dat 'er een *Ullyfles*, en ook een *Odinus* in de Waereld is geweest, die beide een' Zeereis hebben gedaan, doch verder alle de byzondere omstandigheden van des Schryvers welgevallen en zwerfgedachten hebben afgehangen. Het is in dien zin, dat men de meening kan begrypen van de Ouden, wanneer die gezegd hebben, dat de gansche Trojaansche kryg, en 't verhaal van *Ulyfles* eerst gemaakt is geweest door een' Egyptische dochter van *Nicarchus*, *Pbantasia* genaamd, en dat *Homerus* dat werk van een' Priester of Leekebroer (48) te leen gekreegen hebbende, deszelfs schikking gevolgd hadt. Ook is 't belachelijk te denken, dat in een' tyd, wanneer 'er geen' Posten noch *Couranten* waaren, zo verre afgelegene Noordsche Volkeren, waar van de meesten ter waereld geen' gemeenschap, zelfs met hun' naabuuren, hadden, eenige kennis van de belegering van Troje, veel min voor de Trojaanen (49) eenige partydigheid konden heb-

(48) LEEKEBROER] Van een' geestelyken Schryver, *ἱερογγραμματογράφος*. *Photius lib. V.* Zie *Ramus p. 4.*

(49) TROJAANEN] In de *Voorrede* van de *Edda*, die 't *Derde Hoofdstuk* maakt van 't kort begrip van *Snorro*, wordt *Troje* beschreeven, als de prachtigste stad des Waerelds. die twaalf Koningryken onder zich hadt, en waar in twaalf verschillende talen gesproken wierden. Daar by wordt *Odinus* dan eens zelf *Priamus* genoemd, en dan eens een atflammeling van *Priamus*, gelyk hy ook (zo men 't gelooven wil) zyn' gansche Regeeringsvorm op zyn Trojaansch heeft ingericht. Doch deeze *Voorrede* is zekerlyk een werk van *Sæmundus* zelf, 't welk *Snorro* heeft uitgetrokken. enz. Deeze *Sæmundus* heeft te Keulen *gestudeerd*, en daar de O-

hebben. En in allen gevalle zou deeze fynheid van Ulyffes gansch verkeerd zyn geweest, dewyl deeze Volkeren, naar hun manier van denken, natuurlyk meer achting voor een' zegepraalend Overwinnaar hadden, dan voor een' overwonnen' Vluchteling.

§. 12.

Terwyl ik toch aan 't beuzelen ben, moet ik ook fpreeken van de fabel van Dynias en zyn' Zoon Democharis, die *Arcadiers* genoemd worden, en welker vreemde *Avantureen* ook al eenige gelykheid hebben met die van Ulyffes en Odinus. Doch dewyl Diogenes zelf aan zyn boek van Thule den titel van *ongeloofelyk* heeft gegeven, zullen wy 't daar by laaten. 't Verwondert my echter, dat Ramus (naar zyn' redeneerwyze) niet heeft opgemerkt, dat ook in den naam van *Dynias* die van *Odinus* (*par Anagramme*) te vinden is. Ook zyn wy nog met één' *Odinus* niet vry. Daar is nog een *Middelodinus* (*Mitbotinus*) en een derde, ja zelfs, zyn' 'er Geleerden, (50) die de Odinuffen zo menigvuldig ftellen, als de Griexe *Herkuleffen*.

T I E N

mnibus aliquid geleerd. Immers die *Voorrede* is een mengelmocs van de Bybelsche en Heidensche Hiftorie en Fabelen met een' belachelyke verwarring van tydrekening, waarom ook de Heer Maillet ze in zyn' Fransche vertaaling van de *Edda* (achter zyn' *Introduction a l'Histoire de Danemarck*) heeft overgeslagen. Zie 't *Avant propos* p. 17. Volgens de *Voorrede* is *Odinus*, zich uitgevende voor *Priamus*, uit Aflië gevlucht, ten tyde van Pompejus. Welk een' verwarring!

(50) GELEERDEN] Zie Kederus de *nummo Odini aureo*. (gedrukt te Leipzig 1722) en Keisler de *Odino*, te vinden by de nieuwe Halsche Uitgave van 1728, van Schedius de *Diis Germanis*.

TIENDE HOOFDSTUK.

Vervolg van 't Voorige.

§ 1.

In 't voorige *Hoofdstuk* hebben wy genoeg gezegd van Overleveringen, waar uit de gemeenschap der *Duitschen* met de *Grieken* vermoed kan worden. Wy willen in dit *Hoofdstuk* beproeven, of wy vaster' gronden kunnen vinden.

Zo Plutarchus in zyn' *Filosofische werken* 't zelfde geloof verdiende, als in zyn' *Historische*, zou ik een' uitneemende plaats aanwyzende in 't voorgemelde boekje van de *Maan*, (1) daar hy omstandig verhaalt, dat Saturnus de *Griexe Zeden* en leevenswyze, en byzonderlyk NB. de *Griexe taal* in 't Noorden heeft gebragt: dat naderhand, wanneer dezelve byna vergeeten was, de togtgenooten van Hercules (zich daar nedergezet hebbende) ze weder hebben leevendig gemaakt, en voortgezet, enz. En naar den leidraad, (2) dien hy geeft om de landen, die door

(1) MAAN] *d. l. de facie in Orbe Lunæ*, p 941.

(2) LEIDRAAD] De zwaarigheid is, dat hy de vaart stelt ten Westen. Maar zo men 't ernstig wil neemen, ('t welk ik echter niemand aanraade) kan men 't verstaan van *Estotiland*, waar van de Venetiaanische Marcus Antonius Zenus, in een' brief aan zyn' broeder Karel, in 't Jaar 1380. een verhaal heeft gegeven, en 't is aanmerklyk (om Plutarchus te helpen) dat men in dat Land *Daedalus* en deszelfs Zoon *Icarus* kende. *Daedalus* was een Koning van Schotland geweest, en de Schotsche Zee hadt door 't verdrinken van *Icarus* den naam van *Icarium* gekreegen. Dit niet alleen: maar de Koning verstondt *Latyn*, en hadt zelfs een' *Bibliotheek*,
N 4 met

door deeze NB. *Grieken* bewoond wierden, op te zoeken, leggen ze (zoo als ik reeds in 't *Negende Hoofdstuk* §. III gezegt heb) vyf dagen vaarens van Brittanniën, en maaken een vast Land, met drie Eilanden. De beschryving van de luchtstreek komt overéén met de hoognoordelyke Landen in den zomer. En 't vaste Land, het welk hy *Ogygia* noemt, (zegt hy) legt rondom een binnenmeer, niet kleinder, dan de zwarte, 't welk past op de Oostzee. Doch met dat alles zyn dit enkele Kasteelen in de *Maan*, en zo de goede Plutarchus niets anders geschreeven hadt, dan zulke beuzelingen, daar men by in slaap valt, zou zyn naam ons nooit bekend zyn geworden.

§. 2.

met *Latynsche* Boeken. Men kan den brief vinden by Pontanus achter deszelfs *Historia Rerum Danicarum*, p. 759. Hoe beuzelachtig die brief schynt, is ze waard te leezen. Schipbreukelingen, die 't Land ('t welk hy *Drogium* noemt) diep ingezonden waaren, verhaalen daar veel' zaaken, die ze gezien en gehoord hadden, en die zeer passen op 't naderhand gevonden' Amerika: en 't is my altyd geloofelyk voorgekoomen, dat deeze brief van Zenus aan Columbus aanleiding heeft gegeven, om met eenige zekerheid dat Land ten Westen op te zoeken. Ik meen ook, dat hy 't eerst gezogt heeft door 't Noorden. Hier van spreekt ook Mylius de *Lingua Belgica* cap. 8. Men voege 'er by, dat de Ouden *En gros* geloofd hebben, dat 'er buiten de Straat ten Westen een Eiland lag, zo groot als Europa, Asia, en Afrika 't zaamen, welke ze *Atlantis* noemden. Zelfs is 't waarschylyk, dat de Carthaginiënzers 'er opgevaaren hebben, Dit wist Columbus, en daar by weetende, dat de Waereld rond was, kon hy ligt denken, dat een' zo groote ruimte, van de kusten van Spanje, tot die van China, geen enkel water zou zyn. En ten uitersten, 't was zo. Hy moest toch, ten Westen uitvaarende, altyd eindelyk Land aantreffen. Doch dit zou my te verre afleiden, schoon de stof 't waardig is.

§ 2.

Meer opmerking verdient het, dat de Illyriërs, en die om de Adriatische Zee woonden, 't zy men dan die Landen mede rekene onder *Germaniën*, of voor den doorgang om 't *Griex* in *Germanië* te brengen) aan Alexander den Grooten (3) Gezantschappen hebben gezonden, en daar door met de *Grieken* bekend zyn geworden. En hier uit is moogelyk gesprooten, 't geen Vitichindus, de oudste Saxische Historieschryver (die geleefd heeft onder Hendrik den Eersten) voorgeeft gehoord te hebben, dat de Saxen van *Griexe* afkomst waaren, en van 't Leger van Alexander den Grooten afstamden. (4) Ecco van Repkau, die genoegzaam eeven oud is, heeft in zyn' *Saxischen Spiegel* 't zelfde gezegd, doch hy is door Kranzius uitgelacchen, in zyn' *Voorrede*. En op dezelfde wyze haalt Mareschallus Thurius (5) den oorsprong der Obotriten van Anthyrius, ook een' Veldheer van Alexander, doch hy is door Vogt ook zeer bespot.

§ 3.

Met een weinig meer grond zouden wy de *overneeming* van *Griexe* woorden kunnen zoeken in den overtocht van Gallische *Druïden*, aan welke het *Griex*, voor en by den tyd van Cæsar

(3) GROOTEN] Diodorus Siculus lib. XVII. p. 623. of 759.

(4) AFSTAMDEN] Zie Mascow *Geschichte der Teutschen*. p. 203.

(5) THURSIUS] In de *Collectie* van Westphalen T. I. D. 2.

far waarschynlyk bekend is geweest, zo als ik in 't *Vierde Hoofdstuk* §. vi. gesteld heb. Laërtius (6) schynt te kennen te geeven, dat de *Germaanen* zo wel, als de *Galliërs*, *Druïden* hebben gehad: doch Cæsar (7) zegt duidelyk, dat by de eerste geen' *Druïden* waaren. Dit is een punt, het welk aan de Geleerden stoffe tot veel twist heeft geeven, en waar over gansche Verhandelingen (8) zyn geschreeven. Ik vermeet my geenszins dat geschil te besliffen. Echter vind ik by Tacitus, (9) dat de *Germaanen* ook diergelyke Priesters hadden, die groot gezag voerden, en 'er braaf, gelyk men zegt, den lap opleiden. Doch zy waaren zo wreed niet, als de *Gallische*, en vergenoegden zich met slaan en binden, alles *tresdevotement*, in den naam der Goden, *velut Deo imperante*.

§. 4.

't Is waar, Tacitus noemt geen' naam van *Druïden*. Ook geloof ik niet, dat deeze Priesters van den zelsden oirsprong zyn geweest, als de Britsche *Druïden*, en tot zo verre heeft Cæsar dan gelyk gehad. Doch wanneer na Cæsars tyd, eerst Augustus den moorddaadigen Godsdienst der *Druïden* verboodt, en naderhand Tiberius 't gansche Genootschap verjaagde, gelyk ook Clau-

(6) LAERTIUS] *Proëm.* mits dat men door Κέλτοι *Germaanen*, en door Γαλάται *Galliërs* verstaat.

(7) CÆSAR] *B. G. VI. 21.*

(8) VERHANDELINGEN] Zie de Schryvers, genoemd by Friscius de *Druïdis cap. I. §. VII. p. 49.*

(9) TACITUS] *M. G. 7. en 11.* Zie Cluverius *German. I. x IV. 3.*

Claudius 't zelve geheel heeft willen vernietigen, (10) (schoon 'er lang nog voetstappen van gebleeven zyn) is 't zeer waarschynlyk, dat veele derzelve naar Duitsland (11) zyn vertrokken, daar diergelyke Tartuffes en valsche Profeteen mede in aanzien waaren. Indien ook Hamconius veel geloof verdiende, zyn 'er veele eeuwen daarna nog *Druïden* in Vriesland geweest. Hy geeft niet alleen in de achtste eeuw aan Sivar, (die de boeken van Cicero *de natura Deorum* verbranden liet) den naam van *Druïde*: (12) maar levert ons zelfs een' *Lyst* (13) van derzelve *Hoofden*, van den Zoon van Friso af, tot op de invoering van 't Christendom, en hy noemt ze *præfeti Druïdum*. Voeg hier by, dat Snorro, die in de dertiende Eeuw zyn' *Noordsche Kongers Chronica* geschreeven heeft, aan de Priesters, die Odinus naar zyn verhaal had ingesteld, ook den naam geeft van *Drotnars*, 't welk met den naam van *Druïde* overéénkomt, en *Heer* (14) betekent. Zo 't ook *Godsdienaars* betekent, moet men 'er byvoegen, dat de Priesters ook by ons *Godeschalken* (15) genoemd wierden.

§. 5.

(10) VERNIETIGEN] Zie Plinius *xxx. i.* en Suetonius *Claud. 25.*

(11) DUTSLAND] Friccius *d. l.* spreekt van een' loode plaat, die naar 't getuigenis van Schurzkeischius by Zwickan gevonden is, met een opschrift: *Δυρβαλεις Δρουιδων μεγατος.*

(12) DRUIDE] Zie zyn *Frisia lib. 2. p. 84. verso.*

(13) LYST] *p. 165.*

(14) HEER] Zie 't *Vierde Hoofdstuk §. vi: n. 24.* en verbeter daar de drukfont, lezende: *Zicb Dominus*, in plaats van *Ziet Dominus*.

(15) GODESCHALKEN] Zie *Kolyn. v. 30.* en *Kiliaan.*

Zo nu de *Druïden* reeds voor Cæsar kennis van 't *Griex* hadden, hebben zy 't na zyn' tyd nog veel meer gehad, en 't is dus zo onmoogelyk niet, dat zy eenige woorden in *Duitschland* hebben overgebracht. Ik kan echter al weder dit niet hooger opgeeven, dan voor waarschynlyk, schoon *Aventinus* en anderen driftig daar voor gestreden hebben; en om dus iets by te brengen, dat ten minsten een' grond in de historie heeft, zal ik, (zo als ik in 't *vierde Hoofdstuk* §. v. met betrekking tot de *Galliërs* heb gedaan) den togt van *Brennus* in 't verschiet brengen, waar by ontwyffelbaar ook *Germaanen* zyn geweest, die op hun' wederkomst *Griexe* woorden hebben kunnen t' huis brengen. Al waaren 't ook alle *Galliërs* geweest, weet men, dat veele by den *Donau* zyn blyven wonen. En hier by behoort ook een togt der *Gothen*, of *Geten*, die ten tyde van *Perdiccas* (*Alexanders Zoon*) naar 't verhaal van *Thucydides* (16) onder 't beleid van *Sitalces*, (17) *Koning van Tracië*, gansch *Griekenland* hebben afgeloopen; en veel' steden veroverd, waarvan zominigen den naam van een' *Laconische stad Gutbion*, en van den inham *Gutheates* (18) willen afleiden.

§. 6.

(16) THUCYDIDES] *lib. II. Cap. 95. et seqq pag. 161. edit. Dukeri.*

(17) SITALCES] En niet *Zeuthes*, zo als *Sheringham de Antlor. Orig. p. 126.* hem noemt. *Zeuthes* was een Neef van *Sitalces*.

(18. GUTHEATES] *Plinius IV. v. p. 194.* Zie *Sheringham d. l. Γύθιον* en *Σκαυδέια* vindt men reeds by *Lycosfron in Alexandra.* Zie de plaatsen by *Pontoppidanus de Vest. Dan. p. 24.*

Van de andere zyde is 't bekend, dat de *Grieken* van ouds handel hebben gedreeven op Dalmatiën en 't oud *Illyrië*, gelyk ook de Illyriërs met de Grieken en Macedoniërs, alshun' nabuurren, veel verbintenissen hadden, waarvan ik §. 11. gesproken heb, en in 't *Elfde Hoofdstuk* breeder spreken zal. En wat behoef ik 't verre te zoeken? De minste Latynsche Schoolganger, weet uit Ovidius, dat de *Grieken* op de Getische (19) kusten volkplantingen aangelegd, en verscheiden' steden (20) gesticht hebben, gelyk byzonderlyk Tomos, daar hy gebannen was, door de Milesiërs (21) gebouwd is. Zelfs weet men, dat de *Geten* reeds by den tyd van dien ongelukkigen Dichter half *Griex* spraken, (22) hoewel

(19) GETISCHE] Dat de Cimbren in de alleroudste tyden op die Kusten by de Mæotis gewoonnd hebben, is reeds uit Strabo *Lib. VII. p. 293.* of 450. aangemerkt in 't *Achtste Hoofdstuk §. VIII.* en *Cureus in Annalibus Silesiæ p. 10.* getuigt, dat by zyn' tyd (in 1571) de *Duitsche* taal daar nog in gebruik was. Zie Pontoppidanus *d. l. p. 25.*

(20) STEDEN] Ovidius *Trist. III. IX. I.*
Hic quoque sunt igitur Graja (quis crederet!) Urbes, &c.

(21) MILESIEERS. *d. l. v. 3.*

*Hic quoque Mileto missi venere coloni,
— Inque Getis Grajas constituere domos.*

(22) SPRAKEN] *V. II. 68.*

*Grajaque quod Getico viſta loquela sono.
V. VII. II.*

*Mista sit bes quamvis inter Grajasque Getasque.
eu V. 51.*

*In paucis remanent Grajae vestigia linguae.
Hac quoque jam Getico barbara facta sono.*

wel zeer verbasterd door 't mengzel van de Landtaal. En als men dus dit alles t'zaamen voegt, is 't niet te verwonderen, dat het *Griex* zich uitgebreid heeft naar 't Noorden aan de Oostkant.

§ 7.

Doch dit is nog wat verre van den Westkant, en van 't geen wy eigentlyk *Germanië* noemen: en 't doet dus meer ter zaaken, dat de Massiliënsers, (23) en moogelyk nog lang voor hen de Phoceënzers, (24) van welke zy afstamden, hun' vaart langs de Westelyke kust van Europa, tot verre in 't Noorden, uitgebreid, en dus gemeenschap met ons en het Noordelyke *Duitschland* gehad kunnen hebben. Vooral moet ik hier spreken van de vaart van *Pytheas* (25) van Marseille, die al zeer hoog geweest moet zyn. Veele Wyshoofden in Griekenland, die weinig denkbeeld hadden van 't Noorden, hebben deeze reis van Pytheas voor een verdichtzel uitgekreeten, even als zy ook gedaan hebben met de reis van Euthymenes, die van Marseille gevaaren is ten Zuiden langs de kust van Africa. Voor al hebben Polybius en Strabo Pytheas uitgelagchen, en de laatste scheldt hem onophoudelyk voor een' onbeschaam-

(23) MASSILIËNSERS] Zie om de korthed den Heer Huët *du Commerce etc: des Anciens chap. XVI. §. 12. p. 83. 84.*

(24) PHOCEËNZERS] Dat de Phoceënzers de straat uitgevaaren zyn, moet ik afneemen uit de woorden van Herodotus : 163.

(25) PYTHEAS] Hy heeft geleefd ten tyde van Ptolomæus Philadelphus, en een boek geschreeven van de *Omreize der Aarde* (Γῆς περίοδος) Zie Festus Avienus.

Schaamden Leugenaar. (26) Het quam den eersten niet geloofelyk voor, dat een gemeen arm man een' zo verre en zwaare reize zou gedaan hebben, (27) eeven of men niet oneindige goede Reisbeschryvingen hadt van enkele Scheepslieden, of reizigers op een Schip, 't welk van ryke reeders wordt uitgeruft.

§. 8.

Zo verder Pytheas in de rekening van de dagen der Vaart misflagen heeft, moet men begrypen, dat die rekening in oude tyden, toen men zonder compas enkel op de Starren voer, weinig zekerheid kon hebben. Hy mag ook in de omstandigheden (28) doolen, en een' rivier voor een Eiland neemen, doch in 't algemeen genoomen, vindt men tegenwoordig, dat zyn' beschryving van 't Noorden meer overéénkomt met de ondervinding, dan men in oudetyden gelooven kon. Zyn' schildery van de Yssee, *dat ze noch naar de noch zee, noch lucht was, enz. :*) is ook zo ongerymd niet, als ze den Grieken in dien tyd moest voorkoomen:

(26) LEUGENAAR] Strabo is zeer welsprekend in scheldwoorden tegen den armen Pytheas. *Ψευδέστατος. lib. I. p. 63. of 109. Ψεύσματα τοῦ Πυθέου. lib. II. p. 102. of 160. Πολλαχῶ παρακρινόμενος τοῖς ἀνθρώποις. lib. II. p. 115. of 175. ὑφ' οὗ παρακρουσθῆναι πολλοῦς. d. l. p. 104. of 163. Πυθέας παρακρούσατο τοῖς πισεύσαντας. lib. III. p. 157. of 237. ἀπαράσε ψεύσασθαι τοιαῦτα. lib. IV. p. 190. of 289. Κατεψεύσατο τοιαῦτα. lib. VII. p. 295. of 452.*

(27) HEBBEN] Zie Strabo *lib. II, p. 104. of 167.*

(28) OMSTANDIGHEDEN] By voorbeeld, hy spreekt van een Eiland *Abalis*, 't welk de Elve (*Albis*) geweest kan zyn. *enz. Zie Plinius xxxvii. 2. p. 704*

men: (29) en waarom mag hy ze by geen' *long* vergelyken, daar de oude Noorwegers deeze eigen Zee de *Leverzee* (30) genoemd hebben, en de Arabiers de Ooftelyke Yssee de *Pikzee* (31) noemen? Daar zyn ook Ouden geweest, die Pytheas hebben verdedigd, vooral Eratosthenes. Zelfs schynt Plutarchus (32) gunstiger van hem geoordeeld te hebben, doch 't is kluchtig te leezen, hoe die zich pynigt, om filosofische redenen te geeven, waar van daan die dikheid der zee, zo als Pytheas ze beschreef, haar' oirsprong hadt. In 't kort, men maakt tegenwoordig geen' zwaarigheid meer, om de waarheid van die Massiliaansche tochten, zo wel ten Noorden als ten Zuiden, te gelooven. (33)

§. 9.

Doch wy behoeven ons met geen' oude betwistbaare reizen op te houden, om de gelegenheden te zoeken, waar door de *Duitschers Griexe* woorden in hun' taal hebben kunnen krygen. De Historie levert ons stoffe genoeg. Alles, wat ik in 't voorrige *Hoofdstuk* §. vi. en ver-

(29) VOORKOMEN] De Afrikaansche Leeuw bespotte ook 't Noorweegsche Paard, om dat het verhaalde, dat in zyn land de menschen wit waaren, en de zee hard. Zie de fabel van La Mothe *Liv. IV. fab. 17.*

(30) LEVERZEE] Zie Pontanus *Hist. Dan. p. 747.*

(31) PIKZEE] Huët. *p. 332.*

(32) PLUTARCHUS] In zyn Maanboekje. Tom. II. *p. 947.* Ik heb hier van breder gehandeld in myn' *Naleezing over Island, onbewoond* §. 7. en *over Groenland voor Erik* §. 9. en *II.*

(33) GELOOVEN] De Heer Huët twyfelt 'er ook niet aan Zie hem *du Commerce, enz. XVI. 12. XXXIX. 5. en LVII. 5. p. 88, 197, en 370.*

verder van togten (34) van *Duitsche* Volkeren in klein *Asiën*, heb bygebragt, kan ik hier voor herhaald houden, dewyl de doortogt doorgaans door *Griekenland* is geweest. Op dezelfde wyze houd ik hier voor herhaald alles, wat ik in 't zelfde *Hoofdstuk* gezegd heb van de gemeenschap der Noordsche Volkeren met het Hof van Byzantiën (35) in latere tyden.

§ 10.

In 't geheel, sedert dat de zetel des Roomschen Ryx naar Constantinopelen is overgebragt geweest, is 't *Griex* in *Galliën*, en van daar in *Germanië* gemeener geworden, naar maate, dat de Romeinen zelf 't *Griex* meer spraken, en Heeren uit *Griekenland* daar hun verblyf quamen neemen. Dus heeft Julianus, eer hy Keizer wierdt, zich lang te Parys opgehouden, en is by die gelegenheid over de Maas en Ryn gegaan, daar hy Sloten en Steden heeft gebouwd, waaronder Neus, Bon, Andernach en Bingen. Aan de andere zyde hebben zeer veel Gothen zich sedert in 't *Griexe* Ryk neder-

(34) TOGTEN] Men toont nog in 't Noorden *Griffteenen*, opgerecht ter gedachtenis van Noordsche Helden, die op de togten gebleeven waaren. Zie Pontoppidanus (op 't getuigenis van Buræus) *de Gestis & Vestigiis Danorum extra Daniam*, p. 23. Men vindt 'er verscheidene by Jo. Göransson in een boek: *Bautil alle suæ ok Gotha Rikens Kunstenar*, gedrukt te Stockholm 1750. in fol.

(35) BYZANTIËN] Zo wy fabelen willen ophaalen, zou ik hier moeten spreken van 't Huwelyk van den Deenschen Koning Harald, in de negende Eeuw, met Signia, dochter van een' Griexen Koning Dagon, gemeld by Periskioeld. Zie Pontoppidanus. *d. l. p. 62.*

dergezet. Zelfs was hun getal onder Gratianus zo groot, dat, wanneer de buiten-*Gothen* weder een' inval in *Griekenland* deden, de Veldheer Julius, vreezende, dat de binnen-*Gothen* met hun' Landslieden verstand mogten houden, hen alle op een' dag liet ombrengen. Kort daar na in 381 onder Theodosius, vind ik een' grooten' (36) Gothfchen Vorst, Athanaricus, die zelf te Constantinopelen komt, om den Vrede te sluiten, en men kan by Zofimus leezen, met wat pracht de Keizer hem zelf inhaalde, en zyn' lykftatie volgde, toen hy kort daarna gestorven was. Doch voor al is 't met betrekking tot myn oogwit aanmerkelyk, dat na dien Vrede niet alleen den *Gothen* een woonplaats in Mæfiën en Dariën aangewezen wierdt, maar dat zy ook het Burgerschap verkreegen, en in Krygsdienst gebruikt, ja zelfs tot Regeerings-Ampten (37) verheeven wierden. Men vindt ook, dat Theodosius een *Corps* van 20,000 *Gothen* onder zyn' *Troepen*, en een' Frankisch' *Magister militum* (Arbogast) hadt, gelyk ook Alarik, die naderhand zo beroemd is geworden, mede in 's Keizers dienst was. Doch nog aanmerkelyker is 't, dat de *Griexe* Keizers, even als te vooren de Romeinsche, *Duitschers* tot hun' Lyfwachten hadden, die Βάρβαροι, en in 't Duitsch of Noordsch *Varingers* genoemd wierden, waar van ik in 't einde van 't Achtste *Hoofdstuk* reeds gesproken heb.

§ II.

(36) GROOTEN] *Totius regii Scytharum generis principem.*

(37) AMPTEN] Synesius zegt dit duidelyk. Zie de plaats by Mafcou, p. 305. *In belli societatem ac Civitatis recepit, Magistratumque participes fecit.*

Voorts heeft de bekeering tot het Christendom nog meer geholpen om 't *Griex* in *Germaniën* over te brengen, zo als ik reeds heb aangemerkt van *Gallië*. (38) Vooral heeft dit plaats gehad aan de *Oofstzyde*, en 't is genoegzaam zeker, dat het Evangelie 't allereerste, en zelfs heel vroeg, in *Germanië* van die zyde gekoomen is. Ik wil my niet ophouden met de onzekere overleveringen (39) van de Apostelen Andreas, Philippus, en Thomas, en van Hermes, een' der zeeventig discipelen, waar van de drie eersten in Onger en Zeevenbergen, en de laatste in Dalmatië gepredikt zouden hebben, enz. waar toe ook behooren zou 't Wonderwerk van Ephrem (40) den Syrier, die in een gesprek met Basilius Magnus de gaaf ontfing van *Griex* te spreken. Wy hebben dat alles niet nodig, dewyl de Heilige Paulus (41) zelf klaar en uitdrukkelyk zegt, dat hy 't *Evangelie vervuld heeft, tot Illyricum toe*: en naar alle waar-

(38) GALLIË! Zie 't *Vierde Hoofdstuk* §. IX.

(39) OVERLEVERINGEN] Men kan zebreed opgeteld vinden in 't doorgeloerde Boek van den onvermoeiden Joh. Alb. Fabricius in zyn' *salutaris Lux Evangelii*, cap. 5 en 17-23. Dus hebben wy ook in *Gallië*, zo wy de Rooms-Catholyke *Martyrologien* gelooven wilden, Philippus, den oudsten Jacobus, Lasarus, en deszelfs twee Zusters, Martha, en Maria gehad, om niet te spreken van den Heiligen Denys, en verscheiden' der zeeventig *Discipelen*. Dus ook in *Brittannië* Paulus en Joseph van Arimatheë, enz.

(40) EPHREM] Zie Assemannus *Fibl. Orient. P. I. p. 43*. By ongeluk spreekt Ephrem zelf in zyn' *Schriften* daar geen woord van.

(41) PAULUS] *Rom. XV 19*.

waarschynelykheid is deeze Prediking in 't *Griex* geweest, zo als zyn' brieven.

§ 12.

Dat ook sedert aan die zyde de Zendelingen 't *Griex* in 't Land hebben gebragt, kan ik niet beter bewyzen, dan met de eigen' woorden van Walafridus (42): *zo men vraagt*, zegt hy, *waardoor deeze voetstappen van GREGORIËT ons aangekomen zyn, moet men zeggen, dat wy in 't Romeinsche gebied in Krygsdienst zyn geweest, en dat veele Predikers, die in de Griexe en Latynsche Spraak ervaren waaren, tot ons zyn gekomen.* Men gelieve hier by aan te merken, dat in laetere tyden de Kerkdienst, (die in *Galliën*, en moogelyk ook aan de Westzyde van *Germaniën* in 't *Latyn* is ingebragt) in 't Oostelyk *Germaniën* in 't *Griex* is ingevoerd. Immers dezelfde Walafridus getuigt op berichten van geloovige Geestelyken, dat by eenige Schythische Volkeren, byzonderlyk de Tomitaanen, de Kerkdienst nog by zyn tyd in 't *Griex* wierdt gedaan. Op 't *Concilie* van Niceën in 325 zyn ook Gothische Bisschoppen geweest, en in 't geheel is 't bekend, dat de Noordoostelyke Christenen de *Griexe* Kerk gevolgd hebben, en niet de *Latynsche*, behoorende onder den Oosterschen Patriarch. Hier van komt ook 't woord *Kerk* (43) van *Κυριακή*, *Paap* van *Πάππας*, *Litanie* van *Λιτανία*, enz. doch vooral heeft men veel *Griexe*

(42) WALAFRIDUS] *De Reb. Eccl.* p. 181. Ik heb de plaats gevonden by Mascou p. 325.

(43) *KERK*] Zie Pelloutier *liv. II. chap. x, p. 403.*

Griekse woorden in de gemeene taal gekreegen door de Bybeloverzetting van Ulphilas, waarvan ik aanstonds spreken zal.

§ 13.

Aan de *Westzyde* kan ik niet zeggen, dat het Euangelie in *Duitschland* gekoomen is door het *Griek*. Ik wil hier ook weder niet letten op de overlevering van Petrus, die den Keizer Claudius op deszelfs reize naar Brittanniën verzeld, en in 't voorbygaan twee Britsche Nieuwbekeerden, Beatus en Achates, en zelfs den Koning Lucius afgezonden zou hebben naar Zwitserland. Ik wil ook geen' oude Legende ophaalen van Apostelen en Martelaaren, die in 't Westelyk gedeelte van *Germaniën*, en byzonderlyk by ons, geweest, of door ons Land naar Brittannië gepasseerd zyn, 't welk mischien by 't *Latyn* te passe zal koomen. Doch dat het Christendom al vroeg en lang voor Ephrem zo wel in Hoog- als Neder - Duitschland moet doorgedrongen zyn geweest, blykt daaruit, dat Irenæus (44) reeds in de tweede Eeuw (45) spreekt van Kerken in

(44) IRENAEUS) *lib. I. cap. 10. n. 2. contra haereses, Edit: Veneta, Aº. 1734, in f. p. I. P. 49. Αἱ ἐν Γερμανίαις ἐκκλησίαι*, Hy zegt in 't meerdergetal, de *Germaniën*, verdeelende (gelyk wy nog heden doen,) *Duitschland* in Hoog- en Neder - Duitschland. Men vindt dus *Inscriptiën*, *Utriusque Germaniae* of *duorum Germaniarum*, en by Ammianus Marcellinus xv. 11. en in de *Notitia Gallie*, p. 26. *Germania prima et secunda*. Zelfs reeds by Suetonius en Tacitus vinden wy *Germania superior et inferior*. Zie den eersten *Galb.* 16. en den tweeden *Hist.* I. 9, 12, en 53.

(45) TWEEDE EEUW] Van de derde getuigt Tertullianus *lib.*

in de *Germaniën*. Nu weten wy, dat het *Nieuwe Testament* in 't *Griex* is geschreeven, en die dus 't *Euangelie* predikten, moeten *Griex* verstaan hebben, dewyl 'er zekerlyk zo vroeg geen⁷ Overzettingen (46) van geweest zyn, ten minsten niet aan die zyde.

§. 14.

Zo dit alles nog niet genoeg is, kan men 't verder zoeken in de *Kruistogten*, te meer, dewyl de twee Boudewynen, die Graaven van Vlaanderen waaren, en de Courtenais (ook Nederlanders, en aan de Boudewynen vermaagschapt) zestig (47) jaaren lang te Constantinopelen geregeerd hebben, als Griexe Keizers. Toen ook de stad in 't jaar 1453. door de Saraceenen was ingenoomen, hebben de Griexe vluchtelingen (48) zich niet alleen in Italië, maar ook in *Duitschland* verspreid, en vervolgens

lib: advers: Judæos, cap. iv. en van de vierde blykt, uit het geen ik strax zeggen zal van Ulphilas.

(6) OVERZETTINGEN Zo de *Vulgata* al van Hieronymus is, zo is ze toch zo geheel oud niet, en 't schynt ook niet denklyk, dat die zo heel schielyk uit Dalmarië. daar Hieronymus woonde, tot in het Westen zal doorgedrongen zyn. Echter is deeze Vertaaling (schoon wy ze met het Concilie van Trente niet *canoniseeren*) de oudste, die in de Westerlanden van gebruik heeft kunnen zyn. De Syrische en Arabische zou nog onverstaanlyker zyn geweest. Zie van de Bybel - Overzettingen Leusden in *Philologo Hebraeo-Graeco, Dissert VII.*

(47) ZESTIG] 't Verwondert my dus, hoe Mylius Ling, *Blg.* p. 27. van maar vyf jaaren spreekt.

(48) VLUCHTELINGEN] Zie Morhof *L. 1.2. n. 16. p. 16. l. 11. n. 20. p. 101. l. 14. n. 4. p. 777.*

gens de *Griene* taal derwaarts overgebracht, ja *Griene* schoulen opgerecht, en zelfs duurde 't niet lang, of de leerlingen wierden zelf Leeraars. Met de herleeving der Weetenschappen is de *Griene* taal verder zeer geoeffend, en men kan daarby aanmerken, dat de bygeloovige zucht voor de ouderwetsche Filosofie die oeffening moogelyk 't meest heeft aangemoedigd, meer om Aristoteles te verstaan, dan 't *Nieuwe Testament*, 't welk een verboden boek was.

S. 15.

Ik vlei my, alles, wat heeft kunnen aanleiding geeven tot een' vermenging van 't *Griene* met het *Duitsch*, naarstig genoeg 't zaamen gezocht te hebben: doch 't zou nog moeielyker zyn te bepaalen, wanneer deeze vermenging zich heeft beginnen te openbaaren. Dat de *Germaanen* van ouds *Griene* Letteren gebruikt hebben, getuigen Cæsar (49) en Tacitus (50) beide. De eerste verhaalt, dat 'er tafelen, met *Griene* Letteren beschreeven, in 't Leger der *Helvetiërs* gevonden, aan hem gebragt waaren, en de tweede spreekt van grafsteden, met *Griene* opschriften, op de grondscheiding van *Germaniën* en *Rhoetië* (51). Veelen hebben dit raadzel willen uitleggen door de *Runiſche* let-

(49) CÆSAR] B. G. 29.

(50) TACITUS] M. G. 3.

(51) RHETIËN? Solinus spreekt ook van een gevonden Altaar met een opschrift van *Griene* Letteren in Brittan- nië, *Cap.* 21. en Lipsius op Tacitus *d. l. n. 14.* zegt, dat Meia 't zelfde getuigt, doch ik heb de plaats van Meia nie: gevonden.

letteren, die met de *Griene* veel gelykenis hebben. Anderen hebben 't willen bepaalen tot enkele cyfferletteren, dewyl 't Hoofdlysten waaren. Maar als men 'er byvoegt, 't geen van de *Galliërs* gezegd is, in 't *Vierde Hoofdstuk* §. VII. moet men vermoeden, dat het in der daad *Griexe* zyn geweest. En wat reden is 'er ook om zulx zo onmoogelyk te stellen? Ik heb in 't *Vierde Hoofdstuk* §. VII. n. 30. getoond, dat de *Germaanen* schryven konden, (52) schoon zekerlyk de Schryfkonst niet gemeen (53) was, 't welk men nog hedensdaags in veel' Landen vindt. Zelfs heb ik in 't *Eerste Hoofdstuk* §. VI. n. 4. getzegd, dat het zeer bedenkelyk is, of de *Scythen* de letteren niet eer gehad hebben, dan de *Grieken*, ja of de laatste ze van de eerste niet gekreegen hebben.

§ 16.

Dat zy dan ten tyde van Cæsar en Tacitus *Griexe* Letteren gehad hebben, of letteren, die zeer naar *Griexe* geleeken, kan men voor bewyslyk houden, te meer, dewyl 'er Duitfche Schryvers (54) zyn, die meenen te weeten,

(52) SCHRYVEN KONDEN] Voeg daar by, dat Vellejus Paterculus *lib. II. cap. 110. p. 69.* duidelyk zegt, dat die van Pannonië 't gebruik van letteren hadden, *Usum Literarum*. En wat bewys kan men sterker hebben, dan de Runifche Steenen?

(53) NIET GEMEEN] Zelfs nog lang daar na, toen de Schryfkonst zoo ongemeen niet meer was, behieldt men een bygeloof, dat de Wetten niet moesten gefchreeven worden, Zie Telloutier. *Hift. des Celtes*. II. X. p. 400. 401.

(54) SCHRYVERS] Willichius. een *Professor* te Francfort aan den Oder, in zyn' *Noten* op Tacitus, en uit hem Ne-

ten, datze die nog in alle hunne *Aften* gebruikt hebben, ten tyde van Karel den Grooten, ja tot aanden tyd van Rudolf van Habsburg. Doch dit is nog geen bewys, dat zy *Griex* verstaan, veel min gesproken hebben. Zo men echter Porcius Cato (55) gelooven moet, is het geweest in Italiën, waar in Pisa legt, van ouds bewoond geweest van *Duitschers*, die *Griex* spraaken. Cicero (56) zegt ook in een' Redenaarsyver, dat reeds by zyn' tyd het *Griex* in alle Landen gelezen en verstaan wierdt. Ik laat dit in zyn' waarde en

on-

ander. Morhof in zyn' *Polybist* tom. I. lib. iv. *Cap. 4. n. p. 750.* spreekt dit zeer tegen, en getuigt, dat men uit de oude *Aften* 't tegendeel zien kan. Ik laat dit geschil ter zyde. Doch naar 't getuigenis van Socrates *lib. iv. cap. 26.* en Philostorgius *lib. 11. n. 5.* (Zie Mascou p. 318.) heeft Ulphilas, die in de vierde Eeuw geleefd heeft, de Gothische letteren uitgevonden, 't welk ook overéenkamt met het oude vaersje (Zie Burman *Antbol. Latin. 11. 264. som. 1. p. 59.*)

Gulfile prompsit Getarum quas videmus ultimas.

Nu hebben Vossius, Trotz en anderen aangetoond, dat de Gothen voor Ulphilas andere Letteren hebben gehad. Zie de *Maandelyke Bydragen n. 46.* Daar is dus niets onwaarfchynlyx in, dat die letteren, die zy te vooren gebruikt hebben, Griexe zyn geweest, of dat zy eeven dezelfde letteren van ouds gehad hebben, en misschien eer, dan de *Grieken.*

(55) CATO | Naar 't getuigenis van Servius. De Heer Tuinman in de *Voorrede* voor 't vervolg van zyn' *Fakkell* brengt de plaats by, ook zonder aan te wyzen, waar ze staat. Ik heb geen' tyd omze op te zoeken.

(56) CICERO *Pro Arch. 10.* Hy zegt dit om te bewyzen, dat 'er meer eer te behaalen is met *Griexe* dan met *Latynsche* vaerzen te maaken, dewyl de laatste alleen in 't Land blyven, en de eerste door de gansche Waereld gaan. Men zou 't zelve hedendaags kunnen toepassen op de *Fransche* Poëzy.

onwaarde, doch daar zyn Geleerden (57) geweest, die dit stuk eertyds hebben staande gehouden, en 't is aanmerkelyk, dat Willichius niet als een' gissing, maar als een' bekende zaak, bybrengt; dat nog *by zyn' tyd* een volk, naby Pruisien, de *Bockbeiligen* genoemd, een' soort van verbafterd *Griek* sprak.

§ 17.

Ik laat dit laatste op 't gewisse van Willichius. Doch tot myn oogmerk is genoeg te zeggen, dat men in *Germaniën* al vroeg de *Griekse* taal heeft beginnen te oeffenen, doch vooral sedert de invoering van 't Christendom. Ik heb reeds §. XI., en XII. gezegd, dat de Kerkplegtigheden by de Gothen, en aan de Oostzyde van *Germaniën* in 't begin in 't *Griek* gevierd zyn geweest, 't welk nog zo was ten tyde van Lodewyk den Vroomen. Dat ze ook 't *Griek* verstonden, blykt daar uit, dat reeds in 't jaar 315 Theophilus, een Gothisch Bisshop, op de Kerkvergadering van Niceë geweest, en desselfs besluiten mede ondertekend (58) heeft. Doch voor al moet ik spreken van Ulphilas, die kort daar na (59) den *Bybel*, be-

(57) GELEERDEN] Zie Morhofs *Polybistor d. I. Tom. I. lib. IV. cap. 4. n. 4.*

(58) ONDERTEKEND] Men kan dit nazien in de *Collectie* van l'Abbé.

(59) KORT DAAR NA] Waarschynlyk onder Valens, ontrent in 370. Heupelius heeft van deezen *Ulphilas*, *Urbphilas*, *Wulphilas*, *Gulfilas*, *Gisfilas* of *Gulfilas*, een' *Dissertatie* geschreeven. En zelfs hebben la Crose, enz. de eer van de.

behalven alleen de *Boeken der Koningen*, (60) in 't Gothifch (61) heeft overgezet, van welke overzetting (62) ons nog de *vier Evangelien* overig zyn. En dewyl men daarin veel' woorden (63) vindt, die uit het *Griex* ontleend zyn, zo blykt, of dat de taal reeds toen met *Griex* aangevuld was, of dat Ulphilas, de overzetting uit het *Griex* maakende, veel' *Griex* woorden in de taal gebragt heeft, die naderhand door 't leezen des *Bybels* in 't gebruik gebleeven zyn. Ik laat het nu verder (64) aan die meer

deze overzetting, aan een' ander Frankich Schryver willen geeven. Zie de voorgemelde *Bydragen* n. 46 p. 504. Ik treed ook niet in dit verschil. dewyl 't met betrekking tot myn oogmerk op 't zelfde uitkomt, blyvende vaststaan, dat omtrent deezen tyd in 't *Duitsch* reeds *Griex* woorden geweest, of door deeze Overzetting in 't *Duitsch* gebragt zyn.

(60) KONINGEN] Om dat hy vreesde, dat die, vol van Oorlogsgeschiedenissen zynde, zyn' *Natie*, die krygzuchtig genoeg was, te veel zouden ophitzen. Philostorgius *lib. II. n. 5*. Ik laat deeze reden in zyn' waarde en onwaarde.

(61) GOTHISCH] of Frankifch. Ik treed in dat verschil niet.

(62) OVERZETTING] Men noemd dit het *Zilverre Boek*. om dat het met Zilverre Letters geschreeven is. Men bevaart het te Upsal. Zie Morhof *Polyhist s. I. lib. IV. Cap. 4. p. 747. Mascov p. 323. n. 15.* en de *Bydragen d. I. De Zweedsche Anth: Jöderman heeft een' dissertatie geschreeven de Ulphila, Gothorum Episcopo.*

(63) WOORDEN] Zie Mascou *Geschiede der Teutschen, Boek VII.* in 't einde p. 323. en 324.

(64) VERDER] Ik zou hier anders nog veel kunnen bybrengen. Dewyl ik te vooren gesprooken heb van den Noordfchen Koning Siward, moet ik hier aanmerken, dat hy naar 't verhaal van Torfæus in zyn' aanspraak aan den Keizer van Constantinopelen zeer goed *Griex* sprak. Zie de plaats by Pontoppidanus *d. I. p. 45.*

meer tyd en lust heeft, om in de oudste Duitſche ſchriften na te zoeken, wat *Griex* woorden zich daarin ontdekken. Mylius (65) zegt ſtout, (en hy trekt 'er zelfs een' bewysreden uit) dat in een oud Pfalmboek van Karel den Grooten's tyd, waarvan Lipſius (66) ſpreekt, veel *Griex* woorden zyn. Doch ik heb 't by Lipſius niet gevonden.

§ 18.

Hoe 't ook zy, men moet aan Duitsland (67) de eere geeven, dat het verſcheiden' geleerde Mannen in 't *Griex* heeft uitgeleverd, en zelfs al heel vroeg. Van Ulphilas op 't jaar 370 heb ik reeds geſprooken. En dat ook meer andere reeds omtrent dien tyd het *Griex* verſtonden, (68) en op de rechte kenniſſe dier Taal oplettendheid hadden, blykt daar uit, dat wy weinig jaaren daar na een' brief van Hieronymus

(65) MYLIUS *de Lingua Belgica* cap. 18. p. 78.

(66) LIPSIUS] *Cent. II. Epist. ad Belgas*, niet cap. 3., zo als Mylius aan den kant aanwyſt, maar cap. 44.

(67) DUITSLAND] Daar is een boekje van Schurzſchius de *Meritis Germanorum in Græcas literas*. En Lizelius heeft in 1730 een' Lyt uitgegeeven van alle de *Griex* Poëten van Duitsland, *a renatis literis ad noſtra uſque tempora*.

(68) VERSTONDEN] 't Zou hier ook de plaãts zyn om te ſpreken van de Slavoniſche Overzetting des Bybels, die al zeer oud is: doch ik verwys den Leezer tot den Petersburgſchen Profeſſor Kohlius, in zyn' *Introductio in hiſtoriam et rem literariam Slavorum*, &c.

mus (69) vinden, tot antwoord aan twee Gothische Geeltelyken, *Sunnias* en *Fretilas*, die, in de Psalmen eenig onderscheid vindende tusschen den *Griexen Text* en den Latynschen, hem bericht hadden gevraagd, welke van beide best overéénquam met het Hebreuws. Doch byzonderlyk moet ik spreken van Keuchlinus, (70) die in 1473. door 't onderwys van Tiphernas, Hermonymus, Chalcondylas, en vooral van Contoblaca, zo verre in 't *Griex* gevorderd was, dat hy zelf *Collegie* hieldt, gelyk hy ook een' spraakkunst onder den naam van *Μικροπαιδεία* heeft uitgegeeven, en wanneer hy te Tubingen zyn Professoraat aanvaarde, een' *Griex* *Oratie* gedaan. Vooral is 't opmerkelyk, dat, wanneer hy in 1498 (als Keur Paltsische Gezant) te Rome was, de *Griex* Professor Argyrophylus, hem Thucydides hoorende uitleggen, uitschreeuwde: *Helaas! Griekenland is met onze ballingschap over de Alpen gevloogen*: in den zelfden toon, als wy naaderhand in 1580, by Lizelius (71) een Uittrekzel vinden van een' *Griexen* brief, geschreeven uit Constantino-pelen in 't jaar 1580, waarin een *Griex* Geleerde aan een' *Duitschen* dit compliment maakt: *Ik heb*

(69) HERMONYMOUS] Zie de plaats uit zyn' Werken *lib. II. p. 628.* by Mascoup p. 322. n. 12. De Geleerde Simon in zyn *Histoire Critique du Vieux Testament* maakt 'er twee *Dames* van, *Sunnia* en *Fretila*. 't Is jammer, dat het niet waar is, dewyl dan blyken zou, dat zelfs de Vrouwen in Duitichland in dien tyd reeds den Bybel in 't *Griex* konden leezen.

(70) REUCHLINUS] Majus en Melancton hebben zyn leeven beschreeven.

(71) LIZELIUS] *Prolegom. §. XII.*

bet de Musen en de Pegasische Nymfen gezocht te Athene, en op den Helicon, maar niets gevonden. En wat wonder? Dit is derzelver woonplaats in oude tyden geweest, doch nu zyn ze van ons weggevloogen en verbuisd by u, Duitfche Geleerden, die, de Wysheid oeffenende, het pit daarvan, en niet zo als wy, de bolsters bezittende, beroemd door Weetenschappen, op den waaren Helicon zyt geklommen, en ons uit de zitplaats der geleerdheid uitgedreeven.

ELFDE HOOFDSTUK.

*Van 't gebruik van Latynsche woorden
in 't Duitsch.*

. 1.

Om by de gelykenis van een' Reiziger te blyven: als die den avond ziet vallen, geeft hy zyn paard de sporen, om voor 't poortsluiten binnen te koomen. Ik begin dit Hoofdstuk met de intrede van myn twee en zeventigste jaar; en met een hoofd, door allerlei plaagen afgemat. Zo ik dus dit werk wil afmaaken, dien ik my te haasten, en op dit eindje van myn' speelreis zo weinig en zo kort te pleisteren, als moogelyk is.

§ 2.

In 't begin van 't *Negende Hoofdstuk* heb ik reeds gezegd, dat Mylius, en anderen, uitcyferen, dat ruim de helft onzer *Duitsche* woorden uit het *Griex* of *Latyn* oirspronkelyk zyn. Ik heb ook reeds in 'myn' *Nieuwjaars harangue* van 1755 (1) boertende gezegd: „Hoe zou-
„den wy spreekende kunnen blyven, zo wy
„alle Nederlandsche woorden, die in den oir-
„sprong onduitsch, en uit het *Latyn* en *Griex*
„ontleend zyn, wilden uitmonsteren? *Tafels*,
„*Spie-*

(1) 1755] Zie 't *Besluit myner Dichtstievende Uitspanningen* p. 26. 27. De Baron van Holberg zegt het zelfde van 't *Hoogduitsch*.

„ *Spiegels* , en *Tapyten* zouden uit het huis
 „ moeten. Wy zouden *Deuren* noch *Vensters*
 „ houden. Ja de *Muuren* zelf zouden om ver-
 „ re vallen. Wy zouden onze *Kaas* en *Boter*
 „ verliezen, en met moeite droog *Brood* over-
 „ houden. Een glas *Bier* (2) zouden wy
 „ moeten toedrinken. De *Wyn*, ja zelfs *Jene-*
 „ *ver* en *Azyn* zou uit de *Kelder* moeten ”.
 Ik zou dit verre kunnen uitbreiden, doch ik
 zal alleen spreken van twee van onze aller-
 gemeenzaamste woorden, die alle uren by ons
 in gebruik zyn: woorden, waarmede wy twee
 vruchten betekenen, die ons Land tweemaal
 daags voortbrengt, en die een groot deel ma-
 ken, niet alleen van ons dagelyx (3) voedsel,
 (dikwils drie maal daags) maar óók van onze
 inkomsten en Koophandel, namentlyk: *Kaas*
 en *Boter*.

§ 3.

Dat wy 't woord *Kaas* (4) van 't Latynsche
 Ca-

(2) BIER] Nog wordt dit betwift, Zie § v.

(3) DAGELYKS] *Geeft Boter en Kaas*, zegt men by ons,
 als men 't *Deffert* wil opgedift hebben, en my geheugt nog
 de goude eenvoudige tyd, dat op zeer fatzoenlyke burger-
 maaltyden 't çierfel van 't Nagerecht bestondt in een' dikke
 aarde geribde witte Schotel, met twee halve kaazen.
 Nu moet het glas en poppespel zyn. *Boter* wordt by
 die op zyn Fransch leeven, niet op tafel gezet. *Men eet*
geen' boter te Parys, dan in Mei. En waarom eet men
 geen' boter te Parys, dan in Mei? Om dat de Franche
 boter niet lang goed blyft. Als een' *Dame* te Parys, die
 den toon geeft, een' scheeve *saille* heeft, of iets anders
 dekken wil, wordt het de *Mode* zakken te draagen.

(4) KAAS] 't Franche *Fromage* komt ook naar 't oordeel
 van

Cæsus hebben overgenomen, is natuurlyk, zo 't waar is, 't geen Plinius (*) zegt, dat de *Barbaarsche*, (dat is, in zyn' taal, de *Vreemde*) Volkeren geen' *Kaas* kenden. En zekerlyk meent hy daar mede de Noordelyke: want de Oostersche (5), (immers in den oudsten tyd) hebben *Kaas* gehad, ook van Koeyenmelk, Doch Cæsar (6) zegt duidelyk, dat de Germaanen *Kaus* hadden, en de vraag is dan, wien men gelooven moet. Het *lac concretum* van Tacitus (7) kan ons niet helpen, dewyl dat woord zo wel *Boter*, of *Dikkemelk*, als *Kaas*, (8) kan betekenen. Voor my ik houd het met Plinius, by wiens tyd de *Germaanen* beter bekend zyn geweest, daar Cæsar met dezelve dikwils den bal mislaat. Doch wy moogen van ouds *Kaas* gehad hebben, of niet, het dunkt my waarschynlyker, dat *Kaas* van 't Latynsche woord *Cæsus* of *Cæseum* komt, ('t zy wy 't dan met Varro van *Coägo*, of met Festus *a coëundo* (9) neemen) dan dat wy 't in 't Duitsch zoeken van *quaad uas*, of van *Kaarnen*, de *r* veranderende in *s*: en ik zou 't dan nog eer voor een oud Celtisch woord houden, afkomstig van 't Hebreëws *Charits*. (10)

§. 4.

(*) PLINIUS] N. H. XI. 47.

(5) OOSTERSCHE.] 2. *Sam.* XVII. 18, en 19. Zelfs spreekt 'er Job reeds van x. 10.

(6) CAESAR] B. G. VI. 22.

(7) TACITUS] M. G. 23. Zie Corringius *de habitus corporis Germ. causis* p. 64. en 71.(8) KAAS] Dat *pressum lac* by Virgilius (*Ecl. I. fine*) *Kaas* of *dikke Melk* betekent, en geen' *Boter*, geloof ik, om dat de *Romeinen* geen' *Boter* hadden, zo als ikaanstonds zal zeggen.(9) AEOËUNDO) Scaliger zoekt het in een Oefisch woord *Cæso*, oud.(10) CHARITS] Zie Tuinmans *Fakkelt op Kaas*.

§ 4.

Doch 't woord *Boter* hebben wy zekerlyk van de Grieken en Romeinen *overgenomen*, en zelfs ('t geen zeer aanmerkelyk is) wy hebben ons eigen oud woord weggeworpen. In 't oude Duitsch was de naam van *Boter* *Kuöfmeer* of *Koefmeer*. De Heer Tuinman (11) heeft dit reeds gezegd, en ik heb 't ook gevonden in een' *Lyst*, die Lipsius (12) heeft gemaakt uit een Duitsch Psalmbboek (13) van den tyd van Karel den Grooten. In de plaats van dit oude woord hebben wy dat van *Boter*, *Butter*, of *Beutter* in de plaats genomen, zekerlyk van 't Latynsche (14) *Butyrum*, 't welk van 't Griex *Βούτυρον* (15) komt, en ge-

(11) TUINMAN] In zyn' *Fakkelt* op 't woord *Boter*.

(12) LIPSIVS] In de meer aangehaalde *epist.* 44. *Cent III. ad Belgas.* p. 44.

(13) PSALMBOEK] Zekerlyk LV. 22. want anders weet ik niet, dat in 't ganfch Psalmbboek *Boter* genoemd wordt.

(14) 't LATYNSCHE] De afleiding van 't Duitfche *Boter* die Tuinman voordraagt, kan ik niet goedkeuren. Conringius de *Habitus. Germ. corp. causis.* p. 66, 67. wil beweeran, dat het een Scytifch woord is, doch de plaats, die hy bybrengt van een oud' Griex' Schryver, overtuigt my niet. Die zegt, dat de Scyten, 't geen in gekarde melk bovendryft, *Koefmeer* noemden, ὃ βούτυρον καλέωσι. Dit doet my denken op een' dergelyke vertaaling, *Hand. ix. 36. Tabitha*, 't welk overgezegt zynde, gezegd is *Dorcas*, 't geen (onder verbetering) zyn moest: 't welk gezegd is een' *Hinde*. 't Dunkt my waarfchyntlyk en eenvoudig, dat de Grieken, geen *Boter* tot fpyf kennende, het woord *Koefmeer* vertaald hebben βούτυρον, en dat de Duitfchers, dit woord welluidende vindende, het hebben overgenomen.

(15) Βούτυρον.] Een' kleene zwaarigheid is, dat *Bu* in *Butyrum* in 't I. atyn kort, en βῦ in βούτυρον in 't Griex lang is.
Doch

genoegzaam even 't zelfde (16) betekent, als *Koesmeer*. En dit moet ons te vreemder voorkomen, om dat de *Boter* by de Grieken en Romeinen in geen (17) gebruik was. By de Grieken is Dioscorides (18) de eerste, die 'er van spreekt: doch alleen van zulke, die van Schaapen en Geitenmelk gemaakt wierdt: en Galenus (19) verhaalt, als iets wonders, dat men ze ook kan maaken van Koeyenmelk, en NB. dat hy ze zelf met zyn' oogen gezien heeft. By de Romeinen is Plinius (20) de eerste, die 'er van spreekt, doch

Doch Sidonius Apollinaris, Macer, Valgius, en andere Latynsche Poëten van laater' tyd, die 't eerste dus gebruiken, zyn geen' Dichters van gezag.

(16) 'T ZELFDE] Van B8; en Τύπος, *stremzel van een' Koe*.

(17) GREEN] In de gansche *Iliade*, *Odyssee*, noch *Aeneide*, leest men van *Boter*. Die ook geschreeven hebben over de voortbrengzelen van den Landbouw, als Varro, Cato, Columella, Palladius, enz. spreken 'er geen woord van. 't Is ook bekend, dat nog heden in warme Landen de *Boter* zelden goed valt, en ten minsten niet duuren kan, wordende op zommige plaatzen by de elle verkogt, in darmen. 't Is dus niet te verwonderen, dat de Grieken en Romeinen van *Boter* tot spyze weinig werk hebben gemaakt. Men kan daar tegen zeggen: waarom dan in het Oosten? Zie n 22, 23, 24. Doch ik geef den Geleerden in bedenking, of moogelyk 't geen in 't oude Testament *Boter* vertaald wordt, *Dikke melk* is geweest. Jahel bragtze in een' *steenen schaale*, *Jud.* v. 25, en in een heet land, in een' open' Schotel, is de *boter* aanstonds gesmolten. 't Hebreeuwsche woord *Chemab* komt, zo my bericht wordt van 't Arabisch *Chama*, 't welk een *Dikke melk*, dan *Boter* betekent. Men verwijst my tot *Bocbart Hierozoici p. I. lib. II c. 45. p. 474.*

(18) DIOSCORIDES] *De mater. med.* II. 66, 81. Deze, dien men *Anasarbaeus* noemt, heeft geleefd ten tyde van Nero. De andere (Herophileus) leefde ten tyde van M. Antonius en Cleopatra.

(19) GALENUS] *De Simp. Med. Fac.* I. 10.

(20) PLINIUS] *N. H.* XXVIII. 10. 14. 15. p. 213 227.

doch niet anders, dan als van een geneesmiddel, en zelfs betoont hy een' soort van bevreemding, dat de Barbaarsche Volkeren (24) ze voor spys gebruikten. En dit is te meer te verwonderen, om dat anders de Oostersche (22) Volkeren reeds in de alleroudste tyden (23) *boter* gehad, en zelfs voor een lekkerny (24) gerckend hebben.

§ 5.

Ik moet hier nog twee woorden by voegen, die by *Kaas* en *Boter* wel passen, nam. *Wyn* en *Bier*. *Wyn* is voor de verstrooijing van Babel (25) bekend geweest, en men heeft 'er dus zekerlyk een woord

(21) VOLKEREN] XXVIII. 9. *barbararum gentium laudatissimus*, of *lautissimus cibus*.

(22) OOSTERSCHE] By Abrahams tyd *Gen. XVIII. 8* en men vindt ze reeds by *Job. XX. 17. XXIX. 6*. Zie ook *Psalms LV. 22*. Uit *Deuteron XXXII. 14*. (*boter van Koeyen*) blykt, dat ze van *Koeyenmelk* gemaakt wierdt, daar anders de *Scythen* ze veel van *Paardenmelk* kernden. Zie verder *Spreeken. XXX. 33*.

(23) OUDSTE TYDEN] In de latere, sedert de veroveringen der Grieken en Romeinen, schynt de *Boter* by de Jooden uit de *mode* geraakt te zyn, gelyk ze by ons, zo de Fransche *modes* in't eeten de overhand neemen, ook haalt zyn zal. Immers 't is aanmerkingswaardig, dat, daar men in't *Oude Testament* zo dikwils van *Boter* leeft; het geheele woord in 't *Nieuwe* niet voorkomt. Doch men vindt 'er ook geen *Kaas* of *Kese*, en ik wil dus op deeze aanmerking niet sterk blyven staan.

(24) LEKKERNY] Abraham vergaste 'er de drie Mannen mede, *Gen. d. I. Jahel* bragt ze aan Sifera, *Jud. v. 25*. Sobit bragt ze, als een geschenk, aan David. *2 Sam. XVII. 29*. En *Boter* wordt onder de zegeningen geteld, *Jesaja VII. 15*,
20

(25) BABEL] Zie 't *Eerste Hoofdstuk §, IX*.

woord toe gehad. Doch by die zich naar 't Noorden verspreid hebben (daar geen *Wyn* wast) is de zaak en de naam in 't vergeetboek geraakt. Ten minsten is 't zeker, dat de oude *Germaanen* geen' *Wyn* (26) hebben gehad, toen de Romeinen hen hebben leeren kennen. Zo dus het woord *Wyn* al een oud Celtisch woord is geweest, zyn zy 't vergeeten geweest, en 't is dan waarschyntlyk, dat zy 't woord *Wyn* hebben genoomen van 't *Latynsche Vinum*, 't welk *Wynum*

(26) *WYN*] Ik spreek van *Wyn* en *Bier* breedet in myn *Pleidooi* voor *Platorius*. Zie onderwyl den Geleerden Heer *Schutze Exercitat. ad Germ. Sacr. Gent. Diff. xv. §. 34.* en in zyn *Lehrbegriffe der alten Teutschen von dem zustande der Selen*, p. 316. en vooral *Kirkmajer de veterum Celtarum Celia & Zytho. De Germaanen*, die naby *Vrankryk* woonden, hebben den *Wyn* gekend, schoon ze niet by hen groeide. Doch die naar 't Noorden, en vooral, die over de *Elve* woonden, hebben niets gehad, dan *Bier*. En dat dit hunn' beste drank was, en zelfs, dat zy geen' beeter' kenden, kan ik niet klaarder bewyzen, dan uit den beroemden *Zwaanenzang* van den Koning *Regnerus Lodbrog*. dien hy omtrent het midden der negende Eeuw gemaakt heeft, wanneer hy zyn' dood voelde naderen. Hy maakt daar in een' beschryving van den *Hemel*, of (naar zyn denkbeeld) van 't *Hof* van den God *Odinus*, daar hy in 't kort hoopt te koomen: en om de goede ciere, die de *Zaligen* daar maaken, kragtig (op zyn' wyze) uit te drukken, zegt hy, *Stropbe 25. Wy zullen in 't kort in de beerlyke Paleizen van Odinus BIER drinken, uit bekkeneelen onzer vyanden*, en in de laatste *Stropbe 29. Ik ga sterven. De Dyfen* (een soort van Engelen) welke *Odinus* my uit zyn *Hof* gezonden heeft, nodigen my om hoog. *Verbeugd zal ik met de Afen* (de Heiligen) in de hoogste woonplaats *BIER* drinken. *De uren myns leevens zyn' verloopen. Ik zal lachende sterven.* Men kan dit *Gedicht* geheel in 't *Runisch* met een' *Latynsche* vertaaling, vinden, in de *Literatura Danica* van *Wormius* p. 222. en 226 en een *Frans Uittrekzel* van 't zelve (waar onder ook deeze twee *Stropbe's*) in *Mallet's Monumens de la Mythologie & de la Poësie des Celtes*, achter zyn' *Introduction à l'Histoire de Danemark* f. 153. 154.

num wierdt uitgesproken, en afstamt van 't Griexze *Oīo*. Doch *Bier* was, als men weet, in het Noorden de oude Landdrank. (*), en ik weet dus niet, waarom men 't wil afleiden van *Bibere* (27). Wy vinden 't woord *Bier*, *Bior* of *Bera* ook in Noordsche Gezangen, en ik neem 't dus liever met Cluverius (28) voor een oud Celtisch woord, 't welk van een Hebreus, dat *Koren* betekent, moogelyk afstamt.

§. 6.

Tot hier toe schynt de Intreede van dit *Hoofdstuk* boertig: doch 't geen ik gezegd heb geeft aanleiding tot ernstiger' aanmerkingen. Men ziet 'er uit, dat onze Voorouders oplettendheid hebben gehad om hun' taal niet alleen met nieuwe woorden te verryken, maar ook om vreemde, die beter behaagden, voor hun' eigen' oude

(*) OUDE LANDDRANK] In de voorgaande n. 26. is dit breed bewezen.

(27) BIBERE] Men onderstelt, dat de Romeinsche Soldaaten in hun quaad Latyn zeiden: *da bibere*. Daarvan haalt Menage 't Fransch *Bierre*, en dus zou ons *Bier* daar ook van afstammen. Zie verder ook Vossius, 'tuinman, en den laatsten in de *Voorrede* voor zyn' *Fakkel*. Men zou 't dan nog gemakkelyker haalen kunnen van 't Griex *βίβω*, waar van 't woord *brouwen* kan afgeleid worden. *βύρα* of *βύρον* betekent ook een' drank uit koren. Zie H. Stephanus in *Indice Tbesauri*, en Eustathius *ad Iliad.* A. p. 119. edit. *Basil.* De verzetting van een' letter maakt een' *Etymologist* niet verlegen.

(28) CLUVERIUS] *Germ. Ant.* I. XVII. 3. en niet XIX, zo als Menage hem aanhaalt. Zy noemden 't ook *Obl* of *Abl*, welk woord de Engelschen voor *Bier* nog behouden hebben.

de (29) te verruilen. En hebben ze dit gedaan met woorden, van een' zo gemeenzaame, en van ouds gebruikelijke betekenis, kan men 't zo veel te meer vaststellen van oneindige andere. Men is echter dikwils te schielijk om een woord voor *aangenoomen* te verklaren, en veele Geleerden zyn ongemeen vernuftig geweest, om door verandering of verzetting van letteren, en afkapping van voorste of achterste lettergreepen, enz. een woord tot een' vreemden oorsprong te wringen. Ik heb reeds gezegd, dat veele woorden uit de oude Celtische taal zyn *overgebleeven*, ten wederzyde, en dat het dus geen wonder is, zo twee taalen dikwils dezelfde hebben. Om in twyffel de *Overneeming* vast te stellen, moeten verscheiden' zaaken 't zaamenloopen (30). De voornaamste zyn deeze. 1°. Niet alleen 't geluid, (31) maar ook de betekenis moet over-*één*koomen. 2°. Het moet zeker zyn, dat wy met het Volk, daar het woord t'huis behoort, omgang hebben gehad, 3°. 't Is een versterkend be-

(29) EIGEN OUDE] *Tuinman* in zyn' *Voorrede* voor 't *Vervolg* van zyn' *Fakkelt* merkt zeer wel aan. dat *Neus* (in 't Hoogduitsch *Nase*) en *Oor* zekerlyk afstammen van 't Latynsche *Nasus*, en *Auris*, vooral, als men 'er by aanmerkt dat het laatste *Oris* wierdt uitgesproken. Waar is nu 't oude Duitsche Woord gebleeven? Zekerlyk hadden onze Voorouders *Neuzen* en *Ooren*, eer ze de Romelnen kenden.

(30) 'T ZAAMENLOOPEN] De *Voorreden* der Schryvers van *Etymologica* verhandelen gemeenlyk deeze Stoffe wydloopig. Zie ook onzen *Tuinman* in zyn' twee *Voorreden* voor den *Fakkelt* en 't *Vervolg*.

(31) GELUID] Het tegendeel is in *Mensch* in 't Duitsch, en *Mens* in 't Latyn. *Almanab* in 't Hebreuws betekent een' *Weduwe*. En men weet. hoe men in de Latynsche Schoolen met de *Belgicam* speelt: *De Vos clam ob & bac*, enz.

bewys, als men vindt, dat wy meer woorden uit die Taal hebben, dan uit andere. En wanneer 't twyfelachtig is, of 't een oud Celtisch overgebleeven gemeen woord, dan of 't een overgenomen is, zyn 'er twee toetsteenen om 't laatste te kiezen. 1° Zo wy de betekende zaak niet gehad hebben, toen wy met dat Volk kennis kreegen, gelyk Wyn, (32) en 2° zo wy den oorsprong van 't woord zelf beter in de vreemde Taal kunnen ontdekken, dan in onze. (33).

§ 7.

Na deeze voorafpraak tred ik ter zaake, en dewyl 't buiten twiift is, dat in 't *Duitsch* oneindige *Latynsche* woorden zyn, is nu de Vraag, wat gemeenschap de *Germaanen* met de *Romeinen* gehad hebben om *Latynsche* woorden t'huis te krygen, of te haalen, 'tzy door *Oorlogen*. 'tzy door *Vriendschap* (34). Twee wegen zyn daar toe geweest, de eene aan de *Oost*, en de andere aan de *Westzyde*. En ik begin dus met de eerste.

§ 8.

Op de *Adriatische Zee* hebben de *Illyriërs* al van oude tyden gehandeld, en te kaap gevaaren, en dikwils kooplieden van de *Italiaansche* kust weggeroofd. Dit gaf eindelyk (in 't Jaar van Ro-

(32) WYN] Zie §. iv.

(33) ONZE] By voorbeeld, *Carcer*, *Kerker*. Men vindt daar van geen' oorsprong in 't *Duitsch*, maar wel in 't *Latyn*, van *Coercere*, enz

(34) VRIENDSCHAP] Van *Overbeering* kan ik hier niet spreken, dan alleen ten opzichte van *Illyrië*.

Rome 522.) aan den Roomschen Raad gelegenheid tot klagte. Men zondt Gezanten aan de Koningin Teuta, die dezelve, wat stout sprekende, liet om hals brengen, en hun gevolg op een' barbaarsche wyze mishandelde. Hoe groot en onverdraagelyk deeze belediging was, behandelde de Roomsche Raad de zaak zeer zagtzinnig, en zou zich vergenoegd hebben met een' enkele uitlevering der gevangenen, doch Teuta, hier door trots geworden, verklaarde den oorlog. 't Was alleen door verraad van Demetrius, dat Corcyre door Fulvius bemagtigd wierdt, en de Romeinen lieten zich ook in 't volgende Jaar niet lang bidden, om een' taamelyke Vreede te sluiten. Doch 't duurde niet lang, of Demetrius, in 't jaar 532 ziende, dat zy in verlegenheid waaren, en uit schrik voor Hannibal de *Galliërs* zelfs aanzoeken moesten (35), brak met hen. Dit bekwam hem echter qualyk. Hy wierdt in 't volgende jaar door Æmilius en Livius geslagen, en de Romeinen bragten *Illyriën* onder hun gebied, doch men liet den titel van Koning aan den Zoon van Teuta. Men kan by Polybius, Appianus, Dio, enz. dit alles breeder leezen. Tot myn oogmerk dient alleen, dat de *Romeinen* door 't bezit van eenige eilanden in de Adriatische Zee reeds zo vroeg gemeenschap met de *Illyriërs* kreegen.

§. 9.

Dat echter de *Illyriërs* hen weinig ontzagen,
blykt

(35) MORSTEN] Zie 't *Vyfde Hoofdstuk* §. VIII.

P 5

blykt daar uit, dat vyftig jaaren daarna hun Koning Gentius twee Romeinfche Gezanten dorft gevangen neemen. Hierop volgde de korte oorlog van Anicius (36). Gentius moest zich overgeeven. Gansch *Illyriën* onderwierp zich op nieuws; doch men gaf aan 't Volk zeer draagelyke voorwaarden. Zedert zyn 'er nog verscheiden' oorlogen met *Illyriërs* geweest, welke best by Apianus kunnen nagezocht worden. De nieuwe Schryvers koomen in de jaartallen niet over één: en de naauwkeurigste is Sigonius (37). Hoe 't zy, *Illyriën* aan de zee kant is een' Romeinfche *Provincie* geworden, zonder dat het 'er op aankomt, tot hoe verre (32) die *Provincie* Landwaarts heeft ingelooopen. Ik kan dus hier alles toepassen, wat ik in 't *Vyfde Hoofdstuk* §. XIX. en volgende, met betrekking tot *Gallië* gezegd heb van de zorge der *Romeinen* om hun' taal in de *Provincien* voort te planten. Vooral dient het tot myn oogmerk, dat eenige *Cantons* van *Illyrië* 't Italiaanfche Recht (39) gehad, en dat 'er veele Romeinfche Burgers (40) gewoond hebben. Dus waaren Salona (41) en Lessus (42) Volk.

(36) ANICIUS] Livius XLIV. 30. XLIV. 17.

(37) SIGONIUS] *De antiquo jure provinciarum. lib. I. cap. VII. p. 242.*

(38) HOE VERRE] Zie de verdeeling by Plinius N. H. III. XXI, XXII.

(39) RECHT] Zie Plinius d. l. c. XXI.

(40) BURGERS] d. l. c. XXII. *Tragustium civium Romanorum. Oppida civium Romanorum, &c.*

(41) SALONA] B. C. III. 9.

(42) LESSUS] *Conventus civium Romanorum, qui Lessum obtinebat, quod oppidum iis antea Caesar tribuerat, &c. B. C. III. 29.*

Volkplantingen van Cæsar, en Sicum (43) van Claudius. En 't geen den knoop toehaalt, Vellejus Paterculus (44) getuigt duidelyk, dat zy reeds ten tyde van Tiberius in alle (45) de *Pannoniën Latyn* spraken. Zelfs moet men uit zyn' woorden begrypen, dat zy 't schreeven, en zich 'er in oeffenden.

§. 10.

Ik weet wel, dat onder de Geleerden twist is, of de Volkeren, die by den Donau gewoond hebben, mede onder de *Germaanen* (46) geteld moeten worden, of niet. Doch laat ons eens toegeeven, dat zy naar strengheid onder de *Sarmaten* behooren. Ten minsten zyn zy de naaste grensbuuren der *Germaanen* ten Oosten, (zo als de *Galliërs* ten Westen) geweest, en hebben dus 't *Latyn* ligt in 't Oostelyk *Duitschland* kunnen overbrengen, 't welk dan tot myn oogmerk op 't zelfde uitkomt (47). Zelfs is 't opmerkelyk, dat

(43) SICUM] Plinius d. l. c. XXII.

(44) PATERCULUS] II. 110. *In omnibus Pannoniis non disciplina tantum modo, sed lingua quoque notitia Romanæ, ple-risque etiam literarum usus, & familiaris animorum eras exercitatio.*

(45) ALLE] *Illyrië* bestondt uit verscheidene Cantons, *Cenventus*. Zie Plinius en Sigonius d. l.

(46) GERMAANEN] Tacitus M. G. 46, twyfelt 'er zelf aan (*Germanis, an Sarmatis adscribam, dubito*). Doch 't is zeker, dat ze *Celten* zyn geweest, en in oorsprong, taal en zeden gelyk met de *Germaanen*. De zaak is afgepleit door Cluverius *German. Ant. I. v. c. vi*. Zie hem ook *Vindel. & Nor. cap. I. p. 726*.

(47) OP 'T ZELFDE UITKOMT] Dus, zegt ook Tacitus M. G. 28. *Utrum Avarisct in Pannoniam ab Osci, Germanorum natione, an Osci ab Avarisctis in Germaniam commigraverint, cum eodem a libuc sermone, institutis, moribus utantur, incertum est.*

dat nog op heden in de Landen, die aan Dalmatië grenzen (gelyk Ongerren, Polen, enz.) het *Latyn*' zeer gemeen is. Dit is alles, wat ik meldenswaardig acht van den weg van 't *Latyn* in *Duitschland* aan de *Oostzyde*. Want Ovidius (48) in Tomos in 't verschiet te brengen, zou wat verre gezocht zyn. Echter getuigt die, dat in zyn' tyd het *Latyn* in de Crim niet onbekend was, schoon 't weinig gesproken wierdt. Ik ga dan over tot de *Westzyde*, en zal die verhandeling weder in twee tydperken verdeelen, *voor*, en *na* Julius Cæsar.

§. II.

Van den alleroudsten tyd weeten wy weinig met zekerheid. De oude Duitfche Gezangen, die

(48) OVIDIUS] *Trist.* V. vi. 90. geeft hy te kennen, dat de Geten in Tomos geen *Latyn* verstonden:

*Sed neque cui recitem quisquam est mea carmina: nec qui
Auribus accipiat verba Latina suis.*

en III. xiv. 47. klaagt hy, dat hy zelf 't *Latyn* ontwend was, en niet zuiver meer schryven kon zonder vermenging van Getisch.

Crede mihi, timeo ne sint immista Latinis, &c.

en 'zulke plaatzen vindt men in zyn' klaagliederen meer. Echter V. viii. 53. zegt zy:

*Ullus in hoc vix est populo, qui forte Latine
Quolibet e medio reddere verba queat.*

Uit het woord *vix* moet men afneemen, dat 'er echter nog wairen (schoon weinige) die 't *Latyn* kromtongden, en hem tot sulken konden strekken.

die de oudste en éénige Landkronyken waaren, (A) zyn (zo veel men weet) nooit beschreeven geweest; en zo 'er al oude Schriften geweest zyn, hebben wy ze niet meer (B). Door de Oorlogen zyn ze vertrooid, en 't geen 'er nog van overig was, hebben de Munniken met een dollen iever (als of 't Toverboeken waaren) uit de waereld geholpen. Alles wat wy dus weeten kunnen, moet gehaald worden uit vreemde (*) Griexe of Latynsche Schryvers. De eerste, zo ze al geloof verdienen (C), hebben 'er weinig van *kunnen* schryven, om dat ze in Duitschland niet geweest zyn, of geleefd hebben lang na den tyd der zaaken, die zy verhalen, en ook is al, wat zy geschreeven hebben, op hooren zeggen geweest, uit Romeinsche monden. En de tweede (zo zy al iets meer geweeten hebben) zyn partydig geweest, en hebben dus de waarheid niet *willen* schryven.

§. 12.

Over de geloofbaarheid van Cæsar (D) zyn de
ge-

(A) WAAREN] *Unum apud illos memoria & annalium genus.* Tacitus *Germ.* 2. Zie den Heer Schutze *Lehrbegriff der alten Teutschen*, &c. cap. i. §. 6.

(B) NIET MEER] Dithmarus heeft een' *Dissertatie* geschreeven *De Veterum Scriptorum Germanicorum defectu.* Zie zyn' *Sylloge dissert.* p. 323. en den Heer Schutze *d. l.* §. 7.

(*) VREEMDE] Zo wy al by nieuwe Schryvers, en eigen' Landsluiden een' van de oudste historiën vinden, moet men altyd gedenken, dat zy de vreemde enkel hebben nageschreeven, met het vooroordeel, 't welk men doorgaans heeft voor alles, wat *Griex* en *Romeinsch* heet.

(C) VERDIENDEN] Zie Schutze *d. l.* §. 9.

(D) CÆSAR] Suetonius *Cap.* 56.

gevoelens al van ouds verschillende geweest, en dit is zeker, dat hy van *Germanië* weinig gewee- heeft, dan van hooren zeggen. Op Tacitus (E) zelf hebben veele Geleerden vry wat te vitten. 't Ongelukkigste is, dat de boeken van andere oude Schryvers, zo wel Griexe als Latynsche, verlooren zyn gegaan. Asinius Quadratus, heeft in 't Griex een boek geschreeven *de terra Ger- mania*, en wordt van Strabo zeer gepreezen. Daar zyn twintig boeken van Plinius (F) ge- weest, waar in alle de Oorlogen, die de Ro- meinen met de *Germaanen* gevoerd hadden, verhaald waaren, en waar uit Tacitus, en Sue- tonius zelf hun' stoffe hebben geput (G). Een diergelyk werk is 'er geweest van Aufidius Bassus, in verscheiden' boeken, waar van Quintilianus met lof spreekt. Zelfs is 'er een boek over Duits- land van een' Cato geweest, zonder dat men recht weet, van welken Cato. Alle deeze Wer- ken zyn verlooren, en zelfs die Schryvers, die wy behouden hebben, zyn verminkt, (49) en breeken af, dikwils op plaatzen, daar ze onze nieuwsgierigheid het meeste verdienden. Doch in laater tyden kunnen wy alle, die de *Alge- meene Historie*, en byzonderlyk die van *Duitsch- land* verhandeld hebben, te hulp nemen. Maar dewyl die boeken in elx handen zyn, zal ik al- leen

(E) TACITUS] Dithmarus heeft ook een' *Dissertatie* ge- schreeven *De fide Taciti in rebus Germanorum*: en Richard *de dubia & incerta Taciti fide*.

(F) PLINIUS] Zie Suetonius *in vita Plinii*, en den Jon- gen Plinius *Epist.* III. 5.

(G) GEPUT] Tacitus *Ann.* I. 69. Suetonius *Calig.* 8.

(49) VERMINKT] Van Livius hebben wy van de boeken daar

leen ter loops uitkippen, 't geen zo gemeen niet bekend, of tot myn oogmerk nader betrekkelijk is. Zo ik my breeder uitbreid, zal 't enkel zyn, om de eer onzer Voorvaderen tegen de *Gasconades* der Romeinen te verdedigen.

§. 13.

Het oudste, dat ons voor Julius Cæsar voorkomt, is (ten tyde van Tarquinius Priscus) de overtocht van Bellovesus over de Alpen, en twee honderd jaaren daar na in 't jaar van Rome 365) de bekende aanval van Brennus op Rome, waar van ik in 't *Vierde Hoofdstuk* §. v. en in 't *Vyfde* §. v. gesproken heb, waar by ontwyffelbaar ook *Germaanen*, (50) en hooger (51) Noordelyke Volkeren, ja zelfs *Belgiers*, (52) zyn geweest.

daar 't de *Germaanen* raakt, niet dan de *Eptomes*. Voor ons (Batavieren) is 't vooral jammer, dat de boeken van Tacitus afbreeken, daar 't onze Historie 't meeste raakt.

(50) GERMAANEN] Zie Livius V. 35. Daar zyn 'er, die Brennus opgeeven, als den Stichter van *Brandenburg*. By Livius XXI. 28. vind ik de uitdrukking van *Gentes Semper Germanæ*. Zie Dithmarus' *ad Tacitum M. G. Cap. 2. p. 16.* en Mascou *Geschiedten der Teutschen* I. VII. p. 7.

(51) HOOPER] Florus zegt duidelyk l. XIII. 5. dat ze van de uiterste einden der aarde, van den grooten Noorder Oceaen gekomen waaren: *ab ultimis terrarum oris, & cingente omnia Oceano, ingenti agrine profecti*.

(52) BELGIERS] Ik besluit dit laatste uit den naam van *Belgius*, een' der Veldheeren. Doch men onthoude, dat ik spreek van den eersten Tugt, want by den laasten der *Cimbren* (zie de volgende §.) zyn naar alle waarschijnlijkheid geen' *Belgiers* geweest. Immers naar 't verhaal van Cæsar B. G. II. 4. roemden de Gezanten van Reims, dat de *Belgen* de éénige waaren geweest, die den *Teutonen* en *Cimbren*, den doorgang door hun' landpaalen hadden durven verbieden.

weest. Doch (gelyk ik daar reeds gewaarschutwid heb) zo't waar is. 't geen Livius en Florus, van derzelve verdelging door Camillus en Dolabella zeggen, nam: dat 'er geen enkele van overgebleeven is, die het t'huis vertellen kon, moeten wy de *overbrenging* van Latynsche woorden in laater tyden zoeken. Onderwyl kunnen wy uit het gansche vervolg der historie altyd merken; dat schoon de Romeinen, van deezen eersten Oorlog gelukkig waaren afgekoomen, echter de schrik van den Slag van Allia, en de inneeming van Rome hen altyd in 't bloed is blyven zitten, waar van ik in de *volgende Hoofdstukken* nader spreken zal.

§. 14.

By de volgende invallen der Overalpische *Gallicrs* (waar van ik in 't gemelde *vyfde Hoofdstuk* §. VII. enz. gehandeld heb) zyn naar alle waarschynlykheid ook *Germaan* geweest, en zelfs is Viridomarus naar 't duidelyk getuigenis van Propertius (53) een *Belgiër* geweest, die van den Ryn kwam. Doch zonder daar op te staan. Drie Eeuwen na den togt van Brennus, ruim hon-

(53) PROPERTIUS] IV. IX. 39.

*Claudius a Rbeno traiectos arcuit hostes,
Belgica cum vasti parma relata ducis
Viridomari* —————

De Fransche *Commentateur ad usum Delphini* will hier *bellica* leezen, zonder eenigen grond of schyn. Doch al was 't zo, blyft het vast, dat Viridomarus *van over den Ryn* was gekomen.

honderd jaaren voor des Zaligmaakers Geboorte vinden wy den beroemden inval der Cimbren (54) in Italiën: een' inval, die in alle taalen omftandig befchreeven (55) is. Ik zal maar kort met
Taci-

(54) CIMBREN] Welke Volkeren den naam van *Cimbren* eigentlyk toekomt, laat ik de Geleerden befliffen. Hierin koomen alle de oude getuigeniffen overéén, dat zy hoog uit het Noorden kwamen. Dus moet men kiezen, of de *Mæotis*, of de Baltifche Zee. 't Laatste is 't waarfchynlyxte, en de Holsteiners en Jutten eigenen 't zich, gelyk ook de befchryving, die Plinius *H. N.* IV. 27. van de woonplaats der *Cimbren* geeft, aan Holfteln guafstig is. Doch 't doet hier niets ter zaak. De *Cimbren* waaren niet op één' bof (gelyk men zegt) uit hun Land gekoomen, maar van jaar tot jaar afgezakt (zie Plutarchus in *vita Marii* p. 411.) en hadden gezworven door ganfch *Germanië*, tot op de grenzen van *Illyrië*, daar de eerfte ontmoeting der Romeinen voorviel. En zelfs na dien slag hebben ze nog een jaar of vier gezworven in *Galliën* en *Spanje*. Waarfchynlyk hebben dus veelen uit de Landen, daar ze doerpasseerden, zich by hen gevoegd, en dus was dit Leger een t'zaamenvoegzel van allerlei *Galliërs* en *Germaanen*. De *Teutonen*, en *Tigurinen* waaren zeerlyk *Duitschers*. Vellejus Paterculus II. 8. noemtze alle zo wel de *Cimbren*, als de *Teutonen*, *Germanas Gentes*, en Plutarchus noemtze met den algemeenen naam van *Celtofcythen*, κοινῆ Κελτοκυθίας. In 't *Latyn* was de uitspraak van 't woord *Cimbri*, *Kimbri*, en dus noemtze onze *Kolyn* v. 20. ook *Kimpers*, 't welk van *Kempers* afgeleid wordt. Ook meenen zommigen, dat de naam van *Sicambri* (*Nederlanders*, die aan de Zee woonden) afkomt van *Zeekempers*. Zie echter Cluverius *Germ. Ant.* III. 1x. 2. Ik moet hier ook herhaalen 't geen §. XII. n. 52. gezegd is, dat by dit t'zaamenvoegzel goen' *Belgiërs* zyn geweest.

(55) BESCHREEVEN] Zie ze in 't kort by *Florus* III. III. en nog korter by *Tacitus* *M. G.* 37. Zie verder de oude Schryvers, gemeld in de *Noet* van *Freinshemius* op *Florus*, d. I. en by *Spener* *Hift. Germ.* I. III. 4. Uit deeze alle heeft *Pontanus* een breed, en naauwkeurig verhaal getrokken, in 't begin van zyn' *Hiftoria Danica*, gelyk ook de Heer *Mallet* heeft gedaan, in zyn' *Introduction à l'Histoire Danoise* p. 13. Zie verder *Cranzius* in *Dania* lib. V. Cap' VIII. & seqq. 't Dertigfte boek van *Rollin*, of *Crevier's*

Tacitus zeggen, datze aan Rome, vyf Burgermeesterlyke Legers koste. Carbo wierdt geslagen, en zyn geluk was, dat de overwinnaars de zege niet vervolgden, doch zyn Onderveldheer Scaurus wierdt gevangen, en naderhand gedood. (56). Silanus verloor den tweeden slag. Cassius bleef in den derden, met zyn' Onderveldheer Piso, en zelfs moest zyn Leger onder 't Juk passeeren. In den vierden, wierden de twee Legers van Cepio en Mallius, schoon t'zaamengevoegd, aan stukken gehouwen, waar onder twee Zoonen van den Burgermeester In deezen doodschrik, terwyl men te Rome niet zo zeer dacht om te overwinnen, als om zich te verdedigen, was men genoodzaakt Marius, tegen alle Staatregelen, vyf jaaren lang Burgermeester te laten. Deeze, hoe moedig en vuurig van aart, bedacht zich lang om de *Cimbren* aan te tasten, en ontweek den Slag, zo lang 't mooglyk

Histoire Romaine, Tom. IX, p. 303. 't *Commercium Literarium* van Bingius en Corvinus, in Westphalen s' *Monumenta Inedita Rer. Germ.* Tom. I. p. 1481. Lindenbrogius *de bello Cimbrico*, ook by Westphalen, Tom. III. n. IX. p. 405. Mascou I. 7. enz. Lycander *Antiquit. Cimb.* Tom. II. p. 1692. Pater Barre in zyn *Duitsche Historie*, 't eerste boek, en vooral Cellarius *de Cimbris & Teutonis primis Romanorum ex Germania hostibus*, gedrukt te Halle 1701. in 4to ('t Is de vyfde *Dissertatie* in zyn' *Collectie*, gedrukt te Leipsich 1712. in 8vo) die de gansche geschiedenis zorgvuldig van stuk tot stuk heeft uitgepluist, en 't verschil der Schryvers over de omstandigheden met veel moeite getracht te vereffenen.

(56) GEDOOD] Om een onvoorzichtig woord, waar door de *Cimberfche* Koning Bolus de eer der *Cimberfche* Natie beledigd rekende, waar uit men kan oordeelen van derzelfs fierheid. Livius *Epit.* 67.

lyk was. Eindelyk hadt hy (57) 't geluk vatt op hen de zege te behaalen.

§. 15.

Doch deeze zege koste den Romeinen veel bloed. Naar de erkentenis van hun' eigen' Schryvers waaren zy ze schuldig aan de hitte van den dag, die de *Cimbren* ongewoon waaren, hebbende ook de Zon en 't stof in de oogen. De woede, waarmede de *Cimbren* vochten, was boven alle denkbeeld. En toen de Mans al overwonnen waaren, hadden de Romeinen nog een nieuw bloedig gevecht met de Vrouwen, die, zich in de wagens en karren verschansd hebbende, zich tot het uiterste verweerden. Toen zy 't eindelyk moesten opgeeven, zonden zy aan Marius een' *Capitulatie*, waar in zy de vryheid en 't *Sacerdotium* (A) verzochten: en toen hy hen dat weigerde, koozen zy de dood, en hun' kinderen vermoord hebbende, staken zy malkanderen dood, of hingen zich op aan stroppen, gedraaid van hun' hairen. En nog was 't hier niet mede uit. De honden (B) verdedigden de karren nog met blaffen en byten, en 't is moogelyk ter gedachtenis van deeze getrouwheid, dat de honden by de Duit-

(57) Hy] De eer der Overwinning behoorde eigentlyk niet aan zyn' Amptgenoot, Catulus, maar aan hem.

(A) SACERDOTIUM) *Flor.* III. III. 17. Moet men dit verstaan, eenvoudig, dat men haar niet zou dwingen om te herhuwen? Of wilden zy dezelfde voorrechten behoudep die zy, als *fasidica*, onder de Germaanen hadden? *De Commentateurs* zwygen hier stil, en ik ook.

(B) HONDEN) *Plinius N. H.* VIII. 4c. 61 niet 44.

Q 2

Duitschers altyd in groote achting (c) zyn geweest. Hoe 't zy, de Romeinen hebben aan den Oorlog met de *Cimbren* nooit gedacht, dan met beeven. De dag van *Cepios* nederlaag is altyd, (zo wel als die van *Allia*, een swarte dag (58) in den Almanak gebleeven. Daar tegen is *Marius* om deeze overwinning hoog geroemd, als de *Verlosser* (*) van de *Roomfche Vryheid en Heerfchappy*, die 't beknelde *Italie* van de *Slaverny bevryd hadt*, gelyk hy ook een' Tempel fichte ter eere van de *Eere en Dapperheid* uit den buit der *Cimbren* en *Teutonen*.

§. 16.

Naar de gewoone Romeinſche *Gasconade* (59) is 'er weder van deeze geflagene *Cimbren* geen één enkele overgebleeven, en onze *Kolyn* (60), die

(c) **ACHTING**] Volgens de *Burgundifche Wetten* moest iemand, die een' *Veldhond* geftoolen hadt, en de *Geldboete* niet betaalen kon, ter ſtraffe in 't aanzien van 't ganfche *Volk* des honds achterſte kuffen. Zie *Pelloutier Hiſt. des Celtes liv. II. chap. XII. §. 4. p. 462.*

(58) **SWARTE DAG**] *Plutarchus Lucullo p. 514.*

(*) **VERLOSSER**] dus noemt hem *Cicero Catil. III. 10. Custodem hujus urbis*, en *Ad Quirites post reditum 4. custodem libertatis atque imperii Romani*. Dus zegt hy ook *Catil. IV. 10. Sit in aeterna gloria Marius, qui bis Italiam obſidione & metu ſervitutis liberavit.*

(59) **GASCONADE**] Zie by voorbeeld *Valerius Maximus II. 5. 6.* De Romeinſche Schryvers ſpreken zeer ligt, dat de *Vyanden alle* gebleeven zyn, en in 't verhaal der *Galliſche Oorlogen* hebben wy daar van verſcheiden' voorbeelden gezien. 't Is, als ons hedendaagſch, *totaliter geſlagen.*

(60) **KOLYN**] v. 20.

— to mite doet geſlagen,
So das 'er arren lege lagen.

De

die de Romeinſche Schryvers gevolgd heeft, zegt het zelfde, met byvoeging, dat hun' Landen ledig bleeven. Doch ſchoon de Schryvers in 't getal der dooden en gequetſten verſchillen, koomen toch de twee getalen, 't zaamgevoegd, niet hooger, dan op tweemaal honderd duizend: en dewyl zy met den zelfden adem 't geheele getal op driemaal honderd duizend ſtellen, zo blyft een derdedeel over, en 't is geloofelyk, dat een gedeelte, van deeze overgebleevenen naar huis is gekeerd (61). Immers Strabo zegt (62) duidelyk, dat de *Cimbers* in zyn' tyd weder op hun' oude plaats woonden, met byvoeging van deeze aanmerkelyke omſtandigheid, dat zy aan Augustus gezanten zonden met een' gewyden ketel tot een geſchenk, verzoekende vriendschap, met een' afbede van voorige vyandelykheden, die hen ook verleend wierdt, waar op de Gezanten weder naar huis keerden: en ten tyde van Tacitus (*) was hun ſtaat nog in weezen, doch zeer verkleend.

§. 17.

Gelyk zy echter op geen' (63) vaste woonplaats

De Heer van Loon wil daar leezen, *to nite*. Doch moogelyk is *to miss* een oude ſpreekwyze, die 't zelfde betekent. Men zegt, *niet een myt waard*. Myt is ook de naam van een byna onzichtbaar Wormtje. Tuinman leidt het af van *Minuta*, en ſpreekt van een Werkwoord, *Vermieſelen*.

(61) GEKEERD] Zie P. Barre in zyn *Eerſte Boek p. m.*

43. Ik heb hem niet, dan in 't Hoogduiſch.

(62) STRABO] *Lib. VII. p. 292, of 449.*

(*) TACITUS] *M. G. 37.*

(63) VASTE WOONPLAATS] Zie Strabo *d. 1,*

plaats gesteld waaren, kan 't ook zyn, dat een gedeelte onderweeg op de te rug reize, hier en daar is blyven hangen (*). De 24000. Harudes (64), die by Ariovistus schuilplaats zochten, zyn moogelyk van deeze gevluchte *Kempers* geweest. En nog op huden vindt men derzelve overblyfzel (65) in de gebergten van Verona en Vicentia, die een soort van Duitsch spreken, dat naar Deensch of Jutsch gelykt.

§. 18.

Doch in allen gevalle zyn 'er zestig duizend, of meer, gevangen gebleeven, en tot Slaaven (*) en Kampvechters gemaakt, en zelfs hebben deeze gevangenen, of derzelve zoonen, hun' vryheid aan de Romeinen duur verkogt, 't Was ontrent dertig jaaren daar na, wanneer drie derzelve, Spartacus, Crixus en Ænomaus, met dertig andere, losbraken, en, tot tien duizend

aan-

(*) HANGEN] Van de zesduizend, die zy op de heenreize by den Ryn gelaaten hadden, en die daar ook federt gebleeven zyn, waar uit de *Arvatici* zyn gesprooten (zie Cæsar *B. G. II. 29*) spreek ik niet, om dat myn oogwit alleen loopt op *Duitschers*, die gemeenschap met de Romeinen gehad hebben. Deeze zyn nooit met hen slaags geweest.

(64) HARUDES] Cæsar *B. G. I. 31*.

(65) OVERBLYFZEL] Een Veroneesch Geleerde, Mario Pezzo, heeft hier over in 1760 een' Verhandeling geschreeven, te vinden in de *Regenburgsche Narichten van Geleerde zaaken, T. 8. De Titel is, Dei Cimbri Veronesi & Vicentini Memorie Illustrate. 8.*

(*) SLAAVEN] De Slaaf, die, uitgezonden om Marius te Minturne te dooden, op deszelfs achtbaar en eerwaardig gezicht den dolk uit de hand wierp, (Valerius Maximus *d. l. II. x. 6.*) was een *Cimber*.

aangegroeid zynde, vergenoegden zy zich niet met vry te zyn, maar begeerden wraak (66). Zy maakten zich schilden van teenwerk, en beestenhuiden, en smeeden van hun' yzere ketens zwaarden en pylen. Eindelyk een talryk Leger makende, begonden ze Steden en Landen te verwoesten, (en welk een' schande (67) voor de Romeinen!) zy trokken naar Rome. Men hadt dus de magt van 't gansche Ryk (68) nodig om deeze Slaaven tegen te gaan. Vatinius wierdt geslagen, en twee Burgermeesteren met een' *Praetor*, moesten hier op te Veld trekken, doch troffen t' zelfde lot. Eindelyk hadt Crassus 't geluk hen te overwinnen en te verjaagen, en moogelyk is hy dat geluk schuldig geweest, aan hun' tweedracht. Immers Spartacus sneuvelde, als een held, (69) op een' hoop van verslagen Vyanden. De omstandigheden van deezen ganschen zo genoemden Slaavenoorlog, zyn overal te vinden (70). De aanmerking, die ik 'er opmaak met betrekking tot myn oogmerk, is, dat van deeze Cimbers, zo wel als van de voorige, veele zyn t'huis gekoomen, en dus *Latynsche* woorden hebben kunnen in hun Land brengen. Vooral

is

(66) WRAAK] *Non modo effugisse contenti, jam vindicari volebant.* Florus III. XX. 3.

(67) SCHANDE] *De invadenda Urbe Romana (quod satis est surpitudini nostræ) deliberavit.* Florus *ibid.* 11.

(68) RYK] *Totis imperii Viribus.* Florus *ibid.* 12.

(69) HELD] *Fortissime dimicans, quasi Imperator occisus est!* Florus *d. l.* 14.

(70) VINDEN] Zie de Schryvers, genoemd by Freinshemius op Florus *d. l.* Rollin, of Crevier enz. Doch veelen, die de Historie van Duitſchland beschryven, hebben vergeeten aan te merken dat Spartacus een Cimber was. Alleen vind ik 't by P. la Barre.

Q. 4

is dit toepasselyk op deeze laatste, die, zo lang gevangen geweest zynde, de Romeinsche wapen oeffening, en vervolgens ook NB. de *Latynsche* taal geleerd (71) hadden.

§ 19.

Dit is alles, wat myns weetens de historie opgeeft van gemeenschap, welke de Romeinen met de *Germanen* gehad hebben voor de komst van Cæsar in Gallië, die geweest is dertien jaaren na de nederlaag van Spartacus, en vier en veertig na die der *Cimbren*. En uit de nieuwsgierigheid, waarmede Cæsars Soldaaten (72) by de Galliërs vernamen, hoe de Germanen 'er uit zagen, blykt ook, dat de Romeinen voor dien tyd met hen weinig omgang hadden gehad, hoewel uit dezelve plaats af te neemen is, dat 'er Romeinsche Kooplieden (73) waaren, die 't er op waagden van met hen handel te dryven. Echter vinden wy klaar, dat de Romeinen in dien tusschentyd (ten minsten eenigen tyd voor 't jaar 693) zich bemoeid hebben met den *Germaanschen* Koning Ariovistus (74), dien zy niet alleen in zyn Ryk her-

(71) GELEERD] Cæsar B. G. I. 40. zegt dit duidelyk; *servili tumultu, quos tamen aliquis usus ac disciplina, quam NB. nobis accepissent, sublevarat.*

(72) SOLDAATEN] Cæsar B. G. I. 39. *Ex percussatione nostrorum, & vocibus Gallorum & Mercatorum.*

(73) KOOPLIEDEN] Galli en *Mercatores* worden klaar d. l. onderscheiden.

(74) ARIOVISTUS] Zyn Duitsche naam zal waarschynlyk *Erentvest* of *Ernst* zyn geweest. Hy wordt in 't algemeen een *Rex Germanorum* genoemd. Zo men net weeten wil, over wat volk van Germanië, kan men te recht koomen by Cellarius, in een' byzondere *Dissertatie*, die by 'er van heeft geschreeven, §. 3. 7.

herfteld, of bevestigd hadden, maar zelfs met groote gefchenken, en 't geen 't voornaamfte is, met de titel van *Vriend en Bondgenoot van Rome* vereerd. Dit is voorgevallen in 't jaar 693. by 't Burgermeesterschap van Cæsar. Uit het verhaal van Dio (75) moet men begrypen, dat Cæsar zelf deeze zaak voor Arioviftus in den Raad hadt uitgewerkt: en 't zelfde is af te neemen uit de wyze, waar op Cæsar (76) (naar zyn eigen verhaal) aan Arioviftus die genooten' weldaad verwytt. (77) Doch by wat gelegenheid, of om wat reden dit gefchied is, vindt men niet. Nochtans moet die reden gewigtig zyn geweest, dewyl de eernaam' van *Vriend en Bondgenoot* aan geen' Koning gegeven wierdt, dan om zeer groote en ongemeene verdienften, (78) gelyk ook

(75) DIO] *lib. XXXVIII. p. 81.*

(76) CÆSAR] *B. G. I. 35. Quum in consulatu suo rex atque amicus a Senatu appellatus esset: en nog broeder cap. 43. sua Senatusque beneficia.*

(77) VERWYTT] Cellarius *d. diff. §. 13.* laat zich breed uit over de geld- en staatzuchtige inzichten, die Cæsar hier in gehad heeft. Doch waar blyven wy met de plaats van Florus III. x. 11. daar Arioviftus, wanneer de Gezanten hem zeiden: *gy moet by Cæsar koomen*, verwonderd vroeg: *Wie is Cæsar?* Kende hy dan den Burgemeester niet meer, die hem zo kort geleeden een' zo grooten dienst hadt gedaan? Immers blykt ook uit het gene hy zelf zegt by Cæsar *B. G. I. XLIV. 21.* dat hy zeer goede verstandhouding hadt met Romeinen, die Cæsars omftandigheden zeer wel kenden. En zelfs was M. Mettius by hem t' huis geweest, (I. XLVII.) waarfchynlyk was die ook, als Procillus, een Gallier, die met het Burgerschap was beschonken. Doch ten minsten hadt die hem kennis genoeg kunnen geeven, *wie Cæsar was.* Men moet dus deeze woorden verftaan: *wat verbeeldt zich Cæsar?*

(78) VERDIENSTEN] *Nominis ejus honorem pro magnis erga se Regum meritis dare populum Romanum consuevit.* Dit was 't weigerend antwoord aan den Zoon van Syphax, by Livius XXXI. 11.

Q 5

ook Cæsar zelf hem zulx onder den neus wryft (79).

§. 20.

Eer ik van het tydperk voor Cæfars komt in *Galliën* aftap, moet ik nog een woord fpreeken van een' plaats van Tacitus (80), daar hy zegt, dat de Elftroom *Ouwlinx* bekend, en zelfs hoog vermaard was geweest, doch nu (by zyn' tyd) men 'er *eeven* van hoorde fpreeken. Uit het woord *Ouwlinx* (81) zou men kunnen begrypen, dat de Romeinen al voor Cæfars tyden den Elftroom van, naby gekend hadden: doch wy vinden daar van geen bewys, en zelfs heeft Cæsar in zyn' Gedenkschriften den naam van *Albis* niet eens genoemd. Ook zou deeze plaats van Tacitus, zo verre ze den Elftroom raakt, weinig oplettendheid verdienen, om dat hy met den zelfden adem een' grooten misflag (82) be- gaat in de aanwyzing van dezelfs oorfprong. Dus is 't gelooffelyk, dat hy door dit *Olim* den tyd van Drufus heeft verftaan.

§. 21.

(79) WRYFT] *Quam rem & paucis contigiffe, & a Romanis pro maximis dominum officiis confueviffe tribui.* Cæsar B. G. I. 43.

(80) TACITUS] M. G. 41. *In Hermoduris Albis oritur, flumen NB. inclytum & notum OLIM: nunc tantum auditur.* De Heer Hooft vertaalt dit: nu hoort m'er meer of. De Leezer kan kiezen.

(81) OUWLINX] *Olim.* Dit woord geeft een denkbeeld van lang geleeden. Zie 't Zesde Hoofdstuk §. XXIII.

(82) MISLAG] Zie Claverius *Germ. Ant.* III. XLIX. II. Spener *Notit. Germ. Ant.* II. II. 10. en myn' geëerden ou- den Vriend, den Heer Eerften Syndicus Klefeker, in zyn' geleerde *Curæ Geographicae* §. 205. p. 515.

Deeze Drufus is de eerste Romein (83) geweest, die de Noordzee bevaaren heeft, doch dat hy de Elve ingeloopt is, leezen wy niet. Te Land kan 't zyn, dat hy tot de Elve heeft willen doordringen, doch, door de verbeelding van een Spook (84) afgeschrikt, dorst hy zyn^o togt niet voortzetten, even als hy 't jaar te voren, ook door voortekenen bevreesd geworden, den Weferstroom (85) zelf niet hadt durven overgaan. Tiberius, die Drufus in 't Krygsbevel in Germanië gevolgd was, is ook, onaan gezien alle de *Gasconades* van Vellejus Paterculus (86) niet verder gekoomen, dan dat zyn^o Schepen door de Noordzee op de Elve gevaaren hebben. Doch te Land is hy den Weferstroom (87) overgegaan, en heeft zyn Leger (88) op

(83) EERSTE ROMEIN] *Oceanum Septentrionalem primus Romanorum ducum navigavit.* Suetonius *Claud.* I. Die meer wil kort 't zaamen vinden van den tocht van Drufus, leeze de zeevende *Differtatie* van Cellarius.

(84) SPOOK] Suetonius *ibid.* Met dit spook zullen wy nader kennis maaken.

(85) WEZERSTROOM] Zie Dio Caspius *lib. LIV, p. 544.* en *IV.* in 't begin.

(86) PATERCULUS] *II. 106.* 't Is zeer ter quaader trouwe, dat hy zyn' Tiberius de eer wil geeven, van de Noordzee 'teerst bevaaren te hebben (*inaudito atque incognito ante mari*) daar uit Suetonius *d. l.* blykt, dat Drufus 't voor hem heeft gedaan.

(87) WEZERSTROOM] *Transitus Visurgis.* Vell. Pat. *II. 105.*

(88) LEGER] Dit blykt klaar uit het verhaal van Paterculus, die zekerlyk, daar 't den lof van zyn' Tiberius raakt, de voorwerpen niet verkleent. *Cum citeriorem ripam praedicti fluminis castris occupassemus.* Zie hem *II. 107.* daar hy 't sprookje verhaalt, hoe een Germaansche Gryzaard

op den oever der Elve nedergeslagen, doch aan deeze zyde, en niet over de rivier. Al wat Suetonius (89) ter eere van Augustus zegt, bestaat alleen hier in, dat hy de *Germaanen* over de Elve gejaagd hadt, en Strabo (90) getuigt uitdrukkelyk, dat die Keizer met voordacht zyn' Soldaaten verboodt over de Elve te gaan, om hen' daar te volgen, latende uit een' goede staatkunde de Volkeren, die aan de overzyde woonden, met rust, om de handen aan deeze zyde vry te hebben. Ook verklaart (91) dezelfde Schryver rond uit, dat alles, wat over dien Stroom naar de Zeekant legt, by zyn' tyd geheel onbekend was. Alleen is Domitius (92) by dien togt van Tiberius met eenig Volk aan de overzyde der Elve aan land gestapt, en men vondt dit te Rome zo merkwaardig, dat men hem (als den allereersten, die *over* de Elve hadt durven koomen) daar voor de eertekenen van den triomf

zaard van de overzyde in zyn Kanootje kwam oversteeken, om aan den *Goddelyken* Tiberius van naby zyn *Salemalec* te maaken.

(89) SÜETONIUS] *Aug.* 21.

(90) STRABO] *lib.* VII. p. 447. B. of 291.

(91) VERKLAART] *d. l.*

(92) DOMITIUS] Tacitus *Ann.* IV. 44. In 1719 heeft de Professor Jöcher te Leipsich een' *Dissertatie* uitgegeeven de *Lucii Domitii Abenobarbi expeditione in Germania trans Albin.* Anderen noemen hem Gnejus. Ik wil dit niet beslisen. Over het jaar, wanneer, schynen de Geleerden 't ook niet ééns te zyn' Hofman zegt, onder 't Burgermeesterschap van Cornelius Cosfus en Asinius Agrippa. Spener *Notit. Germ. Ant.* II. II. 10. zet aan den kant: *Anno* U. C. 744. voor Christus 8. Doch Jöcher noemt het jaar van Rome 758. in de onderstelling, dat Domitius in 't Leger van Tiberius is geweest, als een Onderbevelhebber,

triomf gaf. Wat gevolgen die overtocht gehad heeft, is duister, en de Koninglyke Academie der Weetenschappen van Berlyn (93) heeft in 1748. de vraag opgegeeven, *of de Romeinen hun Wapenen over de Elve hebben gebragt*. De verhandeling van den Pastor Frein heeft daar op den Prys behaald, doch de zaak vereischt nog nader (49) opheldering.

(93) BERLYN] Zie de Hamburgsche *Freye Urtheilen und Nachrichten* 1749. p. 157. en 1751. p. 575.

(94) NADER] Van de Verhandeling van Frein kan men een uittrekzel vinden in de *Bibliothèque Germanique* van den Heer Formey, April, Mai, Juny 1751. art. 4. p. 331. Lodman heeft op dezelve een *Onderzoek* uitgegeeven. NB. In dit Hoofdstuk zou ook de vragge te passe koomen, of het Bondgenootschap der Batavieren voor, of na Julius Caesar is gemaakt. Doch ik zal daar van iets zeggen in't vervolg.

TWAALFDE HOOFDSTUK.

*Van de gemeenschap der Germaanen
met de Romeinen door Oorlogen,
by en na den tyd van Cæsar.*

§. 1.

Ik kom nu tot den tyd van, en na Cæsar, en dewyl de gemeenschap, die de *Germaanen* in, en na dien tyd met de Romeinen hebben gehad, aan een ieder bekend is, schiep ik eindelijk ruimer' lucht. By de *Galliërs* (1) heb ik de gelegenheid ter overneeming van Latynsche woorden gezocht, in *Oorlogen, Vriendschap* en *Overbeering*. Ik zal dezelfde order volgen; doch uit de afhandeling der twee eerste punten zal van zelfs blyken, dat het derde, nam. de *Overbeering*, hier geen' plaats heeft, dan alleen met een deel van *Illyriën* (2): en dan blyft het nog betwistbaar, of *Illyriën* onder *Germanië* geteld moet worden. Verder is nooit het eigentlyk *Germaniën* over den Ryn, of eenig gedeelte van 't zelve, tot een' *Provincie* (3) gemaakt geweest.

§. 2.

(1) *GALLIËRS*] Zie 't *Vyfde Hoofdstuk §. iv.*

(2) *ILLYRIËN*] Zie voor Cæsars tyd het *Elfde Hoofdstuk §. VIII. IX. en X.* En na denzelve heeft Augustus de *Illyriërs*, en andere aan den Donauw woonende Volkeren, op nieuws t'ondergebragt, *Domuit.* Zie Suetonius, *Aug. 21.*

(3) *PROVINCIE*] 't Geen *Vellejus Paterculus Lib. II. c. 97.* zegt van *pæne Scipendiaris Provincia*, is een' laffe vleyery aan *Tiberius*, niet waardig, dat men ze ernstig oplost. Wanneer ook *Florus IV. 12.* zegt, *magis turpiter amissa est, quam gloriose acquisita.* moet men door dat *acquisita* enkel verstaan, dat zy den Ryn zyn overgegaan, waar van ik

by

§. 2.

De Oorlogen, die de Romeinen met de Germaanen, of liever, die de Germaanen met de Romeinen gevoerd hebben, zyn zo breed in alle bekende taalen beschreeven, dat ik ze niet behoef na te schryven. Voornaamlyk verwys ik den Leezer tot Mascou, P. la Barré, en Spener, waarby men kan voegen, Hahn, Putter, Walchius, en meer anderen. Alleen zal ik, volgens myn' belofte, in 't algemeen myn best doen, om 't denkbeeld, 't welk men doorgaans van die Oorlogen heeft, in zyn rechte gezigtspunt te brengen. Ik heb dit met de Galliërs gedaan in 't *Vyfde Hoofdstuk* §, XIII. enz. En zo veel te meer ben ik dit verplicht aan onze eigen' Voorouders.

§. 3.

Niets is bekender, dan de ophief der Romein-
sche Poëten (4), dat Rome de *Koningin*, en
Mee-

by de Oorlogen nader spreken zal. Doch dit is nog verre, van een Land tot een' Provincie te maaken. De zwaarigheid is, dat men Saturninus en Varus genoemd vindt, als *Præsides Germania*. Moet men dit verstaan van de binnenzijde des Ryns? Moogelyk zyn 't enkele titels in voorraad geweest, zo als de Bisschops *Diploma's* van Groenland, eer 't gevonden was Zie 't *Negende Hoofdstuk* §. III. n. 5. of men heeft de benaming van *Germania* te verre uitgestrekt.) Dus vindt men by laateren Schryvers, als Sidonius Apollinaris, Gregorius Thuronensis. Beda, enz. onder dien naam Nederland, Gallië, Brijtanniën, en zelfs Spanje.

(4) POËTEN] By voorbeeld:

His ego nec metas rerum, nec tempora pono,

Imperium sine fine dedi —

Romanos rerum dominos —

Virgilius *Æn.* I, 282, 283, 286.

Im²

Meesteres der gansche Waereld was, dat haar gebied geen' paalen hadt, dat zy alle Volkeren, zo verre den Aardbodem bewoond was, hadt t'ondergebragt, enz. Zelfs de Romeinsche Historieschryvers (5) noemen 't Romeinsche Volk den *Overwinnaar der Volkeren*, en *bezitler der Aarde*. Ja in 't gemeene gebruik der taale betekende de *bewoonde Waereld* (6) het *Roomsche gebied*: onder welken algemeenen naam dan *Germanië* mede zou moeten gesteld worden. Doch wy behoeven ons met geen' ingewikkelde algemeene gevolgtrekkingen op te houden. Niet al-

Impertum terris, animos equabit Olmpto.
Æn. VI. 782.

Romana (telluris) spatium est urbis & orbis idem.
Ovidius *Fast.* II. 683.

Vicit & edomito sustulit orbe Caput.
Fast. IV. 255.

Terrarum Dea, gentiumque Roma.
Martialis *Epigr.* XII. VIII. 1,

Orbem jam totum victor Romanus habebat.
Petronius en oneindige anderen.

- (5) HISTORIESCHRYVERS] By voorbeeld Florus III. XIII. 4. *Populus, gentium victor orbisque possessor.*
(6) WAERELD] Zie Lucas II. 2. en zie hier te gelyk een aanmerkelyk voorbeeld van 't geen ik gezegd heb in 't *Tweede Hoofdstuk* §. VIII. n. 28. Die meer wil leezen van den invloed der meeningen op de taal, en van de taal op de meeningen, zal fraaije aanmerkingen vinden in de *Dissertatie* van den Heer *Professor Michaëlis*, die te Berlyn in 1759. den prys heeft behaald, en, in 't Fransch vertaald, in 1762. te Bree-men gedrukt is. Ik heb ze reeds aangehaald in de *Aanmerkingen* op 't *Eerste* en *Tweede Hoofdstuk*.

alleen hun' Poëten (7) en Redenaars (8), maar hun' ernstigste Schryvers hebben onbeschaamd durven zeggen, dat byzonderlyk, en met naame gansch *Germanie was t'ondergebragt*, en dat *alles, wat over den Ryn lag, Romeinsch was*. Vellejus Paterculus schryft reeds ten tyde van Tiberius, dat de Romeinsche Wapenen niet alleen gansch *Germanie* (9), waaren doorgepasseerd, maar zelfs, dat 'er *niets meer in was* (10) *dat overwonnen beboefde te worden*, dan alleen de *Natie* der Marcomannen. En 't geen nog duidelyker, en uitdrukkelyker is, *Tiberius*, zegt hy, heeft gansch *Germanie zo zeer doorgetemd* (11), *dat hy 't zelve byna in de vorm van een' cynsbaare Provintie heeft*
ge-

(7) POËTEN] Claudianus in *Consolatione Stiliconis* l. 191.

— *nobis audax Germania servit.*

en v. 195.

Perdomuit Rhenum ———

Aufonius epigr. 3.

Nec Rhenum Gallis limitis esse loca.

En epigr. 4. zegt hy van den Donau:

Totus sub vestra jam ditione fluo.

Beide is nooit waar geweest.

(8) REDENAARS] Mamertinus in *Paneg.* 7. *Quicquid ultra Rhenum prospicio, Romanum est.*

(9) GERMANIEN] *Perlustrata armis tota Germania est.* Vellejus Paterculus II. 106.

(10) IN WAS] *Nihil erat jam in Germania, quod vinci possit, præter gentem Marcomannorum.* d. l. 108.

(11) DOORGETEMT] *Perdomuit, ut in formam pane stipendiariae redigeret provinciæ.* d. l. 79, De *Pbrastis* van *Perdomard* schynt aan Vellejus, als hy van *Germaanen* spreekt, zeer gemeenzaam te zyn. Zie ook c. 95. *perdomuerunt.*

R

gebragt. Nog meer! Veldheeren en Keizers dorften opentlyk die taal voeren. *Gy weet*, zegt Titus (12) tegen de Jooden, dat de *Germaan*en onze *Onderdaanen* zyn. En zelfs pochte de Keifer Probus (13) in den vollen Raad: *gansch Germanie*, zo verre 't zich uitstrekt, is t' ondergebragt. 't Is voor U, dat alle de *Barbaaren*, zaaien en maaien.

§. 4

Tot hier toe zyn 't nog maar woorden. Maar met de daad vinden wy oneindige (*): Triomfen, die zo dikwils te Rome wegens overwinningen op de Duitschers gevierd, Eernamen, die tot derzelve belooning geschonken, en Gedenkenningen, die tot derzelve gedachtenis geslagen zyn, alles op hoog gezag. Aan Drusus (14) wierdt nog boven de eer des Triomfs de titel van *Germanicus* gegeven, en niet alleen aan hem, maar erfelyk aan zyn gansch geslacht. Domitianus liet zich ook den eernaam van *Germanicus* aanleunen (15), en penningen (16) slaan met het achterschrift: *Germania capta*. Van Nerva vindt men ook penningen, met het opschrift *Victor Germanic*. Trajanus (17) heeft

(12) TITUS] Josephus *Ant. Jud. V. 6.*

(13) PROBUS] Vopiscus *in Probo c. 15.*

(*) ONEINDIGE] Derzelve ongemeene menigte maakt ze zelfs verdacht.

(14) DRUSUS] *Germanici cognomen ipsi posterisque ejus. Suetonius Claud. I.*

(15) AANLEUNEN] Dus noemen hem Silius Italicus III. 605. en Statius *Sylv. I. 1. 5.*

(16) PENNINGEN] Gemeld by Mascou V. I. p. 136. Zie hem ook op de volgende Keizers.

(17) TRAJANUS] Plinius *in Paneg. 3, en 9.*

heeft mede den eernaam van *Germanicus* gedraagen, eer hy nog Keizer was. Van Hadrianus, Marcus Aurelius, Caracalla, en Maximinus, vinden wy ook Munten met den zelfden titel, en met het achterschrift, *Germania*, *Germania Subacta*, *Germania Votiva*, enz. Valerianus en deszelfs Zoon en Amptgenoot Galliënus hebben 't nog verder gedreeven, en op hun' penningen zich genoemd *Germanicus Maximus Ter*, met het achterschrift: *Victoria Germanica*. Van Maximinus vindt men niet alleen 't zelfde, maar hy zondt zelfs aan den Raad schilderyën van zyn' Duitsche krygsverrichtingen, met last om ze op de markt te hangen. Van Decius zyn ingelyx penningen met het opschrift, *Victoria Germanica*, van Postumius met den titel, *Germ. Max.* en 't beeld van *Hercules Magnus*, van Aurelianus met *Goth. Max. Germanicus Max.* van Tacitus met *Victoria Gothica*, enz.

§. 5.

Kan men *voller* bewys van een' zaak begeeren, dan zo veele t' zaamgevoegde getuigenissen, en met hoog gezag bevestigde gedenktekenen (18)? En waar zal men anders de waarheid uit vinden? Van onze oude Historie hebben wy geen' Schriften, dan Romeinsche, en onze oudste Schryvers hebben dezelve enkel nageschreeven (19).
 't Is.

(18) GEDENKTEKENEN] *Publica Monumenta. l. 3. §. 2. D. de testibus. (XXII. 5.)*

(19) NAGESCHREEVEN] Men ziet dit klaar in onzen Klaas Kolyn, die voor onzen *oudsten* wordt gehouden, waar aan men echter begint te twyffelen. Daar Tacitus verloor

't Is dus geen wonder, zo men ter goeder trouwe geloofd heeft, dat het waar was. Zelfs geleerde mannen hebben in dat vooroordeel gedwaald, schoon zy kwaalyk te verontschuldigen zyn, dat zy hun bygeloof voor al, wat Romeinsch was, zo verre ingevolgd hebben, dat zy de eere hunner Voorouders daar aan hebben opgeofferd (*). By voorbeeld Buchananus en Wormius hebben 't *Julseest* der Noordsche Volkeren willen afleiden van *Julius Caesar*, (†) even of die zo verre in *Germanië* was geweest. En 't is nog op den huidigen dag een gemeen geloof, dat het woord *Droes* afkomt van *Drusus*, op een' onderstelling, dat onze braave Voorouders voor dien Romeinschen Veldheer een' zo yffelyken schrik hebben gezet, dat die hun' nakoomelingen nog heden in 't bloed zit : waar van ik reeds gesproken heb in 't *Vierde Hoofdstuk §. VII. n. 27.*

§. 6.

Als men echter de zaaken van naby beziet, vindt men, dat de Romeinsche Schryvers ook zelf buien van billykheid en oprechtheid hebben gehad. Niet alleen bekennen ze in 't algemeen, dat de Triomfen te Rome dikwils om geringe oor-

is, breekt hy ook af. Zie 't *Voorbericht* van den Heer van Loon.

(*) OPGEOFFERD] 't Is waardig hier over te leezen, 't geen Spenerus schryft *Notit. Germ. Ant. II. I. 6. p. 53.*

(†) JULIUS CÆSAR] Dus schynt Grotius ook niet goed te vinden, dat Pompejus aan Cæsar verweet, dat hy in zyn' overtocht over den Ryn met schande gevlucht was, Zie hem op *Lucanus I. 570.*

oorzaaken (20) verleend wierden, maar zelfs, dat ze zomtyds valsch waaren. Plautus (21) steekt 'er opentlyk op 't Toneel den spot mede, en 't geen nog ernstiger is, Cicero (22) in een' plechtige redevoeving stekelt op de Triomfen van twee, die hy zelf *de allerdapperste helden en grootste Veldheeren* noemt, nam: Sylla en Murena (zy hebben, zegt hy, de *zegeteekenen* wel behaald, maar niet de *Zege*). Maar byzonderlyk met betrekking tot de *Germaanen* bekennen ze ook dikwils zelf, dat die overwinningen zo breed niet zyn geweest, als men ze opheft. Aanmerkelyk is 't, dat Plinius in zyn' lofreden aan Trajanus, met den zelfden adem, waarmede hy de vleierey over deszelfs overwinning op de *Duitschen* ten hoogsten top dryft, echter de voorige *Germaansche* togten beschimpt. t' *Voornaamste bewys*, zegt hy, *dat de Vyand verjaagd en overwonnen was, bestondt daar in, dat 'er over getriomfeerd wierdt* (23). De ernstige Tacitus (24) zelf

(20) GERINGE OORZAAKEN] Ik heb in 't *Vyfde Hoofdstuk* §. XIV. n. 48. de plaats van Valerius Maximus reeds bygebragt.

(21) PLAUTUS] Dus laat hy Stratophanes spreken in *Truculento*, II VI.

Scio ego multos memoravisse milites mendacium

Et Homeroidæ Poëtillæ mille memorari potest,

Qui & convicti & condemnati falsis de pugnis fiunt.

(22) CICERO] *Pro lege Manilia c. 3. Imperatores nostri insignia victoriae, non victoriam reportarunt — Triumphavit L. Sylla, triumphavit L. Murena de Mitridate: sed NB. ita triumpharunt, ut ille pulsus superatusque regnaret.*

(23) WIERDT] Ik versta dus de woorden, *Paneg. cap. II. Cujus pulsi fugatique non aliud magis habebatur indicium, quam quod triumpharetur.* 't Kan echter zyn, dat' aan den zin iets hapert. Zie de Editie van den Heer Schwartz.

(24) TACITUS] *M. G. 37. triumphati magis quam victi sunt*

zelf zegt zeer bondig en kragtig: *men heeft over ben meer getriomfeerd, dan ben overwonnen*: en op die zelfde plaats geeft hy een' korte schets, hoe lange jaaren die Oorlogen met wederzydsche schade geduurd, en hoe veel bloed die gekost hebben, bekennde, dat *niet de Samnyt, niet de Pænen, niet de Hispaniën of Galliën; ja zelfs de Parthen niet, de Romeinen dikwyler hebben doen op hun stuk letten* (25).

§. 7.

Hy spot ook op de zelfde plaats, met den Triomf van Caligula, en schoon die klucht aan elk bekend is, kan ik ze niet voorbygaan, om uit dat staaltje van de andere Romeinsche *Duitsche* triomfen te doen oordeelen. Met een uitgezocht en magtig Leger aan den Rhyn leggende, zonder Vyand te zien, liet hy een' valschen alarm slaan, en trok met een' bende ruiters in 't bosch. Hy kwam weder by fakkellicht, met afgehouden' boomtakken. Eenige der Germaanen, die hy als Gyzelaars, of als Lyfwachten, by zich hadt, speelden den rol van gevangenen, zwaar geketend. Men juichte over de behaalde zege, eeven gelyk Don Quichot, als hy de poppen van Meester Pieter verslagen heeft. Zelfs schreef hy naar Rome om den Raad en 't Volk te bekyven, *dat zy zich vermaakten met gasteryën, Toneelspelen en Landlust, terwyl hun Keizer zich voor 's Ryks beste zo zeer affloofde, en zyn' hooge persoon, in zo groot een gevaar stelde.*
Ein-

(25) LETTEN] 't Is de vertaaling van Hoofst.

Eindelyk (26), als of 't nu den Vyand recht gelden zou, stelde hy zyn Leger in slagorde op het Strand van de zee, en liet de slingergevaarten en stormgtuigen in gereedheid brengen. Elk reikhalsde ongeduldig, wat hy beginnen zou: wanneer hy, een Krygsteken geevende, hen gelaste schelpen te raapen, en met dezelve helm en schoot te vullen, roepende, dat dit de *Spolia* (27) van den Oceaan waaren, die men op 't Kapitool moest brengen. Hy bouwde ter eeuwige gedachtenis van deeze roemryke *Victorie* een' Toren, die veele geloven 't zo genoemde *Huis te Britten* (28) geweest te zyn. En op zyn' wederkomst te Rome spilde hy buitenspoorige schatten tot den triomf, en liet eenige groote kaerels met blonde pruiken, onder barbaarsche naamen, de rol van gevangene Germaanen vertoonen. Niet alleen ganich Rome lachte (29) daar mede, maar de *Germaanen* kreegen daar door ook een' verachting voor de Romeinen. En 't is aanmerkelyk, dat zelfs die Duitschers, die met de Romeinen in vriendschap waaren, zich niet ontzagen opentlyk met dit kinderspel te spotten, zonder (30) dat men 't hen eens kwaalyk nam.

§. 8.

(26) EINDELYK] Ik volg 't verhaal van Suetonius, *Calig.* 45, 46.

(27) SPOLIA] 't Woord *buit* kan dit niet genoeg uitdrukken. Hy oogde op de *Spolia opima*, die in den Tempel van Jupiter opgehangen wierden.

(28) BRITTEN] Zie Dithmarus op Tacitus. *M. G.* 37. n. 27. Doch zie ook te gelyk, den Heer Bent in zyn' *Aller-vroegste Vaderlandsche Oudbeeden*, p. 41. 43 en 48.

(29) LACHTEN] In *Ludibrium versa*: Tacitus *d. l.*

(30) ZONDER] Tacitus geeft ons een voorbeeld in den

Van dezelfde muntstoffs is ook geweest de Triomf van Domitianus, waarvan Silius Italicus, Statius, en Martialis zo veel ophef gemaakt hebben. Echter merkt men zelfs in hun' Lofdichten, dat zy overtuigd waaren, dat 'er in die overwinning (door 's Hemels genade) niet veel bloed vergooten was (31). Xiphilinus zegt duidelyk, dat hy geen' Vyand gezien hadt, en naar Dio's verhaal hadt hy van de Marcomannen slagen gehad. Dat ook gansch Rome den spot 'er mée stak, verhaalt ons Tacitus (32) met dezelfde byzondere omstandigheid, als van Caligula: nam. dat hy gekogte groote kaerels in den Triomf op zyn Duitsch gekleed en gekapt hadt, gelyk ook de sieraaden tot de zegaastafie uit des Keizers eigen' *Garde-Robe* geleend waaren Even 't zelfde leezen (33) wy van Heliogabalus en Galliënus die ook 't Romeinsche Volk meenden voor den gek te houden En als men dus de rekening opmaakt, komt ze daar op uit, dat die eertekenen van Triomf, zo als Plinius (34) zegt, dikwils verleend

Vader van Brinio. *Hist. IV. 15. Cajanarum expeditionum ludibrium, NB impune spreverat.*

(31) VERGOOTEN WAS] Zie de plaatsen, tot deezen Triomf van Domitianus behoorende, by den Heer Schutze in zyn' *Schuts Schriften II. I. p. 71-73.* zie ook Dio lib 67. p. 62.

(32) TACITUS] *Agr. c. 39. Derisui fuisse nuper falsum e Germania triumphum, emtis per commercia, quorum habitus & crines in captivorum speciem formarentur.*

(33) LEEZEN] By Zozimus, Lampridius, Pollio. *Genes simulatae. Hac pompa homo ineptus eludere se credidit populum Romanum.* Zie de Heer Schutze *d. l. p. 74.*

(34) PLINIUS] *Epist. II. 7.*

leend zyn geweest aan Helden, die nooit een leger gezien, en 't geklank der Trompetten nooit gehoord hadden, dan in de Schoufpelen. Ten minsten is 't zeker, dat zy dikwils, gelyk Maximinus, (35) verwoestingen van weerlooze dorpen voor groote heldendaaden hebben opgegeeven: en hadden wy ook Kronyken van de Zegefeesten (36), die de Duitschers gevierd hebben over nederlaagen der Romeinen, moogelyk zouden ze de Romeinsche Triomfen in getal overtreffen,

§. 9.

Immers, zo men de gansche historie in zyn verband neemt, zal ze van 't begin tot het einde voor de glorie onzer Voorouderen voordeelig zyn, en eer ik my daar dieper inlaat, zal ik vooraftwee algemeene aanmerkingen maaken. De eerste is, dat het in 't allereerste begin niet de Romeinen zyn geweest, die de *Galliërs* of de *Germaanen* in hun land zyn koomen opzoeken, en aantasten, maar vlak het tegendeel (37). Men ziet dit eerst in den inval van Brennus, en nader-

(35) MAXIMINUS] Capitolinus c. 12.

(36) ZEGEFESTEN] In 't *Vysde Hoofdstuk* §. VIII. hebben wy (uit Livius XXIII. 24.) gezien, hoe de Boyers een *Ouarie* (een' soort van triomf) hielden over de nederlaag van Postumius, en de plegtigheid van de *Spolia opima*, die Marcellus van Viridomarus behaald hadt, nadeeden. De wapenen en 't hoofd van Postumius hingen ze op in den Tempel, en maakten naderhand van zyn' harsenpan een' vergulden offerbeker.

(37) TEGENDEEL] Orosius lib. V. c. 16. zegt duidelyk, dat de Cimbren een' t'zaamenzweering hadden gemaakt om 't Romeinsche Gebied te vernielen.

derhand in die der Cimbren. En in laater⁹ tyden leeft men doorgaans , dat de Duitschers (38) altyd den lust behielden om in Galliën en Italiën over te steeken , doch de Romeinen hebben nooit lust gehad om hen op te zoeken , en waaren maar bly , als ze hen konden van den hals houden.

§. 10.

Myn⁹ tweede algemeene voorloopige aanmerking is , dat de Romeinen , als ze niet vermyden konden met hen in twist te geraaken , alle toegeevendheid gebruikten , om den Oorlog te ontgaan , daar in tegendeel de anderen met de uiterste fierheid niets ontzagen. Wy hebben in 't voorige *Hoofdstuk* § VIII. en IX. dit gezien met de Illyriërs . en §. XV. n. 56 (in den Cimberfchen Oorlog) zagen wy den hoogmoed van Bolus , die den gevangenen Scaurus uit een' ligtgeraaktheit van 't punt van Eere doodftak , om dat hy gepocht hadt op de dapperheid der Romeinen. In denzelfden Oorlog , wanneer Marius nodig vondt den slag eenigen tyd te vermyden , tergden hem de Cimbren dagelyx , en vroegen , spottende , aan de Romeinsche Soldaaten , of zy te Rome iets aan hun' Vrouwen te bestellen hadden. Doch vooral is 't de pyne waardig te zien , met hoe veel omzigtigheid Cæfar Ariovistus

(38) DUITSCHERS] *Transcendendè in Gallias*. Zie de aanspraak van de Gallische Gezanten by Cæfar *B. G. I. xxxi. II. en 16. xxxiii. 3.* en die van Cerealis by Tacitus *Hist. IV. 73.*

stus (39) behandelt, en hoe fier (40) en hoog van taal de Germaansche Koning daar tegen is.

§. II.

't Verhaal dier wederzydsche behandeling kunnen wy uit geen' beter hand hebben, dan van Cæsar zelf, die 't waarschyntlyk nog veel opgesmukt heeft. Zo *Cæsar my wat te zeggen heeft*, antwoordt Ariovistus op de eerste boodschap, *kan by by my koomen* (41), verder vragende, *wat by daar te doen badt?* Cæsar, (42) verre van over een zo bits antwoord misnoegen te toonen, erinnert hem de oude vriendschap, en gebruikt de zachtste woorden des waerelds, om hem te nodigen tot een mondgesprek, biddende genoegzaam verschooning, dat zyn Ampt hem dwingt om de Æduërs, als bondgenooten der Republyk, te moeten beschermen: waarop de Duitscher fors antwoordt (43): *dat by zyn recht gebruikt, en gebruiken wil: dat zo Cæsar zich daarmede bemoeien wil, by weeten moet, dat niemand ooit met hem geschil badt gezocht, dan tot deszelfs verderf: dat by gereed is om te vechten: en dat Cæsar de dapperheid der onoverwinnelyke Germaanen ondervinden zal.* Hy trekt ook aanstonds op Cæsar los. Eindelyk komt het toch tot een mondgesprek,

(39) ARIOVISTUS] Zie Dio *lib.* xxxviii. p. 81.

(40) FIER] zie Cæsar *B. G. I.* xxxiii. *fine.*

(41) KOOMEN] Cæsar *B. G. I.* xxxiv. En zie, hoe hoog Dio in zyn' geleende aanspraak van Cæsar *lib.* 38. p. 88. den hoon van deeze uiteisching voor een' Romeinschen Stedehouder uitmeet.

(42) CÆSAR] *cap.* xxxv.

(43) ANTWOORDT] *cap.* xxxvi.

sprek, met zo veel voorzorge van Cæsars zyde, dat zyn' Soldaaten zelf 'er den spot mede steeken (44). De aanspraak (45) van Cæsar is een' vriendelyke en nederige verdediging, waarom de Roomsche Raad naar de grondwetten der Republyk niet weigeren kan aan oude vrienden hulp te bewyzen, met de allerbeleefdste aanbiedingen van vriendschap. Daartegen blyft Ariovistus by zyn stuk (46) met een' mannelijke verklaring, dat hem aan de Vriendschap der Romeinen niets gelegen legt, zo ze hem in zyn recht willen flooren: en dat zo Cæsar niet aanstonds met zyn leger afrekt, by hem voor Vyand zal houden, met een' bespottelyke byvoeging, dat hy, zo by hem doodde, aan veele der voornaamsten te Rome een' grooten dienst zou doen. Nog tracht Cæsar met goede woorden hem over te haalen: doch terwyl hy nog spreekt (47), begint het Volk van Ariovistus hem en zyn Volk aan te tasten, en te beschieten. En wat doet Cæsar? In plaats van geweld met geweld te stuiten, trekt hy af, en verbiedt wederom te schieten, uit vrees van eenige schuld van de Vredebreuk (48) op zich te laaden. Nog heeft Ariovistus de stoutheid van twee daagen daarna een nader mondsprek te vragen: en wanneer Cæsar, 't zelf niet durvende waagen, hem twee Gallische Gezanten zondt, wil hy ze niet hooren, en werpt ze als Spionnen, in de ketens (49).

§. 12.

(44) STEEKEN] *cap. XLII. fine.*(45) AANSPRAAK] *cap. XLIII.*(46) STUK] *cap. XLIV.*(47) SPREEKT] *cap. XLVI.*(48) VREDEBREUK] Dit vermydde Cæsar in alles met groote zorg. Zie Dio *lib. 38. p. 81.*(49) KETENS] *cap. XLVII. fine.*

Ik heb my by deeze eerfte ontmoeting van Cæfar met Arioviftus wat lang opgehouden, om dat het een grond legt tot een recht begrip, met wat oog deeze twee Volkeren malkanderen van 't begin af aan hebben aangezien En in 't gansch vervolg der Historie ontmoet men dezelfde befchroomde omzigtigheid der Romeinen, en fierheid (5) onzer Voorouderen. Met één woord, de *Germaanen* zyn nooit bang voor de *Romeinen* geweest, maar de *Romeinen* voor de *Germaanen*: en deeze ftelling zal de Text zyn van meer dan één *Volgend Hoofdstuk*.

(50) FIERHEID] Zie aanftonds, na dat Arioviftus reeds geflagen was, de fiere verklaring van de Germaanfche Gezanten by Cæfar IV. 7. *Dat zo de Romeinen hun' gunft begeeren, hun' Vriendfchap aan dezelve van nut kan zyn: doch dat het een' oude Duitfche gewoonte is, zich niet te laaten tergen: en dat 'er niemand op aarde is, dien zy niet overwinnen kunnen.*

DERTIENDE HOOFDSTUK.

*Natuurlyke redenen van de bevreessdheid
der Romeinsche Soldaaten en Leger-
hoofden voor de Germaanen.*

§ 1.

Om weder niet te verre uit te weiden, (de-
wyl ik geen' nieuwe Duitsche Historie
wil schryven) en te gelyk de zaak van 't begin
op te haalen, zal ik myn oog vestigen op die
zelfde eerste ontmoeting van Cæsar met Ariovi-
stus, waarvan ik in 't voorige *Hoofdstuk* gesproo-
ken heb; en daar in drie punten aanmer-
ken, 1°. den schrik, die den *Romeinschen Soldaa-
ten* in 't bloed zat. 2°. De weezentlyke en zaa-
kelyke zwaarigheeden, die de *Legerhoofden*, en
vrienden van Cæsar in de uitvoering zelve te ge-
moet zagen: en 3°. de beduchtheid, dat de Ro-
meinsche Raad deezen Oorlog zeer zou afkeu-
ren. De twee eerste punten raaken de *natuur*
der zaak zelve, en het derde raakt de *staatkunde*.

§ 2.

Om dan eerst van den schrik der *gemeene Sol-
daaten* te spreken: Cæsar zelf ontziet zich niet
te verhaalen, dat op de tyding, dat de Germaa-
nen naderden, hun' verschriktheid (1) zo ver-
re

(1) VERSCHRIKTHEID] B. G. I. 39. Zie ook Florus II
s. 12.

re ging, dat ze zig verschuilden in hun' tenten, dat ze schreiden, als kinderen, ja dat ze, als veege, en tot een' gewisse dood gedoemde lieden, hun' Uiterste Willen maakten: en de natuurlyke reeden van hun' schrik was, dat de *Germaanen* zo veel grooter en groover van leden waren. De Galliërs, (2) gelyk alle de Celten, waaren van grooter lyfgestalte, dan Romeinen, Grieken, enz. Doch de *Germaanen* overtroffen (3) hen nog verre in grootte, hoogte, en sterkte. Naar Cæsars (4) getuigenis waaren 'er de Galliërs zelf bang voor: en onder alle de Duitschers schynen nog die van Ariovistus (5) boven de allerhoogste te hebben uitgestoken. Dat ook waarlyk onze Voorouders voor en by Cæsars tyden ongemeen groot (6) en

(2) GALLIERS] Zie een' verzameling van plaatzen, die dit bewyzen, by Pelloutier *Hist. de Celtes. liv. II. chap. I. pag. 197.* Florus zegt zelfs van de *Insubres; corpora plus quam humana.*

(3) OVERTROFFEN] Men vindt de plaatzen by Pelloutier *d. I.* en by Conring. *de Causis habitus corp. Germ. cap. 2.* Zie ook Keisler *Antiq. Septentr. p. 221.* Men haalt ook een' plaats aan van Strabo *lib. VII. p. 260. by my 443.* dog daar staat in tegendeel, dat zy'n grootte weinig verschillen van de Galliërs, en 't zelfde geeft ook Dio te kennen, in 't geen hy Cæsar laat zeggen, dat hy ook groote Galliërs by zich hadt *lib. 32. pag. 89.*

(4) CÆSARS] *d. I. Saepe numero sese cum iis congressos, ne vultum quidem, atque aciem oculorum ferre potuisse.* Dit *congressos* ziet zekerlyk op Galli, en niet op de *Mercatores*, die Romeinen kunnen geweest zyn.

(5) ARIOVISTUS] Appianus *Celtic. p. 1192.*

(6) GROOT] Daar tegen was hun Vee kleiner en slechter. Zie Cæsar *B. G. IV. 2.* en Tacitus *M. G. 5.* Tegenwoordig is dit het tegendeel. Doch moogelyk moet de reden, waarom het Vee op de eene plaats grooter is, dan op de andere, niet zo zeer gezocht worden in de Luchtstreek, dan

en sterk zyn geweest, en NB. niet eenige weinige (7), maar doorgaans éénpaarig, (8) getuigen alle oude Schryvers. En zo men dus alle historisch geloof niet op schroeven wil stellen, moet men dit voor bewezen houden, zonder dat men echter daarom behoeft te gelooven, dat Karel (*) de Groote of Roland Reuzen zyn geweest, gelyk ik ook de aanmerkingen, die men maakt op reusachtige geraamten (9), en op één gestapelde groote Keisteenen (10) ter zyde laat.

§ 3.

dan in de min of meer zorg en kunst, om de Weilanden te bedyken en toe te maaken.

(7) WEINIGE] Enkele Reuzen zyn in alle landen geweest, en men kan dit niet ontkennen, zo men de H. Schrift gelooft. Echter zyn 'er, die 't woord *Reuzen*, zo wel in de Heilige, als in de Poëtische Oudheid, enkel willen verstaan van *magtige booze menschen*. Zie Keisler *Antiq. Sept.* p. 218. en de *Disquisitio Historico-Critica* van Anton. Sangutellus de *Gigantibus*.

(8) EËNPAARIG] Even als ook hun spys en drank was. De meester at en dronk niet lekkerder, en nam ook geen gemak meer, dan de knecht, en de kinderen wierden eveneens opgevoed zonder onderscheid van staat. Zie Tacitus *M. G.* 20. *Dominum ac servum nullis educationis deliciis dignoscas*. Teegenwoordig is dit ook al ganfch anders.

(*) KAREL] Zo men echter een oud' Saxifche Poëet gelooven moet, was Karel zeven voeten hoog.

Septem namque suis longus erat pedibus.

Dit was de maat van Hercules by Solinus.

(9) GERAAMTEN] Al van ouds zyn die ook in Italië gevonden. Suetonius *Aug.* 72. en vooral Plinius, *N. H.* VII. 16. zie Conringius *d. l.* p. 36. Doch 't waarschynlyk is, dat het Olifantsbeenten zyn geweest.

(10) KEISTEENEN] Misschien al van voor de Sundvloed. Hoe koomen ze op de hoogste bergen? Is dit met menschen handen geschied? Zie Keisler *Ant. Sept.* II. VI. en VII.

§. 3.

't Is waar, dat dit onderscheid van grootte der Duitschers in vergelyking van andere Volkeren, tegenwoordig zo merkelyk niet meer is, en men geeft veel' redenen, waarom ze in oude tyden grooter en sterker waaren. Cæsar (11) zocht het voornamelyk in hun' spys, die in melk en veel vleesch bestondt. Koren (12) hadden zy weinig, en gebruikten het niet, dan om 'er een' drank van te maaken. Verder dronken zy geen' Wyn, veel min Brandewyn: (13) en zelfs brouwden zy hun Bier zonder mout: (14) zeker-

(11) CÆSAR] *B. G. IV. 1.*

(12) KOREN] 't Is aanmerkelyk; dat genoegzaam alle de volkeren, die by oude Schryvers, als groot en sterk, beschreeven worden, geen brood aten, maar *Melk en Vleesch*. Dus spreekt Herodotus van de Æthiopiërs, en Homerus van de Cyclopen. Zie Conringius *d. l. p. 59.* Dit strydt, tegen het gemeen vooroordeel, en ik laat het de Geneeskundigen nader overweegen. De Negeren en Indiaanen eeten Aardappelen, en kennen geen brood, doch zy zyn doorgaans niet grooter, dan de blanken. De Indiaanen zyn eer kleiner.

(13) BRANDEWYN] Dat heete dranken den groei beletten, is beproefd aan de hondjes. Dus stelt Conringius *d. l. p. 113.* dat de Volkeren, die geen' Wyn drinken, grooter zyn, dan andere, en zelfs NB. dat de Aziatische zedert het verbod van Wyn gegroeid zyn. Of dit waar is, twyfel ik zeer: doch dit is zeker, dat de Germaanen den invoer van Wyn verboden, om dat ze in 't begrip waren, dat die de lichaamen swak maakte. *Vinum ad se omnino importari non sinunt*, zegt Cæsar *B. G. IV. 2. quod ea re ad laborem ferendum remollescere homines ac effoeminari arbitrantur*. Zie hem ook *ll. 15.* daar hy 't zelfde zegt van de Nerviers, Zie ook hier van den Heer Schutze in zyn' *Schut-schriften I. II. 1 en 6.* en in zyn' *Syllage Exerc. ad Germ. Sacr. gent. cap. IV. §. 34.*

(14) MOUT] Dit is eigentlyk een geneesmiddel, en ook goed om 't bier te bewaaren, doch maakt de drank heet. Zie Conringius *d. l. 79.* en *p. 107.* Hy beroept zig op *Ildorus Orig. XX. 3.*

kerlyk een groot verschil by de tegenwoordige leevenswyze, nu men alles onder malkanderen eet, en (als men 't doen kan) met *bauts gouts*, *speceryen*, en *liqueurs* de ingewanden leevendig verbrandt (15). Voeg hier by, dat zy buiten den Oorlog, en de jacht zig met geen' arbeid vermoeiden, en zelfs de kinderen geen werk lieten doen, als 't hun hoofd niet meêbragt, (16) slaapende, als hun buikje vol was. Daar tegen, verre van zich met dikke klederen te broeien, of in heetgestookte kachelvertrekken te verflinken, zwommen zy dagelyx, en dompelden zelfs de versch-geboorne kinderen in de rivier. 't Verdient ook moogelyk aanmerking, dat zy zich met boter smeerden, (17) en geen' broeiende pluimbedden gebruikten. Doch het voornaamste was hunne ongemeene kuisheid, en byzonderlyk de zorge om de huwelyken uit te stellen tot een' rypen Ouderdom. Zo lang zy, onvermengd met andere volkeren, by die zeden en leevenswyze bleeven, is 't natuurlyk, dat zy hunne eerste (18) sterkte en grootte behielden,

(15) LEEVENDIG VERBRAND] *Vivis convivis intestina quae exedint.* zegt Plautus *Pseudolo*. III. 11. 32.

(16) MEEBRAGT] *Cæsar d. l. quod a pueris nullo officio aut disciplina assuefacti, nihil omnino contra voluntatem faciunt.*

(17) SMEERDEN] Plinius *N. H.* XI. 41. Ik wil op het verdere, dat ik zeg, de plaatsen van Cæsar en Tacitus niet telkens aanhaalen, om dat ze bekend zyn. Ik wys den Leezer naar Cluverius en Pelloutier, daar men alles by malkanderen vindt.

(18) EERSTE] Schoonmen 't niet bewyzen kan, is 't toch een oud geloof, dat de menschen in de oudste tyden grooter en sterker zyn geweest, dan in de nieuwere. De Poëten, als Homerus, en Virgilius, als zy hun' Helden met groote Keisteenen laten kaatsen, 'voegen 'er by:

den; doch wanneer zy naderhand zich met andere volkeren vermengden, en te gelyk derzelver zeden aannamen, heeft ook die grootte en sterkte ongevoelig, van teeling tot teeling, in 't verloop van zoo veel' eeuwen moeten afnemen. Dit is de redeneering van Tacitus (19), en hier past ook die van Manlius over de Galliërs, (20) die in Asië zich nedergezet hadden. *De oude Galliërs, zegt hy, waaren groot en febrikelijk: maar deeze zyn ontaard, en vermengd. De wilde dieren zelf, als ze door menschen tam gemaakt zyn, blyven dezelfde dieren niet meer. Meent gy, dat dit dezelfde mannen zyn, als hun' Vaders, en Voorvaders?*

§. 4.

By deezen schrik voor hun' uitsteekende grootte kwam ook nog een' verbeelding, dat zy menschenvreeters (21) waaren. Dat zommigen der oude

Οἷς ὑὺν βροτοὶ εἶσι. *Iliad.* E. 404.

Qualia nunc hominum producit corpora tellus.
Æncid. III. 930.

Zie ook Juvenalis *Sat.* xv. 69. en de ernstige oude Schryvers zyn van 't zelfde gevoelen. Zie Gellius III. 10. p. 227. en Plinius *N. H.* VII. 16. En dat de Oosterfche wysgeeren dit ook vastgesteld hebben, blykt uit het einde van 't vyfde *Cap.* van 't vierde boek van Esüras. Zie Keisler *Antiq. Hist.* I. VI. 6.

(19) TACITUS] *M. G.* 4.

(20) GALLIERS] Gallogrieken. Zie Livius XXXVIII. 17. *Eodemne bos creditis esse, qui patres eorum, avique fuerunt?*

(21) MENSCHENVREETERS] In diergelyken zin zegt Plinius *lib.* LXXVIII. p. 81. E. dat de Romeinen de Germanen met schrik

oude Scythen (van welke de *Germaanen* afstammen) hier aan schuldig zyn geweest, getuigen eenige oude Schryvers. (22) Zelfs beschuldigen zy hen, dat zy 't voor hun' Ouders de eerlykste begraaffenis rekenden, derzelver lyken op te eeten: ja als die te oud en te mager wierden, zorgden, om ze by tyds te dooden. Wat in 't byzonder de *Germaanen* betreft, dat die menschen offerden, (23) is buiten twyffel. 't Kan ook zyn, dat de Druïden, (of die by de *Germaanen* derzelver ampt bekleedden, en te gelyk Artzen waaren) vleesch, vet, en bloed van menschen gebruikten onder hun' geneesmiddelen. (24) Dog dat zy, als de Kannibaalen, 't voor gemeene *spys* zouden gebruikt hebben, is niet te gelooven, (25) en zo hier eenige waarheid in was, zouden de Romeinsche Schryvers, die alle de gebreken der *Germaanen* zeer zorgvuldig, en zekerlyk by vergrooting, hebben uitgebazuind, dit niet gezweegen hebben.

§. 5.

schrik aanzagen, niet als menschen, maar als wilde dieren: *ὡς μηδὲ πρὸς ἀνθρώπους τινάς, ἀλλὰ πρὸς θήρια.*

(22) SCHRYVERS] Zie de plaatsen van Herodotus, Strabo, Plinius, Lucianus, enz. by Pelloutier, *liv. II. chap. III. p. 234. 235.*

(23) OFFERDEN] Zie kortsheidshalven Cluverius- *Germ. Ant. I. xxiv.* en den Heer Schutze *de cruentis Germ. gentium vici. humanis.* Hier van breeder in myn *Pleidooi* voor *Plactortus.*

(24) GENEESMIDDELEN] Dus kan men klaar verstaan, 't geen Plinius zegt *N. H. xxx. i. Monstra, in quibus hominem occidere religiosissimum erat, mandere saluberrimum.* Zo zy dus menschen doodden, was het uit bygeloof ten offer, en zo zy menschen vleesch aten, was het voor *Arzeny.*

(25) NIET TE GELOOVEN] Myn geleerde Vriend, de Heer Professor Schutze, heeft hier over een *Schut-schrift* uitgegeeven. 't Is 't allereerste in zyn' *Verzameling.*

Dat echter de *Gemeene Romeinsche Soldaaten*, deeze verbeelding hadden, is zeer natuurlyk. 't Was een' oude overlevering, dat de soldaaten van Brennus in voorgige tyden zich niet ontzien hadden jonge Kinderen te vreeten. (26) Nog kort geleden, hadden de Galliërs (die nog zo veel beschaafder, dan de *Germaanen*, waaren) in een' belegering tot het uiterste gebragt zynde, malkanderen opgegeeten (27). En nog yselyker was het verliche Exempel der verwoede Vrouwen, waar van ik in 't *Elfde Hoofdstuk* §. 15. gesproken heb, die hun' eigen' kinderen vermoordden, en daar op zig zelve ombragten. Wat zouden dan zulke barbaaren aan een' Vyand niet doen? 't Voorbeeld van Cæpio, die ook naar 't gemeene geloof (28) na beuliche pynigingen in den kerker gestorven was, moest een algemeen schrik geeven. Ook ziet men genoegzaam ter zelfder tyd het voorbeeld van Mettius, (29) die, by Ariovistus gevangen zynde gehouden, eeven by geluk door het lot vryraakte van niet leevendig verbrand te worden. En nog meer, 't was by de *Germaansche* Volkeren niet ongewoon, zelfs in Oorlogen met hun' eigen' Landsgenooten, een' wederzydsche gelofte te doen van alles, wat van den Vyand leevendig overbleef, aan de Goden op te of-

(26) VREETEN] Pausanias *Pælocic.* xxii. p. 655.

(27) OPGEGETEN] Cæsar *B. G.* vii. 77. Dit wat *Scythisch*, en by de Galliërs, Spanjaarden, en andere Volkeren gebruikelijk, zegt Strabo *lib.* iv. p. 201. of 308.

(28) GELOOF] Zie Valerius Maximus *VI.* ix. 13. doch by spreekt zich tegen *IV.* vii. 3.

(29) METTIUS] Cæsar *I.* 53.

offeren. (30) Hoe het zy, de vrees van Cæsars Soldaaten mogt gegrond of ongegrond (†) zyn, de verbeelding doet in den Oorlog dezelve uitwerking, als de waarheid: en al is de Veldheer een Leeuw, wat kan hy beginnen met een leger van Haazen, dien, eer zy den Vyand zien, dé schrik reeds in het bloed zit!

§. 6.

Myn' tweede aanmerking is geweest, dat de verstandigste Legerhoofden, en beste Vrienden van Cæsar deeze onderneeming met medelyden aanzagen, en ze hem al schreiende afrieden (*) en 't is dus hier de plaats om de zaakelykheid te onderzoeken van de byzondere en natuurlyke zwaarigheden, die zy in deezen Oorlog maakten. Met de Ligurische Galliërs hadt men reeds ondervonden, dat met deeze soort van Volkeren, de manier van Oorlogen geheel anders was, dan

(30) OFFEREN] Zie Tacitus *Ann.* XIII. 57. Danæus leest voor *cum ista, cuncta viva*, en Lipsius keurt dit goed, met reden.

(†) ONGEGROND] Florus III. x. 12. merkt zeer wel aan, dat de grootheid der lichaamen geen' schrik behoorde te geeven, om dat ze, hoe grooter, hoe beter te treffen waaren: *Sed illa immania corpora, quo erant majora, eo magis gladiis ferroque patuerunt.* In de aanspraak van Dio zegt Cæsar ook: *Wy kunnen ons met de wapenen geheel dekken, en zy zyn meest naakt. Wy hebben even veel armen, als zy, p. 89. C.* Ook hadden de Roomsche Soldaaten de wapenoeffening voor uit, en hun' wapenen waaren veel beter. Zie Tacitus *Ann.* II. 13. en 21. Montesquiou *Grandeur & Decadence des Romains, chap. IV, n. 1.* spreekt van het onderscheid deezer wederzydsche wapenen, en *chap. XVIII. p. 483.* telt hy onder de redenen van 't *verval der Romeinen*, dat zy onder Gratianus hun' wapenen veranderden.

(*) AFRIEDEN] B. G. I. 36.

dan in Afiën, of elders. En Livius maakt daar van een' nette, beknopte beschryving (31), die ik waardig vind te vertaalen. *Bergachtige en ontoegangelijke plaatzen*; zegt hy, *die 't een arbeid is zelf te bezetten, en vry meer arbeiden Vyand, als hy ze vooringenomen heeft, daar uit te werpen: de wegen steil, bobbelig, eng, en onveilig voor vinderlagen: de Vyand ligt, rap, en gezwind, die geen uur, geen plaats geruft of veilig laat: de aantasting zeer moeielyk en gevaarlyk: een Land, daar van alles gebrek is, en daar geen zoetelaar of paarden volgen kunnen.* Doch dit alles was in Germanië nog vry wat erger. Het is voor my de pyne waard daar een weinig by stil te staan: niet, dat ik my vermeet lessen in de Krygskunde te geeven, maar met toepassing op een' Oorlog, als deezen, (die geen' gelykenis heeft met dien men hedensdaags in Europa gewoon is te voeren, en waar in zelfs, alle de Europeesche Krygskunde, en oeffening weinig te pas komt) weet ik moogelyk door ondervinding, iets meer te zeggen, dan een ander.

§. 7.

Om over de gebergten de Germaanen aan te taltten, was byna onmoogelyk, en men hadt
(20

(3:) *BESCHRYVING] XXXIX. I. Loca montana & aspera, quae & ipsis capere labor est, & ex praecipitibus dejicere hostem: itinera ardua, angusta, infesta infidiis: hostis levis ac velox, & repentinus, qui nullum usquam tempus, nullum locum quietum aut securum esse sineret: Oppugnatio laboriosa simul, periculosaque; inops regio, — Itaque non laxa sequerantur, non jumentorum longus ordo agmen extendebat.*
Vergelyk hier mede de plaats van Tacitus *Ann. II. 5.*

(zo als ik reeds gezegd heb) de moeielykheid van zulke doorgangen, in den Oorlog met de Liguriërs (32) ondervonden. Wyders, gelyk de *Germaanen* van de Zuidoostzyde tegen de Romeinen gedekt waaren door den Donau, (33) zo waaren zy 't ook van de Westzyde (sedert dat de Romeinen zich in Gallie gevestigd hadden) door den Ryn. (34) * Zy dat ze nu gebrek aan kost hadden, 't zy dat in 't geheel land en lucht (35) hen daar beter beviel, dan in hun' eigen' moerassen en woestenyën, zy staken dien stroom dikwils over met zwemmen en schuitjes, of s'winters over 't ys, (36) en de Gal-

(32) LIGURIËRS] Zie de gemelde plaats van Livius, n. 31.

(33) DONAU] Zie Spenerus *Notit. Germ. Ant.* I. II. 1. en 1. Nog heeft den Donau dit in 't byzonder, dat hy de éénige Rivier is, die naar 't Oosten afloopt. Dus konden de *Duitschers* gemakkelyk die Rivier afkoomen, en behoefden afbrengen, 't welk met de Romeinen het tegendeel was. Dit is nog heden een voordeel, 'twelk de Oostenrykers hebben op de Turken. Zie ook van den Donau den Heer Klefeker *Cura Geogr.* p. 345.

(34) RYN] Zie Spenerus *d. l. n. 6.* en I. II. 6 en 9. II. II. 4. De Poëten hebben somtyds hun Hof willen maaken, met de Romeinsche Keizers te vleien, dat ze meesters van den Ryn en Donau waaren, doch 't is nooit waar geweest. Zie verder van den Ryn, Klefeker *Commentationes ad Curas Geogr.* §. 118. p. 371. en in 't geheel van de grenzen van *Germanië.* Tacitus *M. G.* I.

(35) LAND EN LUCHT] Dus spreekt Cerealis by Tacitus *Hist.* IV. 73. *Kadem semper causa, Germanis transcendendi in Galliam, libido atque avaritia, & mutanda sedis, amor: ut reliquis paludibus & solitudinibus suis fecundissimum hoc solum vosque possiderent.*

(36) YS] Dus deden de Sarmaaten over den Donau. Zie daar van een' fraaje beschryving by Ovidius *Trist.* III. x. 93. & seq. en voeg 'er by Plinius *Paneg.* 12. Waarschynlyk deden de *Germaanen* 't zelfde over den Ryn.

Galliërs waaren zeer wel te vrede, als zy ze maar weder over den Ryn joegen, zonder te denken, om hen daar over te volgen. Aldus dacht Cæsar al een' groote zege behaald te hebben, als hy Ariovistus over den stroom deedt vluchten. (37) Ook was de roem, die hy daar door verkreeg, en de schrik, die hy daar door aan de *Germaanen* gaf, zo groot, dat hy 't grootmoedig besluit nam, van den Ryn over te gaan, en ten dien einde de beroemde brug te bouwen (welx beschryving ons nog heden verwondering geeft) met voorneemen, om in *Germanië* zelve over den stroom in te dringen.

§. 8.

In den eersten Krygsraad, dien hy over deezn *Germaanschen* Oorlog met zyn' Legerhoofden hieldt, wierden hem voornaamlyk twee zwaarigheden (38) tegengeworpen. 1. De moeielykheid van kost, en behoeften meê te voeren, en 2. De uitgestrektheid, en ontoegankelijkheid der bosschen. Op 't eerste antwoordde Cæsar kort en fier, dat dit zyn' zorg was: Doch de tweede zwaarigheid kon door geen' mensche-lyke zorg geheeven worden. *Germanië* was van ouds niet, dan een wyd en breed uitgestrekt moerasfig woud. (39) Hier in zaten de *Germaanen* verichoolen, zonder dat men wist, waar. Hier
in

(37) VLUGTEN] Cæsar B. G. I. 53.

(38) ZWAARIGHEDEN] *Angustias itineris, & magnitudinem sylvarum aut rem frumentariam, ut satis commode supportari possent, timere.* Cæsar B. G. I. 39.

(39) WOOD] *Sylvis borrida, paludibus fœda.* Tacitus M. G. 2. Zie Cluverius I. 12.

in bestondt hun' sterkte, en zy vermydden zeer zorgvuldig, zich in een open veld (*) te waagen. Op de eerste tyding van aantocht, braken zy op (40) met zak en pak, en verschuilden zich nog dieper in 't bosch. Daar moest men hen op gissing opzoeken, en door de dikke duisternis van bootnen en ruigten passeerde men hen dikwils zeer naby, zonder hen eens te merken. Zo men ook ze by geluk al vondt, zaten zy verschanst op een' ontoegankelyke hoogte, daar 't (zo als Livius zegt) moeielyk was hen aan te tasten, en nog moeielyker uit te jaagen. En zo zy 't daar niet houden konden, vlooden zy weder in een' andere wildernis, (41) daar men hen niet volgen kon. Onderwyl dorst men geen' soldaat van zyn' post stuuren, uit vrees van gekiffeld (42) te worden, zonder dat men wist, waar de schoot van daan quam. 't Zelfde gevaar hadt men ook in 't geheel in 't aantrekken. Want zy, de wegen kennende, en de bosschen ge-
WOON

(*) OPEN VELD] Ik verwys den Loezer nog eens tot de plaatsen van Livius xxxix. 1. en Tacitus *Ann.* II. 5. Dus rekenden de Romeinsche soldaaten 't voor gewonnen spel, wanneer ze de *Germannen* in een open veld betraptten, *Ann.* L. 68. *exprobrantes, non hic sylvas nec paludes, sed aquis locis equos deos.*

(40) BRAEKEN ZY OP] Dus dedden de Menapiers *B. G.* III. 28 en de Sigambren, zo ras Caesar zyn' brug begon te bouwen, *iv.* 18. *Sua omnia asportaverant, seque in solitudinem ac silvas abdidierant*, en de Sueven, (c. 19.) *nuncios in omnes partes dimittebant, ut de oppidis demigrarent, liberos, uxores, suaque omnia in sylvas deponerent.* Zy dedden 't ook, en verschansten zich in een groot bosch, *Sylva infinita magnitudinis.* Zie *vi.* 12. Dus dedden ook de Catten met Silius, *ad famam adventus ejus delapsi.* Tacitus *Ann.* II. 7.

(41) WILDERNIS.] Zie *B. G.* vi. 34.

(42) GRIFFELD] Zie Caesar. *d. l.* vi. 34.

woon zynde, flingerden zich door de ruigten, als de slangen, en vielen, die hen opzochten, dikwils onverhoeds, op 't lyf, (43) als een blixem. By dit alles quam nog de ongewoonheid van 't Klimaat, (44) het gevaar der saizoenen, (*) en oneindige andere moeielykheden, (†) die men

(43) LYF.] Zie een voorbeeld by Cæsar. *B. G.* III. 28. en VI. 37. Ook by de Sarmaaten, zie Ovid. *Trist.* III. x. 67.

(44) KLIMAAT.] De Romeinsche Schryvers schilderen 't Klimaat van *Germanië* veel onverdraagelyker, dan het tegenwoordig is. Ik wil niet spreken van Ovidius (Zie *Trist.* III. x) want alle gevangen' lieden, naar 't spreekwoord, zyn arm, en alle banplaatzen afschuwelyk. Doch ook die zonder belang spreken, als Tacitus, (*M. G.* 2. en op meer plaatzen) noemen *Germaniën*, *asperam calo*. Dus spreekt hy van *truculentia calis*. *Annal.* II. 24. Seneca noemt het een' geduurigen winter, *perpetua byems*. *Provid.* 4. Dus ook *Pallida Rbeni frigora*, by Statius *Carm.* x. 1. Zie meer plaatzen by Spenerus *Notit. Germ. Ant.* II. 1. 2. Een van beide, of de Romeinen hebben de zwaarigheden vergroot om hun' eer te redden, of 't klimaat is door 't weghouwen der boschen draagelyker geworden. Ik laat verder de Wysgeeren onderzoeken, of de *inclinatie* van den Aardspil (zo ze waar is) of de *Relaxatie* van de beweging der Starren een' zoo merkelyke verandering in 't klimaat kan maken. Ten minsten op de onwenteling van het groote *Filosofische jaar* is een eeuw tien twintig een' Kleinigheid. Jac. Thomasius in zyn' Vyfde *Dissertatie, de Exustione Stoïca*, stelt ze op zeevende half, en Nicetas Choniates (by Fabricius, *ad Sextum Empyricum* p. 155. nota 10.) op achtiende half millioenen jaaren.

(*) SAIZOENEN.] Als men by droog weder en laag water uitging, moest men den tocht zo schikken, dat men voor de zwaare slagregens, en overstroming der rivieren weder te rugge quam. Aanmerkelyk zyn de woorden van Tacitus *Ann.* 1. 56. van den tocht van Germanicus: *Nam rarum illi calo, siccitate & omnibus modicis in offensum iter properaverat: imbresque & fluminum auctus regredienti metuebantur.*

(†) MOEIELYKHEDEN.] Zie dezelve overal by Tacitus by voorbeeld *Ann.* II. 5. *Fundi Germanos acie, & jussis locis: juvari sylvis, paludibus; matura byeme: sum militum, baud*

men niet begrypen kan, dan door de onder-
vinding.

§. 9.

Myn' Surinaamsche gebeurtenis heeft gerucht
genoeg in de waereld gemaakt, om den Leezer
te erinneren, dat ik van deeze moeielykheden
een levendig denkbeeld heb, dewyl ze eeven
dezelfde zyn, als die ik zelf in de tochten, die
onder myn beleid tegen de weggeloopene Slaa-
ven (45) in America gedaan zyn, ondervonden
heb.

*haud perinde vulneribus, quam spatiis itinerum, damno armo-
rum affici: longum impedimentorum agmen, opportunum ad
infidias, defensantibus iniquum.* Deeze plaats past by die
van Livius, n 31.

(45) WEGGELOOPENE SLAAVEN.] De gelykenis met weg-
geloopene Slaaven schynt wat haatelyk: Doch het is het zelf-
de spel met vrye Indiaanen in andere plaatsen van Ameri-
ka. Verder blank, rood, of zwart, 't zyn menschen,
en de Koromantiensche Negers behoeven voor geen' blan-
ken te wyken in moed, standvastige dapperheid, en voor-
al in verachting des doods, dewyl zy een vast overgeloof
hebben, dat zy in hun Vaderland weder zullen opstaan,
en van blanken gediend worden. Als men hen met recht
en maat kallydt, verdraagen zy de straf met gelaatenheid,
doch onrechtvaardig, wreeken zy zich, en zo zy geen'
wraak oeffenen kunnen, dooden zy zich zelf. Als zy ook
door 't Gerecht ter dood gebragt worden; sterven zy man-
nelyk, en spotten dikwils op 't rad. Doch hoe 't zy, als
men zich verweeren moet, 't zy tegen menschen, of
beesten, komt geen *point d'honneur* te pas. Een recht *Politik*
vervolgt zyn oogmerk ten beste van den staat, en reket de glorie
voor een enkel byvoegzel. *Quo minus gloriam petit, eo
magis illam assequitur.* Zie de Vergelyking van Cato
met Cicero by Sallustius, B. *Cat.* p. 178. en Montes-
quiou *Grandeur & Decad. des Romains* p. 434. De Cimbren
van Spartacus (zie 't *Voorgaande Hoofdstuk* §. XVIII) wa-
ren ook losgebrookene slaaven, en hun' ontvluchting was
(zo men wil) onrechtvaardiger, om dat zy in een' wetti-
gen Oorlog voor de vuist gevangen waren.

heb. Ik heb ze in myn *Gezang op Zee* kort afgeschilderd, en ik acht nodig een uittreksel van 't zelve hier onder te plaatzen, (46) of 't eindelijk moogelyk was daar van een begrip te geven aan menschen, die zich van de boschen in Amerika een' verbeelding maaken, als van den Haarlemmer hout. Zo men meer daar van wooten wil, kan men myn' *Apologie* (47) leezen met de

(46) PLAATZEN.] Uit myn *Gezang op Zee*, te vinden in 't *Besluit van myn' Dichtlievende Uitspanningen*. p. 156.

*Misleide Tekenaars! gy kent het land hier niet.
 Het geen gy op de kaart, als open velden, ziet,
 Zyn donkre wouden, digt met kreupelbosch bewasen,
 Door sneen met zwampen en afgrysslyke moerasen.
 Ziet, meet, hoe 't Land in diepte en breedte is uitgestrekt;
 Zelfs, als ge al blind'ling by geluk een Dorp ontdekt,
 Dan is 't nog ver van oen te dooden of te vangen.
 Zy slingren zich door bosch en ruigten, als de slangen,
 Daar gy niet volgen kunt. Het volk word krank en mort.
 De mondkost, die zo ver op 't hoofd gedraagen wordt
 Door slaaven, en nog eerst den mond uit, door de baaren
 Is achterom gevoord met ponten en korjaaren,
 Begint te minderen. Gy vreesst den regentyd,
 (Die, als het nat saizoen de wolken open splyt,
 De berg-kruin overswelt, en meeren maakt van kreeken)
 En duizend zwaarigbeên, onmoog'lyk uit te spreken.
 Dan ylt gy weêr naar huis: gelukkig! zo een' laag
 Van Negers u op weg niet waarnaemt uit een' baag.
 Daar moet gy blind met een' onzicht'ren Vyand kampen,
 Die u, als eenden, schiet, en kiffelt in de zwampen.
 Al rukte een leger van tien duizend man byeen,
 De maed en 't krygsbeleid van Cezar en Eugeen';
 Vondt hier zyn' arbeid om een' Hydra uit te roeien,
 Die zels Alcides knods ontsduiken zou in 't groeien.
 Neen! als de dapperheid zo dikwils 't oogmerk mist,
 Dan neemt het staatsvernust zyn' toevlugt tot de list.
 Dus bleef de beste raad, met wysheid ben te splitzen,
 Om met 'er tyd den een' op d'and'ren aan te bidden.*

(47) APOLOGIE.] In 't *Vierde Deel van 't Surinaamsche Recueil* p. 215. §. 28, enz.

de *Bylagen*, en die 't dan nog niet begrypen wil, moet 'er zelf de proef van gaan neemen.

§. 12.

Men kan 't my dus ook niet qualyk duiden ; zo 't aan my meer oplettenheid geeft ; dan aan een' ander' , wanneer ik in de oude Historie plaatzen vindt, die op 't geen ik zelf ondervonden heb, toepasselyk zyn, waar van men zelfs zonder die ondervinding geen klaar begrip kan hebben. Echter moet ik 'er by waarschuuwen, dat de zwaarigheden, die de Romeinen in *Germanië* vonden, nog grooter zyn in Amerika.

1. In *Germanië* waaren nog hier en daar korenlanden, en Cæsar hadt paarden. In de Suri-naamsche boschen is niets, dat voor een' blanken eetbaar is, en men kan 'er geen' paarden in gebruiken. Al de kost moet door slaaven op 't hoofd nagedraagen worden, en bederft ligt door de hitte. Nog hangt alles geheel af van de trouwheid van die slaaven, die van alle plantaadjën saamengeraapt zyn, en gemeenlyk zulke, die de Eigenaars of *Directeurs* van de plantaadjie garen quyt zyn. Dus is ook gemeenlyk 't einde van alle tochten, dat men by gebrek van kost moet te rug keeren.

2. De Europeesche boschen zyn zo bewassen, doornig, en akelig niet, als in Amerika. In de laatste kan men dikwils geen' twintig voeten van zich afzien, en om 'er door te trekken, moet men slaaven voor zich hebben, die een pad openkappen op 't kompas.

3. Aan deeze boschen is ook geen einde, beslaande de gansche lengte van 't vaste land

land (48) van Amerika, De Plantaadjën (die niet, dan aan de rivier kunnen zyn, om valling van water te hebben) leggen van achteren open (49) aan dit wilde bosch, 't welk voor de Negers een bolwerk tegen ons is, doch niet voor ons tegen hen. 4. De Romeinen klaagden, dat zy 't Duitsche klimaat niet verdraagen konden, moogelyk zonder reden. Doch in 't Zuidelyk (50) Amerika is 't zeker, dat een blanke, en vooral een nisuwtkoomer, in de groote hitte zwak en magteloos is. Voeg hier by de Landplaagen, en vooral die van de *muskieten*, *mompieren*, *cbiques*, enz. vooral in de boschen. 5. De zwaarigheid van 't waarnemen der saizoenen is in Suriname vry wat sterker, dan die wy van *Germanië* gezien hebben. Men kan in de boschen niet indringen, dan in den droogen tyd, en, zo men (naar den letter) niet verdrinken wil, moet men oppassen om voor den regentyd te rug te keeren: waar op de boschnegers hun' rekening maaken. In 't kort, men kan van dit alles niet oordeelen, zonder 't zelf te zien.

§. 13.

(48) VASTE-LAND.] Ik acht nodig dit te zeggen, om dat ik onkundigen heb gevonden, die meenen, dat Suriname een Eiland was. Echter praaften zulken al mede, en schreeuwen zomtyds het hoogste.

(49) OPEN.] Hier kan men recht toepassen, de beschryving van Ovidius. *Trist.* III. x. 55. die net een' inval der wegloupers afschildert.

(50) ZUIDELYK.] Ik zeg *Zuidelyk*, want in *Noord-Amerika*, daar de Engelsche *Coloniën* leggen, is 't klimaat zo draagelyk, dat de blanken daar zelf hun' landen bebouwen, en bewerken kunnen. Moogelyk zyn de boschen daar ook zo dicht, en ontoegankelyk niet.

§. 13.

Om weder tot Cæsar te keeren, hy onder-
vondt ook de waarheid van alles, wat hem ge-
waarschuwwt was. Hy bleef over den Ryn maar
achtien dagen, en eindelyk niets uitgerecht heb-
bende, dan eenige verlaaten' dorpen te verbran-
den, en zelfs ('t geen 't smartelykste voor hem
was) zonder een' Vyand, dien hy overwinnen
kon, gezien te hebben, (51) en daar by ook
vreezende voor gebrek van kost, (52) was hy
gedwongen stil te rug te keeren, en zelfs zyn'
brug, dat groote Meesterstuk, weder af te bree-
ken. Het volgende Jaar waagde hy 't nog eens,
en zelfs maakte hy een' nieuwen brug. (53) Doch
hy ondervondt weder dezelfde zwaarigheden.
De kost raakte op, de Vyand verschanste zich
in 't bosch, en viel hem daar uit in den rugge.
In 't kort, hy moest weder met schaamte afwy-
ken, en na deezen aftocht, die zeer na een'
vlucht

(51) GEZIEN TE HEBBEN.] *Nulla ibi bosse invento.* Livius
epit. 107. *Quod acerbissimum Casari fuit, non fuisse, qui*
vincerentur. Florus III. x. 15. By de Sarmaaten moet het
ook diergelyk spel geweest zyn.

Aut videt, aut metuit, locus hic, quem non videt, bossem.
Ovidius d. i. Trist. III. x. 69.

Dit kan men van den Surinaamschen tocht van den Kapi-
tein Creuts niet zeggen, die de Negers, na vyf Dorpen
veroverd te hebben, in 't bosch vervolgte, en de Vrede
afdwong met den degen in de vuist.

(52) KOST.] *Inopiam frumenti veritus.* B. G. VI. 29. Ba-
culus hadt in vyf dagen niet gegeten. VI. 38.

(53) BRUG.] *Diebus omnino 18 trans Rhenum consumptis,*
satis & ad laudem & ad utilitatem profectum arbitratus, se
in Galliam recepit, pontemque rescidit. Casar B. G. IV. 19. *fin.*

vlucht (54) geleck, was hy zo wys van te begrypen, dat in deezen kryg niets met geweld te winnen was, en dat men tegen de *Germaanen* niets doen kon, dan enkel verweerend, (55) maakende van zyn' brug een' borstweering. Dit niet alleen. Maar geen' kans ziende, om de *Germaanen* met menschelyke magt te overwinnen, maakte hy met een deel vrede (56), en gebruikte ze met veel nut tot hulptroepen. (57) Zie hier in drie woorden 't voorbeeld, het welk ik in myn' werkingen met de *Wegloopers* altyd in 't oog heb gehad. Als ik zag, dat de groote *Cæsar* (58) zelf (die met andere

(54) VLUCHT.] Dit verwyf hem Pompejus by Lucanus II. 570. — *Rbeni gelidis quod fugit ab undis*: en 't verwondert my, dat Grotius in zyn' Noten op deeze plaats dit verwyf een' *calumniatio* noemt.

(55) VERWEEREND.] *Ut potius in nocendo aliquid ommitteretur, quam cum aliquo detrimento militum noceretur*, B. G. VI. 34.

(56) VREDE.] Uit het verhaal van *Cæsar* zelfs, B. G. VII. 65. ziet men dat hy ruiters te hulp vraagt van die *Germaansche* Volkeren, met welke hy in de voorige Jaaren hadt vrede gemaakt (*ad eas civitates, quas superioribus annis pacaverat*) Ik zeg, met een deel, want men vindt ook *Germaansche* hulptroepen aan de Gallische zyde. B. G. VIII. 21. en 45. Van deeze Staatkunde, die de Romeinen altyd sedert gevolgd hebben, zal ik in 't volgende *Hoofdstuk* nader spreken.

(57) HULPTROEPEN.] B. G. VII. 13. 65. 67. 70. 80. Ook naderhand in zyn' Burgerlyke Oorlogen B. C. I. 83. Florus IV. 2. Lucanus I. 419. Zie Spener *Hist. Germ. p. 32.* en Mascou B. II. Cap. 29. Walchius heeft een' *Dissertatie* geschreeven: *Cæsar virtute Germanorum Romanorum dominus*. Ze is te vinden in *Miscell. Lips. novis ad incrementum Scientiar.* 1751. T. VIII. p. 2. n. 3.

(58) CÆSAR.] Die in dien tyd voorbaarig meenden, dat het my aan moed ontbrak, om dat ik niet van 't *Mesier* was, hebben 't land niet gekend: en de uitkomst heeft getoond, dat ervaren' krygshelden met een' driedubbelde

T

magt

dere vyanden, *Veni Vidi Vici*, speelde) met deeze heeft moeten zeemannschap gebruiken, heb ik gemeend, zonder oneere dat spoor te kunnen volgen. Ook zal men in de historie van genoegzaam alle veroveringen in Afrika en Amerika vinden, dat deeze handelwyze met vrucht gebruikt is, nam: dat men eerst met een deel vrede en bondgenootschap maakt, en dan met den tyd den een' met hulp van den ander' tracht onder te brengen.

§. 14.

Zie daar dan alles, wat Cæsar tegen de *Germanen* heeft kunnen uitrechten, en de Romeinen hadden ook vooreerst geen' lust om den Ryn weder over te gaan. Wanneer kort daar na de Sueven weder in Gallië gevallen waaren, was Carinas zeer wel te vrede, dat hy ze weder over de rivier joeg, zonder ze verder te vervolgen. En nog wierdt dit te Rome zo gewigtig gerekend, dat men hem benevens Augustus de eer van den triomf gaf. (58) Drusus (59) in zyn' eersten togt ging ook niet verder, en 't blykt, dat

magt van Volk dezelfde zwaarigheden ontmoet hebben. Men is dus genoodzaakt geweest myn noodmiddel, zo goed, als men kon, weder aan te zoeken. Hadt men maar dezelfde voorwaarden kunnen bedingen, die door my met zo veel geluk verwurven waaren!

(58) GAF] Dio p. 459.

(59) DRUSUS.] Zie van de togten van Drusus, Cellarius, *Dissert VII.* voor al n. 6. *É seqq.* Dat hy den weg door de zee zocht, om dat hy geen' zin in den landtogt hadt, blykt klaar uit het geene Tacitus in 't zelfde geval naderhand zegt van Germanicus. *Ann. II. 5.*

dat hy zich te land in de bosschen niet heeft willen waagen. Want hy zocht een' weg door de zee, om door den Eems de *Germanen* van achteren op 't lyf te vallen. Dit is ook waarschijnlijk zyn waare oogmerk geweest, waarom hy die bekende gracht, (60) (die de Romeinsche schryvers hebben uitgebazuind, als een reuzenwerk) by Doesburg heeft gemaakt: nam: om zyn' vloot door den Ryn in den Oceaan te brengen. In zyn' tweeden tocht ging hy echter niet alleen den Ryn, maar ook den *Weser* over, en in zyn' derden quam hy tot aan den *Elf*-stroom. doch de uitdrukkingen (61) des Schryvers zelf (na 't gene ik §. XIII. gezegd heb) geeven reden om te gelooven, dat hy niets heeft uitgerecht, dan de dorpen, die de *Germanen* naar hun' gewoonte vrywillig verlaaten hadden, te verbranden en te verwoesten.

§. 15.

Men behoeft dus hier den boozen geest (62) niet in 't spel te brengen, om de reden te zoeken, waarom Drusus de vyanden niet vervolgt.

(60) GRACHT.] Suetonius. *Claud.* 1. maakt 'er met veel ophef *graabten* van, *fossas novi immensis operis*. Dat dit het waare oogmerk van die *grachten* is geweest, geloofst ook Cluverius *Germ. Ant.* III. XVII. 4. Zie ook Lipsius, op Tacitus. *Ann.* II. 8. n. 31.

(61) UITDRUKKINGEN.] *Hofstem in intimas solitudines altum*. Suetonius, *Claud.* 1. Zie hoe nauw Strabo van de *Germaansche* overwinningen spreekt. *Lib.* VI. p. 287 of 449.

(62) ERST.] De goede Cellarius *Diff.* VII. n. 19. schynt zeer geneegen om te gelooven, dat het de *Duitsch* geweest moet zyn.

de. Zy hadden zekerlyk zich in 't diepste der boschen verschanst; daar hy ze niet dorst opzoeken. Om dus met eere te rugge te gaan, maakte hy zyn' soldaaten wys, dat hem een Spook was verscheenen, in de gedaante van een' groote Germaansche Vrouw, 't welk hem in goed Latyn gewaarschuwde hadt: *ga niet verder: uw einde is naby.* 't Is onnodig hier zyn hoofd te breeken, of 't ook een' der Duitse Waarzegsters is geweest, en by wat gelegenheid die Latyn geleerd hadt. De Romeinen, voor al de krygslieden, met al hun' dapperheid, waaren engemeen bygeloovig: en men vindt honderd voorbeelden, dat de Bevelhebbers van dat bygeloof gebruik hebben gemaakt. Onder anderen was dit loopje ook niet nieuw, en Plinius (63) verhaalt een diergelyk sprookje van Curtius Rufus, aan wien ook een Spook verscheen onder den naam van Afrika.

§ 16.

Het waare Spook was, dat de druiven den Romeinen te zuur waaren, en om dezelfde reden, hebbenze moogelyk ook 't klimaat (64) onverdraagelyker, 't land woester, en de inwoonders schrikkellyker afgeschilderd, dan 't waar is geweest. (65) Hoe 't zy, alle, die naderhand over den Ryn zyn gegaan, om den
Ger-

(63) PLINIUS.] *Epist.* VII. 27. Hy brengt dit by, als een bewys voor 't geloof van Spookery.

(64) KLIMAAT.] Zie n. 44.

(65) GEWERST.] Zie hier over Speiser *Notis. Germ.* II. 1. 5.

Germaanen by verrassing een' kans af te zien, hebben altyd dezelfde zwaarigheden ontmoet, waar van ik §. VIII. gesproken heb: en men zal genoegzaam by alle togten vinden, dat zy of slagen hebben gekreegen, of gemeenlyk te rugge zyn gegaan, zonder vyand gezien (66) te hebben. Dit was ook de reden, dat de soldaaten niet garen in *Germaansche* Oorlogen dienden, en hooger' bezolding eischten; dan in andere.

(66) *gezien.*] Zie hier voor n. 51. 't Zelfde verhaalen ook Xiphilinus van Domitianus, en Herodianus, van Maximinus. Zie ook Plinius *Epist.* II. 7.

(67) *SOLDAATEN*] Men beloofde hen landeryën, als zy hun' tyd uitgediend hadden. Doch 't verveelde hen zelfs op een' post te liggen. En hoor hun' murmureeren by Tacitus *Ann.* I. 17. Van dit alles kan men in Suriname zeggen, *tout comme chez nous*, en 't is my' een byzonder tydverdryf geweest, zo veel' plaatzen by de Ouden te vinden, die net op onze weglooperstogten passen. Ik heb bygebragt, die my in 't geheugen schooten: doch 't was voor iemand, die meer tyd hadt, de moeite waard Cæsar, Strabo, Tacitus, en meer oude schryvers in dat gezigtspunt nog eens over te leezen.

VEERTIENDE HOOFDSTUK:

*Bevreesdheid der Romeinsche Regeering
voor de Germaanen en Staatkundige
maatregelen uit die Bevreesdheid.*

§. 1.

In 't voorige *Hoofdstuk*, heb ik myn' aantmerkingen gemaakt, 1. Op de *natuurlyke redenen* van den schrik der Romeinsche *gemeene Soldaaten* voor de *Germaanen*, en 2. Op de wezentlyke moeielykheid der togten in *Duitschland*. Ik ga over tot de 3de aanmerking, nam: om wat redenen men in 't leger van Cæsar beduchtheid hadt, dat de *Romeinsche Raad* deezen kryg niet zou goedkeuren. De soldaaten zelf oordeelden, dat deeze oorlog onrechtvaardig, en dat, al was ze regtvaardig, Cæsar, als Landvoogd, daar toe zonder order van den Raad niet bevoegd was. 't Is aanmerkelyk, dat Cæsar zelf in zyn verhaal geen woord van deeze tweede zwaarigheid laat blyken. Men vindt ze by Dio (1) omstandig, doch men moet 'er by zeggen, dat de verdediging, die deeze schryver aan Cæsar op beide deeze punten in den mond geeft, eerder een' Pedantsche *Declamatie* tegen de ledigheid is, dan een' waardige aanspraak (2) van een' deftig Veldheer, behal-

(1) DIO.] *Lib. xxxviii. p. 82. A. en 83. 84. en p. 86. B. C. E.*

(2) AANSPRAAK.] By Cæsar *B. G. 1. 40.* vinden wy de aanspraak, zo als de spreker zelf ze opgeeft: doch daar in laat hy deeze snaar gansh ongeroerd, hebbende zekerlyk zelf begrepen, dat ze hem geen' eer zou doen. Dit

halven dat 'er stellingen in zyn, die alle re-
gelen van menschelykheid om verre werpen.
Op het eerste punt zegt hy niets anders, dan :
*Wy moeten ryk worden. Wy moeten 't gebied
des Waerelds hebben. Wy moeten niet ledig loopen.*
Voorwaar heerlyke *Cause belli!* En nog doller
is , 't geen Dio hem laat antwoorden op het
tweede punt : *De Raad heeft my hier gezonden
om te oorlogen, doch aan my de vrye keur geluaten,
met wien.* Als men ook naziet, hoe de gevoe-
lens te Rome waaren, vindt men, dat Cæsar,
zo hy in Gallië niet gelukkig was geweest, dee-
zen, en zelfs den Gallischen Oorlog, zeer
quaalyk te verantwoorden zou gehad hebben.
Zelfs, toen 't al gelukt was, en hy uit hoofde
van zyn' waare of voorgewende veroveringen,
een' openbaaren dankdag verzocht, waaren 'er
*Advies*en in den Raad, om hem aan de vyanden
over te geeven. (3)

§. 2.

De reden is ligt te vinden, als men over-
weegt, met wat oogen de Romeinsche Raad
den Oorlog met de *Germaanen* beschouwde.
Goud

is echter de grondregel van Cæsar, en van alle, die hem
navolgen: *Nec deinde ulla belli occasione, ne injusti quidem
ac periculosi, abstinuit, tam fœderatis quam infestis ac feris
gentibus ultro laceffit.* Suetonius *Cæs.* 24.

(3) OVER TE GEEVEN.] Zie Suetonius *Cæs.* 24. Plutar-
chus *Cæs.* p. 164. E. Dio Caslius d. l. Vooral zyn de woor-
den van Kato by Plutarchus zeer sterk, dat men *Staats-we-*
gen, om deeze trouwlooze bondbreuk, hem aan de Barbaaren
moest overgeeven tot een zoenoffer, om den vloek der Goden op
den schuldigen over te brengen.

Goud en zilver was 'er niet te haalen: (4) niets dan slagen. En dit was nog weinig. De schrik van voorige Oorlogen zat hen in 't bloed, en men hadt daaruit geleerd, dat het deeze volkeren niet te doen was om de enkele eere van een' overwinning, maar om 't gansche Roomsche Gebied te verdelgen, waar van ik hier aantsonds breeder spreken zal. 't Is dus niet te verwonderen, dat bezadigde Raadsheeren niet konden goed vinden, dat men een' zo gevaarlyken vyand (met welken men zo grof spel hadt gespeeld) op nieuws moedwillig, uit een ydel punt van eer ging tergen en op den hals haalen. Immers uit het geen wy gezien hebben van Ariovistus, (5) moet ik afneemen, dat de Roomsche Raad, na dien Oorlog met de Cimbren, het zich tot een' Staatsregel hadt gemaakt, met de *Germaanen* vriendschap te zoeken. En 't is de pyne waardig de Staatskundige redenen; die den Raad hier toe bewoogen, van naby te bezien.

§. 3.

(4) HAALLEN.] Ten minsten niet in 't binnenland. De mynen, die in Duitschland zyn, waaren toen nog niet ontdekt. Zie Meiboom *de Metallifodinarum Harzicarum prima origine*, enz. Op de grenzen dreef men handel met geld: doch in 't binnenland kende men niets, dan *ruiling* van waaren. Zie Tacitus *M. G.* 5. De Helvetiërs worden echter by Strabo *lib. vii. p. 393*, of 451. beschreeven, als goud bezittende, en Curtius Rufus zoekt in *agro Mattiaco* zilveraderen, doch met weinig vrucht. Tacitus *Ann. xi. 20*. En nog twyfelt Lipsius met reden, of men niet leezen moet *Mazyaco* of *Mazyaco*, 't welk tot Afrika behoort, daar Rufus *Gouverneur* was geweest. Dat uit den Ryn en Donau goud, en zelf paarden gehaald worden, zegt de Uitgever van de *Duitslandjche Oudbeden* in een' aantekening op Tacitus *M. G.* 5. p. 18.

(5) ARIOVISTUS.] *Elfde Hoofdstuk. §. XIX.*

§. 3.

In andere Oorlogen vochten de Romeinen alleen om de *Eer*, (6) en ter uitbreiding van hun eigen Gebied, en dit was hen ook met alle andere volkeren gelukt. (7) Doch met deeze was de stryd, niet om de glorie, maar om de behoudenis, en gelyk Cicero ergens zegt, niet wie *gebieden* zou, maar wie *in de waereld zou blyven* (8) Nog ééns. Van 't eerste oogenblik, dat men ze hadt leeren kennen, hadt men gemerkt, dat hun ontwerp plat uitliep om 't Romeinsche Gebied in den grond te verwoesten. (9) Ja 't schynt zelfs, dat de verstandigste Romeinen al van ouds een soort van voorgevoelen gehad hebben, dat deeze volkeren eindelyk, vroeg of laat, Italië zouden afsloopen.

§. 4.

Dat dit ook van 't begin af aan derzelve oogmerk

(6) *EER*] De Oorlogen, enkel om de *Eer* en 't *Gebied* zyn zoo moorddaadig niet, als die om *Vryheid* en *Beboudenis*. Dus verklaarde Hannibal edelmoedig: *Non internecinum sibi esse cum Romanis bellum: de dignitate atque imperio certari.* Livius. XXII. 18. Men vindt die onderscheiding dikwils by de Historieschryvers, of men vecht *de salute*; of *de victoria*, *gloria*, enz. By voorbeeld by Tacitus. *Agr.* 9. en 31. Curtius IV. 3. Justinus XXVIII. 4. Sallustius *Jug.* 94 en 114. Zie daar de *Noten* van Cortius.

(7) *GELUKT.*] *Illique est inde ad nostram memoriam Romanis sic habuere, omnia virtuti suæ prona esse, cum Gallis pro salute, non pro gloria certari.* Sallustius. *d. l.*

(8) *BLYVEN.*] *Non quis imperaret, sed quis esset.*

(9) *VERWOESTEN.*] Orosius zegt, datze dit voornemen van 't begin af aan gehad hebben.

merk was, kan men besluiten uit de daaden. By 't allereerste bezoek van Brennus wierdt Rome zelf ingenoomen, en verdelgd: en aan den dag van den veldslag van Allia wierdt niet dan met afgryzen gedacht. In de volgende Oorlogen met de Galliërs hadden de Romeinen daaglyx groot werk gehad, om zig te verweeren, en Cicero (10) zelf, die anders de Galliërs zo weinig reekende, was toch gedwongen te bekenen, dat zo door een' byzondere gunst des Hemels de Alpen Italië niet dekten, Rome nooit tot die magt geklommen zou zyn. Doch nog zo kort geleeden, by den inval der Cimbren (11) hadt men de gansche magt van 't Roomsche Ryk moeten opzetten om zich te redden. Nooit was Rome in zo groot een' benauwdheid geweest, zelfs niet ten tyde van Hannibal, (12) en gansch Italiën (13) hadt getrild en gebeefd. Na de nederlaag van Coepio, welx dag (14) in den Almanack gebrandmerkt was gebleeven, waaren ze regt naar Rome getrokken, en vroegen reeds aan de Romeinsche soldaaten spottende, of zy aan 'hun' Vrouwen iets te bestellen hadden. Met één woord, *het was* (zegt Florus) *met de Republyk*

(10) CICERO.] Zie 't *Vyfte Hoofdstuk* §. xrv. n. 51. Hier van breeder in 't *Pleidooi voor Platorius*.

(11) CIMBREN.] Zie 't *Elfde Hoofdstuk* §. xv. Sallustius noemt ze verkeerdelyk *Galliërs*, schoon 'er zekerlyk ook *Galliers* by zyn geweest. *Fugurb. Cap. 114*. Zie daar ook de *Nosen* van Cortius.

(12) HANNIBAL.] *Quanta vix Hannibalis tempore belli Punici*. Lutropius *lib. V. tit.*

(13) ITALIË.] *Quo metu Italia omnis contremuerat*. Sallustius *d. i.*

(14) DAG] *Dies nefastus*. Zie Plutarchus. *Lucullo* p. 510.

publyk gedaan (15) geweest, zo men goen' Marius hadt gehad; die daarom ook van Cicero (16) wordt opgeheeven, als de Verlosser van 't Roomsche Gebied. Men hadt in dien Oorlog gevochten om de Vryheid, (17) en om zelf in geen' slaaverny te vallen. Ja zelfs ('t geen Florus niet vergeeten kan) die losgebrookene gevangene Cimbren, in den zo genoemden Slaavenoorlog, (18) hadden den moedigen toeleg gehad, om de Stad Rome te vermeesteren en te verdelgen.

§. 5.

By alle gelegenheden, heeft ook de Romeinsche Regeering deezen schrik, dien men voor de Germaanen hadt, opentlyk getoond, niet alleen in de tyden, toen de Republyk nog eerst aan 't groeien, maar zelfs, in tyden, wanneer ze op haar' hoogsten top van magt was. Gelyk de Raad in den Cimerischen Oorlog aan Jupiter een' gelofte van de Groote Spelen (19) hadt gedaan, en dus opentlyk verklaard, dat de Republyk in den hoogsten nood was, deedt Augustus even

(15) GEDAAN.] *Atum erat, nisi Marius illi seculo contigisset.* Florus III. III. 5. Zie 't Elfde Hoofdstuk. §. XV.

(16) CICERO *Catil.* III. 10, en IV. 10.

(17) VRYHEID.] Zie 't Elfde Hoofdstuk. §. XV. Dus zegt ook Sallustius. *Jug.* c. 94. en 114. *Cum Gallis pro salute, non pro gloria certari.* Zie ook Tacitus M. G. 32.

(18) SLAAVEN-OORLOG.] Zie 't Elfde Hoofdstuk. §. XVIII. *De invadenda urbe Romana, quod satis est turpitudinis nostrum, deliberaverunt.* Florus. III. XX. 11.

(19) GROOTE SPELEN.] *Ludi magni, si Rempublicam in meliorem statum convertisset.* Suetonius. *Aug.* 23. Dit geschiedde niet, dan in den hoogsten nood.

eeven 't zelfde; wanneer hy de tyding kreeg van de nederlaag van Varus. Hy rekende, dat die niet alleen aan den Romeinschen naam schande deedt, maar ook 't gansche Gebied in 't grootste gevaar van ondergang (20) bragt. Hy vierde naderhand alle jaaren een' rouwdag. En wil men nog sterker tekenen van zyn' wanhoop zien? Hy liet eenige maanden zyn hair en baart groeien, hy scheurde zyn' klederen, en liep, als een raazend mensch, met zyn hoofd tegen den muur, schreeuwende: *Varus! schaf my myn' Legioenen weder!* Indien een deftige en bezadigde Augustus, die 't spreekwoord, *Haast u langzaam*, (21) altyd in den mond hadt, zyn' schrik voor de *Germaanen* zo weinig verbergen kon, moet men zich niet verwonderen, dat een lafhartige gek, als Kaligula, op de eerste tyding, dat de *Germaanen* beweging maakten, uit Italiën over zee vluchten wilde, *zich alleen*, (zegt Suetonius) *daar mede troostende*, (22) *dat hy, zo zy zich (als de Gimbren in de Alpen vestigden, of zelfs de Stad innamen, als eertyds de Senonen, de overzeesche Provinciën nog zou overbebouden.* Hoe 't zy, dit is zeker, dat de allerverstandigste en dapperste Keizers, en voornaamlyk,

(20) ONDERGANG.] *Pane exitiabilem.* Suetonius *d. l.* en *Dia lib. 56.* Zie ook Vellejus Paterculus II. 118. Hier om zegt Manilius *Astronom. lib. 1.* — *finemque minata est.* Plinius *N. H. VII. 45.* telt die nederlaag onder de grootste ongelukken, en schandvlekken van de Regeering van Augustus. *Majestatis ejus facta sugillatio.*

(21) LANGZAAM.] *Στενὴ βραδείως.* Suetonius *Aug. 25.*

(22) TROOSTENDE.] Deze woorden van Suetonius *Calig. 57.* zyn gansch toepasselyk op 't gene ik in den vorigen §. gezegd heb. Men ziet, dat hy vaststelt, dat het *Plan der Germaanen* is, *Romen en gansch Italiën in te neemen.*

lyk, die 't krygsweezen (23) recht verston-
den, altyd een ongemeen ontzag hebben ge-
toond voor den moed, en magt der *Germaanen*.

§ 6.

Zo men ook den ganschen loop der Historie
met oplettendheid nadenkt, zal men klaar zien,
dat de Romeinen al vroeg, verre van op de
Germaanen veroveringen te willen maaken, al-
leen bezorgd zyn geweest, om de Gallische
Provinciën, en vervolgens ook zich zelf, tegen
derzelver invallen te *verweeren*. (24) Augustus
(*) weet men, dat in 't geheel, verre van gene-
genheid te hebben tot uitbreiding van heerschap-
pyën, ernstig gedacht heeft van 't Roomsche
Gebied in te krimpen. Immers toen hy den
Tempel van Janus sloot, hadt hy zekerlyk geen
voorneemen om met de *Germaanen* oorlog te
zoeken. Doch derzelver geduurige stroope-
ryën

(23) KRYGSWEEZEN.] Men maakt hier gebruik van de
woorden van Tacitus wegens Vespasianus: *Versabatur ante
oculos Germani exercitus robur, notum viro militari. Hist.*
II. 75. Doch hy spreekt daar niet van de *Germaanen* zelfs,
maar van de Romcinsche Legioenen, die in *Germanië* la-
gen. Zie hier na n. 30.

(24) VERWEEREN.] Zie Pelloutier *livr. I. chap. 15. p.*
157. en den Heer Schutze in de eerste Zaameling van den
tweeden Band zynr *Schuttschriften* III. 10. p. 79.

(*) AUGUSTUS.] Suetonius *Aug. 21.* Men vindt ook,
naar 't verhaal van Dio (p. 591. C. D. 597. D. 526. C.)
by zyn' ukerste wille een' vermaaning, om de paalen
van 't Ryk niet uit te breiden, uit vrees, dat men in plaats
vannieuwe veroveringen te maaken, de oude verliezen mogt.
Tacitus getuigt dit ook. *Ann. I. p. 12. A.* Zie daar Lip-
sius n. 86.

ryën over den Ryn, gevolgd van de schandelyke nederlaag van Lollius, noodzaakten hem een' pooging te doen tot redding der Romeinſche Eere. Drufus ging den Ryn over, en na hem Tiberius, doch zy zyn beide ras weder te rugge gegaan: en zo zy 'er iets veroverd hebben, is alles kort daar na door den ſlag met Varus geheel verlooren. (25) Men was te Rome maar bly en wel te vrede, dat de Ryn aan deeze zyde, (gelyk de Donau, aan de andere) hun' eigen' *Provinciën* tegen de invallen van die *gruwelyk gevoerde Barbaaren* dekte. (26) Nog was men

(25) VERLOOREN.] *Magis turpiter amiſſa, quam glorioſe acquiſita*, zegt Florus zelf IV. XII. 30. En nog is 't een' *Gaſconade*. Want wat hadden ze toch veroverd? Alles, wat ik vind, is, dat ze landeryen over den Ryn uitgaven aan oude Soldaaten. (*militēs limitanei*.) Zie Tacitus *Ann.* I. 17. en 't blykt uit de woorden van Paulus, I. 2. *D. de eviſion.* (XXI. 2.) dat de Romeinen ten tyde van Caracalla zulke landeryen over den Ryn nog hadden. Deeze noemde men *agri decumates*, om dat ze geſchonken wierden op een' Erfpacht van een' tienden der vruchten. Doch dan waaren ze gedwongen *liniën* van ſterke paalen te maaken tot derzelve dekking. Men noemde dit *limites*. Dus verſta ik den *limes*, a *Tiberio captus*, by Tacitus *Ann.* I. 50. en Spartianus onderscheidt duidelyk de grensſcheidingen door rivieren, of *limites*, in *Hadriano c.* 12. (*in plurimis locis, in quibus Barbari non fluminibus, ſed limitibus dividuntur*.) Lipſius ſpreekt hier ook van op Tacitus *Ann.* I. p. 16. B. C. n. 67. Men vindt van deeze *Paalbekken* nog overblyfzelen in Franken en Zwaben. Doch hoe ſlecht, en met hoe veel ſchroom die Soldaaten by die *limites* hun verblyf hielden, kan men zien uit de klagten van Percennius by Tacitus *d. l. Ann.* I. 17.

(26) DEKTE.] *Hac clade* (zegt Florus III. 12.) *factum, ut Imperium, quod in litore Oceani non ſteterat, in ripa Rheni ſtaret*. Dus ſpreekt ook Plinius van den Ryn. *Paneg.* 7. *Ut eo limite Romana Provincia ab immanitate barbariae vindicaretur*.

men op die natuurlyke bolwerken niet geruft; maar men maakte aan de binnenzijde op den Romeinschen grond ter eigen' veiligheid wallen, sloten, en schanssen, en zelfs dyken in de rivier. Dus hadt Drusus reeds een' wal (27) opgeworpen, die Paullinus Pompejus naderhand voltooide, en naar 't verhaal van Florus, hadt dezelfde Drusus reeds in 't eerste begin niet minder dan vyftig (28) kasteelen aan den Ryn (29) gesticht, welk getal door volgende Veldheeren en Keizers nog vermeerderd is. Om die kasteelen bezetten, lagen daar acht *Legioenen*. (30) Ook hielden ze wachtschuiten, (31) die op de rivier op en neder kruisten, alleen om den overtocht en strooperijën der *Germanen* te beletten. En tot nog meerder dekking hadt Tiberius veertig duizend Duitschers weeten aan te lokken, om zich in Galliën aan de binnen-zijde des Ryns neder te zetten. (32)

S. 7

(27) WAL.] Zie Tacitus *Ann.* XIII. 53. *Aggerem cotr. eondo Rheno*. Hy noemt het, *Hist.* V. 29. *moles*, dien Civilis naderhand omverre wierp, waar door de Ryn weder zyn' vryen loop kreeg.

(28) VYFTIG.] Florus IV. XII. 26.

(29) RYN.] Over die natuurlyke grenschelding is vierhonderd jaaren lang gevochten. Zie den Heer Klefsker *Cura Geogr.* §. 118. p. 371.

(30) LEGIOENEN.] Zie Tacitus *Ann.* IV. 5. En wel van de beste troepen. Zie hier voor n. 23. uit Tacitus, *Hist.* II. 75.

(31) WACHTSCHUITEN.] Van die soort als Seneca *Benq.* VII. 20. *Lusoria* noemt.

(32) NEDER TE ZETTEN.] Suetonius *Tib.* 9.

Met deeze maatregelen van enkele *verweering* te vrede, bleef hun' Staatkunde, allen Oorlog met de *Germaanen* te vermyden, zo veel moogelyk was. Van Augustus heb ik reeds gesprooken; en Tiberius hadt, zo als reeds gezegd is, in deszelfs uitersten wille een' vermaaning gevonden, om 't Ryxgevaarte met geen' verdere Aanwinningen te topzwaar te maaken. Schoon men dus aan Germanicus de eere moet geeven, dat hy moogelyk 't verre in *Germanië* gebragt zou hebben, hadt toch Tiberius'er geen' zin in, en riep hem te rugge. 't Is waar, dat hy 't voornaamlyk deedt uit nyd, en vreeze, dat Germanicus te veel eere zou behaalen, doch 't is toch gelooffelyk, dat hy ook begreepen heeft, 't geen Segestes (33) zeide, *dat de Vrede aan beide, zo wel Romeinen, als Germaanen, 't nuttigste was.* Immers 't blykt uit den eigen' brief, (34) dien Tiberius aan Germanicus schreef, dat hy klaar begreep, dat met geweld tegen de *Germaanen* niets te doen was: en zelfs, wanneer naderhand Apronius op een' schandelyke wyze door de Vriezen geslagen was, ontveinsde (35) hy de schande, en begeerde geen' Oorlog. Van den kinderachtigen togt van Caligula, (36) wil ik niet weder spreken: doch

(33) SEGESTES.] Tacitus *Ann.* I. 58. *Romanis Germanisque idem conducere.*

(34) BRIEF.] Tacitus *A.* II. 26.

(35) ONTVEINSDE.] Tacitus *A.* IV. 74.

(36) CALIGULA.] Zie 't Voorig Hoofdstuk §. VII.

doch 't Hof van Claudius volgde de maatregelen van Tiberius, en toen Corbulo de wraak van Apronius tegen de Vriezen vervolgen wilde, wierd het te Rome quaad gekeurd, (37) *dat hy een' zo gevaarlyken Vyand wakker maake, 't welk, zo 't quaalyk asliep, op de gansche Republyk zou te rugge stuiten: en zo 't al wel uitviel, toch altyd zorgelyk was:* en schoon de onderneeming van Corbulo een' gelukkigen uitslag beloofde, en zelfs de eer des triomfs hem vergund wierdt, kreeg hy last, niet alleen, om niet voort te gaan, maar zelfs om de posten, die hy over den Ryn gezet hadt, weder in te trekken. Den zelfden Staatregel hebben ook volgende Keizers gevolgd, en hun' eigen' huislyke onrusten maakten ze noodzaakelyk. Ook vinden wy in alle de *Germaansche Oorlogen*, die de historie (zò verre wy ze hebben,) ons toelaat na te gaan, (38) dat ze altyd begonnen zyn van de zyde der *Duitschers*, en dat alle de poogingen der Romeinen enkel zyn geweest om de grenscheiding van den Ryn te bevestigen.

§. 8.

(37) **QUAAD GEKEURD.**] Tacitus *Ann. xi. 19. Cur hostem conciret: adversa in Rempublicam casura: Sin prospere egisset, formidolosum, &c.* De leezing schynt in dit en 't volgende Hoofdstuk van Tacitus wat in den war te zyn.

(38) **NA TE GAAN.]** In de Duitsehe Historie zyn veel open' plaatzen, die men wanhoopen moet ooit vervuld te zien. By voorbeeld, wie weet te zeggen, by wat gelegenheid Velleda gevangen is geweest? Dewyl zy in triomf is geleid, zou men denken, dat 'er een Veldslag is vooraf gegaan. Doch de Vrouw van Arminius wierdt ook in triomf geleid, schoon ze met verrassing gevangen was. Zie den Heer Schutze in *Sylloge Exercitationum ad Germ. Sacr. enz. Dissert. II.*

§. 8.

't Schandelykste voor de Romeinen, en te gelyk een klaar kenteken van hun' ongemeene bevreesdheid voor de *Germaanen*, is, dat, schoon zy by alle gelegenheden zo hoog zwetsten, (39) dat *het Romeinsche Volk met geen bedrog of bedekte laagen, maar opentlyk en gewapend deszelfs Vyanden gewoon was 't hoofd te bieden*, echter de gansche historie blyken geeft, dat hun' gansche wyze van Oorlogen met de *Germaanen* niet voor de vuist was, en meer in bedrog (40) bestondt, dan in dapperheid. Tiberius zelf, die de voorgemelde Spreuk (41) in den mondt hadt, schreef echter aan Germanicus, dat hy neegenmaal van Augustus in *Germanië* gezonden was geweest, doch *meer badt uitgerecht met list, (42) dan met geweld*. Germanicus maakte ook ras gebruik (43) van dien raad: want het was zekerlyk geen' dap-

(39) ZWETSTEN.] Tacitus *Ann.* II. 88.

(40) BEDROG.] Arminius verwyf hen dit op 't allerna-drukkelykste. *Wy voeren den Oorlog*, zegt hy, *opentlyk tegen gewapende mannen, maar niet met verraad, of tegen zwan-gere Vrouwen.* Tacitus *Ann.* I. 31.

(41) SPREUK.] *ibid.* Hy vondt moogelyk de aanbleding van Andagestrius om Arminius te vermoorden, en 't verzoek om hem daartoe vergif te zenden, al te plomp, voor-al, daar de brief opentlyk in den Raad geleezen wierdt.

(42) LIST.] *Plura consilio, quam vi perfecisse.* Tacitus *A.* II. 26.

(43) GEBRUIK.] Zie Tacitus *Ann.* I. 50, 51. *Sine vulnere miites, qui semisomnos, aut palantis ceciderant. — quin-quaginta millium spatium ferro flammisque pervastat. Non sexus, non aetas miserationem attulit: profana simul & sacra, & celeberrimum illis gentibus templum, quod Tanfana vocabant, solo aquantur.*

dapperheid, de *Germanen* op een' feestnacht ongewapend, slaapende, en beschonken, onverhoeds te overvallen, en zonder slag of stoot alles te vuur en te zwaard te verwoesten, heiligdommen te schenden, ja Vrouwen en Kinderen zonder medelyden te moorden. En dergelyke voorbeelden vinden wy oneindig. (44) Zelfs hun' bedriegelyke manier van handelen is op 't laafst zo plomp en haatelyk geweest, dat ze een spreekwoord geworden is.

§. 2.

Dus met waare dapperheid geen' kans ziende, om deeze Volkeren onder 't juk te brengen; waaren zy genoodzaakt de Staatkunde van Cæsar (45) te volgen, nam: met een deel Vrede te maaken, en de eene Natie tegen de andere op te hitzen: en hier in was 't voor de Romeinen (46) een groot voordeel, dat *Germaniën* in onderscheiden' Volkeren, die geen band t' zaamen hadden, verdeeld was. Zelfs by die Volkeren; met welke zy in Vrede en Vriendschap waaren, wisten zy door allerlei strecken, binnenslandsche partyschappen te queeken en aan te blaazen, waarvan ik een Hoofdstuk op zich zelf zou
kun-

(44) ONEINDIG.] Zie 't voorbeeld van Corbulo met Ganaſcus, by Tacitus *Ann.* xi. 19. van Cerealis, *Hist.* iv. 12, enz. 't Deedt hen ook geen' eer, dat zy Vrouwen roofden, gelyk die van Arminius, *Ann.* l. 57. die van Arpus met deszelfs Dochter, II. 7. enz. 't Verwyf van Arminius vindt men I. 58. Zie verder 't einde van dit Hoofdstuk.

(45) CÆSAR.] Zie §. XIII. van 't voorig Hoofdstuk.

(46) ROMEINEN.] Dit is ook ons voordeel in *Switziame*; dat de Wegloopers niet veréénigd zyn.

kunnen schryven. Hiertoe spaarden zy geld, noch geschenken: en doorgaans gelukte 't hen. Zelfs borst deeze tweedracht dikwils zo verre uit, dat de eene *Natie* de andere verjoeg of verdelgde. Wy vinden daar van een aanmerkelyk voorbeeld by Tacitus (47) van een gevecht der Chamaven en Angivariën tegen de Brufteren, daar zestig duizend *Duitschers* in 't gezigt der Romeinen op de plaats bleeven. En dat zy ook zelfs voor die bevredigden bang waaren, blykt daar uit, dat zy geen' *Germaan* toelieten den voet op hun' grenzen te zetten, dan ongewapend, en denzelve, zo lang hy daar bleef, (48) van Romeinsche Soldaaten verzellen lieten.

§. 10.

Hoe 't zy, deeze Tweedracht der *Germaan*en is langen tyd de behoudenis der Romeinen geweest, en dit bekennen de Romeinsche Schryvers zelf, niet alleen in laater tyden, toen de Romeinsche magt aan 't zinken, maar zelfs in vroeger', toen die nog op den hoogsten top was. Tacitus (49) noemt het een' *byzondere gunst der Goden*,

(47) TACITUS] *M. G.* 33. Zie den volgenden §. n. 55.

(48) BLEEF] De Hermönduren alleen hadden hier in een voorrecht, 't welk Tacitus *M. G.* 41. als iets ongemeens, aantekent. Zie daar Lipsius. Ik had ook dezelfde voorzigtigheid gebruikt met de Surinaamsche Wegloopers. Zie de *Resolutie* van Gouverneur en Raaden van 13 Sept. 1749. in 't *Resueil* *Vierde Deel*, p. 272, 273. en de ondervinding zal altyd leeren, hoe noodig die bepaling is.

(49) TACITUS.) *Favore quodam erga nos Deorum. M. G.* 33.

Goden, en Mamertinus (50) een groot geluk voor 't Ryk. Drusus hadt reeds groote Eer (51) daar mede ingelegd, dat hy met dat oogmerk tusfchen Maroboduus en de andere *Germaanen* tweedracht hadt gestookt. Tiberius predikte dezelve les (52) aan Germanicus, met byvoeging, dat hy door dat kunstje de Sicambren, Sueven, en Maroboduus (53) in den strik hadt gekreegen. Arminius (54) (zegt Tacitus) zou de *Verlosser van Germanië* geweest zyn, zo hy niet door zyn' eigen' Landslieden in den bloei zyner jaaren verraaderlyk vermoord was. En wat kan kragtiger zyn, dan de plaats, (55) daar hy spreekt van den moorddaadigen burger-oorlog der Chamaven en Bruçteren, in de voorige §. gemeld? Met welk een' aandoening roemt hy 't vermaak, 't welk dit bekoorlyk schouwspel aan de oogen der Romeinen gaf! *De Hemel geeve* (dus barst

(50) MAMERTINUS.) *Tanta est imperii felicitas, in Genetibus ad Maxim. c. 16.*

(51) EER.) Tacitus *Ann. II. 62. Haud leve decus Drusus quaesivit, inciliens Germanos ad discordias, utque fracto jam Maroboduus usque in exitium insisteretur.*

(52) LES.) *Ann. II. 26. Sic Sigambros in deditionem acceptos, sic Suevos, regemque Maroboduum pace obstrictum: posse & Cberuscos, ceterasque rebellium gentes, quando Romanae ultioni consultum est, internis discordiis relinqui.*

(53) MAROBODUUS.] Hy nodigde hem met vleierende woorden en beloften naar Rome, doch hieldt hem daar. Suetonius *Tib. 37.*

(54) ARMINIUS.] *Ann. II. 88.*

(55) PLAATS.] *M. G. 33. Super LX Millia non armis telisque Romanis, sed, quod magnificentius est, oblationibus oculisque ceciderunt. Maneat quaso duretque gentibus, si non amor nostri, at certe odium sui: quando urgentibus imperii fati nihil jam praestare fortuna majus potest, quam hostium discordiam.*

barst hy uit) dat by deze Volkeren blyven en dau-
ren mag, zo niet de genegenheid voor ons, de baat
tegen malkanderen, (56) dewyl men van de For-
tuin, om 't ten val bellend Ryk nog staande te bou-
den, niets grooters bidden kan, dan der Vyanden
verdeeldheid!

§. II.

't Duurde echter niet lang, of de Germaanen
bemerkten deze list: (57) en naar maate, dat
die een begrip kreegen, dat *Eendracht magt maak-
te*, vermeerderde de bevreesheid der Romeinen.
Dus schaamden deeze zich niet, om de Vrede
met geld te koopen Domitianus (58) hadt dat
reeds gedaan met den Koning der Daciërs, De-
cebalus. En die afkoopingen moeten voor Tra-
janus zeer in de *mode* geweest zyn, dewyl Pli-
nius (59) in zyn' Lofrede aan dien Keizer 't,
als iets ongemeens tot deszelfs roem, opheft,
dat het niet meer geschiedde. Wy *ontfangen gy-
zelaars*, zegt hy, *wy hebben ze niet gekogt, of
met*

(56) MALKANDEREN.] Dus vinden wy ook laag nader-
hand, dat Caracalla zich beroemde, dat hy de Wandaalen,
en Marcomannen, die te vooren zyn' vrienden en bondge-
nooten waaren geweest, tegen malkanderen hadt opgeruid.
Zie de *Excerpta ex Dione Vales. p. 756.*

(57) LIST.] De Vyanden van Duitsland hebben in latere
tyden die Staatkunde ook gebruikt, en 't was een spreek-
woord dat de Duitschers malkanderen de hairen uittrok-
ken, om voor een' andere Moogendheid een' pruijk te
maaken.

(58) DOMITIANUS.] Zie Dio *lib. 67. p. 762.*

(59) PLINIUS. *Paneg. 12. Accipimus sbfides, non emi-
mus, nec ingentibus damnis unmenfisque muneribus paciscimur,
ut vicerimus, enz.*

met groote schade en bovenmaatige geschenken bedon-
gen, dat wy verwinnaars zonden beetē. 't Is dus
niet te verwonderen, dat, toen de magt der
Romemen naderhand minderde, en die der Ger-
maanē toenam, dat spoor door volgende Kei-
zers gevolgd is. Zy betaalden aan verscheiden⁹
Duitsche Vorsten een soort van onderstand gel-
den, en Hadrianus, schoon hy den tytel van
Germanicus, van zyn' Voorzaat geërfd hadt,
vondt toch raadzaamer die van den Koning der
Roxelaanē te verhoogen, (60) dan met hem
te vechten. (61) Marcus Aurelius moest ook
geld (62) gebruiken, om eenige der *Germaan-
sche* Volkeren te vriend te houden. Nog zou
zyn Leger in de *Duitsche* woestynen van dorst
versmacht zyn, zonder een Wonderwerk, (63)
't welk zo wel de Heidenen, als Kristenen, zich
toegeeigend hebben, doch niet belet heeft, dat
zyn zoon Commodus kort daar na de
Vrede toch weder heeft moeten koopen. (64)

§. 12.

Zelfs wierden de Duitschers dit zo gewend,
dat

(60) VERHOOGEN.] Spartianus in *Hadr. cap. 6.*

(61) VECHTEN.] *Pacisque magis quam belli cupidus. c. 19.*

(62) GELD.] *Emit & Germanorum auxilia contra Germanos.*
Capitolinus in Marco c. 21.

(63) WONDERWERK.] Daar is een' *Dissertatio* van Wit-
fius, *legio Fulminatrix*, die door la Roque wederleid, en
door Frickius verdedigd is. Nog is 'er een' andere van
Baumgarten tegen den Engelschen Wohlston. *Halle 1739.*

(64) KOOPEN.] *Ut pecunia, qua abundabat, securitatem re-
dimeret, nihil petentibus denegabat. Herodianus lib. I. c. vi.*
p. 18.

dat zy op de zwakheid en lafhartigheid der Romeinen een' vaste rekening maakten, en weinige jaaren daarna vinden wy, dat zy Caracalla (65) met den Oorlog dreigden, alleen om geld van hem te krygen. Naderhand is dit een gewoonte geworden. Alexander Severus gaf aan de Gothen jaargelden, en hun' buuren, de Carpen, (66) hier over nydig zynde, eifchten 't zelfde, en begonnen de kennis met de Romeinen, met aanstonds geld te vraagen, eeven of 't van zelfs sprak. Naderhand na de dood van Decius wierdt het ook een' vaste wet, dat men aan de Gothen, om zich vry te koopen, jaarlyx schatting (67) gaf: en 't is dus geen wonder, dat uit het diepste van 't Noorden Volkeren, die men nooit hadt hooren noemen, (68) aangelokt wierden, om

(65) CARACALLA.] *Innumeri eum adorti sunt, bellum minantes. Quibus ille omnibus pecuniam dedit. Excerpta e Dione Vales, p. 751.* 't Bepottelykste is, dat deeze zotte Keizer op deeze gekogte en gebedelde Vrede zich den titel van *Allemanicus* aanmatigde, en zich zelve vergeleek by Alexander.

(66) CARPEN.] Zie Mascou V. xxxii. n. 1, uit een *Fragment van Patricius*.

(67) SCHATTING.] Zofimus. I. 24-28. Eutropius IX. 5. Spener *Hist. Germ.* I. iv. 5.

(68) NEMEN.] Van *Allemanen* leeft men (zo ik my niet bedrieg) eerst onder Caracalla. De Gothen, zo men Jorndes geloofst, zyn al by den tyd van Domitianus bekend geweest: doch Cellarius *dissert.* V. n. 16. zegt, dat ze eerst bekend zyn geworden onder Decius. Van *Carpen* leeft men, onder Alexander Severus, van *Franken* onder Gordianus, enz. van *Herulen* onder Maximianus, van *Aianen* en *Hunen* onder Valentinianus. De *Vandaalen*, *Marcomannen*, *Quaden*, en *Longobarden* zyn bekend geweest by Tacitus, de *Burgundiërs* by Plinius, en de *Saxen* by Ptolomeus. Die zich vermoeien om van alle deeze naamen reden te geeven, en den oorsprong van alle deeze Volkeren op te

wroç.

om mede een' pluim of staart te koomen plukken, en den buit te deelen.

§. 13.

Hoe schandelyk dit gerekend wierd', en hoe verachtelyk dit de *Romeinen* in de oogen deezer Volkeren maakte, blykt uit het gebeurde met Attila, die, naderhand ook schatting van Theodosius den Tweeden by een afgedwongen Verbond bedongen hebbende, dit tot een' grondnam om hem te vewyten, dat hy daar door *erkend badt zyn slaaf* (69) *geworden te zyn.* Ja 't was op dien voet, dat hy, toen hy ontdekte, dat Theodosius een' aanslag op zyn leeven hadt gemaakt, hem schreef, niet te zullen rusten, voor dat hy hem, als een' schelm en misdaadigen dienaar, die zyn' Meester verraaden hadt, *gesneedden*, ter straffe zou verweezen hebben. En wanneer dezelfde Attila naderhand te Milanen (70) quam, en daar een' schildery vondt, waarin de Roomsche Keizer verbeeld was, op een' troon zittende, met *Germaansche* en *Scythische* slaaven aan deszelfs voeten, liet hy een' andere maaken, waarin de Keizer geschilderd was, zyn' geld-

wroeten, doen vergeeffsche moeite. Zie Spener *Hist. Germ.* II. II. 5, 6.

(69) SLAAF.] *Theodosium tradita a patre nobilitate excidisse, quod tributum sibi pendendo, suus servus esset effectus. Non igitur justam rem facit, qui praestantiori & ei, quem fortuna dominum demonstravit, tanquam servus scelestus & improbus, clandestinas insidias parat. Neque se prius criminari illum eo nomine desititurum, quam EUNUCHUS ad supplicium sit traditus.* Zie de plaats van Priscus. p. 39. H. by Mascou p. 423.

(70) MILANEN.] Zie Suidas op de woorden Κόρινθος en Μεσολάνον.

geldzakken uitschuddende aan de voeten van Attila, die op den troon zat.

§ 14.

En wil men in 't geheel zien, hoe algemeen die kleinachting voor de Romeinen by alle deeze Volkeren in 't bloed zat, behoef ik maar te zeggen, dat men by de Franken, Zwaben, Longobarden, enz. niet alleen in alle hun' Wetten, de Romeinen altyd genoemd vindt achter de *Franken*, enz. maar zelfs dat het woord *Romein* 't grootste Scheldwoord was, ja NB. een Scheldwoord, waarin alle (71) schandelykheden gerekend wierden begreepen te weezen, gelyk ook *Romanizeeren* (72) in 't gebruik betekende: *Schelmachtig bedriegen*. (73) En dit was geen

(71) ALLE.] 't Is 't getuigenis van Luitprandus in zyn Gezantschap by den Keizer Nicephorus in *Canisli Lett. Antiq. Nos, Longobardi scilicet, Saxones, Franci, Lotbaringi, Bajuarii, Suevi, Burgundiones tanto dedignamur Romani, ut inimicos nostros, odio, ut nil aliud contumeliarum, nisi Romane dicamus, hoc solo, id est, Romanorum nomine, quidquid ignobilitatis, quidquid timiditatis, quidquid avaritiae, quidquid luxuriae, quidquid mendacii, imo quidquid denique vitiorum est, comprehendentes*. Zie du Cange op 't woord *Romanizare*.

(72) ROMANIZEEREN.] Zie den brief van Joannes, Koning van Bohemen, by Baluzius *Miscell. tom. I. p. 162.* en meer getuigenissen van de middeleeuw by Ludewig de *nexu Scripturae & Subscriptionis p. 2.* Zou 't hier van ook koomen, dat men versierde historiën *Romans* heeft genoemd, niet zo zeer, om dat ze in de *Romansche taal (Romana rustica)* geschreeven waaren, (Zie 't Zeevende Hoofdstuk §. XII.) dan om de leugenachtigheid des inhouds? 't kan beide waar zyn. Van de bedriegelyke handelwyze der Romeinen in *Germanië* heb ik reeds gesproken. §. VIII.

(73) BEDRIEGEN.] De Lubeksche Heer Syndicus Dreyer in zyn' *Eerste Verzameling van gemengelde Verhandelingen ter Ver-*

geen enkele domme drift van 't gemeene Volk, maar die versmaading was een met ryp beraad vast gevestigd gevoelen der Regeering, en in hunne Wetten regeerde die geest. Wil men 'er een aanmerkelyk staaltje van zien? Volgens de Salische Wet (74) wierdt de doodslag van een' gemeen Frankisch' Onderdaan by deszelfs geslacht afgemaakt met twee honderd stuivers, doch van een Romein met vyf en veertig, ten zy 't een erfgegoede Romein was: dan betaalde men honderd, en dus nog maar de helft, van 't geen voor een' Frank wierdt betaald. Zo ook de goode een Koninglyke leenman of Hofbediende was, betaalde men zes honderd voor een' Frank, en maar drie honderd voor een' Romein, (75)

Verklaaring der Duitfche Rechten en Oudbeden, lib. I. p. 55. zegt, dat het woord *Romanizare* by de Schryvers der middeleeuw ook betekent *pynigen*, welke wreede Rechtspleeging de Duitfchers van de Romeinen geleerd hadden. Zie ook Vosfius *de vitis Sermonis* IV. 22.

(74) SALISCHE WET.] *Tit. XLIV. §. 1. en 6.* Zie Montesquieu, *Esprit des Loix*, liv. XXVIII. chap. 3.

(75) ROMEIN.) In de Burgundifche Wetten waaren ook dergelyke verachtelyke onderscheidingen tuffchen een' Duitfcher en Romein. Zie Pelloutier *liv. II. chap. XII. p. 462. rem. 58, en chap. XV. p. 533. rem. 7.*

VYFTIENDE HOOFDSTUK.

De bevreesdheid der Romeinen , gerechtvaardigt door de uitkomst, en derzelve overheering door de Germaanen.

§. 1.

In 't *Dartiende Hoofdstuk* heb ik gesproken van den natuurlyken schrik der *Romeinsche* soldaaten en leger-hoofden voor de *Germaanen*; en in 't *Veertiende* van de bevreesdheid der *Romeinsche* Regeering, en van alle de kromme bochten, waar in de *Romeinen* uit vrees en ontzag voor de *Germaanen* zich telkens gewrongen hebben. In dit *Hoofdstuk* zal ik trachten (*) te toonen, dat de uitkomst die vreeze gerechtvaardigd heeft. Dus moet ik den draad der historie weder wat hooger hervatten.

§. 2.

Wy hebben in 't *Voorig Hoofdstuk* §. ix, enz. gezien, dat de Tweedragt der *Germaanen* een' lan-

(*) TRACHTEN] Ik verzoek hier der Leezers toegeevendheid byzonderlyk. De Historie der middeleeuw is nooit myn leesstofte van verkiezing geweest. De doorgaans slechte styl, partydigheid, langwyligheid, enz. der Schryvers heeft my altyd tegengehouden, en ik zwerf dus hier op een' Zee, daar ik niet zeer bekend ben. Zo ik dus ergens op een' klipstoot, zal men my verplichten, met het te verbeteren.

langen-tyd de behoudenis der *Romeinen* is geweest, doch dat, zo ras die Tweedracht eindigde, 't gansche Tooneel ook van gedaante veranderd is. In tegendeel, door de verwarring, waar in 't *Roofsche* Ryk door de byna dagelyxe verandering van Keizers gebragt wierdt, waren 't nu de *Romeinen*, die met malkanderen overhoop lagen, en de *Duitschers* gebruikten thans op hun' beurt dezelfde staatkunde, die te vooren tegen hen gelukt was, nam: om de *Romeinsche* Veldheeren, Landvoogden, enz. tegen malkanderen op te stooken, en in 't be-roerd water te vischen. Van dien tyd af begon men 't noodlot (1) van *Rome* klaar te bemerken, en te voorzien, dat het voorgevoelen, waar van ik in 't *Voorige Hoofdstuk* §. III. gesproken heb, vroeg of laat stondt vervuld te worden.

§. 3.

Het eerste groote Bondgenootschap, 't welk naderhand het *Allemannische* genoemd is, kan men brengen tot den tyd van Marcus Aurelius, (2) wanneer alle de *Germaansche* Volkeren, (van de Grenzen van Illyrië, tot Gallië toe) niet alleen een verdedigend, maar ook een beledigend Verbond tegen de *Romeinen* maakten. (3) Sedert dien tyd

(1) NOODLOT.] *Agnosco fatum Carthaginis*, zei Hannibal, toen hy 't afgehouden hoofd van zyn' broeder Asdrubal zag. Livius XIVII. 51.

(2) MARCUS AURELIUS.] Zie Spener *Hist. Germ.* I. III. fine.

(3) MAAKTEN.] Dit Verbond is ten tyde van Diocletianus vernieuwd, onder den Naam van 't *Saxische*, en een dergelyk, onder den naam van 't *Gotische*, en *Frankische*, is ook gemaakt aan de Oostzyde, ten tyde van Gordianus.

tyd leeft men niet, dan van geduurige uitval-
 len van allerlei (4) *Duitsche* Volkeren (daar
 zich andere Noordsche byvoegden) over den
 Donau, en over den Ryn: niet meer, als te
 vooren, om hun' vryheid te verweeren, maar
 wel deegelyk met een voorneemen om 't
 land af te loopen, en van den wyd uitgestrek-
 ten mantel des *Roomfchen* Ryx elk een' ſlip af-
 te ſcheuren. Het is daarby waarſchynelyk, dat
 alle die Noordsche Volken tegen de *Romeinen*
 een' ouden ingewortelden haat hebben gehad. Mi-
 thridates hadt reeds met de Scythen een Verbond
 tegen hen gemaakt, en daar zyn 'er, die mee-
 nen, dat Odinus (van wien ik *Hoofdf.* VIII.
 §. v. en *Hoofdf.* IX. §. x. geſproken heb)
 by die gelegenheid van de *Romeinen* verjaagd is
 geweest, en naar 't Noordweſten getrokken.
 Anderen ſtellen 't zelfde op den tyd van Tra-
 janus. Doch daar in ſtemt men overéén, dat
 Odinus voor zyn' dood de Noordsche Volke-
 ren een' erfelyken Eed heeft voorgelchreeven,
 om die belediging te wreken. (*)

§. 4.

Ik wil niet tegenſpreken, dat de *Romeinen*
 onder Marcus Aurelius, Probus enz. ſomtyds
 op

(4) ALLERLEI.] Vitringa over de *Openbaaring* (c. 20)
 vindt hier den *Geg* en *Magog*. Ik heb 'er niets tegen, dan
 dat men dan door de *bergen Israëls* Rome moet verſtaan.
 Zie *Ezech.* xxxix. 2, 4. enz.

(*) WREKEN.] Zie Olof Dalins *Gefchichte des Reiches*
Schweden. D. I. p. 36, 81, en 89. Men noemt deezen
 Erfelyken Eed in 't Zweedſch *Wig-Arf*, en in 't Hoog-
 duiſch *Febde-Erbe*.

op hen nu en dan nog al eenig voordeel behaald hebben: doch terwyl men aan de eene zyde een weinig veld won, viel weder een nieuwe zwarm in 't Ryk, aan een' andere. Dus leezen wy niet alken van togten, die de *Duitsche* Volkeren van tyd tot tyd gedaan hebben over den Donau in Griekenland, op de kusten der Zwarte Zee, in den Arohipel, in klein Asiën, enz. doch reeds by den tyd van Marcus Aurelius waaren ze gekoomen op de grenzen van Italiën. Onder Galliënus drongen ze over de Alpen, en bragten *Romen* in denzelfden schrik, als ten tyde der Cimbren. Onder Claudius vielen de Allemannen weder in Italiën: en Aurelianus (5), vreezende, dat *Rome* weder, als onder Galliënus, gevaar mogt loopen, trok een' nieuwen sterken muur om de Stad.

§. 5.

Een' tyd lang scheen 't, of de eerste drift der *Duitschers* gestuit was, en de volgende Keizers hadden somtyds het geluk van hen te rug te dryven. Doch ten tyde van Constantinus den Grooten maakten de Gothen groote bewegingen in Thraciën en Pannoniën, en na Theodosius, onder de zwakke en verdeelde Regeering van zyn' zoonen, Arcadius en Honorius, braken de dyken met geweld door. De Franken, enz. en andere Volkeren vielen in Galliën, ook al weder niet meer, om te plunderen

(5) AURELIANUS.] *Aur. Victor. Epit. in Aureliano. C. 36. ac ne unquam, quæ per Galliënium evenerant, acciderent, muris urbem quam validissimis circumsepfit.*

deren en te stroopen, maar om 'er een' vasten voet in te zetten, gelyk dus een deel daar van met Spanjen en Portugal van 't Westersche ryk wierdt afgescheurd. Met één woord, in vyftig Jaaren verlooren de *Romeinen* meer, dan ze in meer, dan duizend, gewonnen hadden. Te gelyk vielen de Gothen, aan de Oostzyde onder 't beleid van Alarik, eerst in Griekenland (daar ze Arcadius op zyn' troon te Constantinopelen beeven deden,) en naderhand in Italië.

§. 6.

De eerste reize was men te *Rome* vry met den schrik, en met een' vernieuwing der muuren, dewyl Alarik na den slag by Pollentia, terug week, en zelfs Honorius (of liever Stilico) maakte met hem een verbond tegen zyn' broeder Arcadius; doch pas een jaar daarna quam een andere zwarm van Noordsche Volkeren, over welker naam getwist wordt, onder Radagaisus, (*) in Italië vallen, en bragt de *Romeinen* weder in de uiterste verbaasdheid. Hun oude geluk, nam: de tweedragt der vyanden, hielp hen weeder uit deezen nood: maar 't duurde geen' vier

(*) RADAGAIUSUS.] Of Radagastus. Hy is naderhand in 't Noorden, als een God, geëerd. In een' *Elegia* van Bargaus, waar van Mascou in zyn' *Aanmerkingen* p. 88. een Uittrekzel geeft, wordt ook niet vergeeten, dat die *Hoofdzetel van menschen en Goden* nu door een' *Cimber* verwoest wordt.

*Ulturus Cimbro tunc cum Radagaisus avosque, &c.
Italiam Reginam hominum, sedemque Deorum
Assuctamque orbis totius esse caput, &c.*

vier jaaren, of men was op nieuws gedwongen den zelfden Alarik, die weder quam, met geld te paaien. En 't is aanmerkelyk, dat men ter betaaling, de kasse ledig zynde, de kostelykheiden, die nog in de Heidensche Tempels overig waaren, tot geld moest maaken. By die gelegenheid wierdt ook een beeld van de Dapperheid in den smeltkroes gewurpen, waarmede, zegt Zosimus, (6) alle de *dapperheid*, die de *Romenen* nog overig hadden, in 't geheel, en voor altyd mede verdweenen is.

§. 7.

Wanneer ook Honorius na de onthoofding van Stilico deszelfs gemaakte verbintenissen niet houden wilde, quam Alarik ten tweede maal voor *Romen*, en dwong den Raad Honorius af te zetten, en Attalus tot Keizer te kiezen. Hy zette ook Attalus kort daar na weder af, en de nieuwe onderhandeling met Honorius vruchteloos afgeloopen zynde, trok hy ten derdemaal (in 410) naar *Romen*, en veroverde de stad. Men zegt zelfs, dat hy ze verwoefte en verbrandde, ja, zo men 't geschreeuw der Christen' Schryvers, vooral der Oudvaders, geloofst, was de brand van Troje, Carthago, Saguntus, en dat alles t'zaamen een' kleinigheid geweest by deeze verwoefing. Zelfs wil de geleerde Bossuët (7) hiet

(6) ZOSIMUS.] *Lib. v. c. 41. Quo sane abolitò, quicquid fortitudinis atque virtutis apud Romanos superabat, extimèdum fuit, id quod ex eo tempore futurum, homines rebus divinis & ritibus patriis exerciti praxiderunt.*

(7) BOSSUËT.] Hy past het 16d: *Vaers van 't XIIde Hoofd.*
W *stuk*

hier de verklaring vinden van Joannes Voorzegging van den *val van Babel*. Doch dat Alarik daar zo veel' wreedheden begaan zou hebben, komt niet wel overéén met de getuigenissen, die de Christen'-Schryvers zelf op andere plaatsen geeven van zyn' gemaatigheid. Hoe 't zy, Alarik bleef (8) 'er maar weinige dagen, en men kan eeven weinig reden geeven, waarom hy weder uit *Rome* week, dan men geeven kan, waarom Hannibal na den slag van Cannas 'er niet naar toe trok.

§. 8.

Alarik stierf kort daarna, doch 't geen hy hadt laten steeken, zou zyn Schoonbroeder, Aitulfus, die hem in de Regeering volgde, moogelyk volvoerd hebben, vooral, zo 't waar is, 't geen Orosius (†) schryft, dat hy een Ontwerp hadt gemaakt om *Rome* gansch te verdelgen, ja zelfs den naam van 't *Romeinsch Keizerryk* uit te roeijen, en een nieuw *Gothisch* in de plaats op te rechten. Hy quam ook, zo men Jornandes gelooven kan, te *Rome*, plunderde alles, wat Alarik hadt overgelaaten, en ontvoerde de dochter van den Keizer Theodosius, Placidia. Doch de liefde voor deeze Prinses, die hy trouwde, schynt hem van verdere verwoesting afgehouden te hebben, en kort daarna in 415 wierdt hy vermoord. Nog geen veertig jaaren daarna rees op

Stuk der Openbaaring op Alarik: doch onze Vitringa be-
duidt hem dat anders.

(8) BLEEF.] Zie *Mascou*. VIII. 29.

(†) OROSIUS.] VIII. 43. Zie ook *Mascou*. d. I.

op nieuws een ander onweder , doch 't welk ook overwoei.

§. 9.

Terwyl de Franken, Burgundiërs, en Gothen in Vrankryk en Spanje, de Saxen in Britannien, en de Wandalen in Afrika vaste heerschappyën vestigden, zag men een nieuw volk opdagen, *Hunnen* genaamd, die met de *Gotben* in vyandschap waaren. Deeze, onder 't beleid van *Attila*, en verzeld van andere Volkeren, begonnen eerst (zo als in 't voorig Hoofdstuk reeds gezegd is) met den Westerschen Keizer *Theodosius* den tweeden te dwingen tot 'een jaarlyxe schatting, die wel haast verdubbeld moest worden. Doch na eenige onderneemingen in Galliën, en elders, vielen ze in (452) in Italiën, en joegen de vluchtelingen naar de Eilanden en moerassen: waar uit sedert *Venetië* gereezen is. *Valentinianus* stondt op 't punt om *Rome* te verlaaten, doch verkreeg by geluk nog een' vrede, meer door de vrees van *Attila* voor den West-Gotschen Koning *Thorismond*, dan door des zelfs eerbied voor den Paus *Leo*, welk laatste geen' grond van geloof heeft, dan de schildery van *Rafaël*, en 't beeldwerk van *Algarde* in de *St. Peterskerk* te *Rome*. Kort daar na wierdt ook *Attila* van de West-Gothen geslagen, en zyn daar op gevolgde dood, verlostte voor deeze reis *Rome* nogmaals van dien gevaarlyken Vyand.

§. 10.

't Duurde weder pas drie jaaren, of *Genferik*,
W 2
die

die met zyn⁹ Wandalen een Ryk in Afrika hadt opgerecht, in Italiën overgestooken zynde (onder voorwendzel van Valentinianus den derden, dien Maximus vermoord hadt, te wreken) bemagtigde *Romen* (in 455), en met recht maakt Siodonius Apollinaris (9) een' uitschreeuw van verwondering, over den loop der Waereldsche zaaken, dat *Duitsche* Volkeren naar Afrika koomen, om 't oude Karthago aan *Rome* te wreken, Genferik doodde Maximus, plunderde de Stad veertien dagen lang, en vervoerde veel duizenden *Romeinsche* Burgers; met vrouwen en kinderen, en zelfs de Keizerin met haar' twee dochters naar Karthago, met scheepsloadingen van allerlei kostelykheden, waar onder de geroofde tempelvaten van Jeruzalem. Hy bleef dus ook al weder te *Rome* niet, doch hy hadt toch aan 't *Roomsche* Ryk in 't Westen den krak gegeven. Na de gemelde dood van Maximus bleef de naam van 't Ryk nog omtrent twintig jaaren, doch met geduurige verandering van Keizers. Eindelyk was de eer van het geheel te vernietigen bewaard voor Odoacer, Koning van de Herulen, die zich in 't jaar 476. in Rome vastzette, en den naam van *Koning van Italiën* aannam, waar meede 't Ryk, dat onder Augustus (19) tot zyn' top van hoogheid gesteeen was, onder *Augustulus* geheel in duigen viel.

§. II.

(9) APOLLINARIS.] VII. 441.

Perfida Elyseæ crudescunt classica Byrsa,

Zie ook Mascou, p. 50.

(10) AUGUSTUS.) Dit is een *ban mot* van Jornandes, 't welk Spener *Hist. Germ.* I. IV. *fine.* heeft nagevolgd: De eigen Naam van *Augustulus* was *Romulus*, en men kan 'er dus, zo men wil, nog byvoegen, dat het Ryk door een' *Romulus* gesticht was, en ook onder een' *Romulus* eindigde. Zie Muratori. *D.* III. p. 256.

§. 11.

Of Odoacer een Koning der Gothen, Herulen, Rugiërs of Turcijingers geweest is, twisten (11) de Schryvers. Doch hoe 't zy, 't was een *Germaan*, en in en met hem kan men dus het tydperk stellen, waar in het oude voorgevoelen der *Romeinen* (dat de *Germaanen* vroeg of laat *Rome* eens vermeesteren zouden) begon vervuld te worden. 't Was ook al weder een andere *Germaan*, Theodorik, Koning der Ostrogothen, die zestien jaaren daarna Odoacer op 't lyf viel, overwon en doodde, en dus te Rome de Heerschappy der Gothen stichte, die een halve eeuw duurde. En 't is aanmerkelyk, dat hy dit deedt met toestemming, ja op aanporring van den Griexen Keizer Zeno, (*) die om Constantinopolen te redden, hem met beleefdheden hadt overhoopt, ja zelfs hem *Consul* gemaakt, en dus Italiën, als hy 't toch niet houden kon, liever in zyn' handen zag, dan in die van Odoacer.

§. 12.

Zie daar dan 't Tooneel gansch veranderd! Zie hier eindelyk de oude bevreesdheid der *Romeinen* geheel gerechtvaardigd! Welk een' glorie en triomf voor de *Germaanen*! Die *Romeinen*, die Heeren en Meesters, niet alleen van de be-
woon-

(11) TWISTEN.] Zie Mascou. X. xxxiii. 6. en Barro Vde Boek op 't jaar 475. p. 440. Hoogd. Muratori D. III. p. 254.

(*) ZENO.] Men kan dit breed zien by de Schryvers, aangehaald by Pffingerus *Jus Publ.* l. iv. p. 327. Procopius stelt echter, dat Zeno meende, dat de verovering voor hem zou zyn. Zie p. 330.

woonde aarde (12) maar ook van de zee, (13) maaken geen' zwaarigheid zich in te laten in Verbonden en afkoopingen met die Volkeren, die zy met de uiterste verachting *Barbaaren* (14) hadden genoemd: en zelfs in zulke Verbonden, waar door zy derzelver verkreegen Recht erkennen op die Landen, (15) die dezelve van 't Roomfche Ryk hadden afgefcheurd. Dit is nog 't minfte: maar eindelyk wordt hun' Hoofdstad zelve van die *Barbaaren* geheel overheerd,

(12) AARDE. *Romanorum urbs toti imperat terra, quae quidem non est inaccessa, sed ab hominibus habitata*, zegt Dionysius van Halicarnasse, lib. 3. Dit is *πᾶσα ἡ ὀικουμένη*. Zie 't *Twaalfde Hoofdstuk* §. 111. n. 6. Zelfs de Christen' Keizers hebben zich *Mundi Dominos* genoemd. Zie Conringius. *de Germ. Imp. Rom.* p. 3. 4.

(13) ZEE.] Niet alleen van de Middellandsche, maar van den gantschen Oceaan, zo verre ze bevaaren wordt, zegt Dionysius. *d. l. Imperat vero & toti mari, non illi tantum, quod intra Herculis est Culumnas, sed & ipsi Oceano, quacumque est navigabilis.*

Qua mare, qua terras, qua fidus currit utrumque,
zegt Petronius.

(14) BARBAAREN] Zie de plaatzen van oude en nieuwe Romeinsche Schryvers, by Spener *Notis. Germ. Ant.* III. IV. II. Van de *barbaarsche Vrouw* met den naam van *Germanis* vindt men penningen, ter gedachtenis van 't sprookje van Drusus. (*Hoofdst.* XIII. §. 15) Toen ook de *Germaanen* de overhand kreegen, gaven zy zich zelf dien naam, om met de *Romeinen* te spotten. Men vindt dus dikwils in de *Ostrogothsche* en *Burgundische* wetten, *Barbaaren* en *Romeinen*, doch *Romeinen* 't laast. Spener *d. l.* meent dus ook met veel waarschyneelykheid, dat de kust van Afrika den naam van *Barbaryen* heeft gekreegen van de *Wandalen*.

(15) LANDEW.] Byzonderlyk op Italië. Dus zyn na dezen tyd ook met de *Longobarden* verscheiden' *Vrede-Verbonden* gemaakt, als met *Eigenaars* van Italië. Zie korthedshalven, Conringius. *d. l.* p. 18.

heerd (16), en in de volgende *Hoofdstukken* zullen wy hen in die engte zien gebragt, dat zy, om van 't juk van een deel deezer *Barbaaren* bevryd te worden, genoodzaakt zyn een ander deel derzelve te bidden en te bezweeren, als *de-moedige smeekers* (17) om hulp en bystand, die zy ook verkrygen, doch tot geen' minder' prys, dan een' *Onderwerping*.

§. 13.

Men ziet wel, dat ik 't opge heb op de *Onderwerping*, eerst aan Karel Martel, enz. onder den naam van *Patricius*, in 741, en naderhand aan Karel den Grooten in 800, onder den vollen naam van *Keizer*. Doch om daar van een goed denkbeeld te hebben, moet men weeten, wat 'er is voorafgegaan, om de *Romeinen* tot een' zo vernederenden stap te beweegen. Ik moet dus de Historie overloopen van de zesde, zeevende en achtste Eeuw. Dat verhaal zal droog zyn, en al de gedaante van een' Kronyk hebben. Doch wat raad is 'er tegen? En zo men my gemelyk maakt, zal ik met een' Noordhollandsche gulhartigheid zeggen, dat veele Leezers my verpligting schuldig zyn, dat ik de moeite neem van uit zo veel' wydloopige, langdraadige, en verdrietige beschryvingen van de *Historie der Duitschers*,

van

(16) *OVERNEID.*] Men moet opmerken, dat deeze *Vers-*vering van Rome door Odoacer rechtstreeks op de *Romei-*nen is gemaakt. Wanneer naderhand de Gothen *Rome* weder wonnen, was 't een' overwinning over de Herulen.

(17) *SMEEKERS.*] Zie Heiss. *Hist. de l'Emp. lib. I. p. 59*

van 't Ryk, van de Keizers, van de Pauzen, van Italiën, enz: uit te kippen, en in een' korte schets by één te brengen, 't geen op 't punt, waar op ik 't oog heb, uitloopt. Onderwyl, om den Lezer en my zelve te verpoezen, zal ik dit Eerste Deel hier

E I N D I G E N.

D R U K F E I L E N.

- p. 17. een Poët in de gemeene taal: lees een Schryver in de gemeene taal.
- p. 93. ziet Dominus: lees: zich Dominus.
- p. 115. n. 44. Galliciën: lees: Galliën.
- p. 129. n. 90. Proscillus: lees: Procillus.
- p. 165. kunne: lees: kunnen.
- p. 183. §. 4. lees: §. 3.
- p. 189. 't gezag van dien Schryver: vul in: Griexen Schryver
- p. 201. Thurfus: lees: Thurius.
- p. 218. verdeelende, gelyk wy nog beden doen, Duitschland in Hoog- en Neder-Duitschland: Dit moet uitgeschrapt worden.
- p. 224. naar 't oordeel van: voeg hier by: Menage van 't Latyn Fromaticum, van de Forma of Formella, waar in de Kaas geparft wordt.
- p. 251. Praesidis Germaniae: voeg hier by: zie hier van nader, Hoofst. XXIV.
- p. 257. d. l. 79: lees: 97.
- p. 273. Mout: lees: Hop.
- p. 303. Om die Kasteelen: voeg by: te

Andere Spel en kleine Drukfouten zal de Lezer gelieven te verschonen.

BLAD WYZER.

A.

- A**mborstigheid. Overdenking des doods, pag. 40.
Advokaaten. In Gallië bloeiende, in Germanië ge-
haat, p. 102.
Afscheid. Van den Zangberg, vriendelyk, p. 1.
Aistulpbus, p. 322.
Alarik, p. 321, 322.
Alexander. De Saxen worden gezegd van deszelfs
Leger af te stammen, p. 201.
Allemannisch. Verbond, p. 317.
Amerika. Bekend voor Columbus, en aanmerkelyke
brief van Marcus Venerus, p. 200.
Arabisch. Taal onvermengd gebleeven, p. 72.
Argonauten, p. 189.
Ariovistus, p. 248 Vriend en bondgenoot der Ro-
meinen, p. 249 Zyn' sieheid tegen Cæsar,
p. 267, 268.
Aristarchus, p. 192.
Arverni, p. 122.
As. Aziatisch, p. 159.
Attila, p. 313, 323.
Augustus. Zyn' verslagenheid over de nederlaag van
Varus, p. 300. Wil 't Romeinsche gebied in-
krimpen, p. 301.
Autun. Een Griex School; p. 101.

B.

- Babel.** Bossuet zoekt den val van Babel in de verove-
ring van Rome door Alaric, p. 322.
Baltasar. Sultan, p. 172.
Barbaaren. Dus noemen de Romeinen andere Volke-
ren. Naderhand noemen zich de Germaanen
zelf zo, om 'er mèt te spotten, p. 326.
Becanus, p. 165.
Besbade. De eerste Poët in 't Fransch, p. 149.

A

Be.

B L A D W Y Z E R.

Bedevoarten. Zie *Pelgrimaadjen*.

Belgius. By den Tocht van Brennus geweest, maar niet by dien der Cimbren, p. 239. Viridomarus was een *Belgiër*.

Bewoonde Waereld. Betekent het Roomsche gebied, p. 256.

Bier. De beste drank in 't Noorden, die men zelfs naar hun geloof in den Hemel dronk, p. 229. Waar 't woord van daan komt, p. 230.

Bokbeiligen, p. 218.

Bosscben. In Germanië Moeitykheid van daar in togten te doen, p. 281 enz.

Bouquet, p. 321.

Boter. By Grieken en Romeinen in geen gebruik, p. 226, 227. Doch wel in 't Oosten, p. 227, 228. Germaanen smeerden 'er zich mede, p. 274.

Brennus, p. 91, 229.

Broeken. Der Galliërs, p. 139.

Brood. Maakt geen' groote of sterke menschen, p. 273.

Burgerrecht. Gegeeven aan Galliërs, p. 124, 127, 128. Die 't verkreeg, nam een' Romeinschen naam aan, p. 129. Augustus was 'er niet mild mede, p. 140.

C.

Caligula. Deszelfs kinderachtige tocht, p. 262. Zyn schrik voor de komst der Germaanen, p. 300.

Carinas, p. 290.

Cavarinus, p. 123.

Cimbren. Of de Cimbersche taal de oudste is, p. 45. Is vol woorden van één' lettergreep, p. 45. Is ouder, dan de Griexen, p. 48. Desselvs overeenkomst met de Fenicische, p. 42. *Cimbren* worden geloofd van ouds by de Meotis gewoond te hebben, p. 163, 205. Hun' inval in Italië, p. 241. Woonden ten tyde van Augustus weder op hun' oude plaats, p. 245. Overblyfzelen, p. 246.

Ge

B L A D W Y Z E R.

Gevangene Cimbren onder Spartaous maaken de Romeinen benaauwd, p. 247.

Coloniën. Zie *Volkplantingen*.

Columbus, p. 200.

Contoblaca, p. 221.

Corbulo, p. 305.

Corneille. Zyn' *Gasconade*, zelf erkend, p. 23, 24.

Crates, p. 192.

Crato, p. 121.

Cronium, p. 184.

D.

Dapperheid. Der Romeinen in de smeltkroes, p. 321.

Declamatie. In onze vaerzen. Mishaagt den Franschen, en waarom? p. 56.

Deensche. Koning. Vreemde titel, die Sultan Batafahem in een' brief geeft, p. 172.

Dialecten. Worden somtyds taalen genoemd, p. 155, 180.

Dichtkunst. Vereischt kunst en natuur, p. 9.

Dinias en Democharis, p. 198.

Dirk. De Derde, onze Graaf, verzelt Koning Olaus op een' bedevaart, p. 173.

Domine. Oude naam van Priestters, p. 93.

Domitianus Zyn belacchelyke Triomf, p. 264.

Domitius, p. 252.

Donau, p. 280.

Drieenheid. Gezocht in *Germanische* Goden, p. 187, 196.

Droes. Niet van *Drusus*. Moogelyk van *Druïden*, p. 94, 260.

Druïten., p. 92. Gebruiken Griexen letteren, p. 94. Of ook in Germanië zyn geweest, p. 202. In Vriesland, p. 203.

Drusus. Hoe verre die in *Germanië* geweest is, p. 251. Durft zich in de Bosschen niet waagen. Zyn' gracht, p. 291. 't Spook, dat hem verscheen, p. 292. Wal, dien hy opwerpt, p. 303.

B L A D W Y Z E R.

Duitschs. Zie *Germaanen*. Duitſche Taal, Oud, hyns onverſtaanbaar. Tractaat, p. 54. Staaltje van oud Duitſch, p. 55. Vol Latynſche en Griexe woorden, p. 223 Geleerden in 't Griex, p. 220.

E.

Edda, p. 159, 160, 161, 195.

Eeden. Van Minnaars en Poëeten zyn ligter, dan de vederen, p. 28.

Eénsluidende Woorden. Zie *Gelyknaamige*.

Elſtroom. Hoe die aan de Romeinen *orwlinx* bekend is geweest, p. 250 enz. Of de Romeinen ooit daar over zyn geweest, p. 252, 253.

Entbuſiaſmus, p. 10, 16, 17. Moet geen werk zyn, maar een toebereidzel tot werken, p. 92.

Epbrem. De Syriër, p. 178, 211.

Ernſtig, p. 25.

Etymologiën. Dikwils verre gezoht, p. 85.

Evangelie. Al vroeg in Germanië gepredikt, p. 211. Aan de Ooſtzyde in 't Griex, p. 212, 213.

F.

Fauchet, p. 150.

Filofofiſch. Jaar, p. 283.

Florus. Feuten van dien Schryver, p. 135. Zyn' vleierey voor Trajanus, p. 136.

Franschen. Zie ook *Galliërs*. Rekenen alle andere voor Vreemdelingen, p. 32. Schoonheid der Franſche taal erkend, p. 33. Waar door ze zo ſchoon is geworden, p. 34. Wierdt reeds ten tyde van St. Louis voor ſchoon geacht, p. 61, 62. Verzwakt door aſſchaffing der oude Woorden, p. 72. Hebreeuwsche of Ooſterſche woorden in 't Franſch, p. 85. Griexe, p. 88. Latynſche, p. 104. Gemeene Franſche taal voor de Vyfde Eeuw, *Romana Ruſtica*, p. 145. In de vyfde Eeuw vermengd met de Frankiſche, p. 146. Exempel van een Tractaat, p. 55 en 146. Fran-

B L A D W Y Z E R.

Fransche woorden uit het Duitsch, p. 147.
Fransche taal breekt door onder Philippus Augustus, p. 149. Bechade schryft de eerste vaerzen in de *Fransche Taal*, *ibid.* In 1240. wordt het *Fransch* door 't Gebruik (zo men toen meende) bevestigd, p. 150.

Friso, p. 159.

G.

Galliërs. Wat letteren ze gehad hebben, p. 95. enz.

Hebben al vroeg *Griex* wetenschappen, p. 100.

Gemeenschap met de *Romeinen* door Oorlogen,

p. 107. enz. Huisselyke Vyanden der *Romeinen*,

p. 115. *Gasconades* der *Romeinen* van hun' over-

winningen op de *Galliërs*, p. 116. Door de Ro-

meinsche Schryvers zelf tegengesproken, p. 117.

Bevreesdheid der *Romeinen* voor de *Galliërs*, p.

118. Schilderachtige krygsgevallen in de Room-

sche Historie met de *Galliërs*, p. 119. Hulp-

benden by de *Romeinen*, p. 121; 126, 128.

Vrienden der zelve, p. 122. Veele krygen 't

Burgerrecht, p. 127, 128, 139, 140. Hebben al

vroeg Latynsche woorden overgenoomen voor

Julius Cæsar, p. 132, 133. Cicero's verachting

voor de *Galliërs*, p. 133. Eenige krygen zitting

in den Raad, p. 139. Leggen de broeken af, *ibid.*

Keizers, die in *Gallië* geweest zyn, p. 141. Re-

denaars en Schryvers in *Gallië*, p. 143. Waar de

oude *Gallische* taal gezocht moet worden, p. 145.

Van de *Germaanen* afkomstig, p. 153. Hun' taal

verschilde weinig van de *Germaansche*, p. 153.

Gebruik. Meesteres der taal, p. 62. Moet steunen

op een' algemeene aanneeming der besten, p. 64.

Men moet zich daar naar schikken, p. 64.

Strydt dikwils tegen de regelen en reden, p.

65, 68. Gaat over de gansche *Spraakkunst*, p. 66.

Doet spreken tegen beter weeten, p. 69.

Heeft vooral plaats in titels en naamen van

Ampten, p. 65.

B L A D W Y Z E R.

Galyknaamige Woorden, p. 52, 53. Onderscheiding door Spelling, p. 73, 74.

Genferik, p. 324.

Geten. Spreeken het Griex ten tyde van Ovidius, p. 205.

Germaanen. (Zie ook *Duitsche*) Hun' taal, welnig verschillende van de *Galifche*, p. 153. Daar zyn Oosterfche woorden in, p. 155. *Germaanfche* Soldaaten en Lyfwachten by de Griexe Keizers, p. 177. In 't *Duitsch* veel *Griexe* woorden en Spreekwyzen, p. 181. *Germaanfche* Priesters, p. 202. *Germaniën* in 't meerder getal, p. 213. Of de oude *Germaanen* *Griexe* Lettcren hebben gehad, p. 215, 216. Hun' historie moet uit *Griexe* en *Latynfche* Schryvers gehaald worden, p. 237. Welke die zyn, p. 238. *Germaanen* zyn geweest by den tocht van *Bellovesus* en *Brennus*, p. 239. Ook by de *Galliërs*, p. 240. By de *Cimbren*, p. 241 &c. Fierheid der *Germaanen*, p. 242, 267, 269. *Germanie* nooit een' *Provincie* geweest, p. 254, 255. Hun' Oorlogen met de *Romeinen*, *ibid.* enz. Zy hebben de *Romeinen* koomen opzoeken, p. 265. Zyn nodit bang voor de *Romeinen* geweest, p. 269. Schrik der *Romeinfche* Soldaaten voor hen, p. 271. Hun' groote lyfgestalte, *ibid.* Waaron die hedendaags zo merkelyk niet is, p. 273. Hun' levenswyze, p. 274. Of zy menschenvreeters zyn geweest, p. 275. Moeielykheid der togten in *Germanië*, p. 278 enz. Of 't *Klimaat* zo guur geweest is, als 't beschreeven wordt, p. 283, 292. Of 'er goud en zilver te haalen was, p. 296. De *Romeinfche* Raad zoekt met hen vriendschap, *ibid.* enz. Men hadt een voorgevoelen, dat zy vroeg of laat *Italië* zouden afooopen, p. 297. Werkingen der *Romeinen* om zich tegen hen te dekken, p. 303. Hun' tweedracht redt de *Romeinen*, p. 307. enz. Derzelve Eendracht, p. 310. Zy dwingen de *Romeinen* de *Vrede* te koopen, p. 312. Hun' ver-

B L A D W Y Z E R.

- verachting voor de *Romeinen*, p. 313 enz.
 Zaaien op hun' beurt ook tweedracht onder de
 Romeinen, p. 317. *Germaanen* door de Romei-
 nen te hulp geroepen tegen de *Germaanen*, p. 327.
Germanicus. Eernaam, dikwils zonder grond ge-
 weeft, p. 258, 259.
Gezangen. De Oudste Landkronyken, p. 161, 237.
Glorie. Waar in de waare bestaat, p. 63. Moet in 't
 oogmerk, maar een byvoegzel zyn, p. 284.
God. 't Is niet waar, dat de Grieken en Latynen
 geen' woorden hadden, om een éé'nig God uit
 te drukken, p. 13, 14. Op Gods werken opmer-
 king te maaken, is de pligt van een' Mensch, p.
 70. Of God de Menschen geschaapen heeft, op
 dat zyn' werken niet zonder aanschouwers zou-
 den zyn, p. 70.
Goden. Op wat voet de Grieken en Latynen die
 rekenden, p. 13, 14.
Goddelyk. Dit woord betekende veel minder by de
 Grieken en Latynen, dan by ons, p. 15.
Godschalken. Priesters, p. 203.
Gotben. In Griekenland, p. 210. *Gotbische* letteren,
 p. 217. Heerschappy der *Gotben* in Italie, p. 325.
Goude Eeuw. Van een' Taal, p. 61.
Gout, p. 16.
*Gregorius de Groot*e. Deszelfs *Sainte Gasponade*, p. 178.
Griexe Taal, in oude Tyden ruuw, p. 53. Ook he-
 dendaags weder slecht, p. 54. Heeft veel' Oos-
 tersche woorden, p. 80. Veel' Celtische, p. 82.
 Gemeenschap der *Grieken* met de Oostersche
 Volkeren, p. 81. Te Rome zo gemeen, als by
 ons het Fransch, p. 83. Of de oude Galliërs
Griex verstonden, p. 96, 97. *Griex* School te
 Marseille, Autun, Lion, Toulouse, p. 101,
 102, 143. *Griexe* Woorden, en Spreekwyzen
 in het Duitsch, p. 181. *Griexe* Woorden, door
 't Duitsch te verstaan, p. 182. 't *Griex* in Galliën
 en Germanië gemeener geworden na de over-
 brenging van 't Ryk naar Constantinopolen, p.
 209. *Griexe* Keizers hebben Duitsche Lyfwach-
 ten,

B L A D W Y Z E R.

- ten, p. 177, 210. 't Griex in Germanie ingevoerd door 't Evangelie aan de Ooftzyde, p. 212. Niet aan de Westzyde, p. 213. Of de oude Germaanen *Griexe* Letteren hebben gehad, p. 215. Voortgang van 't Griex in Duitschland, p. 220.
- Gronland* van *Cronium*, p. 184.
- Grootte*. Lyfgestalte der oude Germaanen, p. 271. Of de menschen in de oude tyden grooter zyn geweest, p. 274.
- Guthion* en *Gutbeates*, p. 204.

H.

- Hanno*, p. 167.
- Hebreeuwfche* Taal. Of die de oudste is, p. 45. Is zo arm niet, p. 50. Lang onveranderd gebleeven, p. 53, 78, 79. Of de Arabifche woorden, die men 'er in vindt, zyn overgenoomen, p. 78. Hebreeuwfche woorden in 't Duitsch, p. 155. Zie *Pbenicifch*. *Hebreeuwfche* Inscriptien in Dalmatië, p. 164. *Hebreeuwfche* woorden in 't Duitsch gezocht, p. 165. *Hebreeuws* al vroeg in Duitschland bekend, p. 178.
- Heldendichters*. Laaten hun' Helden overal reizen zonder tolk, p. 9c.
- Hercules*, p. 86, 89, 93, 157, 185, 186, 187, 188. Of hy in Duitschland is geweest, p. 189.
- Heilige Schryvers*. Gebruiken dikwils verbloemde Spreekwyzen, p. 69.
- Himilco*. Desselfs togt, p. 166.
- Hollandfche* Taal en Dichtkunde in verachting, p. 31. Ruim zo ryk, als de Fransche, p. 32. *Hollandfche* Heeren op Kruistogten, p. 176.
- Homerus*. Of zyn' Schriften in 't Noorden zyn bekend geweest, p. 195. Een Werk van *Pbantasia*, p. 197.
- Honden*. Der Cimbren verdedigen de karren, p. 243.
- Huwelyken*. Der Romeinen met de Inwoonders der *Provinciën*, p. 131, 141.

B L A D W Y Z E R.

L

Japoneezen. Afkomstig, zo men 't gelooft, van de Scandinaviërs, p. 165, 168.

Jerusalemmer. Pompejus, en Koning Siwerd, p. 171.

Illyrie, p. 233. Wordt een' Romeinsche Provincie, p. 234. Of de *Illyriërs* onder de Germaanen behoorden, p. 235.

Inblaazing. Der Poeëten, p. 14, 15.

Indaanen. Vereerd aan Metellus, p. 167.

Jonas Ramus, p. 195.

Julius Cæsar. Heeft een' Gallische Meesteres, p. 143.

Heeft van Germanië weinig geweeten, p. 238.

Heeft 'er weinig uitgerecht, en zyn aftogt ge-
leek naar een' vlucht, p. 288, 289. Quaade ver-
dediging van zyn' onrechtvaardigen Oorlog te-
gen de Germaanen, p. 294, 295.

Julius Florus. Zyn' Voorouders hadden 't Romein-
sche Burgerrecht, p. 128, 137. Julius Florus,
een Gallische Reedenaar, p. 144.

Julius Sacrovir. Zyn' Voorouders hadden 't Romein-
sche Burgerrecht, p. 128, 137.

K.

Kaas. Of de Germaanen *kaas* hadden, p. 225. Komt
van *Cæsus*, *ibid.*

Kat. Of onze Voorouders een' *kat* in hun wapen
hebben gehad, p. 175.

Klaas Kolyn, p. 259.

Koefineer. De Duitsche naam van *boter*, p. 226.

Koopbandel. Der Romeinen met de Germaanen voor,
en by Cæsar, p. 248.

Kruistogt, p. 174 enz. 214.

L.

Lankwylgheid. Verschooning daar over, p. 191 en 327.

Latynsche Taal, (Zie Romeinen). **Latynsche woorden**

B L A D W Y Z E R.

in 't Fransch, p. 104, enz. Al voor Julius Cæsar, p. 107. Voortplanting der *Latynsche* Taal in de *Provinciën*, ook binnens lands, p. 125, 126. 't *Latyn* wierdt gesproken in de Volkplantingen, p. 131. *Latynsche* Schoulen in Vrankryk, p. 143, 145. De *Latynsche* Taal blyft zuiverder in *Gallië*, dan in Italië, p. 144. Bedurven *Latyn* in Vrankryk, *Romana rustica*, p. 145. *Latyn* blyft tot de twaalfde Eeuw in Vrankryk de Hoftaal, p. 149. Waarom 't nog in de Kerken gebleeven is, p. 151. Hoe 't gekoomen is in 't Oostelyk Duitschland, p. 235. Hoe ten Westen, p. 236, enz. De *Geten* verstonden ten tyde van *Ovidius* geen *Latyn*, *ibid.*

Leven. Moet men, zo lang men leeft, p. 2.

Legio Fulminatrix, p. 311.

Letteren. Welke letteren de *Druïden* gehad hebben, p. 98. Of de *Duitschers* letteren gehad hebben, p. 95. Onderscheid tusschen *Letteren*, *Noten* en *Cyffers*.

Letteroeffeningen. Verzachten smarten, geeven troost in tegenspoed, enz. p. 40.

Liefde. Flaauw in den ouderdom, p. 20.

Limites, p. 302.

Lyon. Een *Griex* School, p. 101.

M.

Mantiniar en Dercyllis, p. 158.

Marcus Venetus, p. 167, 199.

Maricus, p. 137.

Marseille, p. 86, 91, 101, 120, 121, 206.

Meden, p. 163.

Moedertaal. 't Is een' scharde zyn' moedertaal niet te kennen, p. 34. Een goed *Patriet* moet ze verstaan, enz. p. 35. Elk vindt zyn' eigen taal de fraaiste en de welluidenste, p. 56. Elk meent, dat zyn taal reeds ryk genoeg is, p. 57. Elke taal heeft zyn' eigen uitspraak, letters, buigingen, enz. p. 57. Wordt ryk of arm door

ver-

B L A D W Y Z E R.

vermenging met andere Volkeren, p. 58. Wordt gevestigd, dikwils te vroeg, p. 61. Wyzen om een' taal te beschaaven en te verbeteren, p. 71. Men noemt dikwils verscheiden' *Taalen*, dat maar *Dialecten* zyn, p. 155, 180. *Zie Taal*.

Municipia. Onderscheiden van *Colonien*, p. 130.
Myt, p. 245.

N.

Nebalensis, p. 187, 193.

Noordsche. Volkeren uit het Oosten, p. 162. Hadden een' ouden haat tegen de Romeinen, p. 318. Erf-Eed' van Odinus, *ibid*. Derzelve uittochten, p. 319.

O.

Odinus, p. 159. Of hy dezelfde is met Ulysses, p. 145. Verscheiden' *Odinussen*, p. 198. Men meent, dat hy ten tyde van Mithridates is verjaagd geweest, en den Noordschen Volkeren een' Erf-Eed tegen de Romeinen heeft afgenomen, p. 318.

Odoacer, p. 324, 325.

Oger, p. 170.

Ogmios. *Zie Hercules*.

Oritbya, p. 185.

Ouderdom. Exempelen van oudbejaarde Poëten, p. 22, 25.

Overzetting. Van vreemde goede Schryvers is goed tot verryking der Taal, p. 76, 77.

P.

Paeboco. Zyn plomp zeggen, p. 180.

Pelgrimaadjen. p. 87. 172 enz.

Phenicische. Taal kan niet zeer arm geweest zyn, p. 48. Veel Phenicische woorden na de verstroying in

B L A D W Y Z E R.

- in alle Taalen overgebleeven, p. 49. 60. 80. Schryf-
wyze van de rechte naar de linkerhand, p. 81.
Zie *Hebreeuws*.
- Piso Aquitanus* Zyn Grootvader was Romeinsch Bur-
ger, p. 128.
- Plutarchus*. Zyn *Maanboskje*, p. 183. 189. 199. 208.
Pynigt zich zeer over de Yfzee, p. 208.
- Poët*. Zie *Dichtkunde*, *Poëtische raazerny*, p. 10. 12.
Inblaazing. p. 14. Vergleeken by een Paard p. 17.
By vuur p. 14. 15. Past by geen' ouderdom, p. 21.
Goddelykheid aan de *Poëzy* toegeschreeven, p.
12. Ik heb my nooit gerekend onder 't getal der
Poëten, p. 29. Exempelen van *Poëten*, die
zich zelf gepreezen hebben, p. 30.
- Provincie*. Wanneer Gallië tot een' *Provincie* is gemaakt
p. 124. 137.
- Pytheas*, p. 206. Gehouden voor een' Leugenaar, p.
207.

R.

- Raazerny*. *Poëtische* p. 10. 12.
- Radagastus*, p. 320.
- Reuchlinus*; p. 179. 221.
- Reuzen*. Of 'er die geweest zyn, p. 272.
- Ridderorden*. Afkomstig van de Kruistogten, p. 174.
- Robbert de Vries*, p. 176.
- Romanizeeren*. Heet *bedriegen*. Hier van moogelyk de
naam van *Romans*, p. 314.
- Romansche*. Taal, en *Romana rustica*, p. 145. 147.
- Romeinen*. Zie *Latynsche Taal*. Hun' Gemeenschap,
met de Oosterfche Volkeren p. 82. In hun' taal
was veel Griex, p. 83. De grond van hun' taal
is Celtisch. p. 48. hun' *gasconades* met betrekking
tot de Galliërs. p. 116. Door hun' eigen' Schryf-
vers tegengesprooken, p. 117. Hun' schrik voor
de Galliërs, p. 118. Of zy 't geld, waar voor
Roome vrygekogt was van de Galliërs, hebben
wedergekreegen, p. 120. Hulpbenden van Gal-
liërs, p. 121. Zorge voor de Voortplanting van
hun'

B. L. A. D. W. Y. Z. E. R.

hun' taal, p. 125. 126. Schoon zy't gebruik van
 hun' taal voor een' gunst rekenden, p. 138. Heb-
 ben al vroeg *Gallische* woorden overgenoomen,
 p. 132. Hun' schrik voor de Cimbren, p. 244.
 Voor de gevangenen onder Spartacus, p. 247.
Romeinsche Kooplieden by de Germaanen voor,
 en by Cæsar, p. 248. Hun' *Gasconades* van de
 gansche bewoonde Waereld té bezitten, p. 256.
 Byzonderlyk ook *Germanië*, p. 257. Hun' valsche
 triomfen en eernaamen, p. 258. 261. Hun' schrik
 voor de *Germaanen*, p. 270. om hun' grootheid,
 p. 271. om dat zy meenden, dat ze Menschen-
 vreeters waaren, p. 275. Roomsche Raad zoekt
 geen' vyandschap met de *Germaanen*, p. 296.
 Heeft een voorgevoelen, dat zy vroeg of laat
 Italië zullen afloopen, p. 297. Schrik, die den
Romeinen in 't bloed zat, p. 298. 299. Zy oorlo-
 gen tegen de *Germaanen* met bedrog, p. 306.
 Stookten tuschen hen' tweedracht, en maaken
 met een deel vrede, p. 307. Koopen de vrede
 met geld. p. 310. 't Woord *Romein* wierdt by de
Germaanen een Scheldwoord, p. 314. Verachte-
 lyke onderscheiding in de Salische Wet tuschen
 den doodslag van een' Frank of *Romein*, p. 315.
 De uitkomst rechtvaardigt hun' vrees voor de
Germaanen, p. 316 enz. Rome op nieuw be-
 muurd tegen de Duitsche Volkeren, p. 319.
 Vrees voor Radagastus, p. 320. Koopen zich vry
 van Alarik, p. 321. Rome op nieuws veroverd
 door Alarik, *ibid.* Door Aistulphus, p. 322. Vrees
 voor Attila, p. 323. Veroverd door Genferik,
 en naderhand door Odoacer, p. 324. En einde-
 lyk door Theodorik, p. 325. Die *Meesters der*
aarde koopen zich vry van Barbaaren, p. 326.
 Roepen *Germaanen* tegen *Germaanen* te hulp,
 p. 327 enz.

Ryn. Uitgegeeven' Landeryen over den Ryn, p. 302.
 Dekt het Roomsche gebied tegen de *Germaanen*,
ibid. *Germaanen* aan de binnenzijde des Ryns,
 p. 303.

S.

B L A D W Y Z E R.

S.

- Saizoenen.** Moesten in de *Germaansche* Boffchen waargenoomen worden, p. 283.
- Sannafarius.** Zyn beeld neemen de boeren voor S. David, p. 188.
- Saturnus,** p. 153, 184.
- Saxo,** p. 161.
- Scheldwoorden.** Door 't gebruik, p. 68.
- Sitalces,** p. 204.
- Slaaven.** Zyn menschen, p. 284.
- Spartacus,** p. 247.
- Spok.** Van Drusus, p. 292, 326.
- Spreeken.** Eigen aan den mensch, p. 47.
- Sterven** Men moet staande, werkende sterven, p. 5.
- Sunnia en Fretila,** p. 221.
- Suriname.** Tochten aldaar in de Boffchen, hebben dezelfde zwaarigheden, als Cæsar vondt, in die van Germanië, p. 284. en nog grooter, p. 286.
- Synonymes,** p. 74.

T.

- Taal.** 't Was te wenschen, dat 'er een' algemeene was, p. 44. Is in 't begin arm, p. 48. Zie *Hebreeuwfche, Phenicifche, Moedertaal*, enz. De Taal wordt ryk of arm, naar de getteldheid van 't Volk, p. 50, 53, 55. Schikt zich naar des Volkx zeden, p. 51. Deszelfs rykdom bestaat zo zeer niet in menigvuldigheid van woorden, dan wel in de verscheidenheid van derzelve waarde, p. 52. Wordt metter tyd onverstaanbaar, p. 53, 54.
- Tacitus.** Zyn mislag over den Elfstroom, p. 259.
- Talgetius,** p. 123.
- Tbeodorik,** p. 325, 329.
- Tbouloufe.** Een Griex School, p. 102.
- Tbulis,** p. 158
- Tiberius** Zyn togt in Germanië, p. 251. Zet *Germaanen* aan de binnenzijde des Ryns, p. 303. Begrypt, dat tegen de *Germaanen* met geweld niets te doen is, p. 304, 306. Ti-

B L A D W Y Z E R.

Titels. Ryzen en daalen door 't Gebruik, p. 67. Men kan 'er altyd geen' reden van geeven, p. 65.

Tomos, p. 205.

Totaliter. Romeinsche *Gasconades* van 't geheel uitroeyen en verslaan der Galliërs, als of 'er geen van was overgebleeven, p. 108, 109. Van de Cimbers, p. 244.

Triomfen. Romeinsche, dikwils verleend om geringe oorzaaken, p. 116, 117. Valsche, p. 258, 261.

Trojaanen. Wat taal zy gesproken hebben, p. 90. De Galliërs, byzonderlyk de Eduërs, geeven voor, van hen afgekoomen te zyn, p. 86, 122. Gemeene ziekte van alle Westersche Volkeren, dat ze afkomstig willen zyn van de Trojaanen, p. 163, 194. *Troje* beschreeven in de Voorrede van de Edda, p. 159. 196.

Tweedracht. Der *Germaanen* is de behoudenis der *Romeinen* lang geweest, p. 308 enz.

V.

Ulpilas, p. 217, 218.

Ulysses. Of die in Duitschland is geweest, p. 190. of hy de straat is uitgevaaren, p. 191, 192. enz.

Vaderlandsche. Historie van den Heer Wagenaar, dezelfs lof, p. 173.

Vagevuur. Wordt in Ysland geplaaft, p. 172.

Valerius Procillus, 123, 129.

Van. Een voorzetzal, maakt dikwils dubbelzinnigheid, p. 105.

Varingers, p. 210.

Vee. By de *Germaanen* slecht, p. 271.

Velleda, p. 305.

Vergobretus, p. 85.

Vlijfingen, p. 190.

Volkplantingen, p. 129. In Gallië, p. 130. Onderscheid tusschen *Colonien* en *Municipia*, p. 130. Zy spraaken daar Latyn, 131.

Vrede. Cæsar maakte die met een deel der *Germaanen*,

B L A D W Y Z E R.

nen, Dit voorbeeld in Suriname gevolgd, p. 389.

Ook door de navolgers van Cæsar, 1. 307.

Vriesland. Druiden in Vriesland, p. 203.

Vriezen. Tiberius en Claudius ontzien hen, p. 304, 305.

Vrouwen. Der Cimbren verweeren zich verwoed, p. 243.

Vulgata, p. 214.

W.

Waaigats. By de oude niet onbekend, p. 158.

Waterdrinkers. Geen goede Poëeten, p. 19.

Werken. Men moet *Werkende* sterven, p. 5, 8. Exempelen daar van, p. 7. Een mensch is geschapen tot *werken*, zelfs in 't Paradys, p. 6.

Woorden. Veel, van één' Lettergreep in onze taal, p. 45. Gelyknaamige, p. 52. derzelver misverstand is oorzaak van veele dwalingen, p. 53. Zie *Gelyknaamige. Vergroot- en verkleen-woorden*, p. 58. Oude *Woorden*, p. 55. Gelykheid van *woorden* is altyd geen bewys van overneeming, p. 59. Uitvinding van nieuwe *woorden*, p. 63. Derzelver verandering is natuurlyk, als de bladeren van de boomen, p. 76. Perfische *woorden* in onze taal, p. 59, 155, 156. Men moet oude *woorden* niet te ligt afschaffen, en ook met geen' gemaktheit gebruiken, p. 72. Nieuwe *woorden*, worden of gesmeed, of overgenomen, Regelen daar op, p. 74. Voorbeelden der Grieken en Romeinen, p. 75, 76. Veele, die men meent *overgenomen* te weezen, zyn uit het oud Celtisch overgebleeven, p. 231. Kentekenen, of een *woord overgenomen* is, p. 232.

Wyn. De Germaanen hadden geen *wyn*, doch zy kende. p. 273.

Y.

Ylanders. Verre gereisd, p. 165.

Z.

Zaligheid. Een Stuk der zelve bestaat in volmaking van kennisle, p. 3. Een Christen moet voorzichtig daar van oordeelen, p. 5.

Zierikzee, p. 193.

Zilverre boek, p. 219.

ONLEDIGE OUDERDOM

VAN

MR. JOAN JACOB v. MAURICIUS,

TWEEDE DEEL,

BEHELZENDE 'T VERVOLG DER

TAALLIEVENDE EN HISTORISCHE
UITSPANNINGEN,

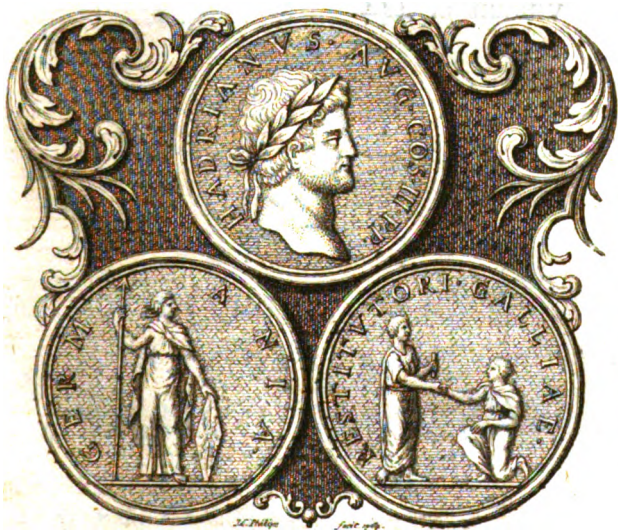
OVER

'T GEBRUIK EN OVERNEEMING

VAN

VREEMDE WOORDEN,

*Waar in de Roem onzer Voorvaderen tegen ver-
scheiden' Vooroordeelen verdedigd wordt.*

TE AMSTERDAM,

G. DE GROOT EN ZOON

By { PETRUS SCHOUTEN, } Boekverkoopers.

1766.

De Uitlegging van 't Titelplaatje is te vinden p. 444.

A A N D E N
H O O G E D E L E N G E S T R E N G E N H E E R ,
D E N H E E R E
M^r. F R A N Ç O I S F A G E L ,
T W E E D E N G R I F F I E R V A N D E N S T A A T
D E R V E R E E N I G D E N E D E R L A N -
D E N , e n z . e n z . e n z .

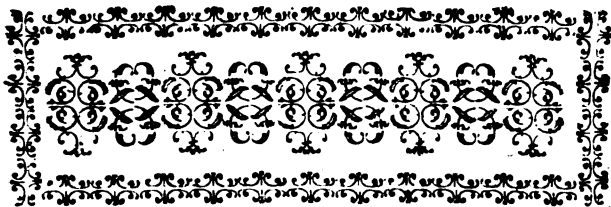
W O R D

WORD DIT TWEEDE DEEL VAN MYN' TAAL-
LIEVENDE EN HISTORISCHE UITSPANNIN-
GEN, OVER 'T GEBRUIK EN OVERNEEMING
VAN VREEMDE WOORDEN, EEVEN ALS 'T
EERSTE, MET DEZELFDE EERBIED VOOR
ZYN' HOOG EDELE GESTRENGHEIDS ROEMRY-
KEN NAAM, EN MET DEZELFDE HOOGACHTING
VOOR ZYN' HOOG EDELE GESTRENGHEIDS PER-
SOONLYKE DEUGDEN EN VERHEVEN' GAA-
VEN, OOTMOEDIG OPGEDRAAGEN, NA EEN'
OPRECHTE VREUGDEBETUIGING OVER DE
GEZEGENDE GEBOORTE VAN EEN' JONGEN
ZOON; GOD BIDDENDE, DAT HY DEEZE DIER-
BAARE SPRUIT TOT HEIL VAN KERK EN
STAAT, EN TOT EERE EN VREUGDE VAN
VADER EN MOEDER, EN VAN WEEDERZYDS
HOOGAANZIENELYK GESLACHT IN ZYN'
GENADE DOE OPGROEIEN, EN VERDER
ZYN' HOOG ED. GESTR. DOORLUCHTIG
HUIS MET ZYN' ZEGEN BEKROONE EN BE-
VESTIGE.

DIT IS DE OPRECHTE WENSCH VAN ZYN'
HOOG ED. GESTR. ZEER ONDERDAANIGEN
EN GEHOORZAAMEN DIENAAR,

J. J. v. MAURICIUS.

V O O R.

VOORREDE.

§. 1.

Wanneer de Koning Dejotarus in zyn' hoo-
gen ouderdom een' stad wilde stichten, ze-
hem Crassus: *gy begint te bouwen op de twaalfde*
uure. (1) Men zou my 't zelfde hebben kunnen
zeggen, toen ik, over de zeeventig jaaren oud
zynde, deeze *Verhandeling* ondernam: doch in
myn *Eerste Voorrede* heb ik reeds gezegd, dat
myn bestek in 't begin zo breed niet was, als 't
in 't werken is uitgedyd. Men ziet dit in de *Inlei-*
ding, p. 39 en myn eerste *Ontwerp* bepaalde zich
genoegzaam enkel tot de drie eerste *Hoofdstukken*
van 't *Eerste Deel*, en de drie laatste van 't *Twee-*
de.

§. 2.

De ouderdom is op zichzelve voor de gezond-
sten en sterksten een' ziekte. (2) Doch men
oordeele, hoe zwaar die valt, voor een' zwak'
man,

(1) UURE.] Plutarchus *Crasso* p. 553. B. De *Twaalfde*
uure beduidt op zyn Griex den *laaten avond*.

(2) ZIEKTE.] Terentius *Pborm.* IV. I. 9. Zie Iuvena-
lis. *Sat.* X. v. 10. et *seqq.*

V O O R R E D E.

man, die reeds van jongs af door geduurige zwaare ziekten en borstplaagen, en nog meer door zwer-vingen en verdrieten is afgemat. Buiten de aftrek-kingen, die van myn' bediening onafscheidelyk zyn (zo wel Amptzaaken, als gezelschappen, be-zoeken, enz.) heb ik meer dan ééns door toevallen van allerlei quaalen 't werk moeten afbreeken, en een afgebrooken werk met een verzwakt oud' mans geheugen (3) weder aan te binden, is dubbele (4) arbeid. Doch de aanstoot van den voorleden winter (waarvan ik in de *Voorrede* van 't *Eerste Deel* §. 11. gesproken heb) deedt my wanhoopen, van 't werk ten einde te brengen. Zo ras ik echter door Gods goedheid weder eenige kragten kreeg, heb ik liever daar willen by nedervallen, (5) dan 't laten staan: en zo men dus in de laatste *Hoofd-stukken* den toon, waarop ik de eerste begonnen heb, gedaald vindt, beroep ik my op de betui-ging, (6) die ik met de woorden van Cicero aanstonds aan 't hoofd heb gezet.

§. 3.

De stoffe is van dat belang, dat alle Liefheb-
bers

(3) GEHEUGEN.] *Prima languescit senum Memoris. Se-neca Ædipo. IV. 817.*

(4) DUBBELE] *Et ego animo pendere soleo, cum semel quid profus, traducor alio, neque tam facile interrupta contexo, quam absolvo instituta, zegt Cicero de Legibus lib: I. cap. III. n. 9.*

(5) NEDERVALLEN.] *Maluit deficere, quam desinere.* Ik heb de plaats, daar 't staat, vergeeten. Ook hebben wy 't quaade voorbeeld van Guyet, die by een dergelyk werk (in 't verzamelen van woorden) naar den letter neder-yiel. Zie Muhlius *de orig. Ling.* p. 128.

(6) BETUIGING.] Zie p. 38, 39. *Non tam perficiendi spe, quam experiundi voluptate.*

V O O R R E D E.

bers van Vaderland en Moedertaal ze een grondig onderzoek waardig zullen rekenen. Doch verre van my te verbeelden, dit volbragt te hebben, wensch ik van harte, dat de schets, (7) die ik getekend heb, aan een' geleerder' aanleiding mag geeven om'er verder de verwen op te leggen. En zelfs, dewyl 't niet anders (8) zyn kan, of ik heb in deeze uitgebreide, en my onbekend geweest zynde zee hier en daar op een' klipgestooten: zal 't my lief (9) zyn, dat men myn' dwaalingen ver-

(7) SCHETS.] Ik pas hier de woorden van Virgilius Georg. IV. 147.

*Verum hæc ipse equidem spatiis exclusus iniquis
Prætereo, atque aliis post commemoranda relinquo.*

Al was ik ook vyftig jaaren jonger, 't is geen werk van één' mensch, alles te leezen, wat over de Duitsche en Nederlandische Historie geschreeven is. In de *Bibliographia* van Fabricius n. 70. vindt men een' ganfche fcheepsaading van Schryvers *de rebus Germanicis*, en de *Naamrol* der Batavische van Pars maakt alleen een boek in Quarto. En hoe veel nieuwe zyn er sedert nog by gekoomen, zonder nog oneindige *Discoursen* der Academien, en *Programma's* van Hoogduitsche *Professooren* te rekenen, waar onder waarlyk veel goede zyn? 't Was der moeite waardig, van dat alles een' *Tbesaurus* te verzaamelen. Dit is ook dikwils op 't aanraaden van Eccart, Prener, en andere Geleerden op 't tapyt geweest, doch tot nog toe vergeeffch. Zie verder, wat ik gezegd heb. p. 687. en 721.

(8) NIET ANDERS.] Geen der grootste Mannen, die over de Oudheden van Germaniën, en Batavië geschreeven hebben, is vry van mislagen geweest) Junius, Cluverius, Grotius, enz.) en 't is dagelyx: *dies diem docet*. Scaliger in *prolegomenis Super Eusebium* verdeelt de mislagen in *Hallucinatione, errores, temerationes*. Zie Dreyers *Prefatie* van zyn *Tweede Samlung*.

(9) LIEF.] Die echter dit by myn leeven nog doen wil, moet zich haasten. Fontenelle in zyn' *Nuits* verhaalt, dat Copernic sturf, als 't eerste blad van zyn werk gedrukt was.

V O O R R E D E.

verbetere. Hoe onhandelbaar (10) men den ouderdom ook mag afschilderen, wil ik toch volgens myn' oude spreuk van Pomponius (11) garen nog leeren. En men zal ook in dit *Tweede Deel* met de daad vinden, dat ik meer dan ééns mislagen, die in 't *Eerste* waaren, gulhartig (12) bekend en verbeterd heb.

§. 4.

Over de *Episjode* (die tot het XXIste Hoofdstuk uitloopt, waar by dan 't XXIVste ook nog behoort) herhaal ik de verschooning, die ik reeds in de *Eerste Voorrede* gemaakt heb. En zo de eerste *Hoofdstukken* van dit deel aan lezers, die geen smaak in de historie der middeleeuwen vinden, wat droog mogten voorkoomen, vlei ik my, dat de volgende meer behaagen zullen, gelyk men ook vinden zal, dat alles op het hoofd-oogmerk eindelyk nederkomt. Ik heb verder hier en daar in de *Noten* op het dorre veld een bloemtje gestrooid: doch misschien heb ik ook daarin te veel

(10) ONHANDELBAAR.] *Respice aetatem ejus duram et intractabilem: nec potest reformari.* Seneca, *epist.* 25. Men noemde iemand, die vergeefsch werk doet, Γερωντοδικάκαλος.

(11) POMONIUS.] Zie 't *Vaarwel aan den Zangberg* §. II. n. 1.

(12) GULHARTIG.] By voorbeeld, in 't Xde *Hoofdstuk* §. XIII. n. 44. p. 213. had ik nog geen recht begrip van de twee *Germaniën*, 't welk ik in 't XXIVste *Hoofdstuk* verbeterd heb.

Ipse ego librorum video delicia meorum.

Ovidius de *Ponto* III. ix. v. 7. en 19. Zie du Cange. *Præfatie* §. 75.

V O O R R E D E .

veel vryheid genoomen, en zelfs vrees ik van gemelyke leezers het *Compliment*, dat de Kardi-naal Est aan Ariosto maakte, wanneer die hem zyn' *Rolando Furioso* opdroeg: *Dove Diavolo, messire Ludovico, avete pigliate tante coglionerie!*

§. 5.

Het heeft moogelyk meer' verschooning noodig, dat ik hier en daar van my zelve spreek: doch Cicero (13) zegt, *dat dit aan den Ouderdom eigen is*. En gelyk hy zelf garen van zyn *Consulaat* sprak, kan men my niet quaalyk neemen, dat Suriname my aan 't harte legt. Als Gouverneur, dat is te zeggen, als een trouw dienaar en yverig voorstander der belangen van myn' Heeren en Meesters, heb ik 'er booze vyanden gehad. Doch als men de hartelyke betuigingen (14) leest, die niet alleen de Hoven en *Collegiën*, maar ook 't gansche Lichaam van Burgerofficieren nog zo kort voor myn vertrek my éénpaarig gedaan hebben, zal men begrypen, dat ik 'er ook veel goede vrienden heb gelaaten. 't Slimste is, dat, hoe hooger myn' jaaren klimmen, hoe harder ik gevoel, wat ik verlooren heb door myn' ontydige afrukking van myn' kinderen en begonnen plantaadjn, en vooral ('t geen 't voornaamste is) uit een lucht, die my met myn' aangebooren quaalen (15) 't leeven draagelyk maakte.

§. 6.

(13) CICERO.] *Quaquam est id quidem senile, etatique nostrae conceditur. De senect: 9. sine. Laudator temporis acti,* zegt *Horatius. A. P. 173.*

(14) BETUIGINGEN.] *Recueil D. II. p. 12. D. IV. p. 171. 187-192.* en vooral 348. daar men de *Memorie* vind, waarby ik verzocht, dat men de Burgers verzaamelen, en hen *Afzwaagen* mogt, of zy van myn' regeering te vrede waaren.

(15) QUAALLEN.] Zie de *Eerste Voorrede* §. II.

V O O R R E D E.

§. 6.

Doch alle byzonder belang ter zyde gesteld, niemand kan sterker beseft hebben, dan ik, van wat aangelegenheid deeze dierbaare Colonie voor den Staat is, en tot wat bloei ze door aanvoer van slaaven, en redelyk geldverschot verder (16) gebragt kan worden. 't Is dus zeer natuurlyk, dat ik de gelegenheid, die de stoffe van zelf my gaf, heb waargenoomen om, te toonen, op wat valte gronden, en op wat goede voorbeelden ik (in de gesteldheid, waar in ik de Colonie met de aangegroeide magt van de weggeloopene slaaven vond) myn' raadslagen met ryp beraad gericht heb. Te gelyk, dewyl de beschryvingen van Suriname tot nog toe onvolkoomen zyn, en echter veelen, die 't land niet kennen, onbeseft op het opschrift van den pleitzak, in hun' onkundig vooroordeel meesterlyk vonnis stryken (zonder zich door de ondervinding voor en na myn' tyd te willen laaten overtuigen) heb ik (daar 't voegde) getracht hun eindelyk een denkbeeld te geeven van de ongelooftelyke moeielykheid der boschtogten, en van 't onderscheid, dat 'er is tusschen een' opstand van binnenlaaven, en een' oorlog met boschnegers.

§. 7.

(16) VERDER.] Geduurende myn bestier is ze ruim een vierde deel aangegroeid, en zo 't Ontwerp, 't welk ik met de noodige Inschryvingen had overgezonden, door een' moedwillige breking van 't *Crediet* niet was omverre gewurpen, zou de gansche Sarameca tegenwoordig mede beplant zyn geweest, gelyk men ook nog aan de Koppenaame een' nieuwe Colonie zou kunnen aanleggen: zonder nog te spreken van de ontwyfelbaare schatten van 't wyd uitgestrekte binnenland, doch die zonder Vrede met de boschnegers niet ontdekt kunnen worden.

V O O R R E D E.

§. 7.

In de aanhaalingen van plaatzen in de *Aante-keningen*, heb ik den middelweg gehouden tusschen de Duitsche Geleerden, en de Fransche. De eerste *Citeeren* moogelyk te veel, en de tweede doorgaans te weinig. Doch hoe 't zy, de plaatzen, die ik bybreng, heb ik zelf nagezocht, 't welk met myn' pynelyke beenen geen speelwerk is: of zo ik de boeken niet had, heb ik den schryver genoemd, die ze voor my hadt aangehaald.

§ 8.

Uit den nieuwen *Bladwyzer der Hoofdstukken* van dit *Tweede Deel*, zal de lezer zien, dat 'er onder 't werken verscheiden' zyn bygekoomen, die in den *Eersten Bladwyzer* niet genoemd zyn. Ik heb nog daar en boven, om dit deel niet te groot te maaken, verscheiden' *Uitweidingen* uitgesteld. In 't einde van 't *Zesde Hoofdstuk* p. 133. 134. heb ik een *Ontwerp* beloofd van een *Pleidooi* van Plætorius tegen Cicero, om te toonen, dat reeds in dien tyd de oude Galliers ruim zo veel geloof en achting verdienden, als de Romeinen In 't *XXste Hoofdstuk*, §. 111. p. 425. heb ik een' *Verhandeling* beloofd, door wat wegen en middelen, de Roomsche Bisschoppen zich den weg hebben gebaad tot het waereldlyk gebied over Rome. In 't *XXXste Hoofdstuk* §. xi. p. 631. heb ik een' *Uitweiding* opgehouden, waar in ik my vlei te zullen kunnen aantoonen, dat onze Voorouders in de Geneeskunde niets van de Romeinen hebben beboeven te leeren, enz: En *Hoofdstuk XXXIII*. §. 111. p. 637. heb ik my verbonden, om myn' bedenkin-

gen

V O O R R E D E.

gen op't papier te brengen, onder den naam van *Zedige voorſlagen ter bemiddeling van eenige geleerde geſchillen, met betrekking tot het Eiland der Batavieren*. En dewyl deeze vier Werkjes tot deeze *Verhandeling over 't Gebruik en Overneeming van Vreemde woorden* behooren, zullenze een *Derde deel* maaken. Verder ben ik nog van ouds (17) twee stukjes ſchuldig, 't een *over de Vertaaling en Navolging der oude Poëten* 't welk ik *Dichtlievend Mengelmoes* zal noemen, en 't tweede *over 't Rym*.

§. 9.

Men ziet dus, dat ik voor een' Gryzaard, die haast in zyn vyf en zeeventigste jaar staat te treden, nog werk genoeg op't getouw heb, en zo ik 't zal uitvoeren, kan men op my in't byzonder naar den letter passen 't geen Salomon *Prediker* xii. 12. volgens de gemeene (18) vertaaling zegt, *dat aan*
ve-

(17) VAN OUDS.] Zie 't *Besluit myner Dichtlievende Uitſpanningen* p. 150. en 164.

(18) GEMEENE] Ik heb van deeze plaats reeds gesproken p. 688. Gelyk in 't geheel van ouds, zelfs tusschen de Fariseën en Sadduceën verschil is geweest over 't einde van den *Prediker*, heeft men ook dit twaalfde vaers op verscheiden' wyzen vertaald. Doch volgens de Chaldeeſche Overzetting is de zjn gansch omgekeerd, en 't komt dan hier op uit, dat hy zyn' zoon vermaant, *om niet op te houden met boekoeffeningen, schoon 't vermoeying des vleesches is, doch altyd ontboudende, dat het einde van alles moet zyn: Vrees God, en houd zyn' geboden*. Reimman in de *Voorrede* van zyn' *Historia Literaria Antediluviana* n. a. en b. beweert deeze vertaaling. Zyn' redenen zyn, dat men ten tyde van Salomon niet klaagen kon over de menigvuldigheid van boeken, 't welk ook waar is, zonder dat men de gelykenis (ix. 17.) van de *Kleene stad*, waar in *weinig Liederen waaren*, hier toe behoefte by de hairen te trekken. 2. dat Salomon zelf de eerste geweest is, die (buiten de Historiekronyken, Wetboeken en Gezangen) begonnen heeft *Boeken* van bespiegeling te schryven. Ik laat die redenen van Reimman in haar geheel, en neem ze niet voor myn' rekening.

V O O R R E D E.

veele boeken te maaken geen einde is. Dus zou ik't lot van Varro (19) kunnen hebben, zonder my echter met dien geleerden Romein te willen vergelyken. Hoe 't zy, 't is een' oude les van wyze mannen, dat men zich tegen den ouderdom weeren (20) moet, en 't bequaamste wapen (*) daar toe, is de oeffening van wetenschappen en deugden.

§. 10.

Ik zal nog meer zeggen. In de *quaade dagen*, als men de *kragten*, en zelfs den *lust* (21) verliest tot alles, wat men *in de dagen der jongelingschap vermaak* noemt, blyft (22) voor een' gezonden geest de

(19) VARRO.] Die stierf al werkende. *In eodem lectulo et spiritus ejus, et egregiorum operum cursus extinctus est.* Valerius Maximus VIII. 7. Rom: 3. Dus zegt hy ook *d. c. Ext. 3.* van Plato, dat zelfs zyn laatste leevensuur niet ledig van boekoeffeningen was. *Ne extrema quidem ejus hora agitatione studii vacua fuit.* Ik heb hier van reeds gesproken in myn *Vaardwel aan den Zangberg* §. IV. By Cicero *de Senect.* 5 en 7. vindt men de voorbeelden van Plato, Isocrates, en Gorgias, die op hun' 81ste 95.ste ja 107ste jaar nog *studeerende* gebleeven zyn. En hier by behoort ook de 105. jaarige *Musikant* Xenophilus by Plinius VII. 50. by welken men onzen beroemde Hamburgschen Telemann vergelyken kan.

(20) WEEREN.] *De Senect.* II. *Pugnandum tanquam contra morbum, sic contra senectutem.* Dus pryst hy in Appianus, dat hy onder den ouderdom niet laf bezweek. (*meo languescens succumbebat senectuti.*)

(*) WAPEN.] *Aptissima omnino sunt arma senectutis, artes exercitationesque vitutum.* *ibid.* 3.

(21) LUST.] *Prediker XII. 1.* *Dat verboeden de Goden! (Dii meliora!)* zeide Sophocles, wanneer men hem vroeg, of hy nog dacht op het liefkoozen. Cicero. *Senect.* 14.

(22) BLYFT.] Zie de beroemde plaats van Cicero *pro Archia cap. 6.*

V O O R R E D E.

de grootste verlustiging, dagelyx nog iets te leeren. (23) Als ik in goede boeken iets opzoek, verbeeld ik my een' jacht, doch zonder gevaar of vermoeijing, of een spel, doch zonder verlies of ontroering, en als ik iets merkwaardigs opvifsch, geniet ik 't vermaak van een' jaager, die een' patryschiet, of van een speeler, die een' goede kaart krygt. Eindelyk ik getuig en betuig de waarheid ondervonden te hebben van't geen zo veel' hoogbejaarde Geleerden dikwils gezegd hebben, naaml: dat de letteroeffeningen 't beste en vermaakelyxte middel zyn, om den inkankerenden aangroei des ouderdoms niet te voelen, (24) en de zorgen en zwaarmoedige gedachten, die aan hooge jaaren eigen (25) zyn, te verzetten. Dus maak ik geen'

(23) LEEREN.] Zie 't *Vaarwel aan den Zangberg*. §. II.

(24) VOULEN.] *Semper enim* (zegt de oude Kato by Cicero d. c. II.) *in his studiis laboribusque viventi non intelligitur, quando obrepit senectus.*

(25) EIGEN.] Als men lang leeft, ziet men veel, dat men niet garen ziet.

————— *Unum sat est,*
Quod diu vivendo, multa, quae non volt, videt,

zegt Cecilius by Cicero *Senect.* 8. Doch niets is harder, dan de natuurlyke straffe van 't lange leeven, dat men van jaar tot jaar zyn' oude vrienden verliest, en de lyken van zyn' kinderen voor zich ziet uitdraagen.

Haec data poena diu viventibus. ———

Zie de plaatzen van Juvenalis, en Ovidius in myn' *Rechtsgeleerde Uitspanningen* D. I. p. 136. n. 58, 59. Toen ik die *Uitspanningen* over drie en veertig jaaren schreef, dacht ik weinig, dat ik in 't einde van myn zwerfend leeven, dit op een' zo ongemeene wyze (waarvan moogelyk geen voorbeeld

V O O R R E D E.

geen' zwaarigheid te besluiten met de woorden van Cicero, (26) dat het opstellen van deeze *Verbandeling myn' quaalen en verdrieten draagelyk, en den ouderdom zacht heeft gemaakt.*

§. II.

beeld is) ondervinden zou. Hoe veel' waarde vrienden, hoeveel' edelmoedige begunstigers heb ik niet overleefd! En als ik myn eigen huis overzie: na dat my in jonger tyd twee beminde Vrouwen (in den bloei van haar leeven) met vier Zoonen en een Dochtertje (in derzelver eerste jeugd) waaren afgesturven, heb ik in de laatste elf jaaren, en dus, sedert myn 62ste jaar, drie Zoonen verlooren in mannelyken ouderdom. De eerste was Kapitein in Staaten dienst, de tweede Burgermeester en Raad van Purmerende, en te gelyk (behoudens zyn' rang in 't Vaderland) benoemd tot Raad van Politie in Surinamen, en de derde, Eerste Ontfanger van de Ed: Societeit. Behalven deeze drie zoonen heb ik nog kort na malkanderen twee Zoonszoonen verlooren, waarvan de eene Kapitein te Land, en de andere Kommandeur ter zee was, zonder nog te spreken van een' schoonzoon, en twee kleene Kindskinderen: sterfgevallen, waar door myn Surinaamsche belangen gansch in verwarring zyn geraakt: doch ('t geen 't gevoeligste is) sterfgevallen, die verzeld zyn geweest van omstandigheden, die naar menschelyke redeneering niet gebeurd zouden zyn, zo ik by myn' kinderen hadt moogen blyven. En nog zyn my de traanen niet opgedroogd over myn' laatste Zoonszoon, een' wakker' jongeling, die by een' oprechte vreeze Gods, alle de noodige bequaamheden bezat, om als een braaf Zeeheld, aan het Vaderland met den tyd dienst te doen, doch ongelukkig in een storm op 't Oorlogschip door een luik gevallen zynde, na eenige maanden quynens, over anderhalf jaar deerlyk gesturven is. Men misgunne aan myn' gryze hairen den troost niet, dat ik, zelf een' voet in 't graf hebbende, deeze dorre bloemen op 't zyne strool.

O tienmaal zeeven jaar, wat stapelt gy op één!

(26) CICERO.] d. l. in 't begin. *Mibi quidem ita jucunda libri bujus confessio fuit, ut non modo omnes absterferit senectutis molestias, sed effecerit mollem etiam et jucundam senectutem.*

V O O R R E D E.

§. II.

Schoon ik aan den Zangberg *Vaar Wel* heb gezegd, zal ik echter voor de Poëzy altyd de gevoelens behouden, die ik reeds over byna dertig jaaren geuit heb. (27)

*Ben ik myn' eerste kragt van Rymen Dichtkunst kwyt,
Moet ik daarom de Kunst verkleinen en onteeren?
Neen, edle Poëzy, 'k zal eeuwig u waardeeren, enz.*

Verder heb ik in 't *Vaar Wel* zelf (§. XI. p. 21.) gezegd, dat gelyk een oud Man nog wel eens een' groene bui heeft, een oud Dichter nog wel eens te hooi en te gras een' Dichtlievenden inval kan krygen. De Leezer moet dan niet verwonderd zyn, achter dit Werk een klein *Toegift* te vinden van vier Vaersjes, die my sedert de uitgave van 't *Eerste Deel* uit de pen gevallen zyn. In de twee laatste regelen van 't *Vierde* word een' gedachte, die reeds in 't *Eerste* was, herhaald, en in 't *Derde* zal men vinden, dat ik eenige regelen heb geleend uit een Vaersje, 't welk voor een en veertig jaaren gemaakt was, op Keizer Peter den Grooten, en door deszelfs schielyke dood is blyven leggen. Doch ik be-roep my op de versoening, die ik reeds heb bygebragt in de *Voorrede* voor 't *Besluit myner Dichtlievende Uitspanningen* §. III.

(27) [GEUIT HEB] Zie myn' *Dichtlievende Uitspanningen*, p. 123.

V I R O

Viro Illust. Atque Amplissimo

JO. JACOBO DE MAURICIUS,

Batavorum apud Germanos Oratori Facundissimo,

L. M. Q. P.

GODOFREDUS SCHUTZE,

*S. Theol. Doct. & Prof. Publ. Acad. Scient.
Berolin. Hafniens & Parisin. adscriptus.*

Qui laudes gentis non adspernaris auitae,

Huc ades, atque tuos suspice, lector, auos.

Messis opima patet, largos preme falce maniplos,

In partem laudis te liber ipse vocat.

Est aliquid, priscae Graecorum noscere laudes,

Priscaeque Romulidum nosse tropaea iuvat.

Sed patrias laudes, patriaeque encomia gentis

Cognovisse, tibi gloria maior erit.

Ecce! facem praefert, qui nouit abunde, decoris

Quicquid habet Latium, Graecia quicquid habet.

Vir meritis pariter, pariter venerabilis annis,

In castris patriis militat usque senex.

Piëridum in gremio natum hunc deiegit Apollo,

Qui prisicum patriae vindicet omne decus.

* *

Hunc

Hunc sibi delegit, quo non praestantior alter

Grandius aut docto cultius ore sonet.

Res cadit ex voto. Tu vindice, Belga, superbis,

Cui mentem & vires ipsa senecta dedit.

Patria donec erit, donec qui diligit illam,

Et jam non patrius barbarus orbis erit:

Scripta diferta Viri, nitidissima scripta legentur,

Perque manus ferae posteritatis ibunt.

Quem patriae urit amor, te plaudere, lector amice,

Proque salute Viri solvere vota decet.

OP HET
T W E E D E D E E L.

Van 's Heeren

VAN MAURICIUS,
ONLEDIGEN OUDERDOM.

*O*p! op! verquik U, zieke en oude BATAVUS,
Zo roept myn' Nimf, en zing wéér voor Mauricius!

Met wat Toejuicing wierdt uw EERSTE DEEL
ontvangen!

't Deedt naer het TWEEDE elkeen verlatgen.

Nu schenkt gy 't ons. Heb dank, myn Vrient!

Niet minder wellekoom zal het, dan 't EERSTE weezen:

Met geen min graegen lusten nut zal men 't doorleezen.

Gy hebt meer nieuwen lof verdient,

Maer ach! wat baeten U lauw'riëren,

Die schoon Uwe eed'le kruin verziëren,

Daer gy de SURINAËMISCHE lucht,

Voor anderen brantheet en ongezont te noemen,

Als heilzaam, doof U, hoog te roemen,

Moet missen, en in koude, elendig quynst en zucht?

Hoop, dat ORANJE U zal met zyné gunst bestraelen,

En heuchelyk nog lang U zal doen adem haelen!

* * *

AAN

AAN DEN WEL EDELEN GESTRENGEN
HEERE EN MEESTER,
J. J. v. MAURICIUS;

*Pensionaris der Stad Purmerende, Minister van den
Staat by den Neder-Saxifche Kreits, en Oud Gou-
verneur Generaal der Provincie van Suriname,
enz. enz.*

Ter gelegenheid van de uitgave van zyn
Ed: tweede Deel, handelende,

Van 't gebruik en overneeming van vreemde woorden.

K L I N K - D I C H T.

Door vreemde woorden word een' taal naar eifch ver-
rykt:

O! mogt van Kanaän men veel de spraak ook hooren!
't Gemoed verftaat die rafch als 't geest'lyk is herbooren,
En blindheid voor het licht van JESUS't vaandel ftrykt.

Dat licht gaat helder voort, tot dat het heerlykft prykt;
't Is den gevallen menfch uit enk'le gunft befchooren,
En 't brengt hem eind'lyk t'huis by Salems vreugde-choo-
ren,

Daar 't nimmer voor 't gordyn van 's Warelds neev'len
wykt.

Dit licht zy veeler deel, myn vrind! geen tegenspoed,
Die 't Lichaam hier op aard', dan min, dan meer ont-
moet,
Kan dat onfterfelyk heil verliezen doen, of deeren.

God gunne en U, en my, 't aanbidden van zyn' raad!
En leide ons door zyn Geest, tot dien gewenfchten staat,
Daar 't onheil eeuwig fwicht, en alles Hem zal ceeren.

H. de VRIES.

B L A D.

BLADWYZER

DER

HOOFDSTUKKEN.

TWEEDE DEEL.

ZESTIENDE HOOFDSTUK.

Nooddwang der ROMEINEN om tegen GERMAANEN bescherming te zoeken, by andere GERMAANEN. Pag. 329

ZEEVENTIENDE HOOFDSTUK.

Opdragt der ROMBINSCHÉ Heerschappy aan KAREL MARTEL onder den naam van PATRICIUS. 347

ACHTIENDE HOOFDSTUK.

Vrywillige Onderwerping der ROMEINEN aan de GERMAANEN onder KAREL DEN GROOTEN, met den naam van KEIZER. 364

BYLAGE by 't ACHTIENDE HOOFDSTUK:

Raakende de Opdragt der Rooms-Keizerlyke Waardigheid, aan KAREL DEN GROOTEN. 379

NEGENTIENDE HOOFDSTUK.

Vernieuwde Vrywillige Onderwerping der ROMEINEN onder de GERMAANEN aan OTTO DEN GROOTEN, als KEIZER en PATRICIUS. 391

BYLAGE by 't NEGENTIENDE HOOFDSTUK.

Opdragt van 't PATRICIAAT aan OTTO DEN GROOTEN, reeds KEIZER zynde. 411

* * 3

TWIN-

B L A D W Y Z E R

TWINTIGSTE HOOFDSTUK.

Weederspannigheid der ROMEINEN tegen de GERMAANEN om zich te onderwerpen aan PAUZEN. Gewolgen daar van, en Overblyfselen der GERMAANSCHER Heerschaps. 423

EEN-EN-TWINTIGSTE HOOFDSTUK.

Voetstappen der GERMAANSCHER Overbeering over de ROMEINEN, in Taal en Kleding. 443

TWEE-EN-TWINTIGSTE HOOFDSTUK.

Gemeenschap der GERMAANEN met de ROMEINEN, buiten, tusschen, en na geeindigde Oorlogen. 455

DRIE-EN-TWINTIGSTE HOOFDSTUK.

Gemeenschap der GERMAANEN met de ROMEINEN door Vriendschap. 468

VIER-EN-TWINTIGSTE HOOFDSTUK.

Nader Verdediging, dat de ROMEINEN nooit in't eigentlyk GERMANIEN een' PROVINCIË hebben gemaakt: en van de Landvoogdy van VARUS. 483

VYF-EN-TWINTIGSTE HOOFDSTUK.

Gemeenschap der GERMAANEN met de ROMEINEN door Buurschap: en van der GERMAANEN natuurlyke geneigtheid tot Koophandel. 519

ZES-EN-TWINTIGSTE HOOFDSTUK.

Van de Gemeenschap der GERMAANEN met de ROMEINEN door Koophandel. 541

D E R H O O F D S T U K K E N .

BYLAGE by 't ZES-EN-TWINTIGSTE HOOFDST.

EXTRACT uit de RESOLUTIEŒ van Gouverneur en Raaden van Politie in Suriname den 12 en 13. September 1749. te vinden in 't Recueil, Deel IV. p. 270 en 273. en den 9. September, 1762. 566

ZEEVEN-EN-TWINTIGSTE HOOFDSTUK.

Beginselen van 't Gebruik der Latynsche Taal in DUITSCHLAND. 568

ACHT-EN-TWINTIGSTE HOOFDSTUK.

Invoering van 't Gebruik der Latynsche Taal in DUITSCHLAND door 't CHRISTENDOM. 569

NEGEN-EN-TWINTIGSTE HOOFDSTUK.

Byzondere aanmerkingen, op de invoering der Latynsche taal in DUITSCHLAND door het CHRISTENDOM. 593

DARTIGSTE HOOFDSTUK.

Invoering van 't LATYN in DUITSCHLAND door 't ROOMSCHE en KANONYKE RECHT, en door de GENEESKUNDE. 620

EEN-EN-DARTIGSTE HOOFDSTUK.

Invoering van 't LATYN in DUITSCHLAND door de ARISTOTELISCHE FILOSOFIE. 636

TWEE-EN-DARTIGSTE HOOFDSTUK.

Invoering van 't LATYN in DUITSCHLAND door de Opkomst der GELEERDE LETTERKUNDE. 656

DRIE-EN-DARTIGSTE HOOFDSTUK.

Toepassing van al 't voorgaande op de BATAVIËREN, met eenige voorafgaande Aanmerkingen in 't voorbygaan. 686
VIER-

BLADWYZER DER HOOFDSTUKKEN

VIER-EN-DARTIGSTE HOOFDSTUK.

*Byzondere Gemeenschap der BATAVIËREN met andere
Volkeren, en voornaamlyk met de ROMEINEN.* 711

VYF-EN-DARTIGSTE HOOFDSTUK.

*Vervolg van 't voorige Hoofdstuk, en in 't voorbygaan
iets van de VRYE VRIEZEN.* 734

ZES-EN-DARTIGSTE HOOFDSTUK.

*Gemeenschap en vermenging der BATAVIËREN met de
FRANKEN, en uitbreiding der FRANSCH E Taal.* 761

ZEEVEN-EN-DARTIGSTE HOOFDSTUK.

*Invoering van 't FRANSCH in ons Land, en Overneeming
van FRANSCH E woorden in onze Taal.* 785

ACHT-EN-DARTIGSTE HOOFDSTUK.

*Voorbeeld der Romeinen in 't gebruik van 't GRIEK, en
Overneeming van GRIEK E woorden.* 805

NEGEN-EN-DARTIGSTE HOOFDSTUK.

*Voorslag van bepalingen op 't gebruik van 't FRANSCH,
en op de Overneeming van FRANSCH E woorden in onze
Taal.* 818

ZES-

ZESTIENDE HOOFDSTUK.

Nooddwang der Romeinen om tegen Germaanen bescherming te zoeken, by andere Germaanen.

§. I.

In 't *Voorige Hoofdstuk* hebben wy de *Romeinen* gelaaten onder de gedwongen² heerschappy der *Gothen*. Echter moet men ter eere van de *Germaanen* zeggen, dat die Heerschappy draagelyk genoeg was. *Theodoricus*, die veel' goede hoedanigheden hadt, en in 't jaar 484 zelf *Consul* in 't Oosten geweest was, deedt alles, om de gemoederen van 't *Roofsche Volk* te winnen, en ging, met zyn gevolg, gekleed op de *Romeinsche* wyze. Wanneer hy in 't jaar 500. met ongemeene pracht te *Rome* zyn² intrede deedt, gaf hy spelen en geschenken aan 't Volk, op de oude *Romeinsche* manier. In de Regeeringsvorm der *Stad* bleef alles ook genoegzaam op den zelfden voet, als 't geweest was. De Raadsheeren hielden den naam van *Patres Conscripti* en *Patricien*, (1) en de *Senaat* bleef nog in weezen, op geen minder² voet, dan te vooren onder de Keizers (2). Wyders hadt de Koning de begeeving

(1) PATRICIEN] Men leest by *Procopius lib. iv. Cap. 34. p. 660. C.* dat *Totilas*, als hy uit *Rome* trok, veele *Patricii* mede nam. Zie een *Senatusconsultum* onder *Athalaricus* by *Cassiodorus Var. ix. 15, 16.* De bevestiging van hun' besluiten stondt aan den Koning, en die noemt hen *Patres Conscripti*.

(2) KEIZERS] 't Is aanmerkelyk, dat de *Gothsche* Kon-

ving der Ampten, en zelfs de verkiezing of bevestiging van den Bisschop. (3) Ook was er een Koninklyk Amptenaar, die 't Recht der Hooge Overigheid waarnam, onder den naam van *Præfectus Prætoris*, of *Præfectus Urbis*.

§. 2.

Wat de *Consules* betreft; ik heb nagezocht, (4) hoe 't daar mede gegaan is, onder de Regeering van Odoacer, en de daar op gevolgde Gothsche. Doch schoon veele Geleerden (vooral, die op de *Codices* van Theodosius, en Justinianus, een Tydrekening hebben willen geeven) zich zeer vermoeid hebben met *Fasti Consulares* op te stellen, twyfel ik echter, of t' wel moogelyk is, daar van

ningen den naam van Keizer niet hebben aangenoomen. Waarsohynlyk hebben zy aan den Griexen Keizer geen' aansluit willen geeven, en 't Romeinsche Volk hadt of de wille, of de magt nog niet, om 't hen aan te bieden. Theodobertus, Koning van Austrasië, schreef zich naderhand, *Augustus* op zyn' munten. Zie Mascou XII. 41. p. 127.

(3) BISSCHOP] Mascou XI. 42. p. 69. In zyn' xvide *Aanmerking* verhandelt by deeze stoffe uit den grond, en toont, dat dit Recht geoeffend is geweest, eerst by de Keizers, naderhand by Odoacer, en eindelyk by de Gothsche Koningen, gelyk ook naderhand weder by de Griexe Regeering. Hy verhaalt ook, dat by de verkiezing een' somme Gelds aan de Gothsche Koningen gegeven wierdt, welk recht Odoacer reeds in 't jaar 483. by de aanstelling van Felix II. had vastgesteld.

(4) NAGEZOCHT] In de *Fasti Consulares* van Reland, en in 't Werk van Muratori, voor al in de *Aantekeningen* by den laatste. Die deeze naleezing uit liefhebbery wil overcyfferen, kan mogelyk noch meer licht vinden, in de *Fasti*, *Catalogi*, *Kronyken* enz. van Paruinius, Cuspinianus, Bucherius, Gothofredus, Almeloveen, enz.

van nette en zekere Lysten in dit tydperk te maaken, 1. Om dat het zyn kan, dat de naam van een' *Consul* nergens voorkomt, en dat hy echter in de waereld is geweest. 2. Om dat men, als de naamen al gevonden worden, niet altyd met zekerheid kan zeggen, of hy *Oostersche* of *Westersche* is geweest. Nu ik echter de moeite genomen heb, zal ik 'er van opgeeven, 't geen my is voorgekomen.

§ 3.

Zedert Constantinus weet men, dat van de twee *Consuls* de een te Rome, en de andere te Constantinopelen, woonde. Met de verdeeling van 't Ryk, is dat ook zo gebleeven, en de Oostersche en Westersche Keizers, maakten elk zyn' *Consul*. Toen nu Odoacer in 't jaar 476 aan de Regeering kwam, wilde hy in 't begin geen' *Consul* aanstellen, zo lang hy met den Keizer Zeno in onderhandeling was. Doch in 481, die handeling afgebrooken zynde, heeft hy 't gedaan van 481 tot 495, uitgezonderd alleen 't jaar 492, wanneer hy met den Gothschen Oorlog belemmert was. Echter in de twee laatste jaaren zyner Regeering (492. 493) is 't onzeker, of in die verwarring de *Westersche Consul* niet door den Griexen Keizer is aangesteld. De Gothsche Koning, Theodoricus, aan de Regeering koomende, volgde in de twee eerste jaaren (494, 495.) dat spoor, doch in de twee volgende (496, 497) vind ik geen' *Westerschen Consul*, maar wel in 498. In 499 (5) en 500 heeft hy het waarschyndlyk na-

(5) 499.] Op dit jaar is verschil. Reland stelt *Gibbus*, als West.

nagelaaten, om dat hy met Anastasius weder over hoop lag. Doch in 501. tot 517 heeft hy weder een' aangesteld, zelfs in jaaren, wanneer 'er geen in 't Oosten was, als in 504, (6) 509, (7) 510, (8) 514, en 516. sedert 517 vind ik een' groote verwarring. Op de Jaaren 519, 520, 521, 524, 525, en 534. zyn 'er twee, een in 't Oosten, en een in 't Westen (9). Doch in 518; (10) 528, 533, 535, 338, (11) 539 en 540 vind ik een' in 't Oosten, maar geen' in 't Westen: en daar tegen in 523, 526, 527, en 529, een' in 't Westen, maar geen' in 't Oosten. Nog meer. In 522. en 530 vind ik twee in 't Westen, en geen' in 't Oosten. In 531, 532, 536, en 537. vind ik 'er in 't geheel geen', (12) in 't Oosten, noch in 't Westen. Hier by is 't ook in 't Westen.

in

Westerfchen Consul: doch op 't jaar 500. stelt hy ook twee Oosterfche.

(6) 504] Reland stelt in tegendeel *Cetbaeus* of *Cetbegus*, als een' Oosterfchen. Doch Muratori bewyft uit *Ermodius*, dat hy een *Westerfche* was, een Zoon van Probinus, die in 489. Consul is geweest.

(7) 509] Ik reken *Importunus* voor een' *Westerfchen*, op 't geloof van Muratori. Reland uit zich niet.

(8) 510] Reland stelt hier ook een' Oosterfchen, *Eutharicus*.

(9) WESTEN] Reland durft zich op eenige niet verklaren, of ze Oosterfch of *Westerfch* zyn geweest, doch Muratori, of zyn Aantekenaar is stouter.

(10) 528] Op 't geloof van Pagi, doch andere noemen op dit jaar een' Oosterfchen *Magnus*.

(11) 538] Zie *Novell.* 74. By Reland staat 64. Moogelyk is 't een drukfout: Hy zet 'er ook een' *Westerfchen* by, *Kolufianus*.

(12) GRN] Dit was te vooren, zo veel ik weet, maar eens gebeurd in 't jaar 375. en men schreef dan dat jaar *Poft Consulatum* van die 't laaft geweest waaren. In den druk van Gothofredus van 't *Codex Theodosianus* staat door onkunde van deezen term, *Poft Consilium*.

in 541 gebleeven met Basilius, die naderhand *Patricius* is geweest: en in 't *Oosten* heeft Justinianus 't *Consulaat* ook geheel afgeschafft; in schyn, om dat het te veel koste, (*) doch in den grond, om dat hy alleen regeeren wilde. Naderhand heeft Justinus het Ampt, in 566, weder leevendig gemaakt, doch alleen zo, dat de Keizer 't bekleedde in 't eerste jaar zyner Regeëring, doch verder niet: en op dien voet is 't gehouden tot Heraclius, die de laatste is geweest. Alleen moet ik aanmerken, dat Karel de Grootte, toen hy den Titel van *Imperator* hadt gekreegen, deeze oude manier weder heeft willen vernieuwen, en zich *Consul* (13) genoemd, gelyk ook Lodewyk de Vroome, en anderen dit gevolgd hebben.

§ 4.

Ik twyffel, of deeze optelling de moeite, die zy my met myn zwak hoofd gegeven heeft, wel beloonen zal: doch 't geen ik van de *Consuls* gezegt heb, zal naderhand eenig licht kunnen geven, als ik van 't Ampt van *Patricius* zal spreken. Ik keer my nu weder tot de Gotsche Heerschappy, die onder Justinianus eindigde: doch die verandering koste den *Romeinen* bloed en elende. In 't Jaar 546, zo ras Totilas (de Gotsche Koning) beweëging van de Griexen zydē vernam, bezette hy de Stad, en bragt de in-
WOON-

(*) KOSTE] Zie Muratori op 't jaar 541. D. III. p. 449. n.

(13) CONSUL] Wy vinden in de *Praefatie* van zyn' Wetten: *Anno Regni nostri in Francia XXIII., in Italia XXVIII. Consulatus autem nostri primo.* Zie Barbeyrac *Histoire des Anciens Traitez*, II. p. 344. n. 8.

Wonders in een' vreeslyken hongers nood. Hy veroverde ze eindelyk, ontmantelde ze, en zou ze gansch verwoest hebben, zonder groote voorbidding. Doch hy nam 'er de voornaamste Inwoonders uit, en liet dus in die *Hoofdstad der Waereld* niet dan ledige straaten. Bellisarius quam 'er weder binnen, zondt de sleutels aan den Keizer, en Totilas, weder voor de Stad gekoomen zynde, wierdt afgeslagen. Doch Bellisarius 'huis geroepen zynde, nam Totilas 'er weder bezit van: en 't is aanmerkelyk, dat de Paus Vigilius (14) al toen ter tyd op de gedachten is gevallen om tegen de *Germanen* hulp by andere *Germaanen* te zoeken, dewyl hy een' Gezant aan den Frankischen Koning Childebert afzondt om voorspraak by Totilas te bidden, dat hy de Stad niet verwoesten mogt.

§ 5.

't Was eindelyk in het jaat 555, dat Narfes de Gothen verjoeg, en dus wierden de *Romeinen* weder onder de gehoorzaamheid des Griexen Keizers gebragt. De regeering van deszelfs Stadhouders (*Exarchen*) was zo streng, dat zy liever onder de Gothsche Regeering, (schoon die onder de laatste Koningen gansch niet zacht was geweest) gebleeven waaren. Ook moest het hen, zo zy nog eenig overschot van oude Romeinsche fierheid in 't bloed hadden, zeer onaangenaam zyn, dat de *Exarch* te Ravenna zyn zetel hieldt, en dat men dus zich niet eens verwaardigde *Rome* voor de Hoofdstad (15) te rekenen.

§. 6.

(14) VIGILIUS] Zie hier na §. XIV.

(15) HOOFDSTAD] De Longobardsche Koningen hebben ook hun' zetel te Ravenna verkooren.

Hoe de Regeering te Rome onder deeze Griexē Heerschappy eigentlyk bestaan heeft, is duister. Den naam van Republyk (16) schrynt men nog behouden te hebben: doch de Senaat hadt zyn luister verlooren. Het Ampt van Consul was, zo als wy § 111. gezien hebben) in 't jaar 541. vernietigd, zo wel in 't Westen, als in 't Oosten. Doch, dewyl men in den Oorlog met Totilas geleerd hadt, dat Rome niet onbezēt moest gelaten worden, laagen 'er Griex-Keizerlyke troepen in, over welke de Exarch een' Bevelhebber stelde, die Dux wierdt genoemd. By deezen Amptenaar voegde zich de Bisschop, wiens gezag toen al begon te groeijen, en deeze twee (†) schynen t'zaamen veel deel aan de Regeering gehadt te hebben, doch alles onder 't Oppergebied der Exarchen in naam der Keizers. Men ziet zelfs in 654, (*) dat de Exarch Cal-

lio.

(16) REPUBLIK] De Paus Gregorius I. noemt ze in een brief van 't jaar 592 aan den Bisschop van Milne Republika. Zie Mascon XIV. 27. p. 210. Dus noemt ze ook de Paus Honorius in 't jaar 628 de Allerchristelykste Republyk. Zie Muratori D. IV. p. 76. In 747: na de dood van Karel Martel, noemt de Longobardsche Koning Luitpand het Roemsche Volk ook met dien naam. Muratori D. IV. p. 333. En in 755. in een' briefwisseling van Paus Stephanus met Pipyn vindt men wederzyds den term van Respublica Romanorum. Zie denzelfden Muratori p. 359. uit het Codex Carolinus cap. 36 en Mascon's 24ste Aanmerking p. 236. Men kan daar uit echter geen' groote bewysredenen trekken. Men vindt zelfs plaatsen by Schryvers van de Middeleeuwe, daar 't Griexē Keizerryk zelve Respublica genoemd wordt. Nicephorus, qui Respublicam regebat, zegt Eginhard. p. 253.

(†) TWEE] 't Is waardig na te zoeken, of 'er ook niet een Praefectus Urbi is by geweest. zie p. 378.

(*) 654] Ik spreek niet van de eigen magtlyge behandeling van Bellisarius in 537 met den Paus Vigilius, die men in deszelfs leeven kan naleezen: om dat toen de Griexē Regeering noch niet recht gevelligd was.

liopas op Keizerlyk bevel te Rome komt, en den Paus met de sterke hand wegvoert, en tachtig jaaren daarna dreigde Keizer Leo 't zelfde aan Gregorius.

§. 7.

Doch quaalyk was Rome veertien jaaren weder onder de Griexe Heerschappy geweest, of men zag op nieuws een ander soort van *Germaanen* op 't Tooneel verschynen, naamentlyk de *Lombarden*: dezelve, zo men meent, die Tiberius naar de *Gasconade* van Paterculus (*) voor heen over de Elve hadt gejaagd, en die in laater' tyden na veel' omzwervingen, en veranderingen van woonplaats, tot in Stiermark, Hongaryën, enz waren afgezakt. Deezer Koning, Alboïn, aangelokt door Narses, die in ongenade gevallen was, viel in Italiën; en de Abaren (17) (ook een Noord *Germaansch* Volk) die het Griexe Ryk mede onder brandschatting gesteld hadden, doch niet genoeg naar hun' zin kreegen, voegden zich by hem, met meer andere *Duitsche Natiën*. Alles gaf zich aan hem over, en in 569 wierp hy zich op tot Koning van Italië, veranderende den naam van *Liguriën* in dien van *Lombardyën*. En dit was 't begin van 't Koninkryk der *Lombarden*, 't welk over de twee honderd jaaren geduurd heeft.

§. 8.

(*) PATERCULUS] II. 106. *Frañi Longubardi*, enz. Tacitus noemt ze ook *Mor. Germ.* 40.

(17) ABAREN] Sigonius de *regno Italiae lib. I. p. 4. l. 51.* meent, datze dezelve zyn met de Hunnen. Zie ook *Mascou XIV. 4 en 5.* en de 32ste Aaamerking, n. 3. p. 222.

§: 8.

Na Alboins dood (de Historie van Rosmond is bekend) maakten de Longobarden zich meester van Toscane, Spoleti; enz: en zouden *Romen* in 578. ook ingenoomen hebben, zo de Stad nie nog by geluk ontzet was. De *Romeinen* in deezzen schrik, terwyl zy dagelyks een' nieuwen aanval moesten verwachten, en de *Exarch* hen niet helpen konde, zonden Gezanten naar den Keizer Tiberius om bystand te bidden: doch die verschoonde zich, en hadt ook de handen vol genoeg met den Persiaanschen Oorlog. Echter liep 't noch beter af, dan men dacht. De Longobarden slooten in 584. met den *Exarch* een' Wapenschorffing, en 't schynt daar by ruim een' Eeuw gebleeven te zyn.

§. 9.

Het Jaar 726 is beroemd door een *Edict* van den Griexen Keizer Leo, waarby de *aanbedding* der Beelden in de Kerken verboden wierdt. Dit misbruik van onnoodige sieraaden was in de vierde Eeuw (19) in de Kerken ingekroopen, en in de

(18) **BURGERMEESTERLYKE]** Moogelyk is 't ook die van *Patricius* geweest, waar van ik nader spreken zal §. xv.

(10) **VIERDE EEUW]** Dat de Christenen in de eerste drie Eeuwen geen' sieraaden in hun' Verzamelplaatsen gehad hebben, is zeer natuurlyk. Zy hadden reden om alles, wat gelykenis met Afgodischn opschik had, met zorg te vermyden, en de armoede liet hen de magt niet om onnoodige kosten te maaken. Ook dorsten zy niets doen, dat in 't oog liep, uit vrees van vervolging. En wat sie-

122.

de vyfde (schoon met tegenkating en afkeuring der verstandigsten) algemeen geworden, in 't begin enkel met schilderyën of afteekeningen, en naderhand met beelden, eerst tot sieraad, Erinnerung of onderrechting, en allengskens tot een voorwerp van aanbidding, vooral, na dat men aan die beelden een' kragt van wonderwerken begon toe te schryven. Dit bygeloof hadt echter alleen voet gekreegen in 't *Oosten* (in de Griexe Kerk) doch in 't *Westen* niet verder, dan in Italië. Zelfs in de Griexe Kerk waaren de verstandigsten tegen 't *aanbidden*, en Leo gaf dit *Edict* niet zonder den raad der voornaamste Bisschoppen. (20)

§. 10.

Hoe 't zy, dit *Edict* veroorzaakte groote be-
roerten, niet alleen in 't Griexe Ryk, maar ook
in

raaden konden passen in onderaardsche holen en gewelven, daarzy dikwils steelsgewyze, dan hier, dan daar, hun' Godsdienst oeffenen moelten? Ik vraag eenvoudig. Meent men, dat zy, zo zy te Jerusaleem de regeering hadden gehad, den prachtigen Tempel voor den bestemden tyd zouden om ver-
re gewurpen hebben? zyn beelden en schilderyen, enkel tot sieraad, onzichtelyker dan Wapenschilden en Graftom-
ben! En zyn afbeeldingen op doek gevaarlyker, dan op glas? De afgodery is weinig te vreezen, daar de gemeente den Bybel mag leezen, en Gods woord hoort predikeu. Doch dit blyft vast, dat afbeeldingen van God niet alleen by de Wet van Moses klaar verboden, maar ook naar de natuurlyke reden zelve onbetaamelyk en onzinnig zyn. Dit haatte erkende Paus Gregorius II. zelf in den eigen Brief, dien hy in 726 aan den Keizer over deezen Beeldentwist schreef.
(20) BISSCHOPPEN] Zie Bower op het *Leeven van Gregorius den Tweeden*. D. III. pag. 472-733. en p. 585-592. en verder p. 579-604. en 705-714. en D. IV. p. 112-120. en 138-168. 183-191.

in Italiën. En wanneer dus Leo in 729 het zelve ook te Rome deedt afkondigen, maakte 't Volk een' opstand, brak des Keizers Standbeelden onstuimig aan stukken, en verklaarde hem niet meer te willen erkennen voor Opperheer. Naar 't verhaal van zommige Schryvers, deedt de Paus Gregorius de II. (21) zyn best, om de gemoederen te stillen. Doch men kan van de bezadigheid van deezen Paus weinig denkbeeld maaken, als men den brief leest, dien hy aan den Keizer schreef, en waar in hy den zelve bejegt, niet als een' Opperheer, maar als een' dommen schooljongen: en kan iets onbezuiderd zyn, dan de wensch: *Wy bidden Christus, dat hy u den Duivel op den bals zende!* (22) Verder is 't in de Historie twyfelachtig, of hy den Keizer in den Ban deedt: doch dat hy 't Volk verboodt aan den Keizer schatting te betaalen, wordt by Bellarminus, en anderen niet alleen erkend, maar zelfs gebruikt tot een bewys, dat den Paus ook Waereldlyke Heerschappy toekomt. Zelfs Anastasius, en anderen, stellen hierom op dit Jaar 't begin van de Pauselyke *Souvereiniteit over Rome*: maar 't is zo niet.

§. II.

(21) GREGORIUS II.] Zie Mascou XVI. II. en mede zyn 34ste *Aanmerking* p. 234. Naar 't verhaal van Anastasius heerfchte in ganfch Italiën een drift om een' ander' Keizer te kiezen, en dien met geweld te Constantinopelen op den troon te plaatzen: en dit heeft Gregorius II. moogelyk gestuit, als nog niet tydig. Doch men ziet hier reeds den grond van 't geen kort daar na gevolgd is.

(22) ZENDE] *Invocamus Christum, ut immittat Tibi Diabolum.*

§. 11.

Doch hoe 't ook zy, Luitprand, Koning der Longobarden, zyn' voorwaarden met het Griexe Hof gemaakt hebbende, voegde zich in 729. by den *Exarch*, belegerde Rome, en verpligte de *Romeinen* om zich weder aan den Griexen Keizer te onderwerpen. Ik vind ook, dat Gregorius de Derde, die in 732. in de plaats van den Tweeden, Paus wierdt, door den *Exarch* nog bevestigd is, en zelfs, dat zyn' Ordening eenigentyd heeft moeten uitgesteld blyven, om 't *Decreet* van die bevestiging af te wachten. Men ziet ook, dat deeze Paus zo hard niet draaft, als zyn voorzaat. Aanstonds in 't eerste jaar zyn'er Regeering wierdt in een zo genoemd *Concilie* te Rome beslooten nog een' pooging te doen, om den Keizer, zo men 't heette, te bekeeren, en in 't volgende jaar 733. waaren Gezanten met een' *Memorie* van 't Volk, en Brieven van den Paus op weg naar Constantinopelen, om aan 't Hof vertoogen te doen. Doch de vasthouding der Gezanten verbitterde de gemoederen, en de ongelukkige schipbreuk van een' ontzachelyke Vloot, die de Keizer tegen de oproerigen in Italiën in 734. hadt afgezonden, verminderde 't ontzag.

§. 12.

Men kan op dit jaar het tydperk stellen, dat men te Romem een Ontwerp maakte om een soort van *Republyk* op te rechten, met eigen' Magistraaten, waar van de Paus het Hoofd (23) zou

(23) Hoord] Doch niet als Opperheer, schoon Sigonius,
de

zou zyn: en schoon dat Ontwerp toen nog zyn volkomen beslag niet kreeg, schynt toch zedert dien tyd de band tusschen 't Oostersche Ryk, en de Romeinen genoegzaam verbrooken te zyn geweest; en by de verkiezing van Paus Zacharias in 741. is geen' bevestiging van Keizer of *Exarch* meê gevraagd. (24) Zo men echter naderhand nog met het Griexe Hof eenige *Complimenten* heeft gemaakt, (25) gelyk Zacharias in 743. een Gezantschap met zeer onderdaanige aanbiedingen naar Constantinopelen zondt, was 't al weder uit vrees voor de *Germaanen*. Luitprand, die in dit beroerde water viste, hadt reeds in 727. zich meester gemaakt van gansch Pentapolis. De Pauzen zagen

dec.

de regno Italiae lib. III. p. 64. l. 42. stout zegt, dat Romen en deszelfs omtrek toen aan den Paus is overgedragen.

(24) GEVRAAGD] Uit den Heer Voltaire p. 79. zou men begrypen, dat by de aanstelling van Pauzen, de bevestiging te Constantinopelen gevraagd zou zyn, tot na den tyd, dat Karel de Groote tot *Patricius* was verheeven. Doch Sigonius *lib. IV. p. 89. l. 50.* zegt duidelyk, dat aan den zelve by 't *Patriciaat* ook de verkiezing der Pauzen was opgedraagen, om de beroertens, die hy op rekening der Griexe Keizers zet, te voorkoomen. Ik zie onderwyl, dat de allerkundigsten gulhartig bekennen, niet net te weeten, wanneer eigentlyk de Heerschappy van 't Griexe Ryk over Romen heeft opgehouden, en op wat voet de Regeeringsvorm in dien tyd is gesteld geweest, Zie Muratori op 't Jaar 763 *D. IV. p. 378.*

(25) GEMAAKT] De Pauzen hadden daar toe byzonder belang, om de goederen, die zy in Siciliën en Calabriën hadden. Zie Bower, *Hist. der Pauzen. Deel III. p. 610. en 621.* In 't Gezantschap van 743. gaf de Paus niet alleen voor, den Keizer Constantinus voor zyn' Oppogheer te erkennen, maar liet zelfs veel betuigingen doen van zyn' geneidheid om des Keizers gezag in Italië te ondersteunen. Doch men gelieve aan te merken, dat Karel Martel toen gestorven was. Zie Bower *2. l. p. 647.*

deeze aangroejende magt der Longobarden, met veel wederzin. De verre afweezenheid van den Landsheer hadt het gezag des Bisfchops in Rome zo hoog doen opftygen. Doch wierdt de Koning der Longobarden eens meester van Rome, zou die zekerlyk daar zyn verblyf houden, en dus den Paus van naby in de kaart zien, 't welk in deszelfs kraam, gelyk men zegt, niet te pas quam. Eindelyk in 741. quam 't vuur, gelyk men zegt, aan de fcheenen: en Luitprand, verbitterd op de Romeinen (om dat zy de twee wederspanninge Hartogen van Spoleti en Benevento, die te Rome hun' schuilplaats hadden, niet wilden overgeeven) belegerde Rome, hieldt de Stad naauw ingeslooten, en verwoefte alles in de nabuurschap. In deeze benaauwde verflaagenheid, waaren de Romeinen (nu geheel van den Griexen Keizer afgefcheurd zynde) genoodzaakt weder op 't oude Ontwerp te vallen, daar ik reeds zo dikwils van gefproken heb, namentlyk om hulp tegen *Germaanen* te zoeken by *Germaanen*.

§. 13.

Volgens 't zeggen van den Heer Voltaire (26) is Paus Gregorius de Derdede *Eerfte* geweest, die op deeze gedachten is gevallen: doch gelyk ik meer dan ééns verklaard heb, dat het my aange-naam zal zyn, zo iemand de klippen, waar op ik in deeze woefte, en voor my onbekend geweest zynde zee, gestooten mogt hebben, gelieft

2211

(26) VOLTAIRE] *Abregé de l'Histoire Universelle* p. 57. *Le Pape Gregoire III. fut le premier, qui imagina de se servir du bras des François pour ôter l'Italie aux Empereurs, & aux Lombards.*

aan te wyzen , vertrouw ik ook , dat die beroemde Heer my niet quaalyk zal neemen , dat ik zyn' meening in dit punt moet tegen spreken. In 't *Dertiende Hoofdstuk* (§ XIII. n. 57) hebben wy gezien , dat van den beginne af aan , Cæsar daar toe 't voorbeeld heeft gegeven , en *Germaansche* hulpbenden , tegen *Germaan*en gebruikt. En in 't *Veertiende Hoofdstuk* §. IX. enz. hebben wy breeder gezien , dat de voornaamste , ja de éénige Staaatkunde der Romeinen , om zich tegen de *Germaan*en te verweeren , daar in bestaan heeft , dat zy hen verdeelden , door tweedracht , en zich van den een' tegen den anderen bedienden. Men vindt onder de latere Keizers oneindige *Tractaaten* , die met dat inzicht geslooten zyn. En om by de Franken te blyven , met betrekking tot Italiën , in 508 , wanneer de Gothen in Italië zich bevestigd hadden , zondt de Keizer Anastasius aan den Koning Clovis (27) een *Diploma* van *Consul* of *Patricius* met de goude kroon , en purperen rok , zekeryk met een inzicht , om hem tot vriend te krygen tegen de Gothen. Nog klaarder vinden wy in 535. een' Brief (28) van Justinianus , aan de drie Frankische Koningen , Childebert , Klotharis , en Theodebert , om bystand tegen de Gothen , verzeld van een aanzienlyk gezantschap , en groote geschenken. Het *Tractaat* (29) wierdt ook geslooten , maar niet gehouden. Dezelfde Justinianus zoekt in 551. by Theo-

(27) CLOVIS.] Zie Barbeyrac *Histoire des Tr. Anc. art.* 160. uit Gregorius van Tours en anderen.

(28) BRIEF.] By Procopius de *Bell: Gotb: l. 5. p. 319.*

(29) TRACTAAT.] Barbeyrac. *d. l. Art.* 179.

Theodebald, (30), den Zoon van Theodebert een *Alliantie* tegen Totilas, doch ook vergeefsch Naderhand, wanneer de Longobarden zich in Italië gevestigd, en groote veroveringen gemaakt hadden (§. viii.) zocht de Keizer Mauricius (in 't Jaar 544.) de hulpe van den Frankischen Koning Childebert; (31) doch die nam eerst geld van hem, en naderhand van de Longobarden; doch zelfs niet tegenstaande die trouwlooze behandeling, en na dat de Wapenschorsing met den *Exarch* reeds geslooten was, wilde de Keizer toch uit voorzorge tegende Longobarden, de gelegenheid niet verzuimen, van door tusschenkomst van Childeberts Zuster, die te Constantinopelen was, in 586. het verbond weder te vernieuwen.

§. 14.

Men ziet dus, dat Gregorius III. voorbeelden der Keizeren zelf voor zich hadt: en zo die aanzoekingen of afgeweezen, of van slecht gevolg waaren geweest, kon hy ligt begrypen, dat dit een' gansch andere reden hadt, dewyl de Frankische Koningen wel lust hadden om in Italiën op de Longobarden veroveringen te maaken, maar niet voor een' ander'. Hy hadt ook de voorbeelden van zyn' voorzaaten zo wel voor zich, als die der Keizers. Vigilius in 547. hadt een Gezantschap gezonden aan Childebert. (§. iv.) Zyn navolger, Pelagius, hadt Gontram, Koning van Bourgondiën, aangezocht. En in 568. hadden de Romeinen, misnoegd zynde van den

(30) THEODEBALD.] Barbeyrac, *d. l. Art. 198.*

(31) CHILDEBERT.] Barbeyrac, *Art. 230.*

den Griexen Veldheer Narses, reeds recht uit een' brief durven schryven aan de Keizerin Sophië, Zuster van Justinus II., waar in zy dreigden, dat, zo Narses niet t'huis geroepen wierdt, zy zich onder een' andere Heerschappy zouden werpen. Geen' andere Moogendheid kon hier toe in aanmerking koomen, dan die der Franken. En zo te vooren door lafheid, of veranderlykheid der Frankische Vorsten, niets van uitwerking met dezelve hadt kunnen beslooten, veel min uitgevoerd worden, vindt Gregorius thans alle de vereischte hoedaanigheden in Karel Martel.

§ 15.

Niets kan beweegelyker noch wanhoopiger zyn, dan de twee brieven, (31) die Paus Gregorius III. hem schreef: *dat de droefheid hem 't hart doorsneedt, dat een beek van traanen nacht en dag uit zyn' oogen vloeide, dat hy hem vermaande op zyn' zaligheid de ooren niet te stoppen voor zyn' gebeden, hem berweerende by den leevendigen God, en de Allerheiligste Sleutels der Graffted: van St. Petrus, om Gods beilige Kerk te koomen beschermen, en te verlossen van de rampen, die haar van alle kante benaauwden.* Hy beloofde hem daar tegen, dat de Prins der Apostelen, zo hy dit deedt, hem de Poorten van 't Koninkryk der Hemelen niet slui-

(32) BREVEN] Van deezen Paus, die een' plaats in den Almanak heeft gekreegen, wordt, als iets raars en verdienstelyx, verhaald, dat hy alle de Psalmen van buiten kon, en zyn styl is ook recht gepast tot klaagliederen.

X 5.

sluiten zou. Doch Karel scheen van de kragt der Pauzelyke Sleutelen geen' groote verbeelding te hebben, en bleef onbeweegelyk, tot dat de Paus hem door een plechtig Gezantschap met een' brief liet aanbieden. dat hy en 't Romeinsche Volk de gehoorzaamheid aan den Griexen Keizer geheel zouden afzweeren, en hem tot Beschermheer kiezen, met den naam van *Patricius*. (33)

(33) PATRICIUS] Sigonius (p. 68.) spreekt alleen van 't zenden der Sleutels van St. Pieter, doch dit is 't zelfde.

ZEVENTIENDE HOOFDSTUK;

*Opdragt der Romeinsche Heerschappy
aan KAREL MARTEL onder den naam
van Patricius.*

§. 16.

De naam van *Patricius* was aan 't Hof van Byzantiën een Eertitel, dien Keizer Constantinus heeft in 't gebruik gebragt. (34) 't Woord beduidt zo veel, als *Vader* (35) *des Keizers*. Het Ampt wierdt gegeven aan Keizerlyke Bloedverwanten, en andere Mannen van uitneemend aanzien, en ook dikwils aan vreemde (36) Koningen en Vorsten. De

(34) **GEBRAGT**] Casiodorus, die ten tyde van Theodoricus geschreeven heeft, (*Var. VI. 2.*) maakt van die waardigheid reeds melding.

(35) **VADER**] Πατήρ βασιλέως §. 4. *Inst: quibus modis pat. p. (I. 12) l. 5. C. de Consul. (XII. 3.)* Dit zyn *Etymologiën* op zyn Rechtsgeleerds, *Testamentum a testatione mentis, Posfessio, tanquam pedis positio, enz.*

(36) **VREEMDE**] Dus vind ik by Mascou, X. 37. *D. I. p. 503*, en by Muratori *D. III. p. 226 en 259.* uit Malchus, *Hist. Byzant. T. I. p. 93.* dat Odoacer in 't begin, (in 476.) zich vergenoegd zou hebben met zyn' Wingewesten in Italiën, onder dien Titel, in naame des Keizers te regeeren, dat ook de *Senaat* van Rome dit gaarn gezien zou hebben, en ten dien einde een Gezantschap aan Zeno zondt. Doch in de omstandigheden is duisterheid. En kort daar na (in 481) heeft dezelfde Zeno, aan Theodoricus, Koning der Gothen, onder andere geschenken, waar mede by hem te vrede stelde. den Titel van *Patricius* gegeven, en hem (in 484.) *Consul* gemaakt. Zie verder een' gansche *Lyst* van vreemde Vorsten, aan welke 't *Patriciaat* is gegeven, by du Cange op 't woord *Patricius*.

De *Patricius* droeg (37) een' goude kroon en purperen tabbaard, en hadt den rang boven de *Præfeti Prætorio*, en gelyk met de Patriarchen, (38) doch niet boven den *Consul*, in 't jaar van deszelfs Regeering. Het is dus een' groote dwaaling van de geene, die 't *Consulaat* en *Patriciaat* voor 't zelfde (39) neemen. 't Eerste was gedurende den Regeeringstyd aanzienlyker, doch 't was ook maar voor één Jaar, daar 't tweede voor 't leeven (40) was. Ook hadt de *Consul* maar één Amptgenoot, die dikwils de Keizer zelf was, daar 't getal (41) der *Patriciën* willekeurig was. Daar tegen hadt het *Patriciaat* duurzaame voorrechten, die een *Consul* niet had [Hy was ontslaagen van de Vaderlyke magt. (42) Hy was des Keizers eerste Staatsdienaar, (43) en by deszelfs minderjaargheid, of andere noodgevallen, hadt hy 't zelfde vermoogen, als de *Major Domus* in Vrankryk hadt, onder de Merovingische Koningen

(37) DROEG] Men kan de afbeelding van Karel den Grootten in zyn *Patricius*-Kleeding zien by Mabillon in *Suppl. diplom.* p. 40.

(38) PATRIARCHEN] De *Patriciën* hadden ook Wetgeevende magt, als de oude *Prætores*, en gaven *Ediçten* uit, die τὰ Ρωμαϊκά, genoemd wierden, gelyk die van de *Præfeti Prætorio*, τὰ Ἐπαρχικά, en die van de Keizers τὰ βασιλικά. Zie *Cujacius Observ.* vi. 10. *Heineccius Antiq. Rom.* I. XII 15. en de Voorrede voor 't IV de Deel van Muratori.

(39) 'T ZELFDE] Zie voorbeelden van Schryvers by Mascou *T.* II. p. 28. n. en zie ook onze *Vaderlandsche Historie.* D. I. p. 309 *Aantek.* 2.

(40) LEEVEN] Dit was ten minsten zo by de Gothen, doch wy leezen in 't *Codex Justiniani* van *Expatricius*.

(41) GETAL] Wy vinden *Primus Patriciorum*. Πρωτοπατρικος.

(42) MAGT] Zie de *Plaatzten* n. 36 Dit voorrecht hadt een *Consul* niet.

(43) STAATSDIENAAR] By de aanstelling, zel hem den Keizer: ik neem u tot myn' helper. Zie du *Cange d. h*

gen, gelyk men ook by de Bourgondiërs, Fränken, Gothen, Anglofaxen, enz: het woord *Patricius* aldus gebruikt heeft. (44) En 't is dan in dien zin, dat Justinianus (45) het den *hoogsten Eertrap* noemt, die voor alle andere *Waardigbeden* (46) *geschikt wordt*. Naderhand zyn de Keizerlyke Stadhouders in de *Provinciën* (47) ook zo genoemd, doch

(44) **HEEFT**] Zie den Abt du Bos *Hist. Crit. de la Monarchie Française* liv. VI. chap. x. p. 472 &c.

(45) **JUSTINIANUS**] *Sublimem Patriciatum* honorem qui ceteris antepositur l. 3. C. de Consul. (xii. 3). Volgens die Wet kon niemand *Patricius* worden, of hy moest eerst het *Consulaat*, of een Ampt van byna dergelyke waarde bekleed hebben: waar uit dan blykt, dat men *Consul* geweest zynde, zich niet vernederde met het *Patriciaat*. Dus wierdt de laatste Westersche *Consul* Basilius naderhand *Patricius*. Doch daar tegen vind ik ook, dat Theodorus in 't jaar 399. eerst *Patricius* was, en naderhand *Consul*, en 't zelfde vind ik van Theodoricus in 484. En die 't wil nazoeken, zal moogelyk meer voorbeelden vinden. 't Is dus niets wonders, dat zomtyds de zelfde Persoon van den eenen schryver, *Consul*, en van den ander *Patricius* wordt genoemd, gelyk by voorbeeld Senator, die in 't jaar 436 *Consul* is geweest, en by Theodoretus *Patricius* word genoemd. Zie *Muratori D. III. p. 116. n.*

(46) **WAARDIGHEDEN**] Ik heb echter vermoeden, dat 'er ook *titulaire Patricii* zyn geweest, gelyk men hedendaags het onderscheid ziet tusschen *titulaire* en *Werkelyke* Geheim-Raaden. En moogelyk (zo als 't met veele Ampten gaat,) zyn de voorrechten niet altyd evenééns geweest, maar van tyd tot tyd vermeerderd of verminderd, naar de willekeur der Keizers. Hoe 't zy, wy weeten 't niet recht, en alles wat ik 'er kan byvoegen, is, dat de Duitsche Keizers naderhand dien titel ook hebben blyven geeven aan hun Italiaansche Hoofdampテナaren. Dus vinden wy in 'de Historie van Amalphis op 't Jaar 952 Sergius, en op 959 Manfo, met den naam van *Imperialis Patricius*. Hier van nader.

(47) **PROVINCIEËN**] Dus vinden wy in den *Codex Carolinus*, in de brieven van Gregorius en Adriaan, *Patricius Italiae, Siciliae, Alanorum, Armeniorum*, enz. Narfes, Longinus, Sma-ragdus, Romanus, en veel anderen, hebben, als *Exarchen*, alle dien Titel gehad. En op dien voet zou 't ook geweest

doch byzonderlyk de twee, die na dat de Ryzzetel naar Byzantië verplaatst was, (48) in Italië wierden gezonden, en 't was dus de gemeene naam van den *Exarch* van Ravenna, die mede over *Rome* de bestiering hadt.

§. 17.

Tot dus verre is byna klaar genoeg, wat de waardigheid van een' Griex-Keizerlyken *Patricius* was. Doch 't is een' zwaarder' vraage, wat eigentlyk dit *Patriciaat* was, 't welk de Romeinen, zonder en buiten den Griexen Keizer, aan Karel Martel aanboden? Om die vraage te beantwoorden, heb ik hier de nodige boeken niet, en ik zie, dat de Geleerdsten, die alles, wat hier toe behoort, vlytig doorwroet hebben, zelf bekenen, dat zy 't niet weten, (49) Ik vermeet my dus niet deezen Gordiaanschen Knoop door te houwen: doch uit het weinige, dat ik 'er van en over geleezen heb, waag ik twee gisfingen, waar van ik aan den Leezer de keur laat, en welke ik beide aan zyn oordeel onderwerp.

§. 18.

Toen de regeering van de Gothen op den Grie-

weist zyn met Odoacer, zo 't geen Malchus schryft, waar is. Zie n. 36. By de Franken, en voot al by de Bourgon-diërs, betekende *Patricius* ook een' *Gouverneur* van een' Provincie, of een *Generaal* van een Leger. Zie ook van 't gebruik van deezen naam by de Franken Barbeyrac *Hist. des A. T. t. II. Art. 217.*

(48) VERPLAATST WAS] Zie de plaats van Constantinus Porphyrogenitus by du Cange *d. l. p. 269.*

(49) NIET WETEN] Zelfs Muratori *D. IV. p. 378. 457. enz.*

Griexen Keizer overging, wierden de *Senatoren* nog, als van ouds, in 't algemeen *Patricii* (50) genoemd. Totilas hadt 'er verscheiden weggevoerd, die na deeze verandering wederquaamen. 't Is niet noodig te zeggen, dat zekerlyk de waardigheid, die aan Karel Martel aangeboden wierdt, hooger zal geweest zyn. Ik zoek dus verder. Voor en onder de Gothen was 'er een *Præfectus Urbi* geweest, (51) en na 't eindigen der Gotsche Heerschappy is 't waarschylyk, dat die gebleeven is. Daar by was 'er, zo als ik §. vi. gezegd heb, onder de Griexe Keizers een *Dux*, die 't bevel hadt over de Krygsbezetting. Op en voor deezen tyd, in 't jaar 740, wanneer men den Hartog van Spoleti, (Trasimund) weigerde over te geeven, was 'er deeze bezetting, nog, en 't blykt zelfs, dat die een' sterke stem in 't Kapittel hadt, of men 't doen of laten zou. Ook moet deszelfs getal aanzienlyk zyn geweest, dewyl ze 't *Romeinsche Leger* wordt genoemd. By deeze Soldaaten was ook een *Dux*, (52) die met zyn

(50) PATRICII] Zie hier voor *Hoofdst. XVI. §. I.*

(51) GEWERST] Wy zien dit uit het *Senatus Consultum*, (gemeld § I. n. I.) 't welk door den Koninklyken *Præfectus urbi* in marmer gehouwen wierdt.

(52) DUX] Een' plaats van Anastasius in *Zacharia. p. 182.* (welke in de Historie meer dan ééns aangehaald wordt) brengt my op deeze overweeging: *Dum a prædecessore ejus Gregorio papa, atque ab Stephano, quondam Patricio et Duce, vel omni exercitu Romano, prædictus Trasimundus redditus non fuisset.* De woorden zyn dubbelzinnig te verstaan. Zyn *Stephanus* en *Dux* twee verscheiden' perfoonen, of is *Stephanus* de *Dux* zelfs? Dan zou 't hier op uitkoomen, dat hy wel eer in Griexen dienst *Patricius* en *Dux* geweest was, maar nu in *Romeinschen* dienst overgenoomen. In 't Oostersche Ryk was de naam van *Dux* ook zeer gebruikelyk. Doch hoe 't zy, by een' *exercitus* moet een *Dux* zyn.

zyn' Soldaaten zedert de voorgemelde beroerten naar alle waarschyndlykheid niet meer van den Keizer, maar van de Stad betaald is geweest. Zie daar de éénige twee Ampten, die my bekend zyn, doch geen van beide van dat aanzien en belang, om, 't geen men van Martel begeerde, te kunnen opweegen. Van andere Ampten vind ik niets, dat hier passen kan, en na Basilijus is dat van Westerschen *Consul*, zo verre my bekend is, vernietigd geweest.

§ 19.

Zou 't weezen (dit is myn eerste gissing) dat de Romeinen de Griexse Regeering (waarby 't oude *Consulaat* was afgeschafte,) nu geheel willende afschudden, op de gedachten zyn gevallen, om 't weder op te rechten, en aan Karel Martel aan te bieden, met deeze verandering, dat het niet voor één jaar, maar (eeven als 't *Patriciaat*) voor 't leeven zou zyn, waar in men dan ook moogelyk de reden vindt, waarom 't *Patriciaat* genoemd wordt? In de oude Republyk was 't *Consulaat* niet alleen de hoogste en vermoogendste Waardigheid (53) geweest: maar 't besloot in zich al 't gezag, gebied en vermoogen, dat de *Koningen* hadden gehad, en niet alleen dezelve Eertekenen, maar ook ook dezelve Rechten

(53) WAARDIGHEID] Genoeg is de ééne plaats van Ovidius *ex Ponto* IV. IX. 65.

— et [nullum] *Martia summo*
Altius imperium Consule Roma. videt.

ten (54) zonder eenige vermindering, alleen met dit onderscheid; 1° dat 'er twee voor één waaren, op dat de één den ander' mogt in 't evenwigt houden, en 2°, dat het maar voor één Jaar was, op dat het Ampt, welx *magt* niet bepaald was, ten minsten bepaald mogt worden door den *tyd*. (55) Zelfs onder de Keizers behieldt dit verdeeld *Consulaat* nog den naam van de *Hoogste Magt* (56): en men oordeele dus, hoe veel aanzienelyker 't wierdt, als deeze twee oude bepalingen weggenoomen wierden; en 't gezag op één hoofd gebragt. Op dien voet gaf het *Consulaat* een' waar Koninglyk vermoogen, en 't was dus een Ampt, dat Martel waardig was; een

(54) RECHTEN] *Omnia jura, omnia insignia. Livius II. 1. en Florus I. 9.* Dus noemt ook Cicero *de Legibus III. 3.* 't *Consulaat, Regium Imperium.* Vooral, wanneer de *Senaat* de *Consules* verzocht te zorgen, *ne quid detrimenti Respublica capiat*, hadden ze alle de *Souvereine magt* van een' *Dictator*, met recht van leeven en dood.

(55) TYD] MamerCUS by Livius IV, 24. *Temporis modus interponeretur, quibus juris imponi non posset.* Naar de redeheering van Livius zelf (IX. 18. en XXXII. 28.) is echter die bepaaing van tyd dikwils voor den Staat zeer schadelijk.

(56) MAOT] Suetonius hoemt het nog onder Caligula 't *Hoogste Ampt der Republyk, summa Potest. Reip. Calig. 26.* Zie meer' plaatzen van laater Schryvers in de *Nuven* van Schildius d. 1. De Keizers toonden ook een' soort van byzonderheit eerbied voor de *Consules*, die in Regeering waaren. 't Is de pyne waardig in de *Panegyricus* van Mamertinus aan Maximianus cap. 28. te leezen; hoe de Redenaar daar op praat, dat de Keizer, wanneer hy hem 'smorgens 't Hof quam maaken, van zyn' stoel was opgesprongen, en heir te gemoet gelopen, zeggende: *Goedert morgen, Grootachtbaare Burgermeester*, waar op hy hem gekoost hadt, en de hand gegeeven. Die woorden, *Ave, Amplisime Consul*, kan hy niet vergeeten. *Bloed Dat woord, raakt me aan de ziel!* zegt *Likkepoot* in 't *Blyspel, Loon naar Werk p. 11.*

een Ampt, het welk de Keizers (57) in persoon bekleed hadden, en zelfs op 't laatst alleen (58) voor zich gehouden.

§. 20.

Als men 't dus begrypen wil, schynt deze gisning in den eersten opslag éénevoudig, en aanneemelyk genoeg: en ik vind ook, dat by veele schryvers, hier van spreekende, het Ampt, dat aan Martel, en naderhand aan deszelfs Navolgers is opgedraagen geweest, het *Consulaat*, (59) en in de Nederlandsche Vertaalingen de *Burgemeesterlyke Waardigheid* wordt genoemd,

(57) KEIZERS.] Julius Cæsar is 't viermaal geweest, reeds *Dictator* zynde, en Augustus dertienmaal. Tiberius heeft de manier opgebragt, dat hy 't aannam, doch na eenige dagen, op zyn hoogst na drie maanden, weder nederleide. De volgende Keizers hebben dit ook dikwils gedaan, en 't was dan een' groote eer, voor die in hun' plaats quamen; (*Suffæti*). Nog wierdt die eer dikwils gesmaldeeld, en onder Commodus zyn vyf en twintig zulke *Consules* in één jaar geweest. Zie Dio *lib. LXXII. p. 822.* en Lampridius in *Commodo c. VI. p. 491.*

(58) ALLEEN.] Pompejus in 't jaar voor Christus 52 was 't *alleen*. Augustus hadt vellers, die hem wilden beduiden, dat het zyn' Majesteit krenkte, een' Amptgenoot te neemen, doch hy nam 'er twee voor één. Caligula hieldt het in 't vierde jaar zynere Regeering *alleen*: en Vitellius wilde 't altoos *alleen* behouden, neemende den Titel van *Consul perpetuus*. Sueton. *II.* Doch dit is niet nagevolgd. (Of Galerius in 311. *alle* *Consul* is geweest, of met Maximinus, daar over wordt getwift.) Maar naderhand by de Oostersche Keizers is 't meer in gebruik geweest. Théodosius was in 't jaar 411. *Consul* zonder Amptgenoot, Anthemius in 468, Zeno viermaal, in 473, 474, 475, en 479. en zie verder 't geen ik gezegd heb *Hoofdstuk XVI. §. III.*

(59) CONSULAAT.] Zie hier voor §. XIV. n. 32. en de *Vaderlandsche Historie D. I. p. 309.* en 421.

noemd, zonder echter daarby té voegen; dat het *zonder Aanspigenoot*, en voor 't *leven* was, 't welk 't groote onderscheid van vermoogen maakt. De éénige zwaarigheid blyft, dat ik geen' noodzaakelykheid begryp, waarom men 'er den titel van *Patricius* aan gaf. Deeze naäpung van een' Eeretitel, (60) dien de Griexe Keizer alleen geeven kon, moest by 't Griexe Hof voor een' trotseerende belediging opgenomen worden, te meer, daar 't woord zelfs tot des Keizers Persoon (61) betrekking hadt. En de *Romeinse* hadden met het Griexe Hof alle banden van ontzag zo verre nog niet gebrooken, om de Vyandschap onverzoenlyk te willen maaken, zo als ik aanstonds nader zeggen zal.

§. 21.

Zo de Leezer (om deeze zwaarigheid) deeze eerste gissing niet gegrond vindt, waag ik een' andere, waar in deeze zwaarigheid wegvalt. Des Keizers Stadhouder of *Enarch*, onder wiens gebied *Rome* behoorde, voerde (zo als ik §. xvi. gezegd heb) by uitneemendheid den Naam van *Patricius*; en de Keizers hadden zelfs voorheen dikwils die Waardigheden Titel aan *Germaansche* Vorsten aangeboden, (62) met dat oogmerk, dat die hun' *Itallaansche* Staaten onder dien naam beschermen,

en

(60) EERTITEL.] Men verbéelde zich eens, dat onze Regeering in de Spaansche Beroerten aan' een' vreemd' Vorst de order van 't Gulde Vlies hadt willen opdraagen.

(61) PERSOON.] *Vader des Keizers*. Zie n. 35 en voeg 'er by den zelfden *Marcou Anm. XXXIV. p. 236, 237. n.*

(62) AANGEROEDEN.] Zie *Hoofdstuk XVI. §. XIII. n. 27.*

en te gelyk een' afhankelijkheid van 't Griexe Keizerryk erkennen zouden. De *Romeinen* hadden (zo als ik reeds gezegd heb) nog groote reden om 't Griexe Hof te ontzien, en 't was ook veel gewaagd een' zo hacchelyke stap te doen, dewyl men niet verzekerd was, dat Martel de aanbieding zou aanneemen, en hy ook sterven kon, gelyk 't ook waarlyk kort daar na zo gebeurd is. 't Was dus voorzigtig, een' weg open te houden om zich altyd te kunnen verschoonen, dat men, geen ontzet van zyn' natuurlyken Heer kunnende hoopen, en echter zonder uittel bescherming nodig hebbende, uit nood gedwongen was geweest, zyn' toevlucht te neemen, daar men konde, in de hoope en meening, dat Martel de zaaken edelmoedig zou behandelen: doch dat men, om 's Keizers Recht in zyn geheel te houden, deezen Titel hadt verkooren, en niet dien van *Keizer*, 't welk niet hadt kunnen geschieden; zonder met het *Griexe Hof* plat te breeken: hoewel ik zeer twyffel, of die verschooning te Byzantië gegolden zou hebben, om redenen, die ik §. xxiv, nader verklaaren zal.

§ 22.

Zo ik 't hier mede ook nog al niet geraaden heb, zal ik op den zelfden grond (nám: dat *Patricius* de gewoone Titel van den *Exarch* was) éénvoudig zeggen, dat men moogelyk zich vergeeffsch 't hoofd breekt met hier in zo veel' fynheid te zoeken, en dat de *Romeinen* in die persfende verlegenheid, waar in zy waaren, (zonder de gevolgen, die 'er uit getrokken, of de uitleggingen, die 'er op gemaakt konden worden, te zorg-

zorgvuldig te weegen en te wikken) blindeling den naam hebben aangegreepen, dien zy gewoon waaren. En ik kan dit niet beter ophelderen, dan met het voorbeeld van ons eigen Vaderland, daar men, na de afzweering van Spanje, den gewoonen Naam van *Stadbouder* gehouden heeft. Ook komt het in de Ampten niet aan op den naam, (63) maar op de Narichtbrieven of Verdragen, waar op de Amptenaars aangesteld worden, zo verre die door 't *Gebruik* niet veranderd zyn. En 't ongemakkelykste is, dat de naamen by de Schryvers, en by de Heeren zelf, dikwils door malkanderen verward (64) worden.

§. 23.

(63) NAAM.] Zie onder anderen Justinianus *Novella* 24, en 25. Augustus was *Souverein* onder den naam van *Princeps*, en Cromwel onder dien van *Protector*. Daar tegen is dikwils 't woord *Souverein* gebruikt in veel bepaalder' zin, dan tegenwoordig. Aan Prins Willem den Eersten wierdt die hoedanigheid gegeven in 't *Verbond van Verééniging tusschen Holland en Zeeland*, van 25 April 1576. En hoe belacchelyk zou 't tegenwoordig voorkomen, zo een *Gouverneur van Surinaame* zich *Souverein* liet noemen! Nochtans vind ik in 't jaar 1665, dat die Titel wordt gegeven aan den Heer Phillip Julius Lichtenberg. Zie 't *Privilegie der Jooden*, in 't *Surinaamsch Recueil*, Deel III. *Carilba*. p. 52. Zie verder, 't geen reeds van de waardy, die 't *Gebruik* aan Titels geeft, gezegd is, *Hoofdstuk* II, §. VIII. n. 24. p. 67.

(64) VERWARD.] By voorbeeld Clodovus (in 509) kreeg van Keizer Anastasius den Titel van *Patricius*, en van dien dag wierd hy genoemd *Consul en Augustus*. Hoe hangt die aan malkanderen? Zie Gregorius Turonensis *Gesta Francor.* p. 705. Mascou XI. 14. p. 28. *Vaderlandsche Historie* D. I. p. 308. enz. Barbeyrac *Hist. des Anc. Tr. t. II. art. 160.* enz. Moogelyk kan dit eenige verklaring vinden uit het geen ik gezegd heb. *Hoofdst.* XVI. §. III. n. 13. en zeggen zal in 't *Achtende Hoofdstuk* §. XII. n. 16. ou Bos heeft 'er een ganfch *Capittel* van. *Hist. Crit. Tom. III.* nog zal ik 'er nader van spreken in de *Bylaage op Hoofdst.* XIX.

Y 3

De meening der Romeinen is geweest, een' *Befchermer* te zoeken, en deeze befcherming was 't, die zy van Martel afbaden, en 't is dus geen wonder, dat het woord *Patricius* door 't gebruik de betekenis van een' *Befchermer* (65) heeft behouden, en dat men dikwils de woorden *Patricius* en *Defensor* t'zaamen gevoegd vindt, schoon anders 't woord in den grond het niet uytdukt. (66) Doch de vraag is, wat was 't eigentlyk, dat men, als een' belooning van deeze befcherming, aanbodt? Groote Heeren zyn niet gewoon veel voor niet te doen, en houden veel van de *ongenoemde Contracten*: en by gebrek van verzoekende Aanbiedingen waaren voorige Aanzoekingen buiten uitwerking gebleeven, zo als *Hoofdst. XVI. §. XIII* en *XIV.* gezien is. Met wat verwen men dus 't werk dan ook mag hebben willen bekleeden, myns oordeels (onder verbetering) is de meening der *Romeinen*, en de meening van Karel Martel klaar geweest, dat hy over hen 't zelfde *Oppergebied* en *Opperrochtschap* zou hebben, als de *Exarchen* hadden gehad, en NB: niet op den naam (67) des Griexen Keizers, (schoon zy die

(65) BESCHERMER.] Zie de *Vaderlandsche Historie* D. I. p. 421. *Ann.* 6. en voeg 'er by Muratori IV de deel p. 457, 476, en 493. In dien zin hebben zekerlyk de Keizers naderhand dien Titel begreepen, Zie §. XXII. n. 64, en de Bylage op Hoofdst. XIX.

(66) UITDRUKT.] Gelyk de Keizers 't hebben willen afscheiden van *Pater Imperatoris*, (Zie §. XVI. n. 36. zou 't hier hebben kunnen gezocht worden in *Pater Patrie*.)

(67) NAAM.] Ik moet my verwonderen, dat Muratori op 't Jaar 798. p. 483. geneigdheid toont, om te gelooven, dat Karel Martel, en deszelfs navolgers, by de Aanneeming van

die achterdeur, zo 't qualyk afliept, openhiel-
den, zo als ik §. XXI. gezegd heb.) maar wel
deegelyk met vol recht, en onafhangkelyk.

§. 24.

De begeevening van den Titel van *Patricius* al-
leen is een groot bewys (68), dat zy zich volkoo-
men

van deze Waardigheid, een Vergelyk met den Griexen
Keizer gehad zouden hebben, om ten aanzien der Stad Rome,
en 't daar by behoorende Hertogdom onder hen, als Stadhouder,
te staan. Dit strydt vlak tegen den Brief, dien hy zelf aan-
haalt, waar in duidelyk staat: *relictis Imperatoris Dominatione*.
Hy betoont wel zelf op veele plaatsen, dat het moeelyk, en
niet onmoogelyk is, in die duisterheden, een toereikend
licht te vinden, doch de *Brief van Aanbieding*, is een vaste
baak, om op te zeilen. De plaats van den *Continuator Fre-*
degarii cap. 10. kan hier tegen niet gelden, om dat het on-
zeker is, of men leezen moet, *ad partes Imperatoris recede-*
ret of *a parte*. Zie Mascou *Aanm. XXXIV. p. 233. d.* Voor my 't
dunkt my klaar genoeg dat het Werkwoord *Recederet* beter
past by *a*, dan by *ad*. Vooral word dit opgehelderd door de
eigen' woorden van Anastasius (*p. 136.*) die, schoon een
groot Pauzenvriend, klaar zegt, dat Gregorius III. *Rome*
en gansch Italiën optoekte om van de Griexe Heerschappy
af te gaan. *Romam cum tota Italia ab istius (Leonis) Im-*
perio recedere faciens; en zelfs dat hy zich tegen den Keizer
wapende, als tegen een' Vyand, *quasi contra hostem*. Zie
Barbeyrac *Histoire des Anciens Traitez*, T. II. p. 284.

(68) BEWYS.] Ik redeneer op de gronden, zo als onze
Voorouders in 't Vaderland geredeneerd hebben, en 't ge-
val heeft veel' zelykheid. Zy stelden tot een' grond, dat
wanneer een Vorst de bezwooren' Voorwaarden zyner Re-
gering brak, het volk, geen ander middel ziende, om
zyn' vryheid te bewaaren, recht had om den zelven by
wettig besluit, der Staaten van den Lande te verstoeten. (Zie
de *Resolutie* van 26. Juny 1581.) Doeh zo lang dit niet ge-
schied was, en zy nog niet verklaard hadden des Lands Re-
gering zelf in handen te neemen, hebben zy zwaarigheid

men van de Griexe Heerschappy ontslaagen rekenden. En zo hier over de minste twyffel nog mogt overblyven, kan men (om de rechte waarheid te weeten) den *Brief* (69) *der Aanbieding* zelve leezen by Baronius op 't Jaar 740, alwaar men viuden zal, dat de Aanbieding bestont in een' afzweering aan 't gebied des Griexen Keizers, en een duidelyke volkoomene onderwerping aan dat van Karel Martel. Wy vinden dus, dat by Gregorius II. aan den zelfde Karel Martel, en naderhand by Stephanus II. aan Pepyn, en by Adrianus en Leo III aan Karel den Grooten, eer hy nog tot Keizer was uitgeroepen, de Sleutels van St. Pieter, met den Standaard der Stad gezonden zyn, 't welk de gewoone eerbewyzing aan de *Exarchen*, en dus een teken van onderdaanigheid was. Ook wierden zy van de Romeinen *nostri Domini* (70) genoemd, en zy noemden zelf

gemaakt, den Titel te geeven van *Stadbouder*. Deeze aanmerking is ook gemaakt op de groote Vergadering van 1651, doch by Vriesland tegen gesproken, Zie Aitzema *Herstelde Lecus* bl. 91. IIde Deel bl. 541. *Vad. Hist. D. 211. p. 170.* Mathias in 1577. wierdt beroepen op den naam van *Gouverneur Generaal*, en Anjou in 1578. op dien van *Bestbermbeer*. Prins Willem de Eerste was reeds des Konings wettige *Stadbouder*, en hy heeft dien Titel behouden. En tot de afzweering toe, zyn de *Placaaten* gegeven op 's Konings naam.

(69) BRIEF.] Zie Muratori op 't Jaar 741. *D. IV. p. 322. Claves, quas vobis ad REGNUM direximus.*

(70) NOSTRI DOMINI.] Men kan hier van nog een overblyfel zien in 't Lateraansche Paleis, nam: een' Schildery in Mosaïk werk, waar in St. Petrus verbeeld wordt, met Paus Leo. die 't Paleis gebouwd heeft, aan der rechte, en Karel, die toen nog *Patricius* was, ter linkerzyde. Boven Karel staat, *Nostro Domino Regi Carolo*. Ik wil echter daar uit geen vast bewys trekken: want in den *Brief* aan Pepyn in 763. (*Cod. Car. ep. 36.*) noemden de Romeinen den Paus ook

zelf de Stad *onze Stad*, en 't geen opmerking verdient, zy schreeven zich niet enkel *Patricius*, maar *Patricius Romanorum*. (71)

§. 25.

Immers van Karel den Grooten toonen de meeste oude Schryvers van meening te zyn, dat hy onder diep naam, eer hy nog dien van *Keizer* kreeg, reeds volkoomen 't Oppergebied (72) heeft gehad: en 't blykt ook by de stukken, dewyl de Paus Leo hem (nog *Patricius* zynde) in 746. verzocht, gezanten naar *Rome* te zenden om 't volk (dat aan 't muiten was) den Eed van getrouwheid en *onderdaanigheid* af te neemen: gelyk ook Karel kort daar na, op Leo s'klagten van mishandeling, te *Rome* quam, om de zaken te onderzoeken en de schuldigen te straffen, met

nofter Dominus. Veelen willen hier uit bewyzen, dat de Paus toen de Opperheerschappy te *Rome* hadt, doch ten minsten blykt daar uit, dat de *Romeinen* geen' Griexe Heerschappy meer erkenden. Musatori redeneert hier over met veel gemaatigheid D. IV. p. 377. 378.

(71) ROMANORUM.] Zie du Cange, d. l. p. 269. Dit is een groot onderscheid, en als men by 't woord *Patricius* een byvoegzel van een Land of volk vindt, (*Seleucia, Africa*, of *Alanorum, Armeniorum*, enz: betekent het, dat hy 't gebied daar over hadt.

(72) OPPERGEBIED.] *Carolus Magnus Patricium fuisse Romanorum, iisque N: B: hoc nomine Imperitasse, infinita Diplomata & Historici testantur.* Bignon ad *Marculf.* p. 919. Zie Spener *Duitsche Staats Recht lib. II. Cap. I. § 7. p. 19. n.* en *Cap. II. §. 1. p. 53.* Conringius de *Germ. Imp. Rom. Cap. VI. p. 31.* en vooral Muratori zelf D. IV. p. 457. enz: 476, en 493. Voeg hier by Barbeyrac *Histoire des Anciens Traités, tom. II. p. 310, 311.*

met al 't gezag van een' *Opperrechter*. 't Verdient ook by deeze gelegenheid aanmerking, dat lang daar na, wanneer de Keizerlyke Titel reeds aan Karel den Grooten, en zyn' Navolgers was opgedraagen, men echter nog vindt, (73) dat zommige Keizers den Titel van *Imperator* en *Patricius* 't zaamen gevoerd hebben, zelfs na de vernieuwing van den Keizerlyken Titel aan Otto. Wanneer ook de *Romeinen* naderhand tegen de *Duitsche* Keizers, aan 't muiten sloegen, namen de Aanvoeders den Titel van *Patriciën*, (74) 't welk, zo als de Schryvers zeggen, de magt van *Opperbeer* te kennen gaf. Van welk alles ik breeder zal spreken in de *Bylage* op 't *XIXde Hoofdstuk*.

§. 26.

Door Martels schieelyk gevolgde dood, (75) is moogelyk de plegtigheid der inhuldiging achtergebleeven. Immers men leeft er niets van. Echter zyn komst, zo aanstonds op de aanbieding, laat geen twyffel over, of hy heeft het *Patriciaat* aan-

(73) VINDT.] Zie *Spener Duitsche Staats Recht*, lib. II. Cap. I. §. 6. p. 21, en du Cange d. l. p. 271.

(74) PATRICIËN.] Wy vinden dus Albericus, Crescens, Jordanes, enz: Zie ou Cange d. l. p. 272. daar hy een' plaats bybrengt uit een Brief van den Paus Lucius, *Patricium ad-jacisse, atque omnia ei, tanquam principi, subjecisse.*

(75) DOOD.] Zie Muratori d. l. p. 322, en Mascou: lib. XVI. Cap. 20. p. 306.

aangenoomen , (76) en dus is met Martel de grond gelegd , waar op naderhand met Pepyn en Karel den Grooten is gehandeld. (77) Doch dewyl door Martels dood het gansche Staatsbewerp van de Romeinen en den Paus eensklaps in duigen lag , moet men zich niet verwonderen , als men vindt , dat zy kort daar na 't Griexe Hof weder aanzochten.

(76) AANGENOOMEN] Of hy zou 't ten minsten , zo hy hadt blijven leeven , aangenoomen hebben. Karel de Grootc, en Lodewyk de Vroome in de *Aßen* (waar van Mascou spreekt in zyn' XXXVI. ste *Aanmerking* n. VI. p. 237. getuigen van hem , dat hy de zorg en bescherming der Kerke van St. Petrus op zich genoomen heeft. Hy zal 't een niet aangenoomen hebben zonder 't ander. *Do, ut des*, Zie §. XIII.

(77) GEHANDELD] Na dat dit Hoofdstuk algemaakt, en reeds ter Drukkersste verzonden is , zie ik in de *Letter-Courant* van 16 Decemb. dat in een *Recueil der Academie van Rochelle* een *Memoire* is uitgekoomen van den Heer *Le Febvre de St. Marc sur le pouvoir, que la dignité de Patrice donnoit aux Exarques de Ravenne, & sur la sorte d'autorité, que les Romains eurent intention de deferer à Charles Martel, a Pepin à Carloman, à Charles Magne, en les declarant Patrices des Romains*. Had ik die *Memoire* moogen zien, zou ze my zekerlyk veel moeite bespaard hebben, ik heb 'er om geïchreven, doch ze niet gekreegen.

ACH.

ACHTIENDE HOOFDSTUK.

*Vrywillige Onderwerping der Romeinen
aan de Germaanen onder KAREL
DEN GROOTEN , met den
naam van Keizer.*

§. 1.

Wy hebben in 't vorig Hoofdstuk de Romeinen, die Heeren van 't Heelal, (1) in de allernaarste verlegenheid gelaaten, door de schielijke dood van Karel Martel. Luitprand, die reeds op deszelfs voorstellingen, of bedreigingen terug was getrokken, bereidde zich om op hen weder aan te vallen, en Martels Zoonen, Karloman en Pepyn, hadden de handen zelf te vol, om de bescherming van Rome tegen de Longobarden te kunnen voortzetten. Onderwyl hadden de Romeinen den stap gedaan, van 't Patriciaat aan een' vreemd' Vorst aan te bieden, en aan 't Keizerlyk Hof een' klaare blyk van afval, en dus een zaakelyk misnoegen gegeven. Ook hadt de Keizer Konstantinus reeds gedreigd een Leger te zenden tegen de Romeinsche oproermaakers.

§. 2.

De nieuwe Paus Zacharias toonde in deezen nood,

(1) HEELAL.) Zie Suetonius *Aug.* 40. uit Virgilius *Æn.* I 286.

Romanos rerum Dominos gentemque togatam.

De Keizers hebben zich ook *Rerum dominos* zo gendemd. 1, 9 *D, ad leg. Rbod.* (XIV. 2.) Zie een' scheepslanding met voorbeelden van diergelyke uitdrukkingen by Pheffinger *Jus Publ. lib.* I. tit. IV. p. 375.

nood, dat hy een bequaam Staatman was, en zich naar den tyd te schikken wist. Aan de eene zyde (schoon hy de eerste *Roomsche* Bisschop was, die zonder bevestiging van den Keizer, of den *Exarch* verkooren wierdt) zondt hy, zo dra hy geordend was, een plegtig Gezantschap naar Konstantinopelen; en verklaarde niet alleen den Keizer te erkennen voor *Rome's* wettigen Opperheer, maar beloofde ook deszelfs gezag in Italiën op alle wyzen te zullen ondersteunen. Zo men 't getuigenis van Anastasius geloofst, wierden de Gezanten (2) ook wel ontfangen. Doch de waarheid is, dat het Griexe Hof door den Oorlog met de Saraceenen, den opstand van Artabasduus, en de Kerktwisten gansch in verwarring was: gelyk ook 't volk meer dacht op de behouding van de Kerkbeelden, dan van de Ryxlanden. Aan de andere zyde, om Luitprand te vrede te stellen, bewerkte de Paus, dat de *Romeinen* den Hartog van Spoleti niet alleen verlieten, maar zelfs hielpen vervolgen, waar op een' vrede geslooten wierdt. Zy zagen echter met schroom, dat des Konings oogmerk was, zich van alles, wat nog in Italië tot het Griexe Ryk behoorde, meester te maaken. Doch Zacharias, die zeer welspreekend was, hadt het geluk van hem door beweegelyke voorstellingen te wederhouden, en verzuimde ook weder niet dit aan 't Griexe Hof, als een' grooten dienst (gelyk 't ook was) te doen gelden. De voorstellingen van den Paus dedden ook in 748. de zelfde uitwerking op 't gemoed van Rachis,

Luit-

(2) GEZANTEN.) Zie korthedshalven Bower D. III. p. 642. enz.

Luitprands navolger, die zeer (3) bygeloovig was.

S. 3.

Aistulphus, de navolger van Rachis, bevestigde de vrede met de *Romeinen*, doch zy betrouwden hem niet, en de Staatkundige Zacharias, de noodzaakelykheid ziende, dat men een' magtigen beschermer tegen de Longobarden nodig hadt, wende zich tot Pepyn, dien hy aanspoorde (4) om zyn' Koning Childerik in een' Klooster te steeken, en zelf de Fransche Kroon te neemen. Dit geschiedde ook in 't jaar 752. Onderwyl stierf de Paus, en zyn navolger Stephanus II vernieuwde de vrede met Aistulphus, die zyn oogmerken ontveinsde. Doch 't volgende jaar de Stad Ravenna ingenoomen, en van 't gansche Griexe *Exarchaat* ('t welk omtrent twee eeuwen geduurd hadt,) een einde gemaakt heb-

(3) BYGELOOVIG.) Hy leide ook kort daar na zyn' Kroon neder, en ging in een klooster. Dit was de *mode* in dien tyd. Carloman, Karel Martels broeder, was ook twee jaaren te vooren te *Rome* gekoomen, en hadt het zelfde gedaan.

(4) AANSPOORDE) Men zegt, dat zyn *advies*, als Godgeleerde, was, dat *die de magt hadt, ook de Kroon moest hebben*: Een' stelregel, die hy zekerlyk uit de Brieven van Petrus niet geleerd hadt. 't Is opmerkelyk, dat de Heer Voltaire, die anders de Pauzen niet verschoont, twyffelt, of dit waar is: en dat daar tegen Sigonius, een groot Pausgezinde, het bekend, *de Regn. Italia p. 74. l. 98.* zelfs met een' *Gesornade*, als of Pepyn de Kroon aan den Paus schuldig was. Dezelfde zwetzerij vindt men in 't *Fus Canonicum. Decret. Gratiani, Causa XV. qu. 6.* Onze Bonifacius is in die onderhandelling tusschen Pepyn en den Paus gebruikt geweest. Zie de *Vadoriansche Historie D. I. p. 406.* uit de brieven van Bonifacius.

hebbende, vorderde Aistulphus van de *Romeinen* dezelfde onderdaanigheid, die zy aan den Griexen Keizer schuldig waaren geweest. Dit geweigerd zynde, belegerde hy *Romen*, en verwoefte de nabuurige Steden en 't platte Landt.

§. 4.

De *Romeinen*, aldus weder in dezelfde benaauwdheid gebragt zynde, als over twaalf jaaren, volgde Stephanus 't spoor van zyn Voorzaat, en na eerst door een' brief by Pepyn hoogte genoomen te hebben, reisde hy eerst na Pavia, om nog (was 't mogelyk) den Koning Aistulphus tot een vergelyk met den Griexen Keizer te beweegen; en dit mislukt zynde, ging hy zelf in 754 naar Vrankryk, en wierp zich aan Pepyns voeten, om hulp voor St. Petrus te bidden, die hem ook beloofd wierdt. Hy zalfde dus Pepyn te St. Denys tot Koning van Vrankryk, en bekleede hem te gelyk in den naam van 't *Roomfche* volk, met de waardigheid van *Patricius*. En om niet weér voor één anker te leggen (waar van men door Martels dood het gevaar ondervonden hadt) gaf hy ter zelfder tyd dien titel ook aan Pepyns twee zoonen, Karel en Karloman. Ook vergat hy by die gelegenheid zyn' eigen belang niet, latende door Pepyn, en deszelfs zoonen een verdrag tekenen, waar by beloofd wierdt, dat de plaatzen, die men op de Lombarden veroveren zou, niet aan den Keizer wedergegeeven, maar aan den Pauselyken Stoel, op den naam van St. Petrus, geschonken zouden worden. Dit eigen belang was ook zekerlyk de reden, waarom hy (niet tegenstaande Aistulphus voorwaarden aanbodt,

boodt, die voor de Stad *Rome* voldoende waaren) alle vergelyk omverre ftiet, en ook by Pepyn bleef, om de plaatzen, die te veroveren ftonden, aanftonds in bezit te neemen.

§. 5.

Pepyn trok te veld, (fchoon tegen den zinn van zyn' Raaden) en dwong Aiftulphus om een' vrede te tekenen, waar by die aiftand beloofd wierdt: doch zo ras de Lombard de plaatzen hadt, veranderde hy van toon, en verre van iets te geeven, berende hy in 755. de Stad *Romen*. Hier op weder een' nader brief, uit naam van den Paus, en 't geheele Roomsche volk aan Pepyn, en zyn' twee zonen, waar in men om byftand smeekte, eeven (zegt Baronius zelf) *als een' Vrouw, die in arbeid om hulp fchreeuwot*. Men hadt veel moeite om dien brief uit de Stad, en in Pepyns handen te brengen. En toen dat nog niet hielp, wierp men 't plechtanker uit, met een' derde brief, in den naam van St. Petrus zelf; welk zonderlinge draal waard is, dat ik 'er een uittreksel van geef. De Apostel begint eerst met groote *Complimenten* voor Pepyn, en voor de gansche Frankfche *Natie*, die hy (zo hy zegt) uit alle volkeren der aarde heeft uitgekoozen, en die by hem altyd de eerfte, de beste, en de verdienstelykste van alle *Natiën* waaren geweest. Hy smeekt hem uit naam van de Moeder Gods, de Troonen en Heerschappyën, en 't gansche Hemelsche heir, om zyn gemarteld Lyk, 't welk te *Rome* rust, door de allergodloofte *Natie* niet te laten onteeren, maar te vliegen ter verlossing van zyn' uitgeleezen' Gemeente uit de klaauwen van

van grypende Wolven, enz. En na veel' vlei-
redenen voor de Franken, en scheldwoorden
tegen de Lombarden, eindigt hy met een dreigement, welx zin hier op uitkomt, dat Pepyn
zyn woord heeft gegeven aan St. Petrus, en
zò hy zyn woord niet houdt, de deur des Hemels
op 't nachtslot zal vinden.

§. 6.

Deeze brief deedt de gewenschte werking (5),
en gaf ten minsten aan Pepyn een' voet, om,
wanneer de Keizer Konstantinus hem door
zyn' Gezanten liet voorhouden, hoe onbetaa-
melyk 't was, dat hy 't harnas aanschoot om
een' weêrspannig' Onderdaan, (den Paus) te ver-
ryken ten koste van deszelfs Heer, aan wien
die Landen naar 't oordeel van de voorige Pau-
zen zelf, door de Lombarden onrechtvaardig
waaren afgeroofd, enz. koel te antwoorden, dat
hy geen' oorlog voerde tegen den Keizer, maar
tegen de Lombarden, die de tegenwoordige be-
zit-

(5) WERKING] Pepyn was zeer bygeloovig, of hadt
staatkundige redenen, om zich zo te houden. Hy wei-
gerde een huwelyk van des Grifex'n Keizers zoon met
zyn' Dochter, op voorwendzel, dat de Keizer een Ket-
ter was, om dat hy den beeldendienst verboodt. Zelfs
wierp hy zich voor den Paus, toen hy in Vrankryk by
hem quam, op de aarde, en leide deszelfs paard by den
toom. Echter geeft de wyze, waar op hy zich op den
Troon hadt gedrongen, weinig denkbeeld van zyn' waare
vroombeld. Zekerlyk rekende hy den Paus nodig te heb-
ben, om 't *Romeinsche* Volk in de Frankische party te
houden.

Z

zitters waaren: en dat hy dit niet deedt om eenig eigenbelang, maar ter liefde van St. Petrus. Hy trok ook voort, ontzette *Romen*, en dwong Aistulphus om de vrede op nog harder' voorwaarden te vernieuwen, en de Landen aan St. Petrus over te geeven, by een' *Akte*, die Pepyn zelf met zyn' twee Zoonen ondertekende.

§ 7.

De Navolger van Stephanus II., Paulus, heeft de tien jaaren, die hy geregeerd heeft, van 757 tot 767. doorgebracht met geduurige werkingen om Pepyn te vleien (6) en deszelfs onderhandelingen met de Grieken en Lombarden te verwarren, en dus in 't geruist bezit van zyn' verkreegen' Landen te blyven. Stephanus III, (die na Paulus met moord en doodslag, door de overmagt van zyn' broeder Toto, Hartog van Vepi, op den stoel krom) volgde 't spoor van zyn' voorzaat, en schreef aan Pepyn en zyn' twee Zoonen zeer vleierende brieven, te meer, dewyl Desiderius, (die Aistulphus op den Troon der Longobarden gevolgd was,) geen' haast maakte met de beloofde ontruiming, schoon Stephanus onder die uitdrukkelyke voorwaarden hem aan de Kroon hadt geholpen. In tegendeel Desiderius verwekte door zyn' Zendingen beroerte in de Stad, die dus in twee partyschappen, de *Frankische*, en de *Longobardische* ver-

(6) VLEIEN] Men ziet dit uit zyn' brieven in 't *Codex Carolinus*.

verdeeld was. Hier op rukte hy 'er voor met een magtig Leger. Hy quam 'er zelf in, en twee staatsdienaars van den Paus, die goed *Frankisch* waaren, wierden door zyn' aanhangers wreedelyk om hals gebragt. Echter zyn' party niet sterk genoeg vindende, beloofde hy in een mondgefprek al, wat men vroeg. Doch in zyn Ryk gekeerd zynde, en de dood van Pepyn verneemende, weigerde hy weder alles, stout zynde op de tweedracht, die tusschen Pepyn's twee Zoonen (Karel en Karloman) gereezen was.

§. 8.

Die tweedracht wierdt (ten minsten uiterlyk) bygelegd, 't welk Desiderius handelbaarder maakte. Doch, om den *Romeinen* de hoop van bystand der Franken te beneemen, vondt hy een anderen uitweg, naamel. een huwelyk van zyn' dochter met een' der broeders. 't Is de pyne waardig den brief (7) te leezen. die de Paus aan hem in 770. schreef, om deeze Verbintenis af te raaden. Zy is in den zelfden toon, als de voorgaande van zyn' Voorzaat, doch met misselyker' beweegredenen. Na alle scheldwoorden op de Lombarden uitgespuuwd te hebben, past hy op hen 't verbod van 't Oude *Testament* om geen' *Vreemde Vrouwen* te neemen, en verder maakt hy een' *Recapitulatie* (van 't Paradys af) van alle de ongelukken, die 't menschelyk geslacht door de
Vrou-

(7) BRIEF.] In 't *Codex Carolinus*, *Epist.* 48. Men kan den inhoud zien by Bower. *T.* (v. 2. 50.

Vrouwen zyn overgekoomen. Echter was 'er één' goede en kragtige reden, die in deeze Eeuw alleen genoeg zou zyn, naamel. dat de Broeders beide elk reeds een' andere Vrouw hadden. Doch in dien tyd zag men daar niet op: en, toen 't Huwelyk door de werkingen van Karels Moeder, Bertrad, (die zelf in Italiën, en te *Rome* quam) in 771, tot besluit wierdt gebragt, was den Paus zelf die zwaarigheid vergeeten, mits dat Desiderius eenige plaatzen overgaf.

§. 9.

Kort daarna in 772. borst de band, die tuschen Karel en den Koning der Longobarden gemaakt was, in stukken. Karloman stierf, en Karel, na de dood van zyn' broeder zyn' maatregelen veranderd hebbende, zondt aan Desiderius zyn' Dochter weder t'huis. Deeze, dus zeer gehoond, nam de Weduw en Kinderen van Karloman, en alle Frankische misnoegden in zyn' bescherming, en trachte den nieuwen Paus Adrianus in zyn belang te wikkelen. Doch deeze, hem niet betrouwende, en geduurig aauhoudende op den voorgemelden Afstand, vondt raadzaamer zich aan Karel te houden, en schreef aan hem om hulp, dewyl de Longobarden weder naar *Rome* trokken. Karel liet zich niet lang hier toe bidden. Ook deedt zyn eigen belang hem begrypen, dat Desiderius, (die nu zo opentlyk uit wraak de party der Karlomansgezinden hadt aangenoomen,) zo hy in Italië zyn voorneemen uitvoerde, naderhand niet nalaaten zou, hem zelf in zyn nieuw Ryk te koomen
ont-

ontrufften. Karel trok dus over de Alpen, en in 't begin was zyn' onderneeming niet gelukkig. Doch gelyk Desiderius zich voor Rome door den ydelen blixem van den Pauselyken Ban hadt laten te rugge jaagen, vlooden ook zyn' Soldaaten in 't veld voor de Franken uit een' ingebeelden schrik. Hierop belegerde Karel Pavia, en Verona veroverd hebbende, (alwaar hy de Weduwe van Karloman, en haar' Kinderen in zyn' magt kreeg) vierde hy in 774. 't Paaschfeest te Rome, alwaar de Paus hem alle Eer liet bewyzen, als aan den *Verlosser* (8) en *bebouder van Italië*, doch ook te gelyk niet verzuimde hem een' nieuwe *Akte* te doen tekenen, ter bevestiging van zyn' Vaders Giftbrief, met byvoeging van 't Hartogdom Spoleti. En 't moet op deeze Roomsche reis (9) geweest zyn, dat

aan

(8) VERLOSSER.] *Liberatorem Servatoremque Italiae*. Sigonius p. 87. l. 12.

(9) REIS] Men kan 't verhaal daar van vinden by Sigonius *de regno Italiae lib. IV. inis. p. 89*. Ik heb opgemerkt, dat andere Schryvers hiervan geen uitgedrukt gewag maaken, noch op deeze reize, noch op die van 781. Zie by voorbeeld Barre p. 790 en 810, Bower in 't *Leeven van Hadrianus D. IV. p. 71. en 88*. Alleen zeggen ze, dat op de eerste reize de Romeinsche Overheden hem te gemoet gingen met hun' Ampttekenen, banieren, en de sleutels der Stad: en dit waaren de eerbewyzen, die volgens gewoonte behoorden aan de *Exarchen* of *Patriciën*. Zie Muratori *D. IV. op 't jaar 774. uit Anastasius, en Barbeyrac Hist. des Anc. Tr. II. 310*. Doch 't is onnoodig hier toe ander bewys by te brengen, dan 't verhaal, dat men 'er van vindt in 't *Corpus Juris Canonici* zelf, *Decreti p. I. Dist. LXIII. c. 22. Tradiderunt Carolo Potestatem oligondis Pontificem, & ordinandi Apostolicam sedem. Dignitatem quoque Patriciatu. ipsi concesserunt.* En met deeze Opdragt ver-

aan Karel de Waardigheid van *Patricius*, dien hy, zo als wy § iv gezien hebben, reeds in 't jaar 74. te gelyk. met zyn' vader en broeder verkreegen hadt, nader bevestigd wierdt, zelfs met het Recht van verkiezing van Pauzen.

§. 10.

Eindelyk was Desiderius genoodzaakt zich aan Karels genade over te geeven, die zich liet kroonen tot Koning van Lombardyën. En dus nam de Heerschappy der Longobarden (*), die 200 jaaren gestaan hadt, in 't jaar 774. een einde. Doch 't duurde pas een jaar, of Rotgaud, Hartog van Friouli, maakte beweging, om, terwyl Karel met de Onchristelyke bekeering der Saxen de handen vol hadt, zich tot Koning van Lombardyën op te werpen. Dit noodzaakte Karel weder naar Italië te koomen, daar hy den Hartog gevangen kreeg, en onthalzen liet. Hy trok daarop weder naar Saxen, doch de Paus, in

kreeg hy de opperste magt over Rome, zelfs over de Pauzen. Zie hier over Pfeffinger *Jur. publ. lib. I. tit. iv. p. 360.* Ook meenen veelen, dat hier door de onderwerping aan 't *Griexche Ryk* geheel is opgehouden. Zie hier na de *Bylage § 1.* (*) LONGOBARDEN.] Onze braave, en waarlyk geleerde Vader Kats heeft dus een' kleinen mislag, als by in 't begin van zyn' *Mandraagende Maagd* zegt:

Als Karel met geweld de GOTTEN had verdooven.

Of hy moet *Saxen, Hunnen, Langobarden*, enz. onder diep algemeenen naam van *Gotten* hebben willen begrypen. De eigenlyk zo genoemde *Gotten* waaren reeds 200 jaaren te voren door *Narfas* verdoeven. Zie 't *Zesende Hoofdstuk §. v.*

in de afgeftaane Landen op nieuws ontrufft wordende door den Aartsbiffchop van Ravenna, en den Hartog van Chiuſi, badt hem op 't bewegegelyxte, om weder te keeren. Hy quam ook te *Romen*, in 781., en ſchikte daar de zaaken tot genoegen van St Petrus, voor wiens *Representant*, Adrianus, hy byzondere liefde hadt (10). Onderwyl kan ik met geen ſtilzwygen voorbygaan, dat de Griexe Keizerin, Irene, (vreezende, dat Karel, zyn overwinningen voortzettende, zich ook meeſter zou maaken van dat benedengedeelte van Italië, dat nog onder haar Gebied behoorde) zyn' Dochter Rotrud ten Huwelyk verzocht voor haar' minderjaavigen zoon, Konſtantine, op wiens naam zy na de dood van Leo regeerde, en de Huwelykbedingen wierden ook in 782. geſlooten. Doch in 787. toonde zy door de onderſteuning van Arichis van Benevento, en Adelgiſus, zoon van Deſiderius, dat zy maar gelegenheid zocht om Karel weder uit Italië te dryven, en die verbintenis (11) wierdt vernietigd.

§. II.

(10) LIEFDE HADT.] Toen Adrianus in 795 ſtierf, maakte Karel op hem een Latynſch Graffchrift, 't welk nog op zyn' tombe geleezen kan worden, waarin hy hem zyn' *Vader* noemt:

Poſt Patrem lacrymans Carolus hæc carmina ſcripſi, enz.

(11) VERBINTENIS.] Eginhard laat Karel aan de eer blyven, en zegt, dat hy zyn' dochter weigerde. Zie ook Barbeyrac, *Hiſtoire des Tr. Anc. Tom. II. p. 318. Art. 348.*

Paus Adrianus in 795. gestorven zynde, zondt deszelfs Navolger, Leo III. den standaart der Stadt met de sleutels van St. Petrus aan Karel, met verzekering van *Onderdaanige getrouwheid* voor hem en 't Romeinsche Volk, hem verzoekende een' Gezant naar Rome te zenden, om den Eed af te leggen. Karel zondt ook den Abt Angilbert, om dit te verrichten, En in den brief, dien hy den zelven medegaf, toonde hy zyn genoegen over der *Romeinen geboorzaamheid* en *getrouwheid* (12). Doch vier jaaren daar na, in 749. wierdt Leo door een' t'zaamengezwooren' menigte zeer mishandeld, (13) en nog gelukkig door den Hartog van Spoleti gered zynde, vluchte hy naar Vrankryk, en wierdt door Karels Gezanten weder in triomf te Rome te rugge gebragt. Karel zelf quam 'er ook in 't volgende jaar. En 't was in den Winter van dit aanmerkelyk jaar 800, op 't Kerstfeest, dat het *Romeinsche Volk* hem voor Keizer uitriep, terwyl de Paus hem een' kroon op 't hoofd zette. Sedert dien tyd veranderde hy den naam van *Patricius* in dien van *Augustus*, en *Imperator Romanus*.

(12) GETROUWHEID.] Zie alles kort en bondig by Barbeyrac, d. I. Art. 369. p. 336.

(13) MISHANDELD.] Zo men Anastasius, Pagi, enz. gelooven wil. wierden hem de oogen en tong uitgerukt, doch door een wonderwerk kreeg hy ze weder.

Zie daar dan eindelyk alles yervuld! Een *Duitscher* (14), Keizer van *Rome*! En 't geen 't wonderlyxte is, met een' vrywillige Opdragt! Welk een' Omkeering van denkingswyze, als men nu zich de zwtzeryën der *Romeinen*, en de verachting, waar mede zy van ouds de Noordsche Volkeren aanzagen, te binnen brengt! Om een' zoo groote Omwenteling gelooffelyk te doen zyn, is 't noodig geweest de gansche Historie door te gaan, om te doen zien, hoe veele en groote wisselvalligheden, van tyd tot tyd tot voorberedzelen hebben moeten strekken, om deeze verbaazende Uitkomst moogelyk te maaken: zo dat men hier te recht het vaersje van Virgilius kan omkeeren:

Tanta molis erat Romanam subdere gentem.

Nog kan ik van deeze Opdragt der *Keizerlyke* Waardigheid aan Karel den Grooten niet afstappen,

(14) *DUITSCHER.*] Waar Karel de Groote gebooren is geweest, te Lubek, te Aken, te Ingelsheim, te Konstans, te Karelsburg, enz. is in verschil, en Riccius in zyn *Repertorium* over Pffinginger op 't woord *Carolus Magnus*, zegt. dat de geboorteplaats van Karel ruim zo onbekend is, als 't Graf van Moses. Zie Pffinginger zelf, *Jur. Publ. lib. 1. tit. v. p. 438.* en men zal daar Karels Geslacht-lyk vinden, waarlyk een' Hercules-arbeid. Daar zyn 'er echter nog, die in 't geheel zyn' geboorte in Duitschland tegenspreken. Zie Spener *D. Staats Recht lib. II. Cap. 1. §. 6. p. 14. n.* Doch zy hebben ongelyk. Zekerlyk was hy een *Duitscher* van afkomst, gelyk ook de Franken in 't geheel van *Duitschen* oorsprong waren. Zelfs hadt hy den zetel van 's Koninkryk uit Frankryk in *Duitschland* overgebracht.

pen, zonder eenige aanmerkingen. Doch dewyl die dit *Hoofdstuk* te verre zouden uittrekken, en ook voor een' *Aantekening* veel te lang zyn, zal ik ze vervatten in een *byzondere Bylage*, die de *Leezer*, zo ze verveelt, kan overflaan.

E R R A T A.

P. 334. n. 15. staat *Gothsche Koningen*. 't Moet zyn *Longobardsche*. En p 335. §. 6. zal de *Leezer* reeds gemerkt hebben, dat iets ontbreekt. Ik noem alleen den *Dux*, en spreek toch van *twee* *Amptenaaren*, waarby de *Bisschop* den *Dorsten* maakte. Achter de woorden: *wierds genoemd*, moet staan 't volgende:

„ 't Is ook gelooffelyk dat 'er een *Prasectus Urbi*
 „ gebleeven is, schoon de *Lysten*, die wy 'er
 „ van hebben, niet verder gaan, dan 't
 „ jaar 470.

B Y.

B Y L A G E

By

T ACHTIENDE HOOFDSTUK,

*Raakende de Opdragt der Roomskeizerlyke
Waardigheid, aan Karel den Grooten.*

§. 1.

De aanmerkingen op de Opdragt der Keizerlyke waardigheid aan Karel den Grooten, die ik tot deeze *Bylaage* bewaard heb, zyn de volgende. De eerste is, dat ze geen ydele eertitel was, gelyk sommige Geleerden gemeend hebben, waar van ik nader spreken zal. Alle de redenen, die 'er ten tyde van Karel Martel nog waaren, om 't Griexe Hof te ontzien, (1) waaren tegenwoordig opgehouden. Men zag klaar, dat het zelve *Rome* niet kon of niet wilde beschermen: Hier by kwam de bittere Kerktwist over de Beelden, en dewyl Irene thans te Konstantinopolen 't Ryxbestier voerde, rckenden de *Romeinen* (met een overblyfzel der *Roomfche* fierheid) dat het hen tot onoere strekte, van een' vrouw geregeerd te worden. Hun' waare meening was dus tegenwoordig, de Griexe heerschappy glad af te schudden, en aan Karel dezelfde weezentlyke Opperheerschappy (2) op te draagen, die de

(1) ONTZIEN] Zie 't *Zeventiende Hoofdstuk* §. 24. Reeds by den tyd van Karel Martel lag 'er dit voornemen, om de Griexe Heerschappy af te werpen. Zie een' plaats van Sifridus by *Basbyrac Hist. des Fr. s. II. p. 296.* en by Pfeffinger *Jur. publ. lib. I. tit. IV. p. 311.* Zelfs, zo men Martinus Balonus geloofte, was reeds met de daad by 't *Particiaat* van Karel den Grooten het Ryk van de Grieken op de Duitschers overgebragt.

HEERSCHAPPY] Indien bewezen kon worden, 'tgeen uit een oud *Florantynsch Handfchrift* wordt aangehaald, behoeftte men geen verdere verklaring. Volgens dat Verhaal was 'er een' nieuwe *Lex Regia* gemaakt, met deeze uiddrukkelyke woorden: *Populus Romanus concessit Carolo, & in eum transfudit omne jus suum & potestatem.* Zie Pfeffinger *Jur. Publ. lib. I. tit. II. §. 49. en 216. en tit. IV. p. 319.*

de Griexe en de voorige Keizers gevoerd hadden. (3) De Penningen, die Karel zelf heeft laten slaan, met het Opschrift, *Renovatio Imperii*, toonen, dat hy ook begreep, al 't Recht van voorige Keizers verkrægen te hebben. Ook kan ik met geen stilzwygen voorbygaan, dat hy om klaar te toonen, dat hy volkoomen in de plaats der Westersche Keizers tradt, zich *Consul* schreef, (4) en de jaaren zyner Keizerlyke Regeering, met die van zyn *Consulaat* berekende, eeven als zyn Voorzaaten tot Heraclius toe gedaan hadden, zo als wy in 't *Zestiede Hoofdstuk* §. III. gezien hebben. Verder in zyn' Wetten (5) geeft hy aan de *Romeinen* den naam van zyn' *Onderdaanen* (6). In zyn *Testament* noemt hy zich zelf *Romani Rector Imperii*, en telt *Romen* onder de één en twintig Hoofdsteden van zyn gebied. De Paus zelf, als de eerste der *Romeinen*, erkende zyn *Onderdaan* te zyn, door een plechtige *Nederwerping*, zo als men aan de oude Keizers gewoon was. (7) Ook is 't buiten tegenspraak, dat Karel, met de daad, als *Opperreer* te *Rome*, *Burgerlyke*, en *Lyfsstraffelyke* Rech-

(3) HADDEN] Zie de woorden van Bellarminus by Conringius *de Germ. Imp. Rom. Cap. VII. p. 37.* Een groot bewys hier van is, dat de Romeinen sedert deezen tyd in de *Acta publica de Duitfche Keizers* hebben gesteld, en geen' *Oosterfche* meer genoemd. Zie de Schryvers, die dit getuigen, by Pfeffinger *Jur. Publ. lib. I tit. IV. p. 364.* Moogelyk heeft men deeze gelykheid van *Duitfche* en *Griexe* Keizers willen afschetzen door de twee Standbeelden te Paard, die in de Kerk van St. Petrus te Rome staan, ten wederzyde van den trap, eer men door het *Vatikaanfche Paleis* gaat, het eene van *Konstantinus den Grooten*, en 't andere van *Karel den Grooten*. Zie *Keysters Reizen. Brief L. D. II. p. 172.*

(4) SCHREEF] Zie *Barbeyrac d. l. p. 344.* en *Schilterus Inst. Jur. Publ. I. XIV. 7. p. 132. 133.*

(5) WETTEN] Zie *Spener d. l. 6. 7. p. 19.*

(6) ONDERDAANEN] Dus zegt een ongenoemd Poët,

*Admonitque plis precibus, qui mittere velles
Ex propriis aliquos primoribus, ac sibi plebem
SUBDERE Romanam* ———

Zie de *Dissertatie* van *Benvenuti* in de *Clerc's Bibl. Choise tom. XXIII. p. 64.*

(7) GEWOON WAS]

————— *Et summus eandem
Praesul adoravit, sicut mos debitus olim
Principibus fuit antiquis* ———

zegt de Poët, by *Benvenuti d. l.*

Rechtersmagt heeft geoeffend (8), zelfs over de Pauzen.

§ 2.

De tweede Aanmerking is, dat deeze Opdragt *erffelyk* (9) is geweest; gelyk ook Karel in 't Jaar 813. zyn' Zoon, Lodewyk den Vroomen, zonder eenige aanvraage aan 't *Roomsche* Volk, of Paus, tot Ryxmedegenoot aangenoomen heeft, en ook in zyn *Testament* geen' van beide genoemd. Lodewyk heeft den Titel van *Imperator Romanus* gedraagen, zonder te *Rome* gekroond te zyn: en zyn' Navolgers, zelfs zonder den titel, hebben, zo wel als hy, te *Rome* 't Oppergebied en 't Opperrechterfchap met de daad geoeffend. Zelfs ben ik niet vreemd van 't gevoelen van Conringius, (10) dat het recht reeds by Karel is opgedraagen geweest, niet aan den *Perfoon*, maar aan 't *Duitsche Ryk*. Immers, dat het in *Duitschland* zo begreepen is geweest, blykt daar uit, dat zelfs in dien tyd, toen men uit bygeloovigheid de Krooning van den Paus nog meende nodig te hebben, echter de verkooren Keizers alvorens, (zonder te *Rome* gekroond of gehuldigd te zyn) den Titel van *Reges Romani* (11) hebben gedragen: waar uit dan blykt, dat de *Duitsche* Vorften zich 't *Recht* toeëigenden van door hun' verkiezing *ipso facto* een' *Koning over Rome* te maaken. 't Schynt (12) echter, dat

(8) **GEOEFFEND**] *Ordinatis deinde Romana Urbis non tantum publicis, sed etiam Ecclesiasticis & privatis rebus*, zegt Loifel (van Karel) in zyn' *Annales* op 't jaar 801. Zie dezelfde. *Dissertatie* van Benvenuti p. 63.

(9) **ERFFELYK**] In 't *Traffaet* van 813. met den Griexen Keizer Leo, is ook 't Keizerryk van 't Westen eikend voor Karel, en zyn' *Navolgers*. Zie hier na §. xxii.

(10) **CONRINGIUS**] p. 44. 77. 81. Cocceji, Titius, Kulpis, Kemmerich, en meer voornaame *Publicisten* zyn ook van dit gevoelen, schoon Spener *D. St. lib. II. Cap. 1. §. 6. p. 14. n.* het tegenpreekt. Doch 't is niet noodig daar over te twiften. Zo 't by de *Onderwerping* aan Karel zo breed niet verstaan is, heeft men 't verbeterd by de *Onderwerping* aan Otto.

(11) **REGES ROMANI**] In de *goude Bulle*, te vinden (onder anderen) by Heiff. *Hist. de l'Emp. T. vi. p. 382.* is (zo ik niet dwaal) *Keizer* en *Rooms Koning* 't zelfde.

(12) 't **SCHYNT**] Ik zeg dit met zedigheid, *Videtur*, om dat de

dat men in 't begin onderscheid heeft gemaakt tusschen *Rex Romanus*, en *Imperator Romanus*, en dat men nog eenigen tyd in de meening is gebleeven, dat tot den laatsten titel de Krooning te Rome noodig (13) was. Dog Maximiliaan in 't begin der zestiende Eeuw, sloeg dien knoop ook al door, en zoo ras hy in Duitſchland gekroond was, nam hy den titel van *Electus Imperator Romanus*, (verkooren Rooms Keizer) zekerlyk in 't begrip, dat het *Duitſche Ryk* het Recht hadt om een' *Rooms' Keizer* met de daad te kiezen, en de rest maar een' plegtigheid was.

§. 3.

De derde Aanmerking is, dat deeze Opdragt niet geschiedde door een' onstuimige drift, maar uit een' fechtvaardige dankbaarheid, die de *Romeinen* met sye overweeging begreepen aan deezen *Duitſchen Heid* schuldig te zyn, voor dat hy uit medelyden (14) goed en bloed hadt opgezet, om hente verlossen van de tyranny der Longobarden, terwyl 't Hof van Byzantiën hen verlaaten hadt, en zy ook de gehoorzaamheid aan dat Hof afgelegd hebbende, zich vry (15) rekenden, om een' ander Heer te kunnen kiezen.

§. 4.

De vierde aanmerking is, dat deeze Opdragt gedaan wierdt met éénparige toestemming van den *Romeinſchen*

zaak wat duister is. Heifs verhandelt deeze Stoffe, *Hist. de L'Emp. lib. iv. chap. 7. Tom. iv. p. 470.* doch hy geeft geen volkoomen licht.

(13) NOODIG] Eigentlyk waaren 'er drie Krooningen in gebruik, te Aken tot Koning van *Germanie*, waar in de Heerschappy van Rome gerekend wierdt begreepen te zyn, te Milane tot Koning van *Italiën*, en te Rome tot *Imperator Romanus*.

(14) MEDELYDEN] Heifs. *Hist. de l'Empire l. T. p. 59.*

(15) VRY] Conringius *l. l. p. 23.* Naar 't gevoelen van Grotius waaren ze ook waarlyk daat toe gerechtigd. *De Jure Belli & Pac. II. IX. II.* Daar is veel tegen te zeggen, en ook veel over geschreeven. Neflinger verhandelt dit geschil wyd en breed, *Jur. Publ. lib. I. tit. iv. ad §. 5.* met een' rykelyke aanhaaling van Schryvers, doch 't is onnoodig daar over te twisten. De zaak is uitgemaakt, dewyl de Griekse Keizers naderhand erkend hebben. Zie §. XI. en XII.

ſchen raad en 't Volk. (16) 't Is waar, de Paus Leo ver-
richtte de plechtigheid der Krooning, als Biſſchop van
Rome: doch dit is doorgaans de Poſt van den Eerſten
Geestelyken, zonder eenig gevolg van Recht, en 't
bewys, dat zommige yverige Pausgezinden daaruit
wilien haalen, als of Karel de Kroon aan den Paus
ſchuldig was, is niet waardig te wederleggen. (17).
't Is waar, dat Leo veel verpligting aan Karel hadt,
en 't geen nog ſterker bindt, hy hadt (gelyk wy ge-
zien hebben) deszelfs beſcherming nog van doen: doch
hier uit volgt te gelyk, dat Leo by 't Volk niet be-
mind genoeg was, om een zaak van dat belang door
te dringen. En dit was ook niet nodig. Karel was
een deſtig Vorſt, ſchoon van geſtalte, beladen met
laurieren, en dien 't Volk bewonderde en eerde,
als den Verloſſer van Italië. Daar tegen was de
Griexe Regeering (zo als gezegd is) niet alleen in
kleinachting geraakt, maar zelfs zeer gehaat, zo als
wy Hoofdst. XVI. § XII. en in deeze *Bylage* §. I.
gezien hebben.

§. 5.

By deeze vier Aanmerkingen zou ik een vyfde kun-
nen voegen, die tot myn oogmerk, (om den triomf
der *Germaanen*, en de laagte, waar toe de oude hoog-
heid der *Romeinen* gedaald was, nog klaarder in den
dag te ſtellen) zeer paſſen zou: naamentlyk, dat dee-
ze Opdragt van den Keizers titel niet ſchynt geſchied
te weezen met Karels volkoomen' wille, ja dat hy
groot

(16) VOLK] *Univerſi Fideles Romani* ——— *ad omnibus*, enz. zyn
de uitdrukkingen van Anſtaſius in *Vita Leonis*.

(17) WEDERLEGGEN] Zie Contingius *d. l. cap. 7. pag. 35. 36. 38.*
en Voltaire *Abregé de l'Hiſt. Univ. t. 1. p. 203.* Naar 't verhaal van
een Saxiſch Tydckenaar, wierdt hy van den Paus niet gezalfd, voor
dat hy van 't *Roomſche Volk* was uitgeroepen. Zie Kenvenuti by
le Clerc *d. l. p. 65.* en Sigonius verhaalt het ook zo. Ten minſten
is de *Krooning* en *Uitroeping* te gelyk geſchied. In den brief van
Lodewyk den Tweeden aan den Griexen Keizer, Leo (hier na ge-
meld §. XI. n. 47.) verklaart hy ook duidelyk, dat zyn' Voorzaaten
de Keizerlyke waardigheid hebben gekreegen van de *Romeinen*. Hy
erkent wel daar tegen verbonden te zyn, om de Kerk te beſchermen;
doch dit raakt den Perſoon van den Paus niet.

grootte bedenking fchynt gehad te hebben, of hy zé wel eens wilde aanneemen. Eginhard getuigt duidelyk, dat het was by verrassing, in de Kerk, en zelfs dat Karel, schoon 't het Kersfeest was, daar niet zou gekoomen zyn, zo hy 't van te vooren geweeten hadt. Dit getuigenis zou echter de zaak niet uitmaaken. Het is te vermoeden, dat Eginhard, die Karels Kanselier, en zelfs (zo men zegt) zyn schoonzoon (18) was, de zaaken wat heeft opgeschikt: (19) en na al de kluchten, die Tiberius in 't begin zyner Regeering speelde, zyn dergelyke gemaakte zedigheden van Groote Heeren zeer verdacht geworden. Doch daar zyn geleerde Schryvers, (20) die dit getuigenis waarfchynlyk vinden, en hun' redenen zyn, 1°. Dat het geen hem opgedraagen wierdt, een verlaaten goed was, dewyl het Hof van Byzantië de zaaken van Italië genoegzaam hadt nagegeeven, en dus wilde hy, (zegt men) aan 't Romeinsche Volk geen' verpligting hebben, voor 't geen hy aan God en zyn' degen (21) alleen fchuldig was, hebbende naar Rechten, geen' anderen titel nodig, dan 't Recht des Oorlogs (22). 2°. Dat in de daad deeze nieuwe naam omtrent Rome hun' oordeels hem weinig meer gaf, dan 't geen hy, als Romeinsch *Patricius*, en vooral, als Veroveraar en Meester van Italië, reeds bezat. (23).

§. 6.

(18) **SCHOONZON.**] Daar zyn geleerden, als Conringius, enz. die de ganfche hiftorie van Emma en Edingard onder de *Romans* rekenen. Ten minften Edingard zelf fchryft 'er niets van. Zie Pfefinger, *jur. publ.* I. v. p. 443. 't Is jammer om 't fraaije printje van de *Mandraagende Maagd* door de sneeuw in de Maanfchyn, by Kats, *Deel II.* p. 122. uit Liptius *Mon. & Ex. politica lib.* II. *cap.* XII. n. 12. p. 101.

(19) **OPGESCHIKT.**] Zie *le Clerc d. l.* p. 87. Sigonius lacht 'er mede. Zie ook Barbeyrac *Hift. des Tr. Anc.* t. II. p. 143.

(20) **SCHRYVERS.**] Zie Spener *Hift. Germ.* III. II. 9. en *Duitsch Staats-Recht.* lib. II. *cap.* 1. §. 6. p. 12. n. Zie ook hier van Pfefinger *Jur. publ. lib.* I. tit. IV. §. 5. n. 37. p. 362.

(21) **DEGEN.**] Zie Heiff. *Histoire de l'Empire liv.* I. p. 57. Hy liet ook naderhand zyn' Zoon Lodewyk, wanneer hy hem tot Ryksgenoot aannam, te Aken, en niet te Rome kroonen, en NB. de Kroon zich zelf opzetten. Zie Voltaire's *Abregé de l'Hift. Univ.* t. I. p. 33.

(22) **OORLOGS.**] Door 't Krygs-Recht. Zie Spener, *Duitsche Staats-Recht.* lib. II. *cap.* 1. p. 13. n.

(23) **BEZAT.**] Zie hierover §. 1. en verder Spener *Duitsche Staaten-Recht d. l.* p. 12. n. en *Hift. Germ.* tom. I. lib. III. *cap.* 2. §. 9.

§. 6.

Ik beken, dat deeze redenen my niet voldoen. Op de eerste kan ik niet zien, wat Krygsrecht Karel kon bybrengen met betrekking tot de Stad *Rome*, die nooit in der Longobarden eigendom was geweest, veel min, dat hy ze op dezelve met den degen veroverd zou hebben. Eerder zou men 't daar in zoeken, dat hy de *Romeinen* nog niet volkoomen vry oordeelde, om alle onderdaanigheid aan 't Griexe Ryk zo opentlyk en volstrekt af te snyden: en dewyl hy zelf nog maar twee jaaren te vooren met de Keizerin Irene te Aken (24) een verbond van vriendschap had gemaakt, zou 't niet te verwonderen zyn, zo hy voor zich zelve eenige beschroomdheid hadt, om een' stap te doen, die zo onvriendelyk was.

§. 7.

En omtrent de tweede reden wil ik wel toestaan, dat hy reeds de *Jure* met den titel van *Patricius* hét *Oppergebied* en 't *Opperrechtschap* bezat, en verder *de facto* de magt in handen hebbende, en verzeld van zestig duizend gewapende pleiters, altyd dat vermoogen kon rekken, zo verre hy wilde. Doch wat won hy dan, zal men zeggen, by deeze verandering? Ik meen, zeer veel, en alle Schryvers noemen 't ook een' *verbeffing*. 1°. De titel van *Imperator* is veel hooger (25), en klinkt vry wat beter, dan *Patricius*, en

(24) AKEN.] Zie Barbeyrac d. I. Art. 372. p. 340.

(25) HOOGFR.] Ik beken (ééns voor al,) in deeze gansche verhandeling myn' onkunde, en vermeet my niet de rechte waardy van den titel van *Patricius* te bepaalen. Dus ben ik ook verlegen met de aanstelling van Otto tot *Patricius*, na dat hy den titel van *Imperator* eerst hadt, en NB. met verbod van geen' anderen *Patricius* te maaken, waar van ik in de *Bylage* by 't *Negentiende Hoofdstuk* breeder zal spreken. En nog zwaarder is, recht te verstaan, wat Pythzus p. 233. in *vita Caroli Magni* zeggen wil, met zyn' drie *verbeffingen*, eerst tot *Advokaat van St. Petrus*, naderhand tot *Patricius der Romeinen*, en eindelyk tot *Imperator*. *Quem postea Romani elegerunt sibi Advocatum Sti. Petri contra Reges Longobardorum, deinde in Patricium Romanorum. Deinde elevaverunt in impe-*

en dat onderscheid kon voor een' eerezuchtig' Vorst niet onverschillig zyn, al was 't alleen om den naam. Doch dit was 't alleen niet. Die titel gaf hem 2°. wezentlyk den rang boven alle Koningen, en ten minsten gelyk met, zo niet boven (26) den Griexen Keizer (27).

Verder, gelyk in naamen alles afhangt van 't gebruik, en dikwils van de verbeelding, verwondert het my, dat niemand heeft aangemerkt, 3°. Dat die van *Patricius* by Karel veel in waardy gedaald moest zyn, sedert dat de Griexe Keizer in 774 dien gegeven hadt aan den Longobardschen *Pretendent*, zoon van Desiderius, en vooral, sedert dat de Keizerin Irene nog zoo onlangs den *Patricius*-degen met twee Gezanten hadt gezonden aan Arichis (28), Hartog van Benevento.

§. 8.

Doch 't verdient de meeste aanmerking. 4°. Dat de benaaming van *Patricius*, die de gewoone titel der Griexe *Exarchen* (29) was geweest, een' afhangelyk-

ratorum & Augustum. Ik weet wel, dat de betekenis van 't woord *Advokaat* of *Voogd* van een' Kerk of Klooster niet altyd dezelfde is, en verscheiden naar 't beloop der omstandigheden. Zie Pfeffinger *Jur. publ.* I. XV. 8. p. 1156 en 1158. en daar over is veel geschreeven. Zie *d. l.* p. 1152. Doch dat Karel den *last der Advocatie* zom op zich genomen hebben, zonder 't voordeel van 't *Patriciaat*, is niet waarschynlyk. Hiervan nader in de *Bylage* by 't *Negenste Hoofdstuk*, §. III. n. 8.

(26) BOVEN.] Ik spreek hier van den rang, dien Karel in zyn' tyd hier door kreeg. Hoe verre dat Recht van *Praeeminentie*, in de tegenwoordige Eeuw plaats heeft, voor al by Vorsten, die 't *Ceremoniale Romanum* voor geen' wet achten, laat ik in zyn geheel. Zie de Schryvers, die deeze stoffe verhandeld hebben, by Pfeffinger, *Jur. publ. lib. I. tit. V. p. 416.*

(27) KEIZER.] Voor dien tyd schreef hy aan den Griexen Keizer, met het opschrift van *Vader*, doch naderhand van *Broeder*. Zie Muratori *D. IV. p. 494.* In laater tyden, hebben de Goere Keizers den rang zelf genoegzaam overgegeeven. Zie §. XII.

(28) ARICHIS.] Maar hy was gestorven, eer de Gezanten aankamen. Zie Muratori *D. IV. p. 446.* op 't jaar 783.

(29) EXARCHEN.] Zie *Hoofdstuk XVI. §. XIV. n. 39.* en §. XIX. XII.

lykheid instoot (30) van 't Hof van Byzantië, 't welk met de glorie van een' Heer, die een gebooren Koning was; en door 't Krygsrecht nog zo veel andere Koninkryken bezat; niet overéénquam: gelyk ook te vooren (zo sommigen meenen) Odoacer, en Theodoricus; (schoon die kleene Koninkjes, in vergelyking van Karel, waren geweest,) om die zelfde bedenking 't *Patriciaat*; als 't hen van Zeno aangeboden wierdt, geweigerd (31) hadden. En moogelyk was dit ook de reden geweest; waarom 't Griexe Hof over de Opdragt van dien titel aan Karel Martel; Pepyn; en Karel den Grootengeen mishoegen hadt getoond.

§. 9.

Doch om kort te gaan. 50. Zonder op ydele klanken te zien, 't scheelt zeer veel, of men een vermoogen heeft door geweld, of door 't geen men *intrigues* noemt; dan met een' vollen klaren erkenden titel. En wat zaakelyk vermoogen Karel ook te vooren, als *Patricius*; gehad mogt hebben, moet men toch deeze verandering aanmerken; eeven als of Kromwel van *Protector* tot Koning (32) was verheeven geweest. Immers om alle deeze redenen verwondert het my niet; dat andere Schryvers geloofd hebben; dat Karel, verre van met deeze Opdragt verlegen te zyn, reeds met den Paus Leo; toen die in Vrankryk was, dit gansche spel hadt afgesprooken (33). Doch

ZO

(30) **INSLOOT.**] Als men deeze reden in overweeging neemt; maakt ze ook met betrekking tot het *Romeinsche Volk* een' groote verandering. Met den titel van *Patricius* bleef (zo als ik in 't *XVIIde Hoofdstuk*, §. xix en xxi gezegd heb) nog een schyn van verknochtheid en onderwerping aan 't Griexe Hof. Maar met dien van *Imperator*, wierdt het masker geheel afgeligt, en 't Griexe Hof plat afgedankt.

(31) **GEWEIGERD.**] Zie den Hoogduitschen *Voorredenaar*, voor 't *IVde Deel* van Muratori: doch de Schryver zelf begrypt het van Odoacer anders, *D. III. p. 236.*

(32) **KONING.**] Nog is de gelykenis niet volkoomen. De Opperheerschappy van een' Koning van Groot Britannien heeft bepalingen, en die der oude Keizers was onbepaald. Zie verder *Phetinger lib. I. tit. IV. p. 364, &c.*

(33) **AFGESPROOKEN.**] Barbeyrac *d. I. p. 343.* begunstigt die gevoelen op 't getuigenis van Paulus Diaconus, een' Schryver van de 9de Eeuw.

zo men dit al onderstelt, kan het toch waar zyn, dat hy om redenen, die wy in 't einde van §. vi. gezien hebben, niet betaamelyk oordeelde, Irene al te plat voor 't hoofd te stooten: en 't quam dus noodzaakelyk in de rol te pas, dat het quansuis geschiedde by verrassing door een drift van 't Volk. Immers, dat de zaak geschied zou zyn met onderhands verstand (34) en toestemming van Irene, ja dat 'er een heimelyk *Tractaat* over gemaakt zou geweest zyn, vind ik gansch niet waarschylyk. Na 't afbreeken der Huwelykshandeling, waar van ik in 't *Achtiende Hoofdstuk*, in 't einde van §. x. gesproken heb (aan wie van beide de schuld ook geweest mag zyn) kan 't vertrouwen tusschen die twee Personaadjen niet groot zyn geweest.

§ 10.

Dat Karel echter voor 't Griex Hof veel vrees hadt, geloof ik ook niet, en 't vervolg heeft getoond, dat hy die niet behoefde te hebben; gelyk men ook geen' de allerminste (35), beweeging van dat Hof vindt, om zich te beklagen, of zyn Recht door aantuiging te bewaaren. In tegendeel, Irene, haar' zoon, dien zy aan Karels Dochter hadt willen nitrouwen, verlooren hebbende, zondt zelve twee jaaren daar na Gezanten, om zyn' vriendschap aan te zoeken, en 't is waarschylyk, dat zy zelve wel lust hadt, om hem tot Gemaal te neemen, vooral, wanneer zy begon te bemerken, dat zy zelve op haar' eigen' troon niet vast zat. Moogelyk hadt Karel

(34) VERSTAND.] In de Leipziger *Geleerde Tydingen* van 1753. p. 636. vindt men een' *Dissertatie* van den Graaf van Clary, *De Titulo Imperatoris Romani, qui Carolo M. etiam ex pacto cum Græcorum Imperatoribus accessisse vulgo creditur*. Doch ik heb ze niet gezien.

(35) GEEN' DE ALLERMINSTE.] Zie hiervan Pfeffinger *Jur. publ. lib. I. tit. IV. p. 366.* en de Schryvers, daar aangehaald. Men vreesde alleen, dat Karel zyn' veroveringen nog verder mocht willen voortzetten.

rel daar ook wel genegenheid toe, waar door dan 't Oosterfche en Wefterfche Keizerryk weder veréénigd zou zyn geweest: en de Paus Leo zou 't ook garen gezien hebben. Doch Irene wierdt, hangende de onderhandeling (36), afgezet, en haar opvolger, Nicephorus, maakte aanstonds (in 803.) met Karel een Verbond (37) van Vrede: zonder dat ik eenige de minste melding van misnoegen vind, over de Heerschappy van Rome, of over den titel van Keizer (38).

§. II.

De ftryd met Karels zoon, Pepyn, als Koning van Italië, in 't jaar 807, raakte ook geen' van beide, maar Dalmatiën, en 't wierdt ook haast bygelegd. Doch op 't jaar 810. vind ik een volkooenen Verbond van Vriendschap, van Nicephorus met Karel zelf, waarschynelyk met overgifte van Venetiën, en sedert leeft men telkens van vriendelyke en zeer aanzienlyke Gezantschappen heen en weder. Dit Verbond wierdt ook door Michaël, den opvolger, en schoonzoon van Nicephorus, gestadigd, en 't is aanmerkelyk, dat Karel in zyn' brieven den Griexen Keizer (zo als ik gezegd heb) *Broeder* noemde. Doch wy behoeven geen' gissingen. 't Is klaar, dat in dit Verbond de titel van *Imperator* uitdrukke-lyk erkend wierdt. Hier over was in 't begin wat be-
den-

(36) DE ONDERHANDELING.] Zie Barbeyrac *Hist. des A. 7. tom. II. art. 379.*

(37) VERBOND.] Barbeyrac *d. l. art. 381.*

(38) KEIZER.] In tegendeel, zo men Aventinus geloof, *Annal. Boic. lib. IV. p. 263.* is by dat Verbond een' duidelyke verdeeling gemaakt, dat Karel en zyn' Navolgers altoos zouden zyn en genoemd worden *Romeirfche, Latynfche, en Wefterfche Keizers*, en die van Constantinopolen, *Griexe en Oosterfche*, en dat Romen en Italiën aan 't Roomfche Keizerryk zou behooren. Doch andere Schryvers zwygen hier van, en 't zy dat men 't moet toefchryven aan den veranderlyken inborst van Nicephorus, of aan de sedert opgekoomene tweedracht over Venetië, immers 't fchynt mer dit Verbond nog niet uitgemaakt geweest te zyn. Zie Pfeffinger. *Jur. publ. tit. I. tit. II. p. 52.*

denkelykheid, doch alles is nog nader in 't jaar 813. bevestigd door een *Tractaat* van Keizer Leo met Lodewyk den Vroomen. Zelfs naar 't getuigenis van de oudste Schryvers, is daar by woordelyk uitgedrukt, dat voor altoos de eene Keizer, broeder van den anderen zou zyn, en de een van den ander' altyd bygestaan worden: en dat de Griexe Keizer het Oosten zou hebben, en Karel (39) en zyn' navolgers, Rome met het gantsche Westen. Naderhand heeft Basilius met Lodewyk den Tweeden (in 871.) dit vershil weder opgehaald, en volstrekt willen staande houden, dat de naam van βασιλεύς aan niemand, dan aan den Griexen Keizer, toequam: doch Lodewyk schreef een' brief (40), waarin hy uit den Griexen Bybel bewees, dat Melchisedek en David, en zelfs Heidensche Vorsten dien naam gedraagen hadden, en daar mede was de historie uit.

§. 12.

Verder is 't niet alleen daar by gebleeven, maar zelfs hebben de Duitfche Keizers naderhand van de Griexe den rang geëischt. Dus vind ik in 1142, dat Keizer Koenraad III, met den Griexen Joannes Comnenus een Verbond van Vriendschap waakende, aan denzelven schreef, dat het Oostersche Ryk het Westersche, als zyn' Moeder (41), eere moest bewyzen: en dat weinige jaaren daar na Fridericus I. den Griexen Keizer Manuel, die zyn' Vriendschap aanzocht, en zich nog Keizer van Rome schreef, bewoogen heeft om niet van Rome, maar van Nieuw Rome (42) te schryven.

(39) KAREL.] In den tusschen tyd, dat over 't *Tractaat* gehandeld wierdt, was Michaël afgezet, en Karel gestorven. Men kan 't verhaal van alle deeze handelingen vinden, in 't kort by *Continuus de Germ. Imp. Rom. Cap. VIII.* en in 't breed, by Barbeyrae in 't einde van zyn' *Histoire des Anciens Traités*, Att. 379, 381, 382, 390, en 391.

(40) BRIEF.] Zie Muratori *D. v.* op 't jaar 871. p. 101. uit de *Paralipomena* van een' ongenoemd' Schryver van Salerno. Doch men vindt den brief ook by Goldastus, Baronius, Voorburg, enz. Zie Pfiffinger *Jur. publ. lib. I. tit. II. p. 60.*

(41) MOEDER.] Zie 't *Rescript* by Goldastus *Const. Imp. tom. I. p. 262.* en anderen.

(42) NIEUW ROME.] *Non Roma, Sed Neo-Roma.* Radevic. *lib. II. cap. 76.*

N E-

NEGENTIENDE HOOFDSTUK;

Vernieuwde Vrywillige Onderwerping der Romeinen onder de Germaanen aan OTTO DEN GROOTEN, als Keizer en Patricius.

§. 1.

Ik heb my met de Opdragt der Keizerlyke Waardigheid aan Karel den Grooten, in 't *Vorige Hoofdstuk*, en deszelfs *Bylaage*, naar maate van 't 'werk, wat te lang opgehouden, doch de gewigtigheid der gebeurtenis heeft my weggevoerd, en de Leezer kan niet klaagen, dat ik hem niet gewaarschuwde (1) heb. Nog zou ik 'er veel meer kunnen byvoegen, doch 't is onnodig, tot myn oogmerk, om dat alles, wat daar in aan een' volkoomen' *Onderwerping* mogt ontbrooken hebben, naderhand door de *Vernieuwde Onderwerping* aan Otto den Grooten; vervuld is. En dewyl ik ze *Vernieuwd* noem, zal ik al weder gedwongen zyn, in de historie na te gaan, of, en hoe verre dezelve toen verminderd was.

§. 2.

(1). *GEWAARSCHUWD.*] p. 41, 135. 'en vooral p. 327. die 'er nog meer van leazen wil, kan zyn' bakomstevinden by de Schryvers, die *Pfeffinger Jur. Publ. lib. 2. tit. 14. § 5. p. 326. & seqq.* aanhaalt.

A a 4

§. 2.

Karel de Grootē, na zyn' verheffing, alvorens uit Rome te vertrekken, stelde, zo de Historie getuigt (2), order op alles, zo wel in 't Waereldlyke, als in 't Kerkelyke, en 't is reeds by veele Schryvers opgemerkt, dat, indien hy te Rome zyn' Ryxzetel hadt gevestigd, en zyn' navolgers 't zelfde hadden gedaan, geen' *Vernieuwing* van Gezag zou nodig geweest zyn. Doch Karel hadt te veel zucht voor de Stad Aken (3), daar hy zyn verblyf meest hieldt, waarom ze ook tot op heden veel' Voorrechten behouden heeft, en byzonderlyk by de Goude Bulle. is aangewezen tot de Krooning. Op die wyze was in Italië, gelyk men zegt, de meester van 't School af, en wy vinden ook reeds, pas twee jaaren na de Opdragt, een' brief (4) van Karel aan zyn' zoon Pepyn, dien hy tot Koning van Italiën hadt aangesteld, waar uit blykt, dat 'er al van toen af aan, beweegingen waaren tot afval.

§. 3.

(2) GEBUIGT.] Zie de *Bylage op Hoofdstuk XVIII. §. 1.*
n. 20.

(3) AKEN.] Dus zingt reeds een oude Gezang-Dichter;

*Urbs Aquensis, Urbs Regalis,
Sedes Regni principalis,
Prima Regum Curia.*

Zie weder een' scheepsloading van Schryvers by Pfeffinger, *Jyr. Publ. I. VIII. p. 888 en 889.* Zelfs noemen sommige Schryvers hierom Aken *nieuw Rome*, zo als te vooren Byzantië. Zie verder ook Voltaire's *Abregé de l'Hist. Univ.* p. 82.

(4) BRIEF.] Zie ze by Sigonius de *Regn. Italiae lib. IV.* p. 109.

Lodewyk de Vroome, de zoon en navolger van Karel de Grooten, heeft ook den naam van *Imperator* gedraagen, zelfs, eer hy nog gekroond was; doch 't is twyfelachtig, of deszelfs zoonen dien titel gebruikt (5) hebben, schoop zommige Schryvers hen die geeven. Doorgaans vindt men, dat zy zich enkel *Rex* schryven, zonder byvoeging van *Romanorum*. En zelfs is 't niet onwaarschynlyk, dat zy dien naam versmaad hebben (6), en de onrustige en miltzieke *Romeinen* die eere niet waardig gerekend, te meer, daar de *Duitschers* in 't geheel voor *Romeinen* (7) wei-

(5) GEBRUIKT.] Zie Spener *Hist. Germ.* IV. II. II. p. 279. en *Staats-Recht lib. II. cap. II. p. 54.* Als mede Conringius *d. I. p. 62.* Op toejuichingen van Soldaaten, na een veldslag, kan men met recht geen' titel bouwen. Daar zyn echter penningen van de Pauzen, waar op aan den Keizer die titel gegeeven wordt. Dus meldt Bower *D. IV. p. 289. n. 2.* van een' van Benedictus III. die ontrent het jaar 811. geslagen moet zyn, waar op aan de eene zyde staat, *Ludovicus Imp.* Dit is de derde zoon van *Ludovicus Pius* geweest. Zie hierna §. XII. Dat wyders Karel de Groote, en zyn' navolgers, byzonderlyk Lodewyk de Vroome, Lotharius, Karel de Kaale, den titel van *Augustus*, en zelfs van *Semper Augustus* gevoerd hebben, blykt uit de bewyzen, aangehaeld by Pfeffinger *Jur. publ. I. IV. p. 300.*

(6) VERSMAAD HEBBEN.] Dus zegt Alvares in 't eerste Tooneel van Voltaire's *'s Alzire*, van de Amerikaanen.

*Croyez moy, ces humains, que j'ay trop sçu connoître.
Méritent peu, mon fils, qu'on veuille être leur Maître.*

Ik heb die twee regelen dikwils in 't hoofd gehad, vooral, wanneer ik ook myn' Amerikaanschen *Gouverneur-staf* overgaf.

weinig achtung hadden. Ook moet ik hier nog eens herhaalen, 't geen ik in 't *Zoeventiende Hoofdstuk* §. xxii. en op meer² plaatsen reeds gezegd heb, dat men van de titels in die tyden niet altyd reden kan geeven (8). Boven dien is 't bekend, wat onrust de vrooma en lafhartige Lodewyk met zyn² zoonen heeft gehad, en wat burgerlyke oorlogen de Vorsten van 't Geslacht van Karel de Groeten verdeeld hebben, waar by nog vreemde invallen quamen, van Slaaven, Bohemen, Noormannen, Hunnen, enz. die hen niet toelieten op de verre afgelegene bezittingen veel oplettenheid te hebben, bly genoeg, dat zy Germanië zelf met jaarlyxe schattingen konden vry houden.

§. 4.

Dit is echter zeker, dat het *Romeinsche Volk* in 816, den Eed van Getrouwheid aan Lodewyk den Vroomen (9) heeft afgelegd, op 't aanmaanen

(7) *ROMEINEN.*] Zie 't *Vyftiende Hoofdst.* in 't einde.

(8) *GEEVEN.*] By voorbeeld, hoe moet ik 't verstaan, dat Ono, en meer' Duitsche Keizers den naam van *Imperator* en *Patricius* te gelyk hebben gedraagen? (Zie de *Bylage.*) En wat onderscheid is 'er tusschen *Advocatus Sæcra Petri* en *Patricius Romanorum*? Zie de *Bylage* op *Hoofdstuk XVIII* §. vii. n. 25.

(9) *VROOMEN.*] Daar zweeft een verdichte Giftbrief van Lodewyk den Vroomen, (die ook daarom van de Geestlyken *Vroom* genoemd is) waar in hy aan den Paus de stad Romen, en 't gantsche *Exarchaat* geschonken zou hebben, doch deszelfs onechtheid is door *Comingius* en anderen klaar aangetoond. En al was die Brief echt, zou ze toch niets wegneemen van de Opperheerschappy. Wat kan klaarder zyn, dan de woorden: *ut in nostro nostrorumque*
(uc-

nen van Paus Stephanus IV. en dat ook Lodewyk de Opperheerschappy over *Rome*, en over den Paus zelfs by alle gelegenheden geoëffend heeft. Dus wierdt ook in 't jaar 833. aan Lotharius by zyn' Krooning de titel van *Augustus* gegeven, en hy bekleed met de zelfde magt, waar mede Karel de Grootte bekleed was geweest (10). In die hoedanigheid oëffende hy al mede 't Opperrechterschap, zelfs ook over den Paus. Ook vernieuwde hy by een *Edict*, twee oude gewoonten, die klare merktekenen van Opperheerschappy zyn, 1. dat de Keizers van tyd tot tyd Gevolmagtigden naar *Rome* zonden, om de klagten van 't Volk te hooren, en in zaaken van gewigt recht te doen, en 2o. Dat geen Paus verkooren mogt worden zonder 's Keizers goedkeuring, 't welk Odoacer in 483, ingevoerd, en tot 741. onderhouden was geweest. En eende-

successorum permaneat jura, principatu, atque de throno, ut neque a nobis, neque a filiis, &c. in quacunq; parte minuat, &c. Zie Pfessinger. *Jur. publ. lib. I. tit. iv. p. 370.* 't Gauische *Völk* Kapittel van Conringius de *Germ. Imp. Rarump.* trekt om te toonen, dat de navolgers van Karel tot op Otto hun Recht van heerschappy over *Rome* hebben staande gehouden.

(10) GEWREEST.] Zie Pfessinger *Jur. publ. I. II. p. 55.* En sus (zegt Fagi in *Annal. Baronij ad num. 833.*) wierden de Keizers van 't Westen door den Paus tot Opperheer van *Rome* gemaakt, dewyl zy later, aan by, waaren om de trotsheid en baldadigheid der onrustige en muitzuchtige Romeinen te betugelen. In de zaak heeft hy gelyk, dat de Romeinen hier door den Keizer voor Opperheer van *Rome* erkenden; doch dat Recht bezat de Keizer reeds van zyn' Grootvader Karel den Grooten. Zie Bower *D. iv. p. 208.* Paus Pachtalis hadt zelfs den Keizer Lodewyk, als zyn' Opperrechter, erkend, zich met Eede zuiverende van den Moord van Theodorus (of Theodoricus) en Leo.

delyk wierdt volgens een opstel van Paus Eugenius II. den Eed van getrouwheid aan Lotharius en Lodewyk vernieuwd, zelfs met byvoeging, dat die by alle verkiezingen van Pauzen telkens herhaald zou worden.

§ 5.

Wanneer ook in 833 Paus Gregorius IV. den Keizer Ludovicus II. in den Ban wilde doen, vermaanden hem de Bisschoppen (11), dat hy denken moest aan de schuldpligtige gehoorzaamheid, die hy den Keizer gezworen hadt: en wanneer hy in Lodewyx Leger quam, wierdt hy bejegend als een oproerig Leenman. In 836. vind ik een merkwaardig voorbeeld van 't gezag der Keizerlyke Rechters, die van tyd tot tyd naar *Rome* gezonden wierden, in 't geval van Ingoald, Abt van Farfa, daar dezelve den Paus in 't ongelyk stelden. En toen ook in 844. Paus Sergius II. geordend was zonder Keizerlyke bevestiging, nam de volgende Keizer Lotharius, dit zo qualyk, dat hy zyn' zoon Lodewyk zondt, om de *Romeinen* daar over te straffen, die ook zulx zeer ongenadig uitvoerde, en den Paus zelf te recht stelde. Zelfs is 't by die gebeurtenis aanmerkelyk, dat, wanneer in voorstel gebracht wierdt, om den Eed van Getrouwheid aan dien Prins, die Koning van Lombardyë was, af te leggen, de Paus zulx tegenhieldt, en den Eed

(11) BISSCHOPPEN.] In een' brief, waar in die befaamde uitdrukking is: *Si excommunicaturus veniet, excommunicatus abibit.*

Eed deedt afleggen aan den Keizer, met vernieuwing van 't bovengemelde *Edict* van 823. En in 854. zie ik, dat Lodewyk, die vier jaaren te vooren, als Amptgenoot zyns Vaders, gekroond was, te *Rome* komt, om een t'zaamenzweering te onderzoeken, en te straffen.

§. 6.

Onder deezen Keizer Lodewyk beginnen wy echter eenige vermindering te merken in 't Keizerlyk gezag. In 855. koomen de Keizerlyke Gezanten te *Rome* om Benedictus af te zetten, doch zy kunnen 't niet doordringen. In 858. komt de Keizer zelf te *Rome* om de Pausverkiezing by te wonen, en vergeet zyn' waardigheid zo verre, dat hy, als den verkooren Paus Nikolaas hem bezoeken komt, hem ontmoet, van 't paard stygt, en den toom van 's Pauzen paard neemende, hem in en uitleidt. En in 864. van Nikolaas beledigd zynde, komt hy naar *Rome*, als een Leeuw, doch hy gaat weêr weg, als een Lam, en 't scheelt weinig, of hy bidt den Heiligen Vader om vergiffenis. Ook in 867. vind ik, dat de nieuwverkooren Paus Adrianus II. toen Lambert, Hartog van Spoleti, *Rome* geplunderd hadt, den zelfden Keizer weder te hulpe roept: gelyk die ook den Hartog afzette. Van Karel den Kaalen wil ik niet spreken, om dat die, den Paus nodig hebbende, alle Duitfche Rechten zou nagegeeven hebben, om den titel van Keizer te verkrygen, gelyk in 875. de Paus Joannes VIII. hem kroonde, en ook die gelegenheid niet verzuimde om zich *Airs* te gee-

geeven, als of hy 't was, die hem Keizer gemaakt hadt. Echter vindt men van dien Paus verscheiden' brieven, waaruit blykt, dat hy by den Keizer Recht verzocht tegen oproerige *Romeinen*.

§. 7.

Na Karel den Kaalens dood, in 't jaar 877: wierden de Romeinen door den Hertog van Spoleti, en den Markgraaf van Toskanen gedwongen om den Eed te doen aan Carloman, als Koning van Italië, en schoon Karel de Dikke in 't jaar 881. te Rome gekroond was, en zelfs naar de eigen woorden van Baronius, met volkboomen' toestemming van *alle de Broeders en Roomschen Raad en Volk*, schynt echter twee jaaren daarna; in 883. de Paus Marinus door 't *Roomsche Volk* gekooren te zyn, zonder den Keizer te kennen. Zelfs wierdt Paus Adrianus III. in 't volgende jaar door de Italiaansche Vorsten gedwongen om een *Decreet* te maaken, waar by vastgesteld wierdt, dat, indien Karel zonder mannelyk kroost na te laten, sterven mogt, de titel van Keizer aan een' Italiaan zou opgedragen worden. 't Geval gebeurde ook in 888. Guido, Hartog van Spoleti, en Berengarius, Hartog van Friuli, vochten 'er om, doch Guido, zyn' mededinget overwonnen hebbende, liet zich in 980. door Stephanus V. of VI. (die ook zonder voorgaande kennis des Keizers verkooren was) te Rome tot Keizer kroonen, en de nieuwe Duitsche Keizer Arnulphus, in andere Oorlogen ingewikkeld, moest dit aanzien. Na Guido's dood

dood in 894. wierdt insgelyx deszelfs zoon, Lambert, te Rome tot Keizer gekroond door Formosus. Deeze raakte in een' bloedigen Oorlog met Berengarius, en toen was men weder genoodzaakt Arnulphus te hulp te roepen, die ook Rome, 't welk door Lamberts Moeder bezet was, innam, zich tot Keizer kroonen liet, en de Romeinen den Eed aan hem deedt afleggen, doch ik vind 'er deeze bepaaling in: *beobadens myn Eed, myn Wet, en getrouwheid, welke ik myn Heer, den Paus Formosus, schuldig ben.*

§. 8.

Lambert en Berengarius veréénigden zich toen, (in 896.) en verdeelden Italië. De Paus Stephanus VI. of VII., die zich zelf op den Stoel gedrongen hadt, erkende in 't begin Keizer Arnulf voor zyn' Heer, doch heulde daarna met Lambert, en noemde in zyn' Bullen, in een en 't zelfde jaar, (hy heeft ook maar één groot jaar geregeerd) dan den een', en dan den ander, zyn' Keizer. In 898. quam Berengarius voor Rome, en dwong Joannes VIII. om hem tot Keizer te kroonen, doch, zo ras hy afgetrokken was, verklaarde de Paus zich weder voor Lambert, die kort daarna stierf. Na de dood van Arnulphus in 't volgende jaar 899. wilden de Italiaanen Lodewyk, een' Zoon van Boso, den Koning van Arles, tot Keizer (12) opwerpen,

(12) KRIZER.] Men vindt in 963. een' Bulle van Paus Christophorus: onder de Regeering van onzen allereederuchtigsten Keizer Lodewyk.

pen, die ook door Benedictus IV. gekroond wierdt. Doch sedert dien tyd heeft men geen' *Keizers* meer genoemd. De Italiaansche Keizers-titel van Berengarius wierdt niet meer erkend, gelyk ze ook in 't geheel in 922. met deszelfs dood eindigde. En de Frankische Keizer Konraad, die na den ondergang van Karels geslacht op de troon quam, en na hem Hendrik de Vogelvanger, hadden de handen t'huis te vol met Slaaven, Hunnen, Deenen, enz. omf zich met de Romeinen te kunnen bemoeien: dus lieten zy hen over aan hun eigen' onrustigheden, gelyk zy ook den naam van *Imperator* (13) niet hebben aangenomen. Zo ras echter Hendrik de Hunnen overwonnen, en de Slaaven bevredigd hadt, was hy voorneemens een' tocht naar Italië te doen, doch de dood rukte hem weg in 936.

§. 9.

Het was met de daad in 't begin deezer tiende eeuw, de Markgraaf van Toskanen, Adelbert, die te *Rome* meester was van 't Kasteel St. Angelo, en zyn' Meesteres Marozia met haar' Moeder en Zuster, beide Theodora genoemd, regeerden alles, en voorzagen zelfs den Apostolischen Stoel met Pauzen van haar eigen gewas. Marozia was de byzit van Paus Sergius III, en haar' Moeder hadt een' *Galant*, dien zy in 914. onder den naam van Joannes X. tot Paus deedt ver-

(13) IMPERATOR.] Ten zy men de toeschreeuwing van zyn' soldaaten na de zege op de Hunnen daar voor neemmen wil. Zie Spener *Hist. Germ.* IV. III. 12.

verheffen. Doch na haar' dood in 928 deedt Marozia, met Guido, den Markgraaf van Toskanen, getrouwd zynde, (schoon zy by deszelfs Vader Adelbert een Kind hadt gehad) deezen gewezen' Minnaar van haar' Moeder, afzetten en vermoorden: en in 931 bragt zy een ander speelkind, 't welk zy by Paus Sergius hadt gewonnen, op den Stoel, Joannes XI, een' jongen melkbaard. Onderwyl was zy weder getrouwd met Hugo, die na den moord van Berengarius, in 926. tot Koning van Italië was verkooren, en de *Romeinen*, als slaaven, regeerde. Doch Alberik, (de voorige bastard, dien zy by Adelbert hadt gehad) van deezen Stiefvader quaalyk te vrede zynde, joeg hem in 936. uit Rome, en wierp zyn' moeder met zyn' bastaardbroeder (Paus Joannes) in een' gevankenis. Leo VII, die daarop Paus wierdt, (zonder dat 'er meer van een' Keizer gesproken wordt) veréénigde Hugo en Alberik door een Huwelyk. Alberik trouwde Hugo's Dochter, en Hugo liet aan Alberik 't volkoomen meesterschap van *Rome*. Hy oeffende ook dat meesterschap met alle geweld: en zyn Zoon, hem na zyn' dood in die heerschappy gevolgd zynde, drong zich in 956. zelf op den Pauselyken Stoel, onder den naam van Joannes XII: een ongebonden lichtmis, die maar achtiën jaaren oud was. Onderwyl wierdt gansch Italiën en *Rome* zeer verdrukt door Berengarius, een' kleinzoon van den Italiaanschen Keizer van dien naam, die Hugo uit Italië verjaagd hadt, en met zyn' Zoon, Adelbert, zeer tyrannisch regeerde.

Dit langwylig verhaal, 't welk al de verdrietige gedaante van een' Kronyk heeft, was noodig om te doen zien, in wat verwarring alles in Italië was in de tiende Eeuw. Doch byzonderlyk was de toestand der *Romeinen* beklaagelyk, die niet alleen van buiten gestaadig door de on-*één*igheden der Italiaansche Vorsten ontruft, maar ook van binnen om beurt, dan van een' Koning van Italië, dan van een' Markgraaf van Toskane, dan van een' ander overweldigd en onderdrukt wierden. Nog waaren 'er tot hun grootste ongeluk geduurige (*) beroerten by verkiezingen en afzettingen van Pauzen, met moord

(*) GEDUURIGE.] Van de dood van Joannes VIII. (in 882.) tot de aanstelling van Joannes XII. (in 956.) en dus in weinig meer, dan 70 jaaren, zyn vier en twintig Pauzen geweest, waar van vier, Leo V. in 903, Christophorus in 't zelfde jaar, Joannes X, (in 914,) en Joannes XI, (in 931.) in de gevangenis gestorven zyn. Stephanus VI of VII. (in 897.) wierdt gewurgd, en Stephanus VIII of IX. (in 939.) kreeg in een volx oproer sneden in 't aangezicht. Reeds in de achtste Eeuw waaren 'er mede al dergelyke Treurspelen geweest. By de aanstelling van Stephanus III. (in 768) wierden de aanhangers van de afgezette Konstantinus en Philippus met de onmenschelykste wreedheid behandeld. Een' Bisschop, die Konstantyns hofmeester was, wierden de oogen uitgestooken, de tong uit de hals gerukt, en hy vermoord door honger en dorst: Een' Krygs-overste ook 't gezigt benoomen, Konstantinus zelf, met zwaare gewigten aan de voet, op een paard omgeleid, de oogen uitgestooken, en toen op straat gewurpen: Den Priester, die hem voor Paus hadt uitgeroepen, ook de oogen en tong uitgerukt, zo dat hy 't besturf, enz. En in 't volgende jaar wierden de twee staatsdiensnaars van Stephanus, die deeze wreedheden hadden aangehitst, met even dezelfde wreedheid behandeld.

moord en doodslag, en slimmer (13). En 't geen nog erger was, de meeste Pauzen, die zy een' tyd lang kreegen, waaren uitgezochte Monsters (14), en geen' menschen. Zie daar dan het tydperk gebooren, dat de Romeinen eindelyk zich genoodzaakt vonden, om zich weder tot de Germaanen te wenden, en den Germaanschen Koning, Otto, om hulpe te bidden, met aanbieding der Keizerlyke Kroon. Deeze, toen de handen vry hebbende, quam in Italië. Hy wierdt in 962. te Rome tot Keizer gekroond, en de oude Eed van getrouwheid wierdt aan hem door den Paus en Romeinen afgelegd, gelyk zy hem ook alle Rechten, die de Majesteit en

(13) SLIMMER.] Ik doel op de barbaarsche en te gelyk bespottelyke behandeling van 't lyk van den Paus Formosus, 't welk (in 896.) door Stephanus VI of VII. uit het graf gedolven, en in Bisschoppelyke klederen voor 't Concilie te recht gesteld, gedoemd, onthoofd, met afsnyding van drie vingeren, en in den Tyber gewurpen wierdt. Het volk, hier over ontroerd, wurgde Stephanus, en Theodorus II, die maar 20 dagen regeerde, liet het Lyk in 't volgende jaar weder opvissen en begraven. Doch Sergius III. liet het (in 909.) weder in de rivier werpen.

(14) MONSTERS.] Den droevigen staat, waar in zich de Romeinen in de tiende Eeuw bevonden, kan men met geen' sterker' woorden uitdrukken, dan die van Baronius, *ad annum 897. dat door de magt en 't geld der Toskaansche Tyrannen, op den stoel van Petrus, den troon van Christus, met geweld aan 't Roomsche Volk opgedrongen zyn monsters van een aller schandelyxt gedrag, verfoeielyxt van zeden, en op alle wyzen verachtelyxt: Dus zat de Koningin der Aarde, be-roofd van alle gewaad van eer en vreugde, droevig in traanen en rouwe. En ad annum 900. Een yzere Eeuw, t'eenemaal onvruchtbaar in deugden, een' loode Eeuw, overvloedig in God-loosheid. Gruwel en verwoesting beerfchten in des Heeren Tempel. De snodeste der menschen, geen' Pauzen, maar Monsters, bezaten den Stoel van St. Petrus.*

en luister der Keizerlyke waardigheid onderitrennen, en sieren konden, (byzonderlyk ten opzichte der aanstelling van Pauzen, en zelfs van het Rechtsgebied over derzelve personen en gedrag) volkoomen afftonden, erfelyk en *in perpetuum*, zo als uit de Acte (15) zelve blykt.

§. II.

Zo 'er dus by de Onderwerping aan Karel nog al eenige onvolkoomenheid mogt gebleeven zyn, is alles klaar gemaakt by die aan Otto. By Karel was nog zwaarigheid, of de Romeinen van hun' verbintenis aan 't Oostersche Ryk vry waaren, doch die was nu geheel opgeheeven door deszelfs toestemming, zo als wy in 't einde van de *Bylage* by 't *Voorige Hoofdstuk* gezien hebben. En 't geen 't aanmerkelyxte is, by Karel den Grooten bleef nog twyfeling, of de Opdragt geschied was aan zyn' *persoon* alleen, of op zyn best aan zyn *geslacht*, dan aan de *Duitsche Natie*.
Doch

(15) ACTE.] Wat wil men klaarder bewys hebben, dan de *Acte* zelve, in 't *Corpus Juris Canonici, Decret. p. 1. idst. LXIII. Cap. 23.* die de *Lex Regia* wordt genoemd? Baronius wil de echtheid van dit stuk in twyffel trekken: doch op die wyze kan men alles van de hand wyzen. Wat waarschyndlykheid is 'er, dat men een' verdichte *Acte* in 't *Corpus Juris Canonici* zou geplaatst hebben, in nadeel van den Paus? 't Blykt ook uit de Historie, dat de Romeinen alle aan Otto den Eed van getrouwheid hebben afgelegd, en dat hy verscheiden' *Acten* van *Souvereiniteit* heeft geoefend. Conring. de *Germ. Imp. cap. X. p. 66* en *67.* Muratori *Tom. V. p. 492.* Zie 't zeevende Boek van Sigonius de *Regno Italiae*, en vooral een' aanmerkelyke plaats, die *strax (n. 16.)* te pas zal koomen. En Sigonius kan in alles, wat tot nadeel der Pauzen is, wel geloofd worden. Verder verwys ik den Leezer tot Pfeedingerus. *Jur. Publ. T. 1. p. 62, 63* en *318.*

Doch by de aanstelling van Otto (16) is klaar vastgesteld, dat die Koning van *Germanie* was, te gelyk *Westerfch* Keizer zou zyn, of (zo als anderen 't uitdrukken) *dat ten eeuwigen tyden, geen andere Roomsche Keizer en Koning van Italië zou zyn, dan dien de Duitfchen tot hun' Koning zullen verkooren hebben.* Nog moet ik 'er ten overvloede byvoegen, 't geen by veelen met stilzwygen is voorbygegaan, dat aan Otto boven en behalven den titel van *Imperator* ook die van *Patricius* is opgedraagen, en te gelyk vastgesteld, dat niemand, dan de Keizer-zelf, *Patricius* zou zyn moogen. Dit verdient nader' uitlegging, doch dewyl dit *Hoofdstuk* daar door te wydloopig zou worden, zal ik dit stuk bewaaren tot een' *Bylage*.

§. 12.

Zie daar dan de hoogheid en glorie der *Germaanen* volkoomen in 't giment gelegd, en de heerschappy over de Romeinen opgedraagen, niet aan een' persoon, niet aan een geslacht, erffelyk, maar volkoomen aan de *Germaanfche Natie*. *Het ryke Rome* (zo als een oud *Germaans Poët* (17) het uitdrukt) *bukt zich met geboogen hal-*

(16) OTTO.] Sigonius, *De Regno Italiae*, lib. VII. f. 177. l. 31. *Itaque ab hoc tempore, qui Rex Germaniae fuit, idem etiam regnum, & Occidentale Imperium tenuit.* Die verder tyd en lust heeft, kan een' ganschen *Catalogus* van Schryvers hier over vinden by *Pfessinger Jur. publ. lib. I. tit. II. §. 8. p. 62, 63, en tit. IV. §. 3. p. 316, 317.* Daar zyn 'er echter, die dit beding eerst stellen op den tyd van Otto den Derden. Zie Spener *D. Staats Recbt*: I. v. 3. p. 100.

(17) POËET.] Gunther *Ligurin. lib. I. v. 246.*

balze onder den Opferbeer, die Germaniën haar voor-
 fchryft, en (welk een' omkeering!) de Rbyn be-
 beerfcht den Tyber. 't Is ook waarfchynelyk, dat
 federt dit tydperk van de vernieuwde Onderwer-
 ping aan Otto, het Duitfche Ryk den naam van
Roomfch heeft gevoerd, fchoon men by de
 Schryvers (18) der middel Eeuwen dien niet
 vindt voor 't jaar 1000. Doch in 't midden der
 elfde Eeuw, omtrent den tyd van Hendrik den
 Tweeden, vindt men ze, en een' Eeuw daarna
 onder Koenraad en Friderik den Eerften, is die
 naam algemeen aangenoomen geweest, niet by
 eenige Wet of besluit van Oppergezag, maar
 enkel door 't *Gebruk*. Waarlyk een groote Eer
 voor de *Romeinen*! Immers dat te vooren, wan-
 neer de *Roomfche* Keizers den Ryxzetel van *Ro-*
me naar Byzantiën overvoerden, het Ryk zyn'
 ouden naam van *Imperium Romanum* behieldt,
 en zelfs Byzantië, *Nova Roma* genoemd wierdt,
 was natuurlyk: doch hier verwaardigt zich de
 Overwinnaar den naam van zyn' Overwonneling
 aan te neemen, fchoon hy geen' verandering
 van Ryxzetel maakt. Dit is ongemeen (19), en
 tegen alle reden (20), te meer, daar, zo als ik
 meer

— Romani gloria regit
 Nos penes est, Quemcunque sibi Germania Regem
 Praeficit, hunc dives submisso vertice Roma
 Suscipit, & verfo Tiberim regit ordine Rhenus.

(18) SCHRIVERS.] Zie Conring. de *Imp. Germ. cap. 12.*

(19) ONGEMEEN.] Deeze zelfde Frankifche Vorften,
 Galliën overmeeterende, fchoon ze daar hun' Ryxzetel
 vefligden, behielden toch den naam van *Frankryk*.

(20) REDEN.] 't Is ook by de uitkomst gebleeken, dat
 deeze benaaming aan onkundigen een denkbeeld heeft ge-
 gee-

meer gezegd heb, de naam van *Romein* in Duitschland op geen' hoogen prys was. Doch wat reden kan men geven van een Gebruik, (21) en vooral van een Gebruik van woorden en naamen!

§. 13.

Al wat men 'er van zeggen kan, is 't volgende. Sedert dat de meelter, den naam van *Imperator Romanus* of *Romanorum* (22) droeg, was 't natuurlijk, dat men deszelfs Ryk evenééns noemde. Ook is 't waar, dat het woord *Romen* (23), iets heeft, dat het oor treft, en men zal altyd voor dat geluid een' zekeren eerbied be-

geeven, als of *Germaniën* onder *Rome* stondt, 't welk recht verkeerd is. Zie *Conringius d. l. cap. 12. p. 109.* en alles in 't kort beknopt t'zaamen gevat by den Heer *Kleferer* in zyn' geleerde *Curæ Geographicæ p. 293. & seqq.*

(21) *GEBRUIK.*] *Non omnium, quæ a majoribus facta sunt, ratio reddi potest. l. 20. D. de legibus. (l. 3.)* Zie hier voor 't *Tweede Hoofdstuk §. VIII. n. 24.* en in dit zelfde *Hoofdstuk §. III. n. 8.* Zie ook hier na de *Bylage §. III. n. 7.*

(22) *ROMANORUM.*] Sedert *Henrik III.* doch in de eerlte tyden, byzonderlyk by de afstammelingen van *Karel den Groote* schreeven de Keizers, alsze den naam van *Imperatores* al voerden, geen *Romanorum*. Zie hier voor §. III. n. 5. 't Is waar *Justinianus* zegt, §. 2. *Inst. de J. N. G. & C. Quoties non addimus nomen, cuius sit civitatis, nostrum intelligimus.* Doch ik geloof niet, dat die plaats hen bekend is geweest, en zo 't al zo was, zouden zy 't natuurlijk van *Germanië* verstaan hebben.

(23) *ROME.*] Men merkt dit in de *Treurspelen*, dat het woord *Romen* een' zekere kragt in 't opspyden geeft, vooral, wanneer de speeler de *O* hoog uitspreekt. Hoe gaapen de boeren op 't *O Rome, ryk van roem*, van *Titus* by *Jan Vost*

behouden, ter eere van de oude Republyk, en van de groote Mannen, die zy heeft voortgebracht. Vooral hebben de Geestelyken dien naam mede begunstigd om den band van 't zaamenhang met den *Roomfchen* Biffchop vaster te knoopen. Bygeloovigen hebben zich verbeeld, dat het *Duitfche* Ryk, aldus geënt zynde op het *Roomfche*, de duurzaamheid van Daniels Vierde Monarchy (24) te gelyk moest overerven. En miffchien hebben de Rechtsgeleerden federt de invoering van 't *Roomfche* Recht daar mede toe gehulpen.

§. 14.

Doch hoe groot een' eer de aanneeming van deezen naam ook voor de *Romeinen* uiterlyk fchynen mogt, *Rome* is echter in dien tyd gerekend geweest, als een aanhangzel (25) van 't *Duitfche* Ryk, en geregeerd met meer (26) *Sou-*
ve-

(24) MONARCHY.] Zie Conringius *d. l. p. 93.* en 107. en vooral Spener *Duitfch Staatsrecht*, III. VI. *p. 197.* die dit een' *Puërilis error* noemt.

(25) AANHANGSEL.] De *Duitfche Publiciften* hebben veel moeite genoomen om te twiltten over den eigentlyken naam van 't Ryk, doch door 't *Gebruik* is 't federt *Maximiliaan* nedergekoomen op 't *Roomfche Ryk van de Duitfche Natie*. Zie in 't kort *Moser Compend I. P. II. 1. §. Mascou Principia I. p. II. v. 8.* en breeder Spener *D. Staatsrecht II. 1. 6. P. 13.* en II. 1. 7. *p. 22.* en *Pfeffingerus I. P. I. IV. 4. p. 325. 326.* die een' menigte Schryvers aanhaalt. Zekerlyk moet de naam niet zyn, *Romano-Germanicum*, maar *Germano-Romanum*.

(26) MEER.] Miffchien is 't hier van een overblyfzel, dat nog heden by den *Ryxhofraad* de *Italiaanfche Leenmannen* de *Leenen* ontfangen knielende, Jaar de *Duitfche* ftaan blyven. Zie Spener *Staatsrecht III. II. 2. p. 53.* en *Jugler de ritu tangendi Evangelii in jurejurando. p. 29.*

vereiniteit, dan de Duitſche Landen zelf, en ik kan dit niet beter uitdrukken, dan met woorden uit een' latere aanspraak van Frederik (27) den Eerſten, wanneer de Romeinen by zyn' Krooning wilden ſpreken van hun' oude glorie: *Gy wilt verwaanden zot nog zwetzen, zegth y, van de oude edelheid van uw' Stad, en beſt dezelfs oude glorie ten Hemel. Ik beken 't, ik beken 't, en om de woorden van een' Uwer oude Schryvers te gebruiken, daar is eertyds in deeze Republyk deugd en dapperheid geweest* (FUIT, FUIT QUONDAM IN HAC REPUBLICA VIRTUS.) EERTYDS, zeg ik, en och of ik met waarheid zeggen konde, dat die 'er nu nog was! Uw, en nu Ons Rome, beeft de wiſſelvalligheid der waereldſche zaaken ondervonden, en het lot, dat door een' eeuwige wet van den Opperbeerscher van alles aan alle, die op aarde woonen, is voorgeſchreeven, alleen niet kunnen ontgaan. Wat zal ik zeggen? 't Is bekend, hoe eerſt de kracht van Uw' edelheid is overgebracht van deeze onze Stad naar de Rykſtad van 't Ooſten, en hoe 't kongerige Griekje (28) de borſten van Uw vermoogen beeft uitgezoogen. Daar

op

(27) FREDERIK.] By Otto Frisingenſis in dezelfs Leeven. L. II. Cap. 21. Deeze Keizer heeft ook in 1155. een Reſcript uitgegeeven, de *Jure Imperatorum in Urbem Romanam*, en in 1156. een de *Juribus Imperii & potestate in Papam*. Hy noemt ook in brieven Rome de Hoofdstad van zyn Ryk (*Caput Imperii noſtri*.) Men vindt dit alles by Goldaſtus, en anderen aangehaald, by Pfeſſinger *Jur. Publ.* I. II. p. 133. Hier mede deedt hy den Romeinen op een' andere wyze een' eere, die de Griex Keizers en Longobardsche Koningen hen niet gedaan hadden. Zie Hoofdstuk XVI. §. v. n. 15. Otto III. hadt ze ook ſuam *Urbem Regiam* genoemd. Pfeſſinger. I. II. p. 63.

(28) GRIEKJE.] *Græculus eſuriens*. Dus noemt Juvenalis de Grieken by verſmaading. *Sat.* III. 78.

op is de Frank gekoomen, waarlyk met naam en daad edel, en heeft de eer, die U nog overig was, U dapperlyk ontrukkt. Wilt gy de oude glorie van Uw Rome zien, de deftigheid der Raadsbeerlyke waardigheid, enz.? Zie Ons aan. — By Ons is dat alles. Dat alles is met het Ryk op Ons overgevloeid. By Ons zyn Uw Burgermeesters. By Ons is Uw Raad (29). By Ons is Uw beirmagt. De Frankische Edelen zullen U met hun' Raad bestieren, en de Frankische Ridderd U met hun' Zwaard beschermen moeten. — Elendig, hebt gy een' gelukkigen, zwak een' sterken, enz. te hulp geroepen. Op dien voet ben ik gekoomen, en heb U onder myn gebied gebragt. Ik ben thans Uw wettige bezitter. Laat nu iemand, zo by kan, Hercules zyn' Knods ontwringen. — Een Vorst moet aan 't Volk wetten voorschryven, maar niet het Volk aan den Vorst (30).

(29) RAAD.] In 't gezigtspunt, waarin ik dit Stuk verhandeld heb, is 't zeer aanmerkelyk, dat de plaats van den ganschen ouden Senaat van Rome, (die vergadering van Koningen) sedert eenige jaaren vervuld is door één' enkelen Cimber. 't Is bekend, dat 'er nog een Amptenaar te Rome is, dien men Senator Romanus noemt, en die den ganschen ouden Senaat verbeeldt, uit welken hoofde hy ook een' grooten rang heeft, en dit Ampt is tegenwoordig sedert lange jaaren bekleed door den Heer Zweedschen Grave van Bielke.

(30) VORST.] By Gunth. *Ligur lib. III. v. 570.* vindt men deeze Aanpraak in vaerzen. Zie hier een Uittreksel:

*Aspice Teutonicas procerum, equitumque catervas.
Hos tu Patricios, hos tu cognosce Quirites,
Hunc tibi perpetuum dominantem jure senatum.
Hi te, Roma, suis, nolis licet ipsa, gubernant
Legibus: hi pacis bellique negotia tractant.*

B Y.

B Y L A G E

By

'T NEGENTIENDE HOOFDSTUK.

*Opdragt van 't PATRICIAAT aan Otto den Grooten,
reeds KEIZER zynde.*

§ I.

Dat Otto de Groote by den titel van *Imperator* ook dien van *Patricius* te gelyk heeft gevoerd, is bekend. Doch hoe en wanneer hem deeze laatste waardigheid Erfelyk is opgedraagen, heb ik by geen' historiefchryver gevonden. Maar in de Verzaameling van 't Kanonyke Recht vindt men de *Acte* der Aanstelling, en de omftandigheden der plechtigheid kan men afneemen uit het verhaal, 't welk wy naderhand vinden van Hendrik den Derden. De *Acte* (A) zal ik hier onder voegen, en 't verhaal van Hendrik den Derden vindt men by Benzo en Leo Ostiensis. (1) Als men nu dee-

ze

(A.) ACTE.) *Decret. p. I. Dist. LXIII. cap. 23. In synodo congregata Roma in ecclesia sancti Salvatoris. Ad exemplum B Hadriani Apostolica sedis antistitis, qui domino Carolo victoriosissimo regi Francorum & Longobardorum patriciatu dignitatem ac ordinationem Apostolica sedis, & investituram Episcoporum concessit: ego quoque Leo Episcopus, Servus servorum Dei, cum toto clero ac Romano Populo constituimus & confirmamus, & corroboramus, & per nostram Apostolicam autoritatem concedimus, atque largimur Domino Othoni primo, regi Teutonicorum ejusque successoribus hujus regni Italica in perpetuum facultatem eligendi successorem, atque summa sedis Apostolica Pontificem ordinandi, ac per hos archiepiscopos seu episcopos, ut ipsi ab eo investituram accipiant & consecrationem, onde debent: exceptis his, quos Imperator Pontificibus & archiepiscopis concessit: & ut nemo deinceps, cujusque dignitatis, vel religiosi-
pitis, eligendi vel patricium, vel Pontificem summa sedis Apostolica, aut quemcumque Episcopum ordinandi habeat facultatem absque consensu ipsius Imperatoris, (quod tamen fiat absque omni pecunia) & ut ipse sit Patricius & Rex.*

(1) OSTIENSIS.) *Zie Muratori D. VI. p. 243.*

ze twee stukken te zaamen voegt, ontdekt men drie byzonderheden, waar op my niet voorstaat, dat andere Schryvers veel gelet hebben, en waar over ik beloofd heb in deeze *Bylage* myn' gedachten te zeggen. De eerste is, dat deeze Opdragt van *Patricius* geschiedde, na dat Otto reeds de waardigheid van *Imperator* hadt. De tweede is, dat in dezelfde *Acte*, waarby hem door de *Romeinen* het *Patriciaat* wierdt opgedraagen, beloofd, en bedongen wierdt, dat geen *Patricius* noch Paus, zonder toestemming des Keizers zou moogen aangesteld worden, en de derde is, dat de Keizer zelf *Patricius* en *Koning* zou zyn (2).

§. 2.

Op die byzondere omstandigheden maak ik de volgende Opmerkingen. 1°. De Opdragt geschiedde door 't ganse Romeinsche Volk (3). 2°. Ze was Erfelyk voor Otto, en zyn' Nakoomelingen. 3°. Het was een' Waardigheid op zich zelve, afgescheiden van die van *Imperator*: en de *Romeinen* gaven hem, behalven de Keizerlyke Kroon, daarby nog den gouden hoofdband en ring, welke twee eertekenen aan een' *Patricius* behoorden. 4°. Karel de Groote was eerst *Patricius*, en naderhand wierdt hem den titel van *Imperator* voor een' verheffing toegerekend: doch hier was Otto reeds *Imperator*, en nam de Waardigheid van *Patricius* voor een' byvoegzel van Eere. 5°. Het *Patriciaat* wordt in rang (4) voorgezet boven 't Ampt van *Pontifex*. 6°. Het was een Ampt, dat niet alleen aan den Keizer zelf eere deedt, maar 't welk hy ook voor zich zelve alleen wilde behouden, op dezelfde wyze, als 't *Consulaat* by de Oostersche Keizers geweest was tot *Heraclius*. 7°. Het was echter een Ampt, verschillende van 't Oude Romein-

(2) ZOU ZYN.) *Et ut ipse sit Patricius & Rex.*

(3) VOLK.) *Ego Leo Episcopus, cum toto clero & Populo Romano.*

(4) RANG.) Men kan ook by *Anastasius* zien, dat *Karel de Groote*, toen hy tot *Patricius* wierdt aangesteld, de rechte hand van den *Paus* nam.

meinsche *Consulaat* (5), zo als blykt uit de eertekenen van de goude Kroon en ring: en ook verschillende van 't oude Griexe *Patriciaat*, zo als blykt uit het eerteken van den hooggroenen (6) rok, en 8°. De gan-

(5) CONSULAAT.) Zo men Sigonius gelooven moet, bestondt der Romeinen gewoone Regeering ook in en ontrent deezen tyd in *Consules*, met een' *Præfektus Urbi*, en *Tribuni Plebis*, die *Decarabones* genoemd wierden. (De *Regno Italia lib. VII. p. 172. r. 20.* op 't Jaar 965.) Doch 120 jaaren daarna vinden wy by denzelfden Sigonius *lib. XI. p. 277. r. 29.* een' brief van den Romeinschen Raad en Volk, aan Koenraad III. waarop ik een' aanmerking moet maaken. Zy zeggen daar, *hun' Republyk hersteld te hebben op den zelfden voet, als ze geweest was, ten tyde van Constantinus en Justinianus*, en Sigonius zegt op het zelfde blad, dat zy den *Præfektus Urbi* hadden afgezet, en een' *Patricius* aangesteld, onder wien alle de *Magistraaten stonden*. Om dit te vereenigen met het geene ik naar myn' beste kennisse gezegd heb, *Hoofdstuk XVI. §. 111.* beken ik geen' raad te weeten. Want onder de Regeering van Constantinus, is 'er een *Præfektus Urbi* geweest, en ook is de aanstelling van *Consules* gebleeven, schoon met wat verwarring door de Ryxberoerten en verdeelingen. 't Is eerst na de dood van Constantinus, in 338. dat ik 't onderscheid tusschen een *Oosterschen*, en *Westerfchen Consul* vind, met Polemius, en Ursus. Doch wat Justinianus betreft, die heet, als bekend is, de *Consules* afgeschafft. Dus strydt dit zeggen in den Romeinschen brief tegen malkanderen. Of hebbenze toen *Patricius* genoemd, 't welk zy te vooren *Consul* noemden? (Zie wat ik gezegd heb *Hoofdst. XVII. §. XIX.*) Doch 't is gemakkeliker zwaatigheden te maaken, dan ze op te lossen: en in 't geheel kan ik niet genoeg herhaalen, ('t geen ik reeds meermaalen gezegd heb, en nog zeggen zal,) dat met verloop van tyd de Ampten, schoon ze den zelfden naam behouden, dikwils in waardy gansch verschillende worden. By voorbeeld, (om by 't eigen woord van *Consul* te blyven,) in Spanje, Vrankryk, enz. geeft men dien naam aan jaarlyxe Rechters over Handelzaaken. En in 't geheel geeft men dien naam aan een soort van Afgezanten, die in vreemde koopplaatzen gezonden worden, om den handel van hun' *Natie* te beschermen. Hoe weinig gelykt dit naar 't gezag van een' oud' Romeinsch Burgermeester? Zie hier over een' begonnen Verhandeling van de Mr. Mislér. Ik moet ook by deeze gelegenheid zeggen, dat de kundigste Schryvers zelf schynen te waggelen, in de Optelling der *Consules* na Constantinus. Muratori noemt reeds op 't jaar 348. een' *Oosterschen Consul* Philippus, en zegt nogtans op 't jaar 382. dat Antonius de eerste is, dien men vindt. Reland noemt reeds den voorgemelden Polemius op. 338. Zo ik dus ook (*d. l. Hoofdstuk XVI. §. 111.*) 't niet net geraaden heb, is 't my te vergeeven. Zie verder in 't besluit deezer *Bylage §. IX.*

(6) HOOGGROENEN.) *Indatus viridissima chlamyde*, zegt Benzo van Hendrik den Derden. Anders was de Mantel van den *Patricius purper*. Zie *Hoofdstuk XVII. §. XVI. n. 37.* En de tabbaard van een' *Consul* was spierwit met borduurzel, gelyk bekend is.

ganfche t'zaamenhang der woorden geeft te kennen, dat de *Romeinen* een' dergelyke Amptenaar wel meer gewoon waaren aan te ftellen, en aldus het *Patriciaat* in dien tyd geen nieuw opgerecht Ampt was.

§. 3.

Doch met alle acht deeze opmerkingen zyn wy nog niet verre gevorderd, om de waare eigenschappen van dit Ampt klaar te weten. Ook is veel van 't geen ik in het *Zeventiende Hoofdstuk* van 't Ampt van *Patricius* gezegd heb, niet meer toepaffelyk op deezen tyd van Otto. Tuffchen de aanbieding van Karel Martel, en deeze Opdragt, is een verloop van 220 Jaaren. In dien tuffchen tyd hadden de zaaken van Italiën een' ganfch andere gedaante gekreegen. Byzonderlyk moet men opmerken, dat de maatregelen, die men met het Griexe Hof, ten tyde van Karel Martel, en naderhand nog houden wilde, thans geheel onnoedig waaren geworden. En in 't geheel moet ik weder herhaalen 't geen ik in de lange *Aantekening*, n. 5. zo aanftonds gezegd heb, dat dikwils, fchoon de oude naamen van Ampten behouden worden, echter derzelver waar vermoogen door nieuwe uitbreidingen, of bepalingen, ganfch verandert. Doch vooral heeft dit plaats in Ampten, daar 't Oppergebied min of meer mede verknocht is, zo als men de voorbeelden daar van vindt in de titels van *Imperator*, (7) *Cæfar*, (A) *Prin-*

(7) IMPERATOR.] Zie *Hoofdstuk* XIX. §. XII. n. 21. In den grond betekent deeze naam van ouds éénvoudig een' Veldheer, (*Praetor*) die 't Opperbevel over een leger hadt. Naderhand gaf men hem dien titel alleen, in geval van een' behaalde zege. Dus vindt men op de penningen byfchriften *Imp. XX.* ten blyke, dat hy twintigmaal hadt gezegepraald. Doch na Julius Cæfar, heeft die naam de betekenis gekreegen van een' *Opperheer*. Zie Casaubonus op Suetonius *Jul. Cæs. 76.* en Dio *lib. LII. p. 473.* E. van Augustus. En 't geen opmerking verdient, het woord *Imperator* hadt van ouds by de Romeinen veel nederiger en zediger' betekenis, dan *Rex*, 't welk naderhand by de Duitschers recht het tegendeel was.

(A.) CÆSAR] Dit is in den grond een enkele geflachtnaam, zonder eenige aangehechte betekening van eere of vermoogen. Naderhand is die naam gegeven aan den verklaarden Ryksnavolger, en de

Princeps, (B) enz. De vraag is dus hier niet; wat betekenis de titel van *Patricius* hadt in de achtste Eeuw, maar tegenwoordig in de tiende, en zelfs zou 't reukloos zyn, in die duisterheid iets met zekerheid te willen staande houden.

§. 4.

Het *waarschynlyxte* dunkt my, onder verbetering, dat door den tyd de naam van *Patricius* alleen (8) betrekkelijk is geworden op 't *Kerkelyke*, en hier eenvoudig betekent *Beschermbeer*, *Voedsterbeer*, *Advokaat*, *Patroon*, en zo men wil, *Vader der Kerke* (9): en zie hier de redenen van myn' gissing. In alle de

VOO-

de Keizers zelf behielden dien van *Augusti*. Doch door 't *Gebruik* is die naam van *Cesar* de *alierroemrykste Eertitel* geworden by alle *Volkeren*, en 't grootste merkteken der Keizerlyke Majesteit. Zie *Justinianus Nov. XXX. pref.* en nog op deezen dag houden wy 't woord *Keizer* met de Griexe uitspraak, *Kaiser*. Zie hiervan een menigte Schryvers aangehaald, by *Pfeffinger Jur. publ. lib. I. tit. IV. p. 295.*

(B.) PRINCEPS.] Dit was van ouds in 't *Militaire* de naam van de Soldaaten, die in den tweeden ry stonden, en in 't *Polityke* de titel van den Raadsheer, die in den Raad volgens schikking der *Censores* den eersten stem gaf. Ook wierdt die naam in 't algemeen gepast op een' Man, die in de Republyk veel aanzien hadt. Dus noemt *Valerius Maximus IV. 1. Rom. 12. Scipio Africanus. (Quantum amississet PRINCIPEM, (Respublica) recognovit.)* Ik merk hier aan in 't voorbygaan, dat het de woorden van *Valerius* zyn, en niet (zo als *Lampadius de Republ. Rom. Germ. III. 11. 1. p. 34.* ze bybrengt) van *Metellus*.

(8) ALLEEN.) *Thomasius* en anderen, hebben den titel van *Patricius*, die aan *Karel den Grooten* eerst gegeven wierdt, ook dus willen bepaalen, dat ze alleen de *bescherming der Kerk* betekende, doch dit kan ik niet toestemmen. Men onthoude ééns vooral, dat de titel, en 't *Recht van Imperator*, en dus alles wat *Waereldlyke magt* raakt, reeds in den hoogsten graad aan *Otto* vooraf gegeven was: doch *Karel* was eerst *Patricius*, en wierdt eerst lang naderhand *Imperator*.

(9) KERKE.) Zo als te vooren *Vaders des Keizers*. Zie *Hoofdstuk XVII. §. 1.* In 't voorbygaan moet ik zeggen, dat een voornaam Heerlyk *Recht* hiaraan was vast gehecht, namel. de aanstelling, ten minsten de beveltiging (*ordinatio*) des Roomschen Bisschops. Zie hier na §. VI. n. 21. 't Versterkt deeze gissing, dat in laater tyden de Amptenaar, die by de Verkiezing in des Keizers naam stonde, den naam van *Patricius* behouden heeft. Zie hier na §. IX. n. 29.

voorige onderhandelingen met Karel Martel, Pepyn, enz. hebben wy telkens gezien, dat de Pauzen nooit haar belang (10) vergaten, maar zo dikwils zy den Vorsten ter verkryging van eenige Eer, of voordeel, hun' dienft aanboden, te gelyk gereed stonden met den *Klinkbuidel*, om gunsten of landen, ten minsten bescherming te vraagen. (*creditor cum Sacco*) (11) Doch om met fynheid hun' eigen' baatzucht te bedekken, vroegen zy quansuis niets voor hun' perfoonen, maar 't was alles voor den goeden Heiligen Petrus. Wy hebben gezien, hoe zy zelfs brieven schreeven op des Apostels naam (12), en de geschonken Landen wierden 't *Erfgoed van Sint Petrus* genoemd. 't Was dus klaar een' onderhandeling (B) *Do ut des*. De waar, (het *Commodum*) dat men aanboodt of leverde, was de *Opdragt der Waereldlyke Heerschappy*, en de last, die men daartegen bedong ('t *Onus*) was de bescherming of *Advocatie* der zogenoemde *Kerk*. Deeze twee zaaken waaren te vooren begreepen in den éenen naam van *Patricius* (C), en 't is dus niet onnatuurlyk, dat men nu by den titel van *Imperator* dien van *Patricius* heeft bygevoegd, tot een' erinnering van de Verbintenis om de *Kerk*, en 't

(10) BELANG.) Deeze baatzucht hadden ze niet geleerd van hun' voorgewenden Voorzaat Petrus, die op den Berg Tabor voorflaande om drie Tabernakelen te bouwen, zich zelf niet eens bedacht: *Matth. XVII. 4.* Hiervan breeder in myn Verhandeling over de *magt der Pauzen*.

(11) CUM SACCO.) Paulus in *l. 105. D. de Solut. XLVI. 3.*

(12) NAAM.) Hoofdstuk XVIII. §. v.

(B) ONDERHANDELING.) Klaar wordt dit uitgedrukt in een oud vrees van *Godfridus Viterbiensis, part. 17. Chronici, in vita Caroli. p. 443 & 444.*

*Fertur ad hoc procerum sententia talis haberi,
Si velit Ecclesiam Francorum Marte tueri,
Carolus Imperio proficiendus erit.*

Zie de *l. 10. D. de reg. jur. (L. 16.) junit. l. un. §. 4. C. de caduc. toll. (VI. 51.)*

(C) PATRICIUS.) In de *Bylage* by 't *Achtiende Hoofdstuk, §. VII. n. 34.* heb ik hiervan gesproken. En men ziet, dat in de *Akte* van Aanstelling, *Patricatus honor*, en *ordinatio Apostolica sedis* wordt t'zaamengevoegd.

't geen onder dat woord verstaan wierdt, te beschutten tegen inlandfche muiters, en Italiaanfche Vorften.

§. 5.

Als men ook met dat oog de Schryvers inziët, die de uitroeping van Otto tot *Keizer* melden, vindt men, dat, fchoon zy 't woord van *Patriciaat* niet noemen, zy toch aanftonds met den zelfden adem 'er by voegen, dat hy met Eede beloofde, de Roomfche Kerk tegen alle haare Vyanden te befchermen, (13) enz. Men kan dien Eed woordelyk zien in de Verzaameling van 't Kanonyke Recht (14). En zelfs is het doen van deezen, of diergelyken Eed nog tot op den huidigen dag in gebruik gebleeven. In alle *Capitulatiën* is, en blyft het allereerfte Artikel, dat de Keizer beloofte, *in zyn' goede en getrouwe befchutting en befcherming te neemen de Chriftenheid, den Stoel te Rome, zyn' Pauzelyke Heiligheid, en de Chriftelyke Kerk, als Advokaat der zelve, enz.* De Keizer wordt daarom ook genoemd (15) *de befchermer der Chriftenheid*, doch byzonderlyk (16) *de Advokaat van*

(13) BESCHERMEN.] Zie Bower *D. V. p. 155*, Muratori op 't Jaar 962. *D. V. p. 493*. Heys *Hift. de l'Emp. liv. II. chap. III. p. 171*. fpreekt alleen van gefchenken, en wedergiften der afgenomen' Landen. En dus vind ik 't ook by Sigonius *lib. VI. fine*.

(14) RECHT.] *Decret. p. I. Dist. LXIII. c. 33*. Deezen Eed van befcherming hebben de Pauzen naderhand verdraaid, als een' Eed van onderwerping.

(15) GENEEMD.] Spener *D. Staats Rechts II. XIV. 5. p. 400. IV. 1. 2. b. p. 337.* en *IV. v. 4. p. 122*. Zelfs wordt hy in de goude Bulle het Tydelyk Hoofd van 't Chriften Volk genoemd. Zie van deezen titel Pffeffinger. *Jur. publ. I. IV. p. 378*.

(16) BYZONDERLYK.] Zie by Spener *D. St. III. VI. 1. n. p. 192*. een uittrekzel van een' brief van Frederik I. uit Goldaftus. *Cum omnibus Ecclesiis in Imperio nostro constitutis debeamus patrocinium, Saerosancta Ecclesia Romana tanto impensius debemus providere, quanto ipsius cura et defensio a divina providentia creditur nobis esse commissa specialius.* (Merk hier aan in 't voorbygaan, dat hy de Roomfche Kerk onder zyn gebied rekent.) De Keizer laat echter daarom niet na *Befchermer der Chriftelyke Religie* in 't algemeen te zyn, en in de *Capitulatie* van Ferdinand I. was daar orentrent eenige verandering gemaakt. Sedert de *Reformatie* is deeze aanmerking

C c

van de *Roomfche Kerk*. 't Was zelfs op dien voet, dat Paus Pius de Tweede den Keizer Fridericus de IV. in een' brief, den *Stedebouder van Chriftus* (17) noemde. 't Komt my ook zeer gelooffelyk voor, dat dit de waare reden is, waarom men aan 't *Roomfche Ryk* den naam van *Heilig* (18) heeft gegeven. En zelfs is 't bedenkellyk, of deeze zelfde reden geen' invloed heeft gehad in de toegeevenheid van andere Monarchen ontrent de erkenenis van den *Voorrang* (19.)

§. 6.

Als men 't dus opneemt, dat hier met Otto de waardigheid van *Patricius* alleen betrekkellyk is geweest tot de befcherming van de Kerk, kan men alles overéénbrengen met de vyf eerfte aanmerkingen, die ik §. 11. gemaakt heb: zonder dat ik echter my vermeet een' naauwkeurig bericht te geeven, wat Rechten en belooningen eigentlyk (20) aan deeze *Advo-*

ca-

noodzaakelyk geworden. Zie de aantekeningen van Moser op de *Capitulatie* van Karel VII. *Art. 1.* en *Tom. II. p. 40.* enz. en in zyn *Duitsche Staat Recht p. III. lib. II. Cap. 24. p. 262. Tom. VIII. p. 374.* en op meer plaatsen. Daar zyn ook over deeze stoffe byzondere verhandelingen, als van Schwederus, en Bekkius, de eene *de Advocatia ab Imperatore Protestantium Ecclesiis non minus ac Catholicis praestanda*, en de andere *de Triplici Advocatia Imperatoris Ecclesiastica*.

(17) CHRISTUS] *Tu es Vicarius Christi.* Leibnitz *Cod. Diplom. p. I. n. 178 en 180. p. 410. 411.*

(18) HEILIG.] Dit is waarfchynlyker, dan dat het gefchied zou zyn, om aan de Keizers van 't Oosten, (die ook *αγια βασιλευς* fchreeven, en van *Numen* en *divina domus* fpraken,) niet toe te geeven, of om de Pauzen te braveeren. Zie Spener *D. St. III. VI. 1. p. 192.* Julius Caesar heeft reeds begonnen zich meer dan menfchelyke eere te laaten geeven. Zie Suetonius *Caf. 76.*

(19) VOORRANG.] Zie den zelfden Spener *D. St. II. II. 2. 9; Ml. VI. 2. en IV. 1. 2. p. 337.*

(20) EIGENTLYK.] 't Is eevenééns met alle andere *Advocatiën* van kleindere Kerken, of Geestelyke Stichtingen. Paulini in *Synagm. rer. Germ. p. 545.* heeft daarvan een' *Differtatie*. Hy haale derzelver oorsprong van 't *Concilie* van Chalcedou, *can. 23,* en *26,* alwaar zulk een *Advokaat Exaditus* genoemd wordt. In 't *Bastaard-Latyn* heet hy *Standiburdus*, in 't *Duitsche Voormond, Voogd.* Hum

Recht

catie der Roomfche Kerk, byzonderlyk gehecht zyn geweest, dan alleen, (zo als *n. 9.* gezegd is) de verkiezing, of ten minften, de bevestiging van verkoo-rene Bifchoppen, welk Recht (21) ook van Karel de Grooten af, tot Hendrik den Vierden toe, (fchoon dikwils met veel' bepaalingen, en uitwykingen,) is fttaande gehouden.

§ 7.

Nu blyf ik nog ftaan voor de zesde aanmerking, nam. dat de Keizer alleen *Patricius* wil zyn, en verbiedt een'ander' te maaken, zonder zyn' toefstemming. Hier op zal ik kort zeggen, dat in de verwarde tyden, waar van ik in 't XIX. *Hoofdstuk* § VII. gefprooken heb, die kleene Tyrannen, die zich te Rome tot meesters opwierpen, of by oproer door 't Volk opgeworpen wierden, zich den naam van *Patricius* hadden aangemaatigd, waarschynlyk dien titel verkiezende, om dat 'er dan altyd nog een fchyn overbleef, als of men 't bevel in 's Keizers naam voerde, zo als wy in 't *Zeeventiende Hoofdstuk* §. XXI. met betrekking tot de Griexe Keizers (22) gezien hebben. Dus vind ik Alberik, kort voor deezen tyd, met den naam van *Patricius* (23), en 't is gelooffelyk, dat zyn

Recht is zeer verschillende. By de eene *Advocatie* is Civile en *Crimineele Jurisdictie*, by een' andere maar één' van beide, by een' derde alleen 't bewind der inkomsten, by een' vierde, het gansche Lands Oppergebied. Alles komt aan op de Vergelyken, en *Herkoomen* van 't Land. Doch hoe magtiger de *Advocaat* is, hoe meer gevaar voor de Vryheid en Rechten der Kerken. Zie in 't kort *Motiers Compendium Jur. Publ. Germ.* IV. n. 32.

(21) RECHT.] Daar is een' byzondere *Dissertatie* van Everhardus Otto, de *Jure Imperatoris circa electionem Pontificis Romani*. By de aanftelling van Hendrik den Derden tot *Patricius* (zie §. 1.) wordt hy ook byzonderlyk gebeden, om in de verkiezing van Pauzen op 't beste der Kerk te willen letten.

(22) GRIEXE KEIZERS.] Daar waren ook ontrent deezen tyd nog werkingen, om Rome weder onder 't *Griex gebied* te brengen. Zie Muratori T. V. p. 653.

(23) PATRICIUS.] In een vaers van Frodoardus, aangehaald by Muratori. T. V. p. 405. op 't jaar 936, en op nog een' andere plaats p. 468. op 't jaar 954. Een' andere Kronyk noemt hem *Princeps*. Zie hier na n. 28.

zyn zoon Octavianus, eer hy Paus wierdt, onder den naam van *Joannes XII.* den zelfden (24) titel met zyn' Vaders vermoogen gedraagen heeft. 't Is dan zeer wel te begrypen, dat Otto by deeze vernieuwing van 't Keizersampt reden hadt om zorg te draagen, dat zulke inbreuken in 't Keizerlyk Recht niet meer gebeurden.

§. 8.

Niet tegenstaande deeze voorzorg, vind ik vyf en twintig jaaren na zyn' krooning, en vyftien jaaren na zyn' dood, (in 't jaar 987.) dat *Crescens*, of *Crescentius*, die zich aan 't hoofd van 't Volk hadt gesteld, ook weder *Patricius* wordt genoemd, (25) zonder dat ik kan onderscheiden, of hy daar toe in de vorm aangesteld is geweest, of zich zelf heeft opgeworpen: doch hoe 't zy, Otto III. strafte hem met een'

(24) ZELFDEN.] En dewyl hy den naam van *Joannes XII.* alleen naam voor 't Geestelyke, doch voor 't Waereldlyke dien van *Octavianus* behouden wilde. (Zie *Muratori p. 473.*) is 't waarfchynlyk, dat hy 't Pauzen Ampt met dat van *Patricius* te gelyk heeft willen t'zaamenvoegen. *Petrus de Marca*, en anderen, hebben in 't geheel gemeend, dat reeds by *Karel den Grooten* 't *Patriciaat* tuschen hem en den Paus verdeeld is geweest. Zy beroepen zich op den 55ten Brief van 't *Codex Carolinus*, daar *Hadrianus* aan *Karel* schryft: *Quia, ut sati estis, honor Patriciatu vestri a nobis irrefragabiliter conservatur, Ets. simili modo ipse Patriciatu beati Petri, fautoris vestri, a Pepino, genitore vestro, concessus, Et a vobis amplius confirmatus, irrefragabili jure permaneat.* Zie daar (voor die lust heeft,) stoffe tot een' nieuwe *Bylage*. Zie *Muratori D. IV. p. 456.* Ik zal 'er misschien nader van spreken, als ik van de *Pauzen* handel.

(25) GENOEMD.] Anderen, gelyk *Sigonius de Reg. Ital lib. VII. p. 182. l. 28.* noemen hem *Consul. Crescens Nomentanus, Roma ingenti favore populi Consulatum adeptus*, 't welk aanmerkelyk is, om dat het *Consulaat* sedert *Basilus* is opgehouden. Anderen, als *Glaber Rudolfus lib. II. Cap. 4.* noemen hem enkel een' *magtig' Romein, die ryk en geldzuchtig was.* Zie *Bower, Historie der Pauzen, D. V. p. 186.* en *Pfeffinger Jar. Pub. I. v. p. 506.* Andere zeggen eenvoudig, *quendam Crescentium.* *Muratori* zegt: een' *Patricius.* En nog wonderlyker is de uitdrukking van *Romualdus van Salerno*, in zyn' *Kronyk, Romani Capitanei Patriciatu*, even als of 'er een *Corps* van *Patricien* was, 't welk syn' *Kapiteinen* hadt. In 't kort, men weet het niet recht.

een' wreede, en schandelyke dood. En nog anderhalve Eeuw laater, onder Keizer Koenraad III. (in 1145.) vind ik, dat de Romeinen een' Republyk wilden oprichten, en ten dien einde Raaden aanstelden, met een uitsteekend hoofd, onder den naam van *Patricius*, waar toe Jordanus (26), een man van een oud geslacht, verkooren wierdt: doch by die gelegenheid van Otto weder vernieuwd, nam. dat het Ampt van *Patricius* moest afgeschafft worden.

§. 9

Wat dit nu weder in dien tyd eigentlyk voor een Ampt geweest is, onderneem ik niet te bepaalen. Alleen blykt uit de Historie van Jordanus. 1. Dat hy alleen was zonder Amptgenoot. 2. Dat het een gansch ander Ampt was, dan dat van *Præfectus Urbi* (27). 3. Dat hy aan 't hoofd der *Senatooren* was. Verder blykt uit alles, 4. dat een dergelyke aangestelde of opgewurpen *Patricius* het Oppergebied voerde, waarom hem ook somtyds de naam van *Princeps*, en aan 't Ampt, dat van *Principatus* wordt gegeven (28.) Ik moet ook aanmerken, 5. dat deeze *Patricius* het Kasteel St. Angelo bezet hadt: doch of dit by 't Ampt behoorde, dan of 't enkel een' geweldige bezitneeming was, kan ik niet bepaalen. Verder herhaal ik hier, 't geen ik reeds Hoofdst. XVII. §. xvi. n. 46. en §. xxv. heb aangemerkt, naamel. dat de Duitfche Keizers in de tiende Eeuw in Italiën Amptenaaren hadden, die deezen naam droegen, en dat nog lang daarna, (in 1046.) volgens een aanmerkelyk verhaal van Benzo (29), de Keizer te Rome zelf een' Ste-

(26) JORDANUS.] Zie Sigonius *lib. XI. p. 276. l. 44.*

(27) URBI.] Zy hadden 't Ampt van *Præfectus Urbi* geheel afgeschafft. Zie Sigonius *lib. XI. p. 277. n. 19. Præfectura Urbis omnino sublata.* By 't Vergelyk wierdt voorgeschreeven, *ut Patriciatus Dignitatem exstiterent, & Præfectum* (dien ze weggejaagd hadden) *reciperent*, enz. Otto Erlingensis *lib. VII. Cap. 31 en 34.*

(28) GEGEEVEN.] Zie Hoofdstuk XIX. §. 1X. en hier voor n. 23.

(29) BENZO.] Zie de plaats by Muratori, T. VII. p. 245.

dehouder hadt, die ook *Patricius* genoemd wordt, en wiens post was, in afzyn des Keizers te staan over de verkiezing der Pauzen. Dit is alles (30), wat ik heb konnen opvissen, om licht te geeven aan de *Akte* van de vernieuwde Opdragt der Regeering aan Otto. Heeft een Geleerde verder lust om 't te vermeerdercn en te verbeteren, ik geef 't hem garen over (31).

(30) ALLES.] De tegenwoordige *Patriciën* in de Duitſche Rykſteden hebben geen' betrekking tot het Ampt, waar van ik hier ſpreek. Naar 't gemeen gevoelen, hebben zy dien naam eerſt gekreegen ten tyde van Hendrik den Vogelaar. Draco heeft daar van een gansch boek geſchreeven. Zie Pfeſſinger *Jur. Publ.* III. XXI. 7 Tom. IV. p. 274.

(31) OVER.] Toen ik over drie en vyftig jaaren *Doffor Utriusque Juris* wierdt, dacht ik weinig, dat ik in 't jaar 1764. een' Verklaring zou maaken op een Kapittel van 't *Jus Canonicum*.

TWIN.

TWINTIGSTE HOOFDSTUK,

Wederſpanningheid der Romeinen tegen de Germaanen, om zich te onderwerpen aan Pauzen. Gevolgen daarvan, en Overblyfzelen der Germaansche Heerschappy.

§. 1.

Tot hier toe hebben wy de hoogheid der *Germaanen*, met betrekking tot de *Romeinen* van trap tot trap zien opklimmen, tot dat zy eindelyk onder Otto tot den hoogsten top is gebragt, en daar tegen die der *Romeinen* eevenredig vernederd. Nu koomen wy aan een tydperk, waar in die hoogheid der *Germaansche* Heerschappy van tyd tot tyd is ingekrompen. Doch zelfs hier in vinden wy een groot onderscheid. Naar maate, dat de hoogheid der *Romeinen* afnam, groeide die der *Germaanen*. Maar hier is de heerschappy der *Germaanen* gedaald, zonder dat de eer en grootheid der *Romeinen* daar iets door gereezen is.

§. 2

Het is een' waarheid, dat men niet meer zeggen kan, dat de *Romeinen* met de daad Onderdaanen der *Germaanen* zyn. 't Zyn tegenwoordig niet de Duitsche Keizers, maar de Pauzen, die de Heerschappy over de *Romeinen* bezitten. Zelfs is de oude Heerschappy der eer-

sten zo verre met den tyd verminderd, dat ik eenige *Paragraphe*n noodig zal hebben, om de voetstappen, die 'er van overgebleeven zyn, op te zoeken, Doch verschoont dit de Eer van 't *Romeinsche* Volk? Hebben zy, als ten tyde van Brutus, hun' Vryheid, en de oude glorie van hun' Republyk, weder hersteld? Hebben zy, als ten tyde van Camillus, hun' ingenomen' Stad weder uit des Overheerders klauwen gerukt, of hebben zy, als ten tyde van Marius, de Cimbren weder over de Alpen gejaagd? Neen! zy hebben uit enkele miltzucht (zonder reden, en tegen hun' eigen belt) zich meinediglyk onttrokken aan de Regeering, aan welke zy op hun' eigen' bede, en tot hun' eigen behoudenis zich onderwurpen hadden: en 't geen hen met schaamte bedekken moet, in plaats van (zo zy toch een' Heer moesten hebben) zich te laten regeeren van braave Duitsche Vorster, 't welk hen nog een' Eere zou geweest zyn,) hebben zy tot hun' eeuwige schande (*), lafhartig en verwyfd, den nek geboogen, onder 't juk van Priesters en Munniken.

§. 3.

Zo ik myn wandelluft volgde, zou ik hier een breed Veld hebben om een' ruime uitweiding te

(*) SCHANDE] Ik volg hier de denkingwyze van onze Batavische Voorouderen met toepassing op de Romeinen, in tegenstelling van de oude wyveregeering van Velleda, en andere *Germaansche* waarzegsters, by Tacitus *Hist.* V. 25. *Si dominorum electio fit, honestius principes Romanorum, quam Germanorum feminas, tolerari.*

te maaken over 't verbaazend verschynzel van de *Heerscbappy* der Roomsche Bisschoppen, en byzonderlyk, door wat wegen en middelen zy zich den weg hebben gebaad tot het *Waereldlyke Gebied* over Rome. Doch ik zou op die wyze van myn Grondooqpunt geheel verzeild raaken, en heb reeds den Leezer verschooning genoeg te vraagen, over de *Episode*, die myn yver ter Verdediging van den Krygsroem onzer Voorouderen reeds te wydloopig naar eevenredigheid van 't Werkbestek heeft uitgebreid. Ik zal dus 't geen ik van de Pauzen te zeggen heb, in een' byzondere *Verbandeling* vervatten; en hier my alleen bepaalen tot de Historie en de gevolgen van de wederspannigheid der *Romeinen*.

§. 4.

Dat de inborst der *Romeinen* van ouds altyd zeer onrustig, en geduurig genegen ter verandering van Regeering is geweest, blykt uit de ganfche oude Historie: (1) en hun' nakoomelingen (2) staan in dat opzigt by de Schryvers in geen beter blaadje. Ook moet men erkennen, dat hun eigent-

(1) OUDE HISTORIE] Als men die overziet, is 't federt de verjaaging van Tarquinius niet dan een schakel van twisten. Montesquiou in zyn staatkundig werk over de *Redenen van de Opkomst en 't Verval der Romeinen cap. VIII. p. 404.* vergelykt die geduurige onrusten en oproeren zeer wel by den brand der vuurspuuwende Bergen, die telkens misbarit, zo ras 'er maar stof tot gilting komt.

(2) NAKOOMELINGEN] Zie by voorbeeld 't bekende Vaersje van Gunther. *Ligur.*

Infidamque ipsi (Imperatoribus) longo jam tempore Romam,

gentlyk Karakter niet wel te bepaalen is. De goedertierene regeering van Cæsar vonden zy een' onverdraagelyke Tyranny, en ontzielden verwoed en moorddaadig een' Held, die de edelmoedigheid zelve was: doch 't duurde geen zeventig jaaren, of zy kroopen, voor een' Dwingeland, als wurmen, zo laag, zo plat, dat die eigen geweldenaar, die de vryheid verpletterde, hen zelf bespote, en voor een *Slaafsvae* scholdt, ja zich ergerde over hun' schandelyke en walgelyke laaghartigheid. (3) Wat beschryving kan men van zulken Volk maaken, en wisten zy zelf wel, wat ze wilden? Galba (4) kende hen zeer wel, wanneer hy aan Piso zeide, *dat zy geën' Slaaverny noch vryheid volkoomen verdraagen konden*; en die middelweg is moeielyk te treffen.

§. 5.

In de voorige *Hoofdstukken* hebben wy gezien, hoe ze zich op de allerwettigste en plegtigste wyze onderwurpen hadden onder de Regeering van Karel den Grooten, en deszelfs geslacht, en hoe zy honderd jaaren daar na dezelfde onderwerping even

(3) LAAGHARTIGHEID] *Tiberium, quoties curia egredere-tur, Græcis verbis in hunc modum eloqui solitum: O Homines, ad Servitutum paratos! scilicet etiam illum, qui libertatem publicam nollet, tam projectæ servientium patientia tædebat.* Tacitus *Ann.* III. 65. Zie ook van der Romeinen buigzaamheid tot slaaverny, Montesquolou *Grand. & Decad. des Romains*, chap. xv. p. 453.

(4) GALBA] *Nec totam servitutem pati possunt, nec totam libertatem.* Tacitus *Hist.* I. 16. *fine.* Ik zal van den inborst der Romeinen meer zeggen in myn' *Verhandeling*, gemeld §. III.

eeven wettig en plegtig vernieuwd hadden onder Otto, en 't gansche Duitfche Ryk. Doch nau-lyks hadt de Keizer den rug gekeerd, of zy floegen aan 't muiten, en fchopten tweemaal na mal-kanderen den Biffchop, dien de Keizer hadt aangesteld, van den Stoel. Des Keizers Recht wierdt in een' Kerkvergadering volkomen hersteld, doch vyftig jaaren daarna fpeelden ze 't zelfde fpel met Otto den tweeden. Onder Otto den derden in 't jaar 996. wierdt een *Eeuwig* Verbond gemaakt, om 't *Roomfche* Keizerryk altyd met het *Duitfche* Ryk te verbinden: doch 't volgende jaar was 'er alweder een Opftand, en 't zelfde fpel was 'er op nieuws in 't jaar 1037. onder Keizer Koenraad, en naderhand dikwils van tyd tot tyd, naar maate, dat de Keizers naby of verwyderd waaren, en nog meer naar maate, dat dezelve de handen vry of ruim hadden: gelyk ook 't Ryk (van den tyd van Koenraad tot dien van Hendrik den Vogelaar) zo elendig verviel, dat die *Duitfchers*, die kort te vooren (5) de *Roomfche* Keizers zelf op fchatting hadden gesteld, nu zelf die betaalden aan de Hunnen.

§. 6.

Om verder van ftuk tot ftuk de Historie na te gaan, hoe de Keizers van tyd tot tyd veld ver-looren, en de Pauzen veld gewonnen hebben, zou een gansch Boek vereifchen, en men kan 't ook overal by de hand vinden. Myn oogmerk is alleen om kort op te merken, wat gevolgen deeze lafhartige afval voor de *Romeinen* heeft gehad, en hoe dikwils, en hoe ftreng zy daar over door

(5) TE VOOREN] *Hoofdst. XIV. §. VII.*

de Duitsche Keizers gekastyd zyn. 't Eerste voorbeeld vind ik al aanstonds van Otto den Grootten, in 't jaar 963 en 964, en nog sterker drie jaaren daarna, wanneer hy eenige Raadsheeren liet hangen, en den Stedevoogd geesselen, op een Ezel naakt rondvoeren, en in de gevangenis van honger sterven. Weinig jaaren daarna in 't jaar 981 vind ik de bloedige maaltyd van Otto den Tweeden, die lang in geheugen is gebleeven. Achtien jaaren daarna, in 999 quam Otto de Derde te Rome, en hieldt een streng halsgerecht over Crescentius, en deszelfs opgewurpen' Paus, In 't jaar 1037 quam Keizer koenraad ook te Rome straffen uitdeelen, zonder zelfs de Geestelyken te ontzien. In 't jaar 1081. overmeesterde Hendrik de IVde de Stad stormenderhand, en 't geen 't ergste was, na 's Keizers aftocht, de Hartog van Pouille, koomende quansuis omze te ontzetten, plunderde ze nog eens. In 't jaar 1117. deedt Hendrik de Vyfde nog meer, en slechte de Stads Muuren.

§. 7.

Wanneer ook dertig jaaren daarna onder Keizer Koenraad III. de *Romeinen* een bui kreegen, om zo wel den Paus als den Keizer vaarwel te zeggen, en hun' voorige Regeeringsvorm onder een' *Patricius* te herstellen, veréénigden zich die beide om hen te temmen: en Koenraads Neef en Navolger, Friderik Barbarossa, quam in 1154. hen straffen. Eeven ééns heeft hen ook de tweede Frederik, schoon anders een waare Martelaar der Pauzelyke tyranny, in 1240. streng gekastyd. Hendrik VII. in 1312, deedt het zelfde, en
liet

liet zich te Rome met geweld inhuldigen, openende de Kerk van St. Jan van Lateraanen met den degen in de vuist, waar by verscheiden sneuvelden: en zo die Keizer niet schielyk (6) en ontydig gesturven was, zou 't daar niet by gebleeven zyn. Wat is 'er ook bloed gestort, gedurende de verjeeldheden der Guelfen en Gibellinen? En wat hebben ook de *Romeinen* niet al tuchtigingen moeten uitstaan, wanneer 'er scheuringen, en dikwils drie Pauzen te gelyk waaren: by voorbeeld in 1409, wanneer Lame-lot de Stad met geweld innam! En 't is nog naauwelyx derdehalve eeuw geleden, dat Karel, (dien men den Vyfden noemt,) *Rome* stormenderhand liet inneemen, welke historie bekend is (7).

§. 8.

Uit het gene ik van de Strafoeffeningen gezegd heb, blyk te gelyk van zelfs, dat de *Duitsche Keizers* het *Recht van Heerschappy over de Romeinen*, ('t welk eerst aan Karel, en naderhand aan Otto den Grooten opgedraagen is) hebben blyven staande houden. 't Is waar, daar zyn 'er eenige geweest, die of uit lafhartige bygeloovigheid, of door nood geperst, wanneer ze van hun' eigen' Geestelyken en Duitsche Vorsten

(6) SCHIELYK] 't Gemeen gevoelen is, dat hy vergeeven wierdt met een' gewyden Ouwel. Of echter de Paus daar toe schuld hadt, wordt getwyfeld. Koning Robbert van Apulië verstondt de kunst ook. Zie de Schryvers voor en tegen by Spener *Hist. Germ. t. II. lib. I. cap. 5. n. II. p. 66.*

(7) BEKEND IS] Zie ze by de hand in Hoofts *Rampzaligheid der verbeffing van den buize Medicis. p. 66. enz.*

ten verlaaten , of dikwils van hun' eigen' Kinderen verraaden waaren , een deel van hun' Rechten aan de Pauzen afgestaan (8) hebben : doch
men

(8) AFGESTAAN] Hendrik de IVde stondt lafhartig veel' Rechten af, doch zou 't weder ingepalmd hebben, zo hy door de zynen niet verraaden was geweest. Zyn Zoon Hendrik de Vde, die, (toen hy, door den Paus opgettoekt, tegen zyn' Vader opstondt,) alles beloofd hadt, hieldt niets, toen hy Keizer was geworden. Hy nam den Paus zelf gevangen, en strafte de Romeinen, doch liet zich naderhand weder door de Geestelyken dwingen om te Worms in 1122. veel na te geeven. Dus liet zich Lotharius in 1131. ook bepraaten door St. Bernard, en dit gaf een' grooten krak aan 't Keizerlyke gezag. Op dezelfde wyze wierdt ook Frederik Barbarossa van de *Germaansche* Bischoppen verraaden, en moest (in 1177.) met den Paus te Venetiën een nadeelig vergelyk maaken. Doch de Hittorie, dat de Paus hem op den nek tradt, eeven als de Engelsche fabel, dat Hendrik VI. zich de Kroon zou hebben laaten afschoppen, oordeel ik niets, dan een' Spotschildery, tot grond te hebben. Otto de IVde beloofde ook in 1210. by de Krooning alles, wat de Paus, dien hy nodig hadt, begeerde, doch hy bedacht zich, zo ras hy Keizer was, en zou de Keizerlyke Rechten gansch hersteld hebben, zo hem weder de *Germaansche* Geestelyken niet verraaden hadden, terwyl de Koning van Vrankryk den Paus ondersteunde. Frederik de IIde, die Martelaar der Pauzelyke Tyranny, gaf ook de *Goude Bulle* aan den Paus, doch herriep ze naderhand, en verdedigde zelfs 't Keizerlyk gezag met pen en degen zo yverig, dat de Pauzen zyn gansche Geslacht bitter vervolgd, en zelfs zyn' Kleinzoon, Konradyn, op 't Schavot gebragt hebben. Zedert de dood van Frederik IIde, hebben de Keizers in langen tyd niet in Italië geweest, doch 't was een tydperk, waarin de Pauzen zelf hun verblyf zelden te Rome hielden. Eindelyk vind ik ook, dat Keizer Rudolf van Habsburg beschuldigd wordt (in 1286.) veel van de Italiaansche Rechten verkogt te hebben, ja de eerste Keizer geweest te zyn, die Italië voor verlaaten heeft gehouden. (Zie Sigonius *de Regno Italiae* lib. xx. in 't einde.) Zelfs hadt hy geen' zin om naar Rome zelf te koomen, en vergeleek die Stad by 't hol van den Leeuw,
waar

men vindt te gelyk, dat de meesten, zo ras zy de handen vry hadden, die overgiften weder getracht hebben in te palmen. Daar zyn ook Tusschenregeeringen geweest, (vooral die na de dood van onzen Hollandschen Keizer Willem in 1256.) welke de Italiaansche zaaken geheel deeden vergeeten, en de Kruistochten mag men ook wel voor Tusschenregeeringen rekenen. By deeze gelegenheden is 't niet te ontkennen, dat het Gezag der Keizers in Italiën op alle wyzen door de party der Pauzen, die *Guelfen* genoemd wierden, ondermynd is. Doch de *Gibellinen* (dus noemde men de Keizersgezinden) hebben lang 't Duitse Recht verdedigd. Men reket, dat die twist meer dan tachtig (9) veldslagen heeft gekost. En schoon de Keizerlyke party eindelyk in der daad voor de overmagt der *Guelfen* bukken moest, is toch het *Recht* op zich zelve nooit nagegeeven. De daaden zullen dit uitwyzen, en ik zal 'er eenige staaltjes van ophaalen, die tot een Vervolg kunnen strekken op 't gene §. VI en VII. verhaald is.

§. 9.

Lodewyk van Beieren, in 1328 hieldt een Strafgerecht te Rome, en zette zelfs den Paus af.

waar by alle de voetstappen, naar 't zeggen van den Vos, heenwaarts, doch geen' rugwaarts stonden. Ook vind ik naderhand, dat Fredericus III. (in 1452.) in Italië zeer hoffelyk ontfangen wordende, weder uit hoffelykheid veel van zyn' Rechten heeft nagegeeven.

(9) TACHTIG.] Zie de *Voorrede* van Bower en Muratori *D. VII. P. 356.*

af. Ook maakten de Ryxvorsten in 1338. een Ryxbesluit tot bevestiging der Keizerlyke Rechten tegen den Paus. In 1343. liet de zelfde Keizer te Avignon een opentlyk *Dispuut* aanstellen over 't Recht tegen en voor de Pauzen, waarin Oceanus (10), die *Doctor invicibilis* genoemd is, des Keizers zaak verdedigde. Ik wil van Wencellaus niet spreken, die zelfs, na dat hy door de Duitsche Vorsten reeds afgezet was, den titel van *Imperator Romanus* nog gevoerd heeft, en op dien naam *Edicten* en *Prrolegiën* gegeven. Doch in 't jaar 1400. wierdt de Keurvorst van de Paltz, Rupertus, tot Keizer gekooren, met die uitdrukkelyke voorwaarde, dat hy de Rechten van 't Ryk in Italië gewapenderhand verdedigen zou, schoon hy in de uitvoering van die belofte ongelukkig is geweest. Dus heeft ook in 't jaar 1416. zyn Navolger, Sigismundus, in Italië nog verscheiden' Acten van Opperheerschappy bedreeven. Op 't *Concilie* (11) van Constans in 1414. is door de Duitsche Vorsten met hem nogmaals geraadpleegd, om de Keizerlyke Rechten in Italië te herstellen. En wanneer naderhand Fredericus IV. in 1452. in Italië quam, is hy ontfangen met alle eertekenen, die men aan een' Opperheer gewoon is te bewyzen.

§. 10.

(10) OCEANUS.] Ik vind zyn' naam dus genoemd, uit Wood in *Historia Univers. Oxon.* op 't jaar 1343.

(11) CONCILIE.] Zelfs zouden de Geestelyken op dat *Concilie* verre gegaan zyn, en Paus Martinus vondt dus voorzigtig 't zelve aftebreeken. Op dat van Basel wierdt naderhand vastgesteld, dat het *Concilie* boven den Paus was: en dat van Trente heeft her Pauzelyk Gezag meer geraakt, dan opgebeurd

Doch vooral heeft Karel de Vyfde (12) 't Keizerlyk ontzag in Italiën, en byzonderlyk te Rome, in 1525 weder op een' goeden voet gebragt. Hy heeft echter zich van den Paus nog laten huldigen, als van een' eersten Biffchop. Doch zedert Karel den vyfden heeft men geoordeeld den zelve niet noodig (13) te hebben om een' *Room's' Keizer* te kiezen. Als de Paus hier tegen redeneeren wilde, deden Ferdinand de Eerfte (in 1538) en nog fterker Maximilianus de tweede (in 1572 hun Recht gelden, en van tyd tot tyd hebben de Duitsche Keizers, als 'er gefchillen in Italië waaren, door befliffingen, en zelfs door ftrafoeffeningen hun gezag (14) doen blyken. Nog in deeze Eeuw heeft Keizer Leopold (in 1704) den Paus de tanden getoond, doch nog meer heeft Keizer Joseph in 1708 (15) de
aan

(12) VYFDE] Of liever de *Vierde*.

(13) NIET NODIG] Al ten tyde der Otto's heeft men de Pauselyke Krooning onnoodig geacht. Zie Spener *Hift. Germ.* IV. viii. 7. p. 343. en *Staatsrecht lib. iv. cap. 3. p. 7.* enz. Lodewyk van Beijeren liet zich in 't jaar 1328. in fpyt van den Paus te Rome door de Senatoren kroonen: Zelfs namen de Duitsche Vorften in 1338. een Ryksbeftuit, dat; dien zy verkooren, voor Keizer moest erkend worden; zonder op den Paus te letten, en wanneer Lodewyk zes jaaren daarna met denzelven daarover een Vergelyk hadt gemaakt verbraken zy 't, en verbooden den Keizer het te fluiten, die, toen ook weder moed vattende, de Keizerlyke Rechten braaf verdedigde, en zich fchreef, *Keizer alleen door Gods genade*. Zie 't *Diploma* by Aventinus VII. xviii. 2f.

(14) GEZAG] Zie Spener *Hift. Germ.* V. vi. 2;

(15) 1708] Zie zyn *Manifest* by Fab: *St. Canc. P. xiiii.* p. 570.

Aanspraak op gansch Italië vernieuwd, en in Italië verscheiden *Acten* van Gezag gepleegd. Zelfs hebben de Pausen andere Italiaansche Vorsten daar over niet sterk durven klaagen, uit vrees, dat de Keizer de oude Rechten weder mógt ophaalen (16): by welke gelegenheid verscheiden Duitfche Rechtsgeleerden in doorwrochte Schriften beweerd hebben, dat de *Duitfche* Keizer, zo hy wilde, nog op heden 't Recht hadt om de *Opperheerschappy* van Rome weder te vorderen. (17)

§. II.

't Is ook op dien voet, dat nog verscheidene merktekenen van die Heerschappy in gebruik zyn gebleeven: en 't zal den Leezer, hoop ik, niet verveelen, dat ik eenige der voornaamste hier optel. Het eerste, dat elk in 't oog moet vallen, is, dat het Duitfche Ryk nog op deezen huidigen dag,

(16) OPHAALEN] Zo die Keizer was blyven leeven, zou hy 't waarschynelyk ook gedaan hebben. Hy is ook daarom by de Italiaansche party zeer gehaat geweest. Ik weet niet, of het aanmerking verdient, dat men in geen der Keizerlyke Paleizen een enkel afbeeldzel van Keizer Joseph vindt. In zyn' *Capitulatie Art.* 12. en in die van Karel de Vide *Art.* 10. is wel uitdrukkelyk bedongen, dat de Keizer naauwkeurig zal nazoeken, wat Heerlykheden en Leenen in Italië vervreemd zyn.

(17) WEDER TE VORDEREN] 't Is niet te denken, dat het geval gebeuren zal. Doch de zaak, enkel voor bespiegeling overwoogen zynde, als een Rhetorische *quaestio juris*, zou ik de party der Keizers liever verdedigen willen, dan de stelling van Grotius *de Jure Belli & Pacis* II. IX. 11. 5. dat het *Roomfche* Volk by *vacature* van 't Ryk het Recht zou hebben, om een' *Vicaris* aan te stellen. Ik zal dit punt nader beschouwen in 't *Derde Hoofdstuk* van myn' *Verhandeling* over de *Waereldlyke Heerschappy der Pauzen*.

dag den naam van 't *Roomfche* (18) behouden heeft, ja dat zelfs de Pauzen het zo noemen En dus behouden ook de Keizers nog tegenwoordig den Titel van *Imperator Romanus*, en van *Augustus*, (19) 't welk zeer verkeerdelyk (20) overge-

(18) *ROOMSCHE*] Ten tyde van Maximilianus I. wierdt het genoemd *Imperium Romanum Teutonica Nationis*. Zie hier boven p. 406. en 408. n. 25. en voeg 'er by Spener *Hift. Germ. t. II. lib. III. cap. 5. n. 2.* Men heeft echter zo my dunkt, met die titels altyd geen' vasten voet gehouden, en fomtyds aan oude Gebruiken, schoon de zaaken veranderd waaren, veel toegegeeven. Ik heb deeze aanmerking meer gemaakt, en kan ze niet dikwils genoeg maaken. De bynaam van Heilig, (*Sacrum Imperium*) heeft waarschynelyk ook betrekking tot het *Patriciaat*, of de bescherming der Kerke. (Zie de *Bylage* op 't *XIXde Hoofdstuk* §. V, n. 18.) Die titel van *Sacrum* is al zeer oud. Zommigen geeven de eer der uitvinding aan Frederik Barbarossa, en anderen aan Lodewyk van Beijeren. Hoe 't zy, die naam is niet alleen in Duitschland *Stylo Curia* zo ingevoerd, maar ook by andere Moogendheden, en zelfs by de Pauzen, in hun' Bullen erkend. Zie de voorbeelden by Spener D. *Staats Recht* II. VI. p. 188--190 n.

(19) *Augustus*] Dit woord betekent heilig, gewyd, om dat de inwyding van heilige plaatzen geschiedde na voorgaande Vogel-opmerking door de *Augures*. Dus vertaalen 't de Grieken *σεβασος*. Suetonius *Aug.* 7. zegt dit duidelyk, *quod loca quoque Religiosa, & in quibus augurato quid conservatur, Augusta dicuntur*. Verder is 't woord Keizer zelf een overblyfzel van *Caesar*, op zyn Griex uitgesproken. Zie p. 414. n. A.

(20) *VERKEERDELYK*] Van *Augere*: doch dit is een woordspeeling, of een' vleiery, en dus neem ik ook de Vaerzen van Ovidius *Fast.* I. 609 die moogelyk tot deeze heden-dagfche uitlegging hebben aanleiding gegeeven:

*Sancta vocant augusta patres: augusta vocantur
Templa Sacerdotum rite dicata manu.
Hujus & augurium dependet origine Verbi,
Et quodcumque sua Jupiter auget ope,
Augeat Imperium nostri ducis, augeat annos.*

gezet wierd door *vermeerderaar des Ryx*. Echter noemen de Keizers zich zelf zo in de *Acta publica*, en 't bywoord *Semper* schynt die vertolking te begunstigen: doch 't heeft in de taal geen grond, en 't is ook *in facto* niet waar. De oorsprong van dit bygevoegde *Semper* zoeken eenige Schryvers ook by Frederik Barbarossa, en anderen eerst (byna twee Eeuwen daarna) by Lodewyk van Beyeren. Doch 't is veel ouder. En wy vinden 't niet alleen reeds by Justinianus (21) in 529, maar nog ouder in een' *Inscriptie* (22) van Diocletianus en Maximianus, ja zelfs van Severus. (23) De Griexse Keizers hebben verder ook niet alleen den naam van *αει βεβαστοι* gedraagen, maar ook andere vreemde Vorsten hebben hen dien

ge-

't Is waar, Suetonius *d. l.* zegt ook, *ab auctu*, doch dit was een woord, dat in gewyde zaaken een' eigene betekenis hadt. Ten minsten is 't *Compliment* van Ovidius aan Keizer Augustus zeer verkeerd geplaatst. Want verre dat die eenige genegenheid hadt om 't Ryk te *vermeerderen*, dacht hy ernstig om deszelfs paalen in te trekken. Zie 't *Veertiende Hoofdstuk* §. VI. Dat verder deeze vertaaling van *Vermeerderaar des Ryx* oneigen is, blykt daaruit, dat de Keizerinnen ook den titel van *Augusta* voeren. Zie Speners *D. Staats Recht lib. IV. c. XI. p. 241.* enz. n. 't welk Justinianus zeer wel verklaart door *Venerabilis, reverendissima.* §. ult. *Inst. de Usucap. (II. 6.) Novella VIII. cap. I.* enz. De volgende Keizers schynen echter dien teim, als van zy hant Gemaalinnen spreken, voor 't mannelyk gezag te vernederend gevondan te hebben, en schryven *Dilecta, Dilectissima.* Doch Justinianus lag by zyn Vrouwtje Theodora t'huis, zo als bekend is.

(21) JUSTINIANUS] In zyn' tweede *Constitutie de Codice Confirmando.*

(22) INSCRIPTIE] By Gruterus *p. 279.*

(23) SEVERUS] Zie Spener *Jus Publ. lib. IV. cap. I. §. 2. p. 343.* en Pessinger *Jur. Publ. lib. I. tit. IV. p. 300.*

gegeeven (24) en Karel de Groote, en volgende Duitſche Keizers hebben dit nagevolgd.

§. 14.

Van den *Keizer* ga ik over tot den verkooren Ryxnavolger. Deeze droeg te vooren den naam van *Cæſar*, (25) en tegenwoordig ook dien van *Augustus*, doch zonder *ſemper*, en 't geen 't allerſterkſte is, men noemt hem *Roomſ' Koning*. In oude tyden (ten minſten na Hendrik den derden) was dit de naam van den Keizer zelf, eer hy te Rome tot *Imperator* verklaard was. Zekerlyk wilde men daar mede te kennen geeven, dat, zo ras hy dus door de Duitſche Vorſten verkoo- ren was tot Koning van *Germaniën*, hy nog wel geen *Imperator*, maar toch aanſtonds met de daad *Rex Romanus* was (26). En 't is opmerkelyk ,
dat

(24) GEGEEVEN] Dus vinden wy een' brief van den Koning Childebert, en een' van de Koningin Brunchildis aan den Keizer Mauricius. Zie verder van Karel den Groo- ten, en deſzelfs Navolgers, de bewyzen by Pfeiffinger d.l.

(25) CÆSAR] Zie de *Bylage* van 't XIX. Hoofdstuk §. III. n. A.

(26) *Romanus* WAS] De Romeinſche Schryvers heb ben daar veel tegen, en oordeelen, dat de naam van *Koning* by *Romeinen* quaalyk paſt. Men weet, hoe gehaat die naam altyd te Rome geweest is. Zie Suetonius *Cæſ.* 79. en Æneas Sylvius *Hiſt. Friderici III.* p. 80. 't Is ook waar, dat men voor Henrik III. 't woord *Rex* enkel vindt, zonder *Romanorum*. Spener in zyn *Teuſche Jus publicum* t. IV. l. IV. c. 1. §. 2. geeft zich veel moeite om die oude titels te ſchiften: doch 't ſchynt, dat men daarin altyd ook al geen' éénpaarigen voet heeft gehouden. Ook kan men (ik herhaal dit nog eens) van 't *Gebruik* in titels geen' reden geeven, en 't is opmerkelyk, dat zo zeer als de Romeinen
voor

dat nog heden, nu de Krooning te Rome geheel uit de *mode* is, de Keizer in de nieuwe *Capitulatiën* (27) belooft zich door de Keurvorsten te zullen laten kroonen tot *Roomsch Koning*.

§. 13.

Doch wanneer eigentlyk die naam voor een' verkooren' Ryz-Navolger in gebruik is geraakt, (in plaats van *Cesar* of *Augustus* zonder *Semper*, of *Rex Italiae*) heb ik niet recht kunnen vinden, (28) en zelfs zyn de woorden van de *Goude Bulle* in 1356 daarin duister. Lodewyk de Vroome wierdt by 't leeven van Karel den Grooten in 813 *Koning der Romeinen* verklaard, doch tegelyk ook tot *mede Keizer* te gelyk met zyn' Vader. En even-ééns is 't ook vier jaaren daarna geweest met Lotharius, Lodewyks Zoon, gelyk ook met Otto den tweeden. (29.) Waarschynlyk is die titel aan

voor 't woord *Rex* een afgryzen hadden, de Duitschers daartegen dat van *Imperator*, 't welk zy *Bebeerscher* vertaalden, niet verdraagen konden, zynde gewoon aan dat van *Künink*, of *Künig*. Zie Spener *d. l. lib. II. cap. 2. §. 1. p. 55.*

(27) CAPITULATIEN] Zie die van Leopold, *Art. 37.* die van Joseph, *Art. 36.* die van Karel de Vnde, *Art. 3.* De volgende heb ik niet by de hand. Zie Heiff. *tom. VIII. p. 120, 121, 179.*

(28) VINDEN] 't Geen Heiff. *Hist. de l'Empire, tom. IV. p. 472.* en meer anderen hier van zeggen, geeft my geen licht genoeg. Ik verwys den Leezer naar Spener *D. Staats Recht IV. x. p. 123.* enz. Zie ook in 't kort Spon, over de *Capitulatie* van Karel VII. *Art. XI. Pfeffinger Jur. Publ. I. x. p. 918.* geeft veel' voorbeelden van verkooren' Ryz-Navolgers by 't leeven des Keizers, maar den oorsprong des naams van *Room's Koning* gaat hy met stilzwygen voorby.

(29) TWAZDEN] Die ook den naam van *Medekeizer* by zyn' Vaders leeven heeft gevoerd. Zie Spener *tom. I. lib. IV.*

aan Ryxnavolgers gegeven, sedert dat de Keizers zelf dien van *Electi Romani Imperatores*, hebben aangenomen, als ze te Rome niet ingehuldigd waaren. In oude tyden dorst men die Verkiezing by 't leeven des Keizers niet doen, (30) zo lang de inhuldiging te Rome niet geschied was, doch men heeft naderhand zich aan dat oude vooroordeel niet gekreund.

§ 14.

Dit alles verdient een nader' en naaukeuriger' nazoeking, en de Duitche Rechtsgeleerden schynen 'er zelf of mede verlegen, of daar over éénig te zyn. Voor my, 't is buiten myn kring, en 't is genoeg tot myn oogmerk, dat uit ditalles blykt, hoe sterk men altyd in 't begrip is geweest, en gebleeven, dat de *Heerschappy over Rome* aan de *Duitsche* Keizerskroon verknocht was. Zelfs hebben nog pas drie eeuwen geleden, de Duitche Vorsten, zonder Keizer, dat Recht zich toegeëigend. Wy vinden, 't is waar, geen voorbeeld in de Historie, dat zy 't werkelyk uitgevoerd hebben: doch wel, dat zy in 1456 te Neurenberg Keizer Frederik IV. dreigden, zo hy in den Turxenkryg ging, een' *Rooms Koning* te zullen maaken, met, of tegen zyn' wille. 't Zelfde dreigement is ook gedaan aan Rudolph den Tweeden, en dewyl toen nog niet uitgemaakt schein, of zy daar toe Recht hadden, hebben
zy

IV. cap. 5. n. 2. Dus heeft Heiff. d. l. onglyk, als hy zegt, dat Otto zyn' Zoon niet dorst *Keizer* noemen, zonder toestemming van den Paus.

(30) NIET DORN] Spener tom. II. lib. III. cap. 5. n. 4.

zy in de *Capitulatie* van deszelfs Nավolger Mathias, gezorgd, dat duidelyk verklaard wierdt, dat zy zulx doen konden, met of zonder (31) des Keizers toestemming, 't welk ook naderhand in jongere *Capitulatiën* zo gevolgd is.

§. 15.

7

Ik heb my met den naam van *Room's Koning* wat langer opgehouden, om dat men, terwyl ik dit schryf, bezig is met een' te verkiezen. Ik ga nu over tot de onderstandgelden, die de Stenden van 't Duitſche Ryk aan den Keizer (elk naar zyn bepaald aandeel) opbrengen, en die nog tegenwoordig den naam draagen van *Romer Maanden* (*Menses Romani*) zonder onderscheid, tot wat kryg 't geld ook gebruikt wordt, en zonder eenige betrekking tot een' togt in Italiën (32) Ook is het de pyne waardig een woord te spreken van den

(31) ZONDER.] De bygevoegde woorden (*onderſteld, dat de Keizer, zonder gewigtige redenen te hebben, die toestemming weigerde, schoon daarom gebeden zynde*) geeven echter altyd een' voet, om de zaak op den langen baan te brengen. Wie zal besliffen, of des Keizers redenen van weigering gewigtig genoeg zyn, of niet? Zie den Baron Spon over de *Capitulatie* van Karel VII. *part. xi. p. 91. & seqq.* De *Monita*, die hierop van tyd tot tyd door zommige Keurvorsten gemaakt zyn, kan men vinden by Möfer in zyn *Aanmerkingen* over dezelfde *Capitulatie tom. II. p. 124.* en volgende.

(32) ITALIËN] De naam is daar van daan gekoomen, dat de Keizers aan de Stenden 't geld vroegen tot togten naar Rome. Daar is een *Reglement* van, dat al oud is, en aan Karel den Dikken wordt toegeschreeven, doch daar is verschil, welken Karel. Zie Spener *Hist. Germ. tom. I. p. 465.* en in zyn *Duitſche Staatsrecht lib. II. c. XII. p. 259.* ook Heiff *Hist. de l'Emp. tom V. p. 141.* De naam van *Menses Romani* is, zo ik 't wel begryp, eenigen tyd uit het

den *Adelaar*, dien de Duitsche Keizers in 't *Ryx* wapen behouden hebben, zommige (33) enkel, zommige dubbeld (34), doch na Karel V. is 't by den dubbelen gebleeven, voor den Keizer, en een' enkelen (35) voor den Rooms' Koning.

§. 16.

Dat de oude Romeinen *Arendstandaarden*, en verder in hun' wapenen, vaandels, penningen, enz. den *Arend* gebruikt hebben, is al te bekend (36) om bewyzen te eischen. Zelfs heeft Lipsius (37) een' *Arend met twee hoofden* ontdekt, op de *Columna Antonini*: en in een Deensch Kabinet vindt men een zegel met hetzelfde merk

het gebruik geweest, en men noemde ze toen *stipendia secundum denarium communem*; doch onder Maximilianus II. in 't jaar 1570. is de naam van *Romermaanden* weder in de mode geraakt. Zie Spener *Hist. Germ. t. II. p. 533.*

(33) ZOMMIGE] Pffingger *Jur. Publ. I. V. p. 433. & seqq.* en III. XI. p. 1010. geeft een' nette optelling van de Keizers, die een' enkelen, of dubbelen gehad hebben, en zie ook in 't kort van deeze stoffe *Mascouw Princ. Jur. Publ. III. VI. 29. 30.*

(34) DURBEL] Of 't een *Arend met twee hoofden* is, dan twee *Arenden*, die malkanderen bedekken, is ook al een' vraage, daar veel' Schryvers zich 't hoofd zeer over vermoeid hebben. Zie al weder Pffingger I. v. p. 434. Doch de Keizers dienen 't zelf best te weeten, en Ferdinand de 1ste in zyn' *Muntordening* van 1559. *Art. 10.* Zegt duidelyk, *de Ryx Keizerlyke Adelaar met twee Hoofden,*

(35) ENKELEN] Dit wordt beweezen met een ganfch *Leigien* van Schryvers, by denzelfden Pffingger *Jur. Publ. I. X. p. 927.* en III. VI. p. 593.

(36) BEKEND] 't is dus belacchelyk dit wapen te willen zoeken van een' Koning *Adeler*, zo als Ramus.

(37) LIPSIUS Zie Spener *D. Staatsrecht. IV. 1: 8. p. 386. n.*

merk. De laater Griex Keizers in de dertiende Eeuw hebbenze ook gebruikt. Doch wie de eerste der Duitsche Keizers geweest is, Koenraad I. Hendrik III. (de *zwarte* genoemd) of Karel IV, verschillen de Geleerden, gelyk 'er ook allerlei gisningen gemaakt zyn op den waaren oorsprong van deeze verdubbeling. 't Gemeenste gevoelen is, schoon zonder eenig bewys, dat Constantinus by de overbrenging van den Ryzetel naar Constantinopolen, den *Arend* verdubbeld heeft: Doch zo dit Wapen dan de veréening van *Oosterfch* en *Westerfch* heeft willen beduiden, moesten na de verdeeling van 't Ryk de *Arenden* ook weder gescheiden zyn, en dan kon voor 't Westersche maar één blyven, gelyk ook veele Duitsche Keizers, maar één' gevoerd hebben. Echter is dit gevoelen waarschylyker, dan dat men den oorsprong van den dubbelden *Arend* haalen wil van de Romeinsche *Arend*-Standaarden, die Arminius (38) in den Slag tegen Varus veroverde. Hoe koomen ze ook op 't getal van twee? Want Tacitus spreekt van een' meenigte (39).

(38) ARMINIUS] *Tacitus Ann. I. 60, 61.*

(39) MENIGTE] *Raptas Aquilas*, zegt Tacitus, *signis & aquilis illust*, enz. En hy noemt byzonderlyk den *Arend* van t negentiende *Legioen*.

EEN

EEN EN TWINTIGSTE HOOFDSTUK.

*Voetstappen der GERMAANSCH E Overbeering
over de ROMEINEN , in Taal en Kleeding.*

§. 1.

Myn reis is afgeleit, zegt Antonides, (1) als hy na zyn' Oosterfche togt van 't gevleugeld Paard afstygt, en ik ben zeker ook verre genoeg verdwaald geweest. Ik dacht niet, (2) dat de fchryfftoffe dus onderde hand zou aangroeien, en toen ik dat bemerkte, was 't te laat, dewyl reeds eenige vellen waaren afgedrukt. Ik heb van myn werk geen' verbeelding genoeg om te denken, dat het de eer zal hebben van herdrukt, veel min vertaald te worden. Doch zo dit gebeuren mogt, kan 't gefchikt worden, dat men 't *Verbaal der Oorlogen van de GERMAANEN met de ROMEINEN in een' byzondere Afdeeling* brenge, en die *Verhandeling* moet dan beginnen met het *Elfde Hoofdstuk § VIII. p. 232.*

§. 2.

(1) ANTONIDES] T-Stroom, B. II. p. 54.

(2) DACHT NIET] Ik weet wel, dat, *Ik bad het niet gedacht, geen' verfooning is. Turpissimam ajebat Fabius Imperator excusationem esse, NON PUTAVI. Ego turpissimam homini puto,* zegt de strenge Seneca *De Ira* II. 31. Doch ik kan my verfoonen, dat ik fchryf voor myn tydverdrijf, zoo als ik in de *Inleiding* gewaarschuwwd heb. Zie ook 't begin van 't *Zeevende Hoofdstuk.*

't Hangt af van des Leezers toegeevenheid, om 't op dien voet te neemen, en ik vraag die gunst niet zo zeer voor den Schryver, als ter liefde van de Stoffe, die van 't uiterste belang is voor alle, die zucht hebben voor de eer onzer Voorouderen. Ik vlei my die Eere tegen de *Gasconades* (3) der *Romeinen* volkoomen verdedigd te hebben. Verre van dat die de *Germaanen* (gelyk de *Galliers*) ooit overheerd zouden hebben, is vlak 't tegendeel waar (*). Zelfs heb ik getoond, dat zy van 't eerste begin af aan, voor de *Germaanen* een' schrik in 't bloed hadden, en naar maate, dat zy hun kragten met dezelve hebben beginnen te meeten, begreepen hebben, dat zy onverwinnelyk waaren. Ik neem het ook in dien zin, dat de Keizer Hadrianus op zyn' penningen (4) *Germania* staande heeft verbeeld, en *Gallia*, zich bukkende. Ik heb die penningen waardig geacht, om in den voorgevel van dit *Tweede Deel* op 't titelblad te laten zetten: en ik weet 'er geen beter uitlegging op, dan de held-

(3) GASCONADES] Zie dezelve in 't begin van 't *Twaalfde Hoofdstuk*.

(*) WAAR] Zie *Hoofdst. XXIV*.

(4) PENNINGEN] Zie de *Brandenburgschen Thesaurus Numismatum* van Rubenius met de aantekeningen van Begerus, *Tab. 39.* en de *Continuatio p. 654. 655.* Galliën, Africa, Ægypte, Spanje, Dacië. Brittannië worden alle verbeeld, leggende of bukkende. Alleen Germaniën, en Asië staan overeinde, en Germanië driit haar' speer en schild. *Multo aliter*, zegt Begerus, *GERMANIA, quæ hastam, & clypeum jactat, non alia ratione, quam quod bellicosissima gens, etiam Romanis rerum fastigio potitis, fortitudinis gloriam sibi afferuerit.* De plaats van Antonides is uit zyn' *Ystroom*, Boek II. p. 90.

heldhaftige woorden, die Antonides in zyn' R-
stroom den Ygod tegen den opgeblaazen' Seine
in den mond geeft:

- „ Gy durft ver boven my op uwen adel bogen
 „ Maar welk geval heeft eerst u in het licht getogen?
 „ Want d'outheit, zoo haar geen vermaarde daet
 „ verzelt,
 „ Is dood, en word vergeeffsch by uwen roem gestelt.
 „ Gewislyk 't Roomsche juk heeft eerst uw naam doen
 „ leven,
 „ Waar onder gy met dwang uw schoulers hebt ge-
 „ geven,
 „ En vreesde 't slaaffsch gezicht te steken uit uw kil,
 „ Maar loe lag toen myn vloed noch ongerept en stil?
 „ Die glorie evenwel bekoude ik onbesproken.
 „ Dat ik de tyranny van Nero heb gewroken,
 „ De Legioenen zag verstuurven als het kaf,
 „ En sloeg hun Vuandelen en Arendstanders af,
 „ Onze oevers dronken 't bloed der Roomsche dwin-
 „ gelanden,
 „ En Nederduitschland red zich moedig uit hun
 „ banden,
 „ Daar gy uw vrydom hun opveilde laf en blint, Est.

§. 3.

't Geen ik dus by de Galliërs (p. 123.) van de
Overkeering gezegd heb, als van een voornaam
middel, waar door de Romeinen hun' taal in
Gallië voortgeplant hebben, moet ik hier by de
Germaanen vlak omkeeren, en hoe zeer ik my
naa 't einde haast, moet ik toch nog een' aanmerking
van belang maaken, namel. dat het met de *Taal*
evenééns is gegaan, als met de *Wapenen*. 't Is
riet

niet de *Romeinsche* Taal, die de *Germaansche* overheerd heeft, maar de *Germaansche* de *komeinsche*. By de *Germaanen*, schoon ze eenige *Latynsche* woorden hebben overgenoomen, is echter de Taal in den grond der *Spraak* kunst dezelve gebleeven. Zelfs, wanneer de *Gothsche* Koningen *Rome* regeerden, hebben ze toch zeer veel zorg gehad voor de behoudenis en aanqueeking van hun' moedertaal (5), en zy zagen garen, dat, die aan hen 't Hof wilden maaken, 't *Gothisch* leerden, en hun' Kinderen lieten leeren. De *Romeinen* deden dit ook, en dit was niets nieuws: want reeds voor de Regeering der *Gothen* vinden wy *Syagrius* (7), die de *Germaansche* taal in de uiterste volmaaktheid bezat, en sprak, zuiverder, dan de *Germaanen* zelf.

§ 4.

Het is dus zeer begrypelyk, dat de taal der *Romeinen*, die al van ouds (8) met vreemde
WOOR-

(5) MOEDERTAAL.] Onder de *Gothsche* Regeering wierden de *Rechtzaaken* wel in 't *Latyn* behandeld, doch de *Gothsche* Taal bleef in 't gebruik. Uit een' brief van *Theodoricus* aan den Koning der *Heruler* (by *Cassiodorus Var: IV. 2.*) blykt, dat die, schoon by 't *Latyn* anders zeer wel bezat, de brieven aan zyn' *Gezanten* in zyn' moedertaal schreef. Zie *Mascou Geschiedte der Teutschen XI. 43.* en *Aanmerking XV. §. 10.*

(6) KINDEREN.] De Koning *Athalaricus* roemt hierover den *Patricius* *Cyprianus*, by *Cassiodorus VIII. 21.*

(7) SYAGRIUS.] *Sidonius Apollinaris lib. V. cap. v. p. 132.* pryft hem hierover. *Immane narratu est, quantum stupeoante Germanici notitiam tanta familiaritate rapuisse. — quanto mihi cæterisque risus fit, quoties audio, quod te præsentem formidet facere linguæ suæ barbarus barbarismum.*

(8) VAN OUDS.] *Cicero* in *Bruto cap. 5.* klaagt 'er reeds over. *Infusa in Urbem peregrinitate.* Zie hem ook *ad Fam. IX.*

woorden vermengd was geworden, en ook naderhand onder de Keizers (A) reeds zeer verbafterd (9) was, eindelyk door de *Germaansche* invallen geheel is t'ondergebracht (10). Hoe 't
zy,

IX. 15. en vooral Quintillianus *Inst. Orat.* I. 5. en 9. Ik heb van de Gallische woorden gesproken *Hoofdst.* VI. §. xxv. en xxvi. Zelfs was 't een' Staatkundige maatregel der Romeinen, dat zy, (om de gemoederen te winnen van de *Natiën*, die zy onder 't juk wilden brengen) derzelve Goden, plechtigheden, manieren, en ook woorden overnamen. Zie Keyser *Antiq. Septentr.* p. 287.

(A) KEIZERS] Veele der Keizers van laattere tyden zyn geen' Italiaanen geweest, maar uit de Provinciën, uit Thracië, Pannonië, Syriën, Arabiën, Africa, Gallië, Dacië, Dalmatië. enz. en dus waaren ook hun' Hovelingen, Gunstelingen, Amprenaars, enz. meest vreemde.

(9) VERBASTERD.] Zo verre, dat de gemeene Landtaal, die de *Romeinsche* genoemd wierdt, zeer onderscheiden was van de rechte *Latynsche*. Dit begon al ten tyde van Martialis, die reeds van *nomina rustica* spreekt. (I. 135.) Zie wat ik van de Gallische *Lingua Romana rustica* gezegd heb, *Hoofdst.* VII. §. 10. en zie verder du Cange *praef.* §. 13. In Spanje was ook al vroeg een dergelyk brabbellatyn. Onder de brieven van Alcuïnus vlyndt men 'er een' van Elipand van Toledo, die omtrent het einde der achtste Eeuw geschreeven is, en reeds zeer gelykt naar 't hedendaagfche Spaansch, gelyk Fleury *Hift. Eccles.* tom. x. p. 22. wél heeft aangemerkt.

(10) ONDERGEBRAGT] *Barbaris his provincias Romani Imperii pervadentibus non incolae duntaxat, verum etiam Linguae, quasi sub jugum missa, servitutem passa est*, zegt du Cange *praef.* p. 4. Des niet tegenstaande is deeze taal, hoe bedorven zy ook was, naderhand door Petrarcha en andere kundige Mannen weder opgehaald, en door de Academie *della Crusca* zo verre beschaafd, dat ze tegenwoordig een' der cierlykste taalen geworden is. Een nieuw bewys, dat alle taalen tot een' trap van volkoomenheid kunnen gebracht worden, als men de moeite doet om ze te verbeteren, en als, die zich deeze moeite geeven, van de Regeering en van hun Landsgenooten aangemoedigd worden. Ziet 's *Eerste Hoofdstuk*, vooral §. IX. XI. XII. XIII. XIV. en 't *Einde* van myn *Vaar Wel om den Zangberg*.

zy, schoon zy veel' van hun' oude eigene woorden behouden hebben, is toch hun' gansche Spraakkunst in duigen gevallen. Men heeft voor de Naamwoorden de Celtische ledekens, (*de, bet, een, enz*) gezet, (*il, lo, la, gli, un, una*) en dit is te aanmerkelyker, om dat men ze te vooren van de Grieken niet hadt willen aanneemen. De *pronomina*, (*ik, gy, by,*) die men in 't Latyn meest verzwylt, hebben zy, (als in 't Duitsch) *jo, tu, egli*. De laatste *Casus* is de eerste geworden. De geslachten zyn in verwarring geraakt. De *Declinatiën* zyn gansch verwurpen, en in plaats van de woorden te buigen, heeft men van de *Germaansche* voorzetsels (*van, aan, enz.*) gebruik gemaakt, met *del, al, dal,* enz. Eveneens heeft men ook in de *Conjugatiën* der Werkwoorden 't Celtische hulpwoord, *hebben*, aangenoomen (*ho, bavere.*) En dus ziet men, dat in 't *Italiaansch* het *Germaansche* sterk bovendryft (II), 't welk men van onze Taal met betrekking tot de *Romeinsche* niet zeggen kan.

§. 5.

(II) BOVENDRYFT. Zie Cellarius in 't einde van zyn' *Dissertatie, de Origine Linguae Italicae* p. 107. 't Was de moeite waardig deeze Stoffe uit te breiden, en na te zoeken, 1. Wat de Italiaanen in hun' Spraakkunst van 't Latyn behouden, 2. Wat zy van 't Celtische overgenoomen hebben. 3. Waar in de Italiaansche en Fransche Spraakkunst te zaamen overéenkomen, als in de *Aoristen*, *fus, fu,* enz. 4. Wat ze eigen op zich zelve hebben, noch Latyn, noch Duitsch. By voorbeeld, wy hebben, zo wel als in 't Latyn een' *Comparativus*, *Geleerder, Doßior*. Doch de Italiaanen, (schoon zy de *Superlativus* behouden hebben) zeggen *più* of *meno*, en de Fransche, *plus* of *moins*. Beide hebben zy ook geen *Passivum*. Voor *amatur, by wordt bemind*, moeten ze beide met een' omtrek zeggen. *Mert bemind hem*. De *Supina* hebben ze ook weggeworpen, tenz; Men zou hier veel van kunnen ophaalen, doch dat zou my te verre afleiden.

Deeze aanmerking van de voetstappen der *Germaansche* Overheering in de *Taal* der Romeinen is door Cellarius, du Cange en anderen, ook gemaakt, zo als men in de aantekeningen zien kan: doch ik moet 'er nog een tweede aanmerking byvoegen, die ik geloof, dat nieuw is, namel. dat de *Romeinen* in hun' *Kleeding* de *Germaansche modes* hebben aangenoomen, en niet de *Germaanen* de *Romeinsche*. Onder de Regeering der Gothen verdient het geen' verwondering, zo zy zich naar de manieren van 't Hof in hun' dragt geschikt hebben. Doch ik zal van ouder' tyden spreken, en 't is waard hier een weinig by stil te staan. Ik zal eerst beginnen met het *hoofd*, tot welx opfiering zy twee zaaken al heel vroeg (12) van de *Germaanen* hebben overgenoomen. Het eerste bestondt in 't hair te knoopen (13), en 't tweede was van nog meer belang, en raakt de kleur. De *Germaanen*, gelyk nog hedendaagsch, hadden doorgaans blonde (14) lokken, 't welk de Romeinen, welker hair doorgaans zwart was, fraai (15) vonden. Om dit

na

(12) VROEG.] Al ten tyde van Augustus. Ovidius *Amor.* I. XIV. 45.

(13) KNOOPEN.] Hier op ziet Seneca *epist.* 124. *fine.* *Quid capillum ingenti diligentia comis, cum illum effuderis more Partiborum, vel NB.-Germanorum modo vinxeris?* 't is bekend, dat dit de *Germaansche mode* was.

(14) BLONDE.] Zie Lipsius op Seneca *de Ira* III. 26. n. 247. *Flavam Casariem*, zegt Juvenalis *Sat.* XIII. 165.

(15) FRAAI.] Dat de Ouden *blond* hair (*ξανθὴν κόμην*) voordeelig voor de schoonheid vonden, is bekend. Zie Perizonius op *Ælianus V. H.* IX. 9. n. 5. Hierom droegen

E c

ook

na te maaken, gebruikten zy tweederlei midde-
len. Zy kogten (16) of ontbooden (17) Ger-
maanſch hair, en maakten daar pruiken (18) van.
Of

ook de hoeren *blonde* pruikjes. Zie Servius op *Æntid.* iv. 698. en 't voorbeeld van Meſſalina, als zy 's nachts in de hoerhuizen liep, by Juvenalis *d. l. (flavo galero.)* Dus waaren ze ook altyd bezorgd, dat het bedrog ontdekt zou worden. (Zie de volgende plaats van Ovidius.) En de minnaars waaren zeer te onvrede, als zy zagen, dat ze bedroogen waaren. Zie Propertius II. xviii. 27.

*Illi sub terris fiant mala multa puella,
Quæ mentita suas vertit (of veſtit) inepta comas.*

Zo 't *vertit* is, ziet het op 't verwen, doch *veſtit* onderſtelt een' pruik of *tour*. Zie de plaats van Tertullianus n. 19. (16) KOETEN.] Ik behoef alleen de aangehaalde plaats van Ovidius by te brengen:

*Nunc tibi captivos mittet Germania crines,
Culta triumphatae munere gentis eris.
O quam sæpe comas aliquo mirante, rubebis,
Et dices: EMPTA nunc ego merce probor!*

Deeze plaats behoort ook tot de *Gasconades* der Romeinſche Poëten, (Hoofdst. xii. §. 3. p. 257.) Men ziet, hoe Ovidius niet alleen van *captivi* ſpreekt, (zo als Martialis xiv. 26. ook *Captivæ comæ* zegt) maar zelfs, dat by de *Germanen gens triumphata* noemt: alles, om Augustus te vleien. (17) ONTBOODEN.] Dus vindt men by Martialis *epig.* V. 68.

Arctoa de gente comam tibi, Lesbia, miſi, &c.

(18) PRUIKEN.] Tertullianus noemt dit *enormitates futi-
lium capillamentorum.* Lib. de cultu femin. c. 7. Op zich zel-
ve waaren echter de pruiken en *touren* by de Romeinen in
gebruik, of uit nood, zo als Otto een' droeg (Suetonius
Orb. 12.) of om zich te vermommen, gelyk Caligula, en
Meſſalina dus 's nachts vermomd liepen krotten. Suetonius
Cal. II. en Juvenalis *Sat.* VI. 120. Men noemde dit *capilla-
men-*

Of zy verwden (19) hun eigen hair met een' zekere zeep (A). En 't is aanmerkelyk, dat ze ook van deeze zeep de uitvinding aan de *Galliërs* en *Germaanēn* (20) schuldig waaren, en zelfs die zeepballen (21), zo 't schynt, van hen kreegen.
Hoe

menta, galeri, galericuli. Zie de Geleerden op *Petronius cap. 70.* Men meent, dat de *mode* van Pruiken of *touren* ook by de *Asiatifche* Volkeren in gebruik is geweest, vooral by de *Vrouwen*. Daar zyn 'er zelfs, die 't willen zoeken in den *Bybel*; en de woorden van *Jesaias III. 27.* *Zo zal de Heere den schedel der Dochteren Zions schurfdig maaken, enz.* vertaald hebben: *De Heere zal de boofden der Dochteren Zions kaal maaken, en baare pruiken baar afnemen.* n 't geheel is die plaats, daar alle de *coëffures* en *babioles* der *Israëlitifche Coquette's* opgeteld worden, zeer duister, en de *Overzetter*s zyn 'er mede verlegen.

(19) **VERWDEN.]** Dus deedt *Galliënus*. Zie *Trebellius Pollio Gallien. cap. 3.* En dus zegt *Tertullianus* van de *Vrouwen* van zyn' tyd: *Video quasdam & capillum croco vertere. Lib. de cultu fem. c. 7.* Hier gebruikt *Tertullianus* ook 't woord *vertere*: Zie n. 15.

(A) **ZEEP.]** Zie *Hadr. Junii Bat. c. 7.* en *Vaderl. Historie B. I p. 18.*

(20) **GERMAANEN.]** *Plinius N. H. XXVIII. 12. p. 223. Prodest & Sapo Gallorum hoc inventum rutilandis capillis, ex sevo & cinere. Optimus fagino & caprino, duobus modis, spissus & liquidus. Uterque apud Germanos majore in usu viris, quam feminis.* De *Grieken* hadden echter al van ouds een *Φαρμακον*, daar niet alleen vrouwen, maar ook mans, het hair mede blond verwden. Zie *Ælianus* en *Perizonius d. 1.* Dit was nog geheel iets anders, dan de *βύφη*, waarmede de oude mannen hun' gryze haren, om jonger te sehynen, zwart verwden. Zie denzelfden *Ælianus V. H. VII. 20.* en daar *Perizonius*. Men kan hier van meer vinden by *Hadrrianus Junius de Coma.*

(21) **ZEEPBALLEN.]** Dit versta ik door de *Mattiaca pilæ* van *Martialis XIV. 27.*

*Si mutare paras longævios cana capillos,
Accipe Mattiacas (quo tibi calva?) pilas:*

In 't voorgeaende puntlicht noemt hy 't *Causiica Spuma.*

E e 2

Hoe 't zy, de Romeinen, zo wel Mans als Vrouwen, schynen die *Germaansche mode* greetig aangenoomen te hebben. Seneca (22) schrolt 'er al op in zyn' tyd, en by dien van Tertullianus was ze zo gemeen onder de Vrouwen, dat hy zegt (het welk men heden ook van veele onzer Nederlandsche *Dames* zou kunnen zeggen) dat zy zich haar Vaderland schaamen, en dat het hen leed is, dat ze geen' *Gallische* (of *Germaansche*) gebooren zyn (23).

§. 6.

Doch deeze overneeming van *Germaansche modes* is by 't *hoofd* alleen niet gebleeven. Reeds kort na Nero's dood, droeg Cæcina niet alleen een' veelverwigen Wapenrok op zyn *Duitsch*, maar ook een' *broek* (24). Nog kan men zeggen, dat die (in *Germanië* zynde) dit deedt, om den *Germaanen*, welker hulp hy nodig hadt, te behaagen. Doch de Keizer Caracalla (25) hadt lief-

(22) SENECA.] *d. l. epist. 124. fine.* Zie ook de *Constantia sap. c. 18.* Propertius II. XVIII. 23. spreekt 'er ook van.

*Nunc etiam infectos demens imitare Britannos,
Ludis & externo culta nitore caput.
Ut natura dedit, sic omnis recta figura.
Turpis Romano Belgicus ore color.*

(23) GEBOOREN ZYN.] *lib. de cultu fam. k. 7.* *Pudet eas etiam Nationis suæ, quod non Germanæ aut Gallæ procreatæ sunt: ita patriam colore transferunt.*

(24) BROEK.] Tacitus *Hist. II. 20.*

(25) CARACALLA.] *Romano cultu deposito, vestem Germanicam induebat, atque in eorum sagulis, argento variëgatis, conspiciebatur, etiam flavam capiti cæsariëm imponens ad modum Germanicæ tonsuræ.* Herodianus IV. 7.

liefhebbery, om in Rome zelf zyn *Romeinſch* kleed af te leggen, en (boven en behalven de blonde pruik) een' *Germaanfchen* rok, met zilver geborduurd, aan te trekken. Zoſimus verhaald 't zelfde van Gratianus. Naderhand is de *Germaanfche* manier van kleeding meer en meer doorgedrongen en ten tyde van Honorius (26) droegen de *Romeinen*, *Duiſche* broeken, pelfen, dikke hairlokken, enz. ja 't ging zo verre, dat 'er Wetten (27) tegen gemaakt moeften worden. En wat zou Ovidius, dien 't zo zeer ergerde, dat Volkeren van Griexe (28) afkomt broeken droegen, en Cicero, die de Galliërs zo klein rekende, tegenwoordig zeggen, als zy zagen, dat niet alleen alle de *Romeinen* gebroekt zyn, maar dat doorgaans de *Lieden du beau monde* in Italië in 't geheel de Wet van Parys ontfangen, hoe zy zich kleeden moeten!

§. 7.

(26) HONORIUS.] Zie, hoe Claudianus dit verwytt aan Rufinus. II. 77. — *revocat fulvas in pectore pelles, enz.*
Nec pudet Auſonios currus, & jura regentem
Suavere deformes ritus, veſtemque Getarum,
Inſignemque habitum Latii mutare, togæque.
Mærent captivæ, pellito judice, leges.

(27) WETTEN.] Zie de l. 2 en 4. *Codic, Theod. de habitu quo uti oportet intra Urbem.*

(28) GRIEXE.] Ovidius *Triſt.* V. x. 33.

Hos quoque, qui geniti Graja creduntur ab urbe,
Pro patrio cultu Perſica bracca tegit.

Van Cæcina namen 't de Romeinen ook zeer quaalyk, dat hy hen, die een' tabbaard droegen, dorſt aanspreken met een' broek aan 't lyf. *Ornatum ipſus municipia & Colonia in ſuſturbiam traherant, quod verſicolore ſagulo, brachas, tegmen barbarum, indutus, togatos alloqueretur.* Tacitus d. l.

In tegendeel hebben de *Germaan*en niets van de *Romeinsche modes* overgenoomen, en zelfs in vroeger tyden, toen zy de Vriendschap der Romeinen nog noodig hadden, veranderden zy hun⁹ dragt niet, dan met grooten wederzin. Ja 't is opmerkelyk, dat zy zelfs, als ze te Rom^{en} Amp^{ten} hadden, de *toga* niet droegen, dan op 't Raadhuis, doch, zo ras ze daar afquamen, hun⁹ pelfen en broeken weder aantrokken, vindende, dat de *toga* hen belemmerde in 't geweer trekken (29), behalven dat het ook aan een Volk, 't welk op 't punt van kuischheid (30) geen lacchen verstondt, zeer onstichtelyk moet voorkoomen zyn, dat de *Romeinen* (31) geen⁹ broeken droegen. Hoe 't zy, de *Germaan*en kunnen zich de eere aanmatigen, dat de *Romeinen* van haar geleerd hebben, hun⁹ naaktheid te dekken (32).

(29) TREKKEN] Zie Synesius *Orat. de regno ad Arcadium*. p. 23. B. en Mascou *Geſchiedte der Teutſchen* D. I. B. VIII. §. I n. 4. p. 328. Vergelyk hier mede, 't geen ik van de *Galliërs* gezegd heb p. 139. n. 8. Ik zal ook hier van ſpreken in 't *Pleidooi van Platorius*.

(30) KUISCHHEID.] Tacitus *Germ.* 19.

(31) ROMEINEN.] By de Grieken en Romeinen maakte dit gebrek van toereikend dekzel dikwils een⁹ miſſelyke vertooning, wanneer derzelve *Pallium* of *Toga* opwoei, of door een ander toeval opgeſchor^t raakte. Dus beſchryft Theophrastus een⁹ boerſchen Griek, die zyn *Pallium* zo hoog ophaalt, *αἴσε τὰ νόμνα αὐτοῦ φαίνεσθαι*, (*περὶ ἀγροικίας*. p. 13.) en een⁹ vuil onkuiſch⁹ kaerel, die *ἀναστυραμένος δείξει τὸ αἰδοῖον*. (*περὶ βδελυρίας* p. 35.) Zie daar *Casaubonus* p. 140 en 242, 't Zelfde was ook by de Romeinen:

Ingens iratis apparuit bernia sacris.

Martialis III. XXIV. En hierom leezen wy, dat *Cæſar*, toen hy itervend nederviel, de plooi van zyn⁹ *toga* nedertrok, (*Suetonius*, *Cæſ.* 82.) *quo honestius caderet, etiam inferiore corporis parte velata.*

(32) DEKKEN.] *Gen.* IX. 23.

T W E E

TWEE EN TWINTIGSTE HOOFDSTUK.

Gemeenschap der GERMAANEN met de ROMEINEN, buiten, tusschen en na geëindigde Oorlogen.

§. I.

Dit is weder in 't voorbygaan geweest, en men zou dus meer zaaken kunnen aanmerken, die de *Romeinen* van de *Germaanen* hebben overgenoomen (A): doch het wordt tyd, den draad van 't werk weder te hervatten; In 't *Elfde Hoofdstuk*. §. VII. p. 232. heb ik het onderzoek naar de gelegenheden, waar door *Latynsche* woorden in 't *Duitsch* zyn overgenomen, of overgebracht, verdeeld in twee stukken, 1. door *Oorlogen*, 2. door *Vriendschap*. Van de *Oorlogen* heb ik nu breed genoeg gesproken, en dit was alleen genoeg geweest. Want die 't geduld heeft gehad van de voorige Kapittelen te leezen, zal van zelfs zich verbeelden kunnen, hoe ontelbaare (1) gevangenen, vluchtelingen, overloopers,

(A) OVERGENOOMEN.] Men kan 't zelfde zeggen van andere Landen, door de Germaanen veroverd, en men vindt daar overal voetslappen van de oude Duitse zeden en Wetten. Zie de *Præfatie* van Spener voor zyn *Notitia Art. Germ.*

(1) ONTELBAARE.] Men heeft daar van doorgaans te kleine verbeelding. Doch men vindt in meest alle de Vredetraakten, die de Keizers met de *Germaansche* Volkeren gemaakt hebben, een ernstig beding van uitlevering der Gyzelaars, gevangenen en overloopers, en doorgaans is 'er

pers, gyzelaars, enz. geduurende zo veel' Eeuwen, telkens over en weder zyn gegaan, en ten wederzyde *Woorden*, elk uit zyn' Taal, aan malanderen hebben kunnen mededeelen. Nu vereifchte de order, dat ik ook met dezelfde uitgebreidheid een' Naleezing maakte van de gelegenheden *buiten, tuffchen, of na geëindigde Oorlogen, door Vriendfchap* enz. zo als ik met de *Gal-lirs* heb gedaan. Doch myn' kragten zyn federt eenigen tyd zeer verzwakt. Ik zal dus alleen uit de oudfte Hiftorie eenige bloemen leezen, en ik zal beginnen met ftaaltjes uit te kippen, die tot myn oogmerk betrekking hebben, om exemplen te geeven van voornaame *Germaanen*, die al vroeg te *Rome*, of in *Romeinfchen* dienft geweest, en van daar in hun Land zyn wedergekeerd, en van *Romeinen*, die zich vroeg in *Germaniën* hebben opgehouden, waar door dan ten wederzyde *Woorden* in de Taal zyn geraakt.

§. 2.

In de Hiftorie klagte, dat zy 'er een deel van achterhielden. Ik zal maar twee ftaaltjes bybrengen. De Quaden met Marcus Aurelius in 't jaar 174. vrede maakende, bielden 50.000 Gevangenen te rugge, en een jaar daar na by de Vrede met de Jazygers, was 't getal der overgebleevene gevangene *Romeinen*, die uitgegeeven wierden, honderd duizend, behalven, die gefturven, of verkogt waaren, waar uit men zien kan (zegt Dio) hoe fchaadelyk deeze *Germaanfche Oorlogen* voor de *Romeinen* geweest zyn. Zie de *Excerpta* van Dio. n. 65. 67. 69. en Barbeyrac *A. T. Art.* 32. 33. Daar tegen is ook 't getal van gevangene *Germaanen* dikwils aanmerkelyk geweest. En zo men Eutropius VII. v. 9. in 't getal der *Germaanen*, die hy als *Gevangenen* opgeeft, gelooven moet, meer, dan Suetonius *Tib. 5.* zo zyn 'er door Tiberius in één' reize vierhonderd duizend over den Rbyn gebragt.

§. 2.

Op 't eerste, zou ik nog weder kunnen spreken van de togten van Bellovesus en Brennus, lang voor Cæsars tyd, waar by zekerlyk ook *Germaanen* geweest zyn. Want hoe zeer de Romeinsche Schryvers zwetzen, dat 'er geen één enkele (2) van overgebleeven is, twyfel ik niet, of 'er zyn verscheidene van weder t'huis gekoomen. En met meer grond kan men dit laatste verzekeren van de Cimbren, die door Marius geslagen zyn, en waar van ik in 't XIde *Hoofdst.* §. xvi. gesproken heb. 't Zelfde heb ik daar §. xviii. aangemerkt van 't overblyfzel der medegevangenen van Spartacus, die de *Romeinsche* Wapenoeffening, en dus waarschynlyk ook de taal geleerd hadden, en met die weetenschap naar huis zyn gekeerd. Doch deeze drie exemplen behooren meer tot de *Oorlogen*, dan tot de *Vriendschap*: en ik begin dus liever met de *Vriendschap*, die de Romeinen (reeds, eer Cæsar in Gallië quam) gehouden hebben met Ariovistus (3): en waar van ik ook in 't gemelde *Hoofdstuk* §. xix. gesproken heb.

§. 3.

(2) ENKELE] Zie *Hoofdst.* IV. §. v. V. §. v. en VI. §. xiii.

(3) ARIOVISTUS] Van den Oorlog van Cæsar met Ariovistus zyn geleerde *Dissertatiën* van Cellarius en Kulpisius. Daar is ook in 't Fransch een' *wonderlyke Historie van Ariovistus*, vertaald door Robbert Hennebo, in 1724. Doch 't is een ongezouten *Roman*. Ik ben op de zelfde wyze, toen ik in 1740 myn' Naleezingen over Groenland schreef, bedroogen geweest door den Titel van *La vie, les Aventures & le Voyage du Groenland du R. P. de Mesange, Amst. 1740.*

§. 3.

Onder de Regeering van *Augustus* vinden wy te *Rome* Gezanten der Cimbren, die hem geschenken bragten, en weder naar huis zyn gekeerd. (*Hoofdst. XI. §. xvi.*) *Marobodius*, die door *Tiberius*, als Gyzelaar, naar *Rome* was gebracht, wierdt ook van *Augustus* overlaaden met weldaaden, en wedergekeerd zynde, en zich door overwinningen een gebied verwurven hebbende, regeerde hy zyn' Onderdaanen op de *Romeinsche* wyze, gelyk 'er ook verscheiden' Gezanten van hem te *Rome* zyn geweest, dan om hulp te vraagen, dan om te braveeren (4). *Arminius*

(4) BRAVEEREN] *Imperium* — *pæne ad Romanæ disciplinæ formam redactum, brevi, in eminentes & NB. nostro quoque imperio TIMENDUM, perduxit fastigium, gerebatque se ita adversus Romanos, ut nequo bello eos lacefferet, & si lacefferetur, superesse sibi vim ac voluntatem declararet. Legati, quos mittebat ad Casares, interdum ut supplicem commendabant, interdum ut pro pari loquebantur. Vellejus Paterculus lib. II. Cap. 109.* Zie hier weder een voorbeeld van de oude fierheid der Duitschers tegen de Romeinen, waar van ik gesproken heb *Hoofdst. XII. §. xi. en xii.* en van den schrik, die den Romeinen van 't eerste begin af aan in 't bloed heeft gezeeten: *Imperio nostro Timendum.* Zie ook *Tacitus Ann. II. 46.* doch vooral *II. 63.* daar *Tiberius* aan den *Romeinschen Raad* verklaart, dat geen *Philippus* voor de *Atheniënzers*, geen *Pyrrhus*, geen *Antiochus* voor 't *Rootsche Volk* ooit zo vreefelyk was geweest, als deeze *Maroboduus*. *Non Philippum Atheniensibus, non Pyrrbum, non Antiochum populo Romano perinde metuendos fuisse.* Deeze uitneemende plaats strekt tot versterking van 't geen ik gezegd heb *Hoofdst. XIV. §. viii. p. 306.* Zie ook van *Maroboduus* *Strabo lib. VII. p. 290. of 445.*

nius (5), zyn groote mededinger, was lang in *Romeinschen* krygsdienst (6) geweest, en niet alleen met het Burgerrecht, maar ook met de Ridderstand beschonken. En de broeder van Arminius, Flavius, (7) hadt ook niet alleen in 't Romeinsch leger gediend, maar was met ryke geschenken, verhooging van soldy, en zelfs met een' Kroon en halsketen vereerd geweest. Ook noemden hem de *Germaanen* den *Spion der Romeinen*. Op denzelfden grond kan men vast stellen, dat op de togten van Drusus en Tiberius veele voornaame *Germaanen* (zonder gemeene overloopers te rekenen) met de *Romeinen* hebben kennisse gemaakt, en dus, de *Latynsche* taal geleerd hebbende, weder in hun Land zyn gekeerd. Doch byzonderlyk moet ik spreken van *Segestes* (8), die van Augustus 't Burgerrecht had verkreegen, en door Germanicus gered zynde uit het gevaar, waarin hy door zyn' verstandhouding met de *Romeinen* geraakt was, na *Romen* is gezonden, daar hy den Triomf, waarin zyn' waardste nabestaanden, en zelfs zyn' eigen' Dochter (de Vrouw van Arminius) geleid wierden

(5) ARMINIUS] Vellejus *lib. II. Cap. 118. Assiduus militiæ nostræ comes, etiam civitatis Romanæ jus equestremque consecutus gradum.* Over Arminius zyn veel' byzondere *Dissertatiën* geschreeven. Zie *Fabricius Bibliogr. p. 55.*

(6) KRYGSDIENST] Tacitus *Ann. II. 10.*

(7) FLAVIUS] Tacitus *Ann. II. 10. en XI. 16. Explorator Flavius.* Of de Oom van Arminius, Inguiomarus, te *Romen*, of in *Romeinschen* dienst geweest is, weeten wy niet. Tacitus *Ann. I. 60.* zegt van hem niets anders, dan dat hy by de *Romeinen* lang in groot aanzien is geweest, *veteri apud Romanos Auctoritate.*

(8) SEGESTES] Strabo noemt hem *Ægestes*, Αἰγέστης. Zie hem *lib. VII. p. 291, 292. of 447, en 448.*

den (9), zelfs heeft aangezien (10). Hy schynt ook te *Romen* eenigen tyd gebleeven, en in aanzien te zyn geweest (11): en zo hem de belofte van Germanicus gehouden is, zal hy weder in zyn Land en Gebied hersteld geweest zyn (12).

§. 4.

(9) GELEID WIERDEN] Dewyl Tacitus *Ann. I. 57.* zegt, dat Germanicus aan Segestes beloofd hadt vryheid voor hem en de zynen, en herstelling in zyn oud gebied, is 't te denken, dat de Vrouw van Arminius, en de andere, by Strabo genoemd, enkel met deeze vertooning zyn vry geraakt. Anders was 't onmenschelyk van Segestes geweest die plegtigheid zelf aan te zien. Uit de woorden van Tacitus kan men afneemen, dat zy naderhand een' Zoon ter waereld heeft gebragt. Immers zy was zwanger, toen ze in triomf geleid wierd, en schilderagtig is de houding, die Tacitus haar geeft: *met gevouwen banden onder den boezem baren zwangeren buik beoogende.* Dus vertaalt de Heer Hooft: *Compressis intra sinum manibus gravidum uterum intuens.*

(10) AANGEZIEN] Naar 't verhaal van Tacitus wierdt hy ook zelf in triomf geleid, doch met de Romeinen in goed verstand geweest zynde, hadt hy geen' reden, om kwaad te vreezen, gelyk hy ook daar geweest is op een' goeden voer.

(11) GEWEEST] *Εν τῆν ἀγόμενος.* Strabo. *d. l.*

(12) HERSTELD ZYN] Of *Sesitacus* (dien Colyn *Sitsenbag*, en de Heer Wazenaar *Sczithag* noemt) welken Germanicus gevangen naar Rome voerde (zie 't verhaal van Strabo *lib. VII. p. 292.* of 447.) ooit weder t'huis is gekomen, kan men niet zeggen, alzo weinig als van zyn Vrouw, *Rbamis* of *Rbieme*, die Colyn zegt een' Dochter geweest te zyn van een' Graaf der *Batavieren*, Waromir, doch zo hy dit zegt op 't gezag van Strabo, dient men te weeten, dat de naam van *Batavieren* onzeker is, die zegt *ἡγέμενος Βαττῶν.* Doch in andere Handschriften vindt men *Βαττῶν.* En Casaubonus vertaalt het *Cattorum.* Zo dus Colyn geen' andere *Runers* hier toe gezien heeft, kunnen wy dit verhaal op de ly zetten. Zie ook Bent, *p. 255.*

§. 4.

Op den Togt van *Caligula*, hoe zot ze anders ook geweest zy, maak ik dezelfde aanmerking, die ik gemaakt heb op die van *Drusus* en *Tiberius*, en op die van *Germanicus*. Onder *Claudius* vinden wy *Gannascus* (13), een' Caninefaat, die lang, onder de *Romeinen* gediend hebbende, weder overliep, en aan *Corbulo* veel moeite gaf. Doch vooral moet ik gewag maaken van *Italus*, een' zoon' van *Flavius*, den broeder van *Arminius* (zie §. III.) die, te *Rome* geboren en opgevoed, door de *Cheruschen*, als de éé-nige overgebleeven afstammeling van 't Koninklyk bloed, tot Koning wierdt gevraagd, en door *Claudius*, pragtig uitgeruft, naar zyn Land trok. Deeze was, zo als de Keizer zelf zeide, geen gyzelaar, maar een *Rooms Burger*, en in alle *Romeinsche* Weetenschappen, en dus ook in de taal geoeffend; en schoon hy zich by zyn Volk aangenaam zocht te maaken, door zich in gastsmaalen, en vrolykheden naar 's Lands manieren te schikken, beschuldigde hem echter de tegenparty, dat hy met *alle uitbeemsheid besmet* was (14).

§. 5.

Onder *Nero* hebben wy de Historie, die aan ons Vaderland zo veel eere doet, naamel. van de *Vrie-*

(13) GANNASCUS] Tacitus *Ann.* XI. 18.

(14) BESMET WAS] *Infectum alimonia, servitio, cultu, omnibus externis.* Tacitus *Ann.* XI. 16. Zie van *Italus* de *Dissertatio* van *Rechenberg de Italo, Cheruscorum Rege.*

Vriefche Vorften (15), Verritus en Malorix; die te *Romen* in den Schouburg Gezanten van andere Bondgenooten by de Raadsheeren ziende zitten, ook zonder *Compliment* daar plaats namen, zeggen: dat *niemand in de Waereld de Germaanen in dapperheid en trouwe te boven ging* (A). En op en na 't zelfde Tydperk verschynt Claudius Civilis (16), die, eerst vyfentwintig jaaren in 't *Roomfche* Leger gediend hebbende, door Fontejus Capito gevangen en aangeklaagd, naar *Romen* aan Néro wierdt gezonden, en, door Galba vry verklaard, is wedergekeerd. Deeze heeft zekerlyk 't *Latyn* kunnen leeren, dewyl hy met veel' *Romeinſche* Heeren, en zelfs met Vespasianus, gemeenzaam hadt omgegaan, en zelfs met Antonius Primus briefgemeenschap hielt.

(15) *VORSTEN*] *Qui nationem eam (Frisios) regabant, in quantum Germani regnabant.* Tacitus *Ann.* XIII. 53.

(A) *GING*] *Nullos Mortalium armis aut fide arte Germanis esse.*

(16) *CLAUDIUS CIVILIS*] Tacitus *Hist.* IV. 32. Zie Hadrianus Junius *Batavia* cap. 12. en nog breeder de zesde Redevoering van den Heer Bent in zyn' *Allervroegſte Vaderlandſche Oudheden*, p. 132. Tot deeze lyst behoort ook Julius Anganticus, een Zufters Zoon van Civilis, die onder de Romeinen *Brigadier* was. (*Præfeſtus Ala*) Tacitus *Hist.* II. 22 en IV. 70. Zyn' Vrouw en Zufter wierden ook door de Keulenaars tot Gyzelaarinnen aangebooden, IV. 79. Spener *Notit. Germ. Ant.* p. 275: ſpreekt ook van Spurinna, een' Koning der Brufteren, die by Trajanus gevlucht was, *Proſugus ad Trajanum*. Hy noemt Plinius. In den Ouden heb ik vergeefch gezocht, doch de jonge *Epist.* II. 27. noemt een' Roomſchen Veldheer, Spurinna, die met een' *Status Triumpbalis* vereerd wierdt, om dat hy een' Koning der Brufteren met de wapenen in zyn Ryk hadt herſield. Ik meld deezen miſlag van dien Geleerden Man. op dat men des te meer voor de myne toegeevendheid mag hebben.

hieldt. Dat de beroemde Velleda (17) onder *Vespasianus* te *Rome* gevangen is geweest, en daar lang gezien is, bewyft men uit *Tacitus* en *Statius*, schoon wy niet weten, door wat geval zy 'er gekoomen, en of zy 'er gebleeven is. Doch van *Ganna*, haar' navolfter in 't Ampt van Profetes, en van *Mafysus*, Koning der *Semnonen*, weten wy uit *Dio* (18), dat zy beide te *Rome* van den zelfden Keizer met veel eere (19) ontfangen zyn, en daar op weder naar huis gekeerd.

§. 6.

Zie daar eenige voorbeelden, die ik uit de Historie der eerste Eeuw na *Christus* geboorte heb

(17) VELLEDA] Ik heb van deeze Vergode Duitfche Waarzegfter reeds gefproken, p. 94. n. 26. Zie verder den Heer *Schutze Exercitat. ad Germ. Sacr. Gent. Exerc. 2.* En *Dommerich de Aurinia & Velleda, feminis Germ. fatidicis.* Haar verblyf te *Romen* is echter zoo klaar niet. *Tacitus M. G. 8.* zegt wel, *Vidimus*, doch dit is nog geen bewys, dat hy ze te *Rome* gezien heeft. En 't geen hy'er byvoegt; *diu apud plerosque numinis loco habitam*, pafst alleen op de *Germaanen*. *Statius Sylv. l. iv. 91.* zegt duidelyk *Captivae preces Velleda* — Waar uit dan ten minften blykt, dat ze gevangen is geweest. De omftandigheeden van haar' gevangenneeming zyn waarfchynlyk verhaald geweest in de boeken van *Tacitus*. die verlooren zyn.

(18) DIO] *lib. l. XVII. p. 761.* Zie ook *Suidas* op 't woord *Θειαύρα*. Op 't zelfde blad van *Dio* leezen wy van *Gezanten* der *Lygiërs*, die gefchenken bragten en hulp vroegen, en kort daar na p. 762. verhaalt hy 't Tooneelfpel van *Domitianus* met zyn' triomf van *Decebalus*. Voeg daarby *Hoofdf. XII. §. VIII. n. 32.*

(19) EERE] Hier behoort ook de Duitfche Vrouw (*Catta Mulier*) daar *Vitellius* zo veel werk van maakte. *Suetonius Vitell. 14.* Doch wy weten ook niet, of ze na haar Land is wedergekeerd.

heb uitgekipt, en meest van perſoonen, die ons bekend zyn. Ik zou 'er nog een laater kunnen byvoegen van de *Duitsche* Gezanten, daar Caracalla (20) zo veel vertrouwen op hadt, en met welke hy zo dikwils geheime mond-gesprekken hieldt. Doch zo ik dus wilde voortgaan door volgende tyden, waar zou 't einde weezen? Om echter deeze optelling te besluiten met een geval van 't uiterste gewigt, en 't welk alleen genoeg was, zal ik aanmerken, dat het grootste gedeelte der Oostergothen (21), na dat ze zestig jaaren in Italië gewoond, en te Rome hun' ryxzetel gevestigd hadden, door Narses verſlagen zynde, in 't midden der zesde Eeuw, een' vryen' aftocht (22) naar hun Vadeiland gevraagd en verkreegen heeft. En zo men Petrejus (23) gelooft, zyn ze in 't Land, 't welk men nog *Gothland* noemt, wedergekoomen, en hebben zelfs de *Provincie*, die hen afgeſtaan wierdt, Rome genoemd.

§. 7.

Dit is dan genoeg van *Germaanen*, die te Rome zyn geweest en wedergekeerd. Ik zal nu ook eeni-

(20) CARACALLA] Dio. Cassius. *lib.* LXXVIII. p. 891.

(21) GOTHEN] De grootheid van hun getal kan men daar uit afneemen, dat zy de derde part der gebouwde landen in Italië bezaten. Zie Cassiodorus. *Var.* II. 16.

(22) AFTOCHT] Procopius *lib.* IV. *cap.* 34. p. 665. B.

(23) PETREJUS] *Orig. Cimbr. & Gotburum*, p. 100 en 103. Doch 't geen Petrejus verhaalt, is alles geen Euangelie. De Zwitzers in 't Canton Uri hebben een' overleevering, dat zy van deeze wedergekeerde Gothen afkomstig zyn. Zie in 't geheel hier van Mascou. *Aanm.* XXI.

eenige exémpelen uitkippen van *Romeinen*, die vroeg in *Germanië* zyn gekoomen. Hier toe kan ik beginnen met de bekende *Proscriptie* van *Sylla*, waardoor zekerlyk veele *Romeinen* (en van de Voornaamste) uit Italië gejaagd, en over de Alpen, of Illyrische Zee by de zo genoemde Barbaaren gevlucht zyn. En 't zelfde kan men ook zeggen van de *Proscriptie* der Driemannen, en de wreede regeering van volgende tirannen (24) na *Augustus*.

§. 8.

Onder de Regeering van *Augustus* moet ik aanmerking maaken op 't onvoorzigtige gedrag van *Varus*, (25) die in plaats van, als een Veldheer, op zyn' Soldaaten en Wapenen te passen, een' liefhebbery hadt, om voor *Rechter* (26) te speelen, en de *Germanen* in de *Romeinsche* pleitkunde te oeffenen, 't welk zekerlyk ook veel heeft toegebracht om hen *Latynsche* woorden (27) te leeren.

Doch

(24) TYRANNEN.] 't Is hierop aanmerkelyk, dat *Trajanus* naderhand by zyn' *Vrede* met *Decebalus* wel uitdrukkelyk bedong, dat hy de gevluchte *Romeinen* zou wedergeeven. Zie *Barbeyrac A. T. p. II. art. 21.* uit *Dio* en *Xiphilius*.

(25) VARUS.] Zie *Vellejus Paterculus*, II. 117. 118.

(26) RECHTER.] Ik vergelyk hem by *Dandin* in de *Plaideurs* van *Racine*. 't Is ook een' recht kluchtige uitdrukking van *Florus IV. XII. 34.* als hy zegt, dat *Varus*, wanneer de *Germanen* op zyn leger van alle kanten aanvielen, en drie legioenen in de pan hakten, hen, (zo als men nu zou zeggen) een *Mandament Poenaal* wilde laten exploiteeren. *Quum ille (o securitas!) ad tribunal citaret, undique inoadunt, castra rapiunt, tres legiones opprimuntur.* Eeven als *Geronte* by *Moliere* in *Scapyn* II. 7. die de *Turke Roovers* in *Zee Schout* en *Dienders* wil nazenden.

(27) LATYNSCHE WOORDEN.] 't Is waarfchynelyk, dat

F f

V a

Doch ('t geen my nog aanmerkelyker is) by zyn' befaamde nederlaag, zyn' zeer veel' *Romeinen* gevangen gebleeven, waar onder voornaame jonge Heeren van de eerste Geslachten, die door hun' geboorte tot de hoogste Staatsampten geschikt waaren, doch op de Roomfche wyze, (om daar toe verkiesbaar te worden) eerst eenige *militaire* togten doende, hier tot slaaven (28) wierden gemaakt, en der Germaanen vee moesten hoeden, of hun' hutjes bewaaren. (29)

§. 9.

Varus in de pleitgedingen alle de Romeinſche regelen en formaliteiten heeft gevolgd. By Vellejus *d. l.* bedanken de Germaanen hem spottende, dat hy hun' pleitgeſchillen beſlitt heeft *Romanâ juſtitia*, en dus klaagt Arminius by Tacitus *Ann. I. 59.* dat zy tuſſchen de Elve en den Ryn Romeinſche bondelbylen en tabbarden hebben gezien, *virgas & ſecures & togam.* 't Is ook meer dan waarſchynelyk, dat die Advokaten, daar de Germaanen zo zeer op verbittert waren (zie Florus IV. 12. en den Heer Schutze *Schutzſchriften I. II.*) in 't Latyn gepleit hebben. Dit vermoede ik uit het voorbeeld van Licinianus, die, balling in Sicilië zynde, en dus geen' toga moogende draagen, maar met een' Griexen mantel omhangen, echter in 't Latyn pleitte. (*Latine declamatorius fum*) Zie Plinius *Epist. IV. II.*

(28) SLAAVEN.] 't Is een' aanmerkelyke plaats van Seneca *Epist. 47. Variâ clade quam multos splendidissime natos, Senatorium per militiam auspicientes gradum, fortuna depressit, alium ex illis pastorem, alium custodem casula fecit.* Het is zeker, dat men met Lipsius leezen moet *Variâ*, en niet *Mariâ*. En die leezing van Lipsius wordt gesterkt door een Handschrift, waarvan Schegkius spreekt op Vellejus *Paterculus. d. l.*

(29) BRWAAREN.] Dewyl Seneca deeze twee dienſten ophaalt, als de zwaarſte, versterkt dit (ter eere onzer Voorouders) 't getuigenis van Tacitus *M. G. 25.* dat de Germaanen hun' Slaaven niet mishandelden, zo als de Romeinen de hunne deden. *Verberare Servum, ac Vinculis & opera cœercere rarum.* Zie Potgiesser *de Servis Germanorum. Thomafius de bonis & liberis Germ. Aland de statu*

Onder de Regeering van *Tiberius* hebben wy den togt van *Germanicus*, en gedurende denzelfen zyn zekerlyk veele Romeinen, aangelokt door de aanbiedingen (30) van *Arminius*, naar de *Germanen* overgeloopen.

Op den Togt van *Caligula*, maak ik dezelfde aanmerking. Vooral moet ik spreken van de honderd Ridders, die *Domitianus* aan de *Ligyers* te hulp zondt, en de arbeidslieden (31) in allerlei handwerken, die hy aan *Decabalus*, den Koning der *Daciërs*, overliet om de *Vrede* te koop. Doch waar zou ook 't einde zyn, zo ik deeze nazoeking door de gansche *Historie* vervolgen wilde, vooral in de laater tyden, wanneer zo veel Keizers (32) zelf in *hooge persoou* (zo als men zegt) in *Germanie* geweest; (33) en zelfs eenigen tyd gebleeven zyn? Ik schei 'er dus af, en ga over tot andere gelegenheden van *vriendfchap*, die 't *Latyn* in *Germaniën* hebben kunnen overbrengen.

Statu hominum apud veteres Germanos, en *Schutze II. II. §. p. 61.* Dit zal al mede te pas komen in 't pleidooi van *Pletorius*.

(30) AANBIEDINGEN.] Vrouwen, Akkers, en honderd *Sestertien* 's daags. *Tacitus Ann. II. 13.*

(31) ARBEIDSLIEDEN.] *δημιουργὸς παντρεῶν τέχνης, καὶ ἑρηνικῆς, καὶ πολεμικῆς.* *Dio lib. LXVII. p. 762.*

(32) KEIZERS.] Zie *Gothefredus not. in Cod. Theod. tom. V. p. 49.* en *Walchius de Eloquentia Latina veterum Germ. p. 25.*

(33) GEWREST.] *Trajanus*, *Adrianus*, *Antoninus Pius*, *Didius Julianus*, *Marcus Aurelius*, *Clodius Albinus*, *Maximus*, *Posthumus*, *Lælianus* (zo die kan mée gerekend worden) *Constantius*, *Constantinus*, *Julianus*, enz. Van elk zou men een' byzondere *Paragraaph* kunnen maaken.

DRIE EN TWINTIGSTE HOOFDSTUK.

*Gemeenschap der Germaanen met de Romeinen
door Vriendschap.*

§. I.

Van 't eerste begin af aan hebben wy gezien , dat Cæsar met een deel der *Germaanen* Vrede maakte: 't welk niet geschieden kon sonder onderhandelingen en *Traaſtaaten*. Kort daarna vinden wy dat van Augustus met de Cimbren, (2) waar van ik reeds te vooren gesproken heb, en hier op volgt dat van Tiberius, (3) niet alleen met den Pannonischen Baton, maar ook met verscheiden' *Germaansche* Vorsten, en byzonderlyk met den vreesfelyken Maroboduus, voor wien hy recht bang was. Van 't gekogte *Traaſtaat* van Domitianus met Decebalus heb ik ook reeds gesproken, en een volgend van Trajanus met denzelfden Decebalus was geen' eenvoudige Vrede handeling, maar een *of- en defensief* Verbond, met een byzonder beding, dat Decebalus geen' ge-

(2) CIMBREN.] Uit de woorden van 't Gedenkteken van Ancyra, gemeld by Barbeyrac *Anc. Traitez* p. II. art. 2. blykt, dat 'er meer andere *Germaansche* Volkeren, (behalven de Cimbren) Gezanten naar Rome hebben gezonden, om met Augustus *Traaſtaaten* van Vrede en Vriendschap te maaken: *Cimbrique & Charodes & Semnones, & ejusdem tractus alii Germanorum populi per legatos amicitiam meam & Populi Romani petierunt.*

(3) TIBERIUS.] Zie Barbeyrac *d. l. Art. 3.* Doch't geen hy in de *noet 2*, van Maroboduus zegt, staat by Tacitus niet, *Hist. IV. maar Ann. II, Cap. 46.*

gevluchte *Romeinen* zon aanhouden , en geen Ryxsoldaaten in zyn' dienst neemen. (4) Commodus. ——— maar ik zou dus weder gansch verdwaald raaken. Zo ik alle de Tractaaten zou ophaalen , die de *Romeinen* , sedert Julius Cæsar , tot Karel den Grooten , met allerlei Germaansche Vorsten en Volkeren geslooten hebben , zou 't voor den Leezer *vermoeyinge des vleesches* zyn , en hy kan , zo hy wil , alles vinden in de doorgeleerde *Histoire des Traités Anciens , van den beroemden Barbeyrac* , (5) die (zo ik wel geteld heb) in zyn *tweede Deel* onder de driehonderd acht en negentig Tractaaten , van Christus geboorte tot het jaar 813 , honderd en twaalf opgeeft van de *Romeinen* , of die hen beheerschten , met Cimbreren , Cherusken , Ligyërs , Daciërs , Marcomannen , Aftinges , Quaden , Jasyges , Allemannen , Gothen , Vandalen , Franken , Saxen , Hunnen , Herulen , Abaren , Longobarden , Bulgaaren , Alains , Slaven , enz. by welke gelegenheid men ook op elk blad melding vindt van Gezantschappen over en weder , van t' zaamspraaken , van briefwisselingen , byzonderlyk van uitgeleverde gevangenen , gyzelaars , overloopers , of an-

(4) IN DIENST NEEMEN.] Hier uit blykt al weder , dat dit niet ongewoon was , en zelfs kan men uit die woorden afneemen , dat veele Romeinsche Soldaaten , als ze hun' tyd in Germaniën hadden uitgedient , daar bleeven woonen , vooral , wanneer ze daar toe aangelokt wierden , 't welk Decebälus schynt gedaan te hebben.

(5) BARBEYRAC.] Had ik dit doorwrochte boek eerder gehad , het zou my veel moeite gespaard hebben , en de *Historie van de Oorlogen der Germaanen met de Romeinen* , kan daar uit veel opgehelderd worden , 't welk ik nu voor een' ander' overlaat.

andere vluchtelingen, van onderhandelingen en geschillen over der zelve uitwisseling, (6) enz.

§. 2.

Alleen kan ik zonder aanmerking niet voorbygaan, dat daar onder dikwils zeer voornaame personen waaren. Van de zyde der *Germaanen* leeft men dikwils van Konings zoonen, (7) die tot Gyzelaars gegeven wierden. Aan de andere zyde behoef ik niet veel nieuws over hoop te haalen, want wy hebben reeds by alle de Veroveringen van *Rome* voorbeelden (8); daar van gezien. Alarik hadt in 't jaar 408 niet alleen alle de *Germaansche* Slaaven, die hy te *Rome* vondt, weder gevraagd, doch ook Gyzelaars van de allereerste Geslachten mede gevoerd. Het zelfde hadt Genzerik gedaan in 't jaar 455. En Totilas, toen hy in 't jaar 546, uit *Rome* trok, ontvoerde de voornaamste Inwoonders, en zelfs *Patriciën*. En wil men nog aanzienelyker? Marcianus, (9) eer hy Keizer wierdt, was in 't jaar 431. Krygsgevangen by Genzerik. Nog meer! Aistulphus, de navolger van Alarik, hadt weinige jaaren te voren by de inneeming van *Rome* de Prinses Placici-

(6) UYTWISSELING.] By Zosimus III. iv. p. 144. leeft men de list, die Julianus gebruikte, om te weeten, wat Romeinen by de *Germaanen* gevangen waaren.

(7) KONING'S ZONEN.] De Gothische Koning Ariarik, gaf in 't jaar 332. zyn' Zoon tot Gyzelaar aan Constantinus, en de Allemansche Vadomarus deedt het zelfde in 359 aan Julianus. Ik heb 'er meer voorbeelden van aangetekend, die ik nu niet vinden kan.

(8) VOORBEELDEN.] p. 322. 323. 329. 234.

(9) MARCIANUS.] Procopius *Belk. Vand.* I. 4.

cidia medegenomen , en tot het zelfde tydperk en 't zelfde geslacht behoort ook , het geen ik reeds verhaald heb van Genzerik , die de Weduwe van Valentinianus III. Eudoxia , met haar twee Princesen in 455. wegvoerde. (10)

§. 3.

In 't verhaal van de beschroomde wyze , waar op de *Romeinen* met de *Germaanen* oorlog voerden , heb ik (*Hoofdst. XIV. §. VIII*) ook aangemerkt , dat die meer in bedrog bestondt , dan in dapperheid , en (§ IX) dat hun' grootste Staatkunde was , (de eene *Natie* tegen de andere op te hitzen , en zelve by die Volkeren , met welke zy in vriendschap waaren , binnenlandsche party-schappen te queeken , 't welk alles een' verstandhouding ondersteelt , door afzendingen of brieven. Wyders heb ik §. XI. aangemerkt , dat sedert het gekogte *Traahtaat* van Domitianus (11) met Decebalus , en een diergelyk van Caracalla (12) met de *Allemanen* in 't jaar 214. in veele der

(10) WEGVOERDE.] Ik zal hier van nader spreken §. VII en VIII. met byvoeging van meer voorbeelden van *Dames*. Hier toe behooren ook de ouder' exempelen van de *Vrouw en Zuster van Civilis* , by Tacitus *Hist. IV. 79.*

(11) DOMITIANUS.] Dio Cassius *lib. LXVII. p. 762.*

(12) CARACALLA.] Ik moet hier (al weder in 't voorby gaan) aanmerken , dat Caracalla aan de *Allemanen* goed goud gaf , doch zyn' soldaaten betaalde met quaad geld van verzilverd lood of verguld koper. Ἀληθεὶς γὰρ τὰς χρύσεους αὐτῆς ἐδωκεῖτο , τῆς δὲ δὴ Ρωμαίοις κίβδηλον καὶ τὸ ἀργύριον , καὶ τὸ χρυσίον παρέχει. *Excerpta Dionis p. 750.* Ik breng dit by , om te doen zien , dat dit geen' uitvinding van onze *Leeuw* is , en dat de *Ouden* die kunst ook al verstaan hebben.

der *Traflaaten* (vooral in laater tyden met Atilia) een beding van jaarlyxe schatting is geweest, welke betaaling, zo lang ze duurde, ook al wederzydsche afzendingen heeft vereischt, om ze te brengen, of te gaan ontfangen.

§. 4.

In 't *Dertiende* Hoofdstuk §. XIII. n. 57. heb ik ook reeds gezegd, dat Cæsar, met een deel der *Germaanen* Vrede gemaakt hebbende, dezelve tot hulptroepen gebruikte Zelfs hieldt hy een uitgelezen *Corps* van vier honderd *Germaansche* ruiters by zich, (13) die hy in geval van uitersten nood ge-

Polydorus, Virgilius, *de Rerum Inventoribus* heeft een gansch Hoofdstuk (II. 20) van de eerste Uitvinders van goud, zilver en koper te munten: doch hy zegt niet, wie eerst het geheim geoeffend heeft, om van één' gulden twee ja zes te maaken. Wie zou dat verstand zoeken in den Tartaarschen Crim? Nogtans is 't zoo. *Leuco*, *geld noodig hebbende*, liet afkondigen, dat by *nieuwe munt zou slaan*, en dat dus elk zyn *geld moest brengen*, om te laten omstaan. En wanneer elk, al wat by bezat, *gebragt hadt*; zette by 'er een' anderen *muntslag op*, en *verdubbelde den prys van elken penning*: waar door by *de helfte won*. Dit verhaalt ons Polyænus *Stratag lib. VI. p. n. 438. Περὶ Λευκῶνος*. Doch 't geen hy 'er byvoegt, dat *Leuco niemand zyner Onderdaanen daar meede beschadigde*, verdient nader' overweeging. Ten minsten, zo dat waar is, moet men onderstellen, dat zy geen handel buiten s' Lands dreeven. Zie van deezen *Leuco*, Koning van den *Bosporus* (en niet *Bosporus*) *Perizonius* op *Ælianus V. H. VI. XIII.* Hy leefde ten tyde van *Demosthenes*, en hieldt zelfs met hem *briefgemeenschap*, zo dat hy, voor een' zo genoemden *Barbaar*, al niet dom moet geweest zyn.

(13) BY ZICH.] *B. G. VII. 13.) laborantibus jam suis Germanos equites circiter C. D. submittit, quos ab initio secum habere insituerat.* De Ruiters waaren echter beter, dan de Paarden, (zie, wat ik gezegd heb p. 271. *Hoofdst. XIII. §. II.*
n. 6.)

gebruikte , als zyn eigen volk het te quaad kreeg (14) Dat voorbeeld is naderhand doorgaans gevolgd. Niet alleen gebruikten de Romeinen ze onder hun' eigen benden , zo als wy in 't vorig *Hoofdstuk* gezien hebben van Flavius , van Gannascus , van Claudius Civilis , en deszelfs Zusters zoon , Julius Briganticus , enz. maar zelfs ging 't vertrouwen zo verre , dat zy deeze hulpbenden onder 't bevel van hun' eigen' hoofdlieden lieten: gelyk dus Arminius hoofdman (15) van een Corps *Germaansche* hulptroepen was geweest. Zelfs is dit met den tyd sterk toegenomen. De Jafyges gaven aan Marcus Aurelius in 't jaar 172 acht duizend , de Quaden en Marcomannen t' zaamen aan Commodus (in 't jaar 181) omtrent vyfentwintig duizend man , de Vandalen (in 271) aan Aurelianus twee duizend Ruiters , en de Ligyërs (in 277) aan Probus zestien duizend Voetknegten. Nog meer. Constantinus de Groote maakte (in 332) met Ariorik en Aorik , Koningen der Gothen , een beding , om veertig duizend man tot zyn' dienst te houden , die den naam van *Bondgenooten* droegen. En nog sterker en toepasselyker tot myn oogmerk is,

n. 6.) en dus was Cæsar (VII. 65.) genoodzaakt Romelnsche Paarden te geeven. Deeze *Germaansche* hulptroepen deden hem ook dikwils veel dienst. In den slag tegen de *Æduërs* , waaren zy de eerste , die den Vyand op de vlugt joegen. (VII. 67.) Zie ook , hoe scherp zy vochten , en hem de zege deden behaalen. *Cap. 70 en 80.*

(14) **QUAAD KREEG**] *Laborantibus nostris.* VII. 67. en 70. Zie verder van zyn' *Germaansche* hulptroepen in den Burgerlyken Oorlog , de plaatzen aangehaald p. 289. n. 57.

(15) **HOOFDMAN.**] *Duxor popularium.* Tacitus *Ann. II.* 10.

is, dat Theodosius I, (of Gratianus voor hem) in 380. en 388. by de Gothen Krygsvolk ligte met een' *Capitulatie*, dat, die onder hem dienst nam, de vryheid behieldt, om weder te huis te gaan, (mits een' ander' Soldaat in zyn' plaats stellende), en weder, als hy wilde, op zyn' post te keeren. (16) En ruim zo aanmerkelyk is 't, dat zyn' Zoonen, tegen malkanderen oorlogende, *Germaanen* beide (17) te hulp namen. Honorius hadt een heir van *Alanen* in zyn dienst, en Stilico voor Arcadius hadt hulptroepen van Gothen en Hunnen. En weder omgekeerd, oeven als de Romeinen *Germaanen* gebruikten, hebben wy op de zelfde wyze aan de andere zyde in 't geval van Decebalus (18) gezien, dat het reeds ten tyde van Trajanus niet ongewoon was, dat *Germaansche* Vorsten *Romeinsche* Soldaaten in hun' dienst namen, en aanlokten, om in hun Land te blyven. En zelfs al meer dan twintig jaaren te vooren', vinden wy by Tacitus (19) een geval, dat Romeinsche *Officieren* en Soldaaten in s' Vyands Eed tegen hun' eigen' Keizer overgingen.

§. 5.

(16) KEEREN.] Men kan alle de voorbeelden, die ik hier aanhaal, met de omstandigheeden en bewyzen vinden by Barbeyrac, elk op zyn jaar. Ik vind ook nog' veele andere in myn' verzaamelingen. Placidia hadt veel' Gothen in haar' dienst tegen haar' broeder. Aëtius, Veldheer van Valentinianus III. gebruikte de hulp van een' Germaans' Koning, Eocharik. Majorianus bediende zich tegende West-Gothen van de magt der Oost-Gothen, waarby ook *Messen* waaren, enz.

(17) BEIDE.] Zosimus *lib. V. cap. 26.*

(18) DECEBALUS.] §. I. n. 4.

(19) TACITUS.] Zie, hoe Vocula hier over schreeuwt. *Hist. IV. 58.*

§. 5.

Dit is alles nog weinig, dat de *Roomsche* Keizers *Germaansche* hulptroepen in hun leger gebruikten. Doch hoe dikwils vindt men in de laater historie, dat zy zomtyds deeze vreemde troepen in een afgezonderd (20) *Corps* van 't *Romeinsche* leger afgescheiden, onder hun' eigen' Generaal gelaaten hebben, ja zelfs (dit gaat vry verder, in hun' eigen' *Romeinsche* Legers niet alleen aan Germaanen en Francken aanzienelyke posten (A) maar zelfs het gansche Oppergebied toevertrouwd. Dus hadden Baudo en Arbogastes, beide Franken, 't gebied over 't leger van Gratianus. Gaina was onder Arcadius Romeinsch Veldheer over Ruitery en Voetvolk. (21) Honorius hadt ook twee Gothische Legerhoofden, Constantinus en Ulphilas, (22) en onder Valentianus III. was Charietto (23) *Comes rei militaris* in beide Germaniën: (24) En eeven diergelyke voorbeel-

(20) AFGEZONDERD.] Zie van de Herulen Mascon *Gefchichte der Teutschen*. V. 43. n. 4.

(A) POSTER.] Zie een groot getal genoemd by Spener *Notit. Germ. Ant.* IV. v. 3. y, uit Vopiscus, Pollio, Ammianus, enz.

(21) VOETVOLK.] *Apud Romanos equitum & peditum dux.* Socrates *lib. VI. cap. 6.* Hy was ook de oorzaak van den val van Rufinus, en maakte zelfs aan Arcadius veel moeite.

(22) ULPHILAS.] Prosper in *Chron.* ad A. 411.

(23) CHARIETTO.] Ammian. Marcell. xxvii. 1.

(24) GERMANIËN.] Dat Attalus, van wien ik p. 321. gesproken heb, aan Alarik op deszelfs begeerte 't Opperbevel over 't Roomsche leger moest overgeeven (Zozomenus IX. 2) wil ik niet mede tellen: want hy was aan Alarik zyn' kroon schuldig, en moest wel doen, al wat de Overwinnaar hem voorschreef.

beelden hebben wy met meenigte in 't *Polityke*, niet alleen onder Keizers, die zelfs vreemde (25) waaren, maar ook onder andere. Dus waaren aan 't Hof van Constantinus en Constantius de voornaamste Ampten in handen van *Germaan*en. (26) Gaiso was *Consul* met Magnentius, en Baudes met Gratianus, beide Franken, en om geen' latere voorbeelden op te haalen, zal 't genoeg zyn te zeggen, dat ten tyde van Arcadius en Honorius de volkoomene Regeering van beide de Roomsche Ryken, (27) zo wel 't Oostersche als 't Westersche, volkoomen in de handen van twee *Duitschers* was, Gaina, een' *Goth*, by Arcadius, en Stilico, een' *Wandaal*, by Honorius. Alleen moet ik nog één gewigtig exempel van

(25) VREEMDE.] By voorbeeld, Maximinus was van een' *Gotschen* Vader, Micca, en van een' *Alaansche* Moeder, Ababa. Zie *Capitolinus. cap. 1.*

(26) GERMAANEN.] Eutropius, Synesius, en andere oude Schryvers meenen, dat deeze onvoorzigtigheid den val van 't Roomsche Ryk verhaast heeft: Zie Spener *Hist. Germ. I. IV. 9.* Dardanus, die onder Honorius veel' Eerampten hadt, was een *Galliër*, en behoort dus niet tot deeze optelling. Ik wil ook weder niet spreken van Attalus, die, wanneer hy 't Krygsgebied aan Alarik overgaf, te gelyk deszelfs broeder Astulphus *Comes domesticorum* maakte, want dit was gedwongen werk. Ook wil ik niet mede rekenen de aanbiedingen van titels van *Patricius* aan *Duitsche* Vorsten, als Ricimer, Clodovæus, Gundeucus, Chilperik, Gundobald, Gelimer, Vitiges, Odoacer, Theodoricus, enz. dewyl dit soort van *Patriciaat* geen weezentlyk vermoogen gaf.

(27) RYKEN.] Hierop speelt Corneille, als hy in zyn' *Attila act. I. sc. 2.* Valamir zeggen laat:

*Et d'un côté Gainas, de l'autre Stilicon
A ces deux Majestez ne laissant que le nom,
On voyoit dominer d'une hauteur égale
Un Got dans un Empire, & dans l'autre un Vandale.*

van pas een halve Eeuw daarna, hier byvoegen, naaml. van Ricimer, (28) die, een Zwaab, en van Moederzyde een Goth zynde, te Rome niet alleen *Consul*, maar zelfs, toen de tweede Severus in 't jaar 465 gesturven was, twee jaaren lang wettig *Regent* van 't Westersche *Roomfche Ryk* is geweest, en dat Ampt met lof bekleed heeft.

§. 6.

Doch ik merk weder, dat de stoffe, die ik tot dit Hoofdstuk van tyd tot tyd op myn' *Folia Sibylla* verzaameld heb, verder zich uitbreidt, dan ik my had voorgesteld. Echter kan ik voor de Eere onzer Voorouderen, met geen stilzwygen voorby gaan, dat reeds de Keizer Augustus, der zelve trouw (29) en dapperheid kennende, *Germaanen* tot zyn' lyfwacht (30) heeft verkooren. En schoon hy ze na de nederlaag van Varus schynt mistrouwd te hebben, vindt men echter, dat Tiberius (31) ze weder heeft aangenoomen. By Caligula (32) zien wy ook, dat zyn' uitgekoo-

(28) RICIMER.] Sidonius Apollonaris II. 352. Chariceto is ook *Consul* geweest.

(29) TROUW.] Dat hun trouw voor en by den tyd van Augustus reeds beroemd moet geweest zyn, blykt daar uit, dat Herodes de Grootte, en Cleopatra reeds Thracische, *Germaansche* en Gallische lyfwachten hebben gehad. Zie van de standvastige getrouwheid der *Germaanen* Pelloutier *Hist. des Celtes* II. XVII. p. 548. en 't geen ik van de de Vriessche Vorsten gezegd heb. *Hoofdst. XXII. §. v.*

(30) LYFWACHT.) Suetonius *Aug.* 49. en Dio Cassius *lib. LVI. p. 545.* Zie Junius *Batavia cap. 5.*

(31) TIBERIUS.] Tacitus *Ann. I. 24. en XV. 58.*

(32) CALIGULA.] Suetonius *cap. 45. 55, en 58.*

kooren' Lyfwachters *Germaanen* en *Batauiers* (33) waaren; en 't is aanmerkelyk, dat zy, toen hy vermoord (34) wierdt, de eerste tot zyn' hulp toevliegende, eenige van zyn' moorders, en zelfs (in den eersten drift) onschuldigen nederhieuwen. Zy moeten op dien voet by Claudius en Nero (35) gebleeven zyn, want wy, leezen, dat Galba (36) ze uit gierigheid afdankte. Doch by volgende Keizers zyn ze weder aangezocht, en byzonderlyk vinden wy van Caracalla, (37) dat hy geen' andere, dan *Germaanen*, om zich hebben wilde, en in dezelve niet alleen veel vertrouwen stelde, maar zelfs ze zyn' *Leeuwen* (38) noemde. En eevenééns leezen wy ook in 't leeven van Maximus, en Balbinus, (39) dat de *Germaansche* lyf-

(33) BATAVIERS.] *Cap. 43. Batavorum quos circa se habebat.*

(34) VERMOORD.] *Suetonius Calig. 58.*

(35) NERO.] Zyn' Moeder Agrippina hadt ook een' wacht van *Germaanen*. *Suetonius Ner. 34.* In de aantekening van Lipsius op die plaats, en op Tacitus *Ann. XIII. 17.* vindt men een Opschrift: *Hilarius Neronis Caesaris Corporis Custos, Frisus*: waar uit blykt, dat 'er ook Batavieren en Vriezen onder Nero's Lyfwacht zyn geweest. Zy droegen lange degens, en dienden, als de dragonders, te voet en te paard.

(36) GALBA.] *Suetonius Cap. 12.*

(37) CARACALLA.] *Herodianus lib. IV. Cap. 7.* Zie den Heer Schutze *Schutzschriften II. 11. §. 7. p. 59. 60.* en voeg 'er by 't *Eerste Boek van de Vestigia Danorum extra Daniam van Pontoppidanus.*

(38) LEEUWEN.] *Dio Cassius Lib. LXVIII. p. 891.*

(39) BALBINUS.] *Germano stipabant Maximum & Balbinum — cum in Palatio soli cum Germanis principes remansissent — vix evadi posse, nisi ad Germanos mitteretur. — Germanos ad illorum defensionem supervenire.* — *Julius Capitolinus Maxim. & Balbin. Cap. 13, 14.* Zie ook *Herodianus VIII. 6. auxiliaribus Germanis, quorum potissimum fides confidebat.*

lyfwachten by den opstand der Soldaaten by hen alleen in 't Paleis waren , en trouw hen bybleeven , gelyk ze ook tot derzelve redding toevloogen , en hun best deden. Ook vinden wy onder Julianus de *Bataven* , en andere Duitſche Volkeren geteld onder de *Auxilia Palatina* (40) en by de Griexe Keizers zyn lang naderhand *Germaanen* , en zelfs Deenen (41) in dienſt geweest.

§. 7.

Ik verbeeld my naarſtig genoeg nagezocht te hebben , wat gelegenheden 'er tot vermenging der twee taalen geweest zyn , of door *Romeinen* , die in *Germanien* , of door *Germaanen* , die te *Rome* zyn geweest , en van zelfs , of door andere toevallen weder in hun Vaderland gekeerd. Doch gelyk men naar den hedendaagschen ſmaak (en die (42) ziekte is al oud) niet alleen een' *Roman* of Tooneelſpel , maar zelfs een' ernſtige *Hiſtorie* ſmaakeloos vindt , als 'er geen' minnery in komt , diende ik , nu ik van de gemeenſchap der *Germaanen* met de *Romeinen* door *riendſchap* ſpreek , ook een weinig *Galanterie* daar in te mengen. Ik vind

(40) *Palatina.*] Zie Mascou , *Gefchichte der Teutſchen* p. 257. en in 't geheel den 50ſte en 74ſte Brief van Keiſlers Reizen , en daar de *noten* van den Heer Schatze. p. 204. en 1116.

(41) *DRENNEN.*] Saxo Grammaticus verhaalt , in zyn' Deenſche Hiſtorie , dat Koning Erik op zyn' Pelgrimaadje te Conſtantinopolen verſcheiden' zyner Landgenooten vondt. Ik heb hier van reeds geſproken p. 177. n. 68. 69. 70.

(42) *ZIEKTE.*] Ik zal hier van nader ſpreken in een' *Dichtlievende Uitſpanning* over de *navolging der oude Poëten*. Zie onderwyl *les Heros du Roman* van Boileau.

vind 'er in myn' verzamelingen ook al stof toe: Echter zal ik my met geen' gemeene voorbeelden ophouden, maar met voornaame personaadjen: en dit komt zeer te pas tot myn oogmerk, dewyl de Liefde de beste taalmeester is. Ik heb *Hoofdst. VII. §. VIII. n. 16* een' plaats van Tacitus aangehaald, waar uit men beweerē zou kunnen, dat Julius Cæsar een' *Germaansche* meesters heeft gehad, de grootmoeder van Julius Sabinus, (43): en Gallienus, die Salonicus genoemd wordt, hadt een' byzit, Pipara, (44) een' dochter van Attalus, Koning der *Germaanen*. Doch dit kon naar de *Romeinsche* Wetten geen *huwelyk* genoemd worden, en wy vinden zekerder en sterker voorbeelden (45) in de latere tyden.

§. 8.

Aistulphus, de Prinses Placidia weggevoerd hebbende, en verliefd geworden zynde, behieldt haar, onaangezien alle de aanbiedingen van haar' Broeder Honorius, en zelfs trouwde hy haar te
Nar-

(43) SABINUS.] Tacitus *Hist.* IV. 55. Doch de vraag is, of de *Lingones* onder *Germanien* of *Gallië* gerekend moeten worden. Zie Cluverius *Germ. Ant.* II. II. p. 367. Hier van nader.

(44) PIPARA.] Dus noemt ze Trebellius Pollio, in *Gallieno*, Cap. 3. Zie ook Aurelius Victor c. 33.

(45) VOORBEELDEN.] Zou 'er met Vitellius ook niet wat *galanterie* onder gespeeld hebben met die *Catta mulier, cui velut oraculo acquiescebat?* Suetonius c. 14. Men zou hier ook te pas kunnen brengen 't vertrouwen, dat veel Roomsche Keizers gesteld hebben op de zo genoemde *Germaansche* Waarzegsters. Zie van Aurelianus, Vopiscus c. 44. van Alexander Severus Lampridius c. 60. van Numerianus Vopiscus c. 14, 15.

Narbonne, gelyk zy ook een' zoon by hem kreeg, en eerst na zyn' dood in 419 door Vallia voor 600,000 maaten Koren wierdt vry gegeeven.

't Is niet de pyne waard te spreken van Aëtius, Veldheer van Valentinianus III, die een' Doch- ter (46) van een' *Germaansch*' Koning tot een' Vrouw hadt: want genoegzaam ontrent den zelfden tyd vindt men gewigtiger stoffe tot een' gan- schen *Roman* (47) in de minneryën van de eigen' Zuster van dien Keizer, de Princes Honoria. Deeze was in haar' jonkheid verliefd geweest op Attila, 't welk niet kunnende gelukken, liet zy zich troosten van haar' broeders Hofmeester, Eugenius. Hier over wat streng gehandeld wor- dende, bondt zy 't weder aan met Attila, en zelfs zondt zy hem een' ring. *Attila*, hier op vuur vattende, eischte haar door Gezantschap op Gezantschap, met aanbiedingen en dreigemen- ten, doch zonder den Keizer te beweegen, en dit *Depit Amoureux* was de voornaamste dryfveder van zyn' onderneemingen tegen 't Ryk, schoon ze ongelukkig uitvielen. Zelfs schynt dit een' ge- slachtziekte geweest te zyn: want het blykt klaar uit de Historie, dat Eudoxia, (de Weduwe van den

(46) DOCHTER.] Sidonius, Apoll. V. 203. Ik vind daar tegen een' Gotsch' Generaal, Constantius, die met Honorius verstand hieldt, 'mits dat die hem een goed huuwelyk bezorg- de, gelyk hy ook met de Weduwe van Armatius trouwde; doch ik ben verzeeten, waar ik 't gelezen heb.

(47) ROMAN.] Corneille heeft deeze geschiedenis met veel' *Episodes* opgepronkt in zyn Treurspel, *Attila*. Doch 't *Portrait* van Honoria doet eer aan de Prinses, maar niet aan den Schilder: en in 't geheel, onaangezien t' *Hola!* van Boileau (*Epig.* 14.) vind ik Attila een der zwakste stukken van dien grooten Tooneeldichter.

G g

den zelfden Valentinianus III.) Genserik, toen hy *Romen* innam, zelve aangehaald, (48) en lang door Brieven met hem *gecoquetteerd* hadt. Zy liet zich dus garen van hem wegvoeren, en trouwde ook naderhand met zyn' oudsten Zoon, Honoricus.

(48) AANGEHAALD.] Procopius I. iv. en v.

VIER.

VIER EN TWINTIGSTE HOOFDSTUK.

*Nader Verdediging, dat de Romeinen nooit in het eigentlyk GERMANIEN een' PROVIN-
CIE hebben gemaakt en van de Land-
voogdy van Varus.*

§ 1.

't **G**een ik in 't *Twaalfde Hoofdstuk* §. 1. p. 254. gezegd heb, dat de Romeinen nooit het eigentlyke GERMANIEN (1) over den Ryn, of eenig gedeelte van 't zelve, tot een' PROVIN-
CIE hebben gemaakt, is een' punt, het welk by de voornaamste Geleerden, die over Duitsche zaken geschreeven hebben, als een' onbetwistbare waarheid, word nedergesteld. Ik heb echter te gelyk op de zelfde plaats in de aantekening n. 3. een' tegen-
werping aangeroerd. Saturninus en Varus, zegt men, worden *Præsides, Legati*, Stedehouders, Land-
voogden, *Landpflegers*, enz. van Germanië genoemd: (2) en zo dit waar is, hoe kan men dan zeggen, dat de Romeinen in Germanië geen' Provincie gehad hebben? Ik beken, dat deeze te-
gen-

(1) GERMANIEN.] Ook is nooit Germaniën onder den *Orbis Romanus* gerekend, maar onder de *Barbaarsche Landen extra Lîmites Imperii*. Zie 't geleerde Berlynsche Pryschrift van 1751. n. 5. *Potentatus Romani ultra Rhenum et Danubium Vestigia*, p. 306.

(2) (GENOEMD] Onder de honderd dertien Romeinsche Provinciën van de Lytt, die ten tyde van Theodosius den Grooten gemaakt schynt, en door Schoonhovius is uitgegeeven, te vinden achter de Eutropius van Haverkamp, word ook geteld *Germania prima et secunda*.

genwerping in den eersten opslag kragtig schynt: doch zy kan my echter nog niet beweegen, om, 't geen ik op 't spoor van zo veel' Geleerder' Mannen gezegd heb, te herroepen. Zelfs heb ik reeds in de gemelde *Aantekening n. 3.* 't voornaamste, wat ter oplossing der gemaakte zwaarigheid strekken kan, in korte woorden aangeroerd. Ik heb p. 444. te kennen gegeven, dat ik voorneemens was in dit *Hoofdstuk* die stoffe nader te verhandelen. Naar de order had ik dit moeten eerder doen, aanstonds na 't einde van 't *Een en twintigste Hoofdstuk* (3). Doch *Sat cito, si sat bene.* Ook ben ik oprecht genoeg, om te erkennen, dat de zaak zoo geheel klaar niet is, en zo 'er tyd was geweest, had ik ze garen nog (zo als men in de *Practycq* zegt) in *advīs* gehouden. Doch de Drukker perst my aan, en ik zal my dus verweeren met de wapenen, die ik gereed heb.

§ 2.

Om over den staat van 't verschil malkanderen wel te verstaan, moet men wel onthouden, dat ik spreek van 't *eigentlyk Germaniën*, en dewyl van beide zyden, zo wel door de *Romeinen* (4).

als

(3) HOOFDSTUK] Na dat het *xxi. Hoofdstuk* reeds afgedrukt was, is my deeze zwaarigheid nog verder door een' Geleerd' Oudheidkenner aangedrongen, 't welk de oorzak is, dat ik nodig geacht heb dit byzonder *Hoofdstuk* op te stellen, om ze, zogoed ik kan, op te lossen.

(4) ROMEINEN] *Cæsar B. G. I. 1. 4.* *Strabo lib. vii. init.* *Mela III. 3.* *Tacitus de M. G. 1.* Zie meer plaatzen by *Spener Not: Germ: Ant: I. II 6, p. 24. K. en II. II. 4. p. 61. H.* en voeg 'er nog by een' plaats van *Sequester*, en van een'

als de *Germanen* (5) zelf, altyd erkend is geweest, dat de Ryn de waare scheidpaal is, die Galliën (en dus 't Romeinsche Gebied) van *Germaniën* afdeelt, heb ik 'er bygevoegd: *over den Ryn*. Zo men nu bewyzen wil, dat de *Romeinen* 't Overrynsche *Germaniën*, of een deel daarvan, tot een' *Provincie* gemaakt hebben, maak ik vooraf de volgende *Bedingen*. 1. Men moet zich niet behelpen met *Gasconades* van Romeinsche Poëten of Redenaars, welker ydelheid ik (*Hoofdstuk XII. §. III.*) reeds heb aangetoond. 2. Zelfs moet men de ernstige verhalen van *Romeinsche* Historie-Schryvers verdacht houden van partydigheid en vleery. 3. Die zelfde verdachtheid valt ook op onze latere Schryvers, die de *Romeinsche* blindeling hebben uit en nageschreeven. Ik wil echter hierin ook niet al te streng zyn, maar ten minsten beding ik, dat de getuigenissen, die men tot bewyzen gebruiken wil, in klaare woorden moeten bestaan.

§. 3.

En om hier in weder alle misverstand te voorkomen, moet ik aanmerken, dat, wanneer de *Romeinsche* Schryvers van de uitbreiding van 't *Romein-*

een' Lofredenaar van Maximianus, aangehaald by Hadrianus Junius *Batav. p. 71* Men zegt my, dat Bebellus in zyn *Commentatio de Laude, antiquitate, &c. veter. Germ.* een byzonder Hoofdstuk heeft (*Cap. 2.*) dat de Ryn altyd de scheidpaal van 't *Romeinsche* gebied aan de *Germaansche* zyde is geweest. Zie ook *Hoofdstuk XIV. §. VI, n. 26. p. 302.*

(§) *GERMAANEN.*] In de eerste kennismaaking met Casar *B. G. IV. 16.* zeggen de Sicambren, *Populi Romani Imperium Rbenum finire.*

ſche gebied in *Germanië* ſpreken, hun uitdrukkingen zeer verſchillende in kragt zyn, en zelfs, zo men ze recht bezien wil, in verſcheiden' trappen onderſcheiden moeten worden. De eerſte is, dat de Romeinen dit of dat Volk in *Vriendſchap* (6) *aannaemen*, en dit ſchynt de ſtaat geweest te zyn van die van 't begin af aan geen' oorlog (7) met de Romeinen gezocht, maar met Cæſar, (8) en na hem met andere Keizers, Vrede gemaakt hadden, met een verbond tot hulptroepen. (9). Deeze betaalden geen' ſchattingen noch laſten, en wierden, om in den Oorlog te gebruiken, bewaard (10) en, om zo te zeggen, ter zyde gelegd, als wapenen in een Magazyn. En onder dit eerſte foort behooren de Batavieren, van welke, en de Vriezen, ik nader ſpreken zal. De tweede trap is, *dat zy een Land met de Wapenen doorkruisd, of doorloopen* hadden. Doch dit
is

(6) **VRIENDSCHAP.**] In *fidem & amicitiam*, Zie Tacitus *Ann.* XIII. 54.

(7) **GEEN' OORLOG.**] *Nullum cum Romanis bellum*, zeggen de Batavieren by Tacitus *Hiſt.* IV. 20.

(8) **CÆSAR**] *B. G.* VII. 56. Zie hier voor *Hoofdst.* XIII. §. XIII. n. 56. en XIV. §. IX. n. 45.

(9) **HULPTROEPEN.**] Zie *Hoofdstuk* XXIII. §. IV.

(10) **BEWAARD.**] *Exempti oneribus & collationibus, & tantum in uſum prætorum ſepoſiti, velut tela atque arma bellis reſervantur.* Tacitus *M. G.* 29.

(11) **DOORLOOPEN**] Dit is de uitdrukking van Vellejus op geheel *Germaniën*, II. 106. *Perluſtrata armis tota Germania eſt.* En men gelieve aan te merken, dat Augustus zelf in 't *Monumentum Ancyranum* deeze zelfde uitdrukking gebruikt van alle de Landen van Cadix af, tot aan den mond der Elve toe. *Gallias & Hiſpanias, Provinciasque, quas alluit Oceanus a Gadibus. NB ad Oſtium Albic fluminis. armis perluſtravi.* Chishul *antiquit. Aſiat.* p. 175. Joa. Alb. Fabricius *fragm.* *Aug.* n. 18 p. 219. (Zie hier na §. XIX. n. 92.)

is nog verre van *overbeeren*, als men weder te rugge moet gaan: en zelfs kan dit *doorloopen* in een woest Land dikwils geschieden, zonder iemand te zien, (12) veel min te *overwinnen*: gelyk in *Germanië* dikwils gebeurd is. Dederdetrap is, dat zy met hen slaags zyn geraakt, en zich de zege hebben aangemaatigd: doch men hoort nog hedendaags dikwils beide partyën 't *Te Deum* zingen; en dit is meermaalen 't geval der Romeinen geweest, waarop dan de woorden van Tacitus (13) zelf passen: *meer zegepraal, dan overwinning* De vierde is, dat zy waarlyk een' zege *behalvd hebben*: doch dit is ook nog al verre van 't *onderbrengen*, (14) en zelfs van *bevredegen*. (15) 't Zyn alle geen' Alexanders, die met één' Veld-

92.) Nochtans zal niemand daar uit bewyzen willen, dat *gebeel Germanië*, tot aan de Elve toe, by Augustus tyd een' Romeinsche *Provincië* zou zyn geweest. Dus gebruikt ook Florus IV. XII. 23. (spreekende van de togt van Drusus tegen de Catten) de uitdrukking van *doorgeloopen*. Doch hy onderscheidt wel duidelyk *doorloopen* van 't *onderbrengen*. *Domuit Usipetes*, zegt hy, *Cattos percucurrit*. Ook is 't zeker, dat Drusus 't Land der Catten tot geen' *Provincië* heeft gemaakt, en Germanicus vondtze na hem nog in volle vyandschap.

(12) ZIEN.] Zie *Hoofdst. XIII. §. XIII. n. 51. p. 288.*

(13) TACITUS] M. G. 37. *Triumphati magis quam victi.* Zie *Hoofdst. XIII. §. VI. n. 24. p. 261.*

(14) T' ONDERBRENGEN.] Dikwils keert de Overwinnaar te rugge, zo als Cæsar zelf op zyn' eersten Germaanschen tocht deedt, of de overwonnen wykt in een' veilige plaats, gelyk de Germaanen deden in hun' boschen,

(15) BEVREDIGEN.] Dus laat Seneca *Suafor*, I. Tatianus zeggen, dat Alexander de Waereld meer overwonnen, dan *bevredeigd* liet. *Memento Alexander, matrem in orbe Victo ad- buc magis quam Pacato, relinquis.*

Veldslag (16) Volkeren onder zyn gebied bragt , en Florus (17) zelfzal van de *Germaanen* zeggen : *meer overwonnen , dan getemd.*

§. 4.

Wy koomen dan eindelyk tot de vyfde trap , naamentlyk , wanneer de Schryvers duidelyk verze-
keren , dat een Land *onder 't Romeinsche gebied is ge-
bragt.* Doch dan zelfs is 't nog niet genoeg , dat zy dit
zeggen met algemeene woorden , by voorbeeld ,
van 't *Romeinschgezag* , (18) van *eerbied* (19) voor de
Grootheid van 't Roomsche Volk , van *Obsequium* (20)
enz. Zelfs hebben wy gezien , dat vleiende Schryvers
't sterke woord *temmen* en *doortemmen* (21) van
gebeel Germanië gebruiken , schoon elk weet en
erkennen moet , dat dit nooit waar is geworden ,
gelyk 't ook van niemand ooit beweerd is. Even-
ééns

(16) EEN VELDSLAC] *Eodem Prælio domita, quo victæ sunt.*
Curtius VI. XII. 30. Dit kan geschieden in Landen , die open-
leggen , zo als Perfiën , Indiën , enz. waaren , doch niet in
een Land , daar Vestingen of Boschen zyn om in te wyken.
Ook had Alexander te doen met weeke verwyfde bloodaarts,
daar de Romeinen hier te doen hadden met rechte Mannen.
Zie hier op Livius *lib. IX. cap. 17.* en men weet , wat de
Epirot Pyrrhus van zyn' Neef zeide.

(17) FLORUS] IV. XII. 30. *Visti magis, quam domiti.*
Dio *lib. IV. init.* gebruikt ook van de Catten 't woord
χερσβαί en *κραιεiv* Nochtans is 't zeker , dat Drusus de
Catten onder 't Romeinsche gebied niet heeft gebragt. Zie
hier voor n. II.

(18) GEZAG.] *Autoritas Romana*, Tacit. *M. G.* 42.

(19) EERBIED] *Protulit enim magnitudo populi Romani ultra
Rhenum, ultraque veteres terminos Imperii reverentiam*, Taci-
tus *M. G.* 29.

(20) OBSEQUIUM.] Tacitus *M. G.* 29. gebruikt dit woord
zelfs van de Bataviërs en Zeeuwen , die nochtans zeker-
lyk nooit tot een' *Provincië* zyn gemaakt. Hier van nader,
als ik van hen byzonder spreek.

(21) DOORTAMMEN.] *Perdomuit.* Zie p. 257. n. 11.

ééns moet ik 'er byvoegen, dat, uit gevolgtrekkingen en waarschynelykheden te willen redeneeren, ook al niet vast gaat. By voorbeeld; van de Marcomannen en Quaden, leezen wy by Tacitus, (22) dat de Romeinen hen Koningengaven, en zelfs, dat die Koningen geen' andere magt of geweld hadden, dan op 't steunzel van 't *Romeinsche Gezag*. Nochtans is dat Land geen' *Provincië* geweest, en lang daarna vinden wy, dat Antoninus (23) de Vroome nog eerst by zyn' tyd het zelve tot een' *Provincië* maaken wilde, doch niet konde. Nog meer. Al vindt men 't woord *Provincia* uitdrukkellyk, is 't nog al geen vast bewys, gelyk wy nader zien zullen. (24) En ik beding dus nogmaals met reden, dat die beweeren wil, dat *Germaniën* of een gedeelte van 't zelve tot een' *Romeinsche Provincie* is gemaakt geweest, my een' plaats moet toonen van een' geloofwaardigen Historie-Schryver, die een omstandig en bepaald verhaal geeft, wanneer 't geschied is, hoe, in wat vorm, en vooral, welk Volk. (26) Zo lang hy dit niet doen kan, behoud

(22) TACITUS.] *M. G. 42. Vis & potentia Regibus ex auctoritate Romana.* Zie ook *Ann. II. 63.*

(23) ANTONINUS.] *Capitolinus in deszelfs leeven. cap. 24, 27. en Lampridius Heliogab. 9.* Zulke Koningen wierden meer gegeven, om een oog voor de Romeinen in 't Zeil te houden, dan om 't Volk te regeeren. *Libanius in Paneg. Constantii & Const. p. 137.* noemtze *ἐποπτάς τῶν δρωμένων.*

(24) ZULLEN.] §. *Ult. n. 92.*

(26) WELK VOLK.] Niets is redelyker, dan dit laatste: en hier in zit de synheid van de Romeinsche *Gasconades* op hun penningen, opschriften, en titels, waar van ik *Hoofdst. XII. §. II. p. 258.* gesproken heb. 't Is altyd algemeen, en onbepaald, *Germania Capta*, *Germania Subacta*, *Germanicus*, zonder 't Volk te noemen, dat eigentlyk t'ondergebracht was. Als een Pleiter geen' Wet weet te citeeren, zegt hy in 't al-

houd ik myn' vryheid van geloof, en al wat men my vergen kan, is, dat ik niemand my ongelooft opdring Doch hoe't zy, ik heb en houd twee kragtige *Præfumptien* in myn voordeel. De eerste is, dat zo wel volgens 't natuurlyk, als burgerlyk Recht een mensch, en een' goed altyd ondersteld word vry (27) te zyn, tot dat het tegendeel bewezen wordt, 't welk vooral plaats heeft met betrekking tot de Vryheid van een achtbaar Volk. En de tweede, nog ruim zo sterk, haal ik uit het stilzwygen der Romeinsche Schryvers, die, zo *Germani* n of een deel daar van werkelyk tot een' Provincie was gemaakt, het zekerlyk niet bedekt, maar hoog zouden uitgebazuind hebben.

§. 5.

By deeze *Bedingen* voeg ik de volgende *Waarfchuwningen*. 1. In 't bybrengen van getuigenissen moet men letten, in wat tyd de Schryvers geleefd hebben, en of zy zelf spreken van hun' eigen' tegenwoordigen leeftyd, dan of zy in een verhaal van iets, dat reeds lang voor hun' tyd gebeurd was, een' ander' spreekende invoeren. En deeze aanmerking is van de uiterste noodzaakelykheid om veele plaatzen van oude Schryvers, die

gemeen: 't *Is in Rechten bekend*, *Alle Rechts-Doctoren leeren eenpaarig*, enz. Dus noemden de Romeinen hun gebied ('t welk, hoe groot, echter maar een deel des aardbodems was) *Orbis Terrarum, οἰκουμένη* Zie p. 255.

(27) *VRY*] De Vryheid, als overéénkomstig met de natuur, word altyd *gepræfumeerd*, engeenszins de Slaaverny of onderwerping, die tegen 't natuurlyk recht is. *pr. Inst. de Libertinis* (l. 5.) en §. 2. *Inst. de Jure Nat.* (l. 2.)

die tegen malkanderen schynen te stryden, (28) overéén te brengen. Cæsar, Strabo, Mela, Pli-nius, Tacitus, volgen malkanderen in tyd, (29) en

(28) STRYDEN] Deze aanmerking kan voornaamlyk van niet zyn, om zomtyds de reden te vinden, waarom Cæsar en Tacitus in eenige punten verschillen. De laatste heeft een Eeuw laater geleefd, dan de eerste: en in die Eeuw is veel verandering voorgevallen, zo in de Natuur, als in de Staatsverdeelingen: vooral in ons Batavië.

(29) TYD] De Schryver *Del'intolerance*, chap. 13. p. 128. maakt dezelfde aanmerking op de boeken van 't Oude Testa-ment, en byzonderlyk op 't verloop van acht eeuwen tus-schen den leeftyd van Moses en Jesaias: waar uit hy een' toepassing trekt, dat een' plaats van Jesaias niet kan ge-bruikt worden, om te bewyzen, wat de leer van Moses is geweest. 't Is echter (geloof ik) veel gemaklyker Moses en Jesaias t'zaamen over één te brengen, dan deeze toe-passing te doen strooken met des Schryvers betuigingen van *pligtelyken eerbied voor de Theologie*, p. 41, en *voor de Kerk*, p. 93. *buiten welke geen' zaligheid is*, d. 191. en *aan welks be-sliffing een redelyk geloovige verplicht is zich te onderwerpen*, p. 112. Gelyk hy ook zelf verklaart, *aan alles, wat de Kerk leert, zich te houden*, d. p. 191. Immers leert de Kerk, dat *dile de Schriften van 't Oude Testament van één en denzelfden Geest ingegeven*. en alle de Schryvers door één en den zelfden Geest gedreeven zyn geweest? Kan men dit zeggen van waereldsche? Ook erkent hy zelf dit groote onderscheid p. 93. Ik beken echter, dat deeze onderscheiding van den leeftyd der Schryvers ook in den *Bybel van nut kan wee-zen volgens den ouden Theologifchen Canon: Distingue tem-pora, et concordabis Scripturam*. Doch dit heeft plaats in Historifche zaaken, die *veranderlyk zyn*, maargeenszins in *onveranderlyke* grondstukken van 't Geloof, waar onder dat van de *onsterffelykheid der ziels* 't eerste en voornaamste Ar-tikel is. Verder geloof ik ook, dat de Kerk het met den Schryver ganfch niet ééns zal zyn over de verklaring, die hy p. 133. geeft van de plaats van Ezechiel xx. 25. Doch waar toe die *Complimenten*? Een ongelukkige, die de gaaf des *Geloofs* niet ontvangen heeft, verdient medelyden, als hy zyn ongelooft belydt, en Godt bidt het zelve te hulpte koomen. Doch van *Geloof te zwetzen*, en echter by veel'

en nooit (30) is 'er een Land in de Waereld geweest, waarin de Volkeren zo dikwils, en zo kort op malkanderen hun' woonplaatzen, ja hun' naamen veranderd hebben, als in 't oude Duitschland Zelfs gaat deeze eerste *Waarschouwing* zo verre, dat men dikwils genoodtzaakt is te onderscheiden, (A) of een Schryver iets geschreeven heeft in zyn' jonkheid, of eenige jaaren daarna in zyn' ouderdom 2. In alle Aardbeschryving maakt men een' onderscheiding tusschen de scheidpaalen (31) van 't *Land*, en de scheidpaalen van 't *Volk*, en deeze onderscheiding komt voornaamlyk te pas met *Galliërs* en *Germaanen*, zo als ik nader zal uitleggen. 3. Ik heb in voorige gelegenheden meer dan ééns aangemerkt, dat de naamen van *Ampten* by de Schryvers (vooral by die van latere tyden) dikwils door malkanderen ver-

gelegenheden zyn *Ongeloof* te toonen, (daar men met stilzwygen volstaan kon) is niet voor de vuist. Ook is dit een fluitje, daar men geen' vogelen meer meê vangt, en men is dat *Formulier* van alle, die wat vreemds willen zeggen, lang gewoon. *Omnia tandem Ecclesie vere Catholicae judicio submitimus*, zegt Herbert *Coron: de Causis Errorum*, op 't einde. En zelfs Herberts befaamde Leerling speelt dezelfde rol. Zie Kortholt *de tribus Impostoribus*, p. 21 en 163.

(30) NOOIT] Zie de plaatzen van Cæsar, Strabo en Tacitus, by Spener *Not. Germ. Ant. præf.* p. 7 en 12. In 't algemeen behoort hier de plaats van Seneca, *Consol. ad Helvicam* e 6. *Assiaius humani generis discursus est. Itaque vix invenias ullam terram, quam etiam nunc indigena colunt. Permixta omnia & infisitilia sunt. Alius alii successit.*

(A) ONDERSCHIEDEN] Deeze onderscheiding gebruikt de la Barre in zyn' *Memoire sur les divisions, que les Empereurs Romains ont faites des Gaules, &c.* *Memoires de Literature de l'Acad.* tom. XII. p. 61. om Ammianus Marcellinus te veréénigen met Rufus in 't getal der *Gallische Provincien*.

(31) SCHEIDPAALEN] *Fines Regionis, en terminus nationis.* Zie Spener *Notit. Germ. Ant.* l. I. p. 15.

verward worden , of dat ze in de daad veranderd zyn naar 't beloop der tyden : en deeze verwarring heeft ook plaats in de naamen van *Landen*. 4. Doch wel byzonderlyk heeft die plaats in de uitbreiding van den naam van *Germanië*. (32) Vooral zyn de oude *Romeinsche* Schryvers (33) hier in zeer slordig , en met den naam van *Germanie* zeer mild geweest , gelyk zy ook den naam van *Galli* en *Germani* (34) dikwils vermengd (35) hebben.

§. 6

(32) GERMANIË.] Gregorius Thuronenfis (II. 25.) noemt het oud en nieuw Aquitanië (Gulenne en Gascogne) *Gemina Germania*. En hy, gelyk ook Sidonius Apollinaris , (IV. 7.) noemt Burgondië *Lugdunensis Germania*, ja Beda. (*Hist.* v. 10.) geeft aan de Brittanniërs den naam van *Germanen*. Zie Spener *Not. Germ. Ant.* I. II. 7. p. 26. m. die ook III. IV. 10 p. 137. 138. verscheiden' dwaalingen van Schryvers in den naam van *Germaniën* aanwyft. Dus is 't ook gegaan met den naam van *Gotben*. Zie denzelfden Spener *Not. G. A. V.* IV. 23. p. 71, 72.

(33) OUDE ROMEINSCHE SCHRYVERS] Zie Dio *lib.* LIII. p. 503. en Grotius *de Antiq. reip. Bat. dedicat.* Tacitus zelf bekent van zich zelven , en andere Romeinsche Schryvers , dat ze in oude Historiën naauwkeuriger zyn , dan in de nieuwe. (*recentium incuriosi.*) *Ann.* II. 88. Doch zy waaren te gelyk ook niet vry van 't geen , daar hy de Griexsche Schryvers van beschuldigt , naamentlyk , datze niets preezen , dan hun' eigen' daaden. (*Sua tantum mirantur.*)

(34) GERMANE.] Plinius *N. H.* III. 3. noemt dus een *Natie* in Spanje (de *Oretani*) *qui & Germani vocabantur*. En ik zie ook , dat de geleerde Spener in zyn' *Notitia Germ. Ant.* VI. IV. 10. e. p. 189. hier in dwaalingen aanwyft van den zelfden Plinius en van Ptolomæus. Zelfs vind ik dat Tacitus op dit eigen punt zich zelven tegenspreekt *M. G.* 28. en 43. Op de eerste plaats noemt hy de *Ofi* , *Germanas Natione* , en op de tweede zegt hy duidelyk , dat hun' taal toont , *non esse Germanos*.

(35) VERMENGD.] Dat de Romeinen alle de Volkeren , die de *Grieken Celten* , of *Galaaten* noemden , en dus ook

de

§. 6.

Ik moet 'er nog byvoegen, 5. Dat de gansche naam van *Germaanen* geen oude oorspronkelyke eigen grondnaam (36) der Duitschers zelf is, maar een naam, hen door vreemden gegeven, en die zelfs ten tyde van Tacitus (37) nog nieuw en versch was. En van alle gisfingen, die men op deszelfs betekenis maakt, is, die Tacitus ons zelf geeft, de waarschylyxte. Hun' menigvuldige overtogten en invallen over en binnen den Ryn, hielden de Galliërs in een' geduurigen alarm, en door hun' grootheid van leden, dapperheid, en wapenkunde, hadden de Galliërs ten tyde van Cæsar (38) voor hen zo grooten schrik, (39) dat ze op 't eerste gezigt voor hen wegvlooden, ja de oogen voor hen niet dorsten opstaan. 't Was dus zeer natuurlyk, dat deeze, de rechte en byzondere naamen van de overrynsche

de *Germaanen*, onder den algemeenen naam van van *Galliërs* begreepen hebben, bewyft dezelfde Spener *N. G. A.* III. IV. 2, 3. p. 122. — 127. tegen Cluverius, zie ook Dithmarus op Tacitus *M. G.* 28. n. 3. p. 165.

(36) GRONDNAAM.] 't Is waarschylyk, dat hun oude grondnaam is geweest, *Teutones*. Zie Spener *Not. Ant. Germ.* III. I. 4. en 5. p. 104. 105.

(37) TACITUS.] *M. G.* 2. *Germania Vocabulum recens & nuper additum*. 't Woord moet echter ten tyde van Tacitus juist zo geheel nieuw niet zyn geweest, want men vindt reets in de *Fastii Capitolini* by den triomf van Marcellus den naam van *Germaanen*: DE GALLIS INSUBRIBUS ET GERMAN. Zie Spener *N. G. A.* III. IV. 6. p. 130.

(38) CÆSAR.] In de oudste tyden was het tegendeel, en de *Galliërs* overtoften toen de *Germaanen* in dapperheid. Zie hier na n. 46 en 52.

(39) SCHRIK.] Scopenumero sese, cum' iis congressos, ne vultum quidem atque aciem Oculorum ferre potuisse, Cæsar. *B. G.* I. 39.

sche Volkeren niet wetende, hen den algemeenen naam gaven van *Germaanen*, (40) (*Krygsman-
nen*:) en de Duitschers, vindende, dat deeze naam hen eer deedt, hebben toen zelf dien ook behouden. Dit is de zin van de plaats van Tacitus: en de Romeinen, hen van de Galliërs dus hoorende noemen, hebben ook dien naam gevolgd, (41) schoon ze moogelyk de betekenis niet recht verstonden.

§. 7.

Uit deeze vyf voorafgaande *Waarfchuwwingen* besluit ik dan, dat men op den naam van *Germaniën*, als men dien by Romeinsche Schryvers vindt, geen' volkoomen' staat kan maaken, om 'er een vast bewys uit tetrokken, dat een Land, het welk hen geluft heeft dus te noemen, waarlyk tot *Germanië* behoort. En dit is ook de ware oorzaak, dat de latere Schryvers zo dikwils verlegen zyn, en in twist geraaken over de waarheid: waarom ook de verstandigsten (43) liever

(40) GERMAANEN.] 't Is nog een gemeen zeggen *De Krygers koomen*. Niets dunkt my klaarder, dan de verbetering van myn' gewezen' Meeſter, den geleerden Perizonius, *a vidis*, in plaats van *a victore*. Dus ſchynt het ook Spener begreepen te hebben *N. A. G.* III. iv. 6. p. 129.

(41) GEVOLGD.] Zo men 't dus neemt, kan men die plaats van Tacitus, waar over anders de Uitleggers naar de meening van Lipsius, in eeuwigheid hun hoofd zullen breeken, (*fluviunt & fluviabunt æternum*) gemakkellyk verſtaan.

(42) VERSTONDEN.] Strabo zoekt de betekenis in 't IJ. tyn van *Germani*, broeders. Doch van wie toch, van de Romeinen, of van de Galliërs? Andere hebben 't gezocht *a Germinando*, van de ſterke voortteeling. Zie Spener. *d. I. Art. 7. p. 131.*

(43) VERSTANDIGSTEN] Spener zelfs bekent dit. *N. A. G.* p. 9.

liever gulhartig hun' onkunde bekennen , dat op enkele gissingen , in een' zo groote duisterheid , onzekere onderstellingen meesterlyk te willen beweeran. Men denke echter niet , dat ik met alle die *Bedingen* , en *Waarschuwingen* een' uitvlucht zoek te maaken , om dat ik niets te zeggen weet. Het tegendeel vlei ik my te zullen doen blyken , en ik verftout my dus om myn gevoelen te zeggen , doch ééns vooral , met nederige onderwerping aan geleerder oordeel.

§. 8.

De Ryn hebben wy §. II. n. 4 en 5. gezien , dat de scheidpaal was tusschen *Galliën* en *Germaniën* , als *Landen* aangemerkt , doch (volgens de tweede *Waarschuwing* §. v. n. 31.) belet dit niet , dat de *Volkeren* zelf , die *Galliën* en *Germaniën* bewoonden , den Ryn dikwils heen en weder zyn overgegaan. Den tyd en omstandigheden van die overtogten kunnen wy niet bepaalen , dan op gissingen. Nog minder is het moogelyk te bepaalen , op wat tyd de eerste , (44) die zich in *Gallie* neder gezet hebben , en (naar 't algemeen gelooft van den loop der *Volkeren*) door *Germanië* moeten gepasseerd weezen , den Ryn zyn overgestooken : en dus is 't nog onmoogelyker te weeten , of die eerste overtocht geschied is vrywillig , dan door dwang en geweldige verjaaging ,

p. 9. en III. r. 7. p. 169. En wy hebben dergelyke edelmoe- dige bekentenissen van Muratori , Wagenaar , enz. voor- heen ook te pas gebracht. Kragtig is de uitdrukking van Lipsius op Tacitus *Ann. I. 56. n. 200. Affirmare hoc talia , in tanta mutatione temporum , stultum.*

(44) ERSTZ.] Zie hier voor p. 153. 161, 162.

ging, zo als naderhand dikwils gebeurd is. Doch 't zy dat ze (in 't eerste geval) in dat nieuwe Land het niet vonden, zo als zy zich verbeeld hadden, 't zy (45) dat ze (in 't tweede geval) een' wrok en wraakzucht behielden tegen hun' oude Landsgenooten, die hen verjaagd hadden, (zo als naderhand de Bataviers) 't zy dat ze (in beide gevallen) onder malkanderen geen' Vrede konden houden, en de zwakste dan wyken moest: immers Cæsar (46) getuigt; dat de *Galliers* in de oudste tyden Volkplantingen over den Ryn gezonden, en zelfs de *Germaanen*, welke zy toen (zo hy zegt,) in dapperheid overtroffen, 't eerste hebben aangetaft.

§. 8.

Wy vinden dus met name de *Gothinen*, (47) welker taal toonde, dat ze van *Gallische* oorsprong waaren. Doch byzonderlyk getuigen Cæsar, Strabo, Plinius, Tacitus, Ptolomæus, en Dio Cassius dit éénpaarig van de *Zwitzers*, (48) en Boiers

(45) 't ZY.] De andere reeden, die Cæsar geeft, datze 't deden uyt gebrek van Land, enz. is niet waarschylyk in een nieuw groot open Land, als Vrankryk.

(46) CÆSAR.] *B. G. VI. 2. 4. Fuit antea tempus, quum Germanos Galli virtute superarent, et ultro bella inferrent, ac propter hominum multitudinem, agrique inopiam, trans Rhenum colonias mitterent.* Tacitus beroept zich op dit getuigenis van Cæsar. *M. G. 28.*

(47) GOTHINEN.] *Gothinos Gallica lingua coarguit, non esse Romanos.* Tacitus *M. G. 49.*

(48) ZWITZERS.] Cæsar en Tacitus *dd. II.* Dio Cassius *lib. 38.* Zie hier over nader Spener *N. A. G. IV II. 1, 2. p. 159. &c.* en Dithmarus op Tacitus *d. I.* Daar zyn 'er echter, die 't tegenspreken.

H h

Boiers. De Geleerden voegen 'er nog meer (49) by, doch dit is zo klaar niet. Maar een' plaats van Tacitus (50) toont klaar, dat veel' Gallische waaghalzen, als ze gebrek aan Land hadden, gewoon waaren zich over den Ryn neder te zetten in landen, die ze ledig vonden. Verder gaven de Romeinen zelf aan oude Soldaaten daar landen uit, waarvan ik *Hoofdstuk XIV. §. vi. n. 25. p. 302.* reeds gesproken heb. En deeze Landen, zegt Tacitus (schoon ze over den Ryn lagen,) wierden mede onder de *Provincie* van Gallie, en dus onder *Romeinsch* gebied gerekend, waarom hy ook verklaart deeze bewoonders onder de *Germaansche* Volkeren niet te willen tellen.

§. 9.

Zie hier dan op *Germaansche* grond bewoonders, die geen' *Germaan*en waaren, en 't zelfde zullen wy ook omgekeerd (51) vinden in *Gallië*.
Met

(49) MEER.] Ik verwys den Leezer tot Spener, die *N. A. G. VI. S.* een gantsch Kapittel heeft: *Germania accessionum Gallicarum contemplatio.*

(50) TACITUS.] *M. G. 29.* Deeze plaats heeft den Geleerden stoffe van verschil gegeven, doch myns oordeels, zo als ik ze hier te pas breng, is ze zeer verstaanlyk. *Non numeraverim inter Germania populos, quamquam trans Rhenum Danubiunque confederint, eos, qui decumates agros exercent. Levissimus quisque Gallorum, inopia audax, dubia possessionis solum occupavere. Mox limite multo, promotisque praesidiis finis Imperii & pars provinciae habetur.* Zie Cluverius III. 4. en Spener *Notit. Germ. Ant. IV. 2.* Dus wierden ook aan de andere zyde van 't Roomsche gebied, die over den Donau woonden, mede onder de *Provincie* van Illyrië gerekend.

(51) OMGEKEERD.] 't 28ste Hoofdstuk van Tacitus *M. G. 28.* handelt van de volkeren, *quae e Germania in Gallias commigraverunt.* Zie n. 56.

Met den tyd schynt door de zachter lucht, en overvloed van beter voedzel die dapperheid der *Galliërs* weeker (52) geworden te zyn, dan ze van ouds geweest was, en gelyk de weelde nyd en heerschezucht baart, raakten zy t'zaamen haast in onéénigheid, (53) 't welk jaaren lang geduurd hebbende, riepen die van *Auvergne* en 't *Franche-Comté* (*Arverni et Sequani*) *Germaan*en te hulp, en gaven hen bezolding. Eerst kwamen 'er 15000 over den Ryn, en daar een goed verblyf, en goed loon vindende, waaren 'er, toen Cæsar in Gallië kwam, reeds 120000 overgekoomen, en Ariovistus hadt het beste deel van Gallië ingenomen: ja 't stond, zo 't niet getuit wierdt, te vreezen, dat alle de *Germaan*en in Gallië zouden oversteeken, en de Galliërs alle wegjaagen (54). Kort daarna leezen wy weder van een' overtocht der *Usipetes* en *Teucteri* (waarvan Hadr. Junius *Zutpbe-naars* en *Drentenaars* maakt) over den Ryn met een' menigte Volk. (55) En sedert schynen die overtochten (gelyk Strabo (56) reeds getuigt)

(52) WEEKER] Even als die zelfde oude Galliërs (waar onder ook *Germaan*en geweest zyn) in *Afië* (*Gallo Græcië*) gansch ontaard waaren, en half Grieken geworden. Zie *Livius* XXXVIII. 17. *Majoribus nostris, zegt Manlius, cum haud dubiis Galli in terra sua genitis res erat. Ipsi jam degeneres sunt, misti, & Gallo Græci vere, quod appellantur, &c.*

(53) ONRENIQHED] *Majoribus vestris invocantibus, quos discordia usque ad exitium fatigabant, zegt hen Cerealis by Tacitus Hist. IV. 73.*

(54) WEGJAAGEN.) Dus vertoonde *Divitiacus* aan *Cæsar* den staat van Gallië, *B. G. I. 31.* en voeg 'er 't verhaal van *Cerealis* by.

(55) VOLK] *Cæsar B. G. IV. 1.*

(56) STRABO.] *lib. VII. p.* Van de Volkeren, die, nit *Germaniën* oirspronkelyk, over den Ryn zyn getrokken, en zich

tulgd) zeer menigvuldig en gemeen te zyn geweest.

§. 10.

De redenen van deeze geduurige overtogten waaren, gelyk ik §. VIII. van de Galliërs gezegd heb, ook verscheiden'. De waare en altoos duurende *vrywillige* reden (57) was de aanlokkelykheid van beter landsdouw (58), lucht, en voordeel, en een' zekere lust tot verandering van woonplaats, die aan deeze Volkeren schynt eigen te zyn geweest. Voeg hier by den aangroei en menigvuldigheid van menschen, in een land, dat meest bestondt uit bosschen en moerassen. Doch de voornaamste gelegenheid tot overtogt sproot uit de geduurige onéénigheid, zo wel van de *Germaanen*, als van de Galliërs, onder malkanderen, ten wederzyde. Dus wierd dikwils aan de eene zyde de eene *Germaansche Natie* door de andere weggejaagd, zo als de Usipetes van de Sueven, de Bataviers van de Catten, enz. of zy wierden

van

op *Gallische* grond binnen den Ryn hebben nedergezet, heeft Spener een gantsch Hoofdstuk. *N. A. G.* VI. 5. *Cyribenarum Germanicæ Populorum Historia*. Zie n. 51,

(57) REDEN.] *Eadam semper causa Germanis transcendendi in Gallias, libido atque avaritia, et mutandæ sedis amor, ut relictis paludibus et solitudinibus suis, fecundissimum hoc solum, vosque ipsos (Gallos) possiderent.* Tacitus d. I. (Zie hier voor p. 266.) Onder deeze soort behooren de *Belgen*, die naar 't getuigenis van *Cæsar B. G.* II. 4. oorspronkelyk *Germaanen* waaren, en in oude tyden over den Ryn gekoomen zynde. daar zich hadden nedergezet om des lands vruchtbaarheid (*propter loci fertilitatem*) ende Galliërs, die daar woonden, weggejaagd.

(58) LANDS-DOUW.] 't Is daarom niet onwaarschynlyk, dat de naam van *Batavieren* afstamt van *Baat-Ouwe*, in tegenstelling van *Vaal-Ouwe*, de *Veluwe*.

van de andere zyde door Galliërs zelf te hulpgeroepen (zø als wy in 't geval der Arvernen aanstonds gezien hebben) endus eens ingehaald zynde, speelden zy de meesters over Vriend en Vyand, alles onder den schoonklinkende naam van dekking der Vryheid. (59) Ja eindelyk kan men zich erinneren, 't geen ik *Hoofdstuk XL* §. xvii. p. 246. gezegd heb, tot dat gedeelte der Cimbers, door Marius te rugge gejaagd zynde, onderweeg op de te rug reize aan deeze zyde van den Ryn zyn blyven hangen.

§. II.

Op deeze wyze waaren 'er reeds ten tyde van Cæsar (60) op Gallischen grond *Germaanen*, die binnen den Ryn woonden. Doch naderhand is die overtogt ook dikwils geschied door een' schikking der *Romeinen* zelf. (61) Wy hebben *Hoofdst. XIV.* §. ix. gezien, dat de Roomsche Staatkunde was, de tweedragt der *Germaansche* Volkeren, die onder malkanderen onéénig waaren, aan te stookten: en als die van de Romeinsche party het te kwaad kreegen, was 't natuurlyk; dat zy over den Ryn bescherming en veiligheid zochten. En
nog

(59) *VRYHEID.*] Kragtig, en op latere gevallen dikwils toepasselyk, zyn de woorden van Cerealis by Titulus d. l. *Acciti auxilio sociis pariter atque hostibus servitium imposuerant.* — *Ceterum libertas & speciosa nomina prætexitur. Nec quisquam alienum servitium & dominationem sibi concupivit, ut non eadem ista vocabula usurparet.* Zie n. 90.

(60) *CÆSAR.*] *B. G. II. 3. Germanos, qui cis Rhenum incolunt.* en *VI. 2. Cisrhenanis Germanis.* De andere noemt hy met onderscheiding *Transrhenani.* *IV. 16. 2.*

(61) *ZELF.*] Zie *Strabo lib. vii. p. 290. of 434.*

Hh 3

nog meer. Wanneer de Romeinen rekenden op derzelver trouw te kunnen staat (62) maaken, plaatst n zy ze van zelfs binnen en by den Ryn, niet zo zeer (63) om hen onder 't *Roomfche* gebied te houden, als wel om de oevers van den Ryn te beschutten tegen de overtogten en str o-
pervën der andere Over Rynfche *Germaanēn*. Dus vinden wy onder Augustus de overbrenging der *Ubiërs* (64) door Agrippa, en wy hebben reeds p. 251. gezien, hoe Tiberius eenige duizenden (65) *Germaanēn* (66), die zich onder zyn' bescherming (67) begeeven hadden, over den Ryn heeft geplaatst.

§. 12

(62) STAAT.] *Experimento fidei*, Tacitus M. G. 20.

(63) NIET ZOO ZEER.] *Ut arcerent, non ut custodirentur* *ibid.*

(64) UBIERS.] Strabo *lib. iv. p. 191 of 295*. Tacitus *d. l. en Ann. XII. 27. M. G. 28*. Zie Spener *N. A. G. IV. III. II. p. 211.*

(65) DUIZENDEN.] Suetonius *t. b. 9.* zegt, *Veertig Duizend, quadraginta millia*. Doch Eutropius VII. v. 9. *Vier donderd duizend. Τεσσαράκοντα Χιλιάδες*. 't Laatste is waarfchynlyker, wanneer men aanmerkt, dat het een' ganfche *Natie* was, en moogelyk wel twee, met Vrouwen en Kinderen.

(66) GERMAANEN.] Van wat *Natie* die *Germaanēn* geweest zyn, is niet klaar. Suetonius *Aug. 21.* zegt, *Sueven en Sicambren*, 't welk Schildius tegenspreekt, en Casaubonus *ad. d. l.* twyfelt aan de rechte leezing der naamen. Zie verder van de *Sicambren* Spener *N. A. G. VI. v. 14. p. 313.* en *Seqq.* Dezelfde Suetonius *Tib. 9.* zegt in 't algemeen, *Germanico (bello)* Eutropius *d. l.* zegt eenvoudig: *400 millia captivorum ex Germania transtulit, & supra ripam Rbeni in Gallia collocavit.*

(67) BESCHERMING.] Suetonius (*Aug. 21.*) zegt, *deditis se traduxit*, en hy noemtze *dedititii* (*Tib. 9.*) Uit het woord *trajecit* zou men kunnen oordeelen, dat die overbrenging zo geheel vrywillig niet geweest is. Eutropius *d. l.* noemt ze ook *gevangenen, αιχμαλώτων*.

Hier van daan komt het dan, dat die gansche streek lands langs den Ryn (schoon naar Cæsars verdeeling (68), eigentlyk *Gallische* grond zynde) zedert (69) den tyd van Augustus *Germaniën* is genoemd, zynde door de Moesel verdeeld in twee (70) gewesten, 't *Eerste* of 't *Boven-Germanië* ten Zuiden, en 't *Tweede* of *Beneden-Germanië* ten Noorden, die beide, (71) zo men de woorden van zommige Romeinsche Schryvers naar den letter neemt, onder Romeinsch gebied stonden. De reden van deeze benaaming was eenvoudig, om dat de bewoonders *Germaanen* van oirsprong waaren. En dat dit de waare reden is, behoeft geen klaarder bewys, dan een' plaats van Dio (72) die men in een' aantekening vinden zal.

(68) VERDEELING] Cæsar B. G. I. 1.

(69) SEDERT.] Hier uit kan men mogelyk de reden trekken, waarom Cæsar voor den tyd van Augustus zommige landen onder *Gallië* rekent, die Tacitus naderhand onder *Germanië* stelt. Zie myn eerste *waarschuwwing*, §. v. n. 28.

(70) TWEE.] *Superior* en *Inferior*, of *Prima* en *Secunda*. Zie kortheids halven Cluverius, *Germ. Ant.* II. XXXVII. 3. Spener *N. A. G.* VI. v. 1. En de *Vaderlandsche Historie*. II. 128, 129. en III. 258. Vooral Köhler *Anleitung zu der Geographie*, D. II. p. 51. en in desselfs kleinen *Atlas* de tweede en twaalfde Kaart.

(71) BEIDE.) *Superiorem, & Inferiorem Germaniam Belgasque duae Jurisdictiones iisdem rexere temporibus.* Ammianus Marcellinus. XV. 11.

(72) DIO.] lib. LIII. p. 503. Alwaar hy by de verdeeling van Augustus duidelyk zegt: *Eenige Celten, die wy GERMAANEN noemen, dewyl zy den ganschen Celtischen Landstreek, die aan den Ryn legt, hadden ingenoomen, hebben veroorzaakt, dat die Germanië wierdt genoemd: 't HOOGE, 't welk nader by den oorspronk des Ryns legt, en 't LAAGE, 't welk zich uitstrekt tot aan den Brittanschen Oceaan.*

Wanneer men ook de omstandigheden wel nadenkt, is 'er niets natuurlyker. De naam van *Germaanen* (§. vi) (de *Krygers*) was hen van de *Galliërs* gegeven uit vreeze voor hun' invallen over den Ryn. Dus was die naam nog meer toepasselyk op zulken, (73) die reeds den Ryn waaren overgestooken, en de *Gallische* Bewoonders hadden wegg'jaagd. En nog minder is 't te verwonderen, dat die benaaming niet alleen by de *Romeinen*, maar ook zelfs by de bewoonders dier Landen, zonder tegenspraak aanstonds fortune maakte. Aan de eene zyde hebben wy in 't *Twaalfde Hoofdst* §. III. en IV. p. 253. gezien, dat men te *Rome* met geweld aan 't Volk wilde wys maaken, (74) dat men *Germaniën* hadt t'ondergebragt: en dus, op den zelfden voet, en met dezelfde waarheid, waarmede men aan *Drusus* en zyn gansche geslacht den Titel van *Germanicus* (75) hadt opgedraagen, noemde men ook deeze Binnen Rynsche Landen *Germaniën*, om dat men over den Ryn geen' andere, die onder *Romeinsch* gebied stonden, kon opwyzen. En aan den anderen kant ('t geen ruim zo opmerkelyk is) deeze verjaagde of verplaatste *Germaanen* zelf (schoon zy

(73) ZULKEN.] In 't geheel hebben de *Cisrbenant* dien naam 't eerste gekreegen. Zie Spener *N. G. A.* III. IV. 6. p. 130.

(74) WYSMAAKEN.] Vooral hadt deeze vleysry plaats onder *Tiberius*. Niets kan sterker zyn, dan 't geen *Tacitus* zegt *Ann.* IV. 74. *Disfimulante Tiberio. Neque senatus in eo cura, an Imperii extrema debeat scirentur, etc.*

(75) GERMANICUS.] *Suetonius Caud.* I. *Florus* IV. 12. n. 28.

zy nu op *Gallifchen* grond woonden) ftonden 'er op om hun' naam te houden. By voorbeeld, de Ubiërs, fchoon zy by verkiezing den Romeinfchen naam van *Agrippyners* naar den ftichter hunner Volkplanting droegen, ftelden 'er echter eere in, dat ze van *Germaanfche* oifprong waaren. (76) En nog fterker is 't, dat de *Treverten* en *Nervii* op den Naam van *Germaanen* zo zeer gezet waaren, dat ze 't voor een' verkleening namen, als men hen *Galliërs* noemde. (77)

§. 14.

Maar hoe natuurlyk deeze benaaming in de waereld mag gekoomen zyn, en ftand gehouden hebben, zal men toch my toeftaan, dat een naam (78) de legging van Landen, of den loop van Rivieren niet veranderen kan, of *Gallië* tot *Germaniën* (over den Ryn) maaken: en vervolgens doet deeze naam van *Germanië*, dien de Romeinen uit

(76) WAAREN.] Dus verfta ik de woorden van Tacitus *M G. 28.* naar de leezing van Gruterus en Gronovius: *NE Ubii quidem, quanquam Romana Colonia esse meruerint, ac libentius Agrippinenses Conditoris sui nomine vocentur, Origine erubescunt, etc.*

(77) NOEMDE.] Tacitus *d. l. Treveri & Nervii circa affeétationem Germanicæ Originis ultro ambitiofi junt, tanquam per hanc gloriam sanguinis a fimilitudine & inertia Gallorum feparentur.* Deeze aanmerking zou nog meer kragt hebben, indien wy met Kirchmeierus *ad a. l.* ftellen wilden, dat ze in der daad *Galliërs* van oifprong waaren. Ik beken, dat men de woorden van Tacitus, die duiffter of bedurven zyn, dus kan uitleggen. Doch 't ftrydt tegen 't getuigenis van Strabo, Ptolomæus, en Ammianus Marcellinus.

(78) NAAM.] Zo de oifprong den naam maakt, zo moeten wy alle *Babyloniërs* heeten, dewyl alle Volkeren uit het dal van *Sinear* oifprönkelyk zyn.

H h 5

uit *Gasconade*, of uit vleiery hebben gelieven te geeven aan landen, welker grond tot *Gallië* behoort, niets ter zaake, om te bewyzen, dat zy waarlyk in 't eigentlyke groot en *Overrynsch Germanie* een' of meer *Provincien* zouden gehad hebben. En om dit nog meer te versterken, en klaar op te helderen, kan ik niets kragtigers zeggen, dan dat de *Romeinen* zelf nooit deeze zo genoemde twee *Germaniën* onder 't eigentlyk *Germanië* gerekend hebben, maar altyd onder *Gallië*. In de tweede Verdeeling, (die na de eerste van Augustus) van *Gallië* gemaakt is in twaalf *Provincien*, en aan Constantinus (A) wordt toegeschreven, vindt men aan 't hoofd (B) in de allereerste plaats *Secunda* en *prima Germania*, voor alle de andere: en in de Beschryving, die Rufus (C) onder Valens heeft opgemaakt in 't jaar 369, en waarby *Galliën* in achteen *Provincien* is verdeeld geweest, staan ook de *Germania duæ* achter de *Provincia Sequanensis*, en worden gevolgd van de *Belgica duæ*, en *Lugdunenses*.

§. 15

(A.) CONSTANTINUS.] Daar is verschil over, of hy 't geweest is, of Diocletianus. Zie de la Barre in 'zyn' *Memoire sur les divisions, que les Empereurs Romains ont faites des Gaules en plusieurs Provinces*, in de *Memoires de Litterature de l'Acad. Royale*, tom. XII. p. 58. & *Seqq.*

(B.) HOOFD.] Zie Ammianus Marcellinus lib. XV. p. m. 45. n. 20. *At nunc numerantur provincie per omnem ambitum GALLIARUM: secunda Germania, dein prima, etc.*

(C.) RUFUS.] Sunt GALLIÆ, cum Aquitania & Britannia (hy spreekt van geen *Germanië*) *Provincie decem & Octo*, &c. — *Maxima sequanorum, Germaniæ duæ*, &c. Zie de la Barre d. l. p. 65. En voeg er by de *Notitie*, die P. Sirmond heeft uitgegeven voor *les Conciles des Gaules*.

§ 15.

Ik besluit dan, dat, al wilde ik toestaan, dat *Saturninus en Varrus Landvoogden der twee Germaniën* waaren geweest, zulx een enkel woordenspel zou zyn, en niets ter wereld bewyzen, om myn' stelling, dat de Romeinen in 't eigentlyke groot GERMANIE nooit een' Provincie gehad hebben, te ontzenuwen, dewyl ik zo klaar, als den dag, meen' getoond te hebben, dat die twee zo genoemde *Germaniën Gallische Provinciën* zyn geweest, en geen' *Germaansche*. Doch ik wil nog zo mild niet eens weezen, en om te toonen, op wat swakke voeten de gehæele Tegenwerping gegrond is, zal ik een' vraag doen, die nog verder gaat, naamentlyk, of men wel eens bewyzen kan, dat zelfs deeze *Binnen Rynsche* zo genoemde *Germaniën* rechte *Romeinsche Provinciën* geweest zyn? Volgens myn' gemaakte *Bedingen* eisch ik tot dat bewys een' klare plaats van een' ernstig' *Historisch yver*. Doch zulk een' plaats is my nergens voorgekomen, en Dio (79) zelf bekent reeds niet te weten, *wanneer* deeze Landen onder 't Romeinsche gebied gebragt zouden zyn. Reeds by zyn' tyd, zegt hy, was de *Historie daar van niet te vinden*. Alleen geeft hy te kennen, dat het niet te gelyk, maar *by stukken*, dan hier, dan daar, is geschied.

§. 16.

Nog wordt myn ongeloof meer versterkt, als ik zie, dat zelfs Vellejus (80) met al zyn' laffe vleie-

(79) D I O.] *Lib. I. VI. p. 582.*(80) VELLEJUS.] *Lib. II. cap. 97. en niet 79. zo als p. 257-waak-*

vleiry, van 't geen hy *Germanie* noemt, niets sterker durft zeggen, dan dat Tiberius het *BINA* in de vorm van een' *Provincia* hadt gebragt, en nog NB. van de allervriendelyxte soort (*Stipendiaria*) die niets dan schatting gaf, en verder haar Rechten en Wapenen behieldt. (81) Nog meer! Florus met al zyn' gezwollen' ophef (82) is gedwongen de waarheid te erkennen, naamentlyk, dat het geen' *Provincia* is geweest. Laat ons hem zelf hooren. Augustus, zegt hy, (83) om de Krygs-

quaalyk gedrukt is. *Peragratusque victor omnes partes Germaniae, sic perdomuit eam, ut in formam POENE STIPENDIARIAE redigeret Provinciam.* Behalven de redenen, die hy hadt om Tiberius te vleien, liep 'er ook eigen roemzucht onder, dewyl hy zelf meede op dien togt geweest was.

(81) BEHIELDT.] Dat de Germaanen, met welke Varus te doen heeft gehad, hun' wapenen behouden hadden, toont de ui komst, en dat hen de Roomsche *Wetten* niet opgelegd waaren geweest, blykt uit Vellejus zelf, die (c. 118.) getuigt, datze hen nieuw en onbekend waaren (*novitate incognita disciplinae*) Zo 't ook al een' *Provincia* geweest was, is 't waarschynlyk, dat volkeren, die van zelfs tot de Romeinen hun' toevlucht genoomen, of door eigen' schikking der Romeinen, na beproefde trouwe, tot een bolwerk tegen de Overynsche daar neder gezet zyn, voordeeliger voorwaarden hebben gehad, dan andere. De vorm van onderwerping was hard of zacht, naar maate, dat de Volkeren met geweld, of schikking onder 't gebied waaren gebracht. Zommige *Provinciën* betaalden alleen een' schatting. Andere moesten de Romeinsche *Wetten* aanneemen, en zelfs moesten zommige hun' *Wapenen* overgeeven. Zie Sigonius *Ant. Rom.* X. 12. Onderwyl is 't niet waarschynlyk, dat men andere, dan zulke, welker genegenheid niet verdacht kon zyn, op de grenzen gelaaten, veel min geplaatst zou hebben.

(82) OPHEF.] *Κακοζήλια*) Zie de *Præfatie* van Grævius voor Florus.

(83) ZEGT HY.] *lib. IV. cap. 12. n. 22. Sed quatenus Sciebat patrem suum Casarem, bis trajecto ponte Rbeno quaesisse bellum, in illius honorem concupiit facere PROVINCIAM, & FACTUM ERAT, si barbari tam vitia nostra, quam imperia ferre possissent.*

Krygsuitzigten van zyn' Vader Cæsar te vervolgen, wilde tot deszelfs Eere *Germanië* tot een' *Provincië* maaken, en zondt Drusus met dat voorneemen derwaarts Doch wat verrichtte Drusus? 't Is waar, hy behaalde een' overwinning, waar van echter Florus niet veel' omstandigheden meldt. Doch wat was de vrucht van deeze zege? Een buit van Paarden, Vee, Halsbanden, Gevangenen. Maar van *Nieuwe Provinciën* leezen wy niets, maar wel in tegendeel, dat hy nodig vond ter behoeding en bewaaring van de *Oude*, (84) vyftig Kasteelen en meer' versterkingen te maaken. In deezen toestand van zaaken wierd hy door een' schielyke dood weggerukt, en de Raad, den wille voor de daad. neemende, gaf hem den eernaam van *Germanicus*. Zie daar 't duidelyk verhaal der historie, zo als Florus ze opgeeft. En wat zegt Florus nu zelf? zegt hy, dat Drusus den wensch en den last van Augustus uitgevoerd, en *Germanië* tot een' *Provincie* heeft gemaakt? Neen, in tegendeel: hy zegt, *bet zou geschied zyn*, (85) *indien* ze zo wel onze gebreken, als ons

(84) OUDE] *In tutelam Provinciarum. n. 26.*

(85) GESCHIED ZYN] *Et factum erat.* Zie de plaats n. 83. Wy hebben net eevengelyke plaatzen in laater tyden. Van Antoninus zegt Capitolinus *cap. 24.* dat hy Marcomannië tot een' *Provincie* WILDE maaken, doch *cap. 27.* zegt hy, dat hy 't zou gedaan hebben, zo by nog een jaar geleefd hadt. Van Maximinus *cap. 12.* dat by *Germanië* onder 't Rooms gebied ZOU gebragt hebben, zo de Germaanen zich in hun' bosschen en moerassen niet geburgen badden. En dus zegt Probus, zelf aan den Raad: *Wy WILDEN een' Landvoogd van Germanië maaken, MAAR wy hebben 't tot beter tyden uitgesteld.* Vopiscius *cap. 15.* Dit is net, als 't Gracschrift by Jan Vos:

————— *Hadt by geleefd tot Saturdag,
Hy was zo vroeg nog niet gestorven.*

ons gebied hadden kunnen draagen. Vervolgens is 't dan niet geschied, en hy voegt 'er zelf plat (86) by, dat Drufus de *Germaanen* wel *overwonnen*, maar niet *overbeerd* hadt.

§. 17.

Zie daar dan de redenen, waarom ik niet alleen by myn' stelling blyf, dat de Romeinen nooit in 't eigentlyk groote *Germaaniën*, of een gedeelte van dien een' *Provincie* hebben gemaakt, maar ook reden meen te hebben, om zeer te twyfelden, of zelfs de *Binnen-Rynsche* Landen, aan welke de Romeinen den naam van *Germaniën* hebben gelieven te geeven, wel ooit rechte *Provinciën* (87) zyn geweest. En zo men nu vraagt, wat dan eigentlyk de hoedaanigheid en waardigheid van Saturninus en Varus geweest is, zal ik 't eindelyk waagen myn' gedachten te uiten, en zie hier dan myn' gissing. Wy weteen, dat 'er by 't leeven van Augustus, (88) en lang naderhand

(86) PLAT) n. 30. *quippe Germani victi magis quam domiti erant: moresque nostros magis quam arma suspiciebant.*

(87) PROVINCIEN.] Tiberius zelf bekend, in Germanië meer met list, en beleid, dan met geweld, uitgevoerd te hebben. Tacitus *Hist.* IV. 61. En de uitdrukkingen van hem zelf, en van Florus, enz. *Victi magis, quam domiti. ja triumphati magis, quam victi.* — *Moribus, non armis, &c.* (Zie *Hoofdst.* XII. §. 6. vi. 261) maken myn' twyfeling zeer verschoonlyk. Voeg 'er by de zeedige uitdrukking van Augustus zelf in 't *Monumentum Ancyranum* n. 11. en 92.

(88) AUGUSTUS.] *Duo apud ripam Rheni exercitus erant. Cui nomen superiori. sub filio legato, inferiore A. Cæcina curabat. Regimen summæ rei penes Germanicum.* Tacitus *Ann.* I. 31. Zie ook Plinius *Hist. Nat.* IV, ult.

hand. (89 by den Ryn twee Romeinsche legers hebben gelegen, een in *Boven*, en een in *Neder-Germaniën*: en (wat naamdit ook gehad mag hebben) die eenige ervarenheid van waereldsche zaaken heeft, weet zeer wel, hoe 't met de Vryheid van een land gelegen is, als 'er vreemde legers in of by leggen, om die Vryheid te dekken. (90) Dus geef ik in bedenken, of de *Amptenaars*, die *Landvoogden* van *Germanië* genoemd worden, niet eigentlyk en in den grond enkel *Bevelhebbers* (91) van deeze *Legers* zyn geweest, die, hun' magt misbruikende, de paalen van hun gebied allengskens, zo als *Dio* zegt, hebben uitgebreid.

§. 18.

Ik wil echter niet tegenspreken, dat zy in laa-

(89) *NADERHAND.*] Zie ten tyde van *Vespasianus*, van 't *Benedenleger* *Tacitus Hist.* I. 9. en 52. en van 't *Bovenleger*, *Hist.* I. 12, en 53.

(90) *DEKKEN.*] *Dio* zegt ook *lib. LVI. p. 582. μετὰ φυλάκῃς*, in bewaaring, onder boede. En hierom klaagde ook *Baton* kort te vooren in *Dalmatië*, dat de *Romeinen* by haar' kudden, geen' *boeders* (*φυλάκας*) en zelfs geen' *bonden*, maar *wolven* zonden. *Dio d. l.* Zie de plaats van *Tacitus n. 59.*

(91) *BEVELHEBBERS.*] *Propratores*, welke *Augustus* in de grens *Provinciën* zondt, welker *Ampt* meer *Militair*, dan *Civiel* was. Zie *Sigonius Ant. Rom.* VII. 43. En dus noemt ook *Tacitus* den navolger van *Varus*, *Apronius inferioris Germaniæ Proprator. Ann.* IV. 73. *Florus* IV. 12. noemt de plaats, daar *Varus* zyn pleitliefhebbery oeffende, *Castra*. Doch nog klaarder wordt myn bedenkelykheid begunstigd door de uitdrukking van *Vellejus* II. 118, dat hy vergat een *Bevelhebber* te zyn, maar zich gedroeg, als een *Landrechtter*: *ut se prætorum urbanum in foro jus dicere, non in mediis Germaniæ finibus exercitui præesse crederet.* Zie aanstonds §. xx.

laatere tyden mogelyk den naam van *Præsides* (92) hebben aangenomen. Doch ik spreek van Saturninus en Varus: en dat deeze de waardigheid van *Landvoogd* reeds in den beginne gehad zouden hebben, blyft by my bedenkelijk. Echter, dewyl zekerlyk hun geheime last (93) is geweest, om, zo veel en zo ras mogelyk was, verder *plus ultra* 't Roomsche gebied *uit te breiden*, kan 't wel zyn, dat men hen by voorraad dien titel heeft gegeven: En ik kan dit niet beter verklaaren, dan door dezelfde handelwyze, die de Pauzen (94) ge-

(92) *PRÆSIDES.*] Dus vindt ik by Suetonius *Dom. 6. L. Antonius Superioris Germaniæ Præsides* genoemd. En Plinius gebruikt ook 't woord van *præsidere* voor Trajanus. *Paneg. 8.* En hoe dikwijs zyn in laatere tyden by nader' verdeeling van Gallië de naamen der Ampten, en de paalen van derzelve gezag veranderd? Zie de meergemelde Verhandeling van de La Barre. Ik beken zelfs, dat Tacitus den naam van *Provincie* gebruikt onder den zelfden Apronius, dien hy *Proprator* noemt (*Ann. IV. 73.*) en ook naderhand onder Corbulo (*Ann. IX. 18.*) Zie ook XIII. 53. Doch als men zich erinnert, was dezelfde Tacitus van de *Galliërs* op Germaanschen bodem zegt (zie hier voor §. IX. n. 50) ziet men, dat de naam van *Provincia* naar zyn' eigen' bekentenis dikwils wat te ruim genomen wierdt. Ook kan men in de plaats van Florus (waar van ik §. XVI. gesproken heb) klaar zien, hoe die Schryver n. 23 28. 29. speelt met het woord *Provincia*, schoon hy met den zelfden adem erkent, dat het geen' *Provincie* geweest is. Noch sterker ziet men dit in de plaats van 't *Monumentum Ancyrantum*. hier boven §. III. n. II. bygebragt. Daar noemt Augustus alle de Landen tot aan de Elve *Provincia*, en nochtans durft hy 'er niets hooger van zeggen, dan *armis perlustravi*.

(93) *LAST.*] By na op den voet, als wy gezegd hebben van de Koningen, die de Romeinen gaven aan de Marcomannen en Quaden. §. III. n. 23.

(94) *PAUZEN.*] Ik heb dit breed verhandeld in myn' *Derde Naleezing over Ysland, een' Republyk* §. 3. en in myn *Vierde*, over Groenland, §. 5. enz. In 't *Diploma* van Keizer Lodewyk den Vroomen van 15. Mey 834. en de Bulle

gebruikt hebben in de *uitbreiding* van de Christelyken Godsdienst op hun' wyze, waar van ik p. 255. reeds gesproken heb.

§. 20.

Hoe 't zy, ik weet wel, en heb 't reeds gezegd, dat geleerde *laatere* Schryvers, aan Saturninus en Varus, den naam van *Landvoogden* geeven: (95) doch ik twyffel, of men een' plaats

VAN

Bulle van Paus Gregorius IV. van 835. (beide te vinden by Pontanus *Hist. Dan. lib. IV. p. 97. 98.*) wordt de Hamburgsche Aartsbisschop Ansbarius aangesteld tot *Legatus van Groenland en Ysland*. Nochtans heeft Ingulfus eerst in 't jaar 870. in Ysland den voet gezet, en de allereerste landing van Erik in Groenland (zo men ze al voor een' waarheid aanneemt) wordt eerst gesfeld op 't Jaar 982, de bevolking op 986, en de bekeering tot het Christendom op 1600.

(95) *Geveven.*] Zelfs vind ik plaatzen, daar de allergeleerdste Schryvers, by voorbeeld Spener. *Hist. pragmat. Germ. P. I. lib. 1. c. 3. en 4.* Klefeker *Cura Geograph. p. 308. en 374.* en andere meer (Zie hier na n. 99.) duidelyk zeggen, dat *Germania Cisrhenana in formam Provinciae* is gebragt geweest. Nog meer. Men noemt *Mentz. (Mogontiacum)* als de plaats, daar de *praefides provinciae* hun' zekere hielden. Zie by voorbeeld Spener *Notit. Germ. Ant. VI. v. 6.* Klefeker *Cura Geogr. p. 382.* en Köhler *Inleiting tot de Oude en Middel-geographie. D. II. p. 53.* Dat Mentz in *laater' tyden* een' aanzienelyke Stad geweest is, blykt uit Marcellinus, uit den elfden brief van Hieronymus *ad Acheruchiam Viduam*, en uit de gantsche Historie. Zie kortheids halve Spener *d. 1. Mascou Geschiedte der Teutschen I. VI. 44. VII. 5. VIII. 16. en IX. 21.* Ook Cluverius II. x. 3. en XI. 3. Doch wat de *oude tyden* betreft, en byzonderlyk dien van Varus (waar over hier 't geschil is) beken ik uit de plaatzen van Tacitus *Hist. IV. 15. 33. 37. 59. 61.* (waar op Spener en Köbler ons wyzen) niets anders te kunnen zien, dan dat Mentz een voornaame Legerplaats is geweest, daar een bevelhebber (*Castrorum praefectus*) zyn wintert

van de *Oude* zou kunnen aantoonen, daar zy *Præsides* genoemd worden. Van Saturninus, den voorzaat van Varus, kan men uit het geen Vellejus Paternulus (96) van hem verhaalt, niets meer afneemen, dan dat hy 't bevel over een Leger voerde, eeven op dezelfde wyze, als men naderhand Bevelhebbers op de grenzen gehad heeft, die men *Duces limitum*, of *Comites rei Militaris* noemde. Doch, wy behoeven dit niet verre te zoeken. Varus zelf wordt van den zelfden Vellejus en meer oude Schryvers *Dux* (97) genoemd. En wanneer men de plaats van Dio wel overleest, en op zyn' uitdrukkingen recht letten wil, geeft hy klaar te kennen, dat Varus geen rech-

te

terverblyf hieldt. Wyders zoekt men op 't geloof van Eutropius het Eeregraf van Drusus, waar van Suetonius *Claud.* 1. spreekt, in den *Eichelstein* te *Mentz*. Zie *Mascou Geschiedte der Teutsche*. I. III. 17. Doch dat is 't ook alles, en zelfs wordt dit laatste door Lipsius nog tegengesproken. De plaats van Florus III. XII. 26. waar uit Cluverius G. A. II. XIII. 3. bewyzen wil, dat *Mentz* de legplaats der Romeinsche Scheepen was, is verdacht, hoe men den naam recht leezen moet. Doch hoe breed men 't neeme. 't is nog geen *Re-sidentie* van een' Landvoogd eener *rechte Provincie*, *id quod erat demonstrandum*.

(96) PATERCULUS.] II. 108.

(97) DUX.] Vellejus II. 117. 118, en 119. *Dux, qui exercitui, quærat in Germania, præerat*. (Zie, 't geen ik straks heb aangemerkt n. 91.) Strabo noemt hem *σπαρτυός* (*lib.* VII. p. 291. of 447.) Tacitus *Ann.* I. 61. noemt hem ook *Dux*, en in 't geheel gebruikt hy dit woord *Ann.* XIII. 53. van de Amptenaars, die in 't zo genoemde *Germanie* 't gebied gevoerd hadden voor Nero: *Quæta ad id tempus res in Germaniæ ingenio DVCVM*. Doch moogelyk verdient het nog meer opmerking, dat Dio *lib.* LVI. p. 582. het Ampt van Varus *ἡγεμονίαν τῆς Γερμανίας* noemt, daar hy aan de Landvoogdy, die Varus te vooren in Syriën hadt gehad, den naam van *ἀρχὴ* geeft, welk laatste meer schynt te zyn, dan 't eerste.

te Landvoogd¹ van een' Provincie geweest is. Immers ik laat geleerder² oordeelen, of men Dios³ woorden (98) niet eigentlijk dus verstaan kan: dat *Quintilius Varus*, na dat by LANDVOOGD in Syrië was geweest, het LEGGER-BEVEL in Germaniën hadt gekreegen, en 't zelve behandelen wilde, als of 't ook een' PROVINCIE (99) was: Doch dat de inwoonderen bun' Vryheid nog niet vergeeten waaren.

§. 21.

Zo de woorden van Dio dus kunnen verstaan worden, herhaal ik 't *Beding*, dat ik in 't einde van §. III. van dit *Hoofdstuk* gemaakt heb, naamtlyk, dat men in geval van twyfel den zin moet kiezen, die voor de eere onzer voorouders de gunstigste is. Doch in tegendeel is 't te beklagen, dat de meeste latere Schryvers zo veel⁴ geneigdheid toonen om de *Gasconades* der Romeinsche Schryvers aanstonds voor Euangelie op te neemen, en zelfs, daar dezelve zedig spreken, de woorden ten meesten voordeele der Romeinen uit

(98) WOORDEN.] Μετατην τῶν Σύρον ἀρχῆν τὴν ἡνεμόσιον τῆς Γερμανίας λαβὼν, καὶ ταυτὰρ ἐκείνοις ἐκ τῆς ἀρχῆς διαδώσας.

(99) PROVINCIE.] Dus schynt de geleerde Spener zelf 't ook begreepen te hebben, als hy, van Varus spreekende, (*Hist. Germ.*) I. III. 12.) zegt, dat de Romeinen in Germanië begonden te leeven, als of 't in een' Provincie was. (*Quasi in Provincia, sic in Germania.*) De geleerde Engelsche Schryvers der *Algemeene Historie* XII. Deel 1. Stuk pag. 113. zeggen ook (overéenkomsig met de woorden van Dio:) *Varus hadt Syriën, als Stadhouder, geregeerd, en was van daar verzonden na Germanië om die oorden in toem te houden. Doch zy voegen 'er by (zonder bewys.) welke enlangs door de Romeinen waaren t'ondergebracht.* En zelfs noemenze aanstonds p. 114. Varus den nieuwen Landvoogd. Zie hier voort n. 98.

uit te leggen. Nog meer, daar de Romeinsche en Griexsche Schryvers geheel zwijgen, moet men verbaast staan over veeler scherpzinnige vernuftigheid om naamen van Duitsche Steden, Dorpen, oude Sloten enz. met geweld te draaijen (100) tot een' Romeinschen oorsprong, en dus overal spoorren te vinden van de Romeinsche overheersching. Alwaar men maar iets ontmoet, dat naar *Jul*, of *Gul*, of *Il* gelykt, zo als *Gulik*, *Julburg*, of *Nburg*, enz. zoekt men *Julius Caesar*. (101) En alwaar men de Letters DR vindt (gelyk in *Dresden* en zelf in den *Droes*) vindt men *Drusus*. Dus zoekt men *Domitius* in *Domitz*, en *Quintilius Varus* in *Quedlingburg*. Zelfs wordt dit uitgerekt tot tyden, waarin de Romeinen zekerlyk *Germaniën* n't geheel niet gekend hebben, gelyk in de *Altemark Numa Pompilius* gezogt wordt in *Pompeigrab*, en op een' andere plaats vind men 't *Graf van Remus*.

§. 21.

Op zulke en nog lossere gronden bouwt men geheele overleveringen, die in dat vooroordeel veld winnen, schoon men derzelve onmoogelykheid tasten en voelen zou, zo men zich de moeite maar gaf van ze te toetzen aan de Historie, zo als de Romeinsche Schryvers zelf die oopgeeven. Van dat soort is de *Thuringsche Overlevering* (die *Cranzius in Saxonia p. 21.* wederlegd heeft)

(100) DRAAIJEN.] Met een' ongenadige kapping of verzetting van Letters of Lettergreepen, en als het anders niet zyn kan, *par anagramme*, zo als *Dr.* *Zwift* zegt.

(101) CAESAR.] Zie wat ik van 't *Julfeest* gezegdt heb, p. 360.

heeft) dat Cæſar, die de eerſte reize maar achtiën dagen, en de tweede ook maar zeer weinig tyd over den Ryn is geweest, in Saxen zeeven Kaſteelen zou aangelegd hebben, en nog heeft Botho die fabel opgeſmukt met de byvoeging, dat hyze den naam der zeeven Planeeten heeft gegeven, waar onder dan ook *Lunenburg* genoemd wordt van *Luna*. En om een ſterk voorbeeld te geeven, hoe men de woorden en letters, als men 't toch zo hebben wil, weet te draaijen: in *Voigt-Land* by *Oelnitz* is een oud Kaſteel, *Vogtberg* genoemd, en ſchoon deſzelfs maakzel klaar toont, dat het een Gothiſch (102) gebouw is, willen echter *Widemannus*, *Peccenſtein*, en andere met geweld ſtaande houden, dat het van *Drufus* is, en *Mons Praefecti* heeft geheeten. Op wat grond (103)? Neem *Præ*, en den Latynſchen uitgang *i* weg, zo blyft *Fæſt*. De *C*. wierdt uitgeſproken als een *G*. dan is 't *Fægt*, en de klinkletters kan men draaijen, zo men wil.

§. 23.

Op dezelfde wyze, als men ergens slechts een doezyn Romeinſche penningen in de aarde vindt, is men aanſtonds in 't vooroordeel, dat de Romeinen niet alleen daar geweest, maar zelfs hun veroveringen zo verre uitgebreid hebben. Kan 'er geen Romeinſch geld gekoomen zyn door Kooplieden, door Gevangenen, door Kaapvaarders, of door zulken, die in Roomſchen dienſt Soldy hadden

(102) GOTHISCH.] Zie *Buchnerus Erlautertes Voigtland*, tom. III. p. 209.

(103) GROND.] Dit is de zinryke uytvinding van *Marbach*. Zie *Deers* kleine, doch leezenwaardige *Dijſertatie*, de *Castellis Romanorum in Saxonia Superiore*.

den verdiend? Doch wat behoeft men 't zo verre te zoeken? Men erinnere zich, 't geen ik (*Hoofdst. XIV. §. xi—xiii. p. 310. enz.*) gezegd heb van de zwaare schattingen, waar mede de *Romeinen* zedert *Domitianus* de *Vrede* van de *Germaanen* telkens gekogt hebben. En wat wonder is 't dan, dat 'er Romeinsch geld (104) in *Duitschland* wordt gevonden? Zelfs moet ik 'er byvoegen, dat zo men 't vindt, op een' plaats, daar een Romeinsch Leger is geweest, zulx, verre van een teken van overwinning, of overheersching te zyn, in tegendeel bewyft, dat de *Romeinen* verjaagd zyn, en hals over kop opgebrooken. Immers 't moet 'er al zeer benauwd uitzien, als een Soldaat zyn' geldbeurs in de loop laat.

(104) GELD.] En wel van 't beste, echtste zoort, zo als wy in 't Zesentwintigste *Hoofdstuk §. 2. n. 11.* zien zullen,

VYF-EN-TWINTIGSTE HOOFDSTUK.

*Gemeenschap der GERMAANEN met de
ROMEINEN door Buurschap, en van
der GERMAANEN natuurlyke gene-
genheid tot Koophandel.*

§. 1.

Ik vlei my myn' stelling, zo niet wiskunstig beweezen, ten minsten vlytig genoeg bepleit te hebben, en by die gelegenheid heb ik eenige aanmerkingen gemaakt, die aanleiding kunnen geeven, om dit punt grondiger te onderzoeken, en ook in andere Historische verschillen te pas koomen. Ik wil onderwyl myn' gedachten aan niemand opdringen, en zo men myn' oplossing niet voldoende vindt, is 't een geluk, dat de tegenwerping op zich zelve niets geeft of neemt aan de gegrondheid van 't geen ik beweerd heb ter eere onzer Voorouders. In tegendeel, zo 't waar is, dat de *Romeinen in Germaniën* een' *Provincie* hebben gehad, is naar 't eigen zeggen van een' hunner vleieudste Schryvers (1) hun' schan.

(1) SCHRYVERS] Florus IV. 12. *magis turpiter amissa, quam gloriose acquisita.* En hier zou dan 't oude vaersje te pas koomen:

Turpius ejicitur, quam non admittitur, hospes.

gelyk ook de plaats van Sallustius *Jug.* 31. die Grævius hier bybrengt: *Majus dedecus esse parta amittere, quam omnino non paravisse.* Zie Hoofdst. XIV. §. VI, n, 25, p. 302.

schande (2) te grooter, dat zy ze weder verloorren hebben. Nog minder behoef ik my over deeze tegenwerping te bekommeren, met betrekking tot myn hoofdoogmerk, 't welk alleen geweest is om de gelegenheden aan te wyzen, die onze Voorouderen hebben gehad tot het overneemen van Latynsche woorden.

§. 2.

Tot dat oogmerk is genoeg, dat op de grenzen van *Germanië* binnen den Ryn Romeinsche Legers hebben gelegen, en zelfs zyn derzelve Legerplaatzen (3) met den tyd Steden en Volkplan.

(2) **SCHANDE**] Hierom noemen de Britten ook naderhand de *Germaanen* tot een voorbeeld, om 't juk der Romeinen af te werpen, *Germanos excussisse jugum*. Tacitus *Agr.* 15.

(3) **LEGERPLAATSEN**] Hier van zyn' veel' Steden gebleeven, als by voorbeeld, *Castra Rauracorum*, nu *Basel*. (Zie Cluverius G. A. II. v. p. 382.) *Tres Tabernæ*, nu *Rheimsfabern*. (II. XII. 4. p. 400.) *Castra Militum Anderecianorum*, nu *Spier* (*ibid.* n. 5.) *Bonnensis*, ad *Aram Ubiorum*, nu *Ben*. (II. XVII. 3. p. 425.) *Castra Voculae ad Geldubam*, nu *Assenburg*. (II. XVIII. 6. p. 434.) *Castra Ulpia*, nu *Kellen*. (*ibid.* n. 7. p. 431.) en zelfs schynt Cluverius te vermoeden, dat de Stad *Briele* ook afkomstig is van een' Legerplaats in 't Land van Voren, in *Toxandrorum insulis*. (II. XXIX. 4. p. 462.) en *Regensburg* van *Castra Regina* in *Vind. & Noric. cap.* IV. n. 20. p. 737. Dus ook aan de andere zyde van 't Roomsche Gebied zoekt hy (*Vindel. & Noric.* V. 21. p. 338.) *Passau* in de *Castra Batava*. Nog, terwyl ik dit schryf, heeft men te *Zanten*, Romeinsche penningen gevonden. Hier zyn de *Castra Vetera* geweest, waarvan Tacitus spreekt *Ann.* I. 45. dus genoemd in tegenstelling van de *Nieuwe* legerplaats te *Aliso*; of by de *Aliso*. *Ann.* II. 7. welke laatte Lipsius d. I. plaatst, daar nu *Wesel* legt.

plantingen (4) geworden. Hier by behooren ook de vyftig Kasteelen, die Drusus (5) op den oever van den Ryn heeft gebouwd om 't Romeinsch gebied tegen de Germaanen te dekken, en zelfs, zo men 't grootzwetzen van Florus geloof-

(4) VOLKPLANTINGEN] Men telt reeds ten tyde van Caesar, de *Colonia Equestris* (nu Nyon) Cluverius II, iv. 10. p. 377. Ten tyde van Augustus, *Augusta Trevirorum* (nu Trier) II. xiv. 4. p. 407. *Colonia Julia Bona* (nu Bon) II. xvii. 3. 425. *Augusta Rauricorum* (nu 't voorn. Basel, of Augst na by Basel) II. v. 3. p. p. 383. *Augusta Vindelicorum* (nu Augsburg) III. xxviii. 1. p. 614. en *Vindel. & Nor.* cap. III. n. 2. p. 735. *Augusta Veromandorum* (nu Vermand) II. xxiv. 2. p. 45c. Ten tyde van Tiberius, *Augusta Tiberii* (nu Regensburg). Zie den Heer de Francheville in zyn *Discours sur l'origine & le progres des sciences en Allemagne*, doch tegen 't gevoelen van Cluverius *Vind. & Nor.* cap. IV, n. 20. p. 727. Ten tyde van Claudius, *Colonia Agrippina* (nu Keulen) Cluverius II. xvii. 2. p. 423. Ten tyde van Vespasianus, *Colonia Flavia* (nu Wieslesburg) II. iv. 8. p. 8. p. 376. en ook omtrent den zelfden tyd, ten minsten kort, voor dat Tacitus zyn' *Annales* geschreeven heeft, *Colonia Jubonum* (nu Huy) III. viii. 1. p. 540. (zo men niet leezen moet *Vibonum*, 't welk dan de *Ubiers* zouden zyn: Zie Menfo Altingius *Notit. Germ. Inf.* in voce *Jubones*, fol. 83. en Spener *Not. Germ. Ant.* IV. xii. 15. p. 216. a.) Ten tyde van Trajanus, *Colonia Trajana* (nu Kellen en Kleef) II. xviii. 7. 8. p. 431. en xxxvi. 8. p. 493. doch naar 't gevoelen van Ortellius *Keizerzwaart*. Zie ook Cluverius II. xiv. 8. p. 409. Daar worden nog veel meer bygevoegd: en die daarvan een' voltalliger Lyst begeert, kan, zo 't hem lust, de Schryvers nazoeken, in de *Bibliographia* van Fabricius p. 725.

(5) DRUSUS] Florus IV. 12. n. 26. Uit een van deeze Kasteelen is *Straasburg* gereezen naar 't gevoelen van Cluverius *Germ. Ant.* II. xi. 3. p. 398. Van *Bon* schynt het zeker te zyn, dewyl Florus d. l. *Bonna* noemt. En 't is ook waarschynlyk van Mentz., zo men op die plaats *Moguntiacum* moet leezen, en niet *Gesoriacum* of *Gesoniom*. Zie daar Freinshemius, en Cluverius II. xiii. 3. p. 402. Naar 't gevoelen van denzelfden Cluverius II. xiv. 5. p. 408. is *Bing* of *Bingen* ook een der Kasteelen van Drusus, en te gelyk een Legerplaats geweest.

looven wil, op den Oever van den Weser, (6) ja van de Elve. Ook heb ik reeds meer dan eens gezegd, dat 'er over den Ryn (7) oude Romeinsche Soldaaten woonden, aan welke men, als ze hun' tyd hadden uitgediend, daar Landen gaf. Deeze buurschap alleen is genoeg geweest, om allengskens de taal over te planten, zo als ik reeds met betrekking tot de Galliërs (p. 131.) heb aangemerkt, met aanhaaling van 't voorbeeld der Spaansche Turditaaners, die door de nabuurschap der Romeinsche Volkplantingen byna geheel Romeinen geworden, ja hun' eigen' taal genoegzaam vergeeten waaren. Ook past hier, 't geen Cæsar (8) in zyn' tyd zegt van de Ubiërs, dat zy (schoon Germaanen zynde) door de nabylheid zich de Gallische zeden hadden aangewend. En op dezelfde wyze hebben ook dezelfde Ubiërs naderhand zich vermengd met de Romeinen, zelfs door Huwelyken (9).

§. 3.

Doch vooral is 't hier de plaats om te spreken van gemeenschap door Koophandel. Dat in Gallië reeds voor de komst van Cæsar veele Romeinsche

(6) **WESER**] Cluverius (G. A. III. VI. 15. p. 532.) zoekt hier *Cassel* in 't *Castellum Chattorum*, en (III. XVIII. 4. p. 578.) *Bremen* in 't *Φαλσπρον* van Ptolomæus, en (II. XVI. 4. p. 420.) by de Maas *Kessel* in 't *Κάσπελλον Μενεκπίου* van denzelfden Ptolomæus.

(7) **OVER DEN RYN**] Zie *Hoofdst. XIV. § VI. n. 25. p. 302.*

(8) **CÆSAR**] *Et ipsi propter propinquitatem Gallicis sunt moribus assuesciti.* B. G. IV. 3.

(9) **HUWELYKEN**] Zie de plaats van Tacitus hier voor A. 131. n. 97.

sche Kooplieden waaren, weeten wy uit Cicero (10): en dat deeze Kooplieden ook by de *Germaanen* handel dreeven, blykt uit het verhaal van Cæsar zelf. Die verhaalt ons, dat zyn' Soldaaten onder anderen ook by die Kooplieden, als de *Germaanen* van naby kennende, bericht (11) zochten van derzelve grootte en hoedaanigheden. Hy geeft ons ook net op, by wat Volkeren van *Germanië* deeze Kooplieden met min of meer vryheid wierden toegelaaten. By de Sueven, onder welken naam 't grootste (12) gedeelte van Duitschland verstaan wierdt, zegt hy, stondt de handel open (13) en byzonderlyk by de Ubiërs, (14) die, zo als ik aanstonds gezegd heb, meer aan de Gallische manieren gewoon waaren. Daar tegen was hen by de Nerviërs (15) de toegang geheel verboden, en by de andere Belgen (16) vondt het ook in 't begin by Cæsars komst groote zwarigheid, vooral, wanneer zy onnoodige waaren, die alleen tot weelde en overdaad strekte, wilden inbrengen. Doch naderhand schynen de Belgiërs, vriendschap met Cæsar, en kennis met den Wyn gemaakt hebbende, daar in toegeevender geworden te zyn, dewyl wy vinden, dat de Nerviërs hen daar over zwaar verwyt (17) deeden.

§. 4.

(10) CICERO] *p. Fonteje cap. i. Referta Gallia negociatorum, plena civium Romanorum.*

(11) BERICHT] *B. G. I. 39. Zie hier voor p. 248.*

(12) 't GROOTSTE] *Tacitus M. G. 38.*

(13) OPEN] *Mercatoribus est ad eos aditus. Cæsar B. G. IV. 2. Alleen was de invoer van Wyn verboden d. l.*

(14) UBIËRS] *Cæsar d. l. 3. Zie Junius Bat. p. 605.*

(15) NERVIER] *II. 15. Nullum aditum esse ad eos mercatoribus.*

(16) BELGEN] *Minimeque ad eos mercatores sæpe commeant, atque ea, quæ ad effeminandos animos pertinent, important. Cæsar B. G. I. I.*

(17) VERWYT] *Increpare atque incusare reliquos Belgas. II. 15.*

Wanneer nu Gallië geheel tot een' *Provincië* was gemaakt, hielden deeze Kooplieden zich ook op by de Romeinsche Legers, op de togten in Duitschland. Dus waaren reeds ten tyde van Agrippa onder Augustus eenige Romeinsche Kooplieden in handen der Duitchers gevallen, en door denzelven mishandeld, 't welk Vinicius (18) door een' togt trachte te wreeken, en naderhand leezen wy ook, dat Claudius Civilis (19) by een' overrompeling van een' Romeinschen Post, veele Kooplieden, die gewaagd hadden het leger te verlaten, gevangen kreeg. Zelf, vinden wy reeds ten tyde van Tiberius, dat veele Romeinsche Zoetelaars en Kooplieden, steunende op het Recht des handels, of verleid door geldzucht, hun Vaderland vergeetende, zich op vyandelyken bodem op de grenzen der Marcomannen metter woon hadden vast nedergezet. (20) Zelfs de Soldaaten, die op de Grensposten lagen, of op de *agri decumates* zich nedergezet hadden, hielden niet alleen met de *Germanen* vriendschap en kennis, maar zy dreeven 'er ook handel mede, ja zelfs spreekt Dio (21) duidelyk van *vreedzaame bytênkomsten*, en zoorten van markten, die zy t'zaamen hielden, waar van ik nader in 't volgende *Hoofdstuk* iets zeggen zal.

§. 5.

(18) VINICIUS] Zie Dio *lib. LIII. p. 514.*(19) CIVILIS] Tacitus *Hist. IV. 15.* Zie Bent *p. 231.*(20) NEDERGEZET] *In finibus Marcomannorum nostris e Provinciis lixa ac negotiatores reperti, quos jus commercii, deum cupido augendi pecuniam, postremum oblitio patrie suis quemque ab sedibus hostilem in agrum transtulit.* Tacitus *Ann. II. 62.*(21) DIO] *ἀγορὰς εὐροδούς ἐπηνμάς, lib. LVI. p. 582.*

Wat de *Germaanen* zelf betreft: in den eersten opslag, zyn de meesten in 't vooroordeel, dat die niets deden, dan jaagen (22), smullen, en slaapen, (23) en dus geen' lust of bekwaamheid hadden

(22) [JAAGEN] Cæsar B. G. IV. 1. en VI. 21. Dus beschryft ook Hérodotus V. 6. de oude Thraciërs. *Ledig loopen was by hen 't satzoenlyxte, Landbouwen 't verachtelyxte, en van roef en kryg leven, 't loffelyxte.*

(23) [SLAAPEN] *Dedit somno ciboque.* Tacitus M. G. 15, en 22. Doch wat wilden de Romeinen, dat de *Germaanen* doen zouden, wanneer 't satzoen niet toeliet te jaagen? Zy hadden geen' Raadhuizen, geen' tempelen, geen' herbergen, geen' bordeelen, geen' pleitgedingen, enz. Zie Thomasius *de hominibus propriis* §. 8. De vraage is, of die Duitische ledigheid niet ruim zo goed was, dan de meeste Romeinsche bezigheden? Men kan daar van de beknopte beschryving zien by Phædrus II. 5.

*Est ardelionum quædam Romæ natis,
Trepide concursans, occupata in otio,
Gratis anhelans, multa agendo nihil agens,
Sibi molesta, & aliis otiosissima.*

En zo Tacitus tegenwoordig opzag, hoe veele van die *Ardeliones* zou hy ook by ons vinden! Daar tegen hebben de verstandigste en werkzaamste lieden dikwils vermaak om ook eens niets te doen, en (zo als Crassus 't noemt by Cicero *de Orat.* II. 6. n. 24.) geheel op te houden van te zyn. (*hoc ipsum nihil agere & plane cessare delectat.*) Dit zyn de *inertes bore*, daar Horatius om wenscht. *Sat.* II. vi. 61, en die hy zo fraai afschildert in twee onbetaalbare en tynas oordeels onvertaalbare regels:

*Nunc veterum libris, nunc somno & inertibus boris
Ducere sollicita jucunda oblivis vitæ.*

Inertes bore, *Vita sollicita*, en vooral *Ducere jucunda oblivis*, zyn drie uitdrukkingen, die niet kunnen overgegoeten worden, zonder storten.

hadden tot Koopmanschap, al zo weinig, als tot Landbouw (24) of Handwerk (25). Wy vinden ook hierom by de Schryvers, die over de oude Duitſche zeden handelen, zeer weinig (25) op dit Artikel, en zelfs zegt Cluverius plat weg, dat by de oude Germaanen *in 't geheel geen Koophandel* geweest is. Doch ſchoon ik wel gelooven wil, dat hy dit van de *alleroudſte* tyden verſtaat, had hy echter ons van de *laatere* meer naricht kunnen geeven: en ik vlei my dus geen onnut werk te doen, als ik die ſtoffe wat nader onderzoek. Ten dien einde zal ik eerst in dit *Hoofdſtuk* trachten aan te toonen, dat de *Germaanen* al van ouds zulke een' genegenheid tot Koophandel heb-

(24) **LANDBOUW.**] Voor al, om dat zy geen' vaste woonplaats hadden. Zie de plaatsen by Cluverius *G. A. L. XVIII. 4.* en Pelloutier *Hist. des Celtes. II. VIII. n. 12.*, en 13. Zy rekenden ook den Landbouw beneden de waardigheid van een' Man, en lieten dien voor de vrouwen: *éevenééns*, als nog heden de Amerikaanſche Indiaanen, die wy in Surinaame *bokken* noemen. De Man, als hy een ſtuk Lands bebouwen wil, hak de boomen om verre, doch de vrouw moet de reſt doen. Dus ook op de jacht. De man ſchiet den Vogel: doch de vrouw moet het geſchooten wild opzoeken, en 't huis draagen.

(25) **HANDWERK.**] Alle de Volkeren, die de Grieken *Barbaariſche* noemden, rekenden de Ambachtlieden zeer weinig. Zie de plaatsen by Pelloutier *d. l. p. 347.*

(25) **WEINIG.**] Pelloutier paſſeert het Artikel van *Koophandel* gansch met ſtilzwygen, en Cluverius *I. XVIII. 2.* zegt plat: *antiquis temporibus nulla omnino apud Germanos nostros commercia.* Die 'er nog 't breedvoerigſte van handelt, is Cleffel *Antiq. Septentr. cap. 10. p. 384.* Ook kan men hem nazien, in zyn' *Vierte abhandlung von den Verzugen*, enz. *p. 97.* Boehmius heeft ook een' korte *Differtatie*, de *Commerciorum apud Germānos initiis*, doch hy ſpreekt meest van de middeleeuw, Aloud de *statu hominum apud veteres Germanos p. 52.* ſpreekt 'er ook van. Doch ik heb noodig geoordeeld die ſtoffe nog nader te onderzoeken.

hebben gehad, zonder dat zy die van de *Romeinen* behoeften te leeren: en in 't volgende *Hoofdstuk* zal ik nader eenige aanmerkingen maaken op hun' byzonderen handel met de *Romeinen*.

§. 6.

Wat het eerste betreft: indien 't enkel opgisingen aankwam, zonder dat wy andere wezentlyke voetstappen van der *Germaanen* ouden Koophandel vinden konden, hadt men aan dit vooroordeel van jagtlust en onwerkzaamheid, een ander vooroordeel kunnen tegenzetten, naamtlyk, dat zy met dit alles zeer greetig op winst waaren, waar van wy geen grooter bewys kunnen hebben, dan dat zy, niet in dronkenschap, maar *nuchter* met koelen bloede, niet in uitgelaaften wilde vreugd, maar in *Ernstzaaken*, (26) zo heet op 't dobbelspel waaren, met zo veel yver om te winnen, (27) dat zy, als ze alles verloorren hadden, nog een' laatste kans waagden met hun' vryheid en lyf op den jongsten wurp te zetten. By dit vooroordeel van hun' winzucht hadt men met den geleerden Huët (28) kunnen aanmerken, dat zy, zo wel als de Galliërs, *Mercurius* (29) aanbaden boven alle Goden. Zelfs trekt

(26) ERNSTZAAKEN.] *Sobrii inter Seria.* Tacitus *M. g.* 24.

(27) WINNEN.] *Tanta lucrandi perdendique temeritate.* Zy worden ook dikwils by Tacitus, Herodianus, en anderen beschreeven, als *Pecunia cupidi*.

(28) HUËT.) *Du Commerce & de la Navigation des Anciens*, Chap. xxxix & xli. p. 191. en 211.

(29) MERCURIUS.] Tacitus *M. G.* 9. (en niet 8.) *Deorum maxime Mercurijum colunt*: en Cæsar zegt het zelfde van de Galliërs (*B. G. VI.* 17.) Paulus Diaconus meent, dat deeze afgod

trekt Huët dit zo verre, dat hy niet alleen den naam van *Hermanduuren*, maar ook den algemeenen van *Germaanen*, of *Hermaanen* zoekt in *Hermes*. (30) Op dezelfde wyze, (en dit zou nog verder gaan) kan men met denzelfden Huët voor den zucht der *Germaanen* tot de Zeevaart een vooroordeel haalen, uit den dienst van Isis, die, zo wy Tacitus gelooven moeten, by een deel der Sueven (31) wierdt aangebeden met het teken van een Schip: want het is bekend, dat Isis de Godinne der Zee (32) was, en de byzondere Bescherm-Godin

afgod onder naam van *Wodan* gevierd is, waar van dan de naam van *Wodins*, of *Woensdag* kan afgeleid worden. Doch Låpſius meent *Wondan*, en wil het afbrengen van *winst*. Zie hem op Tacitus *d. l.* en daar tegen Cluverius *G. A. I. XXIV. 13. p. 155.*

(30) HERMES.] Dit zou dan ook toegepast kunnen worden op de bekende *Irminzuil*, die zekerlyk een Gedenkteken van *Arminius* is geweest. Zie de Heer Schutze *Schutſchriften, Eerſte Band, derde ſameling, Eerſte ſchutſchrift §. 5. 6. p. 19, enz.*

(31) SUEVEN.] *Pars Suevorum & Ifidi Sacrificans — signum ipſum in modum liburnæ figuratum docet adveſtam religionem.* Tacitus *d. l.* Zie hier over twee geleerde Franſche Schriften van den Abt de Fontenu in de *Memoires de l'Academie des Inscriptions*, tom VII. p. 97. en 129. en twee Latynſche van Boehme en Meisner, *de Ifide, Suevis olim culta.* Leipſich 1748 en 1749.

(32) ZEE.] Als de eerſte uitvindſter van de zeilen. Zie Plutarchus *de Ifide & Ofiride* t. II. p. 364. Hyginus *fab. ult.* en Caſſiodorus *Var. V. 17.* Hierom wordt ze *Pelagia* genaamd, en hadt (naar 't getuigenis van Pausanias) te Corinth (Corinth. p. 93.) een' Tempel onder dien naam. Haar beeltents wierdt ook op de Schepen gezet, en men vindt haar op penningen en gedenktekenen, even als *Thetis* of *Amphitrite*, omringd van een koor van *Nereïden* en *Zeedieren*, doch byzonderlyk NB. met een roer van een Schip met opgeſpannen' zeilen, of ſtaande op een ſtuk van een Schip. Zie Apulejus *Met. XI. p. 270.* en meer plaatzen, by Font.

Godin der zeevaardenden , die , als zy , of hun^r waaren , behouden geland waaren , haar ter eere een dankoffer gaven , met een^r Schildery (33) in den Tempel. Daar by was zy ook de Godin der Maan , 34) even als de Griexe Diana , en dus van de Zeelieden (35) zeer aangebeden.

§. 6.

Doch Tacitus bekent te gelyk zelf , (36) dat de Romeinen , als ze in *Germaniën* een^r beeltenis zagen , die naar een^r der *Romeinsche* Goden geleck , daar aanstonds een^r Romeinschen naam aansmeerden , en dus is op de bewyzen , die men hier uit haaien wil , weinig staat te maaken. 't Is waar , Isis is (zo men zegt) by alle Volkeren (37) onder verscheidene naa-

Fontenu en Boehme. Zelfs vierde men een^r byzonderen Fcefsd g ter eere van 't *Schip van Isis* , waar mede zy haar^r zoon Harpocrates geloofd wierd opgezocht te hebben. Lactantius *Inst. R. Cb. I. 9.*

(33) SCHILDERY] Bekend is 't vaersje van Juvenalis *Sat. XII. v. 28.*

— *Pictores quis nescit ab Iside pasci!*

Zie ook Lucianus *de Navium tutela, Diis attributa p. 251.*

(34) MAAAN] Zie Diodorus Siculus I. II. 14. en Plutarchus *de Iside T. II. p. 372* en verder Cluverius *G. A. LXXVII. 4.*

(35) ZEELIEDEN] Hierom wordt ook Diana by Callimachus v. 38. *Διμενέσχοπος* , Of *Διμενέσιν ἐπίσκοπος* (*opziensers der Havens*) genoemd.

(36) ZELF] *Interpretatione Romana Castorem Pollicemque nominant.* Tacitus *M. G. 43.*

(37) VOLKEREN] *Cujus numen UNICUM multiforimi specie, titu vario, nomine multijugo, totus veneratur orbis.* Apulejus *Metam. IX. p. 259.* Men moet hier uit begrypen , dat de

K k

mée-

naamen (38) geëerd geweest, en dit kan men ook zeggen van Mercurius, en van Hercules. Doch zonder ons in te laten in alle de geleerde gissingen, (39) hoe en wanneer deeze hooge Personaadjen uit Egipten of Griekenland in 't Noorden zouden hebben kunnen gekoomen zyn, behoeft men maar eenvoudig den oorsprong der Afgodery na te gaan, om de zaak te begrypen. Elke *Natie* heeft haar' Helden (40) gehad, welke gedachtenis zy uit dankbaarheid voor bewezene dienften, of ter aanmoediging van de rakoomelingschap vergood heeft. En zie daar dan zamtonds een' *Hercules*. Zo ras men verder be-
gon-

meening geweest is, het *éénige* Opperste Weezen te eeren, doch dat men deszelfs eigenschappen onder verscheidene gedaanten en naamen heeft willen afbeelden.

(38) NAAMEN] Hierom wordtze in veele Inscriptiën *Duizendnaamig* *μυρίονυμος* genoemd.

(39) GISSINGEN] Zie van Isis de Geleerde *Dissertatiën* van Fontenu en Boehme, gemeld, n. 31. De Pheniciërs hebben verre gevaaren, en den dienst hunner Goden kunnen overbrengen. Die van Marseille hebben veel van de Phocëncers gekreegen, en de *Diana* van Ephese, die zy aanbaden, is waarschyntlyk *Isis* geweest. Dus kan de dienst van Isis door Galliën in Germaniën overgebracht zyn. Dit raakt de Westzyde: maar 't is nog gelooffelyker van de Oostzyde, dewyl Isis by den Donau zeer in de *Mode* was. Doch 't is 't verstandigste met Tacitus zelf te zeggen, dat wy 'er weinig van weeten: *Unde causa et origo peregrino Sacro, parum comperi.*

(40) HELDEN] *Hic est vetustissimus, bene merentibus gratiam referendi mos, ut sales numinibus adscribantur.* Plinius H. N. II. 7.

*Romulus et Liber Pater, & cum Castore Pollux
Post ingentia facta Deorum in templa recepti.*

Zie byzonderlyk van de Duitschers en andere Noordsehe Volkeren Cleffel *Antiq. Septentr. p. 475.* en Schutze *Exercit. ad Germ. Sacr. II. 19, 20.*

gonnen heeft de eigenschappen van 't éénige Opperste Weezen te spliffen onder de naamen van Goden of Ondergoden, die elk hun' byzondere en afgepekte bezorging hadden, is 't natuurlyk, dat een' *Natie*, die Koophandel dreef te land of ter Zee, een' Afgod vierde, wiens post het was dien te beschermen. Op deeze wyze hebben de *Germaanen Niord* gehad, die volgens de beschryving der Edda (41) *den wind regeerde, de zee betoomde, en rykdom kon geeven aan die bem daarom Godvruchtig badt.* Zie daar *Mercurius*.

§. 7.

Op dezelfde wyze, gelyk zy een' Godheid hadden, die de aarde verbeelde, onder den naam van *Hertus*, (42) is 't natuurlyk, dat zy ook een' Godin voor de *Zee* hadden, onder den naam van *Nebalennia* (43), die mede verbeeld wordt, staande op een Schip (44) en die ook voor de behou-

(41) EDDA] *Mythol.* 21. Zie den Heer Schutze *Exercit. ad Germ. Sacr. Gentilem.* iv. 18. p. III.

(42) HERTHUS] Tacitus *M. G.* 40. Zie hier van breeder bericht by Pelloutier *Hist. des Celtes* III. VIII 3. en anderen.

(43) NEHALENNIA] Van deeze Godin, die den 5 Jan. 1647. ontdekt is, zyn oneindige beschryvingen van Bruno, Huygens, Boxhorn, Vredius, Lydius, Blankard, Reinesius, Spon. enz. waar van men een goed uitrekzel kan vinden by Gargon in zyn' *Walchersche Arcadia* D. I. p. 133. enz. en voor al by Keisler in zyn' *Exercitatio de Dea Nebalennia*, in zyn' *Antiq. Sept.* p. 235.

(44) SCHIP] Zie de afbeelding op een roer of steven by Gargon *D. I.* p. 134 n. 4. en by Keisler *d. s.* p. 138. en nog twee andere van Vredius p. 2. 2. Dus nog een' met een roer, en Dolfyn, in 't gezelschap van Neptunus met den drietand, p. 243.

denis van menschen (45) en waaren (46) ter Zee gedankt wierdt. Daar by geeft haar naam waar- schynlykheid, dat zy ook de Maan verbeeldde. Ten minsten, gelyk de *Germaanen* de Zon (47) aanba- den, is 't al weder natuurlyk, dat zy ook een' Godin voor de Maan hadden, te meer, dewyl wy weten, dat zy voor de Maan een' byzon- deren eerbied droegen. Zy hielden hunne Lands- Vergaderingen by nieuwe of volle Maan, (48) en

(45) MENSCHEN] 't Woord *Servatus* onder de beestenis, in 't torentje van Steenhove (gemeld by Gargon *D. II. p. II.*) zal een eigen naam zyn. Dus betaalt Januarius zyn' gelofte, in een' andere van Blancard (Gargon *D. II. p. 318.* en Keifler *p. 249. pro se & suis.* Zie den laatsten me- de *p. 265.* Hier toe behoord moogelyk ook 't woord *Salus*, in de *Inscriptie* van Vredius, en een' andere *Ex Foto suscepto*, by Keifler, *p. 245.*

(46) WAAREN] Dit blykt klaar uit het opschrift: *Dea Ne- balenniae ob merces restae conservatas*, enz. Zie Gargon *d. I. p. 145.* en Keifler *p. 246.*

(47) ZON] Caesar *B. G. VI. 21.*

(48) MAAN] Tacitus *d. I.* Dit begunstigt het gevoelen van Vredius, die den naam van *Nebalennia* van *νέα σελήνη* haalt. Zie ook Keifler *p. 254.* Doch waarom niet van 't Duitfche *Nieuw Licht*, of *Nieuw Hel*? Dit is ten minsten zo be- lachelyk niet, als 't *Neelbaal-in* van Lydius. Zo men den naam in 't *Heel-ak* zoekt, (*Alinne*) heeft het nog meer ge- lykenis met *Isis*, en *Diana πολυμάσοι*. Doch om de losheid van al' die *Erymologie*-raadzels aan te toonen, wat zou men zeggen, zo iemand den naam van *Nea Lennia* op de Zon, en niet op de Maan, wilde t'huis brengen? Zo men 't van 't Grieks wil zoeken, past *ἥλιος* beter, dan *σελήνη*. En de Vrouwelyke gedaante moet ons niet tegenhouden: want de Celten waaren daarin verstan- diger, dan de Grieken, dat zy in hun' Godheden geen onderscheid van *Sexe* zochten. (Zie Pelloutier *III. III. 2. D. II. p. 24.*) In allen gevalle is nog op heden 't woord Zon by ons Vrouwelyk, en dat wy de Zon Mannelyk af- beelden, is alleen een' blinde navolging van de Griekse Fabel

en zelfs in hun' Oorlogen (49) hadden ze veel bygeloofige oplettendheid op de Maan. Ook tel- den zy, zo als men weet, den tyd niet by da- gen, maar by nachten. (50) En zie daar dan *Isis*.

§. 8.

Zo men echter met den Heer Huët in den Godsdienst der oude *Germaanen* voetstappen van hun' zucht tot den Koophandel zoeken moest, kon

Fabel-Dichters. Het *Nea*, (Nieuw) past 'er ook by, en 't beteekent dan *de opgaande Zon*. Nog meer. Een vernuftig *Radixzoeker* kan 'er byvoegen, (en wat kan men dan ook meer begeeren?) dat wy by Macrobius *Saturn.* I. 19. p. 203. een' Spaansche Godheid vinden, met straalen om 't hoofd, die de Accitaanen *Neton* noemden, waarin de geleerde Gronovius in zyn' *noten* p. 212. *Neufon* of *Nieuwe Zon* vindt. Zie Pelloutier III. XII. 2. Moogelyk verdient het ook aanmerking, dat naar de Noordsche *Mythologie* de Zon en Maan niet op een' wagen, maar in een' Vaarttuig hun' loop deden.

(49) OORLOGEN] Dus leezen wy by Cæsar *B. G.* I. 50. dat Ariovistus een' Veldslag uitsfelde, om dat hy eerst de Nieuwe Maan moest afwachten.

(50) NACHTEN] Tacitus *M. G.* II. en 't zelfde deden ook de Galliërs. Zie Cæsar *B. G.* VI. 18. zo dat zy waar- schynelyk, gelyk wy nu *jaar en dag* zeggen, *jaar en nacht* gezegd hebben. (Zie Schutze *Band II. Saameling III. Schutz- Schrift* 2. §. 2. n. 5.) En in hun' *Rechtscitatiën* in plaats van *dagvaarden*, *nachtvaarden*, en in plaats van *dagbeteke- ning* *nachtbetekening*. By' de Romeinen was in tegendeel alles, wat Rechtspleeging raakte, *dagwerk*, en moogelyk was deeze *Novitas*, zo als Vellejus 't noemt, die vlak tegen der Germaanen ingeboorne beginzelen aanliep, een' der reedenen van hun' verbitterheid tegen de Romeinsche Advocaaten ten tyde van Varus. Florus IV. 12. Zie Schut- ze, die de Germaanen daar in verdedigt, *Schutzschriften*. I. II.

kon men 'er byvoegen, dat zy by hunne pfechtige Feesten (51) en offerhanden ook marktiën hadden, daar de Kooplieden allerlei behoeften aanbragten vobr de menigte, die van rondom derwaarts vloeide. En dit is by de Duitschers na de invoering van 't Christendom ook zo gebleeven (52). De Geettelyken gaven 'er plaats toe in en by de Kerken, (53) waar by zy groot voordeel hadden. En hier van noemt men nog he.

(51) FREESTEN] Van dit soort is waarschylyk de Kermis, die jaarlyks te Upsal gehouden wierdt op het Feest van de Godin Difa. Zie *Wormius Fast. Dan. lib. I. p. 26.* en *Stephanus op Saxo p. 143.* Zie verder *Cleffel Antiq. Germ. p. 357.* Dit is een' oude manier by alle Volkeren geweest. Wy zien *Matth. xxi. 12. 13. Marc. xi. 15. Luc. xix. 45. Job. ii. 14, 15.* dat zelfs by 't Paaschfeest der Jooden in den Tempel niet alleen allerlei behoeften te koop wierden gebragt, maar zelfs Wisselaars hun tafels hielden: en dat dit niets ongemeens, maar gansch gebruikelijk was, blykt uit de laatste plaats, daar wy zien, dat de Heere Christus dit op twee verscheiden' Paaschfeesten zo gevonden heeft.

(52) GEBLEEVEN] Zie hier van breeder den Heer *Schutz* *Exercitat. ad Germ. Saer. IV. 13. p. 102.* Dus wierd de Kermis van Difa veranderd in een Feest van Epiphania. Zie de plaats van *Snorro* by *Cleffel d. l.* Hier toe behoort ook de beroemde Kermis van Sint Denys, die Koning Dagobert heeft ingesteld; en werwaards kooplieden van allerlei gewesten heen vloeiden; byzonderlyk van Saxon. Zie *Mabilloñ de Re Deplom. lib. vi. p. 482.* Dus vindt men verscheiden' Privilegien van Tolvryheid aan Markten, op hooge Feesten; en verleend aan zekere Kerken of Kloosters. Zie *Bühme de Commerc. init. p. 20.* en zelfs hadden verscheiden' Kloosters 't récht van de Munt (*jus mercatus & Monetae*). De Geestelyken zullen indien dommen tyd niet vergeeten hebben de kunst van Leuco te oefenen. Zie *Höfisch. XXIII. §. III. n. 12. p. 472.*

(53) KERKEN] Ik zie hier te Hamburg nog 't overblyfzel in den Dom, in welk gewelven en omgangen de Winkel opgerecht worden, als 't Jaarmarkt is.

heden de Jaarmarkten *Kerkmissen*, (54) om dat ze gemeenlyk hun' oorsprong hebben van de eerste inwyding van een' Kerk.

§. 9.

Doch wy hebben geen' vergezochte gissingen van nooden, om aan te toonen, dat de *Germaanen*, al lang, eer zy ooit met de *Romeinen* gemeenschap hebben gehad, liefhebbers van koophandel zyn geweest. Ik wil tot geen bewys nemen ('t geen Tacitus zegt,) dat de *Germaanen* de *ruiling van waaren* in 't gebruik hadden, om dat ik weet, dat het spitsvinnig gevoelen van Nerva en Proculus, tegen dat van Scævola (55) in ons Recht de overhand heeft gepomen, en dat *ruiling* voor geen' *Koophandel* gerekend wordt: gelyk dan ook Cluverius, als hy zegt, *nullam omnino mercaturam*, het dus schynt begreepen te hebben. Doch zonder ons met die spinnewebben van woordenziftery op te houden: aan de Oostzyde, by, en boven den Donau weten wy, dat al in de

(54) KERKMISSEN] 't Woord *Kerkmissen* is al oud, om eenvoudig de inwyding van een' Kerk te beteekenen. In de oude Bybeloverzetting van 1477. staat op *Ezra vi. 17. Kermisse des Huizes Gods*. Zie *Tuinmans Fakkel*. De oorsprong des naams van *Ita missu est*, is buiten tegenspraak. Doch het verdiend opmerking, dat de Rechters, welkers post zich tot het opzigt op den Koophandel bepaalde, *Missi Dominici* genoemd wierden.

(55) SCÆVOLA.] §. 2. *Inst. de emt. vend.* (III. 24.) Men heeft nog eeuwen daar na in Duitschland de *ruiling* gebruikt, zo als blykt uit een' brief van Koning Theodoricus by *Cassiodorus III. 50.*

de alleroudste tyden groote handelmarkten (56) zyn geweest. 't Is meer dan waarschynlyk, dat men door de fabel van Jafons gouden Vlies, eenvoudig de winst heeft willen betekenen, die de Koopvaarders in, en by de zwarte Zee maakten, byzonderlyk van den Wollehandel. Verder is 't bekend, dat aan den mond van den Donau te *Istropolis* (57) de stapel geweest is voor alle *Natiën*, die op die Rivier handelden. Aan den mond van den Dnieper (*Borysbenes*) hadden de Milefiërs *Olbia* (58) gebouwd, 't welk een' *grote Koopstad* is geworden, en 't middelpunt van den handel met Duitsche en Noordsche Volkeren. En wat zullen wy zeggen van *Dioscurias*, een' stad by de Rivier Anthemus in Colchis, die ten tyde van Plinius (59) reeds verlaaten was, doch in oude tyden zo groot een' handelplaats was geweest, dat (naar 't getuigenis van Thimosthenes) drie honderd *Natiën*, die verschillende Taalen spraken, daar op voeren?

§. 10.

(56) HANDELMARKTEN.] De Abt de Fontenu meent, dat de Noordsche Volkeren door deeze gemeenschap met de Grieken den dienst van Isis hebben gekreegen, *d. l. p. 321.*

(57) ISTRROPOLIS.] Nu *Stravico*, of *Prostravisa*. Zy was van de Milefiërs gebouwd. Plinius *N. H. iv. ii.* telt ze onder de *pulcherrimæ urbes*, p. 206.

(58) OLBIA.] (*ἡ πόλις ἑμπορείου.*) Strabo *lib. vii. p. 306*, of 470: heden *Oscow*.

(59) PLINIUS.] *N. H. vi. 5. Nunc deserta: quondam adeo clara, ut Timosthenes in eam CCC Nationes, quæ dissimilibus linguis uterentur, descendere prodiderit.* Van die driehonderd Taalen zal wel een nulletje af te dingen zyn. Ten minsten dient men 't te maatigen op *Dialecten*. Zie *Hoofdstuk VIII. § 11*, en *§ XVIII. n. 76.*

Ik zou van nog meer (60) handelplaatsen, en Griexe Volkplantingen, in die buurt kunnen spreken, daar de Duitschers met Grieken en andere *Natiën* gehandeld hebben: doch myn taak bepaalt zich tot de *Westzyde*, en byzonderlyk, met betrekking tot de *Romeinen*. Echter zo wy al van deeze *Westelyke* Germaanen niets konden opwyzen, zou het ook een sterke *presumtie* uitleveren, dat wy by de *Oostelyke* een' zo grooten zucht en oeffening tot en van den Koophandel vinden, dewyl het niet waarschylyk is, dat hun' *Westelyke* Landsgenooten, en naar alle waarschylykheid hun' afkoomelingen, zo verre uit den aart zoude geslagen zyn: maar wy behoeven geen' *presumtie* te hulp te neemen. Zo ras wy uit de Schriften der Romeinen (want waar kunnen wy onze oude Historie anders uit weeten?) deeze *Westelyke Germaanen* kennen leeren, leest men aantsonds niet alleen van *Koopbandel*, maar ook van *Scheepvaart*, niet alleen met ligte Vaartuigen (61);

maar

(60) *Mæz.*] *Carnuntum* in Pannonië: *Tanais*, nu *Asof*. *Cbersonesus*, nu *Kerfoj*; *Panticopæa* of *Panticopaum*, van ouds *Bosphorium*, gelyk 't ook nu nog *Vospero* heet: *Phanagoria*, nu *Matriga*: *Hermoneffa*, nu *Lavona* en meer andere. Zie ook Huët, *du Commerce, & de la Navig. des Anciens* c. 44. En in 't geheel ziet men uit het xide Boek van Strabo, dat het Gewest tusschen de Zwarte en Caspische Zee, (*Colchis*, *Iberiën*, *Albanie*,) van ouds bezaaid is geweest met bloeiende Handelsteden, die door de Tartaren verwoest zyn. Zie ook Plinius vi. 16. en Montesquiou *Esprit des Loix*. xxi. 6 p. 472.

(61) VAARTUIGEN.] *Levibus navigiis*, zegt Tacitus van de *Chauci*. *Ann.* xi. 18.

maar zelfs met gansche Vlooten. (62) Zy voeren niet alleen op de Britsche Eilanden, (63) maar zelfs naar Thule, ten tyde van Plinius, (64) en naar veel waarschyndlykheid was *Bergen* toen reeds een' beroemde handelstad: van welk alles ik, zo ik leef en werkzaam blyf, in myn *Pleidooi* voor *Platorius* breeder spreeken zal. Ja 't zal my weinig moeite kosten, om klaar te toonen, dat de *Germaanen*, verre van de Scheepvaart van de *Romeinen* geleerd te hebben, dezelve veel beter verstonen, dan de *Romeinen* zelf.

§. II.

Dat ook deeze geeft van handel en scheepvaart de *Natie* natuurlyk in 't bloed zat, is in de volgende Tyden gebleeken. In alle *Tractaaten*, die zy met de *Romeinen* gemaakt hebben, vindt men blyken van hunne byzondere oplettendheid op de vryheid van Koophandel. In Gallië, daar de Koopmanschap onder de Regeering der *Romeinen* gansch in verval was geraakt; bragten de *Franken* ze wederom. En wanneer de *Romeinen* zelf onder

(62) VLOOTEN.] *Suiones classibus valens*. Tacitus M. G. 44.

(63) EILANDEN.] Strabo lib. IV. p. 194 of 197.

(64) PLINIUS.] IV. II. IV. 16 in 't einde, daar hy spreekt van de Noordelyxte Eilanden ten Westen. *Sunt qui & alias prodant, Scandiam, Dumniam, Bergos: maximamque omnium Nerigon, ex qua in Thulen navigatur*. Ik heb voor ruim vierentwintig Jaaren van dit *Thule* myn' gedachten gezegd; in myn' tweede *Naleezing* over *Island* onbewoond, en toen te gelyk § v. n. 9. aangemerkt, dat de plaats van *Mela* III. 6. (*Thule Belcarum littori opposita est*) hier uit verbeterd kan worden. *Thule*, 't welk als 't aller Noordelyxte Eiland boven *Britannië* beschreeven wordt, kan niet gezegd worden te leggen, vlak over *België*. Maar als men *Bergarum* leest, is 't gevonden.

onder de Regeering der *Germaanen* waaren gebragt, heeft nooit een Vorst meer zorge voor den handel gedraagen, dan Karel de Grootte. Niet alleen blykt dat uit zyn' gemaakte Wetten tot deszelfs beschutting, maar vooral uit het groote Ontwerp (65) ('t welk hy reeds begonnen heeft uit te voeren) van den Ryn door een' breede gracht te vereénigen met den Donau. Zyn' navolgers hebben dat spoor gevolgd, en nog op heden is 't een Artikel der Keizerlyke *Capitulatie, de Steden, die handel drijven, byzonderlyk ter Zee, Lubek, Bremen en Hamburg, by haar' Scheepvaart en Handel, Rechten, en Vrybeden kragtig te beschutten.*

§. 12.

Om kort te gaan, de oude *Germaansche* Wetten, op het stuk van den Koophandel, behoeven in billykheid, en voorzigtigheid voot de *Romeinsche* niet te wyken: en de afgodendienaars van 't *Roomsche* Recht, weeten hier op geen' andere uitvlucht, dan te zeggen, dat de *Germaanen* de laatste hebben nageschreeven. Echter kan ik dit geenzis toestaan van 't zo genoemde (66) *Waterrecht van Wisbuy*, 't welk, hoe men 'took neemt, een *Germaansch* opstel is, en toch de eere heeft, dat alle zeeplaatzen in Europe van de Noordpool tot

(65) ONTWERP.] Tuffchen de Riviertjes Rednitz en Altmühl. Zippelius heeft hier van in 1726. een *Dissertatie* in prose, en Schoefflinus een vaers gemaakt. Daar zyn nog voetstappen van de gracht, twee duizend schreeden lang.

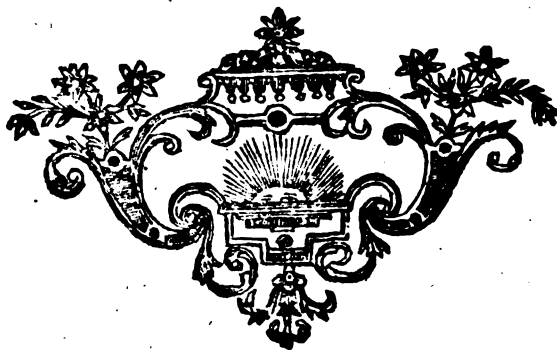
(66) GENOEMDE.] Ik laat my in dit geschil over den naam niet in, en verwys den Leezer tot de Voorrede van *Verwers Zee-rechten*, p. 10. enz.

tot de Kolommen van Hercules nog op heden het zelve, als een recht der Volkeren, (67) in hun' Koopgeschillen voor hun Orakel houden, even als de Romeinen de *Lex Rhodia* (68) volgden, in alles, daar geen' byzondere Wet tegen lag. Om alles te zeggen, daar is een tyd geweest, dat de gansche Zeevaart en Koophandel van Europa in handen der Duitsche Hanzesteden (69) was. En met betrekking tot myn hoofd-oogmerk verdient het nog meer opmerking, dat in genoegzaam alle Europeesche taalen, nog op heden de meeste woorden, die tot de Zeevaart behooren, oorspronkelyk Duitsch zyn.

(67) VOLKEREN.] Zie Olaus Magnus x. 16. en Grotius *Prolegom. ad Procopium*, p. 64.

(68) RHODIA.] l 9. D. ad. leg. Rhod. de jactu. (xiv. 2.)

(69) HANZESTEDEN.] 't is hier ook de plaats niet, om over den oorsprong van dien naam te twisten. Men kan verder nazien, die over 't Hanzebond geschreeven hebben, Werdnagen, Kurike, enz.

ZES.

ZES EN TWINTIGSTE HOOFDSTUK.

*Van de Gemeenschap der GERMAANEN
met de ROMEINEN door Koophandel.*

§ 1.

In 't voorige *Hoofdstuk* heb ik in 't algemeen die geenen willen tegengaan, die de *Germaanen* hebben willen afschilderen, als uit zich zelve ongenegen en onbekwaam tot Koophandel, en als of zy alles, en ook dit van de *Romeinen* geleerd hadden. Nu zal ik in dit *Hoofdstuk* nogeenige byzondere aanmerkingen maaken op hun' Koophandel met de *Romeinen* in 't byzonder.

§. 2.

Om dan weder tot den ouden tyd te keeren, 't was door deeze gemeenschap, dat, daar de *Germaanen* anders binnen in 't Land, op de wyze van alle oude (1) Volkeren, geen' anderen handel kenden, dan door Verwisseling (2) van Waaren, (gelyk ook al hun rykdom in Vee bestondt, waar mede zy alles betaalden, (3) echter, die op de gren.

(1) OUDER.] Zie de bekende plaats van Homerus §. 2. *Inst. de emt. vend.* (III. 24.) en Plinius *N. H.* xxxi. 1. Zelfs, was dit dus van ouds by de Romeinen, waar van 't geld *pecunia* heet, zo als bekend is.

(2) VERWISSELING.] *Simplicius* & *antiquius permutatione mercium utuntur.* Tacitus *M. G.* 5.

(3) BETAALDEN.] Hier van kenden de Germaanen geen' woeker, *M. G.* 26. De geld boeten voor misdaden wierden betaald met Vee. *M. G.* 12. De geschenken bestonden n paarden, wapenen, halsbanden. *M. G.* 15.

grenzen woonden, haast leerden geld kennen. (4) Toen Claudius hem uitruste, wierdt Italus wel met geld voorzien. (5) Door 't geld leezen wy, dat de Romeinen 't gezag der Marcomansche (6) Koningen ondersteunden, meer, dan door hun' wapenen. En niet alleen *kenden* zy de Romeinsche Munt, maar zelfs waaren zy 'er zo kiesch en keurig op, dat zy zeer wel de *gerande* (7) geldstukken van de andere wisten te onderscheiden. Hierom was ook Caracalla (8), die zyn' eigen Soldaaten met kwaad geld betaalde, wel genoodzaakt om aan de Duitschers goed geld van echt alloy te geeven, 't welk dan toont, dat zy de kunst verstonden om 't muntmetaal te proeven, (9) zo wel als te smeeden. (10).
Als

(4) KENNEN.] *Fam & pecuniam accipere docuimus.* Tacitus G. M. 15. Zy hadden ook in laater' tyden 't Romeinsche geld zo wel leeren kennen, dat zy geen' Vrede maakten, zonder beding van schatting, zo als wy Hoofdst. XIV. §. XI. enz. gezien hebben. Zie ook 't einde van 't xxivste Hoofdstuk.

(5) VOORZIEN.] *Auctum pecunia.* Tacitus Ann. XIII. 16.

(6) MARCOMANSCH.] *Vis & potentia regibus ex autoritate Romana. Raro armis nostris, saepius pecunia juvantur.* Tacitus M. G. 42.

(7) GERANDE.] *Pecuniam probant veterem & diu notam, serratos, Bigatosque.* Tacitus M. G. 5. Door *Serratos* kan men *gerande* verstaan, en Lipsius is daar niet vreemd van.

(8) CARACALLA.] Zie hiervoor p. 471. n. 12. αληθής.

(9) PROEVEN.] Niet alleen op 't geluid (gelyk wy by Saxo lib. VIII. p. 167. van de Vriezen leezen, die by 't betaalen van schatting aan hun' Koning den Ontfanger 't geld in een hol koper schild moesten toetellen) maar ook door veel fyner middelen. Zie de volgende aantekening.

(10) SMEEDEN.] Ik spreek van metaal, want anders in de oude Noordsche Taal wordt het woord *Smit*, (*Smeda*) tot alle handwerken gebruikt, en men vindt zelfs een' *Ledersmit* (*Liodafmidt*) en een *Schoensmid*, (*Skasmidt*) Zie Junius

Als men ook nagaat, in wat *Waaren* deeze handel over en weder bestondt, zal men vinden, dat deszelfs balans grootelyks ten voordeele der *Germaanen* is geweest, dewyl in 't geheel het inzicht onzer Voorouders niet zo zeer was om iets te *koupen*, dan om 't geen zy in den Oorlog veroverd hadden, te verkoopen(11): Ik herhaal dus nog eens, 't geen ik in 't einde van 't Vierentwintigste *Hoofdstuk* reeds heb aangemerkt, dat het geen wonder is, dat'er zo veel Romeinsch gereed geld nog op veele plaatzen in *Duitschland* opgegraven wordt: vooral, wanneer men daar by bedenkt,

nius op *Willeram*. p. 37 en 126. Wat de zaak zelve betreft: dat de *Galliërs* 't goudsmeden al vroeg verstaan hebben, blykt uit den overvloed van hun' goude halsketens, waar van ik in 't *Pleidooi voor Platorius* breeder spreken zal: en van de *Germaanen* zou men byna het zelfde, en nog meer bewyzen kunnen, reeds ten tyde van *Augustus*. De *Cimbren*, zonden aan dien Keizer Gezanten met een geschenk van een' Ketel. (Zie p. 245 en 458.) τὸν ἱερῶταλον παρ' αὐτοῖς λέβητα, zegt *Strabo lib. vii. p. 292 of 449.* (de allerbeiligste, die zy hadden) zonder uit te drukken, van wat stoffe zy was: doch naar alle waarfchynlykheid is ze van goud geweest. Dat men ook al van ouds in 't Noorden goud gehad, en ook kunstig in goud heeft weeten te werken, blykt uit de menigvuldige hoornen, die men in laater' tyden heeft opgegraven, niet alleen van goud, maar ook van een kunstig gemengeld metaal. Zie de *Præfatie* van den Heer *Schutze* voor *Mullerus Abhandlung von den Urnen der alter Deutschen*, enz. cap. 3. Andere vertellingen, die moogelyk by vergrooting zyn opgegeeven, laat ik in haar waarde en onwaarde. By voorbeeld *Saxo Hist. Dan. lib. I. p. 13.* meldt van een gouden beeld van *Odinus*, (zie daarop de aantekeningen van *Stephani p. 245.*) en *Adam van Breemen de Sit. Dan. p. 152.* spreekt van een' geheelen Tempel van goud te *Upzal*.

(11) VERKOOPEN.] *Mercatoribus ad eos est aditus, eo magis, ut, quæ bello caperint, quibus vendant, habeant, quam quæ ullam rem ad se importari desiderant.* *Cæsar B. G. IV. I.*

denkt, dat de Duitſchers (zo veel men weet) voor 't Chriſtendom (12) zelf geen geld (13) geſlagen, en dus geen' munt, dan Romeinſche, hebben kunnen gebruiken.

§. 3.

De eerſte, en voornaamſte *Waar*, die ik vind, dat de Weſtergermaanen greeſtig (14) zochten', was de *Wyn*, (15) en hier uit kan men een bewys trekken, dat die Kooplieden, daar Cæſar van ſpreekt, *Romeinſche* zyn geweest. Immers ik kan

(12) CHRISTENDOM.] 't Was ook verboden goud aan hen in betaaling te geeven, en zelfs wierdt den kooplieden bevolen 't zelve met liſt hen af te haalen. l. 2. C. de *commerciis & mercatoribus* (IV. 63.) Na 't Chriſtendom hadden in 't begin veele Klooſters 't recht van munten.

(13) GEEN GELD] Door de *Pecuniæ*, waar van Valerius Maximus ſpreekt (II. vi. 10.) die de Celten malkanderen leenden, om in 't andere leeven wederom te geeven, (zo 't in 't geheel geen' fabel is) kan men ongemunt zilver, of de waarde in waaren by ruiling, verſtaan. Ik weet wel, dat Bartholinus en anderen, ons willen wys maaken, dat de Koningen van Deenemarken al vreeg munt geſlagen hebben, doch ik zal 't gelooven, als ik 'er een ſtuk van zie, dat voor de Invoering van 't Chriſtendom in 't Noorden gemunt is. Zie Cleffel *Antiq. Germ.* X. VIII. p. 369. En zo 'er geweest zyn, waarom vindt men ze dan zo wel niet, als Romeinſche?

(14) GREETIG] Men erinnere zich, dat de Cimbren, toen ze in Italië quamen, den *Wyn* aanſtonds naar hun' ſmaak vonden. Zie Florus III. 13. *dulcedine vini mitigatos*. Zy ſchynen ook naderhand in den *Wyn* zo groot een vertier gemaakt te hebben, dat Valens en Gracianus nodig achtten, allen uitvoer van *Wyn*, enz. te verbieden. l. 1. C. *qua res exportari non debent*. (IV. 14.)

(15) WYN] Tacitus *M. G.* 23. Wy hebben echter in 't *Voorgaande Hoofdstuk* §. III. gezien, dat zommigen, die zelfs anders den Kooplieden toegang gaven, zwaarigheid maakten tegen den invoer van *Wyn*.

kan niet gelooven, dat men ten tyde van Cæsar zo veel *Wyn* in Gallië maakte, dat men ze verkoopen kon. In tegendeel, getuigt Diodorus Siculus, (*) die omtrent dien tyd geschreeven heeft, dat de Italiaansche Kooplieden ze hen zeer duur aanbragten, en zelfs voor een vat *Wyn* een' Slaaf ruilden. Zelfs van 't Noordelyke Gallië by den Ryn, hebben wy 't getuigenis van Varro, dat hy 'er in 't geheel geen' *Wyn*gaard gezien hadt. Doch in 't Zuidelyke zyn al vroeg *Wyn*gaarden geweest, en 't is ontwyffelbaar, dat de Phoceëners, uit een Land komende, daar de *Wyn* zo zeer in gebruik was, den *Wyn*stok te Marseille ook hebben overgebracht (16). Verder, sedert dat Galliën een' Romeinsche *Provincie* is geworden, zyn 'er zekerlyk meer aangeplant. Immers Columella, (17) die ten tyde van Claudius, en Plinius, die onder Vespasianus heeft geleefd, spreken 'er van.

§. 4.

Doch de weetenschap, om goeden *Wyn* te maken, moet ten tyde van Cæsar nog weinig (18) ge-

(*) DIODORUS SICULUS] *Bibl. lib. v. p. 211. of 304.*

(16) OVERGEBRAGT.] Dit getuigt ook Justinus duidelyk, (XLIII. 4.) en 't komt overéén met het geen Macrobius zegt in *Somn. Scip. lib. II. Cap. 10.* dat de Galliërs den *Wyn*stok en Olyfboom al gehad hebben in de eerste jaaren van Rome, *Roma jam adolescente.*

(17) COLUMELLA.] *R. R. III. 2. p. m. 218.*

(18) WEINIG.] Op zyn best, zal 't geweest zyn, zo als Strabo *lib. III. p. 155 of 233.* zegt van de Lusitaners: weinig, en alleen tot huisgebruik onder de Vrienden, zo als men hedendaags nog in Londen, die niet Zuidelyk genoeg leggen, een' soort van Landwyn maakt.

gevorderd zyn geweest. Diodorus Siculus, (19) die kort na Cæsars tyd geschreeven heeft, zegt nog, dat de Galliërs geen' *Wyn*, maar *Bier* dronken. Onder Tiberius zegt Strabo, (20) dat zelfs in 't Narboneefche, 't welk 't allerzuidelyxte is, de druiven niet ryp wierden. En onder Claudius begint Columella (21) eerst te spreken van een' Fransche Druif, die een' middelmaatigen *Wyn* voortbragt. Sedert dien tyd moeten ze in 't kort den Wynbouw sterk voortgezet hebben. Plinius (22) ten tyde van Vespasianus spreekt van *Biturische Wyn*, en zekerlyk is Gallië mede geweest onder die *Provinciën*, waarin de Wyngaarden zo menigvuldig waaren, dat ze den Koornbouw benadeelden, 't welk Domitianus (23) noodzaakte een bevel te geeven, om ten minsten de helft uit te roeien. Schoon hy dit niet heeft kunnen uitvoeren, schynt men evenwel sedert dien tyd een' Keizerlyken Verlofbrief noodig gehad te hebben om nieuwe te moogen aanplanten, tot dat Probus een' algemeene vryheid heeft verleend, en verscheiden' Wyngaarden zelf aangelegt, 't welk verkeerdelyk van veelen verstaan is, als of Probus (24) de Wyngaarden 't eerst in Vrankryk hadt ingebragt. Doch niet tegenstaan-

(19) SICULUS.] *lib. V. p. 211 of 304.*

(20) STRABO.] *lib. IV. p. 269 of 178.* Men zou zeggen: waarom toen minder, dan hedendaags? Of is de Aardspil sedert verdraaid? (Zie *Hoofdstuk XIII. §. VIII. n. 44. p. 283.* Doch de Landen kunnen zeer veranderen door 't wegbouwen der bosschen.

(21) COLUMELLA.] *d. l. quom Galliarum incole emercum vocant, mediocris vini.*

(22) PLINIUS.] *N. H. XIV. 4.*

(23) DOMITIANUS.] *Sueton. cap. 7 en 14.*

(24) PROBUS.] *Zie Cafaubonus op Suetonius d. l.*

staande dit alles hebben toch de Galliërs nog lang daar na weinig *Wyn*, en meest *Bier* gedronken, zo als blykt uit het bekende Puntdicht van Julianus (25) *dat de Bacchus der Galliërs naar den Bok stonk.*

§. 5.

Dewyl ik niet *onder*, maar *over* den *Wyn* zo zoet aan 't praaten ben geraakt, moet ik ook in 't voorby gaan nazoeken, hoe 't met den *Wyn* in Duitſchland is gegaan. Dat het *Bier* daar nog veel langer, dan in Gallië, de gemeene beste drank is gebleeven, (26) blykt uit het geen gezegd is, *Hoofdst. XI. §. v. n. 26.* Doch op wat tyd (27) men eigentlyk begonnen heeft ook daar *Wyn*-ſtokken te planten, is niet wel te bepaalen. Alleen vind ik, dat Probus (28) ze reeds in de

der-

(25) JULIANUS.] *Antbol. I. 59.* Zelfs moet het getal der *Wyn*bergen in Vrankryk, ten tyde van Julianus niet groot zyn geweest, τῆ περὶ βουτύου —

(26) GEBLEEVEN.] Als men dus by Tacitus leest van *Vino Soporoso*, *temulentos*, enz. moet men 't verstaan van *Bier* of *Mede*.

(27) TYD.] Ik wil my niet ophouden met de vertellingen van Aventinus, en andere beuzelaars, dat *Osiris*, en zelfs *Isis* in Germanië geweest zou zyn by den Koning *Suevus*, en hem geleerd, koren en *Wyn* te planten. Ik zou dit mede hebben kunnen brengen onder de *Overleveringen*, die ik in 't *Negende Hoofdstuk* heb opgeteld: doch de Geleerden staan 'er borg voor, dat *Isis* nooit verder is geweest, dan de kusten van Phenicië. Zie Fontenu in zyn *Berste Discours over Isis. Memoires de l'Acad. t. vii. p. 101.*

(28) PROBUS.] Naar 't getuigenis van *Vopiscus c. 187* *Victor c. 37.* *Eutropius*, enz. *Leſta vite*, zegt de eerste: Ik hoopte nog iets meer te vinden by *Lehman Speyrſcher*

derde Eeuw aan de Ooftzyde over de Adriatifche Zee in Illyriën heeft gebragt, en door magt van Soldaaten den ganschen Berg Almus in hoog Myfië, met *uitgeleezene Wynftokken* laten beplanten. Wat verder den Wynbouw zelf betreft, daar zyn 'er, die meenen, (29) dat die in Duitschland is gekoomen, met het Christendom, om Wyn by 't Avondmaal te hebben. Immers ten tyde van Procopius, is 'er reeds in Duitschland *Wyn* geweest. Doch de eerste melding, die myns weetens voorkomt van *Wynbergen*, is in een Giftbrief van Karel den Grooten, van 't Jaar 777, waar in hy Hammelberg schenkt aan 't sticht Fulda in Frankenland NB. *met zyn' Wynbergen*. En moogelyk zou men ontrent de geboorte-jaaren van den *Wyn* in Duitschland eenig licht krygen, zo men kon nagaan, wanneer men by den Koophandel 't woord *Wynkoop* heeft beginnen te gebruiken, in plaats van *Avel- of Oelkoop*, dat is *Bierkoop*, want de Duitschers rekenden geen' koop voor voltrokken, voor dat zy 'er eerst op gedronken (30) hadden.

§. 6.

Kronyk I. 24. daar hy een Hoofdstuk heeft van den *aanvang des Wynbouws aan den Rynstroom*, doch hy eindigt met Probus. Zie ook Mascou, *Geschiede der Teutschen* V. 58.

(29) MEENEN.] Dit is het gevoelen, onder anderen van Reinhard, *de cultus Vineatici in Franconia primordiis*. In de twaalfde Eeuw zyn de Wynftokken om die reden in Pomeran gekoomen, met Bisschop Otto van Bamberg. En dus meent hy, dat het zelfde in Franken is geschied, met de Gemaalia van den laatsten Thuringfchen Koning Hermanfried, Amalberga, een' Ostrogothifche Princes, die uit Italiën Arriaanfche Geestelyken medebragt.

(30) GEDRONKEN.] Dit wordt in de Wetten, in 't basterdlatyn *Biberagium*, of *Mercipotus* genoemd. Zie du Cange

§. 6.

Ik heb my met den *Wyn* wat lang opgehouden, om dat dit de eerste, en byna de éénige waar is, die wy vinden, dat de *Germaanen* van de *Romeinen* gekogt hebben, schoon 't meer dan waarschijnlijk is, dat zy naderhand, met den aangroei van rykdom en weelde, in meer andere zaaken, die zy in 't begin niet noodig rekenden, hebben smaak (31) gekreegen. Daarby waaren zy zeer gretig naar pylen, boogen, degens, schilden, en alles wat men wapenen heet, waar van ik gelegenheid zal hebben om nader te spreken: Doch de *waaren*, die zy hen daar tegen *verkogten*, vinden wy gemakkelyker. De eerste en oudste plaats verdient de handel, die zy dreeven met de gemaakte Slaaven, (32) even als nog heden geschiedt in Afrika. Alleen is 't waardig aan te

Cange. De Heer Dreyer heeft hier over een' geleerde *Dissertatie* uitgegeeven, *De Arbitri Emptionum*. Zie p. 24. Nog onlangs hier in de buurt, in een pleitgeding over de deugdelijkheid van een *Huurcontract*, is 't verstaan voltrokken te zyn, en de grootste bewysreden was, dat 'er op *gedronken* was.

(31) SMAAK.] Dus leezen wy ook van *olie* en andere *natte waaren*, welker toevoer naar de zogenoemde *Barbaaren*, verboden wierdt. l. 1. C. *quæ res exportari, &c.* (iv. 41.)

(32) SLAAVEN.] Zie by Tacitus *Agr.* 28. een Voorbeeld van *Ulipetes*, die, voor *Zeeroovers* aangezien, eerst van de *Sueven*, en naderhand van de *Friezen* gevangen wierden, en aan de *Romeinen* op de grensmarkt verkogt, *per commercia venditos, & in nostram usque ripam mutatione ementium adductos*. En deeze handel heeft nog lang geduurd: Want wy vinden een *Wet* van *Gratianus*, *Valentinianus* en *Theodosius* l. 2. C. de *comm. & merc.* (iv. 63.) waar by in den *slaafhandel* verboden wordt *goud* in betaaling te geeven.

te merken, dat de *Germaanen* tweederlei Slaaven hadden, 1. de Krygsgevangenen, en 2. die hun lyf en vryheid verdobbeld hadden. En van deeze laatste zegt Tacitus byzonderlyk, dat, die ze aldus tot Slaaven gewonnen hadden, ze verkogten, om dat ze zich over deeze onmenschelyke koopmanschap schaamden, (33) Verder vinden wy by Strabo, (34) en andere Schryvers nog veel³ andere waaren, (35) die de Romeinen van de *Germaanen* haalden, Timmerhout, Vee, Leder, gezoute Vleesch, Pelssen, Linnen, Zeildoek, Koren, Honig, Was, Pek, Traan, Hennip, Vlas, gedroogde Visch, Cavejaar, Koper, Loot, Sulfer, Hartshoorn, verscheiden³ Vruchten en Artzenyen, enz. 't Is waar, dit raakt meest de Oostelyke *Germaanen*, en de Volkeren, die Noordoostelyker by en boven de zwarte Zeelagen, Geten, Sarmaaten, enz. die de Grieken in al-

(33) SCHAAMDEN.] *Servos conditionis bujus per commercia tradunt, ut se quoque pudore victoria exsolvant*, Tacitus M. G. 24. Men kan echter met de Heeren Heuman en Schutze aan deeze plaats van Tacitus een' zin geeven, die voor onze Voorouderen beter klinkt: naamel. dat de verleezer, niet betaalen kunnende met geld of waaren, vrywillig des winners knecht wieidt, en schoon jonger en sterker, zich van hem liet binden en opveilen: dat de *Romeinen* dit voor een' koppigheid zouden neemen, doch dat de *Germaanen* dit goede trouwe noemden: maar dat echter de winner hem haast weder los liet, enz. Zie de *Hamb. Verm. Bibliothek B. II. St. I. S. 92.* en Schutze I. II. 2. §. 8. p. 61, enz.

(34) STRABO.] Ik heb 't papiertje, waar ik de plaatsen op aangetekend had, verlegd.

(35) WAAREN.) Zie Huët *du Comm. & Nav. des Anciens*, p. 215, 217, 221. Zie ook Kleffel *Dritte Abhandlung von den Vorzugen der Alten Nordischen Seekunst*, enz. p. 64, 65, en 109.

algemeen Scythen (36) noemden. Doch men kan 't zelfde ook onderstellen van de westelyke Germaanen, en byzonderlyk getuigt Strabo (37) van de Belgen, dat zy zo groot een' overvloed van Vee hadden, dat zy gansch Italië voorzagen van Huiden en gezouten Vleesch: en Plinius (38) spreekt ook van zeilen, die de *Over Rynsche Germaanen*, zo wel als de *Galliers*, weefden, en waarfchynlyk aan de *Romeinen* verkogten. Ook behooren hier toe 't *Blond Hair* tot pruiken en *Touren*, de *Zeeballen*, waarvan ik p. 450, en 451 gesprooken heb (*), en de *Suikerwortelen*, die *Tiberius* alle jaar en van den *Rynkant* liet koomen.

§. 7.

By deeze gelegenheid moet ik een woord spreken van den *Barnsteen* (39) of *Amber*, waarvan te *Romen* een groot vertier was. De *Italiaansche Boerin-*

(36) SCYTHEN.] Zie korthedshalven *Pelloutier liv. I. chap. 2. en 8. en Spener Not. Germ. Ant. I. II. I.*

(37) STRABO.] *lib. IV. p. 197 of 301.*

(38) PLINIUS.] *XIX. I. Imo vero Galliae universae vele texunt. Jam quidem & Transrhenani bestes.* Dit zeildoek moet nog al niet zeer grof zyn geweest, want het was de beste kleding der Germaansche Vrouwen, *nec pulcriorem aliam vestem eorum feminae novere.* De Indiaanen weeven ook zeer fraal katoen tot hangmatten, en ander gebruik.

(*) HEB.] Voeg 'er by *Ovid. Art. Am III. 163, 165.* Zie van de *Suikerwortelen* van *Gelduba (Sifer)* *Plinius N. II. XIX. 5. p. 559.* Van de *Diamanten (XXXVII. 5. p. 713.)* is een praatje van *Metrodorus.*

(39) BARNSTEEN.] In 't *Griek ηλεκτρον, βήρυλλος, βερωνίκη*, in 't *Latyn Succinum.* De *Germaanen* noemden 't *Glasum*, en de *Scythen Sacrum.* *Plinius XXXVII. II. Tacitus M. G. 45. Solinus cap. 20.* Zie op den laatste *Salmasius p. 778. 4. en de Hynonymis cap. ICI. p. 160, 161.*

Boerinnen (40) droegen 'er hals-snoeren van, niet alleen tot sieraad, maar ook tot artzeny. En zelfs gebruikten de Romeinsche *Dames* Barnsteen tot reukwerk, ringen, armbanden (41) enz. Doch dit was nog weinig. Men maakte daarvan gansche huisfieraaden, enz. en ('t geen vooral aanmerkelyk is) Nero (42) gaf een prachtig Schouwspel, waarin niet alleen de afschuttingen, die als netten, de aanschouwers voor de wilde dieren dekten, met knopen van Barnsteen versierd waaren, maar zelfs ook, (zo men Plinius en Solinus geloof) de gansche toestel van wapenen, van bedden, en doodkisten voor de Kampvechters, enz. van Barnsteen was: en zelfs moet men uit een' plaats van Claudianus (43) begrypen, dat men 'er gansche pilaren van maakte. Wat het eigentlyk voor een' stoffe is, vermeet ik my niet te besliffen. De ouden hebben 'er naar geraaden (44): ten tyde van Koning Theodoricus (45) wilt

(40) BOERINNEN.] *Transpadanarum agrestibus fœminis, monilium vice succina gestantibus, maxime decoris gratia, sed & medicinae.* Plinius *d. l.*

(41) ARMBANDEN.] Zie Juvenalis Sat. IX. 50. en daar de Geleerden; doch vooral Plinius XXXVII. 3.

(42) NERO.] *Ut retia arcendis feris podium protegentia succinis nodarentur, arma vero & libitina, totusque unius diei apparatus esset e succino.* Plinius en Solinus *d. d. l. l.* De verklaring van dit *Succinis nodarentur*, en *libitina* laat ik voor de Geleerden. Zie ook Solinus *d. c. 20.*

(43) CLAUDIANUS,] de *R. Proserp.* l. 154.

— *in celsas surgunt Eleÿra columnas.*

(44) GERAADEN.] Zie Tacitus *d. l.* Plinius XXXVII. 2.

(45) THEODORICUS.] Zie deszelfs brief aan de Hæftlêrs, die hem een' goeden voorraad van Barnsteen gezonden hadden, by Spener *Not. Germ. Ant. VI. l. 5. d. p. 197.* uit Cassiodorus *Var. lib. V. cap. 2.*

wist men 't ook nog niet: doch de hedendaagfche Natuurkenners verbeelden zich het te weeten (46). 't Best is, dat het hier niets ter zaake doet, en de vraage is alleen, waar de Romeinen ze van daan kreegen.

§. 8.

Dat het voornamentlyk, immers 't meeste en 't beste, uit *Germanië* quam, blykt uit alle de Schryvers, die 'er van fpreeken, en wel met groote brokken. Plinius (47) getuigt, dat de Ridder Julianus, dien Nero hadt uitgezonden om ze in te koopen, een ftuk van dertien ponden hadt mede gebragt, en Solinus, (48) die deeze plaats van Plinius quaalyk geleezen moet hebben, maakt 'er 13300 ponden van, met een bygevoegde krul, dat een *Germaansch* Koning die aan Nero tot een gefchenk hadt gezonden. Doch de vraage blyft dan nog, uit wat deel van *Germaniën*, Ooft of West?

§. 9.

Dat het door Pannonië (49) quam, daar de Ger-

(46) WERTEN.] Ik verwys den Leezer tot Salmafius *d. l.* en Hartmannus in *Historia succini Prusfici*. Dat de zee 't opwerpt, is zeker: doch of de Barnsteen in de Zee groeit, dan of 't een afdruiptel van boomen is, heeft men my niet weeten te zeggen. Is 't een afdruiptel, van waar koomen dan zo groote ftukken?

(47) PLINIUS.] *d. l. cap. 3. Maximum pondus & gleba attulit XIII. librarum.*

(48) SOLINUS.] *d. l. Munere Neronis principis apparatus omnis Succino inornatus est, nec difficulter, cum per idem tempus XIII. millia librarum Rex Germania donum ei mist.* Zie daar Salmafius p. 167. a. C.

(49) PANNONIË] Plinius XXXVII. 3. *Affertur a Germani*

Germaanen 't bragten , vinden wy by Plinius , en zelfs was daarom die *Provincie* zeer gewild. Tacitus voegt 'er duidelyk by , dat de *Æsthiers* de *éénige* (50) waaren , die het *Succinum* in de droogten en op 't strand vergaderden. Deeze hebben naar 't gemeene geloof (51) by den Weiffel gewoond , en dewyl nog op heden veel Barnsteen in dat gewest gevonden wordt , en men ook by Herodotus een' rivier *Eridanus* genoemd vindt , daar de Barnsteen van daan quam , en waar by een' Koopstad der *Venedi* lag , eigent de Stad Dantzik (52) zich die eere , te meer , dewyl niet verre van die Stad een rivier in den Weiffel loopt , die *Reddane* heet. Dit schynt het aangenoomen gevoelen te zyn , doch daar is ook veel tegen te zeggen.

§. 10.

De *Gleffaria Insula* , (die de Grieken *Electrides* genoemd hebben , om dat het *Electrum* daar viel , lagen ten Westen in de Noordzee tegen over de Or-

nis in Pannoniam maxime provinciam. En daarom meenden zommigen , dat de Barnsteen in Pannonië zelf viel. Zie Salmafius *d. l. p. 165 en 166. b. D.*

(50) EENTIGE.] *Soli omnium succinum, quod ipsi GLESUM vocant, inter vada atque in ipso litore legunt.* Tacitus *d. l.* en naar 't getuigenis van Pytheas vergaderden zy den Barnsteen in zo groot een' menigte , dat zy 't niet alleen aan hun' nabuuren verkogten , maar zelfs voor brand gebruikten. Plinius *d. l. c. 2.* Dit laatste kan moogelyk gemaatigd worden , als wy 'er door verstaan , dat zy 't op 't vuur wierpen , om de reuk , of tegen de muggen en vliegen.

(51) GELOOF.] Uit den naam van *Æsthiers* wil men ook haalen , dat zy Oostelyk gewoond hebben.

(52) DANZYK.] Zie Cluverius III. xxxiv. §. Beyer & nummis Romanis in Prussia repertis , Hardknoch , en anderen.

Orcades. (53) De onlangs overleden geleerde Kleffel, (54) die te Tonningen *Rektor* was, heeft daarom moeite gedaan, om te beweeran, dat de Romeinen ze gehaald hebben in deeze buurt in 't Westelyk Holstein. Hy vindt den *Eridanus* gelukkig in den *Eider*, en de beschryving van Eilanden, droogtens, *astuarium*; enz. die de Ouden geeven van de plaats, daar de Barnsteen gevonden wierdt, past beter op Stormar en Ditmarsen, dan op Pruiffen. Zo 't ook waar is, 't geen hy zegt, dat nog heden Barnsteen, (55) en zelfs met groote brokken by Eiderstedt gevonden wordt, is 't natuurlyk, dat de Romeinen zo verre in de Oostzee niet hebben gaan zoeken, 't geen zy nader by konden vinden. 't Is ook niet onmooglyk, dat de meeste en beste Barnsteengronden met den tyd door bedykingen en beploegingen verftopt en bedekt zyn. En nog hadt 'er Kleffel een' groote bewysreden kunnen byvoegen, die 't my verwondert, dat hy vergeeten heeft. Beide Plinius, en Solinus getuigen, dat de

(53) ORCADES.] Plinius IV. 16. *Ab adverso* (hy spreekt van de *Orcades*) in *Germanicum mare sparsae Glessariae, quas Elebrias Graeci recentiores appellaverunt, quod ibi Elebrium nasceretur*, en (XXXVII. 3. *init.*) noemt hy ze Eilanden van den Noorder Oceaan. Men moet deeze *Elebrias* onderscheiden van die in de Middelandfche Zee, gemeld by Mela II. VII. 118. en Servius op Virgilius Aeneïd. XI. 271.

(54) KLEFFEL.] In een' *funfte Abbandeling von den Vorzugen der alten Nordifchen Schiffart*, die na zyn' dood eerst gedrukt is. Doch ik geloof niet, dat dit gevoelen, 't welk geheel nieuw is, veel fouten zil maaken. Zie den Heer Klefeker in zyn' *Curae Geographicae* p. 163. en 't Berlynsche Pryschrift van den *Pastor* Fein van 1750, p. 66. §. 56, enz.

(55) BARNSTEEN.] Hy twyfelt echter zelf p. 10. of een stuk van 41 loot, dat hem getoond wierdt, wel echte Barnsteen was, en niet eerder een *Gagatartig Peh*.

de Barnsteen in *Germanië* gevonden is ten tyde van Germanicus, (56) en ik geloof niet, dat iemand beweerden zal willen, dat Germanicus by den Weiffel is geweest.

§. II.

't Is waar, de weg door Pannoniën, en de aanwyzing van Plinius, dat het Barnsteen-Strand daar niet verre van daan (57) lag, en de heden-daagfche ondervinding, dit alles, t'zaamen gevoegd, ftrydt ten voordeele van Dantzik; doch laat ons toegeevende zyn. 't Kan beide waar wezen, en 't een belet het ander niet. Stel, dat Germanicus de Barnsteen eerst in 't Noordwesten gevonden heeft: kan men daarom naderhand ook den weg van den Weiffel door Pannonië niet ontdekten hebben? En zo men 't dus begrypt, zyn de woorden van Plinius klaar, en vry van tegenftrydigheid. Want na dat hy gefproken hadt van de *eerfte* ontdekking van Germanicus in 't Noordwesten, zegt hy, dat men ook nog onlangs (58) (namentlyk ten tyde van Nero) een strand ontdekt heeft, daar de *Germaanen* den Barnsteen haalden, die zy in Pannonië bragten. Hy noemt ook
dui-

(56) GERMANICUS.] *A nostris Unam insularum ab id Glesariam appellatam Germanico Cesare ibi classibus rem gerente.* Plinius xxxvii. 3. init. En 't zelfde zegt Solinus hem na. c. 20. *Germanico Cesare omnes Germaniæ oras scrutanti.* Dat Germanicus aan den Weiffel nooit geweest is, kan men vaststellen. Doch soldaaten van zyn leger gevangen zynde, kunnen zo verre vervoerd zyn geweest. Zie Fein. §. 58. p. 68. Ook hebben kleine Koopvaardyscheepen 't door de Oostzee kunnen haalen, daar de Oorlogsvloot niet koomen kon. Zo men Metrodorus gelooft, vielen op dezelfde plaats ook Diamanten.

(57) VAN DAAN.] *D C Fere M. pass, a Carnunto Pannoniæ abest litus id Germaniæ, ex quo invehitur.* Plinius xxxvii, 3. p. 707.

(58) ONLANGS.] *Percoignitum nuper.*

duidelyk den Ridder Julianus, dien Nero afge-
zonden hadt, als den eersten, die de plaats zelf
bezigtigd heeft: en zie daar dan een nieuw be-
wys, dat dit de plaats niet was, daar Germanicus
't eerst den Barnsteen ontdekt hadt.

§. 12.

Zie daar, 't geen ik van den byzonderen handel
der *Germaanen* met de Romeinen, niet zonder
moeite, heb kunnen t'zaamschraapen. Doch
eer ik van deeze stoffe afscheid, heb ik redenen
om nog een woord te spreken van de voorzor-
gen, die de *Romeinen* in dien handel gebruikten.
De eerste was de bepaaling van de waaren, die
men aan de *Germaanen* mogt toevoeren. Vooral
was op doodstraffe en verbeurte van goederen
verboden, hen Krygsbehoefsten, of Wapenen, (52)
van wat soort ze ook zyn mogten, te verkoo-
pen, en zelf Yzer, gemaakt of ruuw: want *het*
is, zegt Keizer Marcianus (60) *bederselyk voor 't*
Roomfche Ryk, en eevengelyk met verradery, dat men
de Barbaaren, die geen Wapenen hebben moeten, met
dezelve voorziet om ze magtiger te maaken Op de-
zelfde wyze vinden wy ook een verbod aan de
Romeinsche Kooplieden om hen geen Goud (61)
aan

(59) WAPENEN.] *Loricæ, Scuta, & arcus, sagittæ, &*
gladios, vel alterius cujuscumque generis arma, nulla prorsus
iisdem telis, nihil ferri vel facti iam, vel ad huc infecti, &c.
l. 2. C. quæ res exportari non debeant (iv. 41.)

(60) MARCIANUS.] *Perniciosum namque Imperio Romano,*
& deditiõni proximum est, Barbaros, quos indigere convenit,
telis eos, ut validiores reddantur, instruere. d. l. 2. C. quæ
res, &c. (iv. 41.)

(61) GOUD.] *L. 2. C. de commerciis, & merc. (iv. 63)*

aan te brengen, maar, zo veel moogelyk is, af te haalen: En nog een ander van Wyn, Olie en een zeker Pekel van een soort van Anchovis, niet alleen tot Koopmanschap, maar zelfs tot mondgebruik (62).

§. 13.

Doch de opmerkelykste voorzorge, waar van ik reeds (*Hoofdst. XIV. §. ix. n. 48. p. 308.*) iets heb aangeroerd, raakt de wyze van handelen zelve, en de bepalingen, hoe verre zy van de *Romeinsche* grenzen moesten blyven afwoonen, en op wat voorwaarden hen geoorlofd was op 't *Romeinsch* gebied te koomen. Aanstonds al in 't eerste begin leezen wy, dat de *Romeinen* den *Germaanen*, met welke zy vrede hadden gemaakt, echter (als ze handel wilden koomen dryven) niet toelieten over de Rivier te koomen, maar dat ze op den Oever (63) moesten blyven, daar mer hen een' bestemde plaats, of plaatzen aanwees, daar zy, en de Romeinsche Kooplieden, op zekere tyden, ten wederzyde hun' waaren bragten, als op een soort van jaarmarkt (64).

§. 14.

(62) MONDGEBRUIK.] *Vini, olei liquaminis &c. nec gustus quidem causa l. i. C. quæ res &c. (IV. 41.)* Gothofredus verklaart dit zelfs, tot eigen mondgebruik der kooplieden. Wat *liquamen* eigentlyk is, vermeet ik my niet te bepaalen, Ik zou 'er eenvoudig alle gemaakte dranken door verstaan hebben

(63) OEVER.] *In ripa Commercium, M. G. 41. In nostram ripam adductos, Agr. 28.*

(64) JAARMARKT.] 't Was reeds op die wyze, dat de Soldaaten, dat op de *agri decumates* woonden, den handel met de Germaanen begonnen hadden. Dit noemt het
mark

Nog meer. Zo al een afzending wierdt ingelaaten, gaf men hem een' wacht. En Tacitus tekend aan, als iets aanmerkelyks, dat de Hermonduuren de *étnige Germaanen* waaren, die om hun' beproefde trouwe 't voorrecht hadden van binnen de *Provincie* van Rhætië, in de huizen en Steden te moogen koomen, daar aan de anderen niets vertoond wierd, dan wapenen en Legerplaatzen. 't Was ook hierom, dat de over Rynsche Teufteren, zich met zo veel bitterheid beklagden, dat de Romeinen hen alle t'zaamenpraak en verstandhouding met de Ubiërs hadden afgesneeden; dat zy hen aarde, water, en lucht toeflooten, en, 't geen voor braave mannen (tot de wapenen gebooren) 't allersmaadelyxt (65) was, dat zy niet by malkanderen konden koomen, dan met een' Schildwacht, die men'er nog voor betaalen moest. En alles, wat ook de Ubiërs, behoudens 't ontzag voor de *Romeinen*, aan hun' Landgenooten dorsten toestaan, was, dat die zonder

markten. vreedzaame byeenkomsten, ἀγοραί, συνόδους εἰρηνικὰς. lib. 56. p. 582. Dus noemt hy het ook συνόδους, onder Aurelius, lib. 71. p. 809. en Priscus onder Theodosius den jongen p. 47. 48. noemt het παννυώπεις. Van die soort is waarfchynlyk ons *Forum Hadriani* geweest, waar van ik (zo ik 'er eenig meer licht van krygen kan,) nader spreken zal. Zie onderwyl de *Vaderlandsche Historie D. I. p. 191.* En van dergelyke plaatzen zyn dikwils met den tyd steden gegroeid. Zie Sigonius de *antiquo jure Italia*, ll. 15.

(65) ALLERSMAADELYXT.] *Vel quod contumeliosius est vis ad arma natis, inermes ac prope nudi, sub custode & pretio.* Hist. iv. 64. Ik versta door *pretium*, dat zy den schildwacht een footje moesten geeven.

der schildwachten zouden toegang hebben, doch maar voor één' dag, en ongewapend (66).

§. 15.

Honderd jaaren daarna vinden wy (in 't *Tractaat* van Marcus Aurelius (67) met de Quaden,) een uitdrukkelyk verbod van op 't Romeinſch gebied den voet te zetten. En aan de Marcomannen (68) (van welker gedrag hy vergenoegd was) gaf hy wel vryheid van toegang en handel, doch met bepaaling van dagen en plaatzen: (69) en daar by bedong hy, dat hun' woonplaatzen niet nader by den Donau mogten zyn, dan 38 *Stadien*. Zelfs, ſchoon hy de Jafyges, (70) die hem de nuttigſte waaren, en hem NB. honderd duizend gevangenen hadden wedergegeeven, boven anderen begunſtigde, en genoegzaam alles, wat hy van hen bedongen hadt, nagaf, wilde hy hen toch geen 't minſte onſlag of voorrecht geeven in 't geen den handel en plaatzen van byéénkomſt (71) raakte. Zelfs moeſten zy nog ééns zo verre van den Donau blyven afwoonen, dan de Marcomannen. Ook verboodt hy hen vaartui.

(66) ONGEWAPEND.] *Transitus incustoditi, sed diurni & inermes, ibid. c. 65.* De Heer Hooft vertaalt *diurni*, by dag, 't welk toch ook inſluit, dat zy geen' nacht mogten overblyven.

(67) AURELIUS.] Dio Caſſ. lib. 71. p. 807. Zie Barbeyrac *Histoire des Anciens Traitez. D. II. art. 31.*

(68) MARCOMANNEN] Dio *ibid.* p. 888. Barbeyrac *D. II. Art. 32.*

(69) PLAATZEN.] τὰ χωρία τὰς τε ἡμέρας τῆς ἐπιμίας, ἀπόρ σ. Dio.

(70)]ASYGES.] Dio. p. 809 Barbeyrac, art. 33.

(71) BYÉENKOMST.] τῶν κατὰ τε τὰς συνοδοῦς αὐτῶν, καὶ κατὰ τὰς ἐπιμίας συσπειμένων. Dio *ibid.*

tuigen op den Donau te houden, en geen' voet op een' der Eilanden in de Rivier te zetten.

§. 16.

Zyn Zoon, Commodus, (72) zeeven jaaren daar na, met de Marcomannen en Quaden weder een' vrede sluitende, vernieuwde de bepalingen van Woonplaats, die zyn Vader bedongen hadt, met deeze byvoeging, dat zy maar ééns in de maand op Romeinschen grond zouden moogen koomen handel dryven, en dat NB. maar op één' enkele bestemde plaats, en dan nog altyd in tegenwoordigheid van een' Romeinschen Kapitein. Schoon hy ook naderhand uit gemakelykheid (73) andere bedingen nagaf, bleef toch dit punt in volkoomen' kragt. En op dezelfde wyze bedong hy met de Buriers, (74) en andere Germaansche Volkeren den zelfden afstand van Woonplaats. Anderhalve eeuw daar na schynt Constantinus (75) aan de Gothen, (van welke hy een Leger van 40,000 Mannen, als hulptroepen, in zyn' dienst hadt) den handel opengesteld te hebben. Doch 't duurde geen veertig jaaren, of Valens (76) in de Vrede, die hy

(72) **COMMODUS.**] Dio lib. 72. p. 817. Barbeyrac, art. 35.

(73) **GEMAKKELYKHEID**] Zyn naam was *Commodus*, maar hy was ook Vrand van allen arbeid, (*μισοπόνος*, κί τῆς ἀσκήσεως πάντων ἐπιθυμῶν, zegt Dio) en zocht dus maar aan alle Oorlogen, die zyn Vader gevoeld hadt, een einde te maaken.

(74) **BURIERS.**] Dio p 818, Barbeyrac d. l.

(75) **CONSTANTINUS.**] Barbeyrac art. 62.

(76) **VALENS.**] Barbeyrac art. 74. uit Themistius?

hy met Athanarik sloot, (elk in een' Schuit (77) op den Donau) bedong wel uitdrukkelyk, dat de Gothen de Rivier niet zouden overkoomen, of den voet op *Romeinschen* grond zetten. Alleen wierden hen twee steeden by den Donau aangewezen om handel te dryven. Doch naar maate, dat het vermoogen der Romeinen verzwakte, hebben zy ook die bepalingen allengskens moeten nageeven, en pas zestig jaaren daar na vind ik een' Vredehandeling te paard (78) van Theodosius den jongen met Attila, waarby voor Hunnen en Romeinen een' eevengelyke Vryheid van Handel (79) bedongen wordt.

§. 17.

De reden die ik gehad heb, om my over dit laatste wat breeder uit te laten, zal de Leezer ligt raaden, na 't geene ik reeds p. 308. §. 48. heb te kennen gegeven: en als men nu gelieft na te zien, wat voorzorgen (80) by de Regeering

(77) SCHUIT.] 't Is aanmerkelyk, dat Athanarik voorgaf aan zyn' vader gezworen te hebben, dat hy nooit een' voet op Romeinsch gebied zou zetten. De Keizer kon ook niet geen fatsoen by hem koomen, en dus vondt men dien middeiweg, zo als Mazaryn met Don Louis de Haro.

(78) TE PAARD.] Om een' diergelyke reden, als n. 77. De Hunsche Ambassadeurs wilden 't zo, en de Romeinsche moesten zich daar naar schikken.

(97) HANDEL.] *είναι δε και τας πανηγύεις ισονόμους και ακυρότους.* Prisc. p. 47, 48. Zie Barbeyrac art. 101.

(80) VOORZORGEN.] Van de waaren, die aan hen verkogt of niet verkogt mogten worden, was het niet noodig in de Vredehandeling zelve woordelyk melding te maaken, dewyl 'er tot derzelve bepaling oude Placaaten genoeg leggen; welker zaakelyke inhoud in 't 7de Artikel genoeg-

ZAAK

ing van Suriname op myn voorstel genoomen zyn geweest, in 't maaken der Vrede met de Boschnegers van Sarameka in 1749, en wat voorwaarden by de Vredehandeling bedongen waaren, zal men aanstonds begrypen, wat *Model wy* (81) gevolgd hebben. Ik zal daar van de uittrekzels hier achter voegen, om dat het grootte *Recueil* der Surinaamsche verschil stukken, (vyf groote *Folianten* beslaande) in weinig handen is. Ik zal 'er ook een afschrift byleggen van 't 3de, 9de en 10de Artikel van de Vrede, die men (na dat ze in 1751 gebrooken was) met deeze zelfde Neegers in 1762 weder gelukkig vernieuwd heeft, en waarin eeven dezelfde voorzorgen zyn in acht genomen.

§. 18.

Nog bedien ik my van deeze gelegenheid om 'er by te voegen, dat wy in in 1749 't zelfde Romeinsche *Model* (82) in 't oog hadden, met betrekking tot de Boschnegers van Auka. Zo onze

zaam begreepen was. Ook bleef (volgens myn Voorstel) de gansche koophandel onder 't oog der Regeering, en geen goederen konden door de Ingezeetenen aan die markt gebragt worden, zonder deszelfs *permisfie*.

(81) *wy*.] Wy zyn ook de éénige niet, die dit den Romeinen afgekeeken hebben. By voorbeeld, de Deenen gebruiken dezelfde voorzorge met de Groenlanders, schoon zy met hen in volkoomen' vrede zyn.

(82) *MODEL*.] Zie *Hoofdst*: XIII. §. XIII. p. 289. *Hoofdst*. XIV. § IX. p. 307. En de reden, om dat *model* te volgen, is in Amerika nog sterker, dewyl 't byna een grondbeginzel is, dat in de Boschen niets kan uitgevoerd worden, zonder hulp van Indiaanen of andere Negers, die voor brakken moeten dienen.

M m 2.

onze Vrede met die van Sarameka (83) stand hadt gehouden, was ons voorneemen, om, zo ras wy den rugge aan die zyde vry hadden, die van Auka aan de andere zyde met alle magt te vervolgen, en ten dien einde ons te bedienen van de hulp der bevredigden, die dit wel uitdrukkelyk beloofd hadden, en ook in dien tyd met yver gedaan zouden hebben. Doch ons Ontwerp gansch plotzeling om verre geworpen zynde, zonder iets beters uit te voeren, kon dit niet anders, dan de bevredigden tergeu, en de stoutheid der onbevredigden opblaazen! 't Is bekend, in wat benaauwdheid de *Colonie* sedert gebragt is geweest. En wat zou 't geweest zyn, zo die van Sarameka met reden misnoegd) zich by de andere gevoegd hadden! Hoe 't zy, de Regeering mogt zich gelukkig rekenen, dat zy 't vuur stuiten kon met een' Vredehandeling, zonder veel' bedingen te maaken. Doch nu de gebeurtenis van Berbices aan de Boschnegers de magt der Blanken getoond heeft,

(83) SARAMEKA.] Deeze zyn nog afkomstig van wegge-loopen' Slaaven ten tyde der Engelschen. Zy zyn meest in 't bosch gebooren: en in 1749. waaren 'er zeer weinige, die oolt een' blanken gezien hadden. Zy wonen zeeventien dagreizen diep in 't land, daar de lucht gezond is, en daar men genoegzaam vry is van alle de plaagen; waaraan de Benedenlanden aan de Zee onderwurpen zyn. Zy hebben daar groote Kostvelden, overvloed van Vee, en van alles, wat zy noodig hebben. Zy begrypen zelf, dat het voor hun eigen belang en rust goed is met ons in vrede te zyn. De ondervinding heeft nu de oprechtheid van hun' gevoelens getoond. Zy hadden reden om te denken, dat die vrede een strik was geweest, om hen onverhoeds te verdelgen. Echter zyn zy bereid geweest om ze weêr op nieuws te herstellen.

heeft, en te gelyk aan de Binnenslaaven (84) geleerd, dat zy met een' opstand hun' meesters wel kunnen beschadigen, doch voor zichzelfe niets kunnen uitrechten, dan zich ongelukkig te maaken, zal 't weinig moeite kosten om met die van Auka ook allengskens den toom wat styver aan te trekken.

B Y-

(24) BINNENSLAAVEN] Tot bericht voor die 't Land niet kennen. moet ik hier aanmerken, dat 'er zeer groot verschil is tusschen een' Oorlog met Bosch-Negers van buiten, en een' opstand van Binnenslaaven. 1°. De eerste hebben een' vorm van Regeering, en maaken dus een' soort van *Civiteit*, die met overleg een *Plan* kan maaken en uitvoeren; doch een' woeste hoop slaaven van verscheiden' Plantagiën, zonder hoofd, hals over kop 't zaamen loopende, werkt in 't wild, en kan niet lang éénig zyn. 2°. De Boschnegers iets ondernemende, bestemmen den tyd, maaken de noodige toebereidzelen, voorzien zich van kost en behoeften, en maaken een' uitgelezen' bende van hun beste manschap; doch de Binnenslaaven moeten tot een' Opstand den tyd neemen, zo als ze valt. Zy kunnen ook niet veel' toebereidzelen maaken, en 't geen voor hen 't slimste is, zy zyn beklemmerd met hunn' ouden, malnkers, Vrouwen en Kinderen, 3°. De Boschnegers hebben diep in 't Land vaste Woonplaatzen en Kostgronden, den een boven den ander, dikwils dagreizen van malkander. Zo men dus op hen al eenig voordeel behaalt, krulpenze weer in hun' nesten, en lyden geen gebrek; doch wegloopende slaaven kunnen in 't wilde bosch niet lang onderhoud vinden, en zyn op den duur gedwongen uit honger zig over te geeven, of van zelfs weder te komen, want by de Boschnegers wordenze zelden wel ontfangen, en loopen gevaar van erger' slaverny, dan by de Blanken. In 't geval van Bethlehem na den moord van Thoma is hier van ook een voorbeeld geweest. In drie dagen gavenze zich over.

B Y L A G E N

By 't

ZES EN TWINTIGSTE HOOFDSTUK

A. *Extract uit de Resolutie van Gouverneur en Raaden van Policie in Surinamen, den 12 September 1749. te vinden in 't Recueil, Deel IV. p. 270.*

Dat zyn Wel Ed. tot meerder elucidatie van die Onderhandeling moest zeggen, dat mogelyk by eenige Heeren en andere, dewelke omtrent die ondersee ning advers zyn, is gedacht, dat wanneer dat Verdrag konde getroffen en gesloten worden, dezelve Negers de Vryheid zouden hebben gehad of hebben, om dagelyks vry in en uit Paramaribo en overal te komen, maar dat ter contrarie, wel verre van daar, altoos de intentie der Heeren, die van advys waaren men tot die onderhandeling moest komen, is geweest, en wel vooral van zyn Wel Ed. dat dezelve nooit alhier zouden mogen komen, maar dat hun een plaats ver afgeleegen op zekere Limiten zoude werden aangewezen, daar zy jaarlyks een of meermaalen naar goedvinden zouden kunnen komen, met de waaren of goederen, dewelke zy zouden willen vernegoticeren, en dat dan eenige Ingezetenen van hier, daar toe geinclineert weezende, derwaarts zouden gaan met eenige goederen, dewelke aan de dusdanige Gepermitteert zouden worden derwaarts te brengen, om dezelve met gemelde Negers te ruilen of te koopen.

Extract uit dezelfde Resolutien 13 Sept. 1749. in 't Recueil d. IV. p. 273.

Dat zy Bosch-Negers met haare Dorpen of wooningen nooit nader by zullen vermogen te komen als het Dorp of Wooningen, daar Capitein Brouwer, haare

haar heeft verjaagd gehad, en zó zy reeds enige Dorpen of Kostgronden benedewaarts mogten hebben, dezelve zullen hebben aan te wyzen, en binnen agtien Maanden naar deeze finaale Vredehandeling te verlaaten, op poene, dat die na die tyd gevonden werden, als Vyandelyke gronden, of gronden van Wegloopers Negers zullen aangezien en geconfidereert werden.

Art. 6.

Dat egter aan haar vry zal staan om Jaarlyks eens in de Maand September tot 50 stuks Mans en Vrouwen, zullende de Kinderen niet gerekent worden, met zodanige goederen, als zy aan de Blanken zouden willen verkoopen of verruilen, te mogen koomen en uit den haare afte zenden, mids het zelve alle zyn van de zodanige, dewelke in het Bosch zyn geboorn, of meer als twintig Jaaren geleden zyn weggeloopt geweest, en zullen geen andere daar mogen komen.

Art. 7.

Dat zy, gelyk hier voren gezegt is, met haare goederen zullen mogen komen aan de mond van de Creecq Wanica, aan de Rivier Sarameca, en aldaar de geheele Maand van September zullen mogen blyven, als wanneer aldaar ook eenige Blanken zullen komen, en brengen zodanige goederen, als zy Boschnegers tot bewerking haarer gronden, en 't geen daar toe behoort, als meede tot haar vermaak zullen nodig hebben, om tegens de goederen, dewelke zy als dan daar zullen willen brengen, te verruilen of verkoopen; doch na de Maand September zullen dezelve daar van daan moeten vertrekken, op poene dat die geene die voor primo, of na ultimo September daar gevonden worden, als vyanden zullen werden geconfidereert en aangemerkt.

Art. 10.

Dat, indien zy 't een of ander van nooden hebben, of 't een of ander verfoeken willen, haar vry zal staan, twee of drie uit de haare afte zenden, dewelke op haar aankomst aan Parimaribo, immediaat aan den Heer Gouverneur zig zullen moeten adresseren; zullende ten dien einde aan haar een stok met een silveren knop tot een teken worden gegeven, om overal vry te kunnen passeeren.

*Extract uit de Artikelen ter onderhandeling,
met de Boschnegers van boven Sarameka in
Suriname, geslooten den 19 Sept. 1762.*

Art. 3.

Zy zullen blyven woonen, daar zy nu zyn: en zo zy zouden willen van Woonplaats veranderen, zullen zy daar van alvoorens kennis moeten geeven, en daar op eerst de approbatie der Regeering deezer Landen afwagten.

Art. 9.

In cas van Noodzakelykheid zullen zy 5 of 6 van de haare moogen herwaards zenden, waar toe haar een teken om te kunnen passeren sal gegeeven worden, welke sig ten eersten en direct by den Heere Gouverneur zullen adresseeren, zonder zig ergens buiten permissie te mogen ophouden, en zonder dat 'er meerder te gelyk zullen moogen koomen, ten waare het noodig mogt zyn tot escorteering van weggeloopene slaaven, in welke gevallen aan haar de Præmie prompt zal werden betaalt, zonden dat men gehouden zal zyn hun kost of onderhoud te geeven.

Art. 10.

Zy zullen alle Jaaren tot 50 in 't getal moogen afkoomen, aan de kant van Sarameka, tot aan de Creecq Arwatticabo of Warika, of aan de kant van Suriname tot aan Victoria, met alle Soorten van Vee, Hout, Coriaaren, Catben, of andere goederen, om aldaar te Negotieeren, dog zo zy enige Goederen aan Paramaribo of elders, zullen willen zenden, zullen zy niet sterker dan 8 of 10 teffens moogen afkoomen, en daar van als meede van haar negotie of Goederen, ten eersten kennis geeven aan den Heere Gouverneur, dog zullen des avonds na 8 uren niet moogen op straat gaan, om niet voor slaaven aangezien, en moeielykheeden te ontmoeten, gelyk sy ook alhier met geen Messen of geweer langs straat sullen moogen gaan.

ZEEVEN

ZEEVEN EN TWINTIGSTE HOOFDSTUK.

Beginselen van 't Gebruik der Latynsche Taal in D UITSCHLAND.

§. 1.

OP de vraage, (1) wat gelegenheid de Germaanen gehad hebben, om Latynsche woorden t'huis te krygen, of te haalen, heb ik nagezocht, het geen betrekking hadt tot derzelve Gemeenschap met de Romeinen, door Oorlogen, (2) buiten, tusschen en na (3) geeindigde Oorlogen, door Vriendschap, (4) door Buurschap en door Koophandel. (5) Ik geloof, dat dit genoeg zal zyn, zo 't niet te veel is, en 't wordt dus tyd om, gelyk ik met Gallië (6) gedaan heb, de voetstapen nate gaan, die wy in de historie vinden van de uitwerking deezer gemeenschap ter voortplanting van de *Latynsche* taal in Duitschland.

§. 2.

Ik moet eerst weder tot een grond leggen, dat de Latynsche woorden, die men in 't Duitsch vindt, niet alle *overgenoomen* zyn. Het Celtisch is de

(1.) VRAAGE.] *Hoofdst.* XI. §. VII. p. 232.

(2.) OORLOGEN.] *Hoofdst.* XI. tot XXI. en 't XXIV. ste daar by gevoegd.

(3.) TUSCHEN EN NA.] *Hoofdst.* XXII.

(4.) VRIENDSCHAP.] *Hoofdst.* XXIII.

(5.) KOOPHANDEL.] *Hoofdst.* XXV. en XXVI.

(6.) GALLIE.] *Hoofdst.* VII. §. VIII. p. 142.

de moeder, en 't Griex de voedster der Latynsche taal geweest, en 't Latyn was dus zelf een mengmoes (7) van Celtisch en Griex. Ook moet men niet denken, dat de taal, die de Romeinen in de oudste (8) tyden spraaken, dezelve geweest is, die men in Cicero en Livius leest. Hoe ouder dus, hoe beter de Celten en Romeinen malkanderen hebben kunnen verstaan: en men ziet ook, dat Brennus en Sulpicius (in 't jaar 389 voor Christus) met malkanderen hebben kunnen spreken, (9) zonder tolk (10.)

§. 3.

(7) MENGELMOES.] Zie *Hoofdst. I. §. iv. n. 4. p. 46.* zelfs, zyn 'er geweest, die in 't geheel 't Latyn enkel aanmerken, als een' *Dialekt* van de Scythische, of Celtische taal, ja staande houden, dat alle de Europeefche talen dienstmaagden (*Pedijsequa*) van de Celtische zyn. Zie *Praschius Praef. Dissert. II. de Origine Germaniae*, en *Burchardus de L. L. Fatis, tom. II. p. 17. 18.* Dus zyn 'er veele Geleerden, die 't omkeeren, en verscheiden' *Latynsche* woorden uit het Duitsche haalen, by voorbeeld, *Copula* van *Koppel*, *Rapio* van *Rooven*, of *Rauben*, 'enz: 't *Geen Hachenberg Germ: media*, *Dissert. VII. §. 4* hier tegen zegt, is zeer mager.

(8) OUDSTE. Polibius (III. 29.) kon 't *Traaht*, het welk een groote eeuw voor zyn' tyd met sde Carthaginiënzers gemaakt was, reeds quaalyk verstaan. Zie *Hoofdst. I. §. XII. p. 53.* En omgekeerd, moet men ook niet denken, dat de oude Celtische taal 't zelfde Duitsch is geweest, dat wy nu spreken. Zie *Hachenberg de Germ: media, d. I.* Om 't zo hoog niet te neemen, zie maar 't Duitsch van de negende eeuw in 't *Traaht* van Karel met Lodewyk. *Hoofdst. I. §. XII. p. 54.*

(9) SPREKEN.] *Inter Q. Sulpicium Tribunum militum, & Brennum regulum Gallorum, COLLOQUIO res transacta est. Livius. V. 48.*

(10) ZONDER TOLK.] In de Heldendichten en Romans, zeizen de doolende Ridders de gansche waereld om zonder tolk, doch een ernstig Historie schryver, als Livius, zou dit aangeteekend hebben, zo als Caesar doet. Ik moet op de zaak zelve ook nog aanmerken, dat beide de volkeren veel omgang hadden gehad met de Hetruriërs, die tusschen beide lagen,

§. 3.

Doch schoon dus beide de taalen woorden behouden hebben, die haar gemeen zyn, was echter 't verschil ten tyde van Cæsarte groot geworden, om malkanderen te kunnen verstaan. Als men dus leest, dat Duitschers met Romeinen gesproken hebben, moeten zy een' tolk gehad, of malkanders taal geleerd hebben. En dewyl wy zien, dat Casar 't nauwkeurig aantekent, (11) als hy een' tolk gebruikt, kan men, als hy 'er niets van zegt, met waarschynelykheid gelooven, dat hy geen' gebruikt heeft. Wat verder 't leeren van malkanders taal betreft, ik kan gelooven, dat de Romeinsche Kooplieden, (12) die by de *Germaanen Avontuur* gingen zoeken, om hun eigen belang de moeite hebben genoomen van zo veel *Germaansch* te leeren, (13) als tot den handel noodig was: doch ik kandit niet gelooven van Cæsar: en wanneer ik dus vind, dat de Zwitserfche Hartog Divico, (14) met hem sprak en handelde, twyfel ik niet, of de Zwitser zal *Latyn* gekrom-

krom-

lagen. 't Is waar, dat de Hetrurische taal van de Romeinsche verschilde, (zie Livius ix. 36.) gelyk ook die der *Oscen* en *Volsen* (van welke Festus op 't woord *Oscum* zegt (*Latine nesciunt*) en de *Fidenates*, van welke Livius. l. 27. zegt, dat een deel der zelve door de Romeinsche volkplanting *Latyn* geleerd hadt: doch 't verschil zal niet groot zyn geweest. Zie *Hoofdst.* VIII. §. 11. en XVIII. n. 76 p. 153. en 130.

(11) AANTEKENT.] Zie van Divitiacus Cæs. B. G. l. 19.

(12) KOOPLIEDEN.] Zie 't *Hoofdst.* XXV. §. III.

(13) LEEREN.] Zo als wy in Suriname zo veel Neger-Engelsch leeren, als noodig is om met de Slaaven te spreken, in plaats van hen onze taal te doen leeren, zo als alle andere Europeefche *Natien* de haare doen.

(14) DIVICO.] Casar. B. G. l. 13.

kromtongd hebben. Ik ben ook geneigd om 't zelfde te gelooven van Ariovistus, (15) wiens antwoorden Cæsar ons zelf opgeeft, te meer, dewyl deeze Duitsche Vorst met de Romeinen lang te vooren byzondere vriendschap (16) hadt gehouden, en nog met de allervoornaamsten van Rome verstand hieldt, en van hen boodschappen (17) ontving. Ook ziet men, dat Cæsar alles deedt om hem te beweegen toteen mondgefprek, (18) 't welk vermoeden geeft, dat zy malkanderen verstaan konden. En op dezelfde wyze, wanneer Tacitus zegt, dat Maroboduus aan Tiberius *schreef*, (19) en dat Tiberius hem *antwoorde*, zonder daar iets

(15) ARIOVISTUS.] B. G. I. 34, 36. 44.

(16) VRIENDSCHAP.] *Rex atque amicus a Senatu appellatus. c. 35. cupidissime populi Romani amicitiam appetisse. c. 40.*

(17) BOODSCHAPPEN] *Multis nobilibus principibusque populi Romani — ab ipsis per eorum nuncios compertum habere. c. 44.*

(18) MONDGESPREK.] *Hanc sibi populoque Romano gratiam referret, ut in colloquium veniret, etc, c. 35.*

(19) SCHREEF.] 't Is een gemeen gevoelen, 't welk men by de brâafste en geleerdste schryvers, als een beweezen' zaak, nedeigesteld vindt, dat onze voorouders leezen noch *schryven* konden. Ik heb (*Hoofdst. IV. §. vii. n. 30. p. 95.*) het tegendeel staande gehouden, en daar toe deeze brieven van Maroboduus en Andagestrius by gebragt. Ik ben sedert in dat gevoelen meer bevestigd, en voeg er nog by de brieven, die de *Germaanen* (naar 't getuigenis van Diodorus Siculus V. 28.) by de lyken in 't vuur wierpen, ende rekenstafels der *Hilvetiërs*, gemeld by Cæsar B. G. I. 25. Men beroept zich gemeenlyk op de plaats van Tacitus M. G. 19, *Literarum Secreta ignorant*. Doch als men die plaats wel overleest, blykt aanstonds, dat, (gelyk zyn gansche boekje de *Moribus Germanorum* een geduurig hekelchrift op de *Romeinsche* zeden is) hy ook hier de *Galanterien der Romeinsche Dames* wil doorstryken, Dus is in dit 19 de *Kapittel* zyn oogwit, te spreken van de strenge kuischheid der Duitsche vrouwen, in tegenstelling der Romeinsche *Coquettes*, en hoe

wel:

jets anders by te zeggen, (20) moet men eenvoudig onderstellen, dat het beide in 't Latyn is geweest.

weinig de mannen in Duitschland op dat punt lacchen verstonen, in tegenstelling der Romeinsche *maris commodes*. Daar toe begint hy met te doen aanmerken, dat men ook aan de *Duitsche Dames* die gelegenheden niet gaf, die de *Romeinsche* hadden, en dat de kuifschheid der Vrouwen in *Duitschland* beter, dan te *Rome*, bebolwerkt was. Dit is de zin van *Septid pudicitia agunt*. Nu waaren te *Rome* (zo wel als hedendaagch in de plaatsen, daar men op zyn Fransch leeft) drie voornaame gelegenheden, die de *Galanterie* gemakkelyk maakten 10. de Schouwspelen, 20. de Maaltyden, (*Soupers*) 30. de *Minne-Biljetjes*. En hierop past net, het geen hy in één adem t'zaamen voegt. 10. *Nullis spectaculorum inlecebris*, 20. *Nullis conviviorum invitationibus corrupta*, 30. *Literarum secreta viri pariter ac feminae ignorant*. Als men 't zo neemt, vloeit alles van zelfs, daar anderzins de laatste zeeven woorden, zo men ze van eigenlyke *letteren*, of van *geleerdheid* verstaan wil, gansch buiten den t'zaamenhang zyn. Ik moet dus ook nog ééns herhaalen, dat *Letteren*, en 't *Geheim der Letteren*. twee onderscheiden trappen van kennisse zyn. *Secreta Literarum*, is een *Hellenismus*, waar van Tacitus, als een navolger van Thucydides, liefhebber was. (*Strata viarum, occulta conjurationis, occulta saltuum, &c*) 't Betekent dus *geheime brieven*, of 't *geheim der brieven*. Nu is 't woord *Secreta* by Tacitus gewyd aan *Galanterie*. By Livia (zegt hy *Ann. IV 3*) was een Arts, die onder schyn van zyn' *Practycq* in minnehandel gebruikt wierdt: *Specie artis frequens secretis*. En van Otto en Senecio zegt hy, (*XIII. 12.*) dat zy in Nero's gunst ingekroopen waaren door *ambigua secreta*. Zie hier van, en vooral van de *Billets doux* der Romeinsche *Dames*, Bergers *Dissertatie*, de *prisco Germano non illiterato*, en den Heer Schutze *Lehrbegrif der alten Deutschen*, enz. I. vt. 1. en de Schryvers, daar genoemd. Dit zo verre reeds geschreeven zynde, vind ik, dat Burchard in zyn tweede deel van de *Dissertatie de Ling. Lat. fatis cap. I.* tot myn' gedachten overhelt, en ook Berneggerus bybrengt; doch ik vlei my in deeze aantekening aan de plaats van Tacitus eenig nieuw licht gegeven te hebben

(20) ZEGGEN] Tacitus zegt eenvoudig (*Ann. II. 63.*) *Scriptis Tiberio — Responsum a Caesare.*

weest. Nog meer moet men dit gelooven vanden Brief (21) van Andagestrius, die in den vollen Raad geleezen werdt, dewyl men weet, (22) hoe sterk de Romeinsche Raad op de Latynsche taal stondt. En dezelfde aanmerking kan men passen op de Gezanten, die van tyd tot tyd van de Cimbren, (A) van de Vriezen, (B) enz. naar Rome gezonden zyn, en die naar alle waarschyndlykheid *Latyn* verstaan en gekromtongd hebben.

§. 4.

Voeg hier nog by de Druïden, waarvan ik
Hoofd-

(21) BRIEF] Tacitatus *Ann.* II. 88. zegt ook maar eenvoudig: *lectas in Senatu litteras — Responsumque esse.*

(22) Zie hier van *Hoofdst.* VI. §. xx. n. 76. p. 125.

(A.) CIMBREN] *Hoofdst.* XI. §. xvi. p. 245, *Hoofdst.* XXII. §. II. en III. p. 457 en 458. Men kan daar zien, hoe en waar zy 't Latyn geleerd konden hebben.

(B.) VRIEZEN] *Hoofdst.* XXII. §. v. Zoïde woorden, die Tacitus *Ann.* XIII. 53. hen in den mond geeft, als eigen' woorden der Gezanten, moeten opgenomen worden, vermeerdert het de waarschyndlykheid, dat zy *Latyn* gesproken hebben, want zy noemen zich *Germani*, welke naam hen vreemd was. Zie *Hoofdst.* XXIV. §. vi. n. 36. p. 494. Zo men de stoute opgeeving van Suffridus Petrus in zyn' *Decades de scriptoribus Frisiae* geloofde, zou men begrypen, dat een deezer Gezanten, Verritus, in 't Latyn boeken heeft geschreeven, *Legationem suam Romanam, Itinerarium Romanum, Bellum inter Frisios & Romanos gestum* Zie II. 3. p. 8. Ily beroept zich op 't getuigenis van Cappidus van Staveren, die in 't begin der tiende Eeuw geleefd heeft, en die zich weder op ouder' Schriften beroept. By ongeluk is de Staverische Bibliotheek, waar in alle die oude Schriften waren, verbrand. En wat raad nu, om Cappidus van onwaarheid te overtuigen!

*Hoofdstuk IV. §. vi. p. 92. en Hoofdst. X. §. III. en IV. p. 201. enz. gesproken heb, die zekerlyk, zedert dat Galliën een' Romeinsche Provincie was geworden, niet zullen nagelaaten hebben 't Latyn (C) regt te leeren spreken en schryven, niet alleen om hun Hof aan de Romeinen (D) te maaken, maar ook, om dat het in hun' winkel te pas quam, als Leeraars en Bestierders van 't Volk. Deeze, nu naderhand verjaagd, en naar Duitschland (E) gevlucht zynde, hebben zekerlyk 't Latyn blyven oeffenen. En jammer is 't, dat wy op 't getuigenis van den goeden Hamconius en Suffridus Petrus (F) niet veel staat kunnen maaken: anders zouden wy stout zeggen, dat de Druïden te Staveren een' *Bibliothecq* van Latynsche Boeken gehad hebben: en zo 't waar was, dat de Druïde Sivard de Boeken van Cicero de *Natura Deorum* heeft laaten verbranden,*

ZOU

(C.) LATYN] De Haarburgsche *Reëtor* Strodtman heeft in 1744. hierover een' *brief* uitgegeeven: *Ob die Druiden gute Lateiner gewesen seyn?*

(D.) ROMEINEN] Die garen zagen, dat men in de *Provincien* hun' taal leerde en oeffende. Zie *Hoofdst. VI. §. xx. en XXI. p. 125, 126. en Hoofdst. VII. §. iv. p. 138.*

(E.) DUISCHLAND] Als men deeze verspreiding der Druïden in Duitschland onderstelt, kan men begrypen, hoe *Latynsche* woorden in 't diepste van Germanië, daar geest' Romeinen geweest zyn, hebben kunnen indringen. Dus telt ons Strodtman §. 13. verscheiden Littausche woorden op: *ignis*, uguis: *paganus*, pagenas: *anguis*, angis: *Vir*, Wyras; *auris*, aufts: *divinus*, dywnas: *aurora*, aufra: *jocus*, jocas: *gentilis*, gentis: *augeri*, aucti: *aura*, oras: *pes*, pestas: *dens*, dantis: *ros*, rassa: *relicum*, likkes: *are rare*, arti: *manus*, menkas, enz. Doch misschien is 't gekoomen door Illyrië. Zie *p. 235.*

(F.) PETRUS] Zie dezelfs Boek *de Scripturibus Frisicis.*

zou dit een bewys zyn, dat de Vriefche Druïden de Latynfche Boeken gewoon waaren met aandacht en kenniffe te leezen. En wat zal men zeggen van alle die Druïden, Synna, Harco, Vitho, Poppo, Occo, en deezen zelfden Sivar-dus, die Suffridus Petrus op 't getuigenis van Cappidus en Scotus opgeeft, als *Latynfche Schryvers?*

§. 5.

Doch zonder ons met gisfingen op te houden ; 't eerste, dat ons uitdrukkelyk voorkomt van *Latyn Spreeken* in *Germaniën*, is de Vrouwestem, die Drusus in goed Latyn toeriep: *ga niet verder : uw einde is naby*. Indien dit Velleda geweest is, of (zo de Heer Schutze meent) Aurinia, zou 't een klaar bewys zyn, dat zelfs *Germaanfche* Vrouwen Latyn spraken. Doch ik heb reeds hier voor *Hoofdst. XI. §. XXI*, en *Hoofdst. XIV. §. xv. en xvi* gezegd, dat ik dit sprookje enkel voor een' uitvinding van Drusus houde. Ik maak dus liever gebruik van 't uitdrukkelyk verhaal van Tacitus, dat Arminius (23) *Latyn* sprak: en ('t geen aanmerkelyk is) niet in een' Ambassade, of t'zaamspraak met een' Romein, maar in een hevig gekyf (24) met zyn' eigen' Duitschen broeder Flavius, waar uit dan blykt, dat Flavius 't *Latyn* ook verstondt, en zelfs, dat het
aan

(23) ARMINIUS] Tacitus *Ann. II. 10.*

(24) GEKYF] *Ad jurgia prolapsi, quo minus pugnam consecerent, ne flumine quidem interjecto cobibebantur.*

aan beide gemeenzaam en gemakkelyk was (25). Nog meer 't *Latyn* spreken moet in 't geheel in het leger van Arminius niet ongemeen zyn geweest: want wy vinden kort daarna een' van zyn' ruiters, die *Latyn* verstonde en sprak, en in die taal by de legerwal een' belooning quam uitroepen voor, die wilden overloopen. Men kan dus 't zelfde ook vast stellen van de aanspraak van Segestes (27), toen hy door Germanicus ontzet wierdt, als mede van die van Claudius Civilis (28) aan Montanus, en vooral van des laatsten aanmerkelyke t'zaamspraak met Cerealis op de afgebrooken' brug in de Waal, waarmede Tacitus (29), en na hem onze Kolyn

(25) WAS] Zy behoefden 't niet te doen, om niet verstaan te worden; want zy stonden op den kant der rivier, alleen. (*Amotis stipatoribus*). Ook gebruikt men in hoogen toorn niet ligt een' taal, die men niet gemakkelyk spreken kan.

(26) LATYN] *Unus bofium, Latina lingua sciens, &c.* A. II. 13.

(27) SEGESTES] *Ann.* I. 58.

(28) CIVILIS] *Hist.* IV. 32.

(29) TACITUS] *Hist.* V. 36. Ik heb de *Waal* voor *Nabal* genoomen, doch 't komt 'er niet op aan. Kolyn v. 88. zegt ook:

Op die brugge van die nau wale.

welke thans (voegt 'er de Heer van Loon onder) zo de Opper- als Neder-Yffel is.

lyn (30) ons (ook met een afgebrooken verhaal) laten zitten.

§ 6.

Zekerlyk 'zouden wy meer' uitdrukkelyke oude voorbeelden van *Germaanen*, die *Latyn* gesproken hebben, in de historie ontmoeten, zo een deel der boeken van Tacitus, en vooral de twintig boeken, die Plinius van de *Germaansche Oorlogen* geschreeven heeft, niet ongelukkig verlooren waaren, en zo de volgende Schryvers zich de moeite hadden gegeven om de vlyt van Tacitus in 't verhaal der *Germaansche* zaaken na te volgen. Dus hebben wy van den voortgang der *Latynsche* taal en geleerdheid in 't Westelyke (*) *Duitschland* in de twee eerste eeuwen dezelfde bewyzen niet, als in *Gallië*, *Spanjen*, en zelfs in *Brittannië* (31). Zo men ech-

(30) KOLYN] v. 90.

*Waar by sturf en op wat wyze,
Adel Greve Glaud' Schevele
Vint ic ne in gene delen.*

Zie hier weder een voorbeeld van edelmoedige bekentenis van onkunde, waar van ik *Hoofdst. XXIV. §. vii. n. 43.* gesproken heb. Dewyl *Kolyn* aan *Civilis* den naam van *Schevelen* geeft, twyfel ik niet, of die *Liefhebbers*, waar van ik *Hoofdst. XXIV. §. xxii.* gemeld heb, zullen den naam van *Schevelingen* van *Civilis* afleiden.

(*) WESTELYKE] Aan den *Rynkant*. Men onthoude dit téns vooral; want van de *Ooftzyde* heb ik reeds gesproken *Hoofdst. XI. §. viii. - xi. p. 233.* enz. Daar was 't *Latyn* al in gebruik ten tyde van *Tiberius*. Zie *d. l. n. 44. lingua notitia Romana. Vellejus II. 110.*

(31) BRITANNIË] Tacitus *Agr. c. 21.*

echter geloof wil slaan aan algemeene zegswor-
den van Romeinsche Schryvers, was de *Latyn-*
sche taal reeds in de eerste Eeuw (32) de alge-
meene taal, die door de *gansche waereld van alle*
menschēn gesproken wierdt, ja de voorzienigheid
der Goden (33) hadt Rome verkooren, om de
verschillende en woeste taalen der Volkeren door
een' *gemeenschap van taal* by één te trekken tot
t'zaamenpraak, waar door Rome *het Vaderland*
van alle Volkeren in de gansche waereld wierdt. Doch
wy hebben in andere gevallen gezien, dat die al-
gemeene uitdrukkingen van de *gansche wereld*, enz.
niet altyd naar den letter (34) moeten opgeno-
men worden.

§. 7.

Daar echter zelfs de Romeinen aan de *Ger-*
maanēn 't recht doen van hen leerzaamheid, (35)
en

(32) EERSTE EEUW] Reeds ten tyde van Nero zegt Juve-
nalis *Sat.* (niet v. maar) xv. vs. 110.

Nunc totus Grajas Nostrasque habet Orbis Athenas.

Van Plinius onder Vespasianus zullen wy aanstonds een'
sterke plaats bybrengen, en Plutarchus zegt het zelfde on-
der Trajanus. *Platonic. quaest. tom. II. p. 1010. ἂν μὲν λόγῳ*
τὸν ὁμοῦτε πάντες ἄνθρωποι χρῶνται.

(33) GODEN] De woorden van Plinius *H. N. II. v. p. 52;*
(edit. Dalecampii) zyn zeer gezwollen. *Numine Deorum electa,*
quae caelum ipsum clarius faceret, sparsa congregaret Imperia,
ritusque molliret, & tot populorum discordes serasque linguas
sermonis commercio contraberet ad colloquia, & humanitatem ho-
mini daret, breviterque una cunctorum gentium in toto orbe pa-
tria fieret.

(34) LETTER] Zie *Hoofdst. XII. §. 131.* enz.

(35) LEERZAAMHEID] Dus versta ik de plaats van Seneca
de Ira. I. 2. schoon ik beken, dat ze te dwiltter is, om een
bewys uit te leveren.

en zelfs smaak in welsprekenheid (36) toe te schryven, kan men niet twyfelen, of de *Latynsche* taal heeft in Duitschland, zo ras zy daar bekend is geworden. veel opgang (37) gemaakt, vooral aan den Donau (38) en aan den Ryn, in de buurt van Romeinsche *Provinciën*, Sloten, Legers, en Volkplantingen. Is 't niet zeer waarschyne-lyk, (39) dat de Duitische Gezanten, met welke

Ca-

(36) WELSPREKENDHRID] Tacitus *M. G. II.* geeft dit duidelyk te kennen, als hy zegt, dat de zogenoemde Koningen of Princen niet door magt van gebieden, maar door achtbaarheid van raad, (*auctoritate suadendi*) in de Vergaderingen gehoor krygen, naar maate, dat ze welsprekend zyn, (*prout facundia est*) welke laatste woorden de Heer Hooft onvertaald heeft gelaaten. Mela *III. 2. v. 10.* spreekt ook flauwlyk van de welsprekendheid der Galliërs (*Habent tamē facundiam suam*) doch van de *Germaanen c. 3.* is zyn' beschryving niet gunstig.

(37) OPGANG] Zie *Rhenanus rer. Germ. lib. II. p. 369.* en *Lheman Chron. Spirens lib. II. cap. 45.* aangehaald by Burchard de *Linguae Latinae in Ger. fatis cap. I. p. 19.* en een' korte *Profusio* van 1762. welz titel is, *de Linguae Latinae Imperio Augusti primorum Caesarum Imperii fructu & argumento.* (ik geef den titel op, zo als ik ze vind) p. 14.

(38) DONAU] Dus getuigt ook Ammianus Marcellinus *XVII. 1.* Dat de *Germaanen* by den Donau geleerd hadden huizen op zyn Romeinsch te bouwen, (*Romano ritu*) daar zy anders van ouds niet, dan slechte hutten en holen hadden. Zie Tacitus *M. G. 16.* en *Cæsar B. G. V. 2.*

(39) WAARSCHYNLYK] 't zelfde kan ik vragen, met betrekking tot de Gottsche Gezanten, die in 't jaar 369. met Valens in de Schuit een Verbond Slooten (zie 't Voorig *Hoofdst. XVI. §. p. 562.*) en nog meer tot den beroemden Ulphilas, die in 376. 't Hoofd van 't Gothsche Gezantschap was. Zie de Schryvers, aangehaald by Barbeyrac *Anc. Tr. p. II. art. 78. p. 65.* doch 't is eer waarschyne-lyk, dat Ulphilas Griex heeft gesproken, dan *Latyn*, schoon echter te Constantinopelen de Hoftaal lang *Latyn* is gebleeven.

Caracalla (40) zo gemeenzaam was, *Latyn* hebben kunnen spreken, schoon zy moogelyk in plegtige aanspraaken een' tolk gebruikten, om dat zy daar toe de taal niet genoeg bezaten? Zekerlyk heeft die *Germaansche* Söldaat, die Alexander Severus naar 't verhaal van Lampridius (41) vermoordde, 't *Latyn* gekend, dewyl hy den Keizer, tot hem spreekende, verstondt. In 't geheel vinden wy in zeer vroege tyden verscheiden' Grafschriften (42) in 't *Latyn*, schoon zeer slecht, en in den smaak van de *lingua Rustica Romana*, waarvan ik Hoofdstuk VII. § x gesproken heb. Wanneer ook de oude Roomsche Kerkgedenkschriften op 't jaar 452. gewaagen, dat Attila door de *Goddelyke welsprekendheid* (43) van den Paus Leo geroerd wierdt om te ruggete trekken, onderstellen zy, dat Attila den Paus verstondt.

En

(40) CARACALLA] Zie p. 464. n. 20. Ik vind by Ammianus Marcellinus *lib. XVII. cap. 1.* als iets ongemeens aangekend, dat de drie Duitsche Koningen, die met Julianus in 't Jaar 375 een' Vrede slooten, dezelve met een formulier, van woorden op hun' wyze bezwooren; *jurantes conceptis ritu patrio verbis*: doch dit is geen bewys, dat zy geen *Latyn* verstonden. De Allemansche Koningen, Gundomarus en Vadoimerus hadden ook twintig jaaren te vooren dus 't Verbond geslooten met Constantinus. (*Ita foedere gentium ritu.* Ammian. Marcellinus XIV. 10.) Men doet dit gewoonlyk zo met *Natiën*, die van Godsdienst verschillen: en wy hebben 't ook zo gedaan met de Boschnegers.

(41) LAMPRIIDIUS] in *Alex. Sev. c. 59, 60, 62.* Zie Burckhard *de fatis, &c. p. 32.*

(42) GRAFSCHRIFTEN] Men vindt 'er verscheiden' by du Cange in de *Præfatie* van zyn *Glossarium* §. 28. in 't einde.

(43) WELSPREKENDHEID] *Cujus divina eloquentia persuasum est Attilæ, ut egrederetur.* Baronius *ad a. 452. n. 57.* uit de *Romane Ecclesie vetera monumenta*, die alle jaaren in de Kerken geleezen wierden.

En 't zelfde kan men zeggen van Genzerik, (44) drie jaaren daarna.

§. 8.

Om kort te gaan, 't is zeker, dat reeds in de derde Eeuw te Trier (45) een' deftige Hooge School was, voorzien van beroemde geleerde meesters. (46). Wy vinden zelfs Keizerlyke Prinzen, (47), die daar *gestudeerd* hebben. Ook hebben wy nog redevocringeu (48) in schoon *Latyn*, die daar in tegenwoordigheid van Keizers (49) zyn uitgesproken. En byna een' diergelyke

(44) GENSERIK] Zie de plaatzen van Prosper. en de *Historia Miscella* by Mascou *Geschiede der Teutschen*. X. III. 3, 4. p. 449.

(45) TRIER] 't Geen ik *Hoofdst.* XXIV. §. XII, XIII. en XIV. gezegd heb, schynt aan de Franschen een' voet te geeven, om zich dit School toe te eigenen, schoon die van Trier zelf altyd 'er zeer op gestaan hebben om *Germaanen*, en niet *Galliërs* te heeten, (Tacitus *M. G.* 28.) Doch tot myn oogmerk is 't het zelfde. En in allen gevalle behoort het dan tot *Belgium*.

(46) MEESTERS] Zie kortsheidshalven de *Oratie* van Valchius *de eloquentia Latina veterum Germanorum* p. 16.

(47) PRINSEN] Crispus, de Zoon van Constantinus den Grooten, heeft 'er *gestudeerd* onder Lactantius en Gratianus onder Ausonius.

(48) REDEVORRING] Van Mamertinus, in tegenwoordigheid van Maximianus: van een' onbekenden op 't huwelyk van Constantinus met Fausta: van Eumenius, en nog een' onbekenden aan den zelfden Constantinus. Zie verder Fabricius *Biblioth. Lat. Tom. II.* p. 763.

(49) KEIZERS] Constantinus vierde daar in 310. 't vyfde jaar zynere Regeering: in 313. deedt hy 'er zyn' triomfoptogt, de eerste, die ooit buiten Rome gehouden was: en na de verdeeling van 't Ryk hielden zyn' Zoonen, en meer volgende Keizers daar hun Hof. Zie van de oude voorrechten van Trier Bucherius *de Belgio Rom. lib. VI. cap. 16.*

ke hooge School is 'er ook geweest te Kleef, (50) die ten tyde van Constantinus verwoest was, en welx herstelling Eumenius met een' fraaie Redevoering heeft aangepreezen, en moogelyk zyn 'er meer zulke Schoolen geweest, doch die door den inval der Noordsche Volkeren in 't einde der vierde Eeuw verwoest zyn. Immers by Suetonius (51) vinden wy een' School, waaruit Caligula eenige jongelingen wegvoerde: en de laa- tere Schryvers (52) giffen, dat ze door Germanicus is ingesteld, in 't Agrippynsche Lusthuis: en op eenen vasten grond *vertrouwen* zy, dat Claudius, (53) gelyk hy een Altaar van zyn' Vader hersteld heeft, ook deeze School, die Caligula gestoord hadt, weder heeft opgerecht. Doch dit alles verdient nader' overweeing. Dit schynt zeker te zyn, dat men naderhand al zeer vroeg uit Duitschland, en byzonderlyk uit de Landen, die men toen *Vriesland* noemde, jongelingen naar Ro- men

(50) KLEEF] *Ludi Maniani*. Zie Eumenius *Panegy.* III. cap. 3. n. 2. en Fabricius *d. l.* p. 707. De Franschen willen ze te Augustodonom hebben: Joch Conringius en veel' Geleerden plaatzen ze te Kleef. Vooral heeft Pighius in zyn' *Hercules Prodicus* p. 4. &c. dit kragtig beweerd. Zie Burckhardus *de L. L. fatis* t. II. cap. I. p. 20. De Heer de Francheville zal dit verschil grondig behandeld hebben in zyn onlangs overgegeeven *Discours sur l'origine & les progres, &c. des Lettres & Sciences en Allemagne*, daar ik den Leezer toe verwys; dewyl ik 't nog niet heb.

(51) Suetonius] *Abductos e literario ludo*. *Calig.* 55. Zou dit ook 't School te Kleef: zyn geweest? Uit een' plaats van Kolyn vs. 101. plaatzen andere ze te *Romonburche*.

(52) SCHRYVERS] Zie van Loons *Aloude Historie D. I.* p. 61. b.

(53) CLAUDIUS] Van Loon *d. l.* p. 70. uit een' *Inscriptie* van Scrivatus.

men (54) heeft gezonden om te *studeeren*, en 't is gelooffelyk, (55) dat men om zo groote kosten te spaaren, ook haast gedacht heeft om zelfs in 'teigen land Schöolen aan te leggen Hoe 't zy, dat de *Latynsche* Taal al vroeg in Duitschland bekend is geweest, blykt uit de *Latynsche* Wetten en Brieven van Duitsche Koningen, waar van ik in begin van 't *Drie en dertigste Hoofdstuk* nader spreken zal.

(54) **ROME**] By de intrede van Paus Leo den IIIden in Rome, trokken hem naar 't verhaal van Anastasius (in 't leeven van Leo III. p. 67.) verscheiden' Duitsche *Studenten* te gemoet, waar onder ook *Vriesche*. Zie de *Voorrede* der *Vaderlandsche Historie*, en *D. I. p. 87*. De Heer van Loon *D. II. p. 3*. schynt van meening; dat Karel de Groote deeze School hadt opgerécht; doch uit de woorden van Anastasius begryp ik, dat ze al ouder moet geweest zyn, want Karel en Leo leefden op een' tyd.

(55) **GELOOFFELYK**] Zie van Loon *d. I.* en *Koelers Dissertatie de Scholis Germanorum veterum*.

ACHT

ACHT EN TWINTIGSTE
HOOFDSTUK.

*Invoering van 't Gebruik der Latynsche
Taal in Duitschland, door 't
CHRISTENDOM.*

§ 1.

IK heb in 't voorige *Hoofdstuk* by één gezocht, wat my was voorgekoomen van 't gebruik der *Latynsche* Taal in Duitschland, buiten betrekking tot het Christendom. En 't blykt dus, dat *Conringius*, (1) en andere Geleerden zeer verdwaald zyn, als zy staande willen houden, dat die Taal in Duitschland niet gebruikt is voor de bekeering. Echter beken ik, dat de invoering van 't Christendom, 't voornaamste is geweest, dat gehulpen heeft, om 't *Latyn* staande te houden, en de Duitschers te leeren, die taal te verstaan, te spreken, te schryven, en zelfs te zingen: en 't zal niet onnut zyn hier een' tyd lang by stil te staan.

§ 2.

Zo men redeneeringen voor bewyzen wilde neemen, kon men met *Hieronymus* (2) uit *Matth. XXIV. 14* (vergeleeken met *v. 34.*) besluiten, dat het *Evangelie* in de *gebeele Waereld*, aan *alle Volkeren* (3) en vervolgens ook in Duitschland,

(1) *CONRINGIUS*] *Praefat. in Edit. Tacit. de Mor. Germ. p. 42.* Zie ook *Walchius de Eloq. Lat. Germ. p. 10.*

(2) *HIERONYMUS*] *Homilia LXXVI. p. 798.*

(3) *VOLKEREN*] *ἐν ὅλη τῇ οἰκουμένῃ, πᾶσι τοῖς ἔθνεσι*

land, gepredikt moet geweest zyn, voor de verwoesting van Jerusaleem, en eer 't *geslacht*; het welk ten tyde van den Heere Christus leefde, was *voorbygegaan*. En hier kon men dan 't klare getuigenis van Marcus byvoegen, die, verhaald hebbende, dat Christus aan zyn' leerlingen last gaf om 't *Evangelie in de geheele Waereld* te prediken, zelfs NB. aan alle *Schepsel*, (4) zyn *Evangelie* eindigt met te verzekeren, dat zy ook volgens dien last uitgegaan zynde, *Overal* (5) gepredikt hebben: gelyk ook Paulus (*Rom. I. 8.*) aan de geloovige Romeinen betuigt God te danken, dat hun geloof in de *gansche Waereld* (6) verkondigd word. Doch 't is bekend, dat dergelyke algemeene woorden niet altyd naar den letter verstaan moeten worden, en dat zelfs 't woord *Waereld*, met de bepaaling van *bewoond*, alleen 't *Romeinsch Gebied* betekent, waar onder zekerlyk 't *Overrynsche Germanië* toen, en naderhand, niet behoord heeft: gelyk ook de historie (7) uitwyft, dat het zo niet geschied is.

§. 3.

Nog minder bewys kan men haalen uit de voet-

(4) SCHEPSEL] Dus luidt de last, die Christus aan zyn Leerlingen geeft. Marc. XVI. 15. εἰς τὸν κόσμον, πᾶση τῇ κτίσει.

(5) OVERAL] πανταχοῦ. Marc. XVI. 20. gepredikt was:

(6) WAERELD] ἐν ὅλῳ τῷ κόσμῳ. Zie hier voor §. 3, 4.

(7) HISTORIE] Hesychius schynt ook in de meening geweest te zyn, dat deeze algemeene uitdrukkingen naar den letter verstaan moesten worden. Doch Augustinus *epist.* 80. sprak dit tegen, en vertoonde hem, dat 'er in Afrika nog ontelbaare Volkeren waaren, daar 't *Evangelie* nooit

voetschappen van 't Christendom, die scherpzinnige Schryvers zich verbeeld hebben, in den Noordschen afgodendienst en *Mythologie* te ontdekken, zelfs van geloofsartikelen, die de oudste Christen Oudvaders zelf zeer oppervlakkig behandeld hebben. Op een' plaats van Cæsar, (8) daar gezegd word, dat de Germaanen alleen voor Goden houden, die zy met hun' oogen zien kunnen, enz. de Zon, de Maan, en 't Vuur, bouwt Cluverius (9) een gansch Hoofdstuk, welk Op-schrift is, dat de oude Germaanen den éénigen, waaren, eeuwigen God in Drieëenheid hebben aangebeden: en zekerlyk, zo hy de Edda (10) gekend hadt, zou hy de drie Hoofdgoden (Odin, Thor, en Freia) ook meede in 't spel gebragt hebben: doch als men bedenkt, dat zo wel Sæmundus, als Snorro Christenen zyn geweest, kan men daar uit geen bewys haalen.

§. 4.

Nog verder hebben 't Schedius, Rouillard, en an-

(8) CÆSAR] B. G. VI. 21. Hy maakt van 't Vuur *Vulcanus*, *interpretatione Romana*.

(9) CLUVERIUS] *German. Ant.* I. XXIX. *Priscos Germanos unum, verum, aeternum Deum in Trinitate coluisse sub Solis, Lunæ, atque Ignis nominibus.* Zelfs vindt hy met zyn' geferden Verrekkyker die Leere by alle oude Heidsche Volkeren: en indien een' zo verheeven' Stoffe spelingen lyden kon, zou men in des Mans geeltige en te gelyk geleerde vindingen vermaak scheppen.

(10) EDDA] Zie hier voor *Hoofdstuk VIII. §. vi. p. 166.* en *Hoofdst. IX. §. x. p. 195.* Ik vind niet, dat Cluverius de Edda gekend heeft. En dit is een gebrek van meest alle, die van onze Oudheden geschreeven hebben, datze alles uit de Vreemde oude Schryvers hebben willen haalen, zonder onze eigene Noordsche Gedenkstukken te onderzoeken.

anderen gezocht. In het *Vogellym der Eikenboomen*, 't welk in den grond een heilzaam geneesmiddel is, en waar van Plinius (11) zegt, dat het by de Druïden, als een' *alles geneezend* heiligdom geëerd wierdt, vinden zy de Spruiten, waar van de Profeeten (12) spreken, ja zelfs den naam van Christus (13) Engelyk ik p. 529. n. 36. aangemerkt heb, dat de Romeinen overal, daar zy een beeld vonden, 't welk naar een' hunner Godheden geleek, een' Romeinsche naam daar aan draaiden; evenééns hebben zommige yverige Christen Schryvers op hunne wyze gedaan. Daar zy in de Historie iets vinden, dat naar een Kruis gelykt, denken zy aanstonds op 't Kruis des Zaligmaakers, zonder te denken, dat de afgod Thoro (14) afgebeeld wierdt met een' hamer, die naar een Kruis zweemde. Vinden zy in de Edda, of elders, voetstappen van een' *Doop*, aanstonds neemen zy 't tot hun voordeel, zonder zich te errinneren, dat de Doop of afwasching by de meeste oude Volkeren, zonder eenige gemeenschap van Godsdienst, doorgaans gebruikelyk is geweest.

§. 5.

(11) PLINIUS] XVI. 44. Zie ook XXIV. 4.

(12) PROFETEN] *De spruit des Heeren*. Jes. I. 2. Jerem. XXIII. 5. Zach. III. 8. VI. 12. *de Scheute van den afgebouwen tronk Isat, die uit deszelfs wortelen vrucht zal voortbrengen*. Jes. XI. 1. LIII. 5. 't zaad *Jacobs en Davids*. Jerem. XXXIII. 22. 26.

(13) CHRISTUS] *Omnia Sanans*, noemt het Plinius d. I. Hier in zoekenze 't Griex Woord Πάρυσρον, 't welk Plinius, zeggenze, uit haat tegen de Christenen niet heeft willen gebruiken. Op gelyken grond heeft de Vriesche Meinardus een *Oratie* gehouden, waar in hy 't *Vogellym* tot een Zinnebeeld der *Jurisprudentie* maakt. Zie Keisler *Antiq. Septentr.* p. 316.

(14) THORO] Zie Keisler d. I. p. 356. 357.

In 't kott, 't is de pyne waard te zien, hoe sterk Arnkiël, Bangius, en meer (anders geleerde) Schryvers zich, als een' zekere en ontwyffelbaare zaak, in 't hoofd hebben geprent, dat onze oudste Voorvaderen kennisse van de leerre van Christus hebben gehad. Endewyl zy geen' den alderminsten schyn kunnen bybrengen, door welken weg, en wanneer die kennisse in 't Noorden kan overgebracht geweest zyn; neemen zommige eindelyk den wanhoopigen toevlugt tot een' wonderdaadige Openbaaring door een' goeden Engel; ja zelfs, als het anders niet zyn kan, door een' quaaden (15) Doch Pelloutier (16) heeft reeds de ongegrondheid van dat gevoelen aangetoond, en de Heer Schutze, met alle de goede wille, en met allen den yver, waar mede hy alles, wat tot eer onzer Voorouderen strekken kan, trouw verdedigt, heeft toch de waarheid zo lief gehad, dat hy een byzonder schuttschrift (17) daar teegen heeft uitgegeeven, waar in hy klaar doet zien, dat hun' menschen offerhanden, en andere omstandigheden van hun' ouden Godsdienst dat

(15) **QUAADEN**] De Heer Schutze meldt een' plaats van Bangius *Prisc. Suev. Gott. Eccl. l. VII. cap. 4. Vel per ipsum Deum, vel per angelum bonum, vel per genium aliquem, vel NB. per angelum malum, qui itidem mandata Dei nonnunquam cogitur perferre.*

(16) **PELLOUTIER**] *Histor. des Celtes tom. II. liv. III. chap. I. n. 3. p. 6 & seqq.*

(17) **SCHUTTSCHRIFT**] Ik verwys den Leezer tot die Verhandeling, die my op deeze Stoffe veel licht heeft gegeeven. L. II. 3.

dat gevoelen gantsch omverre werpen. In tegen-
 deel. Alle de Historien zyn vol van de onmen-
 schelyke wreedheden; waar mede de Noordsche
 Volkeren de Christenen vervolgd; mishandeld,
 en Kerken en Kloosters verwoest hebben. En
 wanneer 't Euangelie hen al gepredikt wierdt;
 moet men verbaast staan over de halstarrigheid,
 waar mede zy hun' eere stelden, in een' onver-
 zettelyke aankleeving aan hun' oude afgodische
 plechtigheden, en over den afkeer, die zy toon-
 den voor de smaadelykheid van 't Kruis; schoon
 't ook tot hun' verschooning (18) dient, dat het
 ontuchtig leeven, en de onderlinge tweedracht
 der Christenen hen ergernis moest geeven; behal-
 ven dat zy ook verbitterd moesten worden door
 de Onchristelyke manier, waar op 't Evangelie
 hen aangebragt wierdt, op zyn Spaansch in Ame-
 rica.

§ 6.

Zo men verder geloof wilde slaan aan overle-
 veringen, die in latere tyden splinternieuw ge-
 smeed zyn, zou Sint Thomas 't Evangelie reeds
 zelf in Duitschland gepredikt hebben. Ook
 noemt men (19) Maternus, Valerius, Eucharis,
 enz. als leerlingen en afzendingen van Sint Pe-
 trus, en Marcus, Titus, Lucius, Clemens,
 Crescens, enz. als afzendingen van Sint Paulus.
 En schoon 't belacchelyk zou zyn dit alles voor
 goe-

(18) VERSCHOONING] Zie 't gemelde *Schuttschrift* §. 10.
 p. 89-93.

(19) NOEMT MEN] Zie de Schyvers by Fabricius *Salutaris
 Lux Evangelii*, &c. cap. XIX.

goede mijs aan te neemen, is 't echter gansch niet onmoogelyk, dat het Christen geloof al zeer vroeg in *Germaniën*, en byzonderlyk in *Bataviën* is overgevloogen. Wy hebben *Hoofdst. XXIII. §. vi. p. 477.* gezien, dat de allereerste Keizers, en byzonderlyk Nero, Germaanen, en byzonderlyk *Batavieren*, als lyfwachten aan hun Hof, om, en by zich hebben gehad. Nu weten wy, dat de Heilige Paulus te Rome veel toegang aan 't Hof van Nero hadt, en zelfs met die vrucht, dat de *meeste Heiligen* van 't *Huis des Keizers* (20) waren. Ook zegt hy zelf, dat zyn' banden openbaar waaren geworden in 't *gant sche Richt huis*, (21) de plaats, daar de Lyfwachten, ten minsten de *Officieren*, zich ophielden. 't Is dus zeer waar-schynelyk, dat eenige van deeze *Germaanen* of *Bataviers*, naar huis wedergekeerd zynde, het geloof daar hebben voortgebreid.

§. 7.

En hier zou dan te pas koomen, 't geen gezegd wordt van den ouden steen te Nimwegen met een Graffschrift van een' Romeensch' *Officier*, C. Julius Claudius Pudens, (22) dien men meent den

(20) KEIZERS] *Philipp. iv. 22.*

(21) RICHTHUIS] *Philipp. i. 13. ἐν ἑκείνῳ τῷ Πραιτωρίῳ.*

(22) PUDENS] De Schryver der *Nederlandsche Oudbeden*, zonder naam te Amsterdam in 1700 uitgegeeven, p. 211. en uit hem Dinant *over den Brief aan de Epbefers II. II. p. 495.* geeven het op:

D. M.

C. JULIO CLAU. PUDENTI LUIDONIA VET;
LEG. X. G. P. F. AN. L. ET JUNIO F. EJUS. H. F. C.

Hiervan is ook een *Dissertatie*, die gemeld word in de *Republ.*

den zelfden te zyn met dien *Pudens*, dien Paulus 2 *Tim.* iv. 21. noemt onder de broeders, die Timotheus laten groeten 't Kan zyn, dat hy in zyn Land is wedergekeerd, zo als Hilarius (23) En zo wy deeze giffing aanneemen, moet ik 'er byvoegen, dat *Claudia*, dien Paulus met hem 't zaamen noemt, waarschynelyk zyn' Zuster (24) is geweest, met denzelfden geslachtsnaam. Hoe 't zy, in deeze giffing is nog eenige grond: doch 't geen Suffridus Petrus op 't geloof van Cappidus, ons verhaalt, dat de Vriesche Gezanten, Verritus en Malovix, te Rome bekeerd zyn door Sint Petrus, en verzeld van Sint Ægisthus, weder t'huis gekoomen zyn, verdient niet, dat men 'er op lette.

§. 8.

Zonder ons dus alweeder daar mede op te houden, moet ik alleen nog één woord zeggen van een' plaats van een Oudvader, om dat de aanmerking, die ik 'er op maaken zal, zeer wel past by

blyk der Geleerden van Maart en April 1719. en waar van Fabricius spreekt in zyn *Lux Evangelii* cap. 26. p. 444. doch Smit *de oppido Batavorum*, die in zyn *Vierde Hoofdstuk* de oude gedenktekenen van Nimwegen opreft, meldt 'er niets van. en 't moet dus na 't jaar 1644. eerst ontdekt zyn. Ik heb ook in de jaaren 1714. en 1715. te Nimwegen gewoond, doch 'er niets van gehoord.

(23) HILARIUS] Zie pag. 478. n. 35.

(24) ZUSTER] Anders meenen veele, dat het zyn' Vrouw is geweest, om dat wy by Martialis IV. 13. een' *Claudia Rufina* vinden, die met een' *Pudens* is getrouwd geweest, en die volgens denzelfden Dichter (XI. 53.) blasuwe oogen hadt, en in Brittannië gebooren was. Ook kan men uit den gantschen zin der beide puntdichten besluiten, dat deeze *Pudens* en *Claudia* zeer *Christelyk* 't zaamen leefden.

by 't goen ik *Hoofdst. XXIV.* § XII. enz. gezegd heb ter gelegenheid van 't Stadhouderschap van Varus. Irenæus, (25) Bisschop van Lyons, spreekt duidelyk van Kerken, die in de *Germaniën* gelegen, of gesticht zyn. Nu is 't zeker, (28) dat Irenæus geschreeven heeft voor 't einde der tweede Eeuw: en vervolgens sprak 't, zo als veelen meenden, van zelfs, dat het Christendom reeds in de tweede Eeuw in Duitschland was doorgedrongen. Doch de dwaaling zit weder in 't misverstand (27) van den naam der *Germaniën*, waar door men verstaan moet, niet het groote Overynische Duitschland, 't welk nooit by oude Schryvers in 't meerder getal *de Germaniën* genoemd wordt, maar die twee gewesten, waar van ik in 't *XXIV. Hoofdstuk* gesproken heb, welke op Gallischen grond binnen den Ryn lagen, en (om dat derzelyver bewoonders van *Germaanschen* oir-

(25) IRENÆUS.] *Contra hereses lib. I. cap. X. n. 2. ad ty Germanias id est in Germaniis.* Zie *Hoofdst. X. §. XIII. n. 44. p. 213.*

(26) ZEKER.] Hy noemt Eleutherus Bisschop van Rome, en spreekt van meer zaaken, die zyn' leevenstyd aanwyzten. Zie Koelerus de *Germaniis Christianis cap. 2.*

(27) MISVERSTAND.] Toen ik het *Xde Hoofdstuk* schreef, (Zie §. XIII. n. 44. p. 213.) wist ik dit nog niet, en was gansch op den doolweg. Dus moeten daar de woorden (*verdeelende, gelyk wy nog beden doen, Duitschland in Hoogen en Neder Duitschland*) uitgeschrapt, en *pro non scriptis* gehouden worden. De Heer Wagenaar heeft dit naar zyn' gewoonte met veel netheid onderscheiden, *Vaderl. Hist. IV. II. p. 339.* Zie ook Cellarius *Diff. de initiis cultioris Germaniæ. §. 27. p. 593.* Men ziet dus, dat ik de les van Pomponius (p. 2. n. 1.) naar den letter oeffen, en schoon ik wezentlyk reeds een' voet in 't graf heb, echter my niet schaam nog te leeren, en myn' dwaalingen openhartig te bekennen.

oorsprong waaren) den naam droegen van *Duc Germania, superior & inferior*. en naderhand *prima & secunda*, alwaar zekerlyk het Christen geloof veel eerder, dan in 't *Overrynsche Germanië* bekend is geweest. En in den zelfden zin moet men dan ook de plaatzen van andere Oudvaders opvatten, byzonderlyk van Tertullianus, den tydgenoot van Irenæus, van Theodoretus, enz.

§. 9.

't Is waar, dat 'er een Maternus, en Macrinus, als Bisschop en Diaken van Keulen, op 't *Concilie* van Arles zyn geweest. Doch dit was byna twee eeuwen laater, ten tyde van Constantinus, en Keulen behoort ook al weder niet onder 't eigentlyk *Overrynsche Germanië*. De brief van Hilarius in 359 aan de Bisschoppen van de *Germaniën* raakt ook al weder deeze Gallische binnen den Ryn. En 't geen men verder uit Hieronymus en Prudentius bybrengt, raakt de Gothen. Immers dat de Gothen den Christelyken Godsdienst al vroeg onder, ja mogelyk voor Constantinus aangenomen hebben, blykt daar uit, dat wy reeds op 't *Concilie* van Niceën een' ondertekening van een' Gothisch' Bisschop, Theophilus, vinden. De Burgundiërs (28) hebben ook al in 't begin der vyfde eeuw, toen ze in Gallië vielen, zich daar laten doopen. En de Vandalen zyn ook al Christens, en byzonderlyk Arriaansch (29) geweest, eer ze in 't midden der voornoemde

(28) BURGUNDIERS.] Socrates VII. 30.

(29) ARRIAANSCH.] Immers Marcianus zondt aan Genferik den Arriaanschen Bisschop Bleda. Zie Priscus p. 73.

de Eeuw over den Ryn kwamen. En dus hier door 't Latyn geleerd hebbende, moet men zich niet verwonderen, dat Genferik den Biffchop Bleda, en den Paus Leo verftondt: dat Gilimer, (naar 't verhaal van Procopius) door Bellifarius in triomf gevoerd wordende, uitriep, *o Vanitas Vanitatum!* (30) dat Amalafonthe Latyn en Griex fprak, enz. Doch wy fpreeken hier van 't *Binnen-Duitfchland* tuffchen den Ryn en den Donau.

§. 10.

Om dan by ons beftek van 't *Wefter Overyn-fche Duitfchland* te blyven: 't is zeer geloofbaar, dat ook daar al zeer vroeg het Chriftendom (al was 't maar door gevangenen in den Oorlog, of vluchtelingen onder de vervolgingen) kan door-gedrongen geweest zyn. Reeds in de tweede Eeuw vinden wy de bekende historie van het *Thebaanfche Legioën*: en als wy 't fchuim van die historie al afscheppen, blyft 'er toch (31) een bewys, dat in 't leger van Marcus Aurelius in *Duitfchland* een deel Chriftenen waaren. De Martelaarsboeken noemen een' *Gerfon* op 't jaar 318, *Narciffus* onder Diocletianus, *Vigilius* op 't jaar 400, *Severinus* op 482, *Columbanus* op 615, *Gal-lus* op 640, *Rubert* op 628, *Kilianus* op 689, twee *Ewalden* op 603, *Suidbertus* op 717, enz. 't Is wel waar, dat de Martelaarsboeken vol plompe

(30) VANITATUM.] In Eftotiland fprak de Koning ook Latyn, zo men Zenus wil gelooven in den brief, aangehaald p. 199. n. 2.

(31) TOCH.] Zie. Hoofd. XIV. §. xi. n. 63. en voeg 'er by Cellarius *Diff.* xiv. *De primo principe Chriftiano.* §. 18. p. 318.

plompe verdichtfels zyn. Doch ook alles voor leugens te verklaaren, zou te streng weezen, en ten minsten blykt uit het léeven van Bonifacius, en uit de brieven van de Pauzen Gregorius I of Zacharias aan de Saxen, (32) dat in Westphalen, voor Karel den Grooten, 't Christendom reeds bekend was. In allen gevalle, kan 't ook zyn, dat het in de drie eerste, Eeuwen en vooral onder Constantinus een' gewenschten voortgang heeft gemaakt, dog in de volgende tyden door de invallen en verwoestingen der Allemannen, Wenden, enz. uitgedelgd is geweest.

§. II.

7 Doch hoe 't ook zy, de eer van de rechte invoering van 't Christendom in Duitschland behoort aan Bonifacius en Karel den Grooten. 't Verhaal daarvan is in ontelbaare boeken (33) breed te vinden: en ik zal tot myn oogmerk alleen aanmerken, dat het Christendom tot de invoering der *Latynsche* (34) taal in Duitschland veel heeft toegebracht. Ik zal my niet ophouden met de Pelgrimaadjen en andere reizen naar Rome by den aangroei van 't bygeloof, die de kennis (35) der *Latynsche* taal verder hebben uitgebreid:

(32) SAXEN.] Zie Fabricius *d. l. p. 419.*

(33) BOEKEN.] Zie een gansch Magazyn vol, by Fabricius *d. l. p. 423. enz.*

(34) LATYNSCHE.] Hierom wordt de Roomsche Kerk *Latina lingua* genoemd. *Cunctis Latina lingua Monasteriis*, vindt men in een *Diploma* van Paus Stephanus IX. In *Bulario Cluniac: p. 15.* Zie de *Præfatis* van du Cange. §. 37

(35) KENNISSE.] Wanneer de Deensche Koning Christiaan I. in 't jaar 1474. te Rome quam, verwondetde zich de

breid: doch twee zaaken verdienen onze opmerking. 1. Dat de Kerkdienst in 't *Latyn* geschiedde. 2. Dat de Bybel in 't *Latyn* was.

§. 12.

Dat in Vrankryk de *Latynsche* taal in den Kerkdienst gebruikt wierdt, verdient weinig verwondering. Gallië was een' *Romeinsche* Provincie, en wy hebben (*Hoofdst. VII. §. XIII en XVI. n. 35. p. 148—151*) gezien, dat het goede *Latyn* daar de Hoftaal, en 't *Romanum rusticum* de gemeene taal was. Doch in Duitschland, daar 't *Latyn* nog weinig opgang hadt gemaakt, vindt dit veel zwaarigheid, en de Pauzen waren in 't begin gedwongen daar in door de vingeren te zien: en 't heette dan, dat men de Kinderen *melk* moest geeven. En gelyk Gregorius de Groote reeds in 't einde der zesde Eeuw op dien voet aan de nieuwbekeerde Engelschen veel vryheid hadt vergund, vindt men op 't jaar 884 (36), dat Paus Joannes VIII. op ernst-

fti.

de Paus, dat hy geen *Latyn* kon. In de Holsteinsche Kronyk van Petersen p. 123. is dit zeer natuurlyk uitgedrukt: *Wie der Papst merkte, das er (der König) kein Latyn kōnte, verwunderte er sich sehr, das Jo ein grosser gewaltiger Herr nicht studiret hätte.*

(36) 884.] Inchoffer *Historia S. Latinitatis. lib. V. c. ix. p. 251.* uit Genebrandus, Cromerus, Baronius, enz.: 't is opmerkelyk, dat de Paus toen noch van gevoelen was, dat dit geen *quaad* aan 't geloof kon doen, met byvoeging, dat die zelfde God, die de drie voornaame taalen, de Hebreuwische, de Griexse en Latynsche hadt gemaakt, ook alle andere taalen tot zyn' Eere geschapen hadt. *Nec sane fidei vel doctrinae obstat, siue Missas in eadem Slavonica lingua canere, siue Sacrum Evangelium, vel lectiones divinas, novi &*

N n 3

vs.

stige begeerte van Szentus, een' Prins van Moraviën, aan de Slavoniërs wel gebiedt het Evangelie, en de *Missen* eerst in 't *Latyn* te leezen, doch met toelaating, dat het ook daar na geleezen wierdt, overgezet in 't Slavonisch, *ten dienste van 't Volk, dat geen Latyn verstondt.*

§. 13.

Doch met de aangroeiende heerschezucht (37) der Pauzen trokken zy ook die *melk* op, en in 't jaar 1073. moet die vryheid reeds vervallen zyn geweest, dewyl ik vind, dat Vratislaus II. (de eerste Vorst van Bohemen, die den titel van Koning gedragen heeft,) aan den Paus Gregorius VII, (38) zo ras die aan de Regeering quam, daar toe een verzoek deedt. Doch de strenge Paus sloeg 't plat af: en 't is bekend, dat dit verbod naderhand by 't *Concilie* van Trente (39) tot een' vaste Kerkgrondwet is gemaakt. Echter hadt men 'er in 't eerst nog een verzachtpleister opgelegd, naamelyk, een' aanbeveeling aan de Priesters, om aan 't Volk somtyds

veteris Testamenti, bene translatae & interpretatae, legere, &c. quoniam, qui fecit tres linguas principales, Hebraeam, Graecam & Latinam, ipse creavit & alias omnes ad laudem & gloriam suam. Ik vind deezø plaats waardig, om hier uit te schryven om dat men in volgende tyden, dit gansch anders begreepen heeft.

(37) HEERSCHZUCHT] Hier van nader in 't werkje, 't welk ik § 425. beloofd heb, en waar van reeds twee derdedeelen afgemaakt leggen.

(38) GREGORIUS VII.] 't Is dezelfde, die den Priesteren 't Huwelyk verboodt.

(39) TRENTÉ] *Seff. VI. c. 8.*

tyds iets van de geheimenissen uit te leggen, doch naderhand vreezende, dat deeze toegeevenheid, als een fouterkentenis, mogt opgenoomen worden, quam 'er eindelyk (40) 't hooge wóord uit: *Zo iemand zegt, dat de Misse alleen in de gemeene taal moet geschieden, die zy vervloekt.* En dit is niet alleen in de Roomsche Kerk tot heden toe zo gebleeven. Maar zelfs na de Hervorming is Luther (41) in 't begin genegen geweest om veel' *Latynsche* Kerkspreuken en verscheidene *Latynsche*, of met *Latyn* doormengde Kerkgezangen te behouden. Na zyn' dood zyn ze echter meerendeels allengskens uit het gebruik geraakt: doch in de voornaamste Steden, en byzonderlyk by die het *Interim* van 1548, hebben aangenoomen, (by voorbeeld te Neurenberg,) vindt men 'er nog voetstappen (42) van.

§. 14.

Dus verre van den *Latynschen* Kerkdienst. Ik ga nu over tot den *Latynschen* Bybel. Gelyk Ptolomeus Philadelphus uit enkele liefhebberij het *Oude Testament* ruim twee honderd jaaren voor des Heilands geboorte in 't Griex heeft laa-

(40) EINDELYK] *Seff. XXII. c. 9. Can. 9. De Sacrif. Miss.*

(41) LUTHER] Men kan dit meede rekenen onder de nestels en borduurzels, die de bezadigde Martyn, zo als Doctor Swift (*Conte du Tonneau Seff. VI. p. 167. enz.*) hem afschildert, op 't eenvoudige Vaderlyke Kleed zitten liet.

(42) VOETSTAPPEN] Hier te Hamburg gebruikt men nog op de Hooge Feeften het *Dominus Vobiscum*. De Gezangen, *In dulci jubilo* en *Puer natus in Betlehem* (die men nog niet lang geleeden op 't Kersfeest pleeg te zingen) staan ook nog in 't *Hamburgsche* Gezangboek, n. 75. en 79. p. 66. 67.

laaten overzetten, is 't ook niet onmogelyk (43), dat een of meer Romeinen, wanneer naderhand Egipten onder de Romeinsche geweldige bescherming raakte) daar van geheel of gedeeltelyk een' *Latynsche* vertaaling hebben gemaakt. En met nog meer zekerheid kan men vaststellen, dat, wanneer 't Christendom te Rome gekoomen is, het ook niet lang geduurd heeft, of men heeft mede een' *Latynsche* Overzetting van 't *Nieuwe Testament* noodig gehad. Daar is ook in de daad een' *oude* Overzetting van beide de *Testamenten* geweest, die men de *Italiaansche* noemt, die niet van één' hand, en ook (zo veel 't *Oude* betreft) niet naar 't Hebreuws, maar naar 't Griex der Zeeventig Overzetters, met alle der zelve fouten gevolgd is. Zelfs blykt uit plaatzen van Augustinus en Hieronymus, dat 'er nog *oneindige* andere *Latynsche* Overzettingen al vroeg geweest zyn, die de Oudvaders gebruikt hebben. Dewyl nu dezelve alle zeer gebrekkelyk waaren, liet Hieronymus (die 't Hebreuwsch naar maate van dien tyd vry wel verstonde) in 't jaar 385, enz. zich bewegen (44) om een' *Nieuwe* te maaken, die 't zaamen met de *Oude* lang stand hieldt.

§. 15.

(43) NIET ONMOGELYK] Dit schynt ook 't gevoelen van If. Vossius geweest te zyn, als hy de *Oraculis Sibyll. c. 13.* de Oude Italiaansche Overzetting Ouder, dan den tyd der *Apостолен* stelt.

(44) BEWEEGEN] Onder de gene, die hem daar toe aanspoorden, waaren ook de Gothische Sunias en Fretilas, van welke ik p. 221. n. 69. gesproken heb. Ik heb daar aangemerkt, dat de Geleerde Simon daar twee *Dames* van maakt. Nu vind ik, dat Carpsovius in zyn' *Critica Sacra Veteris Testamenti* p. 669 hem daar in gevolgt heeft: *de diffinitionum femininarum Paula & Eustochii, Suma, & Fretila.*

Uit deeze twee is met den tyd, en zonder dat men weet, onder wiens bestiering of bevel, een' andere Overzetting t'zaamgeflanst, die men de *Vulgata* noemt. Men kan dus niet zeggen, dat deeze *Vulgata* eigentlyk volkoomen van Hieronymus is. Men vindt wel, dat ze op veel' plaazen, de verbeteringen van Hieronimus aanneemt, doch men vindt ook, dat ze op andere plaatzen, en zelfs, daar hy in 't geheel een' byzondere (45) vertaaling heeft; toch de *Oude* Overzetting blyft volgen. Ook heeft men naderhand deeze *Vulgata* gansch niet voor volkoomen goed erkend. Op last van Karel den Grootten in 't jaar 802. heeft Alcuinus ze overgezien. Lanfrancus heeft het nog nader gedaan in 1089, en Stephanus in de twaalfde Eeuw, om niet te spreken van oneindige byzondere *Correctoria*. Zelfs heeft Isidorus Clarius in 1542. (NB met goedkeuring van Paus Paulus III.) te Venetiën een' nieuwe uitgave daar van in 't licht gebragt, waar in hy zegt acht duizend fouten verbeterd te hebben. 't Is waar, dat die Uitgave ook daarom naderhand op de Trentsche Lyft van *verbooden boeken* is gesteld. Echter hadt dat *Concilie* (in 1546.) zelf verstaan, dat de *Vulgata* verbetering noodig hadt, gelyk ook Sixtus V. in 1590 een' verbeterde Overzetting heeft laaten maaken, met straf des Bans, voor die 'er 't minste

(45) BYZONDERE] By voorbeeld, Gen. III, 15. daar Hieronymus den *Kop* zet, in plaats der *versenen*, houdt toch de *Vulgata*, *insidiaberis calcaneo ejus*.

minste stukje in mogt willen veranderen. Zyn' dood verhinderde de uitgave, en drie zyner navolgers sturven schielyk. Dus heeft Clemens VIII. ze eerst in 1592. laten drukken, en de gedreigde Ban van Sixtus heeft niet belet, dat deeze Paus ze nog nader door Bellarminus heeft laten overzien, en op veel' plaatzen verbeteren.

§ 16.

Dit is in 't kort de Historie van de *Vulgata*: doch niettegenstaande alle die verbeteringen, en schoon alle bezadigde, zelfs *Protestant/sche* (47) Geleerden, voor de *Vulgata* (als met goede trouw en oordeel gemaakt) *hoogachtting* betuigen, zullen toch de Roomsgezinden zelf bekennen, dat ze nog tegenwoordig krielt, niet alleen van Schryffouten, mislagen in jaargetallen, of eigen' naamen, byvoegzels en uitlaatingen, maar zelfs van zulke fouten, die vlak tegen den zin stryden (48). Zo dus deeze zo dikwils verbeter-

(46) IN 'T KORT] Zie ze breeder by Carpsovius *Critica Sacra* P. II. cap. vi.

(47) PROTESTANTSCH] L. de Dieu *Præf.* voor zyn', *Animadversiones in IV. Evangelia (bona fides & judicium)* Grotius in *præf. Annot. in V. T. (vulgatum Interpretem se plurimi fecisse.*

(48) STRYDEN] Voor neen, ja, en omgekeerd. By voorbeeld: Gen. VIII. 7. van de rava, die heen en wederging, stelt de *Vulgata*: by ging uit, en quam niet weder. Gen. XLIX. 24. voor, de armen zyner banden zyn versterkt geworden, stelt hy, verflapt. Num. XXIV. 3. en 13. voor den Man, dien de oogen geopend zyn, stelt hy, geslooten. Diergebyke mislagen zyn 'er oneindige. Zie Carpsovius *Critica Sacra* p. 376. die deeze gansche stoffe verhandelt, en de fou-

terde *Latynsche* Vertaaling, echter nog tegenwoordig zo gebrekkelyk is gebleeven, kan men oordeelen, hoe ze geweest is, toen 't Christendom in Duitschland wierdt ingevoerd.

§. 17.

Des niettegenstaande, hebben echter de Pauzen daar zeer op blyven staan, dat men 't Evangelie, en zo veel te meer den ganschen Bybel, in 't *Latyn* moest houden. In 't begin (zo als wy § XII. gezien hebben,) vergunden zy aan de Slavoniërs en anderen wel eenige vryheid (49) in den Kerkdienst, doch 't *Evangelie* moest in 't *Latyn* geleezen worden. Op dat punt is 't Hof van Rome altyd onverzettelyk gebleeven. Nog laastelyk heeft het *Concilie* van Trente (50) het leezen en verkoopen van Bybels in de Gemeene taal (zonder uitdrukkelyk verlof der Prelaaten) verboden, op straffe van *geen' vergiffenis van zonden te moogen verkrygen*. En niet alleen hebben verscheiden' Roomsche Godgeleerden (voor al na de Hervorming) al hun vernuft en geleerdheid uitgeput; om (op hun' wyze) te toonen, wat verwarringen *zulk onbescheiden en doorgaans leezen* van de H. Schriftuur in de Kerke ver-

fouten (*καρρομάτια*) zeer geleerd verdeelt in *Antigrapha*, *Aritmetica*, *Pleonastica*, *Elliptica*, *Grabbica*, *Onomastica* en *Mixta*. Ik schryf 't met *Latynsche* letters, 't Staat anders al te geleerd.

(49) VRYHEID] Zie de voorgaande §. XII. Cyrillus in 't jaar 880 verkreeg 't voor den Kerkdienst, doch niet voor 't *Evangelie*.

(50) TRENTEN] In den vierden Regel van den *Index der verboden boeken*.

veroorzaakt hadt (51), maar zelfs hebben de Vorsten de zwakheid gehad, van dit verbod door onmenschelyke Plakkaaten te bevestigen, en hoe veel' eerlyke Christenen zyn met een' Bybel of *Nieuw Testament* aan den hals godloos verbrand!

§. 18.

Van alle de kunstgreepen, die Doctor Swift (52) zo geestig aan Mylord Pieter toeschryft, was een' der geweldigste en ruuwste, dat hy voor zyn' Broeders het Vaderlyke *Testament* op sloot in een' yzere kist, die uit Griekenland of Italië was gekoomen. Dus is 't ook waar, dat van alle de Nieuwigheden, die 't Hof van Rome in den Godsdienst heeft ingevoerd, byns geene is, die platter strydt tegens 't grond-oogmerk van 't *Evangelie*, welks naam zelf medebrengh, dat het aan een' ieder moet *verkondigd* worden. Dat de Grieken en Romeinen in hun' Godsdienst Geheime (53) Plechtigheden hadden, en zelfs, dat de laatste hunne zo genoemde Sibyllynsche boeken in een' kist slooten, zonder dat iemand ze mogt inzien, dan de twee,

(51) HADT] Zie de Leuvenfche *Approbatie* op de twee Boeken van Dr. Harwey, genoemd, *Redelyke geboorzaamheid der Katoelike Nederlanders in 't leezen der H. Schriftuur in gemeene taal*. (hy wil zeggen *niet leezen*) welke boeken myn geëerde Vader destig wederlegd heeft in zyn *Vervolg op zyn' Getuigenis der waarheid*.

(52) SWIFT] *Cento du Tomeau*, (Franfche Vertaaling p. 201, en 145.

(53) GENRIME] *Mysteria Sacra, Seclufa, Opertanea*. Zie Festus, en de Schryvers over de Griexe en Romeinſche *Antiquiteiten*.

twee, en naderhand de tien, of vyftien (54) *Ge-*
commiteerden der Regeering, en dan nog niet,
dan op uitdrukkelyken laft van den Raad, is
natuurlyk, dewyl dat alles guichelfpel was, en
de boeken, (waar uit men 't Volk voorpratte;
wat men wilde,) moogelyk nooit in de waereld
zyn geweest. Doch is dit een exempel, om
zich op te beroepen (55) met betrekking tot de
Heilige Schriften?

§. 19.

In de *Oude Kerk*, verre van Gods bevelen
voor 't gemeene Volk bedekt te houden, wier-
den ze *aan den ganschen* (56) *Huize Israëls bekend*
gemaakt, en NB. *duidelyk* (57) *op tafelen ge-*
schreeven, op dat daar in *lyu lezen*, die voorby
loopt, zonder onderscheid van perfoonen. Het
Nieuwe Testament (58) is vol van aanmaningen
tot

(54) **VYFTIEN]** *Duumviri, Decemviri, Quindecimviri.* De
zaak is bekend.

(55) **BEROEPEN]** Nogtans doen dit *Pauzelyke Schryvers.*
Zie by voorbeeld den *Jesuit Inchoffer Hist. S. Lat. p. 261.*
De woorden uit *Cicero's Oratio pro domo sua* vind ik niet,
zo als hy ze bybrengt, doch de zin komt op 't zelfde uit.

(56) **GANSCHEN]** *Ezech. XLIII. 10*

(57) **DUIDELYK]** *Habak. II. 2.* En dus wordt ook *de*
menschen griffie van *Jes. VIII. 1.* door onze *kandtekensars*
zeer wel uitgelegd door *een Schrift, dat ieder een lezen kan.*
Van *Caligula* wordt, als een *Tiranny*, aangetekend, dat hy
de wetten liet ten toon stellen op een' enge plaats, met
zeer kleene letteren. *Suetonius Calig. 41.* en van *Domitla-*
nus, dat hy ze bedekt hieldt. *Tacitus Ann. XIII. 51.* In
myn' *Rechtsgeleerde Uitspanningen D. II. p. 19.* en 141. heb
ik dit breeder verhandeld.

(58) **TESTAMENT]** Zie by voorbeeld *Jesn. v. 39. Rom.*
xv. 4.

tot het *lezen en onderzoeken der Schriften*, als *gefabriceven tot onze leering en vertroosting*. 't Zyn alleen de *Handen en Zwynen*, die hier van worden uitgesloten (59): doch anders, verte van 't minste onderscheid te maaken van Edel-boven Oudel; Ryk boven Arm; Ouders boven Kinderen; Geleent boven Ongeleerd; zeggen Christus en de Apostelen duidelyk, dat het woord der Zaligheid *gezonden en geopenbaard* wordt aan de *Kinderkens* (60), en verder aan *niet veele wyzen, niet veele edelen* (61), ja zelfs in tegendeel, dat God het voor de *Wyzen en Verstandigen verborgan* heeft, en 't *dwaze, 't zwakke, 't onedele, en verachte der Waereld* heeft *uitverkooren* (62). Timotheus wordt geprezen, dat hy van jong af (63) de H. Schriften geweeten hadt. En schoon die van Bernè, den Apoffel Paulus zelf (64) by zich hadden; die met hen *breedvoerig uit de Schriften handelde*, worden zy toch *edel* genoemd, om dat zy de *Schriften zelve dagelyx onderzochten, of deere dingen alzo waaren*. Verder leert de Kerkenhistorie, dat de eerste Christenen de H. Schriften in de gebrukelyke taal in hun Vergaderingen dagelyx gelezen hebben: en by de Oudvaders vindt men op elk

blad

(59) UITGESLOOTEN] *Matth. vii. 6.*

(60) KINDERKENS] *Matth. xi. 25. Hand. xiii. 26. en voor- al i Joan. ii. 12. 13. Ik schryf u, kinderkens, Jongelingen. (τενια, νεανιστοι- παιδια) Verbindert haar niet tot my te koomen, zegt de heere Christus zelf, Matth. xix. 14. Mark. x. 14. Luk. xviii. 16.*

(61) EDELEN] *i Corinth. i. 27.*

(62) UITVERKOOREN] *i Corinth. i. 27.*

(63) VAN JONGS AF] *2 Tim. iii. 15.*

(64) ZELF] *Zie Hand. xvii. 2. en 11.*

blad sterke aanradingen; om zich te voorzien van den Bybel, ten minsten van 't *Nieuwe Testament*, als 't *voedzel des geestes*, de *spys der zielen*, enz. en 't zelve tot een' dagelyken en geduurigen *Leermeeſter* te houden.

S. 10.

Omtrent het gebruik van *vreemde taalen*, in de Gemeente, leggen byzonderlyk de woorden van Paulus (65) klaar, dat de Spreeker is als een, die in de lucht spreekt: dat hy voor den hoorder, en de hoorder voor hem *barbaariſch* is: dat het beter is vyf verſtaanlyke woorden te ſpreken, dan tien ditzend in een' *vreemde taale*. Zelfs barſt hy uit: (en wat kan men kragtiger zeggen!) *ze enige ongeleerde of ongeloovige inquamen, zouden zy niet zeggen, dat gy uitzinnig waart?* Wat mag dan toch de reden zyn, dat het Hof van Rome (66)

te-

(65) PAULUS] I Cor. XIV. byzonderlyk vs. 9. 11. 14.

(66) ROME] Ik zeg 't Hof van Rome: want men kan niet volkoomen zeggen, dat dit punt, (rakende 't verbod van 't leezen des Bybels in de gemeene taal, en 't groote voorrecht der *Vulgata*) een recht grondartikel van 't zo genoemde *Roomſe Katbolyk geloof* is. Op geen *Concilie* is dit ooit, myns weetens, beſlooten, en dat van Trente is by die Roomſchen, die tegen de Pauselyke *Monarchie* zyn, nooit aangenoomen. Zelfs hebben Arnauld en moogelyk meer andere *Doctoren* der Fransche Sorbonne tegen dat verbod ſterk geſchreeven. Wat verder de *Vulgata* in 't byzonder betreft, in 't *Concilie* van Trente zelfs (*Seſſ* IV. *can.* 2.) is alleen verſtaan, dat ze in opentlyke leſſen, en preeken enz. voor *Authenticq* zal gehouden worden: doch dezelfde *Goddelyke Ingeving* (waar van ik in 't volgend *Hoofdstuk* ſpreken zal) hebben de *Pausgezinden* daar niet kunnen doordringen. Zie Scarpus *Hiſt. Conc. Trident. lib.* II. p. 254. Pallavicin. *lib.* VI. *Cap.* II. en uit hen Carſovius *d. l.* p. 693.

tegen zo klaar: een' Leere van Christus en de Apostelen, tegen de aloude Kerkgewoonte, tegen de lessen der Oudvaderen, enz. en zelfs tegen alle natuurlyke reden (67) zo hard is blyven staan, om niet alleen de vertaaling der H Schrift in de gemeene taal te verbieden, maar dan nog de *Latynsche*, van welkers gebrekkelykheid men zo zeer overtuigd was, in Landen, daar 't Volk ze niet verstondt, met geweld door te dringen? De beantwoording deezer Vraage, die dit *Hoofdstuk* te lang zou maaken, zal ik vervatten in een volgend. Ook is deze Stoffe gansch niet vreemd van myn hoofdoogmerk, dewyl ze klaar een' der voornaamste beweegredenen zal aantoonen, waar door de kennisse van het *Latyn* zo zeer is aangequeekt in Landen, daar de *Lingua Romana Rustica* weinig of niet bekend was.

(67) REDEN] Mag men een kind beletten zyn' Vaders Testament te leezen? Mag men brieven onderscheppen, en voor al van een' Koning aan zyn' onderdaanen?

NEGEN EN TWINTIGSTE HOOFDSTUK.

BYZONDERE (*) *aanmerkingen, op de in-
voering der Latynsche taal in DUISCH-
LAND door het CHRISTENDOM.*

§. I.

DE vertoonredenen, die de *Pausgezinden* gemeenlyk geeven, waarom de Bybel in 't *Latyn* moet blyven, en niet in de gemeene taal gelezen worden, beantwoorden zich zelve, of bewyzen te veel. *Dat het van Goddelyke dingen eerbiediger is te gelooven, dan te weten*, (schoon 't een' Heidensche spreuk is van Tacitus) (1) past op *verborgene dingen*, die God ons niet heeft willen openbaaren, doch geenszins op een *Woord*, het welk hy uitdrukkelek zelf gelast heeft, dat aan zyn' Gemeente moest *verkondigd* worden tot haar' *Zaligheid*. En wat de Schriftuurplaatzen betreft, die men hier toe met geweld draaien wil, al waarenze hier toepasselyk, bewyzen ze vlak het tegendeel. Het *verzegelde boek* van Jesaias (2) hier toe

(*) **BYZONDERE**] Ik heb deeze aanmerkingen in een byzonder *Hoofdstuk* gebragt, om dat het een' uitweiding is, die langer is uitgedyd, dan ik dacht. Echter vlei ik my, dat men 'er 't een en ander in vinden zal, dat voor veele Leezers nieuw zal zyn. En zelfs zou 'er hier en daar wat te lacchen vallen. zo 't geen' verontwaardiging verdiende, dat men in zo ernstige zaaken de geleerdheid zo schandelyk misbruikt.

(1) TACITUS] *M. G.* 34. Zie 't voorgaande *Hoofdstuk* §. XVIII.

(2) JESAIAS] XXIX. 10, 11.

O O

toe te wringen , is een groot gebrek van oordeel , dewyl dat duidelyk wordt opgegeeven , als een' straffe van God , die een' *Geest van diepen slaap* op Israëel uitgegooten , en *bun' oogen toegeflooten* hadt , met deeze aanmerkelyke byvoeging , dat *hy kun' Profeeten , bun Hoofden , bun' zienders verblind badt*. En nog minder past hier het *boek* , daar de Openbaaring (v. 3.) van spreekt: dewyl 'er bygevoegd wordt , dat *Joannesweende , en dat de Leeuw uit den stamme Juda overwonnen beeft , om het te openen*. 't Blykt dus , dat die redenen , (die alleen , zo als men zegt , *Per la Predica* , voorgewend worden) de rechte niet zyn , Neen! men moet andere geheime beweeggronden in de *Staatkunde* zoeken , en Geleerde lieden (3) hebben dit reeds aangemerkt.

§. 2.

In 't zesde *Hoofdstuk* §. xx. p. 125. heb ik aangehaald , hoe een voornaame Staatregel der oude Romeinen , ter uitbreiding en bevestiging van hun gebied , was , dat zy hun' taal overal poogden in te voeren , niet alleen by alle , die onder hun' Heerschappy stonden , maar ook by bondgenooten onder schyn van vriendschap. (4) Ook was
naar

(3) LIEDEN] Onder anderen is 'er een' *Dissertatie* over deeze Stoffe van Overkampff; *De ratione status Curiae Romanae circa usum Linguae Latinae in sacris*, etz. Jenæ 1732. 8. die ik niet heb kunnen krygen: doch waar in ik onderstel , dat dit alles grondig behandeld zal zyn. Echter schrikte my dit niet af om myn' gedachten daar over eenvoudig te zeggen.

(4) VRIENDSCHAP] *Operam datam esse*, zegt Augustinus de

haar hun' hoogmoedige inbeelding Rome (5) door de Goddelyke voorzienigheid uitgekooren, om de Moeder van de Waereld te zyn, de verstrooide Ryken t'zaamen te vergaderen, derzelver zeden te leenigen, en de verschillende en woeste taalen van zo veel Volkeren, door een' gemeene taal tot t'zaamspraak te brengen, en in 't kort, Rome moest dus het Vaderland worden van alle Volkeren in de gansche Waereld.

§. 3.

Deezen zelfden Staatregel, dien de oude Romeinen met vrucht gebruikt hadden in 't Waereldlyke, hebben de Roomsche Bisschoppen gevolgd, ter uitbreiding en bevestiging van hun' Heerschappy in 't Geestelyke: en zie daar de waare reden van derzelver oplettenheid op de behouding der *Latynsche* taal: een' oplettenheid, die voor hen te noodzaakelyker was, om dat, zo ras Constantinus den Ryxzetel in Griekenland hadt overgebragt, aanstonds een' jaloezy van rang oprees tusschen den Bisschop van Constantinopolen, en dien van Rome. Die van Rome waakte dus al vroeg

de Civitate Dei IX. 7. ut imperiosa civitas non solum jugum, verum etiam Linguam domitis gentibus per-speciem societatis imponeret. Wy hebben *Hoofdstk. xxiv. §. iv. p. 483.* gezien, dat *Domita gens* by de Romeinsche Schryvers niet altyd betekent, onder de Heerschappy gebragt. 't Wil alleen zeggen, dat een Volk ontzag voor de Romeinen heeft gekreegen, en den lust verlooren, om ze eerst aan te tasten, zo als de Germaanen van ouds deden.

(5) *ROM.* 't Zyn de kragtige woorden van Plinius *N. C. III. 5.* die ik reeds in 't voorige *Hoofdstuk §. vl. n. 33.* heb bygebragt.

vroeg om zelfs op de *Griexe Concilien* (6) zyn' brieven niet, dan in 't *Latyn* te zenden, en men vindt reeds in 't jaar 431. op 't *Concilie* van Ephese, dat, wanneer eenige Kerkleden, die 't *Latyn* niet verstonden, een Griexe vertaaling van een' brief van Celestinus vroegen, dezelve op sterk verzoek gegeven wierdt, doch met byvoeging, dat het een' *oude gewoonte* was, dat de Roomsche Bisschop in 't *Latyn* schreef. Dus spraken ook deszelfs afgezondenen niet, dan *Latyn*. Zelfs in 't jaar 451. op 't *Concilie* van Chalcedon vindt men een' afgezant van Leo den Grooten (Julianus, die, schoon hy zelf een Griek was, echter om *deedheid der Roomsche Kerk te bebouden* (zegt Baronijs) *Latyn* sprak, en een' ander' gebruikte, om 't in 't Griex uit te leggen. Ook zyn 'er verscheiden' exempelen van Pauzelyke Gezanten, die te Constantinopolen in de Kerk van St. Sophië, in 't byweezen van den Keizer en Patriarch en van de Leden der Kerkvergadering, in 't *Latyn* gepredikt hebben.

§. 4.

Na de scheuring der Kerke in *Griexe* en *Latynsche*, kan men begrypen, dat die oplettendheid
nog

(6) **CONCILIEN**] Ook in byzondere gevallen. Gregorius de Groote bekeef een' Constantinopelsche *Dame*, dat ze hem in 't *Griex* hadt geschreeven, en niet in 't *Latyn*. Zelfs weigerde hy aan Narses zyn verzoek om aan eenige Griexe Heeren en Vrouwen een' brief van vertroosting te schryven, om dat hy 't niet in 't *Griex* wilde doen, en te Constantinopolen niemand was, die 't *Latyn* recht vertaalen kon. Gregor. *Epist.* vi. 27.

nog verdubbelde, en dat elk van zyn' zyde werkte, om in die Kerken, die tot zyn gebied behoorden, elk zyn' taal te behouden. En dewyl dus 't Christendom in 't Oosten van Europa door 't Griex (7) is ingekoomen, heeft de Bisschop van Rome aan die zyde 't Latyn zo gemakkelyk niet kunnen invoeren, als in 't Westen, daar 't Latyn in Galliën, en waarschynlyk ook in de aangrenzende Landen reeds zo veel veld hadt gewonnen. Doch zelfs in 't Westen vindt dit dikwils ook nog al tegenstand: en by die gelegenheid moet ik melding maaken van iets; dat moogelyk van weinigen is opgemerkt, nam: dat Adelbert, (8) die hier te Hamburg onder Hendrik III. in 't midden der elfde Eeuw Bisschop is geweest (zich zelf tot eenderden Patriarch in 't Noorden willende opheffen,) 't Latyn in de Kerk schyn te hebben willen afschaffen, en met de daad tot drie reizen toe den dienst heeft gedaan, niet naar de

(7) GRIEX] Zie Hoofdst. X. §. XI. XII. en XVII. p. 211. 212. en 218.

(8) ADELBERT] Adam van Breemen *Hist. Eccl. lib. III. cap. 29. of 145. Ut jam non Latino more, Ecclesiastica vellet obire mysteria, sed nescto qua Romanorum sive Græcorum Consuetudine sultus, per-tres missas, quibus assistit, ubicunque esset, duodecim modulari officia præcepit.* Hendrik III. hieldt ook zelf veel van 't Griex: en dat ook in dien tyd de Duitsche Bisschoppen 't hoofd tegen den Paus dorsten opsteeken, en desselfs overheerschappy in de Kerkucht niet erkennen wilden, blykt uit de hitorie, die Conradus Usbergensis *ad A. 1054. p. 217.* verhaalt, daar de Paus Leo IX. in een' Kerkplechtigheid te Worms aan den Bisschop van Mentz Luitpold zyn' zin meest nageeven. Zie Febronius *de statu Ecclesie V. 2. p. 228.*

de *Latynsche*, maar naar de *Griex Litburgie*, en dus waarschijnlijk in 't *Griex*. (9)

§. 5.

Men heeft ook allerlei Staatstreeken in 't werk gesteld, om 't *Latyn* in 't gebruik te brengen, en 't Gemeen een' eerbiedige achting voor die taal in te boezemen. En zo 't niet ergerlyk was met Heilige zaaken te spelen, zou men met vermaak zich verwonderen over de geestige draaien, waar van de *Pausgezinde* (10) Schryvers zich bediend hebben, om de waardy der *Latynsche* taal tot den Hemel, ja waar 't moogelyk geweest, nog hooger op te heffen. Naar hun opgeeven is dit die rolle
des

(9) **GRIEX**] Dit luid wonderlyk, doch wie kan van alles reden geeven? *Non omnium, quæ a majoribus facta sunt, ratio reddi potest.* Weet iemand reden te geeven, waarom de Britsche Koningen Eadgarus, Ethelredus. Offa, enz: zich βασιλεύς geschreeven hebben, *totius Britannia Basileus?* en de Groote Canutus, Koning van Denemarken, en te gelyk van Engeland, heeft ook dien titel gevoerd (*Ego Cnut per Dei misericordiam Basileus*) en zelfs, zo men meent, deedt hy dit, om daar door zyn' nieuwe Onderdaanen te behaagen. Zie Sperling *de reg. nom. et tit.* §. 39. p. 49. en Schutze in een' *Jubels. Nodiging* van 1760. p. 6. n. 1. Vergelyk hier mede, 't geen ik van den titel βασιλεύς, gezegd heb in de *Bylage* op 't XVIII. Hoofdstuk §. 11. p. 290. Amelarius, die door Karel den Grooten in Holstein is gezonden, om de Kerk te bestieren, verstondt ook het *Griex*. Zie Scholtz de *Cimbria Græca*. §. 12.

(10) **PAUSGEZINDE**] Voornamlyk de Jesuïten (die Janitzaaren van de *Pauzelyke Porte*) en onder deeze is 't de pyne waard de *Historia sacra Latinitatis* van Inchoffer te leezen. 't Bdekie is niet zeer bekend, en gedrukt te Munster 1638. 8. Morhof *Polybist.* tom. 1. lib. iv. Cap. ix. n. 3. zegt met reden, dat het veel geleerde en weetenswaardige

des boeks, daar Ezechiël (11) zyn ingewand meê vulde, die in zyn' mond was, als konig van wegens de zoetigheid, en waar op hy last kreeg: menschen kind, ga heen, kom tot het huis Israels, en spreek tot hen met myn' woorden. Dit is de reine spraake, (12) die God beloofd hadt tot de Volken te zullen wonden, op dat zy alle den naam des Heeren zouden aanroepen, en hem dienen met een' éénpaarigen schouder. Gelyk 't Hebreuws de taal is geweest van 't Oude Testament, zo moest 'er, om 't Euan-gelie door de gansche Waereld te verkondigen,) wanneer de Synagoge zou afgeschafft zyn, een' andere algemeene taal in die plaats koomen:want, schoon de Apostelen de gave der taalen bezaten, was die niet erfelyk op hun' Navolgers. (13) Hier toe nu heeft God de *Latynsche* van eeuwigheid uitverkooren: en daarom moest die ook juist tegen dien tyd tot die volkoomenheid stygen, daar

zaaken bebelst: dog dat hy 't *Liber Optimus* noemt, kan ik niet inschikken. Men zal 'er uit de kleene staalkjes, die ik bybreng, van kunnen oordeelen; Al wat het menschelyk vernuft, verzeld van een' groote béleezenheid; kan by-brengen, tot vereering der *Latynsche* taal, kan men daar by één vinden: en zo 't den man ernst was, (daar men nu weet, dat hy aan den Paus zyn Hof wil maaken) zou men op deezen Beierschen Jesuit met recht toepassen, 't geen Festus (*Hand. xxvi. 24.*) met groote stemme, doch met nog grooter onrecht, aan Paulus toefchreeuwde: de groote geleerdheid brengt u tot razerny.

(11) EZECHIEL] III. 2, 3. Zie Inchoffer v. I. p. 219.

(12) SPRAAK] Zephan. III. 9. Ook wringt men hier toe *Malach. I. II.* daar hy spreekt van den Naam, die groot zou worden onder de Heidenen van den opgang der Zonne, tot haar' ondergang. Zie Inchoffer I. VIII. p. 17: en v. II. p. 223.

(13) NAVOLGERS] Inchoffer v. VII. p. 244.

daar Cicero (14) en anderen ontrent, en by den tyd van Augustus ze toegebracht hadden: ja hierom moest ook 't Waereldlyk gebied (15) der Romeinen juist ontrent dien tyd, door de gansche Waereld uitgebreid zyn, op dat dus, de taal te gelyk rondom overgebracht zynde, de prediking des Evangeliums een' gebaanden open' weg mogt vinden.

§ 6.

Van de redenen, die de *Pausgezinde* Schryvers geeven, waarom deeze taal waardig was van God voor anderen hier toe verkooren te worden, zal ik om de aartigheid eenige voorname ophaalen. Voor eerst (dus zeggende stout) is ze de oudste geweest, en dit was de *ténerlei* (16) spraake, die de *gansche aarde* sprak voor de Babelsche verwarring. Daar by weeten zy met man en paard (17) te verhaalen, hoe Noach (18) nog voor die verwarring, in Italiën is geweest, en weder naderhand zyn' oude dagen daar versleeten heeft, ja zelfs Scholen opgerecht. Of hy Japhet, of Javan by zich gehad heeft, schynt

(14) CICERO] Inchoffer V. l. p. 217.

(15) GEBIED] Inchoffer V. vii. p. 245. Hy geeft een stuk van een' *Predicatie* van Paus Leo: *dispositio namque divinitus operi maxime congruebat, ut multa regna uno confederarentur imperio, ut cito pervios haberet populos prædicatio generalis, etc.*

(16) EENERLEI] Gen. XI. 1.

(17) MET MAN EN PAARD] De Rooms-Catholyken hebben door hun' Overleveringen en Verschyningen gelegenheid om veel' fraaie zaaken te weeten, die voor ons, arme Kettters, onbekend blyven.

(18) NOACH] Inchoffer I. ix. p. 19.

ſchynt men onzeker te ſtellen. Doch de bo ze Cham is 'er ook uit Afrika gekoomen, en de goede Aartsvader heeft veel moeite gehad om dien dwarsdryver uit den weg te krygen. In 't kort, Noach is de *Saturnus*, en Japhet of Javan de *Janus* der Romeinen geweest: en hoe 't zy, (dus bouwt men hooi op ſtoppelen) Noach is de voorlooper geweest van den H. Petrus, die vroeg of laat in Italië de Kerk zou ſtichten. Doch dit alles zyn herſſenſchimmen, die niet waard zyn te wederleggen.

§. 7.

Hun' tweede reden is, dat niet alleen de Apostelen, maar zelfs de Heere Christus (zo als zy ook ſtout, als een' beweezen' waarheid, nederſtellen) *Latyn* geſprooken hebben. Wat deeerſte betreft; dat de Apostelen *Latyn* hebben *kunnen* ſpreken, en byzonderlyk Petrus en Paulus, (19) kan men niet ontkennen. Dat zelfsook de laaſte, met de daad ſomtyds *Latyn* geſprooken heeft, is zeer waarſchynlyk, niet alleen, wanneer hy te Rome was, maar zelfs al eer, wantier hy met Roomſche Amptenaaren of Krygſlieden ſpreken moest. Inſgelyx zouden wy met eenige Oudvaders gelooven kunnen, dat Marcus (20) met Petrus

(19) PAULUS] Zie I Cor. xiv. 18. 't Is maar jammer, dat zyn' *Latynſche* brieven aan Seneca, die de Oudvaders Hieronymus en Auguſtinus voor echt genomen hebben, den toets niet meer houden. Zie Fabricii *Codex Apocryphus novi Testamenti*. t. II. p. 880.

(20) MARCUS] Inchoffer V. viii. p. 248. zegt ſtout, dat men aan den ſtyl zien kan, dat het Griex van Marcus niet het

trus te Rome zynde , zyn Euangelie in 't *Latyn* geschreeven heeft: maar 't ongeluk wil, dat wy geen' vaste tyding hebben, dat Petrus (21) zelf daar ooit geweest is.

§. 8.

Nog meer! Ik wil niet verre weg werpen, dat de Heere Christus (22) zelf 't *Latyn* in zyn' gezeegenden mond heeft gehad, byzonderlyk
by

het *Latyn* is overgezet. Men zou hier 't beste bericht van kunnen krygen by de Venetiaanen, die voorgeeven 't elgen Handschrift te bezitten.

(21) PETRUS] Op onzekere grondvesten kan men niets zekers bouwen. Dus bewyft Inchoffer p. 242. uit de *Liturgia Petri*, dat Petrus *Latyn* heeft geschreeven. En nog verwonder ik my over zyn' bescheidenheid: want met den zelsden adem hadt hy mede maar itout kunnen zeggen, dat Petrus alle dagen de Misse heeft gelezen, 't welk dan zekerlyk (naar zyn *Systema*) in 't *Latyn* zou geweest zyn. Dit klinkt vreemd. Doch 't is een' waarheid, dat de *Scholasticken* dit hebben willen doen gelooven. Men weet alle de dollen *Quaestien*, die Alexander van Ales, Thomas, Brulifer, enz. hebben voorgesteld over 't lichaam van Christus by de Misse: *Quaestien*, daar verstandige Roomsgezinden tegenwoordig zelf mede verlegen zyn. By voorbeeld, hoe veel papier is niet met de uiterste hevigheid beklad, over de Vraag, wat te doen, als een muis de *geconsecreeerde Hostie* opgegeten heeft? (Ondersteld, dat men den muis vangen kan.) Die lust heeft om te lacchen, lees hier van 't geen Tribbechovius verhaalt, *Cap. 4. p. 152. & seqq.* Onder deeze *λεπτοσχηματῶν*, is ook een voornaame, wat Petrus heeft kunnen *consecreeeren* op den dag, toen 't lichaam van Christus aan 't Kruis hing? enz. Zie Erasmus *Moriae Encom.* p. 178. 't welk dan onderstelt, dat Petrus de Misse deedt.

(22) CHRISTUS] Inchoffer V. IV. p. 230. Zo men Nicephorus gelooven wilde, heeft de Heere Christus Griexé brieven aan Abgarus geschreeven,

by Pilatus. De Landvoogden (23) moesten, als bekend is, hun' Rechtspleegingen in die taal houden. Men moet dus gelooven, dat Pilatus niet alleen 't Vonnis in 't *Latyn* heeft uitgesproken, maar ook den Lydenden Heiland in die taal ondervraagd: en 't is dus meer dan waarschynelyk, dat de Heere Jesus (die in zoo veel' andere gevallen zich naar s'Lands Wetten gedroeg) in zyn' antwoorden ook somtyds *Latyn* heeft gebruikt. Ik zal 'er zelfs nog byvoegen, ('t geen Inchoffer vergeeten heeft,) dat de Heere Christus veel omgang gehad heeft met menschen, die zekerlyk *Latyn* hebben gesproken, in een' Stad en Land, (24) daar zo veel' Romeinsche Krygs-
lie-

(23) LANDVOOGDEN] Tryphoninus l. 48. D. *de re jud.* (XLII. I.) 't is waar, dat Tryphoninus eerst geleefd heeft onder Caracalla. Doch wy hebben p. 126. gezien, dat dit al een staatregel was, lang voor den tyd van Tiberius. 't Geen ik daar gezegd heb van Cicero, dien quaalyk gewoonen wierdt, dat hy, *Quaestor* in Sicilië zynde, aan den Raad te Syracusen iets hadt voorgedraagen in 't Griex, meen ik geleezen te hebben in een' der *Oratiën in Verrem*. Verder is 't jammer, dat de *Aëta*, die Pilatus (volgens der Landvoogden gewoonte) zekerlyk aan Tiberius gezonden heeft, niet te vinden zyn. Dat zy 'er in de tweede Eeuw nog geweest zyn, is gelooffelyk, dewyl Justinus de Martelaar zich vrymoedig daar op beroept, als op stukken, die elk zien kon: En volgende Oudvaders, als Tertullianus, Eusebius, Epiphanius, en Chrysofotomus, hebben 't ook geloofd: want zy haalen 'er bewyzen uit van den dag, waar op Christus geleeden heeft, enz: Doch hoe 't ook zyn mag, sedert zyn ze vervalsch, en die men voor echt vertoonen wil, zyn gehaald uit een (ook valsch) Euangelie van Nicodemus, en dus van 't zelfde alloy, als de brieven van Pilatus. Zie van dit alles Fabricius *Codex Apocr. N. T.* t. I. p. 215. 232. 239. 298.

(24) LAND] Dat te Jerusaleem veele menschen woonden, die 't *Latyn*, en zelfs niet dan *Latyn* verstonden, blykt uit het Opschrift aan 't Kruis, waar van ik nader spreken zal.

lieden, groot en klein, bedienden, Kooplieden, enz: waaren. Byzonderlyk heb ik 't oog op de Tollenaars: (25) en dewyl men van die Tollenaars doorgaans de rechte verbeelding niet heeft, verdient dit een' kleine uitweiding.

§. 9.

De Romeinsche Gemeene Middelen wierden in Maart alle vyf, en naderhand alle drie (26) jaaren opentlyk by opveiling verpacht door *Magistraatspersoonen*, van den allereersten rang. (27) De Verpachting moest in de Stad (28) Rome zelve geschieden. 't Is ook waarschyne-lyk, dat niet, dan Romeinen (29) tot den pacht, (zo als men 't zou noemen) *admissie* hadden: en de gansche Pacht was genoegzaam in handen van de Romeinsche Ridders, waar van de rykste en ver-

(25) TOLLENAARS] Zie Matth. IX. 10, II, 12.

(26) DRIE] l. 4. C. de *Vetigal.* (IV. 61.)

(27) RANG] Door de *Censores*. ook somtyds, (en vooral onder de Keizers) door de *Consules*, of den *Præfatus Aerasii*.

(28) STAD] Men vindt alleen Siciliën hier van uitgezonderd, en nog maar in dat gedeelte, 't welk zich vrywillig aan de Romeinen onderwerpen hadt, en niet door de wapenen was t'ondergebracht, Cicero in *Verrem.* III. 6.

(29) ROMEINEN] Het wierdt aan Verres, als een groote misdaad, verweeten, dat hy zelfs in Sicilië, (schoon die *Provincie*, zo als ik gezegd heb; byzondere vergunningen hadt) aan een' Banobal (die, naar den naam, een Pheniciër, en moogelyk wel een Jood schynt geweest te zyn) zekere tierden verpacht hadt. Cicero in *Verrem.* III. 39. Immers, dat de Hoofdpachter (*Manceps*) een Romein moest zyn, is af te neemen uit *Asconius Prædianus in Divinat. cap. 10. Mancipes, publicanorum principes, homines Romani.* Zie Hotomannus op Cicero in *Verrem.* III. 74.

vermoogendste daar toe een' Maatschappy (30) hadden gemaakt, welke Cicero (31) 't *Sursel van den Staat* en 't *Steunzel der Republyk* noemt: en dit was ook nog zo ten tyde van Tiberius. (32) Deeze Maatschappy verkoos jaarlyx een' van hun' voornaamste Leden tot Grootmeester, (33) wiens post het was de groote boeken te houden, en alles te bestieren. Deeze bleef te Rome, doch zondt in de *Provinciën* een' Onder-Grootmeester, (34) die daar zyn' plaats bekleedden, en hem van alles berichten moest. Verder waaren 'er Onderbedienden van allerlei soort, (35) Schryvers, Boekhouders, Wisselaars,

(30) MAATSCHAPPY] Dit was nog zo onder de Keizers.

(31) CICERO] *Orat. pro Plancio*, Cap. 9. *Flos Equitum Romanorum, ornamentum Civitatis, Firmamentum Reipublicæ, publicanorum ordine continetur*. Zie ook zyn' gansche *Oratie pro ege Manilia*. Cap. 2, 7.

(32) TIBERIUS] Zie Tacitus *Annal* IV. 6. *pecuniæ vestigales Societatibus equitum Romanorum agitabantur*. Pomponius in l. 59. D. *pro socio* (xvii. 2.) en Ulpianus. l. 63. §. 8. 'eod. spreken ook van *Societatis vestigalium*.

(33) GROOTMEESTER] *Magister*. Men vind 'er veele genoemd by Cicero in *Verr*. III. Rupilius, Vibius, Vettius, Servilius, Antistius.

(34) ONDERGROOTMEESTER] *Pro Magistro*. Zo als Carpinatius was. Dit Ampt beschryft Grævius op Cicero in *Verr*. II 70. Voeg 'er by de plaats van Cicero *ad Att*. II. 10.

(35) SOORT] Men noemde dit, *qui in operis erant, qui operas publicanis dabant &c.* Als Pupius, Rupilius, Canulejus, enz. by Cicero genoemd. Zy hadden verscheiden' Naamen, *Tabularii, Numerarii*, enz. en mooglyk kan men in de titels van 't *Codex de Tabulariis, scribis, logographis, & consualibus* (x. 69) en de *numerariis, actuariis & adjutoribus, Scriniariis &c.* (xii. 50.) nog eenige naamen zoeken, die op *Finantie Comptoiren* passen. Ik moet hier aanmerken, dat de Jooden aan alle, die tot den Tol behoorden, zonder onderscheid van rang of *Classe*, (zelfs aan de Schryvers en *Opera*) dan

laars, Geldophaalders, en zekerlyk ook Ver-
klikkers.

§. 10.

Aldus de huishouding (36) der Romeinsche Pachters beschreeven hebbende, kom ik ter zaa-
ke. Dat tot de mindere Amptjes (*Operæ*) ook *Provinciaale* bedienden zyn gebruikt geweest, is
natuurlyk, (37) dewyl de Hoofdpachters daar
toe menschen hebben moesten, die 't Land, de
Inwoonders, en der zelve vermoogen kenden:
en dus vinden wy ook 't voorbeeld van Mat-
thæus, die zekerlyk een Jood was, en *Levi*
heette. Doch dit belet niet, dat zy ook dik-
wils uit Romen aan bedienden, of anderen,
dien zy met een stuk brood begunstigen, of
aan de zyde helpen wilden, een Amptje door
deezen weg toevoegden, zo als nog heden alle
Financiers doen. Dat dit ook waarlyk in andere
Pro.

den algemeenen naam van *Tollenaars* (*τελώναι*) gaven, ge-
lyk Matthæus zich zelf zo noemt (x. 3. Zie ook Lucas V.
27.) Zo zy hier door verstaan hebben *Publicani*, hebben zy
aan die van de laatste *Classe*, te veel eer gedaan. Die naam
behoort eigentlyk alleen aan de Hoofdpachters, *qui publica*
vectigalia habent conducta, l. 12. §. 3. *D. de Publicanis* (xxxix.
4.) en hierom worden dikwils door 't woord *Publicani* de
Roomse Ridders in 't algemeen verstaan. Men kan 't
echter ook zo neemen, dat alle deeze Amptenaaren, zo wel
kleen als groot, van 't *Publicum* ('t welk de *Gemeene midde-*
len betekent, hun voordeel trekken, *quod publico fruebantur*.
Zie de l. 1. *D. eod.*

(36) **HUISHOUDING**] Die meer daar van weeten wil, ver-
wys ik tot de doorgeleerde *Dissertatie* van P. Burman,
de vectigalibus pop. Rom. vooral *Cap. 8* en *9*.

(37) **NATUURLYK**] Wy gebruiken ook dus veel' Jooden op
Comptooeren, vooral in de *Colonien*.

Provinciën zo geschiedde, kan beweezen (38) worden. En dat dit ook in Judeë zo geweest is, zou men daar uit kunnen afneemen, dat het woord *Tollenaar* in de Euangeliën niet alleen met dat van *Zondaar* (39), maar ook van *Heiden* (40) wordt t'zaamen gevoegd. Doch voornaamlyk is dit gelooffelyk van de Groote Ampten, die zulke rykdommen konden geeven, als wy geduurig aan de *Tollenaars* toegeschreeven vinden: en is 'er eenige waarschynelykheid, dat men zulke vette baantjes alle heeft weg gewurpen aan vreemden, en vooral aan Jooden, waar voor de Romeinen een' zo byzondere verachting hadden? Ik zou deeze gedachten sterker aandringen, zo ik niet verlegen was met Zacchæus, die als

Over-

(38) **BEWREZEN**] Cicero in *Verr.* II. 3. telt onder de voordeelen, die de Republyk van de *Provincie* van Sicilië trok, dat zo veel Romeinsche burgers daar hun bestaan vonden. Hy voegt 'er by, dat ze daar zeer bemind waaren. En onder die *nostri homines* noemt hy de *Tollenaars* en *Kooplieden*. (*sic porro nostros homines diligunt, ut bis solis neque Publicanus, neque negotiator odio sit.*) En nog sterker en algemeener bewys haal ik uit de l. 34. §. 1. D. *ex quib. caus. majores* (iv. 6.) daar Javolenus zegt, dat die in *Pachters* dienst in de *Provinciën* gingen, niet verstaan konden worden *Republicæ causa* afwezig te zyn, om dat het uit eigen belang was.

(39) **ZONDAAR**] 't Is geduurig *Tollenaars* en *Zondaars*. *Matth.* ix. 10. xi. 19. *Marc.* xi. 15, 16, *Luc.* v. 30. vii. 34. xv. 1. enz.

(40) **HEIDEN**] *Als de Heiden en de Tollenaar.* *Matth.* xviii. 17. En als Christus zegt, *Matth.* v. 46, 47. *Doen ook niet de Tollenaars also?* past zulk zeer op *Heidenen*. Men kan tegenwerpen, dat het aan een' *Joodschen man* niet geoorloofd was by een' *Heiden* te eeten. *Hand.* x. 28. en dat de Heere Christus dit deedt met de *Tollenaars*. Doch moogelyk eeven hierom hadden de Jooden daar zo veel op te zeggen.

Overste (41) *der Tollenaaren*, 't voornaamste en voordeeligste Ampt van den Tol in de *Provincie* hadt. Dat Christus zegt, dat *deze ook een Zoone Abrahams was*, zou nog kunnen uitgelegd worden, dat door 't Euangelie de zegening *Abrahams* (42) ook tot de *Heidenen* koomen zou, en dat alle, die uit den geloove zyn, *Abrahams Kinderen* zyn. Doch de naam van *Zaccheus* (43) toont klaar, dat hy een Jood is geweest: en ik wil vervolgens daar op niet blijven staan.

§. II.

't Is ook niet noodig, want als ik al toegeef, dat alle die zogenoemde *Tollenaars*, daar Christus mede omging, Jooden zyn geweest, zo moesten zy, en vooral de *Ondergrootmeester*, toch de *Boeken* en *rekeningen* aan den *Grootmeester* te Rome overzenden (44) en wie kan twyfelden, (45) of dit is in 't *Latyn* geweest? Nog meer. Een der voornaamste pligten (46) van een'

(41) *OVERSTE*] ἀρχιτελώνης. *Luc.* XIX. 29. Ik versta hier door den *Ondergrootmeester* (*Pro Magistro*) Zie n. 34. De gelykenis, die onze geleerde Kanttekenaars maaken met Joseph, van wiens groote rykdom onder Ptolomeus, Josephus *Antiq. Jud.* XII. 4. een verhaal geeft, dunkt my hier niet toepasselyk. Die was de eigenslyke Hoofdpachter (*Manceps*) van den Koning van Egypte: en de Romeinsche Hulschoudering was gansch anders.

(42) *ABRAHAMS*] *Galat.* III. 7, 14, 29.

(43) *ZACCHEUS*] Betekent in 't Hebreuwfch *rein*, of *God is rein*.

(44) *OVERZENDEN*] Zie *Cicero in Verrem.* II. 70.

(45) *TWYFELEN*] De Romeinen waaren zo goedaardig met de vreemden niet, als wy goede Hollanders. Die Romeinsch geld wou winnen, moest *Latyn* leeren.

(46) *PLIGTEN*] Zie *Cicero ad Att.* V. 14, 15 en VI. 1: en zyn *Oratien in Verrem*,

een³ Stadhouder (*Proconsul*) was op de Gemeene Middelen acht te geven, en als 't groote *Provincien* waaren, hadt hy nog een³ *Procurator* daar toe by zich. Doch in kleiner³ was een *Procurator* alleen, die wel mede met *Recht van Stedebouder* (47) alles regeerde, en ook somtyds zich meer *Recht* aanmatigde, dan hem toequam: maar de toezicht op, en de *Rechtspleeging* over de zaaken van Gemeene Middelen was zyn Hoofdpost. (48) Nu is beweezen, (49) dat Pontius Pilatus enkel een dergelyk *Procurator* (50) in Judeën is geweest, en zelfs is 't waarschynlyk, dat buiten 't *Distrikt* van Judeë, (daar hy 't *Jus Praesidis* hadt,) ook zyn Ampt van *Procurator* zich heeft uitgestrekt door de gansche *Provincie* van Syrië (51) onder den gemeenen Landvoogd Het spreekt dus van zelfs, dat alle, die tot de *Financie* betrekkelijk waaren, dagelyx met den *Procurator* hebben te doen gehad, en met hem *Latyn* gesproken. En dit ondersteld zynde, kan men vaststellen, dat zy zich in die taal geoeffend hebben, en dat dus in de gezelschappen, die de Heere Christus met zyn byzyn vereerde, 't *Latyn* niet vreemd is geweest.

§. 12.

(47) STADHOUDER] *Jure Praesidis*. Zie Lipsius *ad Tacitū Ann. XI. Excurs B.*

(48) HOOFDSTUK] Hy wierdt daarom *Rationalis* genoemd: Zie *tit. D. de Officio Procuratoris Caesaris vel Rationalis* (1. 19.) en Bynkershoek *Observ. Jur. Rom.* II. 20.

(49) BEWEEZEN] Zie Lipsius *d. l.* en Bynkershoek II. 21.

(50) PROCURATOR] Dus noemt hem Tacitus uitdrukkelijk. *Ann. XV. 44.* Dat hy daar by 't *Jus Praesidis* in Judeën heeft gehad, blykt daar uit, dat hy zich 't *halbrecht* heeft aangemaatigd.

(51) SYRIË] *Syriam tunc procurantē*; zegt Tertullianus: *Apolog. Cap. 21.*

P p

Ik vind dus geen reden om tegen te spreken, dat de Heere Christus somtyds, ja dikwils *Latyn* kan gesproken hebben. Doch zo de Heiligheid van een' taal daar door bewezen kan worden, dat Heilige Mannen, en zelfs de Zaligmaaker ze in den mond hebben gehad, zo heeft het *Latyn* dit maar gemeen met het Griex, en vooral met het Syrisch, en zelfs met alle taalen, die de Apostelen gesproken hebben. Want om onsvoor waarheid in de hand te laten stoppen, dat op den Pinxterdag (52) onder de *verdeelde tongen, als vuur*, de *Latynsche* boven alle andere uitstak en oprees, behoort veel geloof toe, en 't zelfde moet ik zeggen van andere Wonderhistorien, die, als waarheden, bygebragt worden, by voorbeeld van Bernardinus van Sena, die, in een' Kerkvergadering *Latyn* spreekende, van alle de Leden, zelfs van die geen *Latyn* kenden, volkoomen verstaan wierdt.

§. 13.

Doch nu komt nog 't fraaiste, en ik heb myn' oogeu gewreeven, toen ik 't geleezen heb. *Ar-rige Aures!* De Heere Christus (zeggen ze) heeft zo wel by zyn' geboorte, als by zyn' dood de *Latynsche* taal geheiligd. Het eerste bestaat daar in, dat hy by de Romeinsche Beschryving (Luc. II. 2, 4, 5) zyn' naam (53) heeft laten intekenen,

(52) PINXTERDAG] *Hand.* II, 3. Zie Inchoffer V. 2. p. 224.

(53) NAAM] Men zou kunnen vitten, dat Lucas alleen spreekt

nen, zekerlyk in 't *Latyn*. Dus is die Naam te Rome geleezen en bekend geweest, eer men deszelfs kragt kende, en hier uit wordt een gevolg getrokken, dat hy, die de naamen der rechtvaardigen in 't boek des leevens verzegelen zou, hier door ook de *Latynsche* taal heeft verzegeld tot de uitbreiding van zyn' heerlykheid, en ik weet niet, wat al fraaie dingen meer. Het tweede is ruim zo geestig, en men zoekt het in 't *Opschrift*, het welk Pilatus boven het hoofd van den gekruisten Heiland schreef, of liet schryven, in drie taalen, waar onder ook 't *Latyn*. Zo in de rangschikking van die drie taalen, enig geheim stak, zouden Mathæus (54) en Marcus (55) van die drie taalen ook gesproken hebben: doch die zwygen 'er stil van, en spreken eenvoudig van 't *Opschrift*: *Deze is Jesus, de Koning der Joden*: en 't allermoeielykste is nog, dat Lucas en Joannes in dien rang verschillen. De eerste (56) stelt het *Latyn* in 't midden, tusschen de Griexe en Hebreuwische, en de tweede (57) stelt het achter aan, na 't Hebreuwisch en Griex: een' klare blyk, dat zy in dien rang geen geheim beoogd hebben.

§. 14

spreekt van Joseph en Maria, zyn *ondertrouwd Wyf*. En dewyl dus de Heere Jesus nog niet gebooren was, is de vraag, of ook zyn' naam te boek is gebragt? Doch zulke beuzelingen ernstig te willen wederleggen, is, *cum ratione insaniere*.

(54) MATHEUS] XXVII. 37.

(55) MARCUS] XV. 26.

(56) EERSTE] XXIII. 38.

(57) TWEEDE] XII. 20.

Doch denk niet, dat men voor een' zo geringe zwaarigheid staan blyft. In tegendeel, altyd valt de teerling op zyn vlak, en naar Inchoffers uitcyffering heeft het *Latyn*, zo wel by Joannes, als by Lucas, de plaats van Eer. Met de plaats van Lucas, daar 't in 't midden staat, gaat dit gemakkelyk, en 't blykt daar uit (zegt Inchoffer) dat de Hebreeuwſche en Griexe talen, maar, als twee Staat en Hof-Dames (58) van de *Latynſche* worden gerekend. En dit is nog zeer fatzoenlyk geſprooken, want de tweede Voorredenaar van den *Complutenschen Bybel*, maakt het vry wat erger. De *Latynſche* vertaaling is daar geplaatſt in 't midden tuſſchen 't Hebreuws, en 't Griex der zeeventigen. *Wy hebben*, zegt hy (59) hier op, *de Latynſche overzetting van den H. Hieronimus als tuſſchen de Synagoge, en de Ooſterſche Kerk geplaatſt, even gelyk de twee Moor-*

(58) HOFDAMES] V. §. p. 234. *reliquis utrimque ad ſervitium honoris conſtitutis.*

(59) ZEGT HY.] Ik voeg 'er de Latynſche eigen' woorden by, dewyl men 't anders quaalyk gelooven zou kunnen. Men vindt ze in de tweede *Prologus* achter die van Ximenius, Tom. I. Columna I. *Primum, aperto codice, duæ ſe tibi chartarum facies hinc & inde offerent, quarum unaquæque tres præcipuas columnas habet. Ex quibus, ea, quæ ad marginem exteriorem ſita eſt, Hebræicam continet veritatem. Quæ vero interiori margini adhæret, græca eſt ſeptuaginta interpretum editio, cui ſuperponitur latina interlinearis traductio de verbo ad verbum, Medium inter hæc Latinam beati Hieronymi translationem, velut inter Synagogam & Orientalem Eccleſiam poſuiſimus, tanquam duos hinc & inde latrones, medium autem Jeſum, hoc eſt Romanam ſive Latinam Eccleſiam collocantes. Hæc enim ſola ſupra firmam petram ædificata (reliquis a reſta cripturæ intelligentiæ quandoque deviantibus) immobilis ſemper in veritate permanet.*

Moordenaars ten wederzyde, doch in 't midden Jesus, dat is, de Romeinsche of Latynsche Kerk. Want deeze alleen gebouwd zynde op de sterke Petra (daar de andere van 't rechte verstand der Schriftuur somtyds afwyken) is altyd onbewezgelyk in de waarheid gebleeven.

§. 15.

Maar hoe stellen wy 't met de plaats van Joannes, daar 't *Latyn* het laatste staat? Geen nood! Zelfs weder in tegendeel, Joannes heeft dit zo geteld met voordacht, en niet zonder een' Goddelyke inblaazing (60) De laatste stem is in de Vergaderingen de besluitende. In een' triomf rydt de Veldheer de laatste. Zelfs vindt men in deeze schikking de order van Gods roeping klaar afgeschetst, eerst de Jooden, naderhand de Grieken, en eindelijk alle Heidenen. Nog meer. 't Geen 't onderste geschreeven stont, was 't gemakkelyste te lezen, en eindelyk, 't onderste was 't naaste aan 't hoofd des Zaligmaakers. Hoe 't zy, men ziet dus, dat op het hout des Kruiffes, ('t welk in de Kerk 't Vaandel, in den Christelyken stryd de Standaard, en in 't Schip der Kerke de Mast is) dit opschrift heeft gestrekt tot een Zinnebeeld en Waarteken, om aan de gansche Waereld niet alleen 't *Koninkryk* van Christus aan te kondigen, maar ook te gelyk aan te wyzen, in wat taal die verkondiging geschieden zou. En om dit alles te bekroonen, heeft Inchoffer een gansch Hoofdstuk, (61) om te beweeren, dat
naar

(60) INBLAAZING.] *Ut non sine mente divinitus injecta sic eum scripsisse arbitremur.* Inchoffer *ibid.*

(61) HOOFDSTUK.] v. 2. p. 220. *Beatos in Caelo Latine lo- cuturos probabile,*

naar alle waarfchynlykheid die taal, waar in God-Zoon by zyn' geboorte in de Romeinfche Registers is ingefchreeven, en ftervende aan 't Kruis zyn *Koninkryk* heeft laaten verzegelen; die taal, die door de uitftrekking van 't Romeinfche Gebied, de Volkeren tegen den tyd zyner komfte hadt voorbereid, om 't woord te kunnen aanneemen, en waar door dus in de *strydende Kerk*, 't Euangelie verkondigd is, ook die taal zal zyn; die de *triumfeerende Kerk* zal gebruiken om God te pryzen, en met één woord, dat de Zaligen in den Hemel *Latyn* zullen fpreken.

§. 16.

Nu, geloof ik, heeft de Leezer van dit Banket (62) zyn bekomt, en, zo hy wil, kan hy 'er nog by (63) gelooven, dat de driedubbelde Kroon van den Paus haar oorsprong heeft van dit drietaalig Opfchrift, en zelfs dat het Roomsche Ryk om de *Latynfche taal Heilig* (64) wordt genoemd. Ik keer dus weder, daar ik 't in 't begin van 't *voorige Hoofdstuk* gelaaten heb, en men kan al, wat ik gezegd heb, toepaffen op myn oogmerk, om te bewyzen, dat de Invoering van 't Christendom tot de Kenniffe van 't *Latyn* in Duitschland veel heeft toegebragt. Overweeg de blindheid

(62) BANKET.] Men kan deezen Inchoffer ook een' *vir inventioinum* noemen. Deezen naam gaf Alciatus aan Cardanus, die alles, zelfs de geboorte en dood des Zaligmaakers, en de Hervorming van Lutherus aan de *Aspeeten der Starren* toefchreef. Zie den *Fiscaal Schutze van Geleerde Calmetfery*, p. 10, 11.

(63) KROON.] Inchoffer, p. 237.

(64) HEILIG] v. 15. byzonderlyk, p. 287.

heid van die tyden, en hoe ligt men van 't eene overgeloof in 't andere valt. Een' taal, wiens heiligheid zo hoog wierdt opgeheeven, en een' taal, die men naderhand in den Hemel spreken zou moeten! Wie zou zich geen' moeite geeven, om die te leeren, al was 't maar eenige woorden? (65).

§. 17.

Wanneer ik echter hier van *Latyn* spreek, moet men niet denken, dat ik Ciceroniaansch *Latyn* (*) meen: veel minder, dat de Duitschers 't zelve

(65) WOORDEN.] Moogelyk is 't nog hedensdaags een overblyfzel van dat bygeloof, dat de Katholyken, (zelfs die nog de verlichtste zyn) cenige byzondere heiligheid stellen in *Latynsche* gebeden en spreuken, al verstaan ze 't *Latyn* niet. En dit bygeloof is verſchoonlyk, indien 't waar is, 't geen ons Mosheim in een' *Dissertatie de eo, quod nimium est in Studio Critico*, verzekert, dat twee zo groote Mannen, als Maffaeus en Sciooplus, een' eigenzinnigheid hadden om 't *Onze Vader* in 't Griex te bidden. Moogelyk is hun' beweegreden geweest, dat in dit Volmaakste Gebed zeer kragtige en zinryke woorden zyn, welker ver- taaling zeer moeielyk is. 't Woord *Επίσιον* komt nergens anders voor, doch 't betekent zekerlyk geen *'quotidianus*. De waarschylykste zin van *ἀρον ἡμῶν τὸν ἐπισίον*, is, dat voedzel, 't geen tot onderhoud van ons WEEZEN 't beste is, 't welk onze *Vader*, (die ons liever heeft, dan wy ons zelve,) beter weet, dan wy, die door de zinnen verleid worden. Verders kan τὸ *πονηρὸν* zo wel afgeleid worden van *πονηρὸν*, als van *πονηρός*. In 't *Latyn* blyft dit ook onbeslist in *malo*, maar in andere taalen is 't onderscheid in bet booze, of den boozen.

(*) LATYN.] 't *Latyn* van de *Vulgata* is zeer slecht, en vol fouten tegen de regelen. Albericus Gentilis heeft in een' *Dissertatie* desselvs *Latiniteit* willen verdedigen, doch by is uitgelacchen. En hierom hebben *Bembus*, en andere Ge-

zelve aanstonds leerden spreken en schryven. Ik versta daar door niets anders, dan dat de Leeken in de Kerken *Latyn* hoorden leezen en zingen, en 't *Pater noster*, 't *Credo*, en stukken van *Latynsche* Gezangen van buiten (66) leerden, en daar door eenige *Latynsche* woorden behielden. (67) Ook is 't waar, dat veel *Predikatiën* (68) in 't *Latyn*

Geleerde Lieden geklaagd, dat zy door 't leezen van den Bybel hun *Latyn* bedurven, 't welk quaadaartig is uitgelegd, als of zy den Godsdienst zelve versmaadden. Zie *Burmans Oratio pro Oratoribus & Grammaticis*.

(66) BUITEN.] Ik heb dus Indiaanen van Cajenne gekend, die een Kruis konden maaken, en gansche stukken van de *Misse* en *Litaniën* van buiten kenden, zonder een woord te verstaan. Dat heeten dan al meê *Krittenen*.

(67) BEHIELDEN.] Men ziet dit in *Otfridus*, *Stoke*, *Koelyn*, en oude *Geloofsbedenissen*, niet alleen op zaaken, die betrekking tot den Godsdienst hebben, als *incarnatie*, *Diabel*, *Crux*, *Profetic*, *Cloester*, *Bisschop*, *Benediden*, *Predikien*, *Kerk*, *Gratie*, *Covent*, *Gemartiret*, enz. maar ook andere, als *favele*, *tribuut*, *pine*, *poert*, *avanture*, *zegel*, *feereest*, *fundament*, enz. *Kolin v. 107*. gebruikt zelfs een onveranderd *Latynsch* woord *vexare*, en *Willeramius* in zyn' *Paraphrasis* van 't Hoogelied, schryft een mengelmoes van *Latyn* en *Duitsch*: by voorbeeld, *Diu scarte dinero gratia ist bezzerä, danne diu scarce dero legis, also is quit lex per Moysen data est, gratia & veritas per Jesum Christum facta est. Diu selba gnade ist gemisket mit Variis Donis Spiritus S. mit den du machost ex peccatoribus justos*. Zie ook *Tuinmans tweede Voorrede* voor den *Fakkel*. Hier toe behooren ook de overgenoomene *Latynsche* naamen, *Adrianus*, *Nicolaus*, enz. en *Duitsche* woorden met *Latynsche* uitgangen.

(68) PREDIKATIËN.] De *Latynsche Homilien* vinden wy nog, doch de redeneering van 'du Cange in zyn' *prafatie* §. 30 p. 31.) dat de *Predikers* geen *Latyn* gepredikt zouden hebben, zo ze niet gedacht hadden, dat ze van allen verstaan wierden, *si ab omnibus intelligi se debere non essent arbitrati*, gaat niet vast. De *Misse* geschiedt nog heden in 't *Latyn*. Zal men daar uit bewyzen, dat alle *Toehoorders* *Latyn* verstaan?

Latyn gedaan wierden: doch of en hoe 't Gemeen
ze verftondt, is een andere vraag.

§. 18.

Wat de Munniken zelf betreft, die waaren
meest onweetende Ezels, waar van veele hun'
naam niet fchryven konden, en die, verre van
de beſchaafde (69) oeffening van *Latyn*, of Wee-
tenſchappen aan te queeken, in tegendeel allen
luſt daar toe uitdoofden, ja op de minſte geleerd-
heid een' verdachtheid van Kettery (70) wierpen.
Echter moeſten zy zo veel *Latyn* weten, (71)
dat

(69) BESCHAAFDE.] 't Was in Engeland een Spreekwoord:
Loquamur Latine, ne intelligent sacerdotes. Doch zo zy al
Latyn ſpraken of ſchreeven, was 't een taal, die wy nog
heden *Munnikenlatyn* noemen. En zelfs, die al beter
wiften, ſtelden 'er eere in, dat zy een' *Stylus Eccleſiaſticus*
ſchreeven. Hierop verdient gelezen te worden de *Præ-*
fatie van du Cange §. 58. Zie ook Cellarius *de fatis Lat.*
Ling. §. 34.

(70) KETTERY.] Hun *refrein* was, *Quanto melior Gramma-*
ticus, tanto pejor Theologus. Dus wierdt nog in de negende
Eeuw Rabanus Maurus van zyn' Abdy afgezet, om dat hy
geleerder was, dan zyn' Munniken. En wat vervolgingen
hebben naderhand Reuchlinus, en Laurentius Valla niet al
moeten uitſtaan?

(71) WRETEN.] Onder de vraagen, die de Biſſchoppen
aan de Prieſters by hun *Examen* dedden, was een' voorna-
me, of zy de *Epiftelen*, en *Euangelien* wel leezen konden.
Men kan 't *Formulier* daar van vinden by Regino, die in de
Negende Eeuw geleefd heeft, *de diſciplina Eccl.* in 't begin.
Zie daar Baluſius. Of zy 't verftonden, wierdt niet ge-
vraagd. Zelfs onder Karel den Kaalen vindt men een' Aarts-
Biſſchop van Reims, Gislemarus, die, als hem 't *Euange-*
lie wierdt voorgelegt, het wel leezen kon, maar niet ver-
ſtont. Zie Conringius *Antiq. Acad. ſuppl.* XLII. p. 329.
Lutherus in zyn' *Diſchreden* p. 586. verhaalt, dat zekere
Mun-

dat zy in de Kerk *Latynsch Eeangelie* leezen, en de Gezangen zingen konden, schoon zy ze dikwils niet verstonden. (72) Ook wonnen zy voor een gedeelte hun' kost met oude boeken (73) uit te schryven: en van hun' bequaamheid kan men oordeelen uit al' de moeite, die het den volgenden Geleerden gekost heeft, om dien Augiasstal van Mannikenhandschriften van fouten te zuiveren, en hun' lompe verkortingen te ontgyffen.

§. 19.

Munniken in een gebed lange jaaren *Mumpsimus* hadden geleezen voor *Sumpsimus*. En wanneer een jong Student hen die fout wilde aantoonen, begraauwden zy hem zeer hevig: *Wat wilt gy, jonge Lefbek, ons leeren? Wy hebben dertig jaaren lang, Mumpsimus geleezen, en dat moet zo blyven.*

(72) NIET VERSTONDEN] Men vindt verscheiden' voorbeelden van de domme onkunde der Munniken in 't *Latyn*, by du Canze, en by Burchardus *de fatis*, &c. p. 56. 78. Aventinus *Bojor. Ann. lib. III. p. 220.* verhaalt, dat een Priester een Kindt hadt gedoopt: *Baptiso te in nomine Patria, & Filia & Spiritua Sancta*: waar over op een' Synode ernstlig is beraadslaagd, of deeze doop gelden kon. Bekend is ook de klucht van den Noorweegschen Bisschop Sueno, die voor Jen Koning Sueno II. de Misse zong; *Deus Regem Mulum suum Custodiat*, in plaats van *Famulum*. Saxo Grammaticus *Hist. Dan. Lib. XI. p. 104.* Men kan hier van meer' kluchtige voorbeelden vinden in de *Dissertatie* van Reichenberg *de ineptiis Cericorum Romanorum Literariis*; §. 10. &c. Dit heeft aanleiding gegeven tot de *Epistola Obscurorum Virorum*, om met dat *Munnikenlatyn* te spotten. En zelfs waaren de Munniken zo dom, dat ze in 't begin de spotterny niet merkten.

(73) OUDE BOEKEN.] 't Is hierom, dat veele Vorsten aan Kloosters het Recht der Jacht gegeven hebben, om van de vellen der dieren parkewent te maaken, ter affchryving of bekleeding van boeken. Zie van Loons *Verreeds voor zyn Aboude Hollandscbe Historie*, n. 6.

Die echter hooger' Kerk-Ampten bekleedden, dienden nog al wat meer te wecten, om dat op de Kerkvergaderingen de zaaken in 't *Latyn* behandeld wierden, zo goed en quaad, als men kon: en dus moest een ieder, die zyn' fortuin in den Geestelyken staat zocht, *Latyn* kennen. Doch nog meer. De Staats en Rechts-*Acten* wierden in 't *Latyn* gehouden. Dus waaren de Vorsten in hun' Kanselyën, en de gemeenen in 't opstellen van *Testamenten*, *Contracten*, &c. genoodzaakt Geestelyken te gebruiken, waar door dezelve niet alleen Rykdommen vergaderden, maar ook in Staats-zaaken den neus en hand hadden, en in byzondere *Familie-zaaken* zich indrongen: Gelyk zy ook om die zelfde redenen de Leeken dom hielden.

DARTIGSTE HOOFDSTUK.

INVOERING *van* LATYNSCHE WOORDEN
in DUITSCHLAND *door 't* ROOMSCHE EN
 KANONYKE RECHT, *en door de*
 GENEESKUNDE.

§. I.

DUS verre van de *invoering van 't Christendom*, die, schoon ze in Duitichland den eersten grond van 't *Latyn* niet gelegd heeft, echter veel heeft toegebracht om 'er nader kennisse meê te maaken. Doch de tweede groote omstandigheid, die 't *Latyn*, en zelfs 't beschaafd *Latyn* verder in Duitichland heeft helpen aanqueeken, is 't *Romeinsche Recht* geweest. Zo ik beuzelen wilde, zou ik 't begin van deszelfs Invoering reeds stellen kunnen op den tyd van Varus, van wien ik *Hoofdst. XXII. § VIII. p. 465.* gesproken heb. Doch wy hebben in 't *XXIV. Hoofdst.* gezien, dat die invoering geen stand heeft gehouden, en zelfs met wat bitterheid tegen de gene, die daar toe gebruikt waaren, gewoed is. Ik zou 'er nog kunnen byvoegen, dat Corbulo (†) naderhand by de Vriezen 't zelfde wilde doen; doch schoon

(*) CORBULO.] Tacitus *Ann. XI. 19. Senatum, magistratum, leges imposuit.* Men kan hier aanmerken, dat nog op heden in Vriesland het *Roomsche Recht* meer, dan elders, gevolgd wordt. Doch nog aanmerkelyker is, dat in Groningen niet alleen de Regeeringsvorm veel zweemt naar de oude Romeinsche, maar ook de Wetten, hier en daar woordelyk genoomen, schynen uit de Twaalf Tafelen. Zie hiervan Alting *Notit. Germ. Inf. p. 48.* die ook te Groningen het *Corbulonis Monumentum* plaatst.

schoon hy 't met een' bezetting dwingen wilde, gelukte het toch niet, dewyl de Keizer Claudius hem tegenbevel zondt. Wanneer ik dus hier van 't *Romeinsche Recht* spreek, versta ik hier 't *zaamenstelzel*, zo als 't door Theodosius, en naderhand door Justinianus in één Lichaam is gebragt. Ik heb van 't laatste (uit Duk, Gravina, Brenckman, enz.) breed gesproken in myn' *Rechtsgeleerde Uitspanningen* II. iv. p. 79. enz. 't welk ik niet herhaalen wil, dan voor zo verre 't hier te pas komt.

§. 2.

In Duitschland kunnen de *Pandecten* al zeer vroeg gekoomen zyn door Illyrië, dewyl derzelver algemeene afkondiging ook byzonderlyk aan den *Præfatus Prætorii Illyrici* (*) door Justinianus is aanbevoelen geweest. De Gothen, Wandalen, Hunnen, Longobarden, enz. hebben 'er ook brokken (1) van gehad: en, schoon zy op hun' eigen' wetten zeer gezet bleeven, volgden zy echter de Romeinsche *Formulieren* in hun' *Contracten*, en ('t geen opmerkelyk is) zy schre-

ven

(*) ILLYRICI.] *Constit. Tanta. Præfat. Digestor. de confirm. Digest. §. 24. Curæ erit omnibus, qui suæ jurisdictioni suppositi sunt, eas manifestare.*

(1) BROKKEN.] 't *Codex* van Theodosius, de *Institutiones* van Gajus, en Stukken van Ulpianus en Paulus. Het *Breviarium*, 't welk Anianus op bevel van den Westgothischen Koning Alarik gemaakt heeft, is een Uittreksel van 't *Codex Theodosianus*. Zie de *præfatis* van Gothofredus voor dat *Codex*, en die van Schulting voor zyn' *Jurisprudentia Antejustiniana*.

ven hun' eigen' Rechten in 't *Latyn*. (2) Karel de Grootte, die veel moeite heeft gedaan om de Allemannische en Frankische Wetten te verbeteren, en in order te schikken, zou ook garen 't werk van Justinianus in gebruik gebragt hebben: doch men hadt te Ravenna zelf niets, dan een stuk der *Pandecten*, met de Griexe overzettingen van Basilius en Leo, en eenige quaade *Compendia Juris*. Op de Academie te Constantinopelen is 't waarschynlyk, dat men niet de *Latynsche* boeken van Justinianus, maar de Griexe van laater' Keizers uit hoffelykheid en om 't gemak gebruikt heeft: en de Stad Berytus, daar de eerste mischien nog op de Academie gebruikt wierden, was vergaan.

§. 3.

't Is dus eerst onder Lotharius in 't begin der twaalfde Eeuw geweest, dat de *Pandecten*, die de Burgers van Pisa te Amalfis wedergevonden hadden, in Duitschland bekend geworden zyn, gelyk ook 't *Codex*, en andere stukken, kort daar na ontdekt wierden. Aanstonds deden zich Pepo, Innerius, en andere meesters op, die'er Rechtsgeleerde lessen over gaven, en ook door Lotharius op alle wyzen met voorrechten begunstigd wierden,

(2) *LATYN.*] De Salfsche Wetten, in 't begin, en die der Bourgondiërs, in 't laaft der vyfde Eeuw, (de eerste onder Faramond, en de tweede onder Gundebaud) de Verzameling van Alarik, de Allemansche, Beyersche, en Ripuarische Wetten van Diderik, Koning van Austrassie, in 't begin der Zesde: en naderhand de Saxische en Anglo-Saxische van den Deenschen Koning Harald in de Tiende Eeuw, zyn alle in 't *Latyn*.

den, en uit die schoole sproot ook kort daarna een zwarm van *Glossateurs*, die met onvermoeide vlyt ganfche fcheepsloadingen van uitleggingen over 't *Roomfche Rechts* in de waereld bragten.

§. 4.

Met dat alles kan men toch niet (3.) zeggen, dat het in de Rechtbanken nog zo fchielyk aangenoomen wierdt. Ook vindt het aanftonds veel tegenworteling by de Geestelyken, die de Pauzelyke *Decretalen* in de *Mode* wilden houden. Al vroeg, kort na de ontdekking der *Pandecten*, wilde de knorrige St. Bernard den Monniken 't leezen der zelve beletten, en de Pauzen (4) verbooden 't, uit vreeze, dat het *Kanonyke Recht* daar by lyden zou. Schoon ook in de dertiende Eeuw Frederik II. (5) te Weenen een' openbaare school van

(3) NIET.] Zie Spener *Hift. Germ. tom. I. V. VII. 14.* Conringius heeft dit *ex professo* aangetoond, in een' *Dissertatie*, de *Origine Juris Germanici*. Zie verder van deeze Stoffe Gravina, Heineccius, Brunquell, en andere vroeger' Rechtsgeleerden, die de *Historia Juris* verhandeld hebben. Voor dien tyd waaren de goede Duitschers gewoon enkel uit de natuurlyke billykheid Recht te fpreeken. Zie Thomafius *delin. Hift. Juris civ. Rom. & Germ. §. xcvi. p. 33.* Reimman B. II. p. 175 en 446. De wetten van Karel den Grooten waaren in ongebruik geraakt. Alleen fchynt het *gebeime Westfaelfche Gerichts* nog tot in de vyftiende Eeuw in gebruik geweest te zyn.

(4) PAUZEN.] Men vindt een *Decreet* van Paus Honorius in 1220. *C. super specula, de privilegiis.* Zie Pasquier *Recherches &c. lib. IX. c. 35.* en Duk de *usu & aut. Sc. II. v. 28. p. 260.*

(5) FRÉDERIK II.] Spener *Tom. I. VI. IX. 8.*

't *Romeinsche Recht* stichte, blykt het toch ult een' *Constitutie* van Keizer Rudolf I. van 1287. (vernieuwd in 1291) dat nog in dien tyd elk gewest in Duitchland, zyn'eigen' wetten (6) hadt: Echter was 't natuurlyk, dat die Scholieren, naderhand Rechters geworden zynde, een' geneigdheid behielden, om de zaaken te besliffen naar 't Recht, datze geleerd (7) hadden. Dus was 't, nog onder Albert. I in 't begin der veertiende Eeuw: doch nog anderhalve Eeuw daar na vinden wy een' wet van Sigismundus, (8) waar in hy de Vorsten aanmaant, om zich door geen' vreemde Rechten te laten overftelpen.

. §. 5.

't Is dus eerst in de zestiende Eeuw, onder Maximilianus, (9) dat men de invoering van 't *Room-*

(6) WETTEN.] De Lubeksche, de Spiegel van 't Saxische en Zwabische Recht, 't Saxische en Zwabische Leenrecht, het Maagdenburgsche Recht &c. Zie Hachenbergs *Germania Media. Dissert.* vi. §. 19. De Wetten zelve kan men vinden in de *Collectien* van Lindebrogius, Westphalen, Hæberlin, Dreyer, enz en zelfs waaren die Wetten in zo groot een' roem, dat de aangrenzende volkeren ze overnamen. Zie Reimman D. II. p. 181.

(7) GELEERD.] Spener *Tom.* 2. I. vii. 14.

(8) SIGISMUNDUS.] By Goldastus *Mat. Imp. Germ. Parte* II. p. 98.

(9) MAXIMILIANUS I.] Spener *Tom.* 2. III. v. II. Wy vinden ook voor de vyftiende Eeuw geen' één' enkelen Duitfchen Rechtsgeleerden van naam, die over 't *Romeinsch* Recht geschreeven heeft. Dit is een' aanmerking van Conringius de *Orig.* I. 9. c. 24. p. 121, Zie ook Reimman B. II. p. 429. Irnerius was een Duitfcher, doch hy heeft het Roomfche Recht niet in Duitfchland gebragt, p. 435. Zie verder van de kragt der Roomfche Wetten in Duitfchland by Duk de *usu & autor.* &c. 't gansche *Tweede Kapittel* van 't *Tweede Boek.*

Roomfche Recht in de Duitfche Rechtbanken kan vast itellen; (10) doch dit alles neemt niet weg, dat al lang te vooren in Rechtsgedingen een' bewysreden uit het *Roomfche Recht* altyd veel gezag had, en dat men tot Rechters en Overigheids Ampten garen menfchen verkoor, die 'er kenniffe van hadden. En dewyl zulk nu niet zyn kon, zonder 't *Latyn* te verftaan, is 't natuurlyk, dat alle, die een Ampt, of aan de Rechtbank hun kostwinning zochten, met het *Latyn* kenniffe maakten. Die kenniffe is dus nog algemeener, en noodzaakelyker geworden, naar maate, dat het *Roomfche Recht* algemeen is aangenoomen, en voor al, na dat de herleeving der waare geleerdheid in de zestiende Eeuw, de rechte waardy van die dierbaare ftukken der Oudheid, in haar dag heeft gezet. Hier zou de plaats zyn, om de groote Mannen te roemen, die in Duitfchland federt twee Eeuwen de Rechtsgeleerdheid hebben geoefend, en met deftige werken opgehelderd, en waar onder onze Nederlandfche uitblinken: doch dit zou my te lang ophouden.

§. 6

Van 't *Kanonyke Recht* had ik naar de order des tyds nog eerder moeten fpreeken, dan van 't *Roomfche*: want, fchoon Gratianus eerst eenige jaaren na de vinding der *Pandekten* daar van een' verzaameling heeft gemaakt, in navolging van die van 't *Romeinfche Recht*, zyn toch veele d'er ftukken, die deeze Verzameling uitmaakten, lang

(10) VASTSTELLEN] Uitgezonderd in de Leenzaakten, waar in Longobardfche Wetten gevolgd worden.

te vóoren (*) in Duitschland geweest. Een natuurlyk gevolg van den Christelyken Godsdienst was, dat de volkeren, schoon ze in 't waereldlyke zich 't gebied van Rome onttrokken, echter voor de Geestelyken, en byzonderlyk voor den Roomschen Bisschop een' eerbied hadden, die haaft veranderde in een blind bygeloof. Men zocht dus in twistzaaken beslissing, wel eerst in de *Canones* der *Conciliën*, of in de schriften der Oudvaders: doch als men 't daar niet vondt, vroeg men 't *Advies* van de Pausen, welker *Rescripten*, of *Decretale Brieven* voor Vonnissen en Wetten wierden gehouden.

§. 7.

Reeds voor 't einde der achtste Eeuw is een' verzamelling van zulke *Decretalen* in 't *Latyn* gebragt, gemengd met valsche, die niet voordacht uitgebroeid en gekunsteld waaren, om niet alleen de waardigheid van *algemeenen Bisschop* aan den stoel van Rome te hechten, maar ook om alle Bisschoppen en *Conciliën* onder de magt van den Paus te brengen, en de gansche oude Regeeringsvorm der Keike plat om verre te werpen. (11) Zy is zekerlyk te Romem opgesteld, en Isidorus Mercator heeft 'er den naam van. Zy is van Ricul-

(*) VOOREN.) Ook zyn' 'er voor Gratianus geweest, die verzamelingen van Pauselyke *Decreeten* hebben gemaakt. Mei. noemt Burchard, en Ino. Zie Duk. d. 1. lib. I. Cap. VII. §. 5. Van Isidorus zal ik strax spreken.

(11) WERPEN.) Zie Febronius Cap. III. §. 9. De Pausgezinden zullen erkennen dit bedrog: doch men twist, of Isidorus wel of quaalyk heeft gedaan. De een noemt hem een' *pius fidelis*, en de ander een' *maleficiator impostor, nebulo impudentissimus*. Zie Febronius Cap. VIII. T. 1. p. 516.

culfus, Bisschop van Mentz, uit Spanjen in Duitschland overgebracht, en in de Kerken aangenomen, en sedert heeft men 'er in de *Conciliën*, en by andere gelegenheden, zich op beroepen, als op echte stukken. En dewyl de meeste Geestelyken om eigen voordeel met den Paus heulden, en in 't geheel een' algemeene onweetenheid in Europa regeerde, ontrent de waare Oudheden, is dit bedrog niet ontdekt geworden, dan op 't einde der zestiende Eeuw.

§. 8.

Deeze verzameling van Isidorus was dus reeds in Duitschland, eer (*) dat het *Romeinsche Recht* was wedergevonden. Doch de wedervinding, van 't laatste (zo als ik §. 111. reeds gezegd heb) ont-rufte de Geestelyken, en gaf hen aanleiding, om, zo ras 't in oogelyk was, een dergelyk *Corpus* van 't zo genoemde *Kanonyke Recht* daar tegen te stellen. 't Was Gratianus, die dit uitvoerde: en (schoon hy veel' plaatzen uit de *Canones* der *Conciliën*, of ichriften der Oudvaders quaalyk hadt uitgeschreeven, en ook de meeste valsche *Decretalen* van Isidorus (voor al, die in voordeel der Pauzelyke magt waaren) als echt, in zyn verzameling gehouden, of ze met stukken van echte doorspekt heeft, ja zelfs veel *Kaf* (12) van eigen

(*) EER] Reeds in de IXde Eeuw vindt men Ansegisus en Benedictus Levita genoemd, als *Doctores Juris Canonici* en in de Tiende Burchardus, enz. zie Reimman. t. II. p. 438.

(12) KAF] Men noemt dit *Palæa*. Ryp en gtoen, goed en quaad, heeft hy onder malkandelen gemengd. Men heeft zyn *Collectie*, die zonder oordeel gemaakt is, vergeleken by het net, gewurpen in de Zee, en dat allerlei soorten t'zaamenbrengt. *Matth. XIII. 47.*

gen' vinding daar by gelapt) is toch zyn zaamenstel door verscheiden' Pauzen (om dat het in hun' kraam diende) goedgekeurd, vermeerderd en overgezien, waar op het door goede en quaade Rechtsgeleerden met *Glossen* en *Commentariën* opgehelderd of verduisterd, op de Academien, en by de Rechtenbanken aan de zyde (13) van 't *Romeinsche* in 't gebruik is geraakt, byzonderlyk in 't tusschenryk (14) na de dood van onzen Hollandschen Keizer Willem, in 't midden der 13de Eeuw, tot dat het eindelyk in 1495, door Maximilianus I. kragt van wet heeft gekreegen. Onderwyl is 't opmerkelyk, dat (gelyk veele volkeren, die 't *Romeinsche* gebied afgeschijd, en zelfs de *Romeinen* onder hun gebied gebragt hebben, echter de *Romeinsche* wetten volgen) dus ook Protestantische vorsten in Duitschland, die den Roomschen Godsdienst afgeschafft hebben, toch het *Kanonyke Recht* nog gebruiken laaten: en dit is nog opmerkelyker van de Lutherischen, dewyl de yverige Luther (15) te Witten.

(13) AAN DE ZYDE] Doorgaans in gevallen, die by 't *Roomsche* niet klaar beslist zyn, neemt men toevlucht tot het *Kanonyke*, en in Huwelykzaaken volgt men 't laatste meer; dan 't eerste, zelfs by de Protestanten, schoon die 't Huwelyk voor geen *Sacrament* houden. 't Slimste was, dat uit die vermenging van 't *Roomsche* met het *Kanonyke Recht* een gedrochtelyk Mengelmoes gebooren wierdt, even, als wy hier na zien zullen van de vermenging der *Aristotelische Filosofie* met de *Theologie*. Zie Reimman. D. II. p. 181.

(14) TUSSENHENRYK] Zie Spener *Hist. Germ.* p. II. VI. IX. 7. p. 623. Tot dien tyd toe vindt men sporen, dat de Duitsche Keizers en Vorsten 't zochten te stuiten, 't welk een det grootste redenen was, waarom zy hun' wetten begonden in 't Duitsch te maaken, waar tegen de Pauzen zich weerden met Bullen, enz. Reimman *d. l.*

(15) LUTHER] Zie Duk. I. VII. 16.

tenberg, het *Corpus Iuris Canonici* op 't vuur heeft geworpen.

§. 9.

Dus verre was myn werk gevorderd, wanneer ik (zo als ik in de *Voorrede* van 't *Eerste Deel* gezegd heb,) door ziekte gedwongen wierd om 't af te breeken. Doch myn' ziekte heeft my te gelyk erinnerd, dat ik in de verhandeling over de middelen, die ter invoering van 't *Latyn* in *Duitschland* gehulpen hebben, ook een woord dien te spreeken van de *Geneeskunde*: en ik heb meer reden, dan een' ander, om de *Faculteit* te vriend (16) te houden. 't Slimste is, dat deeze stoffe gansch buiten myn kring, en *Ultra Crepidam* is. En nog slimmer is 't, dat, die over de *Historie der Geneeskunde* geschreeven (17) hebben, op dit punt

(16) VRIEND] Zie wat de *Malade Imaginaire* by Molière aan zyn' Broeder dreigt *Act. III Sc. 3.*

(17) GESCHREEVEN] Rothius, die een' *Disquisitie* heeft geschreeven van de oude *Noordsche Naamen en bewoordingen in de Geneeskunde*, belooft een breedvoeriger werk over de gansche *Res Medica* onzer Voorouderen: doch ik weet niet, of hy 't volvoerd heeft. Verder heeft men de Clerc's *Histoire de la Medecine*, doch men zal ook zien, dat ik in 't geen de Romeinen raakt, eenige plaatzen, die hy ook bybrengt, met een ander oog beschouwd heb. De Engelsche Freind heeft op le Clerc eenige aanmerkingen gemaakt, die men vindt in zyn' *Opera Medica*. (Ik heb de Franche vertaling van Coulet gebruikt.) Van laater tyden, heb ik 't meeste moeten zoeken by Stollen, in zyn' *Anleitung zur Historie der Medicinischen Gelardbeid*. Jena 1731. 4. 't Geen de groote Boerhave in de *Prolegomena* van zyn' *Institutiones Medicæ* daar van zegt, is zeer kort, en hier tot behoort ook, 't geen hy in zyn groot werk over de *Chemie* van deszelfs historie zegt. Zie verder meer Schryvers, die of *ex professo*,
of

punt in die betrekking geen' byzondere oplettenheid hebben gehad. Doch ik zal doen, wat ik kan, en de Leezer moet met myn zwak hoofd geduld hebben.

§. 10.

Wanneer ik in 't XXVIste Hoofdstuk gehandeld heb van de invoering van 't Latyn in *Duitschland* door den *Koophandel*, heb ik eerst in 't XXVste aangetoond, dat onze Voorouderen den Koophandel van de *Romeinen* niet hebben behoeven te leeren, maar dezelve verstaan en geoeffend, eer ze met de *Romeinen* kennisse maakten. Ik zal hier dat zelfde spoor moeten volgen: en ik ontmoet ook eeven dezelve zwaargheid. De schryvers, die byzonderlyk de *Germaansche* Oudheden verhandelen, als Cluverius, Pelloutier, enz.: spreken 'er weinig of niets van, en schynen in de verbeelding geweest te zyn, *Nullam omnino fuisse*: eeven zo als Cluverius gezegd heeft van de Koopmanschap (18). 't Is dus een gemeen geloof, en zelfs by Geleerden, (19) dat de *Germanen* alles, wat zy van

of in 't voorbygaan de *Historie der Medicynen* verhandeld hebben, in de Voorrede van Le Clerc, en in die van Eloy, woor zyn *Dictionnaire de Medecine*. Voeg 'er nog by Hachenberg *Germania Media Diss.* vi. §. xvi. p. 155. en Reimman's *Einleitung in die HISTORIAM LITERARIAM der Teutschen* II, 73. p. 183.

(18) KOOPMANSCHAP] Zie Hoofdst. XXV. §. v. n. 25. p. 526.

(19) GELEERDEN] Ook wordt aan die onkunde der *Germanen* (in de gemeene *Geneeskunde*), toegeschreeven, dat zy hun' toevlucht namen tot bygeloovige middelen, en zelfs, tot Offerhanden van menschen. Zie den Heer Schutze *Sylloge Exercit. ad Rom. Sacram Gentilem* p. 258.

van de *Geneeskunde* wisten, van de *Romeinen* geleerd hebben. Zie daar al weder een gevolg, en gedeelte van dat vooroordeel, waarviele veeleu zyn ingenoomen, als of onze Voorouders schepzels waaren geweest, die op zyn' Rousseau's, op vier voeten kroopen, en van de *Romeinen* hadden moeten leeren, hoe men zich op twee beenen overeind kon houden!

§. 11.

Dit vooroordeel heb ik in dit gansche werkje getracht tegen te gaan, en ik vind hier weder een' nieuwe gelegenheid, om de eere der *Germaanen* in dit punt, zo goed ik kan, te verdedigen. Ook vlei ik my te zullen kunnen aantoonen, dat onze *Voorouders in de Geneeskunde niets van de Romeinen hebben behoeven te leeren*: dat de laatste (verre van aan anderen in de *Geneeskunde* lessen te kunnen geven) zeer weinig daar van geweten hebben: dat zy de *Ondervindelyke* (waar onder de Heelkunde begreepen is) uit onweetendheid met groote kosten hebben moeten overlaten aan hun' slaaven, en in de *Beredeneerde* hebben moeten t'school gaan by vreemden, en wel byzonderlyk by Celten: en dat in tegendeel onze Voorouders, van de alleroudste tyden af, de *Ondervindelyke Geneeskunde* zelf geoeffend hebben, en verder de *Beredeneerde* door eigen' vlyt en yver zich eigen gemaakt, hebbende de Griexe schriften zelf doorwroet, en in 't *Latyn* vertaald, eerst door 't Arabisch, en naderhand uit de bronnen zelve. Doch dewyl deeze Uitweiding in dit werkje te veel plaats zou neemen, zal ik ze ophouden tot een' nadere gelegenheid.

Ik zal dan met betrekking tot myn hoofdoogmerk alleen kortelyk hier zeggen, dat, schoon de *Germanen* in de *Weetenscbap* zelve aan de *Romeinen* niets schuldig zyn, het echter natuurlyk is, dat zy, (zo veel de *Taal* betreft) door dit wroeten in Griexe en Arabische boeken, die zy in 't *Latyn* hebben overgezet, niet alleen 't Griex en *Latyn* geoeffend, maar ook veel' Griexe en *Latynsche* woorden, zo als zy die in hun' tyd vonden, in de gemeene taal hebben overgenoomen, byzonderlyk woorden, die betrekking tot de kunst hadden. Ook kan men met waarschynelykheid gelooven, dat de *Artzen* van zelfs geoordeeld hebben, dat het aan hun' kunst meer aanzien en gezag gaf, als zy hun' gesprekken en *Adviesen* met *Latyn* doorspekten. *Plinius* (20) heeft reeds dezelfde aanmerking te Rome gemaakt, dat de *Kranken*, (zelfs, die geen' Griex konden) toch een *Griexen* arts wilden hebben, en op een *Recept* geen vertrouwen stelden, als zy 't verstonden. En 't was zekerlyk om dat vooroordeel in te volgen, dat zelfs die slaaven of vrygelaatene, die zich nog met de *Geneeskunde* bemoeiden, *Griexe* (21) naamen voer-

(20) *PLINIUS*] XXIX. l. 2. 253. *Solum banc artium Græcarum nondum exercet Romana gravitas in tanto fructu; paucissimi Quiritium attingere: imo vero auctoritas aliter quam Græceam tractantibus, etiam apud imperitos expertesque linguæ, non est: Ac minus credunt, quæ ad salutem suam pertinent, si intelligunt.*

(21) *GRIEXE*] *Callistus, Antus, Eros, Diadumenus, Elapbion, Eumolpus*, enz. Zie de *Inscriptiën* by *Muratorius, Gruterus*, enz. Zie vooral *Gorius in Columbaria Servorum & libert. Liviae* p. 73. 76. 78. 92. &c. en *Reinellus in notis ad Inscriptiones*. p. 228.

voerden: eevenééns, als 't by ons ook alles Fransch moet zyn.

§. 13.

Hoe 't weezen mag, men kan die invoering van *Latynsche* woorden in Duitschland al vroeg bemerken, en 't allereerst ziet men dit, in de Naamen van, die de kunst oeffenden. (22) Voor de Heelmeesters heeft men 't Griex-Latynsche woord *Chirurgie* ingevoerd. De Apothekers heeten reeds by Willeramus (23) *Pimentaren*, van 't quaad Latyn *Pigmentarius*. (24) Doch de Heeren *Doctoren* zelf hebben al vroeg den naam van *Physici* (25) verkoo-

(22) OEFFENDEN] In oude tyden waaren de *Geneesmeesters* te gelyk ook *Heelmeesters* en *Kruidbereiders*. Doch sedert dat men die drie bedieningen verdeeld heeft, zyn ook de naamen onderscheiden geweest: en byzonderlyk is bekend het hevig pleitgeding, dat de Apothekers in Vrankryk gevoerd hebben tegen de *Chirurgyns*, om hen de *Klister-spuit* te betwisten.

(23) WILLERAMUS] *Cantic. V. 13.* Voor een beddeken van *speceryen* stelt hy een beddeken, dat gezet is van kunstige *Pimentaren*. Dus hebben ze ook *Kruiden*, *Piment* genoemd, wek woord nog in gebruik is. (Zie du Cange.) Ook vindt men reeds by den zelfden Willeramus *Cant. III. 6.* *Stappe allerlabte pimenton*, voor *Poeder des Kruideniens*, en *VIII. 2.* *gepimenten Wyn*; voor *Specerywyn*, van 't quaad Latyn *Pigmentum*, voor *Kruidery*, *Specery*. Zie *Salmasius* in zyn *Pliniana Exercitationes p. 740.* en *Rothius de nominibus*, &c. p. 8.

(24) PIGMENTARIUS] Men kan by du Cange verscheiden plaatsen vinden van Schryvers der vervallene Latiniteit. Om by myn' winkel te blyven, voeg ik 'er by *Marcianus* in l. 3. §. 3. *D. ad l. Corn. de sicariis* (XLVIII. 8.)

(25) PHYSICI] Zie du Cange. Men noemt nog in 't Engelsch een' Arts *Physician*, en nog heden draagt in veele Duitsche Steden, gelyk ook hier te Hamburg, de *Stads-Doctor* den naam van *Physicus*.

kooren, schoon dat woord in dien zien by de goede oude Latynsche schryvers nooit (26) gebruikt is. Men vindt het verder in de naamen der ziekten: en 't is opmerkelyk, dat die nog doorgaans in de gemeene taal meer Griex, dan Latynsch zyn gebleeven, doch nog meer by de Franschen. De reden is, dat in hun' spraak (gelyk ook in de Latynsche, waar uit hun' spraak gebooren is) gebrek is aan Koppelwoorden. Dus zyn zy, zo wel als de *Romeinen*, gedwongen geweest de Griexe woorden, zoals ze zyn, over te neemen, waar in onze taal een groot voordeel heeft.

S. 14.

En eindelyk, dewyl zy om de weetenschap te leeren, Arabische en Griexe boeken, en de Latynsche vertalingen moesten doorstudeeren, is 't geen wonder, dat daar een *Latyn* uit gegroeid is, 't welk gansch niet Ciceroniaansch was, waarom ook de Duitische Artzenyschryvers van dien middeltyd *Latino-Barbari* genoemd worden. Ook is in de oeffening der kunst zelve uit dat mengelmoes van Arabisch, Griex en Latyn een' brabbeltaal t'zaamengevloeid, die de *Romeinen* zelf zekerlyk niet verstaan zouden hebben. Doch vooral is 't *Latyn* nog op heden gebleeven in de *Ordonantiën* en *Recepten*, die ook daarom met den eernaam van *Apotbekerlatyn* onderscheiden worden. Alles is Griex, Latyn, of Arabisch, 't welk door de To-
ver-

(26) NOOIT. In een' *Inscriptie*, by *Reinesius Syntagm. Inscript. Ant. Class.* I. n. 118, p. 156. vindt men 't in dien zin, doch de *Inscriptie* zal van laater' datum zyn. Zie *Rothlus de nomin.* p. 151.

vercaracters, die 't omringen, nog eerwaardiger wordt gemaakt. Zelfs aan de allerbekendste zaken, dié alle dagen voor onzen neus te vinden zyn, wordt toch een vreemde naam (27) gegeven, als of de kunst anders ontheiligd zou zyn. Zo dus de ziekte maar een weinig aanhoudt, kan 't niet missen, of niet alleen de zieke, maar zelfs de minste dienstbode in 't huis, krygt ongevoelig een' *Copia Verborum* van Latyn, (28) en Griex.

(27) VREEMDE NAAM] Kerffenbaater moet *Aqua Catarorum*, zyn: *Zaete Amandalen Amygdal: Dulc: Witte Slompbollenzaad, Sem. papav. alb. Harasboorn. Corn. Corv. Zolfmelk is lnc, een kruim brood, Mica panis, Dooiers van Bienen Vitell: Ovor. en zo voort.*

(28) LATYR] Myn Heer purgeert van daag. Juffrouw is geclisteerd. Syroop, Confect, Tinctuur, Decaltum, Spiritus, Conserf, en zo voort.

EEN-

EEN-EN-DARTIGSTE HOOFDSTUK.

INVOERING VAN 'T LATYN, IN DUITSCHLAND
DOOR DE ARISTOTELISCHE FILOSOFIE.

§. I.

BY 't Róomsche *Burgerlyke* en *Kanonyke* Recht, moet ik ook de *Aristotelische Filosofie* voegen, als een der middelen, waar door in Duitſchland het *Latyn* in gebruik en oeffening is geraakt. Het lot, dat de boeken van dien wysgeer eertyds gehad hebben, is bekend. (1) Na datze eerſt door de handen van Theophrastus en Neleus gepaſſeerd waaren, begroeven des laatſtens Erfgenaamen ze in een' kuil, om ze te verbergen voor den Koning van Pergamus, die ze hen afkooopen wilde. Daar bleeven ze honderd zestiĝ jaaren lang leggen rotten, tot dat een ryk Atheensſch burger, Apellion, ze kocht. Sylla, Athene inge- noomen hebbende, bragt ze naar Rome. (2) Doch hy, noch zyn boekerybewaarder, noch zelfs

(1) BEKEND] Men kan ze vinden by Strabo. *lib. XIII. p. 609.* of 906. en Plutarchus in *Sylla p. 468.* Zie verder *Rapins vergelyking van Plato met Aristoteles* in zyn Werken *s. I. p. 372.* met de *Correſtiiven* van Bayle op 't woord *Tyrannion.*

(2) ROME] 't Kan zyn, dat 'er in de Boekery van Ptolomæus Philadelphus een Aſſchrift van geweest is, geheel of gedeeltelyk : doch de Boekery is al ten tyde van Cæſar verbrand; en dewyl Ptolomæus en de Koning van Pergamus in 't verzamelen van boeken geen geld ontzagen, en den prys tegen malkanderen opdreeven, is 't zeer beden- kelyk, of alles, wat men hen in de handen heeft geſtopt, wel echt is.

zelfs de Letterkundige Tyrannion, die ze na Syl-
la s'dood in bezitting kreeg, maakten 'er veel
werk van. Naderhand raakten ze in handen van
Andronicus van Rhodus, die ze den Erfgenaam
van Tyrannion afkocht. Deze heeft ze, zo
goed hy kon, in ordre (3) gebragt, en plaatzen,
die verrot of bedurven waaren, ingevuld. Doch
hoe 't zy, ten tyde van Cicero (4) waaren ze
te Rome (zelfs by de wysgeeren) nog weinig
bekend, en men was ook daar in dien smaak niet.
De lieden van aanzien waaren meest Stoiken, en de
Bonsvivans Epicuristen, en gelyk de Welspre-
kenheid de weg van de fortuin was, hieldt men
in 't algemeen veel van Plato, dien de aanpry-
zingen van Cicero in aanzien bragten. Zelfs onder de
laatere Keizers raakte Plato door de uitleggingen
van Plotinus geheel in de *Mode*. (5)

§. 2.

De eerste Christen' Oudvaders, met een' vroom-
me staatkunde zich een' der Philosophische *Secten* wil-
lende te vriend maaken, om ze alle niet te gelyk
op 't lyf te hebben, en hun' vyanden te verdee-
len,

(3) ORDE] Aristoteles heeft, zo men meent, meer dan
vler honderd boeken geschreeven.

(4) CICERO] Zie 't begin van zyn' *Topica*: *qui* (hy spreekt
van Aristoteles) *ab ipsis philosophis, præter admodum paucos,*
ignoratur.

(5) MODE] Keizer Galliënus en zyn' Vrouw Salonica
waaren zo zeer bekoord van Plato, dat ze aan Plotinus
verlof gaven om in een' Stad van Italië een Republyk
op te rechten, naar Plato's voorschift: doch in de Staat-
kunde leert de ondervinding, dat dikwils *Plans*, die op
't papier zeer fraai schynen, in de uitvoering zeer ver-
keerd uitvallen

len, verkooren de party van Plato. De Stoïsche en Epicuræesche konden ze niet wel kiezen, om den stryde, die Paulus (6) met dezelve hadt gehad te Athene; en die van Aristoteles is 't waarschijnlijk, dat zy weinig gekend hebben. Doch zo zy ze al gekend hebben; die van Plato was gunstiger voor 't Christendom. Die mistrouwt de Reden, en leert den mensch zyn' nietigheid kennen, waar door de geest wordt voorbereid tot die ootmoedige vernedering, die een' Christen zo noodig is, om 't verstand te onderwerpen aan 't geloof. Ook moet men bekennen, dat men op 't punt van de Onsterfelykheid der ziele, en andere verheevene stoffen, by Plato (7) verrukkende plaatsen vindt, waar in by Aristoteles verre te booven gaat. 't Was om die reden, dat zommige Oudvaders Plato's leere niet vreemd van 't Christendom (8) vonden, en hun' uitdrukkingen, (zelt ontrent geheime nissen) naar de zyne dik wils voegden. Zelfs zyn'er geweest, die dorsten staande houden, dat Socrates en Plato een denkbeeld hadden gehad van den Heere Christus, (9) ja van de Heilige Drieëenigheid. (10) En 't geen nog verder gaat, Justinus,

T a-

(6) PAULUS] *Hand.* XVII. 18.

(7) PLATO.] Ik heb eenige uit zyn' *Phædo* en tweeden *Alcibiades* aangehaald in myn' *Rechtsgeleerde Uitspanningen* D. I. p. 13 en 15.

(8) CHRISTENDOM.] Justinus Martyr *Apolog.* I. p. 51. ἐκ ἀλλότρια ἐστὶ τὰ τῷ Πλάτωνος δόγματα τῷ χριστιανισμῷ. Augustinus betuigt ook op verscheiden' plaatsen, dat Plato onder alle de Heidensche Filosoofen de gezondste gevoelens van Goddelyke zaken heeft.

(9) CHRISTUS.] ὁ καὶ ὑπὸ Σωκράτους ἀπὸ μέρους γνωσθεῖς, ὅτι λόγος ἦν καὶ ἰσὺς ἐν πάντι ὄντι. Justinus *Apolog.* I. p. 48.

(10) DRIEËNHED.] Clemens Alexandrinus *Strom.* V. p. 436.

Tatianus, Origenes, en moogelyk nog meer, hebben verklaard, (11) dat het leezen van Plato den grond had gelegd van hun' bekeering tot het Christendom.

§. 3.

Doch hoe wonderlyk springt men dikwils van de eene pool tot de andere! 't Duurde niet lang, of men viel in 't begrip, dat de leere van Plato ten hoogsten gevaarlyk was: en dat al' haar' aanpredikingen om de *waarheid te zoeken*, eindelyk uitlicpen op een besluit, dat *de waarheid niet te vinden* was, en vervolgens op een volkoomen ongeloof, en wanhoopige (12) onzekerheid. Alle de Ketteryën stelde men op rekening van de *Filosofie* van Plato. Nog meer! zyn' leere van de onzichtbaare weezens, en van derzelve gemeenschap met de menschen, was de weg tot de zwarte kunst, ja een Platonisch Filosoof, en een Tovenaar, was eeven 't zelfde. En hoe belacchelyk deeze beschuldiging ook in de daad mogt zyn, was ze toch zo vreemd niet in de inbeelding.

Men

436. In laater' tyden onder de regeering der Medicis, die liefhebbers van Plato waaren, wierdt dezelfde meening weder leevendig. Zie vooral de Voorrede van Ficinus voor zyn' *Platonica Theologia*, en Colberg in zyn *Platonisch-Hermetisch Christendom*. Hier toe behoort ook een' *dissertatie* van Thomafius, *an paganis mysterium Trinitatis plane ignotum fuerit*. In *Sylloge Exercitat. Lips.* 1698.

(11) VERKLAARD] Rapin *d. l.* Tom. I. pag. 382.

(12) WANHOOPIGE] By Callimachus is een *Epigramma*, dat een leerling van Plato, Cleombrotus, door 't leezen van deszelfs werken zo verrukt wierdt, dat hy lust kreeg om zich van een' rots te werpen.

Men weet alle de buitenspoorigheden, waar toe Ammonius, Proclus, Plotinus, Jamblichus, Apollonius, en andere Platonische Filosoofen vervallen zijn, schoon'er zekerlyk ook veel *Charlatanerie* (13) onderliep, moogelyk met voordacht, om de wonderwerken van Christus en de Apostelen op te weegen. Vooral is't voorbeeld van den Keizer Julianus aanmerkelyk. Niemand zal ontkennen, dat hy een Heer van veel verstand en geleerdheid was, en men zou zelfs uit zyn' werken een uittrekzel van deftige spreuken (14) kunnen haalen, die klaar toonen, dat hy in zyn' jeugd de zuiverste beginselen van 't Christendom hadt ingezoogen. Doch zo nen al geen geloof wil slaan aan alles, wat men verhaald heeft van zyn' bygeloovige en zotte offerhanden, behoeft men toch zyn' twee *Oratien* (IV, en V,) in *Regem Solem* en in *Matrem Deorum* maar te leezen, om te zien, tot wat buitenspoorig bygeloof (15) hy

(13) CHARLATANERIE.] Zie Jac. Brucker *Hist. Critica Pbilosophia*. T. II. p. 43 I. & seqq.

(14) SPREUKEN.] Zie de *Praefatie* van Spanheim voor *Juliani Opera*. De la Bletterie heeft een' zeer onpartydige beschryving van 't leeven van Julianus gemaakt.

(15) BYGELOOF.] Θεουργία, Θεασμοί, Μυστήρια. De geheimen deezer *Theurgie* zyn beschreeven door Jamblichus, in zyn boek de *Mysteriis Aegyptiorum*. Hier van hebben alle die Boeken gehandeld, die aan Hermes of Mercurius worden toegeschreeven. Zoroaster heeft 'er een *Kort begrip* van gemaakt in niet meer dan twintig maal honderd duizend Vaerzen. Zomen 't gelooven wil, heeft hy 't ontfangen van *Abraham*, en daar van heeten nog de Oostersche Wyzen *Braminen*, ja de *Wyzen uit het Oosten* zyn ook van die *Sette* geweest. Die harsenziekte heeft geheerscht by alle Volkeren, van wat Godsdienstze ook geweest zyn. Uit Chaldeen is'ze gekoomen in *Aegypten*, en van daar verder. De Jooden hadden hun' *Cabala*, hun' *Sepher Jetzira*, hun' *Maajen Babackma*,

hy vervalen is geweest. En niet zonder reden heeft men dit toegeschreeven aan zyn' overmaatige doorwroeting van de leere van Plato, (16) die hy zich verbeeldde nog veel vermeerderd (17) en verbeterd te hebben.

§. 4.

Dit is genoeg van Plato. Ik keer weder tot Aristoteles. Na dat deszelfs boeken door Andronicus (zo goed en quaad als hy kon) in orden gebragt waaren, is deszelfs *Filosofie* te Rome bekender geworden. Onder Augustus zyn verscheiden' wysgeeren van die gezindheid geweest, doch onder de volgende Keizers maaktenze weinig fortuin, tot datze onder en na Adrianus 't hoofd weder bovenstaken. By de eerste Christen' Oudvaders, (zo lang men zich by 't eenvoudige Evangelie hieldt.) vindt Ari-

chachma, enz. de Grieken hun' *Mysteriën*, en 't geen men toefchryft aan Orfeus: de Romeinen hun' *Sibyllynsche Boeken*, en onze Druïden hebben ook al iets dergelyk gehad. By de Christenen zyh ook al Paracelsen, Böhmen, Nostradamussen enz. geweest. Men zou daar een groot boek alleen van kunnen maaken. Ondertusschen verwyf ik den Leezer naar Morhofs *Polybist.* I. 1. 10. die de zaakelykheid deezer wetenschap niet verre schynt te werpen. Zie ook Peucerus *de divinatione*, en Wierus *de Præstigiis Dæmonum*.

(16) PLATO.] Julianus was een Leerling van Maximus Ephesius, die, zo wel als zyn Meester Jamblichus, een Platonisch Wysgeer was. Wy behoeven hier Libanius alleen niet te gelooven. Julianus zelf noemt Plato *Goddelyk*, en van de Goden geboren *ἡ Δαιμόνιε Πλατων, καὶ θεῶν ἐργονε.* *Orat.* VI. p. 188. Daar tegen lacht hy somtyds met Aristoteles (*γελοῖον*) *Orat.* v. p. 162.

(17) VERMEERDERD.] *Wy zyn nog verder in deeze kennisse gevorderd*, zegt hy, *Orat.* IV. p. 152.

R r

Aristoteles weinig smaak. Zo gunstig als de leer van Plato in 't begin voor 't Christendom scheen, zo tegenstrydig oordeelde men deeze, die, 't menschelyk verstand te hoog opheffende, zich vermeet van alles te willen, en te kunnen reden geeven, en op 't laatst uitloopt, om op alles te vitten, ja zelfs daar eere in stelt, dat men de klaarste zaaken kan tegen spreken. 't Was hierom, dat Tertullianus de waarschuwing van Paulus (18.) tegen de *Ydele verleiding* der *Filoso-
fie* op die van Aristoteles byzonderlyk toepaste, en de voornaamste Oudvaders van dien tyd waaren van zyn gevoelen. Ook wierdt die afkeer ernstiger aangezet door de groote achting, die de voornaamste Ketters (19) voor Aristoteles toonden. Niet alleen, dat de Theodotiaanen zich van deszelfs redeneeringen bedienden, maar de Carpocratiaanen beweezen gelyken eerbied aan deszelfs beeld, als aan dat van den Heere Christus, en de Aëtianen gebruikten de *Catbgorien* van Aristoteles voor een' Catechismus, gelyk ook de Antinomianen ze den voorrang gaven voor 't *Nieuwe Testament*.

§. 5.

(18) PAULUS.] *Coloff. II. 8.* Onze kanttekenaars passen ze ook op de *Scholastiken*. Uit het gene ik §. x. gezegd heb van den *stryd* van Paulus te Athene, zou men ze eerder op de Stoïken en Epicuristen t'huis brengen. Echter de uitdrukking (*Row. I. 22.*) *Haar uitgeevende voor wyze*, past zo wel op de *Señe* van Aristoteles, als op de Stoïken.

(19) KETTERS.] *Rapin d. l. p. 392.* uit Eusebius, en Baronius.

Doch naar maate, dat de twistgeest onder de Christenen heeft begonnen te regeeren, hebben zy ook (zelfs de rechtzinnigen) in Aristoteles en deszelfs redeneerwyze beginnen zin te krygen, en de Oudvaders van de vierde Eeuw, zyn hem reeds gunstiger. Zyn werken wierden niet alleen in 't Griex geleezen en geleerd, maar zelfs was 'er reeds ten tyde van Hieronymus een gedeelte van zyn' werken in 't *Latyn* gebragt, en in de vyfde eeuw, maakte Boethius daar van een' gansche overzetting. De verwarring, en de domme onkunde van eenige volgende Eeuwen, heeft alle weetenschap, en dus ook Aristoteles, genoegzaam geheel doen vergeeten, voor al in 't westen. En Wie zou toch daar in staat geweest zyn, om een' Griex' schryver, wiens sty! zo duister, en wiens redeneeringen nog duisterder zyn, te verstaan? By geluk of misschien by ongeluk zyn deszelfs boeken bewaard gebleeven by de Arabieren. De Califen Abdala, en Almada, (aan welken laaften men zegt, dat de geest van Aristoteles verscheenen was) hebben ze in de negende Eeuw van de Griexe Keizers gevraagd en gekreegen. Zy zyn daar op in 't Arabisch vertaald, en verscheiden' Moorische geleerden (welkers naamen ook meest met een A (20) beginnen) hebben 'er Uitleggingen en aantekeningen opgemaakt. En niet alleen te Cordua en Constantina in Spanje, maar

(20) A] Alfarabius, Algazel, Alhumazar, Alkindus, Albasager, Albencini, of Avicenna, Averroës, enz. voor al de twee laatste.

maar ook te Tunis, Tripoli, Fez en Marocco, in Afrika, waaren *Academiën*, daar men 'er lessen over hieldt.

§. 6.

Dat de leere van Aristoteles in de dertiende Eeuw in 't westelyke Europa bekend is geweest, blykt daar uit, dat ze in 't jaar 1209. te Parys door een' Uitspraak van een *Concilie* gedoemd, en de boeken verbrand zyn: en ik wil niet tegen spreken, dat ook eenige van zyn werken, door de Duitschers en de Franschen, die ontrent den zelfden tyd met Boudewyn in Griekenland waaren, van Constantinopolen kunnen overgebracht geweest zyn. Doch de *Latynsche* vertaaling, die in dezelfde eeuw door Otto Frisingensis op aanmoediging van Keizer Frederik II (21) gemaakt is, was meest uit het Arabisch, (22) het welk men zekerlyk toen beter (23) verstaan heeft, dan

(21) FREDERIK II.] Zie Conringius *Antiquit. Acad. d. l. III. p. 95 & seqq.*

(22) ARABISCH.] Tribbechovius *cap. 3. p. 128.* spreekt van een' Overzetting, die reeds by den tyd van Karel den Grooten uit het Arabisch gemaakt zou zyn van eenige boeken van Aristoteles, gelyk (zegt hy) uit Trithemius op 't jaar 840 blykt.

(23) BETER.] Men was lang gewoon geweest op de *Academie* te Cordua te *studeeren*, alwaar alles verhandeld wierdt in 't Arabisch, dewyl 't gebruik der Griexe taal daar verboden was. Hier aan kan men ook toefchryven, dat wy Oostersche woorden in de taal gekreegen hebben. Dit kan strekken tot byvoegzel op *Hoofdst. IV. § 11. p. 85.* en op *Hoofdst. VIII. § 111. p. 156.* enz. Wanneer dus Heuman en anderen, zeggen, dat men in dien tyd het *Griex niet meer verslondt, dan 't Arabisch*, bedriegen zy zich. Ik zal in de *Uitweiding over de Geneeskunde* hier van nader spreken.

dan het Griex. Hoe 't zy, deeze *Filosofie* (gehaald uit quaaide vertaalingen van boeken, die op zich zelve, in 't oorspronkelyke zo duister, en diepzinnig, en daar by op veele bedurven' plaatzen verminkt, of ingevuld zyn, en verder opgesmukt en 't zaamengelapt uit Korte Begrippen, en wydloopige Arabische Uitleggingen) is dus in 't begin der dertiende Eeuw op den naam van *Aristoteles* in Vrankryk op de Academiën geleerd.

§. 7.

In 't begin vondt ze weder veel zwaarigheid, (24) en is verscheiden' maalen voor Kattersch verklaard. Doch sedert dat de Godgeleerden, den naam van *Scholastiken* (25) hebben aangenomen.

(24) ZWAARIGHEID.] Launoy verhandelt dit omstandig, in zyn Werk *De fortuna Aristotelis in Academia Parisiensi*. Zie 't geen ik gezegd heb, § iv.

(25) SCHOLASTIKEN.] De Historie der *Scholastike Filosofen* kan men in 't kort vinden by Stollen in 't *Tweede Deel* van zyn *Anleitung zur Historie des Gelartbeit*, cap. 1. §. 69. &c. p. 379. Men neemt doorgaans dit woord voor een' verkleening, om dat het meer een' *Auditor*, dan een' *Meester* schynt te betekenen, en in dien eersten zin vindt men 't ook by Petronius. Doch naderhand (ten tyde van Plinius en Quintilianus) heeft men de *Redenaars* zo genoemd, en met den tyd is 't een Eernaam geworden. Zie du Cange op 't woord *Scholasticus*, en Tribbechovius Cap. I. §. 5 en 6. gelyk ook die by de kloosters 't Ampt van *Professor* der *Noviciën* bekleedde, dien naam droeg. 't Is daarom een' onnutte twist, wie de eerste *Scholasticus* is geweest. Want alle, die zich voor geleerden uitgaven, eighenden zich dien naam toe. *Scholasticus* en *πολυμαθής* was 't zelfde, en als men aan een' geleerden een *compliment* wou maaken, noemde men hem *scholasticissimum*. 't Was byna 't zelfde met den naam van *Clericus*. En op

namen, (en zy vooral de verheiligde. Thomas (26) van Aquine) de *Filosofie* van Aristoteles inde *Theologie* hebben weeten in te vlechten, (27) is deszelfs gezag en aanzien gansch bevestigd. En wel verre dus van tegenstand te ontmoeten, wierdt ze

zommige Academiën, (als te! *Rosbok*.) noemde men alle de *Studenten Papæ* of *Semipapæ*. Moogelyk hebben zy ook den naam van *Scholastici* aangenomen, om zich te onderscheiden van de *practici* of *Mystici*, die zonder eenige *speculative Theologie* eenvoudig de *Morale* op hun' manier predikten, daar deeze (ook op hun' manier) met *theoretische* redeneeringen den Godsdienst sterken wilden.

(26) THOMAS.] Deeze wierdt van de Pauzen zelf *meer dan Salomon*, en de *Opgaande Zon voor de Kerk* genoemd, en 't is onder deeze gelykenis van de Zon, dat Altelberger in een' Lofrede deeze Thomas geleidt door de twaalf Hemeltekens, en hem in elk Zonnehuis een der twaalf werken van Hercules geeft. Doch 't geen nog vry wat hooger is, Paus Joannes XXII. gaf hem een' plaats onder de Roomsche Heiligen. Anders wordt Albertus Magnus genoemd, als de eerste, die de *Filosofie* met de *Theologie* vermengd heeft. Zie de Schryvers, aangehaald by Reimman T. II. p. 209.

(27) VLECHTEN.] *Et maximo cum fructu*, zegt Petrus Lombardus, (*Sentent. III. Dist. XXIV. qu. I.*) of liever Abelard, van wien men meent, dat Lombardus dat Schrift ont'eend heeft. St. Bernard keurde dit niet goed, en bekeef Abelard, dat hy *Heidenscb* was geworden. Met wat inzicht verder deeze invlechting geschied is, kan men breeder vinden by Puffendorf *Introduç. Hist. Cap. XII. §. 34.* Hoe verre 't echter nuttig en zelfs geoorlofd is, de *Filosofie* te vermengen met de Godgeleerdheid, en de *motiva credibilitatis* (om een *Scholaastisch* woord te gebruiken) voor de laatste te zoeken by de eerste, is een' zwaare vraag: en om daar op voldoende te antwoorden, moet men 't recht onderscheid kunnen bepaalen tusschen 't geen Paulus zegt van God kennelyk te zyn, (*τὸ γνωστὸν τῷ θεῷ*) *Rom. I. 19.* en de *valschelyk genaamde kennis* (*γνώσιν φευδανύμων*) waar voor hy Timotheus vermaant een' afkeer te hebben. *I Tim. VI: 20.* Vergelyk by 't laatsten *Colofl. II. 8.*

ze in de veertiende en vyftiende Eeuwen door de Pauzen op de Academiën door gezanten aanbevoelen, en in 1447 liet Nicolaas V. een' nieuwe *Latynsche* vertaaling daar van maaken. Nog meer! Verre van ze te verketteren, wierdt ze niet alleen boven die van Plato verheeven, (28) maar zelfs boven de Oudvaders: ja een' plaats van Aristoteles goldt meer dan een schriftuurplaats: zelfs zyn'er predikers geweest, die hun *Text* (29) namen uit Aristoteles. Dus wierdt ze ook, wanneer de Hervorming opquam, de bequaamste geoordeeld om de zo genoemde Ketteren tegen te gaan, en zelfs in 1629. verklaarde de Fransche Sorbonne (30) in een verhoog aan 't *Parlement*, dat men ze niet kan aantasten zonder belediging van de Kerk. (31)

§ 8.

't Is dus geen wonder, dat elk zich toeleide om die *Filosofie* op zyn' wyze in den grond te lee-

(28) VERHEEVEN.] Zie Tribbechovius. *cap. 5. p. 216, & seqq.*

(29) TEXT.] Dus klaagen Trithemius, Melancton, en anderen, dat men op den Predikstoel meer van Aristoteles hoorde spreken, dan van Christus. Zie Rechenberg de *ineptiis Clericor. Rom. §. 21.* Zelfs hebben ze Aristoteles ernstig onder 't getal der Heiligen, ten minsten der Zaligen, willen brengen, waar tegen Maresius een *Dissertatie* heeft geschreeven de *salute Aristotelis non asserenda.*

(30) SORBONNE.] Rapin *d. l. p. 413.*

(31) KERK.] Onder de vraagen, die een *Inquisiteur* aan Laurentius Valla, in een geloofsonderzoek voorhieldt, was ook, of hy de den *Prædicamenta* geloofde? waar op hy antwoorde, dat *schoon de Moeder de Kerk dezelve niet kende, hy echter daar omtrent geloofde, wat de Kerk geloofde.* Zie Tribbechovius *Cap. 3. p. 113. 114. en Cap. 5. p. 220.*

leeren, en al die maar schryven kon, wilde toonen, hoe verre hy in die weetenschap gevorderd was. Vooral groeide die yver van schryven en wryven, sedert dat de *Scholastiken* zich verdeeld hadden in *Nominales*, en *Reales*, en nog by onder verdeeling, de eerste in *Verbales*, *Terministen*, *Connotatisten* enz: en de tweede in *Thomisten*, en *Scotisten*. En wat is'er niet een papier beklad over de alleronnuttste verschilpunten (32) en over de allerbuitenspoorigste, dikwils kluchtige (33) doch ook somtyds zeer onstichtelyke (34) herfsenschimmen en ingebeelde gevallen! Patricius zegt, dat reeds in zyn' tyd meer dan 12,000 boeken van dat soort in de waereld waaren, en waarlyk

(32) VERSCHILPUNTEN.] Verulamius noemt ze *wurmsteekig*. Niets kan zo klaar zyn, of zy *disputeerden* daar over, voor en tegen. Om ook van hun' methode van *Disputeren* een denkbeeld te geeven: eerst wierden de *Quaestien* gesteld, by voorbeeld, of *bet vuur beet is: of de sneeuw wit is*, enz. Dan de *Declarationes Quaestionum: Objectiones: Confirmationes Objectionum: Dictiones: Dictionum Declarationes: Declarationum Probationes: Probationum Improbationes: Improbationum rationes: Rationum solutiones: Exceptiones, Distinctiones, &c.* en de Hemel weet, wat al meer. Zie Tribbechovius *Cap. 2. p. 53.*

(33) KLUCHTIGE.] Ik zal den Leezer onthaalen op een vermaakelyk voorbeeld uit *Joh. Major Sentent. lib. IV. Dist. XIII. §. 4.* De *Casus* is, over een' Priesterrok, door den Bisschop gewyde, doch van tyd tot tyd zo dikwils gelapt, dat 'er byna geen stuk van de oude is aangebleeven. De *quaestie* is, of die niet weder gewyde moet worden? De *Doctor* antwoordt met veel' *Distinctionen*, die daar op uitkoomen, dat het niet noodig is, indien alle de lappen in dezelfde figuur weder ingezet zyn: En de reden is, dat de rok dezelfde is, *identitate morali*, schoon ze dezelfde niet gebleeven is, *identitate Metaphysica*.

(34) ONSTICHTELYKE.] Vooral in de Verhandelingen over 't Zeevrende gebod.

lyk geen' kleene. De werken van Vasquius maaken alleen vier, en die van *Suares* (dat *Oog van de Katholyke Kerk*) zestien groote folianten.

§ 9.

Ik heb hier weder langer, dan noodig was, aan 't wandelen geweest: doch 't komt daar op neder, dat *Aristoteles* is ingevoerd, niet in 't *Griex* ('t welk men niet verstond,) maar in 't *Latyn*. En al hadt men 't *Griex* verstaan, men hadt moogelyk (om dezelfde reden, als wy van den *Bybel* gezien hebben) aan 't *Latyn* voor 't *Griex* den rang gegeven. Hier uit volgt dan, dat dit natuurlyk zeer veel heeft toegebracht tot de invoering en oeffening van het *Latyn*: maar met dit merkelyk onderscheid, dat, daar men door 't *Roomsche Recht* een zeer goed, (35) en door 't

Ka-

(35) ZEER GOED.] *Scioppius* en *Valla* hebben verscheiden' plaatsen in de *Pandecten* beschuldigd van quaade *Latiniteit*. *Kirchmaierus* in een' kleine *Dissertatie*, (*Latinitas Legalis præter meritum suspecta*. Wirtenberg 1687.) heeft dezelve tegen beide verdedigd: en tegen *Valla* hebben wy de Verdedigingen van *Alciatus*, *Floridus*, en van een' derden, dien men meent *Jacobus Capellus* te zyn, welke *Duker* in 1711. t'zaamen heeft uitgegeeven (*Opuscula Varia de Latinitate Jurisconsultorum Veterum*] Zie ook *Buderus Bibliotheca Juris*, &c. op 't woord *Latinitas*. Zelfs vindt de gem. *Kirchmaierus* in een' *Dissertatie* (*Amantitates atque Veneres Latinitatis in dictionibus & formulis Pandect.* 1688.) in den styl onzer Rechtsgeleerden allerlei *elegantien*, en fraaiheden. Ook is *Valla* niet altyd in dat quaad gevoelen tegen hen geweest, en zegt op een' andere plaats: *Si Lingua Latina periisset, ex solis eam Pandectis restaurari posse*. Zie *Vossius Instit. Orat.* IV. 1. By geluk raaken alle de *Critiques*, die hy heeft kunnen byéén brengen, niet meer dan 29 plaatsen, 't welk op een zo uitgebreid werk,

Katonyke ten minsten een draagelyk (36) *Latyn* geleerd hadt, in tegendeel door deeze *Aristotelische*, en naderhand *Scholastische Filosofie* of *Theologie* (zo als men 't noemen wil) het *Latyn* en te gelyk alle Geleerdheid (37) in den grond bedurven

door zo veel verscheidene Schryvers op verscheiden tyden geschreeven, zeer weinig is. 't Verstandigste oordeel, 't welk men 'er van vellen kan, is dat van Sarratius in zyn' *Minerva lib. III. cap. xiv. p. 563.* dat men den Styl der oude Rechtsgeleerden niet kan vergelyken by dien van Cicero, maar dat zy de beste Schryvers, elk van zyn' Eeuw, zyn geweest. *Satis superque Juris scriptoribus gloria tribuemus, si inter sui seculi homines eos dicamus praestantissimos.* Onderwyl erinner ik, dat dit alles alleen de *Pandecten* betreft. In 't *Codex* is 't *Latyn* slechter: doch de *Glossateurs* hebben 't *Latyn* nog meer bedurven. De titel van een boekje van Bartolus is de *insigniis*, in plaats van *insignibus*. En hoe veel' barbaarsche woorden vindt men, die nog tot op heden in de *Practycq* in gebruik zyn gebleeven! Zie 't Eerste Deel van Meyers *Woordenschat*.

(36) DRAAGELYK.] Meiserus in een' *Oratie de Romani Pontificis theologia causidica*, heeft veel quaad *Latyn* uit het *Jus Canonicum* aangetekend. Doch wat wonder? Gregorius I. *distinct.* 38. c. 13. zegt eens vooral: dat het onwaardig zou zyn, de woorden van 't Hemelsch Orakel te willen brengen onder de Schoolregelen van Donatus: *indignum esse, verba Caestis Oraculi restringere sub regulis Donati.*

(37) GELEERDHEID.] Hier over is veel geschreeven. Verulamius en Erasmus spreken 'er van op elk blad, vooral de laatste in zyn' *Lof der Zotheid*. Zie verder een' *Oratie* van Frankenstein *de Vita Superiorum Saeculorum Barbarië*, een *Dispuut* van Junkerus *de Ineptiis Clericorum Romanensium literariis*, en vooral een boek van Tribbechovius, *de Doctores Scholasticis, & corrupta per eos divinarum humanarumque rerum scientia*. Verulamius vergelykt de *Scholastische Filosofie* by Scylla, die een' schoone Maagdetrony en hals vertoonde, doch van onderen een Monster was.

Candida succinctam latrantibus inguina monstribus.

ven wierdt. Wat de *Taal* betreft, alle oude (38) goede Schryvers wierden achter den bank geworpen, en men las niets, dan de quaade *Latynsche* overzetting van Aristoteles, waar uit dan een *Latyn* sproot, daar men Kinderen mede naar bed zou jaagen. (39) En wat de *Geleerdheid* betreft, zo als de Gothische smaak de overhand hadt gekreegen in de *Bouwkunde*, zo wierdt ook de smaak der *Redeneerkunde* geheel Arabisch, (40) en

(38) OUDE.] Hiertoe behoort een' vertelling, die zo veel' Eeuwen ouder is, van 't Gezigt van Hieronymus, dat hy, voor 't Oordeel koomende, slagen kreeg, om dat hy te veel in Cicero geleezen hadt. De Geleerden twisten over dit Gezigt, en zelfs zyn 'er gansche byzondere *Differtatiën* geschreeven, de *Hieronymi Extasi Ciceroniana*. Zie Burkhard de L. L. *Fatis tom.* II. p. 91. Zo men lachen wil, kan men den *Antibarbarus*, van Erasmus daar by voegen, daar men een' ryken Abt vindt, die, als een Cicero, grondig wist te spreken van alle soorten van Wynen, van 't Kookboek, van de Jacht, enz. doch, wanneer by geval een passaadje van een oud' Poët te pas gebragt wierdt, om Godswil verzocht, dat men aan zyn' tafel zulke Heidenen niet noemen mogt.

(39) JAAGEN.] Men zou 'er een geheel *Glossarium* van maaken. Zie hier eenige proefjes. *Dabilia, meliorabilia, verificabilia, singularisationes, univocationes, individuoficationes, formalisationes, entitates, quidditates, haccetates, nunccetates, bomineitates, lapideitates, certitudinationes, effectuationes, infinitationes, characterisationes, elipsibilitates, aptitudinabilitates, componibilitates, passionabilitates, potentionalitudinalitates*, en dergelyke meer dan *sesquipedia verba*, die Cicero niet door zyn' keel zou hebben konnen krygen, en waar op past de uitdrukking van Mela III, III. 30. als hy spreekt van de naamen der Noordsche bergen: *quorum nomina vix est eloqui ore Romano*. Daar is een *Oratie* van Clauderus de *inculta & borrida Pontificiorum Latinitate*.

(40) ARABISCH.] 't Is dus niet zonder reden, dat de eerste figuur der *Logica* den naam draagt van *Barbara*, en Scotus droeg ook met recht zyn' naam, die in 't Griex *duijternis* betekent.

en de *Filosofie* zelve wierdt door alle die langwy-
lige en fyngesponnen' *Glossen* en *Distinctionen* zodaa-
nig verduisterd en verdraaid, dat Aristoteles
zelf, zyn' eigen Leere niet meer gekend zou
hebben.

§. 10.

Schoon dus deeze *Doctoren* (41) allerlei moo-
je naamen (42) droegen, waaren zy toch in den
grond niet, dan *worsteelaars in de Krakeel-en dwars-
dryskunde*, *zielbedervers door verwarde stellingen*,
smeeders van valsche berffenschimmen, enz: Dus
heeft ze Plato (43) al vooruit genoemd, als of
hy ze gekend hadt. Erasmus, (44) die ze ge-
kend

(41) DOCTOREN.] De naam *Doctor* is in de vrye *Wee-
tenschappen* lang gebruikelijk geweest. Dus hebben wy *Rbe-
torica Doctor* by Gellius XIII. 21. Naderhand hebben de
Rechtsgeleerden op de *Academie* van Bononië dien zelf van
de Pauzen gekreegen: doch zy hadden ze reeds ten tyde
van Constantinus, en worden in l. 6. C. de *Prof. & Med.*
(x. 52) *doctores legum* genoemd. De *Theologanten* noemden
zich in laater' tyden *Magistri*, 't welk noch te Leipzig in
gebruik is. Moogelyk is 't een' navolging der Jooden: en
naauwgezette menschen meenen, dat het in Kerkzaaken
strydig is met den regel van Christus, *Matth. XXIII. 10*

(42) NAAMEN] Van Thomas Aquinas hebben wy dit,
n. 41. gezien. Dus heette Occamus *Doctor Invincibilis*, A-
lexander van Ales *irrefragabilis*, Albertus Magnus, Thomas
Angelicus. En dus andere. *Ordinatissimi*, *Subtilissimi*, *Auſo-
rati*, *Fundatissimi*, *Resolutissimi*, *Eminentissimi*, *Profundi*,
Deliciosi, *Illuminati*, *Seraphici*, *Cberubici*, *Gloriosi*, *Visce-
rosissimi*, *Cordialissimi*, &c.

(43) PLATO.] Ἀληθῆς τῆς ἐρισικῆς τέχνης, δορῶν ἐμποδίων
μαθημάτων περὶ ψυχὴν καθάρτας, δοξομιμητῆς, εἰδωλοποιῆς,
φαντασικῆς, εὐθείας, ἀλλανθῶσι νῆς τῆς μνήσεως. Ik onder-
neem niet de kragt deezer woorden te vertaalen.

(44) ERASMUS.] *Epist. vi. ult. p. 286. Nostræ tempestatis
theologastorum cerebellis nihil stupidius, lingua nihil barba-
rius,*

kend heeft, spreekt nog vry wat sterker: *Dat 'er niet vunzer is, dan bun' barffentjes, niets barbaarscher, dan bun' taal, niets dommer, dan bun vernuft, niets neteliger, dan bun' leere, niets onbeschofter, dan bun' zeden, niets opgesmukter, dan bun' leevewyze, niets vergiftiger, dan bun rede, niets zwarter, dan bun' hart.* Dit laatste is moogelyk wat al te hard, en ik wil de *Persoonen* (45) in hun geheel laten. Doch in hun' *Schriften*, hoe zeer die pronkten met allerlei sierlyke titels (46) van *Spiegel, Bykorf, Goudmyn, Diamant, Bloembos, Roosengard*, enz: vindt men niets, dan een nest, van *Spinnewebben* (47) en *Basiliscus eieren*, een' grondeloozen baaiert van zotte haarklooveryen, (48) of oude

rius, ingenio nihil stupidius, doctrina nihil spinosus, moribus nihil asperius, vita nihil fucatus, oratione nihil virolentius, pectore nihil nigrius.

(45) **PERSOONEN.**] De yveraars hebben genoeg op hen gefcholden, en zich verlustigd met allerlei gelykenissen van de *Sprinkbaanen* der Openbaaring, enz. op hen toe te passen. Zie daar van *Tribbechovius* c. 2 en 3. Die 'er echter 't sterkste tegen geschreeven, of mede gespot hebben, gelyk *Tribbechovius* zelf in zyn' *Prasatie*, erkennen, dat veele voornaame *Scholastiken* veel vernuft hebben gehad, en beklaagen, dat zy hun' harsenen niet geoeffend hebben op iets nuttiger, dan deeze *inutiles nugæ*.

(46) **TITEL.**] *Gemmula, Floretum, Rosetum, Mellificium, Aurifodina, Opus Absolutissimum, Summarum summa, Catholicon, Dormi secure*, en NB. *Mammattretum*. waaruit de zuivere melk gezoogen wierdt.

(47) **SPINNEWEBBEN.**] *Verulamius* past hierop de uitdrukking van *Jesaias* LIX. 4.

(48) **HAARKLOOVERYEN.**] *De Existantia Universalium ante multa, in multis, per multa: de Distinctione formalitatum, intellectualium & realium, de univocatione Entium*, en dergelyke *Oleo podrido* meer. Zo ik 't quazalyk onthouden heb, beken ik myn' onkunde. De groote Nieuwentyd, (in 't eerste

oude wyven praat (49) in een' duisteren barbaarschen styl.

§. II.

Eer ik van dit bedurven *Latyn* afscheid, moet ik, als iets wonders, aanmerken, dat in de Poëzy van dien barbaarschen tyd, het *Latyn* beter (50) bleef, dan in Prose. Doch te gelyk regende het gansche bosjes van *Leonina* (51) van allerlei soort, die men zonder lacchen niet leezen kan, en 't slimste was, dat, die de oude Poëten

eerste bezoek. dat ik hem gaf) ombelsde my, wanneer ik hem zeide, dat ik nooit een *Collegie* in de *Logica* had gehouden. In myn' *Academietyd* was de *Aristotelische Filosofie* nog niet uit de *mode*, en die van *Cartesius* begon eerst op te koomen. Ik heb 't ook al beleefd, dat deeze weder ondergegaan is. En die lang leeft, zal al weder veranderingen zien. Verder zou ik hier veel kunnen zeggen van der *Scholastiken* onnutte en dikwils zeer ergerlyke *Questien*, niet alleen in enkele *Literature*, als by voorbeeld, welken voet *Aeneas* 't eerst in *Italië* heeft gezet, wat soort van neus *Cicero* of *Demosthenes* heeft gehad, en dergelyke *Grammaticale* beuzelingen, daar *Tiberius* in zyn' tyd reeds den spot mede stak: (Zie *Suetonius Tib.* 70.) maar ook in ernstige stoffen, by voorbeeld, of *Adam* een' navel heeft gehad, of *God* den verlooren maagdom kan herstellen, enz.

(49) OUDE WYVEN PRAAT.] Zie hier een voorbeeld in de definitie van *Persona*, by *Erasmus* aangehaald (*ad Tit.* I.) *Persona non dicit relationem originis nec communem, sed duplicem negationem communicabilitatis in genere. non extra genus, significans aliquid positivum & intentionem primam, non secundam, Connosans Circum incessionem, quæ sit substantis in subsistente realiter distincto mutua presentialis assistentia in eadem essentia.* Wat walgelyke brabbeltaal!

(50) BETER.] Zie korthedshalven *Leyserus Historia Poëtarum & Poëmatum medii Ævi.* Halle. 1721. 8.

(51) LEONINA.] Hier van nader in myn werkje over 't *Rym*.

ten navolgen wilden, veracht wierden. 't Zyn ook de Munniken van dien tyd, die in 't Latyn alle die walgelyke *Complimenten* gebragt hebben, daar geen Romein ooit van geweeten heeft, by voorbeeld, *Dominus*, en *Vestra Dominatio*. Nog is dit niet nederig genoeg, 't moet in *Plurali* weezen, *Vestra Dominations*. En nog niet genoeg! 't Moet in de derde Perfoon, *Sue*, (52) zyn.

(52) *SUE.*] Zie Erasmus de *Ratione Conscrib. Epist. p. 50. &c.*

TWEE.

TWEE- EN DARTIGSTE
HOOFDSTUK.

Invoering van 't LATYN in DUITSCHLAND
door de opkomst der GELEERDE
LETTERKUNDE.

§. 1.

Ik heb nu de vier *Academische Faculiteiten* door-
gelopen, met betrekking tot de Invoering
van 't *Latyn* in *Duitschland*, en kom eindelyk
tot die *Classe* van wetenschappen, waar aan men
op de Hooge Schoolen onmêedoogend (*) de
laatste en laagste plaats heeft aangewezen, ja
waar aan men 't voor een' gunst toerekent, dat
ze onder de vleugelen der *Filosofische Faculteit*
mede schuilen mag, de *Geleerde Letterkunde* †) Ik
moet dus den draad der geschiedenis van den
loop en voortgang der zelve in *Duitschland* we-
der opvatten, daar ik 't in 't *XXVIIIste Hoofd-*
stuk gelaaten heb.

§. 2.

(*) ONMEEDOOGEND.] *In inferiora Subsellia detrusi Lite-
ratores, non modo se regno deturbatos, sed vix infimum lo-
cum tuentes, vili Grammaticorum & Pedagogorum titulo,
ab ipsis philosophis (qui, a Theologis rejecti, in eorum Col-
legium irrepserant) cum fastidio recipi, &c.* Burmannus, *Orat.
pro Literatoribus & Grammaticis*, p. II.

(†) GELEERDE LETTERKUNDE.] Ik vind deeze uitdruk-
king voor *Literatura* eigener, dan de *Letteren van beleeft-*
heid, of *befchaafde Letteren*. *Studia humanitatis*, kan men
niet wel vertaalen.

In 't XXXste *Hoofdstuk* §. II. n. 2 heb ik reeds, aangemerkt, dat in de vyfde en zesde Eeuw de Frankische, Burgundische, Oost en Westgothische Wetten in 't *Latyn* geschreeven waaren: 't welk dan onderstelt, dat de onderdaanen die taal verstonden. En men voege daarby, dat men by Cassiodorus verscheiden *Latynsche* brieven vindt van Theodorik, (†) die van 489 tot 526 geregeerd heeft, en van zyn' Navolger Athalarik, aan Vorsten en volkeren, die midden en boven in *Duitschland* woonden: waar uit dan byna onwederspreekelyk blykt, dat die, waar aan de brieven behoorden, de taal magtig waaren, of ten minsten menschen genoeg om zich hadden, die ze konden uitleggen. Doch 't is al weder voornaamlyk Karel de Grootte geweest, die (door Petrus Pisanus, en den geleerden Alcuïnus onderweezen zynde) de wetenschappen, en by.

(†) [THEODORIK.] Dat hy zelf *Latyn* kon, is geen wonder, dewyl hy in een *Latynsch* land koning was, maar zyn' brieven zyn aan zyn' oude Onderdaanen, de Gothen, aan Gondebaud, Koning der Burgondiërs, aan Luduïn of Clovis, Koning der Franken, aan Alarik, Koning der Westgothen, aan alle de Gothen in Pannoniën, aan de Inwoonders van 't Noricum, aan Hermanfroy, Koning der Thuringers, aan de Koningen der Herulen en Warnen, aan de Æsthiërs in Pruiffen, aan de Gepiden, aan de Zwaben, aan Thrasimund, Koning der Wenden: en op dezelfde wyze vindt men ook *Latynsche* brieven van zyn' Navolger, Athalarik, aan Hilderik, Koning der Wenden, en aan alle de Gothen. Dezelfde Athalarik heeft ook de Jaargelden van de *Professooren* der Letterkunde merkelyk verhoogd. *Constit. 42.* Zie Hachenberg *Germ. med. VI. 6. p. 141.* waar door men *Latynsche Grammatici* verstaan moet. Zie Reimman D. II. p. 31, 32.

byzonderlyk de *Latynsche* taal, (zo veel zyn tyd toeliet) het eerst (1) in Duitschland heeft aangequeekt, en verscheiden' Schoolen (2) aangelegd, Hy zelf, zo men Eginhart gelooft, sprak 't *Latyn* zo goed, als zyn Duitsch: (3) en wy heb-

(1) EERST.] In de zesde Eeuw hadt reeds Benedictus by de instelling van zyn' Order, zyn' Munniken gelast met allen vlyt de weetenschappen te onderwyzen. Dit was ook in den oudsten tyd het waare inzicht van 't oprechten der Kloosters, op dat de Munniken 't zout der Aarde zouden zyn: doch dit was ganschelyk in verval geraakt. En men kan van de plompe onweetenheid, waar in Karel de Geestelyken van zyn' tyd vindt, daar uit oordeelen, dat zy, niet bequaam zynde, om zelf een' goede preek te maaken, een *Homiliarium*, *Lectionarium*, en *Postillarium* van Paulus Diaconus gebruikten, om aan de Gemeente voor te leezen, waar voor Karel zelf een' Voorrede heeft gemaakt. Verder heeft deeze Keizer veel toegebracht om de geleerdheid te herstellen, en op 't jaar 840. vinden wy reeds een getuigenis van Trithemius (*Chron. Hirsaug*) dat 'er in de Kloosterschoolen mannen waaren, *non solum in Romana Lingua docti, sed etiam in Ebraica, Græca, & Arabica peritissimi*. Van 't laatste zal wel iets af te dingen zyn. Ten minsten is 't van geen' langen duur geweest, en kort daar na verviel men in de yzere en donkere Eeuwen.

(2) SCHOOLEN.] Zie de Voorrede van den Heer van Loon voor de *Alcude Hollandsche Historie*, en byzonderlyk van de *Scholæ Mænianæ* Lipsius *Excurs, ad Tacitum Ann. III. lit. H. p. 520.* Burkhard de *L. L. Fatist. II. c. 3. p. 31.* spreekt met veel lof van 't boek van Lannoy de *Scholis Celebrioribus seu a Carolo M. seu post eundem per Occidentem instauratis*. Die van Osnabrug en Fulda twisten t'zaamen, om de eer van 't eerste *Latynsche School* geweest te zyn, en de beslissing hangt af van de echtheid van een *Diploma*, waar op zich Osnabrug beroept, doch 't welk by Meiboom, Hecht, Lannoy, Burckhard, en anderen, verdacht wordt gehouden. Ik steek my in dat krakeel niet, maar verwys den Leezer tot Eccard's *Censura diplomatis Carolini de Scholis Osnabrugensibus*. Helmst. 1721. 4.

(3) DUTSCH.] Men gelieve wel aan te merken, dat Karel, schoon hy de *Latynsche Taal* beminde en beschermde,

hebben (p 375.) een Grasschrift op Paus Adrianus bygebragt, 't welk aan dien Keizer wordt toegeschreeven, niet Virgiliaansch, maar echter *Latyn*: Zelfs vindt men in de werken van Akuinus een' *Dialogus de Arte Rhetorica*, die Karel, zo men zegt, heeft opgesteld, en aan zyn' Meester overgegeeven, om te verbeteren. De gemelde Eginhard, die zyn. Kancelier was, heeft ook in die taal het keeven zyns Meesters opgesteld. (4)

§. 3.

Van Karels zoon, Lodewyk den Vromen, wordt getuigd, dat hy 't *Latyn*, 't welk zyn vader hem in zyn' jeugd hadt laten leeren, zeer gemakkelyk sprak: doch zyn' bygeloovigheid gaf hem een' afkeer van de oude *Romeinsche* Schryvers, als schadelyk en gevaarlyk voor 't Christelyk geloof, en men kan uit een' smeekbrief van 't *Concilie* van Parys (in 824.) afneemen, dat hy

de, echter altyd een' grondige zucht voor zyn' moedertaal behieldt. Zie korthedshalven, Spener *Hist. Germ.* P. I. III. II. 14. en III. VII. 8. en Pfeffinger l. v. §. 5. en II. p. 414, en 443. Verder verwys ik den Lezer tot de *Voorrede* van Otfridus, en Köhlers *Dissertatie de Bibliotheca Caroli M.* §. 27. p. 30. Naar 't getuigenis van Eginhard heeft hy ook zeer goede Duitsche vaerzen gemaakt, en een' Duitsche *Spraakkunst* zelf opgesteld.

(4) OPGESTELD. [Men meent, dat Nuarenius, die 't zelve 't eerst heeft uitgegeeven, daar in veel' verbeteringen gemaakt heeft: doch de Grond is toch *Latyn* geweest, goed genoeg voor dien tyd. Sminkius en Weynekens hebben hier over *Dissertatiën* geschreeven. Hoe 't zy, men geeft hem de eer, dat vier eeuwen voor, en vyf na hem geen beter *Latynsche* Schryver gevonden wordt.

hy de schoolen, die zyn' Vader hadt opgerecht; vervallen (5) liet. Verder hebben ook Lodewyks navolgers, uitgezonderd alleen Karel den Kaalen, van de Geleerdheid weinig werk (6) gemaakt; waar toe ook eest de geslacht oorlogen, en naderhand de invallen der Hunnen hen den lust benamen. Zo men dus in *Duitschland Latyn Sprak*, was 't een soort van *Rusticum Romanum*, en de *Latynsche* brieven en Kronykschriften, die men van dien tyd vindt, zyn recht in den trant van de *Epistola obscurorum virorum*.

S. 4.

(5) **VERVALLEN.**] By den tyd van Rabanus Maurus, die ook een leerling van Alcuinus was geweest, waaren te Fulda Zeshonderd Adelyke Scholieren, waaronder ook een Zoon van Eginhard. Doch de leerling van Rabanus, Lupus, klaagt reeds van verval. Ik vind echter, dat Lodewyk den geleerden Rabanus, als hy van de Munniken vervolgd wierdt, in zyn' bescherming heeft genomen, en zelfs hem 't Aartsbisdom van Mentz geichonken.

(6) **WEINIG WERK.**] Daar zyn echter Schoolen geweest, in navolging van, die Karel de Groote ingesteld hadt. Men vindt ze gemeld van Luik, van Fulda, Osnabrug, Corbey in Saxen, Hildesheim, Mentz, Keulen, Breemen, Maagdeburg, St. Gal, en meer andere. Men noemt ook de meesters, Franco, Otricus, Tanemarus, Hartmundus, en onder. anderen Ruthandus, die 't Bisdom van Halberstad, 't welk Lodewyk den Vroomen hem aanboodt, affloeg, om te Hirsfauch *Rektor* van een' School te blyven. Zie de *Epilogus* van Köller achter de *Dissertatie* van Hirschius de *Veterum recentiorumque Germanorum Scholis*. Aldorf 1725, Launoy heb ik niet.

§. 4.

Hoe 't zy, van Karel den Grooten tot Karel den iv. ('t welk meer dan vyf eeuwen zyn) vinden wy (na Eginhard) maar één' leesbaaren *Latynfchen* historiefchryver, Lambertus. 't Is waar, dat onder de Otto's (7) een klein luchtje (8) quam, doch 't duurde niet lang. In de Elfde Eeuw was alles weder in den war, en men kan van 't fraai *Latyn* van dien tyd oordeelen uit de bastard woorden, die du Frene in zyn geleerd *Glossarium* heeft by één' gezameld, en waar van de meeste een Duitsch hoofd hebben, met een' *Latynfchen* staart. En wat wonder, dewyl dit Tydperk in 't geheel, zelfs in Italiën, een' yzere Eeuw voor de geleerdheid was! Ik heb verder in de voorige *Hoofdstukken*, vooral in de drie laatste, gesproken van' de middelen, waar door 't *Latyn* in *Duitschland* aan-
ge-

(7) OTTO'S.] Echter kon de groote Otto geen *Latyn*, en Luidprand, Bisschop van Cremona, deedt voor hem 't woord op 't *Concilie* te Rome. Doch op aanmoediging van zyn' schoonzoon, Ernestus, schynt hy 't na de dood van zyn' Vrouw Editta, nog geleerd te hebben.

(8) LUCHTJE.] Ik moet hier een woord spreken van de Non Rosuita, die in de tiende Eeuw, naar maate van dien tyd geleerd was, en een *Latynsch* Gedicht ter eere van Keizer Otto heeft gemaakt. Zie Vossius *de Hist. Lat. lib. II. c. 51. p. 351.* Ook spreekt men van een' Beiersche geleerde Prinse, Hedwich.

gemoedigd en aangequeekt is geweest. En schoon door de *Aristotelische Filosofie*, alle geleerdheid, en zelfs 't verstand ganfch bedurven raakte, is 't toch tot myn oogmerk genoeg, dat het *Latyn* (goed of quaad) daar door in *Duitschland* geoeffend wierdt. Ook dedden de Munniken (*) hun best om (zo als ik reeds gezegd heb) de staats- en Rechts- *Akten* in 't *Latyn* in gebruik te houden.

§. 5.

Frederik. II. (schoon anders voor de geleerdheid genegen) vindt dit gebruik der *Latynfche* verachtelyk voor de Moedertaal, en gevaarlyk voor

(*) MUNNIKEN.] Ik heb hier van reeds gesproken *Hoofdst. XXIX. § 18, 19. p. 617.* en men was wel genoodzaakt hen te gebruiken tot het houden der *Latynfche Protocollen*. Nog meer. De Leeken konden doorgaans niet alleen niet fchryven, maar zelfs konden dikwils de Rechters niet leezen, en moesten daar toe de Paapen te hulp roepen. Dus vinden wy by van Wicht in zyn' *Aanmerkingen op 't Oostfriefche Landrecht, p. 479.* een voorbeeld, dat aan den Rechter *vryheid wordt gelaaten om den brief der Broekmannen te taaten leezen, door welken Paap zy willen.* Hier van hebben wy nog den naam van *Kierken (Clerici)* gehouden. Zelfs in veele *Duitsche Steden* (byzonderlyk te *Frankfort*) droeg de *Syndicus* voorheen den naam van *Paap (Psaff.)* Ook vindt men veel' exempelen van *Geestelyken*, die dergelyke Ampten, als *Syndicus, Protonotarius*, enz. bekleed hebben, Zy lieten zich ook gebruiken tot *Advocaaten* en *Procureurs*. Zie *Dreyers Sammlung, p. 677.* By de Vorsten wierden ze ook gebruikt tot *Staatfecretarijfen, Notariën, Cancelariën*, enz. waarvan *Dreyer d. l. p. 657.* enz. veel' voorbeelden bybiengt. (Dus is ook *Boekert* in *Reintje de Vos, Staatfecretaris* by den Koning *Nobel.*) En men kan ook in veel' oude *Duitsche* en *Noordfche Wetten* klaar bemerken, dat *Geestelyken* de Pen gevoerd hebben.

voor onkundigen. Hy wilde dus dit afschaffen; en nam in 't Jaar 1235 de eerste (9) proef van een' *Constitutie* in 't *Duitsch* uit te geeven. Zelfs is 't gemeene geloof, dat vyftig jaaren daar na op den Neurenbergfchen (10) Ryxdag, onder Rudolphus (11) een' wet gemaakt is, dat niet alleen alle *Edicten* en *Privilegien* in 't *Duitsch* zouden gefchreeven worden, en alle gezanten in die taal hun' aanspraak doen, maar ook alle Bürgerlyke *Akten* daar in opgesteld zouden worden, ter voorkooming van bedrog. Nog fchynt dit de beoogde uitwerking niet gehad te hebben, want in 't midden der veertiende Eeuw, zien wy de *Goude Bulle* zelve in 't *Latyn*, en niet in 't *Duitsch*, en in 't jaar 1415. is te Constans door Sigismundus weder op nieuws een uitdrukkelyk besluit genoomen, dat in 't toekomende de *Duitsche* Taal in staatzaaken meer gebruikt zou worden, moogelyk met een inzicht, om den Geestelyken een' ve-

(9) EERSTE.] Hier over is verschil, en men spreekt van een' ouder' van Otto IV. Doch ten minste is de eerste, waar van men voetstappen kan opwyzen, op 't jaar 1235. wanneer Frederik II. geregeerd heeft. Zie Burckhard *de L. L. Fati* T. II. p. 102, &c.

(10) NEUREMBERGSCHE.] Struve meent, *Augsburgfchen*.

(11) RUDOLPHUS.] Hachenberg *de Germ. med. Cap. VII. § 10. p. m. 174.* Reimman T. II. p. 146. Burckhardus *de Fatis &c. Tom. I. Cap. 3. p. 86.* en Tom. II. p. 104. Echter zyn 'er, die aan deeze Wet twyfelen. *Quis eam vidit?* zegt Pfeffinger *d. l. I. v. p. 415.* Zeker is 't, dat Rudolphus geen *Latyn* verftondt, en dat wy verscheiden' *Akten* en *Constitutien* van zyn' tyd in 't *Duitsch* vinden. Zie Fritschius *de Fure Idiomatis*, waar in 't 4de *Hoofdstuk* handelt *de recepto linguae Teutonicae in Publicis Imperii negociis usu.* Zie Burckhard *d. l. p. 108.*

veder uit den staart te haalen. (†) Verder vind ik, dat Maximilianus in 't jaar 1487. op den Ryxdag te Keulen, de wet van Rudolphus ook nog heeft moeten vernieuwen. (*)

§. 6.

Deeze geduurige oplettendheid en yver ter behouding en vereering der Moedertaal belet echter niet, dat het den Keizer en Duitsche Vorsten altyd tot eere is gerekend, dat zy 't *Latyn* kenden. Ik wil niet spreken van de oude Keizers; want dat die, zo lang 't Romeinsche ryk nog stondt, hun' Ryxtaal voortqueekten, is zeer natuurlyk. (12)
Ech-

(†) **HAALEN.**] Hierom wierdt ook de zogenaamde *Saxische Spiegel*, of Verzaameling der Saxische Wetten in 't Duitsch overgezet, en 't oorspronkelyk *Latyn* achter den bank gewurpen: zo verre, dat het heden niet meer te vinden is: Zie Schilterus *Exercit.* XVI. *tb.* 35. en *Exercit.* XXXVII. *tb.* 84. en Reimman T. II. p. 180.

(*) **VERNIEUWEN.**] In Saxen is 't *Latyn* in Rechtsaaken nog gebruykelyk geweest tot in de zestiende Eeuw. By Hornius in de *Saxische Handbibliothek* P. II. p. 240. vinden wy, dat in 1521. de *Plebanus* te Strehlen tegen eenige Dorpen over de Tienden een *Proces* in 't *Latyn* hadt begonnen, doch dat de boeren zich niet wilden inlaaten, dan in 't *Duitsch*. De *Plebanus* beroept zich op 't oude standvastig gebruik, 't welk echter alleen in Saxen moet geweest zyn. Want Hartog George verklaart in zyn *Rescript* van 1522, dat dewyl men in andere Gerechten gewoon is toe te laaten, dat men zyn' nooddrift in 't *Duitsch* voorbrengt, de *Priester* ook! gelast wordt zyn' klagte in 't *Duitsch* te stellen. Zie Dreijer's *Sammlung*, van p. 679. D. II.

(12) **NATUURLYK.**] 't Is eeven, of men wonder vindt, dat alle de kinderen in Vrankryk tegenwoordig Fransch spreken. 't Is ook op die wyze, dat Arlequin, als Scaramouche hem zegt, dat hy van Rome komt, hem antwoordt: daar, geloof ik, vindt men nog veel' Romeinen. Echter heeft de Jesuïet Inchoffer (dien wy in 't XXIXste
Hoofd.

Echter beken ik, dat het van de Griexse Keizers verwondering verdient. Constantinus, schoon hy den Ryxstoel van Rome naar Constantinopelen hadt overgebracht, toonde toch zyn' zucht voor 't *Latyn*, en deedt in 't *Concilie* van Niceën in die taal een' sierlyke Aanspraak. 't Zelfde deedt Marcianus in 't *Concilie* van Chalcedon. Ook ziet men klaar uit verscheiden' Wetten, dat de volgende Keizers niet alleen 't gebruik der *Latynsche* taal in Rechtszaaken vry (13) gelaaten, maar zelfs de *Latynsche* leermeesters met groote voorrechten (14) begiftigd hebben: doch vooral is 't opmerkelyk, dat onze Justinianus, schoon een Griex Keizer, en te Constantinopelen zyn verblyf hebbende, het *Latyn* in zyn Rechtsverzameling behouden heeft.

§. 7.

Om weder tot de *Duitsche* Keizers te keeren, men pryst in 't begin der dertiende Eeuw, Frederik II. en in de veertiende, Karel IV. waarvan de

Hoofdstuk hebben leeren kennen) in zyn boekje *de Sacra Latinitate* een gansch *Hoofdstuk* (V. 1.) *de Lingua Latina Imperatorum*, spreekende van Tiberius, Claudius, en meer anderen. Ik vindt daar echter niets wonders in, dan alleen by vreemde Keizers, gelyk Severus, die een Syriër van geboorte was, enz. Van 't zelfde alloy is een ander *Hoofdstuk*, (V. 14.) daar hy de Pauzen opgeeft, die *Latyn* gesproken hebben.

(13) VRY.] Arcadius en Honorius in l. 12. C. de *sentent. & interloc.* (VII. 45.)

(14) VOORRECHTEN.] Als zy twintig jaaren onderweezen hadden, wierden zy *Comites Palatini*. Theodosius en Valentinianus in l. un. C. de *Professoribus, qui in urbe Const.* (XII. 15.)

de eerste de Academie van Weenen, en de tweede die van Praag heeft gesticht. Zelfs wordt van den laatsten verhaald, dat zyn grootste vermaak was de *Latynsche* Redetwisten dagelyx by te wonen. En gelyk ik reeds § iv. heb opgemerkt, de Goude Bulle, (15) (door hem gemaakt, met ryp be- raad in een' plechtige vergadering, niet alleen van alle de Keurvorsten, Geestelyk en Waereld- lyk, maar van alle de Ryxvorsten, Graaven, Ba- ronnen, Edelen, en Steden, en aldus in twee deelen, in 't jaar 1356 ('t eerste deel te Neuren- berg, en 't tweede te Metz,) afgekondigd, om te strekken tot een' eeuwigduurende Ryxgrond- wet,) is niet in 't Duitsch, maar in 't *Latyn*. Dit is nog 't minste. Maar in 't 30ste *Hoofdstuk* §. 2. vindt men deeze aanmerkelyke verordening, dat een Keur-Prins (16) van zyn zeevende jaar af tot het leeren der *Latynsche* taale moet aangehouden worden, en op zyn veertiende ze weten. Die aan- beveeling schynt echter vooreerst onder de Regee- ring van Wenceslaus en Rupertus weinig uitwer- king gehad te hebben: want Sigismundus, (die na Rupertus dood Keizer wierdt) wanneer op 't *Conci- lie* van Constans geen' der Keurvorsten den vreem- de Gezanten in 't *Latyn* kon antwoorden, be- klaagde zich zeer over derzelve onweetenheid. Doch hy zelf schynt de vermaaning van zyn' va- der,

(15) GOUDE BULLE.] Ik heb ze nagezien in de Franche Vertaaling van H-yff. *Hist. de l'Emp. tom. VI. p. 451.*

(16) KEUR-PRINS.] Ik moet hier aantekenen, dat van ouds de Post van den Aartsbisschop van Maagdenburg, als *Primaat* van Duitschland, was, de Keizerlyke Prinssen te onderwyzen. Zie de plaatzen by Tribbechovius *de Doctrib. Scholast. cap. I. p. 29.*

der, Karel, trouw gevolgd te hebben, dewyl hy garen *Latyn* (17) sprak. Zelfs wilde hy, dat de Nonnen die taal leeren zouden. Na hem is de *Latynsche* taal met de Keizers Kroon in 't Huis van Oostenryk genoegzaam Erfelyk geweest, zelfs by de Vorstinnen. De laatste Oostenryxe Keizer, Karel VI. was zelfs een goed *Latynsch* Poet. (*) En dus ziet men nog heden, dat niet alleen de tegenwoordige Regeerende Keizer en Roomsche Koning *Latyn* kunnen spreken, maar dat zelfs de

(17) *LATYN.*] 't Is waardig om hier in te lassen, dat hy zich verbeeldde, boven de *Grammatica* te zyn. In een' *Latynsche* Aanpraak op 't Concilie van Constans zei hy: *Date Operam, ut illa nefanda Schisma eradicetur.* De Kardinaal Placentinus zei daarop: *Domine, ista tua locutio est parum Grammatica,* waarop de Keizer antwoordde: *Domine, ista tua locutio est parum Etbica,* daar by voegende een Woordenspel: *Placentine, quibus places, placeas: mihi non places.* (Burckard de *L. L. fatis* T. II. p. 184. uit van Birken, Tentzel, en Wimpfelingius.) Doch de goede Sigismund dacht niet om 't zeggen van M. Pomponius Marcellus, die aan Tiberius zei: *Cæsar, gy kunt het Burgerrecht geeven aan menschen, maar niet aan woorden.* Suetonius de *Illustr. Gramm. c. 22.* Dit laatste doet my te gelyk denken op 't *bon mot* van denzelfden Sigismundus, die, gevraagd zynde, waarom hy Wyze lieden eerde, hoven Adelyke, antwoordde: *Ik kan op één dag honderd Edellieden maaken, maar God alleen geeft het Verstand.* Onderwyl moet ik aanmerken, dat Placentinus geen volkomen gelyk hadt. De Ouden hebben de Griexse *verba neutra* van de 3de *declinatie* geboogen naar de eerste, en *syrmam, dogmam, schemam, glaucomam* en *diademam* gezegd. Zie Vossius *Rbet. lib. V. c. 1.* De fout was, dat de keizer *Schisma* Vrouwelyk maakte.

(*) *POËT.*] Ik vind van zyn' Majesteit een zeer goed *Latynsch* Vaers in Tob. Rænickii *Carm. Latin. recentior. Poetar. Germ. tom. 2. p. 508.* En dewyl de Leezer dit boek moogelyk niet by de hand zal hebben, geloof ik, dat hy niet vermaak zal zien, dat ik het vaers hier byvoeg. De oude Poëet, Hortensius Maurus, hadt den Keizer een vaers ge-

de Keizerinne (de groote Maria Theresia) zich in die taal by uitneemendheid, wel uitdrukt.

§. 8.

't Is zekerlyk om deeze redenen, dat veele de *Latynsche* taal de *taal van 't Ryk* noemen. Ik wil Inchoffer niet mede rekenen, die hier van een byzonder *Hoofdstuk* (18) geeft: doch zelfs Heyss, (19) van de Goude Bulle spreekende, zegt plat af, dat ze daarom in 't *Latyn* is afgekondigd, om dat het *Latyn* in dien tyd de *Taal van 't Ryk was*. Wat Heyss eigentlyk hier mee zeggen wil, begryp ik niet recht. Doch ik erinner my, dat Paus Ni-

gezonden, waarin hy hem om Ongerfchen Wyn verzocht, wenshende hem veel geluk in den Oorlog tegen de Turken. Waarop Karel hem 't volgende antwoordt:

*Vina tibi mitto, non inferiora Falernis,
Quæ tibi lenta solent astra parare, Mure!
Ebibe: nequaquam regis meminisse dolebis,
Qui summum in toto possidet orbe merum.
Stambuldam propero: qua, fausto Numine, capta,
Tum vini Graeci dolia plena dabo.
Nec Tockajani deërit tibi copia misti,
Nam te longæve vivere Caesar amat.*

Haec tria disticha heri perfunctorie compacta hoc mane lima indigere animadverti; id circo aliqua correxi, & quartum adjunxi ne Hortensius suspicaretur, pro Tockajano sibi in-posterum Graecanum propinandum fore. Si Maroni versus suos ruminari licuit: cur non mihi Poëtastro? Vale, nec me versificationem ex professo credas.

CAROLUS.

(18) HOOFDSTUK.] *Historia S. Latinitatis lib. IV. cap. 2. Lingua Latina, Lingua Imperii.* Zie hier voor n. 12.

(19) HEYSS.] d. l. p. 375. *Parce que c'étoit dans ce sens l'Idiome ou la Lingue de l'Empire.*

Nicolaus I, (20) wanneer de Griexe Keizer Michaël III, (21) (buiten dien een vyand van geleerdheid zynde,) in een' brief de *Latynsche* taal zeer verſmaad hadt, hem antwoorde: *Bedenk, dat het belacsbelyk is; den naam van Rooms keizer te draagen, en de Latynsche taal niet te verſtaan.* En zelfs, zo als de oude Romeinen op grond van een' oude fabel (22) van Tarquinius Priscus, de duurzaamheid (23) van hun gebied wilden vasthechten aan 't verblyf van 't beeld van den God Terminus: (24) vindt men ook
fchry-

(20) NICOLAUS I.] *Epist. Rom. Pontif. tom. III. Nicolai epist. 8. Si ideo linguam Latinam barbaram dicitis, quoniam illam non intelligitis, vos considerate, quia ridiculum est, vos appellari Romanorum Imperatores, & tamen linguam non nosse Latinam.*

(21) MICHAEL III.] Niet Balbus, (zo als Inchoffer p. 172. hem noemt) die reeds in 't jaar 829. gestorven is, daar Nicolaus I. eerst in 858. Paus is geworden. 't Is Michael III. (*Porphyrogenitus*) die in 842. den troon heeft beklommen, en deeze briefwisseling is geweest over de zaak van Photius. Zie Bower *Historie der Pauzen*, D. IV. p. 477.

(22) FABEL.] Men kan ze historisch vinden by Livius I. 55. Florus I. VII. 8. en 't omstandigt en klaarste by Dionysius *Halic.* III. 44.

(23) DUURZAAMHEID.] *Perpetuitatis auspicium*, zegt Livius.

(24) TERMINUS.] Men vindt zulke penningen met een' *Terminus* (van Augustus en M. Aurelius) by Oyzel. *tab.* 41. en 55. Ik noem den *Terminus* alleen, om dat Livius van hem alleen spreekt, schoon hy (V. 54.) Camillus spreekende invoert met byvoeging van *Juventas*. Ovidius *Fast.* II. 669. spreekt ook alleen van *Terminus*.

Terminus (ut veteres memorant) conventus in aede Perstitit ———

Doch Florus en Dionysius melden ook van *Juventas*, en Augustinus *de Civ. Dei* IV. 23. voegt 'er *Mars* nog by.

schryvers, die, of uit bygeloof, of uit vleierey hebben durven voorzeggen, (25) dat het Roomsche Ryk nooit zou ondergaan, zo lang de *Latynsche* taal bleef.

§ 9.

Schoon zulke Spinrokprofecyën sedert de verlichting der Tyden niet meer in de *mode* zyn, heeft echter 't *Latyn* zyn' waardy in 't Duitsche Ryk nog niet geheel verlooren. By de *Capitulatie* van Karel V. wordt het *Latyn* met voorrang boven alle andere vreemde taalen (26) met de Moedertaal gelyk gesteld, en de Keizer moet beloven, dat hy in schriften en Handelingen van 't Ryk geen' andere spraak zal laten gebruiken, dan de *Duitsche* en *Latynsche*. In den Ryxhofraad wordt ook 't *Latyn* nog dagelyx gebruikt, byzonderlyk in zaaken van Italië, Luik, en alle de overblyfzelen van 't Austrasische of Burgundische ryk, die 't Huis van Oostenryk in de Nederlanden bezit. Zelfs is hier toe een' byzondere Canselary, die de *Latynsche* genoemd wordt.

§. 10.

(25) VOORZEGGEN.] By Inchoffer *d. l.* vindt ik een plaats van Franc. Joan. *de Rom. Imp.* (dien ik de eer niet heb te kennen) die naar Inchoffers oordeel zeer wel zegt: *extra omnem esse dubitationem, non prius interiturum universo in Orbe Romanum Imperium, quam Jus Civile Romanum cum LINGUA LATINA apud mortales exolevisset, atque adeo passim in usu esse desisset.*

(26) VREEMDE TAALEN.] Byzonderlyk schynt het oog op de Fransche Taal geweest te zyn, welx invoering men oordeelde (als een' verkleining van de Moedertaal) met de Eere van 't Ryk niet te kunnen bestaan. Zie wat hier over by den Ryxdag in 't jaar 1682. verhandeld is, by Lundorpius *Aÿ. Publ. tom. XII. cap. 127. § 45-48. p. 475-478.* en Pfeffinger *d. l. p. 416.*

Niet tegenstaande dit alles, schynt echter de rechte kennisse van 't *Latyn*, in Duitſchland weinig fortuin gemaakt te hebben voor de Vyftiende Eeuw, in welke de geleerdheid van Purbachus, Regiomontanus, en voor al van Agricola, Langius, en Hegius geroemd wordt en zelfs door de Italiaanen (27) benyd is geweest. Deeze braave mannen hebben te Worms, te Munſter, te Munſter, te Deventer, enz: ſchoolen opgerecht, waar uit weder andere geleerden kort daar na zyn voortgekoomen. Voor al moet ik nogmaals (28) hier ſpreken van Reuchlinus, (29) dien men

(27) **ITALIAANEN.**] Als Campanus en dergelyke. Doch de braave Æneas Sylvius (naderhand Paus, onder den naam van Pius II.) was redelyker, en toont in zyn' brieven een' waare blydſchap, dat hy in Duitſchland, daar hy by Frederik III. Geheimschryver geweest was, en in veel' *Staats-Commiſſien* hadt omgereisd, geleerde lieden gevonden hadt. Zie zyn' *Epiſt.* 120.

(28) **NOGMAALS.**] Zie *Hoofdst. X. § XVIII. n. 70. p. 221.*

(29) **REUCHLINUS.**] 't Is bekend, hoe hoog Erasmus, Melanchton, en anderen, den lof deezer Grooten Mans, ophieven. Verder zyn van hem verſcheidene Leevensbeſchryvingen, byzonderlyk van Jo. Henr. Majus. Spiers 1687. 8. Reuchlinus heeft den grond gelegd tot de herſtelling der Geleerdheid, en, vervolgens ook tot de Hervorming. In een' Titelplaat voor een zeer vernuftig boekje van Treuer over de *Politique Misſlagen van 't Pauzelyke Hof, die de Reformatie van Lutherus bevorderd hebben* (Leipzig 1718. 8.) is de volgende Afbeelding. Reuchlinus raapt het hout. Erasmus legt het op malkanderen, Lutherus ſteekt het in brand, Cajetanus en de Munniken gieten 'er olie in. En de Paus met zyn' blixem, en Karel V. met zyn zwaard roeren den brand, dat de vonken over al rondvliegen. Men zegt, dat een diergelyk mommepel aan Karel V. te Augſburg in 't jaar 1530. vertoond is, en 't bygeloof voegt 'er by, dat de Speelers verdweenen, en nooit meer gezien zyn.

men de eer moet geeven, dat hy (in weêrwil van 't blaffen der Munniken) vuur, zwaard, en honger gebraveerd heeft, om de waare geleerdheid door te dringen. Verder kan men ook de naamen van Sturmius en Buschius met geen stilzwygen voorby gaan: doch van alle geleerden, die men in de zefftiende Eeuw kan optellen, is onze Erasmus (30) de Fenix geweest. Ook moet men de Duitfche Vorften (31) van dien tyd, vooral den Keizer Maximiliaan I. en den Saxifchen Keurvorft Frederik, de eere geeven, dat zy de geleerdheid hebben aangemoedigd, en zelf goed *Latyn* fpraken.

§. II.

Doch naauwlyx was dus de Geleerdheid tot den hoogften top gebragt, of men hoorde aanftonds de rechte kenners en liefhebbers klaagen, dat ze weêr verviel. En op deeze ftoffe kan ik niet zonder aanmerking voorby gaan, dat Erasmus den Lutheraanen (32) de fchuld daarvan geeft. Wat Lutherus zelf betreft, men doet

(30) ERASMUS.] Ik stel Erasmus en Agricola (fchoon Nederlanders) onder den gemeenen naam van *Duitfche*, om dat wy toen nog onder één' Heer waaren. En dus heeft het Hermolaus Barbarus ook begreepen in zyn Graffchrift op den tweeden:

*Agricolam, Pbrifti fpernque Decusque foli:
Scilicet hoc vivo, meruit Germania —*

(31) VORSTEN.] Zie Burckhard *d. l. Cap. IV.*

(32) LUTHERAANEN.] *Epift. XVIII. 50. ubicunque Lutheranismus, ibi literarum eft interitus, en lih. XX. p. 734. Lutheri factio perdit omnia Studia noftira.*

doet den braaven Man groot ongelyk, als men hem van zo groot een' domheid (33) verdenken wil. Veelen (34) hebben op dat punt zyn' verdediging opgevat: doch men behoeft daar toe weinig' woorden, als men den man in zyn' eigen' Brieven

(33) DOMHEID.] 't Is ongelooffelyk, hoe onbeschaamd de Paüszezinden Lutherus hebben dürfen affchilderen, als een dom' onweetend' mensch. Nog onlangs in 1741. is te Rome gedrukt, de *tomus prior dissertationum de Antiquitate Ecclesiae Hispanie*, van Cajetanus Cennius, die Lutherus p. 59. *ignorantissimum omnium hominum* noemt. In den eersten drift, toen men 't yerkes, 't welk de Paußelyke Winkel by de *Reformatie* leedt, nog versch gevoelde, is 't geen wonder, dat men allerlei domme leugens uitbraakte om Lutherus zwaart te schilderen, (Zie Bayle *Dict. Hist. T. III. p. 231.*) en met allerlei plumpe rymtjes hem belacchelyk wilde maaken. Zie by voorbeeld het *Onze Vader* van Powisfus:

Hellsche Vater Luther oußer den Himmel,
Dein Glaube ist im Schimmel, enz.

Eh geen ander!

Das Neue Evangelium
Ist irr und Dum,
Und allzeit Krumm,
Und nimmet frumm:
In einer sum,
Wor ich binkom, &c.

By Dryer in zyn *Notitia Libror. Manuscript. Hist. Cimbrica* p. 51. Doch nu weet men beter.

(34) VERLEN.] Zie om de gereedheid Burckhardus, de *Ling. Lat. Fat. Cap. VI. p. 414.* Byzonderlyk heeft Halbauer twee *Dissertationen* geschreeven, de eerste, om de *Person van Luther*, en de tweede, om de *Luthersche Kerk* te verdedigen. (De eerste heb ik niet gezien.) Verder kan men leezen den *Lutherus Disputator* van Walchius, en de *Schryvers*, die Fabricius ophaalt in zyn *Centifolium Lutherianum*.

ven (35) aan Erasmus zelf zeggen hoort, dat *de Weetenſchap der taalen een geſchenk van God is, dat derzelver berleeving een werk van zyn' voorzienigheid is geweest, om aum't Euangelie een nieuw licht te geeven, en dat men daarom ook ziet, dat de Duivel in Academien en Kloofsters daar tegen worſtelt.* Men voege daar by, dat naar 't getuigenis van Erasmus (*) zelf de Vyanden der Geleerdheid, ook de Vyanden van Luther waaren: dat de Keurvorſten van Saxon, Paltz, Brandenburg en andere Vorſten, alle Mecænaaten der Geleerdheid, Luther byzonderlyk beſchermden, en dat Melancthon, en alle Geleerden van zyn' tyd hem hoog waardeerden. In 't kort, zo men Luther wil beſchuldigen, dat hy iets toegebracht heeft tot nadeel der geleerdheid, moet men 't niet aan zyn' zyde, maar aan die van zyn' Vyanden (de Pausgezinden) zoeken. Deeze, ziende, dat de kenniſſe der Grondtaalen, en de waare geleerdheid de Wapenen waaren, waar mede de Her-

vor-

[35] BRIEVEN.] In 't Jaar 1524. Zie den *Appendix* van Pirkhelmer. p. 395. &c. *Deus adeo nobili dono Germaniam donavit. Videmus autem, quomodo Satanas per Academias et Monasteria his studiis ſemper fuerit reluctatus; En nog ernſtiger: Ignorabant omnes, quam primum emergerent lingua, quo conſilio divina ſapientia linguas in lucem prodire ſineret, donec re comperta videmus, hoc Euangelii inſtaurandi cauſa factum eſſe.* Ook vindt men in zyn' Werken Tom. 2. *Attenb.* f. 804. een' aanſpraak aan alle Duiſche Burgermeeſteren en Raadsheeren om ſchoolen op te rechten. Doch dit raakt het Latyn niet byzonderlyk.

(*) ERASMUS.] Om Erasmus met zich zelve te veréénigen, geloof ik, dat men hier (zo als men in veel' ſtukken met Lutherus doet) oox onderscheid moet maaken tuiſſchen *Erasmus prior*, en *Erasmus posterior*. Ook ſpreekt hy niet van de Perſoon van *Lutherus*, maar van zyn' Navolgers.

vormers hen 'onderbragten, deden alles, om dezelve niet alleen veracht, maar ook verdacht te maaken: en een geleerd man was aanstonds een Ketter, ja een Atheïst: van welke wonden nog veele lidtekens (36) tot op heden gebleeven zyn.

§ 12.

Wat verder de Lutherfche Kerk zelve betreft, die heeft in den dienst nog veel *Latyn* (37) behouden: zelf zingt men 'er verscheide Liederen, (*) die met *Latyn* doorspekt zyn. Echter kan't zyn, dat 'er ten tyde van Erasmus onkundigen in die gezindheid zyn geweest, die in den eersten hutzigen yver tegen al, wat *Room's* (38) heette, ook de *Romeinsche* Geleerdheid schadelyk, en gevaarlyk

(36) **LIDTEKENS.**] Zie de mees aangehaalde *Oratio* van P. Burman, *Pro Oratoribus et Grammaticis*. Niets is onrechtvaardiger. 't Zyn hier de Geleerden, maar de *Dwaazen*, die in hun hart zeggen, daar is geen God.

(37) **LATYNS.**] Zie 't geen ik gezegd heb in 't XXVIIIste Hoofdst. §. XIII. n. 42. p. 583. In 't Tweede Deel van Dieter Schröders *Meklenburgfche Historie* p. 92. vind ik, dat in 't einde der vyftiende eeuw geklaagd wordt over een' Predikant, dat by nooit, of zeer zelden een *Latynfch*, veel minder, een *Griex* of *Hebruews* woord *PRO CONCIONE*, *EXAMINE SCHOLASTICO*, en andersints gebruikte, maargeheel Duitsch sprak.

(*) **LIEDEREN.**] Zie 't gemelde XXVIIIste Hoofdstuk §. XIII. n. 42.

(38) **ROOMS.**] Een Boeren-*Procureur*, pleitende tegen een' *Advokaat*, die klaar uit de Roomfche Wetten zyn' zaak beweezen hadt, antwoordde plat weg, dat by dit alles niet behoefde op te lossen, dewyl de Achtbaare Mannen wisten, dat sedert de *Reformatie*, alles, wat *Room's* was, niet meer goldt.

lyk geoordeeld hebben. Gemeenlyk loopt men van t'eené uiterfte tot het andere. En gelyk de Roomfche Geestelyken, (zo als wy in 't XXIX. Hoofdstuk gezien hebben) de *Latynfche* taal (zo onverftandig) tot in den Hemel opgeheeven hadden, zyn 'er onder de *Proteftanten* moogelyk ook heethoofden en Inchoffers geweest, dieze (insgelyks onverftandig) tot in den afgrond hebben willen nedertrappen. Dewyl ook de Pauzen ze gebrúkt hadden om 't gebied der *Roomfche* of *Latynfche* Kerk uit te breiden, noemden deeze met gelyke munt de *Latynfche* taal, de *fpraake des Draaks*; (39 En wonderlyk kwam hier tepas, de ontdekking van Irenæus, dat het *getal des Beestes* gevonden wordt in 't Griex woord *Αρκατος*.

§. 13.

In de zeeventiende Eeuw zyn de klagten over dat verval in de oefening der *Latynfche* Geleerdheid nog menigvuldiger, dan de voorige, en daar zyn verfcheiden *Oratien* (40) over die ftoffe van Mannen, die toch zelf het ten val hellende Gebouw nog hebben opgehouden. Ik beken, dat de Afgodery der Aanbidders van de *Romeinfche* oudheid dikwils te verre gaat: doch 't is echter waar.

(39) DRAAKS.] *Openb.* XIII. II. in 't laaste yaers vindt men 't *Getal des Beestes*, 't welk 660 is. Zie daar de *Nederlandsche Kantteekeningen*.

(40) ORATIEN.] Myn Meester, Perizonjus, heeft in myn Academietyd in 1708. daer over een *Oratie* gedaan, de *Doftrine ftudii*, nuper post depulfam barbariem diligentiffime denuo cultis et defideratis, nunc, vero rurfus neglectis fere et contemptis.

waar, dat die groote yver voor de oeffening der *Latynsche* taal zedert honderd vyftig jaaren zeer vervallen is. En schoon 't ook in deeze Eeuw (die zo ze de *goude* al niet meer is, echter nog de *zilvere* (41) kan heeten) niet ontbreekt aan Mannen, diemen waarlyk geleerd kan noemen, moet men echter bekennen, dat derzelve getal gansch niet te verglyken is met de groote meenigte, die aanstonds na de herleeving der weetenfchappen aan alle zyden, als om ftryd, zich vertoond heeft. Men zoekt hier van allerlei redenen: doch 't is de natuurlyke loop van alle Kunften. Vellejus Paterculus in 't einde van zyn eerste boek heeft over lang aangemerkt, dat 'er altyd een' Ebbe en Vloed is, waardoor genoegzaam op één' tyd een groot deel Meesters in een' Kunst te gelyk t'zaamen koomen (gelyk zo wel te Romem, als te Athenen een groot getal Dichters, Redenaars, Wysgeeren, Historiefchryvers, enz. in den zelfden tydkring geleefd heeft, zo dat ze malkanderen hebben kunnen zien en kennen) doch dat voorby zynde, beginnen de Kunften weder te vervallen. De redenen, die hy daar van geeft, zyn hier ook toepasselyk, en men zou 'er nog veel' byzondere kunden byvoegen.

§. 14.

Wanneer in de vyftiende Eeuw het licht der Weetenfchappen uit den duisteren (42) nacht der

(41) ZILVERE.] Zie Burmans *Oratio pro Literatoribus et Grammaticis*, p. 28.

(42) DUISTEREN.] Gregorius XII. hadt in 't begin der Vyftiende Eeuw alle de oude Heidenfche Boeken laten ver-

der Barbary in Italië verreezen, en van daar in Germanië was overgebracht, kwam daarbij de Drukkunst. De oude Boeken, waaruit de wysheid moest gezocht worden, lagen te vooren in Kloosters in 't stof, half opgegeeten van muizen en rotten: en door domme Ezels (zomtyds met haast en steelswyze) met honderd fouten, quaade (43) verkortingen, en dikwils zonder *comma's* of punten, uitgeschreeven zynde, moesten ze met verdrietigen arbeid door vergelyking met andere Handschriften ontcyfferd worden: en nog waaren ze moeijelyk te krygen, en kostbaar. Doch door de Drukkunst kwamen ze gemakke-lyk en klaar in elks handen, en de nieuwsgierigheid alleen was genoeg, om een' algemeenen lust te wekken tot doorzoeking van dien nieuwe vonden schat. In zulken geval, (zegt Vellejus) wanneer die eerste lust aan 't branden is, wekt de nayver (44) de geesten op, om malkander voorby te streeven, en alle doen zy hun best, om die *studie* op den hoogsten top te brengen.

§ 15.

verbranden. Zie Bayle. En een' halve Eeuw daarna regeerde Paulus II. die, zo men Platina gelooven moet, ook een groot haater van alle Heidensche geleerdheid was.

(43) *QUAADB.*] Zelfs somtyds gevaarlyke. Neem eens in 't Griex. Men schreef voor Κυρος, κς , voor Θεός, Θς , enz. Vergeet men dan één klein streepje, zo is 't ος . En weder omgekeerd, één streepje in Ος , maakt Θος .

(44) *NAYVER.*] *Alit æmulatio ingenia: et nunc invidiæ; nunc admiratio incitationem accendit: naturaque, quod summo studio positum est, ascendit in summum.* Vellejus d. 6.

Tot hier toe vinden wy de reden van dien schielijken opgang, en voortbreiding, doch wat is nu de reden van 't nieuwe verval? Vellejus zal al weder zeggen: *Zo baast het Werk tot den hoogsten top gebragt is, staat het stil. 't Geen niet kan voortgaan, gaat natuurlyk te rugge Eerst hebben wy een' brandenden yver, om die wy vooruit rekenen, in te haalen. Doch als wy wanhoopen ben te kunnen voorbyloopen, of zelfs gelyk te koomen, verdwynt de yver met de hoop, (45) en men valt op iets anders, waar in men ook kan uitmunten* Ik weet niet, of die reden hier volkoomen toepasselyk is. Ten minsten zou ze ongelyk doen aan de latere Geleerden, behalven dat ook de goudmyn der oude Geleerdheid onuitputtelyk is, en altyd nieuwe stoffe van onderzoek aan, die werken wil, overlaat. Ik wil dus liever andere redenen in de zaak zelve zoeken, zo by de *Leermeefters*, als by de *Leerlingen*.

§. 16.

Wat de *Leermeefters* in 't *Latyn* betreft: zekerlyk hebben die hedendaags die aanmoediging niet,
die

(45) DE HOOP.] *Naturaliter, quod procedere non potest, recedit: et, ut primo ad consequendos, quos priores ducimus, accendimus, ita, ubi aut praeteriri aut aequari eos posse desperavimus, studium cum spe senescit: et quod assequi non potest, sequi desinit. &c.* Dit laatste weet ik niet te vertaalen. 't Komt my voor, dat de Heer Grave van Tesson in zyn uitnemende *Oude Mans Brieven* (II. 32.) ook sprekende van deze ebbe en vloed der Weetenschappen, de plaats van Vellejus in 't oog heeft gehad.

T t 4

die zy in den voorgigen tyd hadden: en men vindt geen' Vorst Ernest (46) meer, die de *Grammatica* van zyn' Meester Aventinus zelf uitgaf met een' geleerde *Latynsche Prefatie*, en aanbeveeling aan de Leermeefters en *Studenten* van zyn Land, waar in hy den loop van zyn' eigen *Studien* tot een voorbeeld geeft, en den roem van geleerde oude en nieuwe Vorften opheft: gelyk 'er ook exempelen zyn van groote Heeren van den eerften rang, die 't niet beneden zich hebben gerekend, zelf op een' Academie-Stoel lessen te geeven. Jammer is 't alleen, dat zommige Geleerden zelf aanleiding hebben gegeven, om 't *Latyn* by Liederen van de Waereld in kleinachting te brengen.

f. 17.

De kennisse der taalen is de sleutel der wetenschappen, doch veele hebben van den sleutel het hoofdwerk gemaakt, als of 'er de *Salus Græciæ* van afgang. En waaren ze nog alle den zelfden weg gegaan! maar hun grillige verscheidenheid van styl maakte de schyn-geleerdheid nog belachelyker. Een deel bande ongenadig uit het *Latyn* alle woorden, die niet letterlyk in Cicero (47) stonden. Andere daar tegen, (noch belacchely-

(46) ERNEST.] Hertog van Bohemen. Zie een uittreksel van zyn' *Prefatie* by Burckhardus. *De Fatis, &c. Cap. 5. p. 306.*

(47) CICERO.] De t'zaamspraak van Erasmus, *Ciceronianus* genoemd, is bekend. Dit ging zo verre, dat men geen woord dorst gebruiken, of 't moest in den zelfden *Cajus* en *Numerus* in Cicero gevonden worden. Dus wierd *Bembus* de *Aso* van Cicero genoemd: en men zegt, dat Sannafarius in een ernstig Gedicht den naam van *Christus*, en *Lætus* dien van *Petrus* niet gebruiken dorst.

lyker) zochten met gemaaktheid niet dan oude woorden uit Apulejus, (*) en een derde soort, om quansuis de *Pedantery* te ontvlieden, viel in 't andere uiterste, en schreef een *Latyn* zonder eenige regelen van spraakkunst (*ego currit*) 't welk men *Polityk Latyn*, en *Galantismus* (48) noemde, om niet te spreken van nog een vierde soort, die, eeven als *Sanche Panche*, niet spraken, dan met *Adagia*.

§. 18.

Evenééns ging 't ook met het zuiveren der Handschriften, 't welk op zich zelve een zeer nuttig werk is, en veel geleerdheid vereischt, doch zo veel niet waard is, dat men zyn gansche leeven verslyt (49) met letters, en lettergreepen te tellen, en in een goudschaaltje te weegen. Ook wierdt dit werk haast een rechte woordenvittery, die gansche *Grammaticale Oorlogen* (50) verwekte; en 't leelykste was, dat de voorvechters doorgaans een' grooten roem daar in stelden, dat zy hun' geleerdheid (51) konden toonen

(*) APULEJUS.] Zie Erasmus *lib. de ratione Conscrib. epistolae*.

(48) GALANTISMUS.] Zie Erasmus *ibid. p. 96.*

(49) VERSLYT.] Aristomachus versleet acht en vyftig jaaren met de werkingen der Byën waar te neemen. Plinius *N. H. XI. 9.*

(50) OORLOGEN.] Zie Walchius *de Nugis et bellis Grammaticorum*, te vinden in de *Miscell. Lips. tom. I. Obs. 5.* Wy hebben diergelyke Oorlogen by onzen tyd ook gezien.

(51) GELEERDHEID.] Ten koste van hun oordeel. Uit de oude Latynsche Schryvers die scheldwoorden en plompe uitdrukkingen zoo vlytig t'zaamen te zoeken, toont veel beleezenheid. Doch 't is geen' taal van die *Profes-*

nen door een' *decharge* van de allerplompste *Latynsche* scheldwoorden, zo dat men uit twee of drie zulke strydschriften een' ganschen *Nomenclator* zou kunnen trekken, van alle de spreekwyzen en uitdrukkingen, die op de *Vischmarkt te Romem* in gebruik zyn geweest.

§. 19.

Dus verre van de *Leermeefters* Wat nu de *Leerlingen* betreft, waar is die yver gebleeven, die ze in vroeger tyden, zo ras ergens een bequaam *Leermeeft*er zich met roem opdeedt, met duizenden daar heen trok? Ook worden onze wittebroodskinderen te teder en gemakkelyk opgevoed, om hun' *flaap* (52), of een' maalyd te verzuimen om de *Studie*. Doch byzonderlyk is die yver, om 't *Latyn* uit den grond te leeren, by *le beau monde* gansch uit de *mode* geraakt, en de

de *de* maaken van *Studia Humanitatis*. Men vergeet de bekend: les van *Horatius*, dat een *Held*, of zelfs een welgemanierd *Bediende* gansch anders spreekt, dan een *Slaaf*.

— *Servusne loquatur, an berus, of Eros.*

De *Slaaven* en *Hoeren-waarden*, spreken dus in de *Tooneelspelen*: maar spreekt *Cicero* dus in zaaken van enkele bespiegeling? Zelfs, als men al iets dergelyks in hevige *Redenvoeringen* van *Cicero* in *Staat- en Hals-zaaken* vindt, moet men altyd gedenken, dat onze *Eeuw* in uitdrukkingen veel beschaafder is; en ik zou niemand raaden, in *Staats-Vergaderingen* of voor de *Pleitbank*, *Cicero* in alles tot een' *Model* te neemen.

(52) *Slaap*.] *Pomponius Iætus*, de navolger van *Valla*, hieldt *Collegie* 's morgens, voor den dag, en de *Studenten* (als 't geen *Maaneschyn* was) kwamen met *lantaarnen*. Zie *Sabellicus Epist. XI. ult.*

de reden daar van is natuurlyk. 't Fransch, 't welk veelen eer leeren, dan hun' Moedertaal; verwacht (53) het *Latyn*, zelfs, als men 't al na 't *Latyn* geleerd heeft. Doch in 't geheel, (dus spreken de Lieden van de groote Waereld) waar toe is 't *Latyn* tegenwoordig meer nodig? Een man van fatsoen, als hy zelfs al lust heeft tot de schoone Weetenschappen, kan zich met het Fransch behelpen. Alle de beste, ten minsten alle noodige *Latynsche* Schryvers zyn in die taal zeer wél overgezet, en 't geen 't fraaiste is, ze zyn niet alleen verstaanbaar gemaakt op plaatsen, daar de Geleerden over den rechten zin twiften, maar zelfs heeft men aan de ouderwetsche (54) uitdrukkingen en verhalen, die tegenwoordig in de tedere ooren der *Dames* en jonge Heeren te plomp klinken zouden, een' *gulanten*, en *nieuwmodeschen tour* gegeven. Doch als men 't *Latyn* nog al zelf leezen wil, wat heeft men tegenwoordig niet al behulpmiddelen van *Noten* en *Lexica*? en men kan dus geruist de verdere grondiger' kennis overlaten aan die hun'

(53) VERWART.] Hoe nader twee Taalen van malkanderen zyn, hoe moeilyker 't is, beide net te spreken. Het tegenwoordige Fransch is in den grond *Lingua Romana Rustica*, waar in nog veel' Celtische woorden gebleeven, en Frankische ingekomen zyn. Die zelfde moeilykheid is met Hoog en Nederduitsch, schoon in den grond dezelfde taal. Ik weet niet, of ik my bedrieg. Maar my dunkt, dat de taal van Otfrius nader by 't tegenwoordige Nederduitsch komt, dan by 't tegenwoordige Hoogduitsch. 't Plac Duitsch is zekerlyk de Moeder van beide.

(54) OUDERWETSCH.] Zie Burmans *Oratio in Humanitatis Studia* p. 59. en 65. Ik zal, zo ik hoop, in een nader Werkje hier van breeder spreken, byzonderlyk met betrekking tot Homerus.

hun' kost moeten winnen; om 't aan andere te leeren.

§. 20.

Om ernstig te spreken, ik beken, dat 'er tuschen den Voorleden' en Tegenwoordigen tyd een onderscheid is, 't welk 't *Latyn* nu minder, dan voorheen, noodzaakelyk maakt. De Staatzaaken wierden toen in 't *Latyn* behandeld, en gelyk 'er altyd een' gemeene taal moet zyn, die de *Natiën* in Europa gebruiken kunnen, om malkanderen te verstaan: zo was dit voorheen de *Latynsche*, maar nu is 't de *Fransche*. Dus is 't waar, dat deeze uitvluchten zich laten hooren voor zulken, die geschikt zyn voor Hoven of Staatsampten: Doch waar zal 't heen met alle zucht, en oeffening voor, en van 't *Latyn*, als men, gelyk op veele vreemde (55) *Academiën*,
de

(55) VREEMDE.] In Duitschland is dit gemeen. Men zegt, dat Thomafius dit eerst heeft ingevoerd, 't welk door Gundling gevolgd is: maar dat gebrek moet veel ouder zyn. Ik vind, dat Paracelfus reeds voor 't jaar 1538. te Basel *Professor*. zynde, in 't Duitsch zyn' lessen heeft gegeven. Doch ik vind 'er ook by, dat hy de eerste was, die dit ooit gedaan hadt, en dat alle de *Academiën* hem daarom verketterden. Zyn' *Phyfique* reden was, dat hy zyn *Latyn* vergeeten hadt. Zie *Helmont Oper. Tom. I. p. 144.* en *Stollen Historie der Medicinifchen Gelararbeid, Cap. I. n. 166. p. 171.* Echter moeten al kort daar op veele *Professooren*, hun gemak daarby vindende, dit voorbeeld nagevolgd hebben. Immers Suffridus Petrus klaagt reeds in 1593. dat men in Duitschland, Vrankryk, Italië, Spanje, enz. *Collegien* over 't Roomfche Recht hieldt in de Landtaal. Zie hem de *Scriptor. Frisæ, Decade XII. n. 8. p. 146.* In 1711. heeft de Koning van Polen, als Keurvorst van Saxon, aan de *Professooren* te Leipzich met een byzonder *Mandæt* gelaft
hun'

de *Collegiën* houdt in de gemeene taal? En wat kan ook alles helpen, als men *Doctores Bullen* kan krygen, zonder *Latyn* te verstaan?

hun' *Collegiën* in 't *Latyn* te houden: doch 't heeft niet lang geduurd. Echter is 't op *Academiën*, daar veel vreemde *Studenten* van verscheiden' *Natiën* tsaamenkoomen, noodig, om verstaanlyk te zyn. Ook wordenze daardoor ongevoelig met het *Latyn* gemeenzaam. Doch gelyk niets zo klaar is, of men weet 'er *Sophismes* tegen, zo word ook op dit laatste tegengewurpen, dat men door dit gemeenzaam *Latyn* spreken de styl bederft. Men schermt zelfs met het zeggen van *Vossius*: (*Praef. et. de vitiiis Sermonis*) *Latinaum loquendi modum, qualem quidem obtinet vulgus, efficere magis, quam prodesse Latinae linguae castimoniam*: en men beroept zich op de voorbeelden van *Sigonius*, *Salmasius*, *Freinshemius*, en meer' anders waarlyk geleerde Mannen, die nooit in gemeenzaamen omgang *Latyn* spreken wilden.

DRIE

DRIE-EN-DERTIGSTE HOOFDSTUK.

TOEPASSING van al 't voorgaande op
de BATAVIËREN, met eenige voor-
afgaande Aanmerkingen in 't
voorbygaan.

§. 1.

Wanneer ik de *Uitweiding*, waar van ik in 't
Einde van 't XXX^{te} Hoofdst. heb ge-
sprooken, had afgewerkt, meende ik aan myn'
Arts zeer myn Hof te maaken, wanneer ik ze
hem leezen liet: doch in plaats van 't Compli-
ment, dat ik verwachtte, betuigde hy my droog,
met een' *Doctorale* Ernsthaftigheid, dat hy myn
arbeidzaamheid pryzen zou, zo ik dartig jaaren
jonger was, doch dat hy tegenwoordig (gemerkt
myn' hoogen ouderdom, en zwakken toestand)
my raaden moest alle onnodig Werk te staaken.
Ik heb, als een wederspannige *Patient*, zyn'
raad niet gevolgd, en sedert nog twee *Hoofd-
stukken*, zo goed als myn zwak hoofd heeft toe-
gelaaten, (zonder 't dreigement der *Faculteit* (1)
te vreezen) t'zaamengekrabbeld: doch ik ge-
voel, dat myn Arts heeft recht gehad, en de Lezer
zal my niet quaalyk neemen, dat ik naar 't
einde spoede.

§. 2.

(1) FACULTEIT.] Zie de dreigementen van *Doffor Pur-
gon* aan den *Malade Imaginaire*. *Art.* 3 *Sec.* 5.

DRIE

§. 2.

Deeze *Voorrede* komt quaalyk te pas, nu ik juist tot een *Hoofdstuk* gekoomen ben, daar ik recht my meende aan te tasten. Doch ik kan dien arbeid te geruster bespaaren, om dat alles, wat de *Batavieren* raakt, reeds zo dikwils en zo breed door Geleerde Lieden, zelfs in onze taal, beschreeven is, dat het vermeetel van my zou zyn, die stoffe op nieuws te willen onderneemen. Nog moet ik 'er byvoegen, dat ik, sedert veertig jaaren meest buitenlands gezworven hebbende, niet wel weet, wat Nederlandsche boeken op die stoffe sedert myn' jonkheid kunnen uitgekoomen zyn, en 't vervolgens zou kunnen gebeuren, dat het geen ik schryven wilde, lang voor my geschreeven was. Zelfs zie ik reeds uit het geen my voorgekoomen is, dat men sedert eenigen tyd by ons meer' yver, dan ooit, betoond heeft om de Vaderlandsche Oudheden en Taalkunde op te wroeten. Waarlyk een' prysselyke zucht, en Patriotten waardig! Alleen kan ik niet verbergen, dat somtyds de ernst en yver hooger loopt, dan myns oordeels in stoffen van enkele liefhebbery nuttig is. Deze laatste aanmerking maakt my ook zeer huiverig om my in eenige geschilpunten in te laten, willende in myn' oude dagen met niemand twisten.

§. 3.

Over de waare legging en uitgestrektheid van de oude woonplaats der *Batavieren*, en (by die gelegenheid) over de *armen en uitloopen van den Ryn*,

Ryn, is zeer veel geschreeven, en zelfs is op die stoffe aan *veele boeken te maaken geen einde* (2). Doch of de Ryn twee of drie armen heeft gehad, en of 't *Eiland der Batavieren* tachtig of honderdduizend schreeden lang is, doet niets tot myn hoofdogmerk, en ik zal den Leezer hier niet mede ophouden. Ojn echter te-toonen, dat dit geen uitylucht van traagheid is, en dat ik die stoffe ook op myn' manier eenig onderzoek waardig heb geacht, zal ik, zo ras myn' kragten 't wat meer toelaaten, myn' bedenkingen op 't papier brengen, onder den naam van *Zedige Voorstellen ter bemiddeling van eenige geleerde geschillen, met betrekking tot het Eiland der Batavieren*, niet om den twist te beslissen, maar om deszelfs yver, en hevigheid te maatigen. Doch van de eerste overkomst der *Batavieren* op, en by hun' Eiland, kan ik niet nalaten een woord te spreken, dewyl ik 'er, in 't geen ik van de *Overneeming van vreemde Woorden* te zeggen heb, gevolgen uit zal trekken: en ik zal 'er dus myn' gedachten over uiteen, volgens 't denkbeeld, dat ik 'er, van gemaakt heb, uit de oude oorspronkelyke bronnen, waar uit wy alle scheppen kunnen en moeten, zonder my op te houden met de gevoelens van laateré Schryvers.

§. 4

(2) EINDE.] *Prediker XII. 12.* Ik gebruik deeze uitdrukking naar de gemeene vertaaling. Doch men zegt my, dat het ook kan vertaald worden: *Veel boeken kunnen door van gemaakt worden: doch die is genoeg.*

§. 4.

Dat de *Batavieren* van oorsprong *Katten* geweest zyn, wordt in 't algemeen op 't getuigenis van Tacitus als een' waarheid aangenoomen. Ook vindt men de overblyfzelen van den naam in *Katwyk*, *Kattenbroek*, *Kattendrecht*, *Kats*, enz. Aan den anderen kant vindt men ook in Hessenland de overblyfzelen van den naam der *Batavieren* in *Battenburg*, *Badenbuizen*, enz. en zelfs is 't waarschynelyk, dat zy dien naam reeds (3) gehad hebben in hun' Vaderland, zo dat men dien niet behoeft te zoeken in *Bato*, of *Baat Ourwe*. Doch over de wyze, *hoe*, en den tyd, *wanneer* die uitogt geschied mag zyn, is verschil.

§. 5.

Van de omftandigheden, *hoe*, kunnen wy niets navertellen, dan 't geen Tacitus ons zegt, naaml: dat de *Katten*, onder malkanderen in een' burgerlyken tweespalt (4) geraakt zynde, een' party (5) derzelve verdreeven (6) is, welk laatste

(3) REEDS.] De naam van *Batten* en *Katten*, fchynt door malkanderen gebruikt te zyn geweest. Zie Alting, pag. 7. *Batavi*, en Kolyn v. 27. en 31. van welken laatste ik nader spreken zal.

(4) TWEESPALT.] *Seditioe Domestica*. De Heer Hooft vertaalt het *Oproer*, waardoor men dan verstaan zou, dat de verdreevene den oproet gemaakt hadden. Ik laat dit om de eere onzer Voorouderen in zyn geheel.

(5) PARTY.] *Parti Cattorum*. *Hist.* 19. 12. *Cattorum quondam Populus*. M. G. 29.

(6) VERDREEVEN.] *Pulsi*. *Hist.* 19. 12. En hierom hielden ze ook altyd een' wrok tegen de *Katten*. Zie Claverius de *Rhen*

V v

ste woord een' onderstelling insluit van een' voorgaanden stryd of overheerschend geweld. Doch onze Kolyn geeft aan de zaak een' anderen draai. Naar zyn opgeeven (schoon ik de woorden duister vind) waaren de *Adebatten* of *Waterbatavieren*, geen deel der Hessen, maar een Volk op zich zelven: en de Hessen, Zerbsten, en Hermonduuren hadden t'zaamen gespannen om hen te verdryven: doch hy zegt niet, dat het met de daad uitgevoerd is. Integendeel, men begrypt uit zyn verhaal, dat deeze uittogt geschied is met bedaard overleg, en na ingenoomen *advies* der Priesters, en 't gezag van dien Kronykschryver heeft (zo 't schynt) by onze beste hedendaagfche Schryvers (7) ingang gevonden.

§. 6.

't, Zy verre (8) van my, dat ik dien nieuwen Hei-

Rbeni advcis p. 143. en de *Oratie* van Gronovius *de tempore immigrationis Batavorum in insulam suam*. Waar van een uittrekzel gevonden wordt achter de *Taciti Germania* van Dithmarus. Voeg 'er by de plaats van Tacitus. *Germ.* 29. daar hy zegt, dat de *Batavieren*, zo wel als de *Mattiaci*, met hart en ziel, met de Romeinen tegen de Germaanen stryden. (*mente animoque nobiscum agunt.*)

(7) SCHRYVERS.] Zie den Heer van Loon *Aloude Holl. Hist.* D. I. p. 4. en den Heer Wagenaar *Vaderl. Hist.* I. p. 11.

(8) VERRE.] Ik betuig voor af, dat ik niet geloof, dat Kolyn ons in de zaaken zelve heeft willen moedwillig onwaarheden opdissen: maar de oude Schryvers, (die wy ook nog hebben) eeven als wy, geleezen hebbende, heeft hy daar uit gissingen gemaakt, eeven als wy nu nog doen: én daar hy die niet bewyzen kon, heeft hy volgens de Noordfche *Mode* zich *airs* gegeven, als of hy ze uit *oude Boeken* getrokken hadt, 't welk in zyn tyd veilig geschieden kon, dewyl Tacitus, Florus, Strabo, en dergelyke oude Schryvers
by

Heilig' uit zyn Nis (9) stooten, en de ganfche Kronyk van Kolyn, als een onecht ftuk, verwerpen zou willen! 't Zou al vry wat kunft verifchen, om dien ouden Hollandfche ftyl zo net na te bootzen Doch zo ik 't zeggen moet, ik ben Ketter genoeg, om te gelooven, dat *Domnus* Kolyn van de alleroudfte historie niet veel meer geweeten heeft, dan wy. Dat de Munniken van Egmond, federt den tyd, dat zy daar geplaatft zyn geweest, by vorm van *Kronyk* 's Lands gebeurteniffen (10) op hun' manier hebben aange-tekend.

In Latme, in vraeljer oorconden,

zien wy uit Melis Stoke in 't begin van zyn' *Opdragt*; en dus heeft Kolyn tot de dbod van Graaf Dirk den Zesden uit dezelfde bronnen kunnen putten, als naderhand Stoke tot Graaf Florens den Vyfden. Dat ook in den *Klaeffre te Heg-*

by 't Gemeen onbekend waaren. Dit is myn geloof; doch ik laat elk 't zyne vry. Kolyn heeft gedacht:

Bates ni, fal jen ni Scaden. v. 1193.

(9) Nis.] Men noemde Baillet (die verfehieden' Roomsche Heiligen uit de *Legende* fchrapte) *Le Denicheur des Saints.*

(10) GEBEURTENISSEN.] Vooral, wanneer 't begiftigen van Vorften raakte, of hiftorien van onderwerping van Waereldlyke Heeren aan den Biffchop van Utrecht. Echter blykt uit Kolyn zelf, dat die aantekeningen zeer ftordig en gebrekkelyk zyn geweest. By de ftichting van 't Kloofter zelf klaagt hy, *dat de Feften hem ontbreken*, en verzoekt daarom zeer demoedlg verfehoning, zo hy ergens in *faalt* v. 524-536. Ook vindt men groote miflagen in den tyd, en geflachtrekening, gelyk de Heer van Loon op veel' plaatsen heeft aangetekend.

Hegmonde oude en zelfs goede boeken (11) waaren, getuigt dezelfde Stoke zo wel, als Kolyn. En schoon zy niet spreken dan van Almanakken, en Geestelyke boeken, die van Vorsten geschonken waaren: kan men echter vast stellen, dat 'er ook oude vreemde schryvers onder geweest zyn: want gelyk wy gezien (12) hebben, 't was der Munniken kostwinning, de Griexe én Latynsche boeken uit te schryven. Kolyn heeft dus Tacitus, Strabo, Florus, enz. zo wel kunnen leezen, als wy. Doch van die *Zangliederen der Barden*, daar hy van spreekt; heb ik weinig denkbeeld.

§. 7.

Dat de Gedichten of Zangen, (13) by de oude *Germaanen* de éénige soort van *beugens en jaarvertellingen* waaren, is bekend uit Tacitus (14) en meer andere Schryvers. 't Waaren de *Bar-*

(11) **BOEKEN.]** Kolyn v. 4. 5. en 162.
*Zo bist ons die Boeken gonden,
 Die daar zyn van olde siden.*

En Stoke p. 17. v. 17.
*En Almatika ende een Misfaal,
 Capitulaer ende Pasfionael,
 Ende ander goede Boke daer met,
 Ende de oude ende die Nyeuwe Wet,
 Bescreven in lettern fyn.*

(12) **GEZIEW.]** p. 618, en op meer plaatzen.

(13) **ZANGEN.]** De Heer Hooft vertaalt *Carmina* door *Rymen*. Doch dit kan niet beweezen worden: ten minsten in de Noordfche Runen vindt men geen Rym. Ik zal die stoffe in een' byzondere *Verbandeling* nader onderzoeken.

(14) **TACITUS.]** *M. G. 2. Carminibus Antiquis, quod Unum apud illos memoriae & Annalium genus est.* Dit was ook zo by andere oude Volkeren. Zie Perizonius *Animadv. Hist. c. 6.*

Barden, (15) welker kostwinning was, deeze Gedichten te maaken, en te zingen, met verzelling van speeltuig, waarom zy ook by de Koningen zeer gezien (16) waaren, en dezelve op hun' togten volgden. Zy leerden ze ook aan anderen, en dus van buiten geleerd zynde, wierden ze dikwils met 't zaamenstemming gezongen, voornaamlyk, voor 't aangaan van een' Veldslag, (17) om de gemoederen te ontsteeken. Doch dat deeze Zangen in Geschrift zyn gebragt, kan niet beweezen worden. Van de Gedichten der Noordsche *Scalden* (18) vinden wy overblyfzelen, schoon van geen' hoogen ouderdom: doch van de oude *Bardenzangen* heeft myns weetens niemand een echt afschrift kunnen opwyzen. (19) Alles, wat wy 'er van zeggen kunnen, is, dat *Aventinus*, *Saxo*, en moogelyk meer' Schryvers der

(15) BAARDEN.] In 't Noorden noemde men ze *Scalden*.

(16) ZEER GEZIEN.] Volgens 't getuigenis van *Snorro* in zyn' Noorweegsche *Kronyk*, hadden zy den rang boven alle *Hovelingen*, en zaten naast den Koning. Zie *Schutze's Sylloge Exercitationum*, &c. p. 160, 161.

(17) VELDSLAC.] M. G. 3. Zie ook meer' plaatsen van andere Schryvers in de aantekening van *Dithmarus*.

(18) SCALDEN.] Zie *Bartholinus Antiq. Dan.* l. x. en xi. Onderwyl moet ik tot voorkooming van tegenwerpingen hier in 't voorbygaan zeggen, dat; zo de Deengen en Noormannen, by hunne invallen al *Scalden* in Holland mogten medegebracht hebben, het niet gelooffelyk is, dat die zich opgehouden zouden hebben met Gezangen te maaken van den eersten oorsprong der *Batavieren*, en zo zy 't al gedaan hadden, zouden ze weinig geloof verdienen.

(19) KUNNEN OPWYZEN.] Hier past, het geen *Cicero* van de oude Romeinsche Gezangen zegt in *Bruto Cap. 11. Utinam extarent illa carmina, quae multis seculis ante suam aetatem in epulis esse cantata a singulis convivis de clarorum Virorum laudibus, in originibus scriptum reliquit.*

der middeleeuw zich beroemen ze gezien, en hun vertellingen van de oudste tyden daar uit gehaald te hebben. Ook verhaalt Eginhard, dat Karel de Groote ze in schrift gebragt, en van buiten geleerd heeft; waar uit men besluiten wil, dat ze reeds (20) in schrift waaren, schoon my dit nog zo klaar niet voorkomt: Doch niemand spreekt er stouter en stelliger van, dan onze Kolyn. Niet alleen zegt hy vertellender wyze (vs. 50.) dat de Runers hun liederen beschreeven, maar nog vry wat sterker verklaart hy zich vs. 153 *Vee-len*, zegt hy, *hebben zeer getwyfeld, of de Duitschen immermeer Bardzangen pleegden te schryven. Maar dat zy zulks bestonden te doen, houd ik voor zeker. En men leeft de Zangliederen der Barden, welke (NB) NOG OVERIG hebben geweest in mynen tyd in Egmond (21):* waar

[20] REEDS.] De woorden van Eginhard zyn deeze p. 35. *Omnium tamen nationum, quae sub ejus ditione erant, jura, quae scripta non erant, DESCRIBERE, ac literis mandari fecit. Item Barbara & antiquissima Carmina, quibus veterum Regum acta & bella cantantur, SCRIPSIT, memoriaeque mandavit.* Ik oordeel, dat dit onderscheid van *Descripsit* en *Scripsit* (in des afstaad van twee regelen) niet zonder reden is, en ik geef in bedenken, of men niet leezen moet *jura, quae scripta erant*. Dan is de zin klaar, dat hy de Wetten, die reeds geschreeven waaren, heeft laaten uitschryven, en de Bardzangen, die men op 't geheugen zong, heeft laaten in Schrift brengen. Doch hoe komt het, dat ze dan nog zedert niet beter bewaard zyn?

[21] EGMOND.] *Velen haben twifelt zere*

Of ti Tisken emmermere

Ti Bardzangen ti scriben ploenen.

Mes dat zolks bestonden doenen,

Halt je ic voor overwaren,

En ti Barden woizen lezen

Ti nog overich baden wezen

Minen dagen binnen Hegmonde.

* Is jammer, dat de tusschenregels verloren zyn.

waar uit men dan begrypen moet, dat hy ze zelf daar gezien heeft, gelyk hy ook by veele voorname gelegenheden zich op dezelve beroept.

§. 8.

Dat de Heer van Loon (die de Kronyk van Kolyn met zyn' aanmerkingen heeft uitgegeeven) zo gemakkelyk (22) voor gangbaare munt passeeren laat, dat zo oude Bardenzangen *geschreeven* zouden geweest zyn, verwondert my zeer, daar hy in 't Voorbericht voor zyn' *Aloude Hollandsche Historie*, en zelfs op een' der aangehaalde plaatsen van denzelfden Kolyn (v. 50.) duidelyk verklaart van gevoelen te zyn, dat de *Duitschers* in de alleroudste tyden geen' de minste kennis van Letteren of 't schryven hadden, zich beroepende op de bekende plaats van Tacitus. Ik voor my ben geenszins van die meening, en vlei my in 't XXVIIste *Hoofdstuk* §. III. n. 19. p. 568. de gemelde plaats opgehelderd te hebben, geloovende, dat de oude Duitschers hebben *kunnen* schryven: vooral de Priesters, en voornaame perfoonen. Dus heb ik geen' grond om plat te willen ontkennen, dat de Barden hun' *Zangen* in schrift hebben gebragt: doch de uitdrukking (NOG OVERIG *geweest te Egmond*) geeft een denkbeeld, dat ze daar van ouds geweest waaren, en in dit laatste beken ik myn ongelooft.

§. 9.

(22) GEMAKKELYK.] Hy pryft in tegendeel zyn' rondborstigheid, getrouwheid, enz. Zie hem by voorbeeld op v. 91. Ik ben ook in dat gunstig vooroordeel voor Kolyn geweest. Zie *Hoofdstuk* XXVII. §. VI. n. 30. p. 568. k. Doch zedert hem nader geleezen hebbende, zyn deszelfs *Aziën* by my gedaald.

Zo te Egmond een' oude Heidensche stichting van Barden of Druïden geweest was, (zo als men ons van Leeuwaarden wil wysmaaken) zouden 'er oude Heidensche schriften hebben kunnen *overig* zyn. Doch 't Nonnenklooster te Egmond is zonder tegenspraak een stichting van Christenen (23) geweest, en nog is 't zelve tweemaal verwoest. Het is dus zeker, dat de Nonnen, die dit Klooster eerst hadden, geen' Heidensche schriften daar gevonden (24) heb-

(23) CHRISTENEN.] Zelfs heeft de plaats (die Hegge heette,) den naam van *Hegge Munda* (de gezuilverde Hegge) eerst gekreegen na de bekeering. Zie Kolyn v. 273. 't Is eerst in 726. dat 'er een houten Kapel gesticht is over 't graf van den Heiligen Adelbert. In 837. wierpen de Deenen die Kapel om verre. Doch onze Graaf Diederik, toen hem 't Lyk was aangewezen, stichte daar een' houten Kerk en Nonnen Klooster, en deeze weder door de Vriezen vernield zynde, deedt Diederik de Tweede ze van steen herbouwen, en plaatste 'er Benedictyner Munniken. Zie Hadrianus Junius *Batav. p. 562.* Van Loon op Kolyn v. 376. en 550. en Wagenaars *Vaderl. Hist. D. I. p. 373. D. II. p. 55. 109. 113 en 116.* 't Is ook om deeze reden, dat de Munniken Diederik, van wien 't Klooster eerst gesticht is) hebben opgegeeven, als den *eersten* Graaf van Holland.

(24) GEVONDEN.] Zo ik my niet bedrieg, wil Kolyn v. 103. ons in de gedachten brengen, dat die *Bardenzangen* gekoomen waaren uit Romeinsche Burgten, door Brinio geslecht, en die hy meent het *Huis te Britten*, en *Roomen-burg* geweest te zyn; alwaar, zo hy zegt, de Barden de *Scrifsty* bewaarden.

(*Daer ti Barden Garoen waren*)

Doch is 'er eenige waarschyndykheid, dat men in een' Romeinsche Burgt of *Magazyn* vreemde Zangers heeft gehad om Boeken en Heiligdommen te bewaaren? Is 'er eenige waarschyndykheid, dat Brinio in die slechting die Lieder en gespaard heeft? En hoe koomen ze dan nog by de Nonnen in de Abdy van Egmond, die toen nog niet in de waereld was?

hebben, en zo 'er al geweest waaren, zouden ze met de verwoesting (25) van Kerk en Klooster verbrand (26) of verlooren zyn geraakt. Kan men nu gelooven, dat de Munniken, die'er na de wederopbouw ingekoomen zyn, zulke schriften daar in gebragt hebben, daar men in tegendeel weet, hoe onverstandig (27) zy alles, wat van 't Heidendom was, vernielden en uitroelden? Wanneer dus Kolyn zich op zyn' *Romers*, en *Barden Voizen* beroept, vermoede ik zeer, dat hy ons, gelyk men zegt, op een dorp wyft, daar geen' huizen staan. En men dient dus met hem de voorhoede te gebruiken, die Bartholinus (28) ons aanraadt met de meeste oude Noord-

(25) VERWOESTING.] Zelfs 't Lyk van St. Adelbert was niet meer te vinden. Zie Kolyn v. 373. en 525. en daar van LOOD. Ook Melis Stoke p. 11. v. 44.

(26) VERBRAND.] Men weet, en de Heer van Loon zegt het zelf op de gemelde plaats v. 50. dat de oude zo genoemde *Romers* geschreeven waaren op berdetjes van boekboomen. (Ook op schorsfen) En hier van komt nog *Boek*, en *Boekstaaf*. Zie Wormius *Literatura Danica* p. 6. Door wat wonderwerk zouden die houte berdetjes onverbrand zyn gebleeven?

(27) ONVERSTANDIG.] Zie hier van den Heer Schutze *Lehrbegrif der alten Teutschen von dem Zustanden der Selen*, §. 7. p. 28. enz. Dus hadden de Munniken aan den Noordischen Koning Skotonungus wys gemaakt, dat in de Scaldenzangen een betoverend Duivelsch vergif zat. Zie Törnérus de *Poesi Scaldorum*, c. 8.

(28) BARTHOLINUS.] *Plurima igitur cautela in libris veteribus Islandicis utendum est, &c. Vera historia a falsis magna circumspeditione secernenda; neque ab iis protinus nobis imponi patiamur, quod narrationes suas FORNUM BOKUM. b. e. veteribus libris: & FORNUM SAGUM, veteribus sagis seu historiis acceptas referant, cum plurimi anonymi Scriptores ad conciliandam fabulis suis fidem id impensius jactitent. Antiquit. Dan. I. XI. p. 199.*

Noordsche Kronykschryvers. *Men moet zich niet aanstonds laten bedriegen*, zegt hy, *wanneer zy voorgeeven hun' vertellingen uit oude boeken, (fornum hocum, fornum sagum) getrokken te hebben, dewyl de meeste naamlooze Schryvers dit ruim opsnoeven, om voor hun' verdichtselen geloof te winnen.* Men ziet dus, dat dit beroep op oude boeken de Noordsche *mode* is: en schoon Kolyn onder zyn' Kronyck zyn' naam heeft gezet, kan men toch op hem die algemeene waarschouwing ook toepassen.

§. 10.

Ten minsten maakt het hem zeer verdacht, dat zyn' *Runers* nooit iets meer weten, dan 't geen wy by de vreemde Schryvers leezen. Hy zegt stout (*zonder falen*) dat 'er in de alleroudste tyden voor *Civilis* veele Graven van ouds het Land *te minne bericht* hebben - (v. 45.) Doch als 't 'er op aankomt, weet hy 'er geen woord meer van, dan 't geen hy by *Strabo* (29) heeft kunnen vinden, en noemt niemand, dan *Waromir*, (30) wiens *Dochter Rieme* met *Siffenbach*, een' *Che-*

(29) STRABO.] *Libr. VII. p. 448. of 292.* Nog zou men uit het verhaal van Kolyn begrypen, dat deeze *Waromir* voor *Julius Cæsar* geleefd hadt, daar hy behoort tot den tyd van *Nero*. Dezelfde verwarring kan men aanmerken v. 65. en 72. daar *Gillis*, eerste Keizer (*Julius Cæsar*) maar zeeven regelen afftaat van *Gilles Ziwers Bouwers Zoon*, (*Julius Paulus*.)

(30) WAROMIR.] Nog is 't ongelukkig, dat de Geleerden de leezing van *Βαράμιον* by *Strabo* verdacht houden, en *Χάρμιον* willen in de plaats stellen, dewyl 't niet waarschynelyk is, dat een *Cherusfische Prins* een' *Vrouw* zou gezocht hebben by een Volk, dat zo verre van hem afwoonde, en met de *Cheuffen* en *Katten* in *Vyandschap* was. Zie *Cluverius de Rheni abvciis. p. 143. en hiervoor p. 460. n. 12.*

Cherusfifchen Prins, getrouwd was: zonder mere (v. 54 56.) Verder (zegt hy) ontbreeken hem de *Runers*: (31) en daarom weet hy niet te zeggen, wanneer die Graaven gestorven, of aan 't Landsbestuur gekoomen zyn. Eevenééns, by Tacitus (32) geleezen hebbende, dat de oude *Germanen* geen' Steden hadden, verwondert hy zich quansuis, (33) dat geen' *Runers* ons iets melden van de Steden, die de *Bataviers* op hun' aankomst vonden. En om een staal by te brengen, waarin men zyn' kunstgreep tasten en voelen kan, men weet, dat de historieboeken van Tacitus afgebrooken zyn met het gesprek van Civil's met Cerealis op de afgebrooken' brug van de Naauwe Waal: en elk beklagt met reden dat onwaardelyk verlies. Men zou denken, dat men nu in de Kronyk van Kolyn, die zo veel' *Runers* en *Bardenzangen* tot zyn gebruik hadt, dit gebrek vervuld zou zien. Doch neen! Wat wonderlyke t'zaamentemming! Juist, daar Tacitus afbreekt, blyven de *Runers* ook op een bos spraakeloos: (34) en Kolyn maakt in twintig regelen een' sprong

(31) RUNERS.] v. 47. 51.

*Scriben nocte ic ne kinne,
Waren zi gestorven waren,
Ofte aan Lanás bericht gevaren:
Wan tie Runers je ontbraken,
Tie woizen skriban irrer saken.*

(32) TACITUS.] M. G. 16.

(33) QUANSUIS.] v. 57.

*Wonder is by dese Kere,
Dat geen Runers ons oirconden
Van de Steden, die ze vonden, senz.*

(34) SPRAAKELOOS.] v. 90.

*Waar by sturf en op wat wyze
Adel Greve Claude Schevelen,
Vint ic ne in geene delen.*

De

ſprong (35) van by na vier eeuwen, van Civilis tot den overtocht der Engelfchen en Saxers, zonder iets tuffchen beide, dan de verwoefing van twee Romeinfche Burgten door Brinio, en een' onnoodigen ophef van zyn' genoomen' moeite, en hoe hy zich *geveeerd* heeft om de bewyzen naauwkeurig te ſchiften.

§. II.

Om wat reden maakt hy deezen ſprong? Zee-kerlyk alleen, om dat zyn boekje hier ten einde was, gelyk wy ook nog op heden van de gebeurteniffen der Batavieren in dien tuffchentyd weinig of niets vinden. Doch zo ras hy Ammianus Marcellinus, Zofimus, en andere ſchryvers (36) te hulp kan neemen, gaat de mond van zyn' *Runers* weder ſchielyk open. Men neeme my dus niet quaalyk, dat ik zeer twyfel, of Kolyn de vreedzaame omftandigheeden, waarmede hy 't verhaal van den overtocht der Batavieren op-ſchikt

De Heer van Loon noemt dit een' *rondborſtige betuiging*. Ik zou 't zelfde zeggen, zo Kolyn gulhartig gezegd hadt: *Ik vind niet meer by Tacitus*. Op dezelfde wyze, en om dezelfde reden verklaart hy ook den tyd niet te wooten van den inval der Anglofaxen v. 114, en van de wilde Vriezen weet hy ook niets. v. 144. Nog is 't aanmerkelyk, dat hy v. 102. uit Tacitus weet te verhaalen, dat Brinio twee *Roomefche Burgten* verwoefte: doch hy durft niet zeggen, hoe die twee plaatzen genoemd worden. Men *waant*, zegt hy, dat het *Brit* en *Roomburg* is. Wiften de Barden den naam der plaatzen in hun eigen Land niet?

(35) SPRONG.] Eeven als hy te vooren ſpringt van Caſar op Civilis.

(36) SCHRYVERS.] In de aantekeningen van den Heere van Loon kan men de Schryvers, daar Kolyn zich van bediend heeft, telkens vinden.

schikt, by de oude *Romers* gevonden kan hebben. Doch een Munnik zynde, is 't natuurlyk, dat hy aanstonds de eerste gelegenheid heeft waargenoomen, om den Leezeren een denkbeeld in te prenten van den eerbied, (37) die hun' voorouders hadden gehad voor de *Godeschalken*. Echter wil ik de moogelykheid en zelfs de waarschynlykheid van 't laatste niet tegenspreken, dewyl wy uit Tacitus (38) weeten, dat de oude Germaanen in zaaken van belang gewoon waaren hun' Priesters om raad te vraagen.

§. 12.

Dus verre van de wyze, *hoe* Ik ga nu over tot den tyd, *wanneer* De melding van een *Eiland der Batavieren* ontmoeten wy reeds by Cæsar (39). En dewyl hy niet zegt het *Eiland Batavien* of *Letuw*, maar het *Eiland der Batavieren*, geeft dit aanstonds een denkbeeld, dat 'er reeds ten tyde van Cæsar een Volk op woonde, 't welk met deezen naam bekend was. Zelfs moeten

(37) **EERBIED.**] Op den zelfden grond houd hy ook in 't gantche werk nauwkeurig aanteekening van alle giften der Graaven aan de Kerk en Abdy, en vooral van tekenen van eerbied en onderwerping der Waereldlyken aan den Bisschop van Utrecht.

(38) **TACITUS.**] *M. G.* 10. dien Kolyn ook geleezen hadt.

(39) **CAESAR**] *H. G.* IV. 10. *Insulam Batavorum*. Dat het ook dien naam gehad heeft ten tyde van Drusus, wil men bewyzen uit Dio Cassius. L. IV. p. 44. Παταύων νήσος, (Zie *Pars Katwykse Oudbeden* p. 3.) Doch dewyl Dio eerst in de derde Eeuw geschreeven heeft; bewyft dit niet anders, dan dat het Eiland ten tyde van Dio zo genoemd wierdt. En men behoeft dit zo laat niet te zoeken, dewyl wy 't reeds by Tacitus en Plinius zo vinden.

ten deeze *Batavieren* daar reeds zeer wel gevestigd geweest zyn, dewyl men aanstonds leeft, dat zy in staat waaren om aan Cæsar hulptroupen (40) te geeven. Tacitus spreekt 'er ook in zyn' tyd van, als van een volk, waarmede een *oud* (41) *verbond* was: en zelfs in zyn verhaal van 't begin der oorlogen met Civilis ('t welk nog zo veel vroeger is) zegt hy, dat de Batavieren *lang* (42) in Oorlogen tegen de Germaanen waaren geoesfand geweest. Hy laat de Batavische hulptroupen, als zy door opstooking van Civilis naar huis willen, den Romeinen verwyten, dat zy zo *dikwils* (43) voor hen geoorlogd hadden. Als hy verhaalt, dat zy hun' eigen *Officieren* hadden, voegt hy 'er by, dat dit een *oud* (44) *Recht* is: gelyk ook Civilis zelf klaagt, dat het geen' maatschappy, als *eertyds*, (45) meer was. En 't is dus geen wonder, dat Plinius (46) het Eiland *Nobilissima* noemt, 't welk naar de eigenschap der taale zo wel *beroemd*, *bekend*, (47) als *edel*, betekent.

§. 13.

(40) HULPTRouPEN.] Ik zal hier van nader spreekken: en men kan dus onderstellen, dat ze ook geweest zyn onder den algemeenen naam van *Gallici Germanique delectus*, daar Florus van spreekt. iv. ii. 5.

(41) OUD.] *Antiqua societatis insigne. M. G. 29. veteri instituto* Hist. iv. 12.

(42) LANG.] Hist. iv. 12. *Germanicis bellis exercito.*

(43) DIKWILS.] Hist. iv. 29. *Pro quibus Toties bellassent.*

(44) OUDRECHT.] Hist. iv. 12. *Quas veteri instituto nobilissimi popularium regebant.*

(45) EERTYDS.] Hist. iv. 14. *Neque enim societatem, ut olim.*

(46) PLINIUS.] iv. 13.

(47) BEKEND.] van *Nosco*. En dus wordt ook *ignotus* gesteld voor *onedel*. Horat. Satyr. II. vi. 6. Zie over deeze uitdrukking van Plinius, Cluvertus de *Rbeni Aloys* p 154. Doch 't is niet vriendelyk, dat hy 'er by voegt; dat het woord

no.

't Is dus met groote reden, dat Lipsius (48) zich verwondert, hoe onze geleerde Hadrianus Junius (49) in de dwaaling heeft kunnen vallen van de verhuizing der *Batavieren* te zoeken in 't voorval, 't welk Tacitus verhaalt van den stryd der Katten met de Hermonduuren, die zo veel' Jaaren na Cæsar onder Nero is voorgevallen. Is 't te begrypen, dat Tacitus, die alles, wat de *Batavieren* raakt, overal met zo veel zorgvuldigheid uitbreidt, by dit verhaal niet aangetekend zou hebben, dat dit geval de aanleiding gegeven hadt tot hun overtocht? Kon oök Tacitus, die onder Claudius gebooren is, en waarschyntlyk kort na Nerva's dood geschreeven (50) heeft, een geval, dat by zyn' levenstyd gebeurd was, voordraagen met de byvoeging van *eertyds*. (51) En op dezelfde wyze, kon hy Cerealis spreekende invoeren van der *Batavieren voorouders*? (52)

Nog

nobilissima niet gegeven wordt aan de bewoonders, maar aan 't Eiland, Wat was 'er tog op dit moerassig en laag Eiland om beroemd te worden, dan de verdiensten der bewoonders?

(48) LIPSIUS.] Op Tacitus *Ann.* XIII. 57. n. 164.

(49) HADRIANUS JUNIUS.] Ik onderstel, dat Lipsius deelen verstaat door *vir doctus nostras*. Zie zyn' *Batavia Cap.* 1. p. 25. Echter zyn de woorden van Junius in 't begin zeer onzigtig (*sunt, qui emigrationem Cattorum referunt. Etsi*)

(50) GESCHREEVEN.] Zyn' *Historiën* heeft hy geschreeven voor zyn' *Annales*. Aanstonds in 't begin noemt hy *Nerva Divus*: doch Trajanus leefde nog.

(51) EERTYDS.] *Cattorum Quondam populus. Germ.* 291

(52) VOOROUDEREN.] *Hist.* IV. 73. *An vos superiores Civitatis Batavique & transrhodanis gentibus creditis, quam Majoribus vestris Patres Avique vestri fuerunt?*

Nog meer: kan hy een' bloedigen ftryd vantwee nabuurige Volkeren om een' zoutftroom, opde grenzen loopende, een' *inbeemfchen Oproor* (53) of *inla-dfche Muftery* noemen? Wanneer hy ook dien Oorlog verhaalt, zegt hy niet, dat de Katten zyn weggetrokken, maar in tegendeel, dat de Hermonduuren de zege behielden, en dat het der Katten ondergang is geweest, dewyl de laafte een' gelofte hadden gedaan, dat zy, zo ze overwinnaars waaren, 't vyandelyk leeger aan Mars en Mercurius zouden opofferen, volgens welke gelofte paarden, mans; met al wat levendig was, gedood moeften worden, 't welk hen nu zelf op 't hoofd keerde (54)

§. 14.

Ik verbeeld my, dat deeze aanmerkingen toereikend zyn om 't gevoelen van Junius niet aart te neemen: en die ook 't zelve hebben willen beweeren; zyn van die zwaarigheden zo wel overtuigd geweest, dat zy, om ze op te loffen, een' tweederley verhuizing der *Batavieren* hebben moeten onderftellen. Doch na de eenvoudige gronden, die ik gelegd heb, vind ik geen' reeden om van 't oude geloof af te gaan: naamlyk, dat de
over-

(53) *INBEEMSCHEM OPROER.*] *Seditione domestica.* Dus noemt hy 't tweemaal. *Hift.* iv. 12. en *Germ.* 29.

(54) *KERREDE.*] *Sed bellum Hermunduris prosperum, Cattis exitio fuit, quia victores diverfam aciem Marti ac Mercurio sacravere, quo voto equi, viri & cuncta viva (dus leest Lipsius na Danellus) occidioni dantur. Et minas quidem hostiles in ipfos vertebantur.*

De woorden (fchoon ook duifter) zyn klaar genoeg tot het geen ik 'er uit bewyzen wil,

overtogt der *Batavieren* is geweest , lang voor Tacitus en Plinius , en ten minsten voor den tyd van Cæsars verbyf in Galliën. Echter dien tyd stiptelyk te willen bepaalen , is een' vermetele onderneeming. Cluverius , Doufa , Scriverius , en alle , welke Tacitus en andere oude schryvers , die ons bekend zyn , tot Leidslieden genoomen hebben , verklaaren gulhartig (55) daar toe niet in staat te zyn.

§. 15.

Doch sedert heeft men gevonden , dat Kolyn het nette tydftip vrymoedig opgeeft , op 't gezag van zyn' *Runers*. Ik spreek niet tegen , dat zyn verhaal wearschynelykheid heeft , doch na't geen ik §. vi. enz. gezegd heb , kan ik niet denken , dat hy met zekerheid daarvan meer geweten heeft , dan die groote mannen. Doch zie hier , hoe ik geloof , dat Kolyn gewerkt heeft. By Tacitus heeft hy gevonden , dat het Land , waarop de *Batavieren* (van de Katten verdreeven zynde) de Wyk namen , ledig van inwoonders was. By Florus heeft hy gelezen , dat omtrent honderd jaaren voor des Zaligmaakers geboorte , de inwoonders van de bovenste zee-kusten van Gallië door een' zwaare overstroming gedwongen zyn geweest hun land te verlaten ; en *Galliën* en *Spanjen* (56) af te loopen. Hy heeft ver-

(55) GULHARTIG.] Zie de *Oratie* , die myn Meester Gronovius in myn' *Academietyd* gehouden heeft , *de tempore immigrationis Batavorum in insulam suam*. Men vindt 'er een uittreksel van achter de *Taciti Germania* van Dithmarus.

(56) SPANJE.] Ik bedrieg my zeer , zo de woorden van Kolyn , v. 18. 19. niet gelykenis hebben met die van *Florus* III. III. 1.

W W

verder gezien, dat de Romeinsche Schryvers naar hunne gewoone *Gasconade* (57) voorgeeven, dat 'er geen enkele van dien togt wederkwam, en dus hun' landen ledig bleeven. Uit dien t'zaamenloop van getuigenissen heeft hy natuurlyk een' gisfing opgemaakt, dat de overtogt der *Bataviëren* waarschynlyk op dien tyd is geweest, toen die landen verlaaten lagen: doch dezelfde gedachte is ook aan meer anderen ingevallen, zonder *Runers*, of zelfs Kōlyn gezien te hebben.

§ 16.

Echter heeft die gisfing, hoe waarschynelyk, groote zwaarigheden. 1. De Cimbren zyn niet aanstonds, maar na een' grooten omweg in *Galliën* en *Spanje* gekoomen. 2. Men kan niet zeggen, dat zy *Galliën* en *Spanje* afliëpen, want zy wierden daar afgeweezen (58) 3. Daar is groote twist (59) over de plaats van Florus, of men leezen moet, *ab extremis Galliae* of *Germaniae*. 4. Strabo (60) verwerpt de gansche historie der overstroming: doch schoon de redenen, die hy daar van geeft, ongerymd zyn, steunt echter 5. de gansche gisfing op veele onderstellingen, waar van elke haar byzonder bewys noodig heeft: by voorbeeld, dat deeze Landen van ouds, en voor dien uittogt bewoond (61) zyn geweest: dat de
Cim-

(57) GASCONADE.] Zie 't *Eerste Deel* p. 244. n. 59, 60.

(58) AFGEWEEZEN.] *Exclusi Gallia & Hispania*, zegt Florus.

(59) TWIST.] Zie Cluverius *Germ. Ant.* I. 10. II. 4. en III. 21.

(60) STRABO.] *Lib. VIII* p. 292 of 449.

(61) BEWOOND.] Dit is een oud geloof. Zie van Loons *Aloude*

Cimbren door deeze Landen hun' weg hebben genoomen (62): dat de bewoonders deezer Landen zich by de Cimbren hebben gevoegd: (63) dat zy ook naderhand, van Marius geflagen zynde, niet weder naar hun Land zyn gekeerd: (64) en eindelyk, dat die Landen, geduurende hun' omzwerwing weder bewoonbaar geworden waaren.

§. 17.

Na deeze voorafgaande aanmerkingen kom ik weder op myn hoofdpunt, namentlyk, de Gemeenschap der *Batavieren* met de *Romeinen*, en ik leg de eenvoudige plaats van Tacitus (65) tot een' grondslag *De Batavieren* (zegt hy) *een gedeelte der Katten, zo lang zy zich aan gins zyde des Ryns hielden, verdreeven zynde, hebben 't uiterfte van den Gallifchen kant ingenoomen.* En op dien grond, zal ik ze met betrekking tot myn' toe-

pas-

Alonde Historie D. I. p. 5. en de Vaderl. Historie D. I. p. 6. uit Dio Cassius lib. XXXIX. p. 114. A. doch wie zal bewyzen, dat dit de Cimbren, Tutoonen en Tigurinen zyn geweest, daar Florus van spreekt?

(62) GENOOMEN.] *Suffridus Petrus de Priforium antiq. & orig. hb. I. cap. 12. p. 85 & feqq.* heeft een gansch Hoofdstuk, waarin hy met veel' redenen bewyft, dat de Cimbren door deezen weg niet getrokken zyn.

(63) GEVOERD.] Hier van zal ik nader fpreken *Hoofdst. XXXIV. §. viii.*

(64) GEKEERD.] *Zie, wat ik gezegd heb, Eerfte Deel, p. 244, 245 § xvi.*

(65) TACITUS.] *Hift. IV. 12. Batavi, donec trans Rhenum egebant, pars Cattorum — pulsi, extrema Gallica ora — occupaverunt.* Voeg hier by de gronden, die ik gelegd heb in 't XXIVste Hoofdst. (vooral §. v. n. 31.) en men zal dan gemakkelyk den twist der geleerden, of de *Batavieren*, *Galli* of *Germani* zyn, fcheiden kunnen. Ik zal hier oer nader fpreken in 't einde van myn' *Zedige Voorfagen.*

W W 2

paasfing in twee gedaanten aanzien: voor hun' overtocht, als *Germaanen*, doch na hun' overtocht, als Volkeren, die zich op *Gallifchen* grond hebben nedergezet.

§. 18.

Aangemerkt in de eerste gedaante, zou ik, om 't werk te bekorten, beknopt kunnen zeggen, dat alles, wat ik van de *Germaanen* gefchreeven heb, toepasselyk is op de *Batavieren*, doch echter met een weinig onderscheiding. Ik zie wel, dat de Geleerdften (66) in 't beschryven onzer historie; gebeurteniffen op rekening der *Batavieren* stellen, daar men in de plaatzen van Cæfar, Hirtius, Appianus, Florus, Dionysius, Dio Cassius, Tacitus, enz (die tot bewys aangehaald worden) niet, dan den algemeenen naam van *Germaanen* vindt. Ook kan men dit infchikken, en zelfs pryzen, als 't geen verhaald wordt; onzen Voorouderen tot eere strekt. Doch (by voorbeeld) als zy by Dionysius (67) leezen, dat de *Germaansche* ruiters uit het Leger van Augustus naar Antonius overliepen, en by Appianus, (68) dat de *Germaanen* in de veroverde Stad Gomphi zich op de bespottelykte wyze volzoopen, zie ik geen noodzaakelykheid, om dit in de historie der *Batavieren* te mengen. Als wy die al met naame genoemd vinden, is 't nog de plicht van rechtgeaarde Kinderen, de *naaktheid* der

(66) GELEERDSTEN.] Zelfs Cluverius, die anders den *Batavieren* niet zeer genegen was. Zie hem *de Rheni Abois* p. 155. & seqq.

(67) DIONYSIUS.] *Hift. lib. XLVI. p. 317. Germani equites.*

(68) APPIANUS.] *De bello Civili lib. II. p. 767. Omnium vero Germani ridiculosissime per ebrietatem praestiterunt.*

der ouderen te bedekken. (69) Doch als de vreemde Schryvers ze niet noemen, wat behoeven wy 't dan te doen? Onder 't woord *Germani* behoorden verscheiden' Volkeren, en Tacitus (70) zelf waarschuwt, dat die verscheiden' Volkeren in manieren veel verschilden. Byzonderlyk heeft dij plaats, met betrekking tot den drank, en men ziet dat verschil nog opheden. Ik wil niet tegenspreken, dat de Romeinsche Schryvers aan zommige *Germani* den naam gegeven hebben, van zeer genegen tot den Wijn (71) te zyn. Doch dezelfde Schryvers erkennen ook tegelyk, dat de *Batavieren* boven (72) de andere Volkeren van die gewesten uitstaken, en de *edellste* waaren. En Cæsar (73) aanstonds in 't begin zyner denkchriften onderscheidt de Belgen door een voordeelig getuigenis van soberheid, als hy zegt, dat zy de Romeinsche kooplieden, welke by derzelver nabuuren wijn en waaren, die tot verwyftheid dienen, vry aanbragten, *in 't gebeel* niet wilden toelaten. Ik zal dus die andere

(69) BEDEKKEN.] Als Sem en Japhet. *Gen. IX. 23.*

(70) TACITUS.] *Nunc singularium gentium instituta ritusque quatenus differant — expediam. M. G. 27. fine.*

(71) WYN.] Zie *Hoofdst. XXVI. § III. p. 544.*

(72) BOVEN.] *Virtute præcipui*, Tacitus *M. G. 29.* Dewyl zy ook by uitkipping uit andere Duitschers naderhand tot Keizerlyke Lijfwachten gekooren zyn, kan men afneemen, dat zy de beschaafde waaren, en byzonderlyk, dat men ze voor geen' dronkaarts hieldt.

(73) CÆSAR.] *B. G. I. 1. Minimeque ad eos mercatores sæpe commant, atque ea, quæ ad effeminandos animos pertinent, important. Dus ook van de Nerviers (II. 15.) Nullum aditum esse ad eos mercatoribus: nihil pati vini, reliquarumque rerum, ad luxuriam pertinentium, inferri, quod his rebus relanguescere animos, eorumque remitti virtutem existimarent,*

re Schryvers, hoe hoog ik hen anders acht, hierin niet navolgen, en alleen aanroeren, wat de *Batavieren* byzonderlyk raakt. Ook zal ik my bepaalen tot myn hoofdoogmerk, naamentlyk, de gelegenheden, die zy gehad hebben om *vreemde woorden* over te neemen.

VIER-

VIER-EN-DERTIGSTE HOOFDSTUK.

*Byzondere Gemeenschap der BATAVIËREN
met andere Volkeren, en voornaamlyk
met de ROMEINEN.*

§. I.

Wat het *Oosterfch* en *Griex* betreft, hebben de *Batavieren* voor hun' overtocht mede deel, niet alleen aan de afstamming van Noachs achterkleinzoon, Thogarma, (1) van wien zommigen den naam en oorsprong der *Germaanen* ernstig willen afleiden, maar ook aan alle oude overleveringen, waarvan ik in 't *Achtste*, *Negende* en *Tiende Hoofdstuk* gesproken heb, byzonderlyk die van Odinus (2): en na hun overtocht hebben

(1) THOGARMA] Gen. X. vs. 3.

(2) ODINUS.] Ik heb van denzelven gesproken in 't *Eerste Deel*, p. 159 en 318. Aan Odinus kunnen de *Batavieren*, als *Batavieren*, geen byzonder deel hebben: want het zy men dien held tot den tyd van Troje, of van Mithridates bringe, is 't niet denkelyk, dat de *Batavieren* zo vroeg reeds op hun Eiland gewoond hebben. Doch voor zo verre zy voor dien tyd onder de *Katten* behoord hebben, is 't wat anders. Immers, dat Odinus in Duitschland byzonderlyk aan den Ryn is geweest, wordt beslooten uit den *Woensdag* en *Vrydag*, welker benaaming gehaald wordt van Odinus en desselfs Vrouw *Frigga*. Men zoekt ook in *Asgard* ('t welk men voor *Asceburgium* van Tacitus houdt) den naam van *As*. Zie 't *Eerste Deel*, p. 159. En van de *Sicambri*, waar van nog een gedeelte ten tyde van Strabo by den Rhyne woonde (*lib. II. p. 290 of 440.*) maakt men *Zeekeempers*, die met Odinus uit Jutland gekoomen zyn. Dat ook verder de *Batavieren* Odinus, als een' God, vereerd hebben, behoeft, (geloof ik) niet bewezen te worden. Dus spreekt de *Vrijsche Rabboud* van *Wodins over-*

W W 4

202

ben zy kunnen deel neemen in alles, wat in 't *Eerste Leel* gezegd is van de *Galliers*.

§. 2.

Doch buiten 't geen zy met andere *Germaanen* en *Galliers* gemeen hebben, kan men nog veel bybrengen met betrekking tot de *Batavieren* in 't byzonder. *Hercules*, (3) die volgens de fabel by een Brittische Princes Celta een' zoon heeft geteeld (waarvan men den naam van *Celten* haalt) zou door ons land moeten gepasseerd zyn. De *Kolommen* (4) van *Hercules* worden door Tacitus by de Vriezen geplaatst. Ook zoekt menseszelfs gedachtenis in Gelderland in de naam van *Erkelens*

zelyge Landen, by Kolyn vs. 246. En by den zelfden vs. 168. vindt men een' Godsche *Wodin*, die hy ook *Mercuriose* noemt. De Hr. van Loon meent, dat hier door verstaan moet worden een vrouwelyk Afgodsbeeld, de Vrouw van *Wodin*. Doch ik begryn de reden niet klaar, waarom. *Melis Stoke p. 4. vs. 61.* spreekt ook van *Mercuriose*, doch noemt hem een' God. Zo 't ook een Vrouw van *Wodin* was, moest het *Wodinin*, en niet *Wodin* zyn. In 't voorbygaan moet ik zeggen, dat men teegenwoordig begint te twiften of *Odinus* wel uit *Asië* gekoomen is. Immers daar is een *Dissertatie* over twee jaaren te *Altona* onder *praesidie* van den Professor *Henrici* gehouden, de *Odino non Asiatico*. Doch ik geloof, dat het vergéeffche mocite is, alles wat van *Odinus* gezegd wordt; te doen t'zaamenstemmen. 't Is in 't Noorden met *Odinus* gegaan, als in 't Zuiden met *Hercules* en *Sibylla*. Zekerlyk zyn 'er meer, dan één' geweest, dien men deezen naam heeft gegeeven.

(3) *HERCULES.*] Zie 't *Eerste Deel*, p. 188. *Hadrianus Junius*, dien ik n. 21. daar heb bygebragt, verhaalt dit op 't getuigenis van een *Griex Etymologicon*. Doch hy hadt 'er by kunnen zeggen, dat *Diodorus Siculus lib. v. p. m. 303* 't zelfde vertelt.

(4) *KOLOMMEN.*] *TACITUS. M. G. 34.* Zie 't *Eerste Deel*, p. 185.

lens, en de *Hercules Saxanus* behoort 't huis by Kleef. Ja gelyk men in de wolken, en zelfs in een schoorsteenvuur zich allerlei fraaije vertooningen, en gansche veldslagen verbeelden kan, zo vindt men ook *Ulyffes* in den naam van *Vlisfingen*, en men kan 'er, zo als ik reeds gezegd heb, (5) *Circe* byvoegen uit *Zierikzee*.

. §. 3.

Hoe 't zy, veelen hebben zich ernstig in 't hoofd gesteld, dat de *Batavieren* afkomstig zyn van vluchtelingen, die van Trojen in *Bataviën* aangeland zyn. Doch zy zyn 't niet ééns, of 't Grieken of Trojaanen zyn geweest. Ammianus Marcellinus (6) spreekt van Grieken, die, na de verdelging van Troje gevlugt zynde, zich overal verspreid hebben. Doch anderen haalen de afstamming van onze Graaven met een' rechte lyn (7) van Priamus, (8) en onzen
Wa-

(5) GEZEGD HEB.] p. 193.

(6) MARCELLINUS.] xv. 9. p. m. 41. *Ajunt quidam paucos post excidium Trojæ fugitantes, ubique dispersos, loca bæ occupasse tunc vacua.*

(7) RECHTE LYN.] Wie kan daar aan twyffelen, daar men de geslachtrekening met man en paard vindt by den eerwaardigen Karmeliet, Johannes Gerbrandus a Leidis *Chronic. Belg. lib. v. Cap. 36.* in de *Collectie van Scoertius Tom. I. p. 92?* (*Priamus, Marcomirus, Pharamond, Clodius Crinitus, Merovæus, Childerick, Clodovæus, Lotharius, Chelperick, Lotharius, Dagobert, Clodovæus, Theodorik, Hildebert, Clodovæus, Cvilperik, Theodorik, Lotharius, Theodorik, Engelrinus, Naufredus, Sigebert, Theodorik*) Welke laatste onze Graaf Dirk is geweest. dien men den *Eersten* noemt.

(8) PRIAMUS.] De Karmeliet noemt hem *Rex Francorum*. Doch 't is niet onmoogelyk, dat hy den Trojaanschen Priamus heeft in 't hoofd gehad. Ik heb reeds in 't *Eerste*

Wapenleeuw (9) van Troje. Het eerste is zo grof gesponnen, dat het geen' wederlegging waard is. En in 't tweede is by ongeluk 't bewys vergeeten, dat de Trojaanen een' Leeuw in hun' wapen gehad hebben.

§ 4.

Zo echter onze Kolyn geloof verdient, heeft *Julius Paulus*, of *Gillis Swerts* reeds zo veel' Eeuwen voor Graaf Diderik een *rooden Libert* (10) tot zyn' Standaard gehad. Doch hoe stellen wy 't met *Hadrianus Junius*, die met een' zegepraalenden

Deel, p. 163 en 194 aangemerkt; hoe 't als een' ziekte der Westelyke Volkeren is geweest, hun afkomst van de Trojanen te willen reekenen: en p. 192 n. 49. hebben wy gezien, dat *Kronykschryvers* van den middelyd in hun' tyd-rekeningen op een Dozyn Eeuwen min of meer niet zien. Dus stelt de *Voorredenaar* van de *Edda* den zelfden *Trojaanschen Priamus* op den tyd van *Pompejus*: en volgens de woorden van den *H. raut* voor *Melis Stoke* (zie de volgende aantekening) zou onze Graaf *Diderick* rechtstreeks van Troje moeten gekomen zyn.

(9) WAPENLEEUEW.] Zie de *Herauts Letterrolle* voor *Melis Stoke*:

*Een Leeuw van keel te voeren plagen,
In 't velt van 't gebulden Trojaansch geslagt.
Dus heeft deeze Dyderick (boort myn gewagen.)
Met hem dit Wapen in Holland gebragt.
Zie ook onder anderen Pars Naamrol p. 404.*

(10) LIBERT.] Dus verhaalt hy vs. 75, dat *Civillis*
Wirp den Roomschen Arend ave,

En den rooden Libert plante,
en vs. 82. dat de *Triersche* en *Gallen* zich onder zyn' *bontse* (*Libert*) vleiden. Of *Libert*, nu een' *Leeuw* of *Luispaart* beteekent, laat ik de *Taal* en *Wapenkundigen* besliffen. Doch *Leeuw* of *Luispaart*, 't is ten minsten geloofelyker, dan een *Kat*. Zie 't *Eerste Deel*. p. 175.

den, en meesterachtigen toon (11) staande houdt, dat de Nederlanders hun' Wapenleeuwen eerst van de Franken hebben gekreegen? Zo dat waar is, kan Gillis Siwerts ze zo lang te vooren noch niet gehad hebben: en Kolyn of zyn' Runers hebben dan hier een' kleenen mislag (12). Doch geen swaarigheid! (13) Kolyn zal in tegendeel stout staande houden, dat de Franken den Wapenleeuw of *rooden Libert* van ons (14) gekreegen hebben. En in allen gevalle moet men dan de eene fabel lappen met de andere. De Franken zyn immers ook afkomstig (15) van den Trojaanschen Francion: en de Leeuw komt dus altyd te Troje toch weêr te huis.

§ 5.

(11) Zoon.] *Batav. p. 176. At tu Transisalanis, gloriare isto lumine, quod primus Ego tibi aperui, demonstrator avitæ laudis atque hac immortalis gloriæ prædicatione te efferto &c.*

(12) MISLAG.] Wy willen dan deezen Trojaanschen Leeuw stellen by de zeeven t'zaam gebonden' pylen, die Friso by 't maaken van zyn' ultiesten wille aan zyn' zeeven Zoonen vertoonde tot een zinnebeeld van eendragt, en waar van men stout onzen pylenbundel in den Leeuwenklaauw afleidt. Zie de *prefatie* van Suffridus Petrus, voor zyn' *Scriptores Frisæ*. 't is bekend, dat 'er een oude dergelyke vertelling is van een Scytsch' Koning, en 't is waarlyk zeer gevallig, dat Friso juist ook zeeven zoonen hadt, en dat zo veele Eeuwen daar na zeeven landschappen een' vereniging maakten.

(13) GEEN ZWAARIGHEID.] Doch zo 't waar is, 't geen anderen met reeden bewezen, dat wy den Wapenleeuw by de Kruisochten eerst gekreegen hebben; dan weet ik *Domnus* Kolyn niet te redden.

(14) VAN ONS.] v. 197. enz.

(15) AFKOMSTIG.] Zie Fauchet *Antiq. Gauloises & Francoises* liv. II. Chap. I. en de *Franciade* van Ronfard. Zie ook *Hadrianus Junius Batavia cap. 9.*

Ik zou nog verscheiden' andere dergelyke (16) fabelachtige Overleveringen hier kunnen byvoegen, en byzonderlyk die van den Oosterfchen Friso, wiens komst in Vriesland op den tyd van Alexander geplaatst wordt, en niet alleen aan den Heer van Haren stoffe heeft gegeven tot een uitgewerkt en welgeschikt Heldendicht, maar zelfs door Suffridus Petrus, en veel' anderen, ons in ernst voor waarheid wordt opgedrongen. (17) Voor my, ik wil dien Held met zyn' twee broeders *Saxo* en *Bruno* (waar van men den oorsprong der *Saxen* en *Brunswykers* haalt) stellen by den *Grunius* der *Groningers*, den *Brutus* der *Britten* (een' naneef van Aeneas) den *Brabo* der *Brabanders*, den *Anglus* der *Engelschen*, den *Jutbo* der *Jutten*, den *Koning Danus* der *Deenen*, den *Antyrius*, die *Meklenburg* (*Megalopolis*) gesticht heeft, en meer dergelyke Gezichten in de Maan, terwyl elke *Natie*, elke *Stad*, ja byna elk *Dorp*, van ouds een' *Pop* (18) gehad heeft om mede te spreek-

(16) DERGELYKE.] Ik spreek hier van onzen *Bito* niet, om dat die niet van verre quam, en dus geen' *vreemde* woorden mede bragt: en om dezelfde reeden spreek ik ook niet van *Mattius*, waar van zommige de *Mattiaci* afleiden.

(17) OPGEDRONGEN.] Doch zie de *Voorrede* van den Heer van Haren voor zyn' *Friso*. *Cranzius* heeft 'er ook meê gelachen: doch veelen, en vooral *Suffridus Petrus* beweerden de waarheid der historie zeer ernstig. Zie den laaften *de Origine Frisorum* I. 21. en II. 2. en III. 2. 3. 4. Zelfs zegt hy stout, dat men ze in de *Archiven* van Vriesland leezen kan (p. 259.) En wat wil men dan ook meer begeeren? Doch zie daar tegen *Ubbo Emmius* in zyn' *Dissertatio Apologetica* 1603. daar hy de *Gasconade* van *Suffridus* met reden doorstrykt.

(18) POP.] In oude tyden waaren 't *Helden*, en naderhand zyn 't *Heiligen* geworden.

speelen. En van 't zelfde alloy, zyn nog veel andere *schoone historien*, daar ik my niet mede wil ophouden. Alleen moet ik om de raarheid melding maaken van de Jooden, (19) die Vespasianus (naar 't *eerwaardig getuigenis* van den Keulschen Karmelijet Pater Reinerus na de verdelging van Jerusalem in deeze landen heeft in ballingschap gezonden. Zo dit waar is, kan men geen' reden van verwondering hebben; zo in onze Taal nog hier en daar een Hebreuws woord gevonden wordt. (20)

§. 6.

Doch 't best is alle die *beuselyke maren* (zo als Kolyn ze noemt v. 108.) ter zyde te laten, en over te gaan tot de *Historie*. 't Eerste, dat ik daarin ontmoet, is de naam van Belgius, (21) als den Hoofdveldheer der Gaulers, op hun' al-tereersten uittocht in Macedonië. Doch één enkele

(19) JOODEN.] Doch zie Kempius *lib. I. cap. 12.* Vorperus Thaborita *lib. 1. Cap. 3.* en Suffridus Petrus *de origine Frisiorum lib. 1, cap. 18.* welke laatste, (schoon hy zelf ons honderd sprookjes op den mouw wil spelden, echter deezen leugen van den Pater te grof vindt. Ook willen de Keulenaars niet erkennen, dat by hen oolt een Carmelieten Pater van dien naam geweest is. Doch in Pomeran zingen de Boeren nog *Feru Vesper.*

(20) WORDT.] Zie Suffridus Petrus *de antiq. & orig. Frisiorum. lib. 1. cap. XV. p. 211.* Hy belooft daarin een' by zondere athandeling van de *Lingua Frisonica*, waarin hy de Oostersche woorden, die in 't *Friesch* zyn, zal aanwyzen. Doch ik weet niet, of hy 't volvoerd heeft.

(21) BELOUS.] Zie 't *Eerste Deel p. 91. en 239.* Justinus *XXIV. 5. & Seqq. XXV. 2.*

kele naam (22) geeft geen vast bewys. En in allen gevalle, schoon de *Bataviëren* naderhand onder 't Belgisch Gallië gerekend zyn, is 't toch niet gelooffelyk, dat zy reeds in dien vroegen tyd op 't eiland gewoond zouden hebben. Doch na dat zy op 't Eiland gewoond hebben, past op hen, 't geen ik in 't *algemeen* uit de *Historie* heb opgehaald, p. 99. van de *Galliers*, en p. 172. en 214. van de *Germaanen*.

§. 7.

Verder met betrekking tot ons in 't *byzonder*, is 't eerst, dat my voorkomt het huwelyk van onzen derden Graaf Arnoud in 't jaar 980 met Luitgaerd, een' Dochter van den Griexen Keizer, dien Kolyn (23) *Romanus Junior*, en Stoke (24) *Theophanus* noemt; doch by ongeluk is de historie niet waar, en Luitgaerd was een' Dochter van Siegfried, (25) een' Graaf van Luxemburg. Waarachtiger is 't, dat onze Graaf Dirk de Deide (26) in de elfde Eeuw (waarschynelyk met

(22) NAAM.] Ik was in 't *Eerste Deel* dd. II. hierin gemakkelyker. Ik ontken ook nog niet, dat het waarschijnlijk heest. Doch 't is geen doorgaand bewys.

(23) KOLYN.] v. 613.

Ti Dochtert van ti Keyfere faen,

Griechen, de Kleine Romaen,

Genoht Luitgaert zeer schoene,

Ende deugtelic van persoene.

(24) STOKK.] Onder 't Afbeeldzel van Arnoud.

(25) SIEGFRIED.] Zie van Loon op Kolyn d. I. en *Paarlandfche Historie* D. II. p. 131. Men ziet hier ook weder een staalje, dat de Egmonder Kronyk geen Evangelie is.

(26) DIRK DE DERDE.] Kolyn v. 782. Stoke p. 23. v. II. Zie van Loon op den eersten.

met den Noorweegschen Koning Olaus) op de bedevaart geweest, en daar met de Heeren van Arkel en van Heusden Ridder van 't Heilige Graf is geslagen, gelyk hy ook in oude Kronyken de *Jerusa'emiter* genoemd wordt. Godfried van Bouillon, die kort daar na tot Koning van Jerusaleem wierdt verheeven, was een Zusters Zoon van onzen Graaf Godefried den Pultenaar. De Graaf van Vlaanderen, Robbert de Vries, Voogd van onzen Graaf Dirk den Vyfden, is ook in Palestina geweest, en zelfs waaren zyn' berichten de *causa proxima* van de gevolgde Kruistogten, waar in onze Graaven en veele Hollandsche, Zeeusche en Vriesche Edelen groot deel hebben gehad, zo als ik in 't *Achste Hoofdstuk* §. xvi. byzonderlyk heb aangemerkt. En eindelijk in de dertiende Eeuw hebben de Vlaamsche Boudewyn en zyn' Navolgers een' halve Eeuw in Constantinopolen geregeerd. Verder hebben wy ook *Hoofdst. X* §. XIII. gezien, dat naar 't getuigenis van Irenæus reeds in de *Tweede Eeuw* Christen' Kerken geweest zyn, in de *twee Germaniën*, waar onder 't Noorder deel van Gallië binnen den Ryn verstaan moet worden, zo als ik in 't *XXIVste Hoofdst. § xii p 503.* en in 't *XXVIIIste §. viii. p. 577* breeder getoond heb.

§. 8.

Dus verre van 't *Oosterscb* en *Griew*: en men kan verder nazien, 't geen ik reeds in 't *Eerste Deel* p. 170. 173. 174. 175. van 't eerste, en p. 185. 187. 193. 210. 213 en 214. van het tweede gezegd heb: Ik ga nu over tot het *Latyn*, en tot de gemeenschap, die de *Batavieren* gehad hebben met

met de *Romeinen*, en die hen gelegenheid heeft gegeven tot overneeming van *Latynsche* woorden. By den aanval van Brennus (27) op Rome, en by den inval onder Viridomarus (28) kunnen ze geweest zyn, als een déel der Katten, maar niet als *Batavieren*, dewyl ze naar onze onderstelling toen nog niet verhuisd waaren, zo als ik §. VI. gezegd heb by den togt van *Belgius* in Macedoniën. Om de zelfde reden stel ik ook, dat by den grooten togt der Cimbren (29) zekerlyk geen *Batavieren* zyn geweest. Immers, één van beide. Zo men 't gemeene geloof volgt, dat zy zich op en by 't Eiland eerst nedergezet hebben, na dat deszelfs voorige Inwoonders (om deezen togt te doen) 't verlaaten hadden, waaren zy, ten tyde van dien Cimbrischen togt nog by de Katten: en zo men tegen dat gemeen geloof beweeten wil, dat hun' scheiding van de Katten ouder is, en zy dus reeds ten tyde van den Cimbrischen tuittogt, op en by het Eiland woonden, en tot het *Belgisch Gallië* behoorden: moet men in 't oog behouden, dat de *Belgiërs* (naar Cæsars (30) klaar getuigenis) de *éénige in Gallië* zyn geweest, die den

(27) BRENNUS.] *Eerste Deel*, p. 289.

(28) VIRIDOMARUS.] p. 110. en p. 240 n. 53.

(29) CIMBREN.] Zie D. I. p. 241. Zo 't gevoelen van Picardus doorgaat, die in zyn *wreemde en vergeetene Anti-quiteten Dist. IV.* breed bewyzen wil, dat alle de Nederlanders uit het Noorden gekoomen zyn (gelyk 't ook waar is, dat men de naatten van onze *Provinciën* en *Steden* dikwils in 't Noorder-Gothiën ontmoet, zo kunnen zy toch mede op den togt zyn geweest onder de Cimbren, of dezelve Bondgenooten.

(30) CÆSARS) B. G. II. 4. *Solosque esse, qui patrum terrorum memoria omni Gallia vexata Teutonibus Cimbrisque in aera suas suos ingredi prohibuerint.*

den doortogt der *Teutonen en Cambren geweigerd, en afgeweerd hebben.*

§. 9.

Wy kunnen dus hun' gemeenschap met de *Romeinen* eerst beginnen te rekenen met den tyd van Cæsar, en ik zou hier nu een breed veld hebben om volgens den leidraad, dien ik met de Germaanen in 't algemeen gevolgd heb, die byzondere gemeenschap der *Batavieren* na te gaan door Oorlogen, buiten, tusschen, en na geeindigde oorlogen, door Vriendschap, door Buurschap, door Koophandel, door 't Christendom, door 't Roomsche en Kanonyke recht, door de Geneeskunde, door de Aristotelische Filosofie; door de invoering der Weetenschappen, enz: Doch alles, wat in opzigt van dat alles van de *Batavieren* gezegd kan worden, is van zo veele (en daar onder zeer geleerde) schryvers, zo breed te boek gesteld, en daar by in de *Vaderlandsche Historie* met zo veel oordeel en naauwkeurigheid in een bondig begrip t'zaamengetrokken, dat het belacchelyk zou zyn, na Homerus een' *Ilias* te willen maaken. Ik zal dus alleen eenige weinige punten, daar myn' aanmerking op valt, met den vinger aanroeren.

§. 10.

Dat de *Batavieren* den eertitel van Vrienden en Broeders (31) van 't *Romeinsche Ryk*, of van 't *Room-*

(31) BROEDERS.] *Amici et fratres Romani Imperii, of Populi Romani.*

't *Roomsche Volk* gevoerd hebben, blykt uit de opschriften van twee oude steenen, (32) die in ons land gevonden zyn, de eene in de overblyfzelen van 't huis te Britten, en de andere te Roomburg, by Leiden. Wanneer zy dien *Eertitel* gekreegen hebben, is een vraage op zich zelve. Doch dat zy van de vroegste tyden af met de Romsinen in een naauw *Bondgenootschap* zyn geweest,

(32) STEENEN.] Zie Junius *Batavia* p. 74. Cluverius *de tribus Rheni alveis* p. 173, en 174. Gruterus *fol.*: 73. n. 9. Spener *Notit.*: *Ant.*: *Germ.*: VI. v. 19. p. 323. Mascou *Geſchiede der Teutſchen*. D. 1. p. 156. V. 25. en genoegzaam alle, die van *Batavia* en *Batavi* ſchryven, Gerardus Noviomagus, Aurelius, Scriverius, enz. In de aanhaalingen der ſchryvers vind ik twee verſchillen. 't Eerſte is, dat de een *Imperii* ſchryft, en de andere *Populi*: waarom ook de opletende Grotius de *Antiq.*: *Reip.*: *Bat.*: p. 23. voorzigtig zegt: *Fratres et Amicos vocant, tum populi, tum Imperii Romani*. Moogelyk is hier in een zaakelyk onderscheid, om den tyd te ontdekken, waarin hen die *Fraterniteit* verleend is. Staande de Republyk twyfel ik, of het woord *Imperium* in dien zin ooit gebruikt is om den Staat zelf te betekenen, (*Societas Imperii*), maar wel de *uitgeſtrektheid* der onderdaanige Landen (*populi Romani Imperium*) of de Regeeringsmagt zelve. (*Sub imperium redigere, dignitas majestas Imperii*) Ik laat Geboerder* dit overkruuwen. Dit is 't eerſte verſchil. Het tweede is, dat het woord *Fratres* in alle de aanhaalingen niet gevonden wordt. Ook ſpreekt Tacitus wel van *Societas*, enz. maar nog van geen *Fraternitas*, en in tegendeel *Ann.*: xi. 25. zegt hy, dat de Eduërs de éénige der Galliërs zyn, die Broederschap met de Romeinen hebben, volgens een oud verbond? (*datum id fœderi antiquo, et quia Soli Gallorum Fraternitatis nomen cum populo Romano usurpant*) Rekent hy hier de Batavieren onder de Germaanen? Echter, zo men Lucanus geloofst, wilden de *Galliſche Arverni* ook dien naam draagen, doch niet uit hoofde van een Verbond, maar omdat zy mede van Troje afkomstig wilden zyn. Zie Lipsius *ed. d. l.* Over de plaats, daar de steenen gevonden zyn, koomen de ſchryvers ook niet overtén. Zie Scriverius *Ant. Bat.* p. 195.

weest, is zeer waarschynlyk. Tacitus, ten tyde van Trajanus schryvende, noemde 't al *Oud*. Zelfs was 't reeds oud, ten tyde van Civilis; zo als ik in 't voorgaande *Hoofdstuk* §. XII. beweezen heb. 't Is dus zeer gelooffelyk, dat het *Bondgenootschap* het oudste is, en dat zy 't *Broederchap* eerst laater hebben gekreegen na beweezene groote diensten. Ik wil echter dit geloof aan niemand opdringen. Ik zeg zedig myn' gedachten, en wil met niemand daar over twisten.

§. II.

Wanneer dit oud verbond eigentlyk geslooten is geweest, kan men ten naaften by raaden. 't Moet een geruime tydzyn geweest voor dien van Nero: en echter kan 't niet eerder geweest zyn, dan na dat ze aan de Romeinen (by de uitbreiding van derzelver gebied in Noorder Gallië) door Cæsar (33) hebben kunnen bekend worden. Nog zal ik 'er een ander kenteken byvoegen, welx waarde ik aan 't oordeel der Geleerden

(33) CÆSAR.] Zo men de fabelen, die zommigen; en onder ander Gerardus Noviomagus *Hist.* p. II. n. 10. ons op de mouw willen spelden; gelooven wil, hebben de *Batavieren* al van ouds troepen te huur gegeven, en met *Carolus Inachus*, een' Prins van Tongeren, in deri Mithridatischen Oorlog onder den vader van Julius Cæsar zo wel gediend, dat reeds toen de Roomsche Raad en Volk hen den *Bernaam van Broeders* gegeven hebben. En Julius Cæsar; hen na zyn vaders dood in dienst gehouden hebbende; heeft het Valkhof te Nymegen gebouwd, en ter gedachtenis van hunne gedaane diensten 't *Huis ter bulpe* genoemd. Zie van deezen *Roman*, Cluverius *de Rhemi Alevis* p. 144.

den onderwerp. Het opschrift van een' der Steenen luidt *Imperii Romani*, en niet *Populi*, of *Senatus Populique*: en de vraag is, of men daar niet uit besluiten kan, dat het niet ouder is, dan na dat de vorm der Romeinsche Republyk door Cæsar veranderd was? Deezen grond dan voor af gelegd zynde, moeten wy den tyd bepaalen tuschen Cæsar, en Nero. Gronovius, in de *Oratie*, waar van ik reeds meer gesproken heb, meent, dat het verbond met Drusus is gemaakt: doch dit is loutere gissing. 't Zou meer grond hebben, zo men 't op den den tyd van Augustus (34) plaatste, met wien de Cimbren, en te gelyk andere *Germaansche Volkeren* een *Tractaat* van vriendschap gemaakt hebben. Doch hoe 't zy, de meeste waarschynelykheid blyft in voordeel van Iulius Cæsar.

§. 12.

Deeze verhaalt zelf in zyn' Gedenkschriften, (35) dat eerst in *Galliën* alle de Belgiërs met hem vrede maakten, uitgezonderd alleen de Nervieërs, die hun' Landsgenooten beschuldigden, dat zy de eer van hun Vaderland vertreden hadden: en dat, wanneer hy deeze Nervieërs overwonnen, en in *Galliën* alles (zo als hy 't noemt) *bevredeigd* hadt, behalven alleen de Morinen en Menapiërs, en vooral, terwyl hy de beroemde brug over den Ryn

(34) AUGUSTUS.] Zie 't gedenkteken van Ancyra, aangehaald *Hoofdstuk XXIII. §. I. n. 2. p. 468.*

(35) GEDENKSCRIFTEN.] II. 15. §. en 35. I. III. 28. I. en IV. 18. 3.

Ryn liet maaken, om tegen de Sicambren te trekken) van verscheiden' volkeren Gezanten by hem quaamen, om *Vrede* en N. B. *Vriendschap* te verzoeken, die hy ook aannam. (36) En naderhand schryft hy ook, dat hy van Jat Bondgenootschap gebruik maakte, en ruiters en ligtgewapende voetknechten noodig hebbende, dezelve te hulp vroeg van die volkeren, met welke hy in de voorige jaaren hadt *vrede* (37) gemaakt.

§. 13.

(36) AANNAM.] 't Verbond wierdt zekerlyk geslooten; wat zy gaven Gyzelaar.

(37) VREDE] *Mittit ad eas civitates, quas superioribus annis pacaverat, equitesque ab his accersit, etc: B. G. VII. 65.* Uit de aanstonds aangehaalde plaatzen van Cæsar blykt, dat deze volkeren de *vrede Vrywillig* hadden aangezocht en aangeboden. Anders weet ik zeer wel, dat men *pacaverat* op zyn Romeinich ook kan uitleggen, met *geweld gedwongen*. Hoe men met deeze uitdrukkingen speelt, heb ik reeds getoond, *Hoofdst. XXIV. §. III. en IV.* Dus spreekt Cæsar van *Gallia Pacata*. *B. G. II. 35. I. III. 28. I. VI. 5. I.* Zie de *Vaderlandsche Historie. D. I. p. 49. n. 2.* en 't *Berlynsche Pryschrift* van Fein p. 242, 243. etc: Dus noemden ze *Bedrog Consilium*. (*Plura CONSILIO, quam vi et armis, zagt Tiberius Ann: II. 26.*) Dus gebruikten ze ook de woorden van *Humanitas, Pax*, en zelfs van *Mores. MORES magis nostros, quam arma suspiciebant*, zegt Florus IV. 19. 4.) Zie hier van de uitlegging by Tacitus zelf: *Ann: X. 16. en Hist. IV. 64.* doch nog sterker *Agr. 21. Idque apud imperitos HUMANITAS. vocabatur, cum pars SERVITUTIS esset. Ellendige Slaverny, zei Clivills, wordt valsche-lyk PAIS genoemd. Tacitus Hist: IV. 17. (miseram servitutum falso PACEM vocarent) Als zy 't Land tot een' Woestyn maaken, beeten zy 't PAIS, zegt ook de Britsche Galgacus *Agr. 30. sine (Ubi solitudinem faciunt, PACEM appellant.* En 't is de pyne waardig (*Hist. IV. 73.*) de Aanspraak van Ce-realis te leezen, om te zien, met wat zoete en vleierende uitdrukkingen hy aan de *Batavieren* het juk der *Romeinen* tracht smaakelyk te maaken. Daar tegen weder, een verbond zonder eenige onderwerping (gelyk dat met de *Bata-**

X x 3

vis.

Onder die volkeren zyn ontwyffelbaar de *Batavieren* mede geweest, en zelfs is 't gelooffelyk, dat zy met meer' yver, dan anderen, zyn vooruitgehoopen, om Cæsars vriendschap aan te zoeken. Genoegzaam eeven in een onbewoond en onbedykt land nedergezet zynde, was 't hen niet gelegen zich een' oorlog op den hals te haalen. Zy hadden met de Romeinen *geen geschil*, (38) gelyk zy ook geen deel genoomen hadden in den uittocht der Cimbren. (39) Als zy ook overdachten, 't *hoemeenigste gedeelte des menscbelyken geslachts* (40) *de Batavieren waaren*, was 't onzinnig een' zo magtig volk *met wapenen te willen uitdagen*. Een enkele *Natie* kon den vloed, die den ganschen sardbodem overstroomde, niet stuiten. Zo men ook de vryheid al verliezen moest, zo *daar keur van Heeren* (41) *viel*, waaren de Romeinen daar toe *de waardigste*. Doch hier liep de vryheid geen ge-
vaar.

vieren is geweest) noemen zy *Obsequium*. Germ: 29. (*In eodem obsequio*) en zo wel Bondgenooten, als die door de wapenen zyn ondergebragt, rekenen zy onder hun gebied (*Pars Romani Imperii fierent, ibid.*) Echter ziet dit laatte meer op den grond, dan op 't volk zelf. De Romeinen, zo als dikwils gezegd is, rekenden den Ryn voor den scheidpaal tusschen hun *Gebied*, en *Germanië*.

(38) GESCHIL.] Dus zeiden ze ook lang daar na: *multum sibi bellum adversus Romanos. Hist. IV. 20.*

(39) CIMBREN.] Zie hier voor §. VIII. n. 30.

(40) GESLACHTS.] *Sin Populum Romanum armis protegent, quotam partem generis humani Batavos esse?* Dus redden de *Batavieren* ten tyde van *Civiliis. Hist. V. 25.* En dus zegt *Civiliis* zelf *Hist. IV. 32. exigua Galliarum Portio.*

(41) HEEREN.] *Si dominorum electio fit, honestius Principes Romanorum tolerari. ibid*

vaar. Men behoefde slechts een Bondgenootschap aan te gaan, waar in geen' onderdaanigheid, en zelfs geen' schatting van geld gevraagd wierdt, maar alleen dapperheid en manschap, 't welk het *naaste aan de vryheid* (42) was. Dit was waarfchynelyk hun' denkings wyze op 't hooren van Cæsars aankomst: doch boven dien was 'er een' beweegreden, die nog sterker dreef. Zy hoorden, Cæsars uitzendingen rondom uitrompetten, dat de Romeinen niet oorlogden uit begeerlykheid, (43) maar om de Binnenrynsche volkeren te verlossen van de geduurige invallen der *Germaanen*, en te behoeden voor de slaaverny van Ariovistus. Zy zagen ook met de daad, dat Cæsar ernstige bereidzelen maakte, om den *Germaanen* niet alleen die overtogten te beletten, maar zelfs hen over den Ryn in hun eigen land te vervolgen. Men oordeele, met hoe veel' yver een volk, by het welk de haat tegen de *Germaanen* (die hen' verjaagd hadden) nog versch in 't bloed zat, aanstonds gereed is geweest om met hart en ziel (44) daar toe te willen medewerken.

§. 14.

Aan de andere zyde was 't Cæsars geluk, dat de volkeren, die hy nog wilde t' onderbrengen, niet veréenigd waaren. Dus met dezelfde staatkunde, (45) die hy naderhand in den burgerlyken

(42) VRYHEID.] *Proximum id libertati. ibid.*

(43) BEGERLYKHEID.] Dit waaren ook lang daar na de fraalluidende woorden van Cerealls *Hist.* IV. 73.

(44) HART EN ZIEL.] *Mente animoque. M. G. 29.*

(45) STAATKUNDE.] *Denunciante Pompejo pro hostibus se habiturum, qui Reip. defuissent, ipse medios et neutrius partis suorum sibi numero futuros denunciavit. Suetonius Cæs. 75.*

ken Oorlog gebruikte, is het waarschynlyk, dat hy ook verklaard heeft, die onzydig bleef, voor vriend te zullen houden Doch dit was 't nog niet alleen. Alle de zwaarigheden, die de togten tegen de *Germaanen* moeielyk (46) maakten, waaren dubbeld in 't moeraslig Eiland der *Batavieren*, en Cæsar begreep dus door ondervinding, dat tegen dezelve nog minder, dan tegen de andere *Germaanen*, met geweld te doen was. Daar tegen was de gelegenheid van derzelve land voor de *Romeinen* zeer gunstig om in hun' ondernemingen tegen de *Germaanen* of Britten daar vry te kunnen doortrekken, en op de stroomen vlooten te houden, en schepen te bouwen. Ook kon derzelve vriendschap hem van groot nut zyn, vooral, dewyl hy gebrek (47) aan ruiters, en om in de bosschen tegen den vyand iets uit te rechten, volk noodig hadt, 't welk het land kende, (48) en 't boschloopen beter, dan zyn' Soldaaten, gewoon was. Hiertoe waaren geen' bequaamer, dan de *Batavieren* Hier quam nog een' omstandigheid by, die vooral aanmerking verdient. De *Belgiërs* (49) in 't algemeen waaren van zelfs in vyandschap met de *Germaanen*, en voerden met dezelve een' onophoudelyken oorlog: doch inzonderheid, droegen de *Batavieren* tegen dezelve een' byzonderen haat, (50) en hoe nader

(46) MOEIELYK.] Zie Hoofdstuk. XIII. §. vi. en XIII.

(47) GEBREK] Cæsar B. G. VII. 65.

(48) KENDE.] *Nota Cæsa. Hist. IV. 12.*

(49) BELGIËRS.] *Quibuscum (Germanis) continenter bellum gerunt. Cæsar B. G. I. 1. 4.*

(50) HAAT.] Zie de meergemelde Oratie van Gronovius. Cluverius de *Rbeni alveis* p. 153. duidt dit tot hun

nader zy aan dezelve waaren verwant geweest, hoe bitterder die wraakzucht werkte. Daar by waaren zy boven alle volkeren van die landstreek beroemd, dat ze niet alleen de dapperste (51) soldaaten, maar wel byzonderlyk de beste ruiters en zwemmers (52) waaren.

§. 15.

Dit alles t'zaam gevoegd, is 't ligt te begrypen, dat Cæsar niet alleen den oorlog met de *Batavieren* meer, dan met anderen, vreesde, maar ook derzelve Bondgenootschap voor dat van alle andere aanzocht, en hen daar toe de allereerlyxte en voordeeligste voorwaarden aanbodt. Hy sloot dus met hen een wederzydfch verbond van hulp en bystand tegen den gemeenen vyand. De *Batavieren* beloofden wapenen en manschap (53)

te

nadeel, als of zy de gemeene zaak van Duitsland verraa- den, en tegen hun' bloedverwanten, aan den gemeenen vyand de hand geleend hadden: daar by voegende, dat het om die reden is, dat de *Romeinen* hen zo hoog gepreezen hebben; doch hy oordeelt zeer onrechtvaardig, en vergeet, hoe quaalyk zy van die bloedverwanten waaren gehandeld.

(51) DAPPERSTE.] *Omnium harum gentium virtute præcipui.* M. G. 29.

(52) ZWEMMERS.] *Ἔισι δὲ Γερμανῶν ἰππέες ἀριστοί.* Plutarch: *Osson.* ἀρίστοι ἰππεύων. Dio Cassius lib. LIV. p. 569. en lib. LXIX. p. 692. Byzonderlyk hadden zy de kunit van de rivieren over te zwemmen met het paard aan de hand. Zie Tacitus *Hist.* IV. 12. en daar Lipsius: waarom ook met recht aan de *Batavieren* wordt toegeeigend de plaats van *Agg.* 18. Verder kan men om de gereedheid nazien Junius *Batavia* c. 7. en Cluverius de *Tribus Rbeni alveis*, cap. 18.

(53) MANSCHAP.] *Viros tantum armaque Imperio ministrant.* *Hist.* : IV, 12.

te zullen geeven, als 't noodig (54) was, en 't vry gebruik van hun land en stroomen om zich tegen den gemeenen vyand toe te rusten: doch met beding van vry (55) te weezen van schot en lot, en alles zonder tollenaars, (56) waar van anders byna geen' Natie vry was. Ook is 'er een' uitdrukkelyke voorwaarde (57) by geweest, (die aan de *Batavieren* veel eer doet) naaml: dat de hulpbenden, die zy gaven, staan zouden moeten onder hun' eigen' Bevelhebbers. Van den anderen kant beloofde hen Cæsar de bescherming van 't Roomsche Ryk, en hoopte hen

(54) NOODIG.] *Tantum in usum praeliorum sepositi.*

(55) VRY.] *Exempti oneribus et collationibus.* M. G. 99. Civills zelfs, schoon zeer klaagende over de Tyranny der Romeinen, erkent toch, dat zy geen' schatting betaalden, (*Tributorum expertes.* *Hist:* IV. 17.) En de Batavische Grooten (*Proceres*) zeggen 't zelfde. *Hist:* V. 75. *Sibi non tributa indici.* Zie Grotius de *Antiq: Reip. Bat.* p. 18.

(56) TOLLENAARS.] *Nec publicanus atterit.*

(57) VOORWAARDE.] Tacitus *Hist:* IV. 12. *Cubortibus, quas VETERI instituto nobilissimi populariumangebant.* Men meent ook, dat by die gelegenheid hen door Cæsar eenig land geschonken is buiten 't Eiland: waar over ik in de *Zedige Voorstellen* myn' gedachten zal zeggen. Verder heeft men ook uit de laatste woorden van Civills by Tacitus *Hist.* V. 26. *ne Germanica Legiones et Gallica juvenis Alpes transcenderet,* willen besluiten, dat de *Batavieren* uitdrukkelyk bedongen hadden, niet gebruikt te worden over de Alpen, doch die woorden zyn duister en moogelyk gebrekke-lyk. Dit is waar, dat zy in laater' tyden, als Konstantius hen ontboodt om tegen de Perfen te trekken, 't weigerden, als strydig met hun' bedongen voorwaarden. Zie de *Vaderl. Hist.* D. I. p. 252. n. 9. Doch dat zy dat beding reeds by Cæsars tyd gemaakt zouden hebben, heeft geen' grond. En zy zyn ook onder de hulpbenden van Cæsar over de Alpen geweest. Zie hier na n. 66.

ben op met Eertitels (58) van *Vrienden* en *Bondgenooten*, en moogelyk ook van *Broeders*. Verder is 't by my niet onwaarschynlyk, dat ter gelyker tyd ook eenige voornaame *Batavieren* 't Roomsche Burgerrecht gekreegen hebben, en byzonderlyk de voorouders van Paulus, en Briganticus, die den voornaam van Julius (59) droegen, even als de Gallische Sacrovir en Florus, van welke ik *Hoofdstuk VI. §. xxiii.* gesproken heb.

§. 16.

Zie daar, hoe ik my de geschiedenis met waarschynlykheid voorstel, en ik vind ook, dat onze beste schryvers 't niet alleen zo gelooven, maar zelfs onbeschroomd, als een ontwyfelbaare waarheid, ter nederstellen, schoon men 't niet bewyzen kan. Zelfs onze Kolyn, *vs 64.* voegt 'er stout (60) een weezenlyke omstandigheid by, naam-

(58) EERTITELS.] *Manet bonos & antiquæ societatis Insigne. ibid.* Doch of zy toen ook reeds den eertitel van *Broeders* hebben gekreegen, is by my onzeker. Zie wat ik gezegd heb. §. x. n. 32.

(59) JULIUS.] Tacitus *Hist. I. 59.* Geeft ook aan Civills den naam van *Julius*, daar hy hem anders *Claudius* noemt. Men vindt ook den naam van *Julius* in een oud opschrift. Zie *Vaderl. Hist. D. I. p. 102. n. 1.*

(60) STOUT.] In 't geheel is zyn verhaal duister en verward. Uit *vs. 68.* Zo als 't larch gebleven waaren: zou men kunnen vermoeden, dat 'er reeds lang te vooren een verbond lag, waar by zy vry van schot en lot waaren geweest, en dat deeze handeling met *Gillis Romens eerste Keizer*, maar een vernieuwing van dit oud Verbond was: 't welk nochtans met Kolyns eigen' stelling van den tyd der overkomst van de *Batavieren* niet kan overeenkoomen.

mentlyk: dat Kattewald, die tusschen Maas en Ryn Koning was, dit verbond maakte: en uit den t'zaamenhang (dewyl hy aanstonds te vooren van de *Runers* spreekt) brengt hy den lezer in 't geloof, dat hy dit in de *Runers* gevonden heeft. Doch wy kennen die hazelnoot Hy heeft by Cæsar (61) gevonden, dat omtrent dien tyd een Cativulcus (schoon niet alleen, maar met Ambiorix) in die landen (62) tusschen de Maas en Waal regeerde: en hy heeft niet willen verzuimen zyn' historie met dien naam op te schikken.

§. 17.

In een Tooneelspel rekt men dergelyke *Episodes* zeer kunstig, (vooral, wanneer men personaadien kan vinden, die in of omtrent den zelfden tyd geleefd hebben) en deeze van Kattewald zou gelukkig genoeg gevonden zyn, indien men niet uit het geen Cæsar van hem verhaalt, begrypen moest, dat Kattewald geen vriend (63) der *Romeinen* was. Doch in een' ernstige Kronyk moet men niets brengen, dan 't geen op vaste gronden steunt. Ook hadt Kolyn hier geen borduurfel of opschik noodig: want zonder *Kattewald*, en zelfs, zonder eenige *Runers* noodig te hebben, brengen de omstandigheeden, die onze bekende Schryvers ons opgeeven, ons van zelf op 't geloof, dat het oud verbond der *Batavieren* met de *Romeinen* gemaakt is met Julius Cæsar. En een onwederspreekelyk bewys daar van is, dat wy

aan-

(61) CÆSAR] B. G. V. 24. 26. en VI. 31.

(62) LANDEN.] Men kan zyn gebied afgepaald zien in de Kaart by den Heer van Loon. p. 24.

(63) VRIEND] D. I. VI. 31. Cativulcus, vervloekte Ambiorix, dat hy den Oorlog tegen Cæsar in de war had gebragt, en doodde zich zelf uit verdriet.

aanstonds in de historie met de daad vinden, dat zy aan de beloofde voorwaarden van manschap te geeven, voldaan hebben. Dat onder de hulp troepen, aan welke die schryversden algemeenen (64) naam van *Germaanen* geeven, ook *Batavieren* geweest zyn, is zeer waarschynelyk: vooral, wanneer men in 't geval, 't geen verhaald wordt, melding vindt van ruitery (65) en van zwemen, waar in de *Batavieren*, (zò als gezegd is) voornaamelyk uitstaken. Gelyk men ook by Tacitus (66) leeft, dat zy ten tyde van Nero reeds beroemd waaren door heldendaaden in Brittanniën, alwaar zy hulp benden hadden gezonden, onder 't bevel van hun' eigen' Oversten, geloofd men ook met reden, dat zy lang voor den togt van Agricola reeds Cæsar verzeld hebben op den Britschen togt, waar van hy spreekt in 't Vierde en Vyfde boek van zyn Gallischen Oorlog. En men behoeft dus niet te twyfelen aan de waarheid, wanneer men by Lucanus (67) onder Cæsars hulpbenden, in den Burgerlyken Oorlog uitdrukkelyk *Batavieren* genoemd vindt.

VYF.

(64) ALGEMEENEN.] Zie de plaatzen van Cæsar en Dio by Cluverius de *Rbeni alveis* p. 156. 157. 158. 159. Doch p. 161. waarschouwt hy, dat de *Batavieren* aan de andere *Germaanen*, ook een deel van de Oorlogs eete moeten overlaaten. *Monenda heic est clara Batavorum Posteritas, ne omnem banc bellicæ virtutis, partaeque victoriat laudem sibi ubi praecipide arripicant.*

(65) RUITERY.] Cluverius d. l. p. 162. oordeelt dit zelf, schoon hy andersaan de *Batavieren* niets schenkt. *Batavos bos fuisse, ars perrumpendi flumen equis indicat.* En p. 165. *Batavos fuisse, ars perrumpendi flumen equis indicat.* Zie echter op dit laatste, wat ik gezegd heb. Hoofdst. XXXIII. §. XVIII.

(66) TACTUS.] *Hist: IV. 12. Ausca per Britanniam gloria etc.*

(67) LUCANUS.] *Batavique truces. I. 430.*

VYF-EN-DERTIGSTE HOOFDSTUK.

Vervolg van 't voorige HOOFDSTUK, en in 't voorbygaan iets van de VRYE VRIEZEN.

§. 1.

Ik meen in 't *voorige Hoofdstuk* genoeg gezegd te hebben om buiten twyffel te stellen, dat onder de Volkeren, die met Cæsar in Vriendschap getreden zyn, de *Batavieren* voornaamlyk geteld moeten worden, Zelfs schynt Cluverius (1) te willen beweeren, dat zy 't *alleen* geweest zyn. Doch Cæsar spreekt van *veele* (2) *Criviteiten*, en 't gemeen gevoelen der Geleerden is ook, dat 'er meer nabuurige Volkeren in begreepen zyn geweest. Van de *Mattiaci* zegt Tacitus (3) zelf het duidelyk, Van de *Kaninefaaten* is 't ook meer dan waarschylyk. Niet alleen ten tyde van, en moogelyk voor Claudius vinden wy Gannascus (4) onder de Romeinsche hulpbenden, maar zelfs ten tyde van Tiberius zien wy in 't leger van Apronius een' gansche vleugel (5) *Kaninefaaten*. Doch aan onze *Vriezen* schynt getwyfeld te worden, en 't is de pyne waardig de reden van die twyfeling te onderzoeken.

§. 2.

(1) CLUVERIUS.] *de Rheni ab eis p. 146: et seqq.* Hy duidt het zelfs tot hun' beschuldiging. Zie 't *Voorig Hoofdstuk n: 49.*

(2) VEELER.] *B. G. VII. 65.*

(3) TACITUS.] *M. G. 29. Est in eodem obsequio et Mattiacorum gens.*

(4) GANNASCUS.] *Auxiliaris. Tacitus Ann. XI. 18.*

De algemeene uitdrukkingen (6) van Vellejus Paterculus kunnen hier tot geen bewys strekken want wy weten, dat die schryver een vleierende grootspreeker is. Maar men schermt voornaamlyk met een' plaats van Dio, (7) die volgens de vertaaling zegt, dat Drusus de Vriezen heeft 't ondergebragt. Ik wil niet staande houden, dat die vertaaling quaad is, schoon, die 't Griex grondig verstaan, niet zullen tegenspreken, dat het woord *ἠκειώσατο* ook betekenem kan, tot *vrienden gemaakt*. (8) Doch als men 't woord van Dio al in een' zo breedem zjn moest op neemen, geef ik nog in bedenken, of 't *ouze Vriezen* zou raaken, of de *Oostvriezen* by den Eems. (9) Want om by de *ouze* te koomen, behoefde hy (op den Ryn

(5) VLEUGEL.] Tacitus *Ann.* IV. 73.

(6) UITDRUKKINGEN.] *Vell: Paterc: II. 97. Magna ex parte domitorum Germania. Perdomuit. Peragratus victor omnes partes Germania.* Doch zie 't *Eerste Deel Hoofdst. XII. §. III. p. 257.* daar ik die Romeinsche uitdrukkingen op haar' rechten prys in soortengebragt heb. gelyk ook *Hoofdst. XXIV. §. III. p. 486. enz.*

(7) DIO.] *Lib: LIV. c. 32.*

(8) GEMAAKT.] Dio zelf gebrukt het woord in dien zin, *δυναίται τε καὶ βασιλεύσει συχνούς ἠκειώμενος p. 38. Ε πάν καὶ τὸ ἀλλότριον ἠκειούνται. p. 167. A. B. οὐ καὶ ἐπ' ὁσων ἠκειώσας ποτὲ κούσας. p. 179. C.*

(9) BY DEN EEMS.] Strabo *lib: VII, p. 293. of 444.* noemt ze *Bructeri*, die Drusus in een' scheepstogt op den Eems overwonnen heeft. Zo wy 't 137ste. en 139ste. boek van Livius niet verlooren hadden, zouden wy 'er meer van kunnen zeggen. Die lust heeft om de verschillende gedachten van geleerden over den togt van Drusus broedert te leezen, kan zyn genoegen vinden in de *Verzameling der Berlynsche Pryschriften*, in 't Jaar 1751. uitgegeeven.

Ryn zynde) maar aan den Noordkant aan land te stappen, zonder dat hy noodig hadt, door den Oceaan (10) te steeken, of langs de Watten (11) op te vaaren. Hoe 't zy, dewyl ik, als een' grondstelling beweerd heb, dat de *Romeinen* nooit in *Germanien* een' *Provincie* hebben gemaakt, kan ik dit ook van de *Vrielen* zo ligt niet toestaan, dewyl die, over den Ryn woonende, en dus altyd onder de *Overrynsche* (12) volkeren getelt zynde, in die betrekking mede onder de *Germaanen* (13) behooren zouden.

§. 3.

Ik maak dus hier dezelfde bedingen, die ik in 't XXIVste *Hoofdstuk* §. iv. in een eevengeelyk geval gemaakt heb. De *Presumptie* is voor de *Vryheid*: en die hier 't tegendeel wil staande houden, moet een' klare plaats toonen van een' geloofwaardigen *Historieschryver*, die een omstandig en bepaald verhaal geeft, door wien, wanneer, en hoe, *Vriesland* tot een *Provincie* is gemaakt. Zo men alleen op waarschyndlykheid zien wil, is 't om veele redenen zeer waarschyndlyk, dat de *Vrielen*, te gelyk met de *Batavieren* in 't zelf-

(10) OCEAAN.] De woorden van Dio zyn duidelyk, dat by den Ryn afvaarende, in den Oceaan quam. Zie ook Tacitus *Ann*: II. 8.

(11) WATTEN.] Alwaar hy ook met zyn' Schepen vast raakte. Zie Dio *d. l.*

(12) OVERRYNSCHE.] *Transrbenarus populus. Ann*: IV. 72. *Transrbenana gens. Hist*: IV. 15.

(13) GERMAANEN.] Dus noemt ze Tacitus ook *Ann*: XIII. 54. en hy laat de *Vriesobe* Gezaanten zich zelf zo noemen. Doch zie, wat ik gezegd heb, p. 568. f. B.

zelfde, of in een eevengelyk verbond (14) zyn getreden. Opgesmukte bewoordingen van Romeinsche schryvers gelden hier niet: doch zo men met woorden schermen wil, is 't zeer in myn voordeel, dat Tacitus zelf den staat, (15) waarin de *Vriezen* na Drusus met de *Romeinen* zich bevonden, *pacem* en *obsequium* noemt, het welk juist dezelfde naam (16) is, dien hy geeft aan 't *Broederlyk Bondgenootschap*, 't welk de *Batavieren*, en ook de *Zeeuwen*, met hen hadden. Dezelfde Schryver verklaart ons ook duidelyk, dat het een verbond van eevengelyke natuur was, met een' *maatige schatting* (17) van *Offenhuiden*.

§. 4.

(14) VERBOND.] Zo men Suffridus Petrus op zyn woord gelooven wil, *De Scriptoribus Fris.* II. p. 7, is dit verbond met Augustus gemaakt voor 't jaar elf, en zy hebben ook vrywillig de *Latynsche taal* aangenoomen. *Præfat.* p. 14, 15. Doch 't is niet waardig, om ons hier mede op te houden.

(15) STAAT.] *Frisii PACEM exuere, nostra magis avaritia, quam OBSEQUII impatientes.* Ann: IV. 72. 't Woord PACEM past ook op geen' *Provincie*.

(16) NAAM.] *M. G.* 29. in eodem OBSEQUIO. Dat Tacitus door 't woord *Obsequium* geen' onderdanigheid verstaat, kan beweerd worden uit de plaats van *Agr.* 30, daar Galgacus zegt: *quorum (Romanorum) superbiam frustra per OBSEQUIUM, et modestiam effugeris.*

(17) SCHATTING.] 't Geeven van schatting maakt nog geen' *Provincie*. Wy hebben *Hoofdst.* XVI. §. XI. enz: p. 311. gezien, hoe de Romeinen kort daar na zelf schatting aan *Germaansche* volkeren betaalden: daarom waaren ze nog geen' *Germaansche Provincie*. Ook vindt men meer exempel, dat vrye volkeren, die bondgenooten waaren, aan de *Legioenen*; in *Germanië* leggende, geschenken bragten. Zie van de *Lingones* Tacitus *Hist.* I. 54. Echter beken ik dat een *Bondgenootschap* met magtiger' doorgaans een' *Leeuwen Societeit* wordt, en dus tekent Tacitus zelf 't; als iets wonder aan, van de *Batavieren*: *nec opibus Romanis, SOCIETATE VALIDIORUM, attriti.* *Hist.* IV. 12.

Y y

Doch 't veiligste is de historie zelve na te gaan, en dan vindt men in de daad, dat het een *Bondgenootſchap* is geweest, en geen *Provincie*. Aan de eene kant voldoen de *Vriezen*, aan hun' verbintenis, en geeven aan Drufus op zyn' ſcheepſtogt naar den Eems manſchap, (18) die by zyn Leger gevoegd wordt: zelfs koomen zy hem te hulp, wanneer zyn' ſcheepen op de watten met groot gevaar vaſtraakten: en naderhand onder Germanicus trekken de Romeinſche Soldaaten door 't *Vrieſche* gebied, (19) als door een land van vrienden, en de *Vriezen* wyzen hem 't Britanniſche kruid, (20) om zyn' Soldaaten te geneezen van de ſcheurbuik. Aan de andere zyde, zo ras de *Romeinen* (eeven als naderhand by de *Batavieren*) de bedongen' ſchatting verhoogden en bezwaaren willen, toonen de vrye (21) *Vriezen*,

(18) MANSCHAP.] Zie Dio d. l.

(19) GEBIED.] *Equitem Pado praefectus finibus Friſorum ducit.* Tacitus *Ann.* I. 60. Zie ook I. 70. en II. 8. Ik wil echter hier uit geen' vaſte bewysreden trekken, ſchoon Spener *Notit: Germ. Ant.* IV. IV. 12. r. p. 330. 't dus ſchynt te begrypen.

(20) KRUID.] Zie Plinius XXV. 3. Lipſius op Tacitus *Ann.* I. 63. n. 217. en Alting *Notit: Germ: Ant. Fens aquae dulcis noxia.* p. 65.

(21) VRYE.] Kolyn v: 674. noemt ze *Rize*, 't welk de Heer van Loon vertaalt, *Raazende*. Dit is hard. Dus hadt hy ze ook v: 139. *ti wilde vriezen* genoemd. Doch hy ſchynt op de *Vriezen* gebeeten geweest te zyn, moogelyk, om dat zy zyn Klooster ſomtyds gequeld hebben. Anders is 't gemeene gevoelen, dat de naam van *Vriezen* komt van *Vry*. (*De Frie Friſen*) Dio noemt ze ook *φριωίτες*, (Zie Alting *Notit: Inf: Germ: P. I. p. 73.* (eeven, als men den naam der *Franken* afhaalt van *Frank*. Zie de *Vaderl.*

Vriezen, dat zy zich niet laten *bruien* (22) en
vallen

Vaderl. Hist. D. I. p. 203. schoon Wendilius dit zeer plomp tegenspreekt: doch zie Werlhof *Notis. Imp.* L. 2. §. 59. en Gundling *de Statu resp. Germ. sub Carolo* I. §. 1. Met de *Vriezen* is dit ook waarschynelyker, dan van *Pbrygen*, van *Friso*, van *Frisch*, enz; Hartog Georg van Saxon noemde het *Fresland*, om dat een Oorlog, die hy tegen hen gevoerd hadt, hem zyn' inkomsten hadt *opgeveetens*. Zie nader Junius *Batav: c.* 3. en Suffridus Petrus de *Origt Frisiorum c.* 4. Spener *Notit: Germ: Ant: IV.* IV. 6. §15. Mellis Stoken, p. 3. zoekt het in *vriezen*.

*Dien name wan ik, dat eerst vant
Rome, want 't is een court lant.*

en hy zal 't dus gezocht hebben in *Frigidas* Nog is 'er een byzonder gevoelen van Picardus in zyn' *Vreemde en Vergeetene Antiquiteiten*, p. 15. en 119. 't welk aan den *Professor Schotanus* niet mishaagd heeft, hierin bestaande. By *Ptolomæus* vindt men een volk in 't Noorden, *Firaf* genoemd. Hy ondersteelt, dat de eerste bewoonders van *Vrieſland* van daar gekoomen zyn, en den naam van hun vaderland daar hebben overgebracht, even als ook sommigen 't zelfde stellen op den naam van *Holland*. 't is ook waar, dat men de naamen van *Holland*, *Zeeland*, *Gröng*, en zelfs van veele onzer Steden ook in 't Noorden vindt. Zie *Picardus* p. 16.

(22) *BRUIEN*] Men zal verwonderd zyn over deeze platte uitdrukking. Doch 't is de taal van *Kolyn v: 546*. wanneer hy verhaalt, dat de *Vriezen* den Graaf *Arnoud* niet huldigen wilden.

*Spraaken zi overluit,
Zi ne wilden van em gebruit
Niet sien nocte em bulden,
Nochte zine dwantc gedulden.*

Dit doet my denken on een' dergelyke platte uitdrukking van *Mellis Stooke* in zyn' opdragt aan Graaf *Willelm de Goeden*.

*De Duvel soude desen man
Mogen dienen ofte minnen.*

Y y 2

vallen den invorseraar Olennius (23) op 't lyf, die 't eeven met de vlucht ontkomt. Wanneer ook de *Proprator* (24) van Neder Germaniën, Apronius, hen met geweld van Krygsmagt wil dwingen, leveren zy hem slag, en jaagen hem te rugge, zonder dat hy zyn' dooden, waar onder een groot deel Officieren, was begraven kon. (En 't geen aanmerkelyk is) Tiberius, de *Vriezen* ontziende, en moogelyk begrypene, dat hen ongelyk was gedaan, verslokte dien schimp, zonder de minste voldoening of wraak.

§. 5.

Naderhand schynt dat geschil met Corbulo, (25) den navolger van Apronius, in der minne bygelegd te zyn. Maar wanneer die hen op den voet van een' *Provincie* wilde handelen, en niet alleen hen *Magistraaten*, (26) en wetten gaf, maar ook een' post van Soldaaten op hun' grond plaatste, stontd het op het punt van tot een' Oorlog uit te barsten. Doch te Rome was men wyzer. 't Gedrag van Corbulo wierdt zeer afgekeurd, en de Keizer Claudius zondt hem aanstonds een' strenge order, om alle nieuwigheden te staaken, en de post in te trekken. Hoe 't zy,

(23) OLENNIUS.] Zie de gansche geschiedenis by Tacitus *Ann.* IV. 72. 74 Hy noemt dit *Ann.* XIII. 54. een' *Rebellie*, doch met wat recht? Dit is weder een' Romeinische *Gasconade*.

(24) PROPRAETOR.] Zie, wat ik van Saturninus en Varus gezegd heb *Hoofdstuk.* XXIV. §. XVII. n. 91. p. 511.

(25) CORBULO.] Zie de *Historie Ann.* XI. 9.

(26) MAGISTRAATEN.] Dit maakt ook nog al geen' *Provincie*, zelfs niet het aanstellen van Koningen, zo als ik *Hoofdstuk.* XXIV. §. IV. p. 489. getoond heb,

't zy, de Historie van Apronius maakt de tweede *Tome* van die van Varus, en alles, wat ik in 't XXIVste *Hoofdstuk* met betrekking tot Varus gezegd heb, komt hier ook te pas. Al het voordeel, dat Drusus ook voorheen op de *Vriezen* behaald hadt, zal geweest zyn, (zo als Florus (27) zegt) *Overwonnen, maar niet v'ondergebracht*, en zelfs, zo als Tacitus (28) 't noemt, meer betriomfeerd, dan overwonnen: doch in allen gevalle, hoe grooter 't behaalde voordeel van Drusus geweest mag zyn, hoe grooter der Romeinen *schande* is, dat zy 't weder verlooren (29) hebben. Want na dit geval van Apronius is 't op alle wyzen gelooffelyk, dat de *Vriezen* gebleeven zyn in 't genot van hun' vryheid.

§. 6.

Verder wil ik 'er juist geen' vaste bewysreden van vryheid uit trekken, dat Nero *Vriezen* onder zyn Lyfwachten (30) hadt: maar ten minsten blykt uit de historie, (31) dat de *Vriezen* ten tyde van dien Keizer hun' eigen' Vorsten

(27) FLORUS.] *Lib. IV. Cap. 12. n. 30. Victi, non demiti.* Zie 't *Eerste Deel* p. 261. en 302. en dit *Deel* p. 510.

(28) TACITUS.] *M. G. 37.*

(29) VERLOOREN.] *Magis turpiter amissa, quam gloriose acquisita.* FLORUS d. l.

(30) LYFWACHTEN.] Zie 't *Grasschrift* van Hilarius, een' *Vries.* *Hoofdst. XXIII. §. vi. n. 35. p. 478.* en voeg 'er nog een by, van *Bassus, Neronis Caesaris corpore custos, natione Frisus, vixit An: 40.* beide uit *Gruterus Thesaur. Inscript: p. 600. n. 12 en 13.*

(31) HISTORIE.] Tacitus *Ann. XIII. 54.* en niet 53. Zie *Hoofdst. XXII. §. v. p. 462. Hoofdst. XXVII. §. III. B. p. 508.*

Y y s

Vorsten (32) hadden. En het groot en edelmoedig zeggen van Verritus en Mallorix, dat zy voor geen volk ter waereld in dapperheid en vriendschap voor de Romeinen behoefden te wyken, (gevoegd by den ganschen t'zaamenhang der gebeurtenis) toont klaar, dat zy te Rome aangemerkt wierden, niet, als afgezondenen van een' onderdaanige (33) Provincie, maar als Ambassadeurs van een Vry volk. (34) En eindelyk, wanneer Civilis voor de Batavieren 't juk afwierp, is 't zeker, dat de Vriezen, (als een eevengelyk verbond, en dus tegen deszelfs verbreeking een eevengelyk belang hebbende) met de Batavieren een' gemeene zaak hebben gemaakt: want wy vinden by Tacitus in 't Leger van Civilis ook Vriezen, (35) zo wel

(32) VORSTEN.] *Qui nationes eam regunt, in quantum Germani regnabant.* Dus is de gemeene leezing: en dan zegt het duidelyk, dat de Vriezen toen zelf hun' eigen' Regeering hadden, en niet de Romeinen, (Zie Alting No-
tit; Germ: inf: P. I. p. 75.) doch men heeft het willen veranderen in *quantum Germani regnabant*, 't welk de Heer Hooft vertaalt, voor zo veel de Germaanen zich laten be-
beeren. De zin is dus ook wel goed, doch 't moest dan *regnabantur* zyn, zo dit zich in goed Latyn zeggen laat.

(33) ONDERDAANIGE.] Gelyk men echter alles draaien kan, de Schryver van 't *Vyske Berlynsche Pryscbrift* van 1751. p. 270. wil uit deeze woorden bewyzen, dat de Vriezen daar in eere stelden, dat zy aan de Romeinen onderworpen waaren, en neemt tot zyn voordeel, dat Tacitus IV, (niet V) 72. zegt, *Obsequit non tam impatientes*. Men vergeeve my, dat ik hier in van een ander gevoelen ben.

(34) VRYVOLK.] Door de Historie van Olennius waaren de Vriezen beroemd en ontzaggelyk geworden. *Clarum inde inter Germanos Frisia nomen.* Ann. IV. 74.

(35) VRIEZEN.] *Statimque accitis Frisiis. Hist. IV. 15. Caninefates, Frifios, Batavos propriis euneis componit c. 16. flagrantissima cohortium suarum, e Chaucis Frisiisque compo-
sit. c. 79.*

wel als *Kaninefaaten*, en zelfs stelde *Civilis* in de *Vriezen* een byzonder vertrouwen.

§ 7.

Om weder te keeren tot de *Batavieren* (onder welker naam ik dan ook andere nabuuren mede begryp) ik hebin 't voorige *Hoofdst. §. xvii* reeds verhaald, hoe zy reeds kort na den tyd, op welken ik hun verbond onderstel gemaakt te zyn, aanstonds aan Cæsar zelf hulptroepen hebben gegeven. Wy zien ook niet lang daar na, dat *Germanicus* (36) zyn' vloot bouwt, by 't *Batavische Eiland*, waar uit dan blykt, dat hy op de vriendschap der *Batavieren* vertrouwen stelde, gelyk hy ook *Batavieren* onder zyn' hulpbenden (37) hadt. Byzonderlyk wordt *Cariovalda*, (38) als der zelve opperhoofd, genoemd. *Apronius* in zyn' Oorlog tegen de *Vriezen* hadt ook in zyn *Leger* een' vleugel (39) van *Kaninefaaten*, en naar zommiger meening ook *Batavieren*. Verder is 't ontwyfelbaar, dat zy in alles, wat ik in 't *XXIIIste* (40) *Hoofdst. §. iv.* van de *Germaanen* in 't algemeen (41) gezegd heb, zeekerlyk hun deel hebben gehad.

§. 8.

(36) GERMANICUS.] Tacitus *Ann.* II. 6.

(37) HULPBENDEN.] *Auxiliorum agmen Batavique. Ann.* II. 8.

(38) CARIOVALDA.] *Ann.* II. II.

(39) VLEUGEL.] *Alam Caninesatum, et quod peditum Germanorum inter nostros merebat. Ann.* IV. 72. Stondt 'er *equitum*, 't was beter, tot ons oogmerk. Zie 't *Voorig Hoofdstuk. §. xiv.*

(40) *XXIIIste*] Zie ook *Hoofdst. XXII. §. v. n. 16-* en verbeter daar p. 332. in plaats van 132. als ik van den Heer Bent spreek.

(41) ALGEMEEN.] Zie *Hadr. Junius Bat. Cap. 5.* en *Cluverius de Rheni alveis cap. 18.*

Y y 4

Doch wy behoeven dit niet te gissen. Wy vinden by Tacitus dikwils melding niet alleen van *Batavische* hulpbenden te Land en te water, (42) maar ook van voornaame *Batavieren*, (gelyk Civilis, deszelfs neef Julius Briganticus, (43) enz.) die onder de *Romeinen* gediend, en zelfs volgens 't oud beding over die hulpbenden 't (44) bevel hebben gehad. Onder den Oom van Tacitus, Agricola, behaalden ook de *Batavieren* veel eere (45) in Brittannie, vooral by de verovering van 't Eiland Mona: (46) gelyk ook Rufus ze in dienst van Nero gebruikte tegen Vindex, (47) en 't geen aan onze voorouderen tot glorie strekt, deeze *Batavische* hulpbenden wierden van zo grooten gewigt gerekend, dat acht *Cobortes* on-

(42) WATER.] Vitellius hadt Bataafsche roeiers, *Remiges e Batavis*. Tacitus *Hist.* IV. 16.

(43) BRIGANTICUS.] Ik spreek niet van Gannascus; om dat die een *Kaninefaat* was. Echter heb ik in 't *Voorig Hoofdstuk* §. XVIII. reeds gezegd, dat ik niet twyfel, of de *Kaninefaten* zyn mede in 't *Batavische Verbond* geweest. Tacitus noemt Gannascus *auxiliaris*, *Ann.* XI. 18. 't Welk Hooft vertaalt *bulpsoldaat*. 't Is echter waarschynlyk, dat hy mede een Officier is geweest. doch 't woord *Soldaat* verkleent den grooten *Generaal* niet.

(44) BEVEL.] Van Civilis zegt Tacitus *Hist.* IV. 32. *Præfatus unius Cobortis*: van Briganticus IV. 70. *Præerat*. Ik heb van dit *Oud beding* gesproken in 't *Voorig Hoofdstuk* §. xv.

(45) EERE.] Hier op ziet Tacitus *d. l. Hist.* IV. 12. *mox aucta per Britanniam, &c.* Van den eersten togt van Cæsar heb ik gesproken in 't *Voorig Hoofdstuk* §. xvii.

(46) MONA.] *Agri*: 18. Dit zyn de *Britannica Auxilia* (*Hist.* IV. 15) die na den togt in Brittannië verder tegen de *Germaanen* gebruikt zyn.

(47) VINDEK.] Tacitus *Hist.* II. 66. Dio *lib.* LXIII. p. 726.

(ontrent vierduizend man 't zaamen maakende) de weegschaal des Oorlogs deden overhellen aan de zyde, daar zy zich byvoegden. (48) Wanneer eens Valens een deel derzelve van 't leger verwyderen wilde, schreeuwden de *legioenen*, (49) dat men hen beroofde van de hulpe der allerdapperste mannen, die van ouds in zo veel' Oorlogen gewoon waaren te overwinnen, enz: Naderhand deden ze ook grooten dienst aan Adrianus (50) by den Donau, en in laater' tyden vindt men in de historie van Julianus, Valentinianus, Valens, enz: aanmerkelyke voorbeelden (51) van gedaane Oorlogs diensten by de Romeinsche heirlegers. Hoe't zy, dat hun' vriendschap

(48) BYVOEGDEN.] *Et erant in civitate Lingonum VIII. Batavorum cohortes, quartæ decimæ legionis auxilia, tum discordia temporum a legione discreta: prout inclinassent, grande momentum fortis aut adversæ.* Tacitus *Hist.* I. 59. *Omniem belli fortunam in eorum manu sitam.* *Hist.* II. 26. Dus roemt ook Civilis (*Hist.* IV. 17.) dat de Romeinen de overwinning van de Eduers en Averniërs aan de hulpe der *Batavische* ruiters schuldig waaren. *Batavo equite proritos Eduos Arvernosque.* Zie ook *Hist.* IV. 16. Gelyk zy ook onder hun' eigen' Officiëren stonden, gebeurde 't wel eens, dat zy om de ordres van den Romeinschen Generaal weinig gaven (*Oblitos jam Batavos Imperii,* *Hist.* I. 61.) waarom Vitellius ze ook moest verzenden. (*Hist.* II. 66. 69.) Zie hun' fierheid *Hist.* IV. 19. 20. en hierom wierden ze ook zeer ontzien. (*ne ferox gens alienaretur*) *Hist.* I. 59. Zie vooral de aangehaalde plaats *Hist.* II. 26. *Superbe agebant jactantes &c.* Men kan dit verder uitgebreid vinden, in de *Vaderl.* *Hist.* D. I. p. 107. enz.

(49) LEGIOENEN.] *Hist.* II. 127. *Orbari se fortissimorum virorum auxilio. Veteres illos et tot bellorum victores.*

(50) ADRIANUS.] Zie by Cluverius *d. l. c.* 19. een' plaats van Xiphilinus in *Epitoma Dionis.*

(51) VOORBEELDEN.] Grotius *Ant. Reip. Bat.* p. 23. Zie Junius *d. l. p.* 87. 88. Ik zou dit *Artikel* nog veel kunnen vermeerderen.

schap by de *Romeinen* hoog (52) moet gerekend zyn geweest, kan nergens uit sterker blyken, dan uit den naam van *Broeders*, dien de *Batavieren* zekerlyk gedraagen hebben, schoon men 't tydftip, wanneer zy dien gekreegen hebben, met geen' zekerheid (A) bepaalen kan.

§. 9.

Op dezelfde wyze kan ook 't geen ik in 't zelfde XXIIIste *Hoofdstuk*. §. vi. p. 477. van Germaansche Keizerlyke *Lyfwachten* in 't algemeen gezegd heb, op de *Batavieren* in 't byzonder 't huis gebragt worden, gelyk onze Nederlandsche schryvers ook vlytig doen. Ook vinden wy ze by Suetonius in 't leeven van Caligula (53) duidelyk met naame uitgedrukt. En onder Nero hebben wy de grafschriften van twee

(52) HOOE.] Men ziet dus hoe ongegrond en quaadaartig het is, wanneer de Engelsche schryvers van *Modern part of Universal History* vol. 31. durven zeggen: dat de logheid en ongevoeligheid der *Batavieren* by de Ouden tot een *Spreekwoord* was geworden.

(A) ZEKERHEID.] Zie 't voorig *Hoofdstuk*. §. x. Cæsar spreekt er niet van, schoon hy van minder' eerbewyzing aan Ariovistus melding maakt. B. G. I. 35. 43. Zie 't *Eerste Deel*. p. 249. Tacitus spreekt ook van geen' *fraterniteit*, en zelfs uit het geen hy van de *Eduërs* zegt, zou men besluiten kunnen, dat de *Batavieren* by zyn' tyd dien titel nog niet gehad hebben. Doch 't is zeker, dat zy ze gevoerd hebben ten tyde van Septimius Severus. Dus schynt het tydftip te moeten gezocht worden niet laater, dan Septimius Severus, doch na den tyd, daar Tacitus ophoudt, moogelyk by de herstelling der Vrede met Civillis.

(53) CALIGULA.] Suetonius c. 43. *de supplendo numero Batavorum, quos circa se habebat*. Josephus *Ant. Jud.* XIX. 1.

twee Vriezen, die lyfstrawanten van den Keizer, of van desselfs moeder Agrippina, zyn geweest, Bassus en Hilarius, (Zie hier van n. 30) Doch 't allerklarste wordt het ons uitgelegd van Dio, (54) als hy verhaalt, dat de Keizerlyke lyfswacht te paard (die door Augustus opgerecht, en uit zyn' Vaders vreemde hulpoldaaten uitgezocht was,) den naam van het *Batavische Legioen* droeg, om dat de *Batavieren*, zegt hy, beroemd zyn, als goede ruiters: waar uit men dan begrypen kan, dat het meest uit *Batavieren* bestondt. Nog voegt hy 'er een' aanmerkelyke omstandigheid by, dat zy Capiteinsrang (55) hadden.

§. 10.

Te gelyk kan men uit deeze plaats zien, dat dit nog zo was, ten tyde van Severus, onder wien Dio geschreeven heeft. Echter zyn' er uitzonderingen tusschen beide geweest Augustus zelf dankte ze af na de tyding der nederlaag van Varus, doch by Caligula vinden wy ze weder. Galba hadt ze ook uit gierigheid afgedankt: doch zo Vitellius ze al weder hersteld heeft (om dat hy de *Batavieren* zeer noodig hadt) is 't toch waarschynlyk, dat ze gedu-

(54) Dio.] *Lib. LV. cap. 24. 797. edit. Reimar. tom. 2.*

(55) RANG.] Zy droegen Wyngaardstaven, zo als de *Centuriones. εαβδης Φεροντες ἄσπερ οἱ ἐκατοντάρχοι*. Men heeft dit *fascis* vertaald. Doch 't moet zyn, *Vites*. Zie de geleerde *Noten* van den Heer *Professor Reimar*. De *Centuriones* droegen, als bekend is, een' staf van een' wyngaardrank. Men haalt deszelfs oorsprong van Bacchus, dien de eerste Veldtogt wordt toegeschreeven. Zie den *Scholiasies* op *Juvenalis, XIV. 193.*

duurende den Oorlog met Civilis buiten bediening zyn gebleeven. Doch na 't einde van dien Kryg, vooral, na dat de *Batavieren* op nieuws in Brittannie zo groote diensten hadden gedaan, is 't te denken, dat Domitianus (56) ze weder heeft aangenoomen, en dat het dus tot Severus toe gebleeven is. Of en hoe lang ze verder na deszelfs dood in dienst gebleeven zyn, is onzeker. (57) Alleen moet ik, eer ik 'er van afscheid, met een woord aanmerken ('t geen ik *Hoofdst. XXIII §. vi p. 477* vergeeten heb) dat de Keizers op de *Germaansche Lyfwachten* in 't geheel veel vertrouwen stelden, en ze ook met gemeenzaame (58) vriendelykheid bejegenden, gelyk blykt uit de historie van Alexander Severus.

§. II.

(56) DOMITIANUS.] 't Bewys, dat gehaald word uit de regel van *Martialis Epig. VI. 6.*

Aurem qui modo non habet Batavam.

is wat zwak, en de leezing onzeker. De plaats van Xiphilinus, waar van ik n. 50. gesproken heb, bewysf alleen, dat Adrianus, in zyn Leger *Batavische* hulpruiters heeft gehad.

(57) ONZEKER.] Zie van de gansche zaak Cluverius de *Rbeni alveis, cap. 19.* In de *Vaderl. Historie* vindt men in 't *Derde Boek* nog veel melding van Keizerlyke *Batavische* Lyfwachten, waar toe ik den Lezer verwys.

(58) GEMEENZAAME.] De Keizer noemde den Germaan, die hem ombragt, *Contubernalis.* Lampridius *Alex. and. S. v. c. 61.* 't Is daar tegen aanmerkelyk, dat de Lyfwachten *Scurræ* genoemd wierden. Zie daar Salmadius. Ook droegen zy den naam van *Scholieren.* Zie *Vaderland. s. v. D. I. p. 255. n. 2.* Dus ziet men hier alweder een voorbeeld, hoe 't Gebruik de wet stelt in de berekenis van Eertitels en Scheldwoorden. Zie myn *Eerste Deel p. 68.* en op veel andere plaatzen.

De Gemeenschap der *Batavieren* met de *Romeinen* is dan eerst begonnen met *Vriendschap*, daar de *Germaanen* ze eerst begonnen hadden met *Oorlog*. (59) Cæsar heeft in België overwinterd (60) en is naar alle waarschijnlijkheid by zyn' schiepstogt naar Brittannie den Helium uitgevaaren. Echter kan men niet verzekeren, dat hy in *Batavië* zelve voet aan land heeft gehad. Doch van Drusus (61) blykt het, door zyn' gemaakte gracht, of grachten, en door den dyk, dien Civilis naderhand heeft doorgestooken, van welk alles ik in myn' *Zedige Voorstellen* nader spreken zal. De scheepstogt, dien men gelooft, dat de Romeinen Noordwaarts gedaan hebben ten tyde van Augustus, is ook uit den mond des Ryns geschied. Tiberius by zyn' togt tegen de Kaninefaaten is waarschijnlijk ook daar omtrent geweest, en heeft van de vriendschap der *Batavieren* voordeel (62) getrokken. Germanicus, zo als ik §. VII. Reeds gezegd heb, bouwde by 't Eiland der *Batavieren* zyn' vloot, en wierdt door de *Vriezen* geholpen. Ook meenen zommigen, dat

(59) OORLOG.] Zie 't *Elfde Hoofdstuk*. De *Coquetterie* der *Romeinen* met Ariovistus (Zie p. 249) is laater, dan de Oorlog der *Gimbren*.

(60) OVERWINTERD.] Zie om de gereedheid Rollin. Tom: XII. p. 444.

(61) DRUSUS.] Ik spreek niet van den Altaar, ter eere van Drusus, waar van een steen, in de grondslagen van 't Huis te Britten gevonden, gewag maakt. Zie *Alting Notit Germ. Inf Ara ad Rheni Ostium* p. 7.

(62) VOORDEEL.] Zo als hy zich in 't geheel beroemde, in Germanië meer door beleid, dan door geweld uitgerecht te hebben. *Ann.* II: 26.

dat hy dicht by Leiden een' School (63) heeft opgericht, in 't welk de *Batavische* jeugd in de *Romeinsche* taal- en zeden onderweezen wierdt.

§. 12.

De kluchtige spiegelveldslag van Caligula, welke ik in 't *Eerste deel* p. 262. verhaald heb, wordt ook geloofd op onzen (64) grond ver- toond te zyn, en zo dit waar is, blyft het waarschynelyk, (65) dat het *Huis te Britten* (66) daar van een overblyfzel is, zynde naderhand door Severus en Markus Aurelius weder her- teld. En dus vinden wy ook in de Kaart van Peutinger een *Hof van Agrippina*, (67)

ZON-

(63) SCHOOL.] Zie Aurelius, en van Loon, aangehaald in de *Vaderlandsche Historie* D. I. p. 80. t. en p. 87. n.

(64) ONZEN.] Ik weet, dat hier over getwist wordt, en laat dit dus in zyn geheel.

(65) WAARSCHYNELYK.] Anderen meenen, dat het naderhand van de Britten gesticht is. Zie de *Vaderl. Hist.* D. I. p. 292. En 't is aanmerkelyk, dat op of omtrent deeze plaats een Eiland gelegen heeft, 't welk de naam van *Brittia* voerde. Zie, wat Grotius *Ant. Reip. Bat.* p. 27. hier van verhaalt uit Procopius *Getb.* XVIII. voeg 'er by *Pars Katwykse Oudbeden* p. 79.

(66) BRITTEN.] Hier is door anderen genoege van geschreeven. Zie Kolyn v. 102. Hadrianus Junius c. 3. p. 73. en c. 10. p. 192. etc. Oudaans *Roomsche Moogendheid* p. 19. Alting *Notit. Germ. Inf. Ara ad Rbeni Ostium* p. 8. en *Armamentarium* p. 10. de *Hedendaagsche Historie Deel. XVI.* p. 448. en de Schryvers, daar aan den kant aangewezen. *Vaderl. Hist.* D. I. p. 70. Bent p. 43. en vooral *Pars Katwykse Oudbeden* p. 24. 97. en volgende, en de bylage van van der Schelling c. c.

(67) AGRIPPINA.] Zie Cluverius *Germ. Ant.* II. 36. p. 494. Alting *Notit. Germ. Inf. Prætorium Agrippina* p. 124. en de Schryvers, aangehaald in de *Vaderl. Hist.* D. I. p. 69.

zonder dat men verzekeren kan, waar 't gestaan, en tot wat gebruik het gestrekt heeft, gelyk ook niet, of 't de moeder van Caligula, of de Vrouw van Claudius of van Nero is geweest, die 't gebouwd heeft. Doch vooral is 't aanmerkelyk, dat Caligula in ons land, of ten minsten op onze grenzen een' veiling (68) hieldt van deklederen en huisfieraaden van zyn' gebannen zusters, en, door den goeden prys aangelokt, ook naderhand alle de huisfieraaden van het oude Hof zyn'er Voorzaaten uit Rome met groote kosten derwaerts liet overvoeren, en verkoopen. Zyn' vriendschap voor de *Batavieren* moet ook meer dan gemeen geweest zyn, dewyl hy 't getal zyn'er *Batavische* Lyfwachten vermeerderde. Ook moeten zy van hun' zyde veel liefde voor hem gehad hebben, dewyl zy over zyn' dood zo gevoelig (69) waaren, dat zy niet alleen eenige der moorders, maar zelfs in hun' woede eenige onschuldige Raadsheeren om hals bragten. Claudius was ook reeds by zyn' Neef Caligula hier in 't Land geweest, en bediende zich naderhand van der *Batavieren* hulpe in den togt tegen de Britten. En omtrent denzelfden tyd heeft Corbulo de gracht (70) gemaakt uit den Ryn in de Maas, over welx rechte plaatsing de Geleerden twisten. Verder leezen wy van
Ves.

(68) VEILING.] Zie om de gereedheid *Vaderl. Hist. D. I. p. 89.*

(69) GEVOELIG.] *p. 93.*

(70) GRACHT.] Zie Cluvertus de *Trib. Rboni alveis. cap. 7. Alting Germ. p. I. Corbulonis Fossa p. 47. Zie ook p. 48. van Corbulonis Monumentum, en voeg er by Pars in de voorrede van zyn' Katwykse Oudbeden, en Vaderl. Hist. D. I. p. 94.*

Vespasianus, dat hy, eer hy Keizer wierdt, een' byzondere vriendschap (71) heeft gehouden met onzen Civilis, gelyk ook Galba hem ontzien hadt.

§ 13.

Zo lang dus de *Romeinen* (schoon zo oneindig magtiger) van hun' overmagt geen misbruik maakten, hebben de *Batavieren* met hen een' ongekreukte vriendschap gehouden. Doch wanneer onder Vitellius de Romeinsche werwers geweld pleegden, was 't deeze zelfde Civilis, die, getergd door persoonlyke verongelykingen, en opgewekt door de verdrukking van zyn Vaderland, de *Batavische* hulpbenden uit het Romeinsche Leger opontboodt, en (onder schyn van de zyde van Vespasianus (72) te kiezen) de *Romeinen* den Oorlog verklaarde, en de Kaninefaaten en meer nabuurige Volkeren tegen hen opruide. De historie van deezen Oorlog is zo dikwils, en zo wel (73) in onze taal beschreeven, dat het overtollig zou zyn één woord daar by te voegen. Doch by ongeluk brengt ons Tacitus niet verder, dan tot de vredeaanbiedingen van Cerealis, en des zelfs t'zaamspraak met Civilis op de afgebrooken' brug over de *Nabalia*. En hadden wy de laatste nog in zyn geheel! Doch in 't midden van

't ant-

(71) VRIENDSCHAP.] *Erga Vespasianum*, (zegt Civilis, by Tacitus *Hist.* V. 26.) *vetus mihi observantia: et cum privatus esset, amici vocabamur.*

(72) VESPASIANUS.] *Vespasiani amicitiam prætendit.* *Hist.* IV 13.

(73) WEL.] Zie 't *Tweede Boek der Vaderlandsche Historië*

't antwoord van Civilis verliezen wy Tacitus; en onze Kolyn met al' zyn' *Runers*, heeft in *gene delen* kunnen vinden, wat er verder gebeurd is. Echter uit de woorden, waarmede Civilis zyn antwoord begint, moet men begrypen, dat hy genegen was tot een' goede *Capitulatie*, en uit het vervolg der geschiedenis blykt ook genoeg, dat de vrede in der daad geslooten is, en wel byzonderlyk dat de *Batavieren* gebleeven (74) zyn by alle hun' voorige vryheden, voorrechten, en eernaamen. (75) Wy zien bok aantonds, (76) dat zy aan de *Romeinen* weder hulpbenden geeven, en in Britannië groote Eer behaalen.

§. 14.

De bespottelyke vleierey van Juvenalis, (77) als hy Domitianus den *temmër der Batavieren* noemt; stel ik by zyn' zotten triomf, waar van ik p. 264. gesproken heb. Verder, of Trajanus in ons Land geweest is, kan men niet verzekeren, om dat

(74) GEBLEEVEN.] Dus versta ik de woorden van Tacitus *Germ. 29. MANET honos, et antiquae Societatis insignne.* Zie ook Grotius de *Antiq. Reip. Bat. p. 22. in fine.*

(75) EERNAAMEN.] Zo als blykt uit den steen van den tyd van Antonius en Getz, waarvan ik gesproken heb § x: Zelfs is 't by my niet onwaarschynelyk, dat zy by die gelegenheid een' nieuwen eernaam van *Broeders* daar by gekreegen hebben.

(76) AANSTONDS.] *MOX auxa per Britanniam gloriâ; transmissis illuc cohortibus, quas VETERI instituto nobiscum popularium regebans. Hist. IV. 12.*

(77) JUVENALIS.] *Sat: VIII. v. 51.*

'er twiſt is, of de *Colonia Trajana* wel eigentlyk (78) op *Bataviſchen* grond heeft gelegen: doch van Hadrianus, die in Germaniën en Gallië veel gereisd (79) heeft, en ook *Bataviſche* hulpbenden gebruikte, is 't waarschynlyker. Omtrent Voorburg heeft men penningen gevonden met het opſchrift van *Elinum*, (80 waar in men *Aelius* (81) zoekt. Doch daar zyn ook penningen gevonden, daar *Aurelian* op staat, en dan is 't nog onzeker, (82) of dit *Aurelius Antonius* betekent, of *Aurelianus*, behalven dat ook gevonden' penningen geen bewys zyn, dat 'er de vorſten, welker naam 'er op staat, zelfs geweest zyn. Doch dit is zeker, dat men op de Peutengersche Kaart, omtrent de plaats, daar nu *Voorburg* legt, een slot vindt met den naam van *Forum Hadriani*, waaruit dan waarschynlyk wordt, dat Hadrianus hier een' *Rechtbank*, of een' Markt heeft opgericht. Men haalt op dien voet den naam van *Voorburg* (83) van *Forum*, en Alting meent, dat dit het *Fortrape* is, waar van de Giftbrief aan Diik den 1ſten

(78) EIGENTLYK.] Zie Alting Not: *Germ: Inf: Colonia Trajana*. p. 45. Hoe verre ze gelegen heeft van *Vetera*, is onzeker. In 't *Itinerarium* van Antoninus is 't getal uitgesleeten, en in de Kaart van Peutinger staat XV. En men weet niet, of dit XL. of XV. is.

(79) GEREISD.] Zie Spartianus *Adr.* 10, 11.

(80) ELINUM.] Zie Alting *Notit: G: Inf. Dorſtatum*. p. 54.

(81) AELIUS.] Dit is ten minſten waarschynlyker, dan de fabel van den Koning *Exelfoor*, en dezelfs zoon *Valk*, waarvan men *Valkenburg* wil afleiden.

(82) ONZEKER.] Zie Alting *Elinum* p. 57.

(83) VOORBURG.] Zie Oudaans *Roomſche Moogendheid*, p. 21. 22. De *Hedendaagſche Historie D.* XVI. p. 310. *Vaderl: Hiſt: D. I.* p. 191. De Noordzyde van den Leidschen Dam wordt ook *Veur* genoemd.

Isten meldt, en geleezen moet worden *Fortrana*, (84) 't welk dan by *Forum Adriani* nog nader by komt. (85)

§. 15.

Van Markus Aurelius en Verus vindt men de naamen op een' Grens- of Mylpaal, gevonden by Naaldwyk. Ook meent men, dat die Keizers (86) in ons Land openbaare wegen hebben aangelegd, of oude verbeterd, gelyk ook *Alfen* geloofd wordt zyn' naam gekreegen te hebben van Klodius Albinus, onder Commodus. Doch dit is zeker, en 't blykt uit den Steen, waarvan ik in 't voorig *Hoofdstuk* §. x. gesproken heb, dat Marcus Aurelius Antoninus Pius *Augustus*, en Publius Septimius Geta *Cesar*, beide zoonen van Severus, door *Batavië* gepasseerd zyn, waarschyndlyk (87) naar Brittannië: gelyk ook volgens een ander oud gebrekkelyk Opschrift vermoed wordt, dat Bas-

fianus

(81) *FORTRANA*.] Zie *Alting Forum Hadriani P. I. p. 66.* en *Fortrapa. P. 2. p. 59.* en *Vaderl. Hist: D. II. p. 108.*

(85) *BYKOMT*.] Doch de *Operatiën* der geleerde Lettertellers hebben dikwils veel' gelykenis met die van *Freston* in de *Ecollojse* van *Voltaire* *Art. 2. sc*: Als zy één's iets *Weinigs*, als een' *Onderstelling*, tot een grondslag gelegd hebben. voegen zy by dat *Weinig* nog een *Weinig*, 't welk dan t'zaamen *Iets* maakt. En alles, wat zy dan zien, vinden zy op die eerste onderstelling toepasselyk. Dus vindt *Scrivèrius Tabul: Ant: Bat: p. 214.* in twee letters van de *Columella Milliarum A. F. ad Forum*, en *Alting p. 66.* zegt: *non minus Vere, quam solerter.* Nog is de eerste letter afgebrooken.

(86) *KEIZERS*.] *Vaderl: Hist: D. I. p. 191.*

(87) *WAARSCHYNLYK*.] Dezelfde *p. 196.* *Mascou Geschiedie der Teutyschen D. I. p. 156.*

Janus een Altaar, (88) door zyn' vader hier hersteld, plegtiglyk heeft ingewyd. Verder ver- wys ik den Leezer tot het *Derde Boek* der *Vader- landsche Historie*, alwaar hy alles vinden kan, wat betrekking heeft tot het verblyf van Romeinsche Heeren en Krygsbenden in en na by ons Land, tot en na de komst der Franken, die in 't einde der derde Eeuw in *Batavi* vielen, en den Ro- meinen sedert veel werk gaven, gelyk ook na- derhand de Quaden, Saxen, enz. En in dat alles zal men geduurig zien, dat de *Batavieren* een' rol in 't spel hebben, tot dat in de vyfde Eeuw die naam geheel verdweenen is, zynde alleen behou- den in de *Betuwe*.

§. 16.

Zonder dit alles na te schryven, vlei ik my ge- noeg gezegd te hebben, om te toonen, hoe veel gelegenheid 'er geweest is om onze taal met *La- tynsche* woorden vermengd te krygen. By de *Oor- logen* heb ik reeds *Belgius* (89) en *Viridomarus* genoemd in 't *Eerste Deel* p. 239. 240. By de ge- meenschap *by, tusschen, en na Oorlogen* spreekende van *Germaanen*, die by de Romeinen geweest zyn, heb ik melding gemaakt van *Seziasab*, en zyn' vrouw *Rhieme*, die naar Rome zyn gevoerd, van den Caninefaat *Gannascus* (p. 462.) van de *Vriescbe* vorstelyke *Geranten*, van *Claudius Civilis*, van *Briganticus* en deszelfs vrouwen zuster. (p. 426.) En spreekende van *Romeinen*, die zich in *Germa- ni*

(88) ALTAAR.] *Vaderl: Hist: D. I. p. 197.*

(89) BELGIUS.] Doch zie wat ik gezegd heb, in 't voorig *Hoofdstuk*, §. VI. .

nien hebben opgehouden, kan men, 't geen ik van krygsgevangenen, overloopers, werklieden, enz. gezegd heb, ook passen op den Oorlog met *Civilis*. Ik heb ook p. 479. gesproken van *Batavische* Lyfwachten, en onder de Romeinsche volkplantingen, Kasteelen, legerplaatzen, enz: (p. 520, 21.) zyn er verscheiden' in onze nabuurschap geweest.

§. 17.

Wat den Koophandel betreft, men vindt reeds (p. 523) dat de oude Belgiërs ten tyde van Cæsar in 't begin, de *Romeinsche* Kooplieden niet toelieten, doch in 't kort daar omtrent toegeevender wierden, zo verre, dat de Nerviërs, (die niets, dat tot weelde en overdaad strekte, by hen lieten invoeren) den Belgiërs verweeten, (90) dat zy de deftigheid hunner voorouderen verzaakt hadden. 't Geen ik (p. 524) gezegd heb van den handel, die de *Germaanen* dreeven met de Soldaaten, die op de grensposten lagen, of zich op de *Agri decumates* nedergezet hadden, raakt ook de *Batavieren*, en onder de handel markten (*συναγοαί*) *ἐπιεννικίαι, ἀγοαί*, waarvan ik p. 558. gesproken heb, behoorde ook zekerlyk het *Forum Hadriani* (91) Zie §. XIV. De *Nebalennia*, die, als een' Beschermgodin van den Zeehandel, aangebeden wierdt (p. 531.)

be-

(90) VERWEETEN.] *Increpitare atque incusare reliquos Belgas, quo se populo Romano dedidissent, et patriam virtutem projecissent.* Cæsar. B. G. II. 15.

(91) HADRIANI.] Zie Cluverius *Germ: Ant: II. 36. 81. p. 419. 381.* Sigonius *Ant: Ital. p. 204, 205.*

Z, z 3

behoort te huis by ons. in Zeeland? en de *Lamyfche* opfchriften toonen, dat ze van Romeinsche Kooplieden zyn, schoon niemand na 't geen ik p. 133. heb by gebragt, twyfel zal, of de *Batavieren* hebben ook zelf op Brittanniën, en moogelyk veel hooger (92) ter zee gevaaren. En dat in 't geheel de Koophandel in ons Land zeer bloeide, blykt uit het geen ik §. xii. verhaald heb van Caligula, die met zo veel moeite en kosten waaren, die enkel tot weelde en pracht strekten, van Romen in ons Land deedt voeren, om dat daar de beste markt was. Wyders heb ik onder de waaren, die de Romeinen van de *Germaanen* kochten, of ontbooden, (p. 450 en 451.) ook genoemd *Blond hair* tot pruiken, en *Zeeballen*. Op 't eerste weet men, dat de Belgiërs, (93) doch voornamlyk de *Batavieren* (94) door hun goudgeel hair vermaard waaren: en zeeballen worden uitdrukkelyk *Mattiace* (95) *Pila* genoemd. Zo ook de giffing van Kleffel (p. 555.) gegrond is, gelyk ze door 't getuigenis van Plinius en Solinus ondersteund wordt, hebben de Romeinen by ons ook *Barnsteen* kunnen haalen.

§ 18.

(92) HOOPER.] Zie vooral de plaats van Plinius. *d. l. n. 64.*

(93) BELGIËRS.] Propertius, p. 452. n. 22. bygebragt.

Turpis Romano Belgicus ore color.

(94) BATAVIEREN.] Zie de plaatsen van Martialis en Herodianus, bygebragt in de *Vaerl: Hist: D. I. ps 18.*

(95) MATTIACÆ.] Martialis. Zie p. 451. Uit het woord *Maats* hebben veele geloofd, dat de *Mattari Zesuwen* geweest zyn. Doch Tacitus *M. G. 29.* plaatst ze duidelyk over den Ryn. Zie daar Lipsius n. 80. Echter blykt het, dat ze aan de *Bataviërs* grensden. Ik houd ze dan liever voor *Vriezen*.

Onder de *Nederlanders*, die al heel vroeg *Latyn* hebben kunnen verstaan, en spreken, heb ik in 't *XXVIIIste Hoofdstuk §. III. de Vriesche Gezanten* by Nero, en §. v. onzen *Civilis* geteld; doch de *Vriesche Druiden*, die Hamconius en Sufrius Petrus ons opgeeven; als *Latynsche* schryvers, en zelfs, als *Inquisiteurs* over de *Schriften* van Cicero, heb ik (§. iv.) op de lygezet Wyders heb ik §. viii. gesproken van de *Schoolen* te Kleef, Romonsburg, enz: en van de *Vriesche studenten* te Rome In 't *XXVIIIste Hoofdstuk*, by de *Invoering van 't Christendom* heb ik gesproken van den *Nimweegschen Pudens*, (96) enz: §. vii. en eindelyk van *Bonifacius*, §. xi. In 't *XXIXste* by de *Invoering van 't Roomsche Rechts* heb ik die al vroeg in *Vrieland* gezocht by *Corbulo* §. 1. En onder alle *Rechtgeleerden*, die andere *Landen* hebben voortgebracht, heeft niemand zyn' roem hooger opgeheeven, dan onze *Grotius*, wiens *Rechtsbesliffingen* in *Vrede* en *Oorlog*, by alle vorsten en *Staats-Ministers* van *Europa*, als *Orakelen*, geëerd worden 't Zelfde kan men in de *Geneeskunde* zeggen van onzen *Boerhave* (97)

en

(96) PUDENS.] Zie *Hadrianus Junius Batavia* p. 220. In 't *Martyrologium Rom.* op den eersten Maart vindt men *Suitbort*, die ten tyde van *Paus Sergius* 't *Evangelie* by de *Batavieren* en *Vriezen* gepreekt zou hebben. Zie *Fabricius Lux Euang.* p. 421. en in de zevende Eeuw *S. Amand*, *S. Wilfrud*, *Truda*, *Wigbert*, enz. p. 443.

(97) BOERHAVE.] De naverwantschap (dewyl hy myn' vrouws Oom is geweest) verhindert my over zyn' lof my uit te breiden. Doch 't is bekend, dat zyn' *schriften* op

en by de *Geleerde* Letterkunde heb ik onder dez-
zelfs invoerders in Duitschland onzen *Erasmus*
(98) gesteld, als den Fenix.

alle *Academiën* voor grondregelen strekken, en zyn' leere-
lingen zyn aan de grootste Hoven gezocht geweest tot
Lysartzen, of om ongemeene Curen te doen. Zelfs nog,
terwyl ik dit werkje geschreeven heb, hebben wy onzen
Amsterdamschen Heer Tronchius zien ontbieden in Vran-
kryk en Italië.

(98) ERASMUS.] *Hoofdstuk. XXXII. §. I.*

ZES-

ZES-EN-DERTIGSTE HOOFDSTUK.

*Gemeenschap en vermenging der BATAVI-
REN met de FRANKEN, en uitbreiding
der FRANSCHÉ Taal.*

§. 1.

Schoon de verhandeling over de byzondere *Gemeenschap der Batavieren met de Romeinen* breeder is uitgelopen, dan ik my had voorgesteld, zou ik 'er nog veel kunnen byvoegen, vooral, na de aankomst der Franken en Quaden, wanneer Batavië doorgaans 't Toneel des Oorlogs was, en ook aan de *Romeinen* tot een' doortogt strekte naar Brittannië. Doch ik vlei my, meer, dan noodig was, gezegd te hebben, om te doen begrypen, dat de oude *Batavieren* natuurlijk reeds voor den inval der *Franken* gelegenheid genoeg gehad hebben om van de *Romeinen* rechtstreeks en onmiddelyk veel' woorden over te nemen, en hun' taal met *Latyn* te vermengen, zo als wy in 't *zeevende Hoofdstuk* van de *Galliërs* gezien hebben. Nu ga ik over tot een' latere tweede gelegenheid, die, (al hadden zy de *Romeinen* te voren in 't geheel nooit gekend) op zich zelve alleen genoeg zou geweest zyn om veele *Latynsche* woorden (echte of verbafterde) in onze taal te krygen, naamentlyk de gemeenschap met de bewoners van Galliën, of Vrankryk.

§. 2.

Of van ouds de *Batavieren* onder de *Germaanen*,
Zz 5 of

of onder de *Galli* behoord hebben, is hevig getwist. (1) Beide partyen beroepen zich op Plinius, (2) en ik wil niet beslissen, voort welk gevoelen Plinius 't gunstigste is. Ptolemaeus (3) plaatst ze ook in 't *Belgisch Gallie*: Cæsar, die in *Gallie* Stadhouder geweest is, stelt aanstonds de Belgen onder de *Galli*: en Civilis, een zo voornaam Personaadje in 't eigen land, noemt het zelf by Tacitus (4) met duidelyke woorden een deel van *Gallie*. (5) Daar tegen vinden wy klare plaatzen van Plutarchus (6) en anderen, daarze *Germani*en worden genoemd, en alle koopen ze daarin over één, dat ze van oorsprong *Katten*, en dus *Germani*en zyn: waarom Civilis (7) zelf de *Germani*en bloedverwanten der *Batavieren* noemt, en zelfs is 'er een plaats

(1) GETWIST.] Hadrianus Junius *Bat.* Cap. 4. stelt ze onder de *Germani*en. Pontianus en Cellarius hebben deszelfs gevoelen verdedigd. Doch Cicerilius *Germ.* *Antic.* 24. En de *trib. alt. Rom.* Cap. 9, 10, en 11. bewees het tegendeel.

(2) PLINIUS.] *N. H.* II. 15. 17. in 't 15. Cap. plaatst de titel *Eiland der Batavieren in Gallie Ocean.* Doch als men 't hecht aan 't voorgaande, *Hoofd stuk*, schynt het Eiland te behooren aan *Germani*en. In 't 17. Cap. als men den titel in 't begin ziet, behooren de *Batavi* onder *Gallia Comata*: Doch in 't einde schynt hy ze te stellen onder *Germani*en. Zie Hadrianus Junius *Batavia* p. 17.

(3) PROLEMAEUS.] II. 9.

(4) TACITUS.] *Hist.* IV. 32. *Civitas Batavique, ex qua Galliarum pars est.* Hadrianus Junius *Cap.* IV. p. 72. wil dit opneemen, als een' staatkundigen strek van Civilis, om de *Galli*en in zyn party te krygen.

(5) GALLIË.] De bewysredenen, die men uit Tacitus *Hist.* I. 51. II. 69. IV. 12. en IV. 60, haalen wil, schynen my duister. Doch om ze één voor één uit te pluizen, zou my te verre afleiden.

(6) PLUTARCHUS.] In *Octavie* Cap. 5.

(7) CIVILIS.] By Tacitus *Hist.* IV. 14. *Consanguineos Germanos.*

plaats (*) van Tacitus, waar uit men begrypen kan, dat hy de *Batavieren* onder de *Gallirs* niet gerekend heeft.

§ 3.

Die stryd, hoe groot ze ook schynen mag, is echter zeer gemakkelyk te bemiddelen, zo men slechts gebruik gelieft te maaken van de onderscheiding tusschen *Volk* en *Land*, die ik in 't XXIVite Hoofdstuk tot een' grond heb gelegd. Ziet men op 't *Volk*, de *Batavieren* waaren van oorspronk *Katten*, en vervolgens *Germaanen*, en zy hebben moogelyk, eeven als de *Ubiërs*, *Trevirers* en *Nerviërs*, (8) dien naam garen behouden, en daar eere in gesteld. Doch 't land, daar zy op woonden, lag binnen den *Ryn*, (9) en was dus

(*) PLAATS.] *Ann*; IX. 25. van de *Eduërs* spreekende, ten tyde van *Claudius* (*Soli Gallorum fraternitatis nomen cum populo Romano usurpant*). Doch men kan 'er ook uit begrypen, dat de *Batavieren* den naam van *Broeders* eerst na dien tyd gekreegen hebben, ik heb van dit laatste gesproken in 't XXXIVite Hoofdstuk §. X. n. 32. en §. IV. n. 57.

(8) NERVIËRS.] Zie *Hoofdst.* XXIV. §. XIII. n. 76. 77. p. 595. En voeg 'er by 't voorbeeld van *Viridiomarus*. een' *Gallisch* Koning, doch die daar op roemde, dat hy van *Germaansch* bloed was, *Propertius*. *Lib.* IV. *Eleg*: penult. v. 41. In laater tyden vindt men 't ook. Immers *Fauchet*, in zyn' *Antiquitez Gauloises* Liv: I. Chap. 1. in 't einde, beklagt zich, dat de *Zwitsers* en *Nederlanders*, om daa zy (zegt hy) een' soort van *Duitsch* stamelen, zich sedert den tyd van *Lodewyk den Vroomen*, liever onder de *Duitschers*, dan *Franschen* gerekend hebben.

(9) RYN.] Dewyl de *Ryn* gehouden wierdt voor de Scheipaal tusschen *Germaniën*, en *Gallië*, rekenden de *Romeinen* alles, wat binnen den *Ryn* lag, onder hun' gebied. En dit is de zin van de wóorden van Tacitus *M. G.* 29. *In eas sedes transgressus, in quibus pars Romani Imperii sit.*

dus Gallische grond. (10) 't Verdient dus geen' verwondering, zo men ze dan eens Galliërs, en dan eens *Germaanen* genoemd vindt. Ook weet men, dat de Romeinſche en Griexe Schryvers, als ze zelf ſpreeken, den naam van *Galli* en *Germani* dikwils door malkanderen (11) gemengd hebben : en als ze een' perſoon ſprekende invoeren (ge-lyk wy §. III n. 4. gezien hebben van *Civilis*) moet men 't zelden hooger neemen, dan voor een' Redenaarsvinding. Doch 't zy men de *Batavieren* voor *Galliërs*, 't zy men ze voor *Germaanen* rekene, blyft het toch altyd voor hen een zonderlinge Eer, dat ze in beide opzigten geroemd worden, als de *beſte* (12) van hun' *Natie*. Onk is 't tot myn oogmerk niet noodig 't hoofd daar over

warm

(10) GROND.] Zie Tacitus *M. G.* 27. *ſine*, en 28. 29.

(11) DOOR MALKANDEREN.] Dus worden de Volkeren, die in Griekenland vielen, en den Tempel te Delfos plunderden, by *Justinus Galli*, en by *Diodorus Siculus*, en *Appianus*, *Cimbri* genoemd. De *Cimbri*, die naderhand in Italië vielen, draagen' by *Florus*, *Salluſtius*, en anderen, ook den naam van *Galli*. De Soldaat, die *Marius* dooden wilde, heet by *Vellejus* en *Valerius Maximus Germanus*, doch by *Livius* en anderen *Gallus*, Γαλάτης. Zie deeze en meer voorbeelden by *Spenner Notit Germ.: Ant: III. iv. p. 127.* En voeg 'er by *Ditmarus* op *Tacitus Germ. 37. n. 6.* met de ſchryvers, daar aangehaald, en verder den Heer *Kleſeker Curæ Geogr. p. 604.* Zie ook over deeze ganſche Stoffe *Schupſlin in Vindicis Celt cis.*

(12) BESTE.] *Horum Omnium (Gallorum) Fortiffimi ſunt Belgæ*, zegt *Cæſar B: G. I. i.* *Strabo Lib. iv. p. 196.* noemt ze ook ἀρίστοι. *Omnium harum Gentium (Germanorum) Virtute præcipui Batavi*, zegt *Tacitus M. G. 29.* Aanmerkelyk is, 't geen dezelve *Tacitus* zegt *Hiſt: IV. 78.* Dat de *Galliërs* ten oorlog wierden aangehitſt om de *Vryheid*, de *Germaanen* om *Lu't*, doch de *Batavieren* om de *Glorie*, de laaſte aldus zo wel van *Galliërs*, als van *Germaanen* onderſcheidende.

warm te maaken, dewyl ik 't ooge heb, niet op de oude *Galliërs*, maar op de *Franken*. (13)

§. 4.

Dat verscheiden^s (14) *Germaansche* volkeren, zich om de algemeene *Vryheid* (onder den naam van *Franken*) tegen de *Romeinen* verbonden hebbende, omtrent het midden der derde Eeuw ten tyde van Valerianus in Gallië zyn gevallen, is bekend, en by die gelegenheid is 't waar-schynelyk, dat zy ook toen reeds het Eiland der *Bataviëren* in bezit hebben genoomen. Zelfs is 't hen vermoedelyk kort daar na door de *Romeinen* by een' vredehandeling afgestaan. Doch hoe zeer men wederzyds begreep, dat de vrede voor beide (15) volkeren 't best was, zyn de *Franken* in dat bezit door de *Romeinen* dikwils dan eens gestoord, en dan weder bevestigd geweest. Ook behielden ze geduurig den ouden *Germaanschen* lust om in Gallië te vallen. In de historie (16) van de vierde en vyfde Eeuw ziet men een' geduurige ebbe en vloed

(13) FRANKEN.] Zie hier na, n. 18.

(14) VER-CHEIDEN.] Zie Mascou *Geschiedte der Teut-sche* XI. 17. D. II. p. 34. en de *Vaderl. Hist.* D. I. p. 262. n. 4.

(15) BEIDE.] Zo als te vooren Segestes ook reeds oordeelde. Tacitus *Ann.* l. 58. Zie ook de *Vaderl. Hist.* D. I. p. 214.

(16) HISTORIE.] Zo wy de brokken, waar uit wy de gebeurtenissen van dien tyd opkrabbelen moeten, een' *Historie* noemen kunnen.

vloed (17) van invallen, gevechten, bevredigingen, breekingen van vrede, enz: Als 't ééne foort van *Franken* verjaagd was, quam 'er weder een' ander. De Saliërs verjaagden de eerste, en deeze wierden weder verjaagd door de Quaden of Saxen, welke laatste met Keizer Juliaan Vrede gemaakt hebbende, zich in 't Land der *Batavieren* hebben nedergezet. En zie daar de oorzaak, waarom al 't Land beneden Nymegen, enz onder den naam van *Nederfaxen* is gerekend Zelfs worden de *Batavieren* by Kolyn onder den algemeenen naam van *Franken* geteld: en in de kaart van Peutinger (18) vindt men de *Franken* in de vyfde Eeuw, als vaste Inwoonders.

§. 5.

Of Klodio reeds in de vyfde Eeuw (zo als Marianus Scotus (19) ons verhaalt) over een goed gedeelte van Braband, Vlaanderen, Gelderland en Holland, het gebied heeft gevoerd, is tegenspraak onderwurpen. Doch dat Klovis, die eindelyk in 't begin der zesde Eeuw de heerschappy der Franken in *Gallië* gevestigd heeft

(17) VLOED.] Zie ze breed en zo naauwkeurig, als men vergen kan, in 't Derde Boek der *Vaderlandsche Historie*. Den naam van *Saxen* vindt men 't eerst by Sidonius Apollinaris.

(18) PEUTINGER.] Men ziet dus ligt, dat deeze naam van *Franken* geen' betrekking heeft tot de oude Romeinsche onderscheiding van *Galliën* en *Germaniën*. Echter wordt dit ook al somtyds daar heen getrokken. Zie den Heer Bent, *Vroegje Vaderlandsche Oudbeder* p. 215.

(19) SCOTUS.] *Cbron. Lib. II. Aetat: VI. ad annum 438.*

heeft, het gebied (20) over ons Land heeft gehad, kan men vaststellen. (21) Immers by de verdeeling zyner Landen na zyn' dood tuschen zyn' vier zoonen zyn de Zeeuwsche Eilanden benevens een gedeelte van Gelderland en Holland onder *Austrasien* (Oostfrankryk) (22) 't welk 't deel van Theoderik was,

(20) GEBIED.] Men verbeelde zich echter geen ^{ge-}soverein gebied, het welk de Koningen der *Franken* in 't geheel niet hadden. Zie *Mascou Geschiede der Teutschen* xvi. 36. p. 328. Zelfs hadt de Koningin ook wat te zeggen. *Ibid.* In 't geheel was hun' Regeering over verheerde Landen ongemeen zacht. d. l. p. 329. 330.

(21) VASTSTELLEN.] Dus zegt ook Melis Stoke in 't begin p. 3.

*Nu worden si dan mogentlyke
Die Koningen van Frankriche
Heren over al Duitsebeland,
Alzo, dat in haer band
Vriesland quam.*

Men onthoude, dat *Vriesland* in dien tyd de naam was van alle de Landen aan de zee tusschen de Elve en Schelde) Zie vooral de *Herauts Letterrolle*, en nog klaarder p. 6.

*Want 't Keizerryk en Frankryk
Heeft by beide beseten
Ter sake van deze (dit so'dy weten)
Is hem doen Holland ook toegeschreeven.*

Zie verder 't volgende Hoofdstuk § 1. *

(22) OOSTFRANKRYK.] Zie *Vaderl. Hist. D. I. p. 310.* En zo wordt Holland en Zeeland op 't jaar 838. nog genoemd *Oostfrankryk*. Zie Bent p. 237. met aanhaaling van de groote *Chronyk. Div. III. Cap. 93.* De *Gasconade* van Theodobald, die, Koning van *Austrasie* zynde, in 't jaar 521. te Constantinopolen door zyn' Gezanten zich *Airs* gaf, als of hy ook 't gebied over *Brittanniën* hadt, steunde moogelyk daar op, dat het Eiland *Brittia*, 't welk geloofd wordt by den Rynmond gelegen te hebben, en waar van sommigen den naam van 't *Huis te Britten* afleiden, onder zyn Gebied behoorde. Zie *Vaderl. Historie. D. I. p. 319.* uit *Procopius*, en *Grotius de Antiq. Reip. Bat. p. 27.*

gerekend geweest. Karel de Grootte in 't jaar 805. bewees by uiterste wille *Vrieland*, 't welk (zo als ik gezegd heb) de algemeene naam deezer Landen was, aan zyn' oudsten Zoon, Karel, die, voor zyn' Vader sturf. Lodewyk de Vroome, schoon hy in 't begin zyner Regeering de Saxen en Vriezen meer als bondgenooten, dan als onderdaanen handelde, liet echter in de Verdeeling zyner Staaten de Opperregeering dezer Landen aan zyn Zoon Lotharius, en in een tweede Verdeeling, (na de dood van zyn' tweeden zoon Pipyn,) vindt men ze uitdrukke-lyk genoemd (23) gelyk men ook in de volgende Verdeelingen, (die men in de *Vaderlandfche Historie* (24) kan naaen) 't zelfde vinden zal. En hierom ziet men ook in de Gift- of Bevestigingsbrief aan onzen Graaf Dirk, dat de Geever zegt het zelve te doen, als *Koning van Oost- en Westfrankrijk* (25)

§. 6.

Wat de Regeeringswyze betreft, dewyl de *Romeinen* deeze Landen bestierd hadden, door een' soort van afgezondene Rechters, (26) is het natuurlyk, dat de *Frankifche* Koningen die vorm gevolgd hebben. Wy vinden klaar, in de *Diploma's* van Dagobert den Eersten (27), dat hy

Hat-

(23) GENOEMD.] *Vaderl. Hist. D. II. p. 57.*

(24) HISTORIE.] *D. II. p. 61, 62, 93.*

(25) WESTFRANKRIEK.] Zie Colyn v. 434. en hier n^o

n. 4.

(26) RECHTERS.] Zie Mamertinus *Paneg. Julians*, Cap. IV. n. i. 2. *Vaderl. Historie D. I. p. 235.*

(27) EERSTEN.] *Vaderl. Hist. D. I. p. 338.*

Hartogen en Graaven ten wederzyde des Rynstrooms heeft aangesteld: en ten tyde van den tweeën Pipyn vinden wy te Utrecht (28 een' Amptenaar, die *Præfectus Urbis* heette, en onder 't bevel des Frankischen Konings stondt. Wy vinden ook reeds ten tyde van Karel den Grooten een' Graaf Dirk, (29) en ten tyde van Lodewyk den Vroomen een' Graaf van Walcheren (Eggard) en Vriesche Graaven (Gerold en Tibold) en verder meer andere. Zelfs willen de Fransche Historieschryvers (30) ons doen gelooven, dat reeds lang te vooren (na de overwinning van Karel Martel op den Vrieschen Koning Poppo) *Vrieland* door *Hartogen*, van de *Frankische* Vorsten aangesteld, geregeerd is geworden. 't Is ook waar, dat wy in onze Historie naderhand nog Vriesche *Koningen* vinden. En dus één van beide. Of de Vriezen hebben 't juk somtyds afgeschud, of *Koning* genoemd, 't geen de Franken *Hartog* of *Graaf* noemden. (31) Hoe 't zy, dat 'er voor Dirk, dien

men

(28) UTRECHT.] *D. II. p. 10.*

(29) DIRK] *D. I. p. 427.*

(30) HISTORIESCHRYVERS.] *P. Daniel Hist. de France. T. I. p. 337.* Doch zie de *Vaderl. Hist. D. I. p. 378.* en *D. II. p. 11.*

(31) NOEMDEN.] Schoon nit het gebruik der titels niet altyd geoordeeld kan worden van 't waare gezag en waardy van 't Ampt zelf, schynt 'er toch onderscheid geweest te zyn tusschen dat van *Graaf* en *Hartog*. De *Graaven* hadden in naam van den Landsheer de bezorging der Gerechten, en de aantelling van byzondere Rechters. Doch de *Hartogen* waaren niet zo zeer Stadhouders van de *Koningen*, als wel zelfs Heeren van 't Land, alleen erkennende de opperhoogheid van 't Frankische Ryk. Dit is 't gevoelen van *Mascou Geschiedte der Teutschen xvi. 36. D. II. p.*

230.

men den Eersten noemt, Graaven van Holland door de *Frankische* Koningen (32) zyn aangesteld geweest, kan men besluiten uit de woorden, die wy in den Giftbrief by Kolyn vinden.

Zo dat was bie te voren. (33)

Daar zyn 'er zelfs, die meenen, dat Holland een der twaalf Graaffschappen was, die van 't *Hartogdom* van *Vriesland* afhingen. Doch wy moeten malkanderen wel verstaan over den naam van *Vriesland*, (34) waar onder toen ter tyd alle de Landen van de Zeekant tusschen de Elve en Schelde begreepen wierden.

§. 7.

Op wat voet die *Graaven* of *Graauwen* in 't begin geweest zyn, kan men met waarschynlyk-

330. Hoe't zy 't is zeker, dat *Graaf* minder was, dan *Hartog*. en zelfs, dat een *Hartog* twaalf, of minder *Graaven* onder zich hadt. En op dien voet verdeelt men 't *Hartogdom* van *Vriesland* in twaalf *Graaffschappen*, die men in de *Voorrede* van van Loons *Aloude Hollandjsche Historie* kan opgeteld vinden. Ik verwys den Leezer tot die *Voorrede*, en D. II. p. 157. gelyk ook tot *Mascou d. l.* en 't *Vyfde Boek* der *Vaderlandjsche Historie*.

(32) KONINGEN.] Dat 'er in 't geheel al voor den tyd der *Franken*, *Graaven* in ons Land zyn geweest, heeft Kolyn ook geloofd, (Zie *Hoofdstuk* XXXIII. §. x.) Doch hy heeft 'er niet meer van geweeten, dan wy.

(33) TE VOREN.] Ten zy wy 't zo verstaan willen, dat hy reeds te vooren in 't bezit van 't *Graaffschap* geweest was, en dat deeze Giftbrief alleen een' bevestiging van een' voorgaande is.

(34) VRIESLAND.] Zie van Loon D. II. p. 35. 50-87 enz; Radboud hielt zyn Hof te Medenblik.

lykheid afneemen uit de gewoone Berichtfchriften, die wy vinden, dat aan dergelyke Amptenaaren in Italië door de *Frankifche* Koningen gegeven zyn: en men kan den Hollandsche Gifbrief van Dirk zelf daar by voegen, zo als wy deszelfs inhoud vinden by Kolyn v. 432. Doch gelyk de Tyd in 't gezag der kleine vorften veel verandering heeft gemaakt met verschillende (35) uitwerking, hebben de Hollandsche *Graaven*, (eerst by vergunning 't Erfrecht gekreegen hebbende) hun vermoogen allengskens uitgebreid, waartoe de verwarringen der Oorlogen tuffchen de nakoomelingen, van Karel den Grooten hen in 't begin gunstig waaren. Dat echter 't Ampt reeds in de allervroegfte tyden zeer aanzienlyk is geweest, blykt daaruit, dat de Koningen 't dikwils aan hun' bloedverwanten (36) gaven. Dus was Dirk, van wien ik reeds gesproken heb, een nabestaande

(35) *VERSCHILLENDE.*] In Frankryk zyn Vorften, die eigenmagtig waaren, onderdaanen geworden, en in Duitschland hebben de onderdaanige 't juk allengskens afgeschud.

(36) *BLOEDVERWANTEN.*] Zelfs gaf Lotharius in 't jaaf 855. 't gebied over Vriesland, waar onder Holland en Zeeland begreepen was, aan zyn' eigen' tweeden zoon, ook Lotharius genoemd. (van Loon D. II. p. 87, uit de *Annales* van St Bertin, aangehaald by Eckhart.) En aanmerkelyk is 't getuigenis van Melis Stoke, p. 11. dat het de gewoonte (*omneganc*) was, 't Graaffchap te geven aan Lieden van hooge geboorte.

*Want dit is die omneganc.
Sulc Lant ende zulke Handveste
Ne badden die Mogenste en tie Beste,
Eenen ongeboren Jonghelinc.
Niet gegeven, om geen dinr.*

A a a 2

de van Karel den Grooten. Onze twee eerste Graaven worden geloofd Fransche Ryxprinfessen ten Huwelyk gehad te hebben, en zelfs volgens de Kronyk van Joannes van Leiden (37) daalde Dirk in een' rechte linie van Koninglyken *Frankischen* stamme, 't welk ik liever gelooven (38) wil, dan van Trojaanfct.en.

§. 8.

Met dat alles is en blyft dat stuk der Hiftorie, 't welk onze eerste Graaven raakt, zeer duifter, en, schoon ik de arbeidzaamheid van de Heeren van Loon en Wagenaar, die 't zelve zeer opgeklaard hebben, niet genoeg bewonderen kan, blyven 'er toch nog veel' zwaarigheden: en ik geloof niet, dat het moogelyk is recht te bepaalen, hoe de waare Regeeringsvorm van ons Land in dien oudften tyd eigentlyk geweest is, en in
wat

(37) *LEIDEN.*] Zie *Hoofdstuk XXXIV.* §. III. n. 7. en Kolyn v. 422. Van den Vriefchen Koning of Hartog Radboud vinden wy by Fredegarius op 't jaar 697, dat hy by een Vredesverdrag zyn' Dochter Theudesinde uittrouwde aan den tweeden zoon van Pipyn. Zie *Vaderl. Hift: D. I. p. 364.* Naderhand zyn dergelyke Koninglyke en zelfs Keizerlyke huwelyken van Hollandfche Graaven, of derzelve Dochters', niet ongemeen geweest. Men kan ze kort opgeteld vinden in 't goude boekje van Grotius de *Antiq: Reip: Bat: p. 43* Nog kan men 'er by voegendat in 't jaar 1071. Koning Filips van Vrankryk de Dochter van onzen Graaf Floris den Eerften trouwde. *D. II. p. 179.* doch zy wierdt naderhand verftooten. Zie van Loon op Kolyn. *p. 359.*

(38) *GELOOVEN.*] Onze Kronykschryvers gelooven d t ook. Zie van Loon *D. II. p. II. n. 8.* en vooral op Kolyn v. 422. alwaar hy de geflachtlyft geeft. *p. 172. n. 2.* Zie ook Stoke *p. II.*

wat betrekking 't zelve tot Vriessland was. 't Is my tot myn oogmerk genoeg, dat ik de gemeenschap der *Batavieren* met de *Franken* gelegd heb tot een grond van 't geen ik verder zeggen wil. Zelfs is 't woord van *Gemeenschap* niet sterk genoeg. In en na de vierde Eeuw met den inval van allerlei soort van Franken, (de een' na de ander?) begon de naam der *Batavieren* allengskens te verdwynen: (39) en sedert zyn ze zo zeer onder de *Franken* versmolten, (40) dat men na de vyfde eeuw hun' naam niet meer vindt, dan alleen (41) in de *Betuwe*, daar misschien nog eenige 't laatst gebleeven zyn. Dus waaren eindelijk de Inwoonders in dien tyd minder *Batavieren*, dan *Franken*, (42) en NB. onder 't Ge-

(39) VERDWYNEN.] Van Loon *Aloude Holl: Hist: D. I. p. 217. 232. 241. Vaderl: Hist: D. I. p. 251. 295.*

(40) VERSMOLTEN.] Moogelyk heeft men schier nog een onderscheid blyven houden tusschen de oude en nieuwe Inwoonders, *Batavi Seniores*, en *Batavi Juniores*.

(41) ALLEEN.] Uit den naam van *Paltsau* (*Batsgau*.) besluit men, dat de Romeinen ook *Batavieren* geplaatst hebben by den Donau.

(42) FRANKEN.] Men onthoude, dat ik onder den algemeenen naam van *Franken* begryp de Saliërs, Quaden, Borgondiërs, Saxen, enz: Doch de Slaaven, Wenden, en andere, zyn van Oostelyker' afkomst. Zie ten Kate in zyn' *Aanleyding tot de Nederlandsche spraak. D. I. Red. v. p. 37.* Verder moet ik hier aanmerken, dat de *Frankische* Koningen zich schreeven *Reges Francorum*, en niet naar de Volkeren, die zy beheerden, begrypende hun ganche Gebied onder den naam van *Frankryk*. Ook vindt men by veele Schryvers der middeleeuw de naamen van *Germanen* en *Franken* door malkanderen. (Γερμανικός, ὁ Φράνκος.) Zie du Chêne op 't woord *Francia*. Beide de Ryken van Duitschland en Vrankryk 't zaamen werden *Magna Francia* genoemd. Dus geeft men nog heden in de *Levant*; den naam van *Franken* aan alle Europeërs, zo wel Duitschers,

't Gebied (43) van 't Frankische Ryk, onder Oost-Vrankryk. De oude volxtaal der *Franken* is zekerlyk Celtisch geweest, doch gelyk de Cēlten zelf onder malkanderen in taal, of ten minsten in

als *Franschen*. Eigentlyk is 't oude *Francia*, 't geen nog heden de *Frankische Kreits* heet. Dus wordt het ook oppeningen van Konstantyn genoemd, en naderhand *Francia Teutonica*. Den eersten naam van *Francia* voor Gallië vindt men in een' brief van Gregorius den Grooten aan den Keizer Mauricius. Daar tegen hebben de Duitſche Keizers ook den naam van *Reges Francorum* behouden tot den tyd van Fridericus Aenobarbus, die in 't jaar 1190 gestorven is. Sedert dien tyd is de naam van *Francia* eigen gebleeven aan 't geen wy nu *Vrankryk* noemen.

(43) GEBIED.] Zie hier voor §. v. Men behoeft daar toe geen ander bewys, dan den Giftbrief zelf, welk inhoud Kolyn ons bewaard heeft, daar Karel ('t zy dan de Kaale of Eenvoudige) zyn' Getrouwen Dirk tot Grave aanstelt uit zyn hoog Vermoogen. (*Al by onzer mogendbede v. 439.*) als *Koning van Oost en Westvrankryk*. v. 434. gelyk ook Kolyn te vooren v. 192. zegt:

*Dit die Vorſtēn hoog bermondert
Van Frankeriken hier te landen
Hadden hoog bestier in banden.*

Zie daar van Loon. Veele onzer Schryvers hebben dit laatste willen ontveinzen, of bewimpelen, even als of 't schade kon toebrengen aan 't tegenwoordige Recht der Vryheid van onze Republyk. Doch waar zou 't heen, zo men de tegenwoordige Regeerings-Eigendommen, van wat Land en Staat het ook zyn mag, besliffen wilde uit de oude gesteldheid? Buiten 't *Recht van Oorlog*, is de *Præscriptie* alleen genoeg. Zo die in 't Burgerlyke Recht plaats heeft, *ut sit finis litium*, is ze nog noodzaakelyker in 't Volkeren-Recht, *ut sit finis bellorum*. 't Zelfde is in de Regeeringsvorm.

Urbem Romam Principio Reges Habuere.

Is daarom Rome naderhand geen' vryē Republyk geweest?

in *Dialekt* verschilden, (44) kan men niet verzekeren, hoe hun' oude taal eigentlyk geweest is.

§. 9.

Dat de *Frankische* Koningen reeds voor hun' vestiging in Vrankryk 't *Latyn* in hun' wetten gebruikten ('t welk onderstelt, dat hun' onderdaanen die taal reeds verstonden) heb ik p. 622. en 657. reeds aangemerkt. Verder heb ik in 't VIIde *Hoofdstuk* §. x en xi. p. 145, 146. enz: verhaald, hoe by hun' komt in Vrankryk de *Lingua Romana rustica* (45) de gemeene Landtaal (46) daar was, terwyl zelfs 't rechte goede *Latyn* door de Geleerden aldaar meer onderhouden wierdt, dan in Italië. Dit ging zelfs zo verre, dat de *Provinciaale* oude Ingezeetenen *Romani* genoemd wierden, terwyl de Duitschen zich niet schaamden den naam van *Barbari* (47) te draagen. Ja 't is aanmerkelyk, dat, schoon 't uit de *Frankische* Wetten blykt, dat de *Romeinen*, of

20

(44) VERSCHILLEN.] Cæsar *B. G. I.* 1. zegt dit zelfs van de oude Galliërs.

(45) RUSTICA.] Dit was 't oude *Gallisch*, of *Celtisch*, doch gansch doormengd met *Latynsche* woorden, zonder op spelling, geslachten, of spraakkunst te letten. Zie, waarom ze *Rustica* genoemd wierdt, by du Cange *Prefat.* p. 29. Verder moet aangemerkt worden, datze doorgaans niet *Latina* wierdt genoemd, maar *Romana*.

(46) LANDTAAL.] Mascou *Geschiede der Teutschen.* D. II. p. 339. Hierom wordt Westvrankryk by Luitprand *Francia Romana*, en by Wippo en Bruno *Francia Latina* genoemd. Dus vindt men ook *Populus Linguae Romanae*, en de *Latynsche* gemeene taal wierdt gesteld tegen de *Lingua Theodisca*.

(47) BARBARI.] Mascou *d. l.* p. 329. Zie, wat ik hier van gezegd heb in 't XVde *Hoofdstuk* §. XII. n. 14.

Aaa 4

zo genoemde *Romeinen* persoonlyk veel laager (48) gerekend wierden, dan de *Franken*. de laatste echter geen' zwaarigheid vonden hun' eigen' taal de *Barbaarsche* te noemen. (49) Verder, (zo als ik in 't gemelde *Hoofdstuk* heb aangetoond) bleef in Vrankryk 't *Latyn* nog lang de Hoftaal. (50) In de Kerkdienst is 't tot heden toe gebleeven, en de Predikationen wierden gedaan in de *Lingua Rustica Romana*. (51) Eindelijk is uit die t' zaamsmelting (eerst van 't oude *Celtische* met het *Latyn*, en naderhand met nog een nieuw toegift van *Frankische* woorden) met en na veel schaaven een' taal (*) gebooren, die in de twaalfde eeuw 't hoofd tegen de *Latynsche* opbeurde in vaerzen en *Prose*. En in de dertiende Eeuw, wierdt ze niet alleen te Parys aan 't Hof (52) gesproken, maar ook buiten 's Lands

(48) LAAGER.] Zie 't XIVde *Hoofdstuk* §. XIV. p. 314, 315.

(49) NOEMEN.] Zie du Chêne's *Glossarium* op 't woord *Barbarus*. Aanmerkelyk is 't onder anderen, dat Eginhard in het leeven van Karel den Grooten de oude eigene Landsgezangen ook *Barbara* noemt. (*Item Barbara et antiquissima carmina scripsit.*)

(50) HOFSTAAL.] Fortunatus XIV. I. n. 2. roemt het in den Koning Charibert, dat hy 't *Latyn* wel sprak.

(51) ROMANA.] Echter met de keur van 't Duitsch. Zie *Concil: Turon: III. de Ao. 813. cap. 12. Ut Episcopi babeant bomilias rustica Romana lingua, aut Tveotisca.*

(*) TAAL.] 't Is evenééns gegaan met de Italiaansche en Spaansche, die na allerlei vermeningen en verbeteringen metter tyd elk een goede taal op zich zelve zyn geworden. Onder de brieven van Alcuïnus vindt men een' van Elipand van Toledo, die ontrent het einde der achste eeuw geschreeven is, en *Latyn* heet, doch waar in men reeds zweemzels ziet van 't hedendaagch Spaansch, Zie *Fleury Hist. Eccl. Tom. X. p. 22.*

(52) HOF.] *Hoofdstuk VII. §. XV. p. 150.*

Lands (53) zoo hoog geacht, dat de vreemde hun' kinderen naar Vrankryk zonden, om *Franscb* te leeren.

§. 10.

Dit niet alleen. Maar men begon ook aan de buitenlandsche Hoven 't *Franscb* te spreken, en zo men de *Fransche* Schryvers gelooven wil, was reeds van dien tyd af het *Franscb* de gemeene Staat-en Hof-taal, die de volkeren van Europa gebruikten om met malkanderen te handelen, en die vervolgens een Staats *Minister* noodzaakelyk verstaan moest. Dus verhaalt ons du Cange (54) van den Siciliaanschen Graaf Henrik, die, verzocht zynde om 't roer van Staat in handen te neemen, zich verschoonde, *dat by de taal der Franschen niet verstondt, die aan 't Hof zo noodzaakelyk was.* Doch de vraage is, of dit verstaan moet worden van de taal, die wy nu *Fransche* noemen, en niet veel eer van de zo genoemde *Lingna Franca*, die by de Kruistogten uit een t' zaamenvloeizel van allerlei Europeesche talen nieuwgebooren zynde, in alle landen, die by de Middellandsche zee leggen, nog op heden, als een' gemeene scheitaal, gebruikt wordt, doch waar aan 't *Duitsch* ruim zo veel deel heeft, als 't *Franscb*. En die vraage verdient te meer opmerking, om dat in en omtrent dien tyd het *Duitsch* mede de *Frankische Taal* (*) genoemd wierdt.

§. 11.

(53) BUITEN'SLANDS.] *Hoofdstuk II. §. II. n. 3, 4. p. 62.*

(54) DU CANGE.] *Præf: p. 19. Uit Falcandus de Calanit: Sicilia (Franorum se linguam ignorare, &c.)*

(*) FRANKISCHE TAAL.] *Klaar blykt dit uit de Euange'ïen van*

Op dezelfde wyze meen ik, dat men ook iets kan afdingen van den ophef, die de *Franschen* daar van maaken, (55) dat in Engeland al vroeg ten tyde van Eduard III. het Fransch de *Hofstaal* is geweest, en zelfs, dat de Engelsche Staats-en Rechts-*Akten* in en voor dien tyd gehouden zyn niet in 't Saxisch, maar in 't Latyn of *Fransch*: gelyk ook de Heer Belloy in zyn' aantekeningen, op 't verhaal van Fraiffard, achter zyn' desttuge (56) *Tragedie van Le Siege de Calais* deeze omstandigheid niet vergeeten heeft. (57) De zaak is waar. Zelfs zal ik 'er byvoegen, dat men een voorbeeld vindt, dat een Bisschop (St. Ulstanus) uit des Konings Raad wierdt gezet, om dat hy geen

van Otridus, die zekerlyk goed *Duitsch* van dien tyd zyn. Nochtans zegt hy in de *Voorrede Lib. I, cap. I. v. 227.*

*Si wor nu biar bigunnun
In Frenkesga zungun.*

En v. 243.

*'t Hat wir imo biar gezungun
In Frenkisga zungun.*

(55) MAAKEN] Zie de *Præfatie van du Cange §. XIX.*

(56) DEFTIGE.] 't Is te verwonderen, dat de Franschen niet eer gedacht hebben om de stof hunner Treurspelen in hun' eigen' Lands historie te zoeken, daar ze 't exempel der Ouden, en zelfs van de Engelschen en Hollanders voor zich hadden. De Heer Voltaire is myns weetens de eerste, die den toon heeft gegeven in *le Duc de Foix en Zaire* Ik zal hier van breeder spreken in myn *Dichtlievend Mengelmoes.*

(57) VERGEETEN HEEFT.] Zie p. 104.

geen Fransch verstondt. (58) Dat ook het Fransch de gemeenzaame Hoftaal van Eduard III. was, blykt uit het *Devies* der Order van den Kouffeband: *Hony soit, qui mal y pense*. En van 't gebruik der *Fransche taal* in de Staats en Rechtschriften kan men geen klaarder bewys hebben, dan de Wet zelve, van 1362, die men in de *Ladera* (59) van Rymer vindt, waarby Eduard III. dat gebruik van het *Fransch* in de *Akten* weder afschaft.

§. 12.

Als iemand, die in de historie onkundig is, dit aldus op zich zelve leest, geeft het een denkbeeld, als of 't een onwederspreekelyke blyk was van de voortreffelykheid der taale: doch niets is eenvoudiger. en als men de historie in haar t'zaamenhang nagaat, verdient het geen' de minste verwondering. Reeds in 't begin der elfde eeuw was Etholre' II. by den inval der Deenen naar Normandië gevlucht geweest, en zyn zoon Eduard de Belyder, (die 't Engelsche Wetboek gemaakt heeft,) hadt, eer hy in 't jaar 1042 weder op den troon hersteld wierdt, zich steeds in Normandiën onthouden, waarom ook de Normandiërs by hem zeer in gunste, en talryk aan 't Hof waaren. Dit is nog weinig. Maar 24 jaaren daarna viel de Normandische Prins (Willem) de

Ver-

(58) VERSTONDT.] *Ac proinde Regis Consilii interesse non poterat.* Du Cange *Præfat*: p. 20 uit Mattheus Parisus.

(59) FÆDERA.] Zie ze aangehaald by Rapin de Thoyras *Tom. III. p. 224.*

Veroveraar genoemd) met een leger van Normandiërs en Franken in Engeland, en zette zich op den Troon, op voorwendzel van een' gift van Eduard. Dat deeze Willem zelf Normandisch sprak, en garen hoorde spreken, is ligt te denken, niet om de fraaiheid der taal, maar om dat het zyn' moedertaal was. Dus begunstigde hy niet alleen de *Fransche* taal, maar trachte 't oud Engelsch, welk een mengelmoes van oud Celtisch, Anglo-Saxisch en Deensch was, uit te roeien. Hy rechte Fransche Schoolen op, hy liet de jonge lieden naar Vrankryk reizen, doch, 't geen 't voor-naamste was, hy gaf de beste Ampten aan Normandiërs, en deedt Eduards Wetboek in 't Normandisch brengen, met bevel van de *Fransche* taal in Rechtspleegingen te gebruiken. In dit alles is niets, dan 't geen zeer natuurlyk is. En op dezelfde wyze is 't ook natuurlyk, dat Eduard de III. na de vrede van Bretigny (waarby hy zyn Recht op de *Fransche* Kroon afstondt) ook 't gebruik van 't *Fransch* weder deedt ophouden.

§. 13.

Verder ook (sedert Willem den Veroveraar) vindt men niet dan een' geduurige ebbe en vloed van invallen van Engelschen in Vrankryk, en van Franschen in Engeland. Zelfs hebben de Koningen van Engeland ('t zy door de Wapenen, 't zy door huwelyken met Fransche Prinsessen) niet alleen aanzienelyke staaten (60) in Vrankryk
be

(60) STAATEN.] In de twaalfde Eeuw droeg de oudste zoon des Konings van Engeland den naam van *Hartog van Normandië*.

bezeeten, (61) maar zelfs uit hoofde van hun' geboorte aanspraak op de Kroon van Vrankryk gemaakt. Eduard de III voerde den Franschen Koning Jan met deszelfs jongsten zoon, Philips, (die hy in den slag van Poitiers in 1340 gevangen hadt gekreegen) naar London, en Hendrik VI. is in der daad te Farys in 't jaar 1430 gekroond geweest. Als men dit alles t'zaamen voegt, steekt 'er geen wonder in, dat de Fransche taal in Engeland bekend is geworden, en veel' *Fransche* (62) woorden in 't Engelsch zyn overgevloogen: gelyk 'er ook zekerlyk te gelyk een groot deel Engelsaxische woorden overgevloogen is in 't *Fransch*.

§. 14

Ik herhaal dus nog eens, dat, zo 't *Fransch* vroeg in Engeland is ingedrongen, zulx enkel geweest is door den loop der waereldsche gevallen, en niet door eenig beredeneerd besef van de groote schoonheid der taal. Zekerlyk hadt die ook in die middeleeuwen daar toe geen' bekoorlykheid genoeg. Immers, hoe welluidend ze was ten tyde van Eduard III, kan men oordeelen uit het
De

(61) BEZEETEN.] Dan als Leen van Vrankryk, dan weder als vry. In de dertiende Eeuw deedt Eduard I. aan den Franschen Koning Philips twee maal hulde van zyn' Staaten in Vrankryk, doch herriep ze weder in 1293.

(62) FRANSCH.] Ik noem hier *Fransche*, die zy rechtsstreeks van de *Franken* gekreegen hebben, boven en behalven de echte *Latynsche*, die zy zekerlyk te vooren van de *Romeinen* behouden hadden.

Devies: *bonny* (63) *soit, qui mal y pense*, waar van ik §. xi. reeds gesproken heb. Zelfs de *Franschen*, (64) die *ex professo* van de Uitneemendheid der *Fransche* taal geschreeven hebben, moeten bekennen, dat dezelve eerst na *Sint Louis* heeft begonnen draagelyk te worden, dat zy onder de laatste Koningen van de stam van Valois kragt en sieraad, en eindelyk eerst (65) onder Louis den XIIIden en XIVden haar' rechte hoogte heeft gekreegen.

§. 15.

Dit moet men echter bekennen, dat naar maate, dat de *Fransche* taal beschaafd en opgesierd is geworden, ze ook buitenslands heeft begonnen fortuin te maaken. En naar maate, dat by de *Natie* zelve de zo genoemde *Politeesse* en *Galanterie* is aangequeekt, is ook haar' taal de bequaamste geworden tot het geen men *Complimenten* en *Fleu*.

(63) HONNY.] *Charpentier, de l'Excellence de la Langue Francoise* p. 719, vindt echter in dit oude woord *Grace et Majeité*, en oordeelt zelfs, dat het gansche *Devies* in 't hedendaags *Fransch*, en zelfs in wat andere Taal 't ook zy, zo kragtig niet kan overgebracht worden. Daar zyn altyd *Tiberiussen*, die oude en verschimmelde woorden fraailuidend vinden. Ik heb hier van gesproken *Hoofdst. II. §. III. n. 4* Voeg'er by *Seneca epist: 114. Multi ex alieno seculo petunt verba. Duodecim tabulas loquuntur*. Hier toe behoort de goede les van *Gellius N. A., I. 10. Oude zeden, maar woorden die in 't gebruik zyn*.

(64) FRANSCHEN.] *Charpentier* p. 350. 369.

(65) EERST.] *Malherbe* heeft zich t'eerst de *airs* gegeven, dat by de taal bevettigd hadt:

Ce que Malherbe écrit, dure éternellement.

en toch begint men *Malherbe* reeds te vergeeten. Ook wordt *Voiture* en *Balzac* al ouderwets.

Fleurettes noemd. 't Is dus natuurlyk, dat men ze heeft ingevoerd, niet alleen aan de Vorstelyke Hoven, maar ook in alle brieven en gesprekken, daar vleery in te pas quam. Dit is nog weinig. Maar gelyk'er een' gemeene Taal noodig (66) is, waarin de volkeren met malkanderen handelen kunnen; (waar toe men 't *Latyn* pleeg te gebruiken) heeft men naar maate, dat het *Latyn* uit de *Mode* is geraakt, het *Fransch* in deszelfs plaats genoomen: en niet zonder reden, 1. om dat men in het *Fransch* de buigingen en de meeste regelen van Spraakkunst, die 't *Latyn* moeielyk maaken, niet behoeft in acht te neemen, en 2. om dat genoegzaam elke Europeesche *Natie* in 't *Fransch* woorden van haar' taal vindt: waarom 't dan gemakkelyk te leeren is. Hoe 't zy', schoon 't in 't begin veel tegensparteling ontmoet heeft, is toch allengskens het *Fransch* de taal geworden, die genoegzaam aan alle Hoven, en op alle *Congressen* (67) in Europa gebruikt wordt. En zo men hoorren

(66) **NOODIG.**] Plato, Leibnits, en andere groote Wysgeeren hebben in 't Ryk der Geleerdheid *Plans* gemaakt om een algemeen *Cyffer* of taal voor 't gansche menschelyk geslagt uit te vinden, (*Hoofdst. I. 1.*) doch 't is daarby gebleeven. Ik neem'er nu weinig belang meer in, zynde te oud om van nieuws of aan school-te gaan.

(67) **CONGRESSEN.**] 't Is de pyne waard by Charpentier *d. l. p. 259.* enz: een *Extrait* te leezen van Didier's *Relatie* van 't *Congres* van Nimwegen. „ Daar was geen „ huis van een' Gezant, zegt hy, of 't Fransch was 'er „ zo gemeen, als de eigen' taal. De Engelsche, Duitische, „ Deensche, enz: alle hielden hun' *Conferentien*, ja de „ twee Deensche schreeven aan malkanderen, in 't *Fransch*. „ Zelfs de Spaansche beantwoorde 't *Compliment* der Fransche, in 't Fransch. Alle de *Dames* spraaken 't *Fransch* „ zeer wel, en zelfs de Spaansche *Ambassadrice* verstondt „ het.”

ren wil naar de Meesters, die hun' kost winnen met ze te onderwyzen, *c'est une langue, qu'on ne peut plus bonètement ignorer.* Zelfs, 't geen 't alleraanmerkelyxte is, aan veele vreemde (68) Hoven lydt men niet alleen, dat de Gezanten, (69) van wat *Natie* ze ook zyn, by hun' *Audientien* hun' aanspraak in 't *Fransch* doen, maar de Vorsten zelf maaken geen' zwaarigheid om in dezelfde taal te antwoorden.

(68) VREEMDE.] Ik noem *Vreemd*, dat geen *Fransch* is, zo als de Franschman zeide van Koning Karel de IIde te London: *Pour un Etranger, il danse ajez bien.*

(69) GEZANTEN.] Zie den brief van den Bischop van Beauvais by Charpentier *d. l. p. 625.* enz.

ZEE.

ZEEVEN-EN-DARTIGSTE HOOFDSTUK.

*Invoering van 't FRANSCH in ons Land;
en Overneeming van FRANSCH
woorden in onze Taal.*

§. 1.

Om weder te keeren tot de bewooners van ons eigen Land, wat naam zy ook van tyd tot tyd by verwisseling hebben moogen draagen: eerst hebben zy door hun' meenigvuldige *Gemeenschap* met de *Romeinen* veel *Latyn* in hun' taal gekreegen, dog niet zo veel, als die *Natiën*, die door de Romeinen geheel overheerd zyn geweest. En verder door hun' nabuurschap met de bewooners van *Galliën*, is 't buiten twyffel, dat ook de *Lingua rustica Romanâ* by hen min of meer is overgevloogen. Naderhand onder 't gebied, *) der *Franken* geraakt zyn⁴

(*) **GEBIED:**] In 't voorige *Hoofdst:* §. v. m. heb ik gesproken van 't *Gebied* der Frankische Koningen over ons Land. Voeg 'er by *Kolyn* v. 180. En dus schryft hy hen v. 149. 't *hoogbestuur*, en v. 436. *Koninglyk vermoogen* toe; waarom hy ook de *Hollanders* (toen *Vriezen*) onze *Lidê* noemt. Zie de *Aantekeningen* van den Heer van *Loon* op v. 180. 432. en 436. Dat ook de *Merwe* den naam heeft van *Merovæus*, die in 't jaar 445 den troon beklom, en dat die op 't *Huis te Merwê* zyn hof gehouden zou hebben; is een oude *Overlevering*. Zie *Bertius Rer: Germ. t. 16*. Zelfs wil men den naam van 't dorp *Warmond* van *Pbatamond* hebben, die op den tyd van *Honorius* gesteld wordt; zo 't *geen* fabel is.

B B B

zynde, hebben ze natuurlyk (1) kennisse gemaakt met die gemengelde taal, die van tyd tot tyd uit de nieuwe vermenging van de *Romeinsche* (*Romana Rustica*) met de *Frankische* is opgegroeid; en waarvan ik *Hoofdstuk*. VII. § xi en XII. p. 146, 147. gesproken heb.

§ 2.

Gelyk ook onze Eerste Graaven (zo men ge-
 loofd) uit *Frankischen* Koninglyken (2) Stamme
 gesprooten, of aan dien stam door huwelyk ver-
 want zyn geweest, is 't natuurlyk, dat niet al-
 leen aan derzelve Hoven veel *Fransch*, zo als 't
 toen was, gesproken is, maar dat zy 't ook
 op alle wyzen hebben zoeken in te dringen. Echter
 vinden wy nog in de dertiende eeuw weinig
 Fransche bastaardwoorden in de stedelyke Keu-
 ren en Handvesten. Maar gedurende de minder-
 jaarigheid van Floris V. begon die vermenging
 door te dringen Vrouw Aleid, deszelfs moeie en
 Voogdes, was Graavin van Henegouwen, daar
 men *Fransch* sprak, en Melis Stoke (p. 96) ver-
 haalt. dat zy 't Kind liet *te Schoole gaan*, en
Wassch en *Duitsch* leeren, gelyk men ook in zyn'
 Kronyk, die veertig jaaren daar na geschreeven
 is, nu en dan een bastaardwoord vindt. Doch dit
 misbruik wierdt nog algemeener, na dat de Hol-
 land-

(1) NATUURLYK.] In 't gansche Ryk van Karel den Groo-
 ten was *Rusticum Romanum* in 't gebruik zelfs in de *Predi-
 catiën*. Zie *Fleury Hist: Eccl. Tom: X. p. 129. 399 Edit: Brux:*
 Ook predikte naderhand St. Bernard de *croisade* in
Duitschland in 't *Fransch* van dien tyd.

(2) KONINGLYKEN.] Zie 't voorig *Hoofdstuk* §. VIII.

landsche stam uitgesturven zynde, het Graafschap in handen van vreemde (3) Heeren viel. Byzonderlyk hebben de Graaven van 't hnis van Bourgondië (Philips, dien men, ik weet niet om wat reden, den *Goeden* noemt, en Karel de Stoute) niet alleen veel verandering in de Rechtspleeging gemaakt, met het oprichten van een Oppergerechtshof te Mechelen, (4) waar door wy naar allen schyn de Bourgondische Hofwoorden (*) gekreegen hebben, die wy nog tot op deezen dag behouden: maar dat zy ook zelfs in staatszaaken 't *Fransch* hebben begonnen in te voeren, kant men afneemen uit het groot *Privilegie* van Karels Dochter, Maria, waarby zy beloofd, dat VooRTAAN in open' en beslooten brieven de *Duitsche* taale gebruikt zou worden. En uit het zelfde *Privilegie* blykt ook, dat de Graaven gewoon waaren voorname Staats Ampten aan Vreemden te geeven,
de.

(3) VREEMDE.] In 't jaar 1299. Henegouwen, in 1345. Beyeren, in 1433. Borgondien, en in 1478. Oostenryk.

(4) MECHELEN.] Het Oppergerechts hof, 't welk Philips hadt opgerecht heeft Karel in 't jaar 1477. te Mechelen bevestigd. Na des laatsten dood is 't weder vervallen, doch in 't jaar 1504 heeft Philips II. 't weder hersteld 't welk zo gebleeven is tot de oprichting van den Hoogen Raade in 't jaar 1542.

(*) HOFWOORDEN.] Al vtoeg namen de woorden, *Privilegien* en *Gratien*, 'de plaats in van de woorden *Handvesten*, *Rechten* en *Vrybeden*, en met Philips kieegen wy die van *ordonnaeren* voor *lasten*, *arresteeren*; in plaats van *bezetten*, *banteeren* voor *bedryven*, *gedeputeerden* voor *bodert*, en duizend dergelyke. In die *Hofwoorden* was veel Latyn, en dit is geen wonder, dewyl tot in de Veertiende Eeuw de Rechtspleegingen meest in 't Latyn gehouden wierden. Ik heb hier van meer gesproken. Zie Paschius *Nov. Artibus*, cap. II. §. xxxii. p. 133. &c. Burchard. de *L. L. satis* t. II. p. 112.

dewyl Marie ook belooft dit niet meer te zullen doen Dit laatste hebben echter de Oostenryx-
 xe (5) Graaven niet gehouden, en gaven zelfs
 Ampten aan Vreemden, die geen Duitsch ken-
 den: waarom wy in 't *Privilegie* van Keizer Ka-
 rel van 7en Mey 1555, en van Koning Philips
 van 18 Dec: 1556 ons weder op niets voor
 een' weldaad toegerekend vinden, dat *zy hier geen'*
Diensten zouden moogen begeeven, aan Inboorlingen
der Landen von berwaarts overe, dan aan zulke,
die de DUITSCHE SPRAAK (en wel uitdrukkelyk
 die) **WELKE MEN IN HOLLAND GEEUWIKT, zou-**
den verstaan en spreken.

§. 3.

In de vergaderingen en staatszaaken moet men
 de Staaten van den Lande roemen, dat zy de
 behouding der Moedertaal altyd manmoedig be-
 weerd hebben, zelfs in de aller bedrukte tyden
 tegen een' Graaf van Leicester, ja zelfs tegen
 een' Hartog van Alba. (6) Doch de inkrui-
 ping der *Fransche* taal, in den gemeenen omme-
 gang is niet te stuiten geweest, en heeft zelfs van tyd
 tot

(5) OOSTENRYXE.] De jonge Philips, zoon van Maxi-
 miliaan en Maria, wilde in 1495. by zyn' inhuldiging zich
 daar toe niet verbinden, dan alleen, tot dat hy 25 jaeren
 bereikt zou hebben. En wanneer de Staaten in 1507. van
 zyn' zuster Margareet begeerden, dat zy belooven zou *de*
Ampten alleen aan Inboorlingen te geeven, antwoorde zy, dat
 zy dat Voorrecht wel wilde laten onderzoeken, maar on-
 dertuschen geen' Amptenaars kon afzetten, welke zy zelf
 niet hadt aangesteld: waar uit blykt, dat dit geschied was
 onder Philips.

(6) ALBA.] Zie de *Resolutiën*, aangehaald in myn' *Rechts-*
geleerde Uitspanningen. D. II. p. 79. n. 16.

tot tyd veld gewonnen. De redenen zyn zeer ligt te begrypen. Het *Fransch* was de Hoftaal, vooral, sedert dat het Hof onder 't Huis van Burgondië te Brussel (7) was. De Vorsten spraken 't in hun gemeenen omgang, en schreeven 't in hun gemeenzaame brieven: (8) en onder de Staatsamptenaaren en Heerengunstelingen waren voornaame, die geen Duitsch kenden. Alle dus, die aan 't Hof iets te doen hadden, moesten *Fransch* leeren, en wilden ze hun Hof maaken, en zelfs, wilden ze in de Hofgezelschappen verdragelyk zyn, moesten ze *Fransch* verstaan en spree-

(7) BRUSSEL.] 't Was moogelyk hierom, dat de Hollandfche Taal in dien tyd de *Vlaamsche* genoemd wierdt. Zie ten Kate *Aanleiding tot de Ned. Spraak*, p. 57. In Brabant en Vlaanderen is ook de gemeene taal nog meer doorspekt met Fransche woorden, dan in Holland. Zie den *Jerolimo* van Brederode.

(8) BRIEVEN.] Zelfs Maximiliaan, schoon een Oostenryker, en dus een Duitscher. Men kan daarvan een aanmerkelyk voorbeeld vinden in 't Vierde Deel van de brieven van Louis XII. gedrukt te Brussel by Foppens 1712. 't Is een' zeer kluchtige brief van Maximiliaan aan zyn' Dochter Margareet, welke hy in 1507. hier tot Landvoogdes hadt aangesteld, waarin hy haar kennis geeft, dat hy niet weder trouwen wil, en een Ontwerp heeft gemaakt om met kragt van geld en hulp van Spanje Paus te worden, en 't Keizerryk aan zyn' Kleinsoon Karel over te geeven. Ze is geschreeven in 't Fransch van dien tyd. *Et netrouvens point pour mille raison bon, que nous nous devons franchement marier, maes avons plus avant m'ys nôtre deliberation, & volente de jam'es plus hanter saem nue! Et envoions demain Mr. d' Curce Evêque à Rome devers le Pape, pour trouver faction, que nous puyssans accorder avec l'y de nous prendre pour cinq coadjuteur, afin que d' apres sa mort nous pourrums estre assure de avoir le Papat & devenir Prefter, & apres estre saint, & qui yl vous sera de necessité, que apres ma mort vous serez contraint de m'adorer, dont je me trouvera bien glorieus, &c.* Zie hier van ook *Le Monde*, van Adam Fits - Adam. tom. I. p. 95—97.

spreeken. En verder, gelyk het Hof aan de Burgers, en de Hoffstad aan de *Provinciën* den toon geeft, zo heeft zich deeze zucht voor 't *Franfch* ook uitgebreid in den Burgerftaat: want elk wil *Hofflyk* (†) zyn, en wy hebben mede onze *Burgerlyke Edellui*, en *Belacebelyke Burgerlyke Hoffjuffers*.

§. 4.

Zie daar dan de eerste reden, naamlyk om zyn Hof te maaken, en daarby kan men voegen, dat het *Franfch*, ('t welk over een Eeuw of drie nog een' zeer middelmaatige taal was) door befchaa-ving, en aanmoediging zeer is op gefierd, en eindelyk zo veel Fortuin heeft gemaakt, dat het (zo als ik in 't *Voorige Hoofdstuk* gezegd heb) in Hofplaatzen, en zelfs in alle *Politique* Handelingen allengskens tot de algemeene Scheitaal is verkooren, waar door ze dan voor Lieden, die zich tot de Regeering of Staatzaaken bequaam willen maaken, byna noodzaakelyk geworden is. Buiten dien, zyn in 't *Franfch* (vooral federt een' Eeuw)

(†) *HOFFELYK.*] Ten tyde van Filips II. was het fchryven van baltardtaal een fieraad den Rederykkunft, en Spiegel zelf fchreef nog in den jaare 1580:

*Moyfes ende David jent
En veel der Kerkenpylaren,
Hebben u deucht bekent,
Want gy zyt Excellent,
Wys ende eloquent, &c.*

Dit heeft zo geduurd, tot dat Koornhart en andere Leden der Amfterdamsche kamer in *Liefde bloeiende*, doch vooral naderhand Hooft en Vondel, zich op het zuiveren, en verbeteren der Taal hebben toegelegd.

Eeuw) zeer veel' fraaie boeken geschreeven, en daar onder veele, die (zonder groote inspanning van harssenen) tot vermaaklyk tydverdrijf strekken, en dus van beide *Sexen*, (vooral in de jeugd) 't meeste geleezen worden: gelyk men ook de *Fransche Schryvers* in 't geheel den lof moet geeven, dat zy een byzondere gaaf hebben, om aan de allerdroogste en neteligste stoffen een *rianten* en *galanten* toon te geeven: en 't is dus geen wonder, dat men in die taal heeft smaak gekreegen, en zich moeite gegeeven, om zete verstaan.

§. 5.

De gelegenheid daartoe heeft ook niet ontbrooken. Onze Hollanders reizen veel na Vrankryk, en zelfs is dit sedert een tyd zo zeer in de *mode* geraakt, dat men een' jongman van eenig vermogen niet wel opgevoed reket, als hy niet een Bedevaart (*) naar Parys heeft gedaan, doch al was dat zo niet, ons Land is zo gelegen, dat het als de trechter is voor Reizigers. Ook heeft 'er de Koophandel en Vryheid van gewisse veele vreemden heengelokt. En byzonderlyk hebben wy door de vervolging in Vrankryk een' gansche Volkplanting van *Fransche* Vluchtelingen by ons gekreegen, die zich door hun' manieren aangenaam, en door hun' handigheid en kennis van veele kunsten noodzaakelyk hebben gemaakt. Onder deeze vluchtelingen hebben wy 't geluk gehad

(*) BEDEVAART. } Deeze reisziekte der Duitschers en Nederlanders is moogelyk nog een overblyfzel van de *migratio germanum*.

had van *Monsieurs*, (9) en *Mademoiselles*, te vinden, die de moeite voor ons wel hebben willen nemen, van *Fransche* Schoolen op te rechten, en zelfs hun' dienst aangeboden om in onze huizen onze kinderen te vormen, (10) en te fatsoeneeren.

§. 6.

Tot dus verre raakt het alleen het *leeren* der Taal op zich zelve, waarin niets wonders zit, gelyk ook de *Franschen* zelf andere taalen *leeren*. Doch 't verdient byzondere aanmerking, dat wy *Fransche* woorden in onze Taal niet alleen mengen, maar *inlyven*, (11) neemende 't woord geheel over, met byvoeging van een' *Hollandschen* staart. (12) Dit is zekerlyk iets byzonders, en 't is niet gemakkelyk den rechten oorsprong van deeze byzonderheid uit te vinden.

§. 7.

(9) *MONSIEURS.*] Zie den Denker, n. 32.

(10) *VORMEN.*] Ik zou hier veel kunnen zeggen van de invoering der *Fransche modes*, manieren, en zeden, doch ik bepaal my alleen tot het geen de taal raakt.

(11) *INLYVEN.*] Zie hier na 't *Volgende Hoofdstuk*.

(12) *STAART.*] By de Werkwoorden voegen wy achter onze gewoone uitgang *en* (van *Charmer*, *charmeeren*.) In de Naamwoorden, by voorbeeld van *te*, maaken wy *teit*, (*majeste*, *majesteit*) van *ce*, maaken wy *tie*. (*Complaisance*, *complaisantie*.) In de Byvoegelyke woorden veranderen wy *ment* in *lyk*. (*Exactement*, *exactelyk*) enz. Zie hier van broeder Gotsheds *Deutsche Sprachkunst*, p. 192. die dit p. 205. geestig vergelykt by de Turke manier, van den vreemden Gezanten Turke Cafetans aan te trekken. Op dezelfde wyze gaf men in de *Lingua rustica Romana* Latynsche uitgangen aan Duitsehe woorden, *Bridgamus*, *Coffrum*, enz. Zie p. 147.

Om 'er echter iets van te zeggen, de *Monfieur's* en *Mademoifelles*, die belang hebben om ons en onze kinderen een' bygeloovigen eerbied voor 't *Franscb* in te prenten, beginnen natuurlyk met niet alleen de heerlyke voortreffelykheid van hun' eigen taal hoog op te heffen, (†) maar zelfs ons te doen gelooven, dat onze moedertaal een' harde domme taal (13) is, gelyk zy ook, al eeten ze vyftig jaaren *Hollandsch* brood, zich zeer zorgvuldig wachten van die harde domme taal te leeren. Zy waarschuuwen dus ernstig, dat, zo de kinderen ooit het *Franscb* recht leeren zullen, men vooral zorgen moet, dat zy hun' moedertaal niet spreken, en zelfs niet hooren spreken, (14) voor dat het *Franscb* eerst

(†) OP TE HEFFEN.] Dit is te vergeeven aan die 'er de kolt mede winnen. Maar van rondom wordt het kind in dat geloof gesterkt. Als 't een woord *Franscb* stamelt, roepen, die 't horen, met een' uitschreeuw: *He! dat kind spreekt Franscb!* My gheugt, dat een *Franscb* Heer in ons *Logement* in de Haag een' hond bragt, dien hy in 't *Franscb* kunsten liet doen. Een der *Boden*, wiens verstand hier voor stil stondt, riep uit: *Myn Hemel! die hond kent Franscb!*

(13) DOMME TAAL.] Dus zegt de *Hollandsche Franscbman* aan zyn' knecht:

Ab! Reintje, expliquez moi dans ce vilain langage.

(14) HOOREN SPREKEN.] Hier van komt het, dat in voornaame hulzen, *Vader*, *Moeder*, en al 't huisgezin *Franscb* spreekt. En als men ook in huls een' *Monsieur*, of *Mademoiselle* wil neemen, zoekt men *expres* zulke, die geen *Hollands* kennen. Dit laatste wordt voor een groote *merite* gerekend, (*C'est un tresor. Elle ne fait pas un mot d'Hollandois.*) De kinderen hooren dus niet, dan *Franscb*. Zy leeren hun' *Catechismus* in 't *Franscb*.

eerst (15) recht in hen geworteld is. 't Gevolg hiervan is, dat, die zo opgevoed zyn, als ze groot worden, in 't *Franscb* denken: en als zy hun' Moedertaal spreken, of schryven zullen, valt het hen moeielyk. Terwyl zy zich dan telkens bedenken moeten om woorden en spreekwyzen te vinden, is 't natuurlyk, dat 'er dikwils een *Franscb* woord, 't welk hen gemeenzaamer is, onder raakt: en zelfs geeft dit een' gemakkellykheid in 't spreken, dewyl men de keur heeft van twee woorden, en 't geen 't eerste in de gedachten schiet, aanstonds neemen kan. Zie daar dan den eersten oorspronk, uit *gebrek*: doch wel haast heeft men zich ingebeeld, dat het een *sieraad* was. De Burgers, hoorende, dat de Lieden van den eersten rang, en die de kostbaarste opvoeding hebben gehad, zo spraken, hebben dit nagevolgd. (16) En 't geen

In de *Assemblies* spreekt men niet, dan *Franscb*. En zelfs in hun' Uitspanningen draagt men zorge, dat alles *Franscb* zy. *Fransche* Dans-, Zing-, Speel- en Teeken-meesters of meesters: en vooral *Fransche* Comedie, enz. Over dit laatste by nader gelegenheid.

(15) EERST.] Zie 't *Volgende Hoofdstuk*.

(16) GEVOLGD.] Onder de reden van de voortplanting deezer bastaardtaal, kan men tegenwoordig ook tellen, dat de *Couranten* in dien Styl geschreeven worden. In Nederland, meer dan ergens, is 't Gemeen genegen, om *was nieuws te zeggen, en te booren*. (Zo als te Athene *Hand. XVII. 21.*) Men leest dus de *Couranten*, zelfs in de schoenmaakers winkels: en uit die bron vloeien alle die gesprekken in Koffyhuizen, in trekschuiten, op de Beurs, op den Dam, op de Nieuwebrug, enz. over nieuwe tydingen, met breede redenceringen over Staatzaaken, en 't belang van Europa. (Zie Antonides *Uroom* B. I. p. 6—11.) En 't is dus geen wonder, dat men de *Courantwoorden* gebruikt, en zich een' eer maakt van ze te pas te brengen.

geen 't kluchtigste (17) is, zelfs, die geen Fransch kennen, willen dat nabauwen, en doorspekken hun taal hol over bol met bedurven' en gerabraakte bastard-woorden, zonder ze te verstaan, en zonder te weten, of ze te passe koomen.

§. 8.

't Is dus met reden, dat ik in de *Voorrede* voor 't *Besluit* myner *Dichtlievende Uitspanningen* gezegd heb, dat wy *Twee* (18) Taalen hebben. De *Eerste* is nog gebleeven op den Predikstoel, in de Poëzy, en op plaatzen, daar men geen' of weinig omgang met vreemden heeft, daar men nog leeft op zyn oud Hollands, en daar de wel overgezette Bybel, en de boeken van Vader Kats, als Huisboeken, onder den spiegel staan. (19) Deze taal wordt zuiver genoemd, schoon moogelyk de helfte der woorden *Griex* of *Latyn* schynt te zyn, zo als ik *Hoofdstuk* XI. §. II. p. 223 reeds gezegd heb. Doch één van beide. Of 't zyn oude woorden, die wy al vroeg van de *Romeenen* gekreegen hebben, en die door den tyd het Burgerfchap hebben gewonnen. Of 't zyn oude Celtische woorden, die wy, zo wel, als de Romeinen,

(17) KLUCHTIGSTE.] Zie de *Voorrede* van Meyer voor zyn' *Woordenschat*.

(18) TWEE.] By de Sineezen zyn ook twee Taalen, de gemeene, en de hoffelyke. Dus vertelt ons Inchoffer op 't getuigenis van een' *Missionaris*. Zie hem *Historia Sacra Larinātatis*, p. 117.

(19) STAAN.] De Rederykers *Kamers* hebben ook veel toegebracht tot de behouding van de zuiverheid onzer Taal.

nen, van ouds behouden (20) hebben. En in allen gevalle, 'r zyn woorden, die wy tegenwoordig niet meer missen kunnen, zonder onze taal geheel naakt (21) te maaken. Want zo wy 'er andere woorden van ouds toe gehad hebben, zyn ze verlooren, (22) en zo wy ze al konden weder vinden, is 't de vraage, (23) of wy ze weder zouden willen aannemen.

§. 9.

(20) **BEHOUDEN.]** Zie, wat ik gezegd heb, *Hoofdst. I. §. vii en iv. p. 45, 46, 49.* en *Hoofdst. XI. §. vi. p. 231.* Zekerlyk hebben wy nog veel *oude* woorden, die ons eigen zyn, en van die soort zyn meest zulke, die zaaken betekemen, welke wy in onze oude eenvoudigheid gehad of gekend hebben, als *buis, dorp, trap, zak, dak, paard, schape, vogel, slaapen, eten, drinken*, enz. En schoon wy van die woorden ook voetstappen in andere taalen vinden, moeten wy toch niet te schielyk zyn, om ze voor *overgenomen* te rekenen, dewyl (zo als ik meer gezegd heb) veel woorden uit de oude *aerste taal van Sinear* by alle Volkeren gebleeven zyn. 't Is aanmerkelyk, dat deeze Naamwoorden doorgaans van maar één lettergreep zyn, 't welk een groot vermoeden geeft, van derzelve oudheid, zonder echter daarom tot een' regel te stellen, dat alle éénledige woorden grondwoorden zyn. Dus komt (by voorbeeld) *Smis* van *Smeeden*, en *jagt* van *jaagen*. By deeze gelegenheid herhaal ik, dat 'er Geleerden zyn, die 't Duitsch tot de eerste grondtaal stellen, en (by voorbeeld) in *Adam Adem* zoeken. De Heer Statgardsche *Professor* Tieffenzee is bezig met een algemeen *Lexicon* op te maaken, waarin de woorden van alle bekende taalen tot een' Celtischen wortel gebragt zullen worden.

(21) **NAAKT.]** Zie myn' *Prefatie* voor de *Nieuwjaarsbavangue* in 't *Besluit* myner *Dichtliovende Uitspanningen* p. 26, 27. en hier voor p. 223.

(22) **VERLOOREN.]** By voorbeeld, zo *Neus* en *Oor*, van *Nasus* en *Auris* komt, waar is dan 't oude woord? Zie *Gotscheds D. Spraakkunst* p. 198.

(23) **VRAAGE.]** Zouden wy 't oude woord *Koersmier* wel weder gebruiken willen voor *beter*? Zie p. 226. n. 14.

Ik kan dus op de Eerste taal niet anders zeggen, dan dat men zich houden moet aan die woorden, die 't *Gebruik*, gevestigd, of, (gelyk 't Horatius (24) wel uitdrukt,) *verzegeld* heeft, zonder deszelfs oorsprong te zorgvuldig na te zoeken. 't Recht van *Verjaaring* moet zo wel in woorden plaats hebben als in zaaken, en wanneer een woord een' reeks van jaaren (25) heeft stand gehouden, moet men over deszelfs echtheid niet meer twisten. Verder heb ik reeds in 't begin van 't *Tweede Hoofdstuk* gezegd, dat elke Taal zyn' *Gouden Eeuw* heeft, en de onze moet men stellen op den tyd van Prins Fredrik Hendrik. 't Is waar, dat men dikwils zich bedriegen kan, met die Eeuw al te voorbaarig te vestigen, en dat met den tyd de taal, die wy reeds volmaakt rekenden, nog veel verrykt, beschaafd, en opgesierd kan worden. Doch (eeven als de munt) men moet die gebruiken, die in onze tyd gangbaar is. (26) Zomen dan

(24) HORATIUS.] *Signatum praesente nota.*

De Arte Poet. v. 59. Zie *Lewels Spraakkunst* p. 87, 88. Dus redeneert Cicero de *Natura Deor.* II. xxxvi. 91. van 't woord *aër*, 't welk in den grond Griex was: *Gracum illud quidem, sed perceptum jam tamen usu a nostris. Tritum est enim pro Latino.* En *Acad: qu. I. vii. 25.* van de woorden *Philosophia, Rhetorica*, enz. *Quibus, ut aliis multis, consuetudo jam utitur pro Latinis:* en dus op meer plaatsen.

(25) JAAREN.] Hoe veel, is niet streng te bepalen. Horatius zegt van honderd.

Excludat iurgia finis.

Est vetus atque probus, centum qui perficit annos.

Epist. II. I. 39.

(26) GANGBAAR IS.] Ik kan dit niet beter uitdrukken, dan met

dan al doolt , moet men zich getroosten te doelen met Grootte Mannen. En zo wel, als Cicero (27) uit de welsprekenheid van Crassus en Antonius dorst besluiten , dat de *Latynsche* taal tot haar' volkoomenheid was gebragt , geloof ik , dat wy met onze taal gerust het zelve kunnen doen na Vondel, Antonides, en zo veel' andere, die ze niet alleen beschaafd en opgesierd hebben; maar ook werken voortgebragt , die dezelve vcreeuwigen (28) zullen.

§. 16.

met de woorden van Quintilianns *Inst. Orat. I. vii. p. 42. Summorum in eloquentia virorum iudicium pro ratione, & vel error honestus est, magnos duces sequentibus. Consuetudo vero certissima loquendi maistris, utendumque plane Sermonis, ut Nummo, cui publica forma est.*

(27) CICERO.] *Quod idcirco posui, ut, dicendi Latine prima maturitas in qua aetate extitisset, posset notari. & intelligeretur, jam ad summum plane esse perductam, ut ei nihil ferme quisquam addere posset. Bruto c. 43. n. 161.* Uit de woorden, waar mede Brutus hem aanstonds n. 161. ondervangt. *Erit, aut jam est iste, quam expectas*) blykt, dat Cicero zyn eigen' Persoon niet vergat. Zyn' voorzegging is ook ingetroffen, en 't Latyn van Cicero heeft de Eeuwen verduurd.

(28) VEREEUWIGEN.] Horatius gevoelde dit zelf van zyn' eigen' poëzy:

*Utque ego postera
Crescam laude recens, dum Capitolium
Scandet cum tacita Virgine Pontifex.*

En Malherbe dorst ook zeggen:

Ce que Malherbe écrit, dure éternellement.

Onze Zeeus heeft dit ook nagevolgd. doch 't is zediger 'dit te laten zeggen aan een' ander. Zie hier over *Charpentier de l'Excellence de la Langue Françoise. p. 699. en 1094.*

Doch de taal aldus door 't *Gebruik* van 't geen wy de *gouden Eeuw* noemen, bevestigd zynde, is de vraag, of wy ook nog 't zelfde *Recht* niet hebben, als onze voorgangers, om nieuwe woorden te smeeden, of vreemde over te nemen. Ik heb die *Stoffe lacchende* verhandeld in de *Præfatie* voorde *Nieuwjaars Harangue* in 't *Besluit* myner *Dichtlievende Uitspanningen*. p. 25. en ernstig in dit werk *Hoofdstuk* III § vi en vii. Horatius en Quintilianus deden in hun tyd de zelfde vraag op 't *Latyn*, en zie hier hun antwoord. Men heeft (zeiden zy) van voorige Schryvers, het niet alleen geoorlofd; maar zelfs prysfelyk geoordeeld, dat ze vreemde woorden, als zy die beter en kragtiger vonden, uit andere *Taalen*, ter verryking en herstelling der onze, hebben overgenoomen. *Wanneer heeft die vryheid opgehouden?* (29) Zo lange dus dezelfde reden zich opdoet, heeft men 't zelfde *Recht*. Alleen waarschuuwen ze, dat men dat *Recht* moet gebruiken, met *maatigheid en beschroomdheid*. (30) Hier komt

te

(29) OPGEHOUDEN.] *Licet semperque licebit.* Horat. *A. P.* v. 58. *quando desit licere?* Quintilian: *Instit. Orat.* viii. 3. Zie ook den laaften. XII. x. p. m. 750.

(30) BESCHROOMDHEID.] *Licentia sumta prudenter:* Horatius *A. P.* 51. en *parce detorta* v. 53. Onze *Dichtmeester*, de *Heer Pels* in zyn' *Navolging* p. 4, 5. geeft ons ook de zelfde *vryheid*, om 't *Nederduitsch* te verryken met nieuwe woorden, mits dat men in 't *woordensmeeden omzigtig en schaars* zy.

U wordt de Vryjigheid, in dat geval genoemen.

Ligt toegelkaan, doet gy 't schaamachtig en met schroomen.

Ik geloof echter, dat *Pels* hier voornasmyk ziet op 't smeeden van *Koppelwoorden*, die, als ze met oordeel gebruikt

te pas , 't geen Marcellus aan Tiberius zeide , dat zelfs een Keizer 't Burgerfchap (31) wel aan menfchen kon geeven , maar niet aan woorden. Vooral is 't te raaden , dat men hier in , op zyn eigen byzonder oordeel alleen , niet aanftonds ftout doorgaa , maar 't nieuw aangenoomen woord eerst tekene , (32) om uit te zien , of 't fortuin maakt.

§. II.

Dus verre van de Eerfte zuivere Taal. De Tweede is

't *Neêrlandfch naar de MODE* ,

ENTRELARDÉ met *Fransch op elke PERIODE*.

En deeze wordt gebruikt in fchriften van Staat en Rechtspraetycq , en verder in den gemeenen omgang , vooral in Gezelschappen , van , die men de *Groote Waereld* , of *le Beau Monde* noemt. En op dit

bruikt worden , een' aangenaame kragt aan een vâers geeven , doch , als men boven de maat gaat , en *anderhalf voetswoorden* , (*fesquipedia verba*. Horat. *A. P.* 97.) 't zaamenlapt , belachelyk worden.

Boileau in zyn' *Art. Poétique* heeft de paffadje van Horatius , hier toe betrekkelyk , byna in 't geheel niet aangeraakt. Alleen fpreekt hy van *onfigen termen* , *barbarismes* , *solecismes* , enz. Wyders *Chant* I. v. 155-162. en v. 123-128. fchynt hy 't aanneemen van Griexe en Latynfche wootden , zeer af te keuren. Doch 't onderscheid tuffchen de Fransche , en onze taal is , dat het Fransch feeds met *Latynfche* woorden zeer zwaar gelaaden is.

(31) **BURGERfCHAP.**] Suetonius de *Illuftr. Grammi.* 32.

(32) **TEKENE.**] Dus heeft men gedaan in de vertaaling van *Saida* met het woord *Sexe* , waar toe wy geen eigen woord hebben , dan *Kunne* , 't welk in ooren , die aan 't Latyn gewoon zyn , miffelyk luidt. Het woord *Geflacht* is *dubbeltwiflig* , en betekent ook *Genus*.

dit laatste is 't my leed te moeten aanmerken, dat op dien voet het Gemeen by ons 't Hollands zui- verder spreekt, dan de Grooten. (* Dit was gansch anders by de Romeinen. Die hadden ook twee (33) talen, een' voor de welspreekend- heid, en een' voor den gemeenen omgang : (34) doch de eerste was de beste.

§. 12:

Eer ik hier van afscheide, moet ik in 't voor- bygaan een' aanmerking maaken op de onder- scheiding der *overgenoomene* woorden, die in dee- ze Tweede Hoftaal gebruikt wordt. De eerste zyn zulke, die wy zelf recht streeks hebben kun- nen krygen van de *Romeinen* voor onze gemeen- schap met de *Franken*, gelyk ook de meeste van die soort behooren tot zaaken, die wy waarschyn- lyk voor onze gemeenschap met de *Romeinen* niet gekend (35) of gebruikt hebben, als *Venster*, *Spie-*

(*) **GROOTEN.**] Men rekent doorgaans den Haagſchen Toonval in Holland den aangenaamſten. Doch nergens wordt meer Franſch in 't Hollandsch gemengd, dan in den Haage. Anders vindt men doorgaans, dat een' taal in de Hofplaatſen 't ſuiverſte geſproken wordt. Zie Gotschede, *Duiſche Spraakkonſt.* p. 3 §. 3.

(33) **TWEE.**] *Aliam enim videtur habere naturam Sermo vulgaris, aliam vtri eloquentis oratio.* Quintilianus *Inſt: Orat.* XII. 10

(34) **GEMEENEN OMGANG.**] Dit heet by Suetonius *Aug;* 86. *Quotidianus sermo*, en by Quintilianus *Vulgaris*. Laater ſchryvers noemen die taal *Pedeſtris*, *Simplex*, *Ruralis*, *Uſua- lis*, *Publica*, *Plebeja*, *Ruſtica*. Zie du Cange *Præf: p. 29.*

(35) **NIET GEKEND.**] 't Is by my bedenke- lyk, of men niet byna tot een' regel kan ſtellen, dat alle zaaken, waar toe wy geen woord hebben, dan uit het *Latyn*, ons voor de gemeenschap met de *Romeinen* niet bekend zyn geweest. Zo die regel doorgaat, zou 't veel licht geeven omtrent onze aloude zeden en gebruiken.

Spiegel, *Wyn*, enz: en de tweede zyn zulke woorden, die wy waarschynelyk naderhand gekreegen hebben van de *Franken*. Weder zyn deeze laatste, of 10. Latynsche woorden, die in de *lingua Romana Rustica* zyn geraakt met verbastering, (36) doch waar van zommige, schoon met een' Latynschen draai, (37) toch een' geheel andere betekenis hebben, of 20. zulke, die *Fransch* (38) zyn, zonder dat men den oirsprong in

(36) VERBASTERING.] Als by voorbeeld, *adjusteeren*, *affaire*, *complainte*, *complaisance*, *compoeteeren*, *condescendentie*, *conduite*, *cadence*, *capabel*, *capitein*, *casseeren*, *controleur*, *conterfeiten*, *debauche*, *decampeeren*, *desrediteeren*, *departement*, *dessert*, *disgracie*, *divertissement*, *debourseeren*, *dis reet*, *degout*, *eclaircisseeren*, *eloigneeren*, *elargeeren*, *endeteeren*, *facon*, *feliciteeren*, *feslin*, *fixeeren*, *force*, *formaliteit*, *frontier*, *habituëeren*, *hôtél*, *inadvertentie*, *inpracticabel*, *incompatibel*, *indispositie*, *interlooper*, *maxime*, *machtmeeeren*, *missive*, *neutraal*, *officier*, *passport*, *patriot*, *sagout*, *revange*, *revenue's*, *revolte*, *signet*, *Saccage*, *speceryën*, *stilet*, *tablature*, *traiter*, *translateur*, *vacantie*, *vaisfelle*, en tneind'ge andere. Onder de verbastering behoort ook, dat het Latynsche woord dikwils in 't Fransch van gestacht is veranderd, en wy volgen 't dan ook zo na. De Hr. kluit op Hoogstraatens *Naamlyst* p. 300. merkt dit aan op 't woord *Splendeur*. 't welk de Heer Hoofst in 't vrouwelyk gebruikt. (*Hiare behoortlyke Splendeur*.)

(37) DRAAI.] Als *compliment*, *impertinent*, *important*, *maitresse*, *pretieuse*, *prude*, *gentilleffe*, *respect*, enz:

(38) FRANSCH.] Als by voorbeeld, *accoord*, *acbeveren*, *accys*, *abandoneeren*, *abateeren*, *adrefseeren*, *agrement*, *avantiurier*, *avantage*, *bal*, *ballet*, *bailliw*, *blajon*, *bouteille*, *brodeeren*, *brouillerie*, *bagage*, *bagatelle*, *caprice*, *colonel*, *costume*, *carbonade*, *coquet*, *canapé*, *ceurage*, *courtoisie*, *cbagrïn*, *Dame*, *debat*, *decbiffreeren*, *decricreeren*, *desfroieeren*, *desficreeren*, *devies*, *deplaceeren*, *dineeren*, *environneeren*, *effaceeren*, *ennuieeren*, *elanceeren*, *enrageeren*, *embaras*, *englouteeren*, *embarqueeren*, *enrolleeren*, *emplooi*, *empecheeren*, *etage*, *furneeren*, *gala*, *galant*, *gaillard*, *galery*, *galop*, *galon*, *garneeren*, *garniform*, *gasconade*, *gazette*, *gazon*, *gencereen*, *grotte*, *groep*,
bar-

in 't Latyn kan nagaan. Doch in deeze laatste, moet men ook al weder niet te schielyk zyn, om ons Recht van eigendom over te geeven, dewyl 'er veele woorden zyn, die de *Franschen* zo wel van ons (3) kunnen gekreegen hebben, als wy van hen, of die wy van ouds zo wel, als zy, gehad kunnen hebben. Van dien trant zyn de meeste woorden, waarvan de Heer F. Burman ons een' Lyst (40) heeft gegeeven, lacchende niet zonder reden met de verkeerde vernuftigheid van, die den oirsprong onzer woorden altyd met geweld uit een' vreemde taal willen wringen, waarin onze D^o. Tuinman, (die ook in verheevener' zaaken een byzonder *Microscopium* hadt) zyn' geleerdheid en vernuft (41) wonderlyk geoeffend heeft. En eindelyk moet ik 'er nog by doen

barby, basardeeren, barangue, barnas, harp, journaal, jargon, jaloers, intrigue, lakey, lancet, livrei, logies, loge, logement, lotery, magazyn, menage, massief, manege, matras, mantel, marcheeren, masque, meleeren, miniature, outrage, palfrenier, pardon, parlemens, parool, perroquet, pasquinade, passage, pedant, piquant, quitancie, rafie, railleeren, rancune, ravage, tantsoen, tafeteen, redoutabel, raffineeren, rodomontade, reveeren, redres, regret, refrain, refusieren, regard, rencontre, reprocheeren, request, retrancheeren, risqueeren, salie, satycys, salope, scharlaken, saison, semblant, sentinelle, serenade, sergeant, souverain, sondeeren, spyt, spion, standaard, souilleeren, soupeeren, tafetas, taart, tein, tendresse, tort, trafique, train, tricherie, troubleeren. Die lust en tyd heeft, kan deeze Lyst. en de twee voorgaande, vermeerderen en verbeteren. My draait 'er 't hoofd al van. Onderwyl verwys ik den leezer tot de *Aanmerking* van den Hr. Burman. D. I. p. 96. en d. II. p. 170.

(39) VAN ONS.] Vooral de Scheepswoordten.

(40) LYST.] *Aanmerkingen* d. I. p. 95. enz: by voorbeeld *Bek, Beurs, Blond, Brak*, enz.

(41) VERNUFT.] Zie den Heer *Huidekoper Proeve van Taal en Dichtkunde* p. 315. en den Hr. Burman p. 103.

voegen, dat er veel' woorden (42) zyn, die wy ons inbeelden, van de *Franschen* overgenoomen te zyn, doch die in den grond by ons 't huis behooren.

§. 13.

Tot dus verre heb ik de redenen onderzocht, waarom deeze tweede taal by ons heeft veld gewonnen, en ik heb daarby de taal zelve ontleed. Ik geloof dit genoeg te zyn, om van zelfs de wanhebbelykheid deezer brabbeltaal te doen in de oogen springen. Doch wat zal men 'er tegen doen? Alle beminnaars der vaderlandsche taal hebben tegen dat misbruik gepredikt. Zelfs heeft men deszelfs belacchelykheid, (of 't helpen kon,) dikwils by ons op 't Tooneel (43) gebragt. Maar wat kan 't helpen, als 't *Gebruik* (41) 't zo mede brengt, en 't geen 't ergste is, 't *Gebruik*, niet van 't slechte volk, maar van de voornaamsten van 't Land, en byzonderlyk van de schoone *Sexe*? Dus is 't best voor den stroom te wyken, en met toegeevendheid te zien, of en wat men kan afdingen, om dat *Gebruik* te bepaalen en te maatigen.

(42) WOORDEN.] Als *pallissaden, remarquieren, bloqueeven, lansquenetten*, enz.: Zie 't *Pryscrifft* van Fein. p. 93.

(43) TOONEEL.] Zie den *Hollandschen Fransman*. De Heer Holberg heeft ook in 't Densch een stuk gemaakt van *Jeen de France*, waarin kluchtige *Scenes* zyn, doch wat te plat. In den *Belacchelyken Ionker* is ook de *Scene* tusschen den Ionker en zyn' *Vrysters* Oostindischen Oom, zeer kluchtig, als de laatste zyn antwoord ook met Japansehe woorden dooripekt. Echter is de zaak niet gelyk, want die 't *Hollands* met *Franscb* mengt, onderstelt, dat de persoon, die hy aanspreekt, ook 't *Franscb* verstaat, of behoort te verstaan. De *Belacchelyke Hoofsche Juffers*, schoon uit het *Franscb* zelf vertaald, speelen hier ook op. En in de vertaaling van *Fransche Blyspelen* maakt men gemeenlyk van den *Marquits* een' *Hollandschen Franscbman*.

(44) 't *Gebruik*.] Zie 't *Tweede Hvoftuk*, vooral §. iv.

ACHT

I
Ov
Ik
ik
Ho
bee
mei
haz
den
bery
iste
winn

(1)
(2)
leerde
plaat
voor
Rome
(3)

Hier
us, als
terdom

ACHT EN DARTIGSTE
HOOFDSTUK.

Voorbeeld der Romeinen in 't gebruik van 't GRIEX, en in de overneeming van GRIEXE woorden.

§. I.

IK koom eindelyk tot de bepaalingen van 't gebruik der *Fransche* taal in ons land, en de Overneeming van *Fransche* woorden in onze taal. Ik houde op deeze stoffe voor herhaald alles, wat ik in 't algemeen gezegd heb in de *Drie Eerste Hoofdstukken van 't Eerste Deel*, en ik zal 't voorbeeld der *Romeinen* tot een' grond leggen. De *Romeinen* met al hun' zorge en zucht, voor de handhaaving en uitbreiding van hun' eigen' taal (1) hadden toch ruim dezelfde achtting (2) en liefhebbery voor 't *Griex*, als wy voor 't *Fransch*: en dit is te meer te verwonderen, om dat zelden een overwinnaar (3) de taal van zyn' onderdaanen aanneemt,

(1) TAAL.] Zie *Hoofdst.*: VI. §. XX, XXI. p. 125, 16.

(2) ACHTING.] In de *Aanteekeningen* op myn' *Rechtsgeleerde Uitspanningen* D. I. p. 7. 8. zal men verscheiden' plaatzen vinden van de buitenspoorige zugt der *Romeinen* voor *Griexe Modes*, tot in 't byslapen toe. Iuvenalis noemt *Romen* een' *Griexe Stad*.

(3) OVERWINNAAR.] *Horatius Epist.* II. I. 156.

*Graecia capta ferum victorem cepit, et artes
Intulit agresti Latiae.*

Hierom pryft *Valerius Maximus* II. II. 3. het in *Marius*, als een' grootmoedigheid, dat hy zyn' roemryken ouderdom met de welsprekendheid van een *Overwonnen*

neemt, maar wel het tegendeel Doch de Romeinen hadden daartoe verscheiden' redenen, die by ons met betrekking tot het *Fransch* in 't geheel geen' plaats hebben Vooreerst kenden zy doorgaans, dat de *Griex*e taal aangenaamer (4) en ook naar 't gemeen gevoelen ryker (5) was, dan de *Latynsche*, 't welk wy van onze taal in tegenstelling der *Fransche* nog vooreerst niet (6) zullen toestaan. Ten tweeden, moesten zy alle Weetenschappen uit *Griex*e boeken leeren, en zelfs naar Athene reizen, om daar de Leermeesters te hooren (7) Dus was het natuurlyk, dat zy zich oeffenden in de taal, waarin die weetenschappen beschreeven (8) waaren, en mondeling geleerd

Volk niet opschikken wilde. *Non es dammandus rustici rigoris, C. Mari, qui gemina lauro coronatam senectutem tuam — Victor devictae gentis facundiam politionem fieri noluit. Credo, ne alienigena ingenti exercitatione patrii ritus servus (of servus) Transfuga existeres.*

(4) AANGENAAMER.] Zie Quintilianus *Inst: Orat: XII. x. p. m. 749. Namque est ipsi* (hy spreekt van de *Latynsche* taal) *statim serus durior, quando et jucundissimas ex Graecis literas non habemus, etc.*

— *Graecis dedit ore rotunde,
Musa loqui.* —

Zegt Horatius *Arte Poët. v. 323.* Zie Vossius de *Poëmasum Cantu. p. 47.*

(5) RYKER.] *Hac Graeci, quorum lingua copiosior est, quam nostra,* Zegt Cicero *Tusc: II. xv. 35. Des mihi parem copiam,* zegt Quintilianus *XII. 10. p. m. 750.* en hy voegt 'er by, *quod si negatum est, etc.* Doch zie hier na §. vii. n. 43. 44.

(6) NIET.] Zie hier na 't volgende *Hoofdstuk.*

(7) HOOREN.] Zie, wat Cicero aan zyn' zoon schryft *Off. I. 1.*

(8) BESCHREEVEN.] *Unde nostrae (Disciplinae) fluxerunt,* zegt Quintilianus *§. O. I. 1. 13.* Wanneer zy ook naderhand

leerd wierden, 't welk alles by ons ook al geen plaats heeft, dewyl wy die uit dezelfde oorspronkelyke bronnen zo wel (uit de eerste hand) scheppen kunnen, als de *Franschen* 't Is dan geen wonder, dat de Romeinsche Redeneermeesters het leezen der *Griex* boeken by nacht endag aanpreezen. (9) Zy leerden ook 't *Griex* van de eerste jonkheid: (10) en zelfs ging de yver van Quintilianus (11) zo verre, dat hy oordeelde, dat de kinderen 't *Griex* moesten leeren voor 't *Latyn*; en ten minsten met het *Latyn* te gelyk.

§. 2.

Met dat alles was de Regeering met de uiterste strengheid op haar hoede, dat het *Griex* in Staatszaaken (12) in 't minste niet mogt insluipen. Wanneer vreemde Gezanten in den Raad gehoor hadden, moesten zy *Latyn* spreken, of een' tolk (13) gebruiken. Het antwoord (14) wierdt ook

hand den *Grieken* de kunst begonden af te zien, verflaauwde die yver voor het *Griex*, en zelfs wierden de *Griekjes* verachtelyk. Dit zou een' breeder' uitweiding verdienen. De *Grieken* hadden eveneens gedaan met de zo genoemde *Barbaaren*. Eerst leerden ze van dezelve, en naderhand spraken zy 'er van met verachting.

(9) AANPREEZEN.] *Vos Exemplaria Græca Nocturna versate manu, versate diurna.* Horatius *A. P.* v. 268.

(10) JONKHEID.] *At vero nos, docti scilicet a Græciâ, hæc et a pueritiâ legimus et discimus.* Cicero *Tusc. Qu.* II. xi. 27.

(11) QUINTILIANUS.] I. 1. 13. Zie 't *Volgende Hoofdstuk* §. vi.

(12) STAATZAAREN.] Zie *D. I. p.* 125, 126.

(13) TOLK.] Dit was een harde pott voor de *Grieken*, die graag zelf spraken. Zie *Valerius Max. d. l.*

(14) ANTWOORD.] *Inter cætera obtinenda gravitatis indicia, illud quoque magna cum perseverantia custodiendum, ne*

pok gegeven in 't *Latyn*, en in den Raad zelf wierdt alles behandeld in zuiver *Latyn*. Buitens Lands wierdt dit ook zo onderhouden, en dus leezen wy by Livius, dat Æmilius Paulus (15) aan de vergadering der Griexe steden te Amphipolis een' Aanspraak in 't *Latyn* deedt, die naderhand door Cn. Octavius in 't *Griex* wierdt uitgelegd. En nog opmerkelyker is een' plaats van Plutarchus. De oude Kato, te Athene zynde (niet als een staatsgezant, maar als reiziger voor zyn vermaak) deedt aan de Atheniënzers een' Aanspraak, niet betrekkelijk tot eenig staatsbelang, maar enkel een' lof-en dienstrede van beleefdheid. Men zeide, dat hy die in 't *Griex* hadt gedaan. Doch Plutarchus beweert zeer ernstig, dat dit niet waar is, en dat hy ze gedaan heeft in 't *Latyn* met een' tolk, die ze aansonds in 't *Griex* nazet. *Niet*, zegt hy, (16) dat by zelf 't *Griex* niet spreken kon, maar om by de Vaderlandsche staatsgewoonte te blyven, en om den spot te steeken met die bygelooovige bewonderaars van al wat *Griex* is.

§. 3.

In de *Provinciën* hebben wy ook (d p. 126.) gezien, dat de Landvoogden hun' *Decreeten* nog ten

Græcis unquam, nisi Latine, responsa darent. Quin etiam ipsa lingue voluntate, qua plurimum valent, excussa, per interpretem loqui cogebant, non in Urbe tantum nostra, sed etiam in Græcia et Asia. Quo scilicet Latine bonos per omnes gentes venerabilior diffunderetur. Valerius Max: II. II. 2. Zie ook Alexander ab Alexandro IV. XI. p. 1017.

(15) PAULUS.] Livius XLV. 29.

(16) ZEGT HY.] In 't leven van Kato Major. T. I. p. 243. A. B. *δυσήεις ἄν αὐτὸς εἶπεν, ἔμμενων δὲ τοῖς πατρίοις, καὶ καταγελῶν τῶν κατὰ Ἑλληνικὰτε θάυματόων.*

ten tyde van *Carasalla* in't *Latyn* moesten geeven, en zekerlyk is dit te Rome nog strenger in acht genoomen. Wy leezen echter by *Valerius Maximus*, dat de *Griex* Redenaar, *Molo*, (17) het *Griex* by de Rechtbank heeft willen invoeren, en uit een' plaats van *Cicero*, (18) zou men kunnen afneemen, dat hy (een leerling van dien *Molo* zynde) dit ook heeft willen beproeven. Doch ten minsten is 't van geen gevolg geweest. Wy zien uyt zyn' *Oratien*, dat hy zich 't een' eere rekende zyn' pleidooien in zuiver en sierlyk *Latyn* te doen. Zelfs begryp ik uit een' plaats van *Horatius*, (19) dat men 't onder *Augustus* zeer belacchelyk gevonden zou hebben, zo een pleiter zyn *Latynsch* pleidooi met *Griex* woorden doorspekt hadt. Hoog 't zy, onder *Tiberius* (20) zou 't geen' redenaar te raaden zyn geweest, in 't *Griex* te pleiten:

(17) *MOLO*.] *Valer: Max:* en waarschynlyk uit hem *Alex: ab Alex: d. d. l. l.*

(18) *CICERO*.] Als men hem tot een' misdaad hadt willen maaken, dat hy te *Syracuse* *Griex* gesproken hadt, verschoont hy zich met te zeggan, dat hy 't te Rome in den Raad wel gedaan heeft (*indignum facinus, quod ego in Senatu Graece verba fecissem, quod quidem apud Graecos Graece locutus essem, id fieri nullo modo posse.*) Doch dit zal geweest zyn als Raadsheer, en niet als Pleiter.

(19) *HORATIUS*.] *Sat: l. x. 25.*

— *Te ipsum percantor, an, et cum
Dura tibi peragenda rei sit causa Petilli,
Scilicet oblitus patriae patrisque, Latine
Cum Pedius causas exsudet Poplicola, atque
Corvinus, patrios intermiscere perita
Verba foris malis, Canusini more bilinguis.*

(20) *TIBERIUS*.] Hoe streng *Tiberius* op 't *Latyn*, en zelfs op 't zuiver *Latyn* spreken was, zagen wy p. 125. n. 77.

ten: en de uittrekkels, die de *Pandecten* in ons *Corpus Juris* uitmaaken, toonen ook, dat de Rechtsgeleerden hun' *Advisen* in goed *Latyn* (21) gaven. Echter by 't verval van 't Ryk (22) kan 't zyn, dat het *Griex* beneevens andere misbruiken ingekroopen is, vooral na de Verdeeling; gelyk wy ook op dat tydperk aanstonds een' wet (23) van Arcadius en Honorius vinden, *dat de Rechters beide taalen gebruiken kunnen.*

§. 4. °

In de *Geleerde Schriften* behielden de *Romeinen* hun' Moedertaal. Zy begreepen, dat hun arbeid moest strekken tot nut van hun' Landgenooten, en als zy iets fraais van de *Grieken* geleerd hadden, rekenden zy, dat de eer en luister van hun Vaderland vereischte, dat zo deffige en heerlyke dingen mede in hun' Moedertaal konden gelezen

(21) GOED LATYN.] Zie p. 649. n. 35.
 (22) VAN 'T RYK.] Wy vinden reeds op den tyd van Ulpianus voorschriften van Vonnissen in 't *Griex*: *πολιτῶν δὲ ὁμοῦν. l. 13 D. de jur. (xii. 2.) δημοσίων ἀπέχεσθαι l. 9. §. 8. D. de penis (XLVIII. 19.)* ten zyn men 't voor o'schriften, (*Titels*) neemt. En nog opmerkelyker is 't, dat Valerius Maximus *d. l.* 'er van spreekt, als van een' ingekroopen' gewoonte. (*Quit ergo huic consuetudini, qua nunc Graecis actionibus aures curiae exsurdantur, januam patefecit?* Doch dit alleen is genoeg om te doen twyffelen, of 't wel waar is, dat Valerius Maximus onder Fibiarius geschreeven heeft, en of hy niet' zo als veelen meenen) dezelve is. dien wy op de jaaren 254 en 257 op den *Lyst der Consules* vinden. Moogelyk is 't een invulzel van zyn' *Abbréviateur*, Jullius Paris.

(23) WET.] L. 12. C. de sent: et interl: (VII. 45.)

zen worden. (24) Echter zyn 'er geweest, die *Historiën* in 't *Griek* hebben geschreeven, C. Julius, Cn. Anfidius; zelfs Lucullus, ja Cicero zelf. Doch doorgaans wierdt 'er meê gelacchen: (25) vooral met het maaken van *Grieks* vaerzen, 't welk Horatius zo zinneloos vindt, dat volgens zyn verdichtzel (26) Quirinus, wanneer hy dit doen wilde, hem in den nacht verscheen, om hem te bekyven.

§. 5.

Wat het vermengen van *Grieks* woorden onder 't Latyn betreft, men kan in 't tiende Heekeldicht van zyn eerste boek zien, hoe hy lacht met Lucilius (27) Echter maakten de beste schryvers

(24) WORDEN.] *Magni existimans interesse ad decus et laudem civitatis. res tam graves tanque præclaras Latinis etiam literis contineri.* Cicero de Nat: Deor: I. 4. en in 't begin *ae Finibus*, &c. Zie myn' *Rechtsgeleerde Uitspanningen*. D. I. p. 8.

(25) GELACCHEN.] Albinus, die een' historie in 't *Griek* hadt geschreeven, verzocht verschooning, zo 'er iets aan de taal ontbrak: doch de oude Kato zeide, dat men hem die geeven zou, zo hy onwillig door een *Decreet* der *Amphyctiones* daar toe was gedoemd geweest. Plutarchus *Cato Maj.* T. I. p. 343. Zie ook Gellius XI. 8. en daar de *Noten*, en uit Gellius] Macrobius *Saturn.* in 't begin.

(26) VERDICTSEL.] *Sat.* I. x. 31. *Homerus* heeft in 't *Griek* geschreeven, en *Virgilius* in 't Latyn. Ik weet niet, of de kortswyl, die *Augustus* op reize nam, hiertoe betrekkelijk is. Hy liet (verhaalt ons *Suetonius c. 98.*) *Romeinen* zich kleeden, als *Grieken*, en *Grieken* als *Romeinen*, en zy moesten ook de taal spreken, die hun' kleeding mede bragt, 't welk vry wat te lacchen gaf.

(27) LUCILIUS.] d. I. 20.

At magnum fecit, quod verbis Græca Latinis
Miscuit —

Hy

wers geen' groote zwaarigheid (28) om een *Griex* woord over te neemen, zo als ik reeds gezegd heb, doch zy deelden dit niet, dan in noodzaakelykheid, by gebrek van een *Latynsche*, (29) of ten minsten, als zy 't *Griexe* woord kragtiger (30) vonden: gelyk zy ook in naamen van weetenschappen, die zy van de *Grieken* hadden moeten leeren, (als *Philosophia*, *Rhetorica*, enz) uit nood de *Griexe* woorden hadden moeten behouden (31) en

Hy gebruikt deeze tegenwerping om 'er meê te spotten, vooral, wanneer hy 't vergelykt met de vermenging van *Ealerner Wyt*. met dien van *Chios*.

(28) ZWAARIGHEID.] Dit noemt Cicero *Latine loquendi accurata, & sine molestia diligens elegantia*. Brut. 38. spreekende van *Craffus*.

(29) LATYNSCH.] *Si te Latina forte deficiet*. Cicero *Acad. Qu. I. VII. 25. Si quando minus occurrit Latinum. de Fin. III. IV. 15. si forte necesse est*. Horatius *Arte Pœt. 48. En nog klaarder v. 51. &c.*

— dabiturque licentia sumta PUDENTER
Et nova fidaque nuper habebunt verba fidem, si
GRÆCO fonte cadant, PARCE detorta.

Zie *Hoofdst. III. §. xv. n. 35.*

(30) KRAGTIGER.] Ik geloof dit den zin te weezen van *Quintilianus XXXIV. 10. p. 750. Det mihi parem copiam. Quod si negatum est, sententiar aptabimus iis vocibus, quas habemus, nec rerum vimiam tenuitatem, ut non dicam, pinguioribus, fortioribus certe verbis miscbimus.*

(31) BEHOUDEN.] *Quonquam* (dus geloof ik, dat geleezen moet worden voor *quam*) *ea verba, quibus ex instituto veterum utimur pro Latinis, ut ipsa Philosophia, ut Rhetorica, Dialectica, Grammatica, Geometria, Musica, quonquam Latine ea dici poterant, tamen, quoniam Usu percepta sunt, nostra ducamus.* Cicero *de Fin. III. I. 4. en II. 6.* Zie ook 't zelfde *Acad. Qu. d. I.*: 't Geen hy echter zegt, dat men ze in 't *Latyn* zeggen kan, (*Latine dici poterant*) is (met verlosf) een' *Gasconade*. De ware reden is, 't gebrek aan *Koppelwoorden*. Dus kan men ze in 't *Latyn* niet uitdrukken, dan met een' omschryving. Hy erkent dit zelf, *de Fin. III. IV. 15.*

Equi.

en voor *Latyn* lieten doorgaan Doch met dit alles gebruikten zy geen *Griex* woord, zonder eerst te beproeven, en met zorg te onderzoeken, (32) of zy 'er in 't *Latyn* geen toe konden vinden: en zelfs als zy geen vonden, deden ze hun best om 'er een nieuw *Latynsch* woord toe te smeeden, (33) 't welk zy dan met zedigheid (34) en met een bygevoegd verzoek van verſchooning opgaven.

§. 6.

Hoe 't zy, als zy 't in 't *Latyn* zeggen konden, (35) gebruikten zy geen *Griex*. En zelfs,

Equidem soleo etiam, quod UNO Græci, si aliter non possum, idem PLURIBUS verbis exponere: & tamen puto concedi nobis oportere, ut Græco verbo utamur, &c. Dit zelfde gebrek is in 't *Fransch*, en hierin heeft onze *Taal* een groot voordeel. Zie hier achter n. 44.

(32) ONDERZOEKEN.] *Videre, satisne ea commode dici possent Latine. Acad. Quæst. I. iv. 14.*

(33) SMEDEN.] *Ut cum ea, que legerem Græce, Latine redderem, non solum optimis verbis uterer, & tamen usitatis, sed etiam exprimerem quedam verba imitando, quae nova nostris essent, dummodo essent idonea. Cicero de Orat. I. xxiv. 155. Dus ook de Divinat. I. 15. quæ Græce αναλογίαι, Latine (audendum enim est, quoniam hæc primum a nobis notantur) comparatio proportioque dici potest.*

(34) ZEDIGHEID.] Met een *Compliment*: By voorbeeld: *ὁμολογίαν Stoici, nos appellemus convenientiam, Si PLACET. Cicero de Finib. quam ille Φαντασίαν, nos visum appellemus LICET, Acad. Qu. I. xi. 40. ευαγγελία, ut Græci, Perspicuitatem aut evidentiam nos, Si PLACET, nominemus: fabrice-murque, si opus est, verba. Acad. Qu. II. Lucullo VI. 17. :*

(35) KONDEN.] *Dicam, si potero, Latine. Scis enim me Græce loqui in Latino Sermone non plus solere, quam Græci Latine Cicero Tuscul. Qu. I. viii. 15. Enitar, zegt Atticus Acad. Qu. I. vii. in it. ut Latine loquar. Voeg 'er by de Fin. III. iv. 15. Puto concedi nobis oportere, ut Græco verbo utamur, si quando minus occurrat, Latinum — utar potius Latinis.*

zelfs, als zy ten uiterften genoodzaakt waaren een *Griex* woord te gebruiken, zal men nog doorgaans (36) vinden, dat zy niet (zo als wy) 't woord in hun' taal inlyfden, maar 't lieten, zo als 't was, zelfs met *Griex* letteren, en met een' byvoeging, dat het een *Griex* woord was. Nog dedden zy dit ongaaren: en al was 't *Griexs* woord beter, gaven zy toch aan 't *Latynsche* liever (37) den voorrang, oordeelende, dat de fraaiheid van een geluid de eer der *Natie* niet behoorde op te weegen. (38) Ook prediken zy by alle gelegenheden, dat het schandelyk (39) is, zyn' Moedertaal niet te kennen, en dat' iemand niet geleerd (40) kon heeten, die de goede werken, en vooral de Poeëten, die in de Moedertaal geschreeven waaren, niet gelezen hadt.

§. 7.

(36) DOORGAANS.] Hier van zyn oneindige voorbeelden, en uit Cicero alleen kan men in 't *Lexicon Ciceronianum Græco-Latinum* van Henricus Stephanus p. 152. een' gansche Lyft daar van vinden. 't Is telkens: *quod Græci appellant, quæ apud Græcos nominantur, quam vocant Græci, quod Græce dicitur.* Ik wil echter niet staande houden, dat zy 't nooit anders dedden. Zelfs wil men de woorden van Horatius *A. P.* 53. *Si Græco fonte cadant, dus uitleggen.* Doch ik vind daar geen' grond toe.

(37) LIEVER.] *Illas duas sumptiones, ea quæ Ἀήμματα appellant Græci: sed nos Latine loqui malumus,* zegt Cicero de *Divin.* 2.

(38) OPTEWEEGEN.] *Indignum illecebris ac suavitate litterarum Imperii pondus & autoritatem domari.* Valerius Maximus II. II. 2.

(39) SCHANDELYK.] *Non enim tam præclarum est scire Latine, quam turpe nescire.* Cicero *Bruto. Cap.* 37. n. 1.0.

(40) NIET GELEERD.] *Rudem esse omnino in nostris poetis, aut inertissima segnitie est, aut fastidii delicatissimi.* Mibi quidem nulli satis eruditi videntur, quibus nostra ignota sunt. Cicero de *Finib.* I. II. 5.

Gelyk 't ook niet ontbrak aan versmaaders (41) van 't *Latyn*, die niets fraai of leesbaar vonden, dan 't geen in 't *Griex* was geschreeven, spanden zy alle hun' kragten in, om zich tegen deeze *onnatuurlyke walging* (42) van de *Moedertaal* mannellyk aan te kanten, en verder door beschaaving en zuivering van hun' eigen taal met de daad te toonen, dat ze niet armer, (43) dan de *Griexe*, en zelfs ryker (44) was. En 't geen men wel ont-

hou.

(41) VERSMAADERS.] Zie de verschooning, die Cicero maakt in 't begin van zyn *Eerste* boek *de Finibus*, waarom hy in 't *Latyn* schryft.

(42) WALGING.] *Insolens rerum domesticarum fastidium.* Cicero *de Finib.* I. III. 10.

(43) NIET ARMER.] Hier voor § 1. n. 5. hebben wy gezien, dat de *Griexe* taal doorgaans ryker wierdt geacht. Doch men moet de tyden onderscheiden. De *Romeinen* kenden in 't begin de waarde van hun' eigen' taal nog niet. Doch naar maate, dat ze dezelve ontwonden en oefenden, vonden ze, dat ze ryker was, dan ze gedacht hadden. Cicero zelf ondervondt dit. *Quo in genere tantum profecisse videmur, ut a Græcis ne verborum quidem copia vince-remur.* *de Nat. Deor.* I. IV. 8.

(44) RYKER.] *Quod saepe diximus & quidem cum aliqua querela, non Græcorum modo, sed etiam eorum, qui se Græcòs magis, quam nostros haberi volunt, nos non modo non vinci a Græcis verborum copia, sed NB. esse in ea etiam superiores.* *De finib.* III. II. 5. Dus *d. l.* xv. 51. noemt Cato 't *Latyn* een' *inops lingua*, doch hy voegt 'er by, *quamquam tu hanc copiosorem etiam dicere soles.* en nog klaarder *de Fin.* I. III. 10. zegt Cicero zelf: *sed ita sentio, & saepe disserui, Latinam linguam non modo non inopem, ut vulgo putarent, sed locupletio-riorem etiam esse, quam Græcam.* Zelfs geeft hy dikwils aan 't *Latynsch* woord den voorrang voor 't *Griex*. *Multoque melius hæc notata sunt verbis Latinis, quam Græcis.* *Tusc. quæ.* III. v. 10. Dus *de Divinat.* I. oordeelende 't *Griexe* woord *ματιχή* zo goed niet te zyn, als 't *Latynsche* *Divinatio*, zegt

houden mag, zy oordeelden daar toe verplicht te zyn, niet alleen, als Redenaars, maar als Patriotten, en goede Burgers: (45) en die zulx niet deedt, verklaarden zy den naam van een' Romein onwaardig, en een verzaaker van zyn vaderland (46) te zyn.

§ 8.

Na deeze inleiding en op dat voorbeeld durf ik 't waagen, om een *Ontwerp* van *Vergelyk* of, om ook hoftaal te spreken, een *Project* van *Accommodement* voor te slaan, over 't gebruik van 't *Fransch* in ons land, en de overneeming van *Fransche* woorden in onze taal. Of het zelve aan de *Franschen*, en vooral aan de *Hollandfche*

zegt hy: *ut alia nos melius multa quam Græci.* En de *Seneſ.* 45. zegt hy, dat het *Latynſche* woord *convivium* fatzoenlyker is, dan 't *Griex*e woord *σμπόσιον*. Echter kan men niet ontkennen, dat de *Griex*e taal kragtiger was, vooral door de Koppelwoorden. Cicero zelf noemt dit *verborum comprehensio*. *Brut.* 25. En zie zyn' klaare plaats, de *Finibus* hier voor n. 31. Dus zegt ook Gellius *N. A.* xi. 16. *fine: qui ne pluribus verbis potuerim non obscurissime dicere, quæ a Græcis perfectissime uno verbo & planissimo dicuntur.* Dit is met onze taale vlak het tegendeel. Onderwyl is 't aanmerkelyk, dat het *Griex* geoordeeld wierdt lankwyliker te zyn. Immers, wannêr de oude Cato te Amphipolis een' *Latynſche* aanspraak deedt (zie n. 16.) die een tolk in 't *Griex* nazet, waaren de Atheniënzers verwonderd, dat ze in 't *Latyn* zo kort was geweest. De fout was moogelyk aan den tolk.

(45) **BURGERS.**] *Neque tam id oratoris boni, quam civis Romani proprium videtur.* Cicero *Bruto* cap. xxxviii. n. 140. *Elegantia verborum Latinorum, etiam si orator non sis, & fringentis civis Romanus, tamen necessaria est.* Cap. lxxv. n. 261. Zie myn' *Rechtsgeleerde Uitspanningen* D. II. p. 80, 81.

(46) **VADERLAND.**] *Patria Oblitus.* Horat. *Sat.* I. x. 27.

sche *Fransche* (47) behaagen zal, weet ik niet, doch ik vlei my, dat de *Franschen* zelf 't redelyk en toegeevend zullen vinden, te meer, dewyl men zien zal, dat ik onpartydig aan hun' verdiensten recht doe. Ik zal dien voorslag doen by *Artikelen*, zo als ze my invallen, zonder my naauwkeurig aan een' strenge order te binden. Wyders, schoon ik alleen over 't Fransch my uitbreide, kan toch alles, wat ik daar van gezegd heb, ook toegepast worden op andere taalen, (48) die met den tyd mogten in de *Mode raaken*.

(47) FRANSCHGEZINDEN.] Dus zegt Cicero in 't zelfde geval (*de Fin d. I. III. II. 5.*) *Cum aliqua querela non Græcorum modo, sed etiam NB. eorum, qui se Græcos magis, quam nostras haberi volunt. Meent gy, zegt Momus in myn Voorspel, (de Vreugde) dat menschen van fatsoen hier Duitsch verstaan?*

(48) TAALEN.] Men begint in de gemeene t'zaamen-spraaken ook veele Engelsche woorden in onze taal over te neemen, als *Rosbief, nonsens, monny*, enz. En in de Musyk gebruikt men veel' Itallaansche.

NEGEN-EN-DARTIGSTE EN LAATSTE HOOFDSTUK.

*Voorslag van bepaalingen op 't gebruik van 't
FRANSCH, en op de Overneeming van FRAN-
SCHE woorden in onze Taal.*

§ 1.

IK heb reeds *Toegegeeven*, dat'er oneindige schoone boeken in 't *Fransch* zyn, en kan derzelve leezing niet genoeg aanpryzen, zelfs boven andere vreemde schriften: is 't niet om de zaake-lykheid van den inhoud, ten minsten om den vrolyken zwier vanden styl (1) Doch moet men daarom de *Hollandsche* boeken met verachting *wegwerpen*? Vooraf vind ik 't ongerymd, (om niets harder te zeggen) dat men de kinderen den Bybel in 't *Fransch* laat leezen, daarwy van dezelve een' zo deffige en onvergelykelyke Overzetting (2) in onze taal hebben.

§. 2.

Ik heb verder ook *Toegegeeven*, dat men in Hofplaatsen, of andere, daar een t'zaamenloop van

(1) **STYL.**] 't Is hierom, dat de Engelsche boeken, schoon doorgaans wigtig van stoffe, zo zeer niet behaagen. De meesten (vooral jonge Lieden, en Dames) leezen alleen voor tydverdryf. *Il faut des bagatelles.*

(2) **OVERZETTING.**] Dit is zekerlyk de meening van den *Souverein* niet: en uit de jaarlyxe plechtigheid van 't bezigtigen der *Autographa* blykt, wat hooge achting haar Hoog Mog. hebben voor onze Overzetting. Zie de *Voorrede* voor 't *Bestuit*, enz. n. 20.

van verschillende Landslieden is, één' gemeene Scheitaal noodig heeft, om malkanderen te verstaan, en dat de *Fransche* daartoe de bequaamste is geoordeeld. Hoe 't zy, 't is een aangenoomen *Gebruik*, dat de *Fransche* taal in *Staats-ondershandelingen* tusschen Gezanten of staatsdienaars van verscheidene, en in taal verschillende Mogendheden, als degemeene *Politique taal*, wordt *Gebruikt*. En dewyl ze door 't *Gebruik* daartoe in 't bezit is geraakt, is 't vergeeffich daar over te twisten.

§. 3.

Na deze twee *Toegeevingen* spreekt het van zelf, dat het nuttig is, dat jonge lieden, (vooral zulke, die geschikt zyn tot reizen, en vooral tot staatzaaken,) het *Fransch* leeren, om 't wel te verstaan, en zelfs, als 't noodig is, verstaanlyk te spreken.

§. 4.

Dewyl het ook, (met of zonder reden) zo de *Mode* is, dat men in de voornaame Gezelschappen *Fransch* spreekt, (waarvan ik §. VII. nader spreken zal) dient iemand, wiens staat en toestand de verkeerung in die Gezelschappen medebrengt, het *Fransch* te kennen, zo hy zyn' tyd niet verdrietig verslyten wil. Al 't morren daar tegen is vruchteloos, en hy kan niet verwachten veel min eischen, dat het gansche Gezelschap *Hollandsch* zal spreken, om dat hy verzuimd heeft *Fransch* te leeren.

§. 5.

Tot hier toe ziet men, dat myn' gedachten hierop uitkoomen, dat het zeer nuttig is, 't *Franscb* te leeren, doch niet dan tot gebruik, en geensfins om dat men 'er een' *byzondere eere* in stelt, en veel minder uit *kleinachting* voor zyn' Moederspraak. Dit is echter, (zo als ik reeds (3) gezegd heb) de ziekte onzer goede *Hollanders*, dat, daar alle andere *Nutien* voor hun' eigen' taal buytenspoorig vooringenoomen zyn, en andere taalen klein achten, deeze aanstonds hun' taal na-geeven voor een' vreemde. Men vindt *Franscben*, die in ons Land vyftig jaaren gewoond, en hun' fortuin gemaakt hebben, zonder zich te verwaardigen van 't *Hollandfcb* zo verre te leeren, dat zy' er zich verftaanlyk in uiteen kunnen. Doch de *Hollander* zal, zo ras hem de *Franscbman* aanspreekt, aanstonds zich wringen en pynigen om met hem *Franscb* te spreken, al is 't nog zo krom, en zo de *Franscbman* hem dan een *Compliment* maakt, *Monfieur, vous parlez parfaitement bien*, is de *Hollander* recht in zyn' fchik, en treedt twee voeten hooger.

§. 6.

Schoon ik toegeef, dat de kinderen dienen *Franscb* te leeren, kan ik echter gansch niet goedkeuren, dat men ze 't *Franscb* laat leeren, *eer*, dan 't *Hollandfcb*: want dit zou onderstellen, dat aan het *Franscb* meer gelegen was, dan aan de eigen' Moedertaal. Als
Quin.

(3) REEDS.] Ik heb daarvan een aanmerkelyk voorbeeld gegeven van 't Neger - Engelfch in Suriname, p. 568. n. 13.

Quintilianus van gevoelen was, dat de Romein-
sche kinderen van 't *Griex* beginnen moesten, hadt
hy daartoe een' reden, die wy niet hebben, naa-
mentlyk: dat de Romeineu alle hun' Weetenfchap-
pen uit het *Griex* (4) haalen moesten, 't welk
dus voor hen een' noodzaakelyke onontbeerly-
ke taal was. Doch des niet tegenstaandewaarschuw-
de hy toch wel ernstig daarby, dat het Latyn 't
zaamen (5) moest gaan, en zelfs, N.B. dat zy
niet lang by 't *Griex* zich moesten ophouden: en
zyn' reden was, dat zy anders gevaar liepen van
in de *Latynsche Taal*, en vooral in de uitspraak
een' vreemde krul (6) te houden. 't Geen men
in zyn' eerste jeugd (7) geleerd heeft, blyft het
diepste (8) ingeprent, en als men ééns zich met
een' taal heeft gemeenzaam gemaakt, behoudt
men altyd spreekwyzen, (9) die aan die taal
eigen,

(4) GRIEX.] *Unde nostræ (disciplina) fluxerunt. Inst. Orat. I. r. p. 9.* Zie Hoofdst. XXXVIII. n. I.

(5) T'ZAAMEN.] *Pariter ire, &c.*

(6) KRUL.] *Hinc enim accidunt & oris plurima vitia in pe-
grinum somum corrupti & sermonis: Cui cum Græcæ figuræ
assidua consuetudine hæserint, in diversa quoque loquendi ratione
pertinacissime durant.*

(7) JEUGD.] *Quo semel est imbuta recens, &c.*

(8) DIEPSTE.] Men zegt ter verschooning: zy zullen 't
Nederlandsch altyd van zelfs wel leeren: doch hierin bedriegt
men zich, en de uitkomst toont dikwils 't tegendeel. Ik
heb jonge Heeren gekend, die op die wyze opgevoed zyn-
de, niet in staat waaren, om 't minste gemeenzaam briefje
in 't *Nederlandsch* te schryven, zonder spel-en taalfouten,
en ook erkennen moesten, dat zy onze verheeven' Poëzy
niet verstonden.

(9) SPREEKWYZEN.] Men noemt dit *Latinismi* of *Gallicis-
mi*, naamentlyk, als men spreekwyzen van 't *Latyn* of *Fransch*
in 't *Duitsch* letterlyk wil overbrengen. De Heer F: B: in
zyn *Aanmerkingen* p. 13, 14, vindt ze zelfs by Hooft, die
Obscuri Homines vertaalt door *Donkere Menschen*, Confronter
D d d 3 door

eigen, en in de Moedertaal ongeschikt zyn. Doch buiten die algemeene aanmerking op de *Taal* heeft de reden van Quintilianus op de *Uitspraak* nog meer plaats by ons met betrekking tot het *Fransch* dan 't by de *Romeinen* hadt met betrekking tot het *Griek*. Onze taal vereischt een' bedaarde langzaamme klaarheid in 't uitspreeken, en wy geeven naauwkeurig acht op den toonval (0) in de lettergreepen. Daartegen is de *Fransche* manier van *uitspreeken* ten minsten driemaal zo vlug (1.) als de

door *Bevoorhoofden*, *L'epet nus* door een' *Naakten Degen*, *Prendre Langue* door *taal Scheppen*. En dus hoort men ze by honderden in den dagelyxen ommevang van zulken, die in een' vreemde taal denken. Men vindt dit ook in de meeste overzettingen.

(10.) TOONVAL.] 't Moeielyxte is, dat die toonvalleu geen' regelen hebben, dan 't *Gebrusk*. By voorbeeld, *Huisraad* en *Raadhuis* zyn twee woorden, die dezelfde twee lettergreepen hebben. Nochtans is in 't eerste *Huis* lang, en *Raad* kort, en in 't tweede *Huis* kort, en *Raad* lang. Dit msakt ook, dat onze vaerzen moeilyker te maaken zyn, dan de *Fransche*. 't Is in de onze niet genoeg de lettergreepen te tellen, maar men moet ze zo plaatzen, dat ze langs den toonval vloeien met snydingen, 't welk meer moeite kost, dan 't rym, en ook een eigen gehoor vereischt. Hier letten de *Franschen* niet op, of zy willen 'er niet op letten, om dat het hen ongemakkelyker zou zyn: waar van ik breeder hoop te spreken in myn' Verhandeling over 't Rym.

(11) VLUG.] Alle regelen hebben hunne uitzondering: doch in 't gros gesproken: *Gallorum ut fervens et volubile est ingenium, ita quoque nescio, an ulli mortales velocius loquantur.* 't Zyn de woorden van *Vossius de Poëm. Cantu. p. 56*. Ook spreekt doorgaans een *Franschman* meer op een' dag, dan een rechte *Hollander* in een' week. *Cato* zou dit een' *Spreekziekte* genoemd hebben, *morbus loquendi*. (*Gellius N. A. l. 15.*) Zelfs in 't opsnijden van *Vaerzen* op 't *Toneel*, spreeken zy zo snel, dat men, als men 't boek al heeft, den *Speeler* met leezen niet volgen kan. In *Blyspelen* is 't vergeeffelyk, dewyl de *Speeler*, (een' *Franschman* verbeeldende

de onze, zelf dikwils met verslokking (12) der laatste lettergreep. Doch 't geen 't grootste onderscheid maakt, de *Franfchen* letten op geen' toonval, zelfs niet in hunn' vaerzen. En die dus 't *Franfch* geleerd heeft voor het *Hollandfch*, loopt gevaar van al zyn leeven een' *Franfche* kreuk in de tong te behouden: gelyk men ook ziet, dat de *Franfchen*, al hebben zy nog zo lang in ons land gewoond, en de taal geleerd, toch de woorden doorgaans uitspreken met een' toonval, dien men altyd merken kan. Alles, wat ik kan toegeeven, is, dat men de Kinderen 't *franfch* en *Hollandfch* te gelyk (13) laat leeren, gelyk ook de Gravinne en Landvoogdesse Aleyd, die de eerste heeft begonnen 't *Franfch* of *Walfch* in ons land in te dringen, echter de bescheidenheid hadt van haar' Neef Floris V, (schoon 't *Walfch* toen de Hof-taal was geworden) 't *Duitfch* te laten leeren,

te

dende) ook de *Franfche* uitspraak moet nabootzen. Doch in Treurspelen komt dit niet te pas. En dat te Rome lieden van fmaak die vlugheid niet goedkeurden, blykt uit het bekende zeggen van den grooten Toneelfpeeler Roscius, dat hy, hoe ouder hy wierdt, meer en meer voor de langzaamheid was, *se quo plus sibi ætatis accederet, eo tardiores tibicinis modos, et cantus remissiores esse facturum*. Zie Cicero Orat. I. 60.

(12) VERSLOKKING] Gellius zegt, *non ex pectore, sed ex ore, loquuntur*. N. A. d. l.

(13) TE GELYK] Om nog wigtiger' redenen behoorden geen' jonge lieden, vooral die tot Regeeringszaaken geschikt zyn, voor vermaak naar vreemde Landen te reizen, voor dat zy eerst hun' eigen Vaderland, deszelfs toetland, manieren, Regeerings-vorm en Godsdienst grondig kenden, en ten minsten in *Jerusalem* geen' *Vreemdelingen* waren. Dit zou een' byzondere Verhandeling waard zyn, doch ik blyf hier by de Taal. Zie onderwyl de Patriotische *Inleiding* van Molisworth voor zyn' *Memoires* over Denemarken, en Serrarius *Res. Mogunt.* I. s. n. 6.

Ddd 4

te gelyk met het *Walscb.* (14) En op dien voet maak ik in 't voorbygaan een beding, dat de Duitſche Schoolmeesters zelf hun' eigen' ſpraak-kunſt grondig verſtaan moeſten, en hun beſt doen om hun' leerlingen de regelen van onze taal in te prenten, om hen tegen alle vreemde bederving van deſzelfs zuiverheid te wapenen. Daartegen, verre van 't in de] Franſche *Monſieurs* en *Mademoiſelles* voor een' Verdienſte terekenen, als zy geen *Hollandscb* kennen, oordeel ik, dat het *Franſcb*, even als 't *Latyn*, den kinderen door de moederſpraak behoorde geleerd te worden, en dus tot derzelver onderwys, ten minſten tot het openbaar *Franſcb* ſchoolhouden, niemand toege-laaten, dan die blyken kon geeven, dat hy de taal van 't Land, daar hy zyn brood wint, grondig verſtondt.

§. 7.

Omtrent het *Franſcb Spreeken* heb ik toegegeeven, dat het een' nuttige Scheitaal is: doch een' Scheimunt; moet geen ſtandpenning worden. Ik begryp
zeer

(14) WALSCH] Melis Stoke, p. 96.

*Die Meye nam 't Kind in bande,
Ende onderwant baar van den Lande,
Ende proefde daarom en dochte,
Hoe ſi 't Kind berechten mogte,
Ende dede dat Kind wel verwaren,
Tote dat quam te ſulken jaaren,
Dat het verſtandenis mochte enſaen,
Ende dede doe ter Scolen gaen,
Walscb ende Dietscb leeren wel.*

Zie 't voorbeeld van Karel den Grooten hier na, §. XXI,
n. 61.

zeer wel, dat Reizigers, in Vrankryk zynde, wél doen, als ze t'zaamen *Franscb* preeken, zo om zich in de taal te oefnen, als om zich in 't land, daar zy zyn, aangenaam te maaken, schoon de *Franschen* die beleefdheid zelden voor ons hebben. Als ook in 't Gezelschap een Vreemdeling is, die onze taal niet verstaat, maar wel het *Franscb*, vind ik 't mede niet ongevoegelyk. Doch (dit kan ik niet verbergen,) het is dikwils voor my een' klucht geweest, in gezelschappen te zien en te hooren, hoe Heeren en Dames, die gebooren' *Duitschers* of *Hollanders* zyn, en (zo ze wilden,) zich in hun' moedertaal zeer wél en sierlyk zouden kunnen uiten, zich zonder eenige noodzaakelykheid wringen en pynigen om quaad en krom Fransch te spreken. En nog ongerymder is dit in 't eigen huisgezin tusschen ouders en kinderen, zusters en broeders.

§. 8.

Dus verre van spreken. Ik ga nog verder. Dewyl 't in 't geen men de *Groote Waereld* noemt, dikwils te passe komt, dat men brieven in 't *Franscb* schryven, en zelfs *Memorien*, enz: in die *Politique Scheetaal* opstellen moct, is 't voor zulken, die daar toe opgevoed worden, nuttig en noodig 't *Franscb* zo verre te leeren, dat zy zich in geschrift klaar en wél kunnen uitdrukken.

§. 9.

Dat iemand, een Poëtische bui gevoelende, in den omgang met *Franschen* of Franschgezinden, die geen Hollandsch recht verstaan, zyn' inval-

lende gedachten, zo goed hy kan, in een *Franfch* vaersje brengt, houd ik voor een' *Galanterie*. Doch geheele boeken in 't *Franfch* te willen fchryven, vind ik gansch onnoodig. Men fchryft om *eere* te behaalen, of om *nut* te doen. Is 't het eerste, zo bedriegt men zich: want al zyn de zaaken in zich zelve even goed, blyft het toch altyd moeielyk, zo niet onmoogelyk, in een' vreemde taal den natuurlyken toon recht te treffen. Men kan dan niet anders, dan den ftyl der beste fchryvers in die taal navolgen. *En die navolgt*, zegt Quintilianus, (15) *blyft altyd achter*. Doch fchryft men om *nut* te doen, waarom gunt men dat *nut* niet liever aan zyn' Landgenooten? (16) Ook kan men de moeite, die men aanwendt, om zich in een' vreemde taal te volmaaken, beter befteden aan het fchaaven en aanqueeken van de eigen' Moe-taal.

§ 10.

Of een Schouwtooneel in groote fteden *noo-dig*, of ten minften *nuttig* is, laat ik in zyn geheel, en geloof, dat men aan twee zyden te verre gaat, met of deszelfs nuttigheid te hoog te verheffen, of tegen deszelfs fchadelykheid te bitter te fchreeuwen. Doch als men toch een Schouwburg wil en moet hebben, waarom dan geen *Hollandfche*? Zo men 't Tooneel eenvoudig aanmerkt, als een' *Fabryk*, is 't natuurlyk, dat men zyn' eigen' *Fabryken* bevoordeelt voor vreemden

(15) QUINTILIANUS] *Inst. Orat. X. 2. Eum vero nemo potest aquare, cujus vestigiis sibi utique infistendum putet. Neesse est enim semper, sit posterior, qui sequitur.* Zie ten Kate *Inleid.* III. 18.

(16) LANDGENOOTEN] Zie de Redeneering van Cicero de *Finibus*, in de eerste *Capittelen*.

den. Zo men speebers eenvoudig aanmerkt, als mede ingezeetenen, is 't redelyk, dat men hun eer den penning gunt, (17) dan aan doortrekkende vreemdelingen, die 't geld uit het land sleepen. En nog meer heeft dit plaats, wanneer 't voordeel des Schouwburgs voor Armhuizen is. Zo men daartegen zegt, dat de Fransche speebers en stukken beter zyn, zal ik op 't eerste eenvoudig antwoorden, (zo als ik in myn *Vaarwel* § XIX. gezegd heb) dat dit, zo 't waar is, niet schort aan de taal of de persoonen, (18) maar aan de omstandigheden van belooning en aanmoediging. 't Zelfde antwoord past ook op het tweede, en zo ik de stelling (19) al volkoomen toegaf, zou ze alleen strekken, om te bewyzen, dat het hoognoodig is alle poogingen te doen om de Vaderlandsche kunst ook te voltooien, 't welk wy doen kunnen, als wy maar *willen*. (20) Als de leerlingen
zich

(17) PENNING GUNT] 't Was 't *argument* van een' Dorppaap. Na dat hy sterk gepredikt hadt tegen 't kroegloopen, besloot hy: *Als gy 't toch niet laten kunt, zo gun dan den Penning aan Broeder Harmen.*

(18) PERSOONEN] De beroemde Fransche Toneelspeeler, Mr. le Cain, te Amsterdam in den Schouwburg zynde, en Mrs. Duim en Punt in 't ernstige, en Mr. Spatfier in 't boertige speelen ziende, bekende zelf, dat hy, schoon hy de taal niet verstondt, aan de gebaarden zien kon, dat zy uitneemend goede speebers waaren. 't Zelfde hebben lieden, die anders zeer voor 't *Fransch* Toneel vooringenomen zyn, over cenigen tyd in 's Hage geoordeeld van Juffrouw Bouhon en Mr. Corver.

(19) STELLING] Ik zal (hoop ik) gelegenheid hebben om my hier over nader te uiten, en van die stelling veel af te dingen.

(20) WILLEN] *Nostros omnia consequi potuisse*, (zegt Cicero *Tusc. IV. II. n. 5. simul ut velle cepissent*. En dus passen hier de woorden van Phædrus *Fab. II. in fine*.

*Quod si labori fuerit Latium meo,
Plures habebit, quos opponet Græciæ.*

zich op de oeffening van een' kunst recht toeleggen, worden ze haast mededingers.

§. 11.

Tot dus verre heb ik myn' gedachten gezegd over 't *Gebruik van 't Fransch* in 't geheel. Ik ga nu over tot de *Overneeming en Inlyving van Fransche woorden in 't Hollandsch*, waaruit de tweede Hoftaal (daar ik in 't XXXVIIIste *Hoofdstuk* §. XI. van gesproken heb) gebooren is: en ik zal daarin denzelfden voet volgen, als met het *Gebruik van 't Fransch*.

§. 12.

Dewyl ik §. II. n. 11. heb toegegeeven, dat het *Fransch* in 't bezit is van de *Politique Schryfttaal* te weezen, en dus by staatslieden het *Fransch* in 't hoofd zweeft, is 't natuurlyk, dat zy in 't opstellen van staatschriften, die dikwils met grooten spoed moeten vervaardigd worden, 't eerste woord gebruiken, dat hen in de pen valt: en dewyl 't in zulke schriften meer op de zaak aankomt, dan op de zuiverheid der taal, moet men 't hun niet kwaalyk neemen, maar zelfs hen pryzen, dat ze die woorden neemen, die volgens 't *Gebruik* de kragtigste en de verstaanbaarstezyn.

§. 13.

In *Rechtzaaken* is 't onmoogelyk alle termen in zuiver *Hollandsch* uit te drukken, en zelfs onze groote *de Groot*, hoe volkoomen hy de Moedertaal

taal bezat, i
zyn' zuiver
aan den ka
andering
zyn, als
die de spo
ja een A
wilde,
Predikan
fleurette

't Z
en H
veele
zaak
zaak
kant

va
le
en
v

taal bezat, is in zyn' *Inleiding* genoodzaakt geweest zyn' *zuivere* woorden door de *Practyk* woorden aan den kant te verklaren. Die dus hierin verandering wou maaken, zou eeven belacchelyk zyn, als Caritides in de *Facbeux* van Moliere, die de spelling der uithangborden hervormen wou, ja een Advokaat, die in zuiver *Duitsch* pleiten wilde, zou uitgeflooten worden, zo wel als een Predikant, die zyn *Sermoen* *lardeerde* met *Fransche fleurettes*.

§. 14.

't Zelfde gebruik heeft ook plaats in *Couranten* en *Historie-schriften*, en men ziet daarom, dat veele onzer schryveren in verhalen van krygszaaken, (eeven als de Groot in 't *Recht*) genoodzaakt zyn geweest de *gebruikelyk* woorden aan den kant te zetten, om verstaan te worden.

§. 15.

't Zelfde moet ik ook zeggen van die soorten van *Redevoeringen* of *Aanspraaken*, ter welker gelegenheid ik op deeze Verhandeling gevallen ben, en verder op *Geschriften* van die soort. 't Is wel waar, dat hierin de noodzaakelykheid zo groot niet is, dewyl wy daartoe aan woorden geengebrek hebben: maar 't *Gebruik* heeft die tweede *Taal* ook daarin gevestigd, en dit gaat zo verre, dat iemand, die ze in zuiver *Duitsch* deedt of schreef, zou bespot worden, als een *Purist*.

§. 16.

De termen van Oorlog, (21) Veffingbouw, *Artillerie*, enz. vooral zedert de uitvinding van 't buskruid, kan men houden, zo als ze in 't *Gebruik* zyn. Voeg hierby de termen van 't *Blazoen*, (22) die by ons niet gegroeid zyn: en in 't geheel de *Kunfwoorden* (23) in veele weetenschappen, vooral zulke, waartoe wy nog geen eigen woord (24) gevonden hebben, en moogelyk nooit vinden zullen, by voorbeeld *Electriciteit*.

§. 17.

Onder die vryheid breng ik ook de eigen⁴ naamen van *Ampten*, die zeer zelden de waare eigenschap

(21) OORLOG] Men kan hier byvoegen *verfcheiden* termen van de nieuwe Oorlogs-*Rechtsgeleerdheid*, als by voorbeeld *Depôt*. Hoe zegt men dit in 't Hollands? schreef my een geëerd en aanzienlyk Vriend. In 't Romeinſch Recht is deeze foort van handeling van een' recht tegengeftelden aart, dewyl geen *Depositum* in 't Recht bekend is, dan met vrywillige overgifte des Eigenaars. Dus verftaalt het de Groot *Bewaargeeving*, doch hier is 't *Bewaarneeming*.

(22) ELAZOEN] Zie de *Nieuwe Aanmerkingen* van den Heer Burman p 445.

(23) KUNSTWOORDEN] Zie *Zewel* p. 66. en 178. en 't geen ik van de Romeinen gezegd heb in 't *XXXVIIIjfte Hoofdfuk* v.

(24) EIGEN WOORD] 't Gansche tweede deel van Meyers *Woordenschat* behekt een' *Lyst* van vertaalde *Kunfwoorden*. Doch, zo als hy zelf in de *Voorrede* zegt, *veels klinken in 't eerste aanzien vry wat dwars in de ooren, en moeten tyd hebben, om in 't gebruik te geraken*. Zie ook de vertaalde *Kunfwoorden*, in de *Spraakkuft* gebruikelijk, voor de *Nederduitsche Spraakkuft* van Moonen: en oordeel, of men ze in den eerften opflag verftaan zou, zonder 't *Latynſche woord* daar by te zien.

fchap of 't
recht uitd
betekenis
Ampt zou
woord ho
en al we
niet. E
men 't r
gehecht
is ook a
't *Milita*
fcheiden
fche wo

By
men

(25)
aanzi
land
een
dery
zy
een
ling
de
m
C
e
r

schap of 't vermoogen van de bediening zelve recht uitdrukken , en dikwils , in de letterlyke betekenis een geheel verkeerd denkbeeld van 't Ampt zouden geeven. (25) Hierin moet men 't woord houden , zo als 't legt , al is het vreemd , en al weten wy dikwils deszelfs rechten oorsprong niet. En zonder op 't woord te vitten , moet men 't neemen in dien zin , die 'er 't *Gebruik* aan gehecht heeft , elk in zyn' eigen' plaats , want hier is ook al verschil in (26). Voor al geldt dit in 't *Militair* , waar in 't onmogelyk is alle de verscheiden' trappen van rang met zuivere *Nederlandsche* woorden uit te drukken.

§. 18.

Byzonderlyk stel ik dezelfde vryheid in naamen van vreemde Ampten (27), by voorbeeld
Con-

(25) Zouden geeven] In Duitschland zou 't my weinig aanzien geeven , zoo men my den 'Titel gaf van een' *Hollandschen Pensionaris en Advokaat*. In *Holstein* noemt men een' *Hollander* een' *Boer* , die *Koelen* houdt , en een' *Boerdery* , daar *Boter* gemaakt wordt , heet een' *Hollandery* , om dat zy 't van de *Hollanders* geleerd hebben . Een *Pensionaris* is een *Bruiker* , die 't *Land* huurt , (zo als by ons) in tegenstelling van *Lyfseigenen* . Een *Advokaat* is een *Solliciteur* van de allersechtste zaaken , die in 't *Voorhuis* van den *Burgermeester* of *Richter de plano* mondeling worden afgedaan . 't Geen wy *Advokaat* noemen , en in *Vrankryk* , en by ons een *titel van Eere* is , noemen zy hier *Doctor* , die ook den rang heeft voor een' *Raadsheer* , die niet *gepromoveerd* is .

(26) Verschil in] By voorbeeld , *Secretaris* is by 't *Hof* van *Holland* minder , dan *Griffier* . En te *Leiden* is 't meer .

(27) Ampten] In 't voorbygaan moet ik ook hier een woord zeggen van de naamen van *Steden* , vooral van de *Oude Historie* . Wy moeten hieria de *Grieken* niet navolgen , die aan alle naamen van vreemde Landen en *Steden* een' *Grieken*

Conneftable, Cancelier, Lieutenant de Police, Lord Major, Doge, Cardinaal, Confervador, Waywode, Mufti, Vifcer, Baffa, enz en nog meer van de oude Roomfche en Griexe *Magiftraaten*, welker naamen de *Franschen* (28) behouden hebben, gelyk ook de meelten in geen' andere taal verftaanbaar kunnen uitgedrukt worden, zonder een' befchryving, waar in derzelve dienst eigentlyk beftondt.

§ 19.

Om dezelfde reden, zo lang de *Fransche Modé's* by ons plaats hebben, en naar maate, dat ze veld winnen, ('t welk dagelyks toeneemt) dienen wy ook dezelfde vryheid te geeven aan alle de *Fransche* naamen van mannelijke en vrouwelyke *Ajufementen*, en all' de *Broderiës*, die 'er by behooren, en die 't onmoogelyk is in een' andere taal uit te drukken, te minder, dewyl ze hun' oirfprong (29) zelden fchuldig zyn aan eenige be-

Griexe krul gaven. Zie ook Zewel p. 90. Dus is 't weder een' teengengeftelde *Pedantery*, aan heedendaagfche naamen van Steden Latynfche naamen te geeven, *Hafnia* voor Koppenhagen, enz. En op dezelfde wyze leeven veele geleerde lieden met hun' naamen. Wie zou in *Defiderius Erasmus*, *Gerard Gerardsen*, en in *Joannes Palaomydorus*, *Joannes van Oudewater* zoeken? Zie du Cange's *Prefatie* §. xv.

(28) FRANSCHEN.] De Romeinen hielden ook de naamen van *Suffetes*, *Archontes*, enz. In 't Griexe *Nieuwe Testament* vinden wy ook Latynfche naamen, als *κεντρούμιον*, enz. Dus hebben zy ook *πρωτόπλοιν* gehouden, *σαδιον*, *δυναριον*, *σπεκελάτιον*, *σόλα*, *τίτλος*, enz.

(29) OIRSPRONG] Den oirfprong te willen nazoeken is, *quasi si cum ratione insanias*. Daar zyn eenige weinige, die betrekking tot de *form* of *figuur* hebben, als *bat en euis*, voor een

betrekking
gril of in
of Petit
men dat
met de
twee z
oneind
duurig

een hu
Felig
onder
noeg
toute
naam
Mod
gem
geb
daar
den
fche
den
die
var
dit
D
g
e
u

betrekking tot de vorm, maar doorgaans aan een' gril of inval van de eene of de andere *Galante Dame*, of *Petit Maitre*; 't Was zelfs te wenschen, dat men daar van een' goede Lyft kon maaken, met de beschryvingen en aftekeningen. Doch twee zwaarigheden beletten dit, voor eerst de oneindige menigte (30), en ten anderen de geduurige verandering. Ik zal tot een staaltje (31)

al-

een hulzel, dat ten weederzyde in de vogen springt; en a *l'Eclipse*, voor een, dat de ééne zyde dekt. Zelfs zyn 'er onder die naamen verscheiden', die plat en natuurlyk genoeg zyn, gelyk men over eenige jaaren een *Kortjakje contouche* en *pet en l'air* noemde: maar doorgaans koomen de naamen van de persoon, die ze uitgevonden, of 't eerst in de *Mode* heeft gebracht, of van eenig voorval, dat gerucht heeft gemaakt, zelfs van Toneelspel! en die goedkeuring hebben gehad. 't Was te wenschen voor de *Saumaises futurs*, dat men daar van een *Journal* hieldt. Zo als de Romeinsche *Pontifices* den tyd reekenden by de ingellagen'spykers, en de Romeinsche Vrouwen by de mans, die zy van tyd tot tyd gehad hadden. zou men de Franfche *Chronologie* van maand tot maand hier op vestigen kunnen, beter, dan op een' verzaameling van *Medailjes*, of reekening van *Eclipsen*. Welken licht zou dit niet geeven in de *litterature* der nakoomelingen! (Nog meer. De hedendaagsche Oudheidkundigen hebben hun hoofd gebrooken met de oude *Res Vesliaria*. (Zie *Fabricius Bibliogr.* c. 18. en de Geleerden op *Juvenalis Sat.* VI. v. 501. daar zien de beschryving van een' hooge Romeinsche *fontange* vindt.) Wat zouden die niet verheugd zyn, zo zy een dergelyk oud *Journal* ontdekten van de Griexe en Romeinsche *Modes*, en zelfs van de Hebreusche, ter verklaring van *Jesajas* III. 18- 23! Ook was hier voor hen een breed veld, om een' *Parallele* tusschen *Oude* en *Nieuwe Coëffures* te maaken, met aanmerking op derzelver geduurige omroiling en omwenteling, die een' geduurigen *Cirkel* maakt.

(30) MENIGTE] Hierom heeft het de Schryver van *Le Dictionnaire d'Amour* ook niet durven onderneemen. Zie hem p. 28.

(31) STAALTJE] 't Is evenééns met de naamen der *Ajustemens* van Mannen, en vooral met die van Keukengerechten,

E e e

Jou:

alleen opgeeven de naamen, die tot de *Coëffure* (32) van een' Vrouw behooren. Over twee jaaren is 'er echter te Parys een Lyft van uitgegeeven met printjes, onder den titel van *l'Encyclopedie Carcassiere*, en ik geef 'er hier een', zo als zemy, terwyl ik dit schryf (in Augustus 1765.) rechtstreeks van Parys (door een' kundig Heer na ingenoomen ryp *advies* en overleg van en met *Dames*, *Kameniers* en *Kapsters*) zyn opgegeeven: doch ik wil niet instaan, dat ze, wanneer dit Deel uitkomt, niet reeds gansch zullen veranderd (33) zyn. En op dit laatste past de

soupen, ragouts, crèmes, compotes, patisseries, enz. naar de *Mode*, en oneindige soorten van *liqueurs, vruchten* en *bloemen*. Doch dit zou meer dan een' gansch *foliant* maaken.

(32) COEFFURE.]

BONNETS du MATIN.

A la Pompadour, a la Seduisante, a la Favorite, a la Double Inconstance, a la Dormeuse, a la Laitiere, a la Constans, a l'Aneste, a la Greque, a l'Eclipse, a la Fanchonette, a la Rouleau, a la Silhouette, a la Coquette, a la Jardiniere, au Lapin.

BONNETS AJUSTÉS.

A la petite Poste, a la Calais, a la Gaieté, a la Milady, a la Francmaçonne, a la Couronne, a la Tuyau, a l'Averdy, a la Funose, a la Lionaire, a la Titan, a la Condition, au Rhinoceros, a l'Archiduchesse, a la Valentinoise, a la Fringante, a l'Agreeable.

(33) VERANDERD] Dus heette *la Pompadour* te vooren *le Cabriolet*: *Fanchonette*, *Savoyarde*: *la Coquette*, *Sœur Grosse*: *la Jardiniere*, *Bastienne*, enz. En als men de naamen naziet, die in de *Encyclopedie Carcassiere*, nog maar twee jaaren geleden, opgegeeven zyn, zal men byna alles veranderd vinden. Dus is 't ook met andere vrouwen en mans kleedagien. En om van geen' heel oude tyden te spreken, 'tis eeven honderd jaaren geleden, dat *Mollere* zyn *Ecole des Maris* maakte. *Sagnarille* spot in 't begin van 't *Eerste*

gelykenis
maakt wa

Gelyk als
Van blaaf

doch me
des veran
gemeen

In d
Briefwit
Die zi

Tooneel
doch g
verand
met li
eerbie
fen er
myn's
des. I
get i
velde
nog

D
J
J

z
m

gelykenis van Horatius (34), of ze daar toe gemaakt was:

*Gelyk als ieder jaar de bosschen ander loof
Van blaadren krygen, 'de eerste afvallen dor en doof, enz.*

doch met dit onderscheid, dat, schoon de *modes* veranderen, echter nog veele woorden in de gemeene taal blyven (35).

§. 20.

In den gemeenen omgang of gemeenzaame *Briefwisseling* zou de strengheid ook niet helpen. Die zich daar in aan zuiver Nederlands wilde bin-

Tooneel met den dragt der jonge Heertjes in dien tyd: doch geen voetstap van dat alles is meer overig. Alles is veranderd. Wie weet nu van *Canons* en *spitse schoenen met linten*? Op 't Fransche Tooneel heeft men nog dien eerbied voor Moliere's gedachtenis, dat men de Marquisen en Sagnarelle's vertoont in den ouden dragt; 't welk myn's oordeels moest veranderd worden naar den loop der *Modes*. In onze Vertaaling (*De Listige Vryster*) die zo veel jonger is, vindt men nog *Kante doorgeslaagen Dassen*, en *Gerolde Kousfen*. By myn' leevenstyd droegen de Vrouwen nog *Culs de Paris*, 't welk toen een nieuwe *mode* was.

(34) HORATIUS *Art. Poët. v. 60.* (van de *Woorden* spreekende:

*Ut sylvæ foliis pronos mutantur in Annos,
Præma cadunt: ita verborum vetus interit ætas,
Et juvenum ritu florent modo nata vigentque.*

De Heer Pels heeft dit vertaald in zyn' *Dichtkunst* p. 4. Doch *Juvenum ritu* vertaalt hy, als de jeugd. De zin is: als de jonge bladeren.

(35) BLYVEN] Dus noemt het gemeen een Vrouwenhulzel nog een' *fontange*, schoon de *fontanges* lang uit de *mode* zyn.

binden, zou voor een' *Pedant* (36) of *Steiloor* passeeren. Laat ons liever toegeevend zyn, en den middelweg neemen, dien Moliere ons geeft in de rol van Ariste in 't Eerste Tooneel van zyn *Ecole des Maris*, op 't gebruik der kleederen. *Men moet zich schikken*, zegt hy, *naar 't meerder getal, en nooit willen uitsteeken. In 't een en 't ander is een overmaat. Een wys man moet nergens in gemaaktbeid toonen, en de veranderingen, die 't gebruik maakt, navolgen, liever, dan alleen te willen wys zyn* (37).

§. 21.

(36) *PEDANT*] Men moet spreken, zo als Crassus 't *Latyn* sprak, zuiver, zonder gemaaktheid. Cicero noemde dit zeer zinryk :

Latine loquendi accurata, & sine molestia diligens elegantia.

Bruto. 38. Men ziet ook, dat hy zelf in zyn' gemeenzaame brieven, als aan Atticus, veel' Griexe woorden tusschenlapt, zo als ze hem in 't hoofd vallen.

(37) *WYS ZYN*] Dus zyn de woorden in 't Fransch:

*Toujours au plus grand nombre on doit's accommoder,
Et jamais il ne faut se faire regarder,
L'Un & l'autre excès choque & tout homme bien sage
Doit faire des habits, ainsi que du langage,
N'y rien trop affecter, & sans empressement
Suivre ce que l'usage y fait de changement.*

En wat verder :

*Mais je tiens, qu'il est mal, sur quoy que l'on se fonde,
De fuir obstinément ce que suit tout le monde,
Et qu'il vaut mieux souffrir d'être au nombre des fous,
Que du sage parti se voir seul contre tous.*

Het Kunstgenootschap *Nil volentibus arduum* heeft in hunne navolging (*De Listige Vryster*) deeze regelen niet uitgedrukt.

Ik v
spreekt
dat h
eerst
tyd v
weeze
ven k
eigen
moet
derzo
goed
nog
of
niet
woe
spre
En
die
ven

(
Aan
van
ze
zi

Ik vergeef het aan iemand, die voor de vuist spreekt, al is 't in een' opentlyke gelegenheid, dat hy zich bedient van 't woord, dat zich 't eerst in zyn' gedachten opdoet. Doch zo hy tyd van bedenken heeft, moet de Regel (38) weezen, dat hy, als 't *Fransche* en *Duitsche* even kragtig is, (neem eens *glorie* en *roem*) aan 't eigen Vaderlandsche den voorrang geeve. Hy moet dus, eer hy 't *Fransche* neemt, eerst onderzoeken, of wy 'er in onze eigen' taal geen goed woord toe hebben, en zo niet, moet hy nog eerst zyn best doen, om een te vinden, of 'er een nieuw toe te smeeden: (39) doch dat niet moogelyk zynde, staat hem vry, een vreemd woord te hulp te neemen. Het inzicht van spreken en schryven is, zich te doen verstaan. En wat helpt (*) de zuiverheid der Taale, als die, om welker wille wy spreken of schryven, ons niet verstaan?

§. 22.

(38) REGEL] Ik twyffel echter, of ik dien regel in myn' Aanpraaken zelf wel streng gevolgd heb. Ik weet de les van Kato wel: *Turpe est Doctori*, enz. Doch Montagne zegt ergens zeer wel: *De menschen hebben de zotheid van zich in alles regelen te maaken, die zy niet kunnen volgen.*

(39) SMEEDEN] *Datur venia novitati verborum, obscuritati rerum servienti*, zegt Perizonius *Animadv: Hist. c. 6.* Zie ook Langius in *Instit. Styli p. 53.* (*Liceat in re nova novum adhibere vocabulum. Liceat jam cum vulgo loqui, quod nostri ita vocant. Liceat in re barbara vocabulo barbaro uti*) en Zewel p. 70.

(*) HELPT] *Quid enim prodest locutionis integritas, quam non sequitur intellectus audientis, cum loquendi omnino nulla sit causa, si quae loquimur, non intelligunt, propter quos, ut intelligant, loquimur.* 't Zyn de woorden van Rabanus Maurus.

§. 22.

Doch voor al moet hy zich wachten van 't *Franfche* en *Duitsche* woord onnodig 't zaamen te stapelen, (40) Dit is ter naauwer nood te verdraagen in Schriften, waar van men by den regel geld reket, of in een Pleidooi of redevoering uit het hoofd, wanneer 't gefchiedt of om tyd te winnen, of om de *Periode* ronder en vloeiender te maaken, of om den t'zamenloop van onaangename klanken te myden. (41)

§. 23.

Om echter in 't geheel met alle toegeevenheid de maat ganfch vol te meeten, zal ik ten opzigte der verkiezing van een *Franfch* woord voor een *Hollandfch* gulhartig bekennen, dat de *Franfche* taal de onze overtreft in een' keurige onderscheiding (42) van gelyknaamige woorden (*Synonymes.*) Doch de fchuld is niet aan onze taal, die ryk genoeg in woorden is, maar 't *Gebruik* heeft die onderscheiding nog niet gevestigd (43)

§. 24.

(40) STAPELEN] *e. g.* Confirmeeren en verfterken, enz. Dit heet men een' *Tautologie*, die echter niet altyd quaad is. *Unum iftud*, zegt Cicero *de Fin.* III. 4. *quod beneftum appellas, reftum, laudabile, decorum: erit enim NB. notius, quale fit, pluribus notatum vocabulis, idem significantibus, &c.*

(41) MYDEN] Zie l'Amv *Art. de parler* p. 20

(42) ONDSCHIEDING] Neems eens, *fou*, *fat*, en *tot*: *airs*, *facons*, en *manieres* enz. Zie *D. I.* p. 74.

(43) GEVSTIGD] By voorbeeld, gelyk de *Franfchen* *drie* woorden hebben, *fou*, *fat* en *tot*, kunnen wy vier gebruiken, (*dwaas*, *gek*, *zot* en *nar*) om een' mensch uit te drukken, die niet wys is, zonder echter zinneloos of *dol* te zyn: en 't *Gebruik* zou ook aan elk van die vier woorden een' byzonderen zin kunnen geeven.

Verder kan ik ook niet tegenspreken, dat de *Fransche* taal, in alles, (44) wat men *Galanterie* (45) noemt, en' in 't geheel in alles, wat de Hooffsche welleevenheid, Burgerlyke 't zaamenleving, en gezelligen ommegang raakt, veel woorden hebben, die wy in onze taal met dezelfde kracht en zwier niet kunnen uitdrukken. Doch schoon ik dit alles toesta, moet dit voordeel niet toegeschreeven worden aan de taal, maar aan toevallige omstandigheden, die met de taal zelve geen' verbintenis hebben.

De *Fransche Natie* is de gezelligste der gansche waereld. Zo wel Vrouwen, als Mannen *ennuieren*

(44) ALLES] Zeg eens in goed *Hollands* een' *Pruds*, een' *Coquette*, een' *Petit Maitre*, een *Tête à Tête*, en oneindige dergelyke woorden, die men vinden kan in 't *Dictionnaire d'Amour*. En hoe zou 't moogelyk zyn in onze Taal woorden te vinden, om alle trappen van liefkoozingen uitte drakken, met die fyne onderscheidingen, die de Franschen door oefening daar in gemaakt hebben? *Pasfades*, *Fantaisies*, *Epreuves*, *Aneantiffemens*, enz. de *Monsieur*, de *Gueruchon*, de *Farfadet*, enz.

(45) GALANTERIE] Wy hebben zelfs geen recht woord om *Galanterie* te vertaalen. 't Latynsche *Urbanitas*, *elegantia*, drukt dit ook niet genoeg uit. De Franschen zelf hebben werk om recht uit te leggen, wat het zy. Wy meenen doorgaans, dat het *Minnery* is. Doch 't is eigentlyk daar van maar een' voorbereiding, naamelyk, *dat men zoekt te bebaagen*. Op zich zelve steekt daar weinig quaad in: en zelfs in 't *Fransch* zegt men, als iemand te schielyk een quaad vermoeden opvat: *ce n'est, qu'une pure Galanterie*.

ren (46) zich aanstonds, als ze niemand by zich hebben, om mée te spreken. Dus zoeken ze uit en in 't huis steeds gezelschap, en de minste kleinigheid verschaft hen ryke stof tot een' vrolyke en geestige t'zaamenkouting (47) Wat de wellevendheid, en vooral de Hooffsche, betseft, 't Hof van Vrankryk is lang daar van 't School geweest, en de Ouders zenden uit alle hoeken van Europa hun' zoonen naar Parys, om met veel' kosten den rechten Toon te krygen, van 't geene men de schoone waereld (*beau monde*) noemt, en *pour faire leur cours de Galanterie*. Wyders is op de gansche aarde geen land, daar de t'zaamenleving der beide *Sexen* meer vryheid geniet, zelfs buiten allen toeleg van liefde of ontucht: ja 't is een *Fransche* grondregel (en niet zonder reden) dat de omgang met vrouwen de beste opvoeding voor een' jongeling is, en 't beste middel om een' onbeschaafd man te *leeren leeven*. Een' druppel holt met den tyd een' steen, en met oefening leert men een zandje door 't oog van een' naalde werpen. Wat wonder dan, dat alle deeze toevallige omstandigheden (48), die elk een' geduurige oeffening van spreken onderstellen, de *Fransche* Taal beschaafd, gezift, en alle deszelfs fynheid uitgepluisd hebben!

§. 26.

(46) ENNUIERFN. Dit woord kunnen wy ook niet recht uitdrukken, Waarom? Een ouderwetse Hollander weet niet wat het is, en, zegt als Thaler in Regnards *Democrisie*:

Et peut on s'ennuyer, lorsque l'on ne fait rien.

(47) T'ZAAMENKOUTING] Zie wat ik gezegd heb §. VI. n. II.

(48) OMSTANDIGHEDEN.] *Genus dicendi imitatur publicos mores. Argumentum est luxuria publica orationis lascivia, Seneca Epist. 114. Init.*

Of 't
zyn, de
brenger
was, 't
ze taal
waare
zyn, c
Ansjel

En
wo
die
scka

§. 26.

Of 't wenschelyk voor ons Gemeenebest zou zyn, dezelfde omstandigheeden by ons over te brengen, is een' andere vraage: doch zo 't dus was, 't zou ons aan woorden niet schorten. Onze taal bezit alle woorden, die noodig zyn om waare liefde uit te drukken. Kan iets tederder zyn, dan de Zang in Vondels (49) *Gysbrecht van Amstel*:

Waar word oprechtter Trouw, enz.

Voor al 't Couplet.

*Daar zo de Liefde viel,
Smolt liefde ziel met ziel,
En hart met hart te gader. enz.*

En zelfs in 't *Tedere* hebben wy veele verkleinwoordjes (50), als *schaapjes, roosjes, oogjes*, enz. die een' groote zachtheid geeven, en die de *Franfchen* zonder reden meest hebben weggewurpen.

§. 27.

Hoe 't zy, onze *Moedertaal*, gelyk de Heer Pels (51) zegt,

————— ———— *Durft zich roemen,*
Met eigen' woorden al, wat weezen heeft, te noemen.
Heb-

(49) Zie ook de vaersjes van Poot, hier achter §. XXIX.

(50) VERKLEINWOORDIES.] Dus ook in de Bywoorden, *soetjes, zachtkens*, en vooral in de eigen' naamen, *Kaatje, Mietje*, enz. Vooral geeven ze een' aangenaamheid in *Harders Zangen*. De Hoogduitschers hebben ook *Oben* en *Lein*: *Handchen, Maagdelein*. Zie Ten Kate *Inleid. D. II. p. 73. 74.*

(51) PELS.] *Gebruik en Misbruik des Tooneels p. 13. 14.* Wy kunnen dus net op onze taal toepassen, 't geen Cicero

E e e 5 zagt

Hebben wy hier en daar een *Fransch* woord overgenomen, 't is meer uit gemak, dan uit gebrek. En hoe veele van onze woorden konden wy van de *Franschen* wederom vraagen, vooral, die de Zeevaart (52) raaken, en die zy zekerlyk niet van de oude Celten, noch Romeinen, maar van de Hanzesteden en de Vlamingen gekreegen (53) hebben? Ja zelfs hebben zy den naam van hun Wapen van ons gekreegen, *Fleurs de Lis*, 't welk geen *Lelien* zyn' maar *Lisbloemen* (54). Zyn 'er *Fransche* woorden of spreekwyzen, die wy met dezelfde kragt en zwier in zuiver *Hollands* niet kunnen overgieten, elke taal heeft haar' eigenschap, en in de onze zyn ook oneindige kortbondige en gulhartige uitdrukkingen, die men in 't *Fransch* niet treffen kan, vooral in 't *boertige*. Onze taal is vol spreekwoorden, die spreekwyzen geworden zyn. Ook hebben wy *Koppelwoorden*, (55) die (vooral in 't *Ernstige*) een' groote kragt

zegt van 't *Latyn* in vergelyking van 't *Griex*: de *Fin*: lib. III. Cap. 2 n. 5. *nos non modo, non vinci verborum copia, sed esse in ea etiam Superiores*. Mylius de *Antiq*: ling: Belg: cap. 29. heeft ook willen beweerden, dat wy in onze taal alles, wat fraay in 't *Griex* is, kunnen uitdrukken, en hy geeft tot proeven zyne vertaalingen van eenige *Griex Odes*. Doch zo de *Hollandsche Poëzy* federt dien tyd niet merklyk verbeterd was, zou men met die proeven de weddingchap verliezen.

(52) ZEEVAART.] Zie de *Aanmerkingen* van den Heer F: B: p. 10. Dus hebben zy en wy in de *Kruistochten* ook *Saraçeenfche* woorden gekreegen, als *Admiraal*, *Tambour*. Zie p. 21. en 159. voeg 'er by *Almanak*.

(53) GEKREEGEN.] Zie p. 540. n. 69.

(54) LISBLOEMEN.] Zie den zelfden Heer F: B: p. 123.

(55) KOPPELWOORDEN.] Wy en de *Duitschers* hebben ze van allerlei foort: twee zelfstandige woorden, als *Tandpyn*: een zelfstandig met een byvoeglyk, als *Grootvader*: een

kragt
moede
herhan
Verkle

Ik
propo
de le
Fran
landj
In 't
dates
krag
gely
taal
haa

een
feit
Bot
we
br
z
v
f

kragt (56) geeven, en die de *Franschen* uit armoede van 't *Griex* moeten leenen, om niet te herhaalen, 't geen ik reeds gezegd heb van de *Verkleinwoorden*.

§. 28.

Ik heb hier van gesproken in 't *Fransche Avant-propos* in 't *Besluit*, enz p. 114 en de proef op de somme is, dat het gemakkelyker (57) valt *Fransche vaerzen* zonder veel verlies, in 't *Hollandsch* over te gieten, dan *Hollandische* in 't *Fransch*. In 't *Ernstige* is een' rol van Agamemnon, Mithridates, Augustus, enz: in 't *Hollandsch* eeven kragtig, en speelt eeven goed, als in 't *Fransch*: gelyk ik zelfs geloof, dat de *Henriade* in de vertaaling van den Heer *Feytama* zeer weinig van haar' kragt verlooren heeft. En in 't *Boertige* is de

Æneas

een werkwoord met een zelfstandig naamwoord, als *Braadspit*: een zelfstandig naamwoord met een werkwoord, als *Boekbinder*, *Panlikker*: en bywoorden met een naam-, of werkwoord, als *Achterklap*, *Nederwerpen*. De *Franschen* hebben 'er toch ook, maar weinige, als *Lundy*, *Malheur*, *Contredaire* enz: Doch ze bestaan in twee, daar wy ze drie en vierdubbeld hebben. Doch in alles is een' maat: Zie *Gotschede Duitische Spraakkunst*. III. 1. p. 182. enz.

(56) KRAGT.] De *Fransche*, ten minten *Franschgezinde* Schryvers van 't *Journal Litteraire* van 1714. p. 182. bekenen dit zelf.

(57) GEMAKKELYKERS.] In de *Discbredeenen van den Philosophen St. Soucy* leeft men, dat een Groot Heer, die voor 't *Fransch* zeer ingenoomen is, en zelf in 't *Fransch* wonderlyk wél schryft, aan een' geleerd' kenner der *Duitische* taal een *Fransch* vaers opgaf tot een' proef, of 't moogelyk was, het zelve in 't *Duitisch* zonder verlies van kragt te vertaalen, en dat de Geleerde bekende, dat het niet moogelyk was. Doch hoe veel' *Duitische* vaerzen hadt de laatste daar niet kunnen tegenzetten, om te beproeven, of men die in 't *Fransch* kon uitdrukken?

Æneas van Fockenbroch, even kluchtig, als die van Scarron. Doch men beproeve eens, of men (by voorbeeld) in 't *Ernstige* de beschryving van de omkeering van Sodom, in het zevende boek van den *Abraham* van den Heer Hoogvliet, in 't *Franfch* kan brengen: en in 't *Tedere* wenschte ik wel een' *Franfche* vertaaling te zien van deeze vaersjes van Juffrouw van Merken: (p. 206.)

't *Speelend windje kust bet kruid,*
 't *Lokt de ted're blaadjes uit,*
 't *Helpt de Lente wederkeeren,*
 't *Lieflyk zingend pluimgediert*
Klapwiekt onder 't kwinkelen,
Waar bet door de telgjes zwiert.

en p. 226.

'k *Zie de Adertjes der blaadjes zwellen, enz:*
Terwyl bet Violiertje gloeit, enz:
My dunkt, ik zie dat Rupsje weeven,
Dat Bytje door de takjes zweeven,
Noem dit geen kunst: o neen, 't is leeven, enz.

of (zo men wil) van deeze vaersjes van een' Hollandschen boer.

Als gy met zuiv're vingertjes,
De koele roosjes pluks,
En op uw' lokjes drukt,
Geef dan maar zoete slingertjes,
En pers, uit ted're min,
Dat golvend gouddraat zacht: myn bartje schuilt 'er in.

Zo men dus onpartydig oordeelen wil, ziet men, dat 'er geen' reden ter waereld is, om onze taal minder, dan de (58) *Fransche*, te rekenen. Ook is het *Duitsch* een' taal op zich zelve, die op haar' eigen' voeten staat, daar 't *Franſch* een mengelmoes (59) is van onze taal met

(58) **FRANSCH.**] Onder de punten, die zommige *Franschen* by brengen, om de uitneemendheid van 'hun' taal boven de onze te verheffen, is, dat zy geregelder is in haar' *Conſtruſſie*, en geen' *inverſien* lydt. Buffier in zyn' *Grammaire Francoiſe ſur un nouveau Plan*, heeft dit zelf reeds wederlegd. Ook is 't niet altyd waar. Zy zeggen *je, vous prie, ik u. bid: je ne le fais pas, ik niet weet bet niet.* Zie Goſchede p. 401. Doch zo 't een' fout is, wat zal men dan van 't Latyn zeggen, waar in de *Inverſien* een groot ſieraad maaken. Ik moet hier by aanmerken, dat men over twee honderd jaaren in 't *Duitsch* meer pleeg in acht te neemen, dat het Naamwoord volgen moeft achter 't regeerend werkwoord.

(59) **MENGELMOES.**] 't Is weinig eeuwen geleden, dat het *Fransch* nog een elendig *Jargon* was, en nog over honderd jaaren mittrouwden de *Franschen* hun' eigen' taal zelf, om 'er *Opera's* in te durven maaken. *On etoit dans le prejugué, que les paroles Françoises n'étoient point ſuſceptibles des mêmes mouvemens, et des mêmes ornemens, que les paroles Italiennes,* zegt de Schryver van 't *Hiſtoire de l'Opera* p. I. p. 21. Perrin was in 1659, de eerſte, die een' *Pastorale* in *Fransche* Vaerzen liet zingen, en nog behaagde 't niet. Zelfs nog tegenwoordig is 't in de *Fransche* taal, hoe beſchaafd, nog een wezentlyk gebrek, dat ze krielt van *Syllabes ſales*, dikwils twee, ja drie in één woord (*Convive concupiſcence*, enz.) Men lacht met *Philaminte*, als zy (*Femmes ſavantes* III. 2. in 't einde) ze *retrancheeren* wil, doch 't geen *Moliere* haar zeggen doet, is waar, die *Syllaben* maaken dikwils de fraaiſte woorden aanſtootelyk, en de ernſtigſte paſſagien belachelyk. Men zag daar van een voorbeeld in 't eerſte optel van *Voltaire's* *Marianne*:

Vis pour toy, vis pour moy, vis pour nos chers enfans.

met bedurven Latyn en Griex*. Doch zo men al aan een' vreemden vergeeven kan, dat hy voorin- genoomen is met een' taal, (schoon die niet door haar' waare verdienste, maar door allerlei toeval- lige omstandigheden) in de *Mode* is geraakt: is dit toch niet te vergeeven aan een' rechten vaderlander. De eer van een Volk (60) is onafscheidelyk ver- knocht met de eer van deszelfs taal, en naar de ach- ting, die iemand heeft voor zyn' Moedertaal, kan men oordeelen van zyn' achting voor zyn' Vader- land. 't Is hierom, dat gemeenlyk elke *Natie* zich verbeeldt, dat haar' taal de schoonste (61) is: doch dit is weder een ander uiterste. En nog verder ging de zucht der Romeinen voor de uitbreiding van hun' taal, om de betrekking, die dezelve naar hun' meening met de uitbreiding van 't gebied hadt, zo als wy *Hoofdstuk*: VI. §. xx p. 125. en *Hoofdst.* XXIX. §. II. p. 594. gezien hebben. Wy willen zediger zyn, en met de onze zo verheeven' en verregaande aanslagen niet maaken. Doch ten minsten moet men aan zyn' eigen' Moedertaal geen onrecht doen, en ik meen genoeg gezegd te hebben, om te toonen, dat ze voor de *Fran- sche* niet behoefte te wyken. Ik wil hier niet na- schryven alles, wat zo veel' groote Mannen ter ver- da-

* GRIEX. De Franschen erkennen dit zelf. Zie nog verschelyk *Vadé* in zyn' *Contes* p. 93.

(60) VOLK.] Zie de Berlynsche *Memorie* van den Heer Toussaint van 20 Juny 1765, *sur les inductions, qu'on peut tirer du langage d'une Nation par rapport a sa culture et a ses mœurs.*

(61) SCHOONSTE.] Zie *Inchoffer Histor: Sacrae Latinitatis. lib III. cap. I.* en 't geen ik gezegd heb in 't *Einde* van 't *Vaarwel* p. 34. en *Hoofdst.* I. §. xv. p. 56.

(62) GEWERST.] Zie *Hoofdstuk.* I. §. v. p. 48.

dediging
ven heb
was, da
tuigd w
dat alle
(62) e
tot me
en dit
(63)
voltoe
Meyer
teren
Moede
manne
ze V
Roma
digly
van

(
heb
p.
fel
o
I
ik
fe
L
d
Z
I
p
v
A
f

dediging van 't Hoog en Nederduitsch geschreeven hebben. Doch stel zelfs eens, dat het waar was, dat wy van de armoede van onze taal overtuigd waaren; dan moest men nog onthouden, dat alle taalen in den beginne arm zyn geweest (62) en alleen door oefening en beschaaving tot meerdere volkoomenheid zyn opgesteegen, en dit moest ons dan opwekken en aanmoedigen (63) om die zelfde middelen te gebruiken tot voltoojing der onze (64) Hoe (zegt Dokter Meyer) *Wy Nederlanderen, die in kunde van letteren en wapenen niemant toegeeven, zullen onze Moedertaale, welke wy ten koste van zo veel bloed, manmoediglyk in aloude tyden vergooten, benevens onze Vryheid, voor de inbreuk der Waereldtwingende Romeinen orgekreekt verdedigd hebben, nu tegenwoordiglyk, lastbartig en met de armen over malkanderen, van uitlandige laaten bezoetelen!* enz.

§. 30.

(63) AANMOEDIGEN.] Zie wat ik hier voor §. XI. gezegd heb van de Tooneelpoëzy.

(64) ONZE.] Wy hebben *Hoofdstuk. xxxii. §. ii. n. 3. p. 658.* gezien, dat Karel de Groote, schoon hy de *Latynsche* Taal beminde en beschermde, echter alles deedt om ook de Moedertaal aan te queeken. (Eginhard *e. xx. p. 131.* en Hachenberg. *Gem: Med: dissert VII.*) en zie wat ik reeds gezegd heb *p. 658. n. 3.* Dus ook Theodoricus, schoon hy 't *Latyn* zeer begunstigde, schreef zyn' staats-*Depesches* in zyn' eigen' taal, en liet zyn' Gezanten ze aan den Koning der Herulen vertolken. (Casiodorus IV. 2. Zie verder ten Kate *Inleid. D. I. p. 18.* en Gotschede *Duitsche Spraakkunst*, in de *Voorrede voor de eerste Uitgaaf p. 4.*) Terwyl ik dit schryf, heeft zyn Keurvorstelyke Doorl. van Beieren een *Edict* laten uytgaan, tot handhaaving der Moedertaal: en zo ik verneem, begint het onmoedig *Franfch* spreeken ook te Weenen zeer uit de *Mode* te geraken.

Tot dus verre spreek ik nog maar van die aari hun' Moedertaal geen Recht doen. Doch wat zal ik dan zeggen van die hun' Moedertaal zonder reden verachten (65)! Dat dit *schandelyk is*, denk ik een' regel te zyn, zo redelyk, en zo natuurlyk, dat men ze aan menschen, die een' druppel Nederlandsch bloed in de aderen hebben, niet behoef te errinneren. Ik zal de naamen niet herhaalen, die de Romeinen gaven aan zulke verzaakers van hun Vaderland; doch wat zal men zeggen, van zulken, die zich schaamen (66) Nederlanders te zyn, en (zonder onderzoek of kennis, ja moogelyk zonder ooit (67) een' goed' Nederlandsch Schryver of Poëet gelezen te hebben) als men van 't *Hollandsch* spreekt, *foei* (68) zeggen!

(65) VERACHTEN.] Het wierdt Philotas tot een' grootē misdaad toegerekend, dat hy zich niet verdedigde in 't Griex. Curtius VI. IX. 36. en X. 23. Zie Clapmarus de *Arcais Imperii. lib. IV. cap. 22.*

(66) SCHAAMEN.] *Fil! on vous prendroit pour une Hollandoise*, zei een' Dame aan haar' Dochter, die in de *Assemblée 't Fransch* kreupel sprak.

(67) Ooit.] Hoe kunnen zy achting voor onze Poëeten hebben, dewyl ze die niet verstaan? Beproef 't eens met een' verheeven' plaats van Antonides, of 't vaersje van Poot §. XXIX. 't zal voor hen Hebreus zyn.

(68) FOEI.] Een' Dame van een oud' aanzienlyk Hollandsch geslacht, als men haar zeide, dat men haast een' goede *Hollandsche Comedie* in den Haag zou krygen, antwoorde kort af: *FOEI!* Dit is my zelfs gebeurd. Men kan hier op passen, 't geen Tertullianus de *Cultu Fæminarum* c. 7. zegt van de Romeinsche Vrouwen, die in zyn' tyd de *Germaansche* en *Gallische Modes* beminden, zo verre, dat zy zich schaamden *Romeinsch* geboren te zyn. *Pudet eas etiam nationis suæ, quod non Germanæ aut Gallæ procreatae sunt.*

DICHT.

**DICHTLIEVEND
TOEGIFT.**

Fff

*Juravi quodis, Vestibulum ad limina dirigitur?
Cum bene juravi, pes tamen ipsa redit.*

TITULUS *Aleg. II. VI. 24.*

AAN ZYN' DOORLUCHTIGSTE
HOOGHEID, DEN HEERE
PRINCE VAN ORANGE
EN NASSAU, &c. &c.

Amst. 1705.

TOen Alexander voer Corintho, by de ton;
Diogenes met zyn bezoek en aanspraak eerde;
En edelmoedig vroeg, wat weldaad hy begeerde,
Sprak de oude Wysgeer: *niets, dan 't vry genot der Zee.*
Ik smek dezelfde gunst, myn PRINSE heb mee doogen
Met all' de elende, die 'k in deeze luchtstreck draag.
Ik bid geen' byslag van belooning of vermoegen.

Om Gode wil zegter lucht! Die' salles, was ik vrag.

A. S. T.

OP HET
H U W E L Y K
V A N D E N
R O O M S C H K O N I N G
M E T D E
B E I E R S C H E P R I N C E S .

Door dit Doorluchtig en gezegend Huw'lyks
Feest,

Wordt een Rooms Keizers Zoon met een' Princes
verbonden,

Wijns Vader insgelyks Rooms Keizer is geweest.

In 's Ryks Kronyk wordt hier geen voorbeeld van
gevonden,

En 't blyve ook, zo de wensch eens gryzaards
gelden mag,

Het laatste voorbeeld, tot aan 's waerelds laatsten
dag. (†)

T R A.

(†) 't Is niet nodig te verklaaren, dat deeze woorden
een' wensch insluiten, dat de Keizerskroon, altyd in
't Huis van Oostenryk blyven mag. Alle, die in de rust
van Duitschland belang neemen, zullen deezen wensch
gaarne toestemmen.

TRADUCTION

AU

MARIAGE

DE S. M. LE

ROI DES ROMAINS

ET DE LA

PRINCESSE DE BAVIERE.

*P*our cet Auguste Hymen, que Dieu couronne de sa benédiction, le Fils d'un Empereur Romain s'unit avec une Princesse, dont le Père de mens à été Empereur Romain. Les Croniques de l'Empire n'en fournissent pas d'exemple, et si les Voeux d'un Vieillard sont exaucés, ce sera l'unique, jusqu'à la fin au Monde. (†)

T R A.

(†) Il n'est pas nécessaire d'expliquer, que ces paroles contiennent un voeu, que la Couronne Imperiale reste toujours dans la Maison d'Autriche. Tous ceux, qui s'interessent dans le repos de l'Allemagne, feront le même souhait.

Fff 3

INVOLLENDE GEDACHTEN

BY EEN FEESTMAAL VAN DEN HEER

GROOT RUSSISCHEN GEZANT,

OP HET ZIEN VAN 'T AF-BEELDZEL

DER

KEIZERINNE.

Vergode Ovidius, berst thans uw koud gebeent'
Ten grafzerk uit, gy zoudt de Barplaats niet beklagen,
Die ge' in Augustus tyd zo bitter hebt bewaend,
Als gy een Volk (dat aan uw' hoogmoed moest
mishaagen,

Om dat hen uw Latwe en zangen niet verstondt)
Herfchapen in een' School van Anacharis vondt,
Daar wysheid, wetenschap en alle kunsten bloeien;
Als ge uit Moerasfen zaagt, een tweede Rome groeien:
Herscheppingen, tot 's Lands geluk, van moer gewigt,
Dan al' de wond'ren, die uw Zangster heeft verdicht.

En gy, die (om Orest, uw' Broeder, voor het
woeden

Van Thoas en Diaans' Bloed - Outer te behoeden)
Verlegen en beangst het Kerkbeeld der Godin
Ten Koore uitrukte, en bergde uw leeven Zee-
waarts in,

Iphigenia, neen! U zou geen leed ontmoeten.
Gy wierpt u nedrig neer voor CATHARINA'S voeten.
Gy bleeft in Tauris, daar een' Moeder wetten geeft,
Wiens roem en schoonheid al' uw' Godheen overstreeft.

T R A.

T R A D U C T I O N.
 PENSEES A UNE FETE DE MONSIEUR
 L'ENVOI DE RUSSIE,
 EN REGARDANT LE PORTRAIT DE
 L'IMPERATRICE.

*I*mmortel Ovide, si dans nos jours tes Manes se rele-
 voient du sombre Tombeau, au lieu de te plaindre de ton
 exil (que tu as pleuré si amèrement du temps d'Auguste)
 tu en serois charmé. Cette Nation (que devoit déplaire
 à ton orgueil, parce que malheureusement elle n'entendoit
 pas ton Latin) tu la trouverois à présent métamorphosée
 en une Ecole d'Anacharsis (*), ou la Sageſſe, les
 ſciences, & tous les arts fleurissent. Qui, tu serois
 une Seconde Rome, née d'un Marais: métamorphosée,
 beaucoup plus importante pour le bonheur du Pais, que
 toutes les fictions merveilleuses, que tu nous a peints dans
 ton Poëme.

Et vous, qui pour garantir votre Pere Oreste des
 fureurs de Thoës, & pour le ſauver de l'Autel de Diane,
 dans votre frayeur mortelle, arrachiez la Statuë de la
 Deſſe du Temple, a présent vous n'avez rien à craindre.
 Vous vous jetteriez avec reſpect aux pieds de CATHA.
 RINE, saugreſſe en Tauride, ſeulement deçus d'être
 d'une Mere, dont la gloire, & la beauté ſurpaſſent toutes
 vos Divinités.

O P

(*) Célèbre Philoſophe ancien Scythe.

LANDHOEVE.

HORATIUS, Sat. II. 6. v. 1-4, en 60, 63.

*H*oc erat in votis, modus agri non ita magnus,
Hortus ubi, et tecto vicinus Jugis aqua fons,
Et paulum fluvii super bis foret. Auctius, atque
Di melius fecere: hanc est, nihil amplius oro.

* * * *

O ras, quando ego te adspiciam, quandoque licebit
Nunc veterum libris, nunc somno, et inertibus hortis,
Ducere sollicita jucunda oblivio vitam!

NAVOLGING.

*E*en Landhuis, niet tot praal, maar tot gemak
geticht,

Een Tuin, eenvoudig, met een vrolyk veldgezicht,

Die, zonder aan de pracht van buuren my te keeren

My'n diſch met ooft en moes kan ongekoſt (*) ſtof-
feeren,

Een

(*) ONGEKOſT] *Dapes Inemptae.* Horat. *Epod.* II. 48.
Virgilius *Georg.* IV. 133.

Een vlietend water, dat voorby myn venster stroomt
Een koele wandeldreef, belommerd van geboomte:
Dit heb ik steeds gewenscht. Op 't einde van myn
leeven

Heeft my de Hemel dit, en meer, dan dit, gegeven
't Is hier, daar ik, als 't Ampt me uitspanning gunt,
den tyd

Met wand'len, leezen, of halfsluimrend denken slyt,
Daar ik na 't zwerven rust, en met een rein geweeten
Geleed'ne bitterheeden goedhartig kan vergeeten.

Dit heil geeft ik met een vergenoegd gemoed.

Ik bent voldaan, 'k begeer niets grooters, 't Is zo
goed.

Maar wat kan 't haaten, als de guure Noorderbuien
De lucht vergiftigen, en al 't onroezel zoet
Verbitteren van myn eenvoudig buitengoed!

Ach! Kon ik 't aan de Loire, of by Geneve kruien! (*)

Dan

(*) Hier op passen de woorden van Horatius *Carm. II.*
v. 5-7. 13-14. 17. 18.

Sit mea sedes utinam senecta!

Sit modus lasso maris et viarum,

Militiaque.

Ille terrarum mihi prater omnes.

Augulus ridet ——— ———

Ver ubi linguam. Tepidasque praebet

Jupiter brumas ——— ———

- 5 A L L -

Dank u ik nog, daar hier 't onzuinig wêr my moordt,
Na zo veel doegnsaan verdriet, nazo reukwinnen,
In dien gezonden en vermaakelyken oord
Myn oude borst en hoofd opbaakren voor myn
ferven.

BLAD-

B L A D W Y Z E R.

A.

- Academien.** Of 't goed is Collegien te houden in de
gemeene taal p. 685.
- Adelbert.** Bisschop te Hamburg; doet den Kerkdienst
in 't Griek, p. 597.
- Adelbert.** Markgraaf van Toskanen, p. 400.
- Airianus.** Paus. p. 375
- Advokaat der Kerke,** p. 418 Romeinse *Advokaten*
in Germarië zeer gehaat, p. 466 pleiten in 't
Latyn, *ibid.*
- Aefbiërs.** p. 554.
- Agrippina.** Haar Hof in Batavië, p. 750.
- Aken.** p. 392.
- Alta.** Voogdesse van Floris V. brengt het Fransch in
ons Land, p. 786 laat haar Neef 't Duitsch lee-
ren, te zelyk met het Fransch, p. 823.
- Aven.** p. 755
- Antoïdes.** p. 443, 445.
- Apostbekers** Latyn. p. 534.
- Apronius.** p. 740, 741.
- Arabisch.** Men gaat om te *studieren* te Cordua, p. 644.
- Arend** Enkel en dubbeld, p. 441.
- Aristofibus.** p. 457
- Aristoteles.** Zyn boeken, hoe te Rome gekoomen.
p. 636 in weinig achening, p. 637. Niet veel be-
kend by de Oudvaders, p. 638; wordt te Rome
bekend. p. 641 Vindt by de Oudvaders in 't
begin weinig smak, p. 642. Bewzaard by de
Arabieren, en vertaald, p. 643. Wordt dus in
Frankryk geleerd, p. 645. Wordt voor Heilig
gehouden, p. 647. Zyn Filosofie wordt in de
Theologie ingevlochten, p. 646. Krygt gezag.
p. 647. Ingevoerd niet door 't Griek, maar door
't Latyn. p. 649 Wanneer uit de *mode* geraakt.
p. 654.
- Arminius.** p. 459. Spreekt Latyn, p. 568.
- Attila.** p. 481.
- Ausgarius.** p. 513.
- Augustus.** p. 435.

B.

B.

- Βασιλευς*. Titel van de Koningen van Engeland, p. 598.
- Barbari*. Dus noemen zich de Duitschen, p. 775.
- Bardenzangen*. p. 692. enz. Of ze geschreeven zyn geweest. p. 694.
- Barnsteen*. p. 551. By de Romeinen veel gebruikt, meest uit Germanië. p. 513. enz. misschien ook uit Batavië. p. 555, 758.
- Bassianus*. p. 756.
- Bassus*. p. 741.
- Bustaardtaal*. p. 790.
- Batavieren*. Hun Eiland. p. 688, 701. hun naam. p. 689. Hun haat tegen de Katten. p. 690, 728. Hoe zy van de Katten zyn afgekoomen. p. 689. enz. Wanneer. p. 701 enz. Hun' oud verbond met de Romeinen. p. 742. Hun' verhuizing is ouder, dan 't gevecht der Hermonduuren. p. 703. Of hun Eiland bewoond is geweest voor den uittocht der Cimbren. p. 706. Op hen wordt dikwils quaalyk toegepast alles, wat men vindt van *Germaanen*. p. 709. Zy zyn de Edelste. *ibid.* en 764. Hun' gemeente afleiding van Troje. p. 713. Broeders van 't Roomsche Ryk, of Roomsche Volk. p. 721 enz. Wanneer 't Verbond gemaakt is geweest. *ibid.* enz. Redenen, waarom zy met Cæsar Vrede zochten. p. 726 enz. Zyn de beste Ruiters en Zwemmers. p. 729. Voorwaarden van hun verbond met de Romeinen. p. 730. Ee-nige krygen 't Burgerrecht. p. 731. Geeven hulptroupen. p. 733, 743. Hun' hulp wordt hoog gerekend. p. 745, 746. Staan onder hun' eigen' Officieren. *ibid.* Lyfwachten der Keizers met Kapiteins rang. p. 747. De Keizers hadden in hen veel vertrouwen. p. 748. Hun' koophandel met de *Romeinen*. p. 758. Of ze onder de *Germaanen* behooren, dan onder de *Galliërs*. p. 762, enz. Hun' *Broederschap* met de Romeinen schynt jonger, dan 't oude *Bondgenootschap*. p. 723, 746, 753, 763. Versmolten onder Franken. p. 773. Of ze *Galliërs*, of *Germaanen* zyn. p. 762 enz.
- Beel-*

B L A D W Y Z E R.

- Beelden.** In de Kerken. p. 337, 388.
Beeft. Deseftels getal. p. 676.
Belgen. Soberder, dan andere Galliërs. p. 709. Hebben geen deel aan den togt der Cimbren. p. 720.
Belgius. p. 717.
Bergen. p. 538.
Betuwe. p. 773.
Biberagium. p. 548.
Bier. In Gallië. p. 545. In Germaniën. *ibid.* en 548.
Biffchop te Rome. De aanftelling dezelveft hadt de Griexe Keizer. p. 341. De Gothifche Koning. p. 329, 330. De Biffchop krygt deel aan de Regeering. p. 335. Nog verder. p. 339. Zyn Staatsbelang tuffchen de Griexe en Longobardsche Regeering. p. 342. Zie *Paus*.
Blond bair. By de Romeinen fchoon gerekend. p. 449.
Boorbave. p. 759.
Bon. p. 521.
Bonifacius. p. 580.
Briele. p. 520.
Briganticus. p. 462, 744.
Britten. Huis te *Britten*. p. 696, 750, 767.
Broeken. De Romeinen draagen Duitfche *broeken*; p. 453.
Bruien. De Vriezen laaten zich niet *bruten*. p. 739.
Burgerschap. Kan een Keizer aan menfchen geeven, en niet aan woorden. p. 800.
Burgondifche Hofwoorden. p. 787.
Bybel. In 't *Latyn*. p. 581 enz. Verbod van dien in gemeene taal te leezen. p. 557. Onbehoorlykheid van dat verbod. p. 589 enz. 's *Bybels* goede *Hollandfche Overzetting*. p. 818.

C.

- Cacina** draagt een' broek. p. 453.
Cafar. p. 437. Zie *Julius Cafar*.
Caligula. Houdt een' veiling in *Batavië*. p. 751. Heeft veel' liefde voor de *Batavieren*. *ibid.*
Caracalla. Kleedt zich op zyn *Germaanfch*. p. 452. Heeft veel' gemeenzaamheid met de Duitfche *Gezanten*. p. 464. *Casta*

B I J L A G E W I J Z E N

- Casta mulier.* p. 463, 480.
- Centuriones.* p. 747.
- Charlotta.* p. 475.
- Chriſtendom.* Deszelfs invoering in Duitschland, wanneer. p. 569 enz. De *Latynſche* taal door 'caelven ingevoerd, p. 580.
- Chriſtus.* De Heere, of hy Griex en Latyn heeft gesproken. p. 602 enz.
- Cicero.* Boeken van hem verbrand, door een' Vreeschen rilde. p. 578.
- Cimbren.* Of by hun'ragt. Betaeleren geweest. zyn. p. 720.
- Civilis.* p. 797.
- Claudia.* p. 576.
- Coëffures.* Lyſt van derzelver naamen.
- Commodus.* p. 572.
- Consules.* Te Romem, onder Odoacer, en de Gothsche Koningen, enz. p. 330 - 333. Naderhand, p. 335. Onderscheid tusschen *Consul*, en *Patricius*. p. 348, 349. Aanzienlykheid van 't *Consul* laat. p. 353, 354, 355. Karel de Groote schryft zich *Consul*. p. 379, 380. Of'er nog *Consules* geweest zyn: ten tyde van Otto den Grooten. p. 413. *Crescens* wordt zo genoemd. p. 420.
- Carbulo.* p. 710, 751.
- Commanen.* Worden geschreeven in bastardtaal. p. 794.

D

- Dagvaarders.* Was by de oude Duitschers *nachtvaarders*. p. 533.
- Decebalus.* p. 468, 469.
- Decretalen.* p. 626.
- Dekken.* Op wat wyze vreemde Legers de Vryheid van een Land *dekken*. p. 511.
- Diderik.* Graaf van Hlland. Waarem hy de *Eerste* wordt genoemd. p. 696. Wordt door den Koning der Franken aangeveld. p. 768. Zyn' afkomst. p. 771. Zie *Graaven*.
- Discursus.* p. 536.

D

B L A D W Y Z E R.

- Domitianus.* p. 753.
Doorloopen. Is geen onderbrengen. p. 436.
Drietenheid. Of aan de Oude Germaanen bekend is geweest. p. 571.
Draiden. p. 568, 8.
Drusus. Heeft geen Provincie in Germanië gemaakt. p. 509. Spook van Drusus, p. 568. b. Zyn kryg tegen de Vriezen. p. 735. In Batavië geweest. p. 749.
Duitsche taal. Poogingen tot deszelfs bevestiging in Duitschland. p. 663 enz. Wordt by veelen voor de grondtaal gehouden. p. 796.
Dux. Te Rome onder de Griexen Regeering, en naderhand. p. 351, 514.

E.

- Edla.* p. 571.
Eduard III. p. 778, 779.
Eenledigheid. Van een woord is een teken van ouderdom, doch niet altyd. p. 796.
Eglnhard en Emma. p. 385, 658, 659.
Egmond. Klooster aldaar. p. 691, 696. Of daar Bardenzangen geweest zyn. p. 695. enz.
Electi Romani Imperatores. p. 439.
Electrides. p. 554.
Elimum. p. 754.
Engeland. Invoering van 't Fransch aldaar, niet om de uitneemendheid der taal, maar door andere toevallige omstandigheden. p. 778 enz.
Engelsche Schryvers. Hun' vuilaartigheid tegen de Batavieren. p. 746. Veroveringen der Engelschen in Vrankryk, en wederzyds. p. 780.
Engelsche woorden in 't Hollands. p. 817.
Enusio. p. 615.
Ennuiëren. p. 840.
Erasmus. p. 672, 674.
Erasmus. Prior en Pastoor. p. 674.
Eudoxia. p. 481.

F.

Filosofie. Hoe verre 't geoorlofd is, die met de Godgeleerdheid te vermengen. p. 646. Deszelfs Ebbe en Vloed. p. 654.

Flavius. p. 459.

Fleurs de Lis. p. 812.

Florus. Maakt veel gezwollen ophef. p. 508.

Fortrape. p. 754.

Forum H. adriani. p. 559, 754, 757.

Francia. Zie *Franken.*

Franken. Van Troisichen afkomst. p. 715. In Batavië,

p. 765. Hebben 't gebied daar over, p. 767, 774.

gemeenschap der Batavieren met de *Franken.* p. 773.

Wat *Francië* genoemd wordt. *ibid.* Frankische koningen gebruiken 't Latyn in hun' Wetten. p. 775.

Frankisch. Dus wordt de Duitsche taal genoemd. p. 778.

Franca Lingua. p. 777.

Franisch. Verwart het Latyn. p. 683.

Franische Waaruit de taal is t'zaamengevloed. p. 776.

Deszelfs opkomst wordt te vroeg gesteld. p. 777.

Hoe zy in Engeland gekoomen is. p. 778 enz.

Wordt eerst draagelyk na Sint Iouis, en krygt

haar' hoogte onder Louis XIII en XIV. p. 782.

Maakt fortuin buiten 's Lands, en wordt de

Scheitaal, in plaats van 't Latyn. p. 783. *Fran-*

ische Koningen hebben 't gebied over ons Land

p. 767, 785. *Franische Taal*, wanneer by ons in-

gevoerd. p. 786 enz. vooral in gemeenzaamen

omwegang. p. 788, 789. enz. wordt beschaafd,

en de Scheitaal. p. 790. enz. Wordt te hoog op-

geheeven. p. 793. Wordt geleerd voor 't Hol-

landsch. p. 794. *Franische Schryvers.* Hun' lof.

p. 791. *Franische* Vluchtelingen. *ibid.* *Monstours*

en *Mademoisellen* p. 792. 't Is van dezelve een

merite, als zy geen Hollands kennen. p. 793.

Franische woorden, in onze taal ingelyfd met een'

Hollandschen staart. p. 760. Oorzaak hiervan.

ibid. enz. *Franische woorden*, welker oorsprong

men niet weet. p. 803. 't *Franisch* is de *politique*

Schei-

B L A D W Y Z E R.

Scheitaal geworden, p. 819, 828. Hoe verry 't
 noodig is die taal te leeren, *ibid.* Ook te spre-
 ken, p. 820. Franschen willen geen Hollandsch
 leeren, *ibid.* 't Fransch niet te leeren, *eer*, dan
 de Moedertaal, *ibid.* en 821. Franschen spreken
 veel vlygger, dan Hollanders, p. 825. Fransch
 schryven *ibid.* Hoe verre noodig, p. 826. Fransch
 Schouwtooneel, p. 827. Inlyving van Fransche
 woorden in onze taal, p. 828. in Staatzaaken,
 Rechrzaaken, *ibid.* in *Couranten*, Historischrif-
 ten, Redevoeringen, p. 829. in termen van Oer-
 log, Vestingbouw, *Artillerie*, *Blaasen*, Kunst-
 woorden, p. 830. in naamen van Ampten, voor-
 al Vreemde, p. 831. Fransche Modes, *ibid.* Men
 moest 'er een *Journal* van houden, p. 833.
 Fransche woorden in briefwisseling, p. 835.
 Middewelweg in 't gebruik van Fransche woorden,
 p. 837. De Fransche taal is keuriger in *Synonymes*,
 p. 838. Welsprekender in alles, wat *Galanteris*
 raakt, p. 839. De Fransche Natie is de gezellig-
 ste, *ibid.* Fransche taal is een mengelmoes. p. 845.
 Krielt van *Syllabès sales*, p. 846.

G

- Gaius, p. 475. 476.
- Gaiso, p. 476.
- Galanterie, p. 839.
- Galienus hadt een Germaansche byzit, p. 480.
- Galicismi, p. 824.
- Gallië. Of en wanneer men in Gallië heeft begi-
 nen Wyn te planten, p. 549.
- Galliers, zandh Volkplantingen over den Ryn, p. 497.
- Roepen Germaanen te hulp, p. 449.
- Gamma, p. 463.
- Gannascus, p. 461. 744.
- Gebruik. Geldt in de betekenis van naam, en van
 Ampron, p. 407, 415. 435. 437. 492. 512. 748.
 769. Gebruik verzegelt de woorden, p. 797.

Ggg

Geld

B L A D W Y Z E R.

Geld. Caracalla betaalt zyn' Soldaaten met kwaad *Geld*, doch moet de Allemannen goed *Geld* geven, p. 471. Wanneer de Germaanen hebben beginnen *Geld* te kennen, p. 542.

Geleerden. Brengen zelf 't Latyn dikwils in verachting, p. 680. enz. *Geleerde* Scheldwoorden, p. 682.

't **Gemeen.** Spreekt by ons het Hollands zuiverder, dan de Grooten, p. 801.

Geneeskunde. Schryvers over deszelfs Historie, p. 629. Of onze Voorouders die geleerd hebben van de Romeinen. p. 630. 631. Heeft *Latyn* in Duitschland gebragt, en hoe, p. 632.

Germania Superior en inferior, p. 503. Binnen den den Ryn. p. 504. De *Germaanen* zyn gezet om hun' naam te behouden, en willen geen *Galliërs* heeten, p. 506. 763. De twee zo genoemde *Germaniën* zyn altyd door de Romeinen gerekend onder *Galliën*, en niet onder *Germaniën*, p. 506. 577. 't Is twyffelachtig of 't Binnen-Rynsche *Germaniën* wel een' *Provincie* geweest is, p. 507.

Germani Cis Rbenani, p. 501.

Germanicus, p. 749.

Germanië, Germania, Germaanen. *Germania* wordt staande verbeeld op een' penning van Hadrianus en *Gallia* bukkende, p. 444. *Germaanen*, die vroeg te Rom en of in Romeinschen dienst zyn geweest, p. 456 enz. Hun' beroemde getrouwheid, p. 472. *Germaanen*, die groote Ampten te Rom en gehad hebben, 475. enz. De Romeinen hebben nooit in 't eigentlyk *Germaniën* een' Landvoogdy gehad, p. 483. enz.

Germaanen van ouds geneegen tot Koophandel, p. 525. enz. Hun' ledigheid beter, dan der Romeinen werkzaamheid, *ibid.* Hun' speelzucht, p. 527. Zy aanbaden Mercurius, *ibid.* en Isis, p. 528. Hun' zucht tot Scheepvaart, p. 537. Hun' oplettendheid op den Koophandel in alle Tractaaten, p. 538. Kennen 't geld en proeven 't, p. 542. Kunnen goud smeeden, p. 543. Hebben geen' muntgebruikt, dan Romeinsche, p. 544. Of zy let-

B L A D W Y Z E R

- letteren gehad hebben, p. 568. *d. e.* en p. 695.
 De naam van *Galli* en *Germani* vermengd, p. 495.
 762. 764.
Geta, p. 755.
Gevangene. 't Getal van *Gevangene* Romeinen en
 Germaanen is ter wederzyde grooter, dan men
 meent, p. 455. 469.
Gezantschappen. Over en weder, tusschen de Romei-
 nen en Germaanen, p. 469.
Gilimer. Spreekt Latyn, p. 579.
Glesjaria Insula, p. 554.
Godesbalken, p. 761.
Gotben. Waar zich hebben nedergezet na hun' ver-
 jaaging door *Narjes*, p. 464.
Gotbinen, p. 497.
Goude Bulle, p. 663.
Goude Eeuw. Van onze Taal, 797. 798.
Goud smeeden. Zeer bekend by de Germaanen,
 p. 543.
Graaven, Hollandsche, p. 769 enz. Een aanzien-
 lyk Ampt, p. 771. Hebben Princessen ten Hu-
 welyk, p. 772. Uit Frankischen Koninklyken
 Stamme. Men spreekt Fransch aan hun Hof,
 p. 786. Geeven Ampten aan vreemden, p. 787.
 Zie *Diderik*.
Grammaticale. Oorlogen, p. 681.
Grenzen. Bepalingen der Romeinen, hoe verre,
 en hoe de bevredigde Germaanen mogten, bin-
 nen hun' *Grenzen* komen, p. 559.
Griex, *Griexe*. Na de dood van Karel Martel, zoe-
 ken de Romeinen de *Griexe* Heerschappy weder
 aan, p. 363. 365. *Griexe* Exarchaat neemt een
 einde, p. 366. Klage van 't *Griexe* Hof aan *Pepyn*,
 p. 369. By de uitroeping van Karel den Grooten
 tot Keizer wordt de *Griexe* Heerschappy gansch
 afgeschud, p. 379. En aan Karel opgedraagen, p. 380.
 De Romeinen rekenden zich van de *Griexe* Heer-
 schappy vry en ontslagen, p. 382. 't Welk Ka-
 rel moogelyk zo niet begreep, p. 385. 't Ampt
 van *Patricius* sluit een afhankelykheid in van 't
Griexe Hof, p. 387. 't *Griexe* Hof erkent Karel,
 als Keizer, p. 389. En ook de volgende Keizers,
 Ggg 2 p. 390.

B L A D W Y Z E R.

p. 390. Werklozen ten tyde van Otto, om Rome weder onder 't Griex gebod te brengen, 419. Zie Rome. Romeinen. De Pauzen willen niet in 't Griex schryven, p. 506. Adelbert doet den Kerkdiensft te Hamburg in 't Griex, p. 597. De kranken te Rome willen Griex Artzen hebben, p. 632. Griex naamen van ziekten in 't Fransch gebruikt, en waarom, p. 634. De Romeinen hadden achting voor 't Griex, p. 805. Redenen, waarom, p. 806. Griex Boeken bevoelen te leezen, p. 807. Van jongs af geleerd, *ibid.* In 't Griex te schryven, vooral in 't Griex Vaerzel te maaken, wordt belacchelyk gerekend, p. 811. Ook 't vermengen van Griex woorden met het Latyn, *ibid.* Dit geschiede echter maar alleen by nood, p. 812. 819. De Griex taal is ktugtiger in Koppelwoorden, p. 812. 813. Zy treen dat 't Griex woord, zo als 't was, p. 814. 't Griex wordt langwyliker geoordeeld, dan 't Latyn, p. 816. Zie Latyn.

Greenland en Ysland. Angarius wordt tot *Ligotus* van Ysland en *Greenland* aangesield, tang, eer'tgevoonden was, p. 513.

Groote Hoeren. Die werk van de Geleerdheid hebben gemaakt, p. 680.

Grotius, p. 159.

Gyzelhuys. 't Getal van Romeinsche en Germaansche *Gyzelhuysen* te ten wederzyde grooter, dan men meent, p. 455. 469. 470.

H.

Hadriani Forum, p. 754. 755.

Hadrianus. Zyn Penning doet eer aan Germaniën, p. 444.

Hage. Daar wordt het meeste Fransch in de Taal gemengd, p. 801.

Hair. Der Duitchers blond, en geknoept, p. 440. 728. Wierdt na Rome ontbooden, p. 450. Swaarte Verw, p. 451.

Han-

B E A D W Y Z E R.

- Hamburg.* Adelbert doet 'er de Kerkdienst in 't Griex.
p. 597.
Handelplaatsen. Zie *Markten.*
Handschriften. Door Munniken. Zie *Munniken.* Gevaarlyke verkortingen. *p.* 678. *Pedanterij* in derzelve zuivering. *p.* 681.
Hanzesteeden. *p.* 540.
Hartogen. *p.* 796.
Heilig. Waarom 't Noomsche Ryk *Heilig* wordt genoemd. *p.* 408. 435.
Helden. Vergood. *p.* 481.
Hemel. Of men in den *Hemel* Latyn zat spreken. *p.* 614.
Hercules. In Batavië bekend. *p.* 712. 713.
Hermes. *p.* 528.
Hermonduren. *p.* 559.
Hertbus. *p.* 531.
Hieronymus. *p.* 554. 585. Zyn nachgezigt over *Cicero.* *p.* 651.
Hollandsche Franschman. *p.* 803. *Hollanders* stellen 'er eere in, als zy *Fransch* spreken. *p.* 820.
Hollandsche Taal kan alles uirdrukken, wat waare liefde raakt. *p.* 841. heeft *Verkleinwoordjes.* *ibid.* en *Koppelwoorden.* *p.* 843. *Hollandsche* vertaalingen uit het *Fransch* 'zyn gemakelyker, dan *Fransche* uit het *Hollandsch.* *p.* 844. *Tedere* vaerzen in 't *Hollands.* *p.* 844. *Hollandsche* taal behoeft voor 't *Fransch* niet te wyken *p.* 845. moet aangemoedigd worden. *p.* 847.
Honoria. *p.* 481.
Hooge Schoolen. in *Duitschland.* *p.* 568.
Huis te bulpe. *p.* 723.

I.

- Imperator Romanus.* *p.* 382, meer dan *Patricius.* *p.* 385.
 Deszels rang. *p.* 386. 390. Keizer *Koenraad* en *Hendrik de Vogelaar* neemen den titel niet. *p.* 400. 414. 438.
Irene tracht *Karel den Grooten* op te houden. *p.* 375.
Ischeffer. Deszels geleerde raazerny. *p.* 597.
I. er.

B L A D W Y S E R.

Inertes bora. p. 525.

Inguiomarus. p. 459.

Inlyving van Fransche woorden, in onze Taal. p. 792.
zie *Franscb.*

Joannes XII. Paus. p. 401.

Jooden herwaart in ballinschap gezonden. p. 713.

Josepb. Keizer, pieegt *Acten* van gezag in Italië. p. 434.

Irene tracht *Karel den Grooten* op te houden. p. 375.

Journal. Men moest een *Journal* van de Fransche *Modes* houden. p. 233.

Isidorus. p. 626. enz.

Isis. p. 528 529. 530. 547.

Israëlijsche Coeffures en babioles. p. 451.

Istropolis. p. 536.

Italiaansche Taal. p. 447. 448.

Italus. p. 461.

Julianus. Zyn Bygeloof. p. 640.

Julius Casar. Of hy in Duitschland kasteelen heeft gebouwd. p. 517, Verbond der Batavieren met hem. p. 724. maakt vrede met de Batavieren, en waarom. p. 727. Zyn' Staatkunde. *ibid.* Maakt vrede met meer andere Volkeren. p. 734. Of in Batavië geweest is. p. 749. Hadt een' Germaansche *Maitresse.* p. 480.

K.

Kaninefaten. In verbond met de Romeinen. p. 734.

Kanonyke Recht. p. 625. enz. geldt ook by eenige Protestantsche Vorsten. p. 628. Kaf in 't *Kanonyke Recht.* p. 627.

Karel de Groot. Word *Patricius* met zyn' Vader. p. 374. Zyn' liefde voor Paus Adrianus. p. 375. Wordt tot Keizer uitgeroepen. p. 376. Waar hy geboren is. Hy was ten minten van *Duitsche* afkomst. p. 377. Aanmerkinge over de opdracht der Keizerlyke waardigheid aan *Karel den Orooten.* p. 379. enz. Hy neemt ze aan met bedenkykheid. p. 384. Of hy 't met Leo hadt afgesproken. p. 387. Wordt door

- door de *Griexke Keizers* erkend. p. 389. Zyn' zucht voor de Stad Aken. p. 392. Zyn' zucht voor den Koophandel. p. 539. Zyn' zucht voor de Moedertaal. p. 147. 659.
- Karel de Kaale*. p. 397. 398. 660.
- Karel Martel*. p. 345. Hy is in geen' verstandhouding met het Griexke Hof. p. 359.
- Karel*. De Zesde, is een goed Latynsch Poëet geweest. p. 667. 668.
- Kassel*. p. 527.
- Kats*. Deszelfs kleene mislag. p. 734.
- Kattewald*. p. 735.
- Keizerinnen*. Haar' Titels. p. 236.
- Keizerlyke*. Waardigheid. Erflyk gemaakt in 't geslacht van Otto. p. 405.
- Keizers*. Die nun' Recht op Rome niet recht gehandhaafd hebben. p. 429. enz. Nooit is hun Recht nagegeeven. p. 431. enz. Wanneer men heeft opgehouden de Pauzelyke Krooning noodig te rekenen. 433. Hoe verre derzelve Recht op Rome nog heden stand kan houden. 434. Roomsche Keizers, die in Duitschland zyn geweest. p. 457.
- Kerk*. Gemeen loopje, dat men gelooft, wat de Kerk gelooft. p. 492. Beschermmer der Kerke. p. 415. enz. en dus wordt de Keizer nog heden genoemd. p. 417. byzonderlyk de *Advokaat der Kerke*. *ibid.* Of dit ook de algemeene Christelyke Kerk raakt. *ibid.*
- Kerken* gebruikt tot Markten. p. 534.
- Kerkmissie*. p. 574. 535. *Kerkdienst* in 't Latyn. p. 581. Vergunningen daar omtrent. *ibid.*
- Kleding*. Daar in hebben de *Romeinen* de *Germaansche Modes* gevolgd, en niet de *Germaanen* de *Romeinsche*. p. 449.
- Kleef*. Oud Hooge School. p. 568.
- Kolyn*. Klaas. p. 690. Desselfs kunstgreep. p. 691. enz. 699. 705 hy heeft van de oude Bataafche historie niet meer geweten, dan wy. *ibid.* en p. 731. 733. 770.
- K. oplieden*, Romeinsche in Germanië. p. 524.

B L A D W Y Z E R.

- Koopmanschap.* Der Romeinen met de Germaanen. p. 523. enz. De oude Germaanen hebben van ouds genegenheid tot den Koophandel gehad. p. 526. enz. Koophandel der Germaanen met de Romeinen. p. 541. enz. Bepaalingen van den Koophandel van de zyde der Romeinen.
- Koppelwoorden.* in 't Griex. p. 812. 816.
- Koppelwoorden* p. 843.
- Kouffeband.* Order. p. 781.
- Kruis.* p. 572.
- Kunsten.* Loop der zelve. p. 677.

L.

- Lambertus.* p. 661.
- Landbouw.* Vrouwewerk by de Germaanen. p. 524.
- Landvoogden.* Romeinsche moesten haar Rechtpleegingen in 't Latyn houden. p. 623.
- Latyn.* Romeinsch, en *Kultum.* p. 447. Beginfelen van 't gebruik der *Latynsche* taal in Duitschland. p. 568. a. *Latynsche* woorden 't Duitsch, zyn niet alle overgenoomen. *ibid.* 't *Latyn* is een wengzel van Celtisch en Griex. p. 568. b. *Latynsche* woorden uit het Duitsch. *ibid.* *Latynsche* Taal algemeen. p. 568. c. Kerkdienst in 't *Latyn.* p. 481. De *Latynsche* Taal is naar Inchoffers ophef de Rolle des Boeks, de reine spraak. p. 399. Gods uitverkooren Taal. *ibid.* De Oudste Taal. p. 600. Christus en de Apostelen hebben ze gesproken. p. 601. enz. Is verzegeld door de geboorte en dood van Christus. p. 611. Heeft een' plaats van eere onder de drie Taalen aan 't kruis. p. 612. zal de Taal in den Hemel zyn. p. 614. *Latynsche* woorden in de oude Duitsche Schryvers p. 616. In 't *Latyn* gepredikt. *ibid.* Munniken *Latyn.* p. 617. Staats, en Rechts *Acten* worden in 't *Latyn* gehouden. p. 619. quaad *Latyn* in de Geneeskunde. p. 634. Goed en quaad *Latyn* in de Rechten. p. 649. Bedurven Arabisch *Latyn* door de *Scholastique Filosofie.* p. 650. 651. Oude Wetten en Brieven in 't *Latyn* by Duitsche Vorsten voor Karel den
ge-

B E A D W Y Z E N

- Gröoten.** p. 677. 't *Latyn* is in Rechtzaken nog gebrukelyk geweest in de 16de Eeuw. p. 66.
Goude Bulle in 't *Latyn*. p. 666. Keizers en Vorsten stellen 'er eere in, van *Latyn* te kennen p. 604. enz. Een Keurprins moet van zyn 7de jaer *Latyn* leeren p. 666. *Latynsche* Taal wordt de taal van 't Ryk genoemd. p. 608. in 't Ryk met de Moedertaal gelyk gesteld. p. 670. *Latynsche* Cancellery. *ibid.* in de *Latynsche* Kerk veel *Latyn* behouden. p. 675. Door driftige *Reformanten* de spraak des draaks genoemd p. 676. Polityk *Latyn* p. 681. *Latyn* door 't Fransch bedurven. p. 683. Of nog wel noodig is. *ibid.* Quaade insluiping van 't Duitfch op *Academiën*. p. 684. *Latynsche* woorden, die in de *lingua Romana Rustica* zyn geraakt met verbaftering p. 842. De Romeinen gebrukten in Staatzaken enkel *Latyn*. p. 804. Ook in de *Provinciën*. p. 808. In de Pleidöoien. p. 809. Wanneer 't Griex is ingekroopen. p. 810. In geleerde fchriften wierdt het *Latyn* gebrukt. *ibid.* De *Latynsche* taal is door beschaaving eeven ryk, en kragtig geworden, als de Griexe p. 815. Zie *Griex. Latynismi*. p. 821.
Ledtyheid. Der Oude Germaanen verschoonlyk. p. 225.
Leeuw 't Hollands wapen van Troje. p. 714.
Legerplaatzen. Romeinsche in *Germanië*. p. 520.
Leo Keizer. Zyn *Edict*. p. 377.
Leo III. Paus. p. 376.
Letteren. Of de oude Germaanen hebben kunnen leezen en fchryven. Zie *Germaanen*.
Letterkunde. Heeft op de *Academiën* de laatste plaats. p. 656. Wordt verdacht gemaakt van Kettery. p. 675. Vervat der *Letterkunde*. p. 677. Wordt dikwilt door de Geleerden zelf in verachting gebragt. p. 680.
Leuco Eerste valsche Muntor. p. 472.
Libert. Roode. p. 714.
Littausche. Woorden in 't *Latyn*. p. 568. g.
Lodewyk van Beieren. p. 431. fchryft zich Keizer, alleen door Gods genade. p. 433.
Lodewyk de Vrome. p. 393. 659.
Lone

B L A D W Y Z E R.

- Longobarden.* Rome is voor hen in gevaar, doch ontzet.
p. 337. Vrees voor hen. p. 372.
Lotbarius. p. 395.
Ludi Meniani. p. 368.
Lunenburg. p. 517.
Lutber. Behoudt nog eenig Latyn in de Kerkdienst. p.
583. Quaalyk beschuldigd, als een tegenstreever
der Geleerdheid. p. 673. enz.
Lyswachten. By de Roomsche Keizers. Germaanen. p.
477. Batavieren. p. 747.

M.

- Maagdenburg.* De Aartsbischop moet de Keizerlyke
Prinsfen Latyn leeren. p. 666.
Maan. Geëerd by de Duitschers. p. 531.
Malberbe. p. 782.
Malloris en Verritus. p. 462. 568. f. 576.
Manceps. p. 604.
Marcianus. Was, eer hy Keizer wierdt, krygsgevan-
gen by Genzerik. p. 470.
Marcus Aurelius. p. 755.
Markten. in Germanic. p. 524. van ouds by de Kerken.
p. 534. oude handelmarkten. p. 536. 537. 559.
Maroboduus. p. 458.
Marofia. p. 400. 401.
Martelaars. in Duitschland. p. 579.
Mattiaci. p. 758. *Mattiaca pila.* *ibid.*
Maximiliaan. Zyn aanmerkelyke Fransche Brief. p.
789.
Mechelen. Oppergerechtshof. p. 787.
Mentz. p. 513. 521.
Mercurius. God der Germaanen. p. 527.
Merooaus. p. 785.
Merwe. p. 785.
Minneryen. Van Germaanen met Romeinsche Vrou-
wen, en omgekeerd. p. 479. enz.
Modes Zie *Franscb.*
Moedertaal. Zucht van Karel de Groote voor zyn' *Moeder-*
taal. p. 659. 84. schandelyk is 't zyn' *Moedertaal*
niet.

B L A D W Y Z E R.

- niet te kennen. p. 814. 815. 816. nog schandelyker is 't ze te verachten. p. 843.
- Monarchy.* Vierde p. 408.
- Munniken.* Hun' domheid p. 612. Schryven boeken uit, p. 618 678. *Munniken Latyn. ibid.* stellen de *Staats en Rechts Aken* op. p. 619. brengen de *Complimenten* in 't. Latyn. p. 655. hun' onweetendheid ten tyde van Karel den Grooten. p. 658. Vernielen alle oude Heidensche schriften. p. 697. Worden gebruikt tot Staatsecretarissen. p. 662.
- Munten.* Eerste uitvinders. p. 472. Eerste valsche Munter. *ibid.* De Germaanen hebben Romeinsche-Munt gebruikt. p. 544.

N.

- Naamen van Ampten veranderea door 't gebruik.* p. 357. Zie *Gebruik.*
- Nederfaxen.* p. 766.
- Nebalennia.* p. 53.
- Nieuws.* 't Gemecn is by ons genegen om wat *nieuws* te hooren. p. 794.
- Noord.* p. 531.
- Noach.* Recht een' School op in Italië. p. 600.

O.

- Obsequium.* p. 488. 726. 737.
- Olbia.* p. 536.
- Olennius.* p. 740.
- Onderbrengen.* Onderscheid tusschen *onderbrengen* en *bevredeigen.* p. 487.
- Onkunde.* Edelmoedige bekentenis van *onkunde* van voorname schryvers. p. 495. 496. 568. k. 705.
- Onze Vader.* In 't Griex gebeden. Moeielyk te vertaalen p. 615.
- Oostorankryk.* p. 767.
- Opera.* By de Pachten. p. 606.
- Opschrift.* Op 't Kruis. p. 611, enz.

Or-

B L A D W Y Z E R.

Ostfridus. Meer Nederduitsch, dan Hoogduitsch. p. 683.

Otto. Krygt het Recht van *Souvereiniteit*, enaanstelling van *Pauzen* p. 404. Wordt *Keizer* en *Patricius*. p. 497. Geschieden over dat *Patriciaat*. p. 411. **Otto** de Eerste, Tweede, en Derde handhaaven hun' Recht over Rome. p. 428.

Otto. Leert Latyn. p. 661.

Overloopers. Romeinsche na de Germaanen. p. 457. 467. 469.

Overste der Tollenaars. p. 608.

P.

Pachters by de Romeinen. p. 604. enz.

Pandecten. Zeer goed Latyn. p. 649.

Parys. Bedevaart naar *Parys* p. 791.

Patriciaat. Opgedraagen aan **Otto**, reeds *Keizer* zyn' de. p. 411. enz. Aanmerkingen op dat *Patriciaat*.

Patriciën. Hedendaags. p. 422.

Patricius. Kleene tyrannen, die zich te Rome opwerpen, gebruiken dien naam p. 419. **Joannes XII.** schynt het Ampt by dat van *Paus* te hebben willen voegen. p. 420.

Patricius. Oorsprong, en beschryving van dit Ampt. p. 348. enz. Giffingen op 't *Patriciaat* van **Karel Martel**. p. 350. enz. betekent *Reschermer*. p. 358. Geeft dezelfde oppermagt, als der *Exarchen*. p. 361. Zie verder. p. 362. *Patriciaat* opgedraagen aan **Pepyn**, en zyn' twee *Zoonen*. p. 367. Nader ten tweedemaal aan **Karel de Grooten**. p. 374. Is zo veel niet, als de titel van *Keizer*. p. 385.

Paus. Zie *Bisschop*. Erkent den *Keizer* voor zyn' Heer. p. 380. 381-396. **Karel** is aan den *Paus* de opdragt der *Keizertyke* waardigheid niet schuldig. p. 383. De *Paus* wierdt *noster Dominus* genoemd. p. 361. Eed van getrouwheid aan den *Paus* p. 399. Beroerten by *Pausfelyke* verkiezingen. p. 402. Wreedheden by dezelve p. 403. *Monsters* onder de *Pauzen*. *ibid.* De *Pauzen* by den minsten dienst, die zy aan de Vorsten deden; hadden altyd aantsonds

B L A D W Y Z E R.

- Stonds tot te vragen.** p. 416. **Recht der Keizora**
 in de verkiezing van *Pauzen*. p. 419. **Middelen,**
 waar door de *Pauzen* de Waereldlyke magt ge-
 kreegen hebben. p. 415.
Pauzen. Maaken nog *complimenten* met het Griexe Hof
 uit eigen belang. p. 341.
Pedantery. p. 681.
Penningen. Roomsche, die men in de aarde vindt,
 zyn atyd geen bewys van Roomsche veroverin-
 gen. p. 517.
Petrus. Of hy de Misse gedaan heeft. p. 601.
Petrus. Brief aan Pepyn op den naam van St. Petrus.
 p. 368. Gift van Aistulphus aan St. Pieter.
Pharao. p. 785.
Physici. p. 693.
Pilatus. Zyn' *Acta*. p. 603. Was *procurator*. p. 609.
imentum. p. 633.
Placidia. p. 480.
Plato. Raakt te Rome in de woer. p. 698. De Oud-
 vaders kiezen hem voor Aristoteles. p. 638. Na-
 derhand gevaarlyk geoordeeld. p. 639.
Pleidooien. Wanzet 't Griek star is ingekroopen, te
 Rome. p. 840.
Praschus. Urbi. te Rome nog onder de Gothen. p. 330.
 Onder de Griexe Regeering. p. 335. Zie de
Evraa. p. 351. te Utrecht. p. 769.
Prescriptie. Heeft ook plaats in 't Recht der Volke-
 ren. p. 774.
Prasides. p. 572.
Priamus. De Stamvador van onze Graaven. p. 713.
Priesterrok. *Scholasticus quaestio* over een' gelapten *Pri-*
sterrok. p. 648.
Princeps. p. 445.
Probus. p. 547.
Procurator. p. 609.
Proprietor. p. 511.
Proscriptie, van Sylla, en van de Driemannen. p. 465.
Provincia Stipendiaria. p. 508.
Provincia. Hoe de Romeinsche Schryvers met dit
 woord speelen. p. 512.

Prui-

B L A D W Y Z E R

Prutken. Die de Romeinen droegen van ontbooden
Duitsch blond hair. p. 450.
Publicani. p. 606.
Pudens. p. 575.

R.

Rachis. p. 365.
Recht. Welk Recht in Duitschland was, voor de in-
voering van 't Roomsche. p. 613.
Reformatie. Printje van deszelfs voortgang. p. 671.
Reinerus. p. 717.
Reintje de Vos. 662.
Republyk. Rome behoud dien naam nog lang. p. 335.
Ontwerp om een *Republyk* weder op te Rechten.
p. 341 424. 428.
Reuchlinus. p. 671.
Rex Romanus. p. 34. De Zoonen van Lodewyk den
Vroomen, schryven enkel *Rex*.
Ricimer. p. 477.
Rieme. p. 698.
Romani. Oude Gallische Inwoonders. p. 775.
Reizen. Jonge Liede behoeve in geen' vreemde Landen
te reizen, eer zy hun eigen kennen. p. 823.
Rome. Romeinen. Regeeringsvorm te Rome onder de
Gothen. p. 329. Rome veroverd door Totilas.
p. 334. Door Narfes onder 't gebied der *Es-*
archen gebracht. *ibid.* Regeeringsvorm onder de
Griexe Regeering, na Justinianus. p. 335. De
Romeinen verzoeken Griexe hulp, maar ver-
geeffsch. p. 337. Schudden de Griexe Regeering
af. p. 339. Luitprand dwingt hen zich weder te
onderwerpen. p. 340. Ontwerp om een' Republyk
weder op te rechten. *ibid.* De Pauzen maaken
nog *complimenten* met het Griexe Hof. *ibid.* De
band in 374. weder verbroomen. p. 341. Rome
belegerd door Luitprand. p. 342. De Romeinen
draagen de Heerschappy op aan Karel Martel,
onder den naam van *Patricius*. p. 346 enz. De
band was nog niet geheel gebroomen voor de op-
dragt aan Karel Martel. p. 355. 356. Geen' ver-
stand-

B L A D W Y Z E R.

standhouding daar in, tusschen Karel Martel, en
 't Griexe Hof. p. 359. Door de opdracht ontslaan
 zich de *Romeinen* van de Griexe Heerschappy. p.
 360. 361. 379. Na Martels dood, zoeken ze 't
 Griexe Hof weder aan. p. 363. Rome belegerd
 door Aistulphus. p. 367. Ontzet, doch weder
 berend door den zelven. p. 368. Wederontzet
 door Pepin. p. 370. Roepen Karel den Grooten
 te hulp. p. 373. Dien zy 't *Patriciaat* opdraagen.
 p. 374. Zenden den Standaart aan Karel den
 Grooten p. 376. Roepen hem voor Keizer uit;
ibid. Schudden de Griexe Heerschappy glad af.
 p. 379. 382. Draagen 't oppergebied op aan Ka-
 rel. p. 380. Erfelyk. p. 381. Uit erkenenis. p.
 382. Met eenpaarige toestemming van Raad en
 Volk. p. 383. Eed van getrouwheid aan den Paus.
 p. 399. Worden, als Slaaven, geregeerd van Itali-
 aansche Vorsten p. 401. Verdrukt door Berenga-
 rius den Tweeden. *ibid.* De naam van Rome trefte
 het oor. p. 407. Gerekend, als een aanhangzel
 van 't Duitsche Ryk. p. 408. Wordt van Frederik
 1. zyn' *Hoofdstad* genoemd. p. 409. En de Kerk
 onder zyn gebied. p. 417. Regeeringsvorm van
 Rome, ten tyde van Otto den Grooten. p. 413.
 Willen weder in 1145. een Republyk oprichten,
 met een' *Patricius* aan 't hoofd. p. 421. 428.
 Schande der *Romeinen* van zich te onderwerpen
 aan Priesters en Munniken p. 424. Onrustige
 geest der *Romeinen*. p. 425. Hun' buigzaamheid
 tot slaaverny. p. 426. Hun' wederspannigheid
 wordt dikwils sterk getuchtigd. p. 428. enz. O-
 verblyfzelen van 't Keizerlyk Recht op, en over
 Rome. p. 429. enz.
Republyk. Rome behoud dien naam nog lang. p. 335.
 Ontwerp om een *Republyk* weder op te Rechten.
 p. 341. 424. 428.
Rustica Romana Lingua. p. 447. In gebruik, zelfs in
Predikatiën. p. 786.
Ryn. p. 692. 763.
Roomsche Ryk. Dus wordt het Duitsche genoemd,
 se.

B L A D W Y Z E R

sedert de onderswerping van Otto. p. 406. Wanneer die naam algemeen is geworden. *ibid.* Waaron *Heilig* genoemd. p. 418. 435. Deszelfs duurzaamheid, wordt geloofd aan die der *Latynsche Taal*. p. 670.

Rafuita. p. 661.

Ruiling. Wordt geen *Koophandel* gerekend. p. 535:

Runers. p. 694. enz. 699. 732.

Ryn. p. 692. 763.

S.

Sarameca. Bevredigde *Negers* van *Sarameca*. Hun oprechte gevoelens tot nu toe, schoon met reden misnoegd. p. 564.

Scalden. p. 693.

Schatting. Maakt nog geen *Provincie*. p. 737.

Schoepvaart. Der oude *Duitschers*. p. 537.

Scheidpaalen. Van een *Land* en *Scheidpaalen* van 't *Volk* kunnen onderscheiden zyn. p. 492.

Scheitaal. Noodig. 819.

Scholasticus. p. 645. Gekke *disputen* der *Scholastici*. p. 648. Zy bederven 't *Latyn* en alle *Geleerdheid*. p. 651. Mooie namen der *Scholastiquen*, en van hun werken. p. 652. 653.

Schoolen. Door *Karel den Groeten* in *Duitschland* opgerecht. p. 658. Ook *nederhand*. p. 660. *School* van *Germanicus*. p. 750.

Scholieren. Naam van *Lyfwachten*. p. 742.

Schoolmeesters. *Duitsche* en *Fransche* behoren de *Landtaal* wel te kennen. p. 824.

Schouwtonnel. Best in de *Landtaal*. p. 827.

Schuit. *Vrede Trossaat*, in een' *Schuit* geslooten. p. 562.

Schryvers. Als die in een' *historische zaak* verschillen. moet men letten, in wat tyd elk geleefd heeft. p. 490. 491. *Romeinsche Schryvers* waaren in oude *historien* nauwkeuriger, dan in *nieuwe*. p. 493.

Su-

B L A D W Y Z E R.

- Scurra.** Naam van Lyfwachten. p. 748.
Segetes. p. 459.
Semper Augustus. p. 436.
Senaat van Rome wordt verbeeldt door een' éénigen
 Cimper, den Graaf van Bielke. p. 410.
Sesitacus. p. 460.
Sicambri. p. 711.
Sigismundus. Meent in 't Latyn spreken, boven de
 Grammatica te zyn. p. 667.
Slaaven. De Germaanen behandelden hun' Slaaven
 menschelyker, dan de Romeinen. p. 466. Hun
 Slaavenbandel. p. 549
Souverein. Die naam is dikwils gebruikt in veel be-
 paalder' zin, dan tegenwoordig. p. 357.
Spaansche taal. p. 776.
Spaansche. Oude Brief. p. 447.
Spurinna. p. 462.
Staatzaaken. De Duitche taal daar in behouden. p.
 788.
Stadbouder. p. 359. 360.
Stilico. p. 476.
Straasburg. p. 521.
Suffridus Petrus. Zyn' Gasconades. p. 716. 737.
Suithort. p. 759.
Sunias en Fretilar. p. 584.
Suriname. Bepaalingen ontrent den Koophandel met
 bevredigde boschnegers; op 't voorbeeld der Ro-
 meinen. p. 563. enz. Onderscheid tuschen een'
 opstand van binnenslaaven, en een' Oorlog met
 boschnegers. p. 565.
Syagrius spreekt goed Germaansch. p. 446.
Syllabes sales. p. 846.
Synonymus. p. 838.

T.

- Taal.** De Germaansche Taal heeft de Romeinsche on-
 verheerd, en niet de Romeinsche de Germaan-
 sche. p. 416. Taalen kunnen altyd door aan-
 moediging beschaafd worden. p. 442. 749. twee
 Taalen by ons. p. 795.
Tacitus spreekt zich tegen. p. 4.

Hhh

Ta

B L A D W Y Z E R.

- Tedere.* Vaerzen in 't Hollands. p. 844.
Terminus. p. 669.
Teutones. p. 494.
Tbebaansche Legioen. p. 579.
Tbeodoricus. Zyn zucht voor de Moedertaal. p. 446.
Tbeurgie. p. 640.
Thomas van Aquine. p. 646.
Tiberius. Lacht met de lafhartigheid der Romeinen.
 p. 426.
Tiefenzee. Professor. p. 796.
Tollenaars in Judea. p. 604 enz. Of alle Jooden ge-
 weest zyn. p. 606. enz. 't zaamgevoegd met *Hei-*
denen. p. 607. Hun' boeken hielden ze in 't Latyn.
 p. 608.
Toonval wordt in 't Hollandsch in acht genoomen,
 maar niet in 't Fransch. p. 823.
Trajanus, p. 753. *Trajana Colonia.* p. 754.
Trier. In de derde eeuw is daar een' Hooge School
 geweest. p. 568.
Tronchin. p. 760.
Tuinman. Zyn' verkeerde vernuftigheid. p. 803.

V.

- Vliffes.* In Batavië bekend. p. 713.
Varus. p. 465. Van zyn' Landvoogdy, p. 483. enz.
 Vooral. p. 511.
Velleda. p. 463.
Verbonden. Der Romeinen met de Germanen. p.
 468. enz.
Verkleenswoorden. p. 841.
Verkortingen. In handschriften gevaarlyk. p. 678.
Vermeerderaar des Ryk. p. 436.
Verritus en Mallorix. p. 462. 462. 568. f. 576. 742.
Vespasianus. Oude Vriend van Civilis. p. 752.
Vladomarus. p. 763.
Vlaamsche taal. p. 789.
Voigtland. p. 517.
Voltaire. Met zedigheid tegengesproken. p. 343. Ook
 (zo hy de Schryver de *l'Intolerance* is) p. 491.
Voorburg. p. 754.

Vor-

B L A D W Y Z E R.

- Vorsten.* Die de Letterkunde aangemoedigd hebben.
p. 680.
- Vrede.* Wat de Romeinen *Vrede* noemen. p. 725.
Vrede met Boschnegers. Zie *Suriname*.
- Vreemd.* Dus noemen de Fransche al, wat geen
Fransch is. p. 784.
- Vreemde taalen.* p. 591.
- Vriendschap* der *Germaanen* met de *Romeinen*. p. 463.
enz.
- Vriescbe Gezanten.* p. 462. 568. f. 576. 742.
- Vriescbe Studenten.* Te Rome. p. 568. g.
- Vriesland.* De Landen tusschen de Elve en Schelde
wierden zo genoemd. p. 767. 770. *Vriescbe* Har-
togen en Koningen. p. 769.
- Vriezen.* Of ze door Drusus zyn t'ondergebracht. p.
735. enz. behooren onder de *Germaanen*. p. 736.
Hun' naam van *Vry*. p. 738. Keizerlyke Lyf-
wachten. p. 741. Hebben onder Nero hun' eigen'
Vorsten. p. 742. Hebben met Civilis een' gemeee-
ne zaak gemaakt. *ibid*.
- Vrouwen.* Brief van Paus Stephanus tegen de Vrou-
wen. p. 371.
- Vrouwen.* Romeinsche, door *Germaanen* weggevoerd.
p. 470. 471.
- Vryheid.* Wordt altyd *geprafumeerd*. p. 490.
- Vulgata.* Overzetting des Bybels. p. 585. haar gezag,
p. 591. slecht Latyn. p. 615.

W.

- Warmond.* p. 785.
- Waromir.* p. 698.
- Waterrecht* van *Wisbuy*. p. 539.
- Willem* de Veroveraar. p. 779.
- Wodan.* p. 527, 711.
- Woorden.* Oude, die ons eigen zyn, p. 896. Hoe
verre de vryheid van nieuwe te smeeden, of
vreemde over te neemen, plaats heeft. p. 799.
Woorden, van de Romeinen overgenoomen voor
onze gemeenschap met de Franken. p. 801. en na
Hhh 2 die

B L A D W Y Z E R.

die gemeenschap. p. 802. *Woorden*, die ons eigen zyn, p. 803. 804.

Woorden Smeeden. p. 813.

Wyn. Greetig gekogt by de Germaanen. p. 544.

Wanneer ze in Gallië geplant is. p. 545.

Wynbergen. Eerste melding daar van. p. 548.

Wynkoop. p. 548.

Z.

Zacbeüs. p. 607.

Zeep, en *Zeepballen*, die de Romeinen van de *Duitschen* kogten. p. 451.

Zon. By ons Vrouwelyk. p. 532.

D R U K.

D R U K F O U T E N

Van dit Tweede Deel.

- Pag. 390 Panmiucus. Lees: Panuintus.
331 sedert Constantinus. Lees: na Constantinus;
333 des Amiens Tract. Lees: Anciens.
334 De Gotsche Koningen badden. Lees: de Longobardische Koningen bebben.
335 Dux wierdt genoemd. Voeg hier achter: 't Is ook gelooffelyk, dat 'er een Praefectus Urbi gebleeven is; schoon de Lysten, die wy 'er van hebben; niet verder gaan, dan 't jaar 470.
337 In 't Achtiende Hoofdstuk §. XII. n. 16. ou Bos. Lees: in de Bylage by 't Achtiende Hoofdstuk. Du Bos.
395 de trons. Lees: disions.
416 junit. Lees: junct.
423 Germaanen. Lees: Germaanen.
432 Geraakt. Lees: Gekraakt.
436 Waar van zy. Lees: Waar zy van.
452 K. Lees: cap.
459 Civitais. Lees: civitatis.
462 Bent. p. 132. Lees: 332.
Anganticus. Lees: Briganticus;
467 457. Lees: 462.
468 Castius. Lees: Cassius.
Germana. Lees: Germani.
490 my ongelooft. Lees: myn.
491 assiuus. Lees: assiduus;
494 overtroffen. Lees: overtroffen;
501 tot dat gedeelte der Cimbers. Lees: van dat gedeelte der Cimbers, die.
509 Vopicius. Lees: Vopiscus.
543 Caesar BG. IV. 1. Lees: 2;
551 de Hyndonymus. Lees: de Homonymis.
555 is natuurlyk. Lees: is 't natuurlyk.
veel fouten zal maaken. Lees: veel fortune zal maaken.
568 Hoofdst. Lees: Hoofdst.
568 p. jugesteld. Lees: ingesteld.

- Pag. 568 *Suetoius*. Lees: *Suetonius*.
 568 *q. drie en dertigste*. Lees; *twee endertigste*.
 570 *gepredikt was*. Schrap uit, en zet het achter de woorden: *Evangelie nooit*.
 574 *Schryvers*. Lees: *Schryvers*.
 583 *Liesbebbery*. Lees: *Liefbebbery*.
 592 *Zefs*. Lees: *Zelfs*.
 595 *verstrooide*. Lees: *verstrooide*.
 597 *meest*. Lees: *moest*.
 598 βαβαλεις. Lees: βασιλεις.
 605 *ege*. Lees: *lege*.
Societatis. Lees: *Societates*.
 609 *HOOFDSTUK*) Lees: *HOOFDPOST*.
 614 *toegebrugt*. Lees: *toegebragt*.
 632 *tructu*. Lees: *fructu*.
 633 *Cbirurgie*. Lees: *Cbirurgi*.
 634 *in dien zien*. Lees: *in dien zin*.
 646 (*en zy vooral*. Lees: *en zy (vooral)*.
 637 *Bons vivans*. Lees: *bonvivans*.
 650 *Filosofie*. Lees: *Filosofie*.
 668 *Lingue*. Lees: *langue*.
 669 *pauzeu*. Lees: *Pauzen*.
 670 *Lundorp. Acta publ. voeg by: Continuat*.
 674 *Oox*. Lees: *ook*.
 693 *Baarden*. Lees: *Barden*.
 699 *gesprek*. Lees: *gesprek*.
 715 *Zom*. Lees: *Toom*.
 742 *nationen*. Lees: *nationem*.
 742 *euneis*. Lees: *cuneis*.
 751 797. Lees: 752.
 755 *Freron*. Lees: *Frelon*.
Act. 2 Sc. Vul in: Sc. 3.
 757 *συνοδοι*. Lees: *συνοδοι*.
 758 *Mattaci*. Lees: *Mattiaci*.
 767 *Hoofstik*. Lees: *Hoofdstuk*.
 768 *Hier na n. 4*. Lees: *n. 41*.
 783 *van nieuws of aan*. Lees: *af aan*.
 786 *nataulyk*. Lees: *natuurlyk*.
 806 *dammandus*. Lees: *damnandus*.
Zier. Lees: *Zie*
 811 *Marcrobius*. Lees: *Macrobius*.

DRUKFOUTEN.

- Pag. 812 *Latynsche*. Lees: *Latynsch*.
813 *plns.* Lees: *plus*.
834 *Sganarllz.* Lees: *Sganarelle*.
835 *Sagnarelle.* Lees: *Sganarelle's*.
846 *Moer.* Lees: *Voor*.

Kleine Spelfouten gelieve de Leezer
te verſchoonen.

